

GUSBİD

GÜMÜŞHANE
ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL
BİLİMLER
DERGİSİ

GÜMÜŞHANE UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

2023

Year / Yıl :

2023

Volume / Cilt :

14

Number / Sayı :

3

ISSN: 1309-7423

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Yıl: 2023 / Cilt: 14 / Sayı: 3

GÜMÜŞHANE UNIVERSITY

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Year: 2023 / Volume: 14 / Issue: 3

ISSN: 1309-7423

Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl: 2023 / Cilt: 14 / Sayı: 3

Gümüşhane University Journal of Social Sciences

Year: 2023 / Volume: 14 / Issue: 3

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Halil İbrahim ZEYBEK / Gümüşhane Üniversitesi Rektörü

Baş Editör / Editor in Chief

Prof. Dr. Salih YILDIZ (Gümüşhane Üniversitesi)

Doç. Dr. Büşra TOSUNOĞLU (Gümüşhane Üniversitesi)

Editör Kurulu / Editorial Board

Doç. Dr. Yıldırım Beyazıt ÇİÇEN (Gümüşhane Üniversitesi)

Doç. Dr. Gül YEŞİLÇELEBİ (Gümüşhane Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Banu BOLAYIR (Gümüşhane Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Elif KÜTÜKOĞLU (Gümüşhane Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Fazıl KAYA (Gümüşhane Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Gülin YAZICI ÇELEBİ (Gümüşhane Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim AVCI (Gümüşhane Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Şenay YANAR (Gümüşhane Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Tuğçe ŞİMŞEK (Gümüşhane Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Elif GÜRDAL LİMON (Gümüşhane Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Fatih IŞIK (Gümüşhane Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Kan GEZ (Gümüşhane Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Hasan Mahmut KALKIŞIM (Gümüşhane Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Elif GÜVENDİ YALÇIN (Gümüşhane Üniversitesi)

Öğr. Gör. Dr. Muhammed Serhat SEMERCİOĞLU (Gümüşhane Üniv)

Arş. Gör. Dr. Fatih AKDENİZ (Gümüşhane Üniversitesi)

Arş Gör. Dr. Onur İZMİR (Gümüşhane Üniversitesi)

Arş. Gör. Birol GÜVEN (Gümüşhane Üniversitesi)

Arş. Gör. Ayşenur KÖR (Gümüşhane Üniversitesi)

Bilim ve Danışma Kurulu / Science and Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet Vecdi CAN (Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali UZUN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Bayram NAZIR (Gümüşhane Üniversitesi)

Prof. Dr. Bünyamin ER (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Cevdet YILMAZ (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Coşkun TOPAL (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Ekrem CENGİZ (Gümüşhane Üniversitesi)

Prof. Dr. Fazıl KIRKBİR (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Kemal ÇELİK (Gümüşhane Üniversitesi)

Prof. Dr. Musa PINAR (Valparaiso University)

Prof. Dr. Ömer TORLAK (İstanbul Ticaret Üniversitesi)

Prof. Dr. Zakir AVŞAR (Gazi Üniversitesi)

İletişim Adresi / Contact Address

Sosyal Bilimler Dergisi

Gümüşhane Üniversitesi Rektörlüğü / Bağlarbaşı 29100 / GÜMÜŞHANE

Tel: 0 456 233 00 00 Dahili: 2203 / Fax: 0456 233 12 07

<https://dergipark.org.tr/gumus>

© Her hakkı saklıdır. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (GUSBID) yılda üç kez yayınlanan bilimsel, hakemli, ulusal ve uluslararası indeksli bir dergidir. Dergide yayınlanan çalışmalarındaki görüş ve düşünceler yazarların kendilerine ait olup hiçbir şekilde derginin görüş ve düşüncesi olarak ifade edilemez. Dergideki çalışmalar referans gösterilerek kullanılabilir. Yayın dili, Türkçe ve İngilizce olan GUSBID, EBSCO ve ULAKBİM (TR Dizin) tarafından taranmaktadır.

Sayı Hakemleri / Referees of Issue

Abdulkadir BARUT / Harran Üniversitesi

Adalet HAZAR / Başkent Üniversitesi

Ahmet Oğuz AKÇAY / Eskisehir Osmangazi Üniv.

Alaiddin KOŞAR / Mersin Üniversitesi

Ayşe ŞİMŞEK / İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Ayşe Nur BUYRUK AKBABA / Bitlis Eren Üniversitesi

Barış AKSOY / Cumhuriyet Üniversitesi

Barış DEMİRCİ / Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Bilgehan TEKİN / Çankırı Karatekin Üniversitesi

Cengiz ÇOBAN

Dinçer KOÇ / İstanbul Üniversitesi

Doğan YÖRÜK / Selçuk Üniversitesi

Ersin KORKMAZ / Erzincan Binali Yıldırım Univ.

Emrah KAYA

Emre ÖZŞAHİN / Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

Erkan KARA / Konya Üniversitesi

Erol ŞİMŞEK / Artvin Çoruh Üniversitesi

Faruk DAYI / Kastamonu Üniversitesi

Fatih KONAK / Hitit Üniversitesi

Feridun KAYA / Atatürk Üniversitesi

H. Pınar KAYA / Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Hatice EPLİ / Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Kuttusi ZORLU / Ardahan Üniversitesi

M. A. İbrahim SARIAY / Aksaray Üniversitesi

Mahmut BİLGETÜRK / Yıldız Teknik Üniversitesi

Mehmet ÜZÜLMEZ / Gümüşhane Üniversitesi

Mehmet İSLAMOĞLU / Karabük Üniversitesi

Mehmet YILDIRIM / Adıyaman Üniversitesi

Melek BABA ÖZTÜRK / Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Merve KARAÇAY TÜRKAL / Gümüşhane Üniversitesi

Meryem Berrin BULUT / Çukurova Üniversitesi

Mucahit AYDEMİR / Bingöl Üniversitesi

Murat SERÇEMELİ / Giresun Üniversitesi

Mustafa Can KOÇ / İstanbul Gelişim Üniversitesi

Müge YILMAZ / Gümüşhane Üniversitesi

Neriman ÇELİK / Selçuk Üniversitesi

Neriman YALCİN / Adana Bilim ve Teknoloji Üniv.

Nisa EKŞİLİ / Akdeniz Üniversitesi

Nurettin KOCA / Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniv.

Osman Nuri ŞAHİN / Alanya Alaaddin Keykubat Üniv.

Rabia Gökçen KAYABAŞI / Aksaray Üniversitesi

Raif CERGİBOZAN / Kırklareli Üniversitesi

Sezgin DEMİR / Fırat Üniversitesi

Sulhi ESKİ / İstanbul Gelişim Üniversitesi

Sultan YAVUZ EROĞLU / Muş Alparslan Üniversitesi

Sunay GÜNGÖR / Gümüşhane Üniversitesi

Susran Erkan EROĞLU / Osmaniye Korkut Ata Üniv.

Süleyman Emre ÖZCAN / Manisa Celal Bayar Üniv.

Uğur BELLİKLİ / Giresun Üniversitesi

Özer ÖZÇELİK / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Ümmühan ASLAN / Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

İbrahim KOPAR / Atatürk Üniversitesi

İçindekiler

Contents

739

Uğur Keskin, Orkun Şen

Vekalet Teorisi İçin Felsefi Bir Temel Olarak Diyojenik Yaklaşımın Değerlendirilmesi

Evaluation of Diogenic Approach as Philosophy Basis For Agency Theory

Araştırma Makalesi [Research Paper]

752

Şevket Cankurtaran, Nursel Topkaya, Ertuğrul Şahin

Evlü Bireylerde Bilinçli Farkındalık ile Evlilik Doyumu Arasındaki İlişkide Evlilik Çatışmasının Aracı Rolü

The Mediating Role of Marital Conflict in the Relationship between Mindfulness and Marital Satisfaction in Married Individuals

Araştırma Makalesi [Research Paper]

766

Özge Enez

Anksiyete ve Yalnızlığın Durumsal Nomofobi Üzerindeki Etkisinin Deneyim Örneklem Yöntemi Kullanılarak Araştırılması

Investigation of the Effect of Anxiety and Loneliness on State Nomophobia Using Experience Sampling Method

Araştırma Makalesi [Research Paper]

786

Emre Yaşar, Erge Tür

The Effects of Creative Self-Efficacy and Emotional State on Employees' Coping Styles with Stress

İşgörenlerin Stresle Başa Çıkma Tarzlarında Yaratıcı Öz-Yeterlilik ve Duygusal Durumun Etkileri

Araştırma Makalesi [Research Paper]

802

Ender Kazak, Ersin Yaylalı

Okul Müdürlerinin Okul İklimine Etkisine İlişkin Öğretmen Görüşleri

Teachers' Opinions about Principals' Effects on School Climate

Araştırma Makalesi [Research Paper]

819

Merve Deniz, Hicran Hanım Halaç

Konya Şer'iyeye Sicilleri Işığında Yazılan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi

Bibliometric Analysis of Graduate Theses Written in The Light of Konya Şer'iyeye Records

Araştırma Makalesi [Research Paper]

832

Satuk Buğra Çetinkaya, Hasan Bozkurt Çelik

Bir Kimliğin İnşası: Garbiyatçılık-Şarkiyatçılık İkilemi ve Etnosembolizm Bağlamında Birinci Türk Tarih Kongresi

The Identity Building: First Turkish History Congress in the context of Ethnosymbolism and Occidentalism-Orientalism Dilemma

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Osman Benk

850

Çalışma Koşulları ve Örgütsel Faktörler Bağlamında İşten Ayrılma Niyetinin ve Davranışının Betimlenmesi: Bir Market Zinciri Çalışanları Örneği

Describing Intention and Behavior of Turnover in the Context of Working Conditions and Organizational Factors: An Example of Market Chain Employees

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Betül Keray Dinçel

873

Türkçe Öğretmeni Adaylarının Konuşma Hatalarına ve Güzel Konuşmaya İlişkin Görüşleri

Opinions of Turkish Prospective Teachers' Views about Speaking Problems and on Effective Speaking

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Julide Yalcinkaya Koyuncu, Mustafa Unver

889

Software Piracy and Productivity: Evidence from Developing Countries

Yazılım Korsanlığı ve Verimlilik: Gelişmekte Olan Ülkelerden Kanıt

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Yağmur Özgür, İbrahim Karaaslan

898

Pay Senedi Fiyatının Belirleyicilerinin Tespit Edilmesi: Bist-100 ve Bist-30 Borsa Endeksi'nde Karşılaştırmalı Bir Uygulama

Determining The Determinants of Share Price: A Comparative Application in Bist-100 and Bist-30 Exchange Index

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Zekiye Aktaş, Furkan Serdar

909

Hesaplanmış Maddi Olmayan Değer Yöntemi ile Entelektüel Sermayenin Ölçülmesi: BİST Örneği

Measuring Intellectual Capital with Calculated Intangible Value Method: Evidence From BIST

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Şafak Sönmez Soydaş

923

Finansal Okuryazarlığın Finansal Sömürü Üzerine Etkisi

The Effect of Financial Literacy on Financial Exploitation

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Yusuf Güneysu

934

Türkiye'de Finansal Gelişme, Küreselleşme ve Sanayileşmenin Yük Kapasite Faktörü Üzerindeki Etkisi

The Effect of Financial Development, Globalization, and Industrialization on Load Capacity Factor in Turkey

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Aytaç Murat Marangoz, Faruk Aylar, Halil İbrahim Zeybek

947

The Impact of Land Use/Cover Change (2000-2018) on Soil Erosion in the Acısu Basin (Sivas/TÜRKİYE)

Acısu Havzası'nda (Sivas/TÜRKİYE) Arazi Kullanımı/Örtüsü Değişiminin (2000-2018) Toprak Erozyonu Üzerindeki Etkisi

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Mustafa Barış Somoğlu, Efecan Tezcan, Serdar Taşkın

968

COVID-19 Sonrası Sınıf Öğretmenlerinin Beden Eğitimi ve Oyun Dersine Yönelik Tutumları ve Problemler Algıları

Attitudes of Classroom Teachers towards Physical Education and Game Lesson and Perceptions of Problems After COVID-19

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Sultan Yılmaz, Büşra Tosunoğlu

980

Place of Educational Methods in Accounting Education: Ondokuz Mayıs University Sample Öğretim Yöntemlerinin Muhasebe Eğitimdeki Yeri: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Örneği

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Nurettin Koca

990

The Relationship between Psychological Climate and Accounting Quality

Psikolojik İklim ile Muhasebe Kalitesi Arasındaki İlişki

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Kübra Akyol Özcan

1001

Borsa Endeksi Yönünün Makine Öğrenmesi Yöntemleri ile Tahmini:

BIST 100 Örneği

Prediction of Stock Market Index Direction with Machine Learning Methods: Sample of BIST

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Muzaffer Bimay, Erdal Çetin

1019

Entegrasyon Sürecinde Göçmen Aile Yapısında Yaşanan Değişimler: Batman'daki Suriyeliler Örneği

Changes in the Immigrant Family Structure During the Integration Process: The Case of Syrians in Batman

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Yigit Aydoğan

1036

The Curse of Sluggishness: Rethinking Firm Entry and Exit with Machine Learning

Ağırkanlılığın Uğursuzluğu: Firma Giriş ve Çıkışını Makine Öğrenmesi ile Yeniden Düşünme

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Şerif Can Hatipoğlu

1045

Giresun İlinin Klimatik Konfor Şartlarının Turizm Açısından Değerlendirilmesi

Evaluation of Climatic Comfort Conditions of Giresun Province in Terms of Tourism

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Pelin Üstünsoy, H. Pınar Kaya

1058

TMS/TFRS ve Muhasebe Meslek Mensuplarının Görüşleri Çerçevesinde Kripto Paraların Muhasebeleştirilmesi

Accounting of Cryptocurrencies Within the Framework of TMS/TFRS and the Opinions of Accounting Professionals

Araştırma Makalesi [Research Paper]

1076

Sinem Kabak, Mustafa Yurttadur

Türkiye'deki Hastane Alt Sektörünün Finansal Performansının Değerlendirilmesi

Evaluation of the Financial Performance of the Hospital Sub-Sector in Turkey

Araştırma Makalesi [Research Paper]

1086

Mehmet Gürbüz

Afrika Ülkelerinin Sosyo-Ekonomik Benzerlik Analizi

Socio-Economic Similarity Analysis of African Countries

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Vekalet Teorisi İçin Felsefi Bir Temel Olarak Diyojenik Yaklaşımın Değerlendirilmesi

Evaluation of Diogenic Approach as Philosophy Basis For Agency Theory

Uğur Keskin¹, Orkun Şen²

Öz

Vekalet teorisi, işbirliği davranışlarında bulunan bir asil ile bir vekilin karşılıklı ilişkilerini ele almaktadır. Bireyler arasındaki bu ilişkinin örgütsel yansımaları da bulunmakta, söz konusu iktisadi etkileşim, yönetim bilimi bağlamında ele alınan teorik yönler barındırmaktadır. Bu yönüyle vekalet teorisi, asil-vekil ilişkilerinde gündeme gelen sorunları incelemekte ve etkileşime dayalı ilişkiden kaynaklanan maliyetleri asgari düzeye indirmeyi amaçlamaktadır. Antik çağ düşünürü Diyojen, günümüzde ele alınan vekalet teorisi kapsamında karşılığı bulunan birçok davranış biçimine hem öncülük etmiş hem de davranışı açıklayan görüşler öne sürmüştür. Diyojen'in öne sürdüğü görüşler, günümüz teorileri ile ele alındığında oldukça geniş bir kapsam ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu makalede Diyojen'in yaşama dair ve felsefi görüşleri, vekalet teorisi kapsamında sözleşme maliyetleri ve sınırlı rasyonellik özelinde ele alınmıştır. Nitel bir inceleme olan bu makalede araştırma deseni olarak doküman incelemesine başvurulmuştur. Makalede, vekalet teorisinde belirgin bir yere sahip olan sözleşme maliyetleri ve sınırlı rasyonellik kavramlarının, Diyojenik yaklaşımdaki karşılığı üzerine çeşitli aktarım, değerlendirme ve yorumlar ortaya konulmuştur. Sonuç olarak Diyojen'in vekalet teorisi kapsamında günümüzde tartışılmakta olan konuları, yüzyıllar öncesinde çevresindekileri aydınlatma çabası kapsamında ve yaşamsal pratik olarak zaten sergilemekte olduğu kanaatine ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İktisadi Örgüt Teorileri, Vekalet Teorisi, Diyojen.

Abstract

The agency theory deals with the interrelationship of a principal and an agent engaged in cooperative behavior. There are also organizational reflections of this relationship between individuals. The aforementioned economic interaction includes theoretical aspects discussed in the context of management science. This aspect of agency theory examines the problems that arise in principal-agent relations and aims to minimize the costs arising from the interaction-based relationship. Diogenes pioneered many forms of behavior that have equivalents within the scope of agency theory and put forward views explaining behavior. The views put forward by Diogenes reveal a wide scope when considered with today's theories. Therefore, in this article, Diogenes's philosophical views on life are discussed in terms of contract costs and limited rationality within the scope of agency theory. In this article, document analysis, which is a qualitative study, was used as a research design. In the article, various transfers, evaluations and interpretations on the Diogenic approach of the concepts of contract costs and bounded rationality, which have a prominent place in agency theory, are presented. As a result, Diogenes used the issues discussed today within the scope of agency theory by illuminating those around him centuries ago and exhibiting them within the framework of vital practices.

Keywords: Economic Organization Theories, Agency Theory, Diogenes.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL Codes: M10, M13, M19

Submitted: 17 / 02 / 2022

Accepted: 10 / 08 / 2023

¹ Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Eskişehir, Türkiye, ugurkeskin@anadolu.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0003-2740-4120>

² Öğr. Gör. Dr., Anadolu Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Eskişehir, Türkiye, orkuns@anadolu.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-8098-7751>

Giriş

Neoklasik firma teorisi, ağırlıklı olarak iki temel varsayım ekseninde biçimlenmektedir. Bu varsayımlara göre, belirsizliğin olmaması ve izleme-ölçme maliyetlerinin sıfır olması gerekmektedir. Bu varsayımlar altında, sözleşmeler tam olarak yapılabilmekte, tüm alternatif durumları içerebilecekleri kabul edilmekte ve vekillerin asillerin kârını maksimize etmeyi kendileri için de amaç olarak benimsedikleri kabul edilmektedir. Modern firma teorileri ise söz konusu türden kabullere getirilen eleştirilerle başlamaktadır. Asil-vekil ilişkileri, bir veya birden fazla kişinin (asil) diğer bir bireyi ya da bireyleri (vekil) kendi adına bazı işleri yapması ve kararları vermesi için yetkilendirmesi ile ortaya çıkmaktadır. Örgüt iktisadı açısından temel sorun ise asil ve vekilin güdülerinin ve çıkarlarının birbirlerinden farklı olmasına dayandırılmaktadır. Asil-vekil modelleri, asilin kendi adına iş yapması için istihdam ettiği vekilin davranışlarını tam olarak izleyemiyor olması realitesini vurgulamaktadır (Oğuz, 2010: 211-212). Çevresel belirsizlikler, bireysel beklentilerin ve sahiplenilen bilginin farklı olmasından kaynaklanan problemler doğurmakta ve asil-vekil arasında düzenleyici mekanizmaların oluşturulmasını gerekli kılmaktadır. Vekalet teorisi de bu düzenleyici mekanizmaların ortak bir paydada buluşturulabileceği görüşünü öne sürmektedir (Meydan ve Çetin, 2017: 157).

Vekalet teorisi genel çerçevede anlamında işletme faaliyetlerinin gerçekleştiği iktisadi işlemler ve finansal yönetim konularıyla ele alınmaktadır. İşleri gerçekleştiren (vekil) ve işlerin yapılması konusunda yetki verme kabiliyetine sahip olan (asil) arasındaki ilişkilerin genel çerçevesinin oluşturulması amacıyla ortaya konulan bir teori olma özelliğini taşımaktadır. Taraflar arasındaki karşılıklı ilişki ve etkileşim sarmalı, günümüz iktisadi örgüt teorileri bakımından anlamlı katkı sağlayabilecek bir dizi anlatı ortaya koymaktadır. Özellikle felsefi arka plana dayalı anlatılar, güncel teorilere anlamlı katkı sağlayabilecek bir potansiyele sahip bulunmaktadır. Ayrıca, katkı sağlaması amaçlanan teoriye, pratik uygulamalar kapsamında da değerli bir çerçeve sunabilmektedir. Tarihin birçok döneminde gerek ekonomik gerekse toplumsal görüşler öne süren filozoflar, bilimsel teorilerin görece yakın tarihte ortaya çıkan örgüt teorilerine öncülük etmek bakımından oldukça cömert verilere sahip bulunmaktadırlar. Söz konusu türden verilere ulaşarak bunları günümüz teorileri ile bağdaştırma çabasına girişildiği takdirde, hem teoride hem de uygulamada anlamlı katkılar sağlayan yorumların ortaya konulması mümkün olabilmektedir. Bu genel olgudan yola çıkıldığında, Diyojen'in özgün görüşlerine dayalı anlatıların, günümüzde vekalet teorisi kapsamında yürütülen tartışmalara felsefi bir dayanak teşkil etmekte olduğu görüşüne ulaşılabilmektedir.

Vekalet teorisi, işbirliği davranışında bulunan bir asil ile vekalet yapısını sergileyen bir vekilin karşılıklı ilişkilerinden oluşmaktadır. Bu ilişkiler; alıcı-satıcı, işveren-işgören ya da avukat-müvekkil gibi benzer ilişki örneklerinde olduğu gibi tarafların riske yönelik farklı amaç ve tutumlarını barındırmaktadır. Bu doğrultuda vekalet teorisi, asil ile vekilin risk tutumları üzerine yapmış olduğu vurgu ile ön plana çıkmaktadır (Ross, 1973; Jensen ve Meckling, 1976; Meydan ve Çetin, 2017: 158). Vekalet teorisi, asil ve vekil ilişkilerinin temelinde ortaya çıkan sorunları da incelemektedir. Örgüt içerisinde asil-vekil ilişkisinde ortaya çıkan maliyetleri minimum seviyeye çekmeyi amaçlamaktadır. Asil, piyasadaki tüm bilgiye sahip olamamasından dolayı vekilin bilgisine ihtiyaç duymaktadır. Bu açıdan bilgiyi bir ticari mal olarak gören vekalet teorisine göre bilgiyi edinmenin de bir maliyetinin olacağı varsayılmaktadır (Soylu vd., 2018: 91).

Literatür incelendiğinde vekalet teorisi ile ilgili bilimsel çalışmaların örgüt sahipleri ve yöneticiler arasındaki ilişkiler ve etkileşimler doğrultusunda ele alındığı ve çıkarıcılık, amaç çatışması, bilgi asimetrisi, etkililik, risklerden kaçınma ve bir ticari mal olarak bilgi alt konularını kapsadığı görülmektedir (Meydan ve Çetin, 2017: 169). Bahsi geçen konuların, aşağıdaki ana eksen tartışmalar kapsamında yürütülmekte olduğu görülmektedir. "Sözleşme maliyetleri" bağlamında; ortaya çıkan vekalet maliyetleri (Şişmanoğlu, Karayığit ve Karabınar, 2020; Kobal ve Ataman, 2018), finansal performans (Tan ve Bal, 2021; Nilakant ve Rao, 1994), sermaye yapıları (Çopuroğlu ve Korkmaz; 2018) ve muhasebe işlemleri (Lambert, 2007) ile ilgili çalışmaların ele alındığı görülmektedir. "Sınırlı rasyonellik" bağlamındaki çalışmalar ise asil-vekil ilişkileri üzerine yoğunlaşmaktadır (Çoban, 2018; Tarhan Mengi, 2013; Soylu vd., 2018; Gündüz, 2018; Bosse ve Philips, 2016). Bunun yanı sıra fırsatçılık ekseninde tartışılan (Arslan ve Çetin, 2021) ve asil-vekil ilişkilerinin etik kapsamda ele alındığı çalışmaların da (French, 1995; Heath, 2009) sınırlı rasyonellik bağlamında ele alındığı görülebilmektedir. Ayrıca teoriye "genel bir bakış" olarak ifade edilebilen ve vekalet teorisinin diğer teorilerle olan ilişkisini inceleyen çalışmalar da bulunmaktadır. Bu doğrultuda alan özelinde değerlendirmelerin yapıldığı araştırmalar (Babacan ve Eriş, 2006; Ürek ve Eriğüç, 2018; Zsidis ve Ellram, 2003) ve teorilerin incelendiği ve karşılaştırıldığı çalışmalar (Hill ve Jones, 1992; Eisenhardt, 1989; Panda ve Leepsa, 2017; Çelik ve Bedük, 2014) yer almaktadır. Bu makalenin kapsamı ile ilgili veya yakından ilişkili sayılabilecek türden felsefi temellendirme çabasına ise Türkçe ve İngilizce anahtar kavramlar kapsamında yapılan taramalarda geçmiş dönemli bir çalışmaya rastlanılmamıştır.

1. Kuramsal ve Kavramsal Arka Plan

Aşağıdaki anlatımlar, makalenin sırasıyla kuram ve kavram yönüyle arka planını teşkil etmektedir. Kalemeye alınan söz konusu arka plan, mikroanalitik bir çalışma olan bu makalenin, ifade edilen analiz düzeyine mütenasip bir anlatım olarak yapılandırılmıştır.

1.1. Kuramsal Çerçeve: Vekâlet Teorisi

Vekâlet teorisini, "avukat-müvekkil" ilişkisi kapsamında açıklamak, benzer ilişki biçimlerine ışık tutması bakımından anlamlı görünmektedir. Böylesi bir ilişkide "müvekkil" olan taraf, hukuki işleyiş konusunda avukat kadar bilgi, tecrübe ya da zamana sahip olmadığı için yürütmek istediği hukuki süreçler konusunda avukatı kendisine vekil tayin etmektedir. Vekâlet teorisi de bu örnekteki gibi alıcı-satıcı, işveren-çalışan, hasta-doktor, müşteri-emlakçı, seçmen-milletvekili ilişkilerini açıklamayı amaçlamaktadır. Bu tür ilişkilerde birinci taraf "asil", ikinci taraf ise "vekil" rolü üstlenmektedir. Vekâlet teorisi, bireyleri sınırlı rasyonel, en azından bazılarını ise fırsatçı görmektedir. İnsana özgü "sınırlı rasyonellik" ve "fırsatçılık" vurgusunun yapılması ve zorunlu bir çıkarım olarak "riskten kaçınma" kavramı da gündeme gelmektedir. Bu insani vasıfların her bireyde az ya da çok bulunması, asil ile vekil arasında hedef ve çıkarlar bakımından çeşitli ayrışmaları beraberinde getirmektedir.

Vekâlet teorisi, izlenim yönetimi, fırsatçılık ve diğer kişisel çıkar unsurlarını kapsayan mikro seviyedeki ikili ilişkilerden; makro düzeydeki birçok ortam ve duruma uygulanabilir bir yapı ortaya koymaktadır (Meydan ve Çetin, 2012: 142). Teorinin ortaya koyduğu bu yapı, özü itibarıyla, teorik dayanak bakımından Adam Smith ve Max Weber'e kadar götürülebilecek yönler barındırmakta, asil-vekil arasındaki ilişkiler ile etkileşimin "fayda" ve "ideal tip" bakış açısıyla ele alınabilmesini mümkün kılmaktadır.

Adam Smith, vekalet sorununun varlığına dair görüş ileri süren öncü bir düşünür olmuştur. Kendisinden sonra gelen iktisatçıları etkilemesi bakımından Smith, kendi zamanından itibaren özellikle iktisatçıların, vekalet teorisinin çeşitli yönlerini geliştirmelerine öncülük etmiştir. Smith, *Ulusların Zenginliği* adlı eserinde, bir kuruluş gerçek sahibi olmayan bir kişi ya da bir grup tarafından yönetiliyorsa, sahiplerinin faydasına çalışmama ihtimalinin olabileceğini öngörmüştür (Panda ve Leepsa, 2017: 77). Smith'e göre, ilişkilere bağlı olarak ortaya çıkan karşılıklı bağımlılık, bazı iktisadi oyuncuların diğerini suistimal etmeye çalışmalarına engel olamamaktadır (Butler, 2018: 41).

Hem Marx hem de Weber, iş sözleşmeleriyle düzenlenen "serbest emek gücü" kullanımının kapitalist gelişmeyi desteklediği görüşüne sahip olmuşlardır. Marx'a göre bu serbestlik, özünde emek gücünün sömürülmesine kaynaklık eden biçimsel bir serbestliği ifade etmektedir. Weber ise, piyasa ekonomisi içinde emek gücünü serbest olarak satabilmenin toplumsal farklılaşma olanakları sağladığını vurgulamaktadır. Özel sektörün kendi dinamikleriyle ortaya çıkışıyla birlikte, işyeri organizasyonunda daha sağlam, sistematik ve geri dönüşü olmayan bir rasyonelleşme süreci başlamıştır. Ev idaresi ve işletmenin birbirinden ayrışması durumu, işletmelere, daha önceki dönemlerde karşılaşılmayan ölçülerdeki bir rasyonellik ve "işletme varlıkları ile kişisel varlıkların hukuksal olarak ayrıştırılması" gibi "bağımsızlığın iç araçlarını" kazandırmıştır (Edinsel, 2014: 551).

Weber, sosyolojiye ilişkin görüşlerini genel kavramlar üzerine inşa etmemiştir. Daha ziyade, öznel olarak düşünülen anlamı inceleme anlayışını benimsemiştir. Bir diğer deyişle, bireysel davranışlardan yola çıkılarak tanımlanan toplumsal davranışları incelemeyi önclemiştir. Toplumsal gerçeğin üç düzeyi olduğunu ve bunların aynı zamanda sosyolojik çözümleme düzeyleri olduğunu söyleyen Weber, şu sıralamayı önermektedir: (1) Toplumsal davranışlar, (2) toplumsal ilişkiler ve (3) toplumsal oluşumlar. Weber'e göre bireylerin toplumsal davranışları, karşılıklı olarak birbirine uymakta ve birbirlerine bağlanan toplumsal ilişkiler meydana getirmektedir. Bu, bir toplumsal oluşum süreci içinde gerçekleşmekte ve bu oluşumla toplumsal düzen sağlanmaktadır. Bu görüşlerinden hareket edildiğinde, Weber'in sosyolojik çözümlemeye bireylerin davranışlarından yola çıkarak başladığı açıkça görülebilmektedir (Ergun, 2013: 144). Asil-vekil ilişkileri, Weber'in yaklaşımı çerçevesinde değerlendirildiğinde, örgütsel anlamda değerlendirilen söz konusu ilişkilerin, rastlantı sonucunda ortaya çıkan bireyler arası ilişkileri kapsamadığı, çıkar ilişkilerinin ele alındığı bir konu olarak ifade edilebilmektedir.

Modern örgütsel yaşamda akılcılığa, Weber'ci ideal tip bürokrasi teorisinin etkilerine ve sistem teorisinin gelişimine yapılan vurgu tümüyle yeni bilimsel idareyi ve yönetim felsefesindeki Neo-Taylor'cu eğilimi de onaylamaktadır. Bu durumun ortak çıkarlara ulaşılmasında işlevsiz bir biçimde katkıda bulunduğu ise Sir Geoffrey Vickers tarafından ifade edilmektedir (Keleş Tayşir ve Kut, 2008: 195):

Dünya hiç bu kadar bilimsel ve bu kadar az kontrol edilebilir olmamıştır... "Özgür" bireyler birbirlerine "giderek" daha çok bağımlı hâle geliyor, taahhütleri paylaşmaya yönelik artan taleplere tabi oluyor, mensup oldukları ve tümüyle bel bağladıkları çoğalan sistem ve alt sistemlerin gerektirdiği kısıtlamaları kabul ediyor ve güveni veriyorlar.

Buraya kadar yapılan anlatımlardan hareketle, özgür bireylerin giderek birbirlerine daha bağımlı hâle gelmekte oldukları anlaşılmaktadır. Asil ve vekil taraflarının taahhütleri paylaşmaları ise vekalet teorisi gibi karşılıklı etkileşimleri açıklamayı hedefleyen bir inceleme ve araştırma biçimini gerekli kılmaktadır. Bu ilişkiler ve etkileşimlerle ortaya çıkan problemlerin ve sorunların azaltılmasına yönelik mekanizmaların ortaya konulmasını sağlayan vekalet teorisi, asil-vekil ilişkileri çerçevesinde katlanılması gereken sözleşme maliyetleri ve sınırlı rasyonellik kavramları etrafında şekillenmektedir.

1.2. Kavramsal Çerçeve: Sözleşme Maliyetleri ve Sınırlı Rasyonellik

Makalede üzerinde yoğunlukla durulan analiz nitelikli değerlendirmelerden önce, söz konusu değerlendirmeler için kaynak teşkil eden vekâlet teorisi literatüründeki iki temel kavram aşağıdaki alt başlıklarda ele alınmaktadır.

Sözleşme Maliyetleri: Sözleşmeler, taraflar (asil ile vekil) arasında geleceğe dönük bir dizi taahhüt içermektedir. Öne sürülen her türlü taahhüt ise belirli bir maliyet ortaya koymaktadır. Taraflar arasında belirli bir sözleşme gündeme getirildiğinde, sözleşmeye konu edilen hak ve sorumluluk ilişkilerinin de tanımlanarak teminat altına alma gerekliliği, dolayısıyla da maliyeti ortaya çıkmaktadır.

Sözleşmeye konu olan faktörlerin araştırılması, sözleşmelerin oluşturulması ve sözleşmenin yenilenmesi gibi maliyetlerin tamamı, sözleşme maliyetlerini bütünsel olarak ifade etmektedir (Keskin vd., 2016: 42). Davranış odaklı sözleşmeler, çalışanların istenilen davranışlarını belirlemeye yönelik olarak düzenlenmektedir (Örneğin çalışma saatleri ya da yapılacak işler gibi). Bu durumda asil, vekilin davranışlarını satın almaktadır (Wasti, 2013: 113). Dolayısıyla da hissedarların temsil yetkilerini üstlenen yönetici ile çalışanlar arasında vekalet maliyetleri gündeme gelmektedir. Vekalet maliyetleri ise örgüt içinde, yöneticinin fazla risk almamak için değerlendirmede ancak gerçekleşmesi durumunda hissedarlara çok fazla getiri sağlayabilecek fırsat kayıplarının maliyeti olarak ifade edilen dolaylı maliyet ve hissedarların vekilleri izleme, denetleme ve değerlendirme maliyetlerini ve sözleşme ile ilgili maliyetleri gibi hususlar gündeme gelmektedir (Saruhan ve Yıldız, 2009: 180).

Asiller vekillerin kendileri yararına hareket etmelerini kontrol edecek yapılar kurmakta ve böyle olmazsa vekilden bunu tazmin etmektedirler. Bu sistemlerin kurulması ve onlara bağlı kalınmasının maliyeti, güvence sağlayıcı sözleşme maliyeti olarak da ifade edilebilmektedir. Vekil tarafından katlanılan bu maliyetler, her zaman finansal olmayıp hissedarlara ek bilgi vermeyi de kapsayabilmektedir. İzleme maliyetindeki marjinal azalma, güvence sağlayıcı sözleşme maliyetindeki marjinal artışa eşit olduğunda vekiller bu maliyete son vermektedirler (McColgan, 2001 akt. Arslan ve Çetin, 2021: 444).

Sınırlı Rasyonellik: Sınırlı rasyonellik konusu, bilimsel literatürde gündeme getirilmesi sonrasında ortaya çıkmış bir olgu değildir. Bu görüşün, tarih öncesi dönemlerden itibaren bilinen ve genel kabul görmüş bir olgu olduğunu ifade edebilmek mümkün görünmekle birlikte, yazılı kaynak olarak başvurulabilecek antik dönem düşünürlerine müracaat etmek çok daha sağlıklı bir yaklaşımı ifade etmektedir. Dünya çapında bilinmesi ve görüşlerinin yazılı kaynaklar aracılığıyla günümüze kadar ulaşmış olması bakımından Diyojen bu konuda oldukça özgün bir yere sahip bulunmaktadır. Dolayısıyla, 1970'li yıllardan itibaren bilimsel literatürde yer edinen vekalet teorisinin bu alanda tekel oluşturması ve antik dönemlerden itibaren çıkarak güneş misali parlayan görüşleri, bir tutam bilimsel teori ile sıvaması (kaplaması, kapsaması, kuşatması, içerik vermesi) olası görünmemektedir. Örneğin vekalet teorisi öncesinde ve hatta yönetim bilimleri ile ilgisi olmayan bir edebiyatçı olan Conrad'ın (2021: 7) 1909 yılında kaleme aldığı *Gizli Ortak* başlıklı hikayesi, yönetici konumundaki gemi kaptanının, astları ile arasındaki ilişkinin sınırlı rasyonellik ve bilgi asimetrisi bakımından ne denli hassas bir dengeye bağlı olduğunu ele almaktadır.

Asil ile vekil arasındaki en etkin sözleşmenin gerçekleştirilmesi amacına dönük olarak gerçekleşen asil-vekil ilişkisi, büyük ölçüde sınırlı rasyonellik kavramını çalışmalarında inceleyen March ve Simon'un analizlerine dayanmaktadır (Keskin vd., 2016: 260). Sözleşme ile ilgili maliyetlerin ortaya çıkması, yasal sözleşmelerin doğası gereği tüm sözleşmeleri içinde barındıramamasından kaynaklanmaktadır. Bu durumda ise sınırlı rasyonellik söz konusu olmaktadır. Sınırlı rasyonellik, insanın zihninin bir işlemle ilgili olarak tüm bilgileri bulmak veya işlemek için yeterli olmadığını ifade etmektedir (Aubert vd., 1996: 52). Bireyler, psikolojik faktörlerin sonucu olan eylemlerde bulunmaktadırlar. Seçme kapasitesi ve özgür iradeye sahip olsalar da biyolojik kısıtlar tarafından engellenmektedirler (Keskin vd., 2016: 260).

Vekalet teorisini meydana getiren asil-vekil ve pozitif vekalet yaklaşımları, iktisadın rasyonel ve şahsi çıkarları maksimize etmeyi planlayan bireyler biçiminde açıkladığı "homo economicus" varsayımını esas almaktadır. Bu varsayım; insan gerçek insan kavramından farklı yönler barındırmaktadır. İfade edilen tanım, arzu ve tercihlerini açıkça aktarabilen avantaj haritalarına sahip ve çıkarıcılık temelli sınırsız rasyonelileri ile bahsi geçen arzu ve tercihlerini doyumaya çalışan bir insan tipini tarif etmektedir (Arslan ve Çetin, 2021: 442).

Vekilin tatmin olacağına ilişkin argümanlar, insan eylemlerinin rasyonel olduğunu ve kendi amaçlarını en üst düzeye çıkarmak için motivasyon uygulamalarının gerçekleştirildiğini belirten insan davranışının rasyonelliğine dayanmaktadır. Asil ve vekil arasındaki menfaatin yanlış konumlanması ve dağınık bir sahiplik yapısı nedeniyle izleme eksikliğinin varlığı asil-vekil çatışmasına yol açmaktadır (Panda ve Leepsa, 2017: 80).

Williamson 1985 yılında bireylerin bilişsel yetersizliği nedeniyle, sözleşmelerin gerekli tüm olası durumları karşılayamayacağını belirtmiştir. Diğer bir ifade ile bireylerin bilişsel yetersizlikleri, yani "sınırlı akılcı" olması nedeniyle tarafların tüm isteklerine cevap verebilecek bir sözleşme gerçekleştirmek mümkün olamamaktadır (Kalemci, 2017: 136). Vekâlet teorisi, özellikle "vekil" olarak anılan tarafın, sahip olduğu bilgiye dayalı kapasitesini hem kendi hem de "asil" tarafın lehine olacak şekilde işe koştüğünü açıklama gayretine girişmektedir. Fakat vekil ile asilin risk algılamalarının birbirinden farklı olmasına bağlı olarak, her iki tarafın da ağırlıklı olarak kendi çıkarını ön plana çıkarma gayreti söz konusu olabilmektedir. Sınırlı rasyonelliğin yanı sıra, taraflar arasındaki bilgi asimetrisi, sorunu daha karmaşık bir hâle getirmektedir.

İbni Arabi, "akıl" kelimesinin "ikal" kelimesi ile aynı kökten geldiğini ifade etmektedir. Arapça'da "ikal" kelimesi, hayvanları bağlamak için kullanılan ipe verilen ismi ifade etmektedir. Bu açıdan İbni Arabi, felsefecilere ve ilahiyatçılara temel bir eleştiri yöneltmekte, sınırsız ve sıfatsız olan İlahi Genişliği, sınırlı insan aklı tarafından sınırlandıklarını vurgulamaktadır (Almond, 2019: 26). Bundan ötürü İbni Arabi, rasyonel düşünürlerin yaptıklarının şirk seviyesinde olduğunu ve Hakk'a dair kurdukları inşalarında yanıldıklarını ifade etmektedir. Hakk'a gösterge yapıştırma girişiminde bulunanların, bir şekilde onu kendi cüz'i perspektiflerine bağladıklarını belirtmektedir (Almond, 2019: 37). Buradan hareket edildiğinde, rasyonel teorisyenlerin (neo-klasik iktisat öğretisinin) "ceteris paribus" (diğer koşullar sabit kalmak kaydıyla) olarak kabul ettikleri "homoeconomicus" insan tipine ise yukarıda açıklanan perspektifin tam tersi nitelikler atfedilerek adeta külli birtakım özellikler atfedilerek şirkin farklı bir biçimi ortaya konulmaktadır. Nitekim Diyojen, bu makalenin analizinde yer alan dönük anlatımlarındaki görüşleriyle eleştirmekte ve günümüz teorik dünyasına geçmişten gelen bir ışık tutmaktadır.

2. Yöntem

Bilimsel nitelikli nicel çalışmalarda onlarca, bazı durumlarda yüzlerce bireyin görüşlerine başvurularak belirli bir konuya ilişkin görüşleri ortaya konulmaktadır. Nitel çalışmalarda ise nicel çalışmalara kıyasla katılımcılara daha az sayıda soru sorulmakta fakat sorulan sorular, "müteakip sorular (follow on questions)" ile derinleştirilmektedir. Ne kadar derinlemesine olursa olsun, nitel görüşmeye dayalı çalışmalarda çoğunlukla teorik izahın ötesine geçilememektedir. Felsefi kapsama sahip çalışmalarda ise dikte ettirilmiş nicel ya da nitel bir anket/ölçüt olmaksızın fakat varsayım-önerme-araştırma sorusu üçlemesi öncülünden hareketle yapılandırılmış metodik bir çalışma ortaya konulmaktadır. Yazar çeşitli sorgulama ve çıkarımlarda bulunmakta, çözümlemeler yapmakta, değerlendirme ve yorum ağırlıklı görüşler ileri sürmektedir. Bu görüşlerini elbette ki somut deliller (literatür taraması, kaynak incelemesi ile kavramsal ve kuramsal arka plana uygun) ışığında ortaya koymaya çalışmaktadır.

Nitel bir inceleme olan bu makalede araştırma deseni olarak doküman incelemesine başvurulmuştur. Yıldırım ve Şimşek'e göre (2016: 189) doküman incelemesi, herhangi bir durum ya da olguya ilişkin bilgi içeriği sunan yazılı kaynakların incelenerek değerlendirmesini ifade etmektedir. Bu yönüyle doküman incelemesi, salt kendi başına bir bilimsel çalışmanın veri bütünü oluşturabilmektedir.

Doküman incelemesi çalışmaları anlam ve vurgu içermekte ve bu iki kavramı aynı paydada birleştiren unsurlar ise çerçeve, tema ve söylem olarak ifade edilmektedir. Doküman incelemesi kapsamında esas ifade edilmek istenen; mesajların anlamlarını, vurgularını ve temalarını yakalamaktır. Ayrıca bu kavramların sunulmasındaki süreç ve organizasyonun anlaşılması da önem arz etmektedir. Doküman incelemesinde kavramsal yeterlilik en önemli unsur olarak göze çarpmakta ve bu doğrultuda sürecin anlaşılabilirliği ve incelenen belgelerin kavramsal ve teorik konularla ilişkilendirilebilmesi çabası veri analizindeki temel amaç olarak ifade edilmektedir (Altheide, 1996). Bu nedenle, makale kapsamında çalışmaya konu edilen inceleme kümesinden edinilen veriler aracılığıyla, gerek duyulan aktarım, izah ve yorumlamalar yapılmıştır.

3. Analiz: Diyojenik Yaklaşımın Vekalet Teorisi Ekseninde Ele Alınması

Schopenhauer'a (2018: 252) göre insan yaşamı, istek ile isteğe ulaşma arasında ileriye doğru akmaktadır. Bu isteklerden kendini alamayanlar ise ona bağımlı hâle gelmektedir. Dolayısıyla bağımsız olmanın, özgürleşmenin, kendi olmanın bir değer olduğunu anımsamakta zorlanan günümüz insanına Diyojen'in söyleyeceği çok şey bulunmaktadır (Tepe, 2015: 25-26). Dolayısıyla günümüz insanından beklenen, Diyojen'in yaşam anlayışını bir hastalık hâli olarak görmek değil, bu yaşam biçiminin arkasında yer alan düşünce derinliğini anlamaya gayret etmektir (Tepe, 2015: 26).

Makalenin bulgularına ilişkin analize dönük aşağıdaki alt başlıklar, vekâlet teorisi içinde temel bir dayanağa sahip bulunmaktadır. "Sözleşme maliyetleri" ve "sınırlı rasyonellik" kavramlarına ilişkin Diyojenik yaklaşım eksenli aktarım, değerlendirme ve yorumlar, açıklayıcı yönler barındırmaktadır. Farklı yer ve zamanlarda, farklı kişilere karşı ortaya konulmuş olmasına karşın, ileri sürülen görüşler, köken itibarıyla birbirini destekleyen ve izah eden yönler barındırmaktadır. Alt başlıklarda yer verilen anlatımlarda Sokrates ve Antisthenes'in öğretileri, belirleyici bir nitelik ortaya koymakla birlikte, söz konusu öncül düşünürlerin öğretilerine, Diyojen'in kendi özgün bakış açısını da kattığı görülmektedir. Bütün bu bakış açıları ise vekalet teorisi kapsamında tartışmalara konu edilen "sözleşme maliyetleri" ve "sınırlı rasyonellik" gibi iki temel kavrama felsefi eksenli açıklayıcı yönler kazandırmaktadır.

Betimleyici koşutluk, Sokrates'in kullandığı anlatım biçimi (Durhan, 2020: 125) olmasına karşın, Diyojen de benzer türden anlatımlara sıklıkla başvurmuştur. Nitekim Diyojen, söz konusu üslubu doğrultusunda, günümüz vekâlet teorisi literatüründe karşılığı bulunan birçok davranış biçimine ilişkin olarak görüş öne sürmüştür. Fakat Diyojen'in felsefi görüşlerinin tamamını günümüz teorileri ile ele almak çok geniş bir kapsam gerektireceği için bunu belirli ölçülerde sınırlamak gerekmektedir. Bu nedenle de aşağıdaki iki alt başlık, sözleşme maliyetleri ve sınırlı rasyonellik konuları ile çerçevelenmiştir.

3.1. “Sözleşme Maliyetleri” Kavramının Diyojenik Yaklaşımındaki Karşılığı Üzerine Değerlendirmeler

Kinik anlayışa göre mutluluğun sırrı düşkünlüklerden ve dış olaylardan bağımsızlıkta yatmaktadır. Ahlaki kişiliğin otarışı ve özerkliği (otonomisi) sayesinde mutluluk ve içsel memnuniyete erişilebilmektedir. Gerçek erdem, ihtiyaçların yokluğu kabul edildiği için zevk düşkünlüğü, başkalarına bağımlıya neden olmaktadır (Vexliard, 1986: 125). Kinik davranış, topluma ve onun uzlaşmalarına karşı bireysel bir karşı gelişi temsil etmektedir. Buna karşın, mevcut topluma dönük tümünden bir reddiye amaçlamamakta, onu sadece hor görmektedir. Diyojen, “bilge, vatanın kanunlarına göre değil, erdeme göre yaşar” anlayışını ön plana çıkarmaktadır (Vexliard, 1986: 126). Dolayısıyla da Diyojen’in tavrı, değerlerin tümüyle reddedilmesini değil, daha çok alt-üst edilmesi olarak belirginleşmektedir. Sözleşmeleri, anlaşmaları, kurallara koşulsuz bir biçimde boyun eğmeyi doğru bulmamakta, böylece de içinde yaşadığı Yunan şehir devletinin sınırlarını geçersiz kılarak, kapalı bir site toplumu düşüncesinden daha özgürlükçü ve evrensel bir dünya insanı (kozmpolit) olma gerektiği görüşünü benimsemektedir (Dhilly, 2015: 22).

Diyojen’in özgürlük arayışı, dünya yurttaşı olma düşüncesi, sade bir yaşam tercih etmesi takdir edilecek erdemler barındırmaktadır. Diyojen, böylesi bir anlayışa insanları yönlendirme davasında olmamıştır fakat kendisi bu anlayışı bizzat yaşamında uygulamıştır. Bu tür bir yaşamı bütün insanlar için dilemenin, platonik bir özlemde öteye geçmeyeceğinin kendisi de farkında olduğu için, söylemlerinde olanı değil, olması gerekeni dile getirmektedir (Solomon, 1986: 50-51). Diyojen’in farkında olduğu bir diğer husus, basit bir yaşamın, insanlar tarafından yeterince çekici görünmediğidir. Başkaları tarafından çekici görünmese de Diyojen, bu yaşamı benimsemiş, hayatını da buna göre yaşamıştır. Ölçülülük etiği, sadelik ve yeterliliği ilke edinmiş, “yeterlilik” algısı olmayan insanın her zaman daha fazlasını isteyeceğini, bunun ise onu bağımlı kılacağı görüşünü benimsemiştir (Alexander, 2017: 57).

İnsanlar arası ilişkilerde özgürleşmeden yana tavır takınan Diyojen, yöneticilerin baskısı altında yaşamak zorunda kalmanın güçlüğüne işaret etmektedir. Ona göre iyi yaşamın koşullarından biri de yöneticilerden korkup çekinmemektir (Çotuksöken, 2015: 115). Başkomutan Büyük İskender, ordusunun başında Perslere karşı sefere çıkmıştı. Yollarda karşılaştığı büyük devlet adamları ve filozoflar onu saygıyla selamlaştı. İskender, Diyojen’in de kendisini karşılamaya geleceğini, kutlayıp saygılarını sunacağını umuyordu. Öyle olmadığını görünce kendisi gidip onu buldu (Plutarkhos, 2001: 33). İlkçağ Grek yazarlarından olan Plutarkhos’un naklettiği yukarıdaki çok bilinen anlatımın devamında İskender, kendi rızasıyla ve içinden gelerek Diyojen’e açık bir senet sunmakta ve “Dile benden ne dilersem” şeklindeki ünlü söyleminde bulunmaktadır. Diyojen, kendisine gösterilen bu lütfkâr davranış karşısında bile tavrını bozmamakta ve kendi karakteriyle özdeşleşen “Gölge etme başka ihsan istemem” yanıtını vermektedir. Diyojenik tavır, kişisel istek ve sosyojenik baskılardan azade bir yaşam tarzını benimsemeyi öngörmektedir. Bu ise özgürlüğe karşılık olarak ödün verilebilecek her türlü sözleşme maliyetinden kurtulmayı sağlayabilmektedir. Zengin ihsanlarda bulunabilecek kişilerden gelebilecek her türlü faydaya karşı kendini kapatabilmek ise oluşabilecek minnet duygularına bağlı olarak ortaya çıkabilecek vicdani bir sözleşme maliyetini henüz oluşmadan yok etmektedir. Diyojen’in bu çıkışından etkilenen İskender, etrafındakilerde “İskender olmasaydım ben de Diyojen olmak isterdim” diyerek filozofa olan saygısını dile getirmekte ve onun ne denli engin bir özgürlük anlayışına sahip olduğunu vurgulamaktadır. Bu sözleriyle İskender, kendi hocası olan Aristoteles’e gösterdiği saygının muhtemelen daha fazlasını Diyojen’e göstermektedir. Çünkü Diyojen’e göre Aristoteles, İskender’e hocalık etmiş olmasına karşın, İskender’in uygun gördüğü biçimde davranmak zorunda kalmış ve özgür iradesini gerçekleştirememiştir (Plutarkhos, Exil. 604d; akt., Çevik, 2020: 63). Bu konuda Plutarkhos’tan (2001: 21-22) yapılan aşağıdaki aktarım, asil-vekil ilişkisinde bilgi asimetrisi açısından taraflar arasında yapılan sözleşmenin gereklerine uyma hususunda anlamlı bir anlatım ortaya koymaktadır:

Anlaşıldığına göre, İskender öğretmeninden yalnız ahlak, politika dersleri almakla kalmamıştı. Bilgelerin kitaplara bağlı kalmadan, ağızdan anlattıkları bazı bilgiler, sırlar da vardı ki bu bilgiler gizli kalır, çok kişiye öğretilmezdi. İşte İskender’e bunları da öğretmişti. Bunu İskender’in Asya’ya geçtikten sonra filozofa yazdığı mektuptan anlıyoruz. Şöyle diyor:

İskender’den Aristoteles’e selam

Bana ağızdan öğrettiklerini yayınlamakla iyi yapmadın. Çünkü bizim edindiğimiz bilgiler herkesin malı olursa başkalarından ne farkımız kalır? Gücümden çok, yüksek bilgilerimle üstün gelmek isterim.

Allahaismarladık.

Aristoteles, verdiği karşılığa... o bilgileri “açıklamış olmakla birlikte hiç de açığa vurmamış” olduğunu belirtmiştir. Gerçekten, yazdığı metafizik kitabının hiçbir öğretici, bilgi verici yanı yoktu.

Diyojen, Pire Limanı’ndan Aegina adasına giden bir gemideyken korsanlar tarafından kaçırılarak köle pazarında satılığa çıkarılmıştır (Çağlayan, 2020: 178-180). İkinci yüzyıl filozofu Loukianos (2021: 51), Diyojen’den bahsederken onun köle olarak satılmayı umursamadığını çünkü her türlü özgür bir adam olacağını düşündüğünü vurgulamaktadır. Herakles’e öykündüğünü çünkü hazza karşı tıpkı onun gibi savaştığını, yaşamı lükslerden arındırma gayesinde olduğunu belirtmektedir. Onu satın alan Kseniades’e, köle olsa bile kendisine boyun eğmesi gerektiğini söylemiştir. Çünkü ona göre bir hekimin ya da gemi kaptanının köle bile olsa sözünün dinlenmesi gerekmektedir (Laertios, 2017: 264). Günümüz

dünyasında belirli bir kişinin patronajı altında çalışan çoğu profesyonel yöneticinin bile bu şekilde bir tavır ortaya koyamadığı düşünüldüğünde, kölelik müessesesinin en ağır şartlarının hüküm sürdüğü bir dönemde Diyojen'in bu şekilde davranması oldukça dikkate değer görünmektedir. Nitekim Diyojen, bu görüşünü yalnızca bir söylem olmanın ötesine taşıyabilmiştir. Kseniades, satın aldığı kölenin ne denli değerli biri olduğunu anlamış ve çocuklarının onu "büyükbaba" olarak görmelerini istemiştir. Bir süre sonra güveni öylesine artmıştır ki bütün evin yönetimini ona bırakmıştır (Biryukov, 2018: 35). İçinde yaşadığı günün şartlarında köleleştirileceği öngörülen Diyojen kendini beklemediği kadar özgür bir ortamda bulmuş fakat giderek kölelik kadar kötü bir aile tutsaklığına girdiğini anlamıştır. Rahatı ve refahı yerinde olmasına rağmen Diyojen, Kseniades ile konuşup anlaşarak az ile kanaat ettiği fakat tümüyle hür olduğu eski yaşantısına geri dönmüştür (Çağlayan, 2020: 185-186).

Günümüz dünyasında sözleşmeler yazılı ya da sözlü olarak yapılabilen ve taraflar açısından bağlayıcı bir dizi hükümler ortaya koymaktadır. Oysa geçmiş yüzyıllarda özellikle Batı dünyasında ortaya çıkan kölelik müessesesinde köleler, tek yanlı bir bağımlılık içinde bulunmuş, yazılı olmayan sözleşmelerdeki en ağır maliyetleri yüklenmek zorunda olan taraf durumunda kalmışlardır. Kölelere dönük ılımlı tavır sergileme, sahipler tarafından başlatılmak zorunda kalmıştır. Sahipler, verimli çalıştırabilmek için kölelere iyi bakmak gerektiğini fark etmişlerdir. Kölelerin beslenmesi üzerinde önemle durulan insan yetiştiriciliği, Kuzey Amerika'da başlamıştır. Kölelerin sağlık ve veriminin yeterli beslenmeye bağlı olduğunu tecrübe etmişlerdir. Söz konusu bakış açısı ise sözleşmeli insan tipi teorisiyle örtüşmektedir (Lengelle, 1993: 53). "Efendilerini yutar gibi yerken görüp hiç yiyecek çalmayan kölelere hayrandı" (Laertios, 2017: 263) sözü Diyojen'in, kölelerin, tabii buldukları kölelik hukukunun yazılı olmayan sözleşmelerinin en ağır şartları altında bile ne derece sıdık sadakatle iş yaptıkları konusundaki şaşkınlığını gizleyememektedir. Nitekim Diyojen, Sinop'tan sürülüp Atina'ya geldiğinde kölesi olan Manes kaçmıştır. Bunu ise hiç yadırgamamıştır. İçinde yaşadığı dönemin geçerli toplumsal yapının öngördüğü yerleşik bir müessese olan köleliğin hukukuna uygun davranmayan Manes'i neden aratıp buldurmadığı sorulunca "Eğer Manes bensiz yaşayabilirse, ben neden onsuz yapamayım? Gitsin özgürce dolaşsın" karşılığını vermiştir (Biryukov, 2018: 21).

Literatürde "eksik sözleşme kuramları" olarak ifade edilen teorik çerçeve, çalışan ile işveren arasındaki sözleşmelerin, olası bütün şartları kapsayıcı bir biçimde tanzim edilemeyeceğini açıklamaya çalışmaktadır. Eksiksiz bir sözleşme yapmanın zor olduğu fakat yine de bu yönde titiz bir çaba gösterilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Oğuz, 2007: 215). Bu görüşlerin bir benzerini Diyojen yüzyıllar öncesinden şu şekilde ifade etmektedir: "İnsanların tencere tava satın alırken kenarlarına vurup sesini dinlemelerine ama insan alırken karşıdan bakmakla yetinmelerine şaşıyordu" (Laertios, 2017: 264).

Platon bir gün Diyojen'i yeşillik yıkarken görünce, yanına yaklaşmış usulca "Dionysios'un hizmetinde olsaydın, şimdi yeşillik yıkamazdın" dedi; o da aynı biçimde usulca "Sen de yeşillik yıkasaydın, Dionysios'a hizmet etmezdin" diye karşılık verdi (Laertios, 2017: 275). Bu anlatımda da Diyojen, özgürlüğünden taviz vermemekte ve kendisini herhangi bir asil-vekil ilişkisinin sınırlayacağı bir sözleşmenin (bir çeşit hizmet altına alınma sözleşmesi) hükümlerine teslim olmayı reddetmektedir.

Krateros onu evine çağırınca, "Krateros'un evinde zengin bir sofranın tadını çıkarmaktansa, Atina'da tuz yalamayı yeğlerim" demişti (Laertios, 2017: 275). Bu anlatımda Diyojen, bağlayıcı hükümler ile çerçevelenmiş hiçbir münasebete (sözleşmeye dayalı herhangi bir ilişki biçimine) yanaşmayacağını ifade etmektedir. Kendisini herhangi bir minnet ya da borçlu hissetme durumuna sokacak bir alışverişte bulunmayı olumlu karşılamamaktadır. Karşı tarafa tek yanlı ya da karşılıklı bir bağlılık/akit oluşturacak tutum ve davranışlardan uzak durmaktadır.

İskender'in generallerinden biri olan Peridikkas, Diyojen'i ayağına çağırılmış ve gelmediği takdirde öldüreceğini bildirmiştir. Diyojen de "Bu büyük bir şey değil. Zehirli bir böcek ya da örümcek de bunu yapabilir" diye karşılık vermektedir (Perker, 2021: 58). Diyojen burada, yaşadığı dönemde kimsenin cesaret edemeyeceği bir davranış sergilemektedir. Söz konusu şartlar altında ortalama bir insanın muhtemel olumsuz sonuçları risk olarak üstlenmemek için böylesi bir çağrıya icabet etmesi, bunu yaparak da rasyonel davrandığı yönünde kendini ikna etmesi beklenirken Diyojen bunun tam tersini yapmaktadır. Bu durum, Diyojen'in ilk bakışta rasyonel olmadığı düşünülen bazı davranışları sergilemekten çekinmediği ve özgürlüğünden taviz vermediğini göstermektedir.

Solomon'un (1986: 46) kaleme aldığı *Köpek Diogenes* adlı tiyatro eserinde, ilk kadın filozoflardan olan ve aynı zamanda kinik felsefeyi benimseyen Hipparhia ile Diyojen arasında özgürlük üzerine çeşitli diyaloglar geçmektedir. Bu diyaloglardan birinde Hipparhia, özgür düşünme ve özgür olma konusunda Diyojen'in görüşlerini sormaktadır. Diyojen, özgürlüğü kendi başına beceremeyenleri, özgürlüğe layık bulmadığını ifade etmektedir. Bu tür kişilerin kölelikten, ast durumunda kalmaktan kurtulmalarının zor olduğunu öne sürmektedir. Dolayısıyla da sözleşme maliyetleri açısından da en ağır mesuliyetlerin altına girmekte olduklarını ima etmektedir.

"Evlenmek üzere olup evlenmeyenleri, deniz yolculuğuna çıkmak üzere olup çıkmayanları, politikaya girmeye niyetlenip girmeyenleri, çoluk çocuğa karışmaya hazırlanıp sonra buna yanaşmayanları övüyordu" (Laertios, 2017: 263) sözleri,

tartışmaya açık gibi görünse de Diyojenik bakış açısından ele alındığında, kendisini belirli bir sözleşmenin hükümlerine girmek üzere olan birinin bu durumdan son anda kurtulması şeklinde yorumlayabilmek de olası görünmektedir.

Diyojen, birçok toplumsal uzlaşım konularına olduğu gibi asil-vekil ilişkilerine de yenilikçi bir çehre kazandırmıştır. Yaşı ilerleyen Diyojen'e nasıl gömülmek istediği sorulduğunda "Yüz üstü gömün çünkü çok geçmeden aşağıdakiler yukarı çıkacak" diye yanıtlamaktadır (Laertios, 2017: 264). Bu yanıtıyla Diyojen, alçaklardan gelip egemen olanları kast ederek aslında asil-vekil ilişkisini farklı bir biçimde yeniden sorgulamaktadır.

3.2. "Sınırlı Rasyonellik" Kavramının Diyojenik Yaklaşımındaki Karşılığı Üzerine Değerlendirmeler

Birçok kaynakta geçen ve çok bilinen ünlü karşılaşmada İskender, Diyojen ne isterse verebilecek bir konumda bulunmaktadır. Fakat her ne olursa olsun, Diyojen'in iç dünyasında kurguladığı manevi ülkesinin sınırları İskender'in krallığından çok daha büyük ve engin nitelikler taşımaktadır. Hatta yeterince ince ve felsefi düşünüldüğünde İskender'in, Diyojen'in krallığında işgalci konumunda olduğu rahatlıkla görülebilmektedir. Esas itibarıyla İskender'in Diyojen'e verebileceği hiçbir şey bulunmamaktadır. Diyojen'in istenmeye değer bulduğu şeyler ise İskender'in mülkiyeti dışında yer almaktadır. Bu nedenle de Diyojen, İskender'e "güneşimi kapatma" demektedir (Ketenci, 2015: 120-122). İskender'in yanında bu sahneye tanık olanlar aralarında gülüşmeye başlayınca İskender, filozofun bu sözlerinden pek duygulanmış, kendisini önemsemeyen Diyojen'in gösterdiği gurura, vakara şaşırmış, yanındakileri susturarak "İskender olmasaydım ben de Diyojen olmak isterdim" demiştir (Plutarkhos, 2001: 34-35; Marchand, 2011: 58-59). Bu sözlerle İskender, imparator bile olsa, bir insan olarak kendi kişisel sınırlılıklarını yeniden hatırlamaktadır.

Muhtemelen Diyojen ile İskender arasındaki bu bilinen anlatıdan yola çıkan Hacı Bektaş Veli (1996: 65), *Fevaid* (Yararlı Öğütler) adlı eserinde şöyle bir mesel aktarmaktadır:

Bir gün bir padişah Hacı Bektaş Veli'ye şöyle demiş:

- Benden bir şey iste.

Yanıtında buyurmuş ki:

- Sineği benden uzaklaştır.

Demiş ki:

- Ben sineğe buyurmaya yetkili değilim.

Öyle ise buyurmuş:

- Sen sineğe buyuramazken (hükmedemezken), bize ne verebilirsin.

Yukarıdaki meselde Hacı Bektaş Veli, yönetici komundaki bireylerin hükmünün ne denli sınırlı olduğunu vurgulamaya çalışmaktadır. Zira özellikle İskender ve sonrasında birçok hükümdar, dünya imparatorluğu kurma amacı gütmeye başlamıştır. Bu durum, Hacı Bektaş'ın yaşadığı dönem için olduğu ölçüde günümüz dünyası için de geçerliliğini korumaktadır. Geçmiş dönemlerde hükümdarların yapmak istediklerini günümüzün dev işletmeleri gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Stratejik yönetim literatürünün başlıca ekollerinden biri olan Pozisyon Okulu yöneticilere; "CEO", "lider", "koç" "enabler (mümkün kılıcı)" gibi bazı payeler/unvanlar vererek üstlendikleri örgütsel rolü yüceltmektedir. Etkili bir ulusötesi/küresel işletme yöneticisinin sadece kendi örgütünü değil, belirli bir sektörü bile yönlendirici bir güç (görünen el) gibi sürükleyebileceğini öne sürmektedir. Yukarıda aktarılan meselde (her ne kadar tasavvufi bir yaklaşım olsa da) ise; işletme dışı faktörlerin, bir diğer deyişle dış âlem girdilerinin çok fazla ve kontrol edilemez olduğu kabul edilerek (felsefedeki bilinmezlik yaklaşımının yönetsel yorumu) yöneticinin rolünün külli-cüzi ayırımındaki cüzi iradeye yakınsadığı vurgulanmaktadır.

Atinalılar İskender'i onurlandırmak için meclis kararıyla Dionysos adını verince Diyojen, "Beni de Serapis yapın" diyerek iğneleyici bir göndermede bulunmuştur. Bu sözleriyle Diyojen, Atina meclisinin İskender'e yaranmak için tanrısal payeler vermesini, İskender'in de bunu talep etmesini alaycı bir şekilde eleştirmektedir. İskender'in insan olmaktan memnun olmadığını, buna karşılık tanrı olamayacak kadar da aptal olduğunu söyleyerek eleştirilerini sürdürmektedir (Cod. Vat. Gr. D359; Aktaran Çevik, 2020: 140). Diyojen bu sözleriyle, tanrı olmaya yeltenen insanların, kendi sınırlılıklarını aşamayacaklarını açık bir biçimde ifade etmektedir. Aşağıdaki anlatım, insanın sınırlı bir varlık olduğu vurgusunu Diyojenik bir biçimde ifade etmektedir (Alexander, 2016: 32; Çağlayan, 2020: 195): "Kısa süre önce kemik yığınlarının arasında senin atalarının kemiklerini arıyordum ve onları kölelerin kemiklerinden ayırt edemedim. Sen sadece bir insansın İskender -vücut salgıların da diğerleri gibi kokuyor- dolayısıyla buraya gelip benden sana imparatormuşsun gibi davranmamı bekleme".

Diyojen, insanların, rasyonellik konusunda belirli bir düzeyin ötesine geçemeyeceğini bilmekte ve bunu açık bir dille ifade etmektedir. Örneğin Diyojen'in bakış açısını yansıtan aşağıdaki alıntıda öncelikle insanlara özgü üstün birtakım vasıflar sıralanmaktadır. Bu vasıflar ise insanın adeta ayaklarını yerden kesen nitelikler ortaya koymaktadır. İnsanın, canlıların en

akıllısı, dolayısıyla da en rasyoneli olduğu çıkarsaması yapılmaktadır. Bu ifadelerin hemen sonrasında sıralanan insani davranışların ise akıl ve rasyoneliteye aykırı olduğu açık bir biçimde görülebilmektedir (Bkz. Laertios, 2017: 262): “Kaptanları, hekimleri, filozofları gördüğü zaman, insanı canlıların en akıllısı olduğunu söylüyordu; ama sonra düş yorumcularını, bilicileri, bunları dikkate alanları ya da ünüyle ve servetiyle şişinenleri gördüğü zaman, insandan daha boş bir şey olmadığını düşünüyordu”.

Diyojen’in genel yaklaşımını ifade eden aşağıdaki aktarımda, insanların rasyonel olmaya çalışsalar bile belirli bir üst limitin (kapasitenin) üzerindeki bir rasyonelliğe ulaşamayacakları (sınırlı bir rasyonelliğin ötesine geçemeyecekleri) vurgulanmakta ve bu durum, çeşitli meslek grupları kapsamında açıklanmaya çalışılmaktadır: “Müzikçilerin lirin tellerini akort edip kendi ruhlarının eğilimlerini uyumsuz bırakmalarına; matematikçilerin güneşe ve aya bakıp ayaklarının altını görmemelerine; hatiplerin doğruları söylemeye özen gösterip hiçbir şekilde doğru davranmamalarına; cimrilere parayı küçümseyip aslında onu her şeyden çok sevmelerine şaşırıyordu” (Laertios, 2017: 262).

Vekâlet teorisi, bilgi ekonomisi temeline dayanan bir bilimsel alan olma niteliği taşımaktadır. Diyojen’in temel yaklaşımlarında da bilginin, insanı kendi sınırları içinde varabileceği en üst düzeylere çıkarabileceği inancı bulunmaktadır. Bilgelerin her şeye sahip oldukları için çok fazla dünyevi varlığa ihtiyaç hissetmedikleri görüşünü öne sürmektedir (Perker, 2021: 46; Laertios, 2017: 280). Diyojen’in yukarıdaki anlatımlardaki davranışları, vekâlet teorisi literatürü ile bağdaştırıldığında, ayrıntılı bir açıklama gerektirmeyecek ölçülerde felsefi bir zemin teşkil etmekte olduğu görülebilmektedir. Bu yönüyle de Diyojen’in, vekâlet teorisi kapsamında günümüzde tartışılmakta olan konularda yüzyıllar öncesinde çevresindekileri aydınlatma çabasına giriştiği görülebilmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Vekalet teorisi asil-vekil ilişkilerinde karşılaşılan sorunlara gerçekçi ve deneysel bir bakış açısı sağlamayı hedeflemektedir. Asil-vekil arasında yaşanan ve zaman zaman gerginliklere ya da çıkar çatışmalarına yol açan ilişkiler, özellikle son yıllarda organizasyon yapılarını meşgul eden bir konu olarak kabul edilmektedir. Adam Smith ile erken dönem bilimsel adımları atılan, Weber ile süreçlerine ilişkin başlıca hususların ortaya konulmaya başlandığı teori günümüzde de etkin ve kapsamlı bir çalışma alanı olarak dikkat çekmektedir. Yalnızca teorik bir çalışma alanı olmakla kalmayıp, örgütsel yapıların yaşayan bir gündemini teşkil etmeye devam etmektedir. Literatürdeki çalışmalar, pragmatik ve uygulamalı olarak teorinin gerçeklik ile kesiştiği hususları gözler önüne sermekte, sözleşme maliyetleri ile sınırlı rasyonellik kavramlarına ilişkin anlatım, açıklama ve tartışmalar yürütmektedir. Profesyonel bir yönetici zümresine sahip bulunan tüm örgütlerde vekalet sorunu kaçınılmaz bir biçimde ortaya çıkmakta, söz konusu kaçınılmaz durum ise faaliyet gösterilen sektör ayrımı olmaksızın tüm işkollarında gündeme gelmektedir. Dolayısıyla sözleşme maliyetleri ile sınırlı rasyonellik konuları gerek bireylerin, gerekse örgütlerin sıklıkla karşılaştıkları ve üstesinden gelmeye çalıştıkları bir konu olarak göze çarpmaktadır.

Vekalet teorisinin genel kabul görmüş ilkeleri göz önünde bulundurulduğunda antik dönem düşünürü Diyojen’in yaklaşımlarının sözleşme maliyetleri ve sınırlı rasyonellik konularına inka edici izahlar getirdiği görülebilmektedir. Diyojen sözleşmelere, anlaşmalara ve dikte ettirilen kurallara koşulsuz bir biçimde uymayı doğru bulmamaktadır. Hatta bu görüşü daha da liberal bir boyuta taşıyarak örgütsel sınırların gereksizliğini savunup kısıtlayıcı yönlerini eleştirerek evrensel bir dünya insanı olma gerekliliğini vurgulamaktadır. Ayrıca bilgi sayesinde insanın, kendini geliştirerek aşkın düzeylere yaklaşabileceğini, bilgelik seviyesine gelenlerin ise dünyevi ihtiyaçlarını asgari düzeye indirgeyerek özerkleşecekleri görüşünü öne sürmektedir. Diyojen, bireyin çok çeşitli faktörlere dayanan yetersizlikleri nedeniyle sınırlı rasyonel olmanın ötesine geçemeyecekleri gerçeğini açık bir biçimde kabul etmekte ve bunu birçok konu özelinde dile getirmektedir. Bireyi bireye ya da bireyi örgüte tek taraflı veya karşılıklı olarak bağlayan (bağımlılık ilişkisine mahkûm eden) sözleşmeleri de tasvip etmemekte ve mutlak özgürlük/özerklik anlayışına yakınsayan bir görüş ileri sürmektedir. Söz konusu görüşler ise günümüz literatüründeki vekalet teorisi tartışmaları ile belirgin bir bakış açısı benzerliği ortaya koymaktadır.

Diyojen, kendi ahlaki anlayışını (iyi-kötü yol ayrımındaki tercihlerini), pratiğe geçirdiği davranış ve yaşam biçimiyle ortaya koymaktadır. Kendi ahlaki görüşlerini yansıtan söylemlerde de elbette ki bulunmuştur fakat onun ahlak pratikçisi oluşu çok daha ön plana çıkmaktadır. Bazı tavırlarında aşırıya kaçmış olması, insanlara karşı makul bir biçimde yaklaşmanın çoğu zaman etkili olmadığını düşünmesinden ileri gelmektedir. Bazı durumlarda ise öğretilerini alaycı ve esprili bir şekilde anlatmayı tercih etmiştir. Diyojen, toplum tarafından genel kabul görmüş birtakım anlayış ve kurumlara meydan okuması yönüyle örgüt teorilerinden kurumsal teori bağlamında da ele alınabilecek yönleri sahip görüşler ortaya koymaktadır.

Diyojen’in kişisel görüş ve davranışları, antikite gibi bir erken dönemden günümüze uzanarak günümüz vekalet teorisi açısından öncü bir rol üstlenmektedir. Buna karşın, günümüz örgütlerinde sadece vekil sorunu olarak adlandırılan problemlerle karşılaşmamakta, aynı zamanda kapital kavramı ve kapital kavramının alacaklılarda oluşturduğu durumlar da gündem oluşturabilmektedir. Dolayısıyla, Diyojen gibi az ile yetinmeyi bilen ve meta eksensiz ilişkilere mesafeli duran bir düşünürün görüşleri, yukarıda ifade edilen ilişkileri ve kapitali elinde tutan taraf ile karşı taraf arasındaki münasebetlere

izah getirebilmesi hususu, daha kapsamlı ya da farklı cihetlere sahip çalışmaları gerekli kılmaktadır. Bu makale, filozofların görüşlerinden yola çıkan daha ileri düzeydeki çalışmalara fikir vererek literatürdeki felsefi eksikliklerin tedrici olarak giderilme gayretlerine katkı sağlayabildiği ölçüde amacına yaklaşabilecektir.

Kaynakça

- Aelianus = Historical Miscellany. (1997). Nigel G. Wilson (Çev.), Loeb classical library 486, Cambridge, MA, Harvard University Press.
- Alexander, S. (2017). *Parayı tahrif et diyojen'in kayıp diyalogları*. Onur İşçi (Çev.), Heretik Yayınları, Ankara.
- Almond, I. (2019). *İbni Arabi ve Derrida tasavvuf ve yapısöküm*. Kadir Filiz (Çev.), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Altheide, D. L. (1996). *Qualitative media analysis*. A Sage University Paper.
- Arslan, B. ve Çetin, E. (2021). Vekalet teorisinde fırsatçılık kavramı ve oyun teorisi arasındaki ilişki. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 4(2), 439-454.
- Aubert, A. B., Rivard, S. ve Patry, M. (1996). A transaction cost approach to outsourcing behaviour: some empirical evidence. *Information Management*, 30, 51-64.
- Babacan, M. ve Eriş, E. D. (2006). Pazarlamada vekalet teorisi ve kavramsal bir model geliştirme. *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1), 89-110.
- Bayladı, D. (2007). *Felsefenin beşiği anadolu*. İstanbul: Say Yayınları.
- Biryukov, P. İ. (2018). Sinoplu filozof diyojen, Çev. Nazgül Enterieva ve Yasemin Sarıkaya, Etkin Yayınevi, Ankara.
- Bosse, D. A. ve Phillips, R. A. (2016). Agency theory and bounded self-interest. *Academy of Management Review*, 41(2), 276-297.
- Butler, E. (2018). *Kısaltılmış milletlerin zenginliği ve epey kısaltılmış ahlaki duygular kuramı*. Liberte Yayınları, Ankara.
- Cevizci, A. (2000). *Felsefe sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Cod. Vat. Gr.: Codex Vaticanus Graecus = SSR Online. (D164, D175, D235, D253b, D256b, D269c-d, D359).
- Conrad, J. (2021). *Gizli ortak*. Selen Birce Yılmaz (Çev.), Kapra Yayıncılık, İstanbul.
- Çağlayan, S. (2020). *Sinopeli diogenes*. Kırmızı Kedi Yayınevi İstanbul.
- Çelik, N. ve Bedük, A. (2014). Vekâlet teorisi yaklaşımı ile işlem maliyeti arasındaki ilişki. *Sakarya İktisat Dergisi*, 3(1), 43-67.
- Çevik, C. C. (2020). *Sunuş-kinik felsefe fragmanları*. C. Cengiz Çevik (Der. ve Çev.) Türkiye İş Bankası Yayınları içinde ss. vii-xxiii, İstanbul.
- Çoban, C. (2018). Vekalet teorisi ve turkcell örneği. *Journal of Politics, Economy and Management*, 1(1), 9-24.
- Çopuroğlu, F. ve Korkmaz, İ. H. (2018). Vekalet teorisi, sermaye yapısı ve firma performansı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *G.Ü. İslahiye İİBF Uluslar arası e-Dergi*, 2(2), 21-33.
- Çotuksöken, B. (2015). Sinoplu diogenes ve mermi uyur. Harun Tepe ve Betül Çotuksöken (Yayıma hazırlayanlar). *Sinoplu filozof diogenes içinde*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, s. 109-117'deki bildiri.
- Dhilly, O. (2015). *Diyojen'in fıçısı ve diğer felsefe öyküleri*. İsmail Yerguz (Çev.), İstanbul: Say Yayınları.
- Durhan, G. (2020). *Aristoteles ve platon'da analogi*. Çizgi Kitabevi, İstanbul.
- Edinsel, K. (2014). *Sosyolojik düşünme ve çözümleme*. Kabalıcı: İstanbul.
- Eisenhardt, K. M. (1989). Agency theory: an assessment and review. *Academy of Management Review*, 14(1), 57-74.
- Epiktetos. (2009). *Kılavuz kitap*. Birdal Akar (Çev.), Şule Yayınları, İstanbul.
- Ergun, D. (2013). *Sosyoloji el kitabı*. İmge: Ankara.
- French, P. (1995). Ethics and agency theory (review). *Business Ethics Quarterly*, 5(3), 621-627.
- Gündüz, Ş. (2018). Founder's syndrome at the backstage of agency theory: a threat to corporate governance and corporate social responsibility. *Business & Management Studies: An International Journal*, 6(1), 1-16.

- Hacı Bektaş Veli. (1996). *Fevaid (yararlı öğütler)*. Baki Öz (Haz.), Can Yayınları, İstanbul.
- Heath, J. (2009). The uses and abuses of agency theory. *Business Ethics Quarterly*, 19(4), 497-528.
- Hill, C. W. L. ve Jones, T. M. (1992). Stakeholder-agency theory. *Journal of Management Studies*, 29(2), 131-154.
- Kalemci, R. A. (2012). İşlem maliyetleri kuramı. H.Cenk Sözen ve H.Nejat Basım (Der.), *Örgüt kuramları içinde*, s. 117-140, Beta Yayıncılık, İstanbul.
- Keleş T. N. ve Kut, N. (2008). Ortak çıkarlar. Ed. C. Hodgkinson, (Çev. Ed. İ. Anıl ve B. Doğan), *Yönetim felsefesi içinde*, Beta: İstanbul.
- Keskin, H., Akgün, A. E. ve Koçoğlu, İ. (2016). *Örgüt teorisi*. Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Ketenci, T. (2015). Her şeyi isteyen kral ve hiçbir şeyi istemeyen kral: isteme kavramı üzerine bir deneme. Harun Tepe ve Betül Çotuksöken (Yayıma hazırlayanlar). *Sinoplu filozof diogenes içinde*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, s. 119-131'deki bildiri.
- Laertios, Diogenes. (2017). *Ünlü filozofların yaşamları ve öğretileri*. Candan Şentuna (Çev.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Lambert, R. A. (2007). Agency theory and management accounting. In C. S. Chapman, A. G. Hopwood ve M. D. Shieds (Eds.), *Handbook of management accounting research*, Elsevier.
- Lengelle, M. (1993). *Kölelik*. Emine Su (Çev.), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Loukianos (2021). *Şölen-satılık filozoflar-astroloji*. Emre Poyraz (Çev.), Pinhan Yayınları, İstanbul.
- Marchand, Y. (2017). *Diyojen köpek adam*. Necmiye Alpay (Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Meydan, C. H. ve Çetin, F. (2012). Vekalet kuramı. H. Cenk Sözen ve H. Nejat Basım (Der.), *Örgüt kuramları içinde* s. 141-161, Beta Yayıncılık, İstanbul.
- Nilakant, V. ve Rao, H. (1994). Agency theory and uncertainty in organizations: an evaluation. *Organization Studies*, 15(5), 649-672.
- Oğuz, F. (2007). Örgüt iktisadı: ekonomi, hukuk ve örgüt ilişkileri. A. Selami Sargut ve Şükrü Özen (Eds.), *Örgüt kuramı içinde*, s. 193-235, İmge Kitabevi, Ankara.
- Panda, B. ve Leepsa, N. M. (2017). Agency theory: review of theory and evidence on problems and perspectives. *Indian Journal of Corporate Governance*, 10(1), 74-95.
- Perker, A. (2021). *Diyojen sen beni aşağılayabilirsin ama ben aşağılanmam vazgeçerek özgürleşmenin felsefesi*. Destek Yayınları, İstanbul.
- Platon. (2017). *Şölen-dostluk*. Sabahattin Eyüboğlu ve Azra Erhat (Çev.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Plutarkhos, Exil.: D Exilio = Moralia, Volume VII: On Love of Wealth. On Compliancy. On Envy and Hate. On Praising Oneself Inoffensively. On the Delays of the Divine Vengeance. On Fate. On the Sign of Socrates. On Exile. Consolation to His Wife, Çev. Philip H. De Lacy, Benedict Einarson, Loeb Classical Library 405, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1959. (A1c/D5B-D6, D62, D343, D349a).
- Plutarkhos. (2001). *Büyük İskender hayatı ve savaşları*. Kastaş Yayınevi, İstanbul.
- Plutarkhos. (2016). *Gevezeler ve meraklılar*. Güzin Aker (Çev.), Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul.
- Saruhan, S. C. ve Yıldız, M. L. (2009). *Çağdaş yönetim bilimi*. Beta: İstanbul.
- Schopenhauer, A. (2018). *İsteme ve tasarım olarak dünya*. Levent Özşar (Çev.), Biblos Kitabevi Yayınları, Bursa.
- Seneca, L. A. (2018). *Ahlak mektupları*. Türkan Uzel (Çev.), Jaguar Kitap, İstanbul.
- Solomon, D. (1986). Köpek Diogenes. Çev. Mete Tunçay. *Köpek Diogenes bir oyun bir inceleme içinde*, Mete Tunçay ve Nusret Hızır (Çev.), s. 7-116, Kuzey Yayınları, Ankara.
- Soylu, K., Uçkun, S., Üzüm, B., Şeneldir, O. ve Uçkun, G. (2018). Vekalet teorisine göre örgüt neden var?. *Uluslararası Yönetim, Ekonomi ve Politika Kongresi, Bahar*, s. 86-92.
- Stobaeus. (-). *Anthologium*. C. Wachsmuth ve O. Hense (Eds.), Berlin, Weidmann, 1884-1912.

- Şişmanoğlu, E., Karayığit, D. T. ve Karabınar, S. (2020). Vekalet teorisi kapsamında ortaya çıkan vekalet maliyetlerinin muhasebesi ve raporlanması. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 13(3), 975-987.
- Tan, F. Z. ve Bal, K. (2021). Vekalet teorisi çerçevesinde yönetim kurulu çeşitlendirmesi ve finansal performans ilişkisi: yatırım kuruluşları örneği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 38-54.
- Tarhan Mengi, B. (2013). Bağımsız denetimin vekalet teorisindeki yeri. *MÖDAV*, 1, 97-108.
- Taylor, A. E. (2020). *Epikuros madde, haz ve insan*. Ceyda Üstünel (Çev.), Fol Kitap, Ankara.
- Teles SSR Online. (D109, D141).
- Tepe, H. (2015). UNESCO Türkiye milli komisyonu ve anadolu'da felsefeye yolculuk. Harun Tepe ve Betül Çotuksöken (Yayıma hazırlayanlar). *Sinoplu filozof Diogenes*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, s. 23-26'daki bildiri.
- Usta, S. (2005). *Platon'dan Jambulus'a antikçağ ütopyaları*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ürek, D. ve Erigüç, G. (2018). Vekalet teorisinin sağlık sektöründeki yansımalarının ulusal ve uluslararası çalışmalar bağlamında değerlendirilmesi. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 4(2), 180-194.
- Wasti, N. (2013). İktisadi örgüt kuramları. Deniz Taşcı ve Erkan Erdemir (Eds.), *Örgüt kuramı* içinde s. 118. Anadolu Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Xenophon. (1984). *Şölen Spartalıların anayasası*. Bilge Umar (Çev.), Sergi Yayınevi, İzmir.
- Vexliard, A. (1986). Doğmakta olan bir felsefe öğretisinin toplumsal psikolojisi. Nusret Hızır (Çev.), *Köpek diogenes bir oyun bir inceleme* (Çev. Mete Tunçay ve Nusret Hızır) içinde, s. 7-116, Kuzey Yayınları, Ankara.
- Yaşbay Kobal, H. ve Ataman, G. (2018). Vekalet teorisi ve kaynak bağımlılığı teorisi bağlamında, yönetim kurulunun yapısal özellikleri ile finansal kaldıraç ve karlılık oranları arasındaki ilişki: halka açık gıda şirketleri üzerinde bir araştırma (2005-2016 dönemi). *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 13(50), 187-210.
- Zsidisin, G. A. ve Ellram, L. M. (2003). An agency theory investigation of supply risk management. *The Journal of Supply Chain Management: A Global Review of Purchasing and Supply*, Summer, 15-27.

Extended Abstract

Aim and Scope

The agency theory is discussed in terms of the general framework, with the economic transactions and financial management issues in which the business activities take place. It has the feature of being a theory put forward in order to establish the general framework of the relations between the one who performs the work (the agent) and the one who has the ability to authorize the work (the principal). The mutual relationship and interaction spiral between the parties reveals a series of narratives that can make a meaningful contribution to today's theories of economic organization. Especially narratives based on philosophical background have the potential to contribute meaningfully to current theories.

Methods

In scientific quantitative studies, the views of tens, in some cases hundreds of individuals, are sought to reveal their views on a particular subject. In qualitative studies, compared to quantitative studies, fewer questions are asked to the participants, but the questions asked are deepened with "follow on questions". No matter how in-depth, studies based on qualitative interviews often cannot go beyond the theoretical explanation. In studies with a philosophical scope, a methodical study is presented without a dictated quantitative or qualitative questionnaire/criterion, but based on the hypothesis-proposition-research question triad premise. The authors makes various inquiries and inferences, makes analyzes, and puts forward opinions based on evaluation and interpretation. The authors, of course, try to present their views in the light of concrete evidence (literature review, source review, and appropriate conceptual and theoretical background). In this article, which is a qualitative study, document analysis was used as a research design and necessary transfer, explanation and interpretations were made through the data obtained from the study set in the scope of the article.

Findings

The diogenic approach-oriented transfer, evaluation and interpretations of the concepts of "contract costs" and "bounded rationality" contain explanatory aspects. The following sub-headings for the analysis of the findings of the article have a fundamental basis in agency theory. Despite the fact that they were put forward against different people in different places and times, the opinions put forward contain aspects that support and explain each other in origin. In the narratives included in the sub-headings, the teachings of Socrates and Antisthenes reveal a decisive quality, but it is seen that Diogenes also

added his own unique perspective to the teachings of these early thinkers. All these perspectives provide explanatory aspects with philosophical axis to two basic concepts such as "contract costs" and "bounded rationality", which are the subject of discussions within the scope of agency theory.

Conclusion

Considering the generally accepted principles of agency theory, it can be seen that the approaches of the ancient thinker Diogenes provide convincing explanations for the issues of contract costs and limited rationality. Diogenes does not find it right to unconditionally abide by contracts, agreements and dictated rules. In fact, by carrying this view to a more liberal dimension, he argues that organizational boundaries are unnecessary and criticizes their restrictive aspects, emphasizing the necessity of being a universal human being. He also argues that thanks to knowledge, people can approach transcendent levels by improving themselves, and those who reach the level of wisdom will become autonomous by minimizing their worldly needs. Diogenes openly accepts the fact that the individual cannot go beyond being rational due to his inadequacies based on a wide variety of factors, and he expresses this in many subjects. He also does not approve of contracts that bind the individual to the individual or the individual to the organization unilaterally or mutually (condemning the relationship of dependency) and suggests an opinion that converges to the understanding of absolute freedom/autonomy. The aforementioned views, on the other hand, reveal a clear point of view similarity with the agency theory debates in today's literature.

Evli Bireylerde Bilinçli Farkındalık ile Evlilik Doyumu Arasındaki İlişkide Evlilik Çatışmasının Aracı Rolü

The Mediating Role of Marital Conflict in the Relationship between Mindfulness and Marital Satisfaction in Married Individuals

Şevket Cankurtaran¹, Nursel Topkaya², Ertuğrul Şahin³

Öz

Bu araştırmada evli bireylerde bilinçli farkındalık ve evlilik doyumu arasındaki ilişkide evlilik çatışmasının aracı rolünün incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın katılımcılarını yaşları 22 ile 66 arasında değişmekte olan 281 (239 kadın, 42 erkek) evli birey oluşturmuştur. Katılımcılar bilinçli farkındalık, evlilik çatışması, evlilik doyumu ve sosyodemografik niteliklerini belirlemeye yönelik olarak Bilinçli Farkındalık Ölçeği, Evlilik Çatışması Ölçeği, Evlilik Yaşamı Ölçeği ve Sosyodemografik Bilgi Formunu içeren bir veri toplama aracını cevaplamıştır. Araştırma sonucunda evli bireylerde bilinçli farkındalık ile evlilik doyumu arasındaki ilişkide evlilik çatışmasının aracı bir rolü olduğu bulunmuştur. Başka bir ifadeyle, evli bireylerde bilinçli farkındalığın artması, evlilik çatışmasında azalış ile, evlilik çatışmasında azalışta evlilik doyumunda artışla pozitif yönde ilişkilidir. Düşük evlilik doyumuna sahip çiftlerde evlilik ve aile danışmanları çatışma çözme becerilerini geliştirmeye ve bilinçli farkındalığı artırmaya yönelik müdahalelerde bulunabilir.

Anahtar Kelimeler: Bilinçli Farkındalık, Evlilik Çatışması, Evlilik Doyumu, Evli Bireyler.

Abstract

The purpose of this study was to examine the mediating role of marital conflict in the relationship between mindfulness and marital satisfaction in married individuals. Participants consists of 281 (239 female, 42 male) married individuals aged between 22 and 66. Participants completed a questionnaire including Mindfulness Scale, Marital Conflict Scale, Marital Life Scale, and Sociodemographic Information Form to determine their mindfulness, marital conflict, marital satisfaction, and sociodemographic characteristics. The findings of this study indicated that marital conflict has a mediating variable in the relationship between mindfulness and marital satisfaction in married individuals. In other words, higher mindfulness in married individuals is positively associated with a decrease in marital conflict and a decrease in marital conflict is positively related higher marital satisfaction among married individuals. Marriage and family counselors can implement interventions to increase conflict resolution skills and mindfulness among couples who have low marital satisfaction.

Keywords: Mindfulness, Marital Conflict, Marital Satisfaction, Married Individuals.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Çalışmanın araştırma kısmı Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun 30.04.2021 tarih ve 2021/424 sayılı kararı ile alınan izin doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Submitted: 30 / 08 / 2022

Accepted: 16 / 08 / 2023

Bu çalışma, birinci araştırmacının Ondokuz Mayıs Üniversitesi Evlilik ve Aile Danışmanlığı Tezsiz Yüksek Lisans programında ikinci araştırmacı danışmanlığında hazırladığı dönem projesinin, ikinci ve üçüncü araştırmacı tarafından bütün bölümlerinin çok kapsamlı bir şekilde revize edilmiş ve genişletilmiş halidir.

¹ Psikolog, cankurtaransevket@gmail.com, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0001-7595-0383>

² Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale, Türkiye, nursel.topkaya@comu.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-8469-9140>

³ Doç. Dr., Amasya Üniversitesi, Amasya, Türkiye, ertugrulsahin@amasya.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0003-3341-8887>

Giriş

Evlilik, biyopsikososyal işlevleri barındıran yasal bir kurumdur (Özgülven, 2017). Bu kurum, her bir üyesinin görev ve sorumlulukları olan bir yapı olup, sosyal, duygusal ve cinsel paylaşımları da içermektedir. Ayrıca evlilik hukuki, sosyal, kültürel ve ekonomik birçok boyutu olan bir yapı olup hem toplumsal yapıyı etkilemekte hem de bu yapıdan etkilenmektedir (Navarro ve Tudge, 2022). Araştırmalar bu yapının süreğenliği ve duraklamalarının bir dizi ilişkisel ve bireysel faktörle ilişkili olduğunu göstermektedir (Fincham, Rogge ve Beach, 2018; Karney ve Bradbury, 2020). Bu yapının süreğenliği ve duraklamalarına etki edebilecek değişkenlerden biri evlilik doyumudur. Evlilik doyumunu, bireylerin evlilik ilişkisinden ihtiyaçlarını, beklentilerini ve dileklerini ne düzeyde karşıladığına ilişkin kişisel algılarını, memnuniyet ve mutluluk düzeyini yansıtmaktadır (Fincham ve ark., 2018; Keizer, 2014). Yüksek evlilik doyumunu kişi için evlilik ilişkisinde göreceli olarak olumsuz niteliklerin yokluğunu ve göreceli olarak olumlu niteliklerin fazlalığını ifade etmektedir. Gerçekleştirilen araştırmalar yüksek evlilik doyumunun bireylerin fiziksel sağlıkları ve yaşam doyumları için koruyucu bir faktör olduğunu, diğer taraftan düşük evlilik doyumunun ise bireylerin kaygı, duygu durum ve madde kötüye kullanım bozuklukları gibi ruhsal rahatsızlıkları yaşama olasılıklarını artırdığını, uzun yaşama olasılıklarını ise azalttığını göstermektedir (Gustavson, Røysamb, Borren, Torvik ve Karevold, 2016; Robles, Slatcher, Trombello ve McGinn, 2014; Whisman, 2007; Whisman, Gilmour ve Salinger, 2018). Ayrıca araştırmalar yüksek evlilik doyumunun ilk defa anne olma, kanser tedavisi, düşük aile geliri gibi stres yaratan ve zorlayıcı yaşantılarda aileler için koruyucu bir faktör olduğunu göstermektedir (Rajaei, Jensen, Brimhall, Torres ve Schwartz, 2021; Røsand, Slinning, Eberhard-Gran, Røysamb ve Tambs, 2012). Bunlara ek olarak, evlilik doyumunu ilişki devamlılığının en önemli yordayıcılarından biridir (Luciano ve Orth, 2017; Røsand, Slinning, Røysamb ve Tambs, 2014).

Uzun süreli, uyumlu ve işlevsel birlitliklerin ilişkiye ve bireylerin ruh sağlığına olumlu etkileri nedeniyle, evlilik doyumunun bireysel, kişilerarası ve çevresel faktörlerle ilişkisi araştırmacılar tarafından sıklıkla incelenen önemli bir konu olmuştur. Evlilik doyumunun kişilerarası değişkenlerle ilişkisini inceleyen araştırmalar genellikle eşler arasındaki çatışma türleri, eşlerin partnerlerine olumsuz ve olumlu duygularının ifadesi, eşlerin sosyal destek davranışları, eşler arasındaki iletişim gibi kişilerarası etkileşim ve iletişim örüntülerine odaklanmıştır (Fincham ve ark., 2018; Karney ve Bradbury, 2020; Keizer, 2014). Tarhan'a (2019) göre de eşler arasında sevgi paylaşımı, güzel vakit geçirme, ilişkiye güven duyma, eşlerin birbirine değer vermesi, eşlerin ortak amaç ve hedeflere sahip olması, eşler arası etkili iletişim, eşle ilgilenme gibi değişkenler Türk kültüründe yüksek evlilik doyumuyla ilişkili kişilerarası değişkenlerdir. Evlilik doyumunu ilişkili çevresel faktörleri inceleyen araştırmalar ise genellikle stresli yaşam olaylarının çiftlerin evlilik doyumunu ilişkisini incelemiştir (Keizer, 2014). Son olarak, evlilik doyumunun bireysel faktörlerle ilişkisini inceleyen araştırmalar ise kişilik özellikleri, bağlanma stilleri, stresli durumlara başa çıkma becerileri, sosyodemografik nitelikler gibi faktörlerin evlilik doyumunu ilişkisini incelemiştir (Fincham ve ark., 2018; Karney ve Bradbury, 2020; Keizer, 2014). Ancak, evlilik doyumunun hem bireysel hem de kişilerarası değişkenlerle ilişkisini ele alan sınırlı sayıda araştırma mevcuttur. Evlilik doyumunun ilişkili olabileceği bireysel değişkenlerden biri bilinçli farkındalık iken, kişilerarası değişkenlerden biri eşler arasında yaşanan çatışmaların sıklığıdır.

Bilinçli farkındalık, var olan duruma yargısız ve kabullenici yaklaşmayı mümkün kıldığından çiftler arasında evlilik doyumunu artırabilecek bireysel faktörlerden biri olabilir (Özyeşil, Arslan, Kesici ve Deniz, 2011). Bilinçli farkındalık bireylerin şu anki deneyimlerini yargılayıcı/değerlendirici olmayan bir şekilde dikkate alması olarak tanımlanmaktadır (Shapiro, 2009). Bu kavram felsefi temellerini Budizm'den almakta ve Budizm temelli meditasyon uygulamalarına dayanmaktadır (Germer, Siegel ve Fulton, 2005). Germer ve ark.'a (2005) göre gerçekleştirilen çalışmalarda bazı farklar olmakla birlikte, bilinçli farkındalık bazı temel bileşenlerden oluşmaktadır. Bu temel bileşenler kavramsal olmaması, şu ana odaklanması, yargılayıcı olmaması, amaçlı olması, gözlem içermesi, keşfedici olması ve özgürleştirici olmasıdır. Bu araştırmacılara göre bilinçli farkındalığın kavramsal olmaması, düşünce süzgecinden geçmeden oluşan genel bir farkındalık hali olmasını; şu ana odaklanması ise şu anda var olan duruma göre bireyin yeni bir bakış açısı geliştirmesini ifade etmektedir. Ayrıca, Germer ve ark.'a (2005) göre bilinçli farkındalığın yargılayıcı olmaması, acı tatlı tüm durumları bireyin genel bir kabul çerçevesinde değerlendirmesini; amaçlı olması ise bireyin dikkatini var olan duruma yönlendirmesini ifade etmektedir. Gözlem içermesi, bireyin zihnine ve bedene dikkatini vererek izlemesini; keşfedici olması ise bireyin ayrıntıları fark edebilmesini; son olarak özgürleştirici olması ise bireyin keder ve olumsuz duygulardan arınmasını ifade etmektedir.

Gerçekleştirilen araştırmalar bilinçli farkındalığın bireylerin stresle etkili bir şekilde başa çıkabilmelerinde, odak ve konsantrasyon becerilerini geliştirmelerinde, fiziksel ve ruh sağlıklarını korumalarında, kişilerarası ilişkilerini daha iyi hale getirmelerinde, bilişsel esnekliklerini ve kendine yönelik farkındalıklarını geliştirmelerinde ve öznel ve fiziksel iyi oluşlarını artırmalarında olumlu etkileri olduğunu göstermektedir (Arch ve Landy, 2015; Carlson, 2015; Charoensukmongkol, 2014; Creswell, 2017; Davis ve Hayes, 2011; Deniz, Erus ve Büyükbeci, 2017). Örneğin, Deniz ve ark. (2017) bilinçli farkındalığı yüksek olan kişilerin duygusal zekâ ve öznel iyi oluş düzeylerinin yüksek olma eğiliminde olduğunu bulmuştur. Creswell (2017) gerçekleştirdiği meta analiz çalışmasında farkındalık temelli müdahalelerin bireylerin fiziksel ve ruh sağlıklarının iyileştirilmesinde, bilişsel ve duygusal işlevselliklerinin artırılmasında ve kişilerarası ilişkilerini geliştirmelerinde

olumlu etkileri olduğunu göstermiştir. Bu nedenle, yüksek bilinçli farkındalık evli bireylerin evlilik doyumunu pozitif yönde etkileyebilecek bireysel bir nitelik olabilir.

Bireylerin evlilik doyumuyla ilişkili değişkenlerden bir diğeri evlilikte yaşanan çatışmaların sıklığı olabilir. Psikoloji literatüründe çatışma, olaylar, davranışlar, arzular, tutumlar ve duygular da dahil olmak üzere karşılıklı düşmanca veya karşıt güçlerin ortaya çıkması olarak ele alınmaktadır (Amerikan Psikologlar Birliği, 2015). İnsanlar genellikle zaman, para ve mal gibi kıt kaynaklar, zevk alma, güç elde etme, ait olma, özgür olma ve eğlenme gibi karşılanamayan psikolojik gereksinimler ya da farklı değerlere ya da inançlara sahip olma gibi nedenlerle çatışmalar yaşamaktadır (Korkut, 2015). Sosyal çatışma kuramına göre aile içerisinde eşit bir güç dağılımı olmadığından iş bölümü, ev işlerine ve kararlara katılım gibi farklı konularda aile üyeleri çatışmalar yaşamaktadır (White, Martin ve Adamsons, 2019). Evlilikte çatışma, iyi kullanılıp yönlendirildiğinde eşler arasında güç dengesini sürdürmeye, bağlılığı artırmaya ya da problemlere yaratıcı bir çözüm bulmaya yardımcı olabilen, kötü yönlendirildiğinde ise iletişimin zayıflamasına ve hatta kopmasına neden olabilecek nitelikte bir durumdur (Gordon, 2019). Evlilik çatışması; konu, çatışma düzeyi, çatışma sıklığı ve çatışmanın içeriği açısından çiftler arasında farklılıklar göstermektedir. Bazen çiftler arasındaki çatışma çok sık yaşanabilirken bazen günler veya aylarca çatışma yaşanmayabilir.

Çok sayıda farklı faktör evlilik çatışmasına sebep olabilir. Sıklıkla ifade edilen evlilikte çatışma nedenleri içerisinde cinsiyetler arası eşitlik anlayışının olmaması, partnerlerden birinin veya ikisinin de madde kullanım bozukluğunun bulunması, çiftlerden birinin aldatma yaşantısının olması, aşırı kıskançlık, psikolojik veya fiziksel şiddete başvurma, evliliğe karşı sorumsuzca tutumlar bulunmaktadır (Uçak, 2020). Bunun yanında evlilik çatışmasının yaşanabileceği alanlar içerisinde eşler arası iletişim tarzları, tarafların arkadaş ve akraba ilişkileri, çocuk yetiştirme stilleri, ekonomik sebepler, cinsel yaşantı veya cinsel istek farklılıkları bulunmaktadır (Hatipoğlu, 1993). Aile hayatının en temel bileşenlerinden biri olan çatışmalar çiftlerin öfke ve gerginlik seviyelerini artırmaktadır (Özguven, 2017). Araştırmalar çatışmanın yüksek olduğu evliliklerin sıklıkla boşanmayla sonuçlandığını göstermektedir (Birditt, Brown, Orbuch ve McIlvane, 2010; Kelly, 1998). Türkiye İstatistik Kurumu (2022) tarafından yayınlanan 2021 yılı Evlenme ve Boşanma İstatistikleri verilerine göre de eşler arasındaki en önemli boşanma sebebi eşe hakaret etme, fiziksel, ekonomik ya da psikolojik şiddet uygulama, güven sarsıcı davranışlar, eşe karşı ilgisizlik, agresif ve saygısız davranışlar sergileme gibi evlilikte çatışmanın önemli göstergelerinden olan durumları ifade eden geçimsizliktir.

Araştırmalar ilişkilerde yaşanan çatışma sıklığı arttıkça evlilik doyumunun azalma eğiliminde olduğunu göstermektedir (Cramer, 2002, 2004; Malkoç ve Güren, 2018; Tezer, 1996). Yaşanan çatışmalar sadece çiftleri değil çocukları da olumsuz etkilemektedir. Çiftler arasında yaşanan uzun süreli evlilik çatışmaları çocukların sosyal uyum becerilerini azaltmaktadır (Kelly, 1998). Evlilik sürecinde yaşanan çatışmaların miktarının artması ve uzlaşmanın sağlanamaması halinde ise ilişkide bozulmalar meydana gelebilmekte ve bu durum evli bireylerin boşanmasıyla da sonuçlanabilmektedir (Birditt ve ark., 2010). Önceki araştırmalarda evlilikte yaşanan çatışma sıklığının evlilik hayatına olumsuz etkileri belirlenmeye çalışılmış ve evlilik doyumuyla doğrudan ilişkisi incelenmiştir. Ancak evlilikte yaşanan çatışma sıklığının evlilik doyumuyla teorik olarak ilişkili diğer değişkenlerin varlığında aracı etkisi sınırlı sayıda araştırmaya konu olmuştur.

Aracılık analizleri bir bağımsız değişkenin bir bağımlı değişkene olan etkisinin aracı bir değişken ya da aracı değişkenler aracılığıyla etkisini açıklamak için kullanılan çok değişkenli bir istatistiksel tekniktir (Hayes, 2018). Bu analiz yöntemi araştırmacılara bir bağımsız değişkenin bir bağımlı değişkene olan etkisinin nasıl gerçekleştiğini ve hangi süreçlerin rol oynadığını daha iyi bir şekilde anlama imkânı sunar. Evlilikte yaşanan çatışmaların sıklığı bireylerin bilinçli farkındalık düzeyinin evlilik doyumunu nasıl ve hangi koşullarda etkilediğinin anlaşılmasına yardımcı olabilecek aracı bir değişken olabilir. Ancak, literatür incelendiğinde bu konuda yapılmış araştırmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, araştırmadan elde edilen sonuçlar evlilik doyumunda rol oynayan faktörlerin belirlenmesi ve evlilik doyumunu konusunda çalışmalar yapan evlilik ve aile terapistleri ve araştırmacılara yardımcı olabilir. Bu araştırmanın amacı evli bireylerde bilinçli farkındalık ile evlilik doyumunu arasındaki ilişkide evlilikte yaşanan çatışmaların sıklığının aracı rolünü incelemektir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki araştırma hipotezleri test edilmiştir.

1. Evli bireylerin bilinçli farkındalık düzeyleri yaşadıkları çatışmaların sıklığıyla negatif yönde ilişkilidir.
2. Evli bireylerin yaşadıkları çatışmaların sıklığı evlilik doyumunu düzeyleriyle negatif yönde ilişkilidir.
3. Evli bireylerin bilinçli farkındalık düzeyleri evlilik doyumunu düzeyleriyle pozitif yönde ilişkilidir.
4. Evli bireylerin bilinçli farkındalık düzeyleri ile evlilik doyumunu düzeyleri arasındaki ilişkide yaşadıkları çatışmaların sıklığı aracı bir etkiye sahiptir.

1. Yöntem

1.1. Araştırma Deseni

Bu araştırma evli bireylerde bilinçli farkındalık ile evlilik doyumu arasındaki ilişkide evlilikte yaşanan çatışmaların sıklığının aracı rolünün incelendiği kesitsel bir araştırmadır (Howitt ve Cramer, 2020). Kesitsel araştırmalar özellikleri gereği araştırmanın gerçekleştirildiği zaman diliminde araştırmacılara ilgi duydukları değişkenler arasındaki ilişkileri, farklılıkları ya da benzerlikleri herhangi bir müdahalede bulunmadan inceleme olanağı sağlar. Bu çalışmada da benzer bir şekilde evli bireylerde bilinçli farkındalık ile evlilik doyumu arasındaki ilişkide evlilikte yaşanan çatışmaların sıklığının aracı bir role sahip olup olmadığı herhangi bir müdahalede bulunulmadan araştırmanın gerçekleştirildiği zaman dilimi içerisinde incelenmiştir. Araştırmanın bağımlı değişkenini evlilik doyumu oluştururken, bağımsız değişkenini bilinçli farkındalık ve aracı değişkenini evlilikte yaşanan çatışmalarının sıklığı oluşturmaktadır.

1.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın katılımcılarını, uygun örnekleme yöntemiyle ulaşılan 281 evli birey oluşturmuştur. Uygun örnekleme yöntemi psikoloji ve psikolojik danışma ve rehberlik alanında gerçekleştirilen araştırmalarda sıklıkla kullanılan olasılığa dayalı olmayan örnekleme yöntemlerinden biridir. Bu örnekleme yönteminde araştırmacılar araştırma sürecini kolaylaştıracak maliyet, ulaşılmak istenilen evrenin niteliklerine sahip bireylere kolay ulaşılabilirlik, zaman gibi bazı faktörleri dikkate alarak araştırma katılımcılarını belirler (Howitt ve Cramer, 2020). Araştırmanın çalışma grubunu oluşturan evli bireylerin 239'u (%85) kadın ve 42'si (%15) erkektir. Çalışma grubunu oluşturan evli bireylerin ortalama yaşları 34.53 (SS = 8.84) iken, yaş aralıkları 22 ile 66 arasında değişmektedir. Evli bireylerin büyük bir çoğunluğu üniversite mezunu olup ($n = 175$; %62), bu katılımcıları yüksek lisans ya da doktora mezunu ($n = 36$; %13), lise mezunu ($n = 34$; %12), önlisans mezunu ($n = 32$; %11) ve ilköğretim mezunu ($n = 4$; %2) bireyler takip etmektedir. Son olarak, katılımcılar çoğunlukla tek çocuk sahibi olup ($n = 118$; %42), bu katılımcıları çocuk sahibi olmayan katılımcılar ($n = 83$; %30), iki çocuk sahibi olan katılımcılar ($n = 68$; %24) ve üç ve üzeri çocuğa sahip katılımcılar takip etmektedir ($n = 12$; %4).

1.3. Veri Toplama Araçları

1.3.1. Sosyodemografik Bilgiler

Evli bireylerin sosyodemografik özellikleri hakkında bilgi almak amacıyla araştırmacılar tarafından geliştirilen Sosyodemografik Bilgi Formu kullanılmıştır. Katılımcılardan bu formda yaşı, cinsiyeti, sahip olduğu çocuk sayısı ve eğitim düzeyi hakkında bilgiler vermesi istenmiştir.

1.3.2. Evlilik Doyumu

Evli bireylerin evlilik doyumu düzeylerini ölçmek amacıyla Evlilik Yaşamı Ölçeğinden (EYÖ) yararlanılmıştır. EYÖ evli bireylerin ilişkilerinden genel memnuniyet düzeylerini ölçmek amacıyla Tezer (1996) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek 10 maddeden oluşan öz-bildirim tarzı beşli Likert tipi bir ölçektir. Evli bireyler her bir ölçek maddesinin kendi ilişkilerini ne düzeyde yansıttığını kesinlikle katılmıyorum (1) ile kesinlikle katılıyorum (5) arasında değişen cevaplama seçeneklerinden birini tercih ederek ifade etmektedir. Evli bireylerin ölçekten alabilecekleri olası puanlar 10 ile 50 arasında değişmektedir. Ölçekten alınan yüksek puanlar, yüksek evlilik doyumuyla işaret etmektedir. Ölçekten örnek bir madde "Bizim ilişkimiz ideal bir karı-koca ilişkisidir." şeklindedir. Tezer (1996) tarafından ölçeğin üç ay aralıklarla uygulanması sonucu ulaşılan test-tekrar test güvenilirliği .85'tir. Ayrıca ölçeğin iki farklı örnekleme hesaplanan iç tutarlılık güvenilirlik katsayısının .89 ile .91 arasında değiştiği bildirilmiştir (Tezer, 1996). Ölçeğin bu çalışmada hesaplanan iç tutarlılık güvenilirlik katsayısı (Cronbach alpha) .93 olup, maddeler arasında çok yüksek düzeyde iç tutarlılığa işaret etmektedir (George ve Mallery, 2022).

1.3.3. Evlilik Çatışması

Evli bireylerin evlilik yaşamlarında yaşadıkları çatışmaların sıklığını ölçmek amacıyla Hatipoğlu (1993) tarafından Türk kültüründe geliştirilen Evlilik Çatışması Ölçeği (EÇÖ) kullanılmıştır. EÇÖ bireylerin günlük ev hayatları, iletişim şekilleri, çocuk yetiştirme tarzları, cinsel yaşamları gibi farklı evlilik hayatı konularında ne sıklıkta ya da yoğunlukta çatışma yaşadıklarını ölçmektedir. Ölçek 70 maddeden oluşan öz-bildirim tarzı bir ölçektir. Katılımcılar evlilik hayatlarında çatışmaya neden olabilecek her bir konuyu "böyle bir durum yok", "var ama hiç gerginlik yaratmıyor", "yılıda 1-2 kez gerginlik yaratıyor", "ayda 1-2 kez gerginlik yaratıyor", "haftada 1-2 kez gerginlik yaratıyor", "günde 1-2 kez gerginlik yaratıyor" olmak üzere altılı Likert tipi bir ölçek üzerinde değerlendirmektedir. Evlilik çatışması ölçeği evlilikte çatışmanın sıklığı ve evlilikte çatışma yaygınlığı olmak üzere iki farklı alanda puanlama imkânı sunmaktadır. Evlilikte çatışmanın sıklığı hesaplanmak istendiğinde her bir madde için böyle bir durum yok (0) ile günde 1-2 kez gerginlik yaratıyor (5) seçenekleri arasında 0 ile 5 arasında değişen bir puanlama yapılmakta ve katılımcıların bu puanlama prosedürü ile alabileceği puanlar 0 ile 350 arasında değişmektedir. Evlilikte çatışma yaygınlığı hesaplanmak istendiğinde ise böyle bir durum yok seçeneği 0 puan almaktadır, geri kalan seçeneklerin işaretlenmesi durumunda ise 1 puan verilmektedir. Bu yolla katılımcıların alacağı puan aralığı 0-70 arasında değişmektedir. Bu çalışmada evli bireylerin çatışma sıklığının ölçülmesi amaçlandığından evlilikte

çatışmasının sıklığı puanlama prosedürü kullanılmıştır. Bu nedenle, katılımcıların alabilecekleri olası puan aralığı 0 ile 350 arasında değişmektedir. Yüksek puanlar çiftler arasında çatışma sıklığının yüksek olduğuna işaret etmektedir. Ölçekle değerlendirilen örnek çatışma konuları içerisinde verdiği sözü tutmama, eşe hükmetmeye çalışma, evde üstüne düşen görevleri yerine getirmeme, sürekli olarak eşini olumsuz yönde eleştirme, çocukların ihtiyaçlarıyla ilgilenmeme, işe daha çok zaman ayırma, sürekli parasal sorunları dile getirme yer almaktadır. Ölçeğin, Hatipoğlu (1993) tarafından bildirilen iç tutarlılık güvenilirlik katsayısı .91'dir. Ölçeğin bu çalışmada hesaplanan iç tutarlılık güvenilirlik katsayısı .95 olup, maddeler arasında çok yüksek düzeyde iç tutarlılığa işaret etmektedir (George ve Mallery, 2022).

1.3.4. Bilinçli Farkındalık

Evli bireylerin anlık deneyimlerini ve yaptıkları aktivitelere yönelik farkındalıklarını ölçmek amacıyla Brown ve Ryan (2003) tarafından geliştirilen Bilinçli Farkındalık Ölçeği (BFÖ) kullanılmıştır. Özyeşil ve ark. (2011), BFÖ'nün Türkçe çevirisini gerçekleştirmiş, yapı geçerliliğini ve güvenilirliğini incelemiştir. Özyeşil ve ark. (2011) tarafından gerçekleştirilen açıklayıcı faktör analizi sonucunda ölçeğin orijinal ölçekle tutarlı bir şekilde tek faktörlü bir gizil yapıya sahip olduğu ve ölçek maddelerinin madde faktör yük değerlerini .44 ila .69 arasında değiştiği bildirilmiştir. Farklı bir örnekleme gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizi sonucunda da ölçeğin faktör yapısı yeni bir örnekleme doğrulanmıştır (Özyeşil ve ark., 2021). Ölçek 15 maddeden oluşan öz-bildirim tarzı altılı Likert tipi bir ölçektir. Evli bireyler her bir maddede değerlendirilen bilinçli farkındalık deneyimini ne sıklıkla yaşadıklarını "hemen hemen her zaman", "çoğu zaman", "bazen", "nadiren", "oldukça seyrek", "hemen hemen hiçbir zaman" seçeneklerinden birini işaretleyerek belirtmektedir. Ölçekte tersten kodlanan bir madde bulunmamaktadır. Ölçekten alınabilecek olası puanlar 15 ila 90 arasında değişmekte olup, yüksek puanlar bilinçli farkındalığın yüksek olduğuna işaret etmektedir. Ölçekten örnek bir madde "Fiziksel gerginlik ya da rahatsızlık içeren duyguları, gerçekten dikkatimi çekene kadar fark etmeme eğilimim vardır." şeklindedir. Ölçeğin Brown ve Ryan (2003) tarafından bildirilen iç tutarlılık güvenilirlik katsayısı .82'dir. Ölçeğin bu çalışmada hesaplanan iç tutarlılık güvenilirlik katsayısı .85 olup, yüksek düzeyde güvenilirliğe işaret etmektedir (George ve Mallery, 2022).

2. İşlem

Araştırma başlamadan önce gerekli etik kurul izinleri Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulundan alınmıştır. Araştırma katılımcılarına ulaşabilmek amacıyla çalışma Facebook, Twitter, Instagram gibi evli bireylerin sıklıkla kullanabilecekleri farklı sosyal medya internet sitelerinde bir ay süreyle duyurulmuştur. Araştırmaya katılmaya gönüllü evli bireylerden Google formlarda yer alan veri toplama araçlarını cevaplamaları istenmiştir. Katılımcılara araştırma veri toplama aracını cevaplamadan önce araştırmanın amacı, gönüllü katılım, gizlilik ve araştırmadan çekilme hakkı ile ilgili gerekli bilgilendirmeler yazılı olarak yapılmıştır. Katılımcılar bilgilendirilmiş onamlarının alınmasını takiben veri toplama aracını cevaplamıştır. Tüm katılımcılar araştırmaya gönüllü olarak katılmıştır.

3. İstatistiksel Analiz

Araştırma verilerinin analizi SPSS 23.0 ile gerçekleştirilmiştir. İstatistiksel analizler gerçekleştirilmeden önce her bir değişkenin doğruluğu, her bir değişkene ait kayıp değerler, tek ve çok değişkenli aykırı değerler, Pearson korelasyon analizi ve basit aracılık analizi varsayımları incelenmiştir (George ve Mallery, 2022; Tabachnick ve Fidell, 2019). Her bir değişkenin doğruluğunu incelemek amacıyla değişkenlerin alabilecekleri en küçük ve en büyük değerler ve her bir değişkenin frekans sıklıkları analiz edilmiştir. Bu analizler sonucunda tüm değişkenlerin beklenen değer aralığında olduğu belirlenmiştir. Verilerin toplanması sırasında her bir maddenin cevaplanması zorunlu olduğundan veri setinde kayıp değere rastlanmamıştır. Tek değişkenli aykırı değerlerin belirlenmesinde z-kriteri (± 3.29 dışında kalan) ve çok değişkenli aykırı değerlerin belirlenmesinde Mahalanobis uzaklık değerleri, Cook uzaklık değerleri ve leverage değerleri hesaplanmıştır. Katılımcıların, çok değişkenli aykırı değer belirleme yöntemlerinin en az ikisinde aykırı değer olarak belirlenmesi durumunda, çok değişkenli aykırı değer olarak kabul edilerek veri setinden çıkarılmıştır (Tabachnick ve Fidell, 2019). Veriler ilk olarak 293 evli bireyden toplanmasına rağmen, aykırı değerlerin incelenmesi sonucunda evlilik çatışması ölçeğinde tek değişkenli bir aykırı değer ve çok değişkenli 11 aykırı değer belirlenmiş ve bu katılımcı verileri veri setinden çıkarılmıştır (Tabachnick ve Fidell, 2019). Bu nedenle analizler 281 katılımcının verisiyle gerçekleştirilmiştir.

Değişkenler arasındaki doğrusal ilişkinin gücünü ve yönünü tespit edebilmek ve gözlenen değişkenlerle aracılık analizinin varsayımlarını incelemek amacıyla Pearson korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir (Hayes, 2018). Bilinçli farkındalık ile evlilik doyumu arasındaki ilişkide evlilik çatışmasının aracı rolünü incelemek amacıyla SPSS Process 4.0 (Model 4; Hayes, 2018) makrosu kullanılarak basit aracılık analizi gerçekleştirilmiştir. Basit aracılık analizinde dolaylı etkinin anlamlılığını incelemek amacıyla 10000 bootstrap örnekleme dayalı olarak %95 yüzdeler güven aralıkları hesaplanmıştır (Hayes, 2018). Pearson korelasyon analizi ve basit doğrusallık analizleri gerçekleştirilmeden önce tek değişkenli normallik, regresyon hatalarının normalliği, doğrusallık, eş varyanslılık, çoklu doğrusallık varsayımları incelenmiştir (George ve

Mallery, 2022; Tabachnick ve Fidell, 2019). Normallik varsayımını incelemek amacıyla örneklem büyüklüğü dikkate alınarak her bir değişkenin çarpıklık ve basıklık değerleri kontrol edilmiştir (George ve Mallery, 2022; Tabachnick ve Fidell, 2019). Çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 2 aralığında olması verilerin normale yakın bir dağılım gösterdiğine işaret etmektedir (George ve Mallery, 2022). Gerçekleştirilen çarpıklık ve basıklık değerleri analizi sonucunda evlilik doyumu, bilinçli farkındalık ve evlilik çatışması değişkenlerinin çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 2 aralığında değiştiği bulunmuştur. Bu bulgular verilerin normale yakın bir dağılım gösterdiğine işaret etmektedir. Doğrusallık varsayımı evlilik doyumu, bilinçli farkındalık ve evlilik çatışması değişkenleri kullanılarak oluşturulan saçılma diyagramları aracılığıyla incelenmiştir. Saçılma diyagramlarının incelenmesi sonucunda bilinçli farkındalık ile evlilik çatışması ve evlilik doyumu ile evlilik çatışması arasında negatif yönlü, bilinçli farkındalık ile evlilik doyumu arasında pozitif yönlü doğrusal ilişkiler olduğu gözlemlenmiştir (George ve Mallery, 2022; Tabachnick ve Fidell, 2019). Regresyon hatalarının normalliği, eş varyanslılık ve çoklu doğrusallık varsayımları da evlilik doyumu bağımlı değişken bilinçli farkındalık ve evlilik çatışması bağımsız değişkenler olarak kullanılan çoklu doğrusal bir regresyon analizi aracılığıyla incelenmiştir. Bu regresyon analizi sonucunda regresyon artık değerleri çarpıklık değerinin $-.20$ ve basıklık değerinin $.41$ olduğu bulunmuştur. Bu bulgular regresyon artık değerlerinin normale yakın bir dağılım gösterdiğine işaret etmektedir. Eş varyanslılık varsayımı regresyon artık değerleri ve regresyon yordanan değerleri kullanılarak oluşturulan bir saçılma diyagramıyla incelenmiştir (George ve Mallery, 2022; Tabachnick ve Fidell, 2019). Grafikte noktaların rastgele dağılması ve bir huni şekli oluşturmaması bu varsayımın karşılandığını göstermektedir (George ve Mallery, 2022; Tabachnick ve Fidell, 2019). Grafiğin incelenmesi sonucu noktaların rastgele dağıldığı ve bir huni şekli oluşturmadığı, başka bir ifadeyle eş varyanslılık varsayımının karşılandığı görülmüştür. Son olarak, çoklu doğrusallık varsayımını incelemek amacıyla her bir bağımsız değişkenin regresyon denklemindeki VIF ve tolerans değerleri incelenmiştir. VIF değerinin 10 'un altında ve tolerans değerinin $.10$ ve üzerinde olması yordayıcı değişkenler arasında çoklu doğrusallık problemi olmadığını göstermektedir (George ve Mallery, 2022; Tabachnick ve Fidell, 2019). Gerçekleştirilen regresyon analizi sonucunda yordayıcı değişkenlere ait VIF değerinin 1.11 ve tolerans değerinin $.90$ olduğu bulunmuştur. Bu bulgular yordayıcı değişkenler arasında çoklu doğrusallık problemi olmadığını göstermektedir. Sonuç olarak, başlangıç analizleri verilerin Pearson korelasyon katsayısı ve gözlenen değişkenlerle aracılık analizleri gerçekleştirmek için uygun olduğuna işaret etmektedir. Araştırma bulgularının doğruluğunu kanıtlayan araştırma verilerine Open Science Framework adresinden erişilebilir (osf.io/mw4z3). Pearson korelasyon katsayısı değerlerinin ve basit aracılık modelinde açıklanan varyans oranının yorumlanmasında Cohen (1992) etki büyüklüğü sınıflandırması kullanılmıştır. Tüm çıkarımsal istatistiklerde $p < .05$ anlamlılık düzeyi kullanılmıştır.

4. Bulgular

4.1. Pearson Korelasyon Analizi Sonuçları

Tablo 1'de bilinçli farkındalık, evlilik çatışması ve evlilik doyumu değişkenleri arasındaki Pearson korelasyon değerleri ve bu değişkenlerin minimum, maksimum, çarpıklık, basıklık, ortalama ve standart sapma değerlerini içeren betimsel istatistikler yer almaktadır.

Tablo 1. Bilinçli Farkındalık, Evlilik Doyumu ve Evlilik Çatışması Değişkenleri Arasındaki Pearson Korelasyon Analizi Sonuçları ve Betimsel İstatistikler

	1	2	3
1. Bilinçli farkındalık			
2. Evlilik çatışması	-.31		
3. Evlilik doyumu	.26	-.76	
Ortalama	37.34	37.69	60.12
Standart Sapma	35.69	8.66	11.45
Minimum	30.00	0.00	16.00
Maksimum	89.00	170.00	50.00

Çarpıklık	-10	1.43	-45
Basıklık	-45	1.66	-74

Not. Tüm korelasyon değerleri en az $p < .001$ düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 1’de görüldüğü gibi evlilik doyumu puanları bilinçli farkındalık puanlarıyla düşük düzeyde pozitif yönde ilişkilirken ($r = .26, p < .001$), evlilik çatışması puanlarıyla yüksek düzeyde ($r = -.76, p < .001$) negatif yönde ilişkilidir. Ayrıca, evlilik çatışması puanları ile bilinçli farkındalık puanları arasında orta düzeyde ($r = -.31, p < .001$) negatif yönde bir ilişki bulunmaktadır.

4.2. Basit Aracılık Analizi Sonuçları

Tablo 2’de bilinçli farkındalık ve evlilik doyumu arasındaki ilişkide evlilikte yaşanan çatışma sıklığının aracı rolünü incelemek amacıyla gerçekleştirilen basit aracılık analizi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 2. Evlilik Doyumu Basit Aracılık Analizi Sonuçları

						%95 GA	
	B	SH	β	t	p	AS	ÜS
Evlilik Doyumu ($R^2 = .58$)							
Model Bileşenleri							
Bilinçli farkındalık → Evlilik çatışması	-.97	.18	-.31	-5.49	.001*	-1.32	-.62
Evlilik çatışması → Evlilik doyumu	-.18	.01	-.76	-18.58	.001*	-.20	-.16
Doğrudan Etki							
Bilinçli farkındalık → Evlilik doyumu	.02	.03	.02	.58	.565	-.04	.08
Dolaylı Etki							
Bilinçli farkındalık → Evlilik çatışması → Evlilik doyumu	.18	.04	.24			.11	.25
Toplam Etki							
Bilinçli farkındalık → Evlilik doyumu	.20	.04	.26	4.49	.001*	.11	.28

Not. AS = %95 Güven aralığı alt sınırı, ÜS = %95 Güven aralığı üst sınırı., Dolaylı etkinin %95 güven aralığı alt ve üst sınırı 10000 bootstrap örnekleme dayalı yüzdelik bootstrap güven aralıkları kullanılarak hesaplanmıştır., Evlilik çatışması değişkeninin evlilik doyumunu yordadığı model bileşeninde aracılık analizi koşulları gereği bilinçli farkındalık değişkeninin etkisi kontrol edilmiştir., Evlilik çatışmasının aracı etkisinde standardize edilmiş beta değeri (β) tamamen standardize edilmiş beta değerini ifade etmektedir. * $p < .001$.

Tablo 2’de görüldüğü gibi gerçekleştirilen aracılık analizi sonucunda, bilinçli farkındalığın evlilik doyumuna toplam etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulunmuştur ($B = .20, SH = .04, p < .001, \%95 GA = [.11, .28]$). Bilinçli farkındalığın evlilik doyumuna doğrudan etkisi bireylerin evlilikte yaşadıkları çatışmaların sıklığı kontrol edildiğinde istatistiksel olarak anlamlı değildir ($B = .02, SH = .03, p > .05, \%95 GA = [-.04, .08]$). Son olarak, bilinçli farkındalığın evlilik çatışması aracılığıyla evlilik doyumuna dolaylı etkisi de %95 güven aralığı sıfır içermediğinden istatistiksel olarak anlamlıdır ($B = .18, SH = .04, \%95 GA = [.11, .25]$). Evlilik çatışması bilinçli farkındalığın evlilik doyumuna toplam etkisinin yaklaşık olarak %91’ini açıklamaktadır. Ayrıca, oluşturulan aracılık regresyon modeli yüksek düzeyde bir etki büyüklüğüne sahip olup, evlilik doyumu puanlarındaki değişimin yaklaşık olarak %58’ini açıklamaktadır ($F(2, 278) = 195.24, \Delta R^2 = .58, p < .001$). Sonuç olarak gerçekleştirilen aracılık analizi bilinçli farkındalık ile evlilik doyumu arasındaki ilişkide evlilik çatışmasının aracı bir rolü olduğunu göstermektedir. Bu örnekte, evli bireylerde bilinçli farkındalığın artması, evlilik çatışmasında azalışla, evlilik çatışmasındaki azalışla evlilik doyumundaki artışla pozitif yönde ilişkilidir.

5. Tartışma

Bu araştırmada evli bireylerde bilinçli farkındalık ile evlilik doyumu arasındaki ilişkide evlilik çatışmasının aracı rolü incelenmiştir. Araştırma sonucunda, evli bireylerin bilinçli farkındalık düzeyleri ile yaşadıkları çatışma sıklığı arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Bu bulgular araştırmanın birinci hipotezini ve önceki benzer araştırma sonuçlarını destekler niteliktedir (Harvey Knowles, Manusov ve Crowley, 2015). Örneğin, Harvey Knowles ve ark. (2015) bilinçli farkındalığı yüksek olan bireylerin romantik ilişkilerinde yaşadıkları çatışmalar sırasında uzlaşmaya daha istekli olduklarını bulmuştur. Skoranski, Coatsworth ve Lunkenheimer'a (2019) göre yüksek kişilerarası bilinçli farkındalık, çiftlerin kişilerarası çatışmaları ya da birbirleriyle olan uyumsuzluklarını düzeltmek için harcadıkları düzenleyici çabaların niteliğine ve derecesine yansıyor zaman içinde ilişkinin dinamik sistemini düzenlemeye ve istikrara kavuşturmaya yardımcı olmaktadır. Bu düzenleyici çabalar içerisinde ilişkilerde yaşanan çatışmaların sıklığını azaltabilecek aktif dinleme, perspektif alma, etkili iletişim, duyguları düzenleme, partnerin duygularına ve düşüncelerine saygı duyma, ilişkiye katkılarını değer verme, eylemlerinin sorumluluklarını alma, her iki partnerin ihtiyacına uygun çözüm bulmaya çalışma gibi davranışlar yer almaktadır (Pratscher, Rose, Markovitz ve Bettencourt, 2018; Pratscher, Wood, King ve Bettencourt, 2019; Skoranski ve ark., 2019).

Bu araştırmada evli bireylerde evlilik çatışması düzeyleri ile evlilik doyumu düzeyleri arasında negatif yönde anlamlı bir ilişkili olduğu bulunmuştur. Başka bir ifadeyle, bireylerin evliliklerinde yaşadıkları çatışmaların sıklığı arttıkça evlilik doyumunun azalma eğiliminde olduğu bulunmuştur. Bu bulgular ikinci araştırma hipotezini ve romantik ilişkilerde yaşanan çatışmaların ilişki doyumunu olumsuz yönde etkilediğini gösteren önceki araştırma sonuçlarını destekler niteliktedir (Cramer, 2002, 2004; Malkoç ve Güren, 2018; Tezer, 1996). Gerçekleştirilen araştırmalar düşük ilişki doyumuna sahip bireylerin çatışmalarını yapıcı bir şekilde çözemediklerini ve geri çekilme ve talep gibi olumsuz çatışma çözme stratejilerini kullandıklarını, yoğun olumsuz duygular ve stres yaşadıklarını göstermektedir (Birditt ve ark., 2010; Caughlin ve Huston, 2002; Papp, Kouros ve Cummings, 2009). Çatışmaların yapıcı bir şekilde çözülmemesi romantik ilişki yaşayan bireylerde olumsuz duygularda artışa neden olabilir ve zaman içerisinde bireylerin ilişkilerinden aldığı doyumu azaltabilir.

Bu araştırmada bilinçli farkındalığın evlilik doyumuna toplam etkisinin anlamlı olduğu bulunmuştur. Bu bulgular bilinçli farkındalık düzeyleri ile evlilik doyumu düzeyleri arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle, evli bireylerde bilinçli farkındalığın artması evlilikten aldıkları doyumu da artırmaktadır. Bu bulgular üçüncü araştırma hipotezini ve bilinçli farkındalığın ilişki doyumuyla pozitif yönde ilişkili olduğunu gösteren önceki araştırma sonuçlarını destekler niteliktedir (Jones, Welton, Oliver ve Thoburn, 2011; Quinn-Nilas, 2020). Örneğin, Jones ve ark. (2011) yaşları 19 ile 66 arasında değişen bir örnekleme, bilinçli farkındalığı yüksek evli bireylerin ilişki doyumunun da yüksek olduğunu bulmuştur. Quinn-Nilas (2020) gerçekleştirdiği meta-analiz çalışmasında ise bilinçli farkındalık ile çiftlerin ilişki doyumunu arasında düşük düzeyde pozitif yönde bir ilişki olduğunu bulmuştur. Ayrıca, bu araştırmada bilinçli farkındalığının evlilik doyumuna doğrudan etkisinin anlamsız, bireylerin yaşadıkları çatışma sıklığı aracı değişkeniyle dolaylı etkisinin anlamlı olduğu bulunmuştur. Bu bulgular araştırmanın dördüncü hipotezini destekler niteliktedir. Önceki araştırmalarda bilinçli farkındalık ile ilişki doyumunu arasındaki ilişkinin nasıl ve hangi koşullarda gerçekleştiğine ilişkin sınırlı sayıda veri mevcuttur. Bu araştırma bulguları, bilinçli farkındalığın evli bireylerin evlilik doyumu düzeylerine; bu bireylerin yaşadıkları çatışma sıklığını azaltarak dolaylı bir şekilde katkıda bulunduğunu göstermiştir. Bilinçli farkındalık, bireylerin duygusal ve zihinsel deneyimlerini anlama, kabul etme ve düzenleme yeteneğiyle ilişkili olduğundan, olaylar üzerinde düşünerek işlem yapmayı, durumu reddetmek ya da görmezden gelmek yerine kabul edip alternatif bir çözüm üretmeyi gerektiren bir yaklaşımdır. Bu nedenle, yüksek bilinçli farkındalık bireylerin kendi ihtiyaçları ve eşlerinin ihtiyaçlarının farkına varmasına yardımcı olarak eşleriyle daha iyi bir şekilde empati kurmalarına, eşleriyle olan iletişimi geliştirmelerine, olaylar karşısında birbirlerinin ihtiyaçlarına duyarlı çözümler üretebilmelerine ve stresli durumlarla daha iyi bir şekilde başa çıkmalarına yardımcı olarak evlilikte yaşanan çatışmaların sıklığını azaltabilir ve böylece bireylerin ilişkilerinden aldığı mutluluk, memnuniyet ve doyum duygusunu artırabilir (Pratscher ve ark., 2018, 2019; Skoranski ve ark., 2019).

Bu araştırma sonuçları yorumlanırken araştırmanın bazı sınırlılıklarının dikkate alınması gerekmektedir. Araştırmanın ilk sınırlılığı, araştırma verilerinin internet ortamında toplanmış olmasıdır. Bu nedenle araştırmaya sadece internet erişimi olan evli bireyler katılmıştır. Ayrıca, araştırma katılımcılarında evli kadınların evli erkeklere oranı belirgin bir şekilde daha yüksektir. İnternet araştırmaları kısa zamanda düşük maliyetle araştırmacıların veri toplamasına izin vermesine rağmen, bu araştırma türünde örneklemin evreni temsil ediciliği düşüktür (Rice, Winter, Doherty ve Milner, 2017). Bu nedenle, ilerleyen araştırmalarda olasılığa dayalı örnekleme yöntemleri kullanılarak Türkiye'nin farklı bölgelerinden evli bireylerin yer aldığı ve örnekleme kadınların ve erkeklerin dağılımının daha dengeli olduğu kâğıt ve kalem araştırmaları gerçekleştirilerek araştırma bulgularının dış geçerliliği sınanabilir. İkincisi, bu araştırmada katılımcıların evlilik doyumu, evlilik çatışma sıklığı ve bilinçli farkındalık düzeylerinin belirlenmesinde öz-bildirim tarzı ölçeklerden yararlanılmıştır. Bu nedenle, araştırma sonuçları bu tür ölçeklerin kullanılmasından kaynaklanan orta-yol cevap verme, sosyal beğenirlik gibi hataları içermektedir. Son olarak, bu çalışmada kesitsel bir araştırma tasarımı kullanılmıştır. Kesitsel araştırma tasarımları psikoloji ve psikolojik danışma ve rehberlik alanında gerçekleştirilen araştırmalarda sıklıkla kullanılan bir araştırma deseni

olmasına rağmen, bu araştırma desenin en önemli sınırlılığı nedensellik ilişkisini belirlememesidir (Howitt ve Cramer, 2020). Bu nedenle, araştırma bulgularına ilişkin neden-sonuç ilişkisi kurulamaz.

Sonuç ve Değerlendirme

Sonuç olarak, bu çalışmada evli bireylerde bilinçli farkındalık ile evlilik doyumu arasındaki ilişkide evlilik çatışmasının aracı rolünü incelemeye yönelik bir model test edilmiştir. Araştırma sonuçları önceki araştırma sonuçlarıyla tutarlı olup bilinçli farkındalık ve evlilik doyumu arasında pozitif yönlü, evlilik çatışması ile evlilik doyumu arasında negatif yönlü, bilinçli farkındalık ile evlilik çatışması arasında negatif yönlü anlamlı ilişkiler olduğunu göstermiştir. Ayrıca, evli bireylerde bilinçli farkındalığın evlilikte yaşanan çatışmaların sıklığını azaltarak evlilik doyumunun artmasına yardımcı olduğu bulunmuştur. Evlilik ve aile danışmanlığı alanında çalışan ruh sağlığı profesyonelleri için bu araştırma bulgularının uygulamaya yönelik önemli sonuçları bulunmaktadır. İlk olarak, evlilik ve aile danışmanları düşük evlilik doyumuna sahip danışanlarına çatışma çözme becerilerini geliştirmeye ve bilinçli farkındalıklarını artırmaya yönelik bireysel müdahaleler gerçekleştirebilir. Çatışma çözme becerilerini geliştirmeyi amaçlayan bireysel müdahalelerde evlilik ve aile danışmanları aktif dinleme, soru sorma, duygularını ifade etme, ben dili kullanımı, empati gibi etkili iletişim kurma yolları, problem çözme ve alternatif bakış açıları geliştirme becerileri hakkında danışanlarını bilgilendirebilir. Ayrıca, evlilik ve aile danışmanları kazan-kazan gibi etkili çatışma çözme tekniklerini uygulamalı olarak danışanlarına öğretebilir (Gordon, 2019). Evlilik ve aile danışmanları düşük evlilik doyumuna sahip danışanlarında romantik ilişkilerinde bilinçli farkındalığı artırmaya yönelik olarak ise nefes egzersizleri, şükran/minnettarlık uygulamaları, şu ana odaklanma becerilerini artırma, birlikte farkındalık egzersizi gerçekleştirme (örn., doğa yürüyüşü) gibi bilinçli farkındalık etkinlikleriyle ilgili bilgilendirmeler ve uygulamalar gerçekleştirebilir.

Kaynakça

- Amerikan Psikologlar Birliği. (2015). *APA dictionary of psychology* (2nd ed.). Washington: Yazar.
- Arch, J. J., & Landy, L. N. (2015). Emotional benefits of mindfulness. In K. W. Brown, J. D. Creswell & R. M. Ryan (Eds.), *Handbook of mindfulness: Theory, research, and practice* (pp. 208-224). New York: The Guilford Press.
- Birditt, K. S., Brown, E., Orbuch, T. L., & McIlvane, J. M. (2010). Marital conflict behaviors and implications for divorce over 16 years. *Journal of Marriage and Family*, 72(5), 1188-1204. doi:10.1111/j.1741-3737.2010.00758.x
- Brown, K. W., & Ryan, R. M. (2003). The benefits of being present: Mindfulness and its role in psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(4), 822-848. doi:10.1037/0022-3514.84.4.822
- Carlson, L. E. (2015). Mindfulness-based interventions for physical conditions: A selective review. In K. W. Brown, J. D. Creswell & R. M. Ryan (Eds.), *Handbook of mindfulness: Theory, research, and practice* (pp. 405-425). New York: The Guilford Press.
- Caughlin, J. P., & Huston, T. L. (2002). A contextual analysis of the association between demand/withdraw and marital satisfaction. *Personal Relationships*, 9(1), 95-119. doi:10.1111/1475-6811.00007
- Charoensukmongkol, P. (2014). Benefits of mindfulness meditation on emotional intelligence, general self-efficacy, and perceived stress: Evidence from Thailand. *Journal of Spirituality in Mental Health*, 16(3), 171-192. doi:10.1080/19349637.2014.925364
- Cohen, J. (1992). A power primer. *Psychological Bulletin*, 112(1), 155-159. doi:10.1037/0033-2909.112.1.155
- Cramer, D. (2002). Relationship satisfaction and conflict over minor and major issues in romantic relationships. *The Journal of Psychology*, 136(1), 75-81. doi:10.1080/00223980209604140
- Cramer, D. (2004). Emotional support, conflict, depression, and relationship satisfaction in a romantic partner. *The Journal of Psychology*, 138(6), 532-542. doi:10.3200/JRLP.138.6.532-542
- Creswell, J. D. (2017). Mindfulness interventions. *Annual Review of Psychology*, 68, 491-516. doi:10.1146/annurev-psych-042716-051139
- Davis, D. M., & Hayes, J. A. (2011). What are the benefits of mindfulness? A practice review of psychotherapy-related research. *Psychotherapy*, 48(2), 198-208. doi:10.1037/a0022062
- Deniz, M. E., Erus, S. M. ve Büyükebeci, A. (2017). Bilinçli farkındalık ile psikolojik iyi oluş ilişkisinde duygusal zekânın aracılık rolü. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 7(47), 17-31.

- Fincham, F. D., Rogge, R., & Beach, S. R. H. (2018). Relationship satisfaction. In A. L. Vangelisti & D. Perlan (Eds.), *The Cambridge handbook of personal relationships* (pp. 422-436). Cambridge: Cambridge University Press.
- George, D., & Mallery, P. (2022). *IBM SPSS Statistics 27 step by step: A simple guide and reference* (17th ed.). New York: Routledge.
- Germer, C. K., Siegel, R. D., & Fulton, P. R. (2005). *Mindfulness and psychotherapy*. New York: Guilford Press.
- Gordon, T. (2019). *Etkili anne baba eğitimi* (D. Tekin ve N. Özkan, Çev.) (14. bs.). İstanbul: Profil Kitap.
- Gustavson, K., Røysamb, E., Borren, I., Torvik, F. A., & Karevold, E. (2016). Life satisfaction in close relationships: Findings from a longitudinal study. *Journal of Happiness Studies*, 17(3), 1293-1311. doi:10.1007/s10902-015-9643-7
- Harvey Knowles, J., Manusov, V., & Crowley, J. (2015). Minding your matters: Predicting satisfaction, commitment, and conflict strategies from trait mindfulness. *Interpersona: An International Journal on Personal Relationships*, 9(1), 44-58. doi:10.5964/ijpr.v9i1.168
- Hatipoğlu, Z. (1993). Bazı demografik değişkenlerin ve evlilik çatışmasının evli eşlerin evlilik doyumundaki rolü. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Hayes, A. (2018). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach* (2nd ed.). New York: The Guilford Press.
- Howitt, D., & Cramer, D. (2020). *Research methods in psychology* (6th ed.). Harlow: Pearson.
- Jones, K. C., Welton, S. R., Oliver, T. C., & Thoburn, J. W. (2011). Mindfulness, spousal attachment, and marital satisfaction: A mediated model. *The Family Journal*, 19(4), 357-361. doi:10.1177/1066480711417234
- Karney, B. R., & Bradbury, T. N. (2020). Research on marital satisfaction and stability in the 2010s: Challenging conventional wisdom. *Journal of Marriage and Family*, 82(1), 100-116. doi:10.1111/jomf.12635
- Keizer, R. (2014). Relationship satisfaction. In A. C. Michalos (Ed.), *Encyclopedia of quality of life and well-being research* (pp. 5437-5443). Dordrecht: Springer Netherlands.
- Kelly, J. B. (1998). Marital conflict, divorce, and children's adjustment. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics*, 7(2), 259-271. doi:10.1016/S1056-4993(18)30240-2
- Korkut, F. (2015). *Okul temelli önleyici rehberlik ve psikolojik danışma* (4. bs.). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Luciano, E. C., & Orth, U. (2017). Transitions in romantic relationships and development of self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 112(2), 307-328. doi:10.1037/pspp0000109
- Malkoç, G. ve Güren, A. S. (2018). Evli ve çocuk sahibi çiftlerin evlilik uyumu, evlilik çatışması, yakın ilişki düzeyi ve yalnızlık düzeylerinin çocuk yetiştirme tutumları ile ilişkisi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(33), 225-239.
- Navarro, J. L., & Tudge, J. R. (2022). Technologizing Bronfenbrenner: Neo-ecological theory. *Current Psychology*, Advance online publication. doi:10.1007/s12144-022-02738-3
- Özgüven, İ. E. (2017). *Evlilik ve aile terapisi* (3. bs.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Özyeşil, Z., Arslan, C., Kesici, Ş. ve Deniz, M. E. (2011). Bilinçli Farkındalık Ölçeği'ni Türkçeye uyarlama çalışması. *Eğitim ve Bilim*, 36(160), 224-235.
- Papp, L. M., Kouros, C. D., & Cummings, E. M. (2009). Demand-withdraw patterns in marital conflict in the home. *Personal Relationships*, 16(2), 285-300. doi:10.1111/j.1475-6811.2009.01223.x
- Pratscher, S. D., Rose, A. J., Markovitz, L., & Bettencourt, A. (2018). Interpersonal mindfulness: Investigating mindfulness in interpersonal interactions, co-rumination, and friendship quality. *Mindfulness*, 9(4), 1206-1215. doi:10.1007/s12671-017-0859-y
- Pratscher, S. D., Wood, P. K., King, L. A., & Bettencourt, B. A. (2019). Interpersonal mindfulness: Scale development and initial construct validation. *Mindfulness*, 10(6), 1044-1061. doi:10.1007/s12671-018-1057-2
- Quinn-Nilas, C. (2020). Self-reported trait mindfulness and couples' relationship satisfaction: A meta-analysis. *Mindfulness*, 11(4), 835-848. doi:10.1007/s12671-020-01303-y

- Rajaei, A., Jensen, J. F., Brimhall, A. S., Torres, E. T., & Schwartz, A. J. (2021). Dyadic function of couples with cancer: A review. *Journal of Couple & Relationship Therapy*, 20(3), 279-302. doi:10.1080/15332691.2020.1841055
- Rice, S., Winter, S. R., Doherty, S., & Milner, M. (2017). Advantages and disadvantages of using internet-based survey methods in aviation-related research. *Journal of Aviation Technology and Engineering*, 7(1), Article 5. doi:10.7771/2159-6670.1160
- Robles, T. F., Slatcher, R. B., Trombello, J. M., & McGinn, M. M. (2014). Marital quality and health: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 140(1), 140-187. doi:10.1037/a0031859
- Røsand, G.-M. B., Slinning, K., Eberhard-Gran, M., Røysamb, E., & Tambs, K. (2012). The buffering effect of relationship satisfaction on emotional distress in couples. *BMC Public Health*, 12(1), 66. doi:10.1186/1471-2458-12-66
- Røsand, G.-M. B., Slinning, K., Røysamb, E., & Tambs, K. (2014). Relationship dissatisfaction and other risk factors for future relationship dissolution: A population-based study of 18,523 couples. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 49(1), 109-119. doi:10.1007/s00127-013-0681-3
- Shapiro, S. L. (2009). The integration of mindfulness and psychology. *Journal of Clinical Psychology*, 65(6), 555-560. doi:10.1002/jclp.20602
- Skoranski, A., Coatsworth, J. D., & Lunkenheimer, E. (2019). A dynamic systems approach to understanding mindfulness in interpersonal relationships. *Journal of Child and Family Studies*, 28(10), 2659-2672. doi:10.1007/s10826-019-01500-x
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2019). *Using multivariate statistics* (7th ed.). Harlow: Pearson.
- Tarhan, N. (2019). *Mutlu evlilik psikolojisi* (28. bs.). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Tezer, E. (1996). Evlilik ilişkisinden sağlanan doyum: Evlilik Yaşam Ölçeği. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği Dergisi*, 2(7), 1-7.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2022). Evlenme ve boşanma istatistikleri, 2021. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2021-45568> adresinden erişildi.
- Uçak, E. (2020). *Ebeveynlerin evlilik çatışması ve kişilik özelliklerinin çocuklardaki sosyal uyum ve becerisi ile ilişkisinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul.
- Whisman, M. A. (2007). Marital distress and DSM-IV psychiatric disorders in a population-based national survey. *Journal of Abnormal Psychology*, 116(3), 638-643. doi:10.1037/0021-843X.116.3.638
- Whisman, M. A., Gilmour, A. L., & Salinger, J. M. (2018). Marital satisfaction and mortality in the United States adult population. *Health Psychology*, 37(11), 1041-1044. doi:10.1037/hea0000677
- White, J. M., Martin, T. F., & Adamsons, K. (2019). *Family theories: An introduction* (5th ed.). California: SAGE Publications.

Extended Abstract

Aim and Scope

Marriage is a legal institution that includes biopsychosocial functions in which two people unite their lives (Özgüven, 2017). This institution is a structure in which each member has duties and responsibilities and includes social, emotional, and sexual sharing. In addition, marriage is a structure with many legal, social, cultural, and economic dimensions and both affects and is affected by the social structure (Navarro & Tudge, 2022). Research indicates that the persistence and stagnation of this structure is related to several relational and individual factors (Fincham, Rogge, & Beach, 2018; Karney & Bradbury, 2020). One of the variables that may contribute to the continuity and pauses of this structure is marital satisfaction. Marital satisfaction reflects individuals' personal perceptions of the extent to which their needs, expectations, and wishes are met in the marital relationship, and the level of satisfaction and happiness (Fincham et al., 2018; Keizer, 2014). High marital satisfaction refers to the relative absence of negative qualities and the relative excess of positive qualities in the marital relationship. Studies show that high marital satisfaction is a protective factor for individuals' physical health and life satisfaction, while low marital satisfaction increases the likelihood of experiencing mental disorders such as anxiety, mood, and substance abuse disorders, and decreases the likelihood of living long (Gustavson, Røysamb, Borren, Torvik, & Karevold, 2016; Robles, Slatcher, Trombello, & McGinn, 2014; Whisman, 2007; Whisman, Gilmour, & Salinger,

2018). In addition, research shows that high marital satisfaction is a protective factor in stressful and challenging experiences such as first-time motherhood, cancer treatment, and low family income (Rajaei, Jensen, Brimhall, Torres, & Schwartz, 2021; Røsand, Slinning, Eberhard-Gran, Røysamb, & Tambs, 2012). In addition, marital satisfaction is one of the most important predictors of relationship continuity (Luciano & Orth, 2017; Røsand, Slinning, Røysamb, & Tambs, 2014).

Mindfulness may be one of the individual factors that will increase marital satisfaction between couples as it enables a nonjudgmental and accepting approach to the current situation (Özyeşil et al., 2011). Mindfulness is often defined as individuals' nonjudgmental/nonevaluative consideration of their current experiences (Shapiro, 2009). This concept takes its philosophical foundations from Buddhism and is based on Buddhism-based meditation practices (Germer, Siegel, & Fulton, 2005). Research shows that mindfulness has positive effects on individuals' ability to cope effectively with stress, improve their focus and concentration skills, protect their physical and mental health, improve their interpersonal relationships, improve their cognitive flexibility and self-awareness, and increase their subjective and physical well-being (Arch & Landy, 2015; Carlson, 2015; Charoensukmongkol, 2014; Creswell, 2017; Davis & Hayes, 2011; Deniz et al., 2017). For example, Deniz et al. (2017) found that people with higher levels of mindfulness tend to have high levels of subjective well-being and emotional intelligence. In his meta-analysis study, Creswell (2017) showed that mindfulness-based interventions have positive effects on improving individuals' physical and mental health, increasing their cognitive and emotional functioning, and improving their interpersonal relationships. Therefore, high mindfulness may be an individual quality that may positively affect marital satisfaction of married individuals.

Another variable related to marital satisfaction may be the frequency of marital conflict. In psychology literature, conflict is considered as the emergence of mutually hostile or opposing forces, including events, behaviors, desires, attitudes, and emotions (American Psychological Association, 2015). People often experience conflicts due to scarce resources such as time, money, goods, and unmet psychological needs such as pleasure, power, belonging, freedom, having fun, or having different values or beliefs (Korkut, 2015). According to social conflict theory, since there is not an equal distribution of power within the family, family members experience conflicts in different areas such as division of labor, participation in household chores, and decisions (White, Martin, & Adamsons, 2019). Conflict in marriage is a situation that, when used and directed well, can help maintain the balance of power between spouses, increase commitment, or find a creative solution to problems; however, when it is poorly directed, it can cause communication to weaken and even break down (Gordon, 2019). Marital conflict varies between couples in terms of subject matter, conflict level, conflict frequency, and conflict content. Sometimes conflict between couples may occur very frequently, while sometimes there may be no conflict for days or months.

Research shows that marital satisfaction tends to decrease as the frequency of conflict in relationships increases (Cramer, 2002, 2004; Malkoç & Güren, 2018; Tezer, 1996). Conflicts have negative effects not only on couples but also on children. Long-term marital conflicts between couples reduce children's social adaptation skills (Kelly, 1998). If the number of conflicts experienced during the marriage process increases and a compromise cannot be reached, deterioration in the relationship may occur and this situation may result in divorce of married individuals (Birditt et al., 2010). Previous studies have tried to determine the negative effects of the frequency of marital conflict on marital life and examined its direct relationship with marital satisfaction. However, the mediating effect of marital conflict frequency in the presence of other variables theoretically related to marital satisfaction has been the subject of a limited number of studies.

Mediation analysis is a multivariate statistical technique used to explain the effect of an independent variable on a dependent variable through a mediating variable or mediating variables (Hayes, 2018). This analysis method provides researchers with a better understanding of how the effect of an independent variable on a dependent variable occurs and what processes play a role. The frequency of marital conflicts may be a mediating variable that can help understand how and under what conditions individuals' mindfulness levels affect marital satisfaction. However, when the literature is examined, it is seen that the research on this subject is limited. In this context, the results obtained from the study may help marriage and family therapists and researchers who work on marital satisfaction to determine the factors that play a role in marital satisfaction. The purpose of this study was to examine the mediating role of the frequency of marital conflicts in the relationship between mindfulness and marital satisfaction in married individuals.

Methods

This research is a cross-sectional study examining the mediating role of marital conflict in the relationship between mindfulness and marital satisfaction in married individuals (Howitt & Cramer, 2020). The study group consisted of 281 married individuals reached through convenient sampling. Of the participants in the study group of the research, 239 (85%) were female and 42 (15%) were male. The age range of the participants varies between 22 and 66 years, with an average age of 34.53 ($SD = 8.84$). The Demographic Information Form was developed by the researchers to collect information about the sociodemographic characteristics of the participants. In the demographic information form, participants are asked to provide information about their age, gender, number of children, and education level. The Marriage Life Scale was used to determine the marital satisfaction levels of the participants. This scale was developed by Tezer (1996) in Turkish culture to measure the general satisfaction of married individuals from their relationships. The scale is a self-report five-point Likert-type scale consisting of 10 items. Participants indicate that each scale statement is appropriate for them by ticking an option ranging from Strongly disagree (1) to Strongly agree (5). While the lowest score that can be obtained from the scale is 10, the highest score is 50. High scores from the scale indicate higher marital satisfaction. The Marriage Conflict Scale was used to measure the frequency of conflicts experienced by the participants in their marital life (Hatipoğlu, 1993). The scale measures how often or how intensely individuals experience conflicts in different marital life issues such as their daily home life, communication styles, child-rearing styles, and sexual lives. The scale consists of 70 items. The scores that can be obtained from the scale range from 0 to 350. The Brown and Ryan (2003) Mindful Awareness Scale was used to measure the instant experiences of married individuals and their awareness of their activities. The Turkish adaptation, validity, and reliability studies of the scale were carried out by Özyeşil et al. (2011). The scale is a self-report six-point Likert-type scale consisting of 15 items. Possible scores that can be obtained from the scale range from 15 to 90, and high scores indicate high conscious awareness. Pearson correlation analysis was performed to determine the strength and direction of the linear relationship between the variables and to examine the assumptions of the mediation analysis with the observed variables (Hayes, 2018). To examine the mediating role of marital conflict in the relationship between cognitive flexibility and marital satisfaction, a simple mediation analysis was performed using the SPSS Process (Model 4; Hayes, 2018) macro. To examine the significance of the indirect effect in simple mediation analysis, 95% percentile confidence intervals were calculated based on 10000 bootstrap samples (Hayes, 2018). The significance level of $p < .05$ was used in all inferential statistics.

Findings

While marital satisfaction scores were weakly and positively correlated with mindfulness scores ($r = .26, p < .001$), they were strongly and negatively correlated with marital conflict scores ($r = -.76, p < .001$). In addition, there is a moderate negative relationship between marital conflict and mindfulness scores ($r = -.31, p < .001$). The mediation analysis revealed that the total effect of mindfulness on marital satisfaction was statistically significant ($B = .20, SE = .04, p < .001, 95\% CI = [.11, .28]$). The direct effect of mindfulness on marital satisfaction was not statistically significant when the frequency of marital conflict was controlled ($B = .02, SE = .03, p > .05, 95\% CI = [-.04, .08]$). Finally, the indirect effect of mindfulness on marital satisfaction through marital conflict is also statistically significant as the 95% confidence interval does not contain zero ($B = .18, SE = .04, 95\% CI = [.11, .25]$). Marital conflict explained approximately 91% of the total effect of mindfulness on marital satisfaction. Moreover, the mediation regression model had a high effect size and explained approximately 58% of the changes in marital satisfaction scores ($F(2, 278) = 195.24, \Delta R^2 = .58, p < .001$). In conclusion, the mediation analysis shows that marital conflict mediates the relationship between mindfulness and marital satisfaction. In this sample, an increase in mindfulness was positively associated with a decrease in marital conflict, and a decrease in marital conflict was positively associated with an increase in marital satisfaction.

Conclusion

Consequently, this study tested a model to examine the mediating role of marital conflict in the relationship between mindfulness and marital satisfaction in married individuals. The results of this study were consistent with previous research findings and showed that there were significant positive relationships between mindfulness and marital satisfaction, negative relationships between marital conflict and marital satisfaction, and negative relationships between mindfulness and marital conflict. In addition, mindfulness was found to help increase marital satisfaction by reducing the frequency of marital conflicts in married individuals. These research findings have important practical implications for mental health

professionals working in the field of marriage and family counseling. First, marriage and family therapists can conduct individual interventions to improve conflict resolution skills and increase mindfulness in their clients with low marital satisfaction. In these individual interventions, marriage and family therapists can teach their clients effective ways of communicating, such as active listening, asking questions, expressing their feelings, using I-language, empathy, and problem solving, and developing alternative perspectives skills to improve their conflict resolution skills. In addition, effective conflict resolution techniques such as win-win can be taught to clients in practice (Gordon, 2019)., Marriage and family counselors can provide information and practices on mindfulness activities such as breathing exercises, gratitude practices, increasing their ability to focus on the present moment, performing mindfulness exercises together (e.g., hiking) to increase mindfulness in romantic relationships in clients with low marital satisfaction.

Anksiyete ve Yalnızlığın Durumsal Nomofobi Üzerindeki Etkisinin Deneyim Örnekleme Yöntemi Kullanılarak Araştırılması¹

Investigation of the Effect of Anxiety and Loneliness on State Nomophobia Using Experience Sampling Method

Özge Enez²

Öz

Bu çalışma, üniversite öğrencilerinin günlük hayatta yaşadıkları nomofobi semptomlarını (durumsal nomofobi) araştırmayı ve bu semptomlara yol açabilecek durumsal ve sürekli psikolojik yapıları belirlemeyi amaçlamıştır. Çalışmanın ilk amacı, durumsal psikolojik yapıların (anksiyete ve yalnızlık) ve sürekli psikolojik yapıların (nomofobi, anksiyete ve yalnızlık) durumsal nomofobi üzerindeki öngörücü etkisini araştırmaktır. İkinci amaç ise durumsal nomofobi semptomlarının hafta içi günlerde hafta sonu günlere göre daha yoğun olup olmadığını ve nomofobik olmanın bu yoğunluk üzerindeki etkisini araştırmaktır. Bu çalışmada iki grup oluşturulmuş (nomofobik olmayan/nomofobik) (N= 40) ve deneyim örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Veriler, standart ölçüm araçları ve PIEL Survey telefon uygulaması üzerinden anlık değerlendirmeler ile toplanmıştır. Verilerin analizinde hiyerarşik doğrusal modelleme kullanılmıştır. Bulgular; durumsal anksiyete, sürekli anksiyete ve sürekli yalnızlığın durumsal nomofobiyi öngördüğünü ancak durumsal yalnızlığın durumsal nomofobiyi öngörmediğini göstermiştir. Hafta sonu günlerde durumsal nomofobi puanları ile hafta içi günlerde durumsal nomofobi puanları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı değildir. Nomofobik bireylerin nomofobik olmayan bireylere göre hafta sonu günlerde daha yoğun durumsal nomofobi semptomları deneyimlediği bulunmuştur. Bulgular, günlük hayatta deneyimlenen durumsal nomofobinin nedenleri hakkında çıkarımlarda bulunmak için anlık değerlendirmelerin kullanılması gerektiğini düşündürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Anksiyete, Deneyim örnekleme yöntemi, Hiyerarşik doğrusal modelleme, Nomofobi, Yalnızlık.

Abstract

This study was conducted to investigate how university students experience nomophobia in daily life (state nomophobia), and how their trait-based characteristics and temporal characteristics impact nomophobia. The initial aim was to investigate whether state-based psychological constructs (anxiety and loneliness) and trait-based psychological constructs (nomophobia, anxiety, loneliness) predict state nomophobia. The second aim was to investigate whether state nomophobia scores were higher on weekdays than on weekends, and to investigate the effect of being nomophobic on this relationship. In this study, two groups were created (non-nomophobic/nomophobic) (N= 40) and the experience sampling method was used. Data were collected with standard measurement tools and momentary assessments via the PIEL Survey smartphone application. For the analysis, hierarchical linear modelling was performed. The findings showed that state anxiety, trait anxiety, and trait loneliness significantly predicted state nomophobia. However, state loneliness failed to predict state nomophobia. The difference between weekend state nomophobia scores and weekday scores was not statistically significant. However, the effect of being nomophobic was significant, indicating that nomophobic individuals experience more intense state nomophobia symptoms at weekends than non-nomophobic individuals. The findings suggest that momentary assessments should be used to make inferences about the causes of state nomophobia experienced in daily life.

Keywords: Anxiety, Experience sampling method, Hierarchical linear modelling, Loneliness, Nomophobia.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Çalışmanın araştırma kısmı Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun 27.12.2019 tarih ve 08 sayılı kararı ile alınan izin doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Submitted: 30 / 08 / 2022

Accepted: 28 / 08 / 2023

¹ Bu çalışmanın ön bulguları 32th International Congress of Psychology'de (ICP) sözel bildiri olarak sunulmuştur.

² Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye, ozge.enez@medeniyet.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-5521-7691>.

Giriş

2000'li yılların başında bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızla gelişmesiyle birlikte cep telefonu günlük yaşamın vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Günümüzde akıllı telefonlar; internete bağlanmak, navigasyon, alışveriş, bankacılık işlemleri ve oyun gibi çok çeşitli amaçlar için kullanılmaktadır. Geçmiş çalışmalar üniversite öğrencilerinin akıllı telefon ile günde ortalama altı saat (Andrews vd., 2015; Xu vd., 2015) ve sosyal medya uygulamaları ile günde en az iki saat vakit geçirdiklerini bulmuştur (Xu vd., 2015).

Özellikle Korona virüs (Covid-19) pandemisi sırasında akıllı telefonun günlük yaşamdaki faydaları yadsınamaz niteliktedir. Akıllı telefonlar; sosyal ilişkilerin sürdürülmesine, sorumluluklarının (çevrim içi toplantılar / dersler) ve günlük rutinlerin (bankacılık, alışveriş vb.) yerine getirilmesine olanak sağlamıştır (Arora vd., 2021). Güncel raporlar, sokağa çıkma kısıtlamaları nedeniyle bireylerin cep telefonu uygulamalarında daha fazla vakit geçirdiklerini ortaya koymuştur (Watson, 2021). Ayrıca akıllı telefon Covid-19 pandemisi sırasında ve günümüzde de bazı derslerin çevrim içi yürütülüyor olması nedeniyle üniversite öğrencilerinin eğitimlerine devam etmeleri için gerekli bir ders materyali haline gelmiştir.

Akıllı telefonun günlük hayattaki önemi, işlevi ve telefon ile harcanan zaman düşünüldüğünde akıllı telefon çeşitli psikolojik sorunlara neden olabilmektedir. Bu psikolojik sorunlardan biri nomofobidir. Modern çağın fobisi olarak adlandırılan nomofobi terimi İngilizce "no mobile phone phobia" sözcüklerinin kısaltmasıdır (Durak, 2019: 495). Nomofobi, bireyin cep telefonu kullanmadığında veya cep telefonu üzerinden iletişim kurmadığında yaşadığı yoğun korku, kaygı ve stres olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım, 2014: 8). Nomofobi, Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı'nın beşinci revizyonunda (DSM V-R) tanı kategorisi olarak yer almamasına rağmen (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders Fifth Edition, 2013) nomofobinin ilk tanı ölçütleri Bragazzi ve Puente (2014: 156) tarafından oluşturulmuştur. Nomofobinin klinik özellikleri şu şekilde tanımlanmıştır: en az bir cep telefonuna sahip olmak; cep telefonu ile aşırı zaman harcamak; her zaman şarj cihazı veya yedek batarya taşımak; telefonu kaybetme konusunda endişeli ve gergin hissetmek; kapsama alanı dışında olma, şarjın veya kontörün bitmesi konusunda endişeli hissetmek; telefon kullanımının yasak olduğu yerlerden kaçınmak; mesajları veya aramaları görmek için cep telefonunu sıklıkla kontrol etmek; telefonu 24 saat açık tutmak; cep telefonu ile birlikte uyumak; uyumadan hemen önce ve uyandıktan hemen sonra telefonu kontrol etmek; yüz yüze iletişim yerine sanal iletişimi tercih etmek; cep telefonu faturaları gibi nedenlerle maddi sorun yaşamak.

Türkiye'de yürütülen yaygınlık çalışmaları üniversite öğrencileri arasında nomofobinin yaygın bir problem olduğunu göstermektedir. Gürbüz ve Özkan (2020) genç yetişkinlerin %8.5' inin ağır, %71.5'inin orta ve %20'sinin hafif düzeyde nomofobik olduğunu bildirmiştir. Dalbudak vd. (2020: 170) üniversite öğrencilerinin %30.1'inin hafif, %55.6'sının orta ve %14.3'ünün ağır düzeyde nomofobik olduğunu bildirmiştir. Nomofobi yaygınlık oranı dünya genelinde de benzerlik göstermektedir. Örneğin; Hindistan'daki üniversite öğrencilerin yaklaşık %77'sinin nomofobi seviyeleri ortalamanın üzerindedir (Arora vd., 2021: 211).

Alanyazında nomofobi nispeten kalıcı ve bireylerin karakteristik özelliği (trait nomophobia) olarak ele alınmaktadır. Mevcut çalışmada ise nomofobi gün içerisinde şiddeti artan veya azalan dinamik bir fenomen olarak ele alınmıştır. Mevcut çalışma, bireylerin günlük hayatta yaşadıkları nomofobi semptomlarını yani durumsal nomofobiyi (state nomophobia) araştırmayı ve bu semptomlara yol açabilecek durumsal ve sürekli psikolojik yapıları belirlemeyi amaçlamıştır. Bu çalışmada durumsal nomofobiye neden olabilecek değişkenlerin belirlenmesinde Kardefelt-Winther (2014) tarafından geliştirilen telafi edici internet kullanım teorisi (Compensatory Internet Use Theory-CIUT) kullanılmıştır. Teoriye göre internet ve teknolojik cihazlar; psikolojik sorunların (duygusal rahatsızlığı gidermek, olumsuz duygu durumu azaltmak, duyguları düzenlemek vb.), karşılanmayan duygusal ihtiyaçların ve olumsuz yaşam deneyimlerinin üstesinden gelmek için işlevsel olmayan başa çıkma mekanizması olarak kullanılmaktadır (Kardefelt-Winther, 2014). CIUT problemleri internet ve teknolojik cihazların kullanımını açıklamak için geliştirilmiş olmasına rağmen nomofobiye neden olan faktörleri belirlemek için kullanılabilmektedir (Durak, 2019: 496). Çünkü nomofobik bireyler psikolojik problemlerle başa çıkmak için cep telefonunu işlevsel olmayan çıkma stratejisi olarak kullanma eğilimindedir (Bragazzi vd., 2019; King vd., 2014). Günümüzde üniversite öğrencilerinin sıklıkla karşılaştıkları problemlerden bir tanesi yalnızlıktır (Cutrona, 1982). Anksiyete de genç yetişkinlikte artış göstermektedir (Costello vd., 2006). CIUT varsayımlarından yola çıkılarak mevcut çalışmada nomofobiye neden olabilecek değişkenler olarak anksiyete ve yalnızlık belirlenmiştir. İlgili alanyazında sürekli anksiyete ve sürekli yalnızlığın sürekli nomofobiye neden olduğunu bulmuştur (Kara vd., 2019: 93). Ancak nomofobi, anksiyete ve yalnızlığın dinamik yapılar olarak ele alındığı ve aralarındaki neden-sonuç ilişkisinin incelendiği çalışmaya rastlanamamıştır. Mevcut çalışmada varsayılan bu potansiyel ilişki aşağıdaki paragraflarda detaylı olarak açıklanmıştır.

Yalnızlık, Peplau ve Perlman (1981: 31) tarafından bireylerin sosyal ilişkilerinden (niteliksel veya niceliksel olarak) doyum alamadıklarında deneyimledikleri nahoş bir yaşantı olarak tanımlanmıştır. Yalnızlık, beklenen ve mevcut sosyal ilişkiler arasındaki uyumsuzluktur ve bir kişinin diğerleriyle bağlantı kurma ihtiyacının tatmin edilememesi durumuna verdiği duygusal bir tepkidir (Peplau ve Perlman, 1981; Svendsen, 2017). Alanyazında yalnızlık; hem genel bir eğilim ve nispeten kalıcı karakteristik bir özellik olarak (trait loneliness) hem de güne, saate ve bağlamsal faktörlere bağlı olarak değişebilen

dinamik bir fenomen (state loneliness) olarak kavramsallaştırılmaktadır. Ortam ve zamandan bağımsız olan yalnızlık eğilimi (sürekli yalnızlık) standart ölçüm araçları ile; durumsal yalnızlık ise o anda hissedilen yalnızlık duygunun şiddetinin tespit edilebilmesi için anlık değerlendirmelerle ölçülmektedir (Duman, 2021; Larson, 1990; van Roekel vd., 2018). Geçmiş çalışmalar yalnızlık eğilimi yüksek olan bireylerin durumsal yalnızlık seviyelerinin de genellikle yüksek olduğunu bulmuştur (Duman, 2021; van Roekel vd., 2018). Ayrıca geçmiş araştırmalar bireylerin başkalarıyla birlikte olmaya kıyasla yalnız oldukları durumlarda (Larson, 1990), gece saatlerinde (Larson vd., 1982) ve hafta içi günlerde (van Roekel vd., 2018) durumsal yalnızlığın en yüksek seviyede olduğunu bulmuştur.

Alanyazında bazı çalışmalar sürekli nomofobinin sürekli yalnızlık ile pozitif yönde ilişkili olduğunu göstermiştir (Kara vd., 2019; MacDonald ve Schermer, 2021; Özdemir vd., 2018). Bazı çalışmalar ise sürekli nomofobi ve sürekli yalnızlık arasında ilişki olmadığını rapor etmiştir (Çelebi vd., 2020; Pekin vd., 2021). Durak (2018) ve Gezgin vd. (2018) ise çalışmalarında sürekli yalnızlığın sürekli nomofobinin anlamlı bir yordayıcısı olduğunu rapor etmiştir. Sürekli nomofobinin sürekli yalnızlık ile ilişkisini inceleyen kesitsel çalışmalar mevcut olmasına rağmen sürekli yalnızlığın ve durumsal yalnızlığın durumsal nomofobi üzerindeki etkisini inceleyen çalışmaya rastlanamamıştır.

Mevcut çalışma, sürekli yalnızlığın ve durumsal yalnızlığın durumsal nomofobiye neden olabileceğini öngörmektedir. Townsend (2000) tarafından belirtildiği gibi akıllı telefonun temel işlevi, bireylerin iki farklı yerde anında iletişim kurabilmelerini sağlayarak yalnızlık kaygısını ortadan kaldırmaktır. Yani akıllı telefon; uzak mesafedeki ilişkilerin sürdürülebilmesi ve yeni ilişkilerin kurulabilmesi için önemli bir araçtır (Akt. Gezgin vd., 2018: 361). Ayrıca sosyal medya platformları gerçek dünyada tatmin edici ilişki ihtiyacını karşılayamayan ve sosyalleşme arayışında olan kişiler tarafından yaygın olarak kullanılmaktadır (Griffiths, 2013). Genç yetişkinlerin sosyal medya platformlarına erişmek için genellikle akıllı telefonlarını tercih ettikleri göz önünde bulundurulduğunda (Statista, 2015), yalnızlığın telefona duyulan ihtiyacı arttırdığını ve durumsal nomofobi semptomlarına neden olduğunu varsaymak mümkündür.

Akıllı telefonlar; bireylerin yaşam tarzlarını değiştirmelerine, hayatlarını sanal dünya ile sınırlandırmalarına ve çevrim içi sosyal ilişkilere yönelerek yüz yüze sosyal ilişkilerin bozulmasına neden olabilmektedir (Kim vd., 2009; Yılmaz vd., 2015). Akıllı telefonların genç yetişkinler tarafından yalnızlık duygusunu azaltmak için bir araç olarak kullanılması, akıllı telefona olan ihtiyacı ve dolayısıyla bu cihazdan uzak kalma korkusunu arttırabilmektedir (Gezgin ve Ümmet, 2021). Geçmiş bulgular ve CIUT varsayımları (Kardefelt-Winther, 2014) ışığında telefonun yalnızlıkla başa çıkmak için işlevsiz bir başa çıkma stratejisi olarak kullanılması, sürekli ve durumsal yalnızlığın artmasıyla birlikte telefonsuz kalma korkusuna neden olarak durumsal nomofobi semptomlarını şiddetlendirebilir.

Anksiyete; huzursuzluk, gerginlik, panik ve sinirlilik hali ile karakterize edilmektedir (Derogatis ve Melisaratos, 1983). Anksiyete; durumsal anksiyete (state anxiety) ve sürekli anksiyete (trait anxiety) olarak kavramsallaştırılmaktadır. Durumsal anksiyete, belirli bir anda olumsuz durumlarla doğrudan ilişkili psikolojik ve fizyolojik geçici tepkileri yansıtır (Vagg vd., 1980: 207). Sürekli anksiyete ise zaman içinde nispeten istikrarlıdır ve çeşitli durumlarda ortaya çıkan sürekli uyarılma, endişe ve sıkıntı ile karakterizedir (Spielberger, 1972, Vagg vd., 1980). Geçmiş çalışmalar sürekli nomofobinin sürekli anksiyete ile pozitif yönde ilişkili olduğunu göstermiştir (Bragazzi ve Puente, 2014; Kara vd., 2019; King vd., 2014; Konok vd., 2016). Belirtilen bu çalışmalarda nomofobi ve anksiyete nispeten kalıcı ve bireylerin karakteristik özelliği (trait) olarak ele alınmıştır. Sürekli anksiyete ve durumsal anksiyetenin durumsal nomofobi üzerindeki etkisini inceleyen çalışmaya rastlanamamıştır.

Geçmiş bulgular ve CIUT varsayımları (Kardefelt-Winther, 2014) ışığında akıllı telefonun anksiyeteyi azaltmak için başvurulan işlevsiz bir başa çıkma stratejisi olarak kullanılabileceğini varsaymak mümkündür. Bireyler anksiyete ile nasıl başa çıkacaklarını öğrenmek yerine akıllı telefona patolojik bir bağımlılık geliştirerek anksiyete yaratan durumla karşılaştıklarında durumsal nomofobi semptomları gösterebilirler (Kara vd., 2019; King vd., 2010). Bu nedenle durumsal anksiyete ve sürekli anksiyete düzeyi yüksek olan genç yetişkinlerin anksiyete semptomlarını azaltmak için akıllı telefonlarını kullanmaya daha eğilimli oldukları ve akıllı telefonu kullanamama konusunda yoğun bir korku yaşadıklarını varsaymak mümkündür (Kuss vd., 2018). Yani hem sürekli anksiyete hem de durumsal anksiyete akıllı telefonun varlığına duyulan ihtiyacı arttırarak durumsal nomofobik davranışların sergilenmesine neden olabilir.

Geçmiş çalışmalar bireylerin hafta içi günlerde hafta sonu günlere kıyasla cep telefonlarını kolaylıkla ulaşabilecekleri mesafede tuttuklarını (Shwetak vd., 2006), haftalık toplam bildirimlerin yaklaşık %79'unun hafta içi günlerde geldiğini ve gelen mesajlara cevap verme süresinin hafta içi günlerde daha kısa olduğunu göstermiştir (Pielot vd., 2014: 236). Deng vd. (2018: 17) cep telefonu kullanım süresinin Pazartesi'den Cumartesi'ye azalan bir seyir izlediğini bulmuştur. Hafta içi günlerde telefon kullanım oranının ve telefona duyulan gereksinimin fazla olması nedeniyle bireylerin hafta içi günlerde durumsal nomofobi semptomlarını daha yoğun deneyimledikleri varsayılabilir.

1. Araştırmanın Hipotezleri

Yukarıda belirtilen açıklamalar doğrultusunda bu çalışmanın üç hipotezi bulunmaktadır:

1. Durumsal psikolojik yapılar (durumsal anksiyete ve durumsal yalnızlık) ve sürekli psikolojik yapılar (sürekli nomofobi, sürekli anksiyete ve sürekli yalnızlık) durumsal nomofobiye yordamaktadır.
2. Hafta içi günlerde durumsal nomofobi skorları hafta sonu günlerden daha yüksektir.
3. Nomofobik bireylerin hafta sonu günlerde durumsal nomofobi skorları nomofobik olmayan bireylerden daha yüksektir.

Geçmiş çalışmalarda nomofobi nispeten kalıcı bir psikolojik yapı olarak ele alınmıştır. Alanyazında deneyim örnekleme yöntemini (Experince Sampling Method-ESM) kullanarak nomofobiye günlük yaşam bağlamında dinamik bir yapı olarak inceleyen çalışma tespit edilememiştir (Bkz. 2.1). Mevcut çalışmada nomofobi, çeşitli faktörlere bağlı olarak değişim gösteren dinamik bir fenomen olarak ele alınmıştır. Bu çalışmanın temel amacı, alanyazında sürekli nomofobi ile ilişkili olduğu bulunan sürekli yalnızlık ve sürekli anksiyetenin anlık ve kesitsel değerlendirmelerine yer vererek nomofobiye etkileme potansiyeli olan dinamik ve kalıcı değişkenleri incelemektir. Ayrıca alanyazında sürekli nomofobinin durumsal nomofobi ile nedensel ilişkisini inceleyen çalışmaya da rastlanamamıştır. Bu çalışma sayesinde standart ölçüm araçları ile yapılan değerlendirmelerle birlikte anlık değerlendirmelerin kullanılması ve nomofobi semptomlarının anlık değişimlerine neden olan birey içi ve bireyler arası farklılıkların aynı çalışmada ele alınması nomofobinin derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlayabilir. Mevcut çalışma, nomofobi alanında ESM'nin kullanıldığı öncü çalışmalardan biridir. Bu nedenle gelecekteki nomofobi çalışmaları için yeni bir bakış açısı sağlayabilir. Nomofobiye neden olan faktörlerin belirlenmesi; nomofobinin önlenmesi ve tedavisi için geliştirilen programların içeriğine bilimsel bir bakış açısı sağlayabilir.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada, durumsal nomofobiye gerçek yaşam bağlamında araştırmak ve hem sürekli hem de durumsal psikolojik fenomenlerle ilişkisini incelemek için ESM kullanılmıştır. ESM; bireylerin anlık ve tekrarlı olarak düşüncelerini, duygularını ve davranışlarını rapor ettikleri yapılandırılmış günlük yöntemi olarak tanımlanmaktadır (Myin-Germeyns vd., 2009, p. 1533). ESM, araştırma değişkenlerinin gerçek yaşam ortamlarında gün boyunca gerçek zamanlı olarak ölçülmesine ve zaman içindeki dinamik dalgalanmaların incelenmesine olanak sağlamaktadır. Bu yaklaşım, verilerin standart ölçüm araçları ve anlık değerlendirmelerle toplanmasına ve araştırma değişkenlerinin kalıcı ve durumsal belirleyicilerinin eşzamanlı olarak değerlendirilmesine izin vermektedir (Nezlek vd., 2008). Bu bilgiler ışığında bireylerin kalıcı özelliklerinin ve durumsal özelliklerinin o anda deneyimlenen nomofobi semptomlarını nasıl etkilediğine ilişkin sorulara yanıt aramak için ESM yaklaşımı tercih edilmiştir.

2.2. Katılımcılar

Katılımcı seçimi için uygun örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Geçmiş çalışmalar genç yaşın nomofobi ile ilişkili olduğunu (Bragazzi ve Puente, 2014; Durak, 2018) ve üniversite öğrencilerinin nomofobi seviyelerinin çalışan yetişkinlerden anlamlı düzeyde yüksek olduğunu (Gürbüz ve Özkan, 2020) bulmuştur. Bu nedenle katılımcılar üniversite öğrencileri arasından seçilmiştir. Katılımcılar, 2020-2021 eğitim öğretim yılında Giresun Üniversitesi'nin çeşitli bölümlerinde lisans eğitimlerine devam eden öğrenciler arasından seçilmiştir. Çalışmaya dahil edilme kriterleri; üniversite öğrencisi olmak, akıllı telefon sahibi olmak ve Nomofobi Ölçeğinden (NMP-Q) 60'ın altında ve 99'un üzerinde puan almak olarak belirlenmiştir. Bu puan aralıkları nomofobi ölçeğinin kesme puanları dikkate alınarak belirlenmiştir (Yıldırım vd., 2016). ESM çalışmalarında her bir düzey için en az 15 katılımcı olması gerekmektedir (Berkel vd., 2017: 93; Consolvo ve Walker, 2003: 25). Mevcut çalışmada iki düzey bulunması sebebiyle 40 katılımcı çalışmaya dahil edilmiştir. Katılımcıların 28'i (%70) kadın ve 12'si (%30) erkektir. Katılımcıların yaşları 18 ile 34 arasındadır (M= 22.18, SD= .40). Nomofobik olmayan grup (N= 20) için NMP-Q puanları 20 ile 59 arasında değişmektedir (M= 43.9, SD= 2.91). Nomofobik grup (N= 20) için NMP-Q puanları 106 ile 130 arasında değişmektedir (M=117.6, SD=1.40).

2.3. Veri Toplama Araçları

Çalışmada katılımcıların nomofobi düzeylerini ölçmek için Yıldırım ve Correia (2015) tarafından geliştirilen ve Yıldırım vd. (2016) tarafından Türkçe'ye uyarlanan Nomofobi Ölçeği (NMP-Q) kullanılmıştır. Ölçek 7'li Likert tipinde 20 madde ve 4 alt boyuttan oluşmaktadır: (1) bilgiye erişememe, (2) rahatlaktan feragat etme, (3) iletişime geçememe, (4) bağlantıyı

kaybetme. Ölçekten alınan yüksek puanlar nomofobi düzeyinin arttığını göstermektedir. Türkçe'ye uyarlanan ölçeğin güvenilirlik değeri (Cronbach alfa katsayısı) .92'dir. Alt boyutların Cronbach alfa katsayıları sırasıyla .90, .74, .94 ve .91'dir. Bu çalışmada ölçeğin Cronbach alfa katsayısı .92; alt boyutlarının Cronbach alfa katsayıları sırasıyla .79, .79, .92 ve .88'dir.

Katılımcıların sürekli yalnızlık seviyelerini ölçmek için Russell vd. (1978) tarafından geliştirilen ve Demir (1989) tarafından Türkçe'ye uyarlanan UCLA Yalnızlık Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek 4'lü Likert tipinde 20 maddeden oluşmaktadır. Ölçekten alınan yüksek puanlar sürekli yalnızlık düzeyinin arttığını göstermektedir. Türkçe'ye uyarlanan ölçeğin Cronbach alfa katsayısı .96'dır. Bu çalışmada Cronbach alfa katsayısı .93'tür.

Katılımcıların sürekli anksiyete düzeylerini belirlemek için Beck vd. (1988) tarafından geliştirilen ve Ulusoy vd. (1998) tarafından Türkçe'ye uyarlanan Beck Anksiyete Ölçeği (BAÖ) kullanılmıştır. Ölçek 4'lü Likert tipinde 21 maddeden oluşmaktadır. Ölçekten alınan yüksek puanlar sürekli anksiyete düzeyinin arttığını göstermektedir. Türkçe'ye uyarlanan ölçeğin Cronbach alfa katsayısı .93'tür. Bu çalışmada da Cronbach alfa katsayısı .93'tür.

ESM veri toplama işlemi PIEL Survey adlı ücretsiz akıllı telefon uygulaması aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. PIEL Survey, Sydney Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi araştırmacıları tarafından geliştirilmiştir (Jessup vd., 2012). Uygulamanın Türkçe versiyonu mevcut çalışmanın araştırmacısı ve uygulamanın geliştiricisi Dr Jessup tarafından geliştirilmiştir. Önerilere uygun olarak katılımcıların çalışmadan ayrılma ihtimallerini ve katılımcı yükünü azaltmak için ESM ölçeğinde az sayıda madde kullanılmıştır (Consolvo ve Walker, 2003: 25). Uygulama üzerinden doldurulan ESM ölçeği, 5'li Likert tipinde (1= hiç, 5= çok fazla) 6 maddeden oluşmaktadır. Maddelerden 4'ü katılımcıların durumsal nomofobi düzeylerini ölçmeyi amaçlamıştır. Bu sorular NMP-Q baz alınarak geliştirilmiştir. Maddelerin geliştirilmesinde nomofobinin dört boyutunu kapsayacak cümlelerin seçilmesine özen gösterilmiştir. Katılımcıların durumsal nomofobi seviyeleri "Son anketten itibaren ailenizin ve/veya arkadaşlarınızın size telefon aracılığıyla ulaşamamalarından endişelendiniz mi?", "Son anketten itibaren telefonunuzu kullanmadığınız için rahatsızlık hissettiniz mi?", "Son anketten itibaren telefonunuzun çektiğini ve/veya internet bağlantısının olduğunu hangi sıklıkta kontrol ettiniz?", "Son anketten itibaren arama, mesaj, bildirim ve e-postalarınızı kontrol edemediğiniz için kendinizi huzursuz hissettiniz mi?" soruları ile belirlenmiştir. Durumsal yalnızlık değerlendirmesi için katılımcılardan van Roekel vd. (2018: 891) çalışmasına benzer şekilde "Son anketten itibaren kendinizi ne kadar yalnız hissettiniz?" sorusuna yanıt vermeleri istenmiştir. Durumsal anksiyete değerlendirmesi için katılımcılardan Tournier vd. (2003: 3) çalışmasına benzer şekilde "Son anketten bu yana hissettiğiniz kaygı düzeyi nedir?" sorusuna yanıt vermeleri istenmiştir.

2.4. Prosedür

Veri toplamaya başlamadan önce pilot çalışma yapılmıştır. Beş akademisyen ve on üniversite öğrencisi ESM ölçeğinin anlaşılabilirliğini değerlendirmiştir. Öneriler doğrultusunda ESM ölçeği yeniden yapılandırılmış ve PIEL Survey uygulaması aracılığıyla arka arkaya yedi gün boyunca beş üniversite öğrencisinden veri toplanmıştır. Pilot çalışmadan elde edilen sonuçlar analizlere dahil edilmemiştir. Araştırma, öğrenci bilgi sistemi web sitesinde potansiyel katılımcılara duyurulmuştur. Tüm potansiyel katılımcılar NMP-Q ölçeğini doldurmuşlardır. NMP-Q puanları 60'ın altında ve 99'un üzerinde olan katılımcılar çalışmaya dahil edilmiştir. Kesme puanları göz önünde bulundurularak NMP-Q ölçeğinden 59 puan ve altında alan 20 katılımcı nomofobik olmayan grup, 100 puan ve üstünde alan 20 katılımcı nomofobik grup olarak adlandırılmıştır (Yıldırım vd., 2016). Çalışmaya dahil edilen katılımcılar ESM çalışmasından önce UCLA ve BAÖ ölçeklerini doldurmuşlardır. Tüm ölçekler kâğıt-kalem yöntemi kullanılarak araştırmacı tarafından yüz yüze uygulanmıştır.

Öneriler doğrultusunda ESM veri toplama sürecinde zaman koşullu veri toplama prosedürü uygulanmıştır (Christensen vd., 2003: 60). Aynı ESM ölçeği katılımcılara Pazartesi gününden başlayarak yedi gün boyunca gönderilmiştir (Consolvo ve Walker, 2003: 28). Ölçek, günde altı kez belirli saatlerde (her gün 10.00, 12.00, 14.00, 16.00, 18.00 ve 20.00'da) doldurulmuştur (Christensen vd., 2003: 62). İlk 10 dakika içerisinde doldurulmamış ölçeklere erişim uygulama tarafından engellenmiştir. Çalışmanın sonunda ölçeklerin en az %80'ini tamamlayan katılımcıların sonuçları analize dahil edilmiştir (kabul edilebilir katılım oranı > %70) (Christensen vd., 2003: 62). Araştırmaya katılım gönüllülük esasına dayalı olup katılımcılar araştırmanın niteliği, gizliliği ve gerekleri hakkında bilgilendirilmiştir. Tüm katılımcılardan bilgilendirilmiş onam alınmıştır. Çalışma, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Etik Kurulu tarafından onaylanmıştır (Belge numarası: 2019-502).

2.5. İstatistiksel analiz

Standart ölçüm araçları (NMP-Q, UCLA, BAÖ) ile toplanan verilerin istatistiksel analizlerinde Sosyal Bilimler için İstatistik 23 (SPSS 23) programı kullanılmıştır. ESM verileri ise her bir ölçümün birey içinde kümelendiği iki seviyeli bir model olarak ele alınmıştır. Yani tekrarlanan ölçümlerle toplanan veriler (düzey 1/birey içi), standart ölçümlerle tek seferde toplanan veriler (düzey 2/bireyler arası) içinde kümelendirilmiştir. Verilerin analizi için hiyerarşik doğrusal modelleme yöntemi (Hierarchical Linear Modelling-HLM) ve HLM 8 programı kullanılmıştır. Analizlerde kısıtlı maksimum olabilirlik kestirim yöntemi (Restricted Maximum Likelihood-REML) ve beklenti maksimizasyon (Expectation Maximization-EM) algoritması kullanılmıştır (Garson, 2014). Bireylerin başlangıçtaki durumsal nomofobi seviyelerinin ve ölçümler arası nomofobi seviyelerindeki dalgalanma oranlarının farklı olması nedeniyle rastgele kesen ve eğim modeli seçilmiştir. Tüm bulgular robust standart hatalarla rapor edilmiştir.

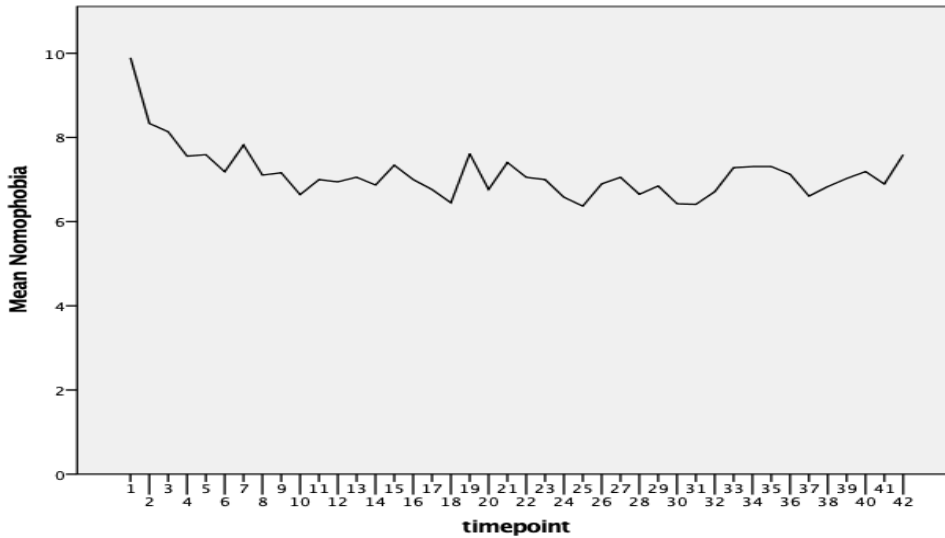
3. Bulgular

Düzey 1 ve Düzey 2 için değişkenlerin çarpıklık (skewness) değerleri -3 ile +3 ve basıklık (kurtosis) değerleri -10 ile +10 arasında değiştiği için veriler normal dağılım göstermektedir (Kline, 2005). Düzey 1 ve düzey 2 değişkenlerinin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 1’de verilmiştir. Durumsal nomofobi skorlarının ölçümler arasındaki değişimi Şekil 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Düzey 1 ve Düzey 2 Değişkenlerinin Tanımlayıcı İstatistikleri

Değişken	N	Ortalama	SS	Minimum	Maksimum	Çarpıklık	Basıklık
Düzey 1							
Durumsal Nomofobi	1598	7.14	3.72	4.00	20.00	.94	-.38
Durumsal Anksiyete	1598	2.26	1.12	1.00	5.00	.54	-.97
Durumsal Yalnızlık	1598	1.84	1.14	1.00	5.00	1.23	.48
Düzey 2							
Sürekli Nomofobi	40	4.04	1.93	1.00	6.50	-.14	-1.78
Sürekli Anksiyete	40	.70	.60	0	2.52	1.45	2.37
Sürekli Yalnızlık	40	1.74	.57	1.00	3.25	.85	.27

Not. N= Sayı, SS= Standart sapma.

Şekil 1. Durumsal Nomofobi Skorlarının Ölçümler Arasındaki Değişim Grafiği

İlk aşamada koşulsuz model oluşturulmuş ve sınıfı içi korelasyon katsayısı (Intraclass Correlation Coefficient-ICC) hesaplanmıştır (Kwok vd., 2008: 8). ICC değeri .71 (9.99 / [9.99 + 4.03]) olarak hesaplanmıştır. ICC; nomofobideki varyansın %71’inin birey içi farklılıklardan, %29’unun ise bireyler arası farklılıklardan kaynaklandığını göstermektedir. Koşulsuz modelden elde edilen sonuçlar Tablo 2’de verilmiştir. Koşulsuz modelin güvenilirlik tahminleri Tablo 3’te verilmiştir. Koşulsuz modelin denklemi aşağıdaki gibidir:

$$\text{Durumsal nomofobi}_{ti} = \beta_{00} + r_{0i} + e_{ti} \quad (1)$$

Tablo 2. Koşulsuz Modelin Parametre Tahminleri

Koşulsuz model	β	SE	df	t	p
Sabit etkiler					
Sabit kesen (β_0)	7.12*** [6.62,7.62]	.50	39	14.35	<.001
Rastgele etkiler					
	Varyans	SE	df	χ^2	p
Birey-içi (e)	4.03 [2.02,6.03]	2.01	-	-	-
Bireyler-arası (r_0)	9.99*** [6.83,13.15]	3.16	39	3930.01	<.001
Uyum değerleri					
Sapma	6944.48				
Parametreler	2				
AIC	6948.48				
BIC	6947.68				

Not. ***p<.001, AIC= Akaike bilgi kriteri, BIC= Bayes bilgi kriteri, SE= Standart hata. Köşeli parantez içindeki değerler her katsayı için %95 güven aralığını göstermektedir.

Koşullu modelde (Model 1) geriye doğru eleme prosedürü uygulanmıştır. Tüm düzey 1 ve düzey 2 değişkenleri koşulsuz modele eş zamanlı olarak dahil edilmiştir (Anderson, 2012). Model 1'de kişi içi düzeyde (düzey 1) durumsal anksiyete ve durumsal yalnızlıktaki yükselmelerin durumsal nomofobide yükselmeye neden olup olmadığı araştırılmıştır. Kişiler arası düzeyde (düzey 2) ise sürekli nomofobi, sürekli anksiyete ve sürekli yalnızlık değişkenlerindeki yüksek puanların durumsal nomofobi puanlarının yüksek olmasına neden olup olmadığı araştırılmıştır. Düzey 1 değişkenleri için kişi ortalaması etrafında merkezileştirme, düzey 2 değişkenleri için ise genel ortalama etrafında merkezileştirme prosedürü tercih edilmiştir (Anderson, 2012). Varyans bileşenlerinin nihai tahminine dayalı olarak Model 1'de durumsal anksiyete ve durumsal yalnızlık eğimleri rastgele etki olarak denkleme dahil edilmiştir. Model 1'in denklemi aşağıdaki gibidir:

$$\text{Durumsal nomofobi}_{ti} = \beta_{00} + \beta_{01}*(\text{Sürekli nomofobi}_{i}) + \beta_{02}*(\text{Sürekli anksiyete}_{i}) + \beta_{03}*(\text{Sürekli yalnızlık}_{i}) + \beta_{10}*(\text{Durumsal yalnızlık}_{ti}) + \beta_{20}*(\text{Durumsal anksiyete}_{ti}) + r_{0i} + r_{1i}*(\text{Durumsal yalnızlık}_{ti}) + r_{2i}*(\text{Durumsal anksiyete}_{ti}) + e_{ti} \quad (2)$$

Koşulsuz modelden Model 1'e sapma istatistiksel olarak anlamlıdır ($\chi^2(5) = 253.92, p < .001$). Tablo 4'te gösterildiği gibi kesen katsayısı istatistiksel olarak anlamlıdır ($\beta = 7.12, SE = .31, p < .001$). Modeldeki kesen katsayısı, diğer yordayıcılar sıfır olarak kontrol edildiğinde çalışmanın başlangıcında ortalama durumsal nomofobi puanlarını temsil etmektedir. HLM analizi sonuçlarına göre durumsal anksiyetenin etkisi istatistiksel olarak anlamlı ve pozitifdir ($\beta = .48, SE = .12, p < .001$). Durumsal yalnızlığının etkisi ise istatistiksel olarak anlamlı değildir ($\beta = .15, SE = .12, p > .05$).

Düzey 2'de; sürekli nomofobinin ($\beta = 1.28, SE = .21, p < .001$), sürekli anksiyetenin ($\beta = -1.54, SE = .53, p = .007$) ve sürekli yalnızlığın ($\beta = 1.48, SE = .64, p = .025$) durumsal nomofobi üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlıdır. Basitlik ilkesinden yola çıkılarak istatistiksel olarak anlamlı olmayan yordayıcı (durumsal yalnızlık) modelden çıkartılmıştır (Peugh ve Heck, 2016). Model 2'nin denklemi aşağıdaki gibidir:

$$\text{Durumsal nomofobi}_{ti} = \beta_{00} + \beta_{01}*(\text{Sürekli nomofobi}_{i}) + \beta_{02}*(\text{Sürekli anksiyete}_{i}) + \beta_{03}*(\text{Sürekli yalnızlık}_{i}) + \beta_{10}*(\text{Durumsal anksiyete}_{ti}) + r_{0i} + r_{1i}*(\text{Durumsal anksiyete}_{ti}) + e_{ti} \quad (3)$$

Model 1'den Model 2'ye sapma istatistiksel olarak anlamlı olduğu için Model 2 nihai model olarak belirlenmiştir ($\chi^2(3) = 31.79, p < .001$). Tablo 4'te gösterildiği gibi kesen katsayısı istatistiksel olarak anlamlıdır ($\beta = 7.12, SE = .31, p < .001$). Bulgulara göre durumsal anksiyetenin etkisi istatistiksel olarak anlamlı ve pozitifdir ($\beta = .55, SE = .14, p < .001$). Düzey 1 yordayıcıları için kişi ortalaması etrafında merkezileştirme yapılmıştır. Sonuçlara göre kişinin ortalama durumsal anksiyete puanındaki bir birimlik artış, durumsal nomofobi puanlarında .55 artışa yol açmaktadır.

Düzey 2'de, sürekli nomofobinin durumsal nomofobi üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlı ve pozitifdir ($\beta = 1.27, SE = .21, p < .001$). Düzey 2'de genel ortalama etrafında merkezileştirme yapıldığı için sonuçlar bireylerin ortalama sürekli nomofobi puanlarındaki bir birimlik artışın durumsal nomofobi puanlarında 1.27 puanlık bir artışa yol açtığını göstermektedir. Sürekli anksiyetenin durumsal nomofobi üzerindeki etkisi de istatistiksel olarak anlamlı ancak negatiftir ($\beta = -1.36, SE = .54, p = .016$). Sonuçlara göre bireylerin sürekli anksiyete puan ortalamalarındaki bir birimlik artış, durumsal

nomofobide 1.36 puanlık azalmaya yol açmaktadır. Sürekli yalnızlığın durumsal nomofobi üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlı ve pozitifdir ($\beta = 1.47$, $SE = .63$, $p = .026$). Yani bireylerin ortalama sürekli yalnızlık puanlarındaki bir birimlik artış, durumsal nomofobi puanlarında 1.47 puanlık bir artışa yol açmaktadır. Modeller için güvenilirlik tahminleri Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Modellerin Güvenirlik Tahminleri

Rastgele Düzey 1 katsayısı	Güvenirlik tahminleri		
	Koşulsuz model	Model 1	Model 2
Sabit kesen (π_0)	.99	.98	.98
Durumsal Anksiyete	-	.69	.76
Durumsal Yalnızlık	-	.60	-

Tablo 4. Model 1 ve Model 2'nin Parametre Tahminleri

	Model 1					Model 2				
	β	SE	df	t	p	β	SE	df	t	p
Sabit kesen 1 (π_0)										
Sabit kesen 2 (β_0)	7.12*** [6.81,7.33]	.31	36	23.22	<.001	7.12*** [6.81,7.43]	.31	36	23.28	<.001
Sürekli Nomofobi	1.28*** [1.07,1.49]	.21	36	6.12	<.001	1.27*** [1.06,1.48]	.21	36	5.93	<.001
Sürekli Anksiyete	-1.54** [-2.07,-1.01]	.53	36	-2.89	.007	-1.36* [-1.09,.82]	.54	36	-2.53	.016
Sürekli Yalnızlık	1.48* [.84,2.12]	.64	36	2.33	.025	1.47* [.84,2.1]	.63	36	2.33	.026
Eğim (π_0)										
Durumsal Anksiyete	.48*** [.36,.60]	.12	39	3.90	<.001	.55*** [.41,.69]	.14	39	3.97	<.001
Durumsal Yalnızlık	.15 [.03,.37]	.12	39	1.19	.242	-	-	-	-	-
Rastgele etkiler	Varyans	SE	df	χ^2	p	Varyans	SE	df	χ^2	p
Birey-içi (e)	3.29 [1.48,5.1]	1.81	-	-	-	3.44 [1.59,5.29]	1.85	-	-	-
Bireyler-arası (r_0)	4.08*** [2.06,6.1]	2.02	32	1727.12	<.001	4.05*** [2.03,6.07]	2.02	35	1667.73	<.001
Durumsal Anksiyete	.42*** [-.23,1.07]	.65	35	142.71	<.001	.59*** [-.18,1.36]	.77	38	226.44	<.001
Durumsal Yalnızlık	.36*** [-.24,.96]	.60	35	102.16	<.001	-	-	-	-	-
Uyum Değerleri										
Sapma	6690.56					6722.35				
Parametreler	7					4				
AIC	7004.56					6730.35				
BIC	6701.76					6735.15				
Pseudo R ² (level 1)	.18					.15				
Pseudo R ² (level 2)	.59					.59				

Not. ** p<.05, ***p<.001, AIC= Akaike bilgi kriteri, BIC= Bayes bilgi kriteri, SE= Standart hata. Köşeli parantez içindeki değerler %95 güven aralığını göstermektedir.

Durumsal nomofobinin hafta içi ve hafta sonu günlerde farklılaşıp farklılaşmadığını araştırmak amacıyla düzey 1 analizi için yeni bir veri seti oluşturulmuştur. Bu veri setinde katılımcıların hafta içi günler ve hafta sonu günler için ortalama durumsal nomofobi puanları ayrı ayrı hesaplanmıştır. Sonuç değişkeni olarak her bir katılımcının hafta içi ve hafta sonu ortalama nomofobi puanı kullanılmıştır. Düzey 2 için aynı veri seti kullanılmıştır. Nomofobi değişkeni için çarpıklık (skewness) .96 (SD= .27) ve basıklık (kurtosis) -.26'dır (SD= .53). Değerler normal dağılım varsayımını karşılamaktadır (Kline, 2005).

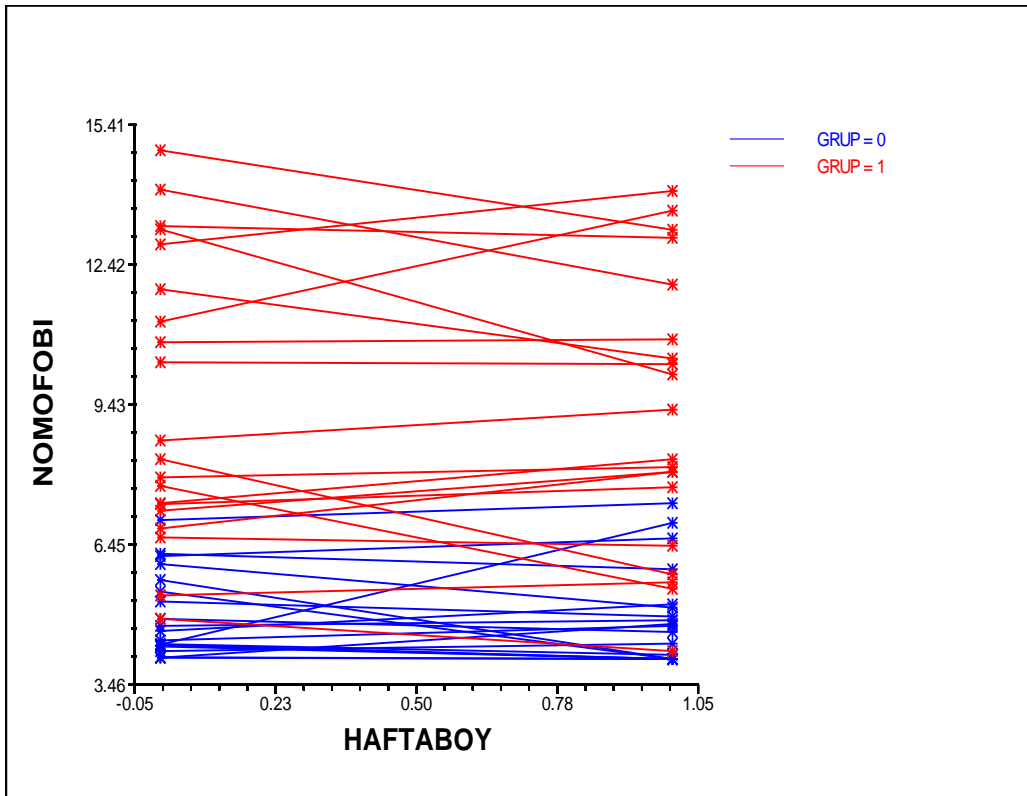
Koşulsuz modelde ICC .93 olarak bulunmuştur (9.30 / [9.30 + .69]). ICC; nomofobideki varyansın %93'ünün birey içi farklılıklardan ve %7'sinin ise bireyler arası farklılıklardan kaynaklandığını göstermektedir. Koşulsuz modelden elde edilen sonuçlar Tablo 5'te gösterilmiştir. Koşulsuz modelin güvenilirlik tahmini .96'dır. Bu modelin denklemi aşağıdaki gibidir:

$$\text{Nomofobi}_{ti} = \beta_{00} + r_{0i} + e_{ti} \quad (4)$$

Model 3'te; düzey 1'de hafta içi nomofobi puanları ve hafta sonu nomofobi puanları arasındaki farklılaşmayı incelemek, düzey 2'de ise nomofobik olmanın bu değişim üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Model 3'te düzey 1 değişkeni kukla değişkendir (dummy-coded) ve her bir katılımcının hafta sonu nomofobi puan ortalamasını temsil etmektedir (0= hafta içi ve 1= hafta sonu). Düzey 2'deki grup değişkeni de kukla değişkendir ve nomofobik gruptaki bireyleri temsil etmektedir (0= nomofobik olmayan grup ve 1= nomofobik grup). Modeldeki değişkenler kategorik değişken olduğu için merkezileştirme prosedürü uygulanmamıştır (Anderson, 2012). Şekil 2, gruplara göre nomofobi skorlarının hafta içi ve hafta sonu günler arasındaki değişimi göstermektedir. Model 3'ün denklemi aşağıdaki gibidir:

$$\text{Nomofobi}_{ti} = \beta_{00} + \beta_{01} * (\text{Grup}_i) + \beta_{10} * (\text{Hafta sonu}_i) + r_{0i} + e_{ti} \quad (5)$$

Bulgulara göre kesen katsayısı istatistiksel olarak anlamlıdır ($\beta = 4.97$, SE= .20, $p < .001$). Hafta içi ve hafta sonu nomofobi skorları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunamamıştır ($\beta = -.18$, SE= .18, $p > .05$). Düzey 2'de nomofobik olmanın etkisi istatistiksel olarak anlamlı ve pozitifdir ($\beta = 4.48$, SE= .66, $p < .001$). Bulgular nomofobik bireylerin hafta sonu ortalama nomofobi skorlarının nomofobik olmayan bireylerden 4.48 puan fazla olduğunu göstermektedir. Model 3'ün güvenilirlik tahmini .93'tür. Model 3'ten elde edilen sonuçlar Tablo 5'te gösterilmiştir.

Şekil 2. Nomofobi Skorlarının Hafta İçi ve Hafta Sonu Günler Arasındaki Değişimi

Tablo 5. Koşulsuz Model ve Model 3'ün Parametre Tahminleri

Sabit etkiler	Koşulsuz model					Model 3				
	β	SE	df	t	p	β	SE	df	t	p
Sabit kesen 1 (π_0)										
Sabit kesen 2 (β_{00})	7.13*** [6.65,7.61]	.48	39	14.70	<.001	4.97*** [4.77,5.17]	.20	38	24.65	<.001
Grup	-	-	-	-	-	4.48*** [3.82,5.14]	.66	38	7.82	<.001
Eğim (π_0)										
Hafta sonu	-	-	-	-	-	-.18 [-.36,0]	.18	39	-.95	.35
Rastgele etkiler	Varyans	SE	df	χ^2	p	Varyans	SE	df	χ^2	p
Birey-içi (e)	.69 [-.14,1.52]	.83	-	-	-	.69 [-.14,1.52]	.83	-	-	-
Bireyler-arası (r_0)	9.30*** [6.25,12.35]	3.05	39	1087.39	<.001	4.26*** [2.20,6.32]	2.06	38	504.99	<.001
Uyum değerleri										
Sapma	327.40					967.19				
Parametreler	2					2				
AIC	331.40					301.19				
BIC	330.60					300.39				
Pseudo R ² (level 1)	-					0				
Pseudo R ² (level 2)	-					.54				

Not. ***p<.001, AIC= Akaike bilgi kriteri, BIC= Bayes bilgi kriteri, SE= Standart hata. Köşeli parantez içindeki değerler %95 güven aralığını göstermektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Mevcut çalışmada, CIUT (Kardefelt-Winther, 2014) varsayımları doğrultusunda nomofobinin potansiyel belirleyicileri olarak genç yetişkinleri fazlasıyla etkileyen anksiyete ve yalnızlık seçilmiştir (Costello vd., 2006; Cutrona, 1982). CIUT varsayımlarının yanı sıra değişkenlerin belirlenmesinde standart ölçme araçları ve anlık değerlendirmelerle değerlendirilebilecek psikolojik yapıların seçimine özen gösterilmiştir. Ayrıca bu çalışmada nomofobinin önlenmesi ve tedavisi için dikkat edilmesi gereken faktörlerin belirlenmesi amaçlandığı için araştırma değişkenleri yaşam boyunca daha az stabil olan psikolojik yapılar arasından seçilmiştir.

CIUT, problemlerli internet ve teknoloji kullanımını açıklamak için geliştirilmiştir ancak teorinin varsayımlarının nomofobiye neden olan psikolojik fenomenlerin anlaşılması için de uygun olduğunu söylemek mümkündür. Nomofobik bireylerin psikolojik problemlerle karşılaştıklarında uyumsuz başa çıkma stratejileri kullanma olasılıkları yüksektir (Bragazzi vd., 2018). Diğer dijital teknolojiler gibi akıllı telefon da uyumsuz bir başa çıkma stratejisi olarak düşünülebilir çünkü akıllı telefonlar psikolojik sorunlardan geçici bir süre için de olsa kurtulmayı sağlayan birçok eğlenceli aktivite sunmaktadır (Kuss vd., 2018). Zaman içerisinde bireylerdeki rahatlama beklentisi normal kullanımın alışkanlık haline gelme olasılığını artırabilmektedir (van Deursen vd., 2015). Yani akıllı telefon kısa vadede psikolojik sorunlarla başa çıkmaya olanak sağlayabilir ancak uzun vadede telefonun varlığına duyulan ihtiyacı artırarak durumsal nomofobiye neden olabilir.

Geçmiş çalışmalarda nomofobi nispeten kalıcı bir psikolojik yapı olarak ele alınmış ve nomofobi seviyesinin belirlenmesinde NMP-Q gibi standart ölçüm araçları kullanılmıştır. Bu çalışmada ise nomofobi zamana ve duruma göre değişen dinamik bir yapı olarak ele alınmıştır. Bulgular, sürekli nomofobinin durumsal nomofobinin anlamlı bir yordayıcısı olduğunu ve sürekli nomofobiden mustarip genç yetişkinlerin gün boyunca durumsal nomofobi semptomlarını daha yoğun

deneyimlediklerini göstermiştir. Ayrıca bulgular, nomofobik olmayan bireylerin de durumsal nomofobi semptom düzeylerinin gün içerisinde dalgalandığını göstermektedir. Bulgulara dayanarak nomofobinin hem dinamik hem de nispeten kalıcı bir fenomen olduğunu söylemek mümkündür. Yani sürekli nomofobi eğilimi yüksek genç yetişkinler gün boyunca daha yoğun şiddette durumsal nomofobi semptomları deneyimlerken nomofobik olmayan bireylerin de durumsal nomofobi deneyimlediği anlar vardır.

Bu çalışmada ESM yaklaşımının kullanılması birey içi farklılıkların ve bireyler arası farklılıkların tek bir çalışmada değerlendirilmesine olanak sağlamıştır. Yani kesitsel ölçümlerin ve anlık değerlendirmelerin birlikte kullanılması; durumsal ve sürekli belirleyicilerin karşılaştırılmasına ve aralarındaki tutarsızlık veya uyumu açıklamaya olanak sağlamıştır. Bu çalışmanın bulguları geçmiş çalışmaların bulgularına benzer şekilde psikolojik yapıların durumsal ve sürekli boyutlarının birbirinden farklı olduğunu göstermektedir (Duman, 2021; Larson, 1990; Vagg vd., 1980; van Roekel vd., 2018). Mevcut çalışmada sürekli yalnızlık durumsal nomofobiye neden olmuştur ancak durumsal yalnızlığın durumsal nomofobiye yordama gücü istatistiksel olarak anlamlı düzeyde değildir. Benzer şekilde, durumsal anksiyetenin artması durumsal nomofobinin artmasına neden olmuştur ancak sürekli anksiyetenin artması durumsal nomofobinin azalmasına neden olmuştur. Mevcut bulgular doğrultusunda ESM yaklaşımının sadece kesitsel çalışmalarla incelenen psikolojik yapılara farklı bakış açıları sağlayabileceğini söylemek mümkündür. Yani bu çalışma nomofobi gibi dinamik psikolojik yapıları daha bütünsel olarak keşfetmek için ESM yaklaşımını kullanma gerekliliğinin altını çizmektedir.

Mevcut çalışmanın sonuçları sürekli yalnızlığın durumsal nomofobiye neden olduğunu göstermektedir. Yalnızlık, insanları hemen her yaşta etkileyen olumsuz bir duygu olmakla birlikte özellikle genç yetişkinlik döneminde artış göstermektedir. Üniversite dönemi bireylerin arzulan ve gerçekleşen sosyal ilişkileri arasında tutarsızlık yaratma potansiyeline sahiptir. Mevcut sosyal ilişkileri (aile, arkadaş, romantik ilişkiler) geride bırakmak ve yeni yaşam ortamlarında yeni sosyal bağlar geliştirme çabası genç yetişkinlerin sürekli yalnızlık duygusunda artışa neden olmaktadır (Cutrona, 1982). Sosyal katılım, genç yetişkinlerin yaşamlarında güçlü bir anlam kaynağıdır. Akıllı telefon sosyal katılımı kolaylaştırmak için etkili bir araçtır (Yang vd., 2020). Sürekli yalnızlığın bir diğer nedeni de kişilerarası ilişkilerde öznel olarak algılanan eksikliklerdir (Peplau ve Perlman, 1982). Geçmiş çalışmalar sosyalleşme istek ve ihtiyacının akıllı telefona duyulan ihtiyacı arttırdığını göstermektedir (Sanyal vd., 2015; Zhou ve Leung, 2012). Gezgini vd. (2019) ve Önal (2019) tarafından yürütülen nitel araştırmalar telefonun yokluğunu tarif etmek için en çok kullanılan metaforlardan birinin yalnızlık olduğunu göstermektedir. Yalnızlık eğilimi yüksek bireyler gerçek dünyadaki ilişkisel ihtiyaçlarını karşılayamadıklarında sanal dünyadaki çevrim içi sosyal ilişkilere yönelebilmektedir (Zhou ve Leung, 2012). Bian ve Leung (2015) mesajlaşma veya sosyal medya platformları gibi aracılı iletişimin yalnızlık eğilimi yüksek bireyler tarafından yüz yüze iletişimden daha fazla tercih edildiğini bulmuştur. Kara vd. (2019) çalışmalarında yüz yüze sosyal ilişkilerden kaçınma isteğinin akıllı telefona bağlılığı arttırdığını ve dolayısıyla bireylerin akıllı telefon kullanamama korkusunu daha yoğun deneyimlediklerini bulmuştur. Yani genç yetişkinler yalnızlık duygusundan kurtulmak, sosyal katılım, ilişkilerin devamını sağlamak ve kişiler arası ilişkilerdeki yetersizlikle başa çıkmak için akıllı telefonlara yönelebilmektedir (Gezgin ve Ümmet, 2021; Kim ve Park, 2007; Li ve Chung, 2006). Uzun vadede sosyal medya platformlarında ve iletişim uygulamalarında geçirilen sürenin artması; sanal dünyanın gerçek hayatın bir parçası haline gelmesine, bireylerin hayatlarını sanal dünyadaki ilişkiler ile sınırlandırmalarına, yüz yüze sosyal ilişkilerin daha da bozulmasına ve yalnızlığın artmasına neden olmaktadır (Kim vd., 2009; Yılmaz vd., 2015). Yani yalnızlıkla başa çıkmak için telefonun varlığına olan gereksinim durumsal nomofobi semptomlarının deneyimlenmesine neden olmaktadır (Gezgin vd., 2018).

Sosyal medya birçok genç yetişkin için kimliklerini şekillendirmede rol oynayan bir platform haline gelmiştir. Yalnızlık eğilimi yüksek olan bireylerin sosyal onay ihtiyaçları daha fazladır (MacDonald ve Schermer, 2021). Bireyler sanal dünyada kendilerini arzu ettikleri biçimde sunma ve beğeni toplama şansına sahiptir. Yani sosyal medya platformları bireylerin ihtiyaç duyduğu onaylanma ihtiyacını tatmin etmelerine olanak sağlar (Billieux, 2012). King vd. (2014) çalışmalarında akıllı telefona gelen çağrı sayısı azlığının yalnızlık, reddedilme hissi ve düşük benlik saygısına neden olduğunu bulmuşlardır. Gelen mesaj, arama veya bildirimlerin yalnızlık eğilimi yüksek bireyler tarafından sosyal ilişkinin varlığı ve sosyal onayın bir işareti olarak algılanması; nomofobinin semptomlarından biri olarak kabul edilen telefona gelen mesaj veya bildirimlerin kontrol edilme sıklığı artırılabilir ve durumsal nomofobiye tetikleyebilir (Bragazzi ve Puente, 2014).

Mevcut çalışmanın sonuçları durumsal yalnızlığın durumsal nomofobiye arttırdığını göstermekle birlikte nomofobi üzerindeki yordama gücünün istatistiksel olarak anlamlı düzeyde olmadığını göstermiştir. Durumsal yalnızlık; sosyal

ilişkilerin kalitesinden memnuniyetsizlik ve bu ilişkilerden rahatsızlık duyma ile ilişkilidir (Aldalalah, 2020). Durumsal yalnızlık bireylerin diğerlerinden uzaklaşma arzusunu artırabilir ve bu nedenle durumsal yalnızlığın yüksek olduğu anlarda bazı bireyler akıllı telefonlardan uzak durarak diğerlerinden gelebilecek iletişim taleplerini engellemek isteyebilirler. Sosyal medya platformları bireylerde durumsal yalnızlığın artmasına da neden olabilir çünkü sosyal ağlarda diğerlerinin sosyalliğini görmek kişinin kendi yalnızlığına odaklanmasına ve durumsal yalnızlık şiddetinin artmasına neden olabilir (Panger, 2017). Bazı bireylerin bu ilişki konusunda farkındalık geliştirmeleri de durumsal yalnızlığın yüksek olduğu anlarda akıllı telefonlardan uzak durma isteğini artırabilir. Ayrıca durumsal yalnızlık yüz yüze ilişkilere veya sosyal aktivitelere yönelme olasılığını artırabilir (Park ve Lee, 2012). Yani durumsal yalnızlığın arttığı anlarda bazı genç yetişkinler akıllı telefonun varlığına daha az ihtiyaç duyuyor ve durumsal nomofobik belirtiler sergilemiyor olabilir.

Mevcut araştırmanın bulguları durumsal anksiyetenin durumsal nomofobiye neden olduğunu göstermektedir. Akıllı telefonlar anksiyetenin kısa süreli azalmasını sağlayan uyumsuz bir başa çıkma mekanizması olarak kullanılmaktadır (King vd., 2010; Kuss vd., 2018). Durumsal anksiyetenin arttığı anlarda bireyler akıllı telefonlarını internette gezinmek, alışveriş yapmak gibi sosyal olmayan amaçlar ile kullanma eğilimindedirler (Verduyn vd., 2015). Akıllı telefonların başa çıkma stratejisi olarak kullanılması anksiyetenin arttığı anlarda daha işlevsel başa çıkma stratejilerinin kullanılmasını engelleyip telefona olan gereksinimi artırarak durumsal nomofobiye neden olabilir. Ayrıca genç yetişkinler mevcut duygularını düzenlemek için akıllı telefonu duygu düzenleme aracı olarak kullanmaktadırlar (Blalock vd., 2016) çünkü olumsuz duygusal deneyimlerle başa çıkmanın olası bir yolu çevrim içi duygusal destektir (Colasante vd., 2020). Zaman ve mekân fark etmeksizin akıllı telefon aracılığıyla sağlanan bu destek, akıllı telefonun anksiyete gibi olumsuz duygusal deneyimle başa çıkmak için en iyi ve kolay çözüm olduğuna dair inancı güçlendirebilir (Rodríguez-Torrico vd., 2020). Bu nedenle durumsal anksiyetenin yoğun olması telefonu kullanama korkusunu tetikleyebilir.

Sürekli yalnızlık gibi anksiyete de reddedilmeye karşı hassasiyet ve sosyal onay ihtiyacı ile ilişkilidir (Billieux, 2012; Ko vd., 2014). Sosyal medya platformları bireylerin kendilerini arzu edilen biçimde sunmalarına olanak sağlayarak reddedilme, onaylanmama veya küçük düşme riskini azalttığı için durumsal anksiyetenin arttığı anlarda bireyler gerçek dünyadan sanal dünyaya kaçma ihtiyacı hissedebilirler (Billieux, 2012). Gerçek dünyadaki negatif değerlendirmelerden kaçınma ve sosyal onay ihtiyacı sanal kimliklere ulaşamama korkusunu tetikleyerek durumsal nomofobik davranışların ortaya çıkmasına neden olabilir (Farahani vd., 2018).

Anksiyete kişiler arası ilişkileri sürdürmekte zorluk yaşanmasına neden olmaktadır. Sanal dünya bireylere yüz yüze temasın neden olduğu durumsal anksiyeteden kaçınabilecekleri bir platform sağlar. Böylece durumsal anksiyetenin yüksek olduğu anlarda bireylerin ilişkisel ihtiyaçlarını karşılayabilmelerine olanak sağlar (Tonioni vd., 2012). Ancak gerçek dünyadaki sosyal ilişkilerden kaçınma sosyal becerilerde bozulmaya neden olabilir. Bozulan sosyal beceriler ise yüz yüze etkileşimin daha az tercih edilir hale gelmesine (Villanueva vd., 2020), sosyal geri çekilmeye (Kupferberg vd., 2016) ve sosyal ortamların durumsal anksiyeteyi daha fazla arttırmasına neden olabilir (Pierce, 2009). Yani sosyal ortamlarda artan durumsal anksiyete çevrim içi etkileşime girme isteğini artırarak durumsal nomofobik davranışlara neden olabilir. Ayrıca asenkron ve aracılı iletişim mesajların içeriği üzerinde düşünülmesi için bireylere daha fazla zaman tanır ve ilişkiler üzerinde kontrol olanağı sağlar (Billieux, 2012; Yen vd., 2009). Mesajlaşma uygulamaları yoluyla kendilerini rahatça ifade etme fırsatı durumsal anksiyetenin yüksek olduğu zamanlarda telefonun sunduğu bu rahatlıktan feragat etme korkusunun artmasına neden olabilir (King vd., 2013).

Mevcut çalışmada beklenenin aksine sürekli anksiyetenin artması durumsal nomofobinin azalmasına neden olmuştur. Sürekli anksiyetenin sürekli nomofobi ile pozitif yönde ilişkili olduğunu gösteren çalışmalar olmasına rağmen (King vd., 2014; Konok vd., 2016) mevcut çalışmanın bulgularına dayalı olarak çeşitli varsayımlarda bulunmak mümkündür. Olası bir açıklama; sürekli anksiyete düzeyi yüksek bireyler pek çok farklı durum ve olay karşısında endişe ve gerginlik gibi olumsuz duygular deneyimlemektedir (Spielberger, 1972). Bu bireyler anksiyeteyi tetikleyen diğer faktörleri azaltmaya odaklanabilirler ve bu faktörler akıllı telefonu kullanamama endişesinden daha baskın olabilir. Yani anksiyete yaratan diğer faktörlerin varlığı ve çok çeşitli durumlarda anksiyete yaşama durumsal nomofobi seviyesinin düşük olmasına neden olabilir. Bir diğer olası açıklama ise kullanıcılar sosyal medya platformlarında kendilerini diğerleri ile karşılaştırılma eğilimindedir. Bireyin karşılaştırma grubu ile kendisi arasındaki farklılıklar sürekli anksiyetenin artışa neden olabilmektedir (Vernon vd., 2017). Nomofobi sosyal medya bağımlılığına neden olmaktadır (Konok vd., 2017). Bu nedenle nomofobik bireylerin sosyal medya sitelerinde karşılaştırma yapma olasılığı daha yüksek olabilir. Sürekli anksiyete düzeyi yüksek

bireyler sosyal karşılaştırma sürecinden kaçınmak ve sosyal karşılaştırma kaynaklı anksiyeteyi azaltmak için akıllı telefonda uzak durma eğiliminde olabilirler. Sürekli anksiyetenin durumsal nomofobiye azaltılmasının bir diğer olası nedeni de sürekli anksiyete düzeyi yüksek bireylerin yüz yüze veya sanal ilişkilerden kaçınma isteği olabilir (King vd., 2014; Pierce, 2009). Akıllı telefonlar bireylerin her zaman ulaşılabilir olmasını sağlamaktadır. Sürekli ulaşılabilir olma durumu bu bireyler tarafından rahatsızlık veren bir durum olarak değerlendirilebilir. Yani ilişkilerden kaçınma isteği telefonda da kaçınma isteğine yol açarak durumsal nomofobinin azalmasını sağlayabilir.

Cep telefonu kullanım süresinin hafta içi günlerde daha fazla olduğunu gösteren çalışmaların aksine (Deng vd., 2018; Pielot vd., 2014; Shwetak vd., 2006) mevcut çalışmada hafta içi ve hafta sonu nomofobi puanları arasındaki fark anlamlı düzeyde değildir. Üniversite öğrencileri hafta içi günlerde çevrim içi derslere katılma gibi nedenlerle telefonlarından ayrı kalma korkusu deneyimliyor olabilirler. Ancak hafta sonu günlerde ise sosyal amaçlar (sosyal medya sitelerinde paylaşım yapma, arkadaşlar ile buluşma ayarlama gibi) veya eğlence (Netflix, mobil oyunlar gibi) için telefonu kullanamama korkusu deneyimliyor olabilirler. Mevcut çalışmada, geçmiş çalışmaların sonuçlarına benzer şekilde nomofobi puan ortalaması hafta sonu günlerde hafta içi günlere kıyasla daha düşüktür. Mevcut araştırmanın bulguları nomofobik bireylerin hafta sonu günlerde nomofobi skorlarının nomofobik olmayan bireylerden anlamlı düzeyde yüksek olduğunu göstermektedir. Hafta içi ve hafta sonu arasındaki farkın anlamlı düzeye olmaması nomofobik bireylerin hafta sonu nomofobi skorlarının yüksek olmasından kaynaklanıyor olabilir.

Sonuç olarak nomofobi, anksiyete ve yalnızlığın genç yetişkinlik döneminde artış gösterdiği göz önünde bulundurulduğunda bu üç psikolojik problem üzerine yapılan çalışmaların genç yetişkinler için faydalı olduğunu söylemek mümkündür (Costello vd., 2006; Cutrona, 1982; Yıldırım, 2014). Genç yetişkinlerin günlük yaşam bağlamlarında deneyimledikleri nomofobi semptomlarının incelendiği mevcut çalışmanın bulguları ışığında nomofobinin önlenmesi ve tedavisi için çeşitli önerilerde bulunmak mümkündür. Mevcut çalışmanın bulguları, geçmiş çalışmaların bulguları ve CIUT varsayımları (Kardefelt-Winther, 2014) göz önünde bulundurulduğunda anksiyete ve yalnızlık gibi psikolojik problemlerle başa çıkmak için genç yetişkinlerin akıllı telefona ihtiyaç duydukları sonucuna varılabilir. Yani genç yetişkinler anksiyete ve yalnızlık ile başa çıkmak için işlevsel başa çıkma stratejileri kullanmak yerine akıllı telefona yönelmektedir (Kara vd., 2019). Nomofobi için geliştirilen tedavi ve önleme programlarında başa çıkma becerilerinin geliştirilmesinin önemli olduğunu söylemek mümkündür. Bilinçli farkındalık (Mindfulness) teknikleri anksiyete ve yalnızlık gibi olumsuz duygusal deneyimler üzerinde öz kontrol sağlamaya yardımcı olmaktadır (Creswell, 2017). Bu teknikler nomofobinin tedavisi için geliştirilen tedavi prosedürlerinde kullanılabilir. Ayrıca akıllı telefon aracılığıyla anksiyete ve yalnızlıktan kaçınma yerine genç yetişkinlerin olumsuz duygusal deneyimlerini kabul etme becerileri geliştirilmelidir. Nomofobi için geliştirilen müdahale programlarında duygusal kabulün önemini vurgulayan duygu odaklı terapi teknikleri faydalı olabilir (Greenberg, 2004). Genç yetişkinlerin yüz yüze sosyal etkinliklere katılım düzeylerini artırarak anksiyete ve yalnızlığın nomofobi üzerindeki olumsuz etkisini azaltmak için davranışsal aktivasyon, etkinlik planlama gibi bilişsel-davranışçı terapi teknikleri kullanılabilir (Dimidjian vd., 2011). Nomofobinin önlenmesi için uygulanan programların ise olabildiğince erken yaşta başlaması ve akıllı telefonun işlevsel kullanımı üzerine bilgilendirmenin program içeriğine dahil edilmesi önerilebilir.

Son olarak, kesitsel çalışmalar oldukça önemli olsa da ESM yaklaşımı gerçek yaşam bağlamında nomofobi gibi dinamik yapıların incelenmesine olanak sağlar (Myin-Germeys vd., 2009). Verilerin günlük hayat akışı içinde toplanması ve birey içi/bireyler arası değişimin tek bir çalışmada incelenmesi gibi sebeplerle ESM çalışmaları kesitsel çalışmalara oranla araştırma fenomenlerinin daha bütünsel ve ayrıntılı incelenmesine de olanak sağlar (Mackesy-Amiti ve Donenberg, 2020). ESM'nin kullanımı Türkiye'de yürütülen akademik çalışmalarda ve klinik uygulamalarda yaygın değildir. Mevcut çalışma, ESM yaklaşımının gelecekteki araştırmalarda kullanılmasına ve şimdiye kadar standart ölçüm araçlarıyla incelenen psikolojik yapıların ESM yöntemi ile incelenmesine öncülük edebilir. ESM'nin tanıtılması psikoterapistler arasında da ESM kullanımında bir artışı sağlayabilir. Psikoterapistler ESM yaklaşımı sayesinde tedaviye uyum, semptomların günlük yaşamdaki şiddeti ve tedavinin günlük yaşama etkisi gibi konularda danışanlarını yakından izleme olanağına sahip olabilirler (Enez, 2023).

Araştırmacıların dikkat etmesi gereken noktaları açıklığa kavuşturmak için bu çalışmanın sınırlılıklarından bahsetmek önem arz etmektedir. Veriler sadece bir devlet üniversitesi öğrencilerinden toplanmıştır. Verilerin tek üniversiteden toplanması üniversiteler arası öğrenci profilinin farklılaşması nedeniyle katılımcı özelliklerinin nispeten kontrol edilmesine olanak sağlamıştır. Gelecek çalışmaların değişik yaş gruplarına, eğitim kademelerine ve çalışan bireylere odaklanması

önerilebilir. Ayrıca bu çalışmada katılımcıların yarısından fazlasının kadın olması bulguların genellenebilirliğini sınırlandırabilir. Önerilere uygun olarak (Berkel vd., 2017: 93; BinDhim vd., 2015: 29) ESM verileri akıllı telefon uygulaması ile toplanmıştır. Araştırma bulgularının kâğıt-kalem veri toplama yöntemiyle tekrarlanması önerilebilir. Son olarak, mevcut çalışmanın ESM çalışmaları için önerilen katılımcı sayısı kriterini karşılıyor olmasına rağmen gelecek çalışmaların daha geniş bir örneklem ile gerçekleştirilmesi önerilebilir.

Kaynakça

- Aalbers, G., McNally, R., Heeren, A., de Wit, S., & Fried, E. (2018). Social media and depression symptoms: A network perspective. *Journal of Experimental Psychology General*, 8. Doi: 10.1037/xge0000528.
- Aldalalah, O. (2020). Fear of losing the mobile phone nomophobia among students and its impact of psycho-loneliness and learning in the light of some variables. *International Journal of Interactive Mobile Technologies*, 14, 70-86.
- American Psychiatric Association Publishing. (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (5. basım). [Çevrim-içi: <https://dsm.psychiatryonline.org/doi/book/10.1176/appi.books.9780890425596>], Erişim tarihi: 07.01.2021.
- Anderson, D. (2012). Hierarchical linear modeling (HLM): An introduction to key concepts within cross-sectional and growth modeling frameworks. *Behavioral Research and Teaching*. [Çevrim-içi: <https://eric.ed.gov/?id=ED545279>], Erişim tarihi: 11.06.2021.
- Andrews, S., Ellis, D., Shaw, H., & Piwek, L. (2015). Beyond self-report: Tools to compare estimated and real-world smartphone use. *PLoS One*, 10(10), e0139004.
- Arora, A., Chakraborty, P., & Bhatia, M. (2021). Problematic use of digital technologies and its impact on mental health during COVID-19 pandemic: Assessment using machine learning. *Emerging Technologies During the Era of COVID-19 Pandemic*, 348, 197-221. Doi: 10.1007/978-3-030-67716-9_13.
- Beck, A., Epstein, N., Brown, G., & Steer, R. (1988). An inventory for measuring clinical anxiety: Psychometric properties. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 56, 893-897. Doi: 10.1037//0022-006x.56.6.893.
- Berkel, N., Ferreira, D., & Kostakos, V. (2017). The experience sampling method on mobile devices. *ACM Computing Surveys*, 50(6), 93-133. Doi: 10.1145/3123988.
- Bian, M., & Leung, L. (2015). Linking loneliness, shyness, smartphone addiction symptoms, and patterns of smartphone use to social capital. *Social Science Computer Review*, 33, 61-79. Doi: 10.1177/0894439314528779.
- Billieux, J. (2012). Problematic use of the mobile phone: A literature review and a pathways model. *Current Psychiatry Reviews*, 8, 299-307.
- BinDhim, N., Shaman, A., Trevena, L., Basyouni, M., Pont, L., & Alhawassi, T. (2015). Depression screening via a smartphone app: Cross-country user characteristics and feasibility. *Journal of the American Medical Informatics Association*, 22(1), 29-34. Doi: 10.1136/amiajnl-2014-002840.
- Blalock, D., Kashdan, T., & Farmer, A. (2016). Trait and daily emotion regulation in social anxiety disorder. *Cognitive Therapy and Research*, 40(3), 416-425.
- Bragazzi, N., & Puente, G. (2014). A proposal for including nomophobia in the new DSM-V. *Psychology Research and Behavior Management*, 7, 155-160.
- Bragazzi, N., Re, T., & Zerbetto, R. (2019). The relationship between nomophobia and maladaptive coping styles in a sample of Italian young adults: Insights and implications from a cross-sectional study. *JMIR Mental Health*, 6(4), e13154-e13154. Doi: 10.2196/13154.
- Chang, E. (2018). Relationship between loneliness and symptoms of anxiety and depression in African American men and women: Evidence for gender as a moderator. *Personality and Individual Differences*, 120, 138-143. Doi: 10.1016/j.paid.2017.08.035.
- Christensen, T., Barrett, L., Bliss-Moreau, E., Lebo, K., & Kaschub, C. (2003). A practical guide to experience-sampling procedures. *Journal of Happiness Studies*, 4(1), 53-78.
- Colasante, T., Lin, L., De France, K., & Hollenstein, T. (2020). Any time and place? Digital emotional support for digital natives. *American Psychologist*, 77(2), 186-195.

- Consolvo, S., & Walker, M. (2003). Using the experience sampling method to evaluate ubicomp applications. *IEEE Pervasive Computing*, 2, 24-31.
- Costello, E., Erkanlı, A., & Angold, A. (2006). Is there an epidemic of child or adolescent depression? *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 47(12), 1263–1271. Doi: 10.1111/j.1469-7610.2006.01682.x.
- Creswell, J. (2017). Mindfulness interventions. *Annual Review of Psychology*, 68, 491–516. Doi: 10.1007/s11469-017-9787-2.
- Cutrona, C. (1982). Transition to college: Loneliness and the process of social adjustment. L. Peplau ve D. Perlman (Eds.), *Loneliness: A Sourcebook of Current Theory, Research, and Therapy* içinde (s. 291-309). New Jersey: John Wiley ve Sons.
- Çelebi, M., Metin, A., İncedere, F., Aygün, N., Bedir, M. ve Özbulut, O. (2020). Nomofobi ve yalnızlık düzeyi arasındaki ilişkinin incelenmesi: Erciyes Üniversitesi örneği. *Journal of Current Researches on Social Sciences* 10(2), 315-334.
- Dalbudak, I., Yılmaz, T., & Yiğit, S. (2020). Nomophobia levels and personalities of university students. *Journal of Education and Learning*, 9, 166-177.
- Demir, A. (1989). UCLA yalnızlık ölçeğinin geçerlik ve güvenilirliği. *Türk Psikoloji Dergisi*, 7, 14-18.
- Deng, T., Kanthawala, S., Meng, J., Peng, W., Kononova, A., Hao, Q., et al. (2018). Measuring smartphone usage and task switching with log tracking and self-reports. *Mobile Media ve Communication*, 7(1), 3-23.
- Derogatis, L., & Melisaratos, N. (1983). The Brief Symptom Inventory: An introductory report. *Psychological Medicine*, 13(3), 595-605.
- Dimidjian, S., Barrera, M., Martell, C., Muñoz, R., & Lewinsohn, P. (2011). The origins and current status of behavioral activation treatments for depression. *Annual Review of Clinical Psychology*, 7(1), 1-38.
- Duman, E. (2021). Üniversite öğrencilerinde durumluk ve sürekli yalnızlığın cinsiyet ve psikososyal faktörlerle ilişkisi. *Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 38(1), 25-42.
- Durak, H. (2018). What would you do without your smartphone? Adolescents' social media usage, locus of control, and loneliness as a predictor of nomophobia. *Addicta*, 5, 1-15. Doi: 10.15805/addicta.2018.5.2.0025.
- Durak, H. (2019). Investigation of nomophobia and smartphone addiction predictors among adolescents in Turkey: Demographic variables and academic performance. *The Social Science Journal*, 56(4), 492-517. Doi: 10.1016/j.soscij.2018.09.003.
- Enez, Ö. (2023). Klinik psikoloji araştırmalarında deneyim örnekleme yöntemi. S. Sağlık ve U. İnan (Eds.), *Sosyal & Beşerî Bilimler Alanında Akademik Çalışmalar Cilt 1* içinde (s. 245-267). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Farahani, M., Alavi, S., Mirzamani-Bafghi, M., Esmaili-Alamuti, S., Taghavi, Z., & Mohammadi, M. (2018). Psychological factors including demographic features, mental illnesses, and personality disorders as predictors in internet addiction disorder. *Iranian Journal of Psychiatry*, 13(2), 103-110.
- Garson, D. (2014). Preparing to analyze multilevel data. D. Garson (Ed.), *Hierarchical Linear Modeling: Guide and Applications* içinde (s. 27-54). Kaliforniya: SAGE.
- Gezgin, D., Hamutoğlu, N., Sezen-Gültekin, G., & Ayas, T. (2018). The relationship between nomophobia and loneliness among Turkish adolescents. *International Journal of Research in Education and Science*, 4, 358-374.
- Gezgin, D., Hamutoğlu, N., Sezen-Gültekin, G., & Yıldırım, S. (2019). Preservice teachers' metaphorical perceptions on smartphone, No Mobile Phone Phobia (Nomophobia) and Fear of Missing Out (FoMO). *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8, 733-783.
- Gezgin, D., & Ümmet, D. (2021). An investigation into the relationship between nomophobia and social and emotional loneliness of Turkish university students. *International Journal of Psychology and Educational Studies*, 8(2), 14-26.
- Greenberg, L. (2004). Emotion–focused therapy. *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 11, 3-16.
- Griffiths, M. (2013). Social networking addiction: Emerging themes and issues. *Addiction Research and Therapy*, 4, 118-119. Doi: 10.4172/2155-6105.1000e118.

- Gürbüz, I., & Özkan, G. (2020). What is your level of nomophobia? An investigation of prevalence and level of nomophobia among young people in Turkey. *Community Mental Health Journal*, 56(5), 814-822. Doi: 10.1007/s10597-019-00541-2.
- Jessup, G., Bian, S., Chen, Y., & Bundy, A. (11.01.2012). *P.I.E.L. Survey Application Manual*. [Çevrim içi: <https://ses.library.usyd.edu.au/handle/2123/9490>], Erişim tarihi: 29.02.2012.
- Kara, M., Baytemir, K., & İnceman-Kara, F. (2019). Duration of daily smartphone usage as an antecedent of nomophobia: Exploring multiple mediation of loneliness and anxiety. *Behaviour & Information Technology*, 40(1), 85-98.
- Kardefelt-Winther, D. (2014). A conceptual and methodological critique of internet addiction research: Towards a model of compensatory internet use. *Computers in Human Behavior*, 31, 351-354. Doi: 10.1016/j.chb.2013.10.059
- Kim, J., LaRose, R., & Peng, W. (2009). Loneliness as the cause and the effect of problematic Internet use: The relationship between internet use and psychological well-being. *CyberPsychology & Behavior*, 12(4), 451-455. Doi: 10.1089/cpb.2008.0327.
- Kim, Y., & Park, S. (2007). A study on the effects of on-line game on gamers' flow experience and loyalty. *Korean Journal of Broadcasting and Telecommunication Studies*, 21, 179-208.
- King, A., Valenca, A., Silva, A., Sancassiani, F., Machado, S., & Nardi, A. (2014). "Nomophobia": Impact of cell phone use interfering with symptoms and emotions of individuals with panic disorder compared with a control group. *Clinical Practice & Epidemiology in Mental Health*, 10, 28-35.
- King, A., Valenca, A., Silva, A., Baczynski, T., Carvalho, M., & Nardi, A. (2013). Nomophobia: Dependency on virtual environments or social phobia? *Computers in Human Behavior*, 29(1), 140-144. Doi: 10.1016/j.chb.2012.07.025.
- King, A., Valenca, A., & Nardi, A. (2010). Nomophobia: The mobile phone in panic disorder with agoraphobia: Reducing phobias or worsening of dependence? *Cognitive and Behavioral Neurology*, 23(1), 52-54. Doi: 10.1097/WNN.0b013e3181b7eabc.
- Kline, R. (2005). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling* (2. basım). New York: Guilford Press.
- Ko, C., Liu, T., Wang, P., Chen, C., Yen, C., & Yen, J. (2014). The exacerbation of depression, hostility, and social anxiety in the course of internet addiction among adolescents: A prospective study. *Comprehensive Psychiatry*, 55(6), 1377-1384.
- Konok, V., Gigler, D., Bereczky, B., & Miksoli, A. (2016). Humans' attachment to their mobile phones and its relationship with interpersonal attachment style. *Computers in Human Behavior*, 61, 537-547.
- Konok, V., Pogany, A., & Miklosi, A. (2017). Mobile attachment: Separation from the mobile induces physiological and behavioural stress and attentional bias to separation-related stimuli. *Computers in Human Behavior*, 71, 228-239.
- Kupferberg, A., Bicks, L., & Hasler, G. (2016). Social functioning in major depressive disorder. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 69, 313-332.
- Kuss, D., Kanjo, E., Crook-Rumsey, M., Kibowski, F., Wang, G., & Sumich, A. (2018). Problematic mobile phone use and addiction across generations: The roles of psychopathological symptoms and smartphone use. *Journal of Technology in Behavioral Science*, 3(3), 141-149. Doi: 10.1007/s41347-017-0041-3.
- Kwok, O., Underhill, A., Berry, J., Luo, W., Elliott, T., & Yoon, M. (2008). Analyzing longitudinal data with multilevel models: An example with individuals living with lower extremity intra-articular fractures. *Rehabilitation Psychology*, 53, 370-386.
- Larson, R. (1990). The solitary side of life: An examination of the time people spend alone from childhood to old age. *Developmental Review*, 10, 155-183.
- Larson, R., Csikszentmihalyi, M., & Graef, R. (1982). Time alone in daily experience: Loneliness or renewal. L. Peplau ve D. Perlman (Eds.), *Loneliness: A Sourcebook of Current Theory, Research, and Therapy* içinde (s. 40-53). New Jersey: Wiley-Interscience.
- Li, S., & Chung, T. (2006). Internet function and internet addictive behavior. *Computers in Human Behavior*, 22(6), 1067-1071.
- MacDonald, K., & Schermer, J. (2021). Loneliness unlocked: Associations with smartphone use and personality. *Acta Psychologica*, 221, 103454.

- Mackesy-Amiti, M., & Donenberg, G. (2020). Negative affect and emotion dysregulation among people who inject drugs: An ecological momentary assessment study. *Psychology of Addictive Behaviors*, 34, 650-659. Doi: 10.1037/adb0000577
- Moore, D., & Schultz, N. (1983). Loneliness at adolescence: Correlates, attributions, and coping. *Journal of Youth and Adolescence*, 12(2), 95-100.
- Myin-Germeys, I., Oorschot, M., Collip, D., Latester, J., Delespaul, P., & van Os, J. (2009). Experience sampling research in psychopathology: Opening the black box of daily life. *Psychological Medicine*, 39, 1533-1547.
- Nezlek, J., Vansteelandt, K., Van Mechelen, I., & Kuppens, P. (2008). Appraisal-emotion relationships in daily life. *Emotion*, 8(1), 145-150. Doi: 10.1037/1528-3542.8.1.145
- Önal, N. (2019). Metaphoric perceptions of high school students about nomophobia. *International Journal of Research in Education and Science*, 5, 437-449.
- Ostovar, S., Allahyar, N., Aminpoor, H., Moafian, F., Nor, M., & Griffiths, M. (2016). Internet addiction and its psychosocial risks (depression, anxiety, stress and loneliness) among Iranian adolescents and young adults: A structural equation model in a cross-sectional study. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 14(3), 257-267.
- Özdemir, B., Çakır, O., & Hussain, I. (2018). Prevalence of nomophobia among university students: A comparative study of Pakistani and Turkish undergraduate students. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 14, 1519-1532.
- Panger, G. (2017). *Emotion in Social Media*. Yayınlanmamış doktora tezi. University of California, California, ABD.
- Park, N., & Lee, H. (2012). Social implications of smartphone use: Korean college students' smartphone use and psychological well-being. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 15(9), 491-497. Doi: 10.1089/cyber.2011.0580.
- Pekin, Z., Yırtıcı, P. ve Olgun, K. (2021). Yalnızlık ve nomofobinin farklı değişkenler açısından incelenmesi. *EDU7: Yeditepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11, 1-17.
- Peplau, L., & Perlman, D. (1981). Toward a social psychology of loneliness. R. Gilmour, & S. Duck (Eds.), *Social Psychology Of Loneliness* içinde (s. 31-56). London: Academic Press.
- Peplau, L., & Perlman, D. (1982). Perspective on loneliness. L. Peplau, & D. Perlman (Eds.), *Loneliness: A Sourcebook of Current Theory, Research and Therapy* içinde (s. 1-20). New York: John Wiley.
- Peugh, J., & Heck, R. (2016). Conducting three-level longitudinal analyses. *The Journal of Early Adolescence*, 37(1), 7-58. Doi: 10.1177/0272431616642329.
- Pielot, M., Church, K., & de Oliveira, R. (2014, Eylül). An in-situ study of mobile phone notifications. *Proceedings of 16th international conference on Human-computer interaction with mobile devices ve services*, 233-242. Doi: 10.1145/2628363.2628364.
- Pierce, T. (2009). Social anxiety and technology: Face-to-face communication versus technological communication among teens. *Computers in Human Behavior*, 25(6), 1367-1372. Doi: 10.1016/j.chb.2009.06.003.
- Rodríguez-Torrco, P., Prodanova, J., San-Martín, S., & Jimenez, N. (2020). The ideal companion: The role of mobile phone attachment in travel purchase intention. *Current Issues in Tourism*, 23(13), 1659-1672. Doi: 10.1080/13683500.2019.1637828.
- Russell, D., Peplau, L., & Ferguson, M. (1978). Developing a measure of loneliness. *Journal of Personality Assessment*, 42, 290-294.
- Sanyal, N., Fernandes, T., & Jain, A. (2015). Leisure boredom, loneliness and self-control in women Candy crush gamers. *International Journal of Science and Research*, 6(14), 2319-7064.
- Shwetak, N., Julie, A., Gillian, R., Sooraj, B., & Gregory, D. (2006, Eylül). *Farther than you may think: An empirical investigation of the proximity of users to their mobile phones*. UbiComp 2006: Ubiquitous Computing, Berlin, Heidelberg.
- Spielberger, C. (1972). Conceptual and methodological issues in research on anxiety. C. Spielberger (Ed.), *Anxiety: Current Trends in Theory and Research on Anxiety* içinde (s. 481-493). Cambridge: Academic Press.
- Statista. (2015). *Share of Facebook users worldwide who accessed Facebook via mobile from 2013 to 2018*. [Çevrim-içi: <https://www.statista.com/statistics/380550/share-of-global-mobile-facebook-users/>], Erişim tarihi: 04.03.2021.

- Svendsen, L. (2017). *A Philosophy of Loneliness*. Londra: Reaktion Books.
- Tonioni, F., D'Alessandris, L., Lai, C., Martinelli, D., Corvino, S., Vasale, et. al. (2012). Internet addiction: Hours spent online, behaviors and psychological symptoms. *General Hospital Psychiatry*, 34(1), 80-87.
- Tournier, M., Sorbara, F., Gindre, C., Swendsen, J., & Verdoux, H. (2003). Cannabis use and anxiety in daily life: A naturalistic investigation in a non-clinical population. *Psychiatry Research*, 118, 1-8. Doi: 10.1016/S0165-1781(03)00052-0.
- Townsend, A. (2000). Life in the real-time city: Mobile telephones and urban metabolism. *Journal of Urban Technology*, 7, 85-104.
- Ulusoy, M., Hisli Şahin, N., & Erkmen, H. (1998). Turkish version of the Beck anxiety inventory: Psychometric properties. *Journal of Cognitive Psychotherapy: An International Quarterly*, 12, 163-172.
- Vagg, P., Spielberger, C., & O'Hearn Jr, T. (1980). Is the State-trait anxiety inventory multidimensional? *Personality and Individual Differences*, 1(3), 207-214.
- van Deursen, A., Bolle, C., Hegner, S., & Kommers, P. (2015). Modeling habitual and addictive smartphone behavior: The role of smartphone usage types, emotional intelligence, social stress, self-regulation, age, and gender. *Computers in Human Behavior*, 45, 411-420. Doi: 10.1016/j.chb.2014.12.039
- van Roekel, E., Verhagen, M., Engels, R., Scholte, R., Cacioppo, S., & Cacioppo, C. (2018). Trait and state levels of loneliness in early and late adolescents: Examining the differential reactivity hypothesis. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 47(6), 888-899. Doi: 10.1080/15374416.2016.1146993.
- Verduyn, P., Lee, D., Park, J., Shablack, H., Orvell, A., Bayer, et al. (2015). Passive Facebook usage undermines affective well-being: Experimental and longitudinal evidence. *Journal of Experimental Psychology: General*, 144(2), 480-488. Doi: 10.1037/xge0000057.
- Vernon, L., Modecki, K., & Barber, B. (2017). Tracking effects of problematic social networking on adolescent psychopathology: The mediating role of sleep disruptions. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 46(2), 269-283.
- Villanueva, J., Meyer, A., Miché, M., Wersebe, H., Mikoteit, T., Hoyer, J., et al. (2020). Social interaction in major depressive disorder, social phobia, and controls: The importance of affect. *Journal of Technology in Behavioral Science*, 5(2), 139-148. Doi: 10.1007/s41347-019-00121-x
- Watson, A. (2021). *Device usage increase due to the coronavirus worldwide 2020, by generation*. [Çevrim-içi: <https://www.statista.com/statistics/1170577/device-usage-increase-coronavirus-worldwide-by-generation/>], Erişim tarihi: 07.05.2022.
- Xu, D., Qian, L., Wang, Y., Wang, M., Shen, C., Zhang, T., & Zhang, J. (2015, Ekim). *Understanding the dynamic relationships among interpersonal personality characteristics, loneliness, and smart-phone use: Evidence from experience sampling*. 2015 International Conference on Computer Science and Mechanical Automation, Hangzhou, China.
- Yang, X., Liu, Q., Lian, S., & Zhou, Z. (2020). Are bored minds more likely to be addicted? The relationship between boredom proneness and problematic mobile phone use. *Addictive Behaviors*, 108, 106426.
- Yen, C., Tang, T., Yen, J., Lin, H., Huang, C., Liu, S., & Ko, C. (2009). Symptoms of problematic cellular phone use, functional impairment and its association with depression among adolescents in Southern Taiwan. *Journal of Adolescence*, 32(4), 863-873. Doi: 10.1016/j.adolescence.2008.10.006
- Yıldırım, C. (2014). *Exploring the dimensions of nomophobia: Developing and validating a questionnaire using mixed methods research*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Iowa State University, Iowa, ABD.
- Yıldırım, C., & Correia, A. (2015). Exploring the dimensions of nomophobia: Development and validation of a self-reported questionnaire. *Computers in Human Behavior*, 49, 130-137.
- Yıldırım, C., Sumuer, E., Adnan, M., & Yıldırım, S. (2016). A growing fear: Prevalence of nomophobia among Turkish college students. *SAGE Journals*, 32, 1322-1331.
- Yılmaz, G., Sar, A. ve Civan, S. (2015). Ergenlerde mobil telefon bağımlılığı ile sosyal kaygı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Online Journal Of Technology Addiction & Cyberbullying*, 2, 20-37.

Zhou, S., & Leung, L. (2012). Gratification, loneliness, leisure boredom, and self-esteem as predictors of SNS-game addiction and usage pattern among Chinese college students. *International Journal of CyberBehavior, Psychology and Learning*, 2(4), 34-48. Doi: 10.4018/ijcbpl.2012100103.

Extended Abstract

Aim and Scope

With the rapid development of information and communication technologies, smartphones have become an indispensable part of life. It is used for a variety of purposes such as shopping, playing games, and navigation. Considering the importance of the smartphone in daily life, it can cause various psychological problems. One of these psychological problems is nomophobia. Nomophobia is an abbreviation for no-mobile-phone phobia (Durak, 2019) and is defined as discomfort, stress or anxiety caused by the absence of a smartphone in individuals who use it habitually (Yıldırım, 2014). In this study, compensatory internet use theory (CIUT) (Karddefelt-Winther, 2014) was used to determine the variables that may cause state nomophobia. According to CIUT, the internet and technological devices are used as a dysfunctional coping mechanism to overcome psychological problems (e.g., eliminating emotional discomfort, regulating emotions), unmet emotional needs and negative life experiences. Based on the assumptions of CIUT, anxiety and loneliness were determined as predictors that might cause state nomophobia. This study was conducted to investigate how university students experience nomophobia in daily life (state nomophobia), and how their trait-based and temporal characteristics impact nomophobia. The initial aim was to investigate whether state-based psychological constructs (anxiety and loneliness) and trait-based psychological constructs (nomophobia, anxiety, and loneliness) predict state nomophobia. The second aim was to investigate whether state nomophobia scores were higher on weekdays than on weekends, and to investigate the effect of being nomophobic on this relationship.

Methods

In this study, the experience sampling method (ESM) was used to investigate state nomophobia in a real-life context and to examine its relationship with both trait and state psychological phenomena. ESM is a structured diary method in which individuals report their thoughts, feelings, and behaviors momentarily and repeatedly (Myin-Germeys et al., 2009, p. 1533). A convenient sampling method was performed for participant selection and participants were selected among Giresun University students. The inclusion criteria for participation were being a university student, having a smartphone, and scoring below 60 or above 99 on the Nomophobia scale (NMP-Q). Based on the cut-off score of NMP-Q, participants who scored 59 and below were considered the non-nomophobic group (N=20) and participants who scored 100 and above were considered the nomophobic group (N=20).

Data were collected from Giresun University students in the 2020-2021 academic year. For data collection, NMP-Q (Yıldırım et al., 2016), University of California Los Angeles Loneliness Scale (UCLA) (Demir, 1989) and Beck Anxiety Inventory (BAI) (Ulusoy et al., 1998), and the PIEL Survey smartphone app were used. In the momentary assessments made through PIEL Survey, signal-contingent reporting was carried out. The same ESM survey was sent to the participants six times a day at specified times (each day at 10.00, 12.00, 14.00, 16.00, 18.00, and 20.00) for seven consecutive days, starting Monday. Participation was on a voluntary basis and informed consent was given to the participants. Ethical approval was obtained from Ankara Yıldırım Beyazıt University Ethics Committee (Document no: 2019-502).

Data collected with standard measurement tools (NMP-Q, UCLA, BAI) were analyzed using the Statistical Package for Social Sciences 23 program. The ESM data were treated as a two-level model in which occasions of measurements were nested within participants. To analyze the data, hierarchical linear modelling (HLM) was performed and HLM 8 software was used. The restricted maximum likelihood (REML) estimation method and the expectation maximization (EM) algorithm were used (Garson, 2014). The random intercepts and slopes model was used because individuals begin with different nomophobia levels and progress at differential rates over time. All findings were given with robust standard errors.

Findings

According to descriptive statistics, 28 participants (70%) were female and 12 (30%) were male. Their ages ranged between 18 and 34 years (M= 22.18, SD = .40). NMP-Q scores for the non-nomophobic group (N= 20) ranged from 20 to 59 (M= 43.9, SD= 2.91). NMP-Q scores for the nomophobic group (N= 20) ranged from 106 to 130 (M=117.6, SD=1.40). According to HLM analysis, the intraclass correlation coefficient was .71 (9.99 / [9.99 + 4.03]). In Model 1, the intercept was statistically significant ($\beta = 7.12$, SE= .31, $p < .001$). State anxiety ($\beta = .48$, SE= .12, $p < .001$), trait nomophobia ($\beta = 1.28$, SE= .21, $p < .001$), trait anxiety ($\beta = -1.54$, SE= .53, $p = .007$), and trait loneliness ($\beta = 1.48$, SE= .64, $p = .025$) were significant predictors of state nomophobia. However, the effect of state loneliness was not statistically significant ($\beta = .15$, SE= .12, $p > .05$). Therefore, state loneliness was eliminated by Model 1. According to the findings of Model 2, the intercept was statistically

significant ($\beta = 7.12$, $SE = .31$, $p < .001$). The effects of state anxiety ($\beta = .55$, $SE = .14$, $p < .001$), trait nomophobia ($\beta = 1.27$, $SE = .21$, $p < .001$), trait anxiety ($\beta = -1.36$, $SE = .54$, $p = .016$), and trait loneliness ($\beta = 1.47$, $SE = .63$, $p = .026$) on state nomophobia were statistically significant. In Model 3, the intercept was statistically significant ($\beta = 4.97$, $SE = .20$, $p < .001$). The difference between weekend state nomophobia scores and weekday scores was not statistically significant ($\beta = -.18$, $SE = .18$, $p > .05$). However, the effect of being nomophobic was significant ($\beta = 4.48$, $SE = .66$, $p < .001$), indicating that nomophobic individuals experience more intense state nomophobia symptoms at weekends than non-nomophobic individuals.

Conclusion

The findings showed that young adults suffering from trait nomophobia experienced more intense state nomophobia symptoms during the day. In addition, the state nomophobia levels of non-nomophobic individuals also fluctuated throughout the day. Based on the findings, it is possible to say that nomophobia is both a dynamic and relatively permanent phenomenon, and trait nomophobia provides information about the course of state nomophobia.

The results showed that trait loneliness caused state nomophobia. Individuals high in trait loneliness experience problems in interpersonal relationships (Peplau & Perlman, 1982). They cannot meet their relational needs in the real world, and may turn to online social relationships in the virtual world (Zhou & Leung, 2012). That is, the desire to socialize increases the need for smartphones (Sanyal et al., 2015; Zhou & Leung, 2012). In other words, the need for the presence of the phone to cope with trait loneliness causes state nomophobia symptoms. Likewise, perceiving messages or notifications as a sign of social relationships and social approval by such individuals can increase the frequency of checking the phone and may trigger state nomophobia (Billieux, 2012; King et al., 2014).

In the present study, state loneliness did not predict state nomophobia. As the increased duration of phone use is related to the increased level of loneliness (Panger, 2017), some individuals may not want to use their phones to prevent the feeling of state loneliness. In addition, loneliness is associated with dissatisfaction with the quality of social relationships, and feeling uncomfortable about social relationships (Aldalalah, 2020). Therefore, state loneliness may increase the desire to distance oneself from others. Also, some young adults who scored higher on the state loneliness scale may be more likely to engage in face-to-face relationships or activities in the real world (Park & Lee, 2012).

According to the results, an increase in state anxiety caused state nomophobia. Anxiety causes difficulties in maintaining interpersonal relationships. The virtual world provides a platform where individuals can avoid the anxiety arising from face-to-face relationships and still meet their relational needs when state anxiety is high (Tonioni et al., 2012). Also, being able to express themselves freely through messaging applications at times of high state anxiety can increase the need for the phone (King et al., 2013). That is, being deprived of these conveniences offered by the phone can cause state nomophobia.

Contrary to the expectation, an increase in trait anxiety led to a decrease in state nomophobia. As the level of trait anxiety increases, anxious individuals may focus on decreasing the factors that trigger their anxiety. The factors that cause anxiety may be more pronounced than the worry of not having a phone. In addition, smartphones ensure that individuals are always reachable. The desire of individuals high in trait anxiety to avoid face-to-face or virtual relationships may lead to avoidance of the phone (King et al., 2014; Pierce, 2009), thus reducing nomophobia.

In the current study, the difference between weekday and weekend nomophobia scores was not significant. While university students may experience the fear of being away from the phone for reasons such as attending online classes on weekdays, they may experience the fear of not being able to use it for social purposes or entertainment on weekends. Also, the lack of a significant difference between weekdays and weekends may be due to the high scores of nomophobic individuals on weekends.

To conclude, as nomophobia is becoming a risky problem among the young population (Yıldırım, 2014), an increased understanding of the specific psychological mechanisms associated with nomophobia would be beneficial for intervention and prevention programs. It is also worth emphasizing that most studies have considered nomophobia as a relatively permanent construct. However, this study has revealed that nomophobia can be evaluated as a trait, but it is also a dynamic construct depending on time and personal factors. In addition, the use of ESM in combination with standard measurement tools that assess similar constructs allowed comparison of state and trait measures to better explain the discrepancy or concordance between them. Thus, the ESM approach can serve as a valuable complementary approach to evaluating dynamic constructs in real-life settings such as nomophobia.

The Effects of Creative Self-Efficacy and Emotional State on Employees' Coping Styles with Stress

İşgörenlerin Stresle Başa Çıkma Tarzlarında Yaratıcı Öz-Yeterlilik ve Duygusal Durumun Etkileri

Emre Yaşar¹, Erge Tür²

Abstract

This research examines the effect of creative self-efficacy and emotional state on employees' coping with stress. Quantitative research has been adopted as part of the purpose of the research. The universe of the research consists of the employees in the hotel businesses in Antalya. The research sample is composed of employees from 5-star hotels in Antalya. The measurement tool was used with the judicial sampling technique. The measurement tool included demographic questions, creative self-efficacy, emotional state, and stress-coping style scales. Data collection occurred between July 1 and October 1, 2022. Between those dates, 390 questionnaires were filled out. However, the research analysis consisted of 356 questionnaires. Upon analysis, it was determined that creative self-efficacy and emotional state significantly affect coping with stress. Creative self-efficacy does not differ considerably in terms of gender variable. In terms of education level, creative self-efficacy differs significantly. This research has a unique value in terms of examining the relationships and effects between creative self-efficacy, emotional state, and coping style with stress. As such, the findings of the study will contribute to the literature.

Keywords: Creative self-efficacy, Emotional state, Coping style with stress, Employees, Hotel businesses

Öz

Bu araştırmanın amacı yaratıcı öz yeterlilik ve duygusal durumun işgörenlerin stresle başa çıkma tarzı üzerindeki etkisini incelemektir. Araştırmanın amacı kapsamında nicel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Araştırmanın evrenini Antalya'daki otel işletmelerindeki işgörenler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise Antalya'daki 5 yıldızlı otel işletmelerindeki işgörenler oluşturmaktadır. Ölçüm aracı yargısal örnekleme tekniğiyle uygulanmıştır. Ölçüm aracında demografik sorular, yaratıcı öz-yeterlilik, duygusal durum ve stresle başa çıkma tarzı ölçekleri bulunmaktadır. Veri toplama 1 Temmuz- 1 Ekim 2022 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Bu tarihler arasında toplam 390 anket formuna ulaşılmıştır. Fakat araştırma analizi 356 anket formu ile yapılmıştır. Gerçekleştirilen analizler sonucunda yaratıcı öz yeterlilik ve duygusal durumun stresle başa çıkma tarzını anlamlı bir şekilde etkilediği belirlenmiştir. Cinsiyet değişkeni açısından yaratıcı öz yeterlilik anlamlı bir şekilde farklılaşmamaktadır. Eğitim düzeyi açısından ise yaratıcı öz yeterlilik anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Bu araştırma, yaratıcı öz yeterlilik, duygusal durum ve stresle başa çıkma tarzı arasındaki ilişkileri ve etki durumlarını incelemesi açısından özgün bir değer taşımaktadır. Bu nedenle, çalışma sonuçlarının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yaratıcı öz yeterlilik, Duygusal durum, Stresle başa çıkma tarzı, İşgörenler, Otel işletmeleri

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL Codes: M12, J21, Z31

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Çalışmanın araştırma kısmı Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Etik Kurulu'nun 28.02.2022 tarih ve 50 sayılı kararı ile alınan izin doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Submitted: 15 / 11 / 2022

Accepted: 21 / 09 / 2023

¹ Arş. Gör., Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Turizm Fakültesi, emreyasar1852@gmail.com, Orcid No: 0000-0003-1573-0930

² Öğr. Gör., İstanbul Esenyurt Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, erge_17@hotmail.com, Orcid No: 0000-0002-2733-5199

Introduction

A person in an active position in society experiences difficulties of different characteristics in daily social activities and businesses where they occur as employees and may have to cope with the problems. Today, with the increasing importance of face-to-face communication with customers and the ever-changing expectations of customers, the competitive situation of businesses with each other, and the thoughts of earning more income, the demands and pressures on employees may increase in companies that provide services. During this process, various negative situations occur in the employees, known as stress.

Stress, now attributed as a disease in today's social structure, causes employees to wear out and feel psychological pressure (Sabuncuoğlu & Tüz, 1998: 185). Factors such as the fact that the working culture is turning into a force and fear-oriented profile day by day, the prevalence of short-term changes in job descriptions, and the tendency of enterprises to innovate or downsize within the scope of corporate strategies increase employees' stress levels. This situation begins with many negative behaviors, such as growing health-oriented problems, experiencing burnout, dissatisfaction with the job, and leaving (Avey et al., 2009: 679). These behaviors lead to a decrease in the performance of the employees and a decrease in the service quality of the business (Dannheim et al., 2023: 2; Wang & Wang, 2020:1).

Employees experience various difficulties in hotel businesses, one of the businesses where service delivery is carried out. These difficulties are expressed as the uncertainties within the scope of the job description and the nature of the job (Chiang et al., 2010: 26), the lack of business continuity due to the seasonal activity of the majority of hotel businesses (Gilboa et al., 2008: 231) and economic conditions. In addition, the need to be in constant communication with the guests and the instantaneous production of the service causes the pressure to avoid making mistakes. These situations can put the employees under stress. For this reason, the factors that affect the employees' ability to cope with stress are gaining importance while maintaining their jobs successfully and providing quality service.

Factors that affect employees' stress management include their emotional states and their creative self-efficacy. Emotional status affects an employee's decision-making and implementation phase and determines their level of approach to stressful events. Whether employees are in a positive or negative emotional state leads to differences in resolving stressful problems (Diamond & Aspinwall, 2003: 138). Creative self-efficacy is the ability of an person, an employee, to develop innovative solutions in times of distress or situations that require resolution (Tierney & Farmer, 2002: 1137). Employees in a positive emotional state with a superior degree of creative self-efficacy can make an excursion and positively contribute towards approaching events in stress management (Hu et al., 2023: 303).

As employee-guest interaction frequently occurs in the tourism sector, coping with stress is as important as employees' skills. In this context, the study explores the impact of employees' emotional states and creative self-efficacy on their coping styles. The research has a unique value as such an issue has yet to be studied in the national and international literature.

1. Conceptual Framework

1.1. Creative Self-Efficacy

The ability of employees to propose practical solutions to problems and to generate new ideas is evaluated through creativity. Employees, who can make a difference in terms of resolution and reflection in service businesses, have a significant position in the efficiency of service delivery (Öztürk, 2023: 28). In hotel businesses that produce services, the creative staff creates additional value in service delivery and customer satisfaction (Torres & Kline, 2013: 643). While creativity is critical, other factors improve how employees address issues. Employees should be creative and self-efficient (Li et al., 2019: 2).

Self-efficacy is based on the beliefs and perceptions of employees about their ability to complete assigned tasks (Bandura, 1997: 3). Another definition of self-efficacy is the sense that employees are motivated and capable of fulfilling all responsibilities (Stajkovic & Luthans, 1998: 66). Self-efficacy is the reliance of employees in the skills and knowledge they possess. The more confident an employee is, the better their performance and effort to accomplish a task and succeed. On the one hand, creative self-efficacy is the perception among employees of their capacity for providing creative and innovative solutions (Tierney & Farmer, 2002: 1138). The foundation of creative self-efficacy rests on the theory of self-efficacy (Bandura, 1997: 3). In this context, creative self-efficacy is described as employees' reliance on a creative attitude towards a situation or problem. It takes more to come up with a solution to each problem of creative self-efficacy. It is essential to address this issue with suggestions for creative solutions, which are common.

The creative perspective of an employee with a superior level of creative self-efficacy may differ from that of other employees. This allows employees to improve their performance and be more successful in delivering services (Jaiswal &

Dhar, 2015:33). Creative self-efficacy promotes the positive development of employee psychology (Ghafoor et al., 2011: 11096). Creative self-efficacy is also efficient in overcoming various negatives and being more resilient (Vally et al., 2019: 71). Employees with creative self-efficacy are also highly aware of problems (Alzoubi et al., 2016, 119). In other words, they must be mindful of the problems at the outset and resolve them before they become serious.

Two situations are effective in creative self-efficacy leading to highly innovative and different behavior. Employees with high creative self-efficacy can exhibit innovative behavior because they are sure of their knowledge and ability to produce and implement ideas (Jiang & Gu, 2017: 725). They can feel more secure about taking action against uncertainty or problem within the business (Richter et al., 2012: 1082). In such a situation, employees take more responsibility in putting forward ideas for solving problems. They can devote their time to this issue because employees with superior creative self-efficacy can organize and carry out a necessary activity, control various situations, cope with problems, and be more efficient in activities (Han & Bai, 2020: 406; Michael et al., 2011: 259). Employees with low creative self-efficacy, on the contrary, see their problems as unsolvable and hesitate to take responsibility (Newman et al., 2018: 2)

While studies on creative self-efficacy appear current, researchers in various disciplines are increasingly interested in creative self-efficacy. Wang et al. (2014) assert that transformational leadership is effective in employees' creativity and that creative self-efficacy mediates this relationship. Jaiswal and Dhar (2015) argue that creative self-efficacy is a regulator of the same relevance. Teng et al. (2020) point to creative self-efficacy influencing innovative behavior. Also, a significant suitable exists between creative self-efficacy and wise leadership (Bekdaş & Günay, 2021). Kim (2019) states that creative self-efficacy affects the creativity of people. Karwowski (2014) stresses that creative self-efficacy is positively relevant to the search for solutions to problems. Studies show that creative self-efficacy is typically associated with executive leadership and creativity. But the relevance between creative self-efficacy and stress management has not been studied.

1.2. Emotional State

According to Russell (2003), making a single definition of emotion is difficult. The main reason for this judgment can be shown as the lack of any consensus, despite the development of various theories on what emotions are and how to express them in all studies from the past to the present (Erdal & Tepe, 2021: 555). As a general concept, emotion is defined as the impression that a particular object, event, or individual creates in the inner world of a person (Turkish Language Society, 2022). In other words, emotion is defined as a series of actions that result from specific thoughts created by a feeling (Goleman, 1996). From this point of view, emotions draw attention as a phenomenon in which the individual conveys his experiences in his inner world (Tarhan, 2020: 46). In addition, it is possible to state that emotions are an essential quality for individuals and are used to regulate social relations (Çoruk & Akçay, 2012: 81).

An emotional state is a general and widespread emotional state that does not occur in line with a specific purpose by taking part in a particular effect in a certain period (Sedikides, 1992). In other words, the emotional state is emphasized as a mental state in which people constantly live (Kozak & Genç, 2014: 87). Morris and Feldman (1996), on the other hand, define the emotional state as people's attitudes towards everything or everyone, including a certain emotional tendency. In psychology, it is used to emphasize emotional state, happiness, and depression (Dorland, 2019). In addition, the emotional state is analyzed differently from the mood. It differs according to various situations (Aydoğdu, 2022: 35). In addition to the fact that the emotional state varies according to multiple cultures, it is also evident in people who are representatives of the same culture with their attitude, movement, facial expression and tone of voice (Budak, 2000).

Emotional states are generally classified as positive and negative (Weiss & Cropanzano, 1996: 24). Positive emotional state is expressed as basically good feelings or positive evaluations such as happiness and hope (Doğan & Özdevecioğlu, 2009: 168). When the positive emotional state is at a high level, emotions such as enthusiasm, agility, and joy are experienced predominantly, while the feelings of lethargy and laziness come to the fore when the positive emotional state is low (Kaplan et al., 2009: 5). Negative emotional state, on the other hand, is a spiritual tendency that emerges as a result of experiencing some negative mood states and is generally associated with factors that cause stress (Watson & Clark, 1984; Burke et al., 1993). While guilt, fear, and anxiety come to the fore in people with a high negative emotional state, the feeling of silence and stillness is evident in people with a low negative emotional state (Kaplan et al., 2009: 5).

1.3. Stress-Coping Style

Stress is defined as a reaction of the body to adapt to all situations and actions, regardless of whether it arouses a feeling of satisfaction or uneasiness in the person (Selye, 1976: 137). However, stress is when a person struggles to keep up with any physiological or biological stimulus (Sarıkaya, 2007: 2; Erdoğan, 2009: 348). Within the scope of the said harmony, the past events, experiences, and new experiences that a person will have throughout their life are closely related to the struggle with stress (Biricik, 2018: 2). Therefore, it is possible to emphasize stress as a concept that is always present in a person's life and will inevitably be a part of life (Barrow & Prosen, 1981: 4).

Coping is part of the critical mechanisms of stress (Çimli & Çelik, 2019: 82). However, coping style was considered by many researchers to reduce the impact of stress and minimize its adverse effects (Aldwin & Rewenson, 1987; Cox & Ferguson, 1981; Lazarus & Folkman, 1984). According to Lazarus and Folkman (1984), coping is the continuous changes that occur in cognitive and behavioral efforts to cope with some internal or external elements that reduce or compel the person's capacity. On the other hand, coping with stress is all a person's behavioral and cognitive efforts to adapt to the event that their psychological and physiological state begins to wear out (Aldwin, 2007). People have to cope with stress mainly to reduce or eliminate emotional tension or endure pressure (Aydın, 2003:20).

The coping styles with stress can be examined as positive and negative approaches. Positive approaches emerge as self-confident, optimistic, and seeking social support. Negative approaches are expressed as helpless and submissive (Lazarus & Folkman, 1984; Şahin & Durak, 1995). An example of a positive approach to coping with stress is that the personnel working in any business, when exposed to stress, take steps to solve the source of the stress and act confidently in this direction. In the negative approach, the personnel may be unwilling to solve the problem that is the source of the stress and may be in an attitude of accepting the problem.

When the literature was examined, some studies on emotional state, stress, and coping styles were found (Moksnes et al., 2010; Can et al., 2011; Rajaei et al., 2015; Kayğusuz, 2018). Moksnes et al. (2010) concluded that there is a significant relationship between stress and higher emotional states. Can et al. (2011) find a meaningful connection between job stress and negative emotional state. In another study, Rajaei et al. (2015) found a positive and meaningful relationship between positive psychological mood and problem-focused coping strategy. In addition, it was determined that there is a negative and significant relationship between hope and relaxation and an emotion-focused coping strategy. In another study, Kayğusuz (2018) determined that emotional states of burnout are related to coping with stress and seeking help. From this point of view, it is striking that there is no study on tourism in the reflections in the literature, and there is a deficiency in this regard. Therefore, it is thought that this study can fill the relevant gap.

1.4. Development of Hypotheses

According to the Self-Efficacy Theory, although an individual has a certain level of abilities, the methods of coping with stress may vary according to the level of self-efficacy (Bandura, 1990: 10). In studies on the relevant between self-efficacy and stress, attention is drawn to the role of self-efficacy in coping with stress (Corrigan et al., 2006: 876) Individuals with low self-efficacy feel failure in a stressful task or situation and cannot offer an effective solution (Bandura, 1997: 72) if they have high self-efficacy, they use their stress coping skills better and take an active attitude in suggesting solutions (Litman & Lunsford, 2009: 982). Pooley et al. (2012) stated that there is a relevant between self-efficacy and coping with stress. They drew attention to the fact that the degree of self-efficacy differentiates coping with stress. Similarly, employees with a superior level of creative self-efficacy may have efforts to cope with higher levels of stress and challenging situations. In addition, it is stated that men have higher creative self-efficacy than women (Al-Dhaimat et al., 2020: 209; Bekdaş & Günay, 2021: 104).

According to the Theory of Affective Events, it is emphasized that emotional states should also be taken into account in the evaluation of employee behaviors in businesses, and it is stated that the emotional state levels of employees are effective in choosing behaviors within the business. Employees can be angry, nervous, happy, and cheerful emotionally and differ in their behaviors in these situations (Weiss & Cropanzano, 1996: 19). Employees with positive emotionality make more effective decisions in stressful situations and offer more than one solution to events (Diamond & Aspinwall, 2003: 138). Similarly, it is known that coping styles with stress change as a result of positive emotionality (Butcher et al., 2013: 278). It is stated that employees with high levels of negative emotionality have a lower ability to cope with stress and are deficient in problem-solving (Oğuztürk et al., 2011: 181). In addition, it is stated that negative emotionality creates a difference in coping with stress (Topal, 2011: 45). In this context, the research hypotheses were formed. These:

H1: Creative self-efficacy significantly affects coping styles with stress.

H2: Creative self-efficacy shows a significant difference according to gender.

H3: Creative self-efficacy shows a significant difference according to education level.

H4: Positive emotionality significantly affects coping styles with stress.

H5: Negative emotionality significantly affects coping styles with stress.

H6: Coping styles with stress shows a significant difference according to gender.

H7: Coping styles with stress shows a significant difference according to education level.

2. Method

The primary purpose of this research is to examine the effect of creative self-efficacy and employees' emotional states on coping with stress. In this context, the quantitative research method was adopted to designate the relationship and effect degree between the variables. A questionnaire technique was used to collect data. The research universe consists of hotel establishments in Antalya, but sampling was carried out since it is impossible to reach all employees in terms of time and money. The research sample consists of the employees of 5-star hotels in Antalya. Research data were obtained through a questionnaire form. The data were collected face-to-face using the judgmental sampling method. Data collection was carried out between 1 July and 1 October 2022. Between these dates, 390 questionnaire forms were reached, but the research analysis was made with 356 questionnaires. 34 questionnaires were not included in the analyses because demographic data were not filled in some of the questionnaires, and in some of them, almost the majority of the questionnaire form was left blank.

The research questionnaire consists of four parts. In the first section, there are six demographic questions. The creative self-efficacy scale developed by Yu (2013) was used in the second part. This scale was adapted for Turkish by Bekdaş and Günay (2021). While the reliability rate was .85 in Yu (2013) study, it was 0.90 in Bekdaş and Günay (2020) study. In the third part of the questionnaire, the scale of the emotional state developed by Watson et al. (1988) was used to measure the emotional state of employees. This scale was adjusted for Turkey by Gençöz (2000). In Watson et al. (1988) study, the reliability rate of positive emotion was .88 while the reliability rate of negative emotion was .85. In Gençöz (2000) study, these values are .86 and .83, respectively. In the four-part questionnaire, the scale of the stress-coping style developed by Folkman and Lazarus (1984) was used to measure the stress-coping styles of the employees. This scale was adjusted for Turkey by Şahin and Durak (1995). In Folkman and Lazarus' (1984) study, the reliability of the sub-dimensions ranged between .45 and .80. In Şahin and Durak (1995) study, it has a value between .68 and .80. The third scale consists of a five-point Likert scale. Approval was obtained from the Scientific Research and Publication Ethics Committee of Nevşehir Hacı Bektaş Veli University to conduct the research, with decision number 50 dated 28.02.2022.

SPSS 22 statistical program was used in the analysis of the data. Frequency analysis was applied to detect the demographic characteristics of the participants. In this research, exploratory factor analysis was applied to reveal the validity and reliability of the scales. Expression distributions and reliabilities of the scales were determined. Then, correlation analysis was performed to assess the level of relationship between variables. Regression analysis was applied to determine the effect of creative self-efficacy and emotional state on coping styles with stress. Independent t-tests and one-way anova analyses were conducted to explain whether creative self-efficacy and coping with stress differed according to demographic variables. In one-way anova analysis, the number of observations above 30 only provides a more robust test statistic result. However, one-way anova analysis can also be performed when the number of observations is less than 30 when a normal distribution is provided (Alpar, 2020: 310).

2.1. Demographic Characteristics of Participants

The demographic characteristics of the participants are shown in Table 1. 68.3% (243 people) of the participants are male, 35.7% (127 people) are between the ages of 18-25, 85.1% (303 people) are single, 36% (128 people) at undergraduate education level, 30.6% (109 people) have less than one year work experience, and 38.5% (137 people) work in the service-food-beverage department.

Table 1. Demographic Characteristics

Gender	Frequency (N)	Ratio (%)
Male	243	68,3
Female	113	31,7
Total	356	100
Age		
18-25	127	35,7
26-29	68	19,1
30-34	83	23,3
35-39	64	18
40 and over	14	3,9
Total	356	100
Marital status		
Single	303	85,1
Married	53	14,9
Total	356	100
Education status		

Primary education	55	15,4
High school	78	21,9
Associate degree	67	18,8
Undergraduate	128	36
Postgraduate	28	7,9
Total	356	100
Working time in the sector		
Less than 1 Year	109	30,6
1-3 year	99	27,8
4-6 year	68	19,1
7-9 year	39	11
10 and above	41	11,5
Total	356	100
Worked department		
Service-food-beverage	137	38,5
Front office	73	20,5
Housekeeping	104	29,2
Other	42	11,8
Total	356	100

3. Findings

This section presents the results of the explanatory factor analysis applied to the scales used in the research. Then, the results of the correlation analysis performed to detect the relationships between the variables are presented. The hypotheses are tested with the regression analysis results applied to determine the effect level between the variables. Finally, the results of the independent t-test and one-way anova test used for demographic variables are included.

3.1. Reliability and Validity Analysis of Scales

The Kaiser-Meyer-Olkin and Bartlett Sphericity Test were applied to demonstrate the suitability of an explanatory factor analysis on the Creative Self-Efficacy Scale dataset. It was determined that the KMO value on the scale was 0.890 and that the Bartlett sphericity test ($p=0.000$) was significant. The nine presentations were distributed under one factor, and the variance ratio (AVO) explained by these terms was 55%. These factors are called Creative Self-Efficacy. The overall reliability ratio of the scale (global α) is 0.836. Table 2 shows the result of the analysis of the explanatory factors for the Creative Self-Efficacy Scale.

Table 2. Creative Self-Efficacy Factor Analysis

Factor- Creative Self-Efficacy	Factor Load	Measurement Values
I am confident in my creative difficulty -solving ability.	,832	Eigenvalue =5,002
I think I'm good at generating new ideas	,831	AVO (%) = 55,58
I am good at finding creative ways to solve the difficulty I encounter.	,811	$\alpha=,836$
I have the ability to advance and develop the ideas of others.	,759	
I always find new ways to do a job	,758	
I believe that I can solve some difficulties better with new methods.	,723	
I feel comfortable coming up with new ideas.	,712	
I have always used more than one method in solving the difficulty I have encountered so far.	,625	
I have the ability to be good at my job.	,624	
General $\alpha=,836$; KMO=0,890; Bartlett's Test=857,779; AVO=55,58		

The Kaiser-Meyer-Olkin and Bartlett Sphericity Test were applied to demonstrate the suitability of conducting an explanatory factor analysis on the Stress-Coping Style Scale dataset. It was determined that the KMO value on the scale was 0.916 and that the Bartlett sphericity test ($p=0.000$) was significant. Following the factor analysis, certain expressions in the ranking were removed from the scale because their factor load value was below 0.500. The other 26 presentations were distributed under two factors; the variance ratio (AVO) explained by these terms was 49%. These factors are called "Positive Approach, Negative Approach". The overall reliability ratio of the scale (global α) is 0.838. Table 3 shows the

result of the analysis of the explanatory factors for the Stress-Coping Style Scale.

Table 3. Stress-Coping Style Factor Analysis

Factor 1- Negative Approach	Factor Load	Measurement Values
When I have difficulty, I trust that nothing will come my way.	,773	Eigenvalue =7,662
When I have a difficulty, I contrive the difficulty is me.	,743	AVO (%) = 29,47
When I have difficulty, I sense like I'm trapped.	,727	α =,907
When I had a difficulty, I would think, "I desire I was a stronger person"	,721	
When I have a difficulty, I give up the struggle	,719	
When I have difficulty, I contrive that the person who is in charge will withdraw.	.712	
When I have difficulty, I trust that everything will not be the way I desire.	,709	
When I have a difficulty, I make a dedication to solving the difficulty.	,675	
When I have difficulty, I can't help thinking about what happened.	,658	
When I have difficulty, I don't desire anyone to know about my plight.	,643	
When I have a difficulty, I contrive "it's always because of me"	,634	
When I have difficulty, I expect a miracle to happen.	,602	
I don't desire anyone to know when I have a difficulty	,581	
When I have difficulty, I say "this is my fate" in the face of what happens.	,506	
Factor 2- Positive Approach		Eigenvalue = 5,276
When I have difficulty, I get the strength to start all over again.	,780	AVO (%)= 20,29
I believe that I can stand up for myself when I have difficulty.	,778	α =,911
When I have a difficulty, I strive to solve the difficulty step by step.	,767	
I try to be tolerant of myself when I have difficulty.	.730	
When I have difficulty, I strive to contrive calmly and not get angry.	,715	
When I have difficulty, I feel that I have changed and matured as a person for the better.	,711	
I try to be hopeful when I have a difficulty	,703	
When I have a difficulty, I trust that I can find a way, I work for it.	,697	
When I have difficulty, I strive to make something positive out of things.	,687	
When I have difficulty, I get the strength to persevere and fight no matter what.	,676	
When I have difficulty, I strive not to magnify the event/events and not to dwell on it.	,617	
When I have a difficulty, I strive to make the best decision by evaluating the event(s)	,607	
General α =,838; KMO=0,916; Bartlett's Test=4641,080; AVO=49,76		

The Kaiser-Meyer-Olkin and Bartlett Sphericity Test were applied to demonstrate the suitability of conducting an explanatory factor analysis on the Emotional State Scale dataset. It was determined that the KMO value on the scale was 0.808 and that the Bartlett sphericity test ($p=0.000$) was significant. Following the factor analysis, certain expressions in the ranking were removed from the scale because their factor load value was below 0.500. The other 16 presentations were distributed under two factors; the variance ratio (AVO) explained by these terms was 53%. These factors are called "Negative Emotionality, Positive Emotionality". The overall reliability ratio of the scale (global α) is 0.771. Table 4 shows the result of the analysis of the explanatory factors for the Emotional State Scale.

Table 4. Emotional State Factor Analysis

Factor 1- Negative Emotionality	Factor Load	Measurement Values
Sad	,751	Eigenvalue =5,000
Unfriendly	,750	AVO (%) = 31,25
Ashamed	,731	α =,870
Scared	,722	

Guilty	,716	
Distressed	,695	
Nervous	,689	
Frightened	,675	
Uneasy	,585	
Factor 2- Positive Emotionality		Eigenvalue = 3,610
Participant	,864	AVO (%)= 22,56
Active	,862	α =,868
Proud	,835	
Determined	,765	
Strong	,714	
Enthusiastic	,673	
Excited	,563	

General α =,771; KMO=0,808; Bartlett's Test=3134,795; AVO=53,81

3.2. Correlation Analysis Results

Correlation analysis was conducted to determine the degree of relationship between creative self-efficacy, emotional state, and stress-coping style. Table 5 shows the results of the correlation analysis.

Table 5. Correlation Analysis

Variables	1	2	3	4
1- Creative Self-Efficacy	1			
2- Positive Emotionality	,340**	1		
3- Negative Emotionality	-,017	-,149	1	
4- Stress-Coping Style	,332**	,201**	-,245**	1

*p<0.05 **p<0.01

As a result of the correlation analysis, there is a positive, meaningful, and moderate relevant between creative self-efficacy and positive emotionality ($r=0.340$, $p<0.01$) and styles of coping with stress ($r=0.332$, $p<0.01$). A positive, meaningful, low-level relationship ($r = 0.201$, $p < 0.01$) exists between positive emotionality and stress coping styles. A positive, meaningful, and weak relationship exists between negative emotionality and stress coping styles. ($r = 0.245$, $p<0.01$). Based on these findings, creative self-efficacy and negative emotionality have a greater effect on stress coping styles.

There is a positive and meaningful between creative self-efficacy and a positive approach ($r=0.287$, $p<0.01$). A positive, meaningful, low-level relationship ($r = 0.168$, $p < 0.01$) exists between positive emotionality and a positive approach. A positive, meaningful, and weak relationship exists between negative emotionality and negative approach. ($r = 0.227$, $p<0.01$). There is a negative, meaningful, and weak relationship between the negative and positive approaches. ($r = -,156$, $p<0.01$).

3.3. Regression Analysis and Hypothesis Test Results

Regression analysis was conducted to detect whether creative self-efficacy and emotional state affect the employees' stress-coping style. Table 6 shows the results of the regression analysis.

Table 6. Regression Analysis

Independent variables	Beta	T	P	Tolerance	VIF
Creative Self-Efficacy	,288	5,648	,000	,884	1,132
Positive Emotionality	,144	2,788	,006	,864	1,157
Negative Emotionality	-,272	5,605	,000	,977	1,024

Dependent Variable: Stress-Coping Style

F=27,755 R=,437 R²=,191 Adjusted R²=,184

According to Table 6, it was concluded that creative self-efficacy and positive and negative emotionality had a positive and significant effect on coping with stress. It can be said that when the creative self-efficacy score increases by one unit, the dimension score of coping with stress will increase by 0.288. It can be stated that a one-unit increase in the negative emotionality score will increase the level of coping with stress behavior dimension score by 0.272. A one-unit increase in the positive emotionality score increases the coping with stress behavior dimension score by 0.144. As a result of this information, the H1, H5, and H6 hypotheses were accepted.

Independent t-test and one-way anova test were applied to determine whether creative self-efficacy differed significantly in gender and education variables. The skewness (-1.238) and kurtosis (1.526) values of the creative self-efficacy scale were determined. According to the independent t-test results, there is no significant difference between male (mean.= 3.43) and female (mean.= 3.53) employees in terms of creative self-efficacy (p=.112). With this result, the H2 hypothesis was rejected. According to the results, female employees (mean_ 2,93) have higher stress coping levels than male employees (mean= 2,82). With this result, hypothesis H6 was accepted.

Table 7. Independent T-Test Results

Factor	Variable	n	Mean	Std. deviation	t	df	P
Creative Self-Efficacy	Male	243	3,43	,489	-1,549	354	,112
	Female	112	3,53	,575			
Stress-Coping Style	Male	243	2,82	,450	-2,013	354	,045
	Female	112	2,93	,522			

A one-way anova test was applied to determine whether creative self-efficacy differed significantly in education variables. Tukey test results were used to determine the differences. The average of creative self-efficacy (mean=3.62) of the employees at the undergraduate education level is higher than the average of the employees at the associate degree (mean=3.31) and primary education (mean=3.29) education levels. With this result, hypothesis H3 was accepted.

According to the results, coping with stress differs according to the educational level of the employees. The coping with stress levels of high school (mean=2,95) undergraduate (mean=2,91) and postgraduate (mean=2,93) level employees are higher than those of associate degree employees (mean=, 2,69). With this result, hypothesis H7 was accepted.

Table 8. One-Way Anova Test Results

Factor	Education	Mean	Std. deviation	F	P
Creative Self-Efficacy	Primary education	3,29	,491	6,171	,000
	High school	3,43	,583		
	Associate degree	3,31	,595		
	Undergraduate	3,62	,367		
	Postgraduate	3,49	,599		
Stress-Coping Style	Primary education	2,76	,367	4,018	,003
	High school	2,95	,530		
	Associate degree	2,69	,369		
	Undergraduate	2,91	,484		
	Postgraduate	2,93	,587		

Table 9. Hypothesis Test Results

Hypotheses	Result
H1: Creative self-efficacy significantly affects coping with stress.	Accepted
H2: Creative self-efficacy shows a significant difference according to gender.	Rejected
H3: Creative self-efficacy shows a significant difference according to education level.	Accepted
H4: Positive emotionality significantly affects coping with stress.	Accepted
H5: Negative emotionality significantly affects coping with stress.	Accepted

H6: Coping styles with stress shows a significant difference according to gender.	Accepted
H7: Coping styles with stress shows a significant difference according to education level	Accepted

Conclusion

When considered together with the characteristics of the tourism sector, it can leave the employees in various challenging situations. The simultaneous production of service in the industry, instant service delivery, can cause service errors and problems. Such conditions increase the stress levels of the employees. Creativity and emotional states are essential for employees to successfully manage their stress and be problem solvers. This study examined the effect of creative self-efficacy and employees' emotional states on their coping styles with stress. As a result of the analysis, it was detected that creative self-efficacy and positive and negative emotionality significantly affected the types of coping with stress. In addition, creative self-efficacy does not differ significantly regarding gender variables. On the other hand, creative self-efficacy differs significantly in terms of education variables. The employees' creative self-efficacy at the undergraduate level is higher than the average of the employees at the associate degree and primary education level. Studies show that creative self-efficacy does not differ in gender (Chong & Ma, 2010; Huang et al., 2016).

Creative self-efficacy significantly affects the styles of coping with stress. As an employee's creative self-efficacy increases, their development of creative solutions to a stressful situation or problem also diversifies. The main reason is that the approach to events differs positively from creative self-efficacy. In other words, it gets rich. Studies in the literature also support this. Karwowski (2012) states that with creative self-efficacy, the individual's creative side develops. Creative self-efficacy increases creative thinking and performance. In addition, creative self-efficacy improves individuals' creative problem-solving skills. Creative self-efficacy allows for an original approach to problems. Thus, new ideas are developed (Royston & Palmon, 2019). Individuals with developed creative self-efficacy are more self-confident, and with this confidence, the desire to solve problems creatively is high (Alzoubi et al., 2016). Because when the individual's self-efficacy is high, he becomes less anxious, and it becomes easier to overcome a stressful situation (Bandura et al., 1988). A similar situation exists with creative self-efficacy. As creative self-efficacy increases, different unthought ideas and solutions are developed. Creative self-efficacy is an influential factor in the development of a creative personality. The relevance between creative self-efficacy and creative personality reduces the stress levels of individuals (Teng et al., 2020). Because both concepts directly affect the creativity of an individual.

According to another finding of the study, positive and negative emotionality significantly affect the way of coping with stress. People with positive emotionality are more cheerful, happy and have a positive approach to events (Weiss & Cropanzano, 1994). On the other hand, people with negative emotionality are more unhappy and pessimistic and experience anxiety that something terrible will happen (Begley & Lee, 2005). Therefore, positive and negative emotionality affect coping with stress. Because a person with positive emotionality is ready to overcome the problems he encounters. There is a belief that things will be resolved. However, a person with negative emotionality perceives negatively when they experience a problem or a distressing situation. They think the problem cannot be solved and blames themselves. In positive emotionality, the individual believes that the problems are not caused by himself but by another factor. In negative emotionality, the individual sees himself as the cause of the problems (Forgas, 1995). Therefore, negative emotionality has a more significant effect.

Rajabi et al. (2012) argue that people with positive emotions have solutions-focused thoughts and plans. They seek to solve the problem that causes stress. Individuals with primarily negative feelings develop pessimistic thoughts. They blame themselves and others. Krypel and Henderson-King (2010) discuss the positive relationship between positive mood and stress management. Increased optimism in a positive attitude contributes to stress management. Rajaei et al. (2015) remark that there is a positive relationship between problem-solving and positive mood. As the positive status increases, the approach to issues is more positive. Moksnes et al. (2010) explanation of the relationship between negative emotions and stress. Negative emotions increase with an increase in problems that cause stress. Naseem and Khalid (2010) say that positive thoughts will make stress less perceived and managed.

In this research, it was determined that positive emotional state of the employees is effective on coping with stress and that employees with positive emotional state are more successful in coping with stress. It is noteworthy that there are some studies in the literature that support this finding of our research. Rajabi et al. (2012) state that people with positive emotions have solution-oriented thoughts and plans and that these people have an attitude towards identifying the problem that causes stress and solving this problem. However, Krypel and Henderson-King (2010), discussing the positive relationship between positive mood and stress management, emphasized that optimism behavior increases in a positive attitude and this contributes to the individual's stress management. In another study, Rajaei et al. (2015) stated that there is a positive

relationship between problem solving and positive mood and argued that as the positive mood increases, the approach to problems will be more positive.

Therefore, adopting positive emotion supports the judgment that people can successfully manage stress in their private and professional lives. Stress is a part of human life. It is easier to overcome this situation with a positive emotional state. Naseem and Khalid (2010) reached the opposite conclusion in their study. The authors found that positive thoughts perceive stress less and, therefore, positive emotionality has less effort in managing stress. Consequently, it is seen in the literature that the effect between positive emotionality and coping with stress can be concluded in different ways.

In this research, it is argued that employees' adoption of positive emotions and stress management have a close effect on each other. It has been revealed that when employees have positive emotions, they are more effective in stress management. Negative emotions can not only make it difficult to cope with stress but also lead to an increase in the problems that cause stress. In fact, Moksnes et al. (2010) revealed the relationship between negative emotions and stress in their study and as a result of the research, they found that negative emotions increase with stress. Therefore, it is possible to conclude that negative emotionality of individuals also affects coping with stress and that this effect increases stress.

Considering the results obtained within the scope of the research, it was determined that female employees have higher levels of coping with stress than male employees. Specific to this research, it can be stated that when female employees are exposed to stress, they can manage more successfully than male employees. When the literature is examined, it is seen that contrary results are obtained. In fact, Özder et al. (2020) and Nazlı and Aktaş (2023) found that male employees have higher stress coping levels than female employees. According to the results of these studies, it can be said that male employees are more successful in coping with stress than female employees. From this point of view, it can be concluded that the level of coping with employees' stress may differ according to gender and that male and female employees are at the forefront of different studies in this field.

According to another result of this research, it was found that the stress-coping styles of the employees differed according to the level of education. According to this finding, high school graduates have higher stress coping levels. When the literature was examined, in a study conducted by Özkan (2022), it was determined that the coping with stress levels of the employees differed according to their educational level. According to this study, it was determined that primary school graduates had higher levels of coping with stress. This situation indicates a similar result to our research. It is seen that both primary school graduates and high school graduates have higher levels of coping with stress than employees with undergraduate and graduate education levels. This may indicate that primary school and high school graduates are more experienced in the workplace. Therefore, they can provide solutions by acting more calmly in case of any stress they may encounter in the workplace. In addition, contrary to our research, Cin and Bostan (2021) and Nazlı (2022) found no significant difference between the level of coping with stress and the educational status of the employees. According to the results of these studies, the educational status of the employees does not play a determining role in coping with stress.

When the tourism literature is examined, it is seen that there is only one research addressing the creative self-efficacy of employees by Bekdaş and Günay (2021). It is thought that this research can fill the relevant gap in the tourism literature and provide a guide for both hotel employees and hotel managers. In addition, at least in the literature review conducted at the time of this research, no research was found in which hotel employees' creative self-efficacy, emotional states, and stress coping levels were examined. For this reason, it is predicted that our research will contribute to the tourism literature in terms of originality.

A few suggestions need to be made in the context of the study results and the results described earlier in the literature. These:

- Training and seminars should be set up to develop employees' creative self-efficacy. Similarly, students' creative self-efficacy should also be developed. Employees and students should know what they are capable of.
- Support is needed to enhance the positive state of employees. The emotional state of employees can be improved in the business through practices such as alleviating workload and encouraging employee voice.
- Managers need to treat employees positively. There should be no fear or punishment.
- Employees should receive ongoing counseling.
- Activities should occur to increase employee creativity.

There are also several suggestions for researchers. Creative self-efficacy, personality characteristics, and a psychologically rich life can be studied in future studies. Interviews may be conducted with employees to determine what factors influence creative self-efficacy. There is an opportunity to examine whether creative self-efficacy contributes

positively to the engagement and performance of the organization. Discussing the relationship between emotional state, job satisfaction, and commitment is possible. This study has its primary limits. Firstly, this study is aimed at employees of the 5-star hotel industry in the Antalya region. In future research, hotel businesses in different fields may be sought after for their employees. A quantitative approach was adopted for this study. It is possible to obtain detailed information using a qualitative approach in future research.

References

- Al-Dhaimat, Y., Albdour, N. T., & Alshraideh, M. (2020). Creative self-efficacy and its' relationship to intellectual stress among gifted students at the jubilee school. *World Journal of Education, 10*(3), 208-219. <https://doi.org/10.5430/wje.v10n3p208>
- Aldwin, C. M. (2007). *Stress, coping and development: An integrative perspective*. Guilford Press.
- Aldwin, C. M., & Revenson, T. A. (1987). Does coping help? A reexamination of the relation between coping and mental health. *Journal of Personality and Social Psychology, 53*(2), 337-348. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.53.2.337>
- Alpar, R. (2020). Spor, sağlık ve eğitim bilimlerinden örneklerle uygulamalı istatistik ve geçerlik-güvenirlilik. Detay Yayıncılık.
- Alzoubi, A. M., Qudah, M. F., Albursan, I. S., Bakhiet, S. F. & Abduljabbar, A. S. (2016). The effect of creative thinking education in enhancing creative self-efficacy and cognitive motivation. *Journal of Educational and Developmental Psychology, 6*(1), 117-130. <http://dx.doi.org/10.5539/jedp.v6n1p117>
- Avey, J. B., Luthans, F., & Jensen, S. M. (2009). Psychological capital: A positive resource for combating employee stress and turnover. *Human Resource Management, 48*(5), 677-693. <https://doi.org/10.1002/hrm.20294>
- Aydın, A. S. (2003). *Ergenlerde stresle başa çıkma tarzları ile cinsiyet ve cinsiyet rolleri arasındaki ilişki* (Unpublished Master's Thesis), Marmara University, İstanbul.
- Aydoğdu, N.D. (2022). *Restoran müşterilerinin kalite algısı ile müşteri sadakati arasındaki ilişkide müşterilerin duygu durumu ve müşteri memnuniyetinin düzenleyici aracı etkisi: Ankara'da lüks sınıf restoran müşterilerine yönelik bir araştırma* (Unpublished Master's Thesis), Başkent University, Ankara.
- Bandura, A., Cioffi, D., Taylor, C. B., & Brouillard, M. E. (1988). Perceived self-efficacy in coping with cognitive stressors and opioid activation. *Journal of Personality and Social Psychology, 55*(3), 479-488. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.55.3.479>
- Bandura A. (1990). Perceived self-efficacy in the exercise of control over AIDS infection. *Evaluation and Program Planning, 13*(1), 9-17. [https://doi.org/10.1016/0149-7189\(90\)90004-G](https://doi.org/10.1016/0149-7189(90)90004-G)
- Bandura, A. (1997). *Self-Efficacy: The exercise of control*. New York: W.H. Freeman and Company.
- Barrow, J. C., & Prosen, S. S. (1981). A model of stress and counseling interventions. *The Personnel and Guidance Journal, 60*(1), 5-10. <https://doi.org/10.1002/j.2164-4918.1981.tb00631.x>
- Begley, T., & Lee, C. (2005). The role of negative affectivity in pay-at-risk reactions: A longitudinal study. *Journal of Applied Psychology, 90*(2), 382-388. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.90.2.382>
- Bekdaş, M., & Günay, G. Y. (2021). Turizm İşletmelerindeki Yöneticilerin Bilge Liderlik, Yaratıcı Öz Yeterlilik ve Yaratıcı Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişki: Edirne İli Örneği. *Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi, 5*(2), 94-113.
- Biricik, Y.S. (2018). *Akademik personelin örgütsel stres kaynakları ve stresle başa çıkma düzeylerinin öğrenilmiş güçlülük yönünden değerlendirilmesi* (Unpublished Doctoral Thesis), Atatürk University, Erzurum.
- Budak, S. (2000). *Psikoloji sözlüğü*. Bilim ve Sanat Yayınları.
- Burke, M. J., Brief, A. P., & George, J. M. (1993). The role of negative affectivity in understanding relations between self-reports of stressors and strains: A comment on the applied psychology literature. *Journal of Applied psychology, 78*(3), 402-412. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.78.3.402>
- Butcher, J. N., Mineka, S., & Hooley, J. M. (2013). *Anormal psikoloji*. (O. Gündüz, Çev.) Kaknüs Yayınları.
- Can, Y., Çoban, Ü., & Soyer, F. (2011). Negatif duygusallığın stres üzerindeki etkisi: Faal futbol hakemleri üzerinde bir araştırma. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 5*(2), 165-174. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bsd/issue/53555/713357>

- Chiang, F. F., Birtch, T. A., & Kwan, H. K. (2010). The moderating roles of job control and work-life balance practices on employee stress in the hotel and catering industry. *International Journal of Hospitality Management*, 29(1), 25-32. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2009.04.005>
- Chong, E., & Ma, X. (2010). The influence of individual factors, supervision and work environment on creative self-efficacy. *Creativity and Innovation Management*, 19(3), 233-247. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8691.2010.00557.x>
- Cin, Z., & Bostan, A. (2021). Otel İşletmeleri Çalışanlarının İş Yaşamında Karşılaştıkları Stres Faktörlerinin, Stresle Başa Çıkma Yollarının ve Stres Durumundaki Tutumlarının İncelenmesi: Kuşadası Örneği. *Multidisipliner Akademik Yaklaşım Araştırmaları*. 1(1). 90-105.
- Corrigan P.W., Watson A.C., & Barr L. (2006). The self-stigma of mental illness: Implications for self-esteem and self-efficacy. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 25(8), 875-884. <https://doi.org/10.1521/jscp.2006.25.8.875>
- Cox, T., & Ferguson, E. (1991). Individual differences, stress and coping. In C. L. Cooper & R. Payne (Eds.), *Personality and stress: Individual differences in the stress process* (pp. 7-30). John Wiley & Sons.
- Çimli, S., & Çelik, M. (2019). Çalışanların duygusal zekâ düzeylerinin stresle başa çıkma tarzları üzerine etkisi. *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 80-92. Retrieved from <http://tursbad.hku.edu.tr/tr/pub/issue/44945/536891>
- Çoruk, A., & Akçay, R. C. (2012). Yönetim süreçleri açısından yöneticilerin duygu yönetimi davranışları ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (33), 81-94. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/deubefd/issue/25117/265211>
- Dannheim, I., Buyken, A. E., & Kroke, A. (2023). Work-related stressors and coping behaviors among leaders in small and medium-sized IT and technological services enterprises. *BMC Public Health*, 23(1), 1-13. <https://doi.org/10.1186/s12889-023-15581-3>
- Diamond, L. M., & Aspinwall, L. G. (2003). Emotion regulation across the life span: An integrative perspective emphasizing self-regulation, positive affect, and dyadic processes. *Motivation and Emotion*, 27(2), 125-156. <https://doi.org/10.1023/A:1024521920068>
- Doğan, Y., & Özdevecioğlu, M. (2009). Pozitif ve negatif duygusallığın çalışanların performansları üzerindeki etkisi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9(18), 165-190. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/susead/issue/28417/302552>
- Dorland, W. (2019). *Dorland's illustrated medical dictionary*. Elsevier.
- Erdal, B., & Tepe, Y. K. (2021). Bireylerin duygu durum, içedönük-dışadönük kişilik özelliği ve müzik tercihleri arasındaki ilişkiler. *Psikoloji Çalışmaları*, 41(2), 549-580. <https://doi.org/10.26650/SP2021-852069>
- Erdoğan, T., Ünsar, A. S., & Necdet, S. Ü. T. (2009). Stresin çalışanlar üzerindeki etkileri: Bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 447-461. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduibfd/issue/20830/223129>
- Forgas, J.P. (1995), "Mood and judgment: The affective infusion model (AIM)". *Psychology Bulletin*, 117(1), 39-66. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.117.1.39>
- Gençöz, T. (2000). Pozitif ve negatif duygu ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 15(46), 19-28. Retrieved from <http://www.psikolog.org.tr/tr/yayinlar/dergiler/>
- Ghafoor, A., Qureshi, T. M., Azeemi, H. R. & Hijazi, S. T. (2011). Mediating role of creative self-efficacy. *African Journal of Business Management*, 5(27), 11093-11103. <https://doi.org/10.5897/ajbm11.876>
- Gilboa, S., Shirom, A., Fried, Y., & Cooper, C. (2008). A meta-analysis of work demand stressors and job performance: examining main and moderating effects. *Personnel Psychology*, 61(2), 227-271. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.2008.00113.x>
- Goleman, D. (1996). *Emotional intelligence: Why it can matter more than IQ*. Bloomsbury Publishing.
- Han, G. H., & Bai, Y. (2020). Leaders can facilitate creativity: The moderating roles of leader dialectical thinking and LMX on employee creative self-efficacy and creativity. *Journal of Managerial Psychology*, 35(5), 405-417.
- Huang, L., Krasikova, D. V., & Liu, D. (2016). I can do it, so can you: The role of leader creative self-efficacy in facilitating follower creativity. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 132, 49-62. <https://doi.org/10.1016/j.obhdp.2015.12.002>

- Hu, L., Ye, L., Guo, M., & Liu, Y. (2023). The Impact of Leader Humor on Employee Creativity during the COVID-19 Period: The Roles of Perceived Workload and Occupational Coping Self-Efficacy. *Behavioral Sciences*, 13(4), 303-320. <https://doi.org/10.3390/bs13040303>
- Jaiswal, N. K. & Dhar, R. L. (2015). Transformational leadership, innovation climate, creative self-efficacy and employee creativity: A multilevel study. *International Journal of Hospitality Management*, 51, 30-41. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ijhm.2015.07.002>
- Jiang, W., & Gu, Q. (2017). Leader creativity expectations motivate employee creativity: A moderated mediation examination. *Int. J. Hum. Resour. Manag.* 28, 724–749. <http://dx.doi.org/10.1080/09585192.2015.1109535>
- Kaplan, S., Bradley, J. C., Luchman, J. N., & Haynes, D. (2009). On the role of positive and negative affectivity in job performance: A meta-analytic investigation. *Journal of Applied psychology*, 94(1), 162-176. <https://doi.org/10.1037/a0013115>
- Karwowski M. (2012). Did curiosity kill the cat? Relationship between trait curiosity, creative self-efficacy and creative personal identity. *Europe's Journal of Psychology*, 8(4), 547–558. <https://doi.org/10.5964/ejop.v8i4.513>
- Karwowski, M. (2014). Creative mindsets: Measurement, correlates, consequences. *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*, 8, 62–70. <https://doi.org/10.1037/a0034898>
- Kayğusuz, Ş. (2018). *İstanbul ili Avrupa yakası fitness antrenörlerinin tükenmişlik duygu durumu, stresle başa çıkma tarzları ile yardım arama tutumlarının incelenmesi* (Unpublished Master's Thesis), Kocaeli University, Kocaeli.
- Kim, J. E. (2019). The impact of creative role identity and creative self-efficacy on employee creativity in the hotel business. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 6(2), 123-133. <https://doi.org/10.13106/jafeb.2019.vol6.no2.123>
- Kozak, M. A., & Genç, V. (2014). Değişim sürecinde ortaya çıkan direnci önlemede duyguların yönetiminin önemi: hizmet işletmeleri açısından bakış. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(2), 81-92. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/optimum/issue/21634/232461>
- Krypel, M. N., & Henderson-King, D. (2010). Stress, coping styles, and optimism: are they related to meaning of education in students' lives? *Social Psychology of Education*, 13(3), 409-424. <https://doi.org/10.1007/s11218-010-9132-0>
- Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. Springer.
- Li, Z., Dai, L., Chin, T., & Rafiq, M. (2019). Understanding the role of psychological capital in humorous leadership-employee creativity relations. *Frontiers in Psychology*, 10, 1636. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01636>
- Litman, J. A., & Lunsford G. D. (2009). Frequency of use and impact of coping strategies assessed by the COPE inventory and their relationships to post-event health and well-being. *Journal of Health Psychology*, 14, 982-991. <https://doi.org/10.1177/1359105309341207>
- Michael, L. H., Hou, S. T., & Fan, H. L. (2011). Creative self-efficacy and innovative behavior in a service setting: Optimism as a moderator. *The Journal of Creative Behavior*, 45(4), 258-272. <https://doi.org/10.1002/j.2162-6057.2011.tb01430.x>
- Moksnes, U. K., Moljord, I. E., Espnes, G. A., & Byrne, D. G. (2010). The association between stress and emotional states in adolescents: The role of gender and self-esteem. *Personality and Individual Differences*, 49(5), 430-435. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2010.04.012>
- Morris, J. A., & Feldman, D. C. (1996). The dimensions, antecedents, and consequences of emotional labor. *Academy of Management Review*, 21(4), 986-1010. <https://doi.org/10.2307/259161>
- Naseem, Z., & Khalid, R. (2010). Positive thinking in coping with stress and health outcomes: Literature review. *Journal of Research & Reflections in Education*, 4(1). 42-61.
- Nazlı, İ. (2022). *Örgütsel Maneviyat ve Psikolojik Sermayenin Duygusal Emek ve Stresle Başa Çıkma Üzerindeki Etkisi*. (Master's Thesis). İstanbul University, İstanbul.
- Nazlı, İ., & Aktaş, H. (2023). Örgütsel Maneviyat ve Psikolojik Sermayenin Duygusal Emek ve Stresle Başa Çıkma Üzerindeki Etkisi: İstanbul'da Sağlık Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 23(1), 75-96. <https://doi.org/10.25294/aiuibfd.1162754>

- Newman, A., Herman, H. M., Schwarz, G., & Nielsen, I. (2018). The effects of employees' creative self-efficacy on innovative behavior: The role of entrepreneurial leadership. *Journal of business research*, 89, 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2018.04.001>
- Oğuztürk, Ö., Akça, F., & Şahin, G. (2011). Üniversite öğrencilerinde umutsuzluk düzeyi ile problem çözme becerileri arasındaki ilişkinin bazı değişkenler üzerinden incelenmesi. *Klinik Psikiyatri*, 14(1), 173-184. Retrieved from <https://klinikpsikiyatri.org/jvi.aspx?un=KPD-52714&volume=>
- Özder, G., Pak, H., & Gökdemir, Ö. (2020). İş doyumu, stresle başa çıkma stilleri ve işgören profilleri arasındaki ilişkinin kesitsel bir incelemesi. 5. *Uluslararası Sağlık Bilimleri ve Aile Hekimliği Kongresi*. S.1-12. İzmir-Türkiye.
- Özkan, T. (2022). Duygusal Emek Davranışının İşe Yabancılaşmaya Etkisinde Stresle Başa Çıkmanın Aracı Etkisi: Darülaceze Çalışanları Örneği. (Unpublished Master's Thesis). Istanbul Aydın University, İstanbul.
- Öztürk, İ. (2023). Turizm alanında yayınlanmış atmosfer konulu lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 8 (1), 27-41. <https://doi.org/10.37847/tdad.1190808>
- Pooley, J. A., Cohen, L., O'Connor, M., & Taylor, M. (2012). Posttraumatic stress and posttraumatic growth and their relationship to coping and self-efficacy in northwest Australian cyclone communities. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 5(4), 1-8. <https://doi.org/10.1037/a0028046>
- Rajabi, M., Saremi, A. A., & Bayazi, M. H. (2012). The relationship between religious coping patterns, mental health and happiness. *Journal of Iranian Psychologists*, 8(32), 363-372. Retrieved from https://jip.stb.iau.ir/article_512246.html?lang=en
- Rajaei, A. R., Khoyneshad, G. R., Javanmard, J., & Abdollahpour, M. (2015). The relation between positive psychological states and coping styles. *Journal of Fundamentals of Mental Health*, 18(1), 57-63. <https://doi.org/10.22038/JFMH.2015.6256>
- Richter, A. W., van Knippenberg, D., Hirst, G., & Baer, M. (2012). Creative self-efficacy and individual creativity in team contexts: Cross-level interactions with team informational resources. *J. Appl. Psychol.* 97, 1282-1290. <https://doi.org/10.1037/a0029359>
- Royston, R., & Reiter-Palmon, R. (2019). Creative self-efficacy as mediator between creative mindsets and creative problem-solving. *The Journal of Creative Behavior*, 53(4), 472-481. <https://doi.org/10.1002/jocb.226>
- Russell, J. A. (2003). Core affect and the psychological construction of emotion. *Psychological Review*, 110(1), 145-172. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.110.1.145>
- Sabuncuoğlu, Z. & Tüz, M. (1998). *Örgütsel psikoloji*. Bursa: Alfa/Aktüel Kitapevleri.
- Sarıkaya, P. (2007). *Tükenmişlik sendromunun kişilik özelliklerinden denetim odağı ile ilişkisi ve bir uygulama* (Unpublished Master's Thesis), Marmara University, İstanbul.
- Sedikides, C. (1992). Mood as a determinant of attentional focus. *Cognition & Emotion*, 6(2), 129-148. <https://doi.org/10.1080/0269939208411063>
- Selye, H. (1976). *Stress without distress*. In *Psychopathology of human adaptation* (pp. 137-146). Boston, MA: Springer.
- Stajkovic, A. D. & Luthans, F. (1998). Social cognitive theory and self-efficacy: Going beyond traditional motivational and behavioral approaches. *Organizational Dynamics*, 26(4), 62-74. [https://doi.org/10.1016/S0090-2616\(98\)90006-7](https://doi.org/10.1016/S0090-2616(98)90006-7)
- Şahin, H. N., Durak A. (1995). Stresle başa çıkma tarzları ölççeği: üniversite öğrencileri için uyarlanması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 34(10), 56-73.
- Tarhan, N. (2020). *Duyguların psikolojisi ve duygusal zeka*. Timaş.
- Teng, C. C., Hu, C. M., & Chang, J. H. (2020). Triggering creative self-efficacy to increase employee innovation behavior in the hospitality workplace. *The Journal of Creative Behavior*, 54(4), 912-925. <https://doi.org/10.1002/jocb.419>
- Tierney, P., & Farmer, S. M. (2002). Creative self-efficacy: Its potential antecedents and relationship to creative performance. *Academy of Management Journal*, 45(6), 1137-1148. <https://doi.org/10.5465/3069429>
- Topal, M. (2011). *Üniversite öğrencilerinin stresle başa çıkma stilleri ile pozitif ve negatif duygu arasındaki ilişkiler* (Unpublished Master's Thesis), Selçuk University, Konya.

- Torres, E. N., & Kline, S. (2013). From customer satisfaction to customer delight: Creating a new standard of service for the hotel industry. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 25(5), 642-659. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-Dec-2011-0228>
- Turkish Language Society, (2022). What is Emotion? www.sozluk.gov.tr (Retrieved on 13.11.2022)
- Vally, Z., Salloum, L., AlQedra, D., Shazly, S. E., Albloshi, M., Alshera, S. & Alkaabi, A. (2019). Examining the effects of creativity training on creative production, creative self-efficacy, and neuro-executive functioning. *Thinking Skills and Creativity*, 31, 70-78. <https://doi.org/10.1016/j.tsc.2018.11.003>
- Yu, C. (2013). The relationship between undergraduate students' creative self-efficacy, creative ability and career self-management. *International Journal of Academic Research in Progressive Education and Development*, 2(2), 181-193.
- Wang, Q., & Wang, C. (2020). Reducing turnover intention: perceived organizational support for frontline employees. *Frontiers of Business Research in China*, 14(1), 1-16. <https://doi.org/10.1186/s11782-020-00074-6>
- Wang, C. J., Tsai, H. T., & Tsai, M. T. (2014). Linking transformational leadership and employee creativity in the hospitality industry: The influences of creative role identity, creative self-efficacy, and job complexity. *Tourism Management*, 40, 79-89. <http://dx.doi.org/10.1016/j.tourman.2013.05.008>
- Watson, D., & Clark, L. A. (1984). Negative affectivity: The disposition to experience aversive emotional states. *Psychological Bulletin*, 96(3), 465-490. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.96.3.465>
- Watson, D., Clark, L. A., & Tellegen, A. (1988). Development and validation of brief measures of positive and negative affect: the PANAS scales. *Journal of personality and social psychology*, 54(6), 1063. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.54.6.1063>
- Weiss, H. M. & R. Cropanzano. (1996). Affective events theory: A theoretical discussion of the structure, causes and consequences of affective experiences at work. *Research in Organisational Behavior*, 18, 1-79.

Okul Müdürlerinin Okul İklimine Etkisine İlişkin Öğretmen Görüşleri

Teachers' Opinions about Principals' Effects on School Climate

Ender Kazak¹, Ersin Yaylalı²

Öz

Bu araştırmanın amacı, okul müdürlerinin okul iklimine etkisine ilişkin öğretmen görüşlerini tespit etmeye çalışmaktır. Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden olgubilim (fenomenoloji) çalışması deseninde yürütülmüştür. Araştırmanın çalışma grubunu 2022-2023 eğitim öğretim yılında Düzce ili, Merkez ilçedeki ilkokul, ortaokul ve liselerde görev yapan 13 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırmada amaçlı örnekleme yöntemlerinden uygun örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Araştırmanın verileri, yarı yapılandırılmış görüşme soruları aracılığıyla elde edilmiştir. Veriler çözümlenirken içerik analizi tekniğinden yararlanılmıştır. Araştırma sonunda, okul müdürlerinin okul iklimini etkileyen tutum ve davranışları; olumlu etkileyen tutum ve davranışlar, olumsuz etkileyen tutum ve davranışlar ve olumlu ya da olumsuz etkileyen tutum ve davranışların bireysel ve örgütsel sonuçları temaları elde edilmiştir. Olumlu bir okul iklimi oluşturmada, okul müdürünün otoriter, baskıcı ya da kısıtlayıcı liderlik modeli yerine, demokratik ve katılımcılığı sağlayan, destekleyici liderlik tarzını benimsemesi yerinde olacaktır. Eğitim öğretim süreçlerine dair alınacak kararlarda öğretmenlerin fikirlerine değer verilmeli, kararlara katılımları sağlanarak, onların da okulun önemli birer aktörü olduğu hissettirilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Okul iklimi, okul müdürü, öğretmen

Abstract

The aim of this research is to determine teachers' opinions about principals' effects on school climate. The research is designed as a phenomenology, one of the qualitative research methods. The study group includes 13 teachers in primary, secondary, and high schools in Düzce city center in 2022-2023 academic year. Maximum variation sampling method, one of the purposeful sampling methods, is preferred. Data are collected through semi-structured interview questions. Content analysis technic is used in data analysis. Findings show that the attitudes and behaviors of school principals that affect the school climate, are cumulated under the themes of attitudes and behaviors that affect positively, attitudes and behaviors that affect negatively, and the individual and organizational consequences of attitudes and behaviors that affect positively or negatively. In order to create a positive school climate, it would be appropriate for the school principal to adopt a democratic and participatory, supportive leadership style instead of an authoritarian, oppressive or restrictive leadership model. The ideas of teachers should be valued in the decisions to be taken regarding the education and training processes, their participation in the decisions should be ensured, and they should be made to feel that they are an important actor in the school.

Keywords: School climate, school principal, teacher

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Çalışmanın araştırma kısmı Düzce Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulundan 21.07.2022 tarih ve 2022 / 345 sayılı Kararı ile alınan izin doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Submitted: 27 / 12 / 2022

Accepted: 10 / 08 / 2023

¹ Doç. Dr., Düzce Üniversitesi, Düzce, Türkiye, enderkazak81@hotmail.com, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0001-5761-6330>

² Öğretmen, Kaynaşlı Anadolu Lisesi, Düzce, Türkiye, ersinyaylalı@gmail.com Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-9732-4735>

Giriş

İnsanoğlu hayatın türlü zorluklarına karşı sürekli bir mücadele içerisinde bulunmak durumundadır. Bu zorluklarla kimi zaman tek başına mücadele edebilirken kimi zaman da sorunun büyüklüğü ya da tek başına yeterli olamamaktan kaynaklanan nedenlerle başkalarının yardımına, bilgi, beceri ve fikirlerine gereksinim duyarlar. Böylece, bir araya gelerek örgüt denilen yapıyı oluştururlar. O halde örgütü; karşılaştıkları güçlüklerle karşı yeterli olamayan bireylerin ortak bir amaca yönelik olarak bir araya geldikleri, bilgi, birikim ve yeteneklerini belli bir koordinasyonla paylaştıkları sosyal bir yapı olarak tanımlamak mümkündür (Karcıoğlu, 2001). Örgütler, belirlenen amaçları gerçekleştirmek için, örgüt üyelerinin performanslarını en üst düzeyde tutmayı, çevrelerindeki değişim ve gelişmelere en hızlı şekilde adapte olmayı sağlayacak etkili bir yönetim anlayışına ihtiyaç duyarlar. Etkili yönetim anlayışının hâkim olduğu örgütlerde öne çıkan önemli kavramlardan biri de örgüt iklimidir (Aydoğan, 2004). Örgüt iklimi, üyelerinin örgüte dair deneyimledikleri politikalara, uygulamalara ve prosedürlere yükledikleri anlam ile ödüllendirildiğini, desteklendiğini ve beklendiğini gözlemledikleri davranışları ilgilendiren bir sosyal bilgi sürecidir (Schneider, Ehrhart & Macey, 2013). Örgütün rutin uygulamalarından doğar ve üyelerin tutum ve davranışlarını önemli ölçüde etkilediğinden üyeler için önemlidir (Hoy, Miskel & Tarter, 2013). Toplumların bünyesinde kendine has özellikler gösteren pek çok örgüt modeli arasında eğitim örgütlerinin, dolayısıyla okulların, toplumların gelişmesi ve ilerlemesindeki rolü itibarıyla özel ve önemli bir yeri vardır (Güzelgörür, Demirtaş & Balı, 2021). Ülkelerin ve toplumların geleceğini inşa etmek adına eğitim öğretim faaliyetlerini sürdürmek ve bu istikamette topluma ait bireylerin kaliteli, nitelikli, aynı zamanda inisiyatif alabilecek fertler olarak yetiştirilmesini sağlamak amacıyla bir araya gelen insanlardan oluşan ve bir sosyal yapı olan okulların da örgüt yapısına sahip olduğu aşikâr olup (Akbaba & Erdoğan, 2014), bu yapılar için de örgütsel iklimin, daha özel ifadesiyle okul ikliminin varlığı söz konusu olmaktadır. Toplumun okullardan beklediği belirtilen görevlerin yerine getirilmesi sürecinde başarılı olabilmelerini etkileyen en önemli faktörlerden biridir okul iklimi (Şenel & Buluç, 2016). Etkin bir okuldan bahsedilebilmesi için okul ikliminin niteliği oldukça önemlidir (Bakkal & Radmard, 2020).

Öğrenme, sosyo-kültürel bağlamla etkileşim içinde gerçekleşir ve sosyal bir süreçtir (Oder & Eisenschmidt, 2018). Bu sürecin sağlıklı olarak yürütülmesi olumlu bir okul ikliminin oluşturulması ve sürdürülmesini zorunlu kılar. Okul iklimi, öğrenme ortamlarının sağlığına dikkati çekerken, tüm iklim araçlarının ve iyileştirilmesi gereken alanların üzerinde yeniden ve sürekli düşünmeyi ve bu alanların iyileştirilmesini tanımlar (Freiberg, 1999). İklim, okullarda bulunan paydaşların iş birliği, karşılıklı etkileşimleri, duyu ve bilgi aktarımlarıyla şekillenir ve okulun fiziksel özelliklerinden, insanların paylaştıkları inanç ve değerlere, birbirleri arasındaki ilişkilere kadar pek çok şeyi etkileyerek okulları şekillendirir. Okulun iklimi ne kadar olumlu olursa, okulun paydaşları arasında iş birliği o oranda artar ve öğrenme ortamlarına katkısı olumlu yönde gelişir (Bahçetepe & Giorgetti, 2015). Okul iklimini olumlu ya da olumsuz etkileyen pek çok faktör vardır. Tofur ve Balıkcı (2018) tarafından yapılan çalışmada; olumsuz etkileyen faktörler iletişimsizlik, adaletsizlik, takım çalışmasından ziyade bireysellik, çevrenin sosyoekonomik durumu, mevzuatın getirdiği iş yükü olarak belirlenirken; olumlu etkileyen faktörler; paydaşlar arası sağlıklı ve etkili iletişim, eğitime verilen önem, yöneticilerin diğer paydaşlara değer vermesi, yöneticilerin adil olması, çalışanlar arasında görev ve sorumluluklar bakımından işbirliği, işbölümünün belirlenmiş olması, paydaşların kararlara katılımı, okulun vizyon ve misyonunun paydaşlarla birlikte belirlenmesi olarak belirlenmiştir.

Okul iklimi, öğrencilerin, okul personelinin ve öğrenci velilerinin okul yaşantısıyla ilgili deneyimlerini, akademik olduğu kadar sosyal, duygusal, sivil ve etik olarak da yansıtır (Thapa, Jonathan, Guffey & D'Alessandro, 2013). Okul çalışanlarının, özellikle yönetici ve öğretmenlerin okul ikliminin oluşmasında ve geliştirilmesinde katkısı ve önemi büyüktür. Bunun yanında öğrencilerin, velilerin ve diğer çevre bileşenlerinin de okul iklimini olumlu ya da olumsuz olarak etkileyeceği muhakkaktır. Veliler, eğitim öğretim sürecinin önemli unsurlarından birini oluşturur ve okul ile aralarındaki etkileşim, öğrencinin gelişimini de etkiler. Ebeveynler okulları; veli-öğretmen toplantıları, gönüllü çalışmalar, özel etkinlikler ve okul-aile birlikleri aracılığıyla doğrudan olduğu gibi çocuklarının okulları ve ilgili davranışları hakkındaki açıklamaları aracılığıyla da dolaylı olarak deneyimlerler (Ramsey, Spira & Rebok, 2016). Velilerin okula dair olumlu algıları ve okuldaki çalışmalara katılımı, okul iklimine dair olumlu sonuçların ortaya çıkmasında önemli bir yardımcı süreçtir (Ertem & Gökbal, 2020).

Okul iklimi, öğrencilerin eğitim öğretim ortamlarını önemli ölçüde etkileyerek onların başarı durumlarının belirlenmesinde, okul yaşantılarının düzenlenmesinde, sosyal ve duygusal gelişimlerinde önemli rol oynar. Mok ve McDonald (1994) tarafından yapılan çalışmada iklim-başarı ilişkisi desteklenmemiş olsa da yapılan araştırmaların pek çoğunda (West, 1985; Hoy & Hannum, 1997; Johnson & Stevens, 2006) öğrenci başarısı ile okul iklimi arasında anlamlı ilişki görülmüştür. Olumlu okul iklimiyle öğrenciler arası iş birliğinin ve öğrencinin akademik başarısının arttığı, olumsuz bir okul ikliminde ise iş birliği ve akademik başarının azaldığı görülmüştür (Bahçetepe & Giorgetti, 2015). Bu nedenle okul iklimini doğru ölçmek ve neticesinde yapılacak değerlendirmeleri kullanarak okulun öğrenmeye yönelik hedeflerine odaklanmak, okulun akademik performansının iyileştirilmesi sürecinde oldukça önemlidir (Macneil, Prater & Busch, 2009). Olumlu okul iklimi öğrencilerin diğer okul paydaşlarıyla iyi ilişkiler geliştirmesini, akademik başarıya yönelimlerinin artmasını, kurallara daha fazla uyumu ve güvenliğe daha fazla önem verilmesini, ayrıca okulda şiddetin ve zorbalığın azalmasını sağlamaktadır (Dönmez & Taylı, 2018). Öğrencilerin okulda; öğretmenler, okul yöneticileri ve diğer çalışanlarla sürekli etkileşim ve iletişim halinde

buldukları, duygusal, davranışsal ya da akademik olarak gelişimlerinin gerçekleştirilmesi dikkate alındığında, okul ortamlarının tüm bunları sağlayacak şekilde güvenli ortamlar olması gerekir. Okul iklimi ile okullardaki zorbalık davranışlarının bağlantısı göz önüne alındığında, öğrencilerin okulda kendilerini güvende ve zorbalıktan uzak hissetmelerinin, iklimin ayrılmaz bir parçası olduğu görülecektir (Beaudoin & Roberge, 2015).

Öğrencilerin okul sahasındaki her türlü gelişimlerinde, okula bağlılıkları ve okul iklimini olumlu algılamalarında en önemli aktörler, öğretmenler ve okul yöneticileridir. Öğretmenler olumlu iklimin getirdiği düzenli bir okul ortamında okulla daha ilişkili davranışlar sergileyerek okulun amaç ve değerlerine bağlılıklarını gösterirler (Chung, 2020). Olumlu bir okul ikliminin oluşturulması ve sürdürülmesinde öğretmenlerin desteği kaçınılmazdır. Resmi şekilde atanmış olsunlar ya da olmasınlar, birer lider olarak öğretmenler; yönetimde, okul uygulamalarını tasarlamada, liderliği üst yönetimle paylaşmada önemli rollere sahiptirler ve okul yönetiminin sorumlulukları öğretmenlerle paylaşabildiği bir liderlik yapısı eğitimde büyük yeniliklere yol açmaktadır (Resnick, Spillane, Goldman & Rangel, 2010). Bu rollerin gereğini yerine getirirken; öğrencilerle, meslektaşlarıyla ve okul yöneticileriyle olan ilişkilerinde, iş birliği ve iletişimin önemi göz önünde bulundurulmalı, fikirlere saygı duyulmalı, ihtiyaçları göz önünde tutarak hareket edilmeli, karşılıklı anlayış ve paylaşımlarla, yardımlaşarak etkinlik ve faaliyetler düzenlenmelidir (Şahin & Atbaşı, 2020). İş birliği içerisinde hareket edilen okul ortamında görülen yüksek kolektif etkinlik düzeyi, akademik başarıya yönelik arayışlara odaklanmada yalnızca öğretmenleri değil, öğrencileri de etkileyerek öğretmenler ve öğrenciler tarafından benimsenen ortak inanç modellerini güçlendirir. Sonucunda da başarılı olma yönünde gayret, öğretmenlerin güçlü çaba göstermesi ve zorlukların üstesinden gelmede ısrar gibi davranışlar görülür (Hoy, Sweetland & Smith, 2002). Görüldüğü üzere olumlu okul ikliminin oluşturulması ve sürdürülebilmesi adına öğretmenlere büyük görev ve sorumluluklar düşmektedir. Bu görev ve sorumlulukların yerine getirilmesinde okul yöneticileri de üstlerine düşen görevlerin farkında olmalıdırlar. Öğretmenlerin üstlendikleri rolleri hakkıyla yerine getirebilmesi adına okul yöneticileri, öğretmenlerle sağlıklı bir iletişim ve iş birliği içinde olmalı ve öğretmenlerin önündeki engelleri kaldırmaya çalışmalıdırlar. Onlara sürekli müdahale eden bir yönetim anlayışıyla birlikte, kısıtlayıcı okul iklimlerinde öğretmenlerin birbirleriyle yardımlaşmaları ve iş birliği yapmaları zorlaşacağından öğretmenlerin ortamdaki soğumaları ve yabancılaşmaları söz konusu olabilir (Araşkal & Gürbüz, 2021).

Hallinger ve Heck (1998) tarafından yapılan araştırmada okul müdürlerinin öğrenme üzerindeki etkisinin okulun iklimi ve kültürü aracılığıyla gerçekleştiği ve doğrudan bir etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Okul müdürlerinin genel olarak okul etkinliği ve öğrenci başarısı üzerinde dolaylı ve ölçülebilir bir etki yaptığı, okulun yapısını, sosyal ağları, insanları ve örgüt kültürünü etkileyerek, okulun vizyonu, misyonu ve hedefleri aracılığıyla okulun şekillendirilmesinde etken konumda olduğu görülmüştür. Görüldüğü üzere bu etki okul yöneticilerinin yalnızca öğretmenlerle olan ilişkileriyle sınırlı değildir. Öğrenen okulu oluşturabilen, insan kaynağını ve maddi kaynakları yönetebilen, mesleki gelişimin sürekliliğini ve hayat boyu öğrenmeyi sağlayabilen, ortak amaçlar belirleyebilen bir öğretim lideri olarak okul müdürü, sağlıklı bir okul kültürü ve ikliminin de oluşturulmasında baş aktördür (Çalık & Kılınç, 2018). Hatta okul ikliminin belirlenmesinde esas görev okul müdürlerinin üzerinde olup, gösterdikleri liderlik davranışlarıyla iklimi olumlu ya da olumsuz etkilemektedirler (Şentürk & Sağnak, 2021). Yapılan araştırmalarda olumlu okul ikliminin oluşmasında; adaletli bir yönetim anlayışının (Tofur & Balıkcı, 2018), disiplinin yanında öğretmen ve öğrencilerin huzurunu ve mutluluğunu temin eden, öğretmenler arası uyumu ve sağlıklı iletişimi sağlayan yönetim yaklaşımının (Helvacı & Aydoğan, 2011), işbirliği içerisinde, öğretmenleri destekleyici liderlik tarzını benimseyen bir yönetim tarzının (Sanchez, Paul & Thornton, 2020), etkili olduğu; otoriter bir yaklaşımı benimseyen, ilgisiz ve karşı koyucu yönetim tarzları gösteren okullarda olumsuz bir iklimin hâkim olduğu anlaşılmaktadır (Güzelgörür, Demirtaş & Balı, 2021).

Yukarıda ifade edildiği gibi okul iklimi birçok örgütsel değişken ya da bileşeni etkilemektedir. Okul müdürlerinin, okulun iklimi üzerindeki etkisi ise okul müdürlerinin bazı yeterliklere sahip olmasına, güç kullanma biçimlerine ve birçok tutum ve davranışına ve yönetsel anlayışına bağlı olarak değişebilmektedir. Alanyazında okul iklimi ile ilgili yapılan araştırmalara bakıldığında, okul ikliminin çoğunlukla bir başka değişkenle ilişkisi ele alınmış olup nicel modelde yürütülmüştür. Okul müdürlerinin okul iklimine etkisine ilişkin öğretmen görüşlerini ele alan nitel desende yürütülen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ayrıca, okul müdürlerinin okul iklimini etkileyen tutum ve davranışlarına ilişkin Düzce ili özelinde bir araştırma yoktur. Bu yönüyle çalışmanın uygulamaya ışık tutacağı umulmaktadır. Bu nedenle çalışmada, okullarda okul iklimini etkileyen en önemli aktörlerden, okul müdürlerinin okul iklimi ne şekilde ve nasıl etkilediğine dair öğretmen algılarının ve görüşlerinin saptanması amaçlanmıştır. Araştırma, okul müdürlerinin okul iklimine etkisine dair öğretmenlerin bakış açısını yansıtmaya ve ileride yapılacak çalışmalara ışık tutması bakımından da önemli görülmektedir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

1. Okul müdürlerinin hangi tutum ve davranışları okul iklimini olumlu etkilemektedir?
2. Okul müdürlerinin hangi tutum ve davranışları okul iklimini olumsuz etkilemektedir?
3. Okul müdürlerinin okul iklimini olumlu ya da olumsuz etkileyen tutum ve davranışlarının bireysel ve örgütsel sonuçları nelerdir?

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Deseni

Araştırma nitel desende yürütülmüştür. Nitel araştırmaların temel özelliği, kişiyi, olayı, durumu, doğal ortamında bütüncül bakış açısı ile gözlemleyebilmek, kişilerin algılarını deneyimlerini ortaya koyarak probleme ilişkin ana temaları ortaya çıkarmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Araştırmada nitel araştırma desenlerinden biri olan olgubilim (fenomenoloji) deseni kullanılmıştır. Fenomenoloji deseni, insanların hem bireysel hem de ortaklaşa olan deneyimlerini nasıl anlamlandırdıklarına odaklanan bir desendir (Patton, 2002). Bu yolla, bireylerin olguya yönelik algıları, yaşantıları ve yüklediği anlamların ortaya çıkarılması amaçlanır (Onat Kocabıyık, 2015). Bu çalışmada okul müdürlerinin okul iklimine etkisine ilişkin durumlar derinlemesine araştırıldığı için fenomenoloji deseni etkili bir desen olarak görülmüştür.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2022-2023 eğitim öğretim yılında Düzce ili, Merkez ilçedeki ilkököl, ortaokul ve liselerde görev yapan 13 öğretmen oluşturmaktadır. Çalışma grubunun belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemlerinden uygun örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmaya hız ve pratiklik kazandıran uygun örnekleme yöntemi, katılımcılara kolaylıkla ulaşılarak zaman kaybını önlemede önemli katkılar sağlamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Araştırmada uygun örnekleme yönteminin kullanılmasının diğer bir nedeni, okul müdürlerinin okul iklimine olan olumsuz etkilerine ilişkin görüşlerin katılımcılar tarafından rahatlıkla ifade edilebilmesini sağlamaktır. Bu nedenle, farklı okullarda ve farklı kademelerde bulunan ve görüşmeyi kabul eden gönüllü öğretmenlerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeye katılan öğretmenlerin verdikleri bilgileri onların kimliklerini açığa çıkarmadan sunabilmek ve karışıklığa meydan vermemek için kodlamalar yapılmıştır. Bunun için görüşülen kadın öğretmenlere KÖ1, erkek öğretmenlere EÖ1 biçiminde kodlar verilmiştir. Araştırmaya katılan öğretmenlere ait bilgileri gösteren veriler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Öğretmenlerin Betimleyici Özellikleri

Katılımcılar	Cinsiyet	Kıdem	Branş	Öğrenim	Okul Türü
KÖ1	Kadın	14	Görsel Sanatlar	Lisans	Lise
KÖ2	Kadın	8	Matematik	Yüksek Lisans	Ortaokul
KÖ3	Kadın	6	Matematik	Yüksek Lisans	Ortaokul
KÖ4	Kadın	5	Sınıf	Lisans	İlkokul
KÖ5	Kadın	26	Fen Bilgisi	Lisans	Ortaokul
KÖ6	Kadın	20	Fen Bilgisi	Yüksek Lisans	Ortaokul
EÖ1	Erkek	8	Fizik	Lisans	Lise
EÖ2	Erkek	18	Edebiyat	Lisans	Lise
EÖ3	Erkek	10	Matematik	Yüksek Lisans	Lise
EÖ4	Erkek	11	Sınıf Ö.	Yüksek Lisans	İlkokul
EÖ5	Erkek	15	Sınıf Ö.	Lisans	İlkokul
EÖ6	Erkek	25	Sınıf Ö.	Lisans	İlkokul
EÖ7	Erkek	15	Türkçe	Yüksek Lisans	Ortaokul

Tablo 1'de görüldüğü gibi, katılımcılar farklı branşlarda ve farklı okul türlerinde çalışmakta olup farklı kıdemlere sahip öğretmenlerden oluşmaktadır.

2.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmanın verileri görüşme yoluyla elde edilmiştir. Alanyazın tarandıktan sonra araştırmanın amacına uygun olacak şekilde görüşme soru formu oluşturulmuştur. Görüşme formu hazırlanırken eğitim bilimleri alanından bir öğretim üyesinin görüşüne başvurulmuş, çalışma grubu dışındaki iki öğretmen ile ön görüşme yapılmıştır. Bu uygulamaların sonucuna göre forma son şekli verilmiştir. Hazırlanan yarı yapılandırılmış formda, öğretmenlerin betimleyici özelliklerine yönelik sorularla birlikte, okul iklimini okul müdürlerinin hangi tutum ve davranışlarının olumlu etkilediği, hangi tutum ve davranışlarının olumsuz etkilediği, ayrıca okul müdürlerinin okul iklimini olumlu ya da olumsuz etkileyen tutum ve davranışlarının bireysel ve örgütsel sonuçlarının neler olduğuna dair sorular sorulmuştur.

2.4. Verilerin Toplanması

Bu araştırmanın verileri, nitel araştırma yöntemlerinde en çok kullanılan tekniklerden biri olan görüşme tekniği ile elde edilmiştir. Görüşme, sosyal bir realiteyi gün yüzüne çıkarmada, derinlemesine araştırma yapmak için yararlanılan bir veri toplama tekniğidir. Yüz yüze yapılan görüşmelerle veri toplamak, araştırmanın derinliğini artıran bir unsurdur (Yüksel, 2020). Bu çalışma için yapılan görüşmeler, 2022 yılında Düzce ili, Merkez ilçelerindeki ilkokul, ortaokul ve liseler ziyaret edilerek gerçekleştirilmiştir. Görüşme lise, ortaokul ve ilkokul kademelerinden 13 öğretmenin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Görüşme öncesinde görüşme yapılacak öğretmenlere, konu hakkında ön bilgilendirme yapılmış olup, öğretmenlerden randevu talep edilerek belirlenen gün ve saatlerde kararlaştırılan yerlerde yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler başlamadan önce öğretmenlere görüşülecek konularla ilgili verecekleri tüm bilgilerin gizliliği konusunda güvence verildikten sonra görüşmenin amacı açıklanmış ve ses kaydının alınması için kendilerinden izin istenmiştir. Görüşmeler esnasında öğretmenleri belli bir yönde etkileyecek ya da baskı yapacak şekilde yönlendirmeler yapılmamasına dikkat edilmiş, sonda sorular sorulmuştur. Görüşmeler ortalama 30 dakikada gerçekleştirilmiştir.

2.5. Verilerin Analizi

Veriler çözümlenirken içerik analizi tekniğinden yararlanılmıştır. Yazılı ve görsel verilerin analizinde kullanılan içerik analizi, nitel veri analiz teknikleri içerisinde en sık kullanılanlardan biridir (Özdemir, 2010). İçerik analizinde amaç, veriler toplandıktan sonra bunları açıklayabilmek için gereken kavram ve ilişkilere varmaktır. Bunun için yapılacak temel işlem; görüşme, gözlem veya dokümanlar yoluyla elde edilen veriler içinden birbirine benzeyenleri belirli tema ve kavramlar dâhilinde bir araya getirerek okuyucunun anlayabileceği şekilde düzenleyip yorumlamaktır. Nitel araştırma verileri; verilerin kodlanması, temaların bulunması, kodların ve temaların düzenlenmesi, bulguların tanımlanması ve yorumlanması olarak dört aşamada analiz edilir (Yıldırım ve Şimşek, 2021) Bu çalışmada belirtilen aşamalara uygun olarak öğretmenlerle yapılan ve ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınan görüşmelerin tamamı transkript edilerek analiz edilmiştir. Katılımcıların görüşlerinden benzerlik gösteren ifadelere aynı kodlar verilmiş, belirlenen kodlar gruplandırılarak ve benzer kodlar bir araya getirilerek alt temalar oluşturulmuştur. Sonraki aşamada oluşturulan kodlar ve alt temalar tekrar gözden geçirilmiş ve tüm süreç göz önüne alınarak araştırmanın temaları üst bileşen olarak 3 tema halinde düzenlenmiştir. Son aşamada bulguların yazımı gerçekleştirilmiştir.

2.6. Geçerlik, Güvenirlik ve Etik

Bir bilimsel araştırmanın inandırıcılığı ve kabul görmesi için belli bir düzeyde geçerlik ve güvenilirlik niteliklerini taşıması gerekir. Geçerlik, araştırmanın sonuçlarının doğruluğu yanında araştırmacının konuyu ne denli tarafsız bir şekilde ele alıp sonuçlandırması ile ilgilidir. Araştırma sonuçlarının benzer her durumda tekrar edilebilirliği ise güvenilirlik unsuruyla ilişkilidir. "Çalışma bir kez daha yürütülse sonuçlar aynı çıkar mı? sorusunun cevabı güvenilirlik kavramıyla belirlenir (Baltacı, 2019). Araştırmanın iç güvenilirliğinin (tutarlılığının) artırılması için bulgular herhangi bir yorum yapılmadan verilmiş, öğretmenlerin görüşleri doğrudan dikkate alınmıştır. Güvenirliği sağlamak adına her aşamada uzman görüşü ve önerilerinden faydalanılmıştır. Araştırmanın dış güvenilirliğini (teyit edilebilirliğini) artırmak için bulgular ayrıntılı bir biçimde yazılarak, kodların, bu kısımdaki verilerin tutarlılığını destekleyecek şekilde düzenlenmesi sağlanmıştır. Yapılan çalışmada araştırmanın iç geçerliliğini (inandırıcılığını) artırma adına yarı yapılandırılmış form geliştirilmiştir. Görüşmeler başlamadan önce iki öğretmenle ön deneme yapılmış, uzman görüşü alındıktan sonra forma son şekli verilmiştir. Görüşme öncesi öğretmenlere, verdikleri bilgilerin gizliliği konusunda güvence verilerek güvenli bir ortamda görüşme yapılabilmesine imkân sağlanmıştır. Ayrıca görüşmecilerin soruları içtenlikle cevaplayabilmeleri için görüşmeler, öğretmenlerin kendi okul ortamlarında kendilerini rahat hissedebilecekleri mekânlarda ve makul bir süre tanınarak yapılmıştır. Görüşme sonrası bulgular, öğretmenlere özetlenerek teyit alınmış eklemek ya da çıkarmak istedikleri hususların olup olmadığı sorulmuştur. Araştırmanın dış geçerliliğini (aktarılabirliği) artırmak için araştırmanın modeli, çalışma grubu, veri toplama aracı, veri toplama süreci, verilerin çözümlenmesi ve yorumlanması detaylarıyla tanımlanmıştır. Ayrıca çalışma grubunun mümkün olduğunca farklı yapıda ve kademedeki okullarda görev yapan öğretmenlerden oluşmasına dikkat edilmiştir.

Bu araştırma için Düzce Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulundan 21/07/2022 tarihinde, 2022/345 sayılı etik izni alınmıştır.

3. Bulgular

Bu bölümde öğretmenlerin görüşme formundaki sorulara verdikleri yanıtlarla elde edilen bulgular, araştırmanın amaçları doğrultusunda analiz edilerek verilmiştir.

3.1. Okul Müdürlerinin Okul İklimini Olumlu Etkileyen Tutum ve Davranışları

Araştırmaya katılan öğretmenlerin okul müdürlerinin okul iklimini olumlu etkileyen tutum ve davranışlarına dair görüşleri Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Okul Müdürlerinin Okul İklimini Olumlu Etkileyen Tutum ve Davranışları

Tema	Alt Tema	Kodlar	Katılımcı
Okul Müdürlerinin Okul İklimini Olumlu Etkileyen Tutum ve Davranışları	Etkili-Olumlu İletişim	İyi niyetli yaklaşım	EÖ1, EÖ3
		Açık iletişim	EÖ1, EÖ7
		Güler yüzlü davranma	KÖ1, KÖ6
		Uygun bir dil kullanma	EÖ4, EÖ7
		Değerli olduğunu hissettirme	KÖ2
		Kolay ulaşılabilirlik	EÖ1, KÖ4, EÖ4
		Karşılıklı güven duyabilme	KÖ2, EÖ5
		Paydaşların arasında bulunma	EÖ4, EÖ1, EÖ5
		Motive edebilme	EÖ5, EÖ7, KÖ6
	Adil Davranma	Öğretmenler arasında adaletin sağlanması	KÖ1, KÖ2, EÖ4
		Velinin öğretmenle yaşadığı sorunlarda adaleti sağlama	EÖ3, KÖ2
		Paydaşlara eşit mesafede durma	KÖ1, KÖ3, EÖ7
	Empati Kurma	Görevlerin eşit dağıtımı	EÖ4, EÖ3
		Kendini rahatlıkla anlatabilme	EÖ1, KÖ2, KÖ4
		İhtiyaçları anlama, karşılama	EÖ1, EÖ5, EÖ7
	Kararlara Katılım	Kişilerin özel durumuna göre konuşma	KÖ3, EÖ5, KÖ4
		Fikir alışverişinde bulunma	KÖ2, KÖ4, KÖ6
		Birlikte hareket etme	KÖ2, EÖ4, KÖ4
		Kararlara katılım	KÖ3, EÖ4, KÖ4, EÖ7
	Liderlik ile İlgili Beceriler	Şeffaflık	KÖ4
Mevzuat hususunda yetkinlik		EÖ3	
Çözüm bulmada öğretmene rehberlik etme		EÖ3	
		Çalışmalara, etkinliklere destek verilmesi	EÖ3, KÖ4, KÖ6

Tablo 2'ye göre öğretmenlerin, okul müdürlerinin okul iklimini olumlu etkileyen tutum ve davranışlarıyla ilgili ağırlıklı olarak, paydaşlarla kurulan olumlu ve etkili iletişimin önemine vurgu yaptıkları görülmüştür. Bununla ilgili bazı öğretmenlerin görüşleri şöyledir:

"[...] Güler yüzlü olması ve nasıl diyeyim mesela, rahatça odasına girebileceğiniz bir idari çalışma arkadaşıyla çalışmak çok keyif verici ve güzel. Yani bu şey değil tabii ki yine herkesin sınırı ölçüsünde, ama bir anlamda fikrine danışabileceğiniz, fikirlerini önemseydiğiniz desteğini hissettiğiniz insanla çalışmak gerçekten çok keyif verici." (KÖ1)

"Öğretmen kendini değerli hissettiği zaman okula mutlu geliyor, öğrencileriyle mutlu bir hava içerisine giriyor, okula mutlu geldiğinde de dersteki performansını etkiliyor, arkadaşlarıyla ilişkisini etkiliyor, yani her şeyi etkiliyor... Öğrencinin bazı derslerde becerisi olmayabilir, kapasitesi olmayabilir..." (KÖ2)

"[...] Dediğim gibi olumlu bir davranışta bulunan iş birliği içinde olan, biz dilini kullanan; daha çok yapalım, edelim; yapın edin değil de yapalım, edelim dilini kullanan bir müdür olduğu zaman o ortamda öğretmenler çok daha rahat ediyorlar." (EÖ4)

Öğretmenler, etkili ve olumlu iletişim kurabilen, güler yüzlü, uygun bir dil kullanan, kendilerine iyi niyetle yaklaşan, mümkün oldukça öğretmen ve öğrencilerin arasında yer alan ve onları dinleyip değerli olduklarını hissettiren, gerektiğinde kolaylıkla ulaşılacaklarını bildikleri okul müdürlerinin, bu tutum ve davranışlarıyla okul iklimine olumlu katkıları olduğunu belirtmişlerdir. Elde edilen bulgular, öğretmenlerin, okul müdürlerinin paydaşlar arasında adaletin tesisi hususundaki yaklaşımlarını da önemsediklerini göstermektedir. Bu konuda bazı öğretmenlerin görüşleri şöyledir:

"Ben okul müdürlerinin adil olmasının çok etkili olduğunu düşünüyorum. Herkese eşit uzaklıkta olmasını, bütün öğretmenlere karşı eşit tavır sergilemesinin daha verimli olduğunu düşünüyorum..." (KÖ1)

"[...] Olumsuz bir cevap alabilirsiniz okul müdüründen ama bunu herkese karşı böyle kim gitse aynısını söyler diye düşündüğünüzde.. biliyorsun ki adaletli oluyor, doğru olan o... Sadece bana olan şey değil

bu, bana özel bir şey değil. Kim belki aynı şeyi istese ona da aynı karşılığı verebilecekti. O şeye varabilirsek o güven de önemli diye düşünüyorum. Bu da yani adaletli olmakla bağdaşiyor...” (KÖ3)

“Biliyorsunuz okullarda komisyonlar kuruluyor, işteee, satın alma, muayene komisyonları gibi... Bir tek bir öğretmene vermek değil de birden fazla öğretmene eşit dağıtmak. Adaleti bu şekilde sağlamak lazım. [...] Öğretmenlere verilen işlerin bir dengede dağıtılması gerekiyor.” (EÖ4)

İfadelerden de anlaşılacağı üzere öğretmenlere, öğrencilere ve velilere karşı yapılan her türlü işlemde okul müdürünün onlara adaletli davranmasının ve tüm çalışanlara eşit mesafede durmasının, okul ikliminin olumlu etkilenmesi bakımından önemli olduğu belirtilmiştir. Diğer olumlu yaklaşımlardan biri de okul müdürünün empati kurabilme becerisi olarak belirlenmiştir. Empati kurabilme becerisine dair görüşlerden bazıları şöyledir:

“[...] Yakınlık duyma olabilir. Bir derdiniz olduğunda rahatlıkla iletebileceğiniz ve bunu karşıdaki kişi tarafından da anlaşılabilirliğini düşünmeniz öğretmende büyük bir rahatlama oluşturur diye düşünüyorum. Bu da okul iklimini olumlu yönde değiştirir, ya da olumlu yönde geliştirir diyebilirim.” (EÖ1)

“İnsanın bazen her saati birbirini tutmayabilir. Biraz daha anlayış gerektiren saati olabilir öğretmen için de. O an öğretmenin morali bozuktur ama bunu farklı bir şekilde yansıtmıştır... Müdürün anlaması gerekiyor, daha sonrasında konuşulabilir konu.” (EÖ5)

Öğretmenler, okul müdürünün onları anlamasını, rahatlıkla kendilerini ifade edebilmelerini, ihtiyaçları ve özel durumları için anlayış beklemekte olduklarını belirtmişlerdir. Okul müdürlerinin okul iklimini olumlu etkileyen tutum ve davranışlarından biri de öğretmenler tarafından kararlara katılım başlığı altında değerlendirilmiştir. Öğretmenlerin bu husustaki bazı görüşleri aşağıdadır.

“Görüş alması hem bir insanın değerli olduğunu hissettirir. Benim de demek ki fikirlerim önemseniyor gibisinden görüş alması önemli.” (KÖ3)

“Şeffaf olmalı müdür. Yaptığı, yapacağı, planladığı her şeyi herkesle paylaşmalı açık bir şekilde... Ben geldim okulda bir karar alınmış, gayet güzel işliyor da olabilir ama ben bunun arkasındaki dayanağı merak ediyordum ya da belki benim başka bir fikrim olabilir. [...] Daha rahat benimsenir, şeffaf olursa tabii ki.” (KÖ4)

Yapılacak çalışmalarda işlerin benimsenmesi ve yürütülmesi bakımından öğretmenlerin karar sürecine katılması ve bu süreçte kendi fikirlerinin de değerlendirmeye alınması, ayrıca yapılan işlerde şeffaflığın ön plana çıkarılmasının gerekliliği olumlu bir okul iklimi açısından önemli görülmüştür. Okul müdürünün liderlik becerilerinin, okul iklimine etkisi de öğretmenler tarafından dile getirilmiştir. Bu bakımdan araştırmaya katılan öğretmenlerin görüşleri şu şekildedir:

“Yönetmelik bilgisi çok önemli bence. Yani yetkinliği yerindeyse bu hem öğretmenlere kılavuzluk olarak da geri döner [...] Yönetmeliği biliyorsa olaya hâkimdir. Dolayısıyla da orada kişi karakteristik özellik olarak da bunu uygulayabiliyorsa, -orada biraz karakter devreye giriyor- uzmanlık bilgisi yöneticilik becerisi, artık ne dersek adına, onlarla birleştirebilirse öğretmene kılavuz olacağını düşünüyorum...” (EÖ3)

“...Öğretmenin bir şeyler yapabilmesi için müdürle iletişiminin iyi olması, müdürün onu desteklemesi gerekiyor. Ben bir gezi planı hazırlayacaksam ve müdürle bundan bir sorun yaşayacaksam neden hazırlayayım ki? O dersi ben gezi olmadan da yapar bitiririm.” (KÖ4)

“Yapılanı görmeli, hani müdürler genellikle yapılmayanı görüyorlar. Yapılmayanı eleştirmeli tabii ama, yapılanları da takdir etmeli. Yani hep sanki negatif anlamdaki şeyleri görüyorlar, pozitifleri görmüyorlar. Bu da öğretmenleri olumsuz anlamda, bizim motivasyonumuzu düşürüyor... Öyle yaptıkları zaman daha geriye gidiyoruz, hani çalışma şevkimiz düşüyor.” (KÖ6)

Okul müdürünün liderlik yeterliklerine sahip olması, öğretmenlerin motivasyonunu etkileyen bir durumdur. Okul müdürünün mevzuat konularındaki yeterliliği, çözüm bulmada öğretmene rehberlik etmesi ve çalışmalara, etkinliklere destek vermesi, liderlik becerileri kapsamında değerlendirilmiş ve motivasyon ile ilişkilendirilmiştir.

3.2. Okul Müdürlerinin Okul İklimini Olumsuz Etkileyen Tutum ve Davranışları

Araştırmaya katılan öğretmenlerin, okul müdürlerinin okul iklimini olumsuz etkileyen tutum ve davranışlarına dair görüşleri Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Okul Müdürlerinin Okul İklimini Olumsuz Etkileyen Tutum ve Davranışlar

Tema	Alt Tema	Kodlar	Katılımcı
Okul Müdürlerinin Okul İklimini Olumsuz Etkileyen Tutum ve Davranışları	İletişim Sorunları	İletişime kapalı olma	EÖ1, EÖ3, EÖ5, KÖ6
		Belirsiz söz ve tutumlar	EÖ3, EÖ7
		Motivasyon eksiklikleri	KÖ2, KÖ4, KÖ6
		Dedikodu kültürü	KÖ2
		Konuşma dili, hitap tarzı, ciddiyetsizlik	KÖ1
		Sürekli asabiyet, soğuk tavırlar	EÖ5, KÖ4, EÖ7, KÖ6
	Adaletsiz Yaklaşımlar	Öğretmenler arasında adaletsiz yaklaşımlar	EÖ2, KÖ2, EÖ4, KÖ4
		Öğrenciler (sınıflar) arasında adaletsiz yaklaşımlar	EÖ2
		İşlerin adaletsiz dağıtımı	EÖ4, EÖ7
	Empati Eksikliği	Sendikal, siyasi ayrımcılık	EÖ7, KÖ6
		Karşılıklı anlayıştan uzak olma	KÖ1, EÖ1
	Paydaşları Kararlara Katmama	İhtiyaçları göz ardı etme	KÖ1, EÖ5
		Fikirlere değer vermeme	EÖ2, KÖ2, KÖ3, EÖ4
	Liderlik Yaklaşımları	Kendi kararlarını yaptırma	EÖ2
		İnisiyatif vermeme	EÖ2, EÖ4
		İşleri emir komuta zinciri ile yönetme	EÖ1, EÖ4, EÖ7
		Çözüm odaklı olmama (bahaneler bulma)	EÖ2
			Okulu sahiplenmeme

Tablo 3'e göre öğretmenlerin okul müdürünün okul iklimini olumsuz etkileyen tutum ve davranışları hakkında üzerinde en çok durdukları konu, iletişimle ilgili belirttikleri konulardır. Bu hususta öğretmen görüşlerinden bazıları aşağıdadır.

"Sadece kendi idare odasında bulunan, bütün sistemi tek bir odadan yönetmeye çalışan, öğretmenlerden haberi olmayan ya da öğretmenlerin yaptığı işten haberi olmayan, herşeyi prosedürel olarak kağıt üstünden yürüten, [...] bu benim hoşuma gitmiyor. [...]Yani idareci öğretmenlerin içinde olmayınca kişi kendini okula ait hissetmiyor. Öğretmen okula ait hissetmiyor. Öğrenci okula ait hissetmiyor. Bence o ait hissetme olayı eğitimde çok önemli. [...]" (EÖ1)

"Çok şeyler yapıyorsun, başarmak için çok çaba sarf ediyorsun, bunları bazen söylüyorsun. Onlar da bunun farkında, idare, her şeyin.. Hani bunları ne bileyim bazen gaza getirmek için veya ne bileyim 'Aaa! Çok hoş hocam' diye söylemediklerinde veya hiç önemsemediklerinde insanın modu düşebiliyor." (KÖ2)

"Okul müdürü asık suratlı olursa okul iklimini çok olumsuz etkiler. Günlük hayatta da bu böyledir. Güler yüzlü biriyle daha rahat iletişim sağlanır. [...] Müdür, şöyle ki; bizim oraya ait olduğumuzu hissettirmeli, okula. [...] Öğrenci de ilk başta öğretmende başlıyor. Bana göre öğretmen çocuğuyla ne kadar ilgili, sevecen, güler yüzlü olursa, arkasından müdür bu şekilde sevecen bir müdür profili çizerse çocuk da okula karşı bir ön yargı ya da olumsuz bir düşünceye kapılmayacaktır. [...]" (EÖ5)

Öğretmenler, etkili ve olumlu bir bağ kuramayan, belirli bir netlik içermeyen talimatlarla işleri yaptırmaya çalışan, ciddiyetten uzak bir iletişim dilini ve sürekli sert ve kaba bir duruşu tercih eden, ayrıca dedikoduya engel olamayan okul müdürünün okul iklimini öncelikli olarak olumsuz yönde etkilediğini ifade etmişlerdir. Öğretmenlerin öncelik verdiği konulardan bir diğeri olan adalet kavramı ile ilgili olarak, okul müdürünün adalet kavramına yaklaşımı ve bu konuda okul iklimini olumsuz yönde etkileyen tutum ve davranışlarına dair öğretmen görüşlerinden bazıları şöyledir:

"Müdürün öğretmenler arasında davranışı çok farklıydı. Yani bir öğretmene normal arkadaşı gibi davranırken diğer bir öğretmenle çok emir vaki konuşabiliyordu. Ya da işte hitabeti farklı olabiliyordu. [...] Daha önceki tanışıklığı ile alakalı olabiliyordu, tanıdığı için, bir arkadaş ortamı oluştuğu için olabilir ya da tanımadıklarına karşı öyle olabilir ama dediğim gibi hadi öğretmenleri geçtim, diğer kendi altında çalışan müdür yardımcılara karşı da öyleydi..." (EÖ4)

"Okul müdürleri şöyle yapıyor. Birkaç öğretmeni gözüne kestiriyor. Bir etkinlik düzenlenecek mesela. Ne yapıyor bazı müdürler? Bunu işte, kime söylesem bana karşı gelmez ya da kaçınmaz diye bazı belli başlı öğretmene yükleniyorlar bu konuda. Bu sefer öbürleri ayrışıyor. Öbürleri ayrışınca ne oluyor okulda?"

Öğretmenlere arasında da bir kopukluk oluyor. Öğretmenlerle okul idaresi arasında da bir kopukluk oluyor.” (EÖ4)

“Öğretmenler kurul toplantısı yapılacaktı. Sendikal eyleme katılmak anayasal bir hak sonuçta. Sendika başkanı arkadaşlarımızdan biri de gitti eyleme. Müdür bey geldi toplantıya ve terör estirdi, bayağı hakaretler, küfürler... Bayağı tehditkâr konuşmalar ve bayağı şaşırдық hepimiz. Karşıda bir bina vardı oradan bile duyuldu konuşmalar. Odadan çıkardılar, tuvaletin kapısına falan tekme attı. Yani kendini kaybetti açıkçası. Biraz sinir krizi geçirdi. ...Sonucunda öğretmenler arasında da ayrışmalar oldu. [...] Yaşadığım en kötü olay, yani çalışmaktan en az zevk aldığım dönem o dönemlerdi. Okula gitmek istemedim.” (EÖ7)

Belirtilen görüşlerde okul müdürlerinin öğretmenler arasında ve öğrenci ya da sınıflar arasında adaleti gözetmeyen, iş bölümünde dengeyi göz ardı eden tutum ve davranışlarının okul iklimini olumsuz etkileyen unsurlar olduğu belirtilmiştir. Okul müdürünün paydaşlarını anlayamaması ya da daha farklı bir ifadeyle onlarla ilişkilerinde empati kuramamasına dair olumsuzluklar için bir öğretmen şunları ifade etmiştir:

“Öğretmen olarak düşünenecek olursak, hani hayatın bir sürü şekli var sağlıklı olduğumuz günler oluyor, rahatsız olduğumuz günler oluyor. ...O daha da verimliliği artırıyor diye düşünüyorum. Yani herhangi bir sağlık probleminde yine örnek vereceğim çalıştığım okullarda yani rapor alırken acayip strese girdiğim günleri biliyorum. Rapor alsanız da kabul etmem, döndürürüm, araştırtırım şeklinde muamelelere şahit oldum.” (KÖ1)

Öğretmenlerin görüşlerinde öne çıkan konulardan biri kararlara katılım hususundadır. Bu konudaki olumsuzluklara dair öğretmenlere ait bazı görüşler şu şekildedir.

“Fikirlerin önemsenmediği zaman bu beni olumsuz etkiler. Fikrimi söylediğimde önemsenmemek çok çok önemli benim için. Bu olumsuz etkiler, moralimi bozabilir, dersleri etkileyebilir derslerdeki tutumumu etkileyebilir.” (KÖ3)

“[...] Zamanla şeyi gördük, her şeyin kendinde toplanması gerektiğini, nasıl söyleyeyim inisiyatif vermiyor. Her şey kendinde toplanacak. Direkt ben söyleyeceğim, kararları tek başına alıyor, öğretmenlere emir vaki konuşuyor. Okul koridorlarına da kendi kafasına göre hiç danışmadan bize ya da öğretmenlere, danışmak derken fikir alışverişinde bulunmadan kafasına göre olumlu olumsuz şeyler astı. ....” (EÖ4)

Öğretmenler, belirttikleri görüşlerinde; öğretmenleri karar alma mekanizmasına katmayan, onlara inisiyatif vermeyen ve yalnızca kendi kararlarını önemseyip uygulayan okul müdürlerinin okul iklimini olumsuz etkilediklerini ve ortamı bozduklarını düşünmektedirler. Okul müdürünün liderlik becerilerini kullanırken okul iklimini olumsuz etkileyen tutum ve davranışlarına dair öğretmenlerin görüşlerinden bazıları aşağıda sunulmuştur.

“Sadece kendi idare odasında bulunan, bütün sistemi tek bir odadan yönetmeye çalışan, öğretmenlerden haberi olmayan ya da öğretmenin yaptığı işlerden haberi olmayan, her şeyi prosedürel olarak kâğıt üzerinde yürüten ya da her şeyi dikte ettiren, hani konuşmak yerine, anlatmak yerine işte ‘yapılacak, edilecek’ şeklinde daha direktifli ve emir komuta sisteminin geliştirdiği gibi olan...” (EÖ1)

Öğretmenler, okul müdürünün liderlik becerilerini gösterirken yalnızca zorlayıcı güç olan emir komuta sistemini tercih etmesi, işlerin yapılamamasında sürekli bahanelerin arkasına sığınması ve çözüm için çaba harcamaması, mevzuata sıkı sıkıya bağlı kalarak kendilerini gereksiz iş yükü altında bırakması gibi nedenlerle okul ortamındaki iklimin ideal olandan uzak olacağını belirtmişlerdir.

3.3. Okul İklimini Etkileyen Tutum ve Davranışlarının Bireysel ve Örgütsel Sonuçları

Araştırmaya katılan öğretmenlerin, okul müdürlerinin okul iklimini etkileyen tutum ve davranışlarının bireysel ve örgütsel sonuçlarına dair görüşleri Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. Okul İklimini Etkileyen Tutum ve Davranışlarının Sonuçları

Tema	Alt Tema	Kodlar	Katılımcı
Okul İklimini Etkileyen Davranışlar	Bireysel Etkiler	İşleri kabullenme, sahiplenme	EÖ3, KÖ1, EÖ4, EÖ2, KÖ4
		Okula aidiyet, tayin istememe	EÖ2, EÖ4
		Öğretmenin sosyal hayatına yansımalar	EÖ4, KÖ6

	Eşitlik, adalet duygusunun olmadığına dair inanç	KÖ1, EÖ5, KÖ5
	Yılgınlık, işten kaçma	KÖ2, KÖ4, EÖ7, KÖ6
	Mesleki zevk alamama, motivasyon eksikliği	EÖ4, EÖ5, EÖ7
	Okul ortamından uzaklaşma, tayin isteği	EÖ4, EÖ2, KÖ4, EÖ6
	Sinizm, idareye karşı olumsuz bakış	EÖ4, KÖ5
	Birlikte iş yapabilme, aile olduğumuz bilinci	EÖ3, KÖ4, EÖ6, EÖ7
Paydaşlar Arası İlişkiler	Paydaşlar arası ilişkilerde sorunlar	EÖ1, KÖ1, EÖ2, EÖ5
	Öğretmenler arası olumsuz rekabet	EÖ5, EÖ2
	Okul ortamında stres	EÖ1
Öğrencilere Yansımalar	Öğrenci davranışlarına olumlu yansımalar	KÖ3, EÖ5, KÖ4, EÖ7, KÖ5
	Öğrencilere olumsuz yansımalar	KÖ2, KÖ5, EÖ7
Eğitim Öğretim Faaliyetleri	Başarının artması	EÖ1, EÖ2, KÖ2, KÖ3
	Öğretim dışındaki etkinliklerde gelişme	KÖ2, EÖ4
	Başarısızlık	EÖ4, EÖ2, EÖ1, EÖ7

Tablo 4'e göre öğretmenlerden, okul müdürlerinin okul iklimini olumlu ya da olumsuz etkileyen tutum ve davranışlarının bireysel ve örgütsel sonuçlarıyla ilgili bireyleri etkileyen durumlara ağırlık verdikleri görülmüştür. Bununla ilgili bazı öğretmenlerin görüşleri şöyledir:

"[...] Çünkü orada, daha normal... Hani böyle öğretmenler işini bir çekinceyle korkuyla değil de aman yine müdürle papaz olacağız, yine tartışacağız, yine bir şey çıkacak sıkıntısıyla korkusuyla değil de daha kendi isteği ile birşeyleri yapar, öğrencileri daha benimser. Okulunu öğretmen daha benimser. (KÖ4)

"İnsan psikolojisi sonuçta en ufak şeyden etkileniyor. Dolayısıyla olumsuz davranış gördüğü zaman okul idaresinden bunu haliyle sınıfına da yansıtıyor. Hatta ileri gidelim evine de yansıtıyor. [...] Yani sosyal hayatına kadar yansıtıyor. (EÖ4)

"[...] Öğretmenleri etkilediğinde bütün okul etkilenmiş oluyor. Nasıl diyeyim? Bütün öğretmenler bu sefer okul idaresine karşı bir tutum davranış içerisine giriyor. Yani bir kutuplaşma oluyor. Bu da dediğim gibi, hani okuldaki verimi düşürüyor, ..." (EÖ4)

Öğretmenler, okul müdürünün olumlu tutum ve davranışlarıyla etkilediği okul ikliminde işlere daha çok sahip çıktıklarını ve okulu benimsediklerini, bunun sosyal hayatlarına dahi yansıdığını ve neticesinde okuldan ayrılmak istemediklerini belirtmişler, tersi durumda ise eşitlik ve adaletin olmadığı kabulüyle işten kaçma, yılgınlık gibi hislere kapıldıklarını, tüm bunların motivasyonlarını olumsuz yönde etkileyerek, okula aidiyet duygusunu azalttığını ve idareye karşı olumsuz bir bakış açısı geliştirdiğini ifade etmişlerdir. Öğretmenler, paydaşlar arası ilişkiler açısından da okul müdürünün tutum ve davranışlarının okul iklimini nasıl etkileyeceğine dair görüşlerde bulunmuşlardır. Görüşlerden bazıları aşağıdadır.

"[...] Öğretmenler arasında farklı bir rekabet ortamı oluşturursa bu öğretmenler arasında bir çatışmaya da sebep olabilir. Yani şöyle bir rekabet... Hani geçmiş zamanlardan örnek vererek anlatayım ben bunu. ...Hani bunlar yapıldığı zaman öğretmenler arasındaki o çatışmaya, yani ilişkiye zarar veriyor diyebiliriz." (EÖ5)

"En büyük olumsuzluk stres olur. Kişi yaşadığı ya da çalıştığı bölgede ne kadar stres altında olursa başarı düşer. Yani stres belirli bir seviyeye kadar olumlu etkileyebilir fakat stresin de çeşidi önemli. Mesela; [...] Ama dediğim gibi o stresi ne kadar dengeli ve dozunda olursa iklim, eğitim öğretim ortamı da olumlu yönde etkilenir, gelişir diye düşünüyorum." (EÖ1)

Elde edilen bulgulardan anlaşılacağı üzere öğretmenler, olumlu bir okul ikliminin neticesinde birlikte iş yapabilme ve aile gibi davranabilme becerilerinin geliştiğini, olumsuz bir iklimde ise bu becerilerin gelişemediğini, paydaşlar arası sorunların sıklıkla yaşandığını, olumsuz bir rekabet ve stres ortamının ortaya çıktığını ifade etmişlerdir. Okul müdürünün tutum ve davranışlarıyla etkilediği okul ikliminde öğrencilerin durumlarıyla ilgili belirtilen görüşlerden bazıları şöyledir:

"Normalde hareketli biriyim derste. O gün modum düşük olduğunda öğrenci de anlayabiliyor. Ne bileyim örnekleri somut vermiyorum. Öğrenciyi çıkarırım bu böyle bu böyle güldürerek anlatmaya çalışırım. O gün mutsuzsam, eğlenemiyorum, kendimi onları da eğlendiremiyorum falan... Şey yapıyorum, böyle biraz vicdan azabı çekiyorum mutsuz olunca onları da etkiliyorum." (KÖ2)

“Bir müdürün olumsuz özelliği çok fazlaysa okulda, belki akademik olarak başarılı çocuklar çok olabilir, ama çok mutlu çocuklar ya da çok mutlu öğretmenler olmaz orada. Yani ruhsal olarak baktığımız zaman buradan çok sağlıklı tipler çıkmaz.” (KÖ6)

Belirtilen görüşlerde, iklimin olumlu etkilerinin öğrenciyi iyi yönde etkilediği, olumsuz tutum ve davranışların öğrencide yansımalarının ise kötü yönde kendini gösterdiği, öğretmenler tarafından ifade edilmiştir. Okul müdürünün etkilediği olumlu ya da olumsuz okul ikliminin okuldaki, başarıyı nasıl etkilediğine dair bazı öğretmen görüşleri şu şekilde ifade edilmiştir:

“Güzel bir ortam olunca, verimli bir çalışma ortamı olunca okul başarı olarak, yani okulun başarısı da artar. Daha istekli, sonuçta başardıkça, hani insan daha bir hevesli daha bir şey olur. Bu sefer daha iyiye gitmek istersiniz hep. Olumlu olduğu zaman bence hep peşinde olumlu şeyleri getirir.” (KÖ3)

“Öğretmen mutlu olmadığı zaman, mutsuz bir öğretmenin çok şey davranacağını düşünüyorum ben, dersi sağlıklı işleyemeyeceğini düşünüyorum. Sağlıklı işleyebilmesi için kendinin önce mutlu olması gerekiyor. Okul idaresi ile iyi anlaşılıyor olabilmesi gerekiyor.” (EÖ4)

Araştırmaya katılan öğretmenler, okul müdürünün katkıda bulunduğu olumlu bir okul ikliminde, kendilerinin daha mutlu ve başarılı olacaklarını, bunun yansımalarının da gerek dersler gerekse de ders dışı etkinlikler için başarılı ve mutlu öğrenciler olarak kendini göstereceğini, aksi halde kendilerinin ve öğrencilerin mutsuz ve başarılarının düşük olacağını ifade etmişlerdir.

Sonuç ve Değerlendirme

Eğitim kurumları, bir ülkede geleceği kuran ve anlamlandıran, bunu yaparken de bireylerin çeşitli ihtiyaçlarını karşılama görevini üstlenmiş yapılardır. Bu denli önemli yapıların doğru işler yapabilmesi adına, her anlamda sağlıklı işlemesi ve amacına uygun sonuçlar üretmesi beklenir. Okullar, özellikle öğretmen ve öğrencilerin orada bulunmak zorunda oldukları yerler değil, olmak istedikleri yerler olmalıdır (Hoy, Hoffman, Sabo & Rutgers, 1996). Bunu gerçekleştirebilmenin koşullarından biri de olumlu ve sağlıklı bir okul ikliminin tesis edilmesidir. Çünkü olumlu ve sağlıklı bir okul iklimi, hedeflenen amaçların gerçekleştirilmesinde büyük rol oynar (Akbaba & Erdoğan, 2014). Okul ikliminin oluşmasındaki pek çok faktör içerisinde en büyük etken okul yöneticisidir. Okul yöneticisi, kişisel özellikleri, benimsediği ilkelere karşılık gösterdiği davranış şekilleri ve liderlik becerileriyle iklimi şekillendiren ya da var olan iklimin, çeşidinin belirlenmesine aracı olan kişidir (Karademir & Ören, 2020).

Görüşme yapılan öğretmenlerin olumlu bir okul iklimi için öne çıkardıkları unsurlardan ilk göze çarpan iletişim konusu olmuştur. Öğretmenler, sağlıklı bir okul ikliminin geliştirilmesi için öncelikli olarak paydaşlar arasında etkili ve olumlu bir iletişimin önemine değinmişlerdir. Araştırmanın bulgularından, iyi niyetli, iletişime açık, olumlu ilişkiler kurabilen, uygun bir dil kullanan, paydaşları motive ederek onların değerli olduklarını hissettirebilen, empati kurabilen, karşılıklı paylaşımlarla güven ortamını oluşturarak okul yöneten okul müdürlerinin, sürece olumlu katkılarda bulunduğu anlaşılmaktadır. Cana yakın, destekleyici ve öğretmenlerin fikir ve uygulamalarını paylaşabilecekleri bir ortamı oluşturabilen okul müdürleri, birlikte çalıştıkları öğretmenlerin öz yeterlilikleri ve iş doyumuna hem doğrudan hem de dolaylı olarak katkıda bulunmaktadır (Aldridge & Fraser, 2016). İletişim dili olumsuz, iletişime kapalı, öğretmenleri başarıya yönelik motive edemeyen, belirli bir netlikte kendini ifade edemeyen, sürekli asabi ve soğuk tavırlar sergileyen okul müdürlerinin ortamı gerdiği, paydaşlarda huzursuzluk ve güvensizlik hissi oluşturarak olumsuz bir iklimin oluşmasına sebep oldukları sonuçlarına varılmıştır. Tüm bunlarla ilgili alanyazında karşılaşılan birçok araştırma elde ettiğimiz bulguları desteklemektedir (Bayram & Aypay, 2021; Diş & Ayık, 2016; Göcen & Kaya, 2014; Karademir & Ören, 2020; Şahin & Atbaşı, 2020; Şentürk & Sağnak, 2021).

Önemsenen bir diğer öge ise adalet kavramıdır. Adalet kavramı ve güven duygusu birbirinden bağımsız düşünülmemeyecek şekilde birbirleriyle bağlantılıdır ve biri olmadan diğeri var olmaz. Eğer öğretmenler müdüre güveniyorlarsa o zaman müdürün adil davrandığı algısına sahip olurlar. Diğer yandan öğretmenler, müdürlerinin etik ve adil davrandığına dair bir inanca sahiplerse müdüre güven duymaları olasıdır. Öğretmenlerin birbirlerine karşı duydukları güven ve adalet duyguları önemli olsa da örgütsel adaletin tesis edilmesinde en önemli kişi okul müdürüdür (Hoy & Tarter, 2004). Adaletin tüm paydaşlar için doğru tesis edildiği, herkese eşit mesafede duran, görev ve yükümlülüklerin eşit paylaştırıldığı bir yönetim anlayışı öğretmenler arasındaki ilişkileri ve okul iklimini olumlu etkilemektedir. Okul müdürlerinin önyargılardan ve politik ya da sendikal farklılıkların etkisinde kalmayarak kararlarını adil bir şekilde vermeleri sağlıklı bir iklim için önemlidir (Özen, 2018). Aksi halde, öğretmenlerin birbirlerine karşı bakış açılarındaki olumsuzluklar, adam kayırmacılığın, sendikal ya da siyasi ayrımcılığın yapıldığına dair düşünceler, öğretmenleri birbirlerinden uzaklaştırarak olumsuz bir iklimin oluşmasını tetikleyecektir.

Araştırmanın bulgularından biri de alınan kararlara katılım konusunda öğretmenlerin istekliliği hususundadır. Okulun işleyişi ile ilgili alınacak kararlarda ve yönetsel süreçlerde, özellikle öğrencilerin desteklenmelerinde ve onlara en verimli şekilde yardımcı olunması gibi temel konularda öğretmenlerin katılımı, sürece sahip çıkma adına büyük katkı sunacaktır (Bahçetepe & Giorgetti, 2015). Yönetim süreçlerine dâhil edilmeyen, fikirleri önemsenmeyen, kararlara katılımı engellenen öğretmenler okula sahip çıkmakta isteksiz davranmakta ve okul iklimi olumsuz etkilenmektedir. Bu konuda Göcen ve Kaya, (2014) tarafından yapılan araştırma bulguları bu araştırmanın sonuçlarını desteklerken; Can ve Ozan (2020) tarafından yapılan araştırmada; fikirlerinin önemsenmediğine dair düşünceler ve ek iş yükü getirmesi gibi nedenlerden ötürü öğretmenlerin kararlara katılma konusunda isteksiz davrandıkları tespit edilmiştir.

Liderlik becerileri bakımından bu araştırmada elde edilen iletişime açık, destekleyici, işbirlikçi, demokratik ve dönüşümcü liderlik tarzını benimseyen okul yöneticilerinin sağlıklı bir iklimin oluşmasına çok önemli katkılarda buldukları sonucu, yapılan diğer araştırmalarla da desteklenmektedir (Akbaba & Erdoğan, 2014; Bogler, 2001; Güzelgörür, Demirtaş & Balı, 2021; Şenel & Buluç, 2016). Okul müdürü, okul için tüm personel tarafından kabul edilen ve desteklenen net hedefleri desteklediğinde, iklim üzerindeki liderlik etkisini yansıtan örgütsel sağlık puanları daha yüksek olacaktır (Macneil, Prater & Busch, 2009). Bu şekilde liderlik becerileri yönünden de iyi bir performans gösteren okul yöneticileri, okul iklimi ve motivasyonunu pozitif yönde artırarak, okulun amaçlarını gerçekleştirme noktasındaki rollerini daha güçlü ortaya koyarlar (Bakkal & Radmard, 2020). Açık iklime sahip, yenilikçi okul tarzını benimseyen bir okulun yöneticisi destekleyici müdür davranışlarını, kısıtlayıcı müdür davranışlarından daha fazla gösterir. Böyle bir ortamda öğretmen ve paydaşlar açısından olumlu bir iklim oluşur (Bodur & Argon, 2019). Aksine, çözüm odaklı olmayan, emir komuta zincirine göre hareket eden, otoriter tavırlar sergileyen okul yöneticilerinin okuldaki iletişimi, iş birliğini ve paylaşımı olumsuz etkileyerek sağlıksız bir okul ikliminin gelişmesine sebep oldukları tespit edilmiştir (Güzelgörür, Demirtaş & Balı, 2021; Özen, 2018; Şentürk & Saġnak, 2021; Tepe & Yılmaz, 2020) Öğretmenlerin bazılarının belirttikleri görüşlerden, okul müdürlerinin mevzuata sıkı sıkıya bağlı olarak öğretmenleri evrak işleri ve sık yapılan toplantılarla meşgul ettikleri, bunun da okul etkililiğini etkileyerek, öğretmen verimliliğini düşürdüğü ve yılgınlığa neden olduğu anlaşılmaktadır. Göcen ve Kaya (2014) ile Şenel ve Buluç (2016) tarafından yapılan araştırma sonuçları bu bulguları destekler niteliktedir.

Bu araştırmanın bulguları değerlendirildiğinde okul yöneticilerinin de diğer paydaşlar gibi okul iklimini etkilediği ve okul ikliminden etkilendiği anlaşılmaktadır. Hatta okul iklimini etkileyen paydaşlar arasında okul müdürleri ilk sırada gelmektedir. Bu etki, yöneticinin yönetime dair geliştirdiği yaklaşıma, liderlik yeterliliklerine, kişiliğine bağlı olarak değişkenlik gösterir (Akbaba & Erdoğan, 2014). Okul müdürünün okul iklimini olumlu etkileyen tutum ve davranışları neticesinde öğretmenlerin okula aidiyet ve aile olma duygularının gelişerek, iş doyumunu ile psikolojik iklim arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğundan (Mert & Özdemir, 2019), okulu ve işleri sahiplendiği, birlikte iş görebilme ve iletişim yeteneklerinin arttığı, güvenli okul algısının gelişerek öğrenci başarısına ve davranışlarına olumlu yansıdığı, ayrıca örgütsel öğrenmeye olumlu katkıları olduğu sonuçlarına varılmıştır. Bu bulgular yapılan bazı araştırma sonuçlarını da (Özdemir, Sezgin, Şirin, Karip & Erkan, 2010) desteklemektedir. İş birliği ve güçlü meslektaş ilişkilerini destekleyen bir okul ikliminde öğretmenlerin bütünleştirici öğretim uygulamalarını destekleme eğiliminde oldukları, öğrencilerin diğer derslerden edinilen bilgi, beceri ve gerçek hayat deneyimlerini yaşantılarına taşımalarına yönelik çalışmaları destekledikleri ve onları bağımsız öğrenmeye, sorgulamaya ve öğrenci özerkliğine teşvik ettikleri görülmüştür (Oder & Eisenschmidt, 2018). Ayrıca sağlıklı bir okul iklimini gerçekleyen, destekleyici liderlik davranışlarının neticesinde gelişen samimi ve işbirlikçi öğretmen davranışlarının öğretmenlerin yaratıcı düşünme eğilimlerini geliştirdiği, kısıtlayıcı ve emredici müdür davranışlarının sonucunda gelişen umursamaz öğretmen davranışlarının ise yaratıcı düşünme eğilimlerini olumsuz etkilediği görülmüştür (Türkdoğan & Özgenel, 2021). Olumsuz tutum ve davranışlar neticesinde eşitlik ve adalet duygularının zarar gördüğü, meslekten soğuma, yılgınlık ve okuldan uzaklaşma isteğinin arttığı, sonucunda da tayin isteyen öğretmen sayılarında artış görüldüğü, okulda gruplaşmaların ortaya çıkması neticesinde okul idaresine karşı sinik davranışların gelişebileceği ve paydaşlar arasında işbirliğinin azalacağı (Zengin & Bayar, 2022), olumsuz rekabetle birlikte iletişim sorunlarının yaşanabileceği, özellikle okul müdürünün gösterdiği liderlik tarzına bağlı olarak ortamda stres düzeyinin artacağı (Memduhoğlu & Şeker, 2010) ve tüm bunların öğrenci davranışlarına ve başarısına olumsuz yansıtacağı, dolayısıyla okulun her alanda son derece olumsuz etkilenebileceği söylenebilir.

Okul iklimini etkileyen paydaşlar arasında velilerin de bulunduğu göz önüne alındığında, okul müdürünün onlarla olan ilişkilerinin de iklimi etkilemesi söz konusu olmaktadır. İlğan, Çiftçi ve İlmaz (2020) tarafından yapılan araştırmada öğretmenler üzerinde en fazla gerilime neden olan faktör veli olarak belirlenmiştir. Bu çalışmada öğretmenler tarafından bu durum ifade edilmiş olup, okul yöneticilerinin, öğretmenlerle veliler arasında bir denge unsuru olmasını bekledikleri belirtilmiştir. Ayrıca İnce'nin (2020) Bitlis ilinde yaptığı çalışmada okul ile aile arasındaki iş birliğinin oldukça zayıf olarak belirlendiği ve bu durumun okul iklimini olumsuz etkileyerek başarı durumunun düşmesi ve disiplin sorunlarının yaşanmasında etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla okul yöneticisinin sorunlu çocuklarla sağlıklı iletişimi sağlamada ve özellikle bu anlamda okul aile iş birliğini geliştirmede öncü rol oynayarak (Zorbaz, Kızıldağ & Zorbaz, 2020) sağlıklı bir okul iklimini tesis etmesi beklenmektedir.

Sonuç olarak, okul iklimini olumlu ya da olumsuz etkileyen birçok faktör arasında okul müdürlerinin tutum ve davranışlarının önemi büyüktür. Okul ikliminin, çalışanlar üzerindeki ve örgütsel çıktılar üzerindeki etkileri düşünüldüğünde, okul müdürlerinin çok hassas ve profesyonel davranmaları gerektiği söylenebilir. Bu yeterliliklere sahip okul müdürlerinin, yönetici seçme ve atama süreçlerinde uygun yöntemlerle seçilmesi büyük önem taşımaktadır.

Öneriler

Olumlu bir okul ikliminin ortaya çıkarılmasında okul müdürünün otoriter, baskıcı ya da kısıtlayıcı liderlik modeli yerine, demokratik ve katılımcılığı sağlayan, destekleyici liderlik tarzını benimsemesi yerinde olacaktır. Bunların birer neticesi olarak da iletişim kanallarını daima açık tutabilmeli, daima çözüm odaklı olmalı, iş birliğini ve paylaşımı öne çıkaran tedbirleri almalı, yapılan olumlu çalışmaları desteklemeli ve paydaşlarını başarı yönünde motive edebilmelidir. Paydaşlarının içinde bulunduğu durumları anlayacak ve analiz edebilecek biçimde empati yeteneğini geliştirmelidir. Özellikle öğretmenler, öğrenciler ve velilerle olan ilişkilerde, adalet duygusunu zedeleyecek yaklaşımlardan kaçınmalı ve mutlaka adil olduğu hissini onlara yaşatmalıdır. Gerek yönetim sürecine gerekse de eğitim öğretim süreçlerine dair alınacak kararlarda öğretmenlerin fikirlerine değer verilmeli, kararlara katılımları sağlanarak, onların da okulun önemli birer aktörü olduğu hissettirmelidir.

Kaynakça

- Akbaba, A., & Erdoğan, H. (2014). Okul yöneticileri ve öğretmen görüşlerine göre okul ikliminin oluşması. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(5), 211-227.
- Aldridge, J. M., & Fraser, B. J. (2016). Teachers' views of their school climate and its relationship with teacher self-efficacy and job satisfaction. *Learning Environ Res*, 19, 291-307.
- Araşkal, S., & Gürbüz, A. (2021). Eğitim kurumlarında okul iklimi ve öğretmen yabancılaşmasının incelenmesi. *Uluslararası Eğiti Bilimleri Dergisi*, 28, 137-167.
- Aydoğan, Z. (2004). Okul kültürü ve iklimi. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 203-215.
- Bahçetepe, Ü., & Giorgetti, F. M. (2015). Akademik başarı ile okul iklimi arasındaki ilişki. *İstanbul Eğitimde Yenilikçilik Dergisi*, 1(3), 83-101.
- Bakkal, M., & Radmard, S. (2020). Okul müdürlerinin eğitimsel liderlik standartlarını karşılama düzeyleri ile öğretmenlerin okul iklimi algıları ve motivasyonları arasındaki ilişki. *İstanbul Aydın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(2), 163-195.
- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci; Nitel bir araştırma nasıl yapılır? *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388.
- Bayram, F., & Aypay, A. (2021). İlköğretim okullarında müdür etkililiği, okul iklimi ve öğrenci kontrol ideolojileri arasındaki ilişki. *Eğitimde Politika Analizi Dergisi*, 1(1) 49-63.
- Beaudoin, H., & Roberge, G. (2015). Student perceptions of school climate and lived bullying behaviours. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 174, 321-330.
- Bodur, E., & Argon, T. (2019). Yenilikçi okul ve örgüt iklimine ilişkin öğretmen görüşleri. *Uluslararası Liderlik Eğitimi Dergisi*, 1(1), 75-88.
- Bogler, R. (2001). The influence of leadership style on teacher job satisfaction. *Educational Administration Quarterly*, 37(5), 662-683.
- Can, E., & Ozan, C. (2020). Sınıf öğretmenlerinin okul yönetimine katılımlarının incelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 49(225), 55-87.
- Chung, J. F. (2020). Organisational climate and teacher commitment. *İzmir Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 64-70.
- Çalık, T., & Kılınc, A. Ç. (2018). Öğretim lideri olmanın anlamına ilişkin fenomenolojik bir araştırma. *Eğitim Kuramları ve Araştırma Dergisi*, 4(1), 1-13.
- Diş, O., & Ayık, A. (2016). Okul yöneticilerinin kullandıkları güç kaynakları ile örgüt iklimi arasındaki ilişki. *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 58, 499-518.
- Dönmez, Ş., & Taylı, A. (2018). Ortaokul öğrencilerinde okul iklimi, okula bağlılık ve okul yaşam kalitesi algısının incelenmesi. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9(2), 1-17.

- Ertem, H. Y., & Gökalp, G. (2020). Velilerin okul iklimi ve veli katılımı algılarının velilerin eğitim durumu ve çocuklarının öğrenim kademesine göre incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H. U. Journal of Education)*, 35(1), 78-91.
- Freiberg, H. J. (1999). *School climate: Measuring, improving and sustaining healthy learning environments*. H. J. Freiberg in, *School climate: (s. 3-5)*. Philadelphia: Falmer Press.
- Göcen, G., & Kaya, Z. (2014). İmam-hatip liselerinde çalışan öğretmen ve yöneticilerin okul iklim algısı ve bu algıya etki eden faktörler (İstanbul örneği). *Ondokuz Mayıs İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36, 67-102.
- Güzelgörür, F., Demirtaş, H., & Balı, O. (2021). Okul müdürlerinin yönetim tarzının okul iklimi ile ilişkisi. *Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 12(4), 129-150.
- Hallinger, P., & Heck, R. H. (1998). Exploring the principal's contribution to school effectiveness: 1980-1995. *School Effectiveness and School Improvement*, 9(2), 157-191.
- Helvacı, M. A., & Aydoğan, İ. (2011). Etkili okul ve etkili okul müdürüne ilişkin öğretmen görüşleri. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 41-60.
- Hoy, W. K., & Hannum, J. W. (1997). Middle school climate: An empirical assessment of organizational health and student achievement. *Educational Administration Quarterly*, 33(3), 290-311.
- Hoy, W. K., Hoffman, J., Sabo, D., & Rutgers, J. B. (1996). The organizational climate of middle schools. The development and test of the OCDQ-RM. *Journal of Educational Administration*, 34(1), 41-59.
- Hoy, W. K., & Tarter, C. J. (2004). Organizational justice in schools: no justice without trust. *International Journal of Educational Management*, 18(4), 250-259.
- Hoy, W. K., Miskel, C. G., & Tarter, C. J. (2013). *Educational Administration Theory, Research, And Practice*. New York: McGraw-Hill Companies.
- Hoy, W. K., Sweetland, S. R., & Smith, P. A. (2002). Toward an organizational model of achievement in high schools: The significance of collective efficacy. *Educational Administration Quarterly*, 38(1), 77-93.
- İlğan, A., Çiftçi, T., & İlmaz, M. (2020). Ortaöğretim öğretmenlerinin çalıştıkları okulun iklimine ilişkin algıları ile mesleki gerilim kaynakları arasındaki ilişki. *Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi*, 7(1), 4-18.
- İnce, C. (2020). Bitlis'te ortaöğretim kurumlarında görev yapan idareci ve öğretmenlerin eğitim-öğretim iklimine yönelik tespitleri. *Akademik İzdüşüm Dergisi*, 5(2), 227-239.
- Johnson, B., & Stevens, J. J. (2006). Student achievement and elementary teachers' perceptions of school climate. *Learning Environ Res*, 9, 111-122.
- Karademir, A., & Ören, M. (2020). Okul iklimi: Anaokulu yöneticileri ve öğretmenlerin bakış açısıyla karşılaştırmalı bir araştırma. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 206-236.
- Karcioğlu, F. (2001). Örgüt kültürü ve örgüt iklimi ilişkisi. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 62-80.
- Leymun, Ş. O., Odabaşı, H. F., & Yurdakul, I. K. (2017). Eğitim ortamlarında durum çalışmasının önemi. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi-ENAD*, 5(3), 369-385.
- Macneil, A. J., Prater, D. L., & Busch, S. (2009). The effects of school culture and climate on student achievement. *International Journal of Leadership in Education*, 12(1), 73-84.
- Memduhoğlu, H. B., & Şeker, G. (2010). Öğretmenlerin algılarına göre ilköğretim okullarının örgütsel iklimi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(1), 1-26.
- Mert, A., & Özdemir, G. (2019). Öğretmenlerin psikolojik okul iklimi algıları ile iş doyumunu düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 91-109.
- Mok, M. M., & McDonald, R. P. (1994). Quality of school life: A scale to measure student experience or school climate? *Educational and Psychological Measurement*, 54(2), 483-495.
- Oder, T., & Eisenschmidt, E. (2018). Teachers' perceptions of school climate as an indicator of their beliefs of effective teaching. *Cambridge Journal of Education*, 48(1), 3-20.
- Onat Kocabıyık, O. (2015). Olgubilim ve gömülü kuram: Bazı özellikler açısından karşılaştırma. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 55-66.

- Özdemir, M. (2010). Nitel veri analizi: Sosyal bilimlerde yöntem bilim sorunsalı üzerine bir çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 323-343.
- Özdemir, S., Sezgin, F., Şirin, H., Karip, E., & Erkan, S. (2010). İlköğretim okulu öğrencilerinin okul iklimine ilişkin algılarını yordayan değişkenlerin incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 38, 213-224.
- Özen, H. (2018). Öğretmen algılarına göre okul iklimi: Nitel bir çalışma. *Eurasian Journal of Educational Research*, 74, 81-98.
- Ramsey, C. M., Spira, A. P., & Rebok, G. W. (2016). School climate: Perceptual differences between students, parents, and school staff. *School Effectiveness and School Improvement*, 27(4), 629-641.
- Patton, M.Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Resnick, L. B., Spillane, J. P., Goldman, P., & Rangel, E. S. (2010). *Implementing innovation: From visionary models to everyday practice*. The Nature of Learning Using Research to Inspire Practice (s. 285-307), Paris. DOI: 10.1787/9789264086487-14-en
- Sanchez, J. E., Paul, J. M., & Thornton, B. W. (2020). Relationships among teachers' perceptions of principal leadership and teachers' perceptions of school climate in the high school setting. *International Journal of Leadership In Education*, 1-21. <https://doi.org/10.1080/13603124.2019.1708471>
- Schneider, B., Ehrhart, M. G., & Macey, W. H. (2013). Organizational climate and culture. *Annual Review of Psychology*, 64, 361-388.
- Şahin, A., & Atbaşı, Z. (2020). Olumlu okul iklimi oluşturulmasında öğretmenin rolünün incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED)*, 6(3), 627-689.
- Şenel, T., & Buluç, B. (2016). İlkokullarda okul iklimi ile okul etkililiği arasındaki ilişki. *Türk Bilim Araştırma Vakfı*, 9(4), 1-12.
- Şentürk, C., & Sağnak, M. (2021). İlköğretim okulu müdürlerinin liderlik davranışları ile okul iklimi arasındaki ilişki. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 10(1), 29-47.
- Tepe, N., & Yılmaz, G. (2020). Öğretmenlerin okul iklimi algılarının yordayıcısı olarak okul yöneticilerinin toksik liderlik davranışları. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 10(15), 3360-3381.
- Thapa, A., Jonathan, C., Guffey, S., & D'Alessandro, A. H. (2013). A review of school climate research. *Review of Educational Research*, 83(3), 357-385.
- Tofur, S., & Balıkcı, A. (2018). Okul yöneticileri ve öğretmenlere göre okul iklimini etkileyen faktörlerin incelenmesi: Ortaokul örneği. *Turkish Studies*, 13(11), 1279-1295.
- Türkdoğan, M., & Özgenel, M. (2021). Öğretmenlerin yaratıcı düşünme eğilimleri ile okul iklimi arasındaki ilişki. *Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 190-213.
- West, C. A. (1985). Effects of school climate and school social structure on student academic achievement in selected urban elementary schools. *Journal of Negro Education*, 54(3), 451-461.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayınevi.
- Yüksel, A. N. (2020). Nitel bir araştırma tekniği olarak: Görüşme. *International Social Sciences Studies Journal*, 6(56), 547-552.
- Zengin, A., & Bayar, A. (2022). Okullarda görev yapan öğretmenlerin gruplaşmalarının okul yönetim sürecine getirdiği yansımalar. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 280-297.
- Zorbaz, O., Kızıldağ, S., & Zorbaz, S. D. (2020). Suça sürüklenen ergenlerin okul iklimi algılarına ilişkin nitel bir çalışma. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(2), 415-430.

Extended Abstract

Aim and Scope

Educational organizations, and therefore schools, have a special and important place in the development and progress of societies among many organizational models that have unique characteristics within societies (Güzelgörür, Demirtaş & Balı, 2021). It is obvious that schools, which are social structures consisting of people who come together in order to

receive education and training activities in order to build the future of countries and societies, and to ensure that individuals belonging to the society are raised as qualified individuals who can take initiative at the same time, have an organizational structure (Akbaba. & Erdoğan, 2014). The existence of organizational climate, more specifically school climate, is also in question for these organizations. School climate is one of the most important factors affecting the achievement of goals expected from school by the society (Şenel & Buluç, 2016). The quality of school climate is highly important for the effectiveness of a school (Bakkal & Radmard, 2020).

Learning occurs in an interaction with a socio-cultural context, and it is social process (Oder & Eisenschmidt, 2018). The effective management of this process necessitates the creation and maintenance of a positive school climate. School climate defines rethinking and improving all climate tools and areas that need improvement, while addressing the effectiveness of learning environments (Freiberg, 1999). The cooperation, mutual interactions, transfer of emotions, and knowledge of the stakeholders in schools shape school climate, and it shapes schools by affecting many things from the physical characteristics of the school to the beliefs and values that people share, even relations between them. The more positive a school climate is, the more cooperation stakeholders have, and there will be a great contribution to learning environment (Bahçetepe & Giorgetti, 2015). There are many factors that affect the school climate positively or negatively. Tofur and Balıkçı (2018) claim negative factors to be lack of communication, injustice, individualism rather than cooperation, socio-economic status of the environment, workload of legislation. In the same study, positive factors are determined to be effective communication among stakeholders, the importance given to education, managers' appreciation of other stakeholders, managers' justice, cooperation among workers in terms of duties and responsibilities, predetermined division of workload, stakeholders' participation in decision-making, determination of school vision and mission by the participation of all stakeholders. Additionally, the most important factors shaping the school climate are observed to be school workers and environment.

In the study conducted by Hallinger and Heck (1998), it is found that the effect of school principals on learning occurs through the climate and culture of the school and does not have a direct effect. It has been observed that school principals have an indirect and measurable effect on school effectiveness and student success in general, and are in an active position in shaping the school through the school's vision, mission and goals, by influencing the school's structure, social networks, people and organizational culture. As can be inferred, this effect is not limited to school administrators' relationships with teachers. As an instructional leader who can create a learning school, manage human and material resources, ensure the continuity of professional development and lifelong learning, and set common goals, the school principal is the leading actor in the creation of an effective school culture and climate (Çalık & Kılınc, 2018). In fact, the main task in determining the school climate is on the school principals, and they affect the climate positively or negatively with their leadership behaviors (Şentürk & Saġnak, 2021). According to findings of some studies, in the formation of positive school climate, a fair management approach (Tofur & Balıkçı, 2018), a management approach which provides harmony and effective communication among teachers, the peace, accompanied by discipline, for both teachers and students (Helvacı & Aydoğan, 2011), and finally a management style with continuous support for teachers (Sanchez, Paul & Thornton, 2020) are influential. However, it is evident that schools with an authoritarian approach and disinterested and oppositional management styles (Guzelgör, Demirtaş & Balı, 2021) have a negative climate.

The purpose of this study is to determine teachers' perceptions and opinions about how school principals, one of the most important actors determining the school climate in schools, affect the climate. The study is also considered important in that it reflects the teachers' perspectives of the impact of school principals on the school climate and sheds light on future studies. For this purpose, answers to the following questions are sought.

1. Which attitudes and behaviors of school principals positively affect the school climate?
2. Which attitudes and behaviors of school principals negatively affect the school climate?
3. What are the individual and organizational consequences of school principals' attitudes and behaviors that affect the school climate positively or negatively?

Methods

The aim of this research is to determine teachers' opinions about principals' effects on school climate. The research is designed as a phenomenology, one of the qualitative research methods. The study group includes 13 teachers in primary, secondary, and high schools in Düzce city center in 2022-2023 academic year. Maximum variation sampling method, one of the purposeful sampling methods, is preferred. Data are collected through semi-structured interview questions. Content analysis technic is used in data analysis.

Findings

It has been observed that teachers mainly emphasize the importance of positive and effective communication with stakeholders regarding the attitudes and behaviors of school principals that positively affect the school climate. Findings show that teachers also care about school principals' approaches to establishing justice among stakeholders. Another positive approach is identified as the school principal's ability to empathize. One of the attitudes and behaviors of school principals that positively affect the school climate has been evaluated by teachers under the heading of participation in decisions.

The point that teachers mostly focus on about the attitudes and behaviors of the school principal that negatively affects the school climate is the opinion they have stated about communication. Regarding the concept of justice, the teachers refer to the school principal's approach to the concept of justice and the attitudes and behaviors that negatively affect the school climate in this regard. Teachers also refer to the inability to empathize and the school principal's attitudes and behaviors that negatively affect the school climate while using his leadership skills.

The participants state that in the school climate, which the school principal affects with his/her positive attitudes and behaviors, they embrace their work more and adopt the school; this even reflects on their social lives and as a result, they do not want to leave the school. However, in a negative school climate, they avoid work with the assumption that there is no equality and justice, they feel frustrated, all these affect their motivation negatively, their sense of belonging to school reduces, and they develop a negative perspective towards the administration.

Conclusion

Participants primarily emphasize the importance of effective and positive communication between stakeholders for the development of an effective school climate. From the findings of the research, it is understood that school principals, who are well-intentioned, open to communication, able to establish positive relations, use the language of us rather than the language of me, motivate the stakeholders and make them feel valued, empathize, and create an environment of trust through mutual sharing, make positive contributions to the process. Many studies in the literature support our findings (Göcen & Kaya, 2014; Diş & Ayık, 2016; Karademir & Ören, 2020; Şahin & Atbaşı, 2020; Bayram & Aypay, 2021; Şentürk & Sağnak, 2021).

Another important factor is the concept of justice. The concept of justice and the sense of trust are inextricably linked, and one cannot exist without the other. If teachers trust the principal, then they have the perception that the principal acts fairly. On the other hand, if teachers have a belief that their principal acts ethically and fairly, they are likely to trust the principal. Although the trust and justice feelings of teachers towards each other are important, the most important person in establishing organizational justice is the school principal (Hoy & Tarter, 2004).

One of the findings of the research is about the willingness of teachers to participate in decision-making processes. The participation of teachers in the decisions to be taken regarding the functioning of the school and in administrative processes, especially in basic issues such as supporting students and helping them in the most efficient way, will make a great contribution to handling the issue (Bahçetepe & Giorgetti, 2015).

In terms of leadership skills, the conclusion that the school administrators who adopt the communicative, supportive, collaborative, democratic and transformational leadership style arrived in this research makes a very important contribution to the formation of an effective climate is also supported by other studies (Bogler, 2001; Akbaba & Erdoğan, 2014; Şenel & Buluç, 2016; Güzelgörür, Demirtaş & Balı, 2021).

It is obvious that school principals are primarily effective and responsible in creating a positive and an effective school climate. In determining the relations of teachers with each other, with students and with the school administration, the leadership style shown by the school administrator comes to the fore. In order to create a positive school climate, it would be appropriate for the school principal to adopt a democratic and participatory, supportive leadership style instead of an authoritarian, oppressive or restrictive leadership model. As a result of these, they should always be able to keep in contact with partners, always be solution-oriented, and take measures that emphasize cooperation and sharing, support positive works and motivate their stakeholders towards success. They should develop the ability to empathize so that they can understand and analyze their stakeholders.

Konya Şer'îye Sicilleri Işığında Yazılan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi

Bibliometric Analysis of Graduate Theses Written in The Light of Konya Şer'îye Records

Merve Deniz¹, Hicran Hanım Halaç²

Öz

Şer'îye sicilleri birincil dereceden kaynaklar oldukları için lisansüstü tezlere konu olmuşlardır. Farklı disiplinler tarafından kentlere ait siciller değerlendirilmiştir. Söz konusu kentlerden biri ise Konya'dır. Ancak Konya özelinde yazılan tezlerle ilgili bibliyometrik analiz çalışmasına henüz rastlanmamıştır. Bu çalışmanın amacı Konya şer'îye sicilleri ışığında yazılan lisansüstü tezlerinin bibliyometrik analizini yapmaktır. Bu bağlamda 16 adet soru belirlenerek Ulusal Tez Merkezi veri tabanına kayıtlı Konya şer'îye sicilleri ışığında yazılan lisansüstü tezler, 3 Eylül-28 Ekim 2022 tarihleri arasında taranmıştır. Bu tarama sonucunda 1989-2022 yılları arasında yazılan 71 adet tez sayısına ulaşılmıştır. Elde edilen bulgular sonucunda en fazla tezin 2019 yılında araştırıldığı, Selçuk Üniversitesi'nde hazırlandığı, yüksek lisans türünde yayımlandığı, Türkçe yazıldığı saptanmıştır. Bu bağlamda bu çalışmanın siciller özelinde yazılan araştırmaların artırılmasına kaynaklık edeceği, ulusal düzeyde bilinmeyenlerin ortaya çıkartılmasına katkı sağlayacağı varsayılmaktadır. Bunun yanı sıra bir sonraki bibliyometrik analizlerin ise araştırmacıların çalışmalarına dair güncel gelişmeleri takip edebilmesi ve araştırmalara yönelik farkındalıkların sağlanabilmesi adına önem arz edeceği öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sistematik Literatür Taraması, Ulusal Tez Merkezi, Kadı Kayıtları, Kadı Defterleri, Konya.

Abstract

Since the şer'îye records are primary sources, they have been the subject of graduate theses. Urban registries were evaluated by different disciplines. One of these cities is Konya. However, bibliometric analysis studies on the theses written about Konya have not yet been found. This study aims to perform bibliometric analysis of graduate theses written in the light of Konya şer'îye registers. In this context, 16 questions were determined and the graduate theses written in the light of Konya şer'îye records registered in the National Thesis Center database were scanned between 3 September and 28 October 2022. As a result, the number of 71 theses written between 1989-2022 was reached. As a result of the findings obtained, it was determined that most theses were researched in 2019, prepared at Selçuk University, published in master's type and written in Turkish. In this context, it is assumed that this study will be a source for increasing the research written in the registry and will contribute to the discovery of unknowns at the national level. In addition, it is foreseen that the next bibliometric analyzes will be important for researchers to follow the current developments in their studies and to provide awareness for research.

Keywords: Systematic Literature Review, National Thesis Center, Qadi Records, Qadi Notebooks, Konya.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 25 / 01 / 2023

Accepted: 09 / 08 / 2023

¹ Yüksek Mimar (Doktora Öğrencisi), Eskişehir Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Eskişehir, Türkiye, deniz_merve13@hotmail.com, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-6341-0264>.

² Prof. Dr., Eskişehir Teknik Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Eskişehir, Türkiye, hhhalac@eskisehir.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0001-8046-9914>.

Giriş

Herhangi bir alanda yazılmış bilimsel çalışmaların kalitesinin değerlendirilip gelişim durumlarının irdelenmesi için detaylı bir biçimde ele alınması gerekmektedir. Bu sayede belirli bir alan üzerine yazılmış bilimsel araştırmaların kavramsal, teorik ve kuramsal çerçevesi belirlenmekte ve yeni eğilimlerin tespiti yapılarak eksik yönleri ortaya çıkartılmaktadır (Baytok, Boyraz ve Başar, 2021: 247). Özellikle gelecek çalışmalara ışık tutması açısından önem arz etmekte olup yapılan irdemeler, araştırmacıların yeni çalışmalara yönelmesine imkân tanımaktadır (Hall, 1991: 521). Bu açıdan bakıldığında en güncel yöntemlerin başında bibliyometrik analizler gelmektedir. Bibliyometri kavramı belirli bir alanda hazırlanan çalışmaların çeşitli yönlerini niceliksel olarak analiz eden bir yöntemdir (Pritchard, 1696: 348; Toksöz ve Birdir, 2016: 76). Bu yöntem sayesinde bilimsel çalışmalar analiz edilmektedir. Kavramın kökeni Fransızca bibliographie sözcüğünden türetilmiştir (Pritchard, 1696). Bu kavram türündeki çalışmaların öncüsü (Pritchard, 1696) “tez, kitap ve makale gibi yayınlarda istatistiksel ve matematik yöntemlerin kullanılmasını bibliyometri olarak” tanımlamıştır. Nitekim bu sayede bir konudaki en verimli araştırmalar ortaya çıkartılmaktadır. Analiz kapsamında, araştırılan konunun çeşitli parametrelerle istatistiksel durumunun ortaya çıkartılması ise başlıca hedeflerden biridir. Söz konusu parametreleri araştırmaların yayın türü, yeri, dili, tarihi, erişim durumu, araştırma alanı, anahtar kelimeleri, sayfa sayısı, yayımlandığı yer, yazarın cinsiyeti, danışmanların cinsiyeti, unvanı vs. gibi unsurlar oluşturmaktadır (Sandıkçı, Boyraz, Mutlu ve Gökçe, 2018: 2). Ayrıca lisansüstü tezlerinin bibliyometrik analizlerinin yapılması, bu tezlerin özelliklerinin ve literatüre katkılarının açığa çıkartılması açısından oldukça değerlidir (Güler, 2021: 139). Söz konusu türden çalışmalar son yıllarda artış göstermiş ve lisansüstü tezlerin incelenmesi oldukça önem kazanmıştır (Özkaraca ve Halaç, 2022: 221). Buradaki esas gaye, ilgilenilen alandaki lisansüstü tezlerin irdelenip mevcut durumlarının ortaya konulması ve ilerleyen süreçlerde yapılacak araştırmalara ışık tutmasını sağlamaktır. Çünkü yeni yapılacak tezlerin bir öncekilerden farklı bir yönden ele alınması, önceki çalışmalarının tekrarlanma riskini önlemektedir. İlaveten kişilerin çalışma alanlarıyla ilgili ayrıntılı alt yapının oluşmasına ve farklı yayın türlerinin hazırlanmasına da yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda çeşitli disiplinlerin tercihi olan bibliyometri, arşiv belgeleri ışığında yapılan çalışmaların da profilini tespit etmek amacıyla faydalanılan bir yöntemdir. Söz konusu belgelerden biri ise Osmanlı Devleti’nde mahkeme kayıtlarının tutulduğu ya da başkentten gelen resmi evrakların yer aldığı şer’iye sicilleridir.

Kadılar, taşrada devletin en üst düzey temsilcileridir. Görevleri boyunca baktıkları davaları ya da merkezden gelen resmi evrakları şer’iye sicillerine kaydetmişlerdir. Bu sicillerde cinayet, evlilik, boşanma, fetih, kaçakçılık, eşkıyalık, askeri işler, halkın istek ve şikâyetleri, belediye işleri, mülk satışları gibi pek çok konu yer almaktadır. Zira her türlü anlaşmazlıkları çözen kadılar, taşrada adaleti sağlamakla yükümlüdürler. Ayrıca bu konular ışığında bahsi geçen kentlerin adları, coğrafi sınırları, mülk dağılımları, içerisinde yaşayan toplumların dini ve etnik kökenleri hakkında bilgilere ulaşılmaktadır (Avşar, 2019: 1). Bu bağlamda kentlerin mimari, kültürel, toplumsal, sosyolojik, iktisadi ve hukuki yapısı dair pek çok veri barındıran birincil derecen kaynaklardır. Dolayısıyla bu kaynakları incelemeyen Osmanlı kentlerinin farklı yönlerini açıklamak mümkün değildir. Nitekim şer’iye sicillerinin ayrıcalıklı bir yeri olup söz konusu yönlerin tespit edilmesi açısından siciller üzerine yapılan çalışmaların sayısı gittikçe artmaktadır. Farklı disiplinler tarafından hem sicillerin transkripsiyonları yapılmakta hem de siciller ışığında kentin toplumsal, tarihi, kültürel, iktisadi, mimari yapısı değerlendirilmektedir. Bu kentlerden biri ise Anadolu’nun eski yerleşimlerinden biri olup varlığı yaklaşık MÖ 2000’li yıllara dayanan Konya’dır. Nitekim kentte kayıt altına alınan sicillerin sayısı oldukça fazladır. Bu siciller günümüzde farklı alanlarda çalışmalar yürüten araştırmacıların araştırmalarına konu olmuştur. Özellikle lisansüstü tezler yazılarak kentin farklı yıllardaki sosyal, iktisadi, hukuki, dini, kültürel yapısı değerlendirilmiştir. Ancak Konya özelinde yazılan bu tezlerle ilgili bir bibliyometrik analiz çalışmasına henüz rastlanmamıştır. Bu çalışmanın amacı Konya şer’iye sicilleri ışığında yazılan lisansüstü tezlerinin bibliyometrik analizini yapmaktır. Böylelikle söz konusu tezlerin kalitesi değerlendirileceğinden, gelişim durumları inceleneceğinden, teorik çerçeve belirleneceğinden ve bir sonraki çalışmalara altyapı sunulacağından yeni araştırmacılara fayda sağlayacağı öngörülmektedir. Bu bağlamda bibliyometrik analiz çalışmasının yapıldığı bu makalenin araştırma konusunu, Konya şer’iye sicilleri ışığında yazılan lisansüstü tezler oluşturmuştur. Nitekim belirli dönemleri geniş kapsamlı bir biçimde ele alıp araştırmalara katkı sunan lisansüstü tezler değerli veriler içeren kaynaklardır. Daima gelişim sürecinde olan bu kaynakları bibliyometrik yöntemlerle analiz etmek önem arz etmektedir (Çıkrık, Yılmaz ve Toprak, 2019: 18). Bu bağlamda araştırma kapsamında Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi veri tabanına kayıtlı lisansüstü tezler incelenmiştir.

1. Kavramsal Çerçeve: Şer’iye Sicilleri

1.1. Şer’iye Sicillerinin Tanımı ve Tarihsel Gelişimi

Sicil kelimesi, “resmi belgelerin kaydedildiği kütük” olarak tanımlanmıştır (TDK, 2022). Mehmet Zeki Pakalın bu kelimeyi “okumak, kaydetmek ve karar vermek” şeklinde belirtmiştir (Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, 2004). Bu kapsamda şer’iye sicilleri kadıların kararlarını, insanoğlunun hukuki olaylarını, yargı ile ilgili birtakım yazılı kayıtları ve hüccetleri içeren defterler olarak ifade edilmektedir (Pakalın, 2004: 212). Söz konusu siciller şer’i mahkemelerde belirli bir

kronolojik sıra doğrultusunda kadınların verdiği kararların, hüccetlerin, hükümlerin yazıldığı; bir vakanın, hibenin, beyanın ya da hususun resmîyete bağlandığı; başkentten ya da devlet adamlarından gönderilen ferman, emir, berat, tebliğ, mektup, tezkere gibi resmi belgelerin kadınlar tarafından doğruluğu tespit edilip kaydedildiği defterlerdir. Nitekim şer'îye sicilleri, kadı defteri veya mahkeme defteri olarak da ifade edilmektedir (Büberci, 2017: 2). Dolayısıyla bu defterlerde Osmanlı Devleti'nin merkezde ve taşrada yaşayan her kesimden insanlar arasındaki ilişkilere yönelik bilgilerin yer aldığını söylemek mümkündür. Özellikle de ekonomi, sosyoloji, tarih, hukuk, mimarlık gibi pek çok alana dair veriler sunan önemli kaynaklardır (Uğur, 2010: 8). Bu bağlamda Osmanlı kentleri üzerine yapılacak çalışmalarda öncelikle incelenmeleri gerekmektedir.

Mahkemelerin bilgileri kayıt altına alma uygulaması İslam tarihinde Emeviler Dönemi'ne kadar uzanmaktadır. Dönemin Mısır kadısı Süleyman b. İtir, daha önce bir miras davasını hükme bağlamış iken taraflardan biri sonradan inkâr edince olayı yeniden değerlendirmiş ve ispat edilmesini kolaylaştırmak için de sicile kaydetmiştir. Böylelikle durum resmîleştirilmiş ve bundan sonraki davalarda mahkemede görüşülen meselelerin kaydedilmesi aynen devam ettirilmiştir. Osmanlı'da ise kuruluşundan beri kadılık makamı varlığını sürdürse de 15. yüzyıldan sonra sicil kayıtlarına ulaşılmaktadır (Yaman, 1938: 153-164). Özellikle kararlar verilirken Müslüman ve gayrimüslim toplumlar için adaletli bir hukuk sistemi oluşturulmuş ve her toplum kendi dini inancına göre yargılanıp dava sonuçlandırılmıştır. Ancak bunun yanı sıra bazı durumlarda hükümdarın verdiği hükümlerde mahkeme kararlarında rol oynamıştır (Halaçoğlu, 1991: 104). Bu bağlamda Osmanlı'nın kendi hukuk sistemini oluşturduğunu söylemek muhtemel olup İslam'a göre düzenlenen şer'î hukuk ile İslamiyet öncesinden devam eden töre kurallarının kapsadığı örfi hukukun varlığından bahsetmek mümkündür. Nitekim Osmanlı hukukunda kadı, kazasker ve Divan-ı Hümayun olmak üzere üç organ mevcuttur. Yargıdan sorumlu kişiler ise kadınlar olup şahıslar arasındaki çekişmeleri, anlaşmazlıkları ve davaları şer'î hükümlere göre çözmekle yükümlüdür (Atar, 2001: 66). Zira kazaskerler tarafından görevlendirilerek fethedilen yerlere tayin edilmiş ve yetkileri mülki, adli, askeri, mali ve beledi alanları içermiştir (Ortaylı, 2001: 69-70). Ancak kadınların yetkileri buldukları yer ile sınırlandırılmış ve diğer yerlerden sorumlu tutulmamışlardır (Bayındır, 2002: 69).

Mahkemede alınan kararlar kadınlar ya da naibler tarafından ölçüsü 35-40 cm boya, 16-17 cm enine sahip olan defterlere yazılmıştır (Uğur, 2010: 8). Şer'îye sicilleri de bu defterlerden biridir. Kadınlar göreve başlarken sicile isimlerini yazmış ve görevleri bittiğinde ise sicillere görevlerinin bittiğini belirterek göreviye teslim etmişlerdir (Akgündüz, 2002: 58). Bu defterlerin kâğıtları oldukça dayanıklı, mürekkepler kaliteli ve yazılar divânî rik'a ya da ta'lik hatla yazılmıştır (Uğur, 2010: 9). Böylelikle günümüze kadar orijinal olarak gelebilmişlerdir. Bu bağlamda Osmanlı'da önemli görülen her konunun kaydedildiğini belirtmekte fayda vardır. Birincil dereceden en güvenilir belgelerden kabul edilen siciller pek çok meseleye ışık tutmaktadır (Taş, 2014: 454-456). Söz konusu kayıtlar sayesinde yazıldıkları dönem hakkında detaylı verilere ulaşılmaktadır. Özellikle de kent tarihi ve mahalli tarih açısından önem arz etmektedirler. Sicilde yer alan veriler sayesinde toplumun örf ve âdeti, gelenek ve görenekları, gündelik hayatı, satılan yiyecek, giyecek ve içecek fiyatları, emlak ve hayvan satışları, bireylerin ödediği vergiler, kentli-devlet merkezi-taşra görevleri arasındaki münasebetler, bireylerin devlete karşı görev ve sorumlulukları öğrenilmektedir. Yani kent sakinlerinin yaşam tarzına ve yaşantı şekline dair geniş bulgular tespit edilmektedir.

1.2. Şer'îye Sicillerinin Önemi ve Sicillerde Yer Alan Belgelerin Sınıflandırılması

Şer'îye sicilleri devletin sosyal, idari, ekonomik, mimari, adli, askeri yönü hakkında bilgi veren temel kaynaklardan biridir. Bu sicillerden kaza, sancak, eyalet, beylerbeylik, sancakbeyliği, kadılık, naiplik, mübaşirlik, muhızlılık, çavuşluk, subaşılık, voyvodalık gibi kavramlara dair veriler yer almaktadır (Kaya, 2007: 2). Ayrıca sicile kayıt edilecek bir davada tüm insanların dili, dini ve rengi ayırt edilmeden ilgili konu dâhilinde defterlere aktarılmıştır. Dolayısıyla müslim ve gayrimüslim millet hakkında detaylı verilere ulaşılmaktadır. İlaveten nikâh, cinayet, yetim ve sahipsiz kimselerin bıraktıkları malların korunması, miras, vasi tayini gibi davalara kadınlar bakmıştır (Akgündüz, 1988: 15). Bu bağlamda sicillerde çocuk sayısı, konut tipi, aile yapısı gibi toplumsal yaşama dair bilgilerin bulunduğunu söylemek mümkündür.

Siciller yazıldıkları bölgenin ekonomik hayatına yönelik veriler içeren kaynaklardır. Toplumun geçim tarzını, ithalat-ihracat durumunu, yetiştirdiği tarım ürünlerini, beslediği hayvanları, vergi durumlarını yansıtmaktadırlar. Bu sicillere bakarak yöredeki meslekler, sanatlar, para türleri hakkında detaylı bilgilere ulaşılmaktadır (Akgündüz, 1988: 16). Dolayısıyla yazıldıkları dönemlerin refah düzeyleri hakkında çıkarım yapmak mümkündür. Ayrıca satış belgelerinden satılan mülklerin türleri, satışın kimler arasında gerçekleştirildiği, bu kişilerin unvanları ile cinsiyetleri, mülkün yol ağlarına dair verileri, komşuluk ilişkileri, komşularının unvan ile cinsiyetleri, satış tutarı, para cinsi, mülkün özellikleri gibi veriler ışığında sosyal yaşama dair tespitler yapılmaktadır. İlaveten seferberlik, savaş hazırlıkları, askerlerin sayısı, nereye gidecekleri, izin durumları, emeklilikleri, ölüm, sakatlık, planlama, ordunun geçeceği yolların bakım-onarımı, erzak ile mühimmat nakli araç-gereç durumu gibi konular da şer'îye sicillerine işlenmiştir (Kayıran, 1983: 132).

Şer'îye sicillerinde pek çok kayıt çeşidi bulunmaktadır. Söz konusu kayıtların bazıları mahkemede davalar olup bazıları İstanbul'dan gelen evraklardır. Bu bağlamda sicillerin sadece kadınlar tarafından mahkemede kaleme alınmadığını

merkezden gelen belge suretlerinin kadılar tarafından defterlere geçirildiğini söylemek mümkündür (Akgündüz, 2002: 57). Dolayısıyla hem davaların hem de belgelerin defterlere yazılması, evraklarda sahtekârlık yapılmasını önlemiştir (Akgündüz, 1988: 19). İlam, tereke kayıtları, ma'rûz, mürâsele, hüccet birinci türden belgeler arasında değerlendirilmiş ve kadılar tarafından düzenlenmiş; ferman, buyruldu, berat, emir, tezkere, temessük ise ikinci türden belgeler kapsamında yer almış ve merkezden gönderilmiştir (Uğur, 2010: 9). Birinci tür belgeler çoğunlukla defterlerin ön kısımlarına, ikinci tür belgeler ise arka taraflarına kaydedilmiştir. Bu bağlamda hüccet, "senet, delil" anlamına gelmekte olup kadı huzurunda taraflardan birinin beyanda bulunması diğerinin bu beyanı onaylamasına dair belgedir (Oğuz ve Akgündüz, 1998: 450). Nitekim bir hüccette davalı, davacı ve dava konusu bulunmaktadır. Kadının verdiği karara göre hüccetin aslı taraflara verilmiş ve sureti ise sicile kaydedilmiştir. Köle-cariye azadı, evlenme, karşılıklı boşanma, nikâh feshi, boşama, miras, rehin, borçla ilgili konular, alım-satım, vesayet, sulh, iflas, emanet, darp, cinayet ve gasp gibi konular hüccetlerin kapsamında yer almaktadır. Nitekim delil ve tescil nitelikli belgeler olduğunu söylemek mümkündür (Oğuz ve Akgündüz, 1998: 446). İlam, "bildirmek, işaret koymak, öğretmek" anlamına gelmekte olup şer'i hükmün verildiği ve altında kadının imzası ile mührünün yer aldığı belgedir (Kütükoğlu, 1998: 345). Söz konusu belgede kadının verdiği hükümde bulunduğu için diğer kayıtlardan ayrılmaktadır. Özellikle hüccette hâkim kararı olmadığı için sadece noter gibi hukuki durumu aktarmakta ve bu yönüyle ilamdan farklılaşmaktadır (Akgündüz, 1988: 21). Kelime anlamı arzu edilen şey olan Ma'rûz, bir delil ya da hüküm içermeyen kadının idari bir durum hakkında yazdığı veya toplumun kadıya ya da icra makamlarına ilettiği şikâyet dilekçelerine denilmektedir (İnalçık, 2000: 50). Mürâse veya çoğul olarak mürâselât ise kadının kendisinden daha alt kademede bulunan kişilere ya da makamlara veya kendisine yazdığı belgelerdir (Akgündüz, 2002: 66). Merkezden gelen belgeler olan fermanlar, padişahın tuğralı emirleridir. Berat, memuriyete ya da bir vazifeye atananların bildirildiği ve üzerinde padişahın tuğrasının bulunduğu tayin belgesidir. Buyruldu; sadrazam, vezir, beylerbeyi, kaptan-ı derya ve kazasker gibi devlet adamlarının kendilerinden alt makamlarda bulunanlara gönderdikleri emirlerdir. Tezkireler, aynı beldedeki resmi kurumlar ile kişiler arasında haberleşmenin sağlandığı ve resmi konuların yer aldığı belgelerdir. Temessükler, bir borcun ödendiğine veya bir şeyin alındığına dair kişilere verilen belgedir (Altan, 2007: 11).

2. Araştırmanın Yöntemi

Belirli dönemleri geniş kapsamlı bir biçimde ele alıp araştırmalara katkı sunan lisansüstü tezler değerli veriler içeren kaynaklardır. Daima gelişim sürecinde olan bu kaynakları bibliyometrik yöntemlerle analiz etmek önem arz etmektedir (Çıkrık, Yılmaz ve Toprak, 2019: 18). Dolayısıyla belirli bir alanda literatüre kazandırılmış çalışmaların bu yöntemlerle analiz edilmesi söz konusu çalışmaların kalitesinin değerlendirildiği, gelişim durumlarının incelendiği, teorik çerçevenin belirlendiği ve bir sonraki çalışmalara kaynaklık ettiği için gerekli olup yeni araştırmacılara fayda sağlamaktadır. Bu bağlamda bibliyometrik analiz çalışmasının yapıldığı bu makalenin araştırma konusunu, Konya şer'îye sicilleri ışığında yazılan lisansüstü tezler oluşturmuştur.

Çalışma boyunca incelenen lisansüstü tezlerindeki ölçütler ve araştırma soruları şunlardır:

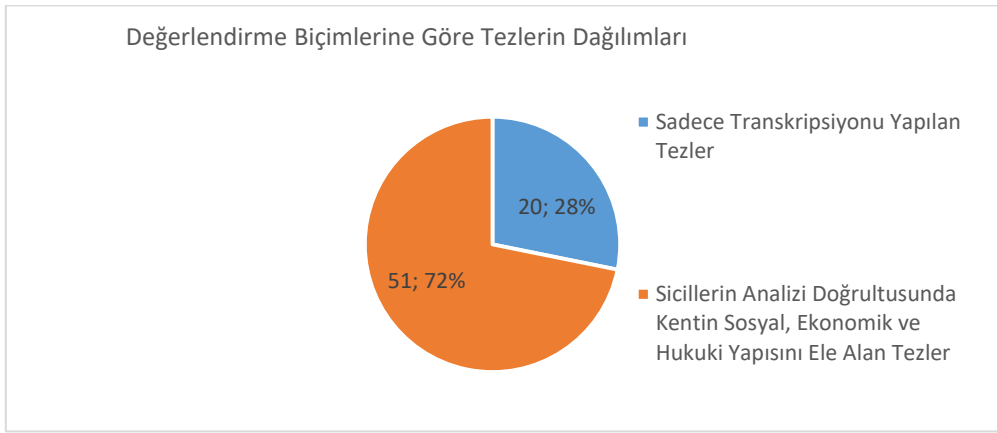
- 1) Değerlendirme biçimlerine göre tezlerin dağılımları nasıldır?
- 2) Transkripsiyonların varlığına göre tezlerin dağılımları nasıldır?
- 3) Yıllara göre lisansüstü tez sayılarındaki dağılım nasıldır?
- 4) Türlerine göre lisansüstü tez sayılarındaki dağılım nasıldır?
- 5) Yayın dillerine göre lisansüstü tez sayılarındaki dağılım nasıldır?
- 6) Araştırma konularına göre lisansüstü tez sayılarındaki dağılım nasıldır?
- 7) Tez danışmanlarının unvanlarına göre lisansüstü tez sayılarındaki dağılım nasıldır?
- 8) Tez danışmanlarının cinsiyetlerine göre lisansüstü tez sayılarındaki dağılım nasıldır?
- 9) Yayınladıkları üniversitelere göre lisansüstü tez sayılarındaki dağılım nasıldır?
- 10) Enstitülere göre lisansüstü tez sayılarındaki dağılım nasıldır?
- 11) Anabilim dallarına göre lisansüstü tez sayılarındaki dağılım nasıldır?
- 12) Bilim dallarına göre lisansüstü tez sayılarındaki dağılım nasıldır?
- 13) Sayfa sayılarına göre lisansüstü tez sayılarındaki dağılım nasıldır?
- 14) Yazarların cinsiyetlerine göre lisansüstü tez sayılarındaki dağılım nasıldır?
- 15) Erişim durumlarına göre lisansüstü tez sayılarındaki dağılım nasıldır?

16) Anahtar kelimelere göre lisansüstü tez sayılarındaki dağılım nasıldır?

Çalışma kapsamında bu 16 adet soru belirlendikten sonra Ulusal Tez Merkezi (YÖKTEZ) veri tabanına kayıtlı Konya şer'iyeye sicillerini ışığında yazılan lisansüstü tezler, "Konya ve şer'iyeye sicilleri" anahtar kelimeleri ile taranmış ve bu tarama sonucunda 1989-2022 yılları arasında yazılan 71 adet tez sayısına ulaşılmıştır. Ardından söz konusu tezler, önceden belirlenen sorulara göre ayrı ayrı analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, tablolar ya da grafikler ile desteklenmiştir. Ayrıca lisansüstü tezler, 3 Eylül-28 Ekim 2022 tarihleri arasında taranmıştır.

3. Bulgular

Konya şer'iyeye sicilleri ışığında yazılan lisansüstü tezler tarandığında toplam 71 adet teze ulaşılmıştır. 20 tanesi Konya'nın farklı yıllarını ele alan sicillerin sadece transkripsiyonlarının yapıldığı, geriye kalan 51 tanesi ise aktarılmak istenilen yıllara ait sicillerin analizi doğrultusunda kentlin sosyal, ekonomik ve hukuki yapısının değerlendirildiği tezlerdir. Bu 51 adet tezin 10 tanesinin içinde de sicillere ait transkripsiyonların varlığını görmek mümkün olup ayrıca 13 tanesinin de erişimi olmadığından bünyesinde çalışılan şer'iye sicilinin transkripsiyonunun bulunup bulunmadığına dair bir tespit yapılamamıştır. Grafik 1'de değerlendirme biçimlerine göre tezlerin dağılımları, Tablo 1'de ise transkripsiyonların varlığına göre tezlerin dağılımları verilmiştir.

Grafik 1. Değerlendirme Biçimlerine Göre Tezlerin Dağılımları

Tablo 1. Transkripsiyonların Varlığına Göre Tezlerin Dağılımları

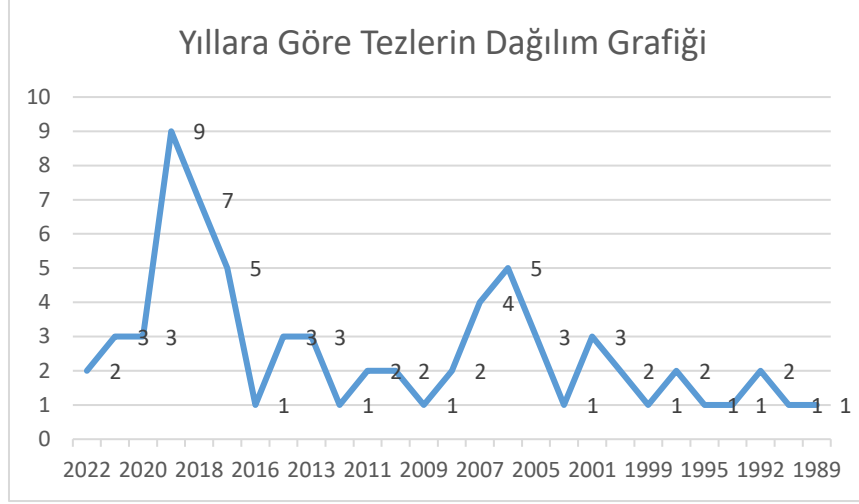
Sadece Transkripsiyonu Yapılan Tezler		
Toplam 10 adet, %28		
Kentin Sosyal, Ekonomik, Hukuki Yapısını Değerlendiren Tezler		
İçlerinde Transkripsiyonu Bulunanlar (10 adet, %20)	İçerisinde Transkripsiyonu Bulunmayanlar (28 adet, %55)	Erişimi Olmayıp Tespiti Yapılamayanlar (13 adet %25)

Yıllara göre tezler incelendiğinde en fazla tez, 2019 yılında yayınlanmıştır. 10.11.2022 tarihine kadar Türkiye'de 2016, 2012, 2009, 2003, 1999, 1995, 1994, 1991, 1989 yıllarında 1; 2022, 2011, 2010, 2008, 2000, 1996, 1992 yıllarında 2; 2021, 2020, 2014, 2013, 2005, 2001 yıllarında 3; 2007 yılında 4; 2017, 2006 yıllarında 5; 2018 yılında 7; 2019 yılında 9 adet tez literatüre kaydedilmiştir. Tablo 2'de yıllara göre tezlerin dağılımı, Grafik 2'de ise yıllara göre tezlerin dağılım grafiği verilmiştir. Bu bağlamda tezlerin yıllara göre dengeli bir biçimde dağılmadığını özellikle de 2019 yılından sonraki süreçte gittikçe azalım gösterdiğini söylemek mümkündür.

Tablo 2. Yıllara Göre Tezlerin Dağılımı

Yıllar	Sayı	%	Yıllar	Sayı	%
2022	2	3	2007	4	6
2021	3	4	2006	5	7
2020	3	4	2005	3	4
2019	9	13	2003	1	1
2018	7	10	2001	3	4
2017	5	7	2000	2	3

2016	1	1	1999	1	1
2014	3	4	1996	2	3
2013	3	4	1995	1	1
2012	1	1	1994	1	1
2011	2	3	1992	2	3
2010	2	3	1991	1	1
2009	1	1	1989	1	1
2008	2	3	Toplam	71	100

Grafik 2. Yıllara Göre Tezlerin Dağılım Grafiği

Araştırma kapsamında irdelenen 71 adet lisansüstü tez, türlerine göre analiz edildiğinde %87 oranıyla en fazla yüksek lisans tezinin, %13 oranıyla da doktora tezinin yazıldığı görülmüştür. Dolayısıyla yayımlanan tezlerin en çok yüksek lisans seviyesinde olduğu aşikârdır. Tablo 3'te lisansüstü tezlerin türlere göre dağılımı verilmiştir.

Tablo 3. Lisansüstü Tezlerin Türlerine Göre Dağılımı

Tezlerin Türü	Sayı	%
Yüksek Lisans (YL)	62	87
Doktora (DR)	9	13
Toplam	71	100

Lisansüstü tezlerin, yayın diline göre dağılımları incelendiğinde 71 adet tezin 70'inin (%99) Türkçe, 1'inin ise İngilizce yazıldığı tespit edilmiştir. Tablo 4'te ise lisansüstü tezlerin yayın diline göre dağılımı verilmiştir.

Tablo 4. Lisansüstü Tezlerin Yayın Diline Göre Dağılımı

Tezlerin Dili	Sayı	%
Türkçe	70	99
İngilizce	1	11
Toplam	71	100

Araştırma doğrultusunda konularına göre analiz edilen 71 adet tezin 62'si %90 oranıyla Tarih konusunu kapsamaktadır. Diğerler konularda yazılan tezlerin sayısı 1 ya da 2 olup özellikle Mimarlık alanında 1 adet hazırlanması dikkat çekicidir. Tablo 5'te lisansüstü tezlerin konularına göre dağılımı verilmiştir. Dolayısıyla Konya şer'iyeye sicilleri ışığında yazılan tezlerin genelinin Tarih üzerine olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 5. Lisansüstü Tezlerin Konularına Göre Dağılımı

Tezlerin Konusu	Sayı	%
Tarih	62	90

Din	1	1
Din; Sosyoloji	2	3
Din; Tarih	1	1
Arşiv; Din; Hukuk	1	1
Hukuk; Tarih	1	1
Türk Dili ve Edebiyatı	1	1
Halk Bilimi; Türk Dili ve Edebiyatı	1	1
Mimarlık	1	1
Toplam	71	100

Lisansüstü tezlerin 36'sını (%50) profesör doktor, 20'sini (%28) doçent doktor, 14'ünü (20) doktor öğretim üyesi unvanına sahip kişiler yönetmiştir. Bu unvanların haricinde 1 kişinin unvanı yalnızca doktordur. Tablo 6'da tez danışmanlarının unvanlarına göre tez sayılarındaki dağılımın verileri sunulmuştur. Bu danışmanların 68'ini erkek, 3'ünü ise kadın bireylerdir. Tablo 7'de tez danışmanlarının cinsiyetlerine göre tez sayılarındaki dağılım verilmiştir. Nitekim tezlerin çoğunluğunun erkek cinsiyete sahip bireyler tarafından yürütüldüğünü söylemek mümkündür. Bu durumun farklı cinsiyete sahip danışmanlarda neden değişkenlik gösterdiğini ya da kadın danışmanlarda konuya dair araştırmaların az bir oranda olmasının ne sebeple olduğunu sorgulamaktadır.

Tablo 6. Tez Danışmanlarının Unvanlarına Göre Tez Sayılarındaki Dağılım

Unvan	Sayı	%
Prof. Dr.	36	50
Doç. Dr.	20	28
Dr. Öğretim Üyesi	14	20
Dr.	1	2
Toplam	71	100

Tablo 7. Tez Danışmanlarının Cinsiyetlerine Göre Tez Sayılarındaki Dağılım

Cinsiyet	Sayı	%
Kadın	3	1
Erkek	68	99
Toplam	71	100

Konya şer'îye sicilleri ışığında yazılan lisansüstü tezlerin %75'i Selçuk Üniversitesi'nde yazılmıştır. Tablo 8'de yayımlandıkları üniversitelere göre tez sayılarındaki dağılım gösterilmiştir. Söz konusu tezlerin 68'i (%97) Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanmıştır. Diğer enstitülerin sayısı ise 1'dir. Tablo 9'da enstitülere göre tez sayılarındaki dağılım sunulmuştur. Dolayısıyla en çok tezin Selçuklu Üniversitesi'nde ve Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yer aldığı saptanmıştır.

Tablo 8. Yayımlandıkları Üniversitelere Göre Tez Sayılarındaki Dağılım

Üniversite Adı	Sayı	%
Selçuk Üniversitesi	53	75
Necmettin Erbakan Üniversitesi	2	3
Ankara Üniversitesi	3	4
Artvin Çoruh Üniversitesi	1	1
Ankara Hacı Bayram Üniversitesi	1	1
Fırat Üniversitesi	2	3
Ordu Üniversitesi	1	1
Tokat Gazi Osman Paşa Üniversitesi	2	3
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	1	1
İnsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi	1	1
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	1	1
Marmara Üniversitesi	1	1
Gazi Üniversitesi	1	1
Yüzüncü Yıl Üniversitesi	1	1
Toplam	71	100

Tablo 9. Enstitülere Göre Tez Sayılarındaki Dağılım

Enstitü	Sayı	%
Sosyal Bilimler	68	97
Lisansüstü Eğitim	1	1
Ekonomi ve Sosyal Bilimler	1	1
Fen Bilimleri	1	1
Toplam	71	100

İncelenen lisansüstü tezlerinin anabilim dalları analiz edildiğinde 58 tanesinin %82 oranıyla Tarih Anabilim Dalı'nda yer aldığı saptanmıştır. Bu oranı %4 oranıyla Temel İslam Bilimleri ile Felsefe ve Din Bilimleri takip etmiştir. Türk Dili ve Edebiyatı anabilim dallarında yazılan tezlerin sayısı 2; İslam Tarihi ve Sanatları, Yeniçağ Tarihi ve Mimarlık anabilim dallarındakilerin sayısı ise 1'dir. Ayrıca anabilim dalı belirtilmeyen 2 adet tez bulunmaktadır. Tablo 10'da anabilim dallarında göre tez sayılarındaki dağılım verilmiştir. Bu bağlamda en çok tezin Tarih Anabilim Dalı'nda yazıldığı çıkarılmaktadır.

Tablo 10. Anabilim Dallarna Göre Tez Sayılarındaki Dağılım

Anabilim Dalı	Sayı	%
Tarih	58	82
Felsefe ve Din Bilimleri	3	4
Türk Dili ve Edebiyatı	2	3
İslam Tarihi ve Sanatları	1	1
Temel İslam Bilimleri	3	4
Yeniçağ Tarihi	1	1
Mimarlık	1	1
Belirtilmemiş	2	3
Toplam	71	100

Lisansüstü tezler bilim dallarına göre analiz edildiğinde en fazla tezin %52 oranıyla Yeniçağ biliminde yazıldığı görülmüştür. Bu sırayı %17 oranıyla Yakınçağ takip etmiştir. Diğer bilim dallarının sayısı oldukça az olup ayrıca 12 tane tezde ise bilim dalı belirtilmemiştir. Tablo 11'de bilim dallarına göre tez sayılarındaki dağılım gösterilmiştir.

Tablo 11. Bilim Dallarna Göre Tez Sayılarındaki Dağılım

Bilim Dalı	Sayı	%
Yeniçağ	37	52
Din Sosyolojisi	2	3
Yakınçağ	12	17
Türk Dili	1	1
Halk Edebiyatı	1	1
İslam Tarihi ve Sanatları	1	1
İslam Hukuku	4	6
Dinler Tarihi	1	1
Belirtilmemiş	12	17
Toplam	71	100

Sayfa sayılarına göre tezlerin dağılımı incelendiğinde 1-100 sayfa aralığında 3 adet (%4), 101-200 sayfa aralığında 20 adet (%28), 201-300 sayfa aralığında 9 adet (%13), 301-400 sayfa aralığında 13 adet (%18), 401-500 sayfa aralığında 7 adet (%10), 501-600 sayfa aralığında 7 adet (%10), 601-700 sayfa aralığında 7 adet (%10), 701-800 sayfa aralığında 2 adet (%3), 801-900 sayfa aralığında 2 adet (%3) ve 901-1000 sayfa aralığında 1 adet (%1) tez yazılmıştır. Tablo 12'de sayfa sayılarına göre tez sayılarındaki dağılım verilmiştir.

Tablo 12. Sayfa Sayılarına Göre Tez Sayılarındaki Dağılım

Sayfa Sayısı	Sayı	%
1-100	3	4
101-200	20	28
201-300	9	13
301-400	13	18
401-500	7	10
501-600	7	10
601-700	7	10
701-800	2	3
801-900	2	3
901-1000	1	1
Toplam	71	100

Tez yazarlarının cinsiyetleri irdelendiğinde 26 adet tez yazarının kadın, 45 adedinkinin ise erkek cinsiyete sahip olduğu tespit edilmiştir. Tablo 13'te yazarların cinsiyetlerine göre tez sayılarındaki dağılım sunulmuştur.

Tablo 13. Yazarların Cinsiyetlerine Göre Tez Sayılarındaki Dağılım

Cinsiyet	Sayı	%
Kadın	26	37
Erkek	45	63
Toplam	71	100

Erişim durumlarına göre Konya şer'îye ışığında yazılan tezler analiz edildiğinde 63'ünün (%89) YÖKTEZ veri tabanı aracılığıyla erişime açık olduğu, 8'inin (%11) TÜBESS üzerinden erişilebileceği saptanmıştır. Tablo 14'te erişim durumlarına göre tez sayılarındaki dağılım verilmiştir. Yazar tarafından belirli bir süre boyunca kısıtlanan lisansüstü tezlerine dair bir bulgu ise elde edilememiştir. Bu durum neticesinde tezlerin geneline ulaşım sağlanabileceğini söylemek mümkündür. Özellikle YÖKTEZ bu bağlamda araştırmacılara kaynak oluşturmaktadır.

Tablo 14. Erişim Durumlarına Göre Tez Sayılarındaki Dağılım

Erişim Durumu	Sayı	%
YÖKTEZ Veritabanı Üzerinden Erişilebilir	63	89
TÜBESS Üzerinden Erişilebilir	8	11
Toplam	71	100

İncelenen 71 adet tezin 39'unda (%55) anahtar kelimeler mevcut iken 26'sında (%37) anahtar kelime mevcut değildir. 6 tezin ise erişimi olmadığından anahtar kelimelerinin varlığına dair bir çıkarım yapılamamıştır. Tablo 15'te anahtar kelimelerinin durumuna göre tez sayılarındaki dağılım gösterilmiştir. Bu 39 adet tezde ise toplam 72 adet anahtar kelimenin kullanıldığı tespit edilmiştir. "Konya", "şer'îye sicili ya da şer'îye sicilleri" anahtar kelimeleri 30 kez; "kadın", "mahkeme" kelimeleri 16 kez; "Osmanlı veya Osmanlı Devleti" 9 kez; "da'va" 6 kez; "aile", "mahalle" 4 kez; "kadın", "sosyal ve ekonomik hayat" 3 kez; "belgeler", Osmanlı tarihi", "toplum", "evlenme", "boşanma" 2 kez kullanılmıştır. Tablo 16'da anahtar kelimelerinin dağılımı sunulmuştur.

Tablo 15. Anahtar Kelimelerinin Durumuna Göre Tez Sayılarındaki Dağılım

Anahtar Kelimelerinin Durumu	Sayı	%
Mevcut	39	55
Mevcut Değil	26	37
Belirsiz	6	8
Toplam	71	100

Tablo 16. Anahtar Kelimelerinin Dağılımı

Kullanılan Anahtar Kelimeler	Sıklık
Konya, Şer'îye Sicili (Şer'îye Sicilleri)	30
Kadı, Mahkeme	16
Osmanlı (Osmanlı Devleti)	9
Da'va (Dava)	6
Aile, Mahalle	4
Kadın, Sosyal ve Ekonomik Hayat	3
Belgeler, Osmanlı Tarihi, Toplum, Evlenme, Boşanma	2
Şer'îye, Sicil, Sancak, Mehir, Kaza, Merkez-Taşra İlişkileri, Konya (Meram-Sille), Konya Şehir Tarihi, İlgin, Tanzimat, Bağcılık Kültürü, Bağ Yerleşmeleri, Konya Geleneksel Mimarisi, Konya Arazi Kullanımı, Kentleşme, Konya Kültürü, Anadolu Kültürü, Çocuk, Yetim, Himaye, Suç, Miras, Hırsızlık, Cinayet, Hibe, Sulh ve Teharüc, Şehir Masrafları, Vergi Yükü, Klasik Dönem, Dedikodu, Duygular Tarihi, Konya Şehir Tarihi, Sosyal Hayat, Konya Şer'îye Sicili, Madun, Mağdur, Ehl-i Örf, Reaya, Osmanlı'da Adalet, Hak Arama, XVI-XVII Yüzyıllar, XVIII. Yüzyıl, 19. Yüzyıl, Söz Varlığı, Kavram Alanı Sözlüğü, Şer'îye Mahkemeleri, Vekalet Hücetleri, Seydişehir, İç Ticaret, Tüccar, Ekonomi, Ticaret Yolları, Mülkiyet, Ortakçılık, Tarla, Ticarileşme, Unvan	1

Şekil 1'de Konya şer'îye sicilleri ışığında yazılan lisansüstü tezlerinin mevcutta ulaşılan anahtar kelimelerine dair kelime bulutu gösterilmiştir. Bu bağlamda en çok kullanılan kelimelerin "Konya", "şer'îye sicili", "kadı", "mahkeme", "Osmanlı" ve "dava" olduğu görülmektedir.

Şekil 1. Anahtar Kelimelerine Dair Kelime Bulutu

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada, Konya şer'îye sicilleri ışığında yazılan lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi yapılmıştır. Söz konusu çalışma kapsamında tezlerin değerlendirme biçimleri, transkripsiyon varlıkları, yayımlandıkları yıllar, türleri, dilleri, araştırma konuları, danışmanlarına ait unvanlar ile cinsiyetler, üniversiteleri, enstitüleri, anabilim dalları, bilim dalları, sayfa sayıları, yazarlarının cinsiyetleri, erişim durumları, anahtar kelimeleri analiz edilmiştir. Bu bağlamda ulusal düzeyde bilimsel araştırmaların incelenmesinde öncelikli kaynak olan YÖK Ulusal Tez Merkezi'ndeki lisansüstü tezler 03.19.2022-28.10.2022 tarihleri arasında taranmıştır. Dolayısıyla 28 Ekim 2022 tarihi ve öncesinde literatürde yer alan çalışmalar ele alınmıştır. Taramalar sonucunda Konya şer'îye sicilleri ışığında yazılan 62'si yüksek lisans, 9'u doktora olmak üzere toplam 71 adet tez incelenmiştir.

Konya şer'îye sicilleri ışığında yazılan tezlerin genelinin sicillerin analizi doğrultusunda kentin belirli bir döneminin sosyal, ekonomik ve hukuki yönüyle ele alındığı (%72), sadece transkripsiyonu yapılanların ise daha az bir oranda (%28) olduğu dikkat çekmektedir. Transkripsiyonların tarih, mimarlık, sanat tarihi, hukuk, ekonomi gibi pek çok disipline ait çalışmalara kaynaklık edeceğinden buna yönelik araştırmaların artırılması önerilmektedir. Yayımlanan tezlerin en çok 2019 yılında gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Yıllara göre düzenli bir dağılımın olmadığı ve inişli-çıkışlı bir grafik türünün belirdiği görülmüştür. Nitekim ilerleyen süreçlerde konu ile ilgili araştırmalara öncelik verilmesinin önem arz edeceği düşünülmektedir. Ayrıca tezlerin çoğunluğunun (%62) yüksek lisans türünde gerçekleştirildiği, doktora düzeyinde yazılan tezlerin (%9) ise yüksek lisans düzeyindeki tezlere oranla daha az olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla birincil dereceden kaynak olmaları nedeniyle doktora düzeyindeki araştırmalarda da sayılarının artırılması gerekmektedir. Tezlerin neredeyse tümünün (%99) Türkçe dilinde yazıldığı, öncelikle (%90) tarih konusunu kapsadığı, yarısını profesör unvanlı kişilerin yönettiği, danışmanların yaklaşık tamamının (%99) erkek cinsiyete sahip olduğu, genellikle (%75) Selçuk Üniversitesi'nde yazıldığı, çoğunlukla Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde (%97) hazırlandığı, en çok (%82) Tarih Anabilim Dalı'nda araştırıldığı

saptanmıştır. İlaveten bilim dallarının yarısından fazlasını (%52) Yeniçağ oluşturduğu, en fazla (%28) 101-200 sayfa aralığında belirlediği, yazarların genellikle (%63) erkek olduğu, çoğunluğunun (%89) YÖKTEZ veri tabanı üzerinden erişilebildiği, %55'inde anahtar kelimelerin bulunduğu ve bu anahtar kelimelerinin kullanım sıklığının en fazla "Konya, Şer'iye Sicili (Şer'iye Sicilleri)" kelimelerine ait olduğu tespit edilmiştir.

Bu bağlamda incelenen lisansüstü tezlerinde karşılaşılan farklı anabilim dalları, bilim dalları, konuların çeşitliliği ve anahtar kelimelerindeki dağılım gibi ölçütler Konya şer'iye sicillerinin birçok disiplinin araştırma alanında yer alabileceğini ve bu konuda söz konusu disiplinlerin yükümlülük sahibi olabileceğini göstermektedir. Nitekim siciller özelinde yazılan çalışmaların artırılmasının ilerleyen araştırmalara kaynaklık edeceği ve ulusal düzeyde bilinmeyenlerin ortaya çıkartılmasına katkı sağlayacağı öngörülmektedir. Ayrıca bibliyometrik analizlerin ise araştırmacıların çalışmalarına dair güncel gelişmeleri takip edebilmesi ve araştırmalara yönelik farkındalıkların sağlanabilmesi adına önem arz ettiğini varsayılmaktadır. Dolayısıyla söz konusu bibliyometrik analizlerin farklı disiplinlerden bireyler tarafından devam ettirilmesi önerilmektedir.

Kaynakça

- Akgündüz, A. (1988). *Şer'iye sicilleri*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Akgündüz, A. (2002, Temmuz). *İslam hukukunun Osmanlı Devleti'nde tatbiki: Şer'iye mahkemeleri ve şer'iye sicilleri*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Altan, M. (2007). *1748 – 1749 yılında Konya'da sosyal ve iktisadî hayat (57 numaralı şer'iye siciline göre)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya, Türkiye.
- Atar, F. (2001). *Kadı*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Avşar, S. (2019). *5 numaralı Konya şer'iye sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi (1562-1834)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Artvin Çoruh Üniversitesi, Artvin, Türkiye.
- Bayındır, A. (2002). *Örneklerle Osmanlı'da ceza yargılaması*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Baytok, A., Boyraz, M. ve Başar, B. (2021). Somut olmayan kültürel miras konulu bilimsel yayınların veri görselleştirme tekniği ile bibliyometrik analizi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 246-262.
- Büberci, Ö. (2017). *1681-1682 tarihlerinde Konya'da sosyal ve ekonomik hayat (26 numaralı konya şer'iye siciline göre)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya, Türkiye.
- Çıkrık, R., Yılmaz, İ. ve Toprak, L. S. (2019). Türkiye'de turizmin etkileri konusunda yerel halkın bakış açısını konu alan lisansüstü tezlerin bibliyometrik profili. *Journal of Hospitality and Tourism Issues*, 1(1), 17-29.
- Güler, F. (2021). Siyasi partiler hukuku ile ilgili lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi. *Selçuk Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 4(2), 137-167.
- Halaçoğlu, Y. (1991). *XIV-XVII. yüzyıllarda Osmanlılarda devlet teşkilatı ve sosyal yapı*. Ankara: TTK Yayınları.
- Hall, C. M. (1991). Tourism as the subject of post-graduate dissertations in Australia. *Annals of Tourism Research*, 18(3), 520-523.
- İnalçık, H. (2000). *Osmanlı'da devlet, hukuk, adalet*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Kaya, Ö. Ş. (2007). *Konya valilerinin bazı gelir ve giderleri (1700-1725)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya, Türkiye.
- Kayıran, M. (1983). *Şer'iye sicillerinin askeri tarih bakımından önemi. Birinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, Genelkurmay Basımevi, Ankara*, 131-137.
- Kütükoğlu, M. S. (1998). *Osmanlı belgelerinin dili*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Oğuz, M. ve Akgündüz, A. (1998). *Hüccet*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- Ortaylı, İ. (2001). *Kadı*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özkaraca, N. ve Halaç, H. (2022). Tarihi çevrede sürdürülebilirlik konulu lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi. *Kent Akademisi*, 15(1), 203-222.
- Pakalın, M. Z. (2004). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. Ankara: MEB Yayınları.
- Pritchard, A. (1696). Statistical bibliography or bibliometrics? *Journal of Documentation*, 25(4), 348-349.

- Sandıkçı, M., Boyraz, M., Mutlu, H. ve Gökçe, F. (2018). *Gastronomi araştırmaları bibliyografyası bildiri, makale, tez 2013-2017*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Taş, Y. (2014). Urfa şer'iyye sicilleri üzerine bir değerlendirme. *Tarih Okulu Dergisi*, 18(7), 453-472.
- TDK. (2022). *Türk Dil Kurumu*. [Çevrim-içi: <https://sozluk.gov.tr/>] Erişim Tarihi: 02.10.2022.
- Toksöz, D. ve Birdir, K. (Mayıs 2016). Turizm alanyazında kültürel mirasla ilgili çalışmaların bibliyometrik profili (2006-2015). *Conference: 1st. International Eastern mediterranean Tourism Symposium, Gazimağusa, Kıbrıs*, 76-88.
- Uğur, Y. (2010). *Şer'iyye sicilleri*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- Yaman, M. (1938). Şer'i mahkeme sicilleri. *Ankara Ülkü Halk Evleri Dergisi*, 12(68), 153-165.

Extended Abstract

Aim and Scope

Determining the theoretical, theoretical and conceptual framework of the studies written on a certain field sheds light on the next researches and allows researchers to turn to new studies. One of the most up-to-date methods that provide this is bibliometric analyzes and scientific studies can be examined. As a matter of fact, it is aimed to reveal the statistical status of the researched subject with various parameters such as publication type, place, language, date, access status, research area, keywords, number of pages, place of publication, gender of the author, gender of the consultants, title. Therefore, thanks to the bibliometric analyzes made about graduate theses, the characteristics of these theses and their contributions to the literature are revealed and contribute to the preparation of different types of publications. In this context, bibliometry, which is the choice of various disciplines, is a method used to determine the profile of the studies carried out in the light of archive documents. One of the documents in question is the Shari'ye records in which court records were kept in the Ottoman Empire or official documents from the capital were kept. These registers are the main sources that provide information about the social, administrative, economic, architectural, military aspect of the state. The cases that the women were dealing with or the official documents from the center were recorded. It is possible to say that there are many issues such as murder, marriage, divorce, conquest, smuggling, banditry, military affairs, people's requests and complaints, municipal affairs, property sales. In addition, while expressing these issues, information about the names, geographical borders, property distributions, religious and ethnic origins of the communities living in them is reached. In this context, they are the primary source of determining the architectural, cultural, social, sociology, economic and legal structure of a region. Therefore, they are the primary sources to be examined in the studies to be carried out on Ottoman cities. From this point of view, Shari'a Registers have a privileged place and the number of studies on these registers is increasing. Both transcriptions of the registers are made by different disciplines and the social, historical, cultural, economic and architectural structure of the city are evaluated in the light of the registers. One of these cities is Konya. With the graduate theses written in the light of the Sher'iye records, various structures of the city in different years were evaluated. However, a bibliometric analysis study on these theses written specifically for Konya has not yet been found. The aim of this study is to perform bibliometric analysis of graduate theses written in the light of Konya şer'iye registers. The scope of the research consists of graduate theses written in the light of Konya şer'iye records and revealing the bibliographic status of these theses is the subject of the study. In this context, within the scope of the research, graduate theses registered in the database of the National Thesis Center of the Council of Higher Education were examined.

Methods

Within the scope of the study, a total of 16 questions were determined according to the evaluation forms, the existence of transcriptions, years, types, publication languages, research topics, titles and genders of the advisors, the universities, institutes, departments and branches of science in which they were published, the number of pages, author gender, access status, keywords. Graduate theses written in the light of Konya şer'iye registers' and 'Konya and şer'iye registers' registered in the National Thesis Center (YÖKTEZ) database were scanned between 3 September and 28 October 2022 and as a result of this scan, the number of theses written between 1989-2022 was reached. Then, these theses were analyzed separately according to the predetermined questions. The findings were supported by tables or graphs.

Findings

As a result of these data, it was determined that 62 master's and 9 doctoral theses were prepared, the most theses were researched in 2019, they were usually prepared at Selçuk University, published in master's type, written in Turkish, and mostly in line with transcriptions, the social, economic and legal aspects of a certain period of the city were discussed. In addition, it was determined that the theses primarily covered the subject of history, half of them were directed by people with the title of professors, almost all of the advisors had a male gender, mostly prepared in the Institute of Social Sciences,

and mostly researched in the Department of History. In addition, it was determined that more than half of the branches of science consisted of Yeniçağ, appeared in the range of 101-200 pages at most, the authors were generally male, the majority of them could be accessed through the YÖKTEZ database, more than half of them contained keywords, and the frequency of use of these keywords belonged to the words "Konya, Şer'iye Sicili (Şer'iye Sicilleri)" at most.

Conclusion

In this context, the criteria encountered in the graduate theses examined such as different departments, disciplines, diversity of subjects and distribution in their keywords show that Konya şer'iye records can take place in the research field of many disciplines and that these disciplines may have obligations in this regard. However, since transcriptions will be the source of studies belonging to many disciplines such as history, architecture, art historians, law and economics, it is recommended to increase the researches for this purpose. Since there is no regular distribution according to the years, it is thought that it will be important to give priority to the researches on the subject in the following processes. In addition, since they are primary sources, their number needs to be increased in doctoral level research. In the light of the examinations and suggestions made, it is foreseen that increasing the studies written specifically on the records will be a source of future research and will contribute to the uncovering of unknowns at the national level. In addition, it is assumed that bibliometric analyzes are important for researchers to follow current developments in their studies and to provide awareness for research. Therefore, it is recommended that these bibliometric analyzes be continued by individuals from different disciplines.

Bir Kimliğin İnşası: Garbiyatçılık-Şarkiyatçılık İkilemi ve Etnosembolizm Bağlamında Birinci Türk Tarih Kongresi

The Identity Building: First Turkish History Congress in the context of Ethnosymbolism and Occidentalism-Orientalism Dilemma

Satuk Buğra Çetinkaya¹, Hasan Bozkurt Çelik²

Öz

Bu çalışmanın amacı Erken Cumhuriyet dönemi kimlik politikaları üzerinde tarih anlatısının ve tarihçilerin etkisini açıklamaktır. Çalışmada, temsil edici bir örnek olarak Birinci Türk Tarih Kurultayı odağa alınmaktadır. Kimlik ve tarih ilişkisi kurultay bildirilerinin üslup ve içeriği analiz edilerek ortaya koyulmaktadır. Bildirilerin üslubu Hayden White'in anlatı tarzlarını vurgulayan yöntemi çerçevesinde incelenmektedir. Bildirilerin içeriği ise garbiyatçılık-şarkiyatçılık ikilemi göz önünde tutularak değerlendirilmektedir. Ulus kurucu bir moment olarak Erken Cumhuriyetin tarihçilik pratiği ise etno-tarih yaklaşımından hareketle ele alınmaktadır. Kurultay katılımcılarının ulusu etnosembolizm perspektiften yola çıkarak kavradıkları düşünülmektedir. Çalışmanın mihverinde yer alan temel soru ise Erken Cumhuriyet tarihçiliğinin kendi içinde çeşitlenmesinin farklı kimlik tahayyülleri ve tarih bilgisi arasındaki ilişkiye yol açacak derecede ayrı patikalar oluşturup oluşturmadığıdır. Sonuç bölümünde bu soruyu cevaplamaya yönelik bulgular ve yorumlar, çalışmanın kısıtları ile beraber yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Garbiyatçılık, Şarkiyatçılık, Etnosembolizm, Milli Kimlik

Abstract

The aim of this article is to explain the effect of historical narrative and historians on the identity politics of the Early Republican period. The article focuses on the 1st Turkish History Congress as a representative example. The relationship between identity and history is revealed by analyzing the turn of phrase and content of the congress papers. The mode of the papers has been examined within the framework of Hayden White's method emphasizing the narrative styles. The content of the papers, on the other hand, has been evaluated by considering the orientalism-occidentalism dilemma. The historiography practice of the Early Republic as a nation-building moment was discussed within the framework of the ethno-history approach. It is thought that the congress participants comprehend the nation from an ethno-symbolist perspective. The main question at the center of the article is whether the diversification of Early Republican historiography within itself created separate paths that would lead to the relationship between different identity imaginations and historical knowledge. In the conclusion part, the findings and comments to answer this question are included together with the limitations of the study.

Keywords: Occidentalism, Orientalism, Ethnosymbolism, National Identity

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 17 / 02 / 2023

Accepted: 06 / 09 / 2023

¹ Arş. Gör., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü. Osmaniye, Türkiye, birinci1.emailim@gmail.com Osmaniye, Türkiye

² Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü. Gümüşhane, Türkiye, hbozkurtcelik@gmail.com Gümüşhane, Türkiye. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3641-2299>

Giriş

1920'ler, Julien Benda'nın ifadesi ile "Siyasal nefretlerin entelektüel olarak örgütlendiği bir çağdır." (2007: 34). Avrupa'nın çehresi barut ve baca isinin üstünü örten parlak madalyaların yansıması ile anlamsızlaşırken savaşın maliyeti uluslar ölçeğinde tahakkuk etmiştir. Yeni öteki olarak mağluplar, kimliklerini reaksiyoner biçimde kurguladılar. Hümanist ütopyaların varsaydığı insanlığın ötekisi, kıyametçilik ve kurtuluşçuluk arasında salınarak içe kapandı. Birinci Dünya Savaşı'nın bitişi, farklı dünyaları aynı anlatının hikâyesine ama bir olumsuzluk türü olarak, edilgenlik kipi olarak dahil etmiştir. Çok uluslu imparatorluklar her birinde tek bir ulusun öngörüldüğü birbiri ile rekabet hâlindeki modern devletlere (Macartney, 1996: 102-103) ayrılmış ya da birbirlerinden ayırık toplulukları barındıran bu imparatorluklar, bir "bütünleştirici ilke" (Mardin, 2013: 153)³ etrafında yeniden entegre bir topluluk kurma çabasıyla ideolojik niteliği ağır basan politikalarla hareket etmiştir. Dünya ya sosyalizasyonun ya atomizasyonun ya da mistizasyonun ama her anlamda Batı'nın "oluş" sürecine soktuğu ve belirli dalgalarla kuşattığı yeni kapsama alanı içerisinde yoğun bir ben/öteki duyusuna maruz kalmıştır. Avrupa veya Batı, kendi tarihini bir üstünlükler alanı olarak kurgularken, Şark bir figüran veya Batı üstünlüğünün kanıtlandığı "varlıklar-yoklular şeması" olarak kurgulanmıştır (İslamoğlu, 2020: 13-21). Bunun sonucunda döneme mağluplar için genel yönelim, kimliğin inşasında tarihin yeni bir formda siyasal süreçlere dahil edilmesi olmuştur. Uluslar, ister galip isterse mağlup olsun, hem sözde hem de bir o kadar gerçek, "kimlik" tahayyüllerini, hakikatin amentüsü olarak bilimin mürşidliğinde inşa etme çabasında olmuşlardır. Bu çalışma, ilk savaş sonrası süreçte tecrübe edilmeye başlanan *insanlık durumlarının* tarihin anlamı ve yazılması üzerinde bıraktığı etkiyi anlama amacını içermektedir. Daha özelinde ise odağını Birinci Türk Tarih Kongresine çevirmektedir. Bu kongre, Türk ulus-devletinin inşasında kimliklenme sürecinin bir parçası olarak kabul edilmektedir. Kongre metinleri öncelikle garbiyatçılık-şarkiyatçılık ayrımına başvurularak yorumlanacaktır. Çalışmanın kimliklenme ile ilgili ikinci boyutunda ise, "Etno-Sembolist" ulusçuluk kuramına başvurulacaktır. Çünkü ulus, ulusçuluğun bir inşası olduğu kadar bir yoktan var ediş değeridir. En azından Türkiye'nin tarihi için bunu böyle değerlendirmek, belirli bir hatayı tekrarlamak anlamına gelecektir. Bu anlamda belirli bir etnik geçmişin varlığı kabul edilmekle beraber, bu etnik geçmişin sembol ve ritüellerinin sürekliliği ile bu sürekliliklerin belirli bir siyasal program çerçevesinde seferber edilmesi arasında fark olduğu düşünülmektedir. Çalışmanın bir diğer boyutu ise, tarih yazım ve tarih eserlerinin incelenmesinde Hayden White'ın *Tarihin Poetikası*'nda bahsettiği türden sahneleme, kanıtlama ve ideolojik ima kiplerinin poetik bir edim olarak tarih çalışmalarına içkin olduğu kabulünden yola çıkarak, kongre bildirilerinin değerlendirilmesidir. Bu değerlendirmenin, kongre bildirilerinin içerdiği şarkiyatçı ve garbiyatçı frekansları yakalamak açısından sahip olduğu imkân ise çalışmanın bir diğer amacıdır. Son bölümde bu hususa yer verilecektir. Onun öncesinde ilk bölümde çalışmanın üç boyutuna dair kuramsal çerçeve sunulacak, ikinci bölümde kongrenin tarihsel bağlamına dair belirli bir çerçeve çizilmeye çalışılacaktır.

1. Kuramsal Çerçeve

1.1. Nasıl Bir Tarih?

Tarih, bir çalışma alanı olarak mitolojik kahramanların soyağaçlarının düzenlenmesi ile zamana hükmetmenin kurallı faaliyeti olarak ortaya çıkmıştır. Süryani tarihçi Samosatalı Lukianos, tarih yazımda metot hakkında bazı sorular ortaya atmıştır. Lukianos'a göre bir tarihçi için başlıca sorunlar; "nasıl başlayacağı, elindeki malzemeyi nasıl düzenleyeceği, her bölüme ne kadar yer ayıracağı, neyi dışarıda bırakacağı, neyi uzun uzadıya işleyip neyi kısa keseceği, gerçekleri kelimelerle nasıl ifade edeceği ve bunları birbiriyle nasıl uyduracağıdır". Bugün bu soruların pek çoğu bir tarih çalışmasına yön vermede hâlâ etkin olmakla beraber, artık *hakikat* üzerine süren tartışma, tarih yazımında merkezi konumdur (Breisach, 2018: 102).

Haydan White, tarihçinin "esasen poetik bir edimde bulunduğunu" ve tarihçinin bu edimle "tarihsel alanı önceden inşa ettiğini" dile getirir. Tarihçi, açıklamada başvuracağı kuramın ve verinin arasındaki bağlantıyı oluşturacağı zemini bu edim sayesinde var eder. Bu önceden tasarlama faaliyetinde dört tarz olduğu varsayılabilir: Bunlar Eğretileme, düzdeğişmece, kapsamlama ve ironidir (White, 1973: Preface). Tarihsel bir metinde açıklayıcı etkiyi oluşturmak için ise üç düzey ifade edilebilir. Söz konusu üç düzey Tablo 1'de gösterilmektedir. İlki, sahneleme, ikincisi kanıtlama ve üçüncüsü ideolojik ima kipi. Sahneleme, dört farklı yolla tanımlanabilir: Romans, Tragedya, Komediya ve Hiciv. Belirli bir tarihsel çalışmanın ne tür bir olay örgüsü ile donatıldığını bu kategoriler çerçevesinde değerlendirmek, poetik süreçleri anlamlı şekilde açıklayabilmek için çeşitli imkânlar sunmaktadır. Mesela Fyre, ironi veya satiri kış, romanı yaz, komediyi bahar ve tragedyaı sonbahar ile kodlar. Böylece bu edebi üsluplar ile dönemsel iklim koşulları arasında belirli bir poetik ilişkiyi ortaya koymaktadır (Frye, 1973: 151-223).

³Birleştiricilik ilkesi yöneten ve yönetilenler ya da yönetilenlerin kendi arasındaki geleneksel parçalılığı öncelikle kültürel ve ekonomik düzeylerde ortadan kaldırmayı ifade eder.

Tarihsel kanıtlamada da dört farklı tür olduğu ifade edilebilir: Formist, Organist, Mekanist, Bağlamsalçı. Formist hakikat teorisi, tarihsel alandaki nesnelere benzersiz niteliklerini tanımlamayı amaçlar. (Mesela Türk Devrimi eşsizdir). Formist bir açıklamada, bir tarihsel nesnenin kümeleştirilmesi, sınıflandırılması, tikelliğini vurgulayacak yönlerin açığa çıkarılması başlıca hususlardır (White, 1973: 12-13). Organist açıklama kipi, daha bütünleştiricidir ve tarih sentetik bir süreçtir bu kipte. Mekanistik açıklama da nihai olarak bütünleştiricidir ama sentetik olmaktan ziyade indirgeyici tarzdadır. Tarih nesnel ve nedensel yasalar sonucu meydana gelir. Bağlamsalcılıkta ise, olaylar, cereyan ettikleri bağlama göre açıklanır. Olayların neden o şekilde olup başka şekilde olmadıkları, etraflarını kuşatan tarihsel uzamdaki öbür olaylarla kurdukları özgül ilişkiler anlaşılabilir. Bağlamsalcılık, hem formalizmin tasnifçi eğilimlerinden hem de organizmacı ve mekanistik soyutlayıcılıktan kaçınmanın ürünüdür (White, 1973: 15-21). İdeolojik ima kipi ise yukarıda Şarkiyatçılık ve Garbiyatçılık konusunda yapılan ayrıma dayalı olarak aşağıdaki tabloya dahil edilmiştir:⁴

Tablo 1: Tarihyazım Şeması

Sahneleme	Kanıtlama	İdeolojik
Romantik	Formist	Düşman Oksidentalizm
Trajik	Mekanistik	Gizli Oryantalizm
Komik	Organist	İçeride Çoğalan Oryantalizm
Satirik	Bağlamsalçı	Ortakçı Oksidentalizm

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Elbette tarihyazımsal bir analiz tablodaki kadar saf hâlde olmayacaktır. Ancak belirli sınırlılıkları kabul edilerek bu tablodaki kategorilere dayalı bir analizin imkânını soruşturmak bu çalışmanın genel amaçlarından biridir.⁵

Tarihçilerin pek çoğu, geçmiş hakkında araştırmalarını kaleme alırken anlatı biçimlerinin olgulara tekabül edeceğini varsayarlar. Bu görüş, Hayden White, Paul Ricoeur ve F.R. Ankersmit gibi düşünürlerin karşı çıktığı bir anlayıştır. White, anlatı biçimleri ile geçmişte yaşanmış olanların tekabülü konusunu tartışmaya açar. White'a göre tarih, keşfedilmez ancak icat veya tahayyül edilebilir. Çünkü ona göre tarihçi, geçmişe "hikâyeler dayatır". Tarihin ampirist yöntemine bağlı tarihçilere karşı çıkan White, tarihi geçmişin şimdideki temsili olarak tanımlar. White'ın bu bakış açısı 20.yüzyılda analitik felsefenin dil konusundaki tartışmalarından etkilenmiştir. Munslow'un ifadesi ile "Dil bilginin üretildiği ve anlaşıldığı asal durumdur". Dolayısı ile tarih metninin kuruluşu ya da yapısı, anlam inşa edici bir güce sahiptir (Munslow, 2021: 217-219).

Foucault gibi White da tarihçilerin ürünlerini sosyal teorinin değil, edebi alanın bir ürünü olarak kavrar. Her iki düşünür için de tarih yazımında esas nokta "söylemsel pratikler ve belirleyici mecaz" yapılarıdır. Buradan hareketle White, anlatı biçimleri ile tarihsel olayların yorumu arasında bir ilişki olduğunu öne sürer. White için sorun tarihçinin anlatı biçimlerini geçmişe nasıl dayattığıdır. White, soruları ve yöntemi ile sosyal bilim felsefesinin 19.yüzyıla dayanan özne-nesne ayrımının ötesine geçmeye yönelik bir teşebbüste bulunur. O, yorumbilimsel bir noktadan hareketle dil-dünya ayrımının tarihçi için anlamlı olmadığını ileri sürer. Tarihçi, geçmişin ne olduğuna vakıf olmak için dilin araçlarına ihtiyaç duyar. Dolayısı ile edebi bir faaliyete başvurur. White'a göre tarihçi "geçmiş, onu örgütleme üzere tasarladığı anlatı formu vasıtası ile" kavrar. Geçmişe yönelik bu edebi vasıta, temsilin dört temel mecaz yapısı içerisinde ortaya çıkar (Munslow, 2021: 220-221).

Tarihçi, anlatı için öyküleştirmeye, argümanları bulmaya ve tekil olayları eklemlemeye ihtiyaç duyar. White, tarihsel delillerin saptanması ve yorumunun öyküleştirme tarafından belirlendiğini iddia eder. Bu yüzden, tarih ve retorik arasındaki Aydınlanmacı ayrımın kurgu olduğunu ileri sürer. Ona göre, anlatı biçimleri vasıtası öyküleştirilen geçmiş, bir "önem havasına" ve "gerçeklik algısına" sahiptir. Dolayısı ile tarih, onun retoriğinden ayrı bir ampirik gerçeklik şeklinde yazılamaz. White için tarihçi, geçmiş düzenlerken kurucu bir işleve sahiptir. O, tarih çalışmalarındaki temel sorusundan hareketle içeriğe girmeden önce anlatı biçiminin saptanması gerektiğini ileri sürer. Foucault'nun ifade ettiği gibi, araştırmanın başlangıcında tarih anlatısındaki "egemen epistemik mecaz yapıları" açıkça belirlenmelidir. Sonuç olarak White'a göre

⁴ Şarkiyatçı ve Garbiyatçı anlatıların hangi sahneleme ve kanıtlama kipleri ile uyduğuna dair ölçütler şöyle sıralanabilir: Romantik-Formist kip tikelci ve ben merkezci bir anlatının ağır bastığı Düşman Oryantalizm kipi ile uyur. Gizli oryantalizm, çoğunlukla pozitivist- niceliksel bir karaktere sahip aktörlerce içselleştirildiği için trajik-mekanist kiplerle örtüşür. "Nesting Orientalism" ise daha çok "ulus" için aktörlerin bütünlüğü ve modernizasyonunu merkeze aldığı ve nihai sonda zafer kazanılacağını, istenen hedefe ulaşılacağını vurguladığı için komik-organist kiple uyur. Ortakçı Oksidentalizm ise bir tür doğu hümanizmi ile çağdaş tekniğin iç çeliğine dayandığı için daha bağlam odaklı işler.

⁵ Bu tablo, Hayden White'in Metahistory eserindeki tablolaştırılmadan yararlanılarak yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

“tarihsel söylemin retoriği sorununu gündeme getirmenin, betimlemenin ve analizinin doğası sorununu gündeme getirmek anlamına geldiği” söylenebilir (White, 1975: 52). White’ın yöntemine bakılacak olursa tarihsel açıklama kiplerinin kümeleştirildiği görülür. Mecaz türü, tahkiye biçimi, argüman formu ve ideolojik yapı olarak dört kategori söz konusudur. Mecaz türleri; metafor, metonimi ve kapsama ve ironiden oluşmaktadır. Tahkiye ya da öyküleştirme biçimleri; romantik, trajik, komik ve satirikten oluşur. Argüman formları ise formist, mekanistik, organistik ve bağlamcı şeklinde sıralanabilir. Tarihinin anlatısını kurarken başvurduğu ilk üç kategori, belirli bir ideolojik yapıya yönlendirir. White’a göre bu tekabülîyet ya da kümeleştirme bir zorunluluk değildir. Genellikle tarihçilerin eserlerini edebi biçim, açıklama formu ve ideolojik uzantı arasındaki gerilim karakterize eder (White, 1973: 29).

White, “metaforun temsili, metoniminin indirgemeci, kapsamanın bütünleştirici ve ironinin de yok sayıcı” bir anlatıya imkân tanıdığını belirtir. Tahkiye biçimine geçilecek olursa anlatının edebi örgüsü ile ideolojik mesaj arasındaki ilişkinin daha sahil bir resmi görülür. Tahkiye biçimi romantik olduğunda, metin, kahramanın nihai başarısının garanti edildiği bir macera süreci şeklinde örülür. Ulusun rakiplerini alt ederek nihai zafere ulaşması veya sınıf mücadelesinin kazanılması bu duruma örnek gösterilebilir. Satirik (hıcivli) biçim, anlatının kahramanının acizliğine yaptığı vurgu iler romantik biçimin tersidir. Üçüncü olarak trajik biçim ise romantik örgüdeki mücadeleyi ve kahramanın serüvenini barındırmakla birlikte, sonunda mağlubiyet, ölüm veya başarısızlık söz konusudur. Komik biçimde ise anlatının kahramanının nihai zaferi söz konusu olmamakla birlikte, engeller karşısında geçici ve uzlaşmacı bir başarısı mevcuttur. Komik anlatı, öteki olarak kodlanan ile bir tür uzlaşma yaratıldığı ve bunun kutlandığı durumlarla son bulur (Munslow, 2021: 242-243).

Argüman formları ise hakikat iddiasını güçlendirecek ya da yapı sökümü uğratabilecek niteliklere sahiptir. Munslow’a göre tarihçiler, olaylara ilişkin açıklamalarını destekleyecek argüman ve argüman formları belirlerler. Bu formlar, parçalama, indirgeme, bütünleştirme gibi çeşitli şekillerde olabilir. Örneğin, formist argüman formu “geçmişteki olayların, insanların ve eylemlerin biricik, atomistik ya da ayrık niteliğini” saptar. Böylece, genelleme yapabilmek için tekil olayları bir arada tahayyül etmeyi kolaylaştırır. Organistik form ise bütünleştirici bir özelliğe sahiptir. İnsan eylemleri ile olaylar arasında bir bağlantı kurarak bu durumun daha geniş bir tarihsel bütünü parçası olduğunu göstermeye hizmet eder. Sentetik süreçlerin açıklanması amacını güder. Tekil olay ya da kişi, karmaşık ve çok daha geniş bir tarihsel sürecin parçası hâline getirilir. Mekanistik formda ise indirgemeci bir ton hâkimdir. Birbiri ile ilişkili parçaların nedensellik ilişkisi içerisinde ve daha genel bir yasanın denk parçaları şeklinde anlatılması amacına yardımcı olur. Marksist altyapı-üstyapı ayrımı ve bu yapılar arasındaki ilişki mekanistik formun klasik bir örneğidir. Son olarak ise bağlamcı argüman ılımlı bir forma işaret eder. Geçmiş olaylar ve insanlar arasındaki bağlantıyı ilişkiler ağı şeklinde açıklamayı amaçlar. Bir ülkedeki sınıf siyasetinin oluşumunda o ülkedeki kültürel yapı ve siyasi kurumların etkisini göz ardı etmeme yönündeki post-marksist tarih tezleri kısmen bu forma örnek gösterilebilir (Munslow, 2021: 243-244).

Edebi biçimlerin, anlatı örgüsünün yapıtaşları mecazların ve argüman formlarının ideolojik uzantıları arasında zorunlu bir tekabülîyet olamayabilir. Batılı tarihçilerin tarih yazımının edebi niteliği üzerine yürüttüğü eleştirel çalışmalar verimli olmakla birlikte, Batı’nın modern tarihinin sınıf siyaseti ve kapitalizm tarafından kuşatılması, ideolojilerin merkezinde bu meselelerin yer almasını gerektirmiştir. Oysa Türkiye gibi Batı’nın çeperinde ve Doğu’nun Batı’sında olan bir ülkenin kendi tarihsel deneyimi, ülkedeki ideolojik içeriklerin daha farklı bir düzleme çekilmesine neden olmuştur. Bu nedenle bu çalışmanın yazarları, White’ın edebi kiplerini bu çalışmanın yöntemi için kabul edilebilir bulmakla beraber, söz konusu kiplerin ideolojik uzantılarının Türkiye’nin koşullarına özgü biçimde yeniden düzenlenmesi gerektiği önerisini çalışmanın kurucu varsayımlarından biri olarak kabul ediyor. Tarihsel malzemenin bir tarih kongresi metinleri olması ve kongre katılımcılarının devlet kurucu bir momentte politik görevler de üstlenmeleri göz önüne alındığında durum daha da iyi anlaşılacaktır. Emperyalizme karşı verilen bir mücadelenin ardından inşa edilen ulus devlet, kendi yurttaşlarının kimliğini bu mücadeleyi açıklayan bir tarih anlatısı üzerine kurma çabası içerisindeydi. Batı dışı toplumlarda nispeten anti-emperyal bir kurgu işler. Bu kurgu genellikle, ulus-halk ve ötekiler arasındaki gerilimi merkeze alır. Dolayısı ile bu tarih anlatısı içinde emperyal özne olan Batı’ya dair bir temsil süreci işletilmektedir. Oryantalizm ve oksidentalizm çalışmaları, tarih anlatısının ideolojik uzantısını açıklayıcı kategoriler olarak kabul edilebilir. Diğer yandan negatif emperyal özne olarak da Osmanlı geçmişine yönelik bir tarih anlatısı söz konusudur. Batı, emperyal öznenin pozitif görünümü, yaşamsal niteliği ağır basan kısmı iken; Osmanlı geçmişi negatif yönü ve dejenere olmuş biçimi olarak kodlanır. Ancak bu ayrım çalışmanın kapsamının dışındadır. Aşağıda oryantalizm-oksidentalizm kısmında bu çalışmada kavramların ne şekilde kullanıldığı ve alt ayrımları açıklanmaktadır.

1.2. Garbiyatçılık-Şarkiyatçılık

1970’lerin sonunda Edward Said, Şarkiyatçılık alanını, bu alanın etkisine maruz kalmadan gözlemleyebilmesi sayesinde kapsamlı şekilde eleştirmiştir. O, Şark’ın kimin otoritesi ve ne amaçla temsil edilmiş olduğunu sorunsallaştırır. Özgür, medeni, modern anlamda bireylere sahip ve demokratik kurumların yerleşikliği ile tasvir edilen Batı’yla tezatlık teşkil eden Şark tasvirlerinin kolonileştirilme projeleri ile ilişkisini ortaya koymak amacındadır. Bu anlamda tarihi Batılıların fail olduğu

bir yazım tüzemesinden kurtarmaya yönelik belirli bir çabanın, feminist ve post-kolonyalistlerle beraber, 20.yüzyıldaki ilk kuşağının öncü simasıdır (Makdisi, 2003-2004: 24-26). Şarkiyatçılığın bilgi nesnesi olarak Şark, kendine yönelen neşterlere karşı tepkisiz, değişme nedir bilmeyen bir niteliğe sahiptir. Şarkiyatçılığın temelinde bir temsil süreci yatmaktadır (Said, 2014: 42-44). Modern toplum bilimin “öteki”ne dair kalıp yargıları, iktidar konumlarını ikâme edici uydurmalar olarak iş görür.

Şarkiyatçı, mekânı ve zamanı kurarak başlar. Şark bilgisi, “...imgesel coğrafya ile tarih, zihne yakın olan ile ırak olan arasındaki uzaklık ve farklılığı abartarak zihnin kendini duyusunu yoğunlaştırmasına yardım eder” ve bu sayede Batı’nın yükünü, Batı’nın kendini ve ötekini inşa etmesini mümkün kılar Said’e göre (Said, 2014: 65). Şark, klişe temsiller sayesinde kapıdaki tehdit olmaktan kontrol edilebilir öteki şekline dönüştürülür. “Kadim ve muazzam bir güç olarak İslam”, Viyana kapılarından sonsuz sahraya sürüldüğünde, şarkiyatçının kaleminde nicel olarak çöldeki kumlar kadar ayrık, ama nitel olarak bir o kadar da homojen şekilde sunulur kendi toplumuna.⁶ Şarkiyatçılık, Doğu ve Batı’nın uzlaşmazlığını, geçişken olmayan farklı ontolojik özlere sahip olduklarını işaret eder. Batı’nın ötekisi olarak Şark, ona tabi kılınmak için bilinebilir bir nesne hâline getirilir. Şarkiyatçılık bu “bilgiler, yöntemler, stratejiler, uygulamalar ve dünyalara dair üretimi” ifade eder. Sömürgecilik ile beslenir, onu besler ve onu önceler (Said, 2014). Bu çalışmada Şarkiyatçılık, Bakic-Hayden’in “nesting orientalism” (1995: 917-931) kavramına atıfla içerde çoğalan şarkiyatçılık ve Said’e atıfla gizli veya örtük şarkiyatçılık olarak iki türde ele alınacaktır. Bakic-Hayden’in kavramlaştırmasında, Şark’ın “Batının görünmez jürisinin lehte kararını elde etmeyi umarak iş görmek zorunda olmadığı”, ve artık onay mekanizmasının sömürgeci değil kendi yurttaşı olduğu ifade edilebilir (Said, 2014: 119). Gizli şarkiyatçılık ise Şark’ın şarkılaştırılmaya teslim olması, kendisinin Batılı temsilini gerçeklik zannetmesi, onu içselleştirmesi olarak ifade edilebilir.

Oksidentalizm veya Garbiyatçılık⁷ ise tanım açısından Şarkiyatçılıktaki netliğe sahip değildir. Garbiyatçılık, en genel anlamda Batı hakkında sahip olunan temsilleri ifade eder. Xiaomei, Batılı ötekine dair temsilleri, Batı’ya dair Doğu’nun ürettiği düşünceleri ve her hâlükârda Doğu’nun kendine mal ettiği çerçeveyi Garbiyatçılık olarak tanımlar. Bu anlamda bir tanımlama ve yansıtma biçimidir (Xiao-mei, 1995: 4). Garbiyatçılığın temelde iki tür kullanımı olduğu ifade edilebilir. Bu kullanımlar genellikle modernliğin temel değerlerine dair yaklaşım farkları ile birbirinden ayrılır. Garbiyatçılığın birinci türü modernliğin temel değerlerine, kapitalist ekonomik modele ve rasyonel birey kurgusuna karşı çıkar. Onlar, tacire karşı kahramanı seçenlerdir (Buruma and Margalit, 2004: 50-55). Bu model Doğu’ya özgü olmaktan ziyade *Garb* temsiline yönelik her türlü karşıtlığı içerir. Diğer tarafta ise köleliğin ve sömürgeciliğin tarihini modernlik anlatısının dışına yerleştiren, unutan bir “daha iyi Batılı nasıl olunur” anlayışının söz konusu olduğunu ifade etmek gerekir (Vergés, 2004: 187). Bu anlayış, Garbiyatçılığın bir kazan-kazan sistemi olduğunu ve bugün Batı’da olanın gelecekte –her nasılsa- tüm dünyanın faydasına olacağından yola çıkar. İkinci anlayış, Avrupa’nın modern ve Batı olma sürecindeki belli başlı genellemeleri evrensel kehanetler olarak teşmil eden bir perspektif sunar. Bu bakış açısı, kapitalizm ve sömürgecilik tarafından saptırılmış modern değerlerin yeniden tazelenmesini ve bunda tüm dünyanın katkı sunabileceğine işaret eden yeni bir hümanist dalga ile iç içedir (Venn, 2000: 17-20).

Özetle, gizli ve içerde çoğalan olmak üzere iki şarkiyatçılık; Batı düşmanı ve Batı ortakçısı olmak üzere iki garbiyatçılık türü kategorize edilmiştir.⁸ Bu kategorik ayırım, milli kimliğin tikelci ve tümelci(evrensel) kurguları arasında belirli bir soruşturma zeminine imkân tanımaktadır. Şarkiyatçı kategori tümel evrene –ki bu Fransız Devrimi esinli kimlik-, garbiyatçı kategori ise daha çok *volk* tipi tikel evrene yönelimli olarak kabul edilmektedir.

⁶ Şarkiyatçılığın 19.yüzyıldaki bazı temel özellikleri erken cumhuriyet kadroları ve onların muarızları üzerinde de etkide bulunmuştur. Bu anlamda hem ulus-devlet hem de “kendilik” bilgisi temalarında dönemin faillerine doğrudan ya da dolaylı etkilerde bulunmuş Ernest Renan’ı temsil edici örnek olarak metine dâhil etmek anlamlı gözükmemektedir. Renan’ın Şarkiyatçılık açısından epistemolojik bir önemi vardır. O, Herder, Rousseau, Vico gibilerini heyecanlandıran, ilkel zamanların tutkuyla yaratılmasını bir kenara koymuş ve bilimsel incelemenin sonuçları üzerine inşa edilecek faaliyeti merkeze almıştır. Said, Renan’ın yöntemini anatomi bilimi ile benzeştirir. Bu bilim, gerçekliği yakalayamaz ama onu inşa eder. Öte yandan Renan bir ayırımında temsil edici örneği olarak kabul edilebilir. Fransız şarkiyatçılığının uygarlaştırıcı misyonu, onun Levant’taki hezimet tarihi ile yakından ilintilidir. Fransız şarkiyatçılığı, İngilizlerin maddi kazanç odaklı siyasal hâkimiyetine karşı oluşturmadığı dengeyi, kültürel bir emperyalizm stratejisi ile telafi etmeye çalışır. Renan, bu sürecin önemli bir parçası olmuştur: Said, Edward. (2014) Şarkiyatçılık. 8.Baskı. (Çev: Berna Ünler). İstanbul: Metis Yayınları, 149-153; 19.yy’ın son çeyreğinden İkinci Dünya Savaşı’na kadar ise emperyalizm tartışması, bir uygarlık-Barbarlık, gelişmiş ve gelişmemiş ırklar tartışmasına dönüştü. Bunun temelinde Fransız kültür dünyasının ürünlerine dair mekanistik kurtuluş reçetelerinin pazarlanması ve sömürge paylaşımında Batı’nın kendi içinde düşman değil rakip olduğuna dair holdingleşme meselesi olduğu kabul edilebilir. John Westlake’in Uluslararası Hukukun İlkeleri Üzerine(1894) yeryüzünün uygarlaşmamış denem bölgelerinin uygarlarca istilasını ve uygar olmayanların hukuki vasıflarını özetlemektedir: Said, Edward. (2014), 219

⁷ Metinde oksidentalizm ve garbiyatçılık eşanlamlı olarak değerlendirilecek; aynı şekilde oryantalizm ve şarkiyatçılık ifadeleri eşanlamlı olarak birbiri yerine kullanılacaktır.

⁸Bu şekilde yapılacak bir ayırımın işlevselliği Osmanlı-Türk deneyiminin belirli bir devamlılık taşıdığına dayanmaktadır. Batıcılık, İslamcılık, Milliyetçilik cereyanlarının hepsi görece olarak Cumhuriyet Türkiye’sine de miras kalmıştır. İncelenen tarihsel malzemede bu eğilimlerin ve bunların eklektik ve farklılaşmış bir bileşimi olarak Kemalist projenin yer bulduğu düşünülmektedir.

1.3.Etno-Sembolist Milliyetçilik Kuramı

Armstrong, pre-modern dönemde kitlelere nüfus edici başlıca faaliyetin hem İslam hem de Hıristiyanlık için ortak olduğunu ifade eder. Ona göre, misyonerlik ve mezhepçilik belirli bir kitleliliği gerekli kılar. Bu kitlelilik, merkezinde iletişim dilinin olduğu ve bu dili besleyen çeşitli sembollerin inşa edilmesi ile meydana gelir (Armstrong, 1982: 238). Armstrong, çalışmasında millet oluşumlarının etnik geçmişi –daha sonra Anthony Smith'e atıfla detaylandırılacak olan etno-tarih perspektifi ile- ele alır. Kadim topluluklar, farklı oluş bilinçlerini korumuş ve tarihi süreçte var olmaya devam etmişlerdir. Armstrong'un modern milletleri anlamaya çalışmak için tarihe bakması Smith'i etkilemiş ve etno-sembolist kuramın doğmasının önemli katalizörlerinden biri olmuştur. Armstrong'a ait modern milliyetçiliklerden önce de milletlerin bulunduğu fikri, Smith'in modern milletlerin inkişafında etnik geçmişe ve bu geçmişteki mit, sembol ve hatıraların rolüne odaklanma ihtiyacını öne çıkaran söz konusu teorisini doğurmuştur. Bu gelişmeyle birlikte, etno-sembolizm literatürde yer bulana değin neredeyse hâkim perspektif olan modernist yaklaşımlar ciddi biçimde sorgulanmaya başlanmıştır.

Anthony Smith, toplumların oluşmasında hem etnik-kültürel özcü yaklaşımların savunduğu biriciklik ve indirgemeci yaklaşımla hem de modernist repertuar ile polemik hâlinededir. Ona göre, etnik yapı, karşılaşmalar, karışmalar ve yok olmalarla değişken bir forma sahiptir. Göçler, fetihler, işgaller, kıtlık, evlilik ve ticaret etnik yapının değişkenliğini mümkün kılan unsurlardır. Ayrıca bireylerin etnik mensubiyetlerini seçme olanağı primordialist yaklaşımın tasvir ettiğiinden çok daha fazladır (Smith, 2003: 31). Smith, özcülük ve modernist inşacılığı eleştirerek bir *üçüncü yol* arayışını simgeler (Çelik, 2018: 78). Çok boyutlu bir milli/ulusal kimlik tanımı yapar. Ona göre nation-ulus-millet, tarihsel bir coğrafyaya, ortak mitlere, anılara, ekonomiye sahip olan ve hak-ödev konusunda formel eşitliğe sahip insan topluluğudur. Tek bir nedeni ve değişmez bir özü yoktur (Smith, 1995: 24). Smith, modern çağın *tabula rasa* olmadığını ve modern etkilere maruz kalmış belirli devamlılıklar içerdiğini iddia eder.

Etno-sembolist yaklaşım bu çalışma açısından iki önemli noktayı işaret etmektedir. İlki, modern öncesi kültürel kitleselleşmenin iletişim becerisi ve ikincisi milliyetçiliğin formülasyonunda hayal etmenin veya gelenek icat etmenin yoktan var etme anlamına gelmediği. Bu açıdan bakıldığında, cumhuriyetin ulus-devlete dair kültürel telkininde din adamından beklenenin tarihten beklendiği bir iş görme biçiminin devamlılığı göze çarpmaktadır. Öte yandan İslam'ın modernite ile yüzleştiği yakın kültürel mücadelelerin gerisine sarmak için semboller ve mitlerin araştırılmasına girildiği düşünülmektedir. Smith'in, modern formda bir millet inşa sürecinde "altın çağ yaratımının" önemine dikkat çekerken söylediği gibi, "Bu bir antikacı nostaljisi değildir" (Smith, 2003: 165). Aksine bu, modern ulusa etnik geçmişindeki kahramanlık hikâyelerinden bir aidiyet ve tesanüt yaratma amacıdır. Bu anlamda tarih kongreleri Avrupa'daki ırkçı nazariyelere bir refleks olmanın dışında inşa edilmeye çalışılan modern ulusun altın çağının yalnızca Orta Asya'da değil, bizzat Anadolu'da olduğu ve sanıldığından daha kadim ve kuvvetli olduğu fikrini oturtma amacını taşır ve bu Smith'in sözünü ettiği altın çağ mitinin belirleyiciliğinin ve buna duyulan ihtiyacın büyüklüğünün bir örneği olarak değerlendirilebilir. Yine Armstrong'un merkeze aldığı *mythomoteur* kavramı -ki bu kavram kurucu mit olarak çevrilebilir (Armstrong, 1982: xxii) - da belirli bir etnik topluluğa hem köken veren hem de geleceğe dair bir amaç aşılmasında da temel oluşturan bir unsurdur. Tarih kongreleri bu anlamda bir kurucu mit oluşturma amacı da gütmekte ve bu kurucu miti Osmanlı'nın son dönem Türkçülerinin ekseriyetinin yaptığının aksine Orta Asya'da değil bizzat Anadolu'nun eski medeniyetlerinde bulmayı hedeflemiştir.

Bir başka açıdan ise Türk milliyetçiliğini Kemalist rejimin yoktan var ettiği kanısı üzerinden okumanın zorlama bir yaklaşım olacağı varsayılmaktadır. Bu anlamda tarihsel devamlılığı anlaşılır kılma noktasındaki arzulu isteksizlikten kaçınmak gerekir. Kemalistler, Türk milliyetçiliğini tam anlamıyla modern ulusçuluk formuna oturtmaya çalışmıştı demek daha isabetli olacaktır. Diğer taraftan milliyetçiliğin sadece elitlerin iktidar düzeneğinin bir zorunluluğu olduğu iddiasındaki yaklaşımlar karşısında, etno-sembolist yaklaşım kitlelerin ve nüfusun geriye kalanının da tarihsel aktör olarak kültürel sermayenin yaratılmasındaki rolüne açık kapı bırakır (Canefe, 2002: 145). İlaveten milletleri icat edilmiş geleneklerin bir ürünü (Hobsbawn, 2013), matbaa kapitalizmi gibi unsurların beslemesiyle hayal edilen cemaatler (Anderson, 2015) ya da sanayileşme sonucu dengesiz kalkınma ve gelişmişlik farklarının bir sonucu olarak görmek (Nairn, 1981: 329, 339-344) tek başına tüm milletlerin oluşumunu açıklayamayacağı gibi Türk milletinin modern bir forma bürünüşünü de açıklamakta oldukça yetersiz kalır. Aslında bu metne de konu olan Türk Tarih Kongreleri, özü itibarıyla net bir şekilde modernist olan Kemalist milliyetçilik anlayışının, dönemsel koşulların etkisiyle Türk ulusuna yeni ve farklı bir etnik geçmiş yaratmak suretiyle modern ulus inşası için etno-tarihi gerekli bir hâle getirerek aslında etno-sembolizme de yaklaşmış olduğunu göstermektedir.

Bu noktada, sözü edilen etno-tarihin bir yandan tarihteki etnik toplulukların siyasal, sosyal ya da kültürel yaşanmışlıklarını konu alan bir bilimsel alan olarak algılanması gerekirken diğer yandan milliyetçi tarihçilerin mit-yapıcı işlev görmelerinin bir ürünü de olabildiğini belirtmekte fayda vardır. Ulus-devletlerin kuruluşunda ihtiyaç duyulan kimlik formuna dair anlatıların belirleyici olduğu bu dönemin tarihçileri çoğu zaman "bilimsel gayret" ile "romantik anlam arayışını" birleştirmeye çabalarlar (Hutchinson, 2012: 123) ve çalışmaya konu olan Birinci Türk Tarih Kongresi'ne katılan tarihçiler de bu iddianın kapsamı dâhilindedir.

2.Tarihsel Arka Plan

Osmanlı Devleti, Islahat Fermanı sonrası Şark Meselesi'nin daha doğrudan ve kapsamlı etkileri ile yüzleşmiştir. Osmanlı Devleti'nin kültürel iklimi çoklu kimliklerin tek bir denize aktığı geleneksel görünümünü kaybetmiş, *büyük devletlerin* çeşitli gayrimüslim cemaatleri ile iş birliğini pekiştirmiştir. İmparatorluğu barış ikliminde tutan *millet sistemi* 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlılık idealleri ile yer değiştirmeye başlamış, yasal çerçevenin kapsamı ormanlardan saray mutfağına kadar genişlemiş ve niteliği standartlaştırılmaya çalışılmıştır. Bu dönemde Osmanlı kimlik ideali, eğitim ve kültür politikalarında değişikliğe gidilmesi ile başarılmaya çalışılmış fakat geleneksel etno-dinsel bölümlenmelerin sürmesi Osmanlılık idealini sonuçsuz bırakarak ulusal nitelikli kimliklerin gelişimini teşvik etmiştir. Gayrimüslim okulları Maarif Nezareti'nin talimatname ve denetimini olanaksız kılacak çeşitli yollara başvurmuş, ayrıca Hamidian dönem, Müslüman kimliğinin ve "zor zamanlarda devlete hizmet" in eğitim sisteminde yerleşik temalar hâline geldiği dönem olmuştur. Okullaşma ve eğitim politikaları, muarız kimliklerin mücadele alanı hâline gelmiştir (Çiçek, 2012: 224-227).⁹

Tanzimat Dönemi'nin Osmanlılığı ve Hamidian Dönemin *ittihad-ı İslam* siyaseti gibi İttihat ve Terakki iktidarlarının kimlik siyaseti ve vatandaşlık konsepti de *denge siyaseti* ile paralel şekilde gelişmiştir (Hanoğlu, 2016: 27). Bu, "doğru(correct) ideoloji" (Deringil, 1998: 220) ye sahip "unsuru aslı" siyasetinin 1912-1922 arası sürekli ve topyekûn savaş döneminde nitelikli insan kaynağını asgari ölçüde sağladığı ifade edilebilir. Saltanat ve hilafetin ilgası ile birlikte egemenliğin meşru kaynağı da ulusa atfedilmiş ve bu kaynağın *bir-beden* olarak kültürel, siyasal ve hukuki inşası için çalışmalar başlamıştır. Cumhuriyet rejimi, 1923'te, siyasal açıdan hem Osmanlı kudretinin çöküşünü hem de bağımsızlık savaşı vererek hayat bulmuş yeni bir devletin yükselişini temsil ediyordu. Rejim, bu yıllarda bir yandan nüfus ve toprak olarak daha homojen bir tabana sahipken öte yandan eski eyaletleri olan yeni komşularının sömürge durumunda olması ve uluslararası ilişkilerin ideolojik yeniden yapılanışı ile yüzleşmiştir. Erken cumhuriyetin kimlik siyasetinin inşa edildiği uluslararası bağlam Osmanlı Devleti'nin dış politikadaki *hasta adam* temsilinden farklılaşmış, yönetici elitin pazarlık gücü daha da artmıştır (Deringil, 1998: 220). Öte yandan *geç kalmışlık*¹⁰ hisindeki teyakkuz da artmış, önem sıralamasında ikincil kalan hemen her konu biçimsel olarak halledilmeye ve zamana bırakılmaya çalışılmıştır. 1921 Maarif Kongresi, bağımsızlık savaşının şiddetlendiği bir dönemde yapılmış ve Gökalpçi "hars" kavramının çerçevelediği bir içerikle sonuçlanmıştır (Timur, 2000: 228). "Cumhuriyetin tarih öncesi" olarak adlandırılabilir 1919-1922 döneminde, yerel direniş örgütlerinin din ve etnik temaları muğlak ve iç içe kullandığı ifade edilebilir. Bu durum Wilson İlkelerinin işaret ettiği devletlerin sınırlarının belirlenmesindeki etno-dinsel vurgu ile bir arada düşünüldüğünde direnişin çekirdek kadrosu tarafından da onaylanan bir durumdu. Yine bu dönemde ırk kavramı kan veya fizyonomiden ziyade belirli bir hars ile tanımlanmıştır. Misak-ı Milli'de de ırk kavramı görülmekle beraber "kanı birbirine karışmış unsur" anlamında kullanılmıştır (Zürcher, 2005: 78-82).¹¹ Öte yandan 1924 Anayasası'nın 88. maddesinde "din ve ırk ayrımı gözetilmeksizin" Türk olunduğuna dair yapılan vurgu, *denge siyasetinin* iki savaş arası dönemdeki dalgalı zemini arasında aşınmıştır. Kurucu kadro için Türk ulusunu inşa etmek, öncelikle kimlik ve statü bakımından imparatorluğun kozmopolitliğinden farklılaşmak anlamına gelmekteydi. Cumhuriyetin yurttaşı, sadece ne olduğu sorusuna cevap verip yurttaşlıkla yetinemezdi. Onlar ayrıca kim olduklarını da öğrenmeliydiler ve bu öğreti için de mitlere, sembollere ve bunları barındıran şemsiye bir ortak tarihe, etno-tarihe, ihtiyaç vardır.

Erken Cumhuriyet kadroları, yeni bir köken mitine başvurmanın imparatorluk bakiyesinden kurtulmak olduğunu düşünmüştür. 1924'te, eğitimi seküler ve merkezî bir forma kavuşturan Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarılmış, 1928'de alfabe ve dil çalışmaları için yeni bir zemin oluşturulmuştur. Roger Owen, Orta Doğu'daki pek çok toplumun modernleşme sürecinde dışlama ve içermeye pratiklerini bir arada yaşadığını ve ulus devletçi manevi bir evrenin bu süreci kuşattığını ifade eder (Owen, 1998: 200-207). Bu anlamda 1930'lara giden süreç *Türkçeleşebilmenin* ve *muasırılığın* ölçüt olduğu manevi bir evreni yaratmıştır. Bunun sonucunda dinin bir kamu hizmeti motifi altında yapılanışı, ulusal kimlik ile çelişmezlik prensibi esasınca gerçekleştirilmiş (Mardin, 2002: 127-128) ve muasırılık tanımı Türk yurttaşlığına zerk edilmiştir.

⁹ 1869 yılında hem eğitim öğretim hem de tabiyet noktasında kanunlar çıkması 1856'dan sonra gerilimlerin hızlandığının göstergesidir: Karpat, Kemal H., (2006) Osmanlıda Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma, (Çev: Dilek Özdemir) 1.Baskı. Ankara: İmge Yayınları, 312

¹⁰Bugünkü Türkiye topraklarında ulusçu akımın bürokrat-aydınları belirli bir geç kalmışlık duygusunu miras almıştır. Türk-Anadolu ulusçuluğu, üç yönden geri kalındığının itirafı gibidir. İlk bir zamanlar kendisinin de dahil olduğu büyük devletler ligindeki devletlerden geri kaldığı hissediliyordu ve buna yönelik içsel reaksiyon Osmanlılık şeklinde formüle edildi. İkinci olarak Osmanlı ülkesindeki gayri Müslim tebaadan geri kalmışlık hissediyorlardı. Bu, Hamidiyan İslamcılık ile Müslüman gururuna yönelik bir reaksiyonu meydana getirdi. Üçüncü olarak ise Kazan, Kırım ve Hazar havzasından gelen Türk aydınları ile karşılaştıklarında dışarıdaki kendi soydaşlarından geri kalmışlık yaşamışlardır. Kimlik konusundaki bu üç boyutlu geç kalmışlık 1913-1938 arasında pek çok ulusçu politikanın formüle edilmesine etki etmiştir.

¹¹ 20 Temmuz 1919'da, Damat Ferit Paşa tarafından Erzurum Kongresi'ne yönelik yayınlanan bir bildiriye, "Milletin mukadderatını tayin etmek üzere Şarkta... milli bir kongre toplanacağından söz eden telgraflar görüldü... İstanbul şehri saltanat merkezi olduğundan, teşri hey'etin padişahımız marifetiyle açılması zaruridir" denerek Saltanat ile Şark/ Anadolu/ Anadolu'nun Doğusu veya "bi-idrak yurdu" arasındaki sınırlar vurgulanmıştır. Buna kongrenin cevabı ise hilafet ve saltanat hilafına bir toplantının vuku bulmadığı ve bağlılığının sürmekle beraber hükümetin hem vazifesini yerine getirmediği ve hem de "millele curum atfettiği" ifade edilmiştir: Salahi Sonyel, Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 65

1929 Buhranı, çok partili yaşam denemesi ve Menemen Olayı kimliğin yapılanışına okullaşma ve yasamanın ilerisinde bir müdahalenin gerekli olduğu düşüncesini peşi sıra getirmiştir. Halkçı motif, köylüler hakkında proje geliştirmiş tek kesim olan milliyetçi elitler tarafından doktrine edilmiştir (Findley, 2016: 280). Bu devri karakterize eden *halkçı* motif, Marxist olmaktan ziyade tesianütçü olmuştur. Halkçılığa dair artan ilgi eski bir Türkmen geleneği olan ve Osmanlı'da da ordu ve aşiret düzeni içerisinde işleyen, dinî yansımasını *dervişan* örgütlerde bulan *ülüşürme* ritüelinin çağdaş bir temsili olarak programlanmıştır (Mardin, 2015: 115-116). "Sınıfsız ve imtiyazsız bir toplum" düşüncesi bürokratik pratiklerden devşirilen *çağın gerekleri* ile 1931 CHF Programı'nda bu ritüelin de etkisi ile yer bulmuştur. Öte yandan İslam ile olan mesafe onun çağdaşlaşması ve Türkçeleşebilmesi ölçütüne göre olmuştur (Mardin, 2017: 154).

Şehit kavramının seküler proje için seferber edilmesi ve feda ideolojisinin ulusal simgesi hâline getirilmesi dikkate değerdir (Azak, 2010: 199-200). İyi yurttaş, 18.yüzyıldaki vatansever tanımının ötesine geçmeye başlamış, inkılabın yerleşmesi kuşatıcı ve yoğun bir tonda devam etmiştir. Vatan kavramı, uzun bir savaş dönemi ve 1930'lardan itibaren yükselen savaş beklentisi ile jeopolitik yönü hep göz önünde tutularak etnik bir yurtluk olarak kavranmıştır (Durgun, 2011: 162).

3. Birinci Türk Tarih Kongresi

Türkiye'de dinin hukuki konumu 1921 yılından beri sürekli tartışılmıştır. Bu tartışma hem dönemin direniş hareketi hem de sonrasındaki siyasal deneyimlerde farklı kutupların oluşmasında başlıca faktörlerden biri olmuştur (Karpat, 1991: 44). Yeni cumhuriyetin tarih anlatısı için öncelikle kültürel kurumlara yönelik çalışmalar başlatılmıştır. İdeolog Gökalp'in 1924'teki ölümü cumhuriyete öncül birikimin bir kenara koyulması için kolaylık sağlamıştır (Copeaux, 1998: 39-40). Latin alfabesine geçilmiş ve Türk Ocakları kapatılmıştır (Üstel, 2004: 385-387). Türk Ocaklarının kapatılması ve yarı özerk bir kamu kurumu hâline getirilmesi ulusçu tarih yazımında farklı kutupların oluşmasını denetim altında tutmak için önemli görülmüştür. 1927'de Darülfünun'da kurulan tarih encümeni 1931'de Türk Ocakları ile beraber Türk Tarihi Tetkik Cemiyet'ine dâhil edilmiştir (Berktaş, 1983: 2463). Maarif Vekaleti tarih ve dil kitaplarında yeni müfredat için tarih tezi hazırlıklarına başlamıştır (Georgeon, 2006: 39-77). Sanat da belli oranda sansüre uğramış ve ulus inşası için belirlenen tarih anlatısı ile uyumlu hâle getirilmiştir. Mesela Mustafa Kemal'in de ilham aldığı kişiler arasında olan Namık Kemal'in *Vatan yahut Silistre* piyesi de sansüre uğramıştır. Özetle ulus inşası, kültürel safhasına da bir devlet geleneği olarak kurumsal-bürokratik düzenlemelerle başlamıştır (And, 1984: 216). Mustafa Kemal de dâhil meşrutiyet neslinin ve cumhuriyetin ilk yıllarının tarih anlayışı büyük ölçüde Fransız Devrimi merkezli ve Fransız tarihyazım yönteminin etkisi altında şekillenmişti. 1930 öncesinde Ali Reşad'ın büyük ölçüde belirleyici olduğu Fransız tarihyazım anlayışı, Yusuf Akçura başta olmak üzere pek çok tarihçi tarafından sömürgeciliği görmezden geldiği gerekçesiyle eleştirilmeye başlanmıştı. Alternatif tarihçilik anlayışında ise genel olarak antropolojik yöntem ve arkeolojik veriler merkezdeydi (Toprak, 2015: 147, 234-237). Bu kuşak antropologların çoğu sosyalist ve milliyetçi eğilimlere bir arada sahiplerdi ve Darwin'den etkilenmişlerdi. Bir yandan burjuva toplumunun atomize ve materyalist yönünü eleştiriyorlar, öte yandan toplumu ırksal kimliğinden uzaklaştıran kapitalist gelişimin doğayı değiştirmesini ve ardından beslenme ve yaşama alışkanlıklarını değiştirerek ırkların saflığını bozacağını öne sürüyorlardı (Steirnhell, 1986: 33). Böyle bir ortamda Birinci Türk Tarih Kongresi, Maarif Vekaleti ve Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti tarafından 2-11 Temmuz 1932 tarihleri arasında Ankara Halkevi'nde toplanmıştır. Toplantı zabıtları ve bildirimleri incelendiğinde yukarıda çizilen kuramsal çerçeve için temsil edici olduğu düşünülen bildirimler çalışmaya dâhil edilmiştir. Özellikle Şark-Garb, Osmanlı, Türk, İslam ve Tarih kategorileri birer filtre olarak kullanılmıştır. Katılımcıların, bu konulardaki görüşleri kuramsal çerçeve bağlamında değerlendirilmiştir. Ayrıca 1930'ların ikinci kongresi bir tezdin ziyade tezin icrası yönünde görüş birliğinin ürünü olduğu için bu çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Maarif Vekili Esat(Sagay) Bey, kongrenin açılışını yaptığı konuşmasında umumi(Dünya) ve Türk tarihinin hem Avrupa'da hem Osmanlı okullarında ihmal edildiğini dile getirir. Ona göre, 1926-27 yılından itibaren tarih, "Türk Tarihi mihveri etrafında ceme çalışılarak Türk tarihinin mevki genişletil"miş ama Türk milletinin "medeniyete olan hizmetleri"ni anlatacak dört başı mamur bir tarih müfredatı oluşturulamamıştır. Bu yüzden kongre, "okutulmaya başlanan yeni Tarih kitabımızın bir senelik tecrübe neticesi"ni tetkik etmek ve tedriste vahdet tesis etmek amacıyla toplanmıştır. Kongre, tarih eğitiminde bilimsel ve anlaşılır bir yöntem ortaya koyma amacındadır. Çünkü, "milli hars bu surette kuvvet ve inkişaf bulacaktır". Milli eğitim; milliyetçilik, devletçilik ve halkçılık esasına göre şekillenmiş ve bunlar elbette ki Türk tarihinden doğmuştur. Milli kültürün "çocuklarımızın dimağ ve kalplerine sarsılmaz bir kanaat ve iman halinde yerleşmesi" hem iç cephede hem dış cephede oluşacak tehlikelere karşı mücadele için önemlidir. Esat Bey, ayrıca bütünlükçü ve ferdietçi olacak bir ahlak eğitimine vurgu yapar. Bu vurgu dönemin totaliter cereyanlarından, özellikle de Marxist içerikli olanlardan farklılığı vurgulamak için özellikle seçilmiştir. Ona göre Türk, kendi tarihini ve dünya medeniyetine hizmetini bildikçe, zaten harici fikirlerle meşgul olmayacaktır. 16.yüzyıldan sonra Türklerin medeni ilhamı bir şekilde ortadan kalksa da evveliyatı bu minvalde vuku bulur (Sagay, 2010). Esat Bey'in iddialarını sergileme biçimi nihai bir kurtuluşa dair iradi bir çırpınının yeni bir safhasını ilan eder gibidir. Kendi kendini doğuran romantik bir kahraman, mevcut hâlde kendi varlığını mekanik şekilde yükseltmelidir. Türklüğün keşfi, bilimin hakiki sihri teslim edildiğinde kısa sürede yükselecektir. Türk inkılabı, roman olarak başlayıp, komedi olarak ilerlemektedir. Kahraman, kılıçla aldığı eğitim meşalesi ile koruyup aydınlık kılacaktır. Esat Bey'in konuşmasında poetik anlamda belirli bir eğretileme vardır. Yakın geçmiş, ama Türk değil Osmanlı olan bu geçmiş, hem

unutulmalı hem de kötü hatırlanmalıdır. O, karanlık zamanlar ve boğucu mekânların sahnesidir. Osmanlı'nın yerine "bugün yepyeni ve dinç bir Türkiye Cumhuriyeti" kurulmuş, ve dünyanın en büyük inkılaplarından biri dünyaya rağmen olmuştur. O, beyzade olmadığı gibi seyid veya "Beyoğlu serkeşi" de değildir. O, Anadolu köylüsünün Garbı bilen çocuğudur, tahsillidir. Esat Bey, garbın bugünkü üstünlüğü kadar Türk'ün azmi ve tarihteki ontolojik üstünlüğünü hatırlatır. O, tarihteki güçler dengesinin dalgalı seyrini vurgulayarak emperyalist tezlerin karşısına karşılaşmalara dayanan evrenselci bir yönelimi koyar. Böylece Esat Bey, ortakçı bir garbiyatçılığa temayül eder. Ortakçı garbiyatçılığın mümeyyiz vasfı olan tümünden gelimci hümanist ton Esat Bey'de açıkça görülür.

Birinci Türk Tarih Kongresi'ne sunduğu "Tarihten Evvel ve Tarihin Fecrinde" ve "Orta Kurun Tarihine Umumi Bir Bakış" isimli bildirilerinde muallim Afet (İnan), insanlığın ilk ırklarından medeniyetin yayılmasına ve kavimler göçünden başlayarak 17.yüzyıla kadar Türklerin politik serüvenini Avrupa, İslam ve Uzak Doğu tarihi ile ilişkili şekilde ele almıştır. İlk bildirisi doğrudan Mustafa Kemal'in gözetimi altında ve incelemesi ile oluşmuştur. Coğrafya, etimoloji, antropoloji ve tarih bir arada sunulmuştur. Üslup romantik olmaktan ziyade didaktiktir. Tümünden gelimci bir yöntem benimsenmiş, nihayetinde medeniyetin tek köklü olduğu ve bu kökünde Orta Asya brakisefallerince var edildiği teşhis edilmiştir. İfadeler kesin olmakla birlikte, arkeoloji ve antropolojik alan araştırmalarının önemi vurgulanmış ancak bu şekilde Türklüğün "şerefi, gömüldüğü mezardan hayata avdeti" edebileceği vurgulanmıştır. İkinci bildirisinde ise özellikle Hunların Roma ve Avrupa'nın pagan kavimleri ile ilişkilerinin Avrupa'nın bugünkü vaziyetini almasına, İslam'ın yayılışı ve Asya medeniyetinin dünyaya tanıtılmasına etkisi üzerine bir sunum yapmıştır (İnan, 2010: 405-444). Açıklama ikincide daha organisist ilkinde ise daha mekanik bir biçimle şekillenmiştir. Her iki metinde de, Garbın bugünkü üstünlüğü kabul edilirken, bunun ontolojik bir öze ait olmadığı da iddia edilir. Çünkü medeniyetin beşiği Asya'dır. Asya'da ise iyi olan medeni olan ne varsa Türkün eseridir. Garb'ın, metodu alınmalı, hatta istenirse kültürel açıdan da Garb'a benzenmeliydi. Ona göre bugün görülen bütün ileri memleketler, aslında "Türk'ün kayıp ilmini uygulayanlardır. Muallim Afet, Garb-Şark medeniyetleri arasında özsel bir fark görmemekle birlikte, tarih yorumu ve çözüm önerileri ile gizli şarkiyatçılığın frekansından iletilerini sunar.

Köprülüzade Fuat Bey, Afet(İnan)'ın antropolojik iddialarına ve sürekli Garb bilimini referansla tezlerini ortaya koymasına dair örtük bir eleştiri yürütür. "Eski ananelerin tesiri ile hala devam eden bir takım menfi kanaatlerin" şu anda da Avrupa bilim çevrelerinde etkili olduğu ve antropologların bundan azade olmadığını iddia eden Köprülü, bir nevi Afet'i şarkiyatçı tezleri örtük olarak kabul etmekle suçlamaktadır. Mesela Köprülü'ye göre Aryanlık üzerine tetkikat yapmak Garb'ın Türklere yönelttiği ikincil ırk tezini reddetmek için bile olsa, hayali tezler üzerine konuşmak, onu büyütme anlamına gelir. O, ayrıca genç meslektaşına bir tarih dersi vermek ister. Köprülü'ye göre, tarih vesikaları objektif şeylerdir. Ancak bu vesikaları okuyan tarihçilere göre anlamı değişir. "Milli tarihimize ait bütün vesikaları bir araya getirmek ve sonra bunları, kendi idrakimizle, kendi gözümüz ile, kendi şuurumuz ile terkip ederek bundan yeni bir bina yapmak mecburiyetindeyiz." diye sürdürür konuşmasını. Ona göre Garb tarihçisinin kastı, her şeyden önce Türk'edir. Köprülü, "Birçok garp kitablarında mesela bugün Salıp(Hac) harplerinin mesulu ve müsebbibi olarak Türkler gösteriliyor. Yoksa Hıristiyanlar İslam dünyası ile dostça yaşıyor." diyerek konuyu bir başka yöne, Türklerin barbarlığı yönündeki kanaatlere ve daha yakın zamana çeker (Köprülüzade: 2010: 46-47). Üslubu, kültürel temalar ve tarih metodunun önemini vurgular niteliktedir. Açıklamaları daha bağlamsalcıdır ve son döneminin moda pozitivist tezlerine karşı örtük bir hiciv dili ile konuşur. O, ortakçı garbiyatçılığın Garb düşmanlığına yakın bir ideolojik ima kipine sahiptir. Şevket Aziz(Kansu) ise Afet'in tezlerini destekler bir konum alır. Ona göre, Türkler, "Maddi manevi inkişafı müsait, biyolojikman söylüyorum, mütekmil bir iskelete, ete ve kafaya, hamura malik bir beşer tipidir." İrk bir beşer tipidir Şevket Aziz'e göre. Garbın antropologları, insanlığın Asya'dan doğduğunu kabul ederler ama sürekli bir iki yüzlülük ya da isteksizlik gösterirler. Onlar, brakisefal Asyalıların tek tip olmadığını, sarı ve beyaz olarak iki tip olduğunu ve Türklerin sarı ırka mensup olduğunu iddia ederek aryanizim önyargısından kurtulamazlar. Formist bir açıklamadan kaçınmaya çalışırken, Türkleri dahil ettiği ırk kümesi ile diğerleri arasında hâlihazırdaki eşitsizlikleri de yeniden üretir ama bu eşitsizliğin o gün için ontolojik olmadığını vurgulamıştır. Ona göre esas olan metottur: "Keza diyeceğim ki ilim metotla yapılır. İlim metodun mahsulüdür. O metodu tatbik etmiş olan adamların kanaatlerine göre değil, o metodu alarak kendi elimiz ve kafamızla yaptığımız tetkiklere istinat etmek zarureti vardır" derken klasik hars-medeniyet ayrımının tarih çalışmalarında ne ölçüde sürdürdüğünü de açığa vurmuştur. Buna göre, tıpkı biçim ve öz gibi teknik ve kültür de farklı gerçeklikler olarak var olur. Öte yandan kültür, "inkiraz" devrine değil "kablettarihten bugüne" bakılarak anlaşılabilir. Antropoloji bu anlamda önemli metodik destek sağlar (Kansu, 2010: 49-50). Kültüre dair bu yaklaşımı organisist, metoda dair yaklaşımı mekanisisttir. Şevket Aziz, gizli şarkiyatçılık ve ortakçı garbiyatçılık arasında salınım göstermektedir.

Reşit Galip, "Türk İrk ve Medeniyet Tarihine Umumi Bir Bakış" başlığı ile verdiği ve Saffet Arın'ın katkıları ile yazdığı bildirisinde Çin ve Hint toplumlarının brakisefal ırk ailesinin bir başka ırk ailesi ile karışması sonucu meydana geldiklerini öte yandan Sami ve Avrupa toplumunun ise brakisefallerle diğer ırk ailelerinin kültürel ilişkisi sonucu meydana geldiğini ifade eder. Ona göre ırk, semavi dinlerin öncesine uzanan, milleti ise semavi dinlerin ve kültürel karşılaşmaların ürünüdür ve Mezopotamya'nın medenileşmiş toplumları ve Etiler, yapılan arkeolojik kazılar sonucu büyük oranda Turani olarak sınıflandırılabilir (Galib, 2010: 117-131). Anadolu'nun en eski halkının Turani olduğu fikri Roma ve Sami merkezli

“medeniyet beşiği” anlatılarına muarız olarak görülmelidir. Bu yineleme bir yandan Bizans’tan diğer yandan da İslam ve Sami medeniyetlerinden Türklerin medeniyet öğrendiği, ontolojik olarak yetersiz oldukları tezine eş zamanlı meydan okumak için karşı söylem olarak tasarlanmıştır. Reşit Galip’in bildirisinde bu anlatılar yerine, Sümer, Eti ve İskit merkezli bir medeniyet tarihi anlatısı öne sürülmektedir (Filipoviç, 1991).¹² Türklerin Garb’da hâlâ “eşkıya-haydut” olarak sözlüklerde yer etmiş olduğunu, Samice “Turkor” kelimesi ile irtibatlı şekilde tanımlandığını dile getiren Reşit Galip, Garb’ın Türkler hakkındaki ön yargılı zihniyetini “fena topraklı, kıraç bir tarlada biçildikçe daha azgın bir inat ile süren yaralayıcı dikenlere benzetebileceğimiz” den bahseder. Mesela Hunlarla ilgili 19.yüzyılda yayımlanmış bir tarih kitabından alıntı yapar: “Vahşi canavarlığı mesel haline gelmiş olan Hun milleti Avrupada ilk görünüşünü yaptı... Hunlar Avrupa hududunu aşan ilk Tatarlar değillerdi.” diyen bu zihniyetin tenvir edilmesi gerektiğinden bahsettikten sonra bunun dahili uzantılarının yıllarca Tarih müfredatına hâkim olduğunu dile getirir. Reşit Galip’e göre Garb tahayyülündeki bu imajın iki olayla yakından ilgisi vardır: İki, dönem dönem gelen Türk göçleri ve ikincisi Müslümanlık-Hıristiyanlık arası kan davalarıdır. “Viyana’ya kadar dalgasını yürüten son Türk akınının doğurduğu korku edebiyatının zenginliği de hepimizce malumdur” diyerek Osmanlı’nın bu konudaki payını vermeyi de ihmal etmez. Korkanlar, korktuklarını korkunç çehrelerde tasvir etmişler, gerçeği görmek yerine tasvirlerle yetinmeyi adet haline getirmişlerdir. Ona göre Ernest Renan, büyük bir âlim olmasına rağmen:

Belki de papazlık mesleği için başlamış olan tahsil hayatından kalma, iliklerinden ve damarlarının içinden gelme bir köpürüşle,... Hıristiyanlık-Avrupalılık davasına ihanet ettiğini düşündüğü alimler grubuna şöyle çatar: Topraklar altından çıkarılan bu kadim ve bilgili Babil medeniyetinin Türk, Finova, Macar ırklarına, şimdiye kadar tahripten başka marifet göstermemiş ve kendilerine ait hiçbir medeniyet yaratmamış ırklara atfedilmek istenmesi şaşılacak iştir(Galip, 2010: 151-154).

Reşit Galip’e göre Renan Turanilere kasten düşmandır. Türk ismini bile ağzına almak istemez. Buna sebep ise edindiği ciddi ön yargıdır. Renan’ın zamanında gerçekten bir bilimsel ilerleme yoktur. Tahmin ve tahrif o kadar iç içedir ki ikisini ayırmak mümkün değildir (Galip, 2010: 151-154). Ona göre Renan gibi Garblıların Türk ırkının çirkinliği ve zayıf sureti hakkında söyledikleri pek komiktir, zira brakisefal olmalarından dolayı Türklerin güzel olduğu zaten tescillidir. Ona göre *Tarih* bütün insanlığa aittir. Bugün bir medeniyet, gücü ve ilerlemiş olması hasebi ile bu durumu tarihe teşmil etmeye çalışırsa hakikati çarpıtır. “Beşeriyetin en geniş aileleri ırklardır. Milli tarih, milletin mensup olduğu ırkın mütalaası ile başlamalı”dır ama ırk kavramı en çok çarpıtılan veya yanlış anlaşılın kavramlardan biridir o gün için. Eski Yunanların veya Tevrat’ın bu konuda söylediklerinin bilimsel bir hükmü olmadığı gibi daha büyük bir yanlış Türklerin dâhil edildiği ırk kategorisindedir. 1860 ile 1889 arasında Türkler sarı ırkın Mongolit kolundan gösterilmiştir. Daha sonra J. Deniker’in tezleri Türkleri beyaz ırkın sarımtırak türüne dâhil etmiştir. Birinci Dünya Savaşı’nın hemen öncesinden başlayarak yeniden Türkleri sarı ırka sokma çabasında gözle görünür bir ısrar başlamıştır. Batıda bu tür hurafeler sürekli tekrar ederek bilimsel hakikatler gibi anlaşılmıştır (Galip, 2010: 99-102). Reşit Galip’in ırka ve ırk sınıflandırmasına dair yaklaşımı bu çalışmaların siyasal süreçlerle ne kadar ilişkili olduğuna dair açıklamalarla doludur. Garb, siyasi olarak ne yöne eğilim gösterirse buna göre ırkları sınıflandırmakta, “bilimsel zemini kendi siyasal hırları ile tevhid etmekte, bilimin vahdet prensibini tevtil etmektedir”. Ona göre tarihi hükümler “ne kadar keskin ve kati olursa olsunlar sadece mantiki istintaçlara dayatılması doğru olmayacağından müşahede, taharri ve tetkik vesikalarının da araştırılması lazım gelir.” Büyük Petro’nun “soyguncu Orta Asya istilası”, Türk tarihini en kıymetli hazineleri olan kurganları ve içindeki malzemeyi tahrif etmiştir. Bu kurganlar şu hâliyle bile Türk’ün maden sanatındaki ileriliğine delildir. Bu ve buna benzer sömürgeci faaliyetler sadece “hali değil maziye de” soymuştur (Galip, 2010: 135-147). Reşit Galip, bu iddiaları ile Türk tarihinin bilimsel tetkikine yönelik tarihi materyalin tıpkı medeniyet pınarlarının çalınması veya yatak değiştirmesi gibi ellerinden alındığından şikâyet eder. Onun tezi, hakikatin saklandığı ve bunun kılıçla yapılamayanın kültürle yapılmak istenmesi olduğu yönündedir. Üslubunda örtük olarak trajik bir yön olmakla beraber nihayetinde tarihin Türk’ü muzaffer kıldığını ilan etmekten geri durmaz. Tragedya’dan Komediya’ya yönelen üslubu açıklama düzeyinde organisist ve mekanist açıklamaları bir arada barındırır. Galip anlatısında poetik açıdan, Garblı ön yargıları kıraç topraktaki dikenlere benzeterek, kapsamlama ve hiciv arasında gider gelir. O, Garb biliminin doğru düzgün işlenmeyerek kıraçlaştığını ve artık dikenlerinin oluştuğunu ifade ederken, kendi toprağının verimliliğini ve kendi toprağı ile bu kıraç toprakların tarihten beri hep komşu olduğunu da açığa vurur. O, bu yönü ile Aydınlanmacı hümanizmin tek insanlık paradigmasını ama bir başka yönü ile de bu insanlığın dünyayı anlama çabasında ne kadar birbirinden farklılaştığını işaretler. Galip, ortakçı garbiyatçılık ile içeriye doğru oryantizm arasında salındığı kadar düşman garbiyatçılığı da bilime ihanet eden Garblı teması ile sunumuna dâhil etmiştir.

Zeki Velidi (Togan)’nin, “Orta Asya’da Kuraklık Meselesi” başlıklı bildirisini ilk kongrenin -Reşit Galip’in bildirisini ile beraber- en çok tartışılan metnidir. Bildiride Türkistan’ın kurduğu tezini Rus işgalcilerin sömürmek için yaptığı incelemeler ve Garblı Şarkiyatçıların tezlerinin oluşturduğunu, hâlbuki Tarihî devirlerde böyle sürekli kuraklaşan ve kötüleşen bir coğrafyadan bahsedilemeyeceğini ancak dönemsel olarak kuruluk ve yağış artışı olabileceğini belirtir. Zeki Velidi, “ekseriya Anadolu’da olduğu gibi muvakkat bir kuraklık ahalinin bir müddet göçmesini icap ettirmiştir” ifadesi ile Türkistan ve Anadolu’yu karşılaştırmış ve bu kıyas tartışmaları alevlendirmiştir (Togan, 2010: 169-176). Bu karşılaştırma, iki örtük niyeti barındırır.

¹² Aynı hassasiyetin farklı bir tezahürü Fuat Köprülü’nün Osmanlı Devleti’nin menşei ve kurumları hakkında da görülür.

İlk olarak, Orta Asya'yı ve Türkiye dışı Türkleri temsil iddiasıyla hareket ettiği görülmektedir. İkinci olarak ise Anadolu merkezli tarih anlatısı yerine Türklerin hepsini masseden ve anayurt vurgusunu Orta Asya'ya kaydıran bir bakış açısını yerleştirmektedir. Bu ikinci vurgu içeriye şarkiyatçılığa bir tepki olarak kabul edilebilir. Yani Batı Türkü ileri, Doğu Türkü geri gibi bir algı yaratılmaması yönünde seçici ve teyakkuz hâlinde davranmıştır. Kongrenin temel olarak Gökaltın'ın ölümü ve Avrupa'da ırkçı nazariyelerin yükselişi sonrası Türk tarihinin köklerini Orta Asya yerine Anadolu'da aramanın bir özeti olduğu göz önünde bulundurulduğunda Togan'ın bildirisi ve savlarının önemi ortaya çıkacaktır zira o aslında bir hatırlatma yapmaktadır. O, Türk'ün tarihinde bir bölünme ve bu bölünmeye dayalı üstünlük-alçaklık algısı yaratılmamasını, Türklüğün bütünlüğünün unutulmamasını vurgulamaktadır. Onun açıklama tarzındaki üslup, daha çok formist bir tarzdadır. Başvurduğu kaynaklar ise genel olarak Çin ve İslam kaynakları olmakla beraber Almanca kaynaklara da sıkça başvurur. Sergileme tarzı daha çok komedi türünde ve ideolojik iması ortakçı garbiyatçılığın baskısı altındadır.

Hasan Cemil(Çambel) Bey, "Ege Medeniyetinin Menşesine Umumi Bir Bakış" isimli bildirisinde konferansının amacının "klasik Grek medeniyetini küçük görmek değil bu medeniyetin köklerinin İyonya ve dolayısı ile medeniyetin beşiği olan Asya olduğunu ifade etmek isterim" der. Ona göre klasik Grek medeniyetinin kök aldığı medeniyet Türklerin kurduğu medeniyettir. Dorlar ve Etiler bu medeniyetten olduğu için Garb kültürünün tarihsel kökleri Asya'dan Anadolu ve Mısır'a oradan da Yunan üzerinden Garb medeniyetine intikal etmiştir. Özellikle Herder ve Dilthey'e atıfla iddiasını Alman düşünürlere teyit ettirir. Şark için ise "bundan yarım asır evvel...Asya, içinde yürünemeyen karanlık bir diyar gibi gösteriliyordu", Batı, Şark konusunda çok zayıf bir bilgiye sahipti der. İnsanlık davasını sahiplenenler dünyanın bir başka yarısını insan yerine koymak noktasında çekinceli davranıyorlardı ona göre. "Beşeriyet tarihi, böyle daha dün denecek yakın bir zamana gelinceye kadar, yarısı karanlık bir alem manzarası gösteriyor, Asya anahtarı bulunmayan kapıların arkasında bir muamma gibi duruyordu. Beşeriyet tarihi sanki Asya'da bitmiş Yunanistanda tekrar başlamıştı" diyerek bu durumu ifade eder (Çambel, 2010: 191).

Söz konusu bilimsel zafiyet bilime içkin olamazdı elbette(!) ona göre mukaddes kitaplar, anlattıkları tarihe kutsiyet vererek etkileşim imkanını mühürlemişlerdir. Avrupa'da din temelli tarih anlatısı 17.yy sonuna kadar hakimdi. Beşeriyetin tarihi, din temelli doğmaların esiri olarak kalmamalıydı. Bu hümanist aydınlanmacı ton artarak devam eder ve tarihin bilimsel metoduna dair bir anlatı sunar. *Beşeriyetin umumi tarihini* menşesinden bugüne izlemek için o medeniyetin(Garbın) bu günkü sınırlarını incelemek yetersizdir İskitlerle akraba olan Sümerler, Akalar ve Etilerle beraber Mısır medeniyeti de hep birbiri ile bağlantılı olarak meydana gelmiştir Hasan Cemil'e göre. Bu bağlantı demir bir zincir gibidir ve "zincirin iki ucu ise halkalarının dövüldüğü Altay'ın demir ocaklarıdır. Asıl kaynağa bakmak her gözün karı olmadığı gibi takat ve kudret ancak hakikat güneşine bakmaya alışkın gözlerde bulunabilir" (Çambel, 2010: 201-205). Ona göre Yunanlılar tarihi ilerleme olarak görmezler ve medeniyeti saf, etkileşimden uzak farklı bir mecra gibi algıladılar. Oysa "beşeriyet tarihi bütün bir cereyandır" ve farklı milletlerin birbirini etkilemesi ile bütün hale gelmiştir. Yunanlıların tarih bilgisi bugünün "kati ilmi" kriterlerine aykırı olduğu için ona derin manalar atfetmeye gerek yoktur. Onun anlatısında örtük olarak mevcut Garb medeniyetinin tarihi köklerini yerinden oynatma ve medeniyetin lokomotifine "Türkün dimağının ışığını" yansıtmak insanlığa karşı bir vazife gibi görülmektedir. Bu "tarih dışı koridor" denemesi (Durgun, 2011: 168), Türklüğü Batı medeniyeti çerçevesinde, Batı medeniyetini de Orta Asya çerçevesinde yeniden kurma girişiminin *atlambaç* tahtası olarak kurgulanmıştır.

Hasan Cemil'in tarihe dair yorumları ise pozitivist niteliktedir. Tarih, "bir halkayı öbürüne bağlayan büyük bir inkişaf zincirinden başka bir şey değildir." Tarih, bir neden sonuç ilişkisi olduğu gibi tarihi böyle görebilenler için "Bütün beşeriyet tarihi deruni bir vahdettir". O, Leisegang'ın 1931 yılında basılan Denkforman adlı eserinde "Müverrihlerin çoğu bilhassa Şark'a ait meselelerde zalim bir taassubun yahut tarihi bir neşvünema neticesinde kazanamaz bir hale gelen batıl hükmün esiri idiler." alıntısı ile Garb'ın tarih yazıcılığının nesneliliğini kaybettiği ve belki de tarih ilminde medeniyetin garbdan şarka doğru dönmek üzere olduğunu haber verir. Bu anlatıda kendi Osmanlı inkıraz tasvirleri ile paralellikte görülebilir. Garb'ın bu düşüşü medeniyetin babil kulesini boş bırakamaz Hasan Cemil'e göre Türkün tarih bilinci ile medeniyetin aslına avdeti pek uzak değil gibidir. Onun tarzında romantik ve komik tonlar bir aradadır. Anlatısı organisist ve mekanik tonları aynı potada eritir. Hem kendilik hem ötekilik Garbın köklerinde muarızlar yaratılarak yeniden ve yeniden inşa edilmeye çalışılır. Ortakçı garbiyatçılık ile içeriye doğru şarkiyatçılığın izleri görülmektedir.

Şemsettin (Günaltay) Bey, "İslam Medeniyetinde Türklerin Mevkii" başlıklı bildirisinde bugünkü Garb medeniyetinin temellerini İslam medeniyetinin altın çağı olan 8-13.yüzyıl arası dönem olarak işaretler. Şemsettin Bey'e göre, İslam, Garb'da yanlış tasavvur edildiği gibi Türklerin İslam içindeki yeri de anlaşılabilmiş değildir. İslam tarihinde Türklerin oynadığı rol bir ihtilalle başlar ona göre. Bu ihtilal Abbasi saltanatının başladığı Ebu Muslim ihtilalidir ve bu ihtilalin erkanıharbiye reisi Belhli bir Batı Türkü olan Bermerkoğlu Halit'tir. Abbasiler yönetimi Türklerin ve İranlıların hem idarede hem bilim sahasında etkin olduğu bir dönemdir. Bu dönem, İslami Rasyonalizmin ya da Akliye okulunun kurulduğu ve Türklerin "kılıçları ile başardıkları inkılabı fikirleri ile yüksetmeye" koydukları yeni bir başlangıçtır. Türkler, muarızı oldukları Arap geleneği ile çatışma hâlinde olmuşlardır. Bu çatışmanın tarafları Arap gelenekçiler ile Türk akılcılardır. "Türk dimağı, doğanın yasalarca ve insanın akılcı işlediğini" Müslümanlara öğretmiştir, bu fikirlerin ilhamı onun kadim Orta Asya

köklerindedir. İslam Rasyonalizmi, kendinden önceki, insanı bir hiç ve Tanrıyı insan suretinde hayal eden Arap gelenekçiliğinden farklıdır ona göre. İnsan, irade sahibidir ve Tanrı insan suretinde değildir diyen bu okul Garb'ın rönesansta yaşadığını ondan 4-5 asır evvel İslam dünyasına yaşattırıştır. Mesela Farabi'nin asırlar evvel açtığı "ruhun mutlak yolu" asırlar sonra Hegel ve Bergsonca ancak keşfedilebilmiştir. Ona göre Haçlı Seferleri bu İslam rasyonalizminin Garb'a yayılmasında ilk karşılaşma anıdır. Kuran, Allah'ın değil peygamberin kelimeleridir. Ku'ran, Allah'ın peygambere ilhamının ürünüdür Şemsettin Bey'e göre. Herhangi bir doğma, ancak yeni şartların yarattığı ilham ortaya çıkıncaya kadar geçerlidir. Mutlak bir din fikri, dimağları köreltir, Türk'ün fitratı bu körlüğe asırlarca direnebilmiştir (Günaltay, 2010: 291-306).

Şemsettin Bey'in üslubu sergileme kipi açısından komedyaya yakındır. O, İslam'ın nihai kısıtlarının Türklerce aşıldığını öne sürer. Öte yandan açıklama açısından formist bir kiple konuşur. Türklük her çağın halaskar kavramının kimlik düzeyindeki ifadesidir. İçeriye doğru şarkiyatçılık ile gizli oryantalizm arasında salınım gösterir açıklamaları, hem Türkler öncesi İslamı Arapçılık olarak hem de Garb'ın İslamı Arap ve İranlılara mal etmesine, dolayısı ile küçük görmesine, tezat bir konum alır.¹³ Onun bu fikirleri Türklerin İslam yorumunun –ya da bir Türk İslam'ının- Batı'yı etkilemesinin yanı sıra, modern ulusların inkişafında milliyetçiliğin yeni bir din hüviyeti kazandığı ve Orta Çağ'daki dinlerin yerini bu yeni; kendi öğretileri, ritüelleri, kutsalları olan seküler dinlerin aldığı savını (Hayes, 2010) hatırlatmaktadır.

Sadri Maksudi(Arsal) "Tarihin Amilleri" başlıklı bildirisinde, tarih incelemelerinde iki esas mesele olduğunu ifade eder. Bunlar, insan gelişiminin amacı ve nedenleridir. Tarihyazım düşüncesini Bousset, Voltaire, Kant-Hegel ve pozitivist dönem olarak dörde ayırır. Ona göre ilkinde ilahi kudret başlıca nedenken Voltaire'in simgelediği Aydınlanma döneminde rasyonalite ve genel yasalar başlıca amildir. Sonrasında ise Kant-Hegel okulu tarihin ideallerin işi olduğunu ifade etmiştir. Tarih 19.yüzyılın başında Fransa'da rasyonalist, Almanya'da idealistti. İstisnai olarak Herder ve Montesquieu kendi dönemlerine göre pozitivistler ona göre sonrasında 19.yüzyıl sonu ve 20.yüzyıl başında tarih araştırmalarında arkeoloji, antropoloji ve etnoloji ideal ve rasyonel anlayışların yerini almaya başlamıştır. Yazar, metafizik devri meşrutiyet öncesi ile rasyonalist devri meşrutiyet ile ve pozitivist devri cumhuriyet ile özdeşleştirir (Arsal, 2010: 338-351).

Sadri Maksudi'nin tarihyazım ekollerini aşamalandırması tarihsel ilerleme düşüncesinin şahkasında antropolojik-arkeolojik çalışmaları görür. O, fiili(pratik) ve nazari(teorik) tarih ayrımı yapar. Çünkü tarih pek çok amilden oluşur. Bu pek çok amil, *tarihi sosyoloji* ile fevkalade iç içedir. Sosyolojide modern tarihyazım yöntemi gibi pozitivisttir. Ona göre "Filiyatla beşer ne etmiş" ise onu araştırır, başlıca değişim amilleri şunlardır: fizik ve coğrafya, ruhiyat, büyük mefkureler, ırk, fetih ve göç, iktisadi nedenler, tekamül kanunu, halk, büyük şahsiyetler. Bu amillerden en orijinali fetihlerdir. "Fütühatın, bir tarihi amil olduğuna dair fikir bilhassa bir Türk nazariyesi telakki olunabilir." bu fetihçi tarihsel dönüşümcülük göç ile birlikte ve uzun dönemli etkileri olan fetih hareketleri için geçerlidir (Arsal, 2010: 338-351). O, *büyük şahsiyetlerin* tarihsel değişimdeki etkisini de vurgular. Ya yeni fikir öne sürer ya da bir fikri icra eder" derken Mustafa Kemal'e atıfla *büyük şahsiyetlerin* tarihsel önemini vurgular. Onun tarihyazımsal eğilimi pozitivistken, tarihsel malzemeyi yorumlayışı romantik bir içeriğe sahiptir. İçeriye doğru bir şarkiyatçılık yapar tarih yazımında, kendilerine miras kalan tarih yazımı ile bunda ısrar edenleri bir tarafa koyar. Öte yandan Garb, Şark ve Türk'e dair yorumları daha çok ortakçı bir garbiyatçılığı benimser. Monizme karşı belirli sınırları olan bir bütünlük içinde çok faktörlüğü savunur. Mesela fikirlerin bilimselliği ile etkileri arasında uyum olmayabileceği tezi *icapçı bir bürokratik geleneği* yansıtır. Öte yandan Marx'ın fikirlerini ıslahata yol açan bir cereyan olarak hayırla yad etmek gerektiğini belirterek, Garb düşün geleneğinin olumlu bulduğu yönleri olduğu şeklindeki dönemin aydın duruşunu tekrar eder. Benzer bir konum alış Akçura ve Esat Bey'de de söz konusudur.

Yusuf Hikmet(Bayur) Bey, "Şarkta İnhitat Sebepleri" isimli bildirisinde kendisinin tarihin "kederli kısımları"nı anlatmak durumunda olduğunu ifade eder. O, Türk tarihini incelemek için üç döneme ayırır. İlki, ilk zamanlardan Orta Asya'daki kuraklığa kadar, ikincisi kuraklıktan Selçuklulara kadar ve üçüncüsü Selçuklulardan Cumhuriyet'in ilanına kadar olan dönemdir. Bu ayırım, Osmanlı ve İslam merkezli tarih anlatısına bir alternatif olmak üzere Gökalp'in *Oğuzculuk* (Gökalp, 2014: 40-41) fikri ile benzer bir doğrultuda işler. Orta Asya'da bir iç savaş çıkar. Sebebi, bozkır göçebe halkı ile tarımcı-sulak yurt halkının kuraklıktan kaynaklı nüfusun artışı ve besinin yetmemesi yüzündendir. Bu iç savaş, dünyada medeniyetin terakkisini zayıflatmıştır. 15-16.yüzyılda Altınorda, Timur, Memlük, Babür, Safevi ve İran gibi yerlerde hep Türkler hakimdir. Osmanlı, Türklüğün "öz yurdundan taşan medeniyetin zirvesi"dir bu dönemde. İran'daki Safevilerle aralarında Şiilik-Sünnilik fesadı girmemiş olsa büyük Doğu-Batı Türklüğü arasındaki bağda kesilmemiş olacaktır. Bu altın çağlarda hem Avupalı hem de bazı Kuzey Afrikalı(Fas) elçiler taassup ve haseflerine rağmen Türkün dehasını övmüşlerdir. 19.yüzyılda ise tablo değişir, Osmanlı devleti, istiklalini muhafaza çabası içinde halkada zulmetmeye başlamıştır.

¹³ Türkler İslam'dan evvelde "Tekinler, Tarhanlar, Alimlerden oluşan zedagan sınıfına sahiptir, büyük tüccarlar ise zengin Burjuvaların yerini tutuyorlardı... Burjuva ve zedegan sınıfı prensi tahtından edebiliyordu. Hemen herkes okuma ve yazma biliyor ve kağıt imalatı büyük şehirlerde yaygındı". 17.yy Avrupa'sından bir kesit gibi anlatılan bu bölüm, Türklerin İslam gelmeden önce zaten aydın bir toplumsal örgütlenmeye sahip olduğu fikrini ispatlamak için o günün Avrupa'sının üstün gördüğü yönlerini kopyalıyor. Bu tespitler, Said Halim Paşa'nın Türklük ve İslam konusundaki fikirlerinin tam tersi bir minvalde anlatı sunar. Bkz: Said Halim Paşa (2009) Buhranlarımız. İstanbul: İz Yayıncılık.

Sadrazam, savaş alanında subayları dinleyeceğine müneccimbaşının eşref saatini bekler hale gelmiştir. “Tababet(doktorluk) üfürükçülüğe inkılap etmiş, gemicilik yok olmak derecesine” gelmiştir (Bayur, 2010: 491-495).

Yusuf Hikmet Bey'e göre, bu devrin sonuna doğru şiddetlenen badireleri diğer tarih devirlerinden ayıran şudur: Bütün Türk illerinde Türkler esir, devletleri yok olmuştur. Orta Asya ve Kırım Rus, Hint-Babür ve Mısır İngiliz, işgali ile perişandır. Türk milleti Balkan ve Kafkasya'dan sürülmüştür. Türk milleti umumi olarak yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Bu anlatı kahramanının dirilişi ve iyiliğin kazanması ile son bulan romans tarzında bir sahne üslubuna sahiptir. Karşılaştırma kategorileri, çok uluslu bir bütün ile tek bir ulus arasında ve dini niteliği de olan bir karşılaştırmadır. Tarihsel karşılaşmaları tekrardan onaylarcasına, Katoliklik ve Osmanlı İslam'ının iki düşmanlık vesilesi, iki düşman kategori olduğunu yeniden üretmektedir. Anlatının sergileme kipi daha çok trajedi biçimindedir. Yusuf Hikmet Bey, “İslam aleminde asıl olan muhafazakarlıktır ve terakki ancak kaza ve tali eseri olarak husule gelebilir.” derken, örtük olarak istisnai olayların *doğmaları* yıktığını metne zerk etmektedir. O, “Türk aşısı”nın medeniyet ilacı ile yeniliklerin mümkün olduğunu tarihsel olarak açıklama çabasıdır. Bu anlamda içe doğru bir oryantalizm yapar. Ona göre, Galilei ve Tokatlı Lutfi çağdaş iki âlimdir. İkisi de dini emirle idama sürüklenmiştir ama tarihin farklı noktalarına doğru savrulan bir kavşakta iki farklı kültürün mahsulüdürler. İki Katolik taassubunun son çırpınışı, ikincisi Müslüman Türk'ün sükutunu ifade eden eş zamanlı örneklerdir bunlar (Bayur, 2010: 509).

Doğmaları yıkan bu “Türk aşısı” siyasi tarihte dünyevi sembolizasyonları da beraberinde getirir. “Ulu kurtarıcı Mustafa Kemal'e bu seferde ulu bilgelik vasfı ile başvuran” Yusuf Hikmet Bey, Mustafa Kemal'in 1923'teki konuşmasından bir alıntı yapar: “Osmanlı unsuru aslinin hukukunu korurken iktisadiyatını ecnebiye bıraktı. Unsuru asli, savaş meydanlarında gezerken ailesi için üretim yapamazdı. Fakat efendiler, kılıçla fütuhat yapanlar, sabanla fütuhat yapanlara binnetice terki mevki etmeye mahkumdur” sözüyle feda ve ölümün yanında çalışmanın ve yaşamının önemine dair figüratif bir açıklama yapar (Bayur, 2010: 511-514). Buna göre kılıç, savaş ve ölümleri saban ise emeği ve ekmeği simgeler. Düzdeğişmece kipinin bir diğer örneği olan bu üslup bağlamsalci bir tavrın, yani döneme göre icap eden temel insani dürtünün açığa çıkarılmasına yöneliktir.

Yusuf Akçura ise, tarihin bir milletin “cihindeki mevki ve şerefine tayin” edicisi olduğunu ifade eder. Genel tarih içinde Türklerin konumu hem *istibdad* hem de meşrutiyette kati bir şekilde belirlenememiştir ona göre. Bu sorun, Türk tanrısının yardımı ve bir dâhi sayesinde neticeye kavuşmak üzeredir. Akçura, dâhilerin “asırları tenvir eden ilahi varlıklar” olduğunu ve bunların “nurundan feyz alanların hakikati seçecek” olduğunu dile getirir (Akçura, 2010). Onun anlatısı, organisist ve formist tonları bir arada bulundurur. Ayrıca romantik bir dâhilik ve ilâhilik anlatısı uzlaşmacı üslubuna eşlik eder. Ortakçı bir garbiyatçının zorunlulukları ile içeriye doğru oryantalizmin yükü konuşmasının sonunda Akçura'nın nezdinde tüm “haziruna teşmil olunur”. Zaten Akçura'nın perspektifi kongrenin genel ruhudur ve kongreyi yeni bir pespektifle modern ulus inşasının etnik yönünü değiştirme ve bunu bir refleks olarak yapmanın yanında Batı'nın ithamlarına karşı işlevselleştirme noktasına taşıyan unsurlardan biridir

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada yer verilen ve çalışmaya hacimlerinden dolayı dâhil edilmeyen kongre bildirimlerine bakıldığında üç farklı grup seçilebilir. İlk grup daha çok resmîyeti ve genel eğilimleri temsil eden tartışmadan ziyade uzlaşmayı önemseyen Esat Bey(Maarif Vekili Esat Sagay), Yusuf Akçura(TTTC Başkanı) ve Sadri Marksudi (Arsal) Bey'den oluşan gruptur. İkinci gruba daha çok antropolojik-ärkeolojik akıma meyilli, Mustafa Kemal'in *sofra* kabinesine dâhil olmuş, yaş olarak daha genç ve ayrıntıya önem veren Yusuf Hikmet (Bayur) Bey, Hasan Cemil (Çambel) Bey, Reşit Galib, Afet (İnan), Şevket Aziz (Kansu) dâhil edilebilir. Üçüncü grup ise ihtiyatlı, kültürel sürekliliğe daha merkezi bir konum atfeden, yazılı belgelere müstenit arşiv araştırmacılığını sürdürme yönünde tavır koyan ve tarih çalışmalarında uzun erimli dönüşümleri açıklamanın gerekliliğine inanan Zeki Velidi(Togan), Köprülüzade Fuat, Samih Rifat (Yalnızgil)'den meydana gelir. İlk grup kongrenin amacının üniversite öncesi ders kitabı için müfredat hazırlamak olduğunu önemserken ikinci grup daha çok bir medeniyet inşa edilmesi gerektiğini merkeze alarak Garb'a karşı kendi kimliğini ispatlama amacını vurgulamaktadır. Üçüncü grup ise kimliğin kültürel haznesinin anlamsızlaştırılmasına karşı bir savunuyu ortaya koymayı amaç edinir. Şemsettin (Günaltay) Bey ve Avram Galanti ise herhangi bir gruplamaya dâhil edilememektedir. Ancak Şemsettin Bey'in ikinci Avram Galanti'nin üçüncü gruba yakın olduğu söylenebilir. Bu gruplamalara göre seçili metinlerin ideolojik, açıklama, sergileme ve poetik kipleri aşağıdaki gibi tablolandırılabilir:

Tablo 2. Kongre Katılımcılarına Dair Bir Tasnif

	1.Grup	2.Grup	3.Grup
İdeolojik İma kipi	Ortakçı garbiyatçılık	Ortakçı garbiyatçılık- içeriye doğru oryantalizm	Ortakçı garbiyatçılık
Açıklama Kipi	Mekanist-formist	Organisist-mekanist	Formist
Sergileme Kipi	Romans	Romans-Komedy	Komedy-Hiciv
Poetik Kip	Eğretileme	Düzdeğişmece	Eğretileme

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Bu tabloya bakarak yapılacak yorumlar elbette bu metnin yazarlarının çıkarımları olarak tartışmaya açıktır. Ancak belirli bir metodoloji ve ilişkilendirme dairesi ile temellendirilerek yapılmıştır. Yine de belirli açıklamalar ve mütevazi genellemeler için imkân sağlayabilir. Öncelikle çizilen kuramsal çerçeveye göre yapılacak bir analizde üç grup olduğu ve bu grupların Türkiye’de farklı tarihyazımsal yönelimlerin olgunlaşmasında zamanla etkili olduğu bugünden bakıldığında ifade edilebilir. Bir diğer ayırt edici yön, nesil farkının yarattığı ayırmadır. Çoğunlukla ikinci grupta bulunan daha genç katılımcılar pozitivist yöntemlere eğilimli görülmektedir. Üçüncü bir ayırt edici unsur olarak, Reşit Galib, Şevket Aziz, Yusuf Hikmet gibi fen bilimleri tahsili görmüş kişilerin antropolojik-arkeolojik yöneme yatkın oldukları söylenebilir. Bu yazarların antropolojik çalışmalarında incelenen konunun fen bilimlerinin metodik ilkelerine uygunluğu önemsenmiştir. Bu nedenle yönetici kadroların arzuladığı hakikat rejimi için, mezkur antropolojik metot elverişli görülmüştür. Dördüncü olarak ortakçı garbiyatçılık genel olarak paylaşılan bir yönelimdir. Modernleşme projesinin Garb’a rağmen ama Garb’ın *makul* ve *icab* eden yönlerinin alınması ile mümkün olacağı, kimlik inşasında tarihe düşen rolün Garb medeniyeti ve yeni cumhuriyetin ideal yurttaş imgesi arasında bağlantı noktalarını sağlamak olduğu ifade edilebilir.

Kongreye dair genel bir çerçeve çizmek gerekirse:

- Türklerin medeniyet kurucu brakisefal ırk tipine dâhil olduğuna dair görüş birliği sağlanmaya çalışılmıştır.
- Sosyal bilimlerde teori ve pratiğin bir arada olduğu *sentetik* anlayış kabul edilmiştir.
- Fiili ve nazari tarih ayrımı, olay ve yorum arasındaki ayırım çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu durum entelektüel tarihin spekülasyon olarak algılanmasına neden olmuştur.
- Kültürcü ve pozitivist kamplar, tikelci ve tümelci kimlikleri sahiplenir pozisyonlarda konumlanmışlardır. Kimlikteki yarılma, siyasal muhalefeti iktidarın yaklaşımının karşı kampına itmiştir.
- Kendilik, ötekenden üstün olduğu iddia edilen uzak geçmişten başlatılarak yeniden kurulmaya çalışılmıştır.
- Medeniyet tartışması, evrenselci ve fütürist bir amaç ile bütünleştirilmeye çalışıldığı ölçüde gizli şarkiyatçılığın bir göstergesi olmuştur.
- Garb medeniyeti, “vefasızlık ve körlüğünden” bağımsızlık savaşı ile uyanabilmiştir. Kongre bildirilerine hâkim olan siyasi ton reddiyedir. Bu, Türk kimliğini “köylü-bi idrak” tasvirine indirgemeye ve Garb’ın geridelik-mağlubiyet-ikincil ırk anlatısına duyulan çift taraflı bir hıncın reddiyesidir. Erken cumhuriyetin tarihçileri, 19.yüzyılda şarkiyatçının Şarklısı ile Osmanlı’nın millet sisteminin “mesafelisi” arasındaki bocalamasını ulusçu-tarih anlatısına başvurarak sonlandırmak amacındadır. Bu durum, uluslararası siyasetin dalgaları ile de tahrik edilmiştir. Bu dönemde, Aydınlanmacı Batılı ilkeler birer stratejik ülkü iken, döneme özgü politik taktik ile çevrenin arzuları arasındaki gerilim kültür politikalarındaki belirsizliği ve aceleciliği şiddetlendirmiştir.
- Kongre metinleri sadece Osmanlı ve İslam geçmişi ile bir mesafeyi değil aynı zamanda garbın sömürgecilik deneyimi ile aydınlanmacı ilkeleri arasına da bir sınır çekmeyi içerir. Erken cumhuriyetin çekirdek kadrosu, Batı’nın Aydınlanma vaatleri ile sömürgeci ve ideolojik tiranlıkları arasında hem kronolojik hem de nitelik açısından fark olduğu düşüncesini kültür politikaları içerisine zerk etmiştir. Mesela, Osmanlı anlatısındaki kopukluk kadar, Garb’ın Hıristiyan, sömürgeci ve keskin-radikal ideolojileri arasında da bir kopukluk olduğu anlatılmaktadır. Bunun mantıki sonucu ister istemez hem İslam Osmanlısı hem de Hıristiyan Avrupa’nın Türk imajını tersine döndürmektir.
- Osmanlı sonrası elde kalan nüfus, sadece siyasi hattın değil aynı zamanda kültürel hattın da içinde tutulmaya çalışılır. Yeni cumhuriyetin modernleşme programı, Batı’nın modern kurum, davranış, iş görme ve yaşam tarzlarını alımlarken yaşanan kültürel dejenerasyonu tarih ve dil tezleri ile önlemeye çalışılmaktadır. Kongre metinlerine göre Osmanlı mirası verili kültür, sadece İstanbul’la sınırlı olduğu varsayılan bir yüksek-kültür olarak kabul edilirken, Eti, Sümer veya İskit kültürü

Anadolu'da bir yerlerde ve bir şekilde hala yaşıyordu. Bu keşfedilmeyi bekleyen gelenek, Garb ile oluşan farkı anlamlı kılacak, aynı zamanda Garb'ın nesnesi olmaya siper olacak *karşılaşmalar öncesine* bir gönderme taşımaktadır.

-Tarih kongresi, Avrupa'nın orijinalliğine, özelliğine bir şekilde cevap verme amacı taşır. Garbın aşılabilir bir dil protokolü ve entelektüel bir paradigma olduğu tezi tarih öncesinden çürütülmeye çalışılır. Bunu yapmak için repertuarında yer alan bir diğer nota ise İslam-Hıristiyan; sömürgeci-sömürülen vb. şekildeki karşılaşmaların karşılıklı unutulmasıdır. Bu karşılaşmaların gerisine sarkan, karşılaşmaların öncesine uzanan bir tarih anlatısı veya bir köken miti Şarklı imajını açacak alternatif bir arayışı ifade etmektedir.

Seçili metinlerin tarih anlatısının garbiyatçı-şarkiyatçı bilgi üretimi kategorilerinden hangisine dâhil olduğu, anlatının üslubu ile içeriğinin incelenmesinin yanı sıra anlatının bağlam ve hedeflerinin de incelemelerle ne ölçüde örtüştüğünün açığa çıkarılması ile olanaklı kılınmaya çalışılmıştır. Bu anlamda Garb, bir imaj olarak yeniden ve yeniden kurgulanmış, kimlik politikalarına içkin tarih müfredatı kendilik açısından bir kesinlik, öteki açısından ise *titrek* sınırlar üretimi için seferber edilmiştir.

Bununla birlikte kongre, modern bir ulus inşası sürecinin etnik bir geçmişe dayandırılması açısından etno-sembolist perspektif ile de ele alınmaya çalışılmış ve Türk milletinin modern formunun oluşumunda etnik tarihin –yön değiştirerek de olsa- belirleyiciliğini koruduğu ve kongrenin genel ruhunun oluşumunda belirleyici olduğu ifade edilebilir.

Kaynakça

- And, Metin. (1984) "Atatürk and Arts, with Special Reference to Music and Theater" Ed: Jacob M. Landau. Atatürk and Modernization of Turkey (1984) 1.Baskı. Colorado: Westview Press
- Aristoteles. (2018) Politika, (Çev:Özgüç Orhan) 1.Baskı, İstanbul Pinhan Yayınları,
- Armstrong, John. (1982) Nation before Nationalism, 1.Baskı. USA:The University of North Carolina Press,
- Azak, Umut. (2010) Türkiye'de Kemalist Modernizasyona Bir Tepki: Menemen Olayı ve Bir Mitin Yaratılıp Tartışılması:1930-1931 (Ed:Touraj Atabaki) Devlet ve Maduniyet Türkiye ve İran'da Modernleşme, Toplum ve Devlet. Çev:Serhan Afacan). 1.Baskı. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Bachelard, Gaston. (2015) Mekanın Poetikası, Çev: Aykut Derman, 1.Baskı. İstanbul: Kesit Yayıncılık
- Bakic-Hayden, Milica. (1995) Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia", *Slavic Review*
- Berktaş, Halil. (1983) "Tarih Çalışmaları" Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Cilt 9. İstanbul: İletişim Yayınları
- Breisach, Ernst. (2018) Tarihyazım, Çev: Hülya Kocaoluk. 3.Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Yayınları
- Buruma, Ian., Margalit, Avishai. (2004) Occidentalism: The West in the Eyes of its Enemies, New York: Penguin Press
- Macartney, C.A. (1934) "National States and National Minorities". Ed:Stuart Woolf, Nationalism in Europe, 1815 to Present (1996).1.Baskı. London: Routledge
- Canefe, Nergis. (2002) "Turkish Nationalism and Ethno-Symbolic Analysis: The Rule of Exception" *Nations and Nationalisms*, (8) 2
- Celalzade Mustafa, Selimname. (Transkripsiyon:Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar) Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Copeaux, Etienne (1998) Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine 1.Baskı (Çev:Ali Berktaş) İstanbul: Türkiye Ekonomi ve Tarih Vakfı Yayınları
- Çelik, Hasan B. (2018) Etno-sembolizm Bağlamında Türk Milliyetçiliğinin Analizi, Gazi Ün. SBE Y.Lisans Tezi
- Çiçek, Nazan (2012) "The Role of Mass Education in Nation-Building in the Ottoman Empire and the Turkish Republic, 1870–1930" (Ed: Laurence Brockliss, Nicola Sheldon) Mass Education and the Limits of State Building,c.1870–1930, 1.Baskı. Palgrave Press
- De Certeau, Michel, (2020) Tarihyazım (Çev:Oğuz Adanır) 1.Baskı. Ankara: Doğu-Batı Yayınları
- Deringil, Selim (1998) "From Ottoman to Turkey Self-Image and Social Engineering in Turkey", Ed: (Dru C. Gladney) Making Majorities: Constituting the Nation in Japan, Korea, China, Malaysia, Fiji, Turkey, and the United States, Stanford University Press
- Durgun, Sezgi, (2011) Memalik-i Şahanedden Vatana. 1.Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları

- Filipoviç, Nedim, (1991) "Müellif Hakkında Not", (Haz:Fuat Köprülü) Osmanlı Devletinin Kuruluşu. (Çev:Tayyip Okıç) 4.Baskı. Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Findley, Carte V., (2016) Modern Türkiye Tarihi, İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007, (Çev:Güneş Aras) 5.Baskı. İstanbul: Timaş Yayınları
- Frye, Northop. (1973) Anatomy of Criticism: Four Essays, 3.Baskı. Princeton University Press
- Georgeon, François. (2006) Osmanlı Türk Modernleşmesi 1900-1930 Seçilmiş Makaleler. 1.Baskı (Çev:Ali Berktaş) İstanbul: YKY
- Gökalp, Ziya. (2014) Türkçülüğün Esasları. İstanbul. (Haz: Salim Çonoğlu). Ötüken Yayınları
- Hanioğlu, Şükrü. (2016) "Modern Osmanlı Dönemi" (Der: Metin Heper, Sabri Sayarı) Dünden Bugüne Türkiye. (Çev:Kıvanç Tanrıyar) İstanbul:İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- İslamoğlu, Huricihan. (2020) "Açılış" (Der.Huricihan İslamoğlu) Neden Avrupa Tarihi? (Çev:Simten Çoşar, Özgür Gökmen, Yıldırım Karagöz) 3.Baskı. İstanbul:İletişim Yayınları
- Benda, Julien. (2007) Treason of the Intellectuals (Çev: Richard Aldington) Transaction Publishers, New Jersey
- Karpat, Kemal. (1991) "The Republican People's Party (1923-1945)". (Ed: Metin Heper) Political Parties and Democracy in Turkey. (1991). 1.Baskı. London&Newyork: I.B. Tauris & Co Ltd
- Makdisi, Ussama. (2003-2004) "Edward Said ve Tarihyazımı", *Toplum ve Bilim*, 99-Kış,
- Mardin, Şerif. (2017) Türkiye'de Din ve Siyaset. (Der: Mümtazer Türköne, Tuncay Önder) 21.Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları,
- Mardin, Şerif, (2002) "Playing Games with Name" (Ed:Deniz Kandiyoti, Ayşe Saktanber) Fragments of Culture: The Everyday of Modern Turkey, Lon&NY:I.B.Tauris
- Mardin, Şerif. (2015) İdeoloji, 17.Baskı. İstanbul:İletişim Yayınları,
- Mardin, Şerif. (2013) Siyasal ve Sosyal Bilimler. 13. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları
- Munslow, Alun (2021), Tarihin Yapisökümü, Çev:Abdullah Yılmaz. Albaraka Yayınları
- Machiavelli, Niccola. (2008) The Prince, (Çev: James B. Atkinson), Cambridge: Hackett Publishing Company,
- Owen, Roger. "Ortadoğu Perspektifinde Modernleşme Projeleri" (Ed: Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba). Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik. (Çev:Nurettin Elhüseyni) 2.Baskı. İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 200-207
- Özkırımlı, Umut. (2017) Milliyetçilik Kuramları, 7.Baskı. Ankara: Doğu-Batı Yayınları,
- Said, Edward. (2014) Şarkiyatçılık. 8.Baskı. (Çev: Berna Ünler). İstanbul: Metis Yayınları
- Smith, D. Anthony. (1995), Milli Kimlik, 1.Baskı. Çev: Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim Yayınları
- Smith, D. Anthony. (2003), Küreselleşme Çağında Milliyetçilik, Çev:Derya Kömürçü, İstanbul:Everest Yayınları,
- Steinhell, Zeev. (1986) Neither Right nor Left Fascist Ideology in France 1.Baskı. (Çev: David Maisel) New Jersey: Princeton University Press,
- Timur, Taner, (2000) Toplumsal Değişme ve Üniversiteler, 1.Baskı. Ankara: İmge Yayınları
- Toprak, Zafer (2015) Darwin'den Dersime Cumhuriyet ve Antropoloji. 3.Baskı. İstanbul: Doğan Kitap
- Üstel, Füsun. (2004) İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları 1912-1931. 2.Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları
- Venn, Couze. (2000) Occidentalism, Modernity and Subjectivity, Lon& New Delhi: Sage Publications
- Vergés, Françoise. (2004) "Postcolonial Challenges" (Ed:Nicholas Gane) The Future of Social Theory, Lon&NY: Continuum Press
- White, Hayden. (1973) Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth Century Europe, Baltimore&Lon: The Johns Hopkins University Press
- Hayden, White. (1975), Historicism, History and the Figurative Imagination, *History and Theory*,

- Xiao-mei, Chen. (1995) Occidentalism: A theory of Counter Discourse in post Mao China, New York: Oxford University Press
- Kezer, Zeynep. (2015) Building Modern Turkey: State, Space, and Ideology in the Early Republic, University of Pittsburgh Press
- Zürcher, Eric Jan. (2005) İslam Milliyetçiliğinin Dili: Savaş, Devrim, Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi 1908-1928. (Çev:Ergun Aydınoglu) 1.Baskı.İstanbul:İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Birinci Türk Tarih Kongresi Bildirileri:
- Galanti, Avram. (1932) "Akvamı Kadimi Şarkıye Hakkında Bazı Mülâhazalar" Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti. (2010) Birinci Türk Tarih Kongresi 02-11 Temmuz 1932. Ankara: TTK Yayınevi
- Esat Bey, (1932) "Açılış" Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti. (2010) Birinci Türk Tarih Kongresi 02-11 Temmuz 1932. Ankara: TTK Yayınevi
- Hasan Cemil, (1932) "Ege Medeniyetinin Menşesine Umumi Bir Bakış" Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti. (2010) Birinci Türk Tarih Kongresi 02-11 Temmuz 1932. Ankara: TTK Yayınevi
- Muallim Afet (1932) "Orta Kurun Tarihine Umumi Bir Bakış". Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti. (2010) Birinci Türk Tarih Kongresi 02-11 Temmuz 1932. Ankara: TTK Yayınevi
- Köprülüzade Fuad, (1932) "Tartışma", Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti. (2010) Birinci Türk Tarih Kongresi 02-11 Temmuz 1932. Ankara: TTK Yayınevi
- Reşit Galip, (1932) "Türk İrk ve Medeniyet Tarihine Umumi Bir Bakış" Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti. (2010) Birinci Türk Tarih Kongresi 02-11 Temmuz 1932. Ankara: TTK Yayınevi
- Sadri Marksudi (1932) "Tarihin Amilleri" Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti. (2010) Birinci Türk Tarih Kongresi 02-11 Temmuz 1932. Ankara: TTK Yayınevi
- Samih Rifat, (1932) "Türkçe ve Diğer Lisanlar Arasında: Avrupa'nın Tarihten Evvelki Lisaniyatından Türkçenin İzleri" Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti. (2010) Birinci Türk Tarih Kongresi 02-11 Temmuz 1932. Ankara: TTK Yayınevi
- Şemsettin Bey, (1932) "İslam Medeniyetinde Türklerin Mevkii" Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti. (2010) Birinci Türk Tarih Kongresi 02-11 Temmuz 1932. Ankara: TTK Yayınevi
- Şevket Aziz (1932) "Tartışma" Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti. (2010) Birinci Türk Tarih Kongresi 02-11 Temmuz 1932. Ankara: TTK Yayınevi
- Akçuraoglu Yusuf (1932) "Kapanış" Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti. (2010) Birinci Türk Tarih Kongresi 02-11 Temmuz 1932. Ankara: TTK Yayınevi
- Yusuf Hikmet (1932) "Şarkta İnhitat Sebepleri" Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti. (2010) Birinci Türk Tarih Kongresi 02-11 Temmuz 1932. Ankara: TTK Yayınevi
- Zayti, Frenc (1932) "Hint Akraha Kavimleri Arasında" Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti. (2010) Birinci Türk Tarih Kongresi 02-11 Temmuz 1932. Ankara: TTK Yayınevi
- Zeki Velidi, (1932) "Orta Asya'da Kuraklık Meselesi" Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti. (2010) Birinci Türk Tarih Kongresi 02-11 Temmuz 1932. Ankara: TTK Yayınevi

Extended Abstract

AimandScope

The aim of this article is to explain the effect of historical narrative and historians on the identity politics of the Early Republican period. The article focuses on the 1st Turkish History Congress as a representative example. The relationship between identity and history is revealed by analyzing the turn of phrase and content of the congress papers. The mode of the papers has been examined within the framework of Hayden White's method emphasizing the narrative styles. The content of the papers, on the other hand, has been evaluated by considering the orientalism-occidentalism dilemma. The historiography practice of the Early Republic as a nation-building moment was discussed within the framework of the ethno-history approach. It is thought that the congress participants comprehend the nation from an ethno-symbolic perspective. The main question at the center of the article is whether the diversification of Early Republican historiography within itself created separate paths that would lead to the relationship between different identity imaginations and historical knowledge.

Methods

Literature review was used as a method in the article. In addition, the papers in the congress were examined with the historical analysis method. Comparative analysis method was also used on the axis of orientalism-occidentalism dilemma.

Findings

The main findings of the article are the classification of the congress papers discussed in the article. Considering the congress papers included in this study, which were not included in the study due to their volume, three different groups can be selected. The first group is composed of Esat Bey, Yusuf Akçura and Sadri Marksudi (Arsal) Bey, who represent more formality and general tendencies and care about compromise rather than discussion. This group includes Yusuf Hikmet (Bayur) Bey, Hasan Cemil (Çambel) Bey, Reşit Galib, Afet (İnan), Şevket Aziz (Kansu), who were close to the anthropological-archaeological movement, were part of Mustafa Kemal's cabinet, were younger in age and attached importance to detail. The third group consists of Zeki Velidi (Togan), Köprülüzade Fuat, Samih Rifat (Yalnızgil), who are cautious, who attribute a more central position to cultural continuity, who favor the continuation of archival research based on written documents, and who believe in the necessity of explaining long-term transformations in historical studies. The first group emphasized that the purpose of the congress was to prepare curricula for pre-university textbooks. This group focuses more on the need to build a civilization and emphasizes the aim of proving one's own identity against the West. The third group aims to argue against the trivialization of the cultural reservoir of identity. Şemsettin (Günaltay) Bey and Avram Galanti cannot be included in any grouping. However, it can be said that Şemsettin Bey is close to this group and Avram Galanti to the third group.

Conclusion

At the most basic level, the article tries to explain which of the selected texts' historical narratives belongs to which of the categories of the orientalist-occidental knowledge production. In addition to examining the style and content of the historical narrative, the extent to which the context and goals of this narrative coincide with the investigations was also revealed. However, the congress was tried to be explained from an ethno-symbolist perspective in terms of basing the process of building a modern nation on an ethnic past. It can be stated that the ethnic history remained decisive in the formation of the modern form of the Turkish nation and was decisive in the formation of the general spirit of the congress.

Çalışma Koşulları ve Örgütsel Faktörler Bağlamında İşten Ayrılma Niyetinin ve Davranışının Betimlenmesi: Bir Market Zinciri Çalışanları Örneği

Describing Intention and Behavior of Turnover in the Context of Working Conditions and Organizational Factors: An Example of Market Chain Employees

Osman Benk¹

Öz

Bu fenomenoloji çalışmasının amacı, Türkiye'nin 81 ilinde faaliyet gösteren bir market zincirindeki satış elemanlarının araştırmanın merkezi fenomeni olan işten ayrılma niyeti ve davranışı deneyimlerini çalışma koşulları bağlamında keşfetmektir. Satış personelinin duygu ve düşünceleri, iletmek istedikleri susturulmuş sesleri yorumlayıcı bir çatı olarak sosyal adalet yönüyle ele alınmıştır. Soyutlamada tümevarım yöntemi kullanılmıştır. Kriter temelli örneklem kullanılarak işten ayrılma niyetine sahip satış elemanlarına kartopu örneklem stratejisiyle ulaşılmıştır. Her bir katılımcıdan alınan verilerden sonra tekrar tekrar kontrol yapılmış, gelen cevaplar üzerinden doyuma ulaştığı düşünülen 36.katılımcıya kadar yarı yapılandırılmış mülakatlara devam edilmiştir. Geçerlilik için araştırmanın tüm aşamalarında araştırmacının 2 farklı meslektaşıyla akran incelemesi gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, üye kontrolü yapılarak tüm katılımcıların görüşleri alınmıştır. Böylelikle, bu araştırmada akranların ve katılımcıların önerileri dikkate alınarak uygulanmıştır. Güvenilirlik için geçerlilik aşamasındaki akran incelemesinde yer alan aynı 2 akademisyen ile kodlar ve temalar üzerinde görüş birliğine varılmıştır. Araştırmaya 3 akademisyenin katılımıyla iç güvenilirliği de artırılmıştır. Ayrıca, işten ayrılma niyeti ve davranışı ile ilişkili örgütsel faktörler ve çalışma koşulları hakkında pek çok kaynaktan ve görüşten yararlanılması da güvenilirlik için destekleyicidir. Araştırmaya işten ayrılma niyetini deneyimleyen 19 kadın ve 17 erkek katılmıştır. 2021 Kasım ayından başlayan ilk mülakatlardan 6 ay-1 yıl zaman zarfı sonrasına kadar 36 katılımcı kötü çalışma koşullarından ve örgütsel faktörlerden dolayı işten ayrılma davranışı sergilemişlerdir. Literatürde perakendecilik sektörü özelinde satış elemanlarının işten ayrılma niyeti ve bu niyete bağlı olarak gerçekleşen işten ayrılma davranışını ortaya koyan nitel bir araştırma olmaması yönüyle ilgili araştırmanın literatürde bir boşluğu doldurarak katkı sunacağı düşünülmektedir

Anahtar Kelimeler: İşten ayrılma niyeti, işten ayrılma davranışı, market zinciri çalışanları, fenomenolojik yaklaşım

Abstract

The aim of this phenomenology study is to explore the experiences of turnover intention and behavior, which is the central phenomenon of the research, of sales personnel in a market chain operating in 81 provinces of Türkiye in the context of working conditions. The emotions and thoughts of the sales personnel, as an interpretative framework for the silenced voices they want to convey, are discussed in terms of social justice. The inductive method was used in abstraction. By using criterion-based sampling, salespeople with turnover intention were reached with the snowball sampling strategy. After the data received from each participant, control was made repeatedly, and semi-structured interviews were continued until the 36th participant, who was considered to be satisfied with the answers received. For validity, peer review was conducted with 2 different colleagues of the researcher at all stages of the research. In addition, members were checked and opinions of all participants were taken. Thus, this study was implemented by taking into account the suggestions of peers and participants. A consensus was reached on the codes and themes with the same 2 academicians who took part in the peer review at the validation stage for reliability. With the participation of 3 academicians in the research, its internal reliability was also increased. In addition, the use of many sources and opinions about organizational factors and working conditions associated with turnover intention and behavior is also supportive for reliability. 19 women and 17 men who experienced turnover intention participated in the research. From the first interviews starting in November 2021 to 6 months-1 year later, 36 participants exhibited turnover behavior due to poor working conditions and organizational factors. It is thought that the research related to the fact that there is no qualitative research in the literature that reveals the intention to leave the job and the behavior of leaving the job due to this intention in the retail sector in particular, will contribute by filling a gap in the literature

Keywords: Turnover intention, turnover behavior, market chain employees, phenomenological approach

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Çalışmanın araştırma kısmı Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulundan 27.12.2022 tarih ve 2022 / 7 sayılı Kararı ile alınan izin doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Submitted: 02 / 03 / 2023

Accepted: 03 / 08 / 2023

¹ Osman Benk, Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane, Türkiye, osmanbenk@gumushane.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0001-7395-1921>

Giriş

Satış sorumluluğu, bireylerin örgütün resmi sınırlarının ötesinde başkalarıyla etkileşime girmesinin gerekli olduğu bir sınır rolü pozisyonudur (Singh, 1998). Perakende sektörünün market zinciri kesimi, çalışanların uzun saatler iş yerinde faal hâlde bulunduğu, ücretlerin asgari ücret düzeyinde tutulduğu, işgücü arzının fazlalığı nedeniyle kalifiye veya vasıfsız eleman ayrımı yapılmaksızın sık sık personel tedariği ve işten ayrılma ile karşılaşılan bir alandır. Ayrıca, market zinciri çalışanları müşteriler ile yakından etkileşim içerisinde bulunmaktadır. Bu anlamda sınır rolü vazifesi gördükleri için şirketlerinin temsil yüzü gibidirler. Çalışanların işten ayrılma niyeti, etkin örgütsel işleyiş üzerindeki olumsuz sonuçları (Dalessio, Silverman ve Schuck, 1986; Lambert, Hogan ve Barton, 2001; Moody, 2000; Stanz ve Greyling, 2010; Sulu, Ceylan ve Kaynak, 2010) nedeniyle insan kaynakları ve örgüt yönetimleri için kritik bir konu olmaya devam etmektedir. Çalışanın elde tutulması ve onun antitezi olan işten ayrılma, satış ortamında ciddi bir sorun yaratan karmaşık bir olgudur. İnsan davranışının karmaşıklığı, fenomeni anlamayı ve hatta çözmeyi zorlaştırır. Örgütlerde işten ayrılma niyeti rakamlarına bakıldığında bu konunun büyük önem taşıdığı görülmektedir. Örneğin, Türkiye İnsan Yönetimi Derneği'nin yaptığı bir araştırma, 2018 yılında tüm sektörlerde çalışanların %24,45'inin işten ayrılma niyetinde olduğunu göstermiştir. Kendi isteğiyle ayrılma oranı ise %15,66 olarak tespit edilmiştir. Bu araştırma sonuçlarına göre çalışan devir oranının en yüksek olduğu sektörler, inşaat (%60,5-istifa nedeni ve %62,5-genel nedenler) ve perakende (%59,1-istifa nedeni ve %52,1-genel nedenler) sektörleri olduğu belirlenmiştir (PERYÖN, 2018). İşten ayrılma niyeti ve davranışı ile ilgili literatür (Araslı ve Tümer, 2008; Atawneh vd., 2003; Awang vd., 2015; Bedian, Kemery ve Pizzalatto, 1991; Brashear, Manolis ve Brooks, 2005; Bridges, Johnston ve Sager, 2007; Bıyık, Şimşek ve Sökmen, 2016; Bolat vd., 2017; Buenaventura, 2013; Carlson vd., 2011; Caruso vd., 2006; Chen vd., 2016; Chen vd., 2020; Cho, Lee ve Kim, 2019; Dubinsky ve Levy, 1985; Dysvik ve Kuvaas, 2010; Ertas, 2015; Ferris, 1985; Griffeth, Hom ve Gaertner, 2000; Güney ve Sıçrır, 2023; Heavey, Holwerda ve Hausknecht, 2013; Hemdi ve Nasurdin, 2008; Hochwater vd., 1999; Holtom vd., 2008; Hom vd., 2012; Hudson ve Chen, 2015; Hulin, Roznowski ve Hachiya, 1985; Jamal ve Baba, 2003; Kahn vd., 1964; Kenek ve Sökmen, 2018; Kerin ve Carbone, 2003; Kerse ve Babadağ, 2018; Ling ve Phillips, 2006; Matier, 1990; McFarland, 2003; McKay vd., 2007; Mensah vd., 2020; Moss vd., 2004; Nart, 2014; Nejati, Rodiek ve Shepley, 2016; Örücü ve Bayramov, 2022; Parasuraman ve Futrell, 1983; Rajan, 2013; Rhoads, Singh ve Goodell, 1994; Rizzo vd., 1970; Roberts, Coulson ve Chonko, 1999; Robinson ve Dechant, 1997; Salamin ve Hom, 2005; Sawyer, 1992; Schaufeli ve Bakker, 2004; Shahzad ve Malik, 2014; Sökmen ve Kenek, 2020; Sökmen ve Şimşek, 2016; Valentine ve Barnett, 2003; Verbeke, 1997; Tanner ve Castleberry, 1990; Wegge vd., 2006; Weiler, 1985; Wendsche, Hacker ve Wegge, 2017; Weng ve McElroy, 2012; Wright, 1991; Yüksel ve Benk, 2016; Zhang vd., 2005; Zhang, 2016) incelendiğinde ilgili iki kavramı birlikte ele alan bir çalışmaya rastlanmaması araştırmacının ilgisini çekmiştir. Bir başka deyişle, işten ayrılma niyetine ve bu niyetten yola çıkarak işten ayrılma davranışına uzanan bir araştırma bulunmamaktadır. Ayrıca bu iki değişkenin perakendecilik sektöründe ele alınması ve işten ayrılma niyeti ile davranışı deneyimlerinin özünü keşfetmede fenomenolojik desenden ve betimsel analizden yararlanılması araştırmanın özgünlüğünü ortaya koymaktadır. Ayrıyeten iki değişkenle ilgili bu denli kapsamlı bir şekilde nedenler seti ortaya koyan başka bir çalışmanın olmaması da araştırmayı daha da özgün kılmaktadır. Bu bağlamda, araştırmanın amacı market zinciri çalışanlarının işten ayrılma niyetleri ve davranışları fenomenlerini çalışma koşulları ve örgütsel faktörler odağında keşfetmektir. İlk olarak işten ayrılma niyeti ve davranışı ve aralarındaki ilişki hakkında kısa bir bilgi verilecektir. Daha sonra işten ayrılma niyetine ve davranışına sebep olan faktörlere değinilecektir. Son olarak da yöntem ve bulgular ile elde edilen niteliksel veriler analiz edilerek yorumlanacaktır. Özetle, araştırma örgütlerin çalışanlarını anlama çabalarına katkı sunacaktır. Ayrıca, işten ayrılma niyeti ve davranışı literatürüne de geniş kapsamlı bir nedenler seti sağlanmış olacaktır.

1.Kavramsal Çerçeve

Bu başlık altında işten ayrılma niyeti, davranışı ve aralarındaki ilişkiler ele alınacaktır.

1.1.İşten Ayrılma Niyeti ve Davranışı

Çalışanların işten ayrılma niyetleri örgütsel açıdan hayati bir konudur. Lambert, Hogan ve Barton (2001) farklı alanlardan pek çok araştırmacının ve örgüt liderinin çalışanların işten ayrılma niyeti konusuna giderek daha fazla ilgi gösterdiğini ileri sürmektedir. İşten ayrılma niyeti konusu örgütlerin finansal performansları açısından kritik bir faktör olarak merkezi bir odak noktası hâline gelmektedir (Lambert vd., 2001). Çalışanların işten ayrılma kararları örgütleri olumsuz etkiler ve maliyetleri yüksek firmalara yol açar (Stanz ve Greyling, 2010). Bu nedenle örgütler nitelikli çalışanları temel varlık olarak görür ve bu çalışanların işten ayrılması yönetimin, iş operasyonlarının ve hizmet sunumunun etkisiz kalmasına neden olabilir (Sulu, Ceylan ve Kaynak, 2010). Dalessio vd. (1986) yıpratmadan (attrition) ziyade elde tutmaya daha fazla önem verilmesi ve ilgilenilmesi gerektiğini öne sürmüştür. Bir çalışan işten ayrıldığında, örgüt başka bir çalışanı işe alma, eğitme ve elde tutma maliyetlerine yeniden katlanması gerekir. Yanık ve Naktiyok (2017)'a göre işten ayrılma niyeti kavramı "işgörenin çalışmakta olduğu örgütten farklı bir yerde çalışmayı istemesidir". İşten ayrılma niyeti yakın gelecekte bir örgütten

ayrılmaya yönelik bilinçli ve kasıtlı bir istek olarak kabul edilir (Mobley, Horner ve Hollingsworth, 1978; Tett ve Meyer, 1993). İşten ayrılma niyeti çalışanların alternatif kariyer seçeneklerini değerlendirerek mevcut işlerinden kısa vadede gönüllü olarak ayrılmalarını ifade eder (Elangovan, 2001; Tett ve Meyer, 1993). Çalışanlar gerçekten görevlerinden ayrılmak istediklerinde şirketi bırakmayı düşünürler (Ramlawati vd., 2021). İşten ayrılma niyeti, kuruluşlar, meslekler ve istihdam ve işsizlik aşamaları dâhil olmak üzere çeşitli ortamlarda bir işi bırakmaya giden düşünceyi ifade eder (Hausknecht ve Trevor, 2011). İşten ayrılma risk (Örneğin, alternatif fırsatlar hakkındaki belirsizlik), mali maliyetleri (Örneğin, kazanılmamış emekli maaşları), işlem maliyetlerini (Örneğin, taşınma) ve psikolojik maliyetleri (Örneğin, değerli iş ilişkilerinin kaybı) içerebilen önemli bir karardır. Çoğu durumda niyetini ifade etmek, gerçekten vazgeçmekten daha kolaydır; bu nedenle, ifade edilen niyetler, bazı durumlarda ayrılma davranışını diğerlerinden daha iyi tahmin edebilir (Ajzen, 2002). İşten ayrılma, bireysel çalışma karşılığında maddi getiri sağlayan bir örgütteki üyeliğin sona ermesidir (Levin ve Kleiner, 1992). İşten ayrılma, entelektüel sermayenin işveren örgütten sızması veya ayrılması olarak yorumlanabilir (Stoval ve Bontis, 2002). Çalışan devrinin mali etkisinin ayrılan çalışanın yıllık maaşının %100-300'ü arasında olduğu tahmin edilmektedir (Moody, 2000). İşten ayrılma gönüllü ve gönülsüz olabilir. Gönüllülük, çalışanlar isteyerek şirketten ayrılmayı seçtiklerinde ortaya çıkar. Buna karşılık, yönetim bireyleri şirketten ayrılmaya zorlandığında istemsiz ortaya çıkar (Shaik, Makhecha ve Gouda, 2021). İşten ayrılma kararı, çalışanlar mevcut işten rahatsız hissettiğinde verilir (Charoensukmongkol ve Phungsoonthorn, 2021). Yüksek devir hızı genellikle çalışanların işten ya da ücretten hayal kırıklığına uğradığı anlamına gelir, ancak aynı zamanda sağlıklı olmayan koşulları veya gerçekçi olmayan beklentiler, uygun olmayan yollar veyahut araçlar ya da zayıf aday taraması nedeniyle çok az sayıda çalışanın tatmin edici olmayan performans sergilediğini de gösterebilir (Buenaventura, 2013).

1.2. İşten Ayrılma Niyeti ile İşten Ayrılma Davranışı İlişkisi

İşten ayrılma niyeti, gerçek işten ayrılma davranışının temeli olduğu için önemli bir yapıdır (Randhawa, 2004). Bunun nedeni, işten ayrılma niyetlerinin, çalışanların gerçek işten ayrılmasını en iyi şekilde tahmin etmek için tanımlanmış olmasıdır (Michaels ve Spector, 1982). Griffeth, Hom ve Gaertner (2000)'a göre çalışan işten ayrılma niyeti çoğunlukla işten ayrılma davranışını yordamaktadır. Bir çalışanın örgütten özgürce ve kalıcı olarak ayrılma niyetinin ana işareti işten ayrılma niyetidir. Vandenberg ve Nelson (1999) çalışanların işten ayrılma niyetini, bir bireyin yakın gelecekte bir noktada örgütlerinden kalıcı olarak ayrılma olasılıklarının tahmini olarak tanımlamıştır. İşten ayrılma niyeti çalışanların planlı bir davranış olarak işten ayrılma niyetiyle ilgilidir (Ajzen ve Fishbein, 1977). Johnsrud ve Rosser (2002) işten ayrılmış üyelerin izini sürmek ve onlardan yanıt almak zor olduğundan, işten ayrılma davranışını incelemenin biraz zorluk çıkardığını savunmaktadır. Mevcut çalışanlar arasında gerçek işten ayrılmayı tahmin edebilen işten ayrılma niyetlerine daha fazla odaklanmak, örgütlerin ortaya çıkan sorunları azaltmanın yollarını bulmasına yardımcı olabilir ve bu da fiili işten ayrılmayı azaltabilir. Planlı davranış teorisi, niyetler ve davranış arasındaki genel ilişkinin ılımlı olabileceğini öne sürer (Ajzen, 2002). Çünkü niyetler varsayımsal olduğundan, özellikle fiili davranışın maliyeti veya onunla ilişkili riskleri olduğu sürece istenen davranışların gerçek performansını olduğundan daha fazla tahmin etme eğilimindedirler (Ajzen, 2001). Niyetlerin davranışın iyi yordayıcısı olduğuna dair kanıtlar bulunmaktadır (Armitage ve Conner, 2001; Kim ve Hunter, 1983; Kim vd., 2018). Bir çalışanın işte kalma veya ayrılma planının, amaçlanan işten ayrılma ile güçlü ve tutarlı bir şekilde ilişkili olduğuna dair ampirik kanıtlar vardır (Dalessio, Silverman ve Schuck, 1986; Mathieu ve Zajac, 1990). Steel ve Ovalle (1984) tarafından yapılan bir meta-analiz, ayrılma niyeti ile işten ayrılma davranışı arasında hem güçlü bir pozitif ilişki hem de ayrılma niyetinin işten ayrılma davranışının daha iyi bir göstergesi olduğunu ortaya koymuştur. Tett ve Meyer (1993)'in çalışması işten ayrılmanın en güçlü belirleyicisi olarak ayrılma niyeti için tutarlı destek sağlar. Parasuraman (1982) iki kavram arasında pozitif anlamlı bir ilişki bulgulamıştır. İşten ayrılma niyetleri, işten ayrılma davranışının en güçlü tahminicileri arasındadır (Kuean, Kaur ve Wong, 2010).

2.Yöntem

Yöntem başlığı altında araştırma amacı, analiz yöntemi, veri toplama tekniği, örneklem, katılımcılar, veri toplama zaman aralığı, araştırma ana ve alt problemleri, güvenilirlik ve geçerlilik hakkında bilgi verilecektir.

2.1.Araştırmanın Amacı ve Analiz Yöntemi

Türkiye İnsan Yönetimi Derneği'nin 2018 yılında tüm sektörlerde çalışanların işten ayrılma niyeti ve çalışan devir oranını konu edindiği araştırma sonuçları araştırmacının dikkatini çekmiştir. İlgili araştırmada çalışan devir oranının en yüksek olduğu sektörler, inşaat (%60,5-istifa nedeni ve %62,5-genel nedenler) ve perakende (%59,1-istifa nedeni ve %52,1-genel nedenler) sektörleri olarak ortaya konulmuştur (PERYÖN, 2018). Buradan hareketle, araştırmacının güncel gözlemleriyle ve merakıyla perakendecilik sektörünün market zincirleri özelinde personel değişimindeki hareketlilik dikkatini çekmiştir. İlgili literatür incelendiğinde işten ayrılma niyeti ve bu niyete bağlı olarak belirli bir süre sonra katılımcıların işten ayrılma davranışını bulgulayan boylamsal bir çalışmaya rastlanmaması araştırmacının merakını cezbetmiştir. Ayrıca bu iki değişkenin perakendecilik sektöründe fenomenolojik yaklaşımla ve betimsel analizle

incelenmesi ve bu değişkenlerle ilgili çok sayıda neden ortaya konulması araştırmancının özgünlüğünü ve literatüre katkısını yansıtmaktadır. Böylece, Türkiye'nin 81 ilinde faaliyet gösteren bir market zincirinin çalışanlarının örgütsel faktörler ve çalışma koşulları bağlamında işten ayrılma niyeti ve davranışı merkezi fenomenlerinin keşfedilmesi amaçlanmaktadır. Araştırmada satış personelinin duygu ve düşünceleri, bir başka deyişle, iletmek istedikleri susturulmuş sesleri yorumlayıcı bir çatı olarak sosyal adalet yönüyle ele alınacaktır. Araştırmacı soyutlamada tümevarım yöntemini kullanmıştır. Bu nitel araştırmada insan deneyimini anlamayı amaçlayan fenomenolojik yaklaşım (van Manen, 2007) kullanılmıştır. Araştırmadaki market zinciri çalışanlarının işten ayrılma kavramına dair ortak deneyimlerinin özü (Creswell, 2013: 81) ortaya konulmuştur. Moustakas (1994)'ın yapılandırılmış analiz yöntemi ile fenomenolojik bir çalışma tasarlanmış ve veriler daha önceden belirlenmiş ve planlanmış alanyazındaki temalarla birlikte betimsel analizle incelenmiştir. Yarı yapılandırılmış mülakatta katılımcılara açık uçlu sorular (Örneğin, çalışma koşullarınızdan bahsedebilir misiniz?) yöneltilerek karşılıklı diyalog yoluyla cevaplar toplanmıştır. Analiz aşamaları olarak sırasıyla toplanan tüm cevaplardan önemli ifadeler ayıklanmış (işten ayrılma niyeti ve davranışı ile ilgili söylemler bir araya toplanmıştır), anlam birimleri oluşturulmuş (Örneğin, ücret nedeniyle işten ayrılmayı düşünen bireylerin cevapları kümelendirilmiştir), alt temalar gruplandırılmış (Tablo 1'de sunulan alt temalar oluşturulmuştur), dokusal ve yapısal betimlemeler (Örneğin, katılımcıların verdikleri cevaplar ile alt temaların eşleştirmeleri ve analizleri gerçekleştirilmiştir) yapılmış ve işten ayrılma deneyiminin temel ve değişmez yapısının veya özünün ayrıntılı betimlemesini içeren dokusal ve yapısal betimlemenin karma bir tasviri (elde edilen kesinleşmiş nedenler kümesi ortaya konulmuştur) ile bitirilmiştir (Moustakas, 1994).

2.2. Veri Toplama Tekniği

Anketler, gözlemsel verilerde bulunmayan tutumlar ve muhakeme ile ilgili kişisel raporlar alır. Bununla birlikte, anketler hem yanıtlama hem de yanıtlamama önyargılarına tabidir ve bazı araştırmacılar, tutum ölçeklerine verilen yanıtların işten ayrılma davranışı için yeterli tahminler sağlamadığını iddia etmektedir (Lucas vd., 1987; Kirschenbaum ve Weisberg, 1990). Araştırmacı tarafından anket tekniğinin faydaları ve önemi göz ardı edilmemekle beraber, bu çalışmada araştırmancının amacına uygun olduğu düşünülen ve hem uygulayıcı hem de katılımcıları belirli cevaplama sınırlarına hapsedmeden, görüşme sürecinin akıcılığını kolaylaştıracağından açık uçlu sorularla beraber yarı yapılandırılmış mülakat tekniğinden yararlanılmıştır.

2.3. Araştırma Örnekleme, Katılımcılar ve Zaman

Kriter temelli örneklem olarak işten ayrılma niyetine sahip satış elemanlarına kartopu örneklem stratejisiyle ulaşılmıştır. İşten ayrılma niyeti ve davranışı fenomenine dayalı amaçlı olarak belirlenen her bir katılımcıdan alınan verilerden sonra tekrar tekrar kontrol yapılmış, gelen cevaplar üzerinden doyuma ulaştığı düşünülen 36 katılımcıya kadar mülakatlara devam edilmiştir. Veriler 2021 Kasım-2022 Aralık ayları arasında 19'u kadın 17'si erkek olmak üzere toplam 36 katılımcıdan toplanmıştır. Katılımcıların isteği doğrultusunda herhangi bir demografik bilgi paylaşılmamıştır. Ayrıca, cinsiyet, eğitim düzeyi, çalışılan il, çalışma süresi gibi faktörlerin araştırmancının ilgi odağı açısından herhangi bir önemi bulunmamaktadır.

2.4. Araştırma Problemleri

İlgili literatür incelendiğinde perakendecilik sektöründe işten ayrılma niyeti ve bu niyete bağlı olarak sergilenecek işten ayrılma davranışı ile ilgili boyutsal bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ayrıca bu iki değişkenin fenomenolojik yaklaşımla ele alınırken, bu kadar çok sayıda sebebe temas eden bu tip bir bakış açısı olmaması araştırmancının özgün yapısını ve literatüre olan katkısını ortaya koymaktadır. Akademik anlamda literatürdeki boşluk ve bu alana yönelik ilgili katkı problemlerine yönelik inceleme bu iken, araştırmancının ulaşmak ve çözümlenmek istediği ana problemi "işten ayrılma niyetini deneyimlemiş 19 kadın ve 17 erkek satış elemanı, niyetlerine ve gelecekte meydana gelebilecek işten ayrılma davranışlarına nasıl bir anlam yüklemektedir?" biçimindedir. Bu ana problemde hareketle araştırmancının alt problemleri ise şunlardır: "Satış elemanlarının çalıştığı market zincirinin özellikleri nelerdir? Satış elemanlarının görev ve sorumlulukları nelerdir? Satış elemanları hangi şartlarda çalışır? Satış elemanı olmanın kolaylıkları ve zorlukları nelerdir? Satış elemanı olmanın zorlukları bireyi işten ayrılma niyetine nasıl sürükler? Satış elemanı olmanın zorlukları bireyi işten ayrılma davranışına nasıl iter?"

2.5. Güvenilirlik ve Geçerlilik

Geçerlilik için ilgili araştırmancının tüm aşamalarında araştırmancının 2 farklı meslektaşısıyla akran incelemesi gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, üye kontrolü yapılarak tüm katılımcıların görüşleri alınmıştır. Böylelikle, akranların ve katılımcıların önerileri dikkate alınarak uygulanmıştır. Güvenilirlik için geçerlilik aşamasındaki akran incelemesinde yer alan aynı 2 akademisyen ile kategoriler, kodlar, alt temalar ve tema üzerinde görüş birliğine varılmıştır. Araştırmaya 3 akademisyenin katılmasıyla iç güvenilirliği de artırılmıştır. Ayrıca, ilgili literatürden işten ayrılma niyeti ve davranışı ile ilişkili örgütsel faktörler ve çalışma koşulları hakkında pek çok kaynaktan ve görüşten (Araslı ve Tümer, 2008; Awang vd., 2015; Barger vd., 2005; Bolat vd., 2017; Bıyık, Şimşek ve Sökmen, 2016; Brashear, Manolis ve Brooks, 2005; Bridges, Johnston ve Sager, 2007; Buenaventura, 2013; Caruso vd., 2006; Chen vd., 2016; Chen vd., 2020; Çakır, Benk ve Sökmen, 2022;

Dysvik ve Kuvaas, 2010; Ertas, 2015; Griffeth, Hom ve Gaertner, 2000; Hemdi ve Nasurdin, 2008; Heavey, Holwerda ve Hausknecht, 2013; Hochwater vd., 1999; Holtom vd., 2008; Hom vd., 2012; Hudson ve Chen, 2015; Kenek ve Sökmen, 2018; Kerin ve Carbone, 2003; Kerse ve Babadağ, 2018; Ling ve Phillips, 2006; McFarland, 2003; McKay vd., 2007; Mensah vd., 2020; Moss vd., 2004; Nart, 2014; Nejati, Rodiek ve Shepley, 2016; Rajan, 2013; Salamin ve Hom, 2005; Shahzad ve Malik, 2014; Sökmen ve Kenek, 2020; Sökmen ve Şimşek, 2016; Valentine ve Barnett, 2003; Wendsche, Hacker ve Wegge, 2017; Weng ve McElroy, 2012; Yüksel ve Benk, 2016; Zhang vd., 2005; Zhang, 2016) yararlanılması da güvenilirlik için destekleyici niteliktedir.

3. Bulgular ve Analiz

Bu başlık altında mülakatlar sonucunda elde edilen işten ayrılma niyeti ve davranışı nedenleri ile ayrılma niyeti ve davranışının saptanan temalarla olan ilişkilerine sırasıyla değinilecektir.

3.1. İşten Ayrılma Niyeti ve Davranışı Nedenleri

Satış görevlileri mesleğe girdikten sonra, kötü yönetim, eğitim eksikliği, gelişme ya da büyüme fırsatları veya kazanç fırsatlarının abartıldığını fark etme gibi nedenlerle ayrılabilir (Adidam, 2006). Spesifik olarak, zayıf kazanç potansiyeli, yönetim tarafından günlük sorunlar hakkında çok az danışma, az ilerleme fırsatı, uzun çalışma saatleri üzerinde çok az kontrol ve iş vardiyalarının programlanmasında çok az kontrol gibi tatminsizlikler ayrılma niyeti olasılığının artmasına neden olur (Muus vd., 1993). Önlenebilir personel devri, çalışanlar “ücretlerden, yönetimle ilişkilerden, eğitim eksikliğinden, iş yeri ve stresten, diğer personelle ilişkilerden, çalışma saatlerinden ve ulaşım zorluklarından memnun olmadığında” ortaya çıkar (Lashley, 2000: 115). Diğer taraftan, örgütün kendi katkılarına değer verdiğini ve onların refahına önem verdiğini hisseden satış elemanlarının, bu inancı paylaşmayanlara göre örgütten kendi istekleriyle ayrılma olasılıkları daha düşüktür (Rhoades, Eisenberger ve Armeli, 2001). Aşağıda Tablo 1’de bu fenomenolojik araştırmada bulgularan ayrılma niyeti ve davranışına dair deneyimler, olaylar ve yüklenen anlamlar, katılımcıların verdikleri cevaplar üzerinden ilgili değişkenlerin nedenlerine temas edilerek verilecektir.

Tablo 1. İşten Ayrılma Niyetine ve Davranışına Etki Eden Çalışma Koşulları ve Örgütsel Faktörler Temalarına Ait Kategori ve Tema Tablosu

Kategoriler	Katılımcıların İfadeleri	Alt Temalar	Ana Tema
Birkaç kelime ile örgütün tanıtılması	<p>K3: “Sizi çok yoran ama asla yaptığınız işin hakkını size veren bir şirket değil”</p> <p>E3: “İş yeri değil hapisane ortamındaki koşu ağalarının ortamı”</p> <p>E6: “Hiç kimseye tavsiye etmem”</p> <p>K12: “İnsan emeğinin sömürülmesi”</p> <p>K18: “Girebileceğiniz son iş”</p> <p>K19: “Resmen para için hapis hayatından ne farkı var”</p> <p>E4: “Sizin ilişkinizi kurutana kadar kullanırlar”</p> <p>E9: “Köleliğin günümüz versiyonu”</p> <p>K1: “Açlıktan ölecek hâlde değilseniz sakın çalışmayın”</p> <p>K2: “Açlıktan ölmek üzereyseniz bile gidin limon satın”</p> <p>E2: “Gerçekten çok kötü çok zor durumda olsanız bilene gidin sokakta tespih satın daha iyi”</p> <p>E4: “Üniversite mezunuyum inşaat mı burası mı; tabii ki inşaat derdim”</p> <p>K17: “Stres, kaygı, anksiyetenizi artırmak, ruh sağlığınızı, beden sağlığınızı bozmak istiyorsanız tam size göre”</p> <p>E11: “Hayatta vereceğiniz en yanlış karar”</p> <p>E12: “İnsanların haklarını sömürerek devleşen şirket”</p> <p>K16: “Sadece pişmanlık”</p>	Örgütü tanımlama ve betimleme	İşten ayrılma niyetine ve davranışına etki eden faktörler

Örgütün eksi yönleri	Tüm katılımcılar maaşın gününde yatması dışında her şey hakkında negatif yorumda bulunmuşlardır	Örgütün değerlendirilmesindeki negatif faktörlerin fazlalığı	
Örgütün artı yönleri	<p>K4: "Maaşın gününde yatması"</p> <p>E14: "Maaşın tam gününde hesaba yatması"</p> <p>E16: "Diğer marketlere oranla rahat çalışma koşulları"</p> <p>K14: "Vardiyalı saatler sayesinde şahsi işlerin güne sığdırılabilmesi"</p> <p>K15: "Benim memnun olma sebebim; mağaza sorumlum adaletli ve anlayışlı biri, yoksa, çekilmez bir hal alırdı"</p> <p>E17: "Kurum tarafından sadece iş kıyafeti olarak tişört verilmektedir"</p>	Örgütün pozitif değerlendirilmesindeki faktörlerin azlığı	
Örgütün yöneticileri/yönetim tarzı	<p>K2: "Yönetim yok"</p> <p>E3: "Bölge sorumlusu asla sizin istek ve önerilerinizi sıkıntılarınızı gidermez"</p> <p>K12: "Yöneticiler gözlem konusunda çok zayıflar, mağaza çalışanlarının sıkıntılarını dinlerken bile sadece dinledim diye dinliyorlar çözdükleri hiçbir şey yok"</p> <p>K18: "Kasada sorun olunca yardım istiyordum, beni çağırma diyordu"</p> <p>E6: "Bir gün üst yöneticilerden biri geldi, şikayetiniz varsa dinlemek isteriz diye, vay be dedim iyi insanlarda varmış burada. Ben iç çektim, sustum, gerisini müşteriler söyledi onlar bizim her durumumuza şahit oldukları için"</p> <p>K17: "Sırf ego, ağzı çok bozuk, kendini aşırı derecede beğeniyor, insan ilişkisi kesinlikle yok, hoş geldiniz diyorsun kadın yüzüne bile bakmıyor, bir transfer olayı oluyor arıyorsun izin veriyorum kes deyip telefonu suratına kapatıyor, böyle bir konuşma üslubu gerçekten yok, önemli olan şey makamlar değil insan ilişkileridir"</p> <p>E11: "Bölge sorumluları ilah gibi davranır tapacaksınız başka yolunuz yok"</p> <p>K19: "Yöneticiler bölge sorumlusu üstü olanlar kendilerini genel kurmay başkanı sanıyor sanki"</p> <p>E9: "İnsanı sömüren özel hayatına saygı duymayan boş durulmasına izin verilmeyen su içseniz bile bunu bahane ederek azarlanabileceğiniz bir yönetim"</p> <p>K16: "Sokakta görseniz yüzüne bakmazsınız, konuşmayı bilmeyen hoşgörü, saygı, anlayış nedir bilmeyen, emir verince kendini üstün gören kendini bilmezlerin yöneticilik yaptığı şirketimsi oluşum"</p>	Yöneticilere ve yönetim tarzına bakış	İşten ayrılma niyetine ve davranışına etki eden faktörler
Personel sayısındaki yetersizlik	<p>E8: "Az elemanla çok iş"</p> <p>K2: "İş yükü fazla, eleman sayısı az, istenilen iş fazla"</p> <p>E9: "Her iş, evet kelimenin tam anlamıyla her iş, sizden beklenir fakat "personel eksikliği", "zaman azlığı", "iş ve müşteri yoğunluğu" veya tamamen elinizde olmayan sebeplerden dolayı "yapamadığımız" işlerden siz sorumlusunuzdur çünkü sizler bir kölesiniz, legal köle"</p> <p>K19: "Koskoca mağazalar en fazla 4 kişiyle dönüyor, bir keresinde ben kasadayken diğer 3 kişi depodaydı, arka tarafta kadının biri ürünü çantasına atıp çıkıyor, kameradan yakalıyorlar beni mesul tutup 200 tl parasını istediler, ben kasayla meşgulüm, diğer 3 kişi depoda ne halt ediyordu diyemiyorsunuz üstlerine şikayet edeyim desanız mağaza sorumlularına söylüyor sadece siz de onlarla bozuştüğunuzla kalıyorsunuz. Zaten onlarla ters düştünüz mü yandınız"</p> <p>E6: "Güya 4 kişi olan mağazada 2 kişi her şeyi yapmak zorunda. O 2 kişiden biri de yeni ise vay haline. 1 saat içinde hiç dinlenmeden hem kasaya (tek kasa oluyor genelde) bakmak zorunda aynı anda 30-40 müşteri geliyor. Kimseyi memnun edemiyorsunuz üstüne paspas atmak zorundası, meyve sebze ayıkla, yerleri süpür derken sizi insanlıktan çıkartıyorlar"</p>	İnsan kaynakları planlaması eksikliği	

<p>Çalışanların iş yükü algısı</p>	<p>E9: "Bir palet açıyorsun yerleştiriyorsun, bir son kullanma tarihi gelmiş ürünlere bakıyorsun- geçmiş ve geçecek olanları atıyorsun, meyve sebze çürükleri topluyorsun tartıyorsun, cam siliyorsun, paspas ve vileda atıyorsun aynı anda kasaya bakıyorsun, önyüzler ellerinizden öper, bulaşıktı çöp atmıyadı derken kölelik resmen"</p> <p>K19: "Personellerden mağazanın genel temizliği, ürünlerin son kullanım tarihi kontrolü, reyonların düzenlenmesi, ürün yerleştirme, mağazaya gelen ürün sevkiyatının teslim alınması, kasiyerlik, manavcı, son kullanım tarihi bitmiş ürünlerin imhası gibi görevleri yapmanız istenir"</p> <p>E17: "Ben anlamadım burayı hem kasiyer hem reyoncu hem depocu hem temizlikçi hem güvenlikçi hem satıcı biz neyiz o şirkette her işe bizi koştururlar tır dolusu mal gelir onu bile sana indirirler"</p> <p>E4: "Her Allah'ın günü gelen sevkiyat. Akşama kadar bitmeyen, geldiği saati hiç belli olmayan sevkiyat belası. Kasaya aynı zamanda bakmak ve o esnada mal atmak. Kısacası, köle gibi hiç durmadan çalışmak"</p>	<p>İş analizindeki hata sonucu işbölümü ve uzmanlaşma eksikliği</p>	<p>İşten ayrılma niyetine ve davranışına etki eden faktörler</p>
<p>Kasa açığı, son kullanma tarihli (skt) ürün ve skt'li ürün satılamazsa ödeme</p>	<p>K3: "Bir de kasa açıkları var onları sen ödersin sahte para çıkısa yine sen ödersin skt(son kullanma tarihi)'si geçmiş ürünleri sana ödetmeye çalışırlar"</p> <p>K12: "Herkes herkesin kasasına geçiyor ama açığı tek başınıza ödüyorsunuz maaşın yarısı orda kalıyor emeğinize yazık"</p> <p>E4: "Resmen hiçbir şey bilmeden beni kasada tek başıma bıraktılar bir yandan müşteriler söyleniyor bir yandan işlem almakta zorlanıyorum artık sinirden oturup ağlayacaktım (Özellikle kız arkadaşlar sinirden oturup ağlayanları gördüm). Kasada açık çıkırsa ben ödeyeceğim kimsenin umurunda değil tabi ki de"</p> <p>E9: "Sizden sürekli tarihi az kalmış bazen de reyondan birkaç gün önce kaldırılması gereken ürünleri satmanız bekleniyor. Satmadığınız takdirde yemek yemenize izin verilmiyor. Sizden küçük yaşlarda bir mağaza müdürünün her saat başı o ürün satıldı mı ne zaman satılacak ne zaman satmayı düşünüyorsunuz gibi psikolojik baskılarıyla karşılaşyorsunuz. Satmadığınız takdirde kendi cebinizden ödeme yaptırılıyorsunuz"</p> <p>K19: "Zorla tarihi geçmiş ya da son gün olan ürünleri sattırmaya çalışırlar satamayınca bölge sorumlusu ile karşı karşıya gelmemek için kendileri alırlar"</p> <p>E17: "Açık çıktı mı kasada size ödetirler. Kasa sizinse kimsenin geçmesine izin vermeyin, hele ki mağaza sorumlusu sırf skt'li ürünleri geçmek için barkod numarasını girer nakde basar ruhunuz bile duymaz"</p> <p>K14: "Skt'ye düşen ürünleri mağaza sorumlusu kasadan geçiyordu çıkan açığı bize ödetiyordu. Maaşın yarısı geri şirkete"</p> <p>K2: "Kasanızda açık çıkarsa size ödetiyorlar ama kasanızda fazla çıkarsa size zırmık koklatıyorlar?"</p> <p>K5: "Kasa arkası ürünlerinin satışı için her türlü baskıyı görürsünüz ve satıldığında sizin de prim alacağınıza dair yalan vaatlerde bulunurlar. Asla alamadık"</p>	<p>İş analizi ve eğitim-geliştirme fonksiyonlarındaki eksiklik sonucunda görev ve sorumluluklardaki aksamalardan dolayı çalışanlara yapılan baskı</p>	
<p>İşe başlamadan önce bahsedilen çalışma koşulları</p>	<p>E3: "Öncelikle asla mülakatta size anlatıldığı gibi bir ortamda ve o şartlarla çalışmayacağınızı bilin"</p> <p>E4: "İlk işe girerken her şeyi mükemmel gösteriyorlar ondan sonra kölesiniz ne yaparsanız yaranamazsınız hayat diye bir şeyiniz kalmaz"</p> <p>E15: "İş görüşmesinde çalışma süresi olarak günlük 7.5 saat çalışma, 1.5 saat mola şeklinde belirtilir ama bu hiçbir şekilde gerçekleşmeyecek bir iş profilidir. Çalışanın çalışma saatini haftalık sisteme 45 saat diye kaydederler ama çalıştığım süre boyunca art arda 3 gün boyunca mağaza açılışı ve kapanış süresi boyunca çalışmak durumunda kaldım. Mağaza açılışı 08.30 ama sizden 30 dakika öncesinde mağazada olmanız istenir, mağaza kapanışı 21.30'dur ama mağaza kapanışı bitince</p>	<p>İşgören tedanki, seçme ve yerleştirmedeki hatalar ve yanıltmacalar</p>	

	<p>kasa kapanış işlemleri ve mağazanın genel temizliği yapılması gerektiğinden çıkışınız 22.30 ile 23.00 'u bulur"</p> <p>K16: "İşin özü 5 gün 8 saat çalışıp 1 gün full çekmem gerekiyordu. İlk günüm öğlenciydi, 13.30'da girdim, gece 12.00'da evdeydim, ikinci günüm Perşembe idi 19.00'da mağazaya çağırıldılar 19.30'da çıkabilirdin dediler. Diğer günlerde bunlardan farksızdı, mülakattakiyle alakasız"</p> <p>K18: "Yeni başlayan bir personel olduğum için, öğrenme amaçlı sorular soruyordum mağazayı tanımak işimi daha iyi yapabilmek için, yöneticim bana soru sorma diyordu, sormadan işimi yapmaya çalıştığımda neden sormuyorsun diyordu"</p> <p>K19: "Birkaç kişi tarafından sürekli iş öğretilmeye çalışılıyor ve herkes size işi farklı farklı öğretiyor"</p> <p>E9: "Daha 1.günde zorla kasayı öğrenmemi bekletiler. Kasayı bana bırakıp gittiler"</p> <p>E11: "Daha ilk gün doğru düzgün eğitim bile vermeden kasaya geçirdiler, hep ayaktaydım, oturmak yasak. İlk gün 380 tl açık var dediler, itiraz ettiğimde tutanak tutup 250 tl borç diye bana imzalattılar"</p>		İşten ayrılma niyetine ve davranışına etki eden faktörler
Adalet/ayrımcılık/kayırmacılık	<p>E9: "Personeller arasında ayrımcılık ve kıdemi az olan kişinin adaletsizce (torpille) terfi alması"</p> <p>K2: "Benimle beraber işe başlayan kız akraba torpiliyle yardımcı olarak işe başladı, bölge sorumlusuna sormama rağmen öyle bir şey yok dedi ama müdür yardımcısı oldu. İlk başlarda beraber kullandığımız kasadan yüksek miktarda açık çıkardı, benim yanlışım olmaz derdi, kasayı ayırdıktan sonra benden değil ondan açık çıkmaya başladı"</p> <p>K19: "30 km uzaktaki yere çalışmaya gidiyordum, ama sayın bölge sorumlusunun eşi biz 1 yıl sınavla onaylanmayı beklerken, o hızlı bir şekilde onaylı mağaza sorumlusu olarak evinin yanındaki mağazaya geliyor adalet mi bu?"</p> <p>K3: "Adil olmayan ücret sistemi"</p>	Adalet algısı	
Kariyer olanakları, terfi	<p>K4: "Terfi alma olanağı kolay, yüksek"</p> <p>K14: "Yükselme aşırı hızlı, kolay. Ben 1 senede müdür oldum istemediğim halde"</p> <p>E4: "Zaten 1 sene çalışan adamı müdür yapıyorlar öyle bir sistemi var"</p> <p>E9: "Liyakatın sıfır olduğu yalaka olanların yükseldiği bir yer"</p> <p>K1: "Çalışma süreniz maksimum 5 yıl, 5 yıldan sonra bölge sorumlusu olmazsanız atılırsınız, hiçbir şey denmeden kötüsünüz performansınız kötü denir"</p> <p>K17: "Gece yapılan bir de mağaza tadilatları vardır, yükselme ayağı ile size geceleri sabahlara kadar raf taşıtırır ve tadilat yaptırırlar"</p>	Kariyer yönetimi	
Ücret/maaş	<p>K3: "Maaşa gelersen saçma bir şekilde hakkın olanı alamıyorsun"</p> <p>K5: "Emeğinin karşılığını hakkını hiçbir zaman alamama"</p> <p>E4: "Emeğin karşılığının maddi anlamda alınamaması"</p> <p>E9: "Maaşın eksik yatar kimse neden eksik yattığını söylemez"</p> <p>K8: "Maaşınız eksik yatar sorarsınız fakat muhatap bulamazsınız"</p> <p>E17: "Mağazadan mağaza farklı maaşlar yatar. Günlük ciro ne kadarsa o kadar fazla alırsınız"</p>	Ücret tatminsizliği	
Yemek/yol ücreti	<p>E4: "Yemek parası alamadığınız için yahut doğrudan yemek verilmediği için maaşınızın önemli bir kısmı yemeğe gidecektir"</p> <p>E9: "Yemeğin yok yemeği bile içerdeki ister abur cubur ister yemek tarzı ürünleri cebinden ödeyip kasadan geçiriyorsun"</p> <p>K3: "Yemek ve yol ücreti olmaması"; "yemek yol ücretinin verilmediği bir kurum"</p>	Yan ödemelerle ilgili tatminsizlik	

	<p>K5: "Geçen sene 167 tl yemek parası veriyorlardı düşüncün yani, mağaza harcaması ise 140 tl (bu 140 tl ye hem temizlik malzemeleri hem de çay kahve alacaksınız"</p>		
Mesai saati/saatleri-haftalık çalışma programı/takvimi	<p>E3: "Size 8:45-17:30 ve 13:00-21:45 çalışma saatleri derler ama her zaman daha erken gelip ve daha geç çıkmak zorunda bırakılırsınız"</p> <p>E15: "Saatleri inanılmaz kötü, girişin belli değil, çıkışın hiç belli değil"</p> <p>K1: "Üsttekilerin isteğine keyfine göre istediği zamanda belli olan ve aniden değişen mesai saatleri"</p> <p>K2: "Haftalık program belli değil"</p> <p>K19: "Belirsiz vardiyalar, saçma mesailer, ek mesailerin bir hayal ürünü olması, sayımlarda 16 saati bulabilen vardiyalar, haftada fix 1 gün full (açılıştan kapanışa kadar 14 saat) çekmeniz gerekmektedir (mağazadan mağazaya değişebilmekte, biz bir ara mağazayı 3 kişi idare ederken full sayısı haftada üçe kadar çıkıyordu)"</p> <p>E11: "Saatleri düzenli bir iş değildir, haftada bir gün 12 saat (minimum) çalışırsınız, 1 gün izin yaparsınız, diğer günlerde de vardiya sistemiyle sabah veya akşam çalışırsınız. Full çekmek mantiken tamamen gereksiz bir durumdur"</p>	Çalışma saatleri ve haftalık program hakkında belirsizlik	İşten ayrılma niyetine ve davranışına etki eden faktörler
Ek mesai/ek mesai ücreti	<p>E9: "Bir de envanter sayımları var aylık bazen iki ayda bir çile çile. Gece 3'e kadar sayım yap sonra sabah 9'da gel derler öyle vicdansız bunlar. Mola bile zor kullanırsın. Sürekli mesaiye bırakırlar ama mesai ücreti ödenmez"</p> <p>K5: "Fulle ekstra mesaiye kaldığımız da verilen hiçbir ücret yok"</p> <p>E11: "Ortalama ayda 1 defa envanter sayımı olur ama bu mağazadan mağazaya değişir, sayım günü full çalışırsınız (08.30-22.00) sayım 22.00'dan sonra başlar ve gece 2'ye 3'e kadar sürer, çoğunlukla bu sayım o saatlere kadar bitmez, eve gidirsiniz 2-3 saat uyur ve ertesi günü sabah 6'da mağazayı tekrar açarsınız, sayım günleri için ek ücret alırsınız ama bu sizi tatmin etmez"</p> <p>E17: "En az 2 gün full çekersen parasını ya da saat olarak karşılığını alamazsın"</p> <p>K8: "Mesai saatlerinden çok daha fazla çalışma ama hakkını alamama"</p> <p>K13: "Her gün mesai bitimine 5 dakika kala 1-2 saat daha kalacaksınız diyordu"</p> <p>K19: "Prim vaatleri vardır, 25\$, 50\$ falan diye ama 2 yıl boyunca 2 kere falan gördüm"</p>	Ek mesai ve ek mesai ücreti ödenmesinde sorun	
Mola, mola süreleri	<p>K1: "Molada bile iş için kasaya çağırırlar molalar hiçbir zaman tam verilmez"</p> <p>K16: "Mola saatiniz puantajda 1.5 saattir size söylemezler; ayrıca sözleşmede 1.5 saat mola hakkınız olduğu yazmasına rağmen en fazla 1 saat mola kullanıyorsunuz bazı mağazalar yarım saat bile vermiyorlar"</p> <p>K18: "Size bir buçuk saat molanız var derler ama bir saat molanızı bile doğru düzgün kullanamazsınız"</p> <p>E3: "Günde 2 defa mola hakkınız var. Toplamda 40 dakika anca mola yaparsınız"</p> <p>E4: "2 dakika bir boşluk yarattım ama oturacak bir yer bile yok. 20 dakika molayı zor yapıyorsunuz 08.00-22.00 çalıştığınızda bile"</p> <p>E9: "Mola yaptığımız yer küçücük 10-15 m² kendi odanızın yarısını düşünün. Ofis demeye bin şahit lazım, ahır gibi, içinde sözde mutfak ofis araç gereçleri var. Molanın yarısı nerdeyse yemek hazırlamakla geçiyor"</p>	Dinlenme molalarının tam kullandırılmaması	
İzin günü/günleri	<p>E2: "Haftalık bir gün izniniz vardır fakat siz izne çıktığınızda çalıştığınız mağazadaki diğer personellerden bir tanesi sizin yerinize o gün mağazanın açılışından kapanışına kadar çalışmak zorundadır"</p>	İzin günlerinin belirsizliği ve uygunsuzluğu	

	<p>K2: "İzin gününüzde bile sizi arayıp filanca mağazanın sayımına gidiyorsun derler. Sabahçı vardiyası çalıştığınız bir günde filanca mağazanın personeli hastalandı veya işi bıraktı diyelim. Sizi o mağazaya full çalışmaya gönderirler ya da kendi mağazanızda full çalışacağınızı söylerler. O gün kendinize göre planınız var mı diye sormazlar"</p> <p>K5: "Haftada 6 gün çalışırsınız 1 gün haftalık izin hakkınız olur. İzinler hafta içi kullanılıyor izin yapacağınız gün için başka bir gün full çalışırsınız yani şöyle izin yapacağınız gün için normalde mesainiz 08.30'da başlar 18.00'da biter siz buna ek olarak 22.00'a kadar çalışmaya devam edersiniz, izin yapılacak gün için 08.30-22.00 arası çalışırsınız, yani kısacası izin yapmış olmazsınız, çünkü izin günü için başka bir gün zaten çalışıyorsunuz ve o gün için mesai ücreti almazsınız"</p> <p>E5: "İzin gününün ne zaman olduğunu bilemezsin"</p> <p>K10: "8 haftalık bir süreç ve benim bu süreçte 8 kez izin yapmam gerekirken 5'i geçemediğini belirtmem gerek"</p> <p>K11: "İzin günleriniz esnek burada denilip 9 ya da 10 gün sonunda haftalık izin veriyorlar"</p> <p>K12: "Müdürünüz kendi özel hayatına göre program hazırlar, sizin özel gününüz hastalığınız vs hiçbir durumunuz olamaz"</p> <p>K13: "Her işi yaparsınız çocuğunuzu emzirmeye gidemezsiniz"</p> <p>E9: "Hasta olursunuz izin vermezler fakat hastaneye gidip istirahat raporu almaya kalktığınızda hiç utanmadan rapor alırsan seni atarız diye tehdit ederler"</p> <p>E15: "İzin gününüzde bile sizi arayıp mesajlar yağdırıp dinlenme gününüzü alt üst edebilecek bir potansiyel"</p> <p>K15: "İzin günüm olması gerekirken mesaiye çağırıyorlar"</p>		<p>İşten ayrılma niyetine ve davranışına etki eden faktörler</p>
<p>Müşteri ilişkileri</p>	<p>K7: "Müşteri ile tartışan personeli şikayet almaları halinde direkt kovuyorlar"</p> <p>K10: "Müşterilerden sürekli azar yemek"</p> <p>K13: "Fiyatlar yükseldiğinde müşteriler sinirlerini kasadaki personelden çıkarır"</p> <p>E4: "Resmen hiçbir şey bilmeden beni kasada tek başıma bıraktılar bir yandan müşteriler söyleniyor bir yandan işlem almakta zorlanıyorum artık sinirden oturup ağlayacaktım (Özellikle kız arkadaşlardan sinirden oturup ağlayanları gördüm)"</p> <p>E6: "Sahte fiyat indirimleri yapılır ve bir şeylerin sürekli fiyatı değişir ve bu yüzden sürekli kasada müşterilere mahcup olup, bütün bu sinir stres yetmiyormuş gibi bir de müşterinin laflarına maruz kalırsınız ama sürekli sizden sabırlı ve güler yüzlü olmanız beklenir. Bu sebeple nefret etseniz bile mecburen yalan söyley, insanların iyi niyetlerini sömürsünüz"</p>	<p>Müşteriler ile ilişkiler</p>	
<p>Ayakta durma, oturamama</p>	<p>K5: "Sürekli ayakta olmak zorundasınız, oturamazsınız asla, yasak"</p> <p>E11: "Oturmak yasak, kasada durmak yasak"</p> <p>K13: "Aslında boşken dahi yapılacak iş yokken dahi oturmana izin verilmiyor"</p> <p>K15: "2 dakika bir boşluk yarattım ama oturacak bir yer bile yok. 20 dakika molayı zor yapıyorsunuz 08.00-22.00 çalıştığınızda bile"</p> <p>E4: "İlk başladığınızda 8+ saat alışana kadar ayaklarınızın ağrısını size sadece belinizin ya da başınızın ağrısı unutturabilir. Molalarda küçücük ofiste belki bir sandalye bulursunuz, oturur duvarı izlersiniz ya da bir nefes alayım dersiniz dışarda kenarda köşede bulduğunuz kaldırımlara otursunuz, zaten siz dinlenmeye başlayana kadar molanız biter. Kameralardan sürekli izlendiğinize dair distopik bir korkuyu içinize salarak size iş olmasa da iş yaptırmaya çalışılır, sömürülecek her yanınızı sömürdüklerinden emin olana kadar sizi dinlendirmezler"</p> <p>E9: "Oturma kavramını unuttun siz artık ayakta yaşayan bir türsünüz"</p>	<p>Çalışma koşullarının getirdiği yorgunluk</p>	

<p>Kayıt ve yöneticilerin kayıtlarını</p>	<p>E3: "Müdür ve müdür yardımcısının istediği zaman çıkıp gitmesi sürekli yeni olana açığı yüklemek bir kişinin yukarıda çalışırken üsttekilerin kapıyı kilitleyip yatması"</p> <p>E4: "Bölge müdürüyle mağaza müdürünüz çay kahve içip ofiste sohbet ederken siz 6 paletlik sekiyatı yerleştirip aynı anda kasaya koşarsınız"</p> <p>E9: "Her gün 6-7 palet mal gelir kasaya bakarken atmaya uğraşırın, müdür desen kamera başından kalkmaz bütün iş sana kalır"</p> <p>K2: "Mağaza sorumlusu mağazayı yönetebilirse iyi ama mağaza sorumlu yardımcısı çoluk çocuk olduğu için sana emir yağıdırıyor, onu yap bunu yap, ofise girip çıkmıyor ya da depoya ilgileniyormuş gibi yapıp günü bitiriyor"</p> <p>K17: "Mağaza sorumlusu bize hesap kitap işlerini bile öğretmeye kalkmıştı, yükselirsiniz falan diye ama hepsi tabi ki yalan sadece kendi işlerini hafifletmek ve bize daha fazla yük çıkarmak için"</p>	<p>Mağaza yöneticilerinin kayıtlarını</p>	<p>İşten ayrılma niyetine ve davranışına etki eden faktörler</p>
<p>Tehdit-baskı-hakaret-azarlama</p>	<p>E3: "Rapor alıp hasta olduğumu söylediğimde mağaza sorumlusu işten çıkarmakla veyahut mağazamı değiştirmekle tehdit etmiştir"</p> <p>K3: "İşten çıkmak istediğimde kasada açık var sana ödetirim diye tehditler savurdu"</p> <p>K12: "Tarihi yakın ürünleri kasa yanında satmak için psikolojik baskı"</p> <p>K18: "Tarihi geçmiş ürün satarsınız; satmazsanız sizi işten atmakla tehdit ederler"</p> <p>K14: "Mağaza sorumlunuz vicdan sahibi değilse, skt satmanızı satamazsanız cebinizden geçmenizi ister. Buna itiraz ederseniz işe girişte imzaladığınız esnek çalışma saatleri adı altında full bırakmak ile tehdit eder"</p> <p>E6: "Benle iş yeri resmiyetinde konuşmuyordu müşterilerin yanında aşağılıyordu"</p> <p>E9: "Haftada normalde 45 saat mesainiz var ama siz 65-70 saat çalışırsınız. Akşam 17.30'da çıkmanız gerekirken 18.30-19.00'da eve giderseniz hakkınızı istediğinizde işine gelmiyorsa çık derler"</p> <p>K19: "Mağaza sorumlusu arada gelip kasa etrafının ve çevredeki alanın ne kadar dağınık olduğuyla ilgili bahaneler uydurup azarlıyor, bir iş söylüyor yapıyorsun azarlıyor, yoğunluktan yapamıyorsun yine azarlıyor, indirimli ürünler satılmayınca azarlıyor, azarlıyor da azarlıyor"</p> <p>E11: "İşe saatinden önce gelmeniz ve saatinden sonra çıkmanız isteniyor. Çıkmak istediğinizde size mağaza sorumlusu tarafından tehdit psikolojik baskı uygulanıyor"</p>	<p>İş yeri zorbalığı ve bezdiri</p>	
<p>Takdir edilmeme</p>	<p>K5: "Yapılan işin beğenilmemesi, takdir görmeme"</p> <p>K3: "Siz kendinizden fedakarlık edip ekmeğimizin hatırı için o kadar saate katlanmışken bir "elinize sağlık" denmez"</p> <p>E4: "Normal şartlarda bir kurum çalışanını motive edip daha çok verim almak için ayrıcalık tanımaya çalışırken bizim kurum tam anlamıyla sömürünün en dibini yaşıyor"</p> <p>E9: "Eğer çok yüksek cirolu bir mağaza değilse mağazada maksimum 4 kişiden (mağaza sorumlusu, mağaza sorumlu yardımcısı ve 2 personel) biri olarak yer alırsınız. Bu sebepten de her işi yapıp, her yere yetismeye çalışırken bulursunuz kendinizi ve asla yeterli gelmez kimseye, hep sözle olmasa da hal ve tavırlarla eleştirilirken bulursunuz kendinizi; şunu neden şöyle yapmadın, bu neden böyle yapmadın gibi asla bitmeyecek bir şekilde"</p> <p>K17: "Kısa süre içerisinde her şeyi bilmenizi istiyorlar gerek sizden önce başlayan (donanımlı) personel ya da yardımcının iş yükünü azaltmanız, bu süreye 7 gün diyebiliriz. Öğrenme düzeyinize göre muamele görüyorsunuz. İlk birkaç gün "çok iyisin sen yaparsın. Bir hafta oldu, hala yapamıyorsun ile imalı şekilde küçük düşürüyorlar"</p>	<p>Motivasyon kaybı</p>	

<p>Psikoloji, ağlama, mutsuzluk, sağlık</p>	<p>E4: "Psikolojik olarak seni çok zorluyorlar"</p> <p>K19: "Her moralim bozuk olduğunda müşteriye surat asıyorsun, indirimli ürün satmıyorsun diye azar yedim, kasada ağlamamaya çalışırken insanlara hoş geldiniz demeye devam etmeme rağmen surat asıyorsun diye üzerime gelindi"</p> <p>K1: "Bir de haftanın bir günü full çalışma kuralı var ama benim bulunduğum bölge sorumlusunun bir kuralı varmış. Yeni gelen eleman haftada iki full üst üste yapacaktı, yani 14-14 buçuk saat 2 gün üst üste ve ben iki vesait yapıyordum, eve geldiğimde duş almaya, insani şeyler yapmaya halim kalmıyordu. Bir de iki full bölge sorumlusu verdi, bir de mağazanın kendi fullü var, yani haftada üç kez full yapacağım söylendi. Gittim bankta oturdum çocuk gibi ağladım Allah'ım neden bunu kendime yaptım diye"</p> <p>E2: "Boyun ve sırtımda ağır kaldırmaktan ciddi ağrılar oluştu"</p> <p>E9: "Her Allah'ın günü gelen sevkiyat. Akşama kadar bitmeyen, geldiği saati hiç belli olmayan sevkiyat belası. Kasaya aynı zamanda bakmak ve o esnada mal atmak. Kısacası köle gibi hiç durmadan çalışmak. Bel fitiği garanti"</p> <p>K2: "Sağlığımdan oldum günlerce mide bulantısı kusma derken verdiğim kilolar, psikolojim, sinir hastası olur çıkarsın"</p>	<p>Bedensel ve psikolojik sağlık sorunları</p>	
<p>Şans faktörü</p>	<p>K4: "Bu şirkete başladığınız zaman kumar oynuyorsunuz oyununuz ise mağaza sorumlusu ve mağaza sorumlusu yardımcısı denilen rütbelerde hangi karakterde insanların olduğuna bakıyor"</p> <p>E14: "Ben çok şanslıydım ki çok iyi bir müdüre ve yardımcısına denk geldim ama duyduğum kadarıyla iyi müdür sayısı çok az"</p> <p>E16: "Şansın varsa yanındakiler iyi olabilir. Üstler de bölgeneye bağlı"</p> <p>E17: "Burada çalıştığınız personel, yönetim, yer, adalet sistemi genellikle şans işidir"</p> <p>K15: "Ekibin sağlamsa bir o kadar eğlenceli"</p>	<p>Çevre faktörlerinin olumlu olabilme durumu</p>	

*Not: K: Kadın, E: Erkek, kadınlar için 1'den 19'a, erkekler için 1'den 17'ye kadar kimlik tanımlaması yapılmıştır. Örneğin, K15 veya E17 gibi.

Tablo 1'de bazı katılımcıların bazı çarpıcı açıklamalarına ve ifadelerine yer verilmiştir. Tablo 1'de sol sütunda aktarıldığı gibi katılımcılardan görüşme esnasında elde edilen kategoriler; "birkaç kelime ile örgütün tanıtılması, eksi yönleri, artı yönleri, yöneticiler/yönetim, personel sayısındaki yetersizlik, iş yükü, kasa açığı, son kullanma tarihli ürün ve skt'li ürün satılamazsa ödeme, işe başlamadan önce bahsedilen çalışma koşulları, adalet/ayrımcılık/kayırmacılık, kariyer olanakları, terfi, ücret/maaş, yemek/yol ücreti, mesai saati/saatleri-haftalık çalışma programı/takvimi, ek mesai/ek mesai ücreti, mola/mola süreleri, izin günü/günleri, müşteriler, ayakta durma/oturamama, kaytarma, tehdit-baskı-hakaret-azarlama, takdir edilmeme, psikoloji-ağlama-mutsuzluk, sağlık, şans faktörü" olmak üzere 23 tanedir. Bu kategorilere karşılık gelen alt temalar ise Tablo 1'de sırasıyla "örgütü tanımlama ve betimleme, örgütün negatif değerlendirilmesindeki faktörlerin fazlalığı, örgütün pozitif değerlendirilmesindeki faktörlerin azlığı, yöneticilere ve yönetim tarzına bakış, insan kaynakları planlaması eksikliği, iş analizindeki hata sonucu işbölümü ve uzmanlaşma eksikliği, iş analizi ve eğitim-geliştirme fonksiyonlarındaki eksiklik sonucunda görev ve sorumluluklardaki aksamalardan dolayı çalışanlara yapılan baskı, işgören tedariki, seçme ve yerleştirmedeki hatalar ve yanılmacalar, adalet algısı, kariyer yönetimi, ücret tatminsizliği, yan ödemelerle ilgili tatminsizlik, çalışma saatleri ve haftalık program hakkında belirsizlik, ek mesai ve ek mesai ücreti ödenmesinde sorun, dinlenme molalarının tam kullanılmaması, izin günlerinin belirsizliği ve uygunsuzluğu, müşteriler ile ilişkiler, çalışma koşullarının getirdiği yorgunluk, mağaza yöneticilerinin kaytarma davranışları, iş yeri zorbalığı ve bezdiri, motivasyon kaybı, bedensel ve psikolojik sağlık sorunları, çevre faktörlerinin olumlu olabilme durumu" olmak üzere 23 adet olarak saptanmıştır. Betimsel analiz sonucu işten ayrılma niyetine ve davranışına etki eden faktörler ana teması saptanmıştır. Tüm katılımcılar belirtilen alt temalardan oldukça şikayetçidirler. Şikayetlerini yönetime iletenler ve çözüm talep edenler (K2, K7, K8, K12, K17, K18, K19, E3, E6, E9, E11) olmasına rağmen ilgili market zinciri çalışan sesine sessiz kalmıştır. Tüm katılımcılar maaşın gününde yatması dışında her şey hakkında negatif yorumda bulunmuşlardır. Fakat bazı artı yönlerinin olduğunu belirten Tablo 1'de aktarıldığı gibi K4, K14, K15, E14, E16 ve E17 katılımcıları bulunmaktadır. Ayrıca K4, K14, K17, E4 ve E9 katılımcıları kariyer olanaklarından alaycı bir dille bahsederek şirketi eleştirmişlerdir. Sonuç olarak tüm katılımcılar alt tema olarak belirtilen zorlu çalışma koşulları ve örgütsel faktörler nedeniyle ilk görüşmelerden 6 ay ile 12 ay sonra işlerinden ayrılma davranışı sergilemişlerdir.

Sonuç ve Değerlendirme

Nitel çalışmalarda problemlerin varlığına odaklanmanın sadece sonuca dikkat kesilmekten daha önemli olduğuna (Wolcott, 1994; aktaran Creswell, 2013: 52) değinen bakış açısıyla işten ayrılma niyetine ve davranışına bir büyüteç de araştırmacı tarafından tutulmuştur. İlgili literatürdeki işten ayrılma niyetini ve davranışını boylamsal ve fenomenolojik ve betimsel açıdan ele alan ve hem niyete hem de davranışa itecek nedenleri bu denli fazla sayıda ortaya koyan bir çalışma olmaması örgütsel davranış literatürü özelinde işten ayrılma alanyazınına katkı sunabilecektir. 2021 Kasım ayında yarı yapılandırılmış mülakatlarla başlanan araştırmaya fenomenolojik bakış açısıyla işten ayrılma niyetini deneyimlemiş 19 kadın ve 17 erkek katılmıştır. Araştırmada elde edilen 23 alt tema; “örgütü tanımlama ve betimleme, örgütün negatif değerlendirilmesindeki faktörlerin fazlalığı, örgütün pozitif değerlendirilmesindeki faktörlerin azlığı, yöneticilere ve yönetim tarzına bakış (Tanner ve Castleberry, 1990), insan kaynakları planlaması eksikliği (Heavey, Holwerda ve Hausknecht, 2013; Holtom vd., 2008; Hom vd., 2012; Hudson ve Chen, 2015), iş analizindeki hata sonucu işbölümü ve uzmanlaşma eksikliği (Griffeth, Hom ve Gaertner, 2000; Kahn vd., 1964; Rhoads, Singh ve Goodell, 1994; Verbeke, 1997), iş analizi ve eğitim-geliştirme fonksiyonlarındaki eksiklik sonucunda görev ve sorumluluklardaki aksamalardan dolayı çalışanlara yapılan baskı (Dubinsky ve Levy, 1985; McFarland, 2003; Valentine ve Barnett, 2003), işgören tedariki, seçme ve yerleştirmedeki hatalar ve yanıltmacalar (Cho, Lee ve Kim, 2019; Ferris, 1985; Hochwater vd., 1999; Rizzo vd., 1970; Sawyer, 1992; Sökmen ve Kenek, 2020), adalet algısı (Araslı ve Tümer, 2008; Bolat vd., 2017; Bıyık, Şimşek ve Sökmen, 2016; Brashear, Manolis ve Brooks, 2005; Hemdi ve Nasurdin, 2008; Kerse ve Babadağ, 2018; McKay vd., 2007; Roberts, Coulson ve Chonko, 1999; Robinson ve Dechant, 1997), kariyer yönetimi (Bedian, Kemery ve Pizzalatto, 1991; Kenek ve Sökmen, 2018; Salamin ve Hom, 2005; Weng ve McElroy, 2012; Yüksel ve Benk, 2016; Zhang vd., 2005), ücret tatminsizliği (Buenaventura, 2013; Matier, 1990; Örcü ve Bayramov, 2022; Parasuraman ve Futrell, 1983; Weiler, 1985), yan ödemelerle ilgili tatminsizlik, çalışma saatleri ve haftalık program hakkında belirsizlik (Caruso vd., 2006; Kerin ve Carbone, 2003; Ling ve Phillips, 2006; Moss vd., 2004; Sökmen ve Şimşek, 2016), ek mesai ve ek mesai ücreti ödenmesinde sorun (Bridges, Johnston ve Sager, 2007; Güney ve Sıçrar, 2023; Hulin, Roznowski ve Hachiya, 1985), dinlenme molalarının tam kullanılmaması (Chen vd., 2020; Nejati, Rodiek ve Shepley, 2016; Wendsche, Hacker ve Wegge, 2017), izin günlerinin belirsizliği ve uygunsuzluğu, müşteriler ile ilişkiler, çalışma koşullarının getirdiği yorgunluk, mağaza yöneticilerinin kaytarma davranışları, iş yeri zorbalığı ve bezdiri (Atawneh vd., 2003; Mensah vd., 2020; Nart, 2014; Shahzad ve Malik, 2014), motivasyon kaybı (Dysvik ve Kuvaas, 2010; Ertas, 2015; Schaufeli ve Bakker, 2004; Wright, 1991), bedensel ve psikolojik sağlık sorunları (Awang vd., 2015; Carlson vd., 2011; Chen vd., 2016; Jamal ve Baba, 2003; Rajan, 2013; Wegge vd., 2006; Zhang, 2016) işten ayrılma niyetine ve buna bağlı olarak işten ayrılma davranışına sebep olmuştur. Bir başka deyişle, 2021 Kasım ayında başlayan ilk mülakatlardan 6 ay-1 yıl zaman zarfı sonrasında tüm katılımcılar işten ayrılma davranışı sergilemişlerdir. Araştırmaya konu edinilen örgütteki satış elemanları mevcut iş arkadaşlarının ayrılmasından duygusal olarak çok etkilenmişlerdir (Sager, Griffeth ve Hom, 1998). İlgili örgütte yetkin satış elemanlarının istifası satış organizasyonunun etkinliği üzerinde motivasyon kaybı gibi olumsuz bir etkiye sahip olmuştur (Moncrief, Babakus, Cravens ve Johnston, 1997). Yöneticileriyle zayıf ilişkileri olan tüm satış görevlileri işten ayrılmışlardır (Tanner ve Castleberry, 1990). Örgütün işgören tedariki, seçme ve yerleştirme politikasından (Hochwater vd., 1999) ücretlendirme sistemine kadar ve yönetici desteğinin yokluğundan kaynaklanan çatışma ortamı işten ayrılma niyetine ve nihayetinde gönüllü işten ayrılmaya yol açmıştır. İnsan kaynakları planlaması eksikliğine dayalı yeterli sayıda olmayan personel istihdamı ve çalışanların performans açığını kapatmaya çabalarken sergiledikleri tepkileri ve azalan iş motivasyonu ile bireyler işten ayrılmışlardır (Heavey, Holwerda ve Hausknecht, 2013; Holtom vd., 2008; Hom vd., 2012). İş analizi sürecindeki eksiklikler ve hatalar sonucu işbölümü ve uzmanlaşma sorunlarından dolayı çalışanlar rol çatışması ve rol belirsizliği yaşayarak stres duymuşlardır. Bu işletmede aşırı rol yükü olan satış elemanları aşırı rol yüklemesiyle ilişkili bedensel ve zihinsel sağlık sorunları gibi olumsuz sonuçlardan kaçınmak için şirketten ayrılmışlardır (Griffeth, Hom ve Gaertner, 2000; Kahn vd., 1964, s.20; Rhoads, Singh ve Goodell, 1994; Verbeke, 1997). Satış görevlileri son kullanma tarihi gelmiş ürünleri satmak gibi etik açıdan zorlayıcı ve şüpheli taktiklere girişmek zorunda hissettiğinde şüpheli davranışı gözlemleyen veya bizzat yaşayan bireyler hüsrana uğrayarak işten ayrılma sergilemişlerdir (Dubinsky ve Levy, 1985; McFarland, 2003; Valentine ve Barnett, 2003). İşgören tedariki, seçme ve yerleştirme süreçlerindeki hatalar ve yanıltmacalar sonucu bu işletmedeki çalışanlara verilen sözler tutulmadığı için bireyler hayal kırıklığına uğramışlardır. Çalışma saatlerinden mola sürelerine, izin günlerinden oryantasyon (George ve Bettenhausen, 1990) süresinin azlığına kadar bireyler beklediklerini bulamamışlardır (Hopkins ve Hopkins, 1991). Çalışanların başta kayırmacılık (Araslı ve Tümer, 2008; Bolat vd., 2017) ve kaytarma olmak üzere karşılaştıkları adaletsiz (Bıyık, Şimşek ve Sökmen, 2016; Brashear, Manolis ve Brooks, 2005; Roberts, Coulson ve Chonko, 1999) uygulamalar ve ayrımcılık davranışları (McKay vd., 2007; Robinson ve Dechant, 1997) bireylerin örgüte olan inançlarını kaybederek işten ayrılmalarına neden olmuştur. Çalışanlar liyakate dayalı olmayan kariyer basamakları tırmanma olaylarına şahit olmuşlardır. Bu durum kariyer hedeflerine ulaşma yönünde çok az ilerleme ve mevcut işlerinde profesyonel yetenek gelişimi için çok az fırsat olduğunu algılamalarıyla birlikte işten ayrılma niyetine (Kenek ve Sökmen, 2018; Weng ve McElroy, 2012; Yüksel ve Benk, 2016) ve davranışına dönüşmüştür. Market çalışanları uzun saatler (Caruso vd., 2006; Moss vd., 2004) çalışılmasına rağmen elde ettikleri aylık gelirden memnun değildir. Temel ücret düzeyinden duyulan tatminsizlik (Buenaventura, 2013; Örcü ve Bayramov,

2022; Parasuraman ve Futrell, 1983; Weiler, 1985) ilgili katılımcıların işten ayrılma niyetine bağlı olarak davranış sergilemelerine sebep olmuştur. Artan çalışma saatleri (Ling ve Phillips, 2006) iş stresine (Sökmen ve Şimşek, 2016) yol açmış ve çalışma saatlerinin kötü yönetimi ile birlikte motivasyon ve verimlilik kayıpları (Kerin ve Carbone, 2003) ortaya çıkmıştır. Market zincirindeki ek mesailerin fazlalığı ve ek mesai ücretlerinin yeterli olmaması veya hiç ödenmemesi çalışan katkılarının görmezden geldiği algısına yol açmış ve iş tatminini olumsuz etkileyerek (Hulin, Roznowski ve Hachiya, 1985) çalışanları işten ayrılma davranışına sürüklemiştir. Düzenli olarak planlanmış dinlenme molalarının uygulanmaması (Wendsche, Hacker ve Wegge, 2017), azalan mola süreleri işletmede daha düşük iş tatmini ve daha yüksek işten ayrılma niyeti ile (Chen vd., 2020; Nejati, Rodiek ve Shepley, 2016) işten ayrılma davranışına yol açmıştır. İlgili market zinciri çalışanları tehdit edilme, azarlanma ve aşağılanma gibi olumsuz olaylardan dolayı moral düşüklüğü yaşamışlardır. Bunların yansımaları olarak da fiziksel ve zihinsel sağlık sorunları (Barger vd., 2005; Jamal ve Baba, 2003; Wegge vd., 2006; Zhang, 2016) ile mücadele etmek zorunda kalmışlardır (Atawneh vd., 2003; Mensah vd., 2020; Nart, 2014; Shahzad ve Malik, 2014). Tüm bu negatif gelişmeler ise işten ayrılma kararı vermelerine neden olmuştur. İfade edilen işten ayrılma niyetine ve davranışına neden olan faktörlerin aksine iş yerinde kendilerine adil davranıldığı ve değer verildiği için mutlu hissedenler işten ayrılma niyetine sahip olmazlar. Bu, iş tatmini ve performansı ile ilişkili en önemli faktörlerden biridir. Bu nedenle, rasyonel örgütler, iyileştirilmiş çalışma koşulları ve ortamları sağlamanın yanı sıra bu yönere de odaklanırlar (Judge vd., 2001; Çakır, Benk ve Sökmen, 2022). Ayrıca mutluluk, işten ayrılma niyetini azaltıcı bir etkiye sahiptir. Mutluluk uyarılmalıdır, çünkü bu zihinsel esenliğin bir göstergesidir ve mutluluk motivasyonu, iş performansını ve iş sonuçlarını artırır (Awang vd., 2015). Satış yöneticileri, iş tatminini artırmak ve böylece gönüllü çalışan devir hızını azaltmak için, yüksek satış performansına sahip kişilerin kendilerini değerli, takdir edilmiş ve etkili hissetmelerini sağlamak için onlara daha fazla zaman ayırmalıdır. Örgütlerin kârlılık ve verimlilik gibi birincil amaçları öncelmesi ile birlikte çalışanlarına da önem vermesi gerekir. Hatalı verimlilik politikaları, çalışanlara yapılan bedensel ve psikolojik sonuçları olan baskılara yol açmaktadır. Bedensel ve psikolojik sağlık sorunlarına sahip kişilerin tekrar iş hayatına girmeleri ve uyum göstermeleri örgütler açısından üzerinde durulması gereken önemli şikayetlerdendir. Örgütlerdeki tehdit, azarlama, bezdiri, zorbalık gibi baskılar çalışanları işlerinden ve iş yerinden yabancılaştırmaktadır. Böyle söylemlerin ve durumların terk edilmesi gerekir. Bu anlamda örgütler çalışma koşullarını işgörenler lehine olacak şekilde tekrar gözden geçirmeli, çalışan odaklı bir tutum sergilemelidir. Tablo 1'de aktarılan katılımcı deneyimleri ve bunlarla ilgili şikayetler ve serzenişler örgütlerin hangi noktalar üzerinde yoğunlaşması gerektiğine ışık tutmaktadır. Özetle, ilgili market zinciri özelinde ama perakendecilik sektörünün tamamına çalışanlarını maddi ve manevi anlamda tatmin edici düzeyde desteklemeleri, insan kaynakları planlaması, iş analizi, işgören tedariki-seçme ve yerleştirme, eğitim-geliştirme gibi insan kaynakları fonksiyonlarını etkin bir şekilde uygulamaları, işgörenlerine her aşamada ve tüm süreçlerde adaletli davranmaları, ücret ve yan ödemelerin piyasanın ekonomik koşullarına uygun olarak yapılması, çalışma saatleri, haftalık program, dinlenme molaları ve izin planlamasının doğru ve açık bir şekilde işgörelere sunulması, mağaza yöneticilerinin çalışanlara yardımcı olması, iş yeri zorbalığı ve bezdiri olaylarının yakından takip edilmesi ve önlem alınması ve ayakta durmanın yarattığı yorgunluktan dolayı işgörelere oturabilecekleri alanların tahsis edilmesi önerilmektedir.

Araştırmaya çalışmanın merkezi işten ayrılma niyeti fenomeninden dolayı katılımcı bulmakta güçlük çekilmiştir. Yoğun çabalar ve ikili ilişkilerin katkısıyla bireylere ulaşılmıştır. Bazı adaylarla mülakatlar yarıda kesilmek zorunda kalmıştır. Bu tip eleştirel konularda araştırma yapmanın getirdiği zorluklardan dolayı kimi çalışanlardan belirli bir süre içerisinde geri dönüşler ve cevaplar alınmıştır. Örgütlere eleştirel gözle bakmayı kapsayan olumsuz konuları ele alırken bunun gibi sorunlarla karşılaşılabilir unutulmamalıdır. Sonuç olarak, zorlukların varlığı da araştırmacıları bu tür konulardan uzak tutmamalıdır. Aksine, seslerini duyurmak isteyen çalışanlara daha fazla yardımcı olunmalıdır. Gelecek araştırmalar için işten ayrılma niyetinin ve davranışının örgütsel sinizm, çalışan sesi ve örgütsel sessizlik gibi konularla fenomenolojik açıdan incelenmesi önerilmektedir.

Kaynakça

- Adidam, P. T. (2006). Causes and consequences of high turnover by sales professionals. *Journal of the American Academy of Business*, 10(1), 137-141.
- Ajzen, I. (2001). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50, 179-211.
- Ajzen, I. (2002). Perceived behavioral control, self-efficacy, locus of control, and the theory of planned behavior. *Journal of Applied Social Psychology*, 32, 1-20.
- Ajzen, I. ve Fishbein, M. (1977). Attitude-behavior relations: A theoretical analysis and review of empirical research. *Psychological Bulletin*, 84(5), 888-918.

- Allen, D. G., Weeks, K. P. ve Moffitt, K. R. (2005). Turnover intentions and voluntary turnover: The moderating roles of self-monitoring, locus of control, proactive personality, and risk aversion. *Journal of Applied Psychology*, 90(5), 980-990.
- Araslı, H. ve Tümer, M. (2008). Nepotism, favoritism and cronyism: A study of their effects on job stress and job satisfaction in the banking industry of North Cyprus. *Social Behavior and Personality*, 36(9), 1237-1250.
- Armitage, C. J. ve Conner, M. (2001). Efficacy of the theory of planned behavior: A meta-analytic review. *British Journal of Social Psychology*, 40, 471-499.
- Atawneh, F., Zahid, M.A., al-Sahlawi, K.S., Shahid, A.A. ve Al-Farrah, M. (2003). Violence against nurses in hospitals: Prevalence and effects. *British Journal of Nursing*, 12(2), 102-107.
- Awang, A., Ibrahim, I. I., Nor, M. N. M., Razali, M. F. M., Arof, Z. M. ve Rahman, A. R. A. (2015). Academic factors and turnover intention: Impact of organization factors. *Higher Education Studies*, 5(3), 24-44.
- Barger, L.K., Cade, B.E., Ayas, N.T., Cronin, J.W., Rosner, B.A., Speizer, F.E. ve Czeisler, C.A. (2005). Extended work shifts and the risk of motor vehicle crashes among interns. *The New England Journal of Medicine*, 352, 125-134.
- Bedian, A. G., Kemery, E. R. ve Pizzalatto, A. B. (1991). Career commitment and expected utility of present job as predictors of turnover intention and turnover behavior. *Journal of Vocational Behavior*, 39(3), 331-343.
- Bıyık, Y., Şimşek, T. ve Sökmen, A. (2016). Etik iklimin iş tatmini ve işten ayrılma niyetine etkisinde örgütsel bağlılığın aracı rolü: Bir holdingin yöneticilerine yönelik araştırma. *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal*, 1(237-249).
- Bolat, O. İ., Bolat, T., Seymen, O. ve Katı, Y. (2017). Otellerde nepotizm (akraba kayırmacılığı) ve işten ayrılma niyeti ilişkisi: Kariyer düzleşmesinin aracılık etkisi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(3), 157-180.
- Brashear, T. G., Manolis, C. ve Brooks, C. M. (2005). The effects of control, trust, and justice on salesperson turnover. *Journal of Business Research*, 58, 241-249.
- Bridges, E., Johnston, H. H. ve Sager, J. K. (2007). Using model-based expectations to predict voluntary turnover. *International Journal of Research in Marketing*, 24(1), 65-76.
- Buenaventura, D. (2013). Turn-over rate of teachers in private basic education schools; input to administrative program development. https://www.researchgate.net/publication/333014880_Turn-over_Rate_of_Teachers_in_Private_Basic_Education_Schools_Input_to_Administrative_Program_Development?channel=doiandlinkId=5cd64c84a6fdccc9dd9f68a4andshowFulltext=true (Erişim Tarihi: 06.06.2023).
- Carlson, D.S., Grzywacz, J.G., Ferguson, M., Hunter, E.M., Clinch, C.R. ve Arcury, T.A. (2011). Health and turnover of working mothers after childbirth via the work-family interface: An analysis across time. *The Journal of Applied Psychology*, 96(5), 1045-1054.
- Caruso, C. C., Bushnell, T., Eggerth, D., Heitmann, A., Kojola, B., Newman, K. ve Vila, B. (2006). Long working hours, safety, and health: Toward a national research agenda. *American Journal of Industrial Medicine*, 49(11), 930-942.
- Charoensukmongkol, P. ve Phungsoonthorn, T. (2021). The effectiveness of supervisor support in lessening perceived uncertainties and emotional exhaustion of university employees during the COVID-19 crisis: The constraining role of organizational intransigence. *The Journal of General Psychology*, 148(4), 431-450.
- Chen, Y. C., Guo, Y. L., Lin, L. C., Lee, Y. J., Hu, P. Y., Ho, J. J. ve Shiao, J. S. (2020). Development of the nurses' occupational stressor scale. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(2), 649.
- Chen, S., Lin, S., Ruan, Q., Li, H. ve Wu, S. (2016). Workplace violence and its effect on burnout and turnover attempt among Chinese medical staff. *Archives of Environmental and Occupational Health*, 71(6), 330-337.
- Cho, J., Lee, H. E. ve Kim, H. (2019). Effects of communication-oriented overload in mobile instant messaging on role stressors, burnout, and turnover intention in the workplace. *International Journal of Communication*, 13(2019), 1743-1763.
- Creswell, J. W. (2013). Nitel araştırma yöntemleri. [Qualitative research methods]. Çeviri Editörleri: M. Bütün and SB Demir, İstanbul: Siyasal Kitapevi.
- Çakır, E., Benk, O. ve Sökmen, A. (2022). Cam tavan algısının iş tatmini ve işten ayrılma niyetine etkisi: Sağlık sektörü örneği. *Yönetim, Ekonomi ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 6(6), 368-380.

- Dalessio, A., Silverman, W. H. ve Schuck, J. R. (1986). Paths to turnover: A re-analysis and review of existing data on the Mobley, Horner, and Hollingsworth turnover model. *Human Relations*, 39(3), 245-263.
- Dubinsky, A. J. ve Levy, M. (1985). Ethics in retailing: Perceptions of retail salespeople. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 13(1), 1-16.
- Dysvik, A. ve Kuvaas, B. (2010). Exploring the relative and combined influence of mastery-approach goals and work intrinsic motivation on employee turnover intention. *Personnel Review*, 39(5), 622-638.
- Elangovan, A. R. (2001). Causal ordering of stress, satisfaction and commitment, and intention to quit: A structural equations analysis. *Leadership and Organization Development Journal*, 22(4), 159-165.
- Ertas, N. (2015). Turnover intentions and work motivations of millennial employees in federal service. *Public Personnel Management*, 44(3), 401-423.
- Ferris, G. R. (1985). Role of leadership in the employee withdrawal process: A constructive replication. *Journal of Applied Psychology*, 70(4), 777-781.
- George, J. M. ve Bettenhausen, K. (1990). Understanding prosocial behavior, sales performance, and turnover: A group-level analysis in a service context. *Journal of Applied Psychology*, 75(6), 698-709.
- Griffeth, R. W., Hom, P. W. ve Gaertner, S. (2000). A meta-analysis of antecedents and correlates of employee turnover: Update, moderator tests, and research implications for the next millennium. *Journal of Management*, 26, 463-488.
- Güney, A. ve Sıçrır, H. (2023). Relationship between underemployment and turnover intention. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 8(20), 18-35.
- Hausknecht, J. P. ve Trevor, C. O. (2011). Collective turnover at the group, unit, and organizational levels: Evidence, issues, and implications. *Journal of Management*, 37(1), 352-388.
- Heavey, A. L., Holwerda, J. A. ve Hausknecht, J. P. (2013). Causes and consequences of collective turnover: A meta-analytic review. *Journal of Applied Psychology*, 98(3), 412-453.
- Hemdi, M. A. ve Nasurdin, A. M. (2008). Investigating the influence of organizational justice on hotel employees' organizational citizenship behavior intentions and turnover intentions. *Journal of Human Resources in Hospitality and Tourism*, 7(1), 1-23.
- Hochwater, W. A., Perrewe, P. L., Ferris, G. R. ve Guercio, R. (1999). Commitment as an antidote to the tension and turnover consequences of organizational politics. *Journal of Vocational Behavior*, 55(3), 277-297.
- Holtom, B. C., Mitchell, T. R., Lee, T. W. ve Eberly, M. B. (2008). Turnover and retention research: A glance at the past, a closer review of the present, and a venture into the future. *The Academy of Management Annals*, 2(1), 231-274.
- Hom, P. W., Mitchell, T. R., Lee, T. W. ve Griffeth, R. W. (2012). Reviewing employee turnover: Focusing on proximal withdrawal states and an expanded criterion. *Psychological Bulletin*, 138(5), 831-858.
- Hopkins, S. A. ve Hopkins, W. E. (1991). Organizational productivity 2000: A work force perspective. *A.A.M. Advanced Management Journal*, 56(4), 44-48.
- Hudson, K.H. ve Chen, W. (2015). Understaffing-an under-researched phenomenon. *Organizational Psychology Review*, 5(3), 244-263.
- Hulin, C.L., Roznowski, M. ve Hachiya, D. (1985). Alternative opportunities and withdrawal decisions: Empirical and theoretical discrepancies and an integration. *Psychological Bulletin*, 97(2), 233-250.
- Jamal, M. ve Baba, V. V. (2003). Type A behavior, components, and outcomes: A study of Canadian employees. *International Journal of Stress Management*, 10(1), 39-50.
- Johnsrud, L.K. ve Rosser, V.J. (2002). Faculty members' morale and their intention to leave. *The Journal of Higher Education*, 73, 518 - 542.
- Judge, T. A., Thoresen, C. J., Bono, J. E. ve Patton, G. K. (2001). The job satisfaction-job performance relationship: A qualitative and quantitative review. *Psychological Bulletin*, 127(3), 376-407.
- Kahn, R.L., Wolfe, D.M., Quinn, R.P., Snoek, J.D. ve Rosenthal, R.A. (1964). *Organizational Stress: Studies in Role Conflict and Ambiguity*. Wiley, New York.
- Kenek, G., ve Sökmen., A. (2018). İş özelliklerinin işten ayrılma niyetine etkisinde kariyer tatmininin aracı rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(3), 622-639.

- Kerin, K. ve Carbone, J. (2003). Financial opportunities in extended hours operation: Managing costs, risks, and liabilities. Lexington, MA: Circadian Technologies.
- Kerse, G., ve Babadağ, M. (2018). I'm out if nepotism is in: The relationship between nepotism, job standardization and turnover intention. *Ege Academic Review*, 18, 631-644.
- Kim, M. ve Hunter, J. E. (1983). Relationships among attitudes, behavioral intentions, and behavior. *Communication Research*, 20, 331-364.
- Kim, H., Kim, Y., Choi, H. ve Ham, S. (2018). Relationships among behavioral beliefs, past behaviors, attitudes and behavioral intentions toward healthy menu selection. *Nutrition Research and Practice*, 12, 348 - 354.
- Kirschenbaum, A. ve Weisberg, J. (1990). Predicting worker turnover: An assessment of intent on actual separations. *Human Relations*, 43(9), 829-847.
- Kuean, W.L., Kaur, S. ve Wong, E. (2010). The relationship between organizational commitment and intention to quit: The Malaysian companies perspectives. *Journal of Applied Sciences*, 10, 2251-2260.
- Lambert, E. G., Hogan, N. L., ve Barton, S. M. (2001). The impact of job satisfaction on turnover intent: A test of a structural measurement model using a national sample of workers. *The Social Science Journal*, 38(2), 233-250.
- Lashley, C. (2000). Hospitality retail management: A unit manager's guide. *Buitterworth-Heinemann*. Oxford UK.
- Levin, J. M. ve Kleiner, B. H. (1992). How to reduce organizational turnover and absenteeism. *Work Study*, 41(6), 6-9.
- Ling, S.O. ve Phillips, D.R. (2006). Research on family-friendly employment policies and practices (FEPPs) in Hong Kong. Commissioned by the Equal Opportunities Commission and the Women's Commission.
- Lucas, G.H., Parasuraman, A., Davis, R.A. ve Enis, B.M. (1987). An empirical study of salesforce turnover. *Journal of Marketing*, 51(3), 34-59.
- Mathieu, J. E. ve Zajac, D. M. (1990). A review and meta-analysis of the antecedents, correlates, and consequences of organizational commitment. *Psychological Bulletin*, 108(2), 171-194.
- Matier, M. W. (1990). Retaining faculty: A tale of two campuses. *Research in Higher Education*, 31: 39-60.
- McFarland, R. G. (2003). Crisis of conscience: The use of coercive sales tactics and resultant felt stress in the salesperson. *The Journal of Personal Selling and Sales Management*, 23(4), 311-325.
- McKay, P. F., Avery, D. R., Tonidandel, S., Morris, M. A., Hernandez, M. ve Hebl, M. R. (2007). Racial differences in employee retention: Are diversity climate perceptions the key? *Personnel Psychology*, 60, 35-62.
- Mensah, C., Azila-Gbettor, E. M., Appietu, M. E. ve Agbodza, J. S. (2020). Internship work-related stress: A comparative study between hospitality and marketing students. *Journal of Hospitality and Tourism Education*, 33, 29-42.
- Michaels, C. E. ve Spector, P. E. (1982). Causes of employee turnover: A test of the Mobley, Griffeth, Hand, and Meglino model. *Journal of Applied Psychology*, 67(1), 53-59.
- Mobley, W. H., Horner, S. O. ve Hollingsworth, A. T. (1978). An evaluation of precursors of hospital employee turnover. *Journal of Applied Psychology*, 63(4), 408-414.
- Moncrief, W.C., Babakus, E., Cravens, D.W. ve Johnston, M. (1997). Examining the antecedents and consequences of salesperson job stress. *European Journal of Marketing*, 31, 11/12, 786-798.
- Moody, R. W. (2000). Going, going, gone. *Internal Auditor*, June, pp. 37-41.
- Moss, P.J., Lambert, T.W., Goldacre, M.J. ve Lee, P. (2004) Reasons for considering leaving UK medicine: Questionnaire study of junior doctors' comments. *British Medical Journal*, 329, 1263-1265.
- Moustakas, C. (1994). *Phenomenological Research Methods*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Muus, K.J., Stratton, T.D., Dunkin, J.W. ve Juhl, N. (1993). Retaining registered nurses in rural community hospitals. *The Journal of Nursing Administration*, 23(3), 38-43.
- Nart, S. (2014). The relation between workplace violence burnout and job satisfaction: A study on health workers. *Journal of Management and Economics Research*, 23, 248-268.
- Nejati, A., Rodiek, S. ve Shepley, M. (2016). The implications of high-quality staff break areas for nurses' health, performance, job satisfaction and retention. *Journal of Nursing Management*, 24(4), 512-523.

- Örücü, E. ve Bayramov, S. (2022). Örgütlerde işten ayrılma niyetini etkileyen faktörler olarak; psikolojik sözleşme ihlali ve ücret tatmini. *Journal of Management and Economics Research*, 20(1), 47-66.
- Parasuraman, S. (1982). Predicting turnover intentions and turnover behavior: A multivariate analysis. *Journal of Vocational Behavior*, 21(1), 111-121.
- Parasuraman, A. ve Futrell, C.M. (1983). Demographics, job satisfaction, and propensity to leave of industrial salesmen. *Journal of Business Research*, 11(1), 33-48.
- PERYÖN (2018). Türkiye İnsan Yönetimi Derneği, 2017-2018 Yılı Çalışan Devir Oranı Araştırması, <https://www.peryon.org.tr/arastirma-raporlari>, (Erişim Tarihi: 07.12.2022).
- Rajan, D. (2013). Impact of nurses turnover on organization performance. *Afro Asian Journal of Social Sciences*, 4(4), 1-18.
- Ramlawati, R., Trisnawati, E., Yasin, N.A. ve Kurniawaty, K. (2021). External alternatives, job stress on job satisfaction and employee turnover intention. *Management Science Letters*, 11(2), 511-518.
- Randhawa, G. (2004). Self-efficacy and work performance: An empirical study. *Indian Journal of Industrial Relations*, 30, 336-346.
- Rhoades, L., Eisenberger, R. ve Armeli, S. (2001). Affective commitment to the organization: The contribution of perceived organizational support. *Journal of Applied Psychology*, 86(5), 825-836.
- Rhoads, G. K., Singh, J. ve Goodell, P. W. (1994). The multiple dimensions of role ambiguity and their impact upon psychological and behavioral outcomes of industrial salespeople. *Journal of Personal Selling and Sales Management*, 14(3), 1-24.
- Rizzo, J.R., House, R.J. ve Lirtzman, S.I. (1970). Role conflict and ambiguity in complex organizations. *Administrative Science Quarterly*, 15, 150-163.
- Roberts, J. A., Coulson, K. R. ve Chonko, L. B. (1999). Salesperson perceptions of equity and justice and their impact on organizational commitment and intent to turnover. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 7(1), 1-16.
- Robinson, G. ve Dechant, K. (1997). Building a business case for diversity. *Academy of Management Executive*, 11, 21-31.
- Sager, J. K., Griffeth, R. W. ve Hom, P. W. (1998). A comparison of structural models representing turnover cognitions. *Journal of Vocational Behavior*, 53(2), 254-273.
- Sager, J. K. ve Menon, A. (1994). The role of behavior intentions in turnover of salespeople. *Journal of Business Research*, 29(3), 179-188.
- Salamin, A. ve Hom, P. W. (2005). In search of the elusive u-shaped performance-turnover relationship: Are high performing Swiss bankers more liable to quit? *Journal of Applied Psychology*, 90(6), 1204-1216.
- Sawyer, J. E. (1992). Goal and process clarity: Specification of multiple constructs of role ambiguity and a structural equation model of their antecedents and consequences. *Journal of Applied Psychology*, 70(2), 30-42.
- Schaufeli, W.B. ve Bakker, A.B. (2004). Job demands, job resources, and their relationship with burnout and engagement: A multi-sample study. *Journal of Organizational Behavior*, 25, 293-315.
- Shahzad, A. ve Malik, R. K. (2014). Workplace violence: An extensive issue for nurses in Pakistan:- A qualitative investigation. *Journal of Interpersonal Violence*, 29(11), 2021-2034.
- Shaik, F.F., Makhecha, U.P. ve Gouda, S.K. (2021). Work and non-work identities in global virtual teams: Role of cultural intelligence in employee engagement. *International Journal of Manpower*, 42 (1), 51-78.
- Singh, J. (1998). Striking a balance in boundary-spanning positions: An investigation of some unconventional influences of role stressors and job characteristics on job outcomes of salespeople. *Journal of Marketing*, 62(3), 69-86.
- Sökmen, A. ve Kenek, G. (2020). Normatif bağlılık ve işten ayrılma niyeti ilişkisi: İş tatmininin düzenleyicilik etkisi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55(2), 1008-1024.
- Sökmen, A. ve Şimşek, T. (2016). Örgütsel bağlılık, örgütle özdeşleşme, stres ve işten ayrılma niyeti ilişkisi: Bir kamu kurumunda araştırma. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3), 606-620.
- Stanz, K.J. ve Greyling, J. (2010). Turnover of nursing employees in a Gauteng hospital group: Original research. *Sa Journal of Industrial Psychology*, 36, 1-11.

- Steel, R. P. ve Ovalle, N. K. (1984). A review and meta-analysis of research on the relationship between behavioral intentions and employee turnover. *Journal of Applied Psychology*, 69(4), 673-686.
- Stoval, M. ve Bontis, N. (2002). Voluntary turnover: Knowledge management- Friend or foe? *Journal of Intellectual Capital*, 3(3), 303-322.
- Sulu, S., Ceylan, A. ve Kaynak, R. (2010). Work alienation as a mediator of the relationship between organizational injustice and organizational commitment: Implications for healthcare professionals. *International Journal of Biometrics*, 5(8), 27.
- Tanner, J. F. ve Castleberry, S. B. (1990). Vertical exchange quality and performance: Studying the role of the sales manager. *The Journal of Personal Selling and Sales Management*, 10(2), 17-27.
- Tett, R. P. ve Meyer, J. P. (1993). Job satisfaction, organizational commitment, turnover intention, and turnover: Path analyses based on meta-analytic findings. *Personnel Psychology*, 46(2), 259-293.
- Valentine, S. ve Barnett, T. (2003). Ethics code awareness, perceived ethical values, and organizational commitment. *Journal of Personal Selling and Sales Management*, 23(4), 359-367.
- Vandenberg R. J. ve Nelson J. B. (1999). Disaggregating the motives underlying turnover intentions: When do intentions predict turnover behaviour? *Human Relations*, 52(10), 1313-1336.
- Van Manen, M. (2007). Phenomenology of practice. *Phenomenology and Practice*, 1, 11-30.
- Verbeke, W. (1997). Individual differences in emotional contagion of salespersons: Its effect on performance and burnout. *Psychology and Marketing*, 14(6), 617-636.
- Wegge, J., Van Dick, R., Fisher, G. K., Wecking, C. ve Moltzen, K. (2006). Work motivation, organizational identification, and well-being in call centre work. *Work and Stress*, 20(1), 60-83.
- Weiler, W. C. (1985). Why do faculty members leave the university? *Research in Higher Education*, 23(3), 270-277.
- Wendsche, J., Hacker, W. ve Wegge, J. (2017). Understaffing and registered nurses' turnover: The moderating role of regular rest breaks. *German Journal of Human Resource Management*, 31(3), 238-259.
- Weng, Q. ve McElroy, J. C. (2012). Organizational career growth, affective occupational commitment and turnover intentions. *Journal of Vocational Behavior*, 80(2), 256-265.
- Wright, T. A. (1991). The level of employee utilization and its effect on subsequent turnover. *The Journal of Applied Business Research*, 7(1), 25-29.
- Yanık, O. ve Naktiyok, A. (2017). Etik (ahlaki) liderliğin çalışanların iş tatminine, örgütsel bağlılığına ve işten ayrılma niyetine etkisinde örgütsel güven ve örgütsel adalet algısının aracı rolü. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(15), 297-324.
- Yüksel, S. ve Benk, O. (2016). A study about protean career to organizational commitment and job satisfaction. *International Journal of Management and Applied Science*, 2(2), 15-19.
- Zhang, Y. (2016) A review of employee turnover influence factor and countermeasure. *Journal of Human Resource and Sustainability Studies*, 4, 85-91.
- Zhang, Y. C., Li, S. L., Liu, P. ve Deng, J. X. (2005). Interaction effects of promotional chances on marketing employee turnover intention. *Chinese Journal of Management*, 5, 576-581.

Extended Abstract

Aim and Scope

Sales responsibility is a boundary role position where individuals are required to interact with others beyond the formal boundaries of the organization (Singh, 1998). The market chain segment of the retail sector is an area where employees are active at the workplace for long hours, wages are kept at the minimum wage level, and personnel procurement and dismissal are frequently encountered, regardless of qualified or unskilled personnel, due to the excess labor supply. In addition, market chain employees interact closely with customers. In this sense, they are like the representative face of their companies, as they act as a border role. Employee turnover intention continues to be a critical issue for human resources and organizational management due to its negative consequences (Dalessio, Silverman and Schuck, 1986; Lambert, Hogan and Barton, 2001; Stanz and Greyling, 2010; Sulu, Ceylan and Kaynak, 2010) on effective organizational

functioning. Employee retention and its antithesis, turnover, is a complex phenomenon that creates a serious problem in the sales environment. The complexity of human behavior makes it difficult to understand or even solve the phenomenon. While examining at the turnover intention figures in organizations, it is seen that this issue is of great importance. The literature on turnover intention and behavior was examined, the lack of a study that dealt with the two concepts together attracted the attention of the researcher. In other words, there is no research that extends to intention to quit and to quitting behavior based on this intention. In addition, considering these two variables in the retail sector and using the phenomenological approach to discover the essence of the experiences of turnover intention and behavior reveals the originality of the research. In addition, the absence of any other study that reveals such a comprehensive set of causes for two variables makes the research even more original.

Methods

The results of the Human Management Association of Türkiye's 2018 research on the turnover intention and employee turnover rate of employees in all sectors attracted the attention of the researcher. In the related research, the sectors with the highest employee turnover rate emerged as construction (60.5% - resignation and 62.5% - general reasons) and retail (59.1% - resignation and 52.1% - general reasons) (PERYÖN, 2018). From this point of view, with the current observations and curiosity of the researcher, the mobility in personnel exchange in the retailing sector in particular market chains has drawn his attention. When the relevant literature is examined, the researcher is intrigued by the fact that there is no longitudinal study that finds the intention to quit and the quitting behavior of the participants after a certain period of time depending on this intention. In addition, examining these two variables with a phenomenological approach in the retailing sector and revealing many reasons related to these variables reflect the originality of the research and its contribution to the literature. Thus, it is aimed to explore the central phenomena of turnover intention and behavior of employees of a supermarket chain operating in 81 provinces of Türkiye in the context of organizational factors and working conditions. In the research, the feelings and thoughts of the sales personnel, in other words, the silenced voices they want to convey will be discussed in terms of social justice as an interpretive framework. The researcher used the inductive method in abstraction. In this qualitative research, the phenomenological approach (van Manen, 2007), which aims to understand human experience, was used. The essence of the common experience of the employees of the grocery chain in the research on the concept of quitting (Creswell, 2013, p. 81) is revealed. A phenomenological study was designed with the structured analysis method of Moustakas (1994). In the semi-structured interview, open-ended questions (for example, can you tell us about your working conditions?) were asked to the participants and answers were gathered through mutual dialogue. As the analysis stages, important expressions were extracted from all the answers collected in order (discourses about intention to leave the job and behavior were gathered together), meaning units were formed (For example, the answers of individuals who were considering leaving the job due to wages were clustered), sub-themes were grouped (sub-themes and theme presented in Table 1) were created), textural and structural descriptions (for example, participants' responses and sub-themes were mapped out) and a mixed description of textural and structural description (resulting set of conclusive reasons) were made, which included a detailed description of the basic and unchanging structure or core of the job leaving experience (Moustakas, 1994). Although the benefits and importance of the survey technique were not ignored by the researcher, semi-structured interview technique with open-ended questions was used in this study, which is thought to be suitable for the purpose of the research and will facilitate the fluency of the interview process without restricting both the practitioner and the participants to certain answer limits. As a criterion-based sample, sales personnel with intention to leave were reached with the snowball sampling strategy. After the data obtained from each participant who was determined purposefully based on the phenomenon of turnover intention and behavior, the controls were made again and again, and the interviews continued until the 36th participant, who was thought to be satisfied with the answers. Data were collected from a total of 36 participants, 19 female and 17 male, between November 2021 and December 2022. No demographic information was shared at the request of the participants. In addition, factors such as gender, education level, province of work, duration of work have no importance in terms of the focus of the research. When the relevant literature is examined, no longitudinal study has been found about the intention to leave the job in the retail sector and the behavior to be exhibited depending on this intention. In addition, while these two variables are handled with a phenomenological approach, the absence of such a perspective that touches so many reasons reveals the original structure of the research and its contribution to the literature. While this is the analysis of the gap in the literature in the academic sense and the related contribution problem to this field, the main problem that the research aims to reach and solve is "How do 19 female and 17 male salespeople who have experienced the intention to leave the job attribute their intentions and the behavior of leaving the job that may occur in the future?" format. Based on this main problem, the sub-problems of the research are as follows: "What are the characteristics of the grocery chain where the salespeople work? What are the duties and responsibilities of salespeople? Under what conditions do salespeople work? What are the advantages and challenges of being a salesperson? How do the difficulties of being a salesperson drive an individual to quit the job? How do the difficulties of being a salesperson push the individual to quit their job?" For validity, a peer review was conducted with 2 different colleagues of the researcher at all stages of the relevant research. In addition, members

were checked and the opinions of all participants were taken. Thus, it was implemented by taking into account the suggestions of peers and participants. For reliability, a consensus was reached on the categories, sub-themes and themes with the same 2 academicians who took part in the peer review at the validation stage. With the participation of 3 academicians in the research, its internal reliability was also increased. In addition, benefiting from many sources and opinions about organizational factors and working conditions related to turnover intention and behavior in the relevant literature is also supportive for reliability.

Findings

In Table 1, some striking statements and expressions of some participants are given. As given in the left column of Table 1, the categories obtained from the participants during the interview “introducing the organization in a few words, minuses, plus aspects, managers/management, inadequacy in the number of personnel, workload, lack of cash, payment if the product with expiration date and expiration date cannot be sold, working conditions mentioned before starting work, justice/discrimination/ favoritism, career opportunities, promotion, wage/salary, meal/road wage, working hours/hours-weekly work schedule/schedule, overtime/overtime pay, break/break times, day off/days, customers, standing/not sitting. The sub-themes corresponding to these codes were determined as 23 in the right column of Table 1, respectively: “defining and describing the organization, the excess of factors in the negative evaluation of the organization, the scarcity of the factors in the positive evaluation of the organization, the view of the managers and the management style, the lack of human resources planning, the error in the job analysis. As a result of the division of labor and lack of specialization, pressure on employees due to disruptions in duties and responsibilities as a result of lack of job analysis and training-development functions, mistakes and deceptions in employee procurement, selection and placement, perception of justice, career management, wage dissatisfaction, dissatisfaction with side payments, working hours and uncertainty about the weekly schedule, problems in paying overtime and overtime wages, not making full use of rest breaks, uncertainty and inconvenience of rest days, relations with customers, fatigue caused by working conditions, slacking behaviors of store managers, workplace bullying and harassment, loss of motivation, physical and psychological health problems, the state of being positive of environmental factors”. All participants are quite complaining about the sub-themes. Even though there were those who conveyed their complaints to the management and demanded solutions (K2, K7, K8, K12, K17, K18, K19, E3, E6, E9, E11), the relevant market chain remained silent to the voice of the employees. All participants made negative comments about everything except that the salary was paid on the day. However, as stated in Table 1, which states that there are some positive aspects, there are K4, K14, K15, E14, E16 and E17 participants. In addition, K4, K14, K17, E4 and E9 participants criticized the company by cynically talking about career opportunities. As a result, all participants exhibited the behavior of quitting their jobs 6 to 12 months after the first interviews due to the difficult working conditions and organizational factors specified as the theme.

Conclusion

The absence of a study in the related literature that deals with the intention and behavior of turnover from a longitudinal and phenomenological point of view and reveals the reasons that will lead to both intention and behavior in such a large number may contribute to the literature of turnover in the organizational behavior literature. 19 women and 17 men who experienced the intention to quit their job from a phenomenological point of view participated in the research, which started with semi-structured interviews in November 2021. The 23 sub-themes obtained in the research are “defining and describing the organization, the excess of factors in the negative evaluation of the organization, the few factors in the positive evaluation of the organization, the view of the managers and the management style (Tanner and Castleberry, 1990), the lack of human resources planning (Heavey, Holwerda and Hausknecht, 2013; Holtom et al., 2008; Hom et al., 2012; Hudson and Chen, 2015), division of labor and lack of specialization as a result of error in job analysis (Griffeth, Hom and Gaertner, 2000; Kahn et al., 1964; Rhoads, Singh and Goodell, 1994; Verbeke, 1997), pressure on employees due to disruptions in duties and responsibilities as a result of lack of job analysis and training-development functions (Dubinsky and Levy, 1985; McFarland, 2003; Valentine and Barnett, 2003), mistakes and deceptions in employee recruitment, selection and placement (Cho, Lee and Kim, 2019; Ferris, 1985; Hochwater et al., 1999; Rizzo et al., 1970; Sawyer, 1992; Sökmen and Kenek, 2020), perception of justice (Araslı and Tümer, 2008; Bolat et al., 2017; Bıyık, Şimşek and Sökmen, 2016; Brashear, Manolis and Brooks, 2005; Hemdi and Nasurdin, 2008; Kerse and Babadag, 2018; McKay et al., 2007; Roberts, Coulson and Chonko, 1999; Robinson and Dechant, 1997), career management (Bedian, Kemery and Pizzalatto, 1991; Kenek and Sökmen, 2018; Salamin and Hom, 2005; Weng and McElroy, 2012; Yüksel and Benk, 2016; Zhang et al., 2005), salary dissatisfaction (Buenaventura, 2013; Matier, 1990; Örucü and Bayramov, 2022; Parasuraman and Futrell, 1983; Weiler, 1985), dissatisfaction with fringe benefits, uncertainty about working hours and weekly schedule (Caruso et al., 2006; Kerin and Carbone, 2003; Ling and Phillips, 2006; Moss et al., 2004; Sökmen and Şimşek, 2016), problems in paying overtime and overtime wages (Bridges, Johnston and Sager, 2007; Güney and Sıçrar, 2023; Hulin, Roznowski and Hachiya, 1985), not making full use of rest breaks (Chen et al., 2020; Nejati, Rodiek and Shepley, 2016; Wendsche, Hacker and Wegge, 2017), uncertainty and inconvenience of days off, relations with customers,

fatigue caused by working conditions, loafing behaviors of store managers, workplace bullying and harassment (Atawneh et al., 2003; Mensah et al., 2020; Nart, 2014; Shahzad and Malik, 2014), loss of motivation (Dysvik and Kuvaas, 2010; Ertas, 2015; Schaufeli and Bakker, 2004; Wright, 1991), physical and psychological health problems (Awang et al., 2015; Carlson et al., 2011; Chen et al., 2016; Jamal and Baba, 2003; Rajan, 2013; Wegge et al., 2006; Zhang, 2016) caused the intention to quit and the behavior of quitting accordingly. In other words, 6 months to 1 year after the first interviews, which started in November 2021, all participants exhibited quitting behavior. The salespeople in the organization that was the subject of the research were emotionally affected by the departure of their current colleagues (Sager, Griffeth and Hom, 1998). The resignation of competent salespeople in the relevant organization had a negative effect on the effectiveness of the sales organization, such as loss of motivation (Moncrief, Babakus, Cravens and Johnston, 1997). All salespeople who had poor relationships with their managers left the job (Tanner and Castleberry, 1990). From the organization's employee procurement, selection and placement policy (Hochwater et al., 1999) to the remuneration system and the absence of managerial support, the conflict environment has led to turnover intention and ultimately voluntary turnover. Individuals left the job due to the lack of human resource planning, insufficient number of personnel employment, and decreased work motivation and the reactions of the employees while trying to close the performance gap (Heavey, Holwerda and Hausknecht, 2013; Holtom et al., 2008; Hom et al., 2012). Due to the problems of division of labor and specialization as a result of deficiencies and mistakes in the job analysis process, employees felt stressed by experiencing role conflict and role ambiguity. In this organization, salespeople with role overload left the company to avoid negative consequences such as physical and mental health problems associated with role overload (Griffeth, Hom and Gaertner, 2000; Kahn et al., 1964, p.20; Rhoads, Singh and Goodell, 1994; Verbeke, 1997). When salespeople feel compelled to engage in ethically challenging and questionable tactics, such as selling expired products, individuals who have observed or personally experienced suspicious behavior have left their jobs in frustration (Dubinsky and Levy, 1985; McFarland, 2003; Valentine and Barnett, 2003). Individuals were disappointed because the promises made to the employees in this company were not kept as a result of mistakes and deceptions in the recruitment, selection and placement processes. Individuals could not find what they expected from working hours to break times, from days off to a lack of orientation (George and Bettenhausen, 1990; Hopkins and Hopkins, 1991). Unjust (Bıyık, Şimşek and Sökmen, 2016; Brashear, Manolis and Brooks, 2005; Roberts, Coulson and Chonko, 1999) practices and discrimination that employees face, primarily nepotism (Araslı and Tümer, 2008; Bolat et al., 2017) and discrimination behaviors (McKay et al., 2007; Robinson and Dechant, 1997) caused individuals to lose their faith in the organization and leave their jobs. Employees have witnessed career climbs that are not based on merit. This situation turned into intention to leave the job (Kenek and Sökmen, 2018, Weng and McElroy, 2012; Yüksel and Benk, 2016) and behavior, as they perceive that there is little progress towards achieving their career goals and little opportunity for professional talent development in their current job. Market employees are not satisfied with their monthly income despite working long hours (Caruso et al., 2006; Moss et al., 2004). The dissatisfaction with the basic wage level (Buenaventura, 2013; Örucü and Bayramov, 2022; Parasuraman and Futrell, 1983; Weiler, 1985) caused the participants to behave in relation to their intention to quit. Increasing working hours (Ling and Phillips, 2006) has led to work stress (Sökmen and Şimşek, 2016), and together with poor management of working hours, motivation and productivity losses (Kerin and Carbone, 2003) have emerged. The excess of overtime in the market chain and the insufficient or not paid overtime wages led to the perception that employee contributions were ignored and negatively affected job satisfaction (Hulin, Roznowski and Hachiya, 1985) and led employees to quit their job. Failure to implement regularly scheduled rest breaks (Wendsche, Hacker and Wegge, 2017), reduced break times lead to turnover behavior with lower job satisfaction and higher turnover intention (Chen et al., 2020; Nejati, Rodiek and Shepley, 2016) has opened. Relevant market chain employees experienced low morale due to negative events such as being threatened, scolded and humiliated. As a reflection of these, they had to struggle (Atawneh et al., 2003; Mensah et al., 2020; Nart, 2014; Shahzad and Malik, 2014) with physical and mental health problems (Barger et al., 2005; Jamal and Baba, 2003; Wegge et al., 2006; Zhang, 2016). All these negative developments caused them to decide to quit their job. Contrary to the factors that cause the expressed intention to leave the job and the behavior, those who feel happy because they are treated fairly and valued in the workplace do not have the intention to leave the job. This is one of the most important factors associated with job satisfaction and performance. Therefore, rational organizations focus on these aspects as well as providing improved working conditions and environments (Judge et al., 2001). Sales managers should devote more time to making high sales performers feel valued, appreciated and influential to increase job satisfaction and thus reduce volunteer turnover. Organizations should prioritize primary objectives such as profitability and productivity, and give importance to their employees first. Faulty productivity policies lead to pressures on employees with physical and psychological consequences. Re-entering business life and adapting to people with physical and psychological health problems is one of the important complaints that should be emphasized in terms of organizations. Pressures such as threats, scolding, harassment, and bullying in organizations alienate employees from their jobs and workplaces. Such statements and situations should be abandoned. In this sense, organizations should revise their working conditions in favor of the employees and adopt an employee-oriented attitude. Participant experiences and related complaints and reproaches given in Table 1 shed light on which points organizations should focus on. In summary, it is recommended that

they support their employees in the relevant market chain but the retailing sector at a satisfactory level in material and moral terms, effectively implement human resources functions such as human resources planning, job analysis, employee procurement-selection and placement, training-development, and provide their employees at every stage and be fair in all processes, wages and side payments are made in accordance with the economic conditions of the market, working hours, weekly schedule, rest breaks and leave planning are presented to employees accurately and clearly, store managers help employees, workplace bullying and harassment incidents are closely monitored to take precautions and to allocate areas where employees can sit due to the fatigue caused by standing. Due to the central turnover intention phenomenon of the study, it was difficult to find participants. Individuals have been reached through intense efforts and the contribution of bilateral relations. Interviews with some candidates had to be interrupted. Due to the difficulties of doing research on such critical issues, feedback and answers were received from some employees within a certain period of time. It should not be forgotten that such problems can be encountered when dealing with negative issues that involve critically looking at organizations. Consequently, the existence of difficulties should not keep researchers away from such issues. On the contrary, employees who want to have their voices heard should be helped more. For future research, it is recommended to examine turnover intention and behavior from a phenomenological point of view with issues such as organizational cynicism, employee voice and organizational silence.

Türkçe Öğretmeni Adaylarının Konuşma Hatalarına ve Güzel Konuşmaya İlişkin Görüşleri

Opinions of Turkish Prospective Teachers' Views about Speaking Problems and on Effective Speaking

Betül Keray Dinçel¹

Öz

Bu araştırma Türkçe öğretmen adaylarının; kendilerindeki konuşma kusurlarını değerlendirmelerine, güzel konuşurken dikkat ettikleri hususlara ilişkin görüşlerini incelemeye yönelik bir durum araştırmasıdır. Türkçe Öğretmenliği Programında öğrenim gören Konuşma Eğitimi dersi ile Ses Eğitimi ve Diksiyon derslerinin her ikisini de almış elli Türkçe öğretmeni adayıyla çalışılmıştır. Verilerin analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Türkçe öğretmeni adaylarının konuşurken kendilerinde fark ettikleri konuşma kusurlarına ilişkin temalar prozodik unsurlar, duygusal faktörler, hızlı konuşma, fiziksel sorunlar ve ağız özellikleridir. Prozodik unsurlar temasındaki alt temalar telaffuz, vurgu ve tonlama, duraklama, ses tonudur. Konuşma kusurlarına sebep olan duygusal faktörler özgüven eksikliği ve heyecanlanmadır. Türkçe öğretmeni adaylarının güzel konuşmaları gerektiğinde nelere dikkat ettiklerine ilişkin temalar prozodik unsurlar, duygusal faktörler, beden dili, hazırlık, anlatım tarzı, içerik ve yetkinliktir. Prozodik unsurlar teması telaffuz, vurgu ve tonlama, duraklama, ses tonu alt temalarından oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Konuşma Hataları, Güzel Konuşma, Diksiyon, Türkçe Öğretmeni Adayları.

Abstract

This is a case study aiming to reveal the prospective teachers' views about their speaking skills. The aim of the study therefore is twofold. Firstly, it attempts to investigate the prospective teachers' self-assessment of speaking problems. Secondly, it purports to explore the factors that support effective speaking from the perspectives of the perspective teachers. The study group consists of fifty prospective teachers studying at the Turkish Language Teaching Program. They have taken both speaking, and voice and diction training courses. Content analysis method has been used in the analysis of the data. Five themes have emerged from the prospective teachers' answers regarding speaking problems that they can make while speaking: Prosodic features, emotional factors, pressured speech, physical problems and using vernacular language. The prosodic features has encompassed pronunciation, stress and intonation, pause, tone of voice subthemes. Emotional factors theme, on the other hand, has been split into two subthemes, i.e., lack of self-confidence and excitement. Seven themes have emerged from the prospective teachers' answers regarding the factors that support effective speaking: Prosodic features, emotional factors, body language, preparation, expression style, content and competence. Prosodic features theme has included pronunciation, stress and intonation, pause and tone of voice subthemes.

Keywords: Speaking Problems, Effective Speaking, Diction, Turkish Teacher Candidates.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Çalışmanın araştırma kısmı Aksaray Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulundan 25.04.2022 tarih ve 2022 / 02-56 sayılı Kararı ile alınan izin doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Submitted: 09 / 03 / 2023

Accepted: 19 / 09 / 2023

¹ Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, Aksaray, Türkiye, betulkeraydincel@gmail.com, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-2184-7361>.

Giriş

Konuşmanın nasıl başladığına ilişkin pek çok kuram ortaya atılmıştır. Konuşmanın başlangıcına dair bir fikir birliği olmasa da konuşma insanoğlu için şüphesiz en büyük keşiflerdendir. Özdemir'e (2005) göre insanlık tarihinin gelişimi içindeki en büyük buluş, insanoğlunun kendi sesini boğumlayıp ona saymaca bir anlam yüklemesiyle olmuştur. Bunun içinse yüzyılları içeren uzun bir süreç gerekmiştir.

Konuşmak kelimesinin tanımına bakılırsa "1. Bir dilin kelimeleriyle düşüncesini sözlü olarak anlatmak, 2. Belli bir konudan söz etmek, 3. Bir konuda karşılıklı söz etmek, sohbet etmek, 4. Söylev vermek, konuşma yapmak, 5. Konuşma dili olarak kullanmak, 6. Düşüncesini herhangi bir araç kullanarak anlatmak" (Türk Dil Kurumu, 2022) şeklinde tanımlarının olduğunu görmekteyiz. Konuşma karşılıklılık gerektiren bir iletişim şekline dönüşmediğinde bile bir dinleyicinin olmasının gerektiği bir beceridir. Konuşma her insanın gerçekleştirdiği bir eylemken diksiyon kavramı konuşmaktan daha farklıdır.

Diksiyonun ise üç farklı tanımıyla karşılaşmaktayız: 1. Seslerin, sözlerin, vurguların, anlam ve heyecan duraklarını kurallarına uygun olarak söyleme biçimi, 2. Konuşulan dilin incelenmesi ve kullanılması, 3. Duru, açık vurgulama ve çıkaklara tam uyarak konuşma (Türk Dil Kurumu, 2022). Diksiyon kısacası konuşma eyleminde daha güzel konuşma için çabalanması hatta bunun alışkanlık haline getirilmiş şeklidir.

Konuşma hataları ya da bozukluklarını işleyen pek çok araştırma vardır. Bu araştırmaların bazılarında konuşma hatalarının bir kısmı konuşma bozukluğu olarak değerlendirilirken konuşma bozukluklarının da konuşma hatası olarak değerlendirildiği görülmektedir. Hâlbuki afazi, dudak damak yarıklığı, dizartri gibi rahatsızlıkların doğuştan veya sonradan ortaya çıkan sebeplerle fiziksel ya da bilişsel olarak konuşmaya engel olması ya da konuşmayı bozması söz konusu olduğu için bu tür rahatsızlıkları konuşma bozukluğu olarak adlandırmanın daha uygun olacağı düşünülmektedir. Alan yazındaki konuşma kusurlarını aşağıdaki şemada özetleyebiliriz (Çevik, 2002; Uçgun, 2007; Temizyürek vd., 2012; Erdem, 2013; Kıymaz, 2017; Pehlivan, Aydın, 2019; Tekşan, Karaca, 2021, Gücüyeter, 2014):

Sesin atlanması	Sesin değiştirilmesi	Sesin düşürülmesi	Ses eklenmesi	Sesin bozulması	Gereksiz sesler çıkarma
	Gılama	Tutukluk	Islıklama	Dil dolaşması	
	Kekemelik	Pelteklik	Gevşeklik	Dil ve dudak tembelliği	
	Ses tonunu ayarlayamama	Nefesini ayarlayamama	Mahalli ağızla konuşma		

Şekil 1. Konuşma Kusurları

Daha anne karnında edinmeye başladığımız dinleme becerisinden daha sonra öğrenim hayatına başlamadan kazandığımız konuşma becerisi gelmektedir. Gırtlak, ses telleri, ses yolu, yutak, ağız boşluğu, dil, damak, dişler, dudak, çene gibi pek çok unsur bakımından sağlıklı ve düzgün bir anatomiye sahip olan her insanın güzel bir konuşma sergilemesi mümkündür. Güzel bir konuşmanın ilkeleri ise şu şekilde sıralanabilir (Girgin, 2010; Özdemir, 2005; Erdem, Deniz, 2008; Gücüyeter, 2014):

Şekil 2. Güzel Konuşmanın İlkeleri

Özbay'a (2005) göre iletişim söylenen kelimeler, ton ve vurgulama, nefes alıp verme durumu, sesin yüksekliği, konuşmanın hızı, duraklama, yüz ifadesi, göz hareketleri ve vücut duruşu, jest ve mimikler, kılık kıyafeti, kişiler arasındaki mesafe gibi özellikleri de içermektedir. Konuşma eğitiminin bu fiziksel ve zihinsel boyutlarına dikkat edilerek insan hayatındaki rolü de göz ardı edilmeden yapılması gerektiğini ileri sürer. Çünkü bir bireyin kendini eksiksiz ve doğru ifade edebilmesi için iyi konuşması gerekir. Büyükkız ve Hasırcı'nın (2013) da belirttiği gibi konuşma becerisinin ilk biçimlendiği yer; aile ve içinde bulunulan çevredir. Çocuğun ailesi ve çevresinde tarafından konuşması açısından olumlu ya da olumsuz etkilendiğine, konuşma becerisindeki olumlu gelişmelerin artmasının ana dili öğretiminin sorumluluğu olduğuna değinmişlerdir.

Bir çocuğun güzel konuşmayı öğrenebileceği kişiler yalnızca ailesi, çevresi ve öğretmenleridir. Bu doğrultuda öğretmenlere büyük görev düşmektedir. Uçgun (2007), öğretmenin telaffuzunun ve diksiyonunun düzgün olmasının konuşma eğitiminde hedeflenen sonuçlara ulaşılabilmesi için gerekli olduğundan bahseder. Çünkü öğrencilerin öğretmenlerinin konuşmalarını dinlemeleri, konuşmalarındaki hataları düzeltmelerinin en etkili yollarından biridir. Bu yüzden Türkçe öğretmeni adaylarının üniversite döneminde iyi bir konuşma eğitimi almaları gerektiğini ileri sürer. Erdem ve Deniz de (2008) duygu ve düşüncelerini diğer bireylere güzel ve doğru bir şekilde anlatabilmenin yetenek ve beceri gerektirdiğini ayrıca bunun için sürekli çalışmanın ve eğitim almanın gerektiğini belirtmişlerdir.

İlgili araştırmalara bakıldığında konuşma becerisini çeşitli açılardan irdeleyen araştırmalar olduğu görülmektedir. Akkaya (2012) öğretmen adaylarının konuşma sorunlarını incelemeyi, Tekşan ve Karaca (2021) altıncı sınıf öğrencilerinin konuşmalarındaki boğumlama ve söyleyiş ve hatalarını tespit etmeyi amaçlamışlardır.

Başaran ve Erdem (2009) Türkçe Öğretmenliği ve Sınıf Öğretmenliği Bölümlerinde okuyan öğretmen adaylarının güzel konuşma becerisi ile ilgili düşüncelerini tespit etmek için çalışmışlardır. Güvey Aktay (2019) ise sınıf öğretmeni adaylarının diksiyonla ilgili fikirlerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Sınıf öğretmeni adaylarının okuma ve konuşma sırasında yaptıkları yanlışlıklar, diksiyona ilişkin farkındalıkları ve gereksinimleri ortaya çıkarılmıştır.

Erdem ve Deniz (2008) güzel konuşma kurslarına katılanların konuşma becerileri ile bu beceriyi etkileyen durumları tespit etmeyi Arslan (2012) da üniversite öğrencilerinin topluluk karşısındaki konuşma durumları ile ilgili düşüncelerini belirlemeyi amaçlamışlardır.

Çalışmalar incelendiğinde ortaokul öğrencileri, güzel konuşma kursiyerleri, üniversite öğrencileri ve öğretmen adaylarıyla konuşma hataları ya da güzel konuşmaya ilişkin düşüncelerin tespitine yönelik az sayıda araştırma olduğu görülmektedir.

Bu araştırmada ise aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Türkçe öğretmeni adaylarının konuşurken kendilerinde fark ettikleri konuşma kusurları nelerdir?
2. Türkçe öğretmeni adayları güzel konuşmaları gerektiğinde nelere dikkat etmektedirler?

1. Yöntem

Bu araştırma Türkçe öğretmen adaylarının; kendilerindeki konuşma kusurlarını değerlendirmelerine, güzel konuşurken dikkat ettikleri hususlara ilişkin görüşlerini incelemeye yönelik bir durum araştırmasıdır.

Katılımcı sayısının belirlenmesinde açık uçlu sorulardan oluşan anket yönteminin tercih edilmesi etkili olmuştur. Yıldırım ve Şimşek'e (2011) göre çalışma grubunun büyüklüğü ile çalışma grubuna dâhil edilecek bireylerden elde edilmesi planlanan verinin derinliği ve genişliği ters orantılıdır. Bu doğrultuda elde edilecek veri derinleştiğinde katılımcı sayısında ters yönde bir azalma olacaktır. Araştırmada elli katılımcıyla çalışılmıştır. Bu araştırmanın amacına en iyi hizmet edeceği düşünülen amaçlı örnekleme yöntemlerinden homojen örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Patton (2014) çok farklı türden katılımcıların olduğu bir programda belli bir alt grup hakkında derinlemesine bilgiye ihtiyaç duyulabileceğini belirtir. Bu doğrultuda İç Anadolu Bölgesinde yer alan bir devlet üniversitesi Türkçe Öğretmenliği Programında öğrenim gören Konuşma Eğitimi dersi ile bu dersin yanı sıra Ses Eğitimi ve Diksiyon dersi almış olan öğretmen adaylarına anket yapılmıştır. İki eğitim-öğretim yılı boyunca zorunlu olan Konuşma Eğitimi dersi ile seçmeli olan Ses Eğitimi ve Diksiyon derslerinin her ikisini de almış Türkçe öğretmeni adaylarıyla çalışılmıştır. Ön uygulamada altı, asıl uygulamada elli Türkçe öğretmeni adayından dönüt alınmıştır.

Şekil 3. Araştırmanın Çalışma Grubu

Açık uçlu sorulardan oluşan dokuz maddelik bir açık uçlu soru havuzu oluşturulmuştur. Uzman görüşü için "gerekli, düzeltilmeli, gereksiz" derecelendirmelerinin yer verildiği üçlü derecelendirme ölçeği sunulmuştur. Üç öğretim üyesi ve üç Türkçe öğretmeni adayından görüş alınmıştır. Görüş birliği / toplam görüş birliği + görüş ayrılığı sayısı formülü (Miles, Huberman, 2015, s. 64) kullanılarak uyum yüzdesi 0.90'ın üzerinde olan iki soru açık uçlu anket formunun soruları arasına girmiştir.

Bir kişinin gözlemcinin olmadığı durumlarda ne yaptığını (deneyimler, davranışlar, etkinlikler) öğrenmeyi hedefleyen sorular davranış ve deneyim sorularıdır (Patton, 2014). Bu doğrultuda ankette yer alan soruların tamamı deneyim ve davranış soruları sınıflandırmasına girmektedir.

Bu araştırmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Bunun en önemli sebebi katılımcıların isteğidir. Kendilerine görüşme ve anket seçenekleri sunulmuş ancak Türkçe öğretmeni adaylarının büyük çoğunluğu kendilerini yazılı olarak daha iyi ifade edebileceklerini birbir görüşmede çok fazla heyecanlanarak düşüncelerini iyi bir şekilde aktaramayacaklarını belirtmişlerdir. Rastgele üçer kişilik bir grupla anket, bir grupla görüşme yapıldığında da ankette verilen ifadelerin daha derinlemesine ve nitelikli bilgiler olduğu görülürken, görüşmede katılımcılar "birbir görüşme olunca çok heyecanlandım, umarım doğru şeyler söylüyordum, keşke yazsaydım o zaman daha çok şey yazabilirdim." gibi

ifadelerde bulunmuşlardır. Bu hususlar verilerin toplanmasında açık uçlu anket yönteminin tercih edilmesine sebep olmuştur.

Ankette kısa bir sunuş yazısı ve iki açık uçlu soru yer almaktadır. Sorular şu şekildedir:

1. Konuşurken kendinizde fark ettiğiniz konuşma kusurları var mı? Kendinizi değerlendiriniz.
2. Güzel konuşmanız gerektiğinde nelere dikkat edersiniz?

Verilerin analizinde içerik analizi yöntemi ve NVivo 11 Pro Programı kullanılmıştır. Bütün cevaplar Word ortamında yazıya geçirildikten sonra Türkçe öğretmen adaylarına 1, 2, 3... şeklinde kodlar verilmiştir. Katılımcıların ifadeleri cümle cümle okunarak kodlamalar yapılmıştır. Öğretmen adayı görüşleri soru soru okunarak her sorunun kodları kendi içinde toplanmıştır. Ortaya çıkan kodların ortak olarak ne ifade edebileceği düşünülerek temalar oluşturulmaya çalışılmıştır. Daha sonra veriler kod ve temalara göre düzenlenerek frekans değerleri eklenmiştir. Araştırmanın güvenilirliğine katkı sağlamak amacıyla katılımcılara ait bazı ifadelere de yer verilmiştir.

Araştırmacı tarafından rastgele seçilen 20 anket başka bir alan uzmanınca kodlanmış ve temalara ayrılmıştır. "Güvenirlilik = Görüş birliği sayısı / toplam görüş birliği + görüş ayrılığı sayısı" formülü (Miles ve Huberman, 2015, s. 64) kullanılarak araştırmacı ve uzman arasındaki uyum yüzdesi 0,94 bulunmuştur.

2. Bulgular

Bulgular bölümünde Türkçe öğretmen adaylarının konuşma kusurlarına ve güzel konuşmaları gerektiğinde nelere dikkat ettiklerine ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

2.1. Öğretmen Adaylarının Konuşma Kusurlarına İlişkin Bulgular

Öğretmen adayları konuşma kusurları olarak telaffuz, vurgu ve tonlama, duraklama ile ses tonu gibi prozodik unsurlardan bahsetmişlerdir. Telaffuz alt temasında en fazla ses çıkarmada zorlandıklarını, kelimeleri tam olarak telaffuz edemediklerini ve harf yuttuklarını dile getirmişlerdir.

Tablo 1. Prozodik Unsurlar Temasına İlişkin Alt Tema, Kod ve Frekans Dağılımı

<i>Tema</i>	<i>Alt Tema</i>	<i>Kod</i>	<i>f</i>
Prozodik Unsurlar	Telaffuz	Ses çıkarmada zorlanma	3
		Kelimeleri tam olarak telaffuz edememe	6
		Art arda gelen aynı sesleri yutarak konuşma	2
		Bazı harfleri doğru telaffuz edememe	2
		Telaffuzu zor kelimelerde takılma	2
		Konuşurken kelimeleri geveleme	1
		Harfleri yutma	3
		l ve r seslerinin karışması	1
		s ve ş seslerinin karışması	1
		ç ve ş seslerini çıkarırken zorlanma	1
		r ve h seslerini çıkarırken zorlanma	1
		r harfini baskın söyleme	1
		u harfini kaba ve kalın söyleme	1
		Cümlenin sonunda nazal ne çıkarma	1
		p ve m seslerini çıkarırken zorlanma	1
		r harfini söyleyememe	2
		Hece sonuna y harfini ekleme	1
		İnceltme yapamama	1

	Ses ekleme	1
Vurgu ve Tonlama	Vurgu ve tonlamaya dikkat etmeme	3
	Konuşmaya duyguları katmama	1
Duraklama	Akıcı konuşamama	2
	Uygun kelime bulmak için bekleme	1
	Gereksiz sesler çıkarma	4
	Nefesini ayarlayamadığı için kelimeleri bölme	1
	Nefes alışverişinde zorlanma	1
	Cümleyi yarıda bırakma	2
Ses Tonu	Ses tonunun düşük olması	1
	Ses tonunun yüksek çıkması	1

Bazı öğretmen adaylarının ifadeleri şu şekildedir:

“Konuşurken kelimeleri ağzımın içinde gevelediğimi söylüyorlar. Bazı kelimelerin okunuşunun doğrusunu bildiğim hâlde alışkanlığımdan dolayı yanlış telaffuz ediyorum. Örneğin yarın yerine yaarın diyebiliyorum ve bunu söyledikten sonra yanlış söylediğimi fark ediyorum.” (11)

“Bazen kelimeleri fazla bastıramadığımı bu yüzden netlik açısından kelimelerin zayıfladığını düşünüyorum.” (23)

“r” harfini baskın ve uzatarak “u” harfini daha kaba ve kalın söylüyorum. Art arda gelen aynı harfleri bazen yutarak söylüyorum.” (29)

“Bazen “ı” ve “r” seslerinin bir arada olduğu anlarda sesler birbirine karışabiliyor. Aynı olay “s” ve “ş” sesleri için de geçerli.” (42)

“Kâğıt kelimesini söyleyemiyorum. Hâlâ kelimesini genelde hayla diye söylüyorum. Genellikle harfleri yutuyor ya da yanlış söylüyor geriye dönüp tekrar ediyorum.” (46)

Telaffuz alt temasından sonra öğretmen adayları en fazla duraklama alt temasına ilişkin görüş belirtmişlerdir. Katılımcılardan birkaçının ifadesi şu şekildedir:

“Uygun kelimeyi bulmak için biraz beklerim.” (1)

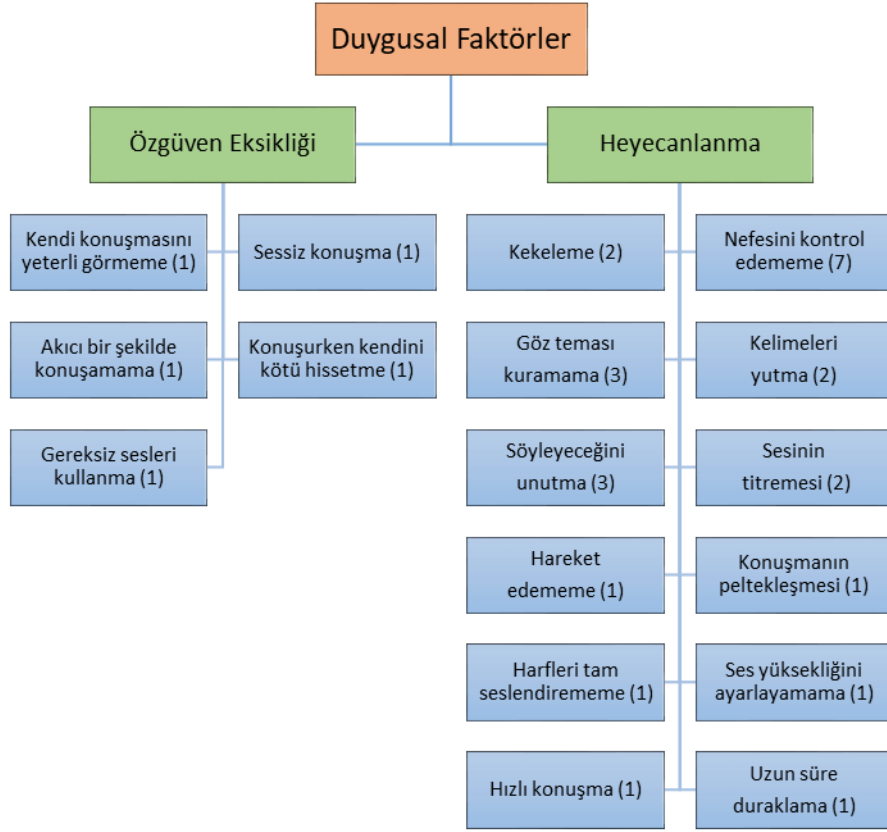
“ıı..., eee... gibi sesleri fazlasıyla kullanıyorum. Ama bunu konuşma sırasında bir şey aklıma gelmediğinde veya bir şeyi unuttuğumda onu düşünmek için kısa da olsa fırsat olarak görüyorum.” (2)

“Konuşurken bir anda duraksamaya başlıyorum. Düşünmeye ihtiyaç duyuyor gibi hissediyorum. Sonra kaldığım yerden devam ediyorum. Bu duraksamalarım üç dört saniye sürüyor.” (15)

Ses tonu alt temasına ilişkin ise iki görüş vardır. Bunlardan birisi şu şekildedir:

“Ses tonumun çok yüksek çıkarak insanları rahatsız etmek kusurlarımdan birisidir.” (45)

Katılımcılar özgüven eksikliği ve heyecanlanmadan kaynaklanan duygusal faktörlerin güzel konuşmalarını etkilediğini belirtmişlerdir. Bu ifadelerin hepsi bir neden sonuç ilişkisi içerdiği için bu durumu yansıtabilmek açısından görselleştirilerek şekil 4'te sunulmuştur.

Şekil 4. Duygusal Faktörler Temasına İlişkin Alt Tema, Kod ve Frekans Dağılımı

Özgüven eksikliğine ilişkin katılımcı görüşleri şu şekildedir:

“Özgüven eksikliğinden dolayı konuşma sırasında istemeyerek de olsa gereksiz sesler kullanıyorum. Konuşma sırasında utandığım için bu sesleri kullanıyorum.” (11)

“Özgüven eksikliği hissettiğimde konuşmamı yeterli görmüyorum. Sanki kendimi daha iyi ifade edebilmişim gibi geliyor.” (6)

Öğretmen adaylarının konuşma sorunlarına yol açan en önemli durumlardan birisi de heyecanlanmadır. Heyecanlanma yüzünden yaşadıkları sorunlara ilişkin bazı örnekler:

“Heyecanlandığımda konuşmam peltekleşiyor.” (8)

“Heyecanlandığım zaman söyleyeceğim cümleleri unutuyorum.” (12)

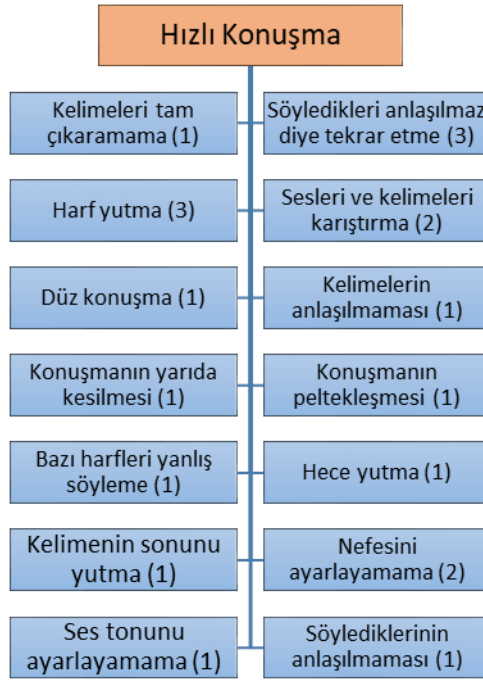
“Konuşurken çok heyecanlanıyorum ve bu durum kekelememe sebebiyet veriyor. Bunu engellemeye çalışıyorum heyecanımı bastırmaya çalışıyorum. Bu sorunumu çözmeliyim çünkü karşımdaki insan beni dinlerken dikkati başka yöne gidiyor.” (33)

“Heyecanlıyken kelimeleri yutma sorunu yaşıyorum.” (21)

“Topluluk önünde konuşurken heyecan kaynaklı olarak çoğu zaman nefesimi kontrol edemem ve bu durum istediğim gibi konuşmama engel olur. Sesimin titrediğini fark ederim.” (30)

“Yabancı olduğum ya da kalabalık olduğum ortamda heyecana kapılıp harfleri tam seslendirememe, nefes alışverişimi kontrol edememe, ses yüksekliğini ayarlayamama gibi sorunlar yaşıyorum.” (36)

Öğretmen adayları hızlı konuşmanın sebep olduğu konuşma sorunlarından da bahsetmiştir. Bu sorunlar da hızlı konuşmayla bir neden sonuç ifadesi doğrultusunda belirtildiği için tablolaştırma yerine şekil 5'te görselleştirilmiştir.

Şekil 5. Hızlı Konuşma Temasına İlişkin Kod ve Frekans Dağılımı

Hızlı konuşma sonucunda ortaya çıkan durumlardan bazıları şu şekildedir:

“Hızlı konuştuğum zaman kullandığım kelimelerin anlaşılmadığını fark ediyorum ve insanlar ne dediğimi tekrar soruyor.” (18)

“Hızlı hızlı konuşmaya çalıştığım zaman konuşmam peltekleşebiliyor.” (19)

“Hızlı konuşma esnasında bazı kelimeleri çıkartırken harf yutma sorunu yaşıyorum.” (23)

“En çok hızlı konuştuğum zaman sesleri ve kelimeleri karıştırıyorum.” (25)

“Hızlı bir şekilde konuşmamın da etkisiyle düz bir şekilde konuşuyorum.” (27)

“Farkında olmadan hızlı konuşup kelimeleri birbirine dolaştırarak anlaşılmayacak kadar kötü bir hâle getirebiliyorum.” (37)

“Konuşurken bazı zamanlarda çok hızlı konuşuyorum. Böyle zamanlarda nefesimi ayarlamakta güçlük çektiğim oluyor.” (50)

Katılımcıların konuşma hatalarının bazıları da fiziksel sorunlarından kaynaklanmaktadır.

Tablo 2. Fiziksel Sorunlar ve Ağız Özellikleri Temalarına İlişkin Kod ve Frekans Dağılımı

Tema	Kod	f
Fiziksel Sorunlar	Dudak tembelliği	2
	Ses tellerindeki rahatsızlık yüzünden sesinin bir anda kesilmesi	1
	Peltekleşiminin belli olması	1
	Ses tonunun kötü olması	1
Ağız Özellikleri	Yöresel tabir ve kelime kullanımı	1
	Gırtlaktan konuşma	1
	“k” sesini “g” sesine benzer söyleme	5
	Türkçe ve diğer dili arasında bocalama	1
	Yöresel konuşmanın anlaşılmamaya sebep olması	1

Konuşmada İstanbul Türkçesinin dışına çıkma	1
Yaşanılan yerdeki ağız özellikleriyle konuşma	8

Birkaçı sorunlarını şu şekilde dile getirmektedir:

“Ses tellerimde oluşan bir sıkıntıdan dolayı konuşurken sesim bir anda kesilir.” (10)

“Dudak tembelliğimin olduğunu düşünüyorum. Tam olarak her sesi rahat çıkaramıyorum. Özellikle kelime içinde geçen ç, ş seslerinde zorlanıyorum ve dudaklarımın bu seslerde farklılaştığını hissediyorum.” (15)

“Dudak tembelleşmesi olduğundan p, m gibi sesleri çıkarırken zorlanırım.” (43)

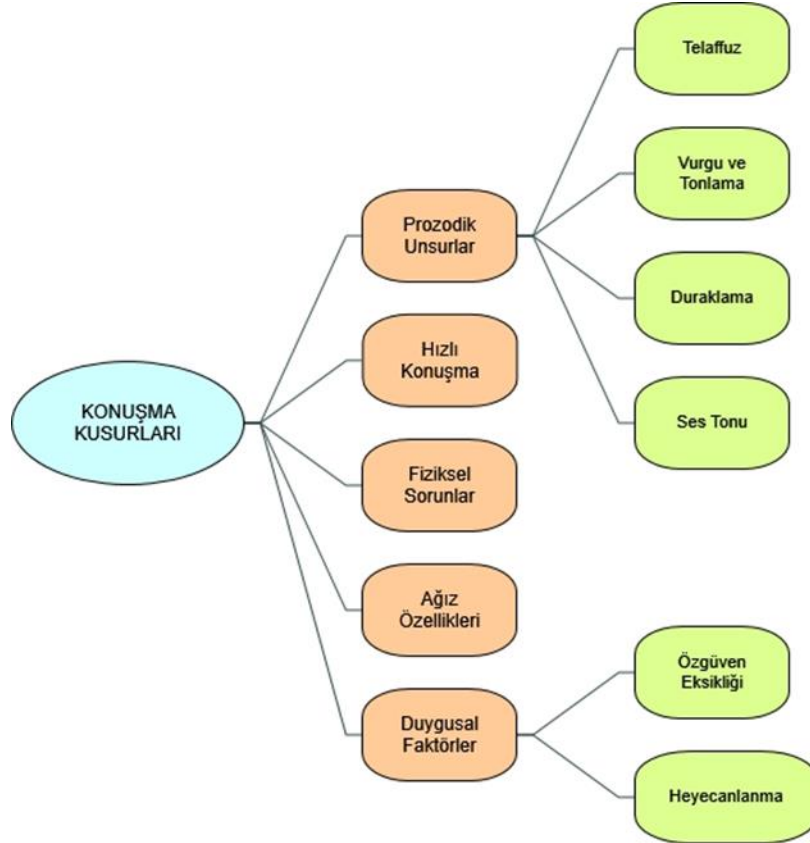
Öğretmen adayları ağız özelliklerinin konuşma sorunlarına yol açtığını belirtmişlerdir. En fazla “k” sesini “g” sesine benzer söylediklerinden ve yaşadıkları yerdeki ağız özelliklerinin konuşmalarına yansıtıklarından şikâyet etmişlerdir. İfadelerden bazıları şu şekildedir:

“Problemim şiveli konuşmak. Özellikle “k” harfi yerine “g” kullanmak. Bazen de yöresel tabir ve kelimeler kullanabiliyorum.” (4)

“Tatilde memlekete döndüğümde Arapça ve Türkçe arasında bocalıyorum.” (9)

“Bulduğum ortam, mekân ve kişilere göre konuşmam İstanbul Türkçesinden çıkıp daha çok sokak ağzına dönebiliyor.” (22)

Türkçe öğretmeni adaylarının konuşurken kendilerinde fark ettikleri konuşma kusurlarına ilişkin temalar prozodik unsurlar, duygusal faktörler, hızlı konuşma, fiziksel sorunlar ve ağız özellikleridir. Ortaya çıkan bütün tema ve alt temalar şemalaştırılarak şekil 6’da sunulmuştur.

Şekil 6. Öğretmen Adaylarının Konuşma Kusurlarına İlişkin Tema ve Alt Temalar

2.2. Öğretmen Adaylarının Güzel Konuşmaları Gerektiğinde Nelere Dikkat Ettiklerine İlişkin Bulgular

Türkçe öğretmeni adayları güzel konuşurken prozodik unsurlar olan telaffuz, vurgu ve tonlama, duraklama, ses tonuna dikkat ettiklerini belirtmişlerdir.

Tablo 3. Prozodik Unsurlar Temasına İlişkin Alt Tema, Kod ve Frekans Dağılımı

Tema	Alt Tema	Kod	f
Prozodik Unsurlar	Telaffuz	Kelimeleri tane tane çıkarma	9
		Kelimeleri doğru telaffuz etme	21
		Harfleri yutmama	7
		Uzun ve kısa hecelerin söylenişine dikkat etme	2
		Boğumlama kurallarına dikkat etme	14
		İstanbul Türkçesi kullanma	10
		Her harfi çıkarma	1
		Telaffuz edemediği kelimeleri kullanmama	1
	Vurgu ve Tonlama	Duyguları cümlede yansıtmama	4
		Vurgu ve tonlamaya dikkat etme	23
	Duraklama	Duraklamalara dikkat etme	8
		Tutukluk yapmamaya çalışma	3
		Uzun duraklamalar yapmama	1
		Nefesini iyi ayarlama	23
		Gereksiz sesler çıkarmama	9
	Ses Tonu	Yüksek sesle konuşma	2
		Ses tonunu iyi ayarlama	31
		İşitilebilir bir ses tonuyla konuşma	4
		Anlaşılır bir sesle tonuyla konuşma	2
		Ortama göre ses yüksekliğini ayarlama	1

Telaffuz alt temasında özellikle kelimeleri doğru telaffuz etme, boğumlama kurallarına dikkat etme, İstanbul Türkçesi kullanma ve kelimeleri tane tane çıkarmanın üzerinde durdukları görülmektedir. Katılımcılardan bazılarının görüşleri şu şekildedir:

“Kelimeleri özenli telaffuz edip harfleri yutmamaya çalışırım.” (3)

“Uzun ve kısa hecelerin söylenişine dikkat ederim.” (4)

“İstanbul Türkçesiyle konuşmaya dikkat ederim. Asla ağız ve şive kullanmam. Kelimeleri yutmamaya çalışıp hepsini düzgün bir şekilde çıkarmaya çalışırım mesela “yapacam” değil de “yapacağım” gibi.” (10)

“İstanbul Türkçesiyle konuşmaya özen gösteririm. Yöresel ağızla konuşmam. Bundan çok rahatsız oluyorum. Dikkatim dağılıyor.” (18)

“Her harfi kelimenin yapısına uygun söylemeye özen gösteririm. Özellikle konuşurken sesleri yutmamaya, tane tane çıkarmaya çalışırım. Yazdığım gibi konuşmaya dikkat ederim.” (44)

“Kelimeleri doğru telaffuz etmeye dikkat ederim. Telaffuzunu bilmediğim bir kelime varsa o kelimenin yerine geçebilecek bir kelimeyi kullanmaya dikkat ederim.” (49)

Vurgu ve tonlama alt temasında katılımcıların çoğu benzer ifadeler kullanmışlardır:

“Vurgu ve tonlamalarıma çok dikkat ederim.” (1)

Öğretmen adayları duraklama alt temasında özellikle nefesini iyi ayarlamaya, gereksiz sesler çıkarmamaya, duraklamalara dikkat ettiklerini belirtmişlerdir. Katılımcılardan bazılarının görüşleri şu şekildedir:

“Takılmadan ıııı..., eee... gibi sesler çıkarmadan konuşmaya çalışırım.” (4)

“Nefes alışverişime dikkat ederim. Kelimelerin doğru telaffuzu için oldukça önemli bir nokta.” (8)

Öğretmen adaylarının en fazla dikkat ettikleri hususlardan biri de ses tonunu iyi ayarlamadır. Ses tonu alt temasına ilişkin iki görüş şu şekildedir:

“İşitilebilir bir ses tonuyla konuşurum. Ses tonu biraz gür olmalı ki dinleyicilerin uykusu gelmesin ve dikkatleri dağılmasın.” (6)

“Sesimin en arkadaki insana gittiğinden emin olacak şekilde yüksekliğini ayarlamaya çalışıyorum.” (42)

Öğretmen adayları heyecanını yatıştırmaya ve özgüvenli bir şekilde konuşmaya çalıştıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 4. Duygusal Faktörler, Beden Dili ve Hazırlık Temalarına İlişkin Kod ve Frekans Dağılımı

Tema	Kod	f
Duygusal Faktörler	Stresini bastırmaya uğraşma	2
	Heyecanını yatıştırmaya çalışma	8
	Özgüvenli bir şekilde konuşma	8
	Gergin olmamaya çalışma	1
Beden Dili	Jest ve mimiklerini kullanma	21
	Göz teması kurma	11
	Dinleyicilerin dikkatini dağıtacak hareketler yapmama	2
	Sürekli aynı noktaya bakmama	1
Hazırlık	Konuşma için hazırlık yapma	9
	Konuşmasını dinleyicilerin yaş grubuna göre ayarlama	3
	Dış görünüşüne dikkat etme	3
	Bir şeyi iki defa düşünerek konuşma	1
	Konuşmasını defalarca yazıya geçirme	1
	Neler konuşacağını düşünme	2
Karşısındakine hitap ediş şekline karar verme	1	

Öğretmen adaylarının görüşlerinden bazıları şu şekildedir:

“Konuşmaya başladığım andan itibaren özgüvenli olmaya ve bu özgüveni sürdürmeye çalışırım.” (6)

“Konuşmaya özgüvenli bir şekilde başlarım çünkü kendini iyi hissetmeme durumu her şeyi etkilediği gibi sesi de etkiler.” (11)

“Heyecanımdan kaynaklanan kusurları engellemek için heyecanımı yatıştırmaya çalışıyorum.” (24)

Katılımcıların beden dili temasına ilişkin en fazla jest ve mimiklerini kullanma ile göz teması kurma üzerinde durdukları görülmektedir. Bazı ifadeler şu şekildedir:

“Göz teması kurmaya çalışırım. Jest ve mimiklerime özen gösteririm.” (3)

“Konuşmamla aynı anda yüz ifadelerimle ya da ellerimle konuşmamı desteklemeye çalışırım.” (15)

Güzel konuşma için değinilen bir diğer husus hazırlık aşamasıdır. Hazırlık temasına ilişkin bazı ifadeler şu şekildedir:

“Konuşma için zamanım varsa kendimi zihinsel olarak hazırlarım. Zihnimde neler söyleyeceğimi ve nasıl söyleyeceğimi kurgularım.” (6)

“Konuşma yapacağım konu hakkında bilgi sahibi olmaya çalışırım.” (25)

Türkçe öğretmeni adayları güzel konuşurken anlatım tarzı temasında en çok akıcı, açık, anlaşılır bir dil kullanmaya, konuşma hızına dikkat ettiklerini belirtmişlerdir.

Tablo 5. Anlatım Tarzı, İçerik ve Yetkinlik Temalarına İlişkin Kod ve Frekans Dağılımı

<i>Tema</i>	<i>Kod</i>	<i>f</i>	
Anlatım Tarzı	Yavaş ve sakin konuşma	4	
	Kısa cümleler kullanma	3	
	Kibar konuşma	1	
	Dinleyicinin merakını ayakta tutma	1	
	İçten ve dürüst olma	2	
	Acele etmeme	1	
	Az ve öz konuşma	3	
	Cümlesi devam edecekmiş gibi bitirmeme	1	
	Kibar konuşma çabasına girmeme	1	
	Akıcı, açık, anlaşılır bir dil kullanma	11	
	Hitap şeklinin düzgün olması	2	
	Konuşma hızını ayarlama	8	
	Dinleyicilerin dikkatini konuşmasına çekme	1	
	İçerik	Kullandığı sözcüklerin doğruluğunu düşünme	1
		Kelimeleri bağlama uygun kullanma	1
Kullanacağı terimlere hâkim olma		1	
Konuya hâkim olma		1	
Anlaşılır kelimeler kullanma		2	
Yabancı kelimeler kullanmamaya çalışma		1	
Argo kelimelere yer vermeme		3	
Nezakat içeren kelimeler kullanma		1	
Yöresel kelimelerin kullanımından kaçınma		1	
Kelimeleri özenle seçme		5	
Vermek istediği mesajdan uzaklaşmama		1	
Tekrar eden cümlelerden uzak durma		1	
İçeriği cazip hale getirme		1	
Dikkat çekici örnekler verme		1	
Yetkinlik		Alanında deneyime sahip olması	1
	Dilini etkili ve güzel kullanma	2	
	İkna kabiliyetine sahip olma	1	
	Kendisini etkili bir şekilde anlatabilme	1	
	İyi bir dinleyici olma	1	
	İyi bir kelime hazinesine sahip olma	4	
Hitap edilecek kitleye uygun konuşma	1		

Bazı görüşler şu şekildedir:

“Konuşurken içten ve dürüst olmak benim için en önemlisi.” (5)

“Sözü çok uzatmadan anlaşılır ve akıcı bir Türkçe kullanırım.” (12)

Katılımcılar konuşurken içeriğe de dikkat etmektedirler. Özellikle argo kelimelere yer vermeme ve kelimeleri özenle seçmeye çalışmaktadırlar. Bazı görüşler şu şekildedir:

“Uygun ve ilgi çekici kelimeler kullanmaya özen gösteririm.” (1)

“Tekrar eden cümlelerden uzak durmaya çalışırım.” (5)

“Kullanacağım kelimeleri özenle seçerek konuşmamda vermek istediğim mesajdan uzaklaşmamaya çalışırım.” (9)

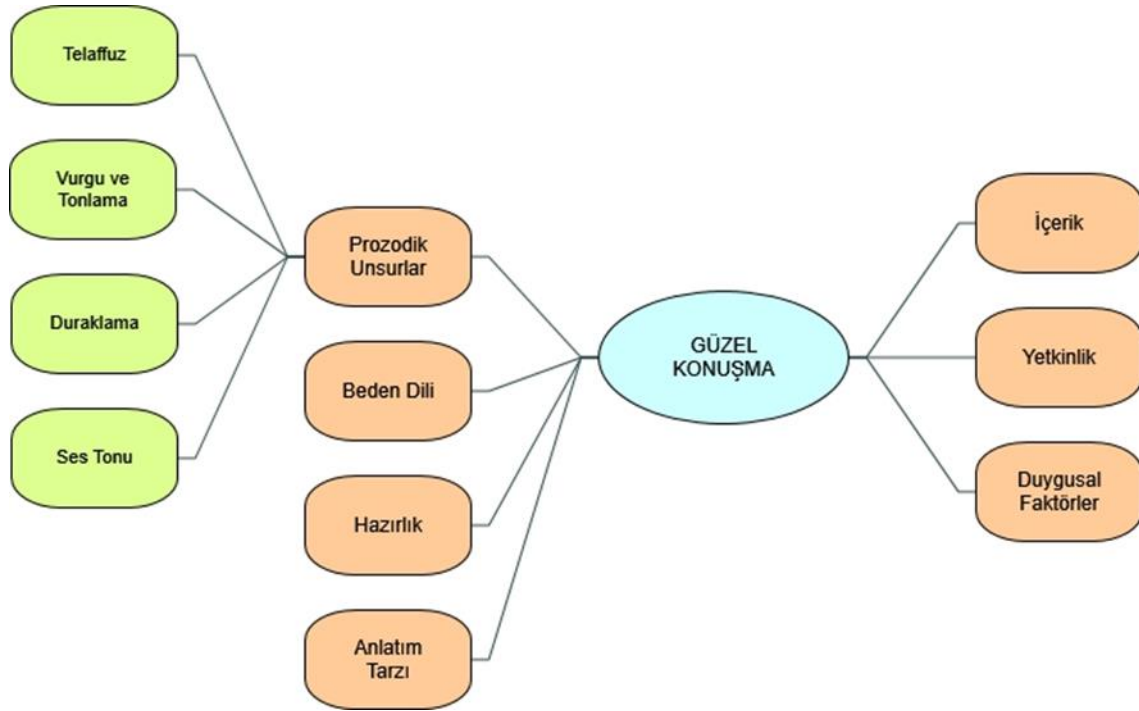
“Argo kelimelerden kaçınırım. Nezaket içeren kelimeleri kullanmaya özen gösteririm ki karşımdaki insan kendini değerli ve özel hissetsin.” (33)

“Konuşma yapacağım konuya ve konuya dair terimlere hâkim olmaya çalışırım.” (37)

Bir diğer tema olan yetkinliğe ilişkin bir görüş de şu şekildedir:

“Güzel ve etkili konuşabilmem için yeterli bir bilgi birikimine sahip olmam gerekir. Gerekli yerde ara verip dinlemesini bilirim. İyi bir kelime hazinesine sahip olmam gerekir aksi takdirde iyi konuşma sergileyemem.” (5)

Türkçe öğretmeni adaylarının güzel konuşmaları gerektiğinde nelere dikkat ettiklerine ilişkin temalar prozodik unsurlar, duygusal faktörler, beden dili, hazırlık, anlatım tarzı, içerik ve yetkinlik. Ortaya çıkan bütün tema ve alt temalar şemalaştırılarak şekil 7’de gösterilmiştir.

Şekil 7. Öğretmen Adaylarının Güzel Konuşmaları Gerektiğinde Nelere Dikkat Ettiklerine İlişkin Tema ve Alt Temalar

Sonuç ve Değerlendirme

Türkçe öğretmeni adaylarının konuşurken kendilerinde fark ettikleri konuşma kusurlarına ilişkin temalar prozodik unsurlar, duygusal faktörler, hızlı konuşma, fiziksel sorunlar ve ağız özellikleridir. Prozodik unsurlar temasındaki alt temalar telaffuz, vurgu ve tonlama, duraklama, ses tonudur. Öğretmen adaylarının prozodik unsurlar temasında en fazla kelimeleri doğru telaffuz etmede ve sesleri çıkarmada zorlandıkları görülmektedir. Türkçe öğretmeni adaylarının konuşma kusurlarına sebep olan duygusal faktörler özgüven eksikliği ve heyecanlanmadır. Heyecanlanma özellikle göz teması kuramama, söyleyeceğini unutma, nefesini kontrol edememe durumlarına sebebiyet vermektedir. Konuşma kusurlarına sebebiyet veren bir diğer durum da hızlı konuşmadır. Hızlı konuşma özellikle harf yutma ve söyledikleri anlaşılmaz diye tekrar etme

gibi durumlara yol açmaktadır. Katılımcıların yaşadığı dudak tembelliği, ses tellerinde rahatsızlık olması, pelteklik gibi fiziksel sorunlar da onların konuşmasını etkilemektedir. Ağız özellikleri temasında ise yaşanan yerdeki ağız özellikleriyle konuşma ve “k” sesini “g” sesine benzer söyleme en sık yaşadıkları konuşma kusurlarındandır.

Akkaya (2012) öğretmen adaylarının konuşma sorunlarını incelediği araştırmasında psikolojik (birebir ilişkilerde konuşamama, topluluk karşısında konuşamama), dil bilgisi kurallarını uygulayamama, ses, telaffuz, vurgu ve tonlama yanlışları, konuşma duraksaması, bilgi eksikliği, konuşmaya odaklanamama, toplumsal engellerle fiziksel nedenlerden kaynaklanan konuşma sorunlarının olduğunu tespit etmiştir. Akkaya'nın (2012) çalışmasındaki psikolojik nedenler, fiziksel nedenler, telaffuz yanlışları bulgularıyla bu araştırmadaki prozodik unsurlar, duygusal faktörler, fiziksel sorunlar temaları benzerlik göstermektedir.

Arslan'ın (2012) araştırmasında üniversite öğrencilerinin büyük çoğunluğu topluluk karşısında konuşmak istediklerini belirtmişlerdir. Ancak Türkçenin sonradan öğrenilmesi, anlaşılma endişesi, Türkçeye hâkim olunmaması, dinleyicilerin alaycı davranışları, eksik veya hatalı bilgi aktarma endişesi, diksiyon problemleri, özgüven eksikliği, utangaç mizaç gibi sebeplerden ya topluluk karşısında konuşmadıklarını ya da topluluk karşısında konuşmayı gerektiren görevlerden uzak durduklarını belirtmişlerdir. Çalışmada, aşırı derecede heyecanlanma, sinirlerin gerilmesi, söyleyeceklerini hatırlayamama, eleştirilmekten korkma, bayılma kaygısı gibi psikolojik faktörler ile titreme, baş ağrısı, yüzün kızarması, terleme, sesin titremesi, kekeleme, kelimeleri yutma, kalp atışlarının hızlanması gibi fiziksel özellikler belirlenmiştir. Çalışmadaki özgüven eksikliği, diksiyon problemleri, aşırı derecede heyecanlanma, söyleyeceklerini unutma, kekeleme, sesin titremesi, kelimeleri yutma gibi durumlara bu araştırmadaki duygusal faktörler temasında yer alan özgüven eksikliği ve heyecanlanma alt temaları ile heyecanlanma alt temasında yer alan kekeleme, söyleyeceğini unutma, sesinin titremesi, kelimeleri yutma kusurları benzerlik göstermektedir.

Başaran ve Erdem (2009) öğretmen adaylarının güzel konuşmalarını olumsuz yönde etkileyen faktörleri belirlemişlerdir. Bunlardan en az etkili olanları sosyal ortamda güzel konuşmanın önemsenmemesi, güzel konuşma becerisinin önemine inanmamak, yanlış modeller seçmiş olmak, güzel konuşan kişilere karşı gösterilen olumsuz tavır olduğunu belirtmişlerdir. Güzel konuşmayı olumsuz yönde en fazla etkileyen faktörleri ise özgüven eksikliği, bilinçaltının konuşmaya etkisi, hazırlıksız konuşma, endişe, heyecan olarak belirlemişlerdir. Çalışmanın bu araştırmayla benzerlik gösteren tarafı duygusal faktörler temasında yer alan özgüven eksikliği ve heyecanlanma alt temalarıdır.

Güvey Aktay (2019), sınıf öğretmeni adaylarının diksiyona ilişkin görüşlerini aldığı araştırmasında konuşurken heyecanlanma, şive kullanımı, yanlış vurgu ve tonlama, yanlış telaffuz, yanlış nefes alma, hızlı konuşma, harf yutma, pelteklik kusurlarıyla bu araştırmadaki prozodik unsurlar (telaffuz, vurgu ve tonlama, duraklama), duygusal faktörler (heyecanlanma), hızlı konuşma, fiziksel sorunlar (pelteklik), ağız özellikleri tema, alt tema ve kodları örtüşmektedir.

Tekşan ve Karaca (2021) araştırmalarında altıncı sınıf öğrencilerinin konuşmalarında ses değiştirme, ses düşürme, ses ekleme, boğumlama ve söyleyiş yanlışları yaptıklarını ve “r, s, z” seslerini hatalı çıkardıklarını belirlemişlerdir. Bu çalışmada da öğretmen adayları telaffuz alt temasında harf yutma, ses değiştirme, ses ekleme ve özellikle “ç, l, m, p, r, s, ş, u” seslerinde sorun yaşadıklarını ağız özelliklerinden kaynaklı olarak ise k sesini g sesine benzer söylediklerini belirtmişlerdir. Ortaokulda yaşanan telaffuzla ilgili kusurların Türkçe öğretmeni adayları tarafından bile yaşanıyor olmasının diksiyon (güzel konuşma) üzerinde daha fazla durulması gerektiğini göstermesi bakımından aşikârdır.

Türkçe öğretmeni adaylarının güzel konuşmaları gerektiğinde nelere dikkat ettiklerine ilişkin temalar prozodik unsurlar, duygusal faktörler, beden dili, hazırlık, anlatım tarzı, içerik ve yetkinliktir. Prozodik unsurlar teması telaffuz, vurgu ve tonlama, duraklama, ses tonu alt temalarından oluşmaktadır. Türkçe öğretmeni adaylarının prozodik unsurlar arasında en fazla kelimeleri tane tane çıkarmaya, kelimeleri doğru telaffuz etmeye, boğumlama kurallarına, İstanbul Türkçesi kullanmaya, vurgu ve tonlamaya, nefesini iyi ayarlamaya, gereksiz sesler çıkarmamaya, ses tonunu iyi ayarlamaya dikkat ettikleri görülmektedir. Duygusal faktörler temasında heyecanını yatıştırmaya çalışma, özgüvenli bir şekilde konuşma; beden dili temasında jest ve mimiklerini kullanma, göz teması kurma; hazırlık temasında konuşma için hazırlık yapma; anlatım tarzı temasında akıcı, açık, anlaşılır bir dil kullanma, konuşma hızını ayarlama; içerik temasında kelimeleri özenle seçme; yetkinlik temasında iyi bir kelime hazinesine sahip olma Türkçe öğretmeni adaylarının güzel konuşurken en fazla dikkat ettikleri hususlardır.

Başaran ve Erdem'in (2009) çalışmasında öğretmen adaylarına göre konuşmacının telaffuzu, vurgu ve tonlamaları, ses tonu ve sesinin işitilebilirliği, uygun yerlerde duraklama yapması, konuya olan hâkimiyeti, dinleyiciyi motive edebilmesi, beden dilini etkili kullanabilmesi konuşmanın güzel ve etkili olmasında oldukça önemlidir. Bu araştırmadaki prozodik unsurlar (telaffuz, vurgu ve tonlama, duraklama, ses tonu), beden dili, yetkinlik temalarıyla benzerlik göstermektedir.

Güvey Aktay (2019) sınıf öğretmeni adaylarının diksiyona dikkat ederek konuştuklarında kendini karşısındakine doğru ifade etme, ses tonunu doğru kullanma, düzgün ve doğru konuşma, göz teması kurma, jest ve mimikler kullanma, metin okurken ve yazarken kurallara dikkat etme, şive kullanmama gibi durumlara önem verdiklerini belirlemiştir. Bu çalışmadaki

kelimeleri doğru telaffuz etme, İstanbul Türkçesi kullanma, ses tonunu ayarlama, göz teması kurma ile jest ve mimiklerini kullanma kodları örtüşmektedir.

Öğretmen adayları hem konuşma eğitimi hem de ses eğitimi ve diksiyon derslerini almış olmalarına rağmen konuşma kusurlarının olduğunu belirtirken güzel konuşmaları gerektiğinde nelere dikkat etmeleri gerektiğinin de farkındadırlar. Türkçe öğretmeni adayları ileride öğrencilerine özellikle konuşma açısından rol model olacaktır. Bu yüzden lisans eğitiminde Türkçe öğretmeni adaylarının konuşma kusurlarının tespiti ve bunların giderilmesine yönelik olarak onları iyi bir konuşur haline getirecek uygulamalara sıkça yer verilmelidir. Derslerde sıklıkla arkadaşlarına hitap etmelerini gerektiren görevler verilmelidir. Konuşma Eğitimi ile Ses Eğitimi ve Diksiyon derslerinde öğrencilerin sesletimleri üzerinde durularak varsa konuşma hataları öğrencileri incitmeden düzeltme yoluna gidilmelidir.

Kaynakça

- Akkaya, A. (2012). Öğretmen adaylarının konuşma sorunlarına ilişkin görüşleri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(20), 405-420. http://www.mku.edu.tr/files/25_dosya_1367484465.pdf
- Arslan, A. (2012). Üniversite öğrencilerinin “topluluk karşısında konuşma” ile ilgili çeşitli görüşleri (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi örneği). *Turkish Studies*, 7(3), 221-231. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.3360>
- Başaran, M. & Erdem, İ. (2009). Öğretmen adaylarının güzel konuşma becerisi ile ilgili görüşleri üzerine bir araştırma. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 17(3), 743-754. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kefdergi/issue/49068/626078>
- Büyükikiz, K. K. & Hasırcı, S. (2013). Anadili öğretiminde konuşma becerisinin yeri. *Okuma Yazma Eğitimi Araştırmaları*, 1(1), 57-63. <https://dergipark.org.tr/en/pub/oyea/issue/20479/218126>
- Çevik, N. (2002). *Konuşma tekniği*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Erdem, İ. (2013). Konuşma eğitimi esnasında karşılaşılan konuşma bozuklukları ve bunları düzeltme yolları. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Türkçenin Eğitimi Öğretimi Özel Sayısı*, 6(11), 415-452. <https://doi.org/10.14520/adyusbd.453>
- Erdem, İ. & Deniz, K. (2008). Güzel konuşma kurslarında verimliliği artırmaya yönelik bir alan araştırması. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(10), 75-90. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mkusbed/issue/19559/208512>
- Girgin, A. (2010). Konuşma yöntemi. *Marmara İletişim Dergisi*, 16, 21-32. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/maruid/issue/25257/266995>
- Güçüyeter, B. (2014). Sözlü anlatım – etkili konuşma. İçinde L. Turan (Ed.). *Türk Dili II* (ss.187-206). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi.
- Kıymaz, M. S. (2017). Konuşma hataları. İçinde A. Akçay, S. Baskın (Ed.). *Etkinliklerle hafta hafta konuşma eğitimi* (153-188). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Miles, M. B. & Huberman, A. M. (2015). *Nitel veri analizi* (S. Akbaba Altun & A. Ersoy, Çev. Ed.). Ankara: Pegem.
- Özbay, M. (2005). Ana dili eğitiminde konuşma becerisini geliştirme teknikleri. *Journal of Qafqaz University*, 16, 177-184.
- Özdemir, E. (2005). *Güzel ve etkili konuşma sanatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Patton, Q. M. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri* (M. Bütün & S. B. Demir, Çev. Ed.). Ankara: Pegem.
- Pehlivan, A. & Aydın, İ. S. (2019). Konuşma hataları. İçinde G. Çetinkaya (Ed.). *Konuşma ve eğitimi* (ss. 171-188). Pegem.
- Tekşan, K. & Karaca, A. (2021). Öğrencilerin konuşmalarında karşılaşılan söyleyiş ve boğumlama yanlışlarının belirlenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 9(1), 111-130. <https://doi.org/10.16916/aded.827716>
- Temizyürek, F. & Erdem, İ., Temizkan, M. (2012). *Konuşma eğitimi*. Ankara: Pegem.
- Türk Dil Kurumu. (2022, Eylül). *Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr>
- Uçgun, D. (2007). Konuşma eğitimini etkileyen faktörler. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 59-67.

Extended Abstract

Aim and Scope

This is a case study aiming to reveal the prospective teachers' views about their speaking skills. The aim of the study therefore is twofold. Firstly, it attempts to investigate the prospective teachers' self-assessment of speaking problems. Secondly, it purports to explore the factors that support effective speaking from the perspectives of the prospective teachers.

Methods

Homogeneous sampling method, one of purposeful sampling methods, has been used as it is thought to best fulfill the aim of the study. The study group consists of fifty prospective teachers studying at the Turkish Language Teaching Program. They have taken both speaking, and voice and diction training courses during the academic year. The first course, i.e., speaking course, is compulsory, while the latter is a selective course.

Content analysis method has been used in the analysis of the data. All the answers given by the students have been transcribed into the text in Microsoft Word. Here, the students have been given code names and their real names have not been recorded. The following codes have been used to reference the students: 1, 2, 3... The sentences first have been coded one by one, and then have been organized within each of the research questions. After that, the same type of codes have been grouped into themes. Following this, related codes and themes have been displayed in a frequency table. In order to ensure the reliability, some examples of the participants' views have been reported through the use of direct quotations.

Again, in order to further increase the reliability, 20 questionnaires randomly selected by the researcher have been coded by another field expert, and this coding has been later on organized into the themes. The percentage of agreement between the researcher and the expert has been found to be 0.94 using the formula "Reliability = number of consensus / total agreement + number of disagreements" (Miles & Huberman, 2015, p. 64).

Findings and Conclusion

Five themes have emerged from the prospective teachers' answers regarding speaking problems that they can make while speaking: "Prosodic features, emotional factors, pressured speech, physical problems and using vernacular language". The first theme, i.e., the prosodic features, has encompassed pronunciation, stress and intonation, pause, tone of voice subthemes. The most cited speech problems reported by the prospective teachers with this theme has included: "The difficulty in pronouncing the words correctly, swallowing, mixing sounds, not paying attention to stress and intonation, and annoying mouth noises". Emotional factors theme, on the other hand, has been split into two subthemes, i.e., lack of self-confidence and excitement. Here, excitement especially leads to the impulsive behaviors, that is to say, forgetting what to say, greater discomfort with eye contact, and the inability to control breathing. Pressured speech has been another speaking problem according to the frequency value, leading to swallowing sounds and repeating what they say. But speaking problems are not restricted to these only. Physical problems such as tongue laziness, vocal cord disorders, lisping, etc. also has caused difficulties while speaking. The last theme emerged from the prospective teachers' answers has been using vernacular language. Fundamental subthemes extracted from this theme have included: "Speaking differently based on the geolocation and mispronouncing certain sounds, e.g. confusing "k" and "g" sounds."

Seven themes have emerged from the prospective teachers' answers regarding the factors that support effective speaking: "Prosodic features, emotional factors, body language, preparation, expression style, content and competence". Prosodic features theme has included pronunciation, stress and intonation, pause and tone of voice subthemes. The prospective teachers have tended to pay attention at most to those prosodic features (e.g. having a good articulation, pronouncing the words correctly, sticking to the articulation rules, using standard language, paying attention to stress and intonation, breathing correctly, not making annoying noises, adjusting the tone of voice.). Again, other most occurring subthemes or cases in which the prospective teachers have paid attention at most while speaking have included: "Trying to calm, speaking with confidence" with the theme of emotional factors; "using gestures and facial expressions, making eye contact" with the theme of body language; "preparing for speaking" with the theme of preparation; "producing a well-structured, clear and fluent speech, adjusting speaking rate" with the theme of expression style; "choosing words carefully" with the theme of content; and "having a large and rich vocabulary" with the theme of competence.

Software Piracy and Productivity: Evidence from Developing Countries

Yazılım Korsanlığı ve Verimlilik: Gelişmekte Olan Ülkelerden Kanıt

Julide Yalcinkaya Koyuncu¹, Mustafa Ünver^{2,3}

Abstract

In this paper, we attempt to investigate the effect of usage of pirated software on productivity by utilizing three distinct indicators of productivity for developing countries and an unbalanced panel data set containing the years between 2003 and 2017. Our hypothesis claims that increase in the use of pirated software enhance the productivity level in developing countries. Firstly, we implemented univariate analyses and the results of univariate analyses implied that the usage of pirated software and productivity are positively and significantly related in all of three models. Secondly, three control variables (i.e., education, investment, and openness) were employed in our three productivity models in order to check if the findings of univariate analyses remain valid and robust. After inclusion of the three control variables, the statistically significant positive association between the use of pirated software and productivity were observed in all models. Regarding to control variables, they take expected signs whenever they are statistically significant. Based on the estimated coefficients of PROD1 models, a 1% positive change in usage of pirated software leads to a rise in a growth in productivity by 0.1023% and 0.0623% in univariate and multivariate models, respectively while a 1% positive change in usage of pirated software leads to a rise in a growth in productivity by 0.1072% and 0.0684% in univariate and multivariate models of PROD2, respectively. Besides a 1% positive change in usage of pirated software induce to an increase in productivity level by 0.0881 and by 0.0601, respectively in PROD3 models. Secondly, three control variables, namely education, investment, and openness, were included in our three productivity models to test if the finding of univariate analyses keeps its validity. EDUC, INVEST, and OPEN variables are taken the anticipated positive influences and they are statistically significant at least at the level of 5%. More specifically, in estimation results for PROD1 model, one percent increase in EDUC, INVEST, and OPEN variables cause to a jump in productivity by 0.2309%, 0.1198%, and 0.7359%, respectively. Openness of an economy has the most explanatory power among all independent variables. In addition to PROD1 model, in estimation results for PROD2 model, one percent increase in EDUC, INVEST, and OPEN variables cause to a jump in productivity by 0.2482%, 0.0893%, and 0.7211%, respectively. Besides a 1% positive change in EDUC, INVEST, and OPEN variables induce to an increase in productivity level by 0.3345%, 0.0341%, and 0.2238%, respectively in PROD3 models.

Keywords: Software Piracy, Productivity, Developing Countries, Panel Study.

Öz

Bu çalışma korsan yazılım kullanımının verimlilik üzerindeki etkisini sorgulamayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda 2003-2017 dönemini kapsayan dengesiz panel veri seti ile gelişmekte olan ülkeler için verimliliğin üç farklı göstergesi modellere dahil edilmiştir. Çalışmanın hipotezi; korsan yazılım kullanımındaki artışın gelişmekte olan ekonomilerde verimlilik düzeyini arttıracaklarını iddia etmektedir. İlk olarak, tek değişkenli analizler uygulanmış ve üç ayrı modellerdeki analiz sonuçlarına göre korsan yazılım kullanımı ve verimlilik arasında istatistiksel olarak anlamlı bir pozitif yönlü ilişki olduğu görülmüştür. İkinci olarak, tek değişkenli analizlerimizin bulgularının geçerliliği ve sağlamlılığını kontrol etmek için ayrıca eğitim, yatırım ve açıklık gibi üç kontrol değişkeni çalışmadaki üç ayrı verimlilik modelimize dahil edilmiştir. Üç kontrol değişkeninin modellere dahil edilmesi sonrasında elde edilen sonuçlara göre; tüm modellerde korsan yazılım kullanımı ile verimlilik arasında yine istatistiksel olarak anlamlı bir pozitif yönlü ilişki gözlemlenmiştir. Ek olarak, modellere dahil edilen ve istatistiksel olarak anlamlı sonuç veren tüm kontrol değişkenlerinin de literatürde beklenen işaretleri aldığı görülmüştür. PROD1 modellerinin tahmin edilen katsayıları düşünüldüğünde, korsan yazılım kullanımındaki %1 pozitif değişimin tek değişkenli ve çok değişkenli modellerde sırasıyla %0.1023 ve %0.0623 kadar verimlilik büyümesine yol açmıştır. PROD2 modellerinin tek değişkenli ve çok değişkenli model sonuçlarına bakıldığında ise, korsan yazılım kullanımındaki %1 artış verimlilik üzerinde sırasıyla %0.1072 ve %0.0684 kadar verimliliğe etkiye bulunmaktadır. Diğer taraftan; PROD3 modellerinin tek değişkenli ve çok değişkenli model sonuçlarına bakıldığında ise, korsan yazılım kullanımındaki %1 artış verimlilik üzerinde sırasıyla %0.0881 ve %0.0601 kadar verimliliğe etkiye bulunduğu görülmüştür. İkinci olarak; modellere eğitim, yatırım ve açıklık kontrol değişkenleri de dahil edilmiş olup verimlilik üzerinde beklenen pozitif sonuçlar istatistiksel olarak en azından %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı sonuçlar vermiştir. Daha spesifik olarak, PROD1 modelleri için EDUC, INVEST ve OPEN değişkenlerindeki %1'lik bir artışın verimlilik üzerinde sırasıyla %0.2309, %0.1198 ve %0.7359 kadar pozitif bir etkiye bulunduğu görülmektedir. Tüm kontrol değişkenleri içinden OPEN değişkeninin en çok açıklayıcı değişken olduğu görülmektedir. PROD2 için tahmin sonuçlarına bakıldığında EDUC, INVEST ve OPEN değişkenlerindeki %1 artışın verimlilik üzerinde sırasıyla %0.2482, 0.0893 ve %0.7211 düzeyinde bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca PROD3 modelleri düşünüldüğünde, EDUC, INVEST ve OPEN değişkenlerindeki %1'lik bir artışın verimlilik üzerinde sırasıyla %0.3345, %0.0341 ve %0.2238 kadar bir artışa yol açtığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yazılım Korsanlığı, Verimlilik, Gelişmekte Olan Ülkeler, Panel Çalışma.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL Codes: C88, O47, D60, C23

Submitted: 30 / 03 / 2023

Accepted: 01 / 10 / 2023

¹ Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebali University, Bilecik, Türkiye, julide.yalcinkaya@bilecik.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0001-7930-4901>.

² Assoc. Prof. Dr., Kırıkkale University, Kırıkkale, Türkiye, mustafauver@kku.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-0491-3080>.

³ Corresponding Author

Introduction

The acceleration of productivity is often linked with the rise of the economic growth (Arazmuradov et al., 2014: 116). In this sense, productivity is an essential issue that deserve examinations. It may provide advantages to the economic growth for countries. Examining the empirical results of the nexus between productivity and economic growth in the light of previous contributions is also important because it indicates economic contributions of the productivity to economy (Wu, 2000; Baier et al., 2006).

Thus, the determinants of productivity are an important area in the economic literature about global and domestic technological developments. Okşak & Koyuncu (2021) suggested that a way to enhance productivity was to explain FDI inflows while Okşak (2018) found significantly the long run positive connection between globalization and productivity. Their findings show also unidirectional causal relation from globalization to productivity for the period 1970-2014 for Turkey. The paper of Koyuncu & Unver (2018) also explained the short and long-run influence of globalization on labor productivity in a example of 34 OECD countries for the period of 2002-2012. They found that increases in globalization level led to statistically significant rises in the labor productivity in both short and long-run. However, Özen (2021) examined the relationship between productivity, globalization, and rents in a panel dataset of developing economies over the period 1991-2017. The paper confirmed some of the estimated empirical results. For example, the findings indicated that a larger rent levels, as an institutional variable, is associated with lower productivity level. The findings also asserted that there is a unidirectional causality from rents and globalization to productivity. In addition, there was also the impacts of subsidies given to companies on productivity level in a country. Koyuncu & Okşak (2017) demonstrated that subsidies have a significant and positive impact on the productivity, and thus subsidies policies will affirmatively affect level of value-added using panel data covering the period from 1972 to 2013 in 151 countries.

Consequently, technological development may become important factor for productivity through FDI, globalization, and subsidies because they may lead to technology transfers, especially with software products that decrease costs of firms and entrepreneurs. Thus, internet systems associated with software products will undoubtedly be a substantial indicator for technological development. In this context, it is anticipated that the factors determining the decrease of software piracy rate are also important. For example, Martinez-Sanchez & Romeu (2018) investigated the changes in software piracy rates among countries using panel data covering the period 2006-2013 in 111 countries. Their findings confirmed that lower software piracy is more visible in economies with higher development level. Moreover, they also found that higher availability of internet access leads to a lower software piracy. Robertson et al. (2008) tried to investigate the determinants of pirated software in 20 Latin America countries. The findings showed that economic growth, foreign direct investment, internet usage, and development assistance may play important roles in software piracy.

In the recent years, it seems that Intellectual Property Rights (IPRs) is highly correlated with software products for developing and low-income countries in the empirical literature (Hamister & Braunscheidel, 2013; Asongu, 2021). There has been the importance of this relation because the IPRs protection in the software products may play an important role in raising economic growth by promoting the returns to innovation, and thus the incentives to make innovation (Andres & Goel, 2012: 285). For instance, Bezmen & Depken (2004) investigated how software piracy rate influences economic development. The paper found that lower levels of software piracy rates, as reflected in stronger enforcement of IPRs, correspond with higher degrees of economic development. Otherwise, some papers have focused a negative relationship between stringent IPRs regimes in software products and knowledge economy. For example, Asongu (2014) aimed to make a contribute to empirical literature on knowledge economy by explaining the role of software piracy in Africa. In this paper, it was asserted that scientific and technical publications are crucial indicators for the economic growth and development because they provide more knowledge spillovers in the economic environment. The results indicated that less IPRs protection in the scientific-related software leads to higher economic growth and development through dissemination of knowledge. In other words, higher software piracy rate leads to a higher knowledge level through scientific and technical publications, which could generate an increase in the economic growth and development. Andres et al. (2015) also reported that enforcements of IPRs protection in the software industry is not a sufficient condition for more productive knowledge economy. In addition, the paper of Fernandez et al. (2018) examined the direct influence of pirated software on economic growth in 95 countries over the 2000 - 2014 period. The results indicated a negative effect of pirated software on economic growth with non-linear relationship.

A rise in usage of pirated software may reduce poverty level through two channels in a country. First, software piracy allows users of pirated software to save the amount of software price. Second, the usage of pirated software that help to enhance productivity and size of the business operations can cause reductions in the degree of poverty. In this since, the results of the study of Unver & Koyuncu (2022) are consistent with this argument. They examined the impact of pirated software on poverty level by applying to the unbalanced panel data of developing and Latin America countries during the period 2003-2017. The researchers concluded that the coefficients of usage of pirated software are negative and statistically significant for six different poverty variables. The original paper was examined by Asongu (2014), who also

estimated the relationship between software piracy, inequality, and poverty in Africa. According to the paper's main result, software piracy has an important role for the poverty because its effect on income distribution is statistically significant and positive. In this sense, it is also sensible to conclude that software piracy has affected human development. In addition, Asongu & Andres (2017) showed the effect of software piracy on the inclusive human development (IHD) index in 11 African countries over the period 2000-2010. IHD index consists of three specific components, including income, literacy, and life expectancy. Their results assumed that there is a positive and statistically significant connection between software piracy and IHD. They also found evidence that the contribution of literacy rate has a key role in the positive relation between software piracy and IHD.

As claimed by Oulton (2002: 364), information and communication technologies (ICTs) consist of the sum of four different types: computers, software, telecommunication equipment, and chips. Put it differently, it can be explained that ICTs are directly connected to the development of networks in the form of the internet through investments in software. Thus, it is considered that ICTs are a source of usage of software products. In this regard, ICTs are related to software piracy through the increase of usage of software products. For instance, Yang et al. (2009) found, for 59 countries over the period 2000-2005, that higher level of ICTs is related to lower software piracy. However, there are many papers investigated the relationship between ICTs and productivity in the literature (Dahl et al., 2011; Cardona et al., 2013; Spiezia, 2013; Abramova & Grishchenko, 2020).

The aim of this paper is to contribute to existing software piracy literature by analyzing the influence of pirated software on productivity level in developing countries for the period 2003-2017. It also employs three distinct indicators for productivity level in models and uses an unbalanced panel data set. It is discussed that software piracy may be associated with productivity level in different aspects. For instance, software usage may be anticipated to enhance productivity level through decreasing costs in recording transactions and tracking stocks of goods, and thus an increase in software piracy could lead to a growth in economic activities by using software products without copyright. Therefore, our hypothesis is that greater usage rates of pirated software may have created larger productivity level in developing countries. In addition, we will use three control variables for the robustness checks of the findings in the analyses. Thus, the controls involve education, investment, and openness variables. Education variable, which reflects the human capital in the business world, is anticipated to have a positive impact on the productivity level. The estimated coefficient of investment variable, which reflects a source of technological advances in a country, is anticipated to be positive for productivity level. Finally, the estimated coefficient on globalization or openness variables is anticipated to have a positive effect on the productivity level.

Therefore, looking from perspectives given above, this study makes some useful contributions to software piracy literature. First contribution of the existing study is to explore the positive effect of software piracy on productivity level. According to our knowledge, the study of Ding & Liu (2009) is one of the rare papers that explore the relationship between software piracy and productivity. They also conducted an annual data of 11 Asian countries and 4 non-Asian industrialized countries over the period 1994 – 2002. Their main results are that productivity growth tend to raise with increasing software piracy in the 4 non-Asian industrialized countries due to technical progress while productivity growth is negatively influenced by software piracy among Asian developing countries due to reduction in efficiency. On the other hand, our paper explores a positive and statistically significant relation between software piracy and productivity in developing countries. Thus, we conclude that the rise in software piracy level has caused a contributing driver to the acceleration in productivity level in developing countries. Second contribution of this study is to use three distinct indicators of productivity level to exhibit the robustness of estimates in our models. The results indicate that the estimated coefficients on the software piracy appear to be robust because our results appear that there have been positive and statistically significant connections between software piracy and productivity in all of three models. The final contribution is to compare two distinct approaches to panel data analyses, being one-way univariate and multivariate in fixed effect and random effect models.

The next section of the paper presents empirical framework, and Section 3 reports and discusses estimation results. In Section 4, the study concludes and supplies concluding opinions.

1. Empirical Framework

This paper aims to explore the effect of usage of pirated software on productivity by utilizing three different proxies of productivity for developing countries and an unbalanced panel data set covering the years between 2003 and 2017. In 21st century, the usage of software has become an inevitable component for the business world in recording transactions and tracking stocks of goods. Because of this, the use of software may improve productivity of firms or businesses. Therefore, our hypothesis asserts that increases in the use of pirated software enhance the productivity level in developing countries.

The following one-way univariate and multivariate fixed effect models (FEM) are constructed and estimated:

$$PROD1_{it} = \beta_{0i} + \beta_1 PIRACY + u_{it} \tag{1.A}$$

$$PROD2_{it} = \beta_{0i} + \beta_1 PIRACY + u_{it} \tag{1.B}$$

$$PROD3_{it} = \beta_{0i} + \beta_1 PIRACY + u_{it} \tag{1.C}$$

$$PROD1_{it} = \beta_{0i} + \beta_1 PIRACY + \beta_2 EDUC + \beta_3 INVEST + \beta_4 OPEN + u_{it} \tag{2.A}$$

$$PROD2_{it} = \beta_{0i} + \beta_1 PIRACY + \beta_2 EDUC + \beta_3 INVEST + \beta_4 OPEN + u_{it} \tag{2.B}$$

$$PROD3_{it} = \beta_{0i} + \beta_1 PIRACY + \beta_2 EDUC + \beta_3 INVEST + \beta_4 OPEN + u_{it} \tag{2.C}$$

The following one-way univariate and multivariate random effect models (REM) are also constructed and estimated:

$$PROD1_{it} = \beta_0 + \beta_1 PIRACY + \varepsilon_i + u_{it} \tag{3.A}$$

$$PROD2_{it} = \beta_0 + \beta_1 PIRACY + \varepsilon_i + u_{it} \tag{3.B}$$

$$PROD3_{it} = \beta_0 + \beta_1 PIRACY + \varepsilon_i + u_{it} \tag{3.C}$$

$$PROD1_{it} = \beta_0 + \beta_1 PIRACY + \beta_2 EDUC + \beta_3 INVEST + \beta_4 OPEN + \varepsilon_i + u_{it} \tag{4.A}$$

$$PROD2_{it} = \beta_0 + \beta_1 PIRACY + \beta_2 EDUC + \beta_3 INVEST + \beta_4 OPEN + \varepsilon_i + u_{it} \tag{4.B}$$

$$PROD3_{it} = \beta_0 + \beta_1 PIRACY + \beta_2 EDUC + \beta_3 INVEST + \beta_4 OPEN + \varepsilon_i + u_{it} \tag{4.C}$$

where it subscript represents the i -th country's observation value at time t for the relevant variable. β_{0i} stands for country specific factors not taken into account explicitly in the regression model, which can vary across countries but not within a particular country or across time. ε_i is a time invariant stochastic term, which represents the country specific factors not regarded explicitly in the regression model. u_{it} is error term of the regression model.

The dependent variable of the study is productivity. We employed three distinct indicators of productivity to see if the findings of the study remain valid regardless of which indicator is used. The proxies for productivity are output per employed person (PROD1), output per hour worked (PROD2) and GDP per person employed (PROD3), respectively. If the findings of the study remain unchanged across three models, this will hint that the findings are valid and robust regardless of which indicator of productivity is used. Table 1 displays the list of variables used in the models.

Table 1. Descriptions of Variables

Variable	Definition	Data Source
<i>PROD1</i>	Output per employed person	The Conference Board Total Economy Database
<i>PROD2</i>	Output per hour worked	The Conference Board Total Economy Database
<i>PROD3</i>	GDP per person employed	WDI
<i>PIRACY</i>	Commercial value of unlicensed software (in million US dollars)	The IDC Global Software Piracy Study
<i>EDUC</i>	School enrollment, secondary (% gross)	WDI
<i>INVEST</i>	Gross capital formation (as a percentage of GDP)	WDI
<i>OPEN</i>	KOF overall globalization index	KOF Index

The following section examines the independent variables with their expected signs. Software piracy variable in the models is performed by commercial value of unlicensed software in million US dollars (i.e., PIRACY). As mentioned above, it is reasonable to discover that software piracy may support to increase productivity level in a country by decreasing costs for the business world in recording transactions and tracking stocks of goods. Thus, we expect the coefficients of PIRACY variable in models to be positive for three productivity variables.

In addition to PIRACY variable, control variables were gathered in the light of former papers existing in the literature and in the light of the hypotheses. Logarithmic forms of dependent and independent variables were used in all analyses. In this sense, the controls include secondary school enrollment as a percent of total population (i.e., EDUC), gross capital formation as a percentage of GDP (i.e., INVEST), and KOF overall globalization index (i.e., OPEN).

EDUC variable is a proxy for human capital of a country. We collected its dataset from WDI. The papers of Aghion et al. (2009) and Benhima (2012) found empirical evidence that secondary school enrollment as a proxy of education was a positively significant factor in determining the productivity growth. Hence, we expect EDUC variable to have a positive effect on the productivity variables since an increase in the human capital through education leads to higher values of the productivity growth.

INVEST variable implies fixed capital investments of a country. Data source is available from WDI. When accumulation of capital stock increase, technological advances may rise through new inventions. Then, capital formation contributes productivity growth through technological advances (Wolff, 1991: 566). Hence, it can be explained that investments play a key role in productivity growth. For example, this finding was confirmed employing a panel dataset of 111 countries including the period 1985-2010 as in the study of Koyuncu et al. (2016). They revealed that gross capital formation enhances labor productivity. This result is also statistically significant. Thus, the coefficient on INVEST variable is anticipated to be positive impact on productivity variables.

OPEN variable refers to KOF overall globalization index or a measure of economic openness. The dataset is obtained from Zurich Technology Institute. It is assumed that globalization do positively affect economies' production methods. Countries with the higher level of openness have the higher level of productivity. For example, Koyuncu & Unver (2018) have shown that the effect of globalization on productivity level is statistically significant and positive on a balanced panel of 34 OECD countries spanning 2002-2012. Thus, in this paper, we expect the estimated coefficients of OPEN variable to be positive for productivity variables.

In Table 2 below, we displayed descriptive statistics for the original series.

Table 2. Descriptive Statistics

	PIRACY	PROD1	PROD2	PROD3	EDUC	INVEST	OPEN
Mean	361.2648	42961.78	22.49988	40715.70	79.84991	24.14870	63.61833
Median	98.00000	26940.58	12.76411	33581.40	85.44908	23.05069	63.84295
Maximum	7779.000	185479.7	83.21198	159730.3	128.9296	46.87646	83.34835
Minimum	3.000000	2178.735	1.231646	6869.762	22.41254	7.999999	41.09774
Std. Dev.	881.2600	37655.38	21.27441	31470.51	21.39870	6.429819	7.568148
Skewness	5.797380	1.248137	1.174810	1.565397	-0.796045	0.799005	-0.171073
Kurtosis	42.23347	4.107295	3.262132	5.330763	2.960234	3.795522	2.893120
Jarque-Bera	27127.95	120.8734	90.59537	246.9230	41.10975	51.64772	2.082572
Probability	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.353000
Sum	140532.0	16712131	8752.454	15838406	31061.61	9393.843	24747.53
Sum Sq. Dev.	3.01E+08	5.50E+11	175609.0	3.84E+11	177666.9	16040.92	22223.42

2. Estimation Results

Table 3 below exhibits the panel unit root test results for Levin, Lin & Chu (LLC) panel unit root test where the null hypothesis supposes common unit root process and PP-Fisher chi-square (PPF) panel unit root test where the null hypothesis supposes individual unit root process. The findings show that our variables are integrated order zero and hence our models do not have spurious regression problem.

Table 3. Panel Unit Root Test Results

	Method	Statistic	Prob.
PIRACY	Levin, Lin & Chu	-5.63741	0.0000
	PP - Fisher Chi-square	165.687	0.0025
PROD1	Levin, Lin & Chu	-6.05914	0.0000
	PP - Fisher Chi-square	262.616	0.0000
PROD2	Levin, Lin & Chu	-7.17611	0.0000
	PP - Fisher Chi-square	200.997	0.0000
PROD3	Levin, Lin & Chu	-4.11644	0.0000
	PP - Fisher Chi-square	165.094	0.0008
EDUC	Levin, Lin & Chu	-8.73023	0.0000
	PP - Fisher Chi-square	114.679	0.1196
INVEST	Levin, Lin & Chu	-5.63862	0.0000
	PP - Fisher Chi-square	184.422	0.0000
OPEN	Levin, Lin & Chu	-19.4591	0.0000
	PP - Fisher Chi-square	518.628	0.0000

Table 4, 5, and 6 below exhibit univariate and multivariate estimation results for PROD1, PROD2, and PROD3 models, respectively. The Hausman test statistics for deciding between FEM and REM models are utilized significant at the level of 1%.

As shown from Table 4, based on Hausman test results assessed at 1% significance level, FEM model was selected for univariate analysis and REM model for multivariate analysis. Given the F-test findings, both models are statistically significant. We have positive statistically significant coefficient for PIRACY variable in univariate and multivariate estimation results. In other words, 1% jump in the usage of pirated software causes a growth in productivity by 0.1023% and 0.0623% in univariate and multivariate models, respectively. EDUC, INVEST, and OPEN variables are taken the anticipated positive influences and they are statistically significant at least at the level of 5%. More specifically, one percent increase in EDUC, INVEST, and OPEN variables cause to a jump in productivity by 0.2309%, 0.1198%, and 0.7359%, respectively. Openness of an economy has the most explanatory power among all independent variables.

Table 4. Estimation Results for PROD1 Model

	Univariate Results		Multivariate Results	
	Coefficient	Prob.	Coefficient	Prob.
Constant	9.8958	0.0000	5.5782	0.0000
PIRACY	0.1023	0.0000	0.0623	0.0000
EDUC			0.2309	0.0011
INVEST			0.1198	0.0283
OPEN			0.7359	0.0005
R-squared	0.9787		0.2938	
F-statistic	478.0568		44.0905	
Prob(F-stat.)	0.0000		0.0000	
Obs.	618		429	
Country	54		48	
Hausman Stat.	7.7381		5.8368	
Prob(Hausman)	0.0054		0.2117	
Selected Model	FEM		REM	

As can be deduced from Table 5, FEM model was selected for univariate analysis and REM model for multivariate analysis. F-test statistics show that both univariate and multivariate models are statistically significant. We obtained positive statistically significant coefficient estimation for PIRACY variable in univariate and multivariate models. 1% rise in the

usage of pirated software induces to an increase in productivity by 0.1072% and 0.0684% in univariate and multivariate models, respectively. EDUC and OPEN are statistically significant and take the expected positive signs. Put it differently, one percent increase in EDUC and OPEN variables induce an increase in productivity by 0.2482% and 0.7211%, respectively. Again, openness of an economy possesses the most explanatory power among all independent variables.

Table 5. Estimation Results for PROD2 Model

	Univariate Results		Multivariate Results	
	Coefficient	Prob.	Coefficient	Prob.
Constant	2.3298	0.0000	-1.9827	0.0286
PIRACY	0.1072	0.0000	0.0684	0.0000
EDUC			0.2482	0.0006
INVEST			0.0893	0.1156
OPEN			0.7211	0.0021
R-squared	0.9804		0.2841	
F-statistic	488.0424		39.0955	
Prob(F-stat.)	0.0000		0.0000	
Obs.	582		399	
Country	54		48	
Hausman Stat.	9.5650		7.1302	
Prob (Hausman)	0.0020		0.1292	
Selected Model	FEM		REM	

As indicated by the estimation results in Table 6, REM model was selected for univariate analysis and FEM model for multivariate analysis. Highly significant F-test statistic values point out that both univariate and multivariate models are statistically significant. Positive statistically significant coefficient estimation for PIRACY variable was obtained for univariate and multivariate models. 1% increase in the usage of pirated software induces a growth in productivity by 0.0881% and 0.0601% in univariate and multivariate models, respectively. Only EDUC variable is statistically significant and has the expected positive sign. One percent increase in EDUC variable induces to a growth in productivity level by 0.3345%.

Table 6. Estimation Results for PROD3 Model

	Univariate Results		Multivariate Results	
	Coefficient	Prob.	Coefficient	Prob.
Constant	9.9474	0.0000	7.5992	0.0000
PIRACY	0.0881	0.0000	0.0601	0.0000
EDUC			0.3345	0.0000
INVEST			0.0341	0.2890
OPEN			0.2238	0.1192
R-squared	0.1729		0.9884	
F-statistic	133.7670		632.4472	
Prob(F-stat.)	0.0000		0.0000	
Obs.	642		464	
Country	56		52	
Hausman Stat.	0.0012		42.4531	
Prob (Hausman)	0.9729		0.0000	
Selected Model	REM		FEM	

Conclusion

This paper has a try to analyze the influence of usage of pirated software on productivity by utilizing three distinct indicators of productivity for a sample of developing countries with an unbalanced panel data set for the period of 2003-2017. In 21st century, the usage of software has become an indispensable component for the business world in recording transactions and tracking stocks of goods. Therefore, the use of software may enhance efficiency and productivity of firms. For that reason, we constructed a hypothesis claiming that the use of pirated software contributes to the productivity level in developing countries.

We checked the stationarity status of our series by conducting two different panel unit root tests. The findings of panel unit root tests disclosed that all variables in our models are stationary at levels and thus our models do not contain potential spurious regression problem.

Firstly, we implemented univariate analyses to see the individual influence of software piracy on productivity level and the findings of univariate analyses found that the usage of pirated software and productivity are positively and significantly associated in all of three models. Based on the estimated coefficients of PROD1 models, a 1% positive change in usage of pirated software leads to a rise in a growth in productivity by 0.1023% and 0.0623% in univariate and multivariate models, respectively while a 1% positive change in usage of pirated software leads to a rise in a growth in productivity by 0.1072% and 0.0684% in univariate and multivariate models of PROD2, respectively. Besides a 1% positive change in usage of pirated software induce to an increase in productivity level by 0.0881 and by 0.0601, respectively in PROD3 models. Secondly, three control variables, namely education, investment, and openness, were included in our three productivity models to test if the finding of univariate analyses keeps its validity. EDUC, INVEST, and OPEN variables are taken the anticipated positive influences and they are statistically significant at least at the level of 5%. More specifically, in estimation results for PROD1 model, one percent increase in EDUC, INVEST, and OPEN variables cause to a jump in productivity by 0.2309%, 0.1198%, and 0.7359%, respectively. Openness of an economy has the most explanatory power among all independent variables. In addition to PROD1 model, in estimation results for PROD2 model, one percent increase in EDUC, INVEST, and OPEN variables cause to a jump in productivity by 0.2482%, 0.0893%, and 0.7211%, respectively. Besides a 1% positive change in EDUC, INVEST, and OPEN variables induce to an increase in productivity level by 0.3345%, 0.0341%, and 0.2238%, respectively in PROD3 models. After addition of the three control variables, we identified statistically significant positive connection between the pirated software and productivity level for developing economies. In regard to control variables, they get expected signs whenever they are statistically significant.

References

- Abramova, N., & Grishchenko, N. (2020). ICTs, labour productivity and employment: Sustainability in industries in Russia. *Procedia Manufacturing*, 43, 299-305.
- Aghion, P., Bacchetta, P., Ranciere, R., & Rogoff, K. (2009). Exchange rate volatility and productivity growth: The role of financial development. *Journal of Monetary Economics*, 56(4), 494-513.
- Arazmuradov, A., Martini, G., & Scotti, D. (2014). Determinants of total factor productivity in former Soviet Union economies: A stochastic frontier approach. *Economic Systems*, 38(1), 115-135.
- Andrés, A. R., Asongu, S. A., & Amavilah, V. (2015). The impact of formal institutions on knowledge economy. *Journal of the Knowledge Economy*, 6(4), 1034-1062.
- Andrés, A. R., & Goel, R. K. (2012). Does software piracy affect economic growth? Evidence across countries. *Journal of policy modeling*, 34(2), 284-295.
- Asongu, S. A. (2014). Software piracy and scientific publications: Knowledge economy evidence from Africa. *African Development Review*, 26(4), 572-583.
- Asongu, S. (2014). Software piracy, inequality, and the poor: Evidence from Africa. *Journal of Economic Studies*, 41(4), 526-553.
- Asongu, S. A. (2021). Global software piracy, technology, and property rights institutions. *Journal of the Knowledge Economy*, 12(3), 1036-1063.
- Asongu, S. A., & Andrés, A. R. (2017). The impact of software piracy on inclusive human development: Evidence from Africa. *International Review of Applied Economics*, 31(5), 585-607.
- Baier, S. L., Dwyer Jr, G. P., & Tamura, R. (2006). How important are capital and total factor productivity for economic growth?. *Economic Inquiry*, 44(1), 23-49.

- Benhima, K. (2012). Exchange rate volatility and productivity growth: The role of liability dollarization. *Open Economies Review*, 23, 501-529.
- Bezmen, T. L., & Depken, C. A. (2004). *The impact of software piracy on economic development*. Working paper. Francis Marion University.
- Cardona, M., Kretschmer, T., & Strobel, T. (2013). ICT and productivity: Conclusions from the empirical literature. *Information Economics and Policy*, 25(3), 109-125.
- Dahl, C. M., Kongsted, H. C., & Sørensen, A. (2011). ICT and productivity growth in the 1990s: Panel data evidence on Europe. *Empirical Economics*, 40, 141-164.
- Ding, C. G., & Liu, N. T. (2009). Productivity changes of Asian economies by taking into account software piracy. *Economic Inquiry*, 47(1), 135-145.
- Fernandez, R. N., Ribeiro, F. G., & Duarte, J. M. D. P. (2018). Effects of software piracy on economic growth. *International Journal of Economics and Finance*, 10(6), 1-11.
- Hamister, J., & Braunscheidel, M. (2013). Software piracy and intellectual property rights protection. *Academy of Information & Management Sciences Journal*, 16(1), 15-35.
- Koyuncu, C., & Okşak, Y. (2017). The Association between Subsidies and Productivity: Panel Analysis. *Journal of Economics Library*, 4(1), 76-82.
- Koyuncu, C., & Unver, M. (2018). Is there a long-run association between globalization and labor productivity?: Panel evidence from OECD countries. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 7(3), 32-41.
- Koyuncu, J. Y., Yilmaz, R., & Unver, M. (2016). The relationship between female labor force participation and labor productivity: Panel data analysis. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 11(2), 237-249.
- Martínez-Sánchez, F., & Romeu, A. (2018). Development and software piracy. *Economics*, 12(1), 1-21.
- Okşak, Y. (2018). Is there a long-run association between globalization and productivity: The case of Turkey. *Turkish Economic Review*, 5(2), 215-222.
- Okşak, Y., & Koyuncu, C. (2021). Long-run asymmetric association between FDI and productivity in Turkey. *Zbornik radova Ekonomskog fakulteta u Rijeci: časopis za ekonomsku teoriju i praksu*, 39(2), 253-277.
- Oulton, N. (2002). ICT and productivity growth in the United Kingdom. *Oxford Review of Economic Policy*, 18(3), 363-379.
- Özen, E. (2021). Productivity, globalization and rents in developing economies. In Rasim Yilmaz & Günther Löschnigg (Eds.), *Studies on Balkan and Near Eastern Social Sciences, Volume 5*, (pp, 37-47). New York: Peter Lang Publishing.
- Robertson, C. J., Gilley, K. M., Crittenden, V., & Crittenden, W. F. (2008). An analysis of the predictors of software piracy within Latin America. *Journal of Business Research*, 61(6), 651-656.
- Spiezia, V. (2013). ICT investments and productivity: Measuring the contribution of ICTs to growth. *OECD Journal: Economic Studies*, 2012(1), 199-211.
- Unver, M., & Koyuncu, J. Y. (2022). Does software piracy mitigate poverty?: Evidence from Developing and Latin America Countries. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(21), 79-85.
- Wolff, E. N. (1991). Capital formation and productivity convergence over the long term. *The American Economic Review*, 81(3), 565-579.
- Wu, Y. (2000). Is China's economic growth sustainable? A productivity analysis. *China Economic Review*, 11(3), 278-296.
- Yang, D., Sonmez, M., Bosworth, D., & Fryxell, G. (2009). Global software piracy: Searching for further explanations. *Journal of Business Ethics*, 87, 269-283.

Pay Senedi Fiyatının Belirleyicilerinin Tespit Edilmesi: Bist-100 ve Bist-30 Borsa Endeksi'nde Karşılaştırmalı Bir Uygulama¹

Determining The Determinants of Share Price: A Comparative Application in Bist-100 and Bist-30 Exchange Index

Yağmur Özgür², İbrahim Karaaslan³

Öz

Borsalar bir ekonomiye likidite sağlama, sermayenin tabana yayılması, ekonomide yapısal değişikliklerin kolaylaştırılması ve ekonomiye kaynak yaratılması gibi birçok temel işleve sahiptir. Bu yüzden borsa fiyatlarına etki eden makroekonomik faktörlerin tespit edilmesi önem taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı, pay senedi fiyatının belirleyicilerinin tespit edilerek Borsa İstanbul-100 ve Borsa İstanbul-30 Endeksi fiyatına etki eden faktörlerin karşılaştırılmasıdır. Çalışmanın modeline ilişkin veriler 2011/Q1-2022/Q3 aralığını içermekte ve 47 çeyreklik veriden oluşmaktadır. Çalışmada pay senedi fiyatlarını temsilen açıklanan değişken olarak BİST-100 ve BİST-30 endeksi fiyatı, açıklayıcı değişkenler olarak ise; Dolar/TL kuru, 3 aya kadar vadeli mevduata ödenen faiz, altın ons fiyatı ve Avrupa Brent petrol fiyatı kullanılmıştır. Johansen eş-bütünleşme testi ile değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı tespit edilmiş, FMOLS ile model tahmininin gerçekleştirildiği çalışmada, Faiz, Dolar, Altın ve Brent değişkenlerinin hem BİST-100 hem de BİST-30 endeksi fiyatlarını istatistik olarak anlamlı şekilde etkilediği, bu etkinin her iki borsa endeksi için anlamlı derecede farklılaşmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Borsa İstanbul-30, Borsa İstanbul-100, Johansen eş-bütünleşme testi, FMOLS

Abstract

Stock markets have many basic functions such as providing liquidity to an economy, spreading capital to the base, facilitating structural changes in the economy and creating resources for the economy. Therefore, it is important to determine the macroeconomic factors that affect the stock market prices. The aim of this study is to determine the determinants of the stock price and to compare the factors affecting the price of Borsa İstanbul-100 and Borsa İstanbul-30 Index. The data regarding the model of the study includes the range of 2011/Q1-2022/Q3 and consists of 47 quarterly data. In the study, BIST-100 and BIST-30 index prices are explained as variables representing stock prices, and as explanatory variables; Dollar/TL rate, interest paid on time deposits up to 3 months, gold ounce price and European Brent oil price are used. The existence of a long-term relationship between the variables was determined by the Johansen cointegration test. It has been determined that there is no significant difference for the two stock market indices.

Keywords: Borsa İstanbul-30, Borsa İstanbul-100, Johansen co-integration test, FMOLS

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL Codes: G21, G32, G33

Submitted: 03 / 04 / 2023

Accepted: 02 / 10 / 2023

¹ Bu çalışma, Yağmur Özgür'ün yüksek lisans tez çalışmasından (Gümüşhane Üniversitesi, LEE, 2023) türetilmiştir.

² Bilim Uzmanı, Gümüşhane Üniversitesi, İşletme Bölümü, Gümüşhane, Türkiye, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0001-8128-6028>.

³ Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksek Okulu, Havacılık Yönetimi Bölümü, Gümüşhane, Türkiye, ibrahimkaraaslan@gumushane.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0001-9259-4587>.

Giriş

Tarihte borsanın geçmişine baktığımızda kaynaklarda 2000 yıl öncesine dayandığı ifade edilmektedir. Değerli maden, kıymetli taşlar ve tarımsal emtiaların alınıp satılabilmesi için bir alana ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaç üzerine panayır ve pazarlar kurulmuştur. Geçen süre içinde aracılardan da pazara girmesiyle birlikte daha kapsamlı bir yapıya giren pazar ticari senetlerin ve ticari belgelerin alınıp satılabildiği ve ilk borsaların ortaya çıktığı bir yapıya dönüşmüştür. Ticaretle uğraşanların toplandıkları "Collegium Marcatorum" adını taşıyan bir kurum oluşturmuştur (Doğan, 2010: 46).

Dünyadaki ilk borsasının milattan sonra ikinci yüzyılın sonlarında Kütahya iline bağlı Çavdarhisar ilçesinde yer alan "Macellum" adındaki gıda pazarının olduğu ifade edilmektedir (Kütahya Ticaret Borsası). Ancak tarihi bulgular incelendiğinde pay senedinin el değiştirmesiyle, ticari evrakların alınıp satılması sonucunda Anvers şehrinde 1487 tarihinde fonksiyonel borsa işlemlerinin ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Borsacılığın ilk faaliyetlerinin, Brugge kentinde bulunan bazı Yahudi toplumunda ortaya çıktığı söylenmektedir. Hatta borsa teriminin de o kentteki Van Der Burse ailesinin isminden geldiği düşünülmektedir (Sayılğan, 1994: 28). Osmanlı döneminde 1866 yılında İstanbul'da başlayan borsa faaliyetleri 1873 yılında çıkarılan bir nizamname ile "Dersaadet Tahvilât Borsası" adıyla faaliyetlerini devam ettirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla ülkemizde ilk borsacılık faaliyeti 1985'te İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nın kurulmasıyla başlamış, 2013 yılında ise isim değişikliğiyle "Borsa İstanbul" adını almıştır. Günümüzde de bu isimle faaliyet göstermeye devam etmektedir (Borsa İstanbul).

Şirketler faaliyetlerini sürdürebilmek için ihtiyaç duydukları finansal fonu birçok farklı yöntemle elde edebilmektedir. Bazı zamanlarda dış finansman kullanımı yöntemiyle fon ihtiyaçlarını karşılayan şirketler bazı zamanlarda ise fon ihtiyaçları için sermayedarlarına başvurabilirler. Öz sermaye ile fon talebini karşılama; işletmenin mevcutta olan ortakların sermaye arttırması yoluyla olabileceği gibi, işletmeye yeni ortakların alınmasıyla da sağlanabilir. İşletmelere yeni ortakların alınması hisse paylarının satılması yöntemiyle olmaktadır. Pay senetleri şirket hissedarlarının paylarını belgelediği kıymetli evraklardır. İşletmeler aynı zamanda tahvil, bono gibi borçlanma araçlarıyla da ihtiyaç duydukları fonu karşılayabilirler. Genellikle tahviller bir yıldan uzun vadeli, bonolar ise bir yıldan kısa vadeli borçlanma senetleridir. İşletmeler fon ihtiyaçları için gerekli vadeyi göz önüne alarak, şirket durumuna uygun olan vadeye göre, bu iki borçlanma yönteminden birini kullanarak finansal ihtiyaçlarını karşılayabilirler (Ağırman ve Barakalı, 2022: 60).

Belirli zaman dilimi içinde genel ülke ekonomisi hakkında bilgi sağlamak amacıyla açıklanan istatistiki göstergeler makroekonomik değişkenler olarak adlandırılır. Makroekonomik değişkenler özellikle gelişmekte olan ülkelerde oldukça değişkenlik göstermektedir. Ülkedeki siyasi ve sosyo-ekonomik durumun içinde bulunduğu dönemsel gelişmelere göre çeşitli değişiklikler gösterebileceğinden sıkı şekilde izlenmesi gerekmektedir. Yatırım kararı verirken makroekonomik değişkenlerin etkileşimleri ülkedeki tüm karar vericiler açısından büyük öneme sahiptir. Bireysel yatırımcının kararları kolektif bir hale geçtiğinde ülkelerin politik, ekonomik ve siyasi durumlarına etki edebilirken diğer taraftan gelişen siyasi, ekonomik ve politik ortam da yatırım kararları üzerine etki edecektir. Bu makroekonomik değişkenlerin kendi aralarındaki ilişkinin tespit edilmesi, bireylerin yatırım tercihlerini daha akılcı şekilde olmasını sağlarken aynı zamanda devletlerin siyasi, politik ve sosyo-ekonomik durumları da şekillenecektir (Durğut, Arıcı, 2022: 553).

Bu çalışmanın temel amacı, pay senedi fiyatının belirleyicilerini tespit etmektir. Bu amaçla çalışmanın analizinde Borsa İstanbul'da yer alan Borsa İstanbul – 100 (BİST-100) ile Borsa İstanbul – 30 (BİST-30) endeksleri için ayrı ayrı pay senedi fiyatı üzerine etki eden değişkenler belirlenerek karşılaştırma gerçekleştirilmiştir.

1.Literatür

Pay senedinin belirleyicilerine ilişkin ulusal ve uluslararası bazı çalışmalara bu kısımda yer verilmiştir.

Ayaydın ve Karaaslan (2014), Borsa İstanbul (BİST)'de işlem görmekte olan ve bankacılık sektöründe faaliyet göstermekte olan 12 bankaya ait 2003:1-2012:4 dönemleri arasındaki veri setini kullanmışlardır. Yaptıkları analiz sonucunda, politik riskin, ekonomik riskin, ülke riskinin ve finansal riskin pay senedi fiyatları üzerinde negatif yönlü bir etkiye sahip olduklarını ortaya koymuşlardır.

Altınbaş vd. (2015), Ocak 2003 ile Temmuz 2012 dönemini kapsayan çalışmalarında Johansen eş-bütünleşme, çok faktörlü regresyon analizi, vektör hata düzeltme modeli ve granger nedensellik testlerini kullanmışlardır. Yapmış oldukları bu çalışma sonucunda, döviz kuru ile BİST 100 endeksi arasında anlamlı bir ilişki olduğunu saptamışlardır. Sanayi üretim endeksi ve döviz kurunun, BİST-100 üzerinde Granger nedenselliğe sahip olduğunu saptamışlardır. BİST 100 endeksinin, sadece petrol faktörü için gösterge niteliğinde olduğu sonucunu saptamışlardır.

Alam (2017), Hindistan'daki pay senedi piyasalarını incelediği çalışmada, 2005 ve 2013 dönemi arasındaki aylık frekans verisini kullanarak, enflasyon, uzun vadeli faiz oranı, kısa vadeli faiz oranı, döviz kuru, sanayi üretim endeksi para arzıyla pay senedi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Yöntem olarak Johansen eş bütünleşme testi, en küçük kareler ve GARCH

modelleriyle analiz yapılan bu çalışmada borsa endeksiyle makroekonomik değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğu gözlemlenmiştir.

Ndlovu vd. (2018), Ocak 1981-2016 Nisan dönemlerini kapsayan çalışmalarında makroekonomik etkenlerin Johannesburg pay senedi fiyatlarına etkisini araştırmışlardır. Çalışmada kullanılan analiz yöntemleri etki-tepki analizi ve VECM yöntemidir. Yapılan çalışma sonucunda elde edilen veriler uzun dönemde pay senedi fiyatları ile faiz oranları, enflasyon ve para arzı değişkenleri arasında pozitif yönde ilişki varken, pay senedi ve döviz kuru fiyatları arasında negatif yönde bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Cingöz ve Kendirli (2019), Ocak 2006 ile Haziran 2018 dönemleri kapsayan çalışmalarında eşbütünleşme analizini kullanmışlardır. Çalışmanın sonucunda buldukları sonuç doğrultusunda dolar kuru ve BİST 100 pay senedi endeksi arasında anlamlı ilişkinin olduğunu tespit etmişlerdir. BİST 100 endeksi ve dolar kurundaki değişmelerin altın fiyatına uzun dönemde etkisi bulunurken, kısa dönemde aralarında anlamlı bir ilişki olmadığı saptanmıştır.

Liang vd. (2020), aralarında VIX'in de bulunduğu üç çeşit belirsizlik endeksinin Asya pay senedi piyasaları üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Asimetrik ilişkileri NARDL yöntemi ile incelemişlerdir. Yapılan araştırma neticesinde belirsizlik endekslerinde meydana gelen yükselişlerin pay senedi fiyatlarında düşümlere neden olduğu görülmüştür.

Kocabıyık ve Fattah (2020), ABD ve Türkiye'de makroekonomik faktörlerin pay senedi fiyatları üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Toda-Yamamoto nedensellik analizi kullanılarak yapılan araştırmanın sonuçlarına göre BİST100 ile döviz kuru ve para arzı arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi; TÜFE'den BİST100'e, BİST100'den ise ihracatın ithalatı karşılama oranı ve faiz oranına ise tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu saptanmıştır.

Abakah vd. (2022), Markov switching kopula yöntemi kullanarak 15 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke piyasalarında VIX, EPU ve GRP gibi belirsizlik etkenlerinin pay senedi fiyatlarına olan etkileri incelenmiştir. Politika belirsizliği, hisse senedi piyasası oynaklığı ve jeopolitik riski incelenen piyasaya bağlı olarak risk-getiri ilişkisi üzerinde olumsuz etkilere sahip olduğuna dair sonuçlar bulunmuştur.

Duvar ve Eygü (2022), Ocak 2009- 2019 Aralık dönemi aylık veriler kullanılarak yapılan çalışmada, VAR modeli kullanılmıştır. Bulgular sonucunda BİST 100 endeksi, korku endeksi ile petrol fiyatları arasında nedensellik ilişkisi olmadığı görülürken, altın fiyatları, döviz kuru ve BİST 100 endeksi arasında ise tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu görülmüştür.

İlkhan vd. (2022), Mayıs 1986 ve Ekim 2021 dönemlerini kapsayan çalışmalarında ARDL testini kullanmışlardır. Yapılan çalışmanın sonucunda Türkiye piyasasında yatırım yapan yatırımcının uzun dönemde dolar, altın ve BİST 100'ün birlikte hareket etmemesinden dolayı üç varlığı yatırım aracı olarak seçtikleri takdirde portföylerinde çeşitlendirme yapamayacaklarını ve bu yöntem ile riskten kaçınamayacaklarını gözlemlemişlerdir.

2. Veri Seti, Yöntem ve Bulgular

Çalışmanın bu kısmında çalışmaya ilişkin veri seti, yöntem ve bulgulara değinilecektir.

2.1. Veri Seti

Çalışma kapsamında incelenen değişkenlere ilişkin veri 2011/Q1–2022/Q3 dönemini içermekte ve 47 çeyrekte oluşmaktadır. Çalışmanın analizinde iki farklı model oluşturulmuş olup, bu modellerle BİST-100 ve BİST-30 endeksi fiyatına etki eden faktörler karşılaştırılmıştır. Dolayısıyla, bu çalışma kapsamında bağımlı değişken olarak BİST-100 ve BİST-30 Endeksi fiyatları kullanılmıştır. Oluşturulan pay senedinin belirleyicilerine ilişkin her iki modelin karşılaştırılabilir olması için, bağımlı değişkenleri BİST-100 ve BİST-30 Endeksi fiyatı olan, bağımsız değişkenlerin ise bu endeksler üzerinde etkisi olması muhtemel değişkenler olarak belirlenmiştir. Değişkenlerin belirlenmesinde öncelikle aralarındaki korelasyon ilişkisi incelenmiş ve yüksek korelasyona sahip bağımsız değişkenlerden bazıları model dışında bırakılmış, aralarında yüksek korelasyon ilişkisi olmayan bağımsız değişkenlerden oluşan, BİST-100 ve BİST-30 Endeksi fiyatının belirleyicilerini açıklamada kullanılabilecek model tahmin edilmiştir. Tahmin için oluşturulan modelde bağımsız değişkenler olarak Dolar/TL kuru, 3 aya kadar vadeli mevduata ödenen faiz, altın ons fiyatı ve Avrupa Brent petrol fiyatı kullanılmıştır. Çalışmanın analizinde BİST-100 endeksi fiyatı, BİST-30 endeksi fiyatı, Altın ons fiyatı ve Brent petrol fiyatı değişkenlerinin logaritmaları alınmak suretiyle kullanılmıştır. Aşağıda Tablo 1'de analizde kullanılan bu değişkenlere ilişkin açıklamalara yer verilmiştir.

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Değişkenler ve Açıklamaları

	Değişkenler	Kısaltma	İşaret Beklentisi
Bağımlı	BİST-100 Endeksi Fiyatı	BİST100	
Değişkenler	BİST-30 Endeksi Fiyatı	BİST30	

Bağımsız Değişkenler	Dolar/TL	Dolar	Pozitif
	3 ay vadeli faiz	Faiz	Negatif
	Altın Ons Fiyatı	Altın	Negatif
	Brent Petrol Fiyatı	Brent	Pozitif

Çalışmanın analizinde kullanılan veri setinin oluşturulmasında, T. C. Merkez Bankası ve Thomson Reuters veri tabanı kullanılmıştır. Çalışmanın analizinde Eviews programından yararlanılmıştır.

2.2.Yöntem

Zaman serisi kavramı, gözlemlenen değişkenlerin almış olduğu değerlerin zamana göre sıralanmasıyla elde edilen seriler şeklinde tanımlanabilir (Akgül, 1994: 57). Serinin ortalamasının ve varyansının sabit olması ve gecikmeli iki zaman serisi periyodundaki değişkenlerin kovaryansının zamana değil değişkenler arasındaki gecikmeye bağlı olması zaman serisinin durağan olduğu anlamına gelmektedir (Şahbaz, 2007: 9).

Yapılan çalışmalar incelendiğinde, durağan olmayan serilerle çalışıldığında sahte regresyon problemiyle karşılaşılabilceği tespit edilmiştir. Durağan olmayan değişken serilerinin kullanılmasıyla elde edilen sonuçların yorumlanması, güvenilir olmayan sonuçlar ortaya çıkardığı gözlemlenmiştir. Bu sebeple zaman serileri ile gerçekleştirilen analizlerde değişkenlerin kendi arasındaki ilişkinin varlığı araştırılmadan önce analizde kullanılacak değişkenlerin zaman serisi özelliklerinin bilinmesi ondan sonra çalışmanın yapılması gerekmektedir. Uygulamada serilerin durağanlık özelliğinin test edilmesinde en sık kullanılan yöntemler Genişletilmiş Dickey ve Fuller (ADF) (1981) ve Phillips ve Perron (PP) (1988) testleridir (Altıntaş vd., 2008: 194-195).

Eş-bütünleşme değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin istatistiksel olarak sunulmasıdır. Eş-bütünleşme kısaca, birden fazla durağan olmayan değişkenler arasında durağan bir ilişkinin elde edilmesidir. Dolayısıyla eş-bütünleşme analizi durağan dışı değişkenler arasında uzun dönem veya denge ilişkisini gösteren parametrelerin tahmin edilmesinde kullanılan bir yaklaşımdır (Sevüktekin ve Çınar, 2017:557-559).

Analizlerde kullanılan zaman serilerinin sahte regresyona sebep olmaması için birim kök taşıması, yani durağan olmaları gerekmektedir. Durağan olmayan zaman serileri, farkı alınarak durağan hale getirildiğinde ise, veri özelliklerini kaybetmekte ve serinin taşıdığı kısa ve uzun dönemli ilişkiler ortadan kalkmaktadır. Bu durumda, seriler arasında uzun dönem ilişkisi oluşmayacaktır. Eşbütünleşme testleri ise, bu sorunları ortadan kaldıran bir yöntemdir (Sarıkovanlık vd., 2020: 127).

Pay senedi fiyatının belirleyicilerini tespit etmek amacıyla gerçekleştirilen çalışmanın analizinde ekonometrik yöntem olarak zaman serisi eş-bütünleşme analizi kullanılmıştır. Çalışmanın analizinin başlangıcında korelasyon analizi ile yüksek korelasyona dayalı bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağıntı sorunu olup olmadığı tespit edilmiş, yüksek korelasyona sahip bağımsız değişkenlerden bazıları analiz dışında bırakılmıştır. Eş-bütünleşme analizini gerçekleştirmek için öncelikle değişkenlerin durağan olup olmama durumları ADF ve PP birim kök testleri ile sınanmış, durağan olmadıklarının tespiti sonrasında uygun gecikmeye sahip VAR modelleri BİST-100 ve BİST-30 Endeksi modelleri için oluşturulmuştur. VAR modeli aracılığıyla çalışmanın değişkenleri arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı Johansen eş-bütünleşme testi ile belirlendikten sonra uzun dönem tahmin sonuçları FMOLS (Fully Modified Ordinary Least Squares) ile elde edilmiştir.

Borsa İstanbul'da pay senedi fiyatının belirleyicilerini tespit etmek amacıyla oluşturulan her iki model aşağıda gösterilmektedir.

Buna göre;

$$\text{Model 1 : } \ln \text{BİST100}_t = \alpha + \beta_1 \text{Faiz}_t + \beta_2 \text{Dolar}_t + \beta_3 \ln \text{Altın}_t + \beta_4 \ln \text{Brent}_t + \varepsilon_t$$

$$\text{Model 2 : } \ln \text{BİST30}_t = \alpha + \beta_1 \text{Faiz}_t + \beta_2 \text{Dolar}_t + \beta_3 \ln \text{Altın}_t + \beta_4 \ln \text{Brent}_t + \varepsilon_t$$

Yukarıda oluşturulan pay senedi fiyatlarının belirleyicilerine ilişkin denklemde, α ; sabit katsayısı, β ; t zamandaki bağımsız değişkenlere ilişkin eğim katsayılarını, ε ; bağımsız özdeş dağılmış hata terimlerini temsil etmektedir.

2.3.Bulgular

Çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin betimleyici istatistikler Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2. Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

	BİST100	BİST30	FAİZ	DOLAR	ALTIN	BRENT
Ortalama	024.855	1207.092	12.82035	4.855128	1462.151	76.38191
Medyan	858.9899	1061.498	10.93667	3.471171	1333.747	69.02000

Maksimum	3179.990	3457.600	24.43000	18.29794	1910.910	123.4100
Minimum	512.6662	616.9830	6.766667	1.578467	1101.193	14.85000
Std. Sapma	505.4428	523.1653	4.425787	3.999587	247.2279	28.13490
Çarpıklık	2.453151	2.432681	0.915033	1.885009	0.401285	0.026392
Basıklık	9.601377	9.804720	2.748992	6.149194	1.680685	1.836794
Jarque-Bera	132.4812	137.0363	6.682124	47.25547	4.670059	2.655177
Olasılık	0.000000	0.000000	0.035399	0.000000	0.096808	0.265116
Gözlem	47	47	47	47	47	47

Yukarıda Tablo 2'de analiz kapsamında incelenen 2 modele ait çalışmanın değişkenleri olan BİST100, BİST30, Faiz, Dolar, Altın ve Brent 47 gözlemden oluşmaktadır. Analiz dönemi dikkate alındığında, iki modele ait bağımlı değişkenler olan BİST100 ve BİST30'un ortalama, en büyük ve en küçük değeri sırasıyla; 1024.85, 3179.99, 512.66 ve 1207.09, 3457.60, 616.98 şeklinde gerçekleşmiştir. Çalışmada kullanılan faiz değişkeninin ortalama, en büyük ve en küçük değeri sırasıyla; 12.82, 24.43 ve 6.76'dır. Dolar değişkeninin bu dönemde ortalama, en büyük ve en küçük değeri sırasıyla; 4.85, 18.29 ve 1.57'dir. Ons Altın fiyatı ortalama, en büyük ve en küçük değeri sırasıyla; 1462.15, 1910 ve 1101 Dolar olurken, son olarak Brent petrol fiyatı bu dönemde ortalama, en büyük ve en küçük değeri sırasıyla; 76.38, 123.41 ve 14.85 Dolar olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 3. Model 1'de Yer Alan Değişkenlere İlişkin Korelasyon Analizi Sonuçları

	BİST100	FAİZ	DOLAR	ALTIN	BRENT
BİST100	1				
FAİZ	0.545	1			
DOLAR	0.957	0.632	1		
ALTIN	0.509	0.144	0.559	1	
BRENT	0.017	-0.170	-0.041	0.302	1

Model 1'de yer alan değişkenlere ilişkin korelasyon analizi sonuçları yukarıdaki tabloda gösterilmektedir. Tablo 3'de bağımsız değişkenler arasındaki korelasyon ilişkisi incelendiğinde Dolar ve Faiz arasındaki 0.63 düzeyindeki oranın en yüksek korelasyon olduğu görülmektedir. Bağımsız değişkenler arasındaki korelasyon 0.80 ve üzeri olmadığından bu bağımsız değişkenlerle oluşturulacak modelde çoklu doğrusal bağıntı sorununun olmayacağı görülmektedir. Ayrıca bağımlı değişken olan BİST-100 Endeksi fiyatı ile Dolar bağımsız değişkeni arasındaki korelasyonun 0.95 olması, Dolar değişkeninin Bist100 endeksi fiyatındaki değişimleri açıklamakta önemli bir değişken olabileceği bilgisini vermektedir.

Tablo 4. Model 2'de Yer Alan Değişkenlere İlişkin Korelasyon Analizi Sonuçları

	BİST30	FAİZ	DOLAR	ALTIN	BRENT
BİST30	1				
FAİZ	0.558	1			
DOLAR	0.947	0.632	1		
ALTIN	0.460	0.144	0.559	1	
BRENT	0.0001	-0.170	-0.041	0.302	1

Model 2'de yer alan değişkenlere ilişkin korelasyon analizi sonuçları Tablo 4'te gösterilmektedir. Tabloda bağımsız değişkenler arasındaki korelasyon ilişkisi incelendiğinde bağımsız değişkenler arasında yüksek korelasyon ilişkisi görülmemektedir. Ayrıca bağımlı değişken olan BİST-30 Endeksi fiyatı ile Dolar bağımsız değişkeni arasındaki korelasyonun 0.94 olması, Dolar değişkeninin Bist30 endeksi fiyatındaki değişimleri açıklamakta önemli bir değişken olabileceği bilgisini vermektedir.

Tablo 5. Model 1 ve 2'de Yer Alan Değişkenlere İlişkin Varyans Artırma Faktörü (Vif) Analizi Sonuçları

Değişkenler	Varyans Katsayısı	Merkezi Olmayan VIF Değeri	Merkezi VIF Değeri
Faiz	51.55517	17.91804	1.871625
Dolar	91.83037	6.821735	2.722590
Altın	0.016483	68.59833	1.867235
Brent	0.811682	10.15834	1.190810
C	36983.71	70.03516	NA

Tablo 5'te Model 1 ve 2'ye ilişkin merkezi VIF değerleri her iki modelde de bağımsız değişkenler ortak olduğu için birlikte verilmiştir. Tabloda görüldüğü üzere merkezi VIF değerleri incelendiğinde, bağımsız değişkenlerin merkezi VIF değerlerinin 5'ten küçük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Tablo 5'te yer alan bağımsız değişkenler kullanılarak oluşturulacak model çoklu doğrusal bağıntı açısından sorun oluşturmayacaktır.

Alanyazında, değişkenlerin durağanlık (birim kök) özelliklerinin sınanmasında çoğunlukla ADF ve PP birim kök testleri kullanılmaktadır. Bu testlere ilişkin sonuçlar aşağıda Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	ADF Testi		PP Testi		KARAR
	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli	
LNBIŞT100	1.327(0.998)	-0.632(0.972)	2.326(0.999)	-0.632(0.972)	Durağan Değil
ΔLNBIŞT100	-7.073(0.000)	-7.571(0.000)	-7.073(0.000)	-7.565(0.000)	Durağan
LNBIŞT30	0.872(0.994)	-1.119(0.914)	1.574(0.999)	-0.864(0.951)	Durağan Değil
ΔLNBIŞT30	-7.449(0.000)	-7.819(0.000)	-7.449(0.000)	-7.806(0.000)	Durağan
FAİZ	-2.265(0.187)	-3.861(0.022)	-1.835(0.359)	-2.766(0.216)	Durağan Değil
ΔFAİZ	-5.589(0.000)	-5.582(0.000)	-4.268(0.001)	-4.224(0.008)	Durağan
DOLAR	3.779(1.000)	1.669(1.000)	6.028(1.000)	2.880(1.000)	Durağan Değil
ΔDOLAR	-2.30(0.175)	-6.900(0.000)	-5.897(0.000)	-6.928(0.000)	Durağan
LNALTIN	-0.886(0.783)	-1.118(0.914)	-1.085(0.713)	-1.118(0.914)	Durağan Değil
ΔLNALTIN	-4.762(0.000)	-4.792(0.001)	-4.668(0.000)	-4.541(0.003)	Durağan
LNBRENT	-2.859(0.058)	-2.856(0.185)	-2.771(0.070)	-2.822(0.196)	Durağan Değil
ΔLNBRENT	-9.642(0.000)	-9.672(0.000)	-9.818(0.000)	-10.05(0.000)	Durağan

Not: Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir. 'Δ' sembolü fark işlemini göstermektedir.

Tablo 6'da yer alan ADF ve PP birim kök testi sonuçlarına göre, BIŞT100, BIŞT30, Faiz, Dolar, Altın ve Brent serisinin birim köke sahip olduğuna (seri durağan değildir) ilişkin H_0 temel hipotezi reddedilememektedir. Başka bir ifadeyle bu değişkenlerin durağan olmadığı ifade edilebilir. Durağan olmayan serilerin birinci dereceden farkları alınarak ADF ve PP birim kök testleri uygulandığında birim köke sahip olduğuna (seri durağan değildir) ilişkin H_0 temel hipotezi reddedilmektedir. Sonuçta tüm değişkenler birinci farklarında durağan hale gelmektedir.

Eş-bütünleşme analizine geçmeden önce uygun gecikmeye sahip Vektör otoregresif (VAR) modelinin belirlenmesi gerekir. VAR modelinde kullanılacak gecikme değerinin tespiti, çeşitli bilgi kriterleri kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Her iki model için gerçekleştirilen uygun gecikmeye sahip VAR modeli sonuçları aşağıda Tablo 7 ve Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 7. Model 1 için VAR Modeli Uygun Gecikme Uzunluğunun Tespit Edilmesi

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-196.8372	NA	0.008217	9.387779	9.592570	9.463299
1	-21.03574	302.5421	7.46e-06	2.373755	3.602500*	2.826878
2	14.67950	53.15757*	4.76e-06*	1.875372*	4.128070	2.706097*
3	34.10112	24.38994	7.02e-06	2.134832	5.411483	3.343160
4	62.82916	29.39614	7.71e-06	1.961434	6.262039	3.547364

Not: ** İlgili kriterler tarafından seçilen gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Model 1'de bilgi kriterlerinin çoğunluğu (LR, FPE, AIC ve HQ) açısından uygun gecikme değeri iki olarak saptanmıştır.

Tablo 8. Model 2 için VAR Modeli Uygun Gecikme Uzunluğunun Tespit Edilmesi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-212.3978	NA	0.016944	10.11153	10.31632	10.18705
1	-38.24740	299.7007	1.66e-05*	3.174298	4.403042*	3.627421*

2	-12.71335	38.00416	1.70e-05	3.149458	5.402156	3.980184
3	4.514006	21.63436	2.78e-05	3.510976	6.787628	4.719304
4	42.94606	39.32583*	1.94e-05	2.886230*	7.186835	4.472160

Not: ** İlgili kriterler tarafından seçilen gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Model 2'de bilgi kriterlerinin çoğunluğu (FPE, SC ve HQ) açısından uygun gecikme değeri iki olarak saptanmıştır.

Her iki model için uygun gecikmeye sahip VAR modelinin belirlenmesinden sonra, analizde kullanılan değişkenler aynı dereceden I(1) bütünlük olduklarından, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı Johansen eşbütünlük testi ile sınanmıştır. Johansen eşbütünlük testi sonuçları her iki model için aşağıda Tablo 9 ve 10'da gösterilmektedir.

Tablo 9. Model 1 için Johansen Eş-bütünlük Testi Sonuçları

Denklem Sayısı	Eigenvalue Değerleri	Trace İstatistiği	Kritik Değer(%5)	Olasılık
r=0	0.491526	77.01769	76.97277	0.0496
r≤1	0.387268	46.58237	54.07904	0.1963
r≤2	0.278003	24.54010	35.19275	0.4285
r≤3	0.137604	9.882031	20.26184	0.6514
r≤4	0.069060	3.220205	9.164546	0.5404

Tablo 9'da yer alan johansen eş-bütünlük sonuçlarına göre InBİST-100 ile Faiz, Dolar, InAltın ve InBrent değişkenleri arasında bir tane eş-bütünlük vektör bulunmaktadır.

Tablo 10. Model 2 için Johansen Eş-bütünlük Testi Sonuçları

Denklem Sayısı	Eigenvalue Değerleri	Trace İstatistiği	Kritik Değer(%5)	Olasılık
r=0	0.579439	82.37006	76.97277	0.0182
r≤1	0.361712	43.39257	54.07904	0.3127
r≤2	0.244572	23.18910	35.19275	0.5158
r≤3	0.141028	10.56791	20.26184	0.5841
r≤4	0.079487	3.727063	9.164546	0.4543

Tablo 10'da yer alan Johansen eş-bütünlük sonuçlarına göre InBİST-30 ile Faiz, Dolar, InAltın ve InBrent değişkenleri arasında bir tane eş-bütünlük vektör bulunmaktadır.

Johansen eş-bütünlük testi uygulandıktan sonra bu ilişkilerin sapmasız katsayılarını tahmin etmek üzere FMOLS yöntemi kullanılmıştır. Model 1 ve 2'ye ilişkin FMOLS tahmin sonuçları aşağıda Tablo 11 ve 12'de verilmektedir.

Tablo 11. Model 1 FMOLS Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistiği	Olasılık
FAİZ	-0.019091	0.006283	-3.038366	0.0042***
DOLAR	0.057379	0.010501	5.463898	0.0000***
LNALTIN	-0.253952	0.135640	-1.872247	0.0685*
LNBRENT	0.200479	0.061619	3.253542	0.0023***
Sabit	7.388503	0.945683	7.812875	0.0000
Trend	0.018403	0.003810	4.830071	0.0000
R ²	0.93			

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyindeki istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

Yukarıdaki tabloda BİST100 Endeksi fiyatına etki eden faktörlere ilişkin FMOLS tahmin sonuçları verilmektedir.

Model 1 sonuçlarına ilişkin bağımsız değişkenlere ait katsayılar dikkate alındığında, çalışmada bağımlı değişken olarak kullanılan LNBİST100 değişkeniyle Faiz değişkeni arasında %1 seviyesinde istatistiki olarak anlamlı güçlü negatif ilişki tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle, 3 aylık mevduatlara ödenen faiz %1 arttığında LNBİST100 endeksi fiyatı %0.019 azalmaktadır. Bu sonuç, vadeli mevduat yatırımının yatırımcıların tercihlerinde alternatif riski daha düşük bir yatırım aracı olduğunu, vadeli mevduatlara uygulanan faiz oranlarının artırılması durumunda LNBİST-100 endeksinde pay senedi yatırımları bulunan yatırımcıların, yatırımlarının bir kısmını vadeli mevduata aktarabileceklerini göstermektedir.

LNBİST100 değişkeni ile Dolar değişkeni arasında istatistiki olarak %1 düzeyinde anlamlı güçlü pozitif ilişkiye sahip olduğu saptanmıştır. Başka bir ifadeyle, Dolar/TL kuru %1 arttığında LNBİST100 endeksi fiyatı %0.057 artmaktadır. Bu sonuç,

Dolar kurunda yaşanacak artışın ülkedeki şirketler üzerinde öncelikle maliyet artışı yaşanmasına daha sonrasında ise şirketlerin bu maliyetleri tüketicilere yansıtması sonrası şirketlerin bilançolarındaki kârlılığın LNBİST-100 endeksi fiyatlarına pozitif yönde yansıtması olarak ifade edilebilir.

LNBİST100 değişkeni ile LNAİtın değişkeni arasında istatistiki olarak %10 düzeyinde anlamlı negatif bir ilişkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle, LNAİtın %1 arttığında LNBİST100 endeksi fiyatı %0.25 azalmaktadır. Bu sonuç, altın yatırımının yatırımcıların tercihlerinde alternatif riski daha düşük bir yatırım aracı olduğunu, ülkemizde veya dünyada ekonomilerde yaşanabilecek resesyon veya savaş gibi durumlarda LNBİST-100 endeksinde pay senedi yatırımları bulunan yatırımcıların, yatırımlarının bir kısmını altına aktarabileceklerini göstermektedir.

LNBİST100 değişkeni ile LNBrent değişkeni arasında istatistiki olarak %1 düzeyinde anlamlı güçlü pozitif ilişkiye sahip olduğu bulunmuştur. Başka bir ifadeyle, Petrol fiyatları (LNBrent) %1 arttığında BİST100 endeksi fiyatı da %0.20 artmaktadır. Bu sonuç, Dolar değişkeni ile LNBİST100 arasındaki sonuca benzer şekilde yorumlanabilir. Petrol fiyatlarının artışı şirketlerin maliyetlerinde artışa sebep olacak ilerleyen süreçte bu maliyetlerin ürün fiyatlarına yansıtılması ve enflasyonist ortamın sonucunda şirket kârlılıklarının artışıyla BİST-100 endeksi üzerinde pozitif etkisi görülecektir.

Tablo 12. Model 2 FMOLS Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistiği	Olasılık
FAİZ	-0.014876	0.006723	-2.212610	0.0327**
DOLAR	0.052889	0.011237	4.706864	0.0000***
LNALTIN	-0.392027	0.145136	-2.701105	0.0101***
LNBRENT	0.197676	0.065932	2.998169	0.0047***
Sabit	8.592557	1.011885	8.491633	0.0000
Trend	0.016688	0.004077	4.093541	0.0002
R ²	0.91			

Yukarıda Tablo 12'de BİST-30 Endeksi fiyatına etki eden faktörlere ilişkin FMOLS tahmin sonuçları verilmektedir.

Model 2 sonuçlarına ilişkin bağımsız değişkenlere ait katsayılar dikkate alındığında, çalışmada bağımlı değişken olarak kullanılan LNBİST30 değişkeniyle Faiz değişkeni arasında istatistiki olarak %5 düzeyinde anlamlı güçlü negatif ilişkiye sahip olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle, 3 aylık mevduatlara ödenen faiz %1 arttığında LNBİST30 endeksi fiyatı %0.014 azalmaktadır. LNBİST30 değişkeni ile Dolar değişkeni arasında istatistiki olarak %1 düzeyinde anlamlı güçlü pozitif ilişkiye sahip olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle, Dolar/TL kuru %1 arttığında LNBİST30 endeksi fiyatı %0.052 artmaktadır. LNBİST30 değişkeni ile LNAİtın değişkeni arasında istatistiki olarak %1 düzeyinde anlamlı negatif bir ilişkiye sahip olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle, LNAİtın %1 arttığında LNBİST30 endeksi fiyatı %0.392 azalmaktadır. LNBİST30 değişkeni ile LNBrent değişkeni arasında istatistiki olarak %1 düzeyinde anlamlı güçlü pozitif ilişkiye sahip olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle, Petrol fiyatları (LNBrent) %1 arttığında LNBİST30 endeksi fiyatı da %0.197 artmaktadır.

Sonuç olarak, Borsa İstanbul - 100 ve Borsa İstanbul - 30 Endeksi Fiyatına etki eden faktörlerin araştırıldığı çalışmanın sonuçları bu iki endeks için karşılaştırıldığında;

- ✓ Her iki endeks fiyatına da benzer değişkenlerin aynı yönde etki ettikleri,
- ✓ Her iki endekse etki eden değişkenlerin katsayıları arasında anlamlı bir fark olmadığı, sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Pay senedi fiyatları ekonomik faaliyetlerin gelecekteki önemli göstergesi olarak kabul görmektedir. Bu sebeple değişkenler ve pay senedi fiyatları arasındaki etkileşimler büyük önem taşımaktadır. Ülkelerin makroekonomik politikalarının belirlenmesinde para arzı ve faiz oranı gibi makroekonomik değişkenlerdeki ayarlamalar pay senedi fiyatlarını etkileyebilir.

Bu çalışmanın amacı, pay senedi fiyatının belirleyicilerinin tespit edilerek Borsa İstanbul -100 ve Borsa İstanbul - 30 Endeksi fiyatına etki eden faktörlerin farklılık içerip içermediğinin tespit edilmesidir. Bu amaçla çalışmanın analizinde, pay senetleri üzerinde etkisi olduğu düşünülen muhtemel makroekonomik değişkenler dikkate alınmıştır. Çalışmanın modeline ilişkin veriler 2011/Q1-2022/Q3 dönemini kapsamakta ve 47 çeyrek dönemlik bir veri setinden oluşmaktadır. Çalışmada pay senedi fiyatlarını temsil eden iki tane bağımlı değişken kullanılmıştır. Bu değişkenler BİST-100 ve BİST-30 Endeksi fiyatıdır. Bağımsız değişkenler olarak ise; Dolar/TL kuru, 3 aya kadar vadeli mevduata ödenen faiz, altın ons fiyatı ve Avrupa Brent petrol fiyatı kullanılmıştır.

Çalışmada modeller oluşturulmadan önce bağımsız değişkenlerin kendi aralarındaki korelasyon ilişkileri incelenmiş, yüksek korelasyon ilişkisi olması durumunda yüksek korelasyona sahip bağımsız değişkenlerden birisi çoklu doğrusal

bağıntı sorunu yaşanmaması için model dışında bırakılmıştır. Tüm değişkenlerin durağanlıkları ADF ve PP birim kök testleri ile sınanmış tüm değişkenlerin birinci farklarında durağan oldukları tespit edilmiştir. Uygun gecikmeye sahip VAR modelinin oluşturulması ve Johansen eş-bütünleşme testleri sonucunda her iki model için bir tane eş-bütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. En son aşamada ise FMOLS ile tahmin sonuçları gerçekleştirilmiştir.

Çalışmaya ilişkin Model 1 sonuçlarına göre, modelde bağımlı değişken olarak yer alan LNBİST100 değişkeni ile Faiz değişkeni arasında istatistiki olarak %1 düzeyinde anlamlı güçlü negatif ilişkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle, 3 aylık mevduatlara ödenen faiz %1 arttığında LNBİST100 endeksi fiyatı %0.019 azalmaktadır. LNBİST100 değişkeni ile Dolar değişkeni arasında istatistiki olarak %1 düzeyinde anlamlı güçlü pozitif ilişkiye sahip olduğu saptanmıştır. Dolar/TL kuru %1 arttığında LNBİST100 endeksi fiyatı %0.057 artmaktadır. LNBİST100 değişkeni ile LNAItın değişkeni arasında istatistiki olarak %10 düzeyinde anlamlı negatif bir ilişkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. LNAItın %1 arttığında LNBİST100 endeksi fiyatı %0.25 azalmaktadır. LNBİST100 değişkeni ile LNBrent değişkeni arasında istatistiki olarak %1 düzeyinde anlamlı güçlü pozitif ilişkiye sahip olduğu bulunmuştur. Petrol fiyatları (INBrent) %1 arttığında LNBİST100 endeksi fiyatı da %0.20 artmaktadır.

Çalışmaya ilişkin Model 2 sonuçlarına göre ise, modelde bağımlı değişken olarak yer alan LNBİST30 değişkeni ile Faiz değişkeni arasında istatistiki olarak %5 düzeyinde anlamlı güçlü negatif ilişkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle, 3 aylık mevduatlara ödenen faiz %1 arttığında LNBİST30 endeksi fiyatı %0.014 azalmaktadır. LNBİST30 değişkeni ile Dolar değişkeni arasında istatistiki olarak %1 düzeyinde anlamlı güçlü pozitif ilişkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Dolar/TL kuru %1 arttığında LNBİST30 endeksi fiyatı %0.052 artmaktadır. LNBİST30 değişkeni ile LNAItın değişkeni arasında istatistiki olarak %1 düzeyinde anlamlı negatif bir ilişkiye sahip olduğu görülmektedir. LNAItın %1 arttığında LNBİST30 endeksi fiyatı %0.392 azalmaktadır. LNBİST30 değişkeni ile LNBrent değişkeni arasında istatistiki olarak %1 düzeyinde anlamlı güçlü pozitif ilişkiye sahip olduğu görülmektedir. Petrol fiyatları (LNBrent) %1 arttığında LNBİST30 endeksi fiyatı da %0.197 artmaktadır.

Sonuç olarak, Borsa İstanbul-100 ve Borsa İstanbul-30 Endeksi Fiyatına etki eden faktörlerin araştırıldığı çalışmanın sonuçları bu iki endeks için karşılaştırıldığında;

- ✓ Her iki endeks fiyatına da benzer değişkenlerin aynı yönde etki ettikleri,
- ✓ Her iki endekse etki eden değişkenlerin katsayıları arasında anlamlı bir fark olmadığı,
- ✓ Her iki endeks için de mevduatlara ödenen faiz ve altının ülkemizdeki borsa yatırımcılarının tercihlerinde alternatif bir yatırım aracı olduğu,
- ✓ Kur ve Brent petrolde yaşanabilecek bir artışın, farklı değerlerde olsa da her iki endeks fiyatlarını arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bu çalışmanın bulguları, seçilen örneklem ve veri dönemi ile kısıtlıdır. Sonraki çalışmalarda, Borsa İstanbul'da yer alan diğer endekslere etki eden faktörlerin ayrışıp ayrışmadığı karşılaştırılabilir.

Kaynakça

- Abakah, E. J. A., Tiwari, A. K., Alagidede, I. P., & Gil-Alana, L. A. (2022). *Re-examination of risk-return dynamics in international equity markets and the role of policy uncertainty, geopolitical risk and vix: evidence using markov-switching copulas*. Finance Research Letters, 102535.
- Akgül, I. (1994). Zaman serisi analizi ve öngörü modelleri. *Öneri Dergisi*, 1(1), 52-69.
- Alam, N. (2017). Analysis of the impact of select macroeconomic variables on the indian stock market: a heteroscedastic cointegration approach. *Business and Economic Horizons*, 13(1), 119-127.
- Altınbaş, H., Kutay, N., & Akkaya, C. (2015). Makroekonomik faktörlerin hisse senedi piyasaları üzerindeki etkisi: Borsa İstanbul üzerinde bir uygulama. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2), 30-48.
- Altıntaş, H., Çetintaş, H., & Taban, S. (2008). Türkiye'de bütçe açığı, parasal büyüme ve enflasyon arasındaki ilişkinin ekonometrik analizi: 1992–2006. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (8), 185-208.
- Ayaydın, H., & Dağlı, H. (2012). Gelişen piyasalarda hisse senedi getirisini etkileyen makroekonomik değişkenler üzerine bir inceleme: panel veri analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(3-4), 45-66.

- Cingöz, F., & Kendirli, S. (2019). Altın fiyatları, döviz kuru ve Borsa İstanbul arasındaki ilişki. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (4), 545-554.
- Çomaklı Duvar, N.Ç., & Eygü, H. (2022). Türkiye'de Borsa endeksinin seçili değişkenlerle ilişkisinin analizi. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(25), 102-122.
- Doğan B. B. (2010). Ticaret borsacılığının dünyada ve Türkiye'deki gelişim süreçlerine genel bir bakış. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(1), 43-61.
- Durğut, E., & Arıcı, N. D. (2022). Seçili makroekonomik göstergelerin hisse senedi piyasalarına etkisi: Türkiye örneği. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(3), 552-564.
- İlkhan, C., Çevikgil, D., Aydın, B., & Zeren, F. (2022). Altın fiyatları, ABD doları ve BIST 100 Endeksi arasındaki ilişkinin incelenmesi: Türkiye örneği. *Malatya Turgut Özal Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(1), 46-53.
- Kocabıyık, T., & Fattah, A. S. (2020). Makroekonomik değişkenlerin borsa endeksleri üzerine etkisi: Türkiye ve ABD karşılaştırması. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 12(22), 116-151.
- Liang, C. C., Troy, C., & Rouyer, E. (2020). US Uncertainty and asian stock prices: evidence from the asymmetric NARDL Model. *The North American Journal of Economics and Finance*, 51, 101046.
- Ndlovu, B., Faısa, F., Resatoglu, N. G., & Türsoy, T. (2018). The impact macroeconomic variables on stock returns: a case of the johannesburg stock exchange. *Romanian Statistical Review*, 2, 87-104.
- Sarıkovanlık, V., Koy, A., Akkaya, M., Yıldırım H.H., & Kantar, L. (2020). *Finans biliminde ekonometri uygulamaları. İstanbul: Seçkin Yayınları.*
- Sayılgan, Ş. (1994). Demokratik ekonomi ve borsa. *Marmara İletişim Dergisi*, (6), 27-37.
- Sevüktekin, M., & Çınar, M. (2017). *Ekonometrik zaman serileri analizi. Bursa: Dora Basım-Yayın Dağıtım Ltd. Şti.*
- Şahbaz, Ü. (2007). *Zaman serilerinde nedensellik analizi (Türkiye'de ekonomik büyüme ve turizm gelirleri arasındaki ilişkinin nedensellik analizi). Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.*
- <http://www.kutbo.org.tr/KURUMSAL/WebSitesiAyd%C4%B1nlatmaMetni/tabid/18218/Default.aspx/> Erişim Tarihi 06/03/2023
- <https://www.borsaistanbul.com/tr/sayfa/27/tarihsel-gelismeler/> Erişim Tarihi 06/03/2023

Extended Abstract

Aim and Scope

Stock markets have many basic functions such as providing liquidity to an economy, spreading capital to the base, facilitating structural changes in the economy and creating resources for the economy. Companies can obtain the financial funds they need in order to continue their activities in many different ways. Sometimes companies that meet their funding needs through the use of external financing, and sometimes they may apply to their shareholders for their funding needs. Meeting the demand for funds with equity capital; It can be provided by the capital increase of the existing partners of the enterprise or by the recruitment of new partners to the enterprise. Stock prices are accepted as an important indicator of economic activity in the future. For this reason, the interactions between variables and stock prices are of great importance. In determining the macroeconomic policies of countries, adjustments in macroeconomic variables such as money supply and interest rates may affect stock prices. Therefore, it is important to determine the macroeconomic factors that affect the stock market prices. The aim of this study is to determine the determinants of the stock price and to compare the factors affecting the price of Borsa İstanbul-100 and Borsa İstanbul-30 Index. The data regarding the model of the study covers the period of 2011/Q1-2022/Q3 and consists of a 47 quarterly data set. In the study, BIST-100 and BIST-30 index price as the dependent variable representing the stock prices, and as independent variables; Dollar/TL rate, interest paid on time deposits up to 3 months, gold ounce price and European Brent oil price are used. The existence of a long-term relationship between the variables was determined by the Johansen cointegration test. It was found that there was no significant difference for the index. When the results of the study investigating the factors affecting the price of Borsa İstanbul - 100 and Borsa İstanbul - 30 Index are compared for these two indices, it is seen that similar variables affect both index prices in the same direction, there is no significant difference between the coefficients of the variables affecting both indices. For the index, it has been concluded that interest paid to deposits and gold are an alternative investment tool in the preferences of stock market investors in our country, and that an increase in exchange rate and Brent oil increases the prices of both indices, although at different values.

Methods

Time series cointegration analysis was used as an econometric method in the analysis of the study carried out to determine the determinants of the stock price. At the beginning of the analysis of the study, it was determined whether there was a multicollinearity problem between the correlation analysis and the independent variables based on high correlation, and some of the independent variables with high correlation were excluded from the analysis. In order to perform the cointegration analysis, first of all, whether the variables are stationary or not were tested with ADF and PP unit root tests, and after determining that they are not stationary, VAR models with appropriate lag were created for BIST-100 and BIST-30 Index models. After determining the existence of a long-term relationship between the variables of the study by means of the VAR model with the Johansen cointegration test, the long-term estimation results were obtained with FMOLS (Fully Modified Ordinary Least Squares).

Findings

According to the Model 1 results of the study, it was determined that there is a statistically significant 1% level of strong negative relationship between the LNBIST100 variable, which is the dependent variable in the model, and the Interest variable. In other words, when the interest paid on 3-month deposits increases by 1%, the price of the LNBIST100 index decreases by 0.019%. It was determined that there is a statistically significant and strong positive relationship at the level of 1% between the LNBIST100 variable and the Dollar variable. When the USD/TL rate increases by 1%, the price of the LNBIST100 index increases by 0.057%. It was determined that there was a statistically significant 10% negative relationship between the LNBIST100 variable and the LNGold variable. When LNGold increases by 1%, the price of LNBIST100 index decreases by 0.25%. It was found that there is a statistically significant and strong positive correlation at the level of 1% between the LNBIST100 variable and the LNBrent variable. When oil prices (INBrent) increase by 1%, the price of LNBIST100 index also increases by 0.20%. According to the Model 2 results of the study, it was determined that there was a statistically significant 5% negative relationship between the LNBIST30 variable, which is the dependent variable in the model, and the Interest variable. In other words, when the interest paid on 3-month deposits increases by 1%, the price of the LNBIST30 index decreases by 0.014%. It has been determined that there is a statistically significant and strong positive relationship at the level of 1% between the LNBIST30 variable and the Dollar variable. When the USD/TL rate increases by 1%, the price of the LNBIST30 index increases by 0.052%. It is seen that there is a statistically significant negative relationship at the level of 1% between the LNBIST30 variable and the LNGold variable. When LNGold increases by 1%, the price of LNBIST30 index decreases by 0.392%. It is seen that there is a statistically significant and strong positive relationship at the level of 1% between the LNBIST30 variable and the LNBrent variable. When oil prices (LNBrent) increase by 1%, the price of LNBIST30 index increases by 0.197%.

Conclusion

The aim of this study is to determine the determinants of the stock price and to determine whether the factors affecting the price of Borsa İstanbul -100 and Borsa İstanbul-30 Index are different. For this purpose, possible macroeconomic variables that are thought to have an impact on stocks are taken into account in the analysis of the study. The data regarding the model of the study covers the period of 2011/Q1-2022/Q3 and consists of a 47 quarterly data set. Two dependent variables representing stock prices were used in the study. These variables are BIST-100 and BIST-30 Index prices. As independent variables; Dollar/TL rate, interest paid on time deposits up to 3 months, gold ounce price and European Brent oil price are used. The existence of a long-term relationship between the variables was determined by the Johansen cointegration test. It was found that there was no significant difference for the index. When the results of the study investigating the factors affecting the price of Borsa İstanbul-100 and Borsa İstanbul-30 Index are compared for these two indices, it is seen that similar variables affect both index prices in the same direction, there is no significant difference between the coefficients of the variables affecting both indices. For the index, it has been concluded that interest paid to deposits and gold are an alternative investment tool in the preferences of stock market investors in our country, and that an increase in exchange rate and brent oil increases the prices of both indices, although at different values.

Hesaplanmış Maddi Olmayan Değer Yöntemi ile Entelektüel Sermayenin Ölçülmesi: BİST Örneği¹

Measuring Intellectual Capital with Calculated Intangible Value Method: Evidence From BIST

Zekiye Aktaş², Furkan Serdar³

Öz

Bu çalışmanın amacı, Şubat 2023 itibarıyla BİST otomotiv ve BİST otomotiv yan sanayi sektörlerinde faaliyette bulunan firmaların entelektüel sermaye değerlerini ortaya koymaktır. Çalışmanın örneklemini, otomotiv sektöründe 8, otomotiv yan sanayi sektöründe 11 firmanın, 2019-2021 dönem sonu verileri oluşturmaktadır. Entelektüel sermayenin belirlenmesinde, hesaplanmış maddi olmayan değer yönteminden yararlanılmış olup, yedi aşamalı bir hesaplama süreci takip edilmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre, otomotiv sektöründe entelektüel sermaye değeri en fazla olan firmanın Doğu Otomotiv, otomotiv yan sanayi sektöründe ise Ege Endüstri olduğu belirlenmiştir. Türk Traktör otomotiv sektöründe entelektüel sermayeye en az yatırım yapan firma iken, otomotiv yan sanayi sektöründe bu firma Bosch Fren Sistemleri olmuştur. Genel olarak bakıldığında, entelektüel sermayesi yüksek olan firmalar ayrıca sektördeki en karlı firmalardır. Bu bağlamda, karlılıkla entelektüel sermaye arasında doğrusal bir ilişkinin varlığından bahsedilebilir. Diğer taraftan, maddi varlıklarla maddi varlık karlılığı arasında genel anlamda doğrusal bir ilişki olmadığı da tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Entelektüel Sermaye, Hesaplanmış Maddi Olmayan Değer Yöntemi, BİST.

Abstract

This study aims to reveal the intellectual capital values of firms operating in the BIST automotive and BIST automotive supplier industry sectors as of February 2023. The sample of the study consists of 2019-2021 period-end data of eight firms in the automotive sector and 11 firms in the automotive supply industry. To determine intellectual capital, the calculated intangible value method was utilized, and a seven-stage calculation process was followed. According to the findings from the study that Doğu Otomotiv has the highest value for intangible assets in the automotive sector and Ege Endüstri in the automotive supply industry. In the automotive sector, Türk Traktör invested the least in intellectual capital, while in the automotive supply industry, Bosch Brake Systems was the company that invested the least in intellectual capital. Firms with high intellectual capital are the most profitable firms in the sector. In this context, a linear relationship exists between profitability and intellectual capital: However, there is no linear relationship between tangible assets and return on tangible assets in general.

Keywords: Intellectual Capital, Calculated Intangible Value Method, BIST.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 07 / 04 / 2023

Accepted: 17 / 07 / 2023

¹ Bu çalışma, Avrasya 7. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde özet olarak sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

² Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, Türkiye, zekiyetemizer@ktu.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-4912-0412>

³ Arş. Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Samsun, Türkiye, furkan.serdar@omu.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0001-7643-1163>

Giriş

Sanayi toplumlarında emek, sermaye ve toprak gibi fiziksel varlıklar ekonomik düzen için önemli ve gerekli bileşenlerdir. Ancak, zamanla bilim ve teknoloji alanında değişimler yaşanmış (Venugopal ve M.V., 2015: 676), özellikle bilgi ekonomisinin getirdiği yeni ekonomik yapılanmanın da etkisiyle işletmelerin maddi olmayan varlıklarına maddi varlıklar kadar önem verilmeye başlanmıştır. Bu süreçte firma piyasa değeri ile defter değeri arasındaki fark giderek açılmış ve maddi olmayan duran varlıkların işletmelerin piyasa değerini belirleme güçleri önemli ölçüde artmıştır (Sullivan, 2000: 4-7).

“Fikri mülkiyet”, “entelektüel varlıklar”, “bilgiye dayalı varlıklar” olarak da adlandırılan entelektüel sermaye kavramı ilk olarak 1969 yılında John Kenneth Galbraith tarafından ortaya atılmıştır. Galbraith, entelektüel sermayenin yalnızca insan zekasının bir unsuru değil, aynı zamanda bir entelektüel faaliyetler bütünü olduğuna inanmaktadır (Pena, 2002: 180). Entelektüel sermaye, bu çerçevede ele alındığında tüm bilgi kaynaklarını (kültür, norm, grup dinamikleri, kabiliyetler, yazılımlar, bilgisayar programları ve akış şemaları) bir araya getirmekte (Ruth ve Bukowitz, 2001: 98) ve bu değerlerle entelektüel sermayenin firmanın kullanıcıları için fark yaratması sağlanabilmektedir (Meihami vd. 2013). Jafari (2013)’ye göre, entelektüel sermaye, firmaların finansal tablolarında görülmeyen, benzersiz ve taklit edilmeleri zor olan ticari markalar, patentler, insan sermayesi gibi değerlerin bir araya gelmesinden oluşur. Bu değerlerin etkin ve verimli kullanılması rekabet edebilirliğin ve sürdürülebilir kalkınmanın garantisini verir. Ayrıca entelektüel sermaye (bilgi, yetkinlikler vb.), daha iyi çalışma ortamının, destekleyici organizasyon kültürünün ve verimli iş sürecinin de zeminini hazırlamaya yardımcı önemli bir araçtır (Radenovic ve Krstic, 2017: 135).

Entelektüel sermaye; insan sermayesi, yapısal sermaye ve müşteri sermayesi olmak üzere üç bileşene ayrılmaktadır (Ting ve Lean, 2009; Pablos, 2002; Mehralian vd., 2012). İnsan sermayesi, insan zekasının ve firma inovasyonunun arkasındaki temel gücü, yapısal sermaye; insan sermayesine ait çalışmaların dönüştürülmesi yoluyla zenginlik yaratılmasını, müşteri sermayesi de firmanın müşterileri ile pozitif ilişki kurma yeteneğini ifade eder (Pulic ve Kolakovic, 2005: 5). Firma faaliyetlerinin yürütülmesinde çalışanların bilgi, beceri, uzmanlık ve deneyimlerden yararlanılması, yapılan işin her seviyesine çalışanların dahil edilmesi, çalışanların maliyet unsurundan ziyade firmaya değer katan varlıklar olarak görülmesi (insan sermayesi), müşterilerle kurulan ilişkilerin uzun süreli olmasına önem verilmesi, müşterilerin firmaya olan güven ve sadakat duygusunun artırılması, müşteri memnuniyetinin ölçülmesi ve geri dönütlerle uygun adımların atılması (müşteri sermayesi), yazılım, donanım, veri tabanları, networklar gibi bilgi kaynaklarına yatırım yapılması (yapısal sermaye), entelektüel sermayenin kapsamına girmektedir. Bu değerler çerçevesinde hareket eden firmaların, piyasada önemli bir rekabet üstünlüğü yakalayabilecekleri ve yüksek performans sergileyebilecekleri aşikardır.

Sürdürülebilirlik ve değer yaratmak için firmalar açısından önemli ve gerekli olan entelektüel sermayenin belirlenmesinde, finansal ölçütler gibi finansal olmayan ölçütlerden de yararlanılabilir. Tobin q, PD/DD, hesaplanmış maddi olmayan değer yöntemi ile entelektüel katma değer katsayısı yöntemi finansal ölçütler; teknoloji brokeri, DATI projesi, meritum projesi, bilgi muhasebesi-entelektüel sermaye hesap raporu, OECD projesi, atıfa göre ağırlıklandırılmış patentler modeli, entelektüel sermaye endeksi, maddi olmayan varlıkları izleme yöntemi, skandia klavuz modeli, dengeli puan kartı yöntemi, insan kaynakları maliyeti ve muhasebesi ile ekonomik katma değer yöntemi ise finansal olmayan ölçütler kapsamına girmektedir (Akkaya ve Balı, 2018).

1. Literatür Taraması

Yerli literatürde, entelektüel sermayenin hesaplanmış maddi olmayan değer yöntemi ile ölçüldüğü çalışma sayısı oldukça azdır. Bu çalışmalara kronolojik olarak aşağıda yer verilmiştir.

Zor ve Cengiz (2013) çalışmalarında, BİST enerji sektöründe işlem gören 5 enerji firmasının 2009-2011 yılları arasındaki verilerini kullanarak, entelektüel sermaye değerlerini hem hesaplanmış maddi olmayan değer hem de PD/DD yöntemlerine göre hesaplamışlardır. Hesaplanmış maddi olmayan değer yöntemi uygulanırken, zarar etmeleri nedeniyle, Ak Enerji ile Zorlu Enerji, analiz dışında bırakılmışlardır. Yöntem sonuçları, Ayen Enerji’nin en yüksek entelektüel sermayeye sahip olduğunu göstermiştir. Aksu Enerji ise, entelektüel sermayeye en az yatırım yapan firmadır. PD/DD yöntemi uygulanırken, tüm firmaların PD/DD oranları hesaplanmış ve en yüksek değere sahip olan firmanın Zorlu Enerji olduğu belirlenmiştir. Zor ve Cengiz (2013)’in araştırmalarında ulaştıkları diğer bir bulgu, entelektüel sermayenin ölçümünde kullanılan bu iki yöntem arasında sonuç bakımından doğrudan bir ilişki olmadığıdır.

Bölükbaşı (2014) tarafından yapılan çalışmada, Borsa İstanbul’da işlem gören 8 sigorta firmasının entelektüel sermaye değerleri, 2009-2011 dönemleri için araştırılmıştır. Zarar eden veya maddi varlık karlılığı sektörün maddi varlık karlılığı altında kalmış dört firma hesaplamaların dışında bırakılmış ve geriye kalan dört firma (Anadolu Hayat Emeklilik, Yapı Kredi Sigorta, Anadolu Sigorta ve Ak Sigorta) ile gerekli aşamalar takip edilmiştir. Yapılan değerlendirmeler, entelektüel sermaye yatırımları en fazla olan firmanın Anadolu Hayat Emeklilik olduğunu ortaya koymuştur. Anadolu Hayat Emeklilik’i, büyüklük

açısından takip eden diğer bir firma Yapı Kredi Sigorta'dır. Maddi olmayan varlık yatırımları en az olan firma ise Ak Sigorta'dır. Araştırmacı ayrıca çalışmasında, maddi varlık karlılığı sektörün maddi varlık karlılığı altında kalmış firmaların entelektüel sermaye yatırımlarının daha fazla olduğu, maddi varlık karlılığı sektörün karlılığı üstünde olan firmaların ise entelektüel sermaye yatırımlarının daha az olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur.

Kendirli ve Diker (2016), çalışmalarında BİST kağıt ve ambalaj sanayi sektöründe faaliyette bulunan 7 firmanın entelektüel sermayelerini tespit etmek için üç yöntemden yararlanmışlardır. Bunlar, PD/DD, ekonomik katma değer ve hesaplanmış maddi olmayan değer yöntemleridir. PD/DD yöntemine göre, entelektüel sermayesi en yüksek olan firma Kartonsan'dır. Alkim ve Olmuksan'ın entelektüel sermayeleri 1'in altındadır. Ekonomik katma değer yöntemine göre, sektördeki tüm firmaların entelektüel sermaye oranları negatif iken sadece Kartonsan firmasının pozitifdir. PD/DD ve ekonomik katma değer yöntemlerinde ele alınan yıl 2013'tür. Hesaplanmış maddi olmayan değer yönteminde, firmaların 2011-2012 ve 2013 yıllarına ait verileri kullanılmıştır. Toplam 7 firmadan, sadece maddi varlık karlılığı sektörün karlılığından yüksek olan üç firma analizde yer almıştır. Yönteme göre, entelektüel sermayeye en fazla yatırım yapan firmalar sırasıyla Kartonsan, Olmuksa ve Alkim'dir.

Kuğu (2016) tarafından yapılan çalışmada, BİST bilişim sektörü firmalarının 2013-2015 yılları dönem sonu verileri kullanılmıştır. Örnekleme 14 bilişim firması yer almaktadır. Ancak yöntemin varsayımları gereği, zarar eden iki firma ile maddi varlık karlılığı sektörün maddi varlık karlılığının altında kalmış dokuz firma analizden çıkarılarak, toplam üç firma ile hesaplamalar gerçekleştirilmiştir. Link Bilgisayar, maddi olmayan varlıklara en fazla yatırım yapan firma iken, en az yatırım yapan firma Despec olmuştur. Kuğu (2016) araştırmasında, entelektüel sermayesi yüksek olan firmaların maddi duran varlık karlılıklarının düşük olduğu bulgusuna da ulaşmıştır. Bilişim firmaları üzerine çalışan diğer araştırmacılar Ergün ve Özcan (2022)'dir. Ergün ve Özcan (2022), BİST'te bilişim sektöründe faaliyette bulunan 18 firmanın 2018, 2019 ve 2020 yıllık verilerinden faydalanmışlardır. Netaş vergi öncesi zarar etmesi, Plastikkart ve Karel ise maddi varlık karlılıkları sektörün maddi varlık karlılığı altında kalması sebebiyle analizden çıkarılmış, 15 firma verisi ile hesaplamalar gerçekleştirilmiştir. Yapılan değerlendirmeler, en fazla entelektüel sermayeye sahip olan firmanın İndeks olduğunu göstermiştir. İndeks'i sırasıyla Logo, Arena ve Datagate firmaları takip etmiştir. Ayrıca, söz konusu firmaların, maddi varlık ortalaması sektördeki diğer firmalara nazaran yüksek değildir. Kron Telekomünikasyon ise entelektüel sermaye yatırımları en az olan firmadır.

Yardımcı (2016) çalışmasında, BİST imalat sanayinde faaliyette bulunan 24 sektörün, 2006-2008, 2009-2011, 2012-2014 dönemlerine ait entelektüel sermaye değerlerini ortaya koymuştur. Söz konusu sektörler Kobi ve Kobi üstü ayırımına tabi tutulmuş, 250'den fazla çalışanı olan ve net satış hasılatı ile bilanço değerleri orta ölçekteki Kobi'lerden yüksek olan firmalar Kobi üstü kabul edilmiştir. Yöntemin uygulanması sonucunda, imalat sanayinin geneli için firma başına düşen entelektüel sermaye değerinin dönemden döneme Kobi üstü firmalarda olumlu bir seyir izlediği görülmüştür. Kobi firmaları için de artış söz konusudur ancak bu artış Kobi üstü firmalarınkinden azdır. Kobi üstü firmalar (2006-2008, 2009-2011) ile 2012-2014 döneminde Kobi firmaları açısından entelektüel sermayeye en fazla yatırım yapan sektör, kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatıdır. 2012-2014 dönemlerinde Kobi üstü için en fazla entelektüel sermaye yaratan firmalar bütün ürünlerinde faaliyet gösteren firmalardır.

Sarıay ve Özulucan (2027) çalışmalarında, BİST'te işlem gören vakıf yatırım ortaklığı firmalarının, entelektüel sermayelerini dört farklı yöntemle ölçmeyi amaçlamışlardır. PD/DD, Tobin Q, hesaplanmış maddi olmayan değer ve ekonomik katma değer yöntemlerinin kullanıldığı çalışmada ele alınan dönem 2010-2014 zaman aralığıdır. Elde edilen bulgular, PD/DD oranı yöntemi ile hesaplanmış maddi olmayan değer yönteminin aynı sonucu verdiğini ortaya koymuştur. Her iki yöntemle göre de, vakıf yatırım ortaklığının sadece 2011 yılındaki entelektüel sermaye değeri pozitifdir. Diğer yıllarda ortaklık, entelektüel sermayesini etkili ve verimli kullanamamıştır. Ekonomik katma değer yöntemine göre, vakıf yatırım ortaklığının entelektüel sermayesi tüm yıllarda negatiftir. PD/DD oranı yönteminde, ortaklığın tüm yıllardaki entelektüel sermayesi pozitif olmasına rağmen, artan bir eğim hakim değildir.

Pazarceviren ve Kaya (2018) tarafından yapılan çalışmada, BİST Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri Sektörü'nde faaliyet bulunan firmaların entelektüel sermaye değerleri ortaya konulmuştur. 2014, 2015 ve 2016 ele alınan dönemler olup, sektörde 24 firma bulunmaktadır. Hesaplama aşamasında, zarar etmiş ve maddi varlık karlılığı sektörün maddi varlık karlılığı altında kalmış firmalar analiz kapsamı dışında bırakılarak, sadece 10 firmanın entelektüel sermaye değeri hesaplanmıştır. Araştırmacılar, yaptıkları hesaplamalar sonucunda, entelektüel varlıklara en fazla yatırım yapan firmanın Kordsa olduğunu tespit etmişlerdir. Kordsa'yı sırasıyla Akın Tekstil ile Arsan Tekstil izlemiştir. Söz konusu firmalar hem sektördeki en yüksek entelektüel sermaye değerine hem de kara sahiptirler. Dagi, Derimod ve Royal entelektüel sermayeye en az yatırım yapan firmalardır. Çalışma sonuçlarına göre, Sönmez Pamuklu en az ortalama duran varlığa sahip olmasına rağmen maddi varlıklardan en fazla kar elde eden firmadır.

Uyrun ve Bilici (2020)'nin, BİST'te kayıtlı olan 12 turizm firmasının entelektüel sermayelerini tespit etmeyi amaçladıkları çalışmalarında, ele aldıkları dönem 2015-2017 yılları arasındadır. Yöntemin ilk aşamasında, vergi öncesi karı negatif olan

Merit Turizm ile maddi varlık karlıkları sektörün maddi varlık karlılığı altında kalmış Martı Otel, Petrokent Turizm, Tek-Art İnşaat, Utapya Turizm, Altın Yunus ve Etiler Gıda firmaları hesaplama dışında bırakılarak, beş firma ile yöntemin aşamalarında ilenilmiştir. Flag Kongre Hizmetleri en yüksek entelektüel sermayeye sahip firma olurken, Ulaş firmasının entelektüel sermayesi sektördeki diğer firmalara nazaran oldukça düşük seviyede kalmıştır. Karlılığı yüksek firmaların entelektüel sermaye yatırımlarının da oldukça iyi seviyede olduğu Uyrun ve Bilici (2020) tarafından çalışmalarında ayrıca ifade edilmiştir.

Akyüz (2021) çalışmasında, BİST'te faaliyette bulunan kağıt ve kağıt ürünleri sanayi sektörü (7) ile orman ürünleri ve mobilya sanayi sektörü (5) firmalarının entelektüel sermaye değerlerini, 2017-2019 dönem verilerini kullanarak hesaplamıştır. Kağıt ve kağıt ürünleri sanayi sektöründe vergi öncesi zarar etmiş Viking ve Olmuksan ile maddi varlık karlılığı sektörün maddi varlık karlılığı altında kalmış olan Mondi ve Kaplamin yöntemin tüm hesaplama aşamalarından çıkarılmıştır. Yine aynı şekilde, orman ürünleri ve mobilya sanayinde de Doğtaş ve Orma zarar açıklamış olmaları, Yonga Mobilya'nın maddi varlık karlılığı sektörün maddi varlık karlılığı altında kalması nedeniyle, analiz kapsamı dışında bırakılmıştır. Çalışma sonuçları, kağıt ve kağıt ürünleri sektöründe entelektüel sermayeye en fazla yatırım yapan firmanın Kartonsan, en az yatırım yapan firmanın ise Prizma olduğunu göstermiştir. Orman ürünleri ve mobilya sanayinde de entelektüel sermayesi en yüksek olan firma Sumaş iken en düşük olan Gentaş firmasıdır. Araştırmacının ulaştığı diğer bir sonuç, entelektüel sermayesi yüksek olan firmaların genellikle düşük maddi varlık ortalamasına ve yüksek maddi varlık karlılığına sahip olmalarıdır.

2. Veri Seti ve Yöntem

Bu çalışmada amaçlanan, Şubat 2023 itibarıyla BİST otomotiv ve BİST otomotiv yan sanayi sektöründe faaliyette bulunan firmaların entelektüel sermaye değerlerini ortaya koymaktır. Yaptıkları faaliyetler açısından birbirlerinin tamamlayıcısı durumunda olan, teknolojinin hızlı geliştiği ve değişime ayak uydurmak için üretimden pazarlamaya her aşamada inovasyona ihtiyaç duyan otomotiv ve otomotiv yan sanayi sektörlerinde yer alan firmalar tercih edilmiştir. Bu kapsamda, otomotiv sektöründe 8, otomotiv yan sanayi sektöründe de 11 firmanın 2019-2021 dönem sonu verileri kullanılmıştır. Sektörlerde yer alan firmalar Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. BİST'te İşlem Gören Firmalar

OTOMOTİV SEKTÖRÜ	
Kod	Firma Adı
ASUZU	Anadolu Isuzu Otomotiv Sanayi ve Ticaret A.Ş.
DOAS	Doğuş Otomotiv Servis ve Ticaret A.Ş.
FROTO	Ford Otomotiv Sanayi A.Ş.
KARSN	Karsan Otomotiv ve Sanayi A.Ş.
OTKAR	Otokar Otomotiv ve Savunma Sanayi A.Ş.
TMSN	Tümason Motor ve Traktör Sanayi A.Ş.
TOASO	Tofaş Türk Otomobil Fabrikaları A.Ş.
TTRAK	Türk Traktör ve Ziraat Makineleri A.Ş.
OTOMOTİV YAN SANAYİ SEKTÖRÜ	
Kod	Firma Adı
BALAT	Balatacılar Balatacılık Sanayi ve Ticaret A.Ş.
BFREN	Bosch Fren Sistemleri Sanayi ve Ticaret A.Ş.
BRISA	Brisa Bridgestone Sabancı Lastik Sanayi ve Ticaret A.Ş.
DITAS	Ditaş Doğan Yedek Parça İmalat ve Teknik A.Ş.
EGEEN	Ege Endüstri ve Ticaret A.Ş.
FMZP	Federal-Mogul İzmit Piston ve Pim Üretim Tesisleri A.Ş.
GOODY	GoodYear Lastikleri T.A.Ş.
JANTS	Jantsa Jant Sanayi ve Ticaret A.Ş.
KATMR	Katmerciler Araç Üstü Ekipman Sanayi ve Ticaret A.Ş.
KORDS	Kordsa Teknik Tekstil A.Ş.
PARSN	Parsan Makina Parçaları Sanayi A.Ş.

Kaynak: Stockkeys.com.

Çalışmada, entelektüel sermayenin ölçülmesinde hesaplanmış maddi olmayan değer yöntemi (Calculated Intangible Value-CIV) kullanılmıştır. Entelektüel sermayeyi işletme bazında ölçen bir yöntem olmakla beraber, bilgi yoğun

işletmelerin, banka veya diğer finans kurumlarından finansman talep ederken karşılaştıkları sıkıntılar, yöntemin en önemli ortaya çıkış nedenidir. Hizmet odaklı firmalar, finans kurumlarına fon kaynak karşılığında teminat göstermekte çoğu zaman zorluk çekmektedirler. Çünkü toplam varlıkları içerisinde maddi olmayan varlıklarının ağırlıkları daha fazladır. Bu bağlamda, NCI Research merkezi tarafından, hizmet firmalarının finansal kaynaklara erişimleri kolaylaştırmak, yatırımcılara ve karar vericilere ilgili firmaların maddi olmayan varlıklarının (entelektüel sermaye) değeri hakkında gerçek bir bilgi sunmak amacıyla geliştirilmiştir.

Yönteme göre, maddi varlıklara yatırım yapan firmalar yalnızca sektörün sahip olduğu ortalama getiriye sahip olabilir. Ortalama getirinin aşılması ise entelektüel sermaye birikimine bağlıdır. Başka bir ifade ile, eğer firma sektör karını aşan bir getiriye sahipse, aradaki fark firmanın entelektüel sermayesinin değerine eşittir (Aho vd., 2011: 4). Firmaların entelektüel sermaye değerlerine ulaşma noktasında, yöntem 7 aşamalı bir süreci önermektedir.

1. Aşama: Firmaların ortalama üç yıllık vergi öncesi karları hesaplanır.
2. Aşama: Firmaların ortalama üç yıllık maddi duran varlıkları hesaplanır.
3. Aşama: Her bir firmanın ortalama vergi öncesi karı, ortalama maddi duran varlıklarına bölünür. Bulunan değer, firmaların maddi varlık karlılıklarına eşittir.
4. Aşama: Sektörün ortalama maddi varlık karlılığı hesaplanır. Bunun için sektörün ortalama vergi öncesi karı ortalama maddi duran varlıklarına oranlanır. 3. Aşamada firmaların maddi varlık karlılıkları bu aşamada hesaplanan sektörün maddi varlık karlılığında büyükse bir sonraki aşamaya geçilir. Küçük olması halinde ise, firma analiz kapsamı dışında bırakılır.
5. Aşama: Firmaların ortalama maddi varlık tutarları sektörün maddi varlık karlılığı ile çarpılarak, normal kazanç tutarları elde edilir. Ortalama vergi öncesi kardan, normal kazanç tutarı çıkarılarak, firmaların brüt ek kazanç tutarları bulunur.
6. Aşama: 5. aşamada bulunan brüt ek kazanç tutarı ile ortalama kurumlar vergisi oranı çarpılarak, ek kazancın vergi tutarı hesaplanır.
7. Aşama: Brüt ek kazanç tutarından ek kazancın vergi tutarı çıkarılır ve net ek kazanç tutarına ulaşılır. Net ek kazanç tutarı ağırlıklı ortalama sermaye maliyetine oranlanarak, firmaların entelektüel sermaye değerleri belirlenmiş olur.

Yöntemin uygulanması için gerekli olan verilere, firmaların finansal tablolarından ulaşılabilmesi, firma ile sektör performansının karşılaştırılmasına imkan vermesi, yatırım kararlarında yatırımcılara öngörü sağlaması avantajları arasında gösterilebilir. Entelektüel sermaye değerinin belirlenmesinde ortalama verilerden yararlanılarak firmaların mevcut durumlarının göz ardı edilmesi, maddi varlıklar üzerinde sağlanan katma değer belirlenmesi noktasında fiziksel ve finansal varlıklar arasında ayırım yapılmaması, varlık karlılığı üzerine odaklı olunmasına rağmen firma tarafından açıklanan karın gerçekçiliğinin sorgulanamaması ve yöntemin uygulanışındaki karmaşıklık, hesaplamaların zaman alması dezavantajlı olduğu noktalar arasındadır (Aho vd., 2011: 6-7).

3. Bulgular

Firmaların entelektüel sermaye değerlerine ulaşma noktasında, yöntemin önerdiği yedi aşamalı süreç takip edilmiş ve elde edilen çıktılar tablolar aracılığı ile sunulmuştur.

BİRİNCİ AŞAMA: Sektör firmalarının ortalama vergi öncesi karları hesaplanmıştır.

Tablo 2. Otomotiv Sektörü'nde Yer Alan Firmaların 2019-2021 Yıllarına Ait Vergi Öncesi Kar Tutarları (TL)

VERGİ ÖNCESİ KAR				
FİRMALAR	2019	2020	2021	Ortalama Vergi Öncesi Kar
Anadolu Isuzu	2.788.954	532.551	203.149.977	68.823.827
Doğuş Otomotiv	57.234.000	1.287.663.000	2.968.589.000	1.437.828.667
Ford Otosan	1.950.173.000	4.108.330.000	8.686.759.000	4.915.087.333
Karsan Otomotiv	24.726.000	56.582.000	53.567.000	44.958.333
Otokar	346.354.000	625.186.000	904.546.000	625.362.000
Tümosan Motor ve Traktör	-43.789.909	75.517.185	70.133.018	33.953.431
Tofaş Oto. Fabrikaları	1.456.555.000	1.830.776.000	3.512.216.000	2.266.515.667
Türk Traktör	109.257.672	873.710.656	1.510.233.050	831.067.126
SEKTÖRÜN ORTALAMA VERGİ ÖNCESİ KAR TUTARI (TL):				1.277.949.548

Tablo 2'ye bakıldığında, ortalama vergi öncesi karı en yüksek olan firmanın 4.915.087.333 TL ile Ford Otosan olduğu görülmektedir. Ford Otosan'ı sırasıyla, Tofaş Oto. Fabrikaları (2.266.515.667 TL) ve Doğuş Otomotiv (1.437.828.667 TL) takip etmektedir. Sektördeki diğer firmalara göre ortalama karı en düşük olan firma Tümosan Motor ve Traktör (33.953.431)'dür. Tümosan'dan sonra ortalama karı en düşük ikinci firma Karsan Otomotiv (44.958.333 TL), üçüncü firma da Anadolu Isuzu (68.823.827 TL)'dir. Sektörün ortalama vergi öncesi kar tutarı da 1.277.949.548 TL'dir.

Tablo 3. Otomotiv Yan Sanayi Sektörü'nde Yer Alan Firmaların 2019-2021 Yıllarına Ait Vergi Öncesi Kar Tutarları (TL)

VERGİ ÖNCESİ KAR				
FİRMALAR	2019	2020	2021	Ortalama Vergi Öncesi Kar
Balatacılar Balatacılık	324.061	-424.662	-10.006.248	-3.368.950
Bosch Fren Sistemleri	30.861.166	28.352.104	52.086.264	37.099.845
Brisa	116.411.353	475.284.038	885.463.118	492.386.170
Ditaş Doğan	559.298	3.846.754	27.475.850	10.627.301
Ege Endüstri	287.503.259	293.799.344	687.887.076	423.063.226
F-M İzmit Piston	40.094.548	38.564.337	79.385.077	52.681.321
Good-Year	326.534.452	195.128.021	455.826.805	325.829.759
Jantsa Jant Sanayi	78.548.137	160.992.001	424.599.467	221.379.868
Katmerciler Ekipman	-18.141.731	-46.006.499	-44.331.830	-36.160.020
Kordsa Teknik Tekstil	464.341.131	179.930.044	944.057.474	529.442.883
Parsan	14.328.589	148.421.019	252.309.878	138.353.162
SEKTÖRÜN ORTALAMA VERGİ ÖNCESİ KAR TUTARI (TL)				199.212.233

Tablo 3'e göre, otomotiv yan sanayi sektöründe en fazla ortalama vergi öncesi kara sahip olan firma 529.442.883 TL ile Korsa Teknik Tekstil'dir. Brisa (492.386.170 TL) ile Ege Endüstri (423.063.226 TL), Korsa Teknik Tekstil'i takip etmektedir. Balatacılar Balatacılık -3.368.950 TL, Katmerciler Ekipman da -36.160.020 TL vergi öncesi zarar açıklamışlardır. Zarar etmemiş olmalarına rağmen, Ditaş Doğan ve Bosch Fren Sistemleri'nin ortalama karları oldukça düşüktür. Bu değerler sırasıyla, 10.627.301 TL ve 37.099.845 TL'dir. Ayrıca, sektörün ortalama vergi öncesi karı 199.212.233 TL'dir.

İKİNCİ AŞAMA: Sektör firmalarının ortalama maddi varlık tutarları hesaplanmıştır.

Tablo 4: Otomotiv Sektörü'nde Yer Alan Firmaların 2019-2021 Yıllarına Ait Ortalama Maddi Varlık Tutarları (TL)

MADDİ DURAN VARLIK				
FİRMALAR	2019	2020	2021	Ortalama Maddi Varlık
Anadolu Isuzu	557.688.250	567.988.122	1.268.360.271	798.012.214

Doğuş Otomotiv	847.759.000	900.928.000	1.096.291.000	948.326.000
Ford Otosan	4.436.548.000	4.403.373.000	5.149.083.000	4.663.001.333
Karsan Otomotiv	467.628.000	530.595.000	764.063.000	587.428.667
Otokar	129.072.000	227.014.000	396.704.000	250.930.000
Tümosan Motor ve Traktör	672.784.947	711.052.811	843.223.491	742.353.750
Tofaş Oto. Fabrikaları	2.112.220.000	2.037.483.000	1.903.864.000	2.017.855.667
Türk Traktör	584.676.374	554.083.801	629.264.236	589.341.470
SEKTÖRÜN ORTALAMA MADDİ VARLIK TUTARI (TL)				1.324.656.138

Tablo 4 verilerine göre, sektörde en yüksek ortalama vergi öncesi kara sahip olan Ford Otosan, ortalama maddi duran varlık (4.663.001.333 TL) açısından da lider durumdadır. Ford Otosan'ı, sırasıyla Tofaş Oto. Fabrikaları (2.017.855.667 TL) ile Doğuş Otomotiv (948.326.000 TL) takip etmektedir. Sektörde en az ortalama maddi varlığa sahip olan firma 250.930.000 TL ile Otokar'dır. Ayrıca, sektörün ortalama maddi duran varlık tutarı da 1.324.656.138 TL'dir.

Tablo 5. Otomotiv Yan Sanayi Sektörü'nde Yer Alan Firmaların 2019-2021 Yıllarına Ait Ortalama Maddi Varlık Tutarları (TL)

MADDİ DURAN VARLIK				
FİRMALAR	2019	2020	2021	Ortalama Maddi Varlık
Balatacılar Balatacılık	8.584.679	8.911.520	28.741.683	15.412.627
Bosch Fren Sistemleri	20.955.217	17.922.937	19.091.102	19.323.085
Brisa	1.826.642.872	1.829.629.539	2.017.050.602	1.891.107.671
Ditaş Doğan	29.977.746	30.334.854	98.218.516	52.843.705
Ege Endüstri	70.205.987	62.595.689	66.769.437	66.523.704
F-M İzmit Piston	12.066.175	10.874.949	19.408.163	14.116.429
Good-Year	396.615.725	418.269.652	525.703.572	446.862.983
Jantsa Jant Sanayi	112.798.596	139.272.155	573.052.964	275.041.238
Katmerciler Ekipman	68.347.434	98.663.039	105.094.897	90.701.790
Kordsa Teknik Tekstil	2.174.297.121	2.471.989.980	3.785.257.215	2.810.514.772
Parsan	1.178.896.366	1.469.602.331	2.447.749.427	1.698.749.375
SEKTÖRÜN ORTALAMA MADDİ VARLIK TUTARI (TL)				671.017.944

Sektörün en fazla ortalama maddi varlığa sahip olan ilk üç firması sırasıyla, Korsa Teknik Tekstil (2.810.514.772 TL), Brisa (1.891.107.671 TL) ve Parsan (1.698.749.375 TL)'dir. Tablo 5'e göre, ortalama maddi varlık değeri en az olan firma FM-İzmit Piston (14.116.429 TL)'dir. Bu firmayı Balatacılar Balatacılık (15.412.627 TL) ile Bosch Fren Sistemleri (19.323.085 TL) takip etmektedir. Sektörün ortalama maddi varlık tutarı da 671.017.944 TL'dir.

ÜÇÜNCÜ AŞAMA: Sektör firmalarının maddi varlık karlılıkları hesaplanmıştır.

Tablo 6. Otomotiv Sektörü'nde Yer Alan Firmaların 2019-2021 Yıllarına Ait Ortalama Maddi Varlık Karlılıkları

FİRMALAR	Ortalama Vergi Öncesi Kar (a)	Ortalama Maddi Varlık (b)	Maddi Varlık Karlılığı (a)/(b)
Anadolu Isuzu	68.823.827	798.012.214	0,08624408
Doğuş Otomotiv	1.437.828.667	948.326.000	1,51617552
Ford Otosan	4.915.087.333	4.663.001.333	1,05406089
Karsan Otomotiv	44.958.333	587.428.667	0,07653412
Otokar	625.362.000	250.930.000	2,4921771
Tümosan Motor ve Traktör	33.953.431	742.353.750	0,04573754

Tofaş Oto. Fabrikaları	2.266.515.667	2.017.855.667	1,12322982
Türk Traktör	831.067.126	589.341.470	1,4101623

Yönteme göre, firmaların maddi varlık karlılıklarının (ortalama vergi öncesi kar/ortalama maddi varlık) hesaplanabilmesi için, zarar etmemiş olmaları gerekir. Sektörde zarar eden firma olmadığı için (Tablo 2), tüm firmalar bu aşamada hesaplamaya dahil edilmiştir. Tablo 5'e göre, maddi varlık karlılığı en yüksek olan firma 2,49 ile Otokar'dır. Otokar'ı sırasıyla, Doğu Otomotiv (1,51), Türk Traktör (1,41), Tofaş Oto. Fabrikaları (1,12) takip etmektedir. Sektörde maddi varlık karlılığı en düşük olan firmalar Tümosan Motor ve Traktör (0,04), Karsan Otomotiv (0,07) ve (0,08) ile Anadolu Isuzu'dur. Ayrıca, sektörde ortalama maddi varlıkları (250.930.000 TL) en az olan Otokar, en yüksek maddi varlık karlılığına (2,49) sahiptir. Ancak, genel anlamda ortalama maddi varlıklarla, maddi varlık karlılığı arasında doğru yönlü bir ilişki olduğunu söylemek yanıltıcı olabilir. Örneğin, Ford en yüksek ortalama maddi varlığa (4.663.001.333 TL) sahip olmasına rağmen, sektördeki maddi varlık karlılığı en yüksek olan firma değildir (1,05).

Tablo 7. Otomotiv Yan Sanayi Sektörü'nde Yer Alan Firmaların 2019-2021 Yıllarına Ait Ortalama Maddi Varlık Karlılıkları

FİRMALAR	Ortalama Vergi Öncesi Kar (a)	Ortalama Maddi Varlık (b)	Maddi Varlık Karlılığı (a)/(b)
Bosch Fren Sistemleri	37.099.845	19.323.085	1,9199752
Brisa	492.386.170	1.891.107.671	0,26036919
Ditaş Doğan	10.627.301	52.843.705	0,20110817
Ege Endüstri	423.063.226	66.523.704	6,35958611
F-M İzmit Piston	52.681.321	14.116.429	3,73191553
Good-Year	325.829.759	446.862.983	0,72914914
Jantsa Jant Sanayi	221.379.868	275.041.238	0,804897
Kordsa Teknik Tekstil	529.442.883	2.810.514.772	0,18837933
Parsan	138.353.162	1.698.749.375	0,08144413

Tablo 7'de sektörde faaliyette bulunan Balatacılar Balatacılık ve Katmerciler Ekipman'ın yer almadığı görülmektedir. Hesaplanmış maddi olmayan değer yöntemine göre, zarar etmiş bir firmanın maddi varlık karlılığı hesaplanamaz. Bu sebeple, bu iki firma hem maddi varlık karlılığının hesaplanmasına hem de bundan sonraki hesaplamalara dahil edilmemiştir. Tablo 7 çıktılarına göre, maddi varlık karlılığı en yüksek olan firma 6,35 ile Ege Endüstri'dir. Ege Endüstri'yi sırasıyla FM-İzmit Piston (3,73) ve Bosch Fren Sistemleri (1,91) izlemektedir. Maddi varlıklardan en az getiri elde eden firma Parsan (0,08)'dir. Kordsa Teknik Tekstil (0,18) ve Ditaş Doğan (0,20) Parsan'dan sonra en az karlılığa sahip olan iki firmadır. Tablo 7'ye göre, ortalama maddi varlıklar ile maddi varlık karlılığı arasında doğru yönlü bir ilişki kurulması mümkün değildir. Örneğin, ortalama maddi varlıkları en fazla olan firma Kordsa Teknik olmasına rağmen, sektörde maddi varlık karlılığı en yüksek olan 8. firmadır.

DÖRDÜNCÜ AŞAMA: Sektörlerin maddi varlık karlılıkları hesaplanmıştır.

Tablo 8. Otomotiv Sektörü'nün Maddi Varlık Karlılığı

SEKTÖR	Ortalama Vergi Öncesi Kar (a)	Ortalama Maddi Varlık (b)	Maddi Varlık Karlılığı (a)/(b)
Otomotiv Sektörü	1.277.949.548	1.324.656.138	0,964740593

Sektörün maddi varlık karlılığı 0,96 olarak bulunmuştur. Yöntem gereği, maddi varlık karlılığı (Tablo 6), sektörün maddi varlık karlılığı altında kalan firmaların, bundan sonraki hesaplama aşamalarının dışında bırakılması gerekir. Anadolu Isuzu (0,08), Karsan Otomotiv (0,07) ile Tümosan Motor ve Traktör (0,04) bu kapsamdadır.

Tablo 9. Otomotiv Yan Sanayi Sektörü'nün Maddi Varlık Karlılığı

SEKTÖR	Ortalama Vergi Öncesi Kar (a)	Ortalama Maddi Varlık (b)	Maddi Varlık Karlılığı (a)/(b)
Otomotiv Yan Sanayi Sektörü	199.212.233	671.017.944	0,296880635

Otomotiv yan sanayi sektörünün maddi varlık karlılığı 0,29 olarak hesaplanmıştır. Değer, sektörün ortalama vergi öncesi karının, ortalama maddi varlıklara oranlanması ile elde edilmiştir. Tablo 8'de otomotiv firmaları için yapılan yorumdan da dikkat edileceği üzere yöntem maddi varlık karlılığı sektörün maddi varlık karlılığından az olan firmaları hesaplama dışında bırakmaktadır. Tablo 7 verilerine göre, söz konusu firmalar, Brisa (0,26), Ditaş Doğan (0,20), Kordsa Teknik Tekstil (0,18) ve (0,08) ile Parsan'dır.

BEŞİNCİ AŞAMA: Sektör firmalarının brüt ek kazanç tutarları hesaplanmıştır.

Tablo 10. Otomotiv Sektörü'nde Yer Alan Firmaların Brüt Ek Kazanç Tutarları

FİRMALAR	Ortalama Maddi Varlık (a)	Sektörün Maddi Varlık Karlılığı (b)	Normal Kazanç Tutarı (a)*(b)	Ortalama Vergi Öncesi Kar (c)	Brüt Ek Kazanç Tutarı c-(a)*(b)
Doğuş Otomotiv	948.326.000	0,964740593	914.888.588	1.437.828.667	522.940.079
Ford Otosan	4.663.001.333	0,964740593	4.498.586.673	4.915.087.333	416.500.661
Otokar	250.930.000	0,964740593	242.082.357	625.362.000	383.279.643
Tofaş Oto. Fabrikaları	2.017.855.667	0,964740593	1.946.707.273	2.266.515.667	319.808.394
Türk Traktör	589.341.470	0,964740593	568.561.640	831.067.126	262.505.486

Tablo 10 çıktıklarına göre, normal kazanç tutarı en fazla olan firma Ford Otosan (4.498.586.673 TL)'dir. Bu değer, sektördeki ortalama bir şirketin Ford Otosan'ın sahip olduğu maddi varlıklara yatırım yapması halinde, ancak 4.498.586.673 TL kazanabileceğini ifade etmektedir. Brüt ek kazanç tutarı en fazla olan firma 522.940.079 TL ile Doğuş Otomotiv'dir. Doğuş Otomotiv'i sırasıyla, Ford Otosan (416.500.661 TL) ile Otokar (383.279.643 TL) takip etmektedir. Değer, Doğuş Otomotiv'in, sektördeki ortalama bir işletmeden aynı varlıklarla 522.940.079 TL daha fazla kazanabileceği anlamına gelmektedir.

Tablo 11. Otomotiv Yan Sanayi Sektörü'nde Yer Alan Firmaların Brüt Ek Kazanç Tutarları

FİRMALAR	Ortalama Maddi Varlık (a)	Sektörün Maddi Varlık Karlılığı (b)	Normal Kazanç Tutarı (a)*(b)	Ortalama Vergi Öncesi Kar (c)	Brüt Ek Kazanç Tutarı c-(a)*(b)
Bosch Fren Sistemleri	19.323.085	0,296880635	5.736.650	37.099.845	31.363.195
Ege Endüstri	66.523.704	0,296880635	19.749.600	423.063.226	403.313.627
F-M İzmit Piston	14.116.429	0,296880635	4.190.894	52.681.321	48.490.426
Good-Year	446.862.983	0,296880635	132.664.966	325.829.759	193.164.793
Jantsa Jant Sanayi	275.041.238	0,296880635	81.654.417	221.379.868	139.725.451

Tablo 11'de, firmaların ortalama maddi varlıkları ile sektörün maddi varlık karlılığı çarpılarak, firmaların normal kazanç tutarları bulunmuştur. Normal kazanç tutarı en fazla olan firma 132.664.966 TL ile Good Year'dir. Yani, sektördeki ortalama bir firmanın Good Year'in sahip olduğu maddi varlıklara sahip olması halinde kazanabileceği normal kazanç 132.664.966 TL'dir. Normal kazancı en az olan firma ise 4.190.894 TL ile F-M İzmit Piston'dur. Ortalama vergi öncesi kardan normal kazanç tutarının çıkarılması sonucunda brüt ek kazanç tutarına ulaşılmaktadır. Değerin yüksek olması önemli olup, ortalama bir işletmeden aynı varlıklarla ne kadar daha fazla kazanabileceğini göstermektedir. Brüt ek kazanç tutarı en fazla olan firma, Tablo 11'e göre, Ege Endüstri (403.313.627 TL)'dir. İkinci sırada, Good-Year (193.164.793 TL), üçüncü sırada ise Jantsa Jant Sanayi (139.725.451 TL) gelmektedir. Brüt ek kazancı en düşük olan firmalar sırasıyla, Bosch Fren Sistemleri (31.363.195 TL) ile F-M İzmit Piston (48.490.426 TL)'dur. Ege Endüstri için sonuç şu şekilde yorumlanabilir. Ege Endüstri, sektörde aynı varlıklara sahip olan bir firmadan 403.313.627 TL daha fazla kazanç elde etmektedir. Dolayısıyla, Ege Endüstri maddi varlıklarının üzerinde sahip olduğu entelektüel varlıklar ile 403.313.627 TL'lik bir kazançta sahip olabilir.

ALTINCI AŞAMA: Sektör firmalarının net ek kazanç tutarları hesaplanmıştır.

Tablo 12. Otomotiv Sektörü'nde Yer Alan Firmaların Net Ek Kazanç Tutarları

FİRMALAR	Brüt Ek Kazanç Tutarı (a)	Vergi Oranı (b)	Ek Kazancın Vergi Tutarı (a)*(b)	Net Ek Kazanç Tutarı (a)- (a)*(b)
Doğuş Otomotiv	522.940.079	0,23	120.276.218	402.663.861
Ford Otosan	416.500.661	0,23	95.795.152	320.705.509
Otokar	383.279.643	0,23	88.154.318	295.125.325
Tofaş Oto. Fabrikaları	319.808.394	0,23	73.555.931	246.252.463
Türk Traktör	262.505.486	0,23	60.376.262	202.129.224

2019 ve 2020 yıllarında 0,22 olan kurumlar vergisi oranı, 2021 yılında %25 olarak belirlenmiştir (turmob.org.tr). Söz konusu üç yılın vergi oranlarının ortalaması alınarak, 0,23 değeri bulunmuş ve Tablo 12'de firmaların brüt ek kazanç tutarları ile vergi oranları çarpılarak ek kazancın vergi tutarı hesaplanmıştır. Brüt ek kazanç tutarından ek kazancın vergi tutarının çıkarılması ile net ek kazanç tutarına ulaşılmıştır. Bu bağlamda, brüt ek kazanç tutarında olduğu gibi en fazla net ek kazanç tutarına sahip olan firma Doğuş Otomotiv (402.663.861 TL) olmuştur. En düşük net ek kazanç sahibi olan firma ise 202.129.224 TL ile Türk Traktör'dür.

Tablo 13. Otomotiv Yan Sanayi Sektörü'nde Yer Alan Firmaların Net Ek Kazanç Tutarları

FİRMALAR	Brüt Ek Kazanç Tutarı (a)	Vergi Oranı (b)	Ek Kazancın Vergi Tutarı (a)*(b)	Net Ek Kazanç Tutarı (a)- (a)*(b)
Bosch Fren Sistemleri	31.363.195	0,23	7.213.535	24.149.660
Ege Endüstri	403.313.627	0,23	92.762.134	310.551.493
F-M İzmit Piston	48.490.426	0,23	11.152.798	37.337.628
Good-Year	193.164.793	0,23	44.427.902	148.736.891
Jantsa Jant Sanayi	139.725.451	0,23	32.136.854	107.588.597

Tablo 13'e göre, net ek kazanç tutarı en fazla olan firma 310.551.493 TL ile Ege Endüstri'dir. Ege Endüstri'yi sırasıyla, Good-Year (148.736.891 TL) ve Jantsa Jant Sanayi (107.588.597 TL) izlemektedir. En düşük net ek kazanç tutarına sahip olan firma 24.149.660 TL ile Bosch Fren Sistemleri'dir.

YEDİNCİ AŞAMA: Sektör firmalarının entelektüel sermaye değerleri hesaplanmıştır.

Tablo 14. Otomotiv Sektörü'nde Yer Alan Firmaların Entelektüel Sermaye Değerleri

FİRMALAR	Net Ek Kazanç Tutarı (a)	Ağırlıklı Ortalama Sermaye Maliyeti (b)	Entelektüel Sermaye (a)/(b)
Doğuş Otomotiv	402.663.861	0,12	3.355.532.172
Ford Otosan	320.705.509	0,12	2.672.545.906
Otokar	295.125.325	0,12	2.459.377.709
Tofaş Oto. Fabrikaları	246.252.463	0,12	2.052.103.859
Türk Traktör	202.129.224	0,12	1.684.410.204

Ağırlıklı ortalama sermaye maliyetinin tespitinde; sermaye yapısı, faiz oranı, sistematik risk gibi birçok göstergenin bilinmesi gerekir. Özellikle firmaya özgü olan sistematik risk faktörlerinin tahmin edilmesindeki güçlük, ağırlıklı ortalama sermaye maliyetinin de hesaplanmasını zorlaştırmaktadır. İstanbul Sanayi Odası tarafından (2017: 95-98) tarafından yapılan çalışmada taşıt araçları imalatı yapan firmalar için ağırlıklı ortalama sermaye maliyeti %12 olarak hesaplanmıştır. Bu çalışmada da, ağırlıklı ortalama sermaye maliyeti, her iki sektör için de %12 olarak kabul edilmiştir (Otomotiv yan sanayi sektörünün taşıt araçları imalatı sektörüne bağımlı olması sebebiyle bu varsayımda bulunulmuştur). Net ek kazanç tutarı ağırlıklı ortalama sermaye maliyetine oranlanarak, firmaların entelektüel sermaye değerlerine ulaşılmıştır. Entelektüel sermaye değeri en yüksek olan firma 3.355.532.172 TL ile Doğuş Otomotiv olmuştur. Ford Otosan'ın ise entelektüel sermaye değeri 2.672.545.906 TL'dir. Türk Traktör (1.684.410.204 TL) en düşük entelektüel sermayeye sahip olan

firmadır. Maddi olmayan varlıklarının hesaplanmış değeri Türk Traktör'den daha fazla olan iki firma sırasıyla, Tofaş Oto. Fabrikaları (2.052.103.859 TL) ve Otokar (2.459.377.709 TL)'dir. Entelektüel sermaye değeri en yüksek olan Doğu Otomotiv ve Ford Otosan'ın brüt ve net ek kazançları da oldukça yüksek olup, sektördeki en karlı firmalardır. Entelektüel sermayesi ortalama maddi varlıklarının üzerinde olan firmalar, Doğu Otomotiv, Otokar, Tofaş Oto. Fabrikaları ile Türk Traktör'dür. Ford Otosan'ın maddi varlıkları maddi olmayan varlıklarının yaklaşık iki katı büyüklüğündedir.

Tablo 15. Otomotiv Yan Sanayi Sektörü'nde Yer Alan Firmaların Entelektüel Sermaye Değerleri

FİRMALAR	Net Ek Kazanç Tutarı (a)	Ağırlıklı Ortalama Sermaye Maliyeti (b)	Entelektüel Sermaye (a)/(b)
Bosch Fren Sistemleri	24.149.660	0,12	201.247.167
Ege Endüstri	310.551.493	0,12	2.587.929.105
F-M İzmit Piston	37.337.628	0,12	311.146.902
Good-Year	148.736.891	0,12	1.239.474.090
Jantsa Jant Sanayi	107.588.597	0,12	896.571.643

Tablo 15 çıktılarına göre, entelektüel sermaye değeri en yüksek olan firma Ege Endüstri (2.587.929.105 TL)'dir. Ege Endüstri'yi takip eden ve en yüksek entelektüel sermayeye sahip olan ikinci firma 1.239.474.090 TL ile Good-Year'dir. Ege Endüstri ile Good Year, sektördeki hem brüt hem net ek kazancı en yüksek olan iki firmadır. Maddi olmayan varlıkları en az olan firma Tablo 14'ten de görüldüğü üzere, Bosch Fren Sistemleri (201.247.167 TL)'dir.

Sonuç ve Değerlendirme

Çalışmada, BİST otomotiv ve BİST otomotiv yan sanayi sektörlerine Şubat 2023 itibariyle kayıtlı olan firmaların, entelektüel sermaye değerleri hesaplanmış maddi olmayan değer yöntemi ile tespit edilmiştir. Otomotiv sektöründe 8, otomotiv yan sanayi sektöründe de 11 firma bulunmakta olup, ilgili firmaların 2019-2021 dönem sonu verileri kullanılmıştır. Entelektüel sermaye değerinin belirlenmesinde, yöntem gereği yedi aşamalı bir süreç takip edilmiştir. Otomotiv sektöründe sadece maddi varlık karlılığı sektörün maddi varlık karlılığı altında kalmış olan Anadolu Isuzu, Karsan Otomotiv ve Tümosan Motor ve Traktör, hesaplamalara dahil edilmemiştir. Otomotiv yan sanayi sektöründe de söz konusu nedenden ötürü Ditaş Doğan, Kordsa Teknik Tekstil, Parsan ve Brisa hesaplama dışında bırakılırken, Balatacılar Balatacılık ile Katmerciler Ekipman da vergi öncesi zarar ettikleri için kapsam dışında kalmıştır. Dolayısı ile otomotiv sektöründe (Doğu Otomotiv, Ford Otosan, Otokar, Tofaş Oto. Fabrikaları, Türk Traktör), otomotiv yan sanayi sektöründe de (Bosch Fren Sistemleri, Ege Endüstri, F-M İzmit Piston, Good-Year, Jantsa Jant Sanayi) ile hesaplamalar gerçekleştirilmiştir. Sonuçları, otomotiv ve otomotiv yan sanayi sektörleri açısından ayrı ayrı değerlendirmek gerekirse, otomotiv sektöründe, entelektüel sermayesinin değeri en yüksek olan firma Doğu Otomotiv olmuştur. Doğu Otomotiv'e en yakın değer Ford Otosan'a aittir. Sektördeki diğer firmaların entelektüel sermaye değerleri de birbirlerine yakın olmakla beraber, entelektüel sermayeye en az yatırım yapan firma Türk Traktör'dür. Entelektüel sermaye yatırımları en fazla olan Doğu Otomotiv ile Ford Otosan aynı zamanda sektörün en kazançlı firmalarıdır. Entelektüel sermayesi maddi varlıklarının üzerinde olan firmalar, Doğu Otomotiv, Otokar, Tofaş Oto. Fabrikaları ile Türk Traktör'dür. Ford Otosan'ın maddi varlıkları maddi olmayan varlıklarının yaklaşık iki katı büyüklüğündedir. Otomotiv yan sanayi sektörüne ilişkin sonuçlara bakıldığında, entelektüel sermayesi en fazla olan firma Ege Endüstri'dir. Ege Endüstri'yi takip eden, entelektüel sermaye değeri en fazla olan ikinci firma Good-Year'dir. Doğu Otomotiv ve Ford Otosan'da olduğu gibi, bu iki firma da otomotiv yan sanayi sektöründeki en karlı iki firmadır. Bosch Fren Sistemleri ise, sektörde entelektüel sermaye yatırımları en az olan firmadır. Otomotiv sektöründe entelektüel sermayesi maddi varlıklarının altında kalan tek firma Ford Otosan olmasına rağmen, otomotiv yan sanayi sektöründe tüm firmaların maddi varlıklarının değerleri entelektüel sermaye değerlerinin altında kalmıştır. Ege Endüstri ile F-M İzmit Piston'un entelektüel sermaye yatırımları maddi varlıklarının çok üzerindedir.

Otomotiv sektörü firmalarının doğal olarak maddi duran varlıkları otomotiv yan sanayi sektörü firmalarına göre oldukça fazladır. Ancak, her iki sektörün de entelektüel sermaye yatırımları iyi düzeydedir hatta birçoğunun entelektüel sermayeye yaptıkları yatırım maddi varlıklara yaptıkları yatırımın üstüne çıkmıştır. Entelektüel sermayesi yüksek olan firmalar aynı zamanda, sektörde en fazla kar elde eden firmalardır. Bu bağlamda, karlılık ile entelektüel sermaye arasında doğrusal bir ilişki olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Ancak aynı doğrusal ilişkiyi maddi varlık karlılığı ile ortalama maddi varlık tutarı arasında kurmak mümkün değildir. Bundan sonraki yapılacak çalışmalarda, farklı sektörlerin farklı dönemlerdeki entelektüel sermaye değerleri, diğer ölçüm yöntemleri de kullanılarak hesaplanabilir ve çıkan sonuçlar birbirleri ile kıyaslanabilir.

Kaynakça

- Aho, S., Stahle S., & Stahle, P. (2011). A critical assessment of Stewart's CIV method. *Measuring Business Excellence*, 15(4), 1-14.
- Akkaya, B. ve Balı, S. (2018). Entelektüel sermaye ve ölçümüne yönelik bazı yaklaşımlar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(55), 1145-1161.
- Akyüz, K.C. (2021). Orman ürünleri sanayi sektöründe hesaplanmış maddi olmayan değer yöntemi ile entelektüel sermayenin hesaplanması. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 23(2), 555-564.
- Bölükbaşı, Y. (2014). "Entelektüel sermayenin işletme bazında ölçülmesinde kullanılan yöntemler ve sigorta sektöründe bir araştırma. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 3(1), 425-447.
- Ergün, İ. ve Özcan, İ. (2022). Endüstri 4.0 döneminde entelektüel sermaye: Bilişim sektörü üzerine bir araştırma. *Muhasebe Enstitüsü Dergisi*, (66), 79-94.
- İstanbul Sanayi Odası (İSO). (2017). 1000 büyük sanayi kuruluşunun sermaye maliyeti analizi tematik raporlar-II, 1-131.
- Jafari, E. (2013). Intellectual capital and its effects on firms' market value and financial performance in Iran: An investigating pulic model. *Research Journal of Recent Sciences*, 2(3), 1-6.
- Kendirli, S. ve Diker, F. (2016). Kağıt ve ambalaj sanayi işletmelerinde entelektüel sermayenin finansal performansa etkisi. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 9(1), 45-58.
- Kuğu, T.D. (2016). Hesaplanmış maddi olmayan değer yöntemi ile entelektüel sermayenin hesaplanması ve Borsa İstanbul'da bir uygulama. *Journal of Human Sciences*, 13(3), 4675-4684.
- Mehralian, G., Rasekha, H.R., Akhavanc, P., & Sadehd, M.R. (2012). The impact of intellectual capital efficiency on market value: An empirical study from Iranian pharmaceutical companies. *Services Iranian Journal of Pharmaceutical Research*, 11(1), 195-207.
- Meihami, B., Varmaghani, Z. & Meihami, H. (2013). Role of intellectual capital on firm performance (Evidence from Iranian companies. *International Letters of Social and Humanistic Sciences*, 12, 43-50.
- Pablos, P.O. (2003). Intellectual capital reporting in Spain: A comparative view. *Journal of Intellectual Capital*, 4(1), 61-81.
- Pazarceviren, S.Y. ve Kaya, P. (2018). Entelektüel sermayeyi hesaplanmış maddi olmayan değer yöntemi ile ölçme ve raporlama. *Business and Economics Research Journal*, 9(2), 331-348.
- Pena, I. (2002). Intellectual capital and business start-up success. *Journal of Intellectual Capital*, 3(2), 180-198.
- Pulic, A. ve Kolakovic, M. (2005). Value creation efficiency in the new economy. *Global Business and Economics Review*, 5 (1), 111-128.
- Radenovic, T. ve Krstic B. (2017). Intellectual capital as the source of competitive advantage: The resource-based view. *Economics and Organization*, 14(2), 127-137.
- Ruth, L. W. ve Bukowitz W. R. (2001). The yin and yang of intellectual capital management: The impact of ownership on realizing value from intellectual capital. *Journal of Intellectual Capital*, 2(2), 96-108.
- Sullivan, Patrick H. (2000). Value-driven intellectual capital. John Wiley & Sons. Inc.
- Ting, I.W.K ve Lean, H.H. (2009). Intellectual capital performance of financial institutions in Malaysia. *Journal of Intellectual Capital*, 10 (4), 588-599.
- Uyrun, A. ve Bilici, N.S. (2020). Entelektüel sermayeyi işletme bazında ölçen yöntemler ve hesaplanmış maddi olmayan değer yöntemiyle turizm sektöründe bir uygulama. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 11(2), 159-185.
- Venugopal, D. ve M V.S. (2015). Impact of intellectual capital on corporate performance. *Managing Intellectual Capital and Innovation Sustainable and Inclusive Society*, 675-687.
- Yardımcı, A. (2016). İmalat sanayi sektörlerinde entelektüel sermayenin hesaplanmış maddi olmayan varlıklar yöntemiyle hesaplanması. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 53(621), 27-45.
- Zor, İ. ve Cengiz, S. (2013). Entelektüel sermaye ile firma değeri arasındaki ilişki: Borsa İstanbul'da bir araştırma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 37-56.

Extended Abstract

Aim and Scope

Technological developments and the liberalization of trade between countries have left companies faced with a challenging competitive environment in both national and international markets. In such an environment, all that is needed to continue operations is to focus on innovation. Innovations and differences are possible only by investing in “intellectual capital” that brings together values such as knowledge, creativity, skills, expertise.

The aim of the study is to reveal the intellectual capital values of the companies operating in the BIST automotive and automotive sub-industry sectors by using the calculated intangible value method. As of February 2023, there are 8 companies in the automotive sector and 11 companies in the automotive supplier industry. The end-of-period data of the relevant companies for the years 2019-2021 were used.

Methods

As of February 2023, the intellectual capital values of the companies that continue their activities in the BIST automotive and automotive sub-industry sectors have been calculated by using the calculated intangible value method. The method measures intellectual capital on a business basis and uses the data in the financial statements. The most important reason behind the development of the method is the difficulty of service-oriented companies in providing collateral in return for the funds they demand from banks and other financial institutions. Because the intangible assets of such companies are more dominant in their total assets. By introducing the central method to the scientific world, NCI Research not only facilitated the access of service-oriented companies to financial resources, but also enabled the numerical determination of the value of intangible assets. According to the method, firms with material assets can only achieve the average earnings that the sector has. If the average earnings of the sector have been exceeded, this has been achieved not by material assets but by the use of intellectual assets.

The method determines intellectual capital by following a seven-stage calculation process. In the first stage, the average three-year pre-tax profits of the firms are calculated. In the second stage, the average three-year tangible fixed assets of the companies are calculated. In the third stage, the average profit before tax of each firm is divided by their average fixed assets. The value found is equal to the firm's tangible asset profitability. In the fourth stage, the average tangible asset profitability of the sector is calculated. For this, the average pre-tax profit of the sector is proportioned to its average tangible assets. If the tangible asset profitability of the companies calculated in the third stage is greater than the tangible asset profitability of the sector calculated at this stage, the next stage is passed. If it is small, the firm is excluded from the analysis. In the fifth stage, the average amount of tangible assets of the companies is proportional to the tangible asset profitability of the sector, and the normal earnings amount is obtained. The gross additional earnings of the firms are found by subtracting the normal earnings from the average pre-tax profit. In the sixth stage, the gross additional income amount found in the previous stage and the average corporate tax rate are multiplied, and the tax amount of the additional income is calculated. At the last stage, the tax amount of the additional income is subtracted from the gross additional income amount and the net additional income amount is reached. By proportioning the net additional earnings to the weighted average cost of capital, the intellectual capital values of the firms are reached.

Findings

In accordance with the method assumptions, a seven-stage calculation process was followed in the calculation of intellectual capital. The results can be evaluated separately for the companies in the automotive and automotive sub-industry sector. In the beginning, there are 8 companies in the automotive sector and 11 companies in the automotive supplier industry as of February 2023. Although there is no company in the automotive sector that has declared a loss for the 2019-2021 periods, the tangible asset profitability of Anadolu Isuzu, Karsan Otomotiv and Tümosan Motor and Traktör remained below the tangible asset profitability of the sector. For this reason, these companies were excluded from the analysis and the process continued with a total of five companies. In the automotive sector, the company with the highest intellectual capital value is Doğu Otomotiv. Ford Otosan is the second company that invests the most in intellectual capital. Türk Traktör, on the other hand, is the company with the least intellectual capital investments. Doğu Otomotiv and Ford Otosan are the companies that invest the most in intellectual capital in the sector, and they are the most profitable companies in the sector. The intellectual capital of Doğu Otomotiv, Otokar, Tofaş Otomobil Fabrikaları and Türk Traktör is above their material assets. Ford Otosan's tangible assets are approximately twice the size of its intellectual assets. Looking at the situation in the automotive sub-industry sector, Balatacılar Balatacılık and Katmerciler Ekipman companies made losses; Since the tangible asset profitability of Brisa, Ditaş Doğan, Kordsa Teknik Tekstil and Parsan companies remained below the tangible asset profitability of the sector, these six companies were excluded from the analysis and the calculations were continued with five companies. The company with the highest intellectual capital investments in the automotive sub-industry sector is Ege Endüstri. Good-Year is the second company investing in intellectual capital in the

sector after Ege Industry. The company with the lowest intellectual capital investments in the sector is Bosch Fren Sistemleri. In the automotive sub-industry sector, the values of the tangible assets of all companies remained below the intellectual capital values. The intellectual capital investments of Ege Endüstri and F-M İzmit Piston far exceed their tangible assets.

Conclusion

Although the average tangible assets of the automotive sector are higher than the automotive supplier industry, the intellectual capital investments of both sectors are at a good level. In fact, the intellectual assets of many of the companies in the sectors have exceeded their tangible assets in value. In the light of the data obtained in the study, there is no linear relationship between tangible assets and tangible asset profitability; It can be said that there is a direct relationship between intellectual capital and profitability. Because the companies with the highest intellectual capital investments in both the automotive and automotive sub-industry sectors were also the companies with the highest profits in the sector.

Finansal Okuryazarlığın Finansal Sömürü Üzerine Etkisi

The Effect of Financial Literacy on Financial Exploitation

Şafak Sönmez Soydaş¹

Öz

Bu çalışma, bireylerin finansal okuryazarlık düzeylerinin finansal sömürüye maruz kalıp kalmadıklarını ve finansal sömürünün alt boyutları ile finansal okuryazarlık arasındaki ilişkiyi tespit etmek için gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında 130 kişiye anket çalışması uygulanmıştır. Finansal sömürü anket soruları için anket cevapları ilk olarak faktör analizine tabi tutulmuştur. Faktör analizi sonucunda faktörler 3 boyuta ayrılmış olup güvenilirlik düzeylerinin belirlenen sınırların üzerinde olduğu gözlemlenmektedir. Faktörler finansal endişe, finansal kırılganlık ve finansal bağımlılık olarak belirlenmiştir. Finansal okuryazarlık ve finansal sömürü arasındaki ilişki için korelasyon analizi, finansal okuryazarlığın finansal sömürü üzerindeki etkisini ölçmek için regresyon analizi yapılmıştır. Finansal sömürünün alt boyutları ile finansal okuryazarlık arasında ki ilişki ve etki düzeyleri için ayrı ayrı korelasyon ve regresyon analizi yapılmıştır. Araştırma sonuçlarına bakıldığında bireylerin finansal okuryazarlık düzeylerinin finansal sömürü düzeylerini negatif yönlü etkilediği görülmüştür. Finansal okuryazarlık düzeyi arttıkça bireylerin finansal sömürüye maruz kalmaları azalmaktadır. Ayrıca bireylerin finansal okuryazarlık düzeyleri finansal endişe ve finansal kırılganlık düzeylerini negatif yönlü anlamlı, finansal bağımlılık düzeyini ise pozitif yönlü anlamsız etkilediği görülmüştür. Yani bireylerin finansal okuryazarlık düzeyleri arttıkça finansal endişe ve finansal kırılganlık düzeyleri azalmakta, finansal bağımlılık düzeyinde ise herhangi bir etki olmadığı gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Finans, Finansal Sömürü, Finansal Okuryazarlık

Abstract

This study was carried out to determine whether individuals' financial literacy levels are exposed to financial exploitation and to determine the relationship between sub-dimensions of financial exploitation and financial literacy. Within the scope of the study, a questionnaire was applied to 130 people. For the financial exploitation survey questions, the survey responses were first subjected to factor analysis. As a result of the factor analysis, the factors are divided into 3 dimensions and it is observed that the reliability levels are above the determined limits. Factors were determined as financial anxiety, financial fragility and financial dependency. Correlation analysis was performed for the relationship between financial literacy and financial exploitation, and regression analysis was performed to measure the effect of financial literacy on financial exploitation. Correlation and regression analyzes were performed separately for the relationship and effect levels between the sub-dimensions of financial exploitation and financial literacy. Looking at the results of the research, it was seen that individuals' financial literacy levels negatively affect their financial exploitation levels. As the level of financial literacy increases, the exposure of individuals to financial exploitation decreases. In addition, it has been observed that individuals' financial literacy levels negatively affect their financial anxiety and financial fragility levels, and their financial dependency levels are positively insignificant. In other words, as individuals' financial literacy levels increase, financial anxiety and financial fragility levels decrease, and it has been observed that there is no effect on the level of financial dependency.

Keywords: Finance, Financial Exploitation, Financial Literacy

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL Codes: G40, G41, G53

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Çalışmanın araştırma kısmı Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulundan 05.03.2023 tarih ve 2023 / 2 sayılı Kararı ile alınan izin doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Submitted: 27 / 04 / 2023

Accepted: 27 / 09 / 2023

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi İrfan Can Köse MYO, Gümüşhane, Türkiye, safaksoydas@gumushane.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-7174-8652>.

Giriş

Son yıllarda özellikle teknolojik değişimler ile sosyal ağlar toplumun her kesimi tarafından yoğun bir şekilde kullanılması sonucunda bilinçsiz bir şekilde kişisel kimlik bilgileri art niyetli kişilerin eline geçmekte toplumun eğitilmiş ya da eğitimsiz tüm kesimine ve özellikle yaşlı kesimi aleyhine olumsuz maddi kayıplar dolandırıcılık adı altında ortaya çıkmaktadır. Dahası devletin tüm kurumları tarafından her türlü basın yayın araçları ile gerekli bilgilendirmeler yapılmasına rağmen hem eğitim seviyesi yüksek hem de eğitim seviyesi düşük olan vatandaşlar mağdur edilmektedir. Bu mağduriyetlerin, çoğunlukla finansal bilgi eksikliği, finansal endişe, kaygı bozukluğu, yaşlılığa bağlı bilinç kaybı, psikolojik nedenler, sosyo-kültürel faktörler ve suç geçmişi gibi nedenlerden dolayı yaşandığı tahmin edilmektedir.

Çoğunlukla insanların yaş düzeyleri arttıkça fiziksel, sosyal değişimler ve ekonomik zorluklar yaşayan bireylerin, ev hayatında veya iş yaşamında birden çok problem yaşamasına ve ayrıca başka bir mühim sorun olan “yaşlı istismar ve ihmali” ne maruz kalmaktadırlar (Dong vd., 2013:132-142). Yaşlı sayısının giderek artması ile yapılan kapsamlı araştırmada yaşlıların akrabaları ya da bakıcıları aracılığıyla çok fazla istismara maruz kaldıkları tespit edilmiştir (Cooper, Selwood ve Livingston, 2008:151-160). 21. yüzyılın suçu olarak ifade edilen finansal sömürü, dünyada yıllık milyarlarca dolar tahmini kayıp yaratmaktadır. Tüketici Mali Koruma Bürosu (CFPB, 2017), finansal sömürüye maruz kalan yaşlı bir kişinin yıllık ortalama kaybının yaklaşık 34.200 Amerikan doları olduğunu açıklamıştır. CFPB tarafından ülkesel bazlı yapılan bir dış analizde, yaşlıların mali suiistimali ve sömürüsüne ilişkin her yıl tahmini 2,9 milyar ila 36,5 milyar dolarlık kaybın söz konusu olduğu tahmin edilmektedir. 2021’de yapılan bir çalışmada finansal sömürüden etkilenen 92.371 yaşlının 1,7 milyar dolarlık mali kayıp yaşadığı görülmüştür (Ulusal Yaşlanma Konseyi, 2021-2022).

Araştırmalar çoğunlukla, devlet kimliğine bürünme dolandırıcılığı, çekilişler ve piyango dolandırıcılığı, otomatik aramalar ve telefon dolandırıcılığı, bilgisayar teknik destek dolandırıcılığı, yaşlı ebeveyn dolandırıcılığı, romantik dolandırıcılık, yatırım dolandırıcılığı, sağlık sigortası dolandırıcılığı, internet ve e-posta dolandırıcılığı gibi dolandırıcılık türleri ile bireyler finansal sömürüye maruz bırakılmaktadır (Ulusal Yaşlanma Konseyi, 2022). Bu çalışma ile daha önce ölçek uyarlama çalışmasıyla Türkçeye çevrilen finansal sömürü ölçeği ile finansal okuryazarlık arasında ilişkinin değerlendirilmesi açısından literatüre katkıda bulunmayı hedeflenmektedir. Diğer çalışmalardan ayıran husus ise daha önce finansal sömürünün böyle bir çalışmada ilk kez değerlendirilmiş olmasıdır. Tüm bu bilgiler ışığında, bu çalışma ülkemizde belli bir yaş düzeyinde geçimini çiftçilik ile devam ettiren bireylerin finansal okuryazarlıklarının finansal sömürü düzeylerine etkisini tespit etmek için düzenlenmiştir.

1. Literatür

Finansal sömürü ile yapılan çalışmalara bakıldığında, Tueth (2000), yaşlı kişileri aldatma, sindirme ve tehditler gibi psikolojik tacizlerin her zaman mali sömürüye neden olabileceği, Bagshaw, Wendt, Zannettino ve Adam 2013: Wilson ve Jackson 2014:Reimers, 2019, yaşlıların finansal sömürüsüne ilişkin görüşlerini ve deneyimlerini, Wendt, Bagshaw, Zannettino ve Adams 2013: Chan ve Stum 2020, yaşlıların aile üyeleri tarafından mali istismarını ve yaşlı ailelerin sömürüsünü, Phelan, Fealy ve Downes 2017, küçük bir pilot çalışma ile mali sömürüyü önlemeyi, Lichtenberg vd., 2021, finansal sömürü riskini ve finansal karar vermeyi, Phelan, O'Donnell ve McCarthy 2021, banka müşterilerinin finansal kötüye kullanım algılarını ve deneyimlerini, Greene 2022, yaşlı bireylerin, mali istismarını, var olan durumunu, olası risk faktörlerini, istismarı engelleme stratejilerini ve klinik finansal kapasitelerini, Fenton vd., (2022), finansal istismar savunmasızlığın klinik nedenlerini araştırmışlardır.

Finansal okuryazarlık ile yapılan çalışmalara bakıldığında, Bacova, Conkova ve Bricova (2013), finansal okuryazarlık ve öğrencilerin kişisel finans bilgisi üzerine bir çalışma yapmıştır. Lusardi ve Mitchell (2014), finansal okuryazarlık ve ebeveynler arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Sarıgül (2015), finansal okuryazarlık ve tutum ile ilgili ölçek geliştirmiş, finansal okuryazarlık düzeyi, davranışı, harcama durumu, tutumu, algısı, muhasebe bilgisi ve demografik değişkenler arasındaki (Çam ve Barut 2015: Dilek vd., 2016: Biçer ve Altan 2016: Güler ve Tunahan 2017: Elmas ve Yılmaz 2016: Yatbaz ve Çatıkkaş, 2019: Karakoç ve Yeşildağ, 2019) ilişkiyi incelemiştir. Tetik (2018), temel düzey ekonomi ve finans bilgisi, bankacılık ve yatırım başlıklarından oluşan ölçeği uygulamış, Kılcan ve Ergür (2019) finansal tutum ölçeği geliştirmiş, Philippos ve Avdoulas (2020) finansal okuryazarlık, finansal kırılganlık ve finansal refah araştırması üzerine araştırma yapmışlardır. Pala vd., (2023), İslami bankacılığı kullanan müşterilerin İslami finansal okuryazarlık düzeylerini ve Türkiye’de müşterilerin İslami bankacılığı tercih etmelerinin belirleyicilerini araştırmışlardır. Araştırma sonucunda İslami bankacılığı kullanan müşterilerin finansal okuryazarlık düzeylerinin yeterli olduğunu ve ayrıca bankanın amacı, İslami faktörler ve finansal sistemin yapısı müşterilerin İslami bankacılığı tercih etmesinde belirleyiciler olarak belirlenmiştir.

2. Araştırmanın Metodolojisi

Bu çalışmada öğrencilerin finansal okuryazarlıklarının finansal sömürü üzerine etkisini ve finansal sömürünün faktörleri belirlenmiştir. Araştırmanın amacı; katılımcıların finansal okuryazarlık seviyesinin finansal sömürü ile ilişkisini, finansal sömürüyü etkileyen etmenleri tespit ederek, bu etmenlerin etkilendikleri değişkenler açıklanmıştır. Tespit edilen etmenlerin bireyler üzerindeki genel geçerliliği hususunda tespitler ortaya konmuştur. Çalışmanın kapsamı; İrfan Can Köse Meslek Yüksekokulunda okuyan 200 öğrenciden oluşmaktadır. Çalışma, öğrencilere çevrimiçi olarak 130 öğrenciye gönderilmiştir. Katılımcıların finansal okuryazarlıklarının finansal sömürü üzerine etkisi ve finansal sömürü faktörleri istatistiksel testler aracılığıyla tespit edilmiştir. Kullanılan ölçekler, geçerliliği ve güvenilirliği ispatlanmış olan finansal okuryazarlık ölçeği; Sarıgül (2015) ve finansal sömürü ölçeğinin geçerliliği ve güvenilirliği kanıtlanmış olan; Soydaş (2023) birleşiminden oluşmaktadır.

Araştırmada sekiz tane hipotez bulunmaktadır. Bu hipotezler;

Hipotez 1: Finansal Okuryazarlık ve Finansal Sömürü arasında negatif yönlü istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Hipotez 2: Finansal Okuryazarlık ile Finansal Endişe arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Hipotez 3: Finansal Okuryazarlık ile Finansal Kırılganlık arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Hipotez 4: Finansal Okuryazarlık ile Finansal Bağımlılık arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Hipotez 5: Finansal Okuryazarlık Finansal Sömürüyü negatif yönlü etkilemektedir.

Hipotez 6: Finansal Okuryazarlık Finansal Endişeyi negatif yönlü etkilemektedir.

Hipotez 7: Finansal Okuryazarlık Finansal Kırılganlığı negatif yönlü etkilemektedir.

Hipotez 8: Finansal Okuryazarlık Finansal Bağımlılığı negatif yönlü etkilemektedir.

3. Bulgular

Araştırma, nicel olarak tasarlanmış anket yöntemi ile online olarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın ana kümesini, İrfan Can Köse Meslek Yüksekokulunda okuyan öğrencilerden oluşturulmuş, yanıtlanan anket sorularından 130'u değerlendirmeye alınmıştır. Tablo 1'de, araştırmaya katılanların %43,8' kadın, %56,2'si erkek olduğu görülmektedir. Katılımcıların tamamı ön lisans öğrencilerinden oluşmaktadır.

Tablo 1. Demografik Durum

Değişken		n	%
Cinsiyet	Kadın	57	43,8
	Erkek	73	56,2
Yaş	18-29	130	100
Eğitim Düzeyi	Ön lisans	130	100

Çalışma kapsamında cevapların arkasındaki gizil yapıları tespit etmek için faktör analizi yapılmıştır. Korelasyon matrisinin faktör analizine uyumluluğunu değerlendirmek için Kaiser-Meyer-Olkin ölçütü göz önüne alınmış ve Bartlett's Küresellik Testi sonucu Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. KMO ve Bartlett's Test Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterlilik Ölçütü		0,75
Bartlett Küresellik Testi	Serbestlik Derecesi	66

	Test İstatistiğinin Olasılık Değeri	,000
--	-------------------------------------	------

Tablo 3'e bakıldığında, 10 sorunun 3 etmene ayrıldığı görülmektedir. Bireylerin finansal sömürü durumlarını ifade etmektedir. Bireylerin finansal sömürüye maruz kalmasını etkileyen birinci faktör, finansal endişedir. Finansal endişe bireylerin finansal kararlar verirken karşılaştıkları bilişsel faktörlerdendir. İkinci faktör, finansal kırılگانlıktır. Finansal kırılگانlık bireylerin finansal kararlarında almış olduğu kararlarda tutarlı olup olmadıkları açıklamaktadır. Üçüncü faktör ise bireylerin finansal bağımlıdır. Finansal bağımlılık bireylerin finansal kararlarını kendi başına alıp alamadıklarını açıklamaktadır. Bireylerin finansal sömürüye maruz kalıp kalmadıklarını bu faktörlerden yola çıkarak tespit edilebileceği anlaşılmaktadır.

Tablo 3. Faktör Dağılımı

	Faktör		
	1	2	3
1	0,82		
2	0,79		
8	0,75		
7	0,64		
5		0,82	
9		0,79	
4		0,74	
3		0,55	
6			0,71
10			0,51

Tablo 4' bakıldığında, Finansal sömürü, Finansal okuryazarlık ve Finansal sömürüyü oluşturan faktörlerin güvenilirlik düzeylerinin birbirleri arasında güvenilirliği test edilmiştir. Tablo'da 10 sorudan oluşan Finansal Sömürü ölçeğinin güvenilirlik düzeyi 0,78, 14 sorudan oluşan Finansal Okuryazarlık güvenilirlik düzeyi 0,81, 4 sorudan oluşan Finansal Endişe Faktörünün güvenilirlik düzeyi 0,73, 4 sorudan oluşan Finansal Kırılگانlık faktörünün güvenilirlik düzeyinin 0,70 ve 2 sorudan oluşan Finansal Bağımlılık faktörünün güvenilirlik düzeyinin 0,55 olduğu görülmektedir. Çalışmalar da güvenilirlik düzeyinin 0,70 Cronbach (1951), güvenilirlik katsayısının kabul edilebilecek sınırının 0,50 ve üzerinde Chakrapani (2004), Bowling (2014) ise soru sayısının yetersiz olduğu çalışmalarda alt sınırın en az 0,50 olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Yani çalışmada tüm ölçek ve faktörlerin güvenilirlik seviyesinin alt sınırların üzerinde olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Güvenilirlik Analizi

Finansal Sömürü Güvenilirlik Düzeyi	
Cronbach's Alpha	Soru Sayısı
0.78	10
Finansal Okuryazarlık Güvenilirlik Düzeyi	
Cronbach's Alpha	Soru Sayısı
0.81	14
Finansal Endişe Faktörü Güvenilirlik Düzeyi	
Cronbach's Alpha	Soru Sayısı
0.73	4
Finansal Kırılabilirlik Faktörü Güvenilirlik Düzeyi	
Cronbach's Alpha	Soru Sayısı
0.70	4
Finansal Bağımlılık Faktörü Güvenilirlik Düzeyi	
Cronbach's Alpha	Soru Sayısı
0.61	2

Tablo 5'te yer alan Finansal Okuryazarlık ile Finansal Sömürü arasında korelasyon analizi bulgularına bakıldığında ($r = ,013$, $p < 0.05$) negatif ve anlamlı ilişki bulunmuştur. Finansal Okuryazarlık ile Finansal Endişe arasında korelasyon analizi bulgularına bakıldığında ($r = ,137$, $p < 0.01$) pozitif ve anlamlı ilişki bulunmuştur. Finansal Okuryazarlık ile Finansal Kırılabilirlik arasında korelasyon analizi bulgularına bakıldığında ($r = -,188$, $p < 0.05$) negatif ve anlamlı ilişki bulunmuştur. Finansal Okuryazarlık ile Finansal Bağımlılık arasında korelasyon analizi bulgularına bakıldığında ($r = ,048$, $p > 0.05$) pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Finansal Endişe ile Finansal Kırılabilirlik arasında korelasyon analizi bulgularına bakıldığında ($r = ,450$, $p < 0.01$) pozitif ve anlamlı ilişki bulunmuştur. Finansal Endişe ile Finansal Bağımlılık arasında korelasyon analizi bulgularına bakıldığında ($r = ,326$, $p < 0.01$) pozitif ve anlamlı ilişki bulunmuştur. Finansal Kırılabilirlik ile Finansal Bağımlılık arasında korelasyon analizi bulgularına bakıldığında ($r = ,184$, $p < 0.05$) pozitif ve anlamlı ilişki bulunmuştur. Bu bağlamla H1, H2, H3 ve H4 test edilmiştir. H1, H2 ve H3 kabul edilmiş H4 ret edilmiştir. Çalışmanın devamında finansal okuryazarlığın finansal sömürünün alt boyutları üzerindeki etkileri incelenmiştir.

Tablo 5. Korelasyon Analizi

	Finansal Endişe	Finansal Kırılabilirlik	Finansal Bağımlılık	Finansal Okuryazarlık	Finansal Sömürü
Finansal Endişe	1	,450**	,326**	,137	,757**
Finansal Kırılabilirlik	,450**	1	,184*	-,188*	,656**
Finansal Bağımlılık	,326**	,184*	1	,048	,781**
Finansal Okuryazarlık	,137**	-,188*	,048	1	-,013*

Finansal Sömürü	,757**	,656**	,781**	,-013*	1
-----------------	--------	--------	--------	--------	---

n= 130; * p< 0,05; ** p< 0,01

Hipotez 6'yı test etmek için doğrusal regresyon analizi uygulanmıştır. Sonuçlar Tablo 6'te verilmiştir;

Tablo 6. Regresyon Analizi (Finansal Okuryazarlık-Finansal Sömürü)

Model (Bağımsız Değişkenler)	Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Edilmiş Beta	Anlamlılık	İç İlişki İstatistikleri	
	B	Standart Hata			Tolerans Değeri	VIF Değeri
	Sabit	3,173	,423			
Finansal Sömürü	,021	,143	-,013	,002	1,000	1,000
R				,013		
R2				,000		
Düzeltilmiş R2				,008		
Anlamlılık				,002		
Durbin-Watson				2,043		

Bağımlı Değişken: Finansal Okuryazarlık

*P<0.05 düzeyinde anlamlıdır.

**P>0.01 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 6'da finansal okuryazarlığın finansal sömürü üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu görülmektedir ($\beta = -,013$, $p<0.05$; $R^2 = ,008$, $p<0.05$). Bu nedenle H5 kabul edilmiştir.

Hipotez 6, 7 ve 8'i test etmek için doğrusal regresyon analizi ile sonuçlar Tablo 7'de gösterilmiştir;

Tablo 7. Regresyon Analizi (Finansal Okuryazarlık-Finansal Endişe-Finansal Kırılganlık-Finansal Bağımlılık)

Model (Bağımsız Değişkenler)	Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Edilmiş Beta	Anlam Düzeyi	İç İlişki İstatistikleri	
	B	Standart Hata			Tolerans Değeri	VIF Değeri
	1. (Sabit)	3,642	,462		,000	
Endişe	-,367	,133	-,272	,002	,736	1,358
Kırılganlık	-,459	,139	-,314	,001	,796	1,256

Bağımlılık	,015	,083	,017		,010	,892	1,121
R				,311			
R2				,097			
Düzeltilmiş R2				,076			
Anlam Düzeyi				,005			
Durbin-Watson				2,086			

Bağımlı Değişken: Finansal Okuryazarlık

*P<0.05 düzeyinde anlamlıdır.

**P>0.01 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 7'de finansal okuryazarlığın finansal endişe üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu görülmektedir ($\beta = -,272$, $p<0.05$; $R^2 = ,076$, $p<0.05$). Bu nedenle H6 kabul edilmiştir. Finansal okuryazarlığın finansal kırılganlık üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu görülmektedir ($\beta = -,314$, $p<0.05$; $R^2 = ,076$, $p<0.05$). Bu nedenle H7 kabul edilmiştir. Finansal okuryazarlığın finansal bağımlılık üzerindeki etkisini anlamsız olduğu görülmektedir ($\beta = ,017$, $p>0.05$; $R^2 = ,076$, $p<0.05$). Bu nedenle H8 red edilmiştir. Bu sonuçlar bize gösteriyor ki finansal okuryazarlık düzeyi arttığında finansal sömürü azalmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Genellikle yapılan çalışmalarda yaşlanma ile birlikte bireylerin bilişsel ağlılarının zayıfladığı ve bundan dolayı finansal sömürüye maruz kaldıkları ifade edilmektedir. Yaşlanma ile birlikte bireylerin finansal bilgi seviyelerinin artırılması büyük önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra tüm dünyada açıklanan verilerin sadece yaşlanmaya bağlı finansal sömürüye maruz kalmanın dışında farklı etmenlerinde bu durumu etkilediği görülmektedir. Özellikle iyi eğitim almış genç bireylerinde finansal sömürüye maruz kaldığı açıklanan suç verilerinden anlaşılmaktadır. Çalışma Soydaş (2023) tarafından ölçek uyarılama çalışmasına ek olarak finansal sömürü anketi farklı katılımcı grubuna uygulanmış, finansal endişe, finansal kırılganlık ve finansal bağımlılık olarak 3 boyut olarak belirlenmiştir. Daha sonra finansal okuryazarlık ile finansal sömürü arasında ilişki ve etki ilk kez değerlendirilmiştir. Araştırma sonuçlarına bakıldığında bireylerin finansal okuryazarlık düzeylerinin finansal sömürü düzeylerini negatif yönlü etkilediği belirlenmiştir. Finansal okuryazarlık ile finansal sömürü arasında anlamlı negatif yönlü ilişki bulunmaktadır. Burada finansal okuryazarlık düzeyi arttıkça bireylerin finansal sömürüye maruz kalmaları azalmaktadır. Ayrıca bireylerin finansal okuryazarlık düzeyleri finansal endişe ve finansal kırılganlık düzeylerini negatif yönlü anlamlı, finansal bağımlılık düzeyini ise pozitif yönlü anlamsız etkilediği görülmüştür. Yani bireylerin finansal okuryazarlık düzeyleri arttıkça finansal endişe ve finansal kırılganlık düzeyleri azalmakta, finansal bağımlılıkta herhangi bir etki olmamaktadır. Bu çalışmanın ilk kez finansal okuryazarlık düzeyinin finansal sömürüye etkisini değerlendirmesi açısından literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Gelecek çalışmalarda farklı yaş grupları ve bireyler üzerinde çalışma gerçekleştirilmesi önerilmektedir.

Kaynakça

- Báčová, M., Čonková, M. and Bričova, Z. (2013), "Financial Literacy Of Students In Slovak Republic", 19-21 September The 7th International Days of Statistics and Economics. 51-60.
- Bagshaw, D., Wendt, S., Zannettino, L., ve Adam, V. (2013). Financial Abuse of Older People by Family Members: Views and Experiences of Older Australians and their Family Members. *Australian Social Work*, 66(1), 86-103.
- Biçer, E. B. ve Altan, F. (2016). "Üniversite Öğrencilerinin Finansal Okuryazarlık ile İlgili Tutum ve Davranışlarının Değerlendirilmesi", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(4), 1501-1517.
- Bowling, A. (2014). *Research methods in health: Investigating health and health services*. New York: McGraw-Hill Education.
- Chakrapani, C. (2004). *Statistics in market research*. London: Arnold Publisher.

- Cronbach, L. (1951). Coefficient alpha and the internal structure of tests. *Psychometrika*, 16(3), 297-334.
- Chan, A., C., Y., ve Stum, M., S., (2020). The state of theory in elder family financial exploitation: A systematic review, *Journal of Family Theory & Review* 12 (December 2020):492–509 DOI:10.1111/jftr.12396.
- Çam, A. V. ve Barut, A. (2015), "Finansal Okuryazarlık Düzeyi ve Davranışları: Gümüşhane Üniversitesi Ön lisans Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma", *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 4(7), 63-72.
- Consumer Financial Protection Bureau (CFPB). (2017). Reporting of suspected elder financial exploitation by financial institutions, pp. 1-25.
- Cooper C, Selwood A, Livingston G. The prevalence of elder abuse and neglect: a systematic review. *Age Ageing*. 2008;37.
- Dilek, S., Küçük, O. ve Eleren, A. (2016). "Kastamonu Üniversitesi Öğrencilerinin Ekonomi Okuryazarlığı", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, C:5 (7), ss. 1865-1878.
- Dong X., Chen R., Chang ES, Simon M., (2013). Elder abuse and psychological well-being: a systematic review and implications for research and policy-a mini review. *Gerontology*. 2013;59.
- Elmas, B. ve Yılmaz, H. (2016). "Finansal Okuryazarlık: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğrencileri Üzerine Bir Çalışma", *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:2(2), ss.117-140.
- Fenton, L., Weissberger, G., H., Boyle, P., A., Mosqueda, L., Yassine, H., N., Nguyen, A., L., Lim, A., C., ve Han, S., D., (2022). Cognitive and neuroimaging correlates of financial exploitation vulnerability in older adults without dementia: Implications for early detection of Alzheimer's disease, *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, Volume 140, 2022, 104773, ISSN 0149-7634, <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2022.104773>.
- Greene, A., J. (2022). M. D. Elder Financial Abuse and Electronic Financial Instruments: Present and Future Considerations for Financial Capacity Assessments. *Am J of Geriatric Psychiatry*, 30(1), 90–106.
- Güler, E., Tunahan, H. (2017), "Finansal Okuryazarlık: Hane halkı Üzerine Bir Araştırma", *Sakarya Üniversitesi İşletme Bilimi Dergisi*, C:5(3), ss.79-104.
- Karakoç, M. ve Yelişdağ, E. (2019). Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Öğrencilerinin Finansal Okuryazarlık Düzeylerini Tesbit Etmeye Yönelik Bir Alan Araştırması: Ege Bölgesi'nde Bir Uygulama, *Muhasebe Ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 12 (3), 2019, ss. 511-531.
- Kılcan, B., ve Ergür Ş. (2019). "Finansal Tutum Ölçeğinin (FTÖ) Geliştirilmesi: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışmaları", *Gelecek Vizyonlar Dergisi*, 2019, 3(3), ss. 59-68.
- Lichtenberg, P. A.; Tocco, M.; Moray, J., & Hall, L. (2021). Examining the validity of the financial exploitation vulnerability scale. *Clinical Gerontologist*, 44(5), 585-593.
- Lusardi, A. and Mitchell, O. (2014), "The Economic Importance of Financial Literacy: Theory and Evidence", *Journal of Economic Literature*, 52(1), 5-44.
- National Council on Aging (NCOA). (2021, February 19). Top 10 financial scams Targeting Seniors. 14.03.2023 tarihinde <https://www.ncoa.org/article/top-10-financial-scams-targeting-seniors> adresinden erişim sağlanmıştır.
- National Council on Aging (NCOA). (2022, Jul 22). The Top 5 Financial Scams Targeting Older Adults. 14.03.2023 tarihinde <https://www.ncoa.org/article/top-5-financial-scams-targeting-older-adults> adresinden erişim sağlanmıştır.
- Pala, F., Erdoğan, A., Ali, M., Alnori, F., & Barut, A. (2023). Analyzing the linkage between Islamic financial literacy and Islamic banking services adoption: evidence from Turkey. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*.
- Phelan A.; Fealy, G., & Downes C. (2017). Piloting the older adult financial exploitation measure in adult safeguarding services. *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 70(2017), 148–154.
- Phelan, A.; O'Donnell, D., & McCarthy, S. (2021). Financial abuse of older people by third parties in banking institutions: a qualitative exploration. *Ageing & Society*, (2021), 1–22.
- Philippas, N., Avdoulas, C. (2020). Financial Literacy And Financial Well-Being Among Generation-Z University Students: Evidence From Greece, *The European Journal Of Finance*, 2020, 26(4-5), ss. 360-381.

- Reimers, K. (2019). Chapter Five - Evaluation of elder abuse and financial exploitation, *The Clinician's Guide to Geriatric Forensic Evaluations*, Academic Press, 2019, Pages 153-174, ISBN 9780128150344, <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-815034-4.00005-2>.
- Sarıgül, H. (2015), "Finansal Okuryazarlık Tutum ve Davranış Ölçeği: Geliştirme, Geçerlik ve Güvenirlik", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 200-218.
- Soydaş, Ş. S. (2023). Finansal Sömürü: Ölçek Uyarlama Çalışması. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 7(23), 269-274.
- Wendt, S.; Bagshaw, D.; Zannettino, L., ve Adams V. (2013). Financial abuse of older people: A case study. *International Social Work*, 0(0) 1–14.
- Wilson, J., S., ve Jackson, K., L., (2014), *Keeping Older Adults Safe, Protected, and Healthy by Preventing Financial Exploitation*, *Nursing Clinics of North America*, Volume 49, Issue 2, 2014, Pages 201-212, ISSN 0029-6465, ISBN 9780323299251, <https://doi.org/10.1016/j.cnur.2014.02.007>.
- Tetik, N. (2018). *Finansal Okuryazarlık Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma*, (1. Baskı), Akademisyen Kitabevi, Ankara.
- Tueth, M., J., (2000). Exposing Financial Exploitation of Impaired Elderly Persons, *The American Journal of Geriatric Psychiatry*, Volume 8, Issue 2, 2000, Pages 104-111, ISSN 1064-7481, <https://doi.org/10.1097/00019442-200005000-00004>.
- Yatbaz, A. ve Çatıkkaş, Ö. (2019). Accounting And Finance Literacy: A Comparative Study, *Muhasebe Ve Finansman Dergisi*, 2019, ss. 161-170.

Extended Abstract

Aim and Scope

Purpose of the research; The relationship between the financial literacy level of the participants and financial exploitation and the factors affecting financial exploitation were determined, and the variables that these factors were affected by were explained. The general validity of the determined factors on individuals has been determined. The scope of the study; It consists of 200 students studying at İrfan Can Köse Vocational School. The study was sent online to 130 students. The effect of participants' financial literacy on financial exploitation and financial exploitation factors were determined through statistical tests.

Methods

The universe of the study was sent online to 130 of 200 students studying at İrfan Can Köse Vocational School. SPSS 24 statistical program was used in the analysis. The effect of participants' financial literacy on financial exploitation and financial exploitation factors were determined through statistical tests. The scales used are the financial literacy scale, the validity and reliability of which has been proven; Sarıgül (2015) and the validity and reliability of the financial exploitation scale; It consists of the combination of Soydaş (2023).

Findings

It is observed that the 10 questions in the financial exploitation survey are distributed over 3 factors. These factors express the financial exploitation of individuals. The first factor affecting individuals' exposure to financial exploitation is financial anxiety. Financial anxiety is one of the cognitive factors that individuals encounter when making financial decisions. The second factor is financial fragility. Financial fragility explains whether individuals are consistent in their financial decisions. The third factor is the financial dependence of individuals. Financial dependency explains whether individuals can make financial decisions on their own. It is understood that whether individuals are exposed to financial exploitation can be determined based on these factors. Within the scope of the study, factor analysis was carried out in order to identify the hidden structures behind the answers. There is a significant negative relationship between financial literacy and financial exploitation. Here, as the level of financial literacy increases, the exposure of individuals to financial exploitation decreases. In addition, it has been observed that individuals' financial literacy levels negatively affect their financial anxiety and financial fragility levels, and their financial dependency levels are positively insignificant. In other words, as individuals' financial literacy levels increase, financial anxiety and financial fragility levels decrease, and there is no effect on financial dependency.

Conclusion

The findings obtained were evaluated within the framework of the relevant literature.

EK1

Madde	Finansal Sömürü Anket Soruları	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1	Bazı şeyleri ödemek için yeterli paranız olduğu konusunda ne kadar endişelisiniz?					
2	Genel olarak, mali durumunuzdan memnun musunuz?					
3	Para yönetiminden memnun musunuz?					
4	Büyük finansal kararlar alırken kendinize ne kadar güveniyorsunuz?					
5	Son zamanlarda verdiğiniz finansal kararlar hakkında ne sıklıkla endişeleniyorsunuz?					
6	Şu anda birinin sizin izniniz olmadan paranızı almak veya kullanmak istemesi ne kadar olasıdır?					
7	Finansal kararlar, işlemler veya planlar hakkında konuşabileceğiniz birinin olmasını ne sıklıkla istersiniz?					
8	Finansal kararlarınız ve/veya işlemleriniz konusunda ne sıklıkla endişeli hissediyorsunuz?					
9	Mali durumunuz veya kararlarınız hakkında ne sıklıkla moraliniz bozuk veya üzgün hissediyorsunuz?					
10	Başkalarıyla ne sıklıkla konuşuyor veya düzenli olarak ziyaret ediyorsunuz?					

EK2

Madde	Finansal okuryazarlık anket soruları	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1	Para ile ilgili konular karmaşıktır.					

2	Planlanmamış harcamalar için köşede para bulundurulmalıdır.					
3	Finansal planlama ve bütçe çok parası olanlar için gereklidir.					
4	Günlük ve haftalık gibi kısa dönemler için harcama planı yapmak gereksizdir.					
5	Ne yaparsam yapayım finansal durumumda bir değişiklik olmaz.					
6	Finans konularında eğitim almak isterim.					
7	Alışveriş yapmak mutluluğum için çok önemlidir.					
8	Para, harcanmak içindir, biriktirmek için değil.					
9	Harcamalarımı kontrol etmekte zorlanırım.					
10	Haftalık ve aylık harcama planları yaparım.					
11	Paramın nasıl bittiğini anlamam.					
12	Alışveriş yaparken fiyatları kıyaslarım.					
13	Bir şey satın alırken finansal durumumu dikkate alırım.					
14	Gazetelerin ve televizyonların ekonomi ve finans haberlerini izlerim.					

Türkiye'de Finansal Gelişme, Küreselleşme ve Sanayileşmenin Yük Kapasite Faktörü Üzerindeki Etkisi

The Effect of Financial Development, Globalization, and Industrialization on Load Capacity Factor in Turkey

Yusuf Güneysu¹

Öz

Bu çalışma, Türkiye'de ekonomik büyüme, küreselleşme, finansal gelişme ve sanayileşme ile yük kapasite faktörü (LCF) arasındaki uzun dönem ilişkisi araştırmaktadır. Ayrıca bu çalışmada yük kapasite eğrisi (LCC) hipotezinin geçerli olup olmadığı incelenmiştir. Bu amaç doğrultusunda 1970-2018 dönemine ait yıllık veriler kullanılmıştır. Söz konusu verilerin analiz edilmesi için Fourier ADF birim kök testi, Bayer-Hanck eşbütünleşme testi, Tam Düzeltilmiş En Küçük Kareler (FMOLS) ve Dinamik En Küçük Kareler (DOLS) tekniklerinden yararlanılmıştır. Buna göre çalışmada eşbütünleşme testi sonuçlarına bakıldığında seriler arasında uzun dönem eşbütünleşmenin olduğu belirlenmiştir. FMOLS ve DOLS tahmincilerinden elde edilen bulgular ise ekonomik büyüme ile LCF arasında U şeklinde bir ilişki olduğunu göstermekte ve Türkiye için LCC hipotezinin geçerliliğini ortaya koymaktadır. Diğer bir ifadeyle kişi başı gelirdeki artış başlangıçta çevresel sürdürülebilirliğe zarar vermekte ancak belirli düzeyi geçtikten sonra çevresel sürdürülebilirliğin artmasına katkıda bulunmaktadır. Bununla birlikte küreselleşmenin ve finansal gelişmenin çevre kalitesini azaltmasına karşın sanayileşmenin artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla çevresel sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için çevre dostu uygulamaların teşvik edilmesine yönelik küreselleşme ve finans politikaları benimsenebilir.

Anahtar Kelimeler: Yük Kapasite Eğrisi, Finansal Gelişme, Küreselleşme, Sanayileşme.

Abstract

This study investigates the long-term effect of economic growth, globalization, financial development, and industrialization on the load capacity factor (LCF) in Turkey. In addition, the study examined whether the load capacity curve (LCC) hypothesis is valid. For this purpose, annual data from 1970-2018 were used. Fourier ADF unit root test, Bayer-Hanck cointegration test, Fully Modified Least Squares (FMOLS), and Dynamic Least Squares (DOLS) techniques were used to analyze the data. Accordingly, when the results of the cointegration test were examined, it was determined that there was long-term cointegration between the series. Findings from FMOLS and DOLS approaches show that there is a U-shaped relationship between economic growth and LCF and reveal the existence of the LCC hypothesis for Turkey. In other words, the increase in per capita income harms environmental sustainability at the beginning but contributes to the improvement of environmental sustainability after a certain level is exceeded. However, it has been concluded that although globalization and financial development reduce the environmental quality, industrialization increases it. Therefore, globalization and finance policies can be adopted to encourage environmentally friendly practices can be adopted in order to ensure environmental sustainability.

Keywords: Load Capacity Curve, Financial Development, Globalization, Industrialization.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL Codes: C32, F65, Q56

Submitted: 10 / 05 / 2023
Accepted: 17 / 07 / 2023

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, Trabzon, Türkiye, yusufguneysu@trabzon.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/> <https://orcid.org/0000-0002-6809-1995>.

Giriş

Çevresel, sosyal ve ekonomik kaygılar nedeniyle iklim değişikliği ile mücadele etmek için küresel bir hareket ortaya çıkmıştır (Jahanger vd., 2022: 2). Bu çerçevede Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, Kyoto Protokolü ve Paris Anlaşması iklim politikalarının geliştirilmesi ve uygulanması açısından ülkeleri teşvik etmektedir (IPCC, 2023: 18). Kyoto Protokolü'nün kabul edilmesi, toplum bilincinin artması ve ulusal girişimlerin ortaya çıkması, iklim değişikliğini ele alma sürecinin hızlanmasına yardımcı olmuştur. Bu bağlamda Kyoto Protokolü, bazı ülkelerde sera gazı emisyonlarının azalmasına katkı sağlamış ve sera gazı raporlaması, muhasebesi ve emisyon piyasaları için ulusal ve uluslararası çeşitli mekanizmaların geliştirilmesinde etkili olmuştur (Güneysu ve Atasel, 2022: 1184; IPCC, 2023: 18). Diğer taraftan küresel anlamda hemen hemen tüm ülkeler Paris Anlaşması'na katılım sağlamış ve iklim değişikliği ile mücadele etmek için emisyonların azaltılmasına yönelik taahhütlerini belirtmişlerdir (Jahanger vd., 2022: 2). Emisyonların azaltılması ve iklim değişikliğinin etkilerine uyum sağlanması açısından iklim finansmanı önemli bir yere sahiptir. Bu çerçevede küresel iklim finansmanı akışlarının büyüklüğü ile finansman kanalları ve araçları artmaktadır. Ancak küresel ısınmanın Paris Anlaşması'nda belirtilen sınırlarına ulaşabilmesi için 2020 ile 2030 yılları arasında yapılması gereken yatırımın mevcut düzeyden üç ila altı kat daha fazla olduğu belirtilmektedir (IPCC, 2023; 21, 29).

Küreselleşme, çevre kalitesi düzeyinin önemli belirleyicilerinden birini oluşturmaktadır. Küreselleşme dışa açıklık derecesini, ekonomik faaliyetleri, enerji talebini ve finansal gelişmeyi artırmaktadır. Bununla birlikte sermaye akışı, teknoloji transferi ve çevresel sonuçlar açısından insan yaşamını etkileyebilmektedir. Zira ekonomik faaliyetler, enerji ve doğal kaynak kullanımı gerektirdiğinden çevresel sorunlara neden olabilmektedir (Saud vd., 2020: 2). Öte yandan küreselleşme doğrudan yabancı yatırımların artmasına ve çevre dostu, inovatif ve yeşil teknolojilerin gelişmiş ülkelere gelişen ülkelere aktarılmasına katkıda bulunmaktadır (Zaidi vd., 2019: 533). Küreselleşme ekonomik faaliyetlerin gelişmesini sağlamaktadır. Buna göre sanayileşme ekonomik büyümeyi desteklemekle birlikte kirlilik düzeylerinin artmasına yol açabilmektedir. Sanayileşmenin çevre üzerindeki bu etkisi, özellikle gelişen ekonomilerin sanayi sektöründe fosil yakıtların kullanılmasından dolayı önem arz etmektedir (Usman ve Balsalobre-Lorente, 2022: 1). Diğer taraftan sanayileşme faaliyetlerinde kullanılan yeşil teknolojilerle birlikte çevre kirliliğinde azalmalar yaşandığı da gözlemlenmiştir (Rahman ve Alam, 2022; Hao, 2023).

Küreselleşme, finansal gelişme ve ekonomik büyümeyi teşvik eden finansal sektör reformlarını da beraberinde getirmektedir. Zira gelişmiş bir finansal sistem, kıt kaynakların verimli bir şekilde kullanılması, yatırımların teşvik edilmesi ve ekonomik büyümenin desteklenmesi için ülkelere yardımcı olmaktadır (Baloch vd., 2021: 176). Finansal sektörün gelişmesi, finansal aracılık sürecinin etkinliğini artırarak finansmana erişimi kolaylaştırmaktadır. Bu durum müşterileri enerji tüketimini artıran ve böylece çevreye zarar veren mal ve hizmet almaya yönlendirmektedir. Bununla birlikte üretim kapasitesini ve enerji talebini artıran ve dolayısıyla çevreye zarar veren sermayeyi teşvik etmektedir (Le ve Ozturk, 2020: 22681). Diğer taraftan finansal gelişme, ileri ve enerji tasarruflu teknolojinin kullanılabilirliğini kolaylaştırma ve çevresel korumayı artırma gibi yollarla çevreyi olumlu yönde etkileyebilmektedir. Bu teknolojilerin düşük maliyetle elde edilmesi, kaynakların etkin şekilde kullanılması konusunda müşterileri teşvik edebilir ve çevre dostu teknolojilere yapılan yatırımların artmasına katkı sağlayabilir (Zafar vd., 2019: 13248).

Bu değişkenlerin çevresel etkilerinin araştırılmasında çevre kalitesini temsilen genelde karbondioksit (CO₂) emisyonlarının ve ekolojik ayak izinin kullanıldığı (Ör. Le ve Ozturk, 2020; Ahmed vd., 2021; Baloch vd., 2021; Rahman ve Alam, 2022; Usman ve Balsalobre-Lorente, 2022; Pata ve Yurtkuran, 2023) görülmektedir. Küresel CO₂ emisyonları, COVID-19 pandemisinin enerji talebi üzerindeki etkileri nedeniyle 2020 yılında bir önceki yıla göre azalmıştır. Bununla birlikte yaşanan ekonomik toparlanma, emisyonların 2021 yılında pandemi öncesi düzeye ulaşmasına yol açmıştır (IEA, 2022: 3). Küresel CO₂ emisyonları içindeki payı %1'den fazla olan ülkeler arasında Türkiye de yer almaktadır. Söz konusu ülkelere göre Türkiye'nin CO₂ emisyonları, 2021 yılında 2019 yılına göre daha fazla (%7,9) artmıştır. Ayrıca 1990 yılında 2,79 ton olan kişi başı CO₂ emisyonları 2021 yılında 5,32 tona ulaşmıştır (Crippa vd., 2022: 11, 228). Bu çerçevede tüm dünyada olduğu gibi Türkiye için de çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması giderek daha önemli hale gelmektedir.

Çevresel sürdürülebilirliğin incelenmesinde CO₂ emisyonlarının kullanılması doğanın arz yönünün dikkate alınmamasına yol açmaktadır. Bu nedenle Siche vd. (2010) tarafından önerilen yük kapasite faktörü (Load capacity factor-LCF) değişkeninin kullanılması doğanın hem arz (biyokapasite) hem de talep (ekolojik ayak izi) tarafının dikkate alınmasına ve çevresel sürdürülebilirliğin daha kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır. LCF, biyokapasitenin ekolojik ayak izine bölünmesi yoluyla elde edilmektedir. Ekolojik ayak izi, insanların doğal kaynaklara yönelik talebini, biyokapasite ise doğanın insan taleplerini karşılama kabiliyetini diğer bir ifadeyle doğal kaynakların arzını göstermektedir. Biyokapasitenin ekolojik ayak izinden daha büyük olması çevresel sürdürülebilirliğin sağlandığını, tersi durumda ise çevresel bozulmanın yaşandığını ifade etmektedir (Pata ve Samour, 2023: 48605; Pata ve Yurtkuran, 2023: 2).

Bu çalışmada finansal gelişme, küreselleşme ve sanayileşmenin çevre kalitesi üzerindeki etkisinin yük kapasite faktörü bağlamında incelenmesi amaçlanmıştır. Bununla birlikte Dogan ve Pata (2022) tarafından önerilen yük kapasite eğrisi

(load capability curve-LCC) hipotezinin geçerliliği araştırılmıştır. LCC hipotezi, ekonomik büyüme ile LCF arasında U şeklinde bir ilişki olduğunu varsaymaktadır. LCC hipotezine göre, ülkeler ilk başta ekonomik gelişmeyi desteklemek için daha fazla fosil yakıt kullanmakta ve böylece çevre kirliliğine neden olmaktadır. Öte yandan kişi başı gelir belli bir dönüm noktasını geçtikten sonra insanların çevreye karşı daha duyarlı hale gelmesi, teknolojik gelişme ve yenilenebilir enerji kullanımı yoluyla çevre kalitesi artmaktadır (Guloglu vd., 2023: 94).

Yukarıdaki bilgiler doğrultusunda bu çalışmanın literatüre üç şekilde katkıda bulunması beklenmektedir. İlk olarak ekonomik büyüme, küreselleşme, finansal gelişme ve sanayileşmenin LCF üzerindeki etkisi 1970-2018 dönemi için analiz edilerek kapsamlı bir çevresel değerlendirme ortaya konulmuştur. Zira LCF değişkeni ekolojik ayak izi ve biyokapasitenin birlikte ele alınmasına olanak vermektedir. Böylece doğanın arz ve talep yönü aynı anda incelenmektedir. İkincisi, çalışmada kullanılan değişkenlerin LCF bağlamında çevresel etkilerini bir arada inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Buna göre yazarın bildiği kadarıyla finansal gelişme, ekonomik büyüme, küreselleşme ve sanayileşme ile LCF arasındaki ilişki ilk kez incelenmektedir. Üçüncü olarak, bu çalışmada Dogan ve Pata (2022) tarafından literatüre kazandırılan LCC hipotezi test edilmiştir. LCC hipotezi çevresel Kuznetz eğrisine (EK) alternatif olarak geliştirilen yeni bir hipotezdir. Bu çerçevede çalışma, yeni bir hipotezi araştırarak çevresel sürdürülebilirliğin daha kapsamlı bir şekilde incelenmesine imkân sağlamaktadır.

Bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. İlk kısımda küreselleşme, finansal gelişme ve sanayileşmenin çevre üzerindeki etkisine ilişkin çalışmalar ile LCC hipotezi kapsamında yapılan çalışmalar incelenmiştir. İkinci kısımda veri seti ve metodoloji açıklanmış, üçüncü kısımda bulgular sunulmuştur. Sonuç kısımda ise elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

1. Literatür İncelemesi

Bu bölümde küreselleşme, finansal gelişme ve sanayileşmenin çevresel etkilerine yönelik yapılan çalışmalar ele alınmıştır. Ayrıca Dogan ve Pata (2022) tarafından geliştirilen LCC hipotezi kapsamında yapılan çalışmalar özetlenmiştir. Buna göre Kihombo vd. (2021), Batı Asya ve Orta Doğu ülkelerinden oluşan bir örnekleme, 1990-2017 dönemi verilerini CUP-FM (Continuously Updated Fully Modified) yöntemi ile tahmin etmişler ve finansal gelişmenin ekolojik ayak izini artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Diğer taraftan Kirikkaleli ve Adebayo (2021), küresel anlamda 1985-2017 dönemi verilerini FMOLS, DOLS, CCR (Canonical Cointegration Regression) tahmincileri ile analiz etmişler ve finansal gelişmenin CO₂ emisyonlarını azalttığını tespit etmişlerdir. Benzer şekilde Wu vd. (2023), İskandinav ülkelerinden oluşan bir örnekleme 1980-2020 yılları arasındaki verileri CS-ARDL (Cross Sectional Autoregressive Distributed Lag) yaklaşımını kullanarak tahmin etmişler ve finansal gelişmenin CO₂ emisyonlarını azalttığını belirtmişlerdir.

Pata (2021), Fourier ARDL yaklaşımını kullanarak BRIC ülkelerinde 1971-2016 dönemi için yaptığı çalışmada, Brezilya ve Çin'de küreselleşmenin CO₂ emisyonlarını artırdığını tespit etmiştir. Bununla birlikte Çin'de küreselleşmenin ekolojik ayak izini artırdığı sonucuna ulaşmıştır. Pata ve Yurtkuran (2023), Avrupa Birliği'nin en fazla küreselleşen beş ülkesi için 1970-2018 dönemi verilerini FMOLS ve CCR yaklaşımlarını kullanarak analiz etmişler ve küreselleşmenin İsviçre ve Hollanda'da ekolojik ayak izini azalttığını, Avusturya'da ise artırdığını belirlemişlerdir. Pata vd. (2023)'nin Fourier ARDL yaklaşımını kullanarak ABD'de 1965-2018 dönemi için yaptıkları çalışmada ise finansal gelişmenin LCF üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmadığını ortaya koymuşlardır.

Bazı çalışmalarda finansal gelişme ve küreselleşme değişkenlerinin çevre üzerindeki etkisi birlikte incelenmiştir. Buna göre söz konusu değişkenlerin çevre kalitesi üzerindeki etkisinin aynı yönde olduğu görülmektedir. Ayrıca bu çalışmalarda bağımlı değişken olarak CO₂ emisyonları kullanılmıştır. Baloch vd. (2021), OECD ülkelerinde Pooled Mean Group (PMG) ARDL tahmincisini kullanarak 1990-2017 dönemi için yaptıkları çalışmada bu iki değişkenin çevre kalitesini artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Benzer şekilde He vd. (2021) Meksika'da 1990-2018 dönemi verilerini ARDL yaklaşımını kullanarak analiz etmişler ve finansal gelişme ile küreselleşmenin çevre kalitesini artırdığını ortaya koymuşlardır. Öte yandan Le ve Ozturk (2020), 47 yükselen piyasa ve gelişen ekonomiden oluşan bir örnekleme 1990-2014 dönemi verilerini tahmin etmek için AMG (Augmented Mean Group), CCEMG (Common Correlated Effects Mean Group) ve Dinamik CCE tahmincilerini kullanmışlar ve finansal gelişme ile küreselleşmenin CO₂ emisyonlarını artırdığını tespit etmişlerdir. Aynı şekilde Wang vd. (2020), G7 ülkelerinde 1996 ile 2017 yılları arasındaki verilerini CS-ARDL yaklaşımını kullanarak analiz etmişler ve finansal gelişme ile ekonomik küreselleşmenin çevre kirliliğini artırdığını belirtmişlerdir.

Finansal gelişme ve küreselleşmenin çevre üzerindeki etkisini inceleyen bazı çalışmalarda bu iki değişkenin etkilerinin aynı yönde olmadığı tespit edilmiştir. Buna göre Saud vd. (2020), Tek Kuşak Tek Yol Girişimi ülkelerinden oluşan bir örnekleme PMG yaklaşımını kullanarak 1990-2014 dönemi verilerini analiz etmişler ve finansal gelişmenin çevre kirliliğini (ekolojik ayak izi ve CO₂ emisyonları) artırmaya karşın küreselleşmenin azalttığını belirlemişlerdir. Umar vd. (2020), Çin'de 1980-2017 yılları arasındaki verileri ARDL yaklaşımını ile analiz etmişler ve CO₂ emisyonları üzerinde küreselleşmenin negatif bir etkisinin olduğunu ancak finansal gelişmenin bir etkisinin bulunmadığını ortaya koymuşlardır.

Usman vd. (2022), Kuzey Kutbu ülkelerinde 1990-2017 dönemi verilerini AMG ve CCEMG yaklaşımları ile tahmin etmişler ve finansal gelişmenin CO₂ emisyonlarını azaltmasına karşın küreselleşmenin artırdığını tespit etmişlerdir.

Finansal gelişme ve küreselleşmenin çevresel etkilerinin birlikte incelendiği bazı çalışmalarda, ekolojik ayak izinin bağımlı değişken olarak kullanıldığı görülmektedir. Buna göre Yang vd. (2021a), Körfez İşbirliği Konseyi ülkelerinde 1990-2017 yılları arasındaki verileri FMOLS ve CCE-2SLS yaklaşımlarını kullanarak tahmin etmişler ve finansal gelişme ile küreselleşmenin ekolojik ayak izini artırdığını tespit etmişlerdir. Aynı şekilde Ahmed vd. (2021), Japonya'da 1971-2016 dönemi verileri simetrik ve asimetrik ARDL yöntemleri ile analiz etmişler ve simetrik ARDL sonuçlarına göre küreselleşme ve finansal gelişmenin ekolojik ayak izini artırdığını belirlemişlerdir. Jahanger vd. (2022), 73 gelişen ülkeden oluşan bir örnekleme ekolojik ayak izinin belirleyicilerini araştırmışlardır. Bu doğrultuda 1990-2016 dönemi verilerini PMG-ARDL yaklaşımı ile analiz etmişlerdir. Çalışmanın sonucunda küreselleşme ve finansal gelişmenin çevresel bozulmaya yol açtığını ifade etmişlerdir.

Sanayileşmenin çevre kirliliği üzerindeki etkisi incelendiğinde, Mahmood vd. (2020), Suudi Arabistan'da 1968-2014 dönemi verilerini simetrik ve asimetrik ARDL yaklaşımını kullanarak tahmin ettikleri çalışmada, sanayileşmenin CO₂ emisyonlarını artırdığını belirlemişlerdir. Bununla birlikte Opoku ve Boachie (2020), 36 Afrika ülkesinden oluşan bir örnekleme sanayileşmenin çevre üzerindeki etkisini PMG tahmincisi kullanarak 1980-2014 dönemi için incelemişlerdir. Araştırmacılar sanayileşmenin CO₂ emisyonları üzerindeki etkisinin anlamlı olmadığını belirtmişlerdir. Hao (2023), 1990-2019 dönemi verilerini FMOLS, DOLS ve CCR yaklaşımlarını kullanarak Çin için yaptığı çalışmada, sanayileşmenin ekolojik ayak izinin azalmasına katkı sağladığı sonucuna ulaşmıştır.

Sanayileşmenin yanı sıra finansal gelişme veya küreselleşme değişkeni de kullanılmıştır. Yang vd. (2021b), en fazla sağlık harcamasına sahip 10 ülkeden oluşan bir örnekleme 1995-2018 dönemi verilerini AMG yaklaşımı ile tahmin etmişler ve sanayileşmenin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisinin pozitif, küreselleşmenin ise negatif olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Rahman ve Alam (2022), Avustralya'da sanayileşme ve finansal gelişmenin CO₂ emisyonları üzerindeki etkisini ARDL yaklaşımını kullanarak 1990-2020 dönemi için incelemişlerdir. Buna göre sanayileşme düzeyi ile çevresel bozulma arasında ters U şeklinde bir ilişkinin tespit edildiğini ve finansal gelişmenin çevre kirliliğini azalttığını belirtmişlerdir. Usman ve Balsalobre-Lorente (2022), yeni sanayileşen ülkelerden oluşan bir örnekleme sanayileşme ve finansal gelişmenin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisini AMG tahmincisi kullanarak 1990-2019 dönemi için araştırmışlardır. Sanayileşme ve finansal gelişmenin çevre kirliliğini artırdığını saptamışlardır.

LCC hipotezinin geçerli olup olmadığını inceleyen çalışmalar incelendiğinde, Dogan ve Pata (2022), G7 ülkelerinde 1986-2017 yılları arasındaki verileri CS-ARDL tahmincisi ile analiz ederek LCF'nin belirleyicilerini araştırmışlar ve LCC hipotezini test etmişlerdir. Çalışmanın sonucunda bilgi ve iletişim teknolojileri, Ar-Ge harcamaları ve yenilenebilir enerji tüketiminin çevre kalitesini artırdığını tespit etmişlerdir. Bununla birlikte LCC hipotezinin geçerli olduğunu belirlemişlerdir. Benzer şekilde Pata ve Kartal (2023), nükleer enerji tüketiminin çevresel göstergeler üzerindeki etkisini Güney Kore için 1977-2018 dönemi verilerini ARDL yaklaşımını kullanarak incelemişler ve LCC hipotezini test etmişlerdir. Çalışmanın sonucunda, nükleer enerji tüketiminin çevre kalitesini artırdığını ve LCC hipotezinin geçerli olduğunu ortaya koymuşlardır.

Dai vd. (2023), Güneydoğu Aysa Ülkeleri Birliği (ASEAN)'nde CS-ARDL tahmincisi kullanarak LCF'yi etkileyen faktörleri 1986-2018 dönemi için araştırmışlardır. Buna göre beşeri sermaye ve yeşil enerjinin çevre kalitesini artırdığını ancak nüfus yoğunluğu ve ekonomik küreselleşmenin azalttığını belirlemişlerdir. Ayrıca araştırmacılar LCC hipotezinin geçerli olduğunu belirtmişlerdir. Pata ve Tanriover (2023) ise turizm açısından ilk on ülkenin 2004-2018 dönemi yıllık verilerini CS-ARDL yaklaşımı ile tahmin etmişler ve çevre kalitesi üzerinde turizmin pozitif, finansal gelişmenin ise negatif bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca LCC hipotezini test etmişler ve geçerli olmadığını belirlemişlerdir.

Guloglu vd. (2023), 26 OECD ülkesinden oluşan bir örnekleme QMG (Quantile Mean Group) tahmincisi kullanarak LCF'nin belirleyicilerini ve LCC hipotezini 1980-2018 dönemi için araştırmışlar ve LCC hipotezinin geçerli olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca beşeri sermaye, doğal kaynaklar ve yenilenebilir enerji tüketiminin çevre kalitesini artırdığı ancak kentleşmenin azalttığı sonucuna ulaşmışlardır. Benzer şekilde Pata ve Ertugrul (2023), Hindistan'da genişletilmiş ARDL yaklaşımını kullanarak 1988-2018 dönemi için LCF'yi etkileyen faktörleri ve LCC hipotezinin geçerliliğini araştırmışlardır. Beşeri sermaye, doğal kaynaklar ve küreselleşmenin çevre kalitesini artırmaya karşın kentleşmenin azalttığını ve LCC hipotezinin varlığını ortaya koymuşlardır.

Küreselleşme, finansal gelişme ve sanayileşmenin çevresel etkilerini araştıran çalışmalar incelendiğinde çevresel gösterge olarak genellikle CO₂ emisyonları ve ekolojik ayak izi değişkenlerinin kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte söz konusu değişkenlerin çevre kalitesi üzerindeki etkisinin farklılık gösterdiği ve görüş birliğinin olmadığı tespit edilmiştir. Diğer taraftan LCC hipotezini test eden çalışmalarda, bu hipotezin genel olarak geçerli olduğu belirlenmiştir. Bu çerçevede çalışmanın, LCF değişkenini kullanarak çevre kalitesinin kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesine ve LCC hipotezi bağlamında var olan çalışmaların genişlemesine katkı sağlaması beklenmektedir.

2. Veri ve Metodoloji

Çalışmanın bu bölümünde, öncelikle veri setine ve ele alınan değişkenlere yer verilmiştir. Daha sonra çalışmada kullanılan Fourier ADF birim kök testi, Bayer ve Hanck (2013) eşbütünleşme testi, FMOLS ve DOLS yöntemleri açıklanmıştır. Akabinde tanımlayıcı istatistikler, Fourier ADF test sonuçları, eşbütünleşme testi sonuçları ve uzun dönem tahmin sonuçları ortaya konulmuştur.

2.1. Veriler ve Model

Bu çalışmada ekonomik büyüme (GDP), küreselleşme (KOF), finansal gelişme (FD) ve sanayileşme (IND) ile yük kapasite faktörü (LCF) arasındaki uzun dönemli ilişki incelenmiştir. Çalışma aynı zamanda yük kapasite eğrisi (LCC) hipotezinin geçerli olup olmadığını test etmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda 1970-2018 dönemine ait yıllık veriler kullanılmıştır. Söz konusu dönemin dikkate alınmasında değişkenlere ait verilerin ulaşılabilirliği etkili olmuştur. Çalışmada çevre kalitesinin göstergesi olarak yük kapasite faktörü (LCF) bağımlı değişkeni; GDP, KOF, FD ve IND ise bağımsız değişkenleri ifade etmektedir. LCF değişkenine ilişkin veriler Küresel Ayak İzi Ağı (2023) sayfasından, KOF verileri İsviçre Ekonomi Enstitüsünden (2023) ve GDP, IND ve FD verileri ise Dünya Bankası (2023) Kalkınma Göstergelerinden temin edilmiştir. Ayrıca tüm değişkenlerin doğal logaritması dikkate alınmıştır. Değişkenlerin tanımı ve verilerin elde edildiği kaynaklara yönelik bilgiler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Değişkenler

Kodu	Değişken	Ölçü Birimi	Kaynak
LCF	Yük Kapasite Faktörü	Kişi başı küresel hektar	Küresel Ayak İzi Ağı (2023)
GDP	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	Kişi başı reel GSYİH (sabit, 2015 USD)	Dünya Bankası (2023)
KOF	Küreselleşme	Küreselleşme endeksi	İsviçre Ekonomi Enstitüsü (2023)
IND	Sanayileşme	Endüstri katma değerinin GSYİH içindeki oranı	Dünya Bankası (2023)
FD	Finansal Gelişme	Bankalar tarafından özel sektöre sağlanan kredinin GSYİH içindeki oranı	Dünya Bankası (2023)

Çalışmanın amacı doğrultusunda oluşturulan araştırma modelinin ekonomik ve ekonometrik formları sırasıyla Denklem 1 ve Denklem 2'de gösterilmiştir.

$$\ln LCF_t = f(\ln GDP_t, \ln GDP_t^2, \ln KOF_t, \ln IND_t, \ln FD_t) \quad (1)$$

$$\ln LCF_t = \beta_0 + \beta_1 \ln GDP_t + \beta_2 \ln GDP_t^2 + \beta_3 \ln KOF_t + \beta_4 \ln IND_t + \beta_5 \ln FD_t + \varepsilon_t \quad (2)$$

Denklem 2'de yer alan β_0 sabit terimi, β_1 GDP değişkenine ait katsayısı, β_2 GDP² değişkenine ait katsayısı, β_3 KOF değişkenine ait katsayısı, β_4 IND değişkenine ait katsayısı, β_5 FD değişkenine ait katsayısı, t 1970-2018 yılları arasındaki dönemi ve ε ise hata terimini temsil etmektedir. Bu modelde LCC hipotezinin geçerli olabilmesi için β_1 katsayısının negatif, β_2 katsayısının pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olması gerekmektedir.

2.2. Fourier ADF Birim Kök Testi

Değişkenlere ait serilerin durağanlıklarının tespit edilmesi amacıyla Enders ve Lee (2012) tarafından önerilen Fourier ADF yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem, ADF (Augmented Dickey-Fuller) modeline Fourier fonksiyonunun dahil edilmiş şeklini ifade etmektedir. Fourier ADF yönteminde geleneksel birim kök testlerinden farklı olarak yapısal kırılma tarihlerinin, sayılarının ve biçimlerinin önceden tahmin edilmesine gerek olmamakta, bunun yerine modele trigonometrik terimler dahil edilmektedir. Fourier ADF birim kök testine ilişkin model Denklem 3'te gösterilmiştir:

$$\Delta y_t = \alpha_1 + \delta_t + \alpha_k \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta_k \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \sum_{i=1}^p \sigma_i \Delta y_{t-i} + \beta y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Burada k kalıntı kareler toplamını (KKT); t trendi; T gözlem sayısını; p optimal gecikme uzunluğunu; δ , β ve σ katsayıları ve ε hata terimini temsil etmektedir. Serinin birim kök içermediğinin tespit edilmesinde β katsayısının t -istatistik değeri Enders ve Lee (2012)'nin tablo kritik değeri ile kıyaslanmaktadır. Elde edilen değer, tablo kritik değerinden mutlak değerinden yüksekse serinin birim kök içermediğine karar verilmektedir (Yurtkuran, 2021a: 187-188).

2.3. Eşbütünleşme Testi

Durağanlık veya birim kök testi yapıldıktan sonra değişkenlerin uzun dönem ilişkilerinin belirlenmesi açısından eşbütünleşmenin değerlendirilmesi de gerekmektedir. Bu bağlamda Bayer ve Hanck (2013) tarafından geliştirilen eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Bu eşbütünleşme testi, Banerjee, Dolado ve Mestre (1998), Boswijk (1995), Johansen

(1991) ve Engle ve Granger (1987) eşbütünlük testlerinin bir arada sunulmasını sağlamaktadır. Bayer ve Hanck (2013), eşbütünlük testinin oluşturulmasında Fisher denkleminde yararlanılmaktadır. Bu denklemler aşağıda gösterilmiştir (Yurtkuran ve Terzi, 2018: 273; Kirikkaleli ve Adebayo, 2021: 588):

$$EG-J = -2[\ln(P_{EG}) + \ln(P_J)] \quad (4)$$

$$EG-J-B-BDM = -2[\ln(P_{EG}) + \ln(P_J) + \ln(P_B) + \ln(P_{BDM})] \quad (5)$$

Bu denklemlerde yer alan P_{EG} , P_J , P_B ve P_{BDM} sırasıyla Engle ve Granger (1987), Johansen (1991), Boswijk (1995) ve Banerjee, Dolado ve Mestre (1998) eşbütünlük testlerinin önem düzeylerini temsil etmektedir.

2.4. FMOLS ve DOLS Tahminçileri

Çalışmada kullanılan değişkenler arasındaki eşbütünlük kriteri sağlandıktan sonra bağımsız değişkenlerin uzun dönem etki derecelerinin belirlenmesi için Phillips ve Hansen (1990) tarafından önerilen FMOLS ile Stock ve Watson (1993) tarafından önerilen DOLS tahminçilerinden yararlanılmıştır. FMOLS yöntemi, parametrik olmayan bir yaklaşım kullanarak otokorelasyon ve içsellik sorunlarının giderilmesini; DOLS yöntemi ise parametrik bir yaklaşım kullanarak bağımsız değişkenlerin gecikme ve öncüllerinin modele dahil edilmesini sağlamaktadır (Dogan ve Seker, 2016: 1082).

FMOLS yöntemi, OLS tahmincisindeki seri içsellik ve korelasyon problemlerinin ortadan kaldırılması için geliştirilmiştir. Bu yöntem, küçük örnekleme sahip serilerde asimptotik olarak tutarlı ve doğru sonuçlara ulaşılmasına imkân vermektedir. FMOLS yöntemine ilişkin denklem aşağıda yer almaktadır (Yurtkuran, 2020: 1537):

$$\hat{A}^+ = (Y^+X - T\hat{\Delta}_{0X}^+) (X^+X)^{-1} \quad (6)$$

DOLS yöntemi de FMOLS yöntemi gibi OLS tahmincisinin geliştirilmiş farklı bir versiyonudur. Bu yöntem serilerin birim kök içermesi durumunda kullanılmaktadır. Üstelik OLS yöntemi, heterojen yapıya sahip ve küçük örneklerde güvenilir tahminler yapılmasını sağlamaktadır. DOLS yöntemine ilişkin denklemler aşağıda gösterilmektedir (Yurtkuran, 2021b: 68-69):

$$\hat{\delta}_{OLS} = \left[\left(\sum_t z_t z_t' \right) \otimes I_{k_t} \right]^{-1} \left[\sum_t (z_t \otimes I_{k_t}) (\Delta^{d-l+1} y_t') \right] \quad (7)$$

$$\Delta^{d-l+1} y_t' = (z_t' \otimes I_{k_t}) \delta + v_t' \quad (8)$$

3. Bulgular

Bu çalışmada, ekonomik büyüme, küreselleşme, finansal gelişme ve sanayileşmenin çevresel sürdürülebilirlik üzerindeki etkisi analiz edilmiş ve analizde kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistiklere Tablo 2'de yer verilmiştir. Buna göre LCF -0,967 ile 0,228 arasında, GDP 8,093 ile 9,387 arasında, KOF 3,651 ile 4,277 arasında, IND 3,088 ile 3,495 arasında ve FD 2,609 ile 4,188 arasında değişmektedir. LCF, GDP, KOF ve IND değişkenlerine ait eğiklik değerlerinin 0'a ve basıklık değerlerinin de 2'ye yakın olması nedeniyle bu dört değişkenin normal dağılıma sahip olduğu sonucuna varılmaktadır. Bununla birlikte Jarque-Bera olasılık değerlerinin dört seride de %5 anlamlılık düzeyinden yüksek olması bu değişkenlerin normal dağılıma sahip olduğunu göstermektedir. Ancak FD değişkeninin hem eğiklik ve basıklık değerleri hem de Jarque-Bera olasılık değeri açısından normal dağılmadığı belirlenmiştir.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	LCF	GDP	KOF	IND	FD
Ortalama	-0,347	8,674	3,996	3,293	3,145
Minimum	-0,967	8,093	3,651	3,088	2,609
Maksimum	0,228	9,387	4,277	3,495	4,188
Standart Sapma	0,350	0,364	0,218	0,115	0,466
Eğiklik	-0,165	0,345	-0,228	0,093	1,179
Basıklık	1,813	2,056	1,514	1,892	3,082
Jarque-Bera	3,097	2,791	4,930	2,577	11,381
Olasılık	0,212	0,247	0,084	0,275	0,003
Gözlem Sayısı	49	49	49	49	49

Değişkenlere ait serilerin durağan olup olmadıklarını test etmek için Fourier ADF birim kök testi kullanılmış ve elde edilen bulgular Tablo 3'te gösterilmiştir. Buna göre serilerin seviyesinde birim kök içerdiği ve birinci farklarında durağan olduğu saptanmıştır. Bu sonuç eşbütünlüme testinin uygulanabileceğini göstermektedir.

Tablo 3. Fourier ADF Test Sonuçları

Değişkenler	Seviyesinde			Birinci Farkında		
	Test ist.	k(g)	Min KKT	Test ist.	k(g)	Min KKT
LCF	-0,978	1(2)	0,174	-8,92***	3(1)	0,140
GDP	0,186	1(0)	0,077	-5,55***	1(3)	0,077
KOF	-0,838	1(1)	0,015	-5,81***	1(1)	0,015
IND	-2,79	2(0)	0,116	-6,32***	1(1)	0,127
FD	-1,44	1(2)	0,712	-6,04***	1(1)	0,713

*** : %1 seviyesinde anlamlı. k: frekans sayısı. g: optimal gecikme. KKT: Kalıntı kareler toplamı

Çalışmada kullanılan değişkenler arasındaki eşbütünlüme özelliklerini belirlemek için Bayer ve Hanck (2013) eşbütünlüme testi uygulanmıştır. Bu eşbütünlüme testi gecikmelere duyarlı olduğu için optimal gecikme uzunluğu hesaplanmaktadır (Yurtkuran ve Terzi, 2018: 274). Gecikme uzunluğuna ilişkin bilgiler Tablo 4'te verilmiştir. Buna göre LR (Olabilirlik oranı), FPE (Son tahmin hata kriteri), AIC (Akaike bilgi kriteri), SC (Schwarz bilgi kriteri) ve HQ (Hannan–Quinn bilgi kriteri) kritik değerlerine göre optimal gecikme uzunluğu 1 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 4. Gecikme Uzunluğu Belirleme Kriterleri

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	208,923	NA	7,97e-11	-9,063	-8,862	-8,988
1	449,341	416,723*	5,58e-15*	-18,637*	-17,432*	-18,188*
2	467,464	27,386	7,91e-15	-18,331	-16,123	-17,508
3	487,248	25,499	1,12e-14	-18,099	-14,888	-16,902
4	517,884	32,679	1,09e-14	-18,350	-14,134	-16,778

* optimal gecikme uzunluğunu temsil etmektedir.

Bayer ve Hanck (2013) eşbütünlüme testi sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur. Eşbütünlüme testi için oluşturulan hipotez aşağıdaki şekildedir:

H_0 =Değişkenlere ait seriler arasında eşbütünlüme yoktur.

Fisher istatistik değeri Bayer ve Hanck (2013) tablo kritik değerinden yüksekse H_0 hipotezi reddedilmekte ve bağımlı değişken ile bağımsız değişkenlerin eşbütünlümlü olduğu sonucuna varılmaktadır (Yurtkuran ve Terzi, 2018: 274). Tablo 5'e göre değişkenlerin uzun dönemde %1 anlamlılık düzeyinde eşbütünlümlü olduğu görülmektedir.

Tablo 5. Eşbütünlüme Test Sonuçları

Tahmin Edilen Model	Fisher İstatistikleri		Sonuç
$\ln LCF_t = f(\ln GDP_t, \ln GDP_t^2, \ln KOF_t, \ln IND_t, \ln FD_t)$	EG-J	EG-J-B-BDM	Eşbütünlüme
	21,011	46,445	
	Kritik değerler		
	15,701	29,850	
	Kritik değerlerin önem düzeyi		
%1		%1	

FMOLS ve DOLS yaklaşımları kullanılarak ekonomik büyüme, küreselleşme, finansal gelişme ve sanayileşmenin çevre kalitesi üzerindeki etkisi incelenmiş ve ele alınan değişkenlerin uzun dönem katsayılarına ilişkin sonuçlar Tablo 6'da gösterilmiştir. Ekonomik büyümenin katsayısı FMOLS ve DOLS yaklaşımlarına göre sırasıyla -3,488 ve -6,535 olup %1 önem düzeyinde anlamlıdır. Ekonomik büyümenin karesinin katsayısı ise %5 anlamlılık düzeyinde sırasıyla 0,158 ve 0,338 olarak elde edilmiştir. GDP değişkeninin katsayısının negatif ve GDP² değişkeninin katsayısının pozitif olması, LCC hipotezinin Türkiye için geçerli olduğunu ifade etmektedir. Bu sonuç, Dogan ve Pata (2022), Dai vd. (2023), Guloglu vd. (2023), Pata ve Ertugrul (2023), Pata ve Kartal (2023)'in bulgularını desteklemektedir. Ancak Pata ve Tanriover (2023)'in sonuçlarıyla çelişmektedir. Bu bağlamda kişi başına gelir arttığında ilk aşamalarda LCF değerini ve böylece çevre kalitesini düşürmektedir. Ancak kişi başına gelir belirli bir düzeyi aştıktan sonra insanların çevre bilincinin artması, yeşil ve temiz

teknoloji yatırımları gibi nedenlerle çevre kalitesinin arttığı söylenebilir. Diğer bir deyişle gelir düzeyindeki artış ekolojik ayak izini azaltmakta ve biyokapasiteyi artırmaktadır.

Tablo 6. Uzun Dönem Analiz Sonuçları

Değişkenler	FMOLS		DOLS	
	Katsayı	T istatistiği	Katsayı	T istatistiği
GDP	-3,488***	-2,705	-6,535***	-3,030
GDP ²	0,158**	2,178	0,338**	2,768
KOF	-0,345***	-3,330	-0,420**	-2,479
IND	0,097**	2,294	0,136**	2,274
FD	-0,043*	-1,702	-0,104**	-2,659
C	19,166***	3,489	32,400***	3,523

*, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1'de anlamlılığı göstermektedir.

FMOLS ve DOLS tahmincilerinin sonuçlarına göre küreselleşmenin katsayısının negatif ve sırasıyla %1 ve %5 önem düzeyinde anlamlı olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Buna göre küreselleşmedeki %1'lik bir artış LCF'yi sırasıyla %0,345 ve %0,420 oranında azaltmaktadır. Benzer şekilde finansal gelişmenin katsayısı negatif olup sırasıyla %10 ve %5 anlamlılık düzeyine sahiptir. Finansal gelişmedeki %1'lik bir artış LCF'nin sırasıyla %0,043 ve %0,104 oranında azalmasına yol açmaktadır. Bu sonuçlar Le ve Ozturk (2020), Wang vd. (2020), Ahmed vd. (2021), Kihombo vd. (2021), Pata (2021), Yang vd. (2021a), Jahanger vd. (2022), Dai vd. (2023) ve Pata ve Tanriover (2023)'in bulgularıyla aynı doğrultudadır. Ancak Baloch vd. (2021), He vd. (2021), Kirikkaleli ve Adebayo (2021), Wu vd. (2023)'nin çalışmalarının bulgularıyla çelişmektedir. Öte yandan sanayileşmenin LCF üzerindeki etkisi %5 önem düzeyinde pozitif ve anlamlıdır. Sanayileşmedeki %1'lik bir artış çevre kalitesinin FMOLS yaklaşımına göre %0,097 ve DOLS yaklaşımına göre de %0,136 oranında artmasına katkıda bulunmaktadır. Bu bulgu Mahmood vd. (2020), Yang vd. (2021b) ve Usman ve Balsalobre-Lorente (2022)'nin bulgularından farklılık göstermektedir. Bununla birlikte elde edilen sonuç Rahman ve Alam (2022) ile Hao (2023)'nin bulgularını desteklemektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada küreselleşme, finansal gelişme ve sanayileşmenin çevre kalitesi üzerindeki uzun dönemli etkisi 1970-2018 yılları arasındaki veriler kullanılarak analiz edilmiştir. Çevre kalitesi göstergesi olarak doğanın arz ve talep tarafını birlikte dikkate alan LCF değişkeni kullanılmıştır. Ayrıca LCC hipotezinin geçerli olup olmadığı test edilmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenlere ait serilerin durağan olup olmadığını araştırmak için Fourier ADF yaklaşımı kullanılmış ve elde edilen sonuçlara göre serilerin birinci farkında durağan olduğu saptanmıştır. Daha sonra seriler arasındaki uzun dönem ilişkinin araştırılması için Bayer ve Hanck (2013) eşbütünleşme testi kullanılmış ve değişkenlerin eşbütünleşik olduğu tespit edilmiştir. FMOLS ve DOLS teknikleri yardımıyla da değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkinin etki düzeyleri tahmin edilmiştir.

FMOLS ve DOLS tahmincilerinin sonuçlarına göre ekonomik büyümenin katsayısının negatif, ekonomik büyümenin karesinin katsayısının ise pozitif olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu sonuç Türkiye'de LCC hipotezinin geçerli olduğunu ifade etmektedir. Bunun nedeni olarak ekonomik büyümenin ilk aşamalarında endüstriyel faaliyetlerde fosil yakıt kullanımına bağlı olarak çevre kirliliğinin artması gösterilebilir. Ancak kişi başına gelir belirli bir düzeyi aştıktan sonra insanların çevre konusundaki bilincinin ve böylece çevrenin korunması ile ilgili olarak beklentilerinin arttığı söylenebilir. Bu durum işletmelerin üretim faaliyetlerinde geleneksel enerji kaynaklarından ziyade yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmesine ve çevre dostu projelere yatırım yapmasına katkı sağladığı şeklinde yorumlanabilir.

Küreselleşmenin LCF değişkeni üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu ve çevre kalitesini azalttığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla sürdürülebilir çevre hedefleriyle uyumlu küreselleşme stratejileri benimsenebilir. Bu bağlamda çevre dostu ve inovatif teknoloji ile ilgili yatırımların teşvik edilmesi çevre kirliliğinin azalmasına katkı sağlayabilir. Öte yandan sanayileşmenin biyokapasitenin artmasına ve ekolojik ayak izinin azalmasına olanak sağladığı ve çevre kalitesinin iyileşmesine katkıda bulunduğu belirlenmiştir. Bu sonuç, endüstriyel sektörde çevre konusuna dikkat edildiği ve daha çevre dostu ve gelişmiş teknolojinin kullanıldığı şeklinde açıklanabilir.

Finansal gelişmenin çevresel sürdürülebilirlik üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu ortaya konulmuştur. Diğer bir ifadeyle finansal gelişme ekolojik ayak izinin artmasına, biyokapasitenin ise azalmasına yol açmaktadır. Buna göre yatırımlarda finans sektörünün çevresel sürdürülebilirliği ihmal ettiği söylenebilir. Dolayısıyla finans sektörü enerji tasarruflu ve çevre dostu teknoloji yatırımlarını teşvik ederek çevre kalitesinin artmasına katkı sağlayabilir. Gelişmiş ve etkin bir finans sektörü, söz konusu yatırımların finansmanı için fon kaynaklarına erişilmesine yardımcı olmaktadır. Bu çerçevede, sera gazı

emisyonlarının azalmasına ve böylece çevre kalitesinin artmasına katkı sağlayacak uygulamaların finansmanı için sürdürülebilir finans araçlarını (yeşil tahvil, yeşil sukuk vb.) teşvik edecek politikalar geliştirebilir.

Bu çalışma, doğanın hem arz hem de talep tarafını ele alarak çevre kalitesinin kapsamlı bir şekilde analiz edilmesini sağlamakla birlikte çalışmanın bazı kısıtları bulunmaktadır. Çalışmada ekonomik büyüme, küreselleşme, finansal gelişme ve sanayileşmenin çevre üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Gelecek çalışmalarda, bu değişkenlerin yanı sıra doğrudan yabancı yatırım, kentleşme, teknolojik inovasyonlar gibi değişkenlerin çevresel etkileri incelenebilir. Aynı zamanda küreselleşme endeksi ekonomik, sosyal ve politik açıdan ayrı ayrı ele alınabilir. Ayrıca LCC hipotezi kapsamında farklı ülke veya ülke grupları araştırılabilir.

Kaynakça

- Ahmed, Z., Zhang, B., & Cary, M. (2021). Linking economic globalization, economic growth, financial development, and ecological footprint: Evidence from symmetric and asymmetric ARDL. *Ecological indicators*, 121, 107060. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2020.107060>.
- Baloch, M. A., Ozturk, I., Bekun, F. V., & Khan, D. (2021). Modeling the dynamic linkage between financial development, energy innovation, and environmental quality: does globalization matter?. *Business Strategy and the Environment*, 30(1), 176-184. <https://doi.org/10.1002/bse.2615>.
- Banerjee, A., Dolado, J., & Mestre, R. (1998). Error-correction mechanism tests for cointegration in a single-equation framework. *Journal of time series analysis*, 19(3), 267-283. <https://doi.org/10.1111/1467-9892.00091>.
- Bayer, C., & Hanck, C. (2013). Combining non-cointegration tests. *Journal of Time Series Analysis*, 34(1), 83-95. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9892.2012.00814.x>
- Boswijk, H. P. (1995). Efficient inference on cointegration parameters in structural error correction models. *Journal of Econometrics*, 69(1), 133-158. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(94\)01665-M](https://doi.org/10.1016/0304-4076(94)01665-M).
- Crippa M., Guizzardi D., Banja M., Solazzo E., Muntean M., Schaaf E., et al. (2022). CO₂ emissions of all world countries – JRC/IEA/PBL 2022 Report, Publications Office of the European Union, Luxembourg, <https://doi.org/10.2760/07904>.
- Dai, J., Ahmed, Z., Alvarado, R., & Ahmad, M. (2023). Assessing the nexus between human capital, green energy, and load capacity factor: policymaking for achieving Sustainable Development Goals. *Gondwana Research*. <https://doi.org/10.1016/j.gr.2023.04.009>.
- Dogan, A., & Pata, U. K. (2022). The role of ICT, R&D spending and renewable energy consumption on environmental quality: Testing the LCC hypothesis for G7 countries. *Journal of Cleaner Production*, 380, 135038. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2022.135038>.
- Dogan, E., & Seker, F. (2016). The influence of real output, renewable and non-renewable energy, trade and financial development on carbon emissions in the top renewable energy countries. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 60, 1074-1085. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2016.02.006>.
- Enders, W., & Lee, J. (2012). The flexible Fourier form and Dickey–Fuller type unit root tests. *Economics Letters*, 117(1), 196-199. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2012.04.081>.
- Engle, R. F., & Granger, C. W. (1987). Co-integration and error correction: representation, estimation, and testing. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 251-276. <https://doi.org/10.2307/1913236>.
- Global Footprint Network (2022). <https://data.footprintnetwork.org/#/>. Retrieved on April 11, 2023.
- Guloglu, B., Caglar, A. E., & Pata, U. K. (2023). Analyzing the determinants of the load capacity factor in OECD countries: Evidence from advanced quantile panel data methods. *Gondwana Research*, 118, 92-104. <https://doi.org/10.1016/j.gr.2023.02.013>.
- Güneysu, Y. ve Atasel, O. Y. (2022). Karbon emisyonları ile finansal performans arasındaki ilişkinin incelenmesi: BIST100 endeksinde bir araştırma. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(3), 1183-1193. <https://doi.org/10.18069/firatsbed.1125859>.
- Hao, Y. (2023). Heading towards sustainable environment: does renewable and non-renewable energy generation matter for the effect of industrialization and urbanization on ecological footprint? Evidence from China. *Environmental Science and Pollution Research*, 30(12), 34282-34295. <https://doi.org/10.1007/s11356-022-24476-6>.

- He, X., Adebayo, T. S., Kirikkaleli, D., & Umar, M. (2021). Consumption-based carbon emissions in Mexico: An analysis using the dual adjustment approach. *Sustainable Production and Consumption*, 27, 947-957. <https://doi.org/10.1016/j.spc.2021.02.020>.
- IEA (2022), *Global Energy Review: CO2 Emissions in 2021*, IEA, Paris <https://www.iea.org/reports/global-energy-review-co2-emissions-in-2021-2>. Retrieved on April 14, 2023.
- IPCC (2023). Synthesis report of the IPCC sixth assessment report (AR6), https://www.ipcc.ch/report/ar6/syr/downloads/report/IPCC_AR6_SYR_LongerReport.pdf. Retrieved on April 14, 2023.
- Jahanger, A., Usman, M., Murshed, M., Mahmood, H., & Balsalobre-Lorente, D. (2022). The linkages between natural resources, human capital, globalization, economic growth, financial development, and ecological footprint: The moderating role of technological innovations. *Resources Policy*, 76, 102569. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2022.102569>.
- Johansen, S. (1991). Estimation and hypothesis testing of cointegration vectors in Gaussian vector autoregressive models. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 1551-1580. <https://doi.org/10.2307/2938278>.
- Kihombo, S., Ahmed, Z., Chen, S., Adebayo, T. S., & Kirikkaleli, D. (2021). Linking financial development, economic growth, and ecological footprint: what is the role of technological innovation?. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(43), 61235-61245. <https://doi.org/10.1007/s11356-021-14993-1>.
- Kirikkaleli, D., & Adebayo, T. S. (2021). Do renewable energy consumption and financial development matter for environmental sustainability? New global evidence. *Sustainable Development*, 29(4), 583-594. <https://doi.org/10.1002/sd.2159>.
- Le, H. P., & Ozturk, I. (2020). The impacts of globalization, financial development, government expenditures, and institutional quality on CO₂ emissions in the presence of environmental Kuznets curve. *Environmental Science and Pollution Research*, 27, 22680-22697. <https://doi.org/10.1007/s11356-020-08812-2>.
- Mahmood, H., Alkhateeb, T. T. Y., & Furqan, M. (2020). Industrialization, urbanization and CO₂ emissions in Saudi Arabia: Asymmetry analysis. *Energy Reports*, 6, 1553-1560. <https://doi.org/10.1016/j.egy.2020.06.004>.
- Opoku, E. E. O., & Boachie, M. K. (2020). The environmental impact of industrialization and foreign direct investment. *Energy Policy*, 137, 111178. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2019.111178>.
- Pata, U. K. (2021). Linking renewable energy, globalization, agriculture, CO₂ emissions and ecological footprint in BRIC countries: A sustainability perspective. *Renewable Energy*, 173, 197-208. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2021.03.125>.
- Pata, U. K., & Ertugrul, H. M. (2023). Do the Kyoto Protocol, geopolitical risks, human capital and natural resources affect the sustainability limit? A new environmental approach based on the LCC hypothesis. *Resources Policy*, 81, 103352. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2023.103352>.
- Pata, U. K., & Kartal, M. T. (2023). Impact of nuclear and renewable energy sources on environment quality: Testing the EKC and LCC hypotheses for South Korea. *Nuclear Engineering and Technology*, 55(2), 587-594. <https://doi.org/10.1016/j.net.2022.10.027>.
- Pata, U. K., & Samour, A. (2023). Assessing the role of the insurance market and renewable energy in the load capacity factor of OECD countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 30(16), 48604-48616. <https://doi.org/10.1007/s11356-023-25747-6>.
- Pata, U. K., & Tanriover, B. (2023). Is the Load Capacity Curve Hypothesis Valid for the Top Ten Tourism Destinations?. *Sustainability*, 15(2), 960. <https://doi.org/10.3390/su15020960>.
- Pata, U. K., & Yurtkuran, S. (2023). Is the EKC hypothesis valid in the five highly globalized countries of the European Union? An empirical investigation with smooth structural shifts. *Environmental Monitoring and Assessment*, 195(1), 17. <https://doi.org/10.1007/s10661-022-10660-1>.
- Pata, U. K., Kartal, M. T., Adebayo, T. S., & Ullah, S. (2023). Enhancing environmental quality in the United States by linking biomass energy consumption and load capacity factor. *Geoscience Frontiers*, 14(3), 101531. <https://doi.org/10.1016/j.gsf.2022.101531>.
- Phillips, P. C., & Hansen, B. E. (1990). Statistical inference in instrumental variables regression with I (1) processes. *The Review of Economic Studies*, 57(1), 99-125. <https://doi.org/10.2307/2297545>.

- Rahman, M. M., & Alam, K. (2022). Impact of industrialization and non-renewable energy on environmental pollution in Australia: Do renewable energy and financial development play a mitigating role?. *Renewable Energy*, 195, 203-213. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2022.06.012>.
- Saud, S., Chen, S., & Haseeb, A. (2020). The role of financial development and globalization in the environment: accounting ecological footprint indicators for selected one-belt-one-road initiative countries. *Journal of Cleaner Production*, 250, 119518. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.119518>.
- Siche, R., Pereira, L., Agostinho, F., & Ortega, E. (2010). Convergence of ecological footprint and emergy analysis as a sustainability indicator of countries: Peru as case study. *Communications in Nonlinear Science and Numerical Simulation*, 15(10), 3182-3192. <https://doi.org/10.1016/j.cnsns.2009.10.027>.
- Stock, J. H., & Watson, M. W. (1993). A simple estimator of cointegrating vectors in higher order integrated systems. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 783-820. <https://doi.org/10.2307/2951763>.
- Swiss Economic Institute (2023). KOF Globalisation Index. <https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html>. Retrieved on April 11, 2023.
- Umar, M., Ji, X., Kirikkaleli, D., Shahbaz, M., & Zhou, X. (2020). Environmental cost of natural resources utilization and economic growth: can China shift some burden through globalization for sustainable development?. *Sustainable Development*, 28(6), 1678-1688. <https://doi.org/10.1002/sd.2116>.
- Usman, M., & Balsalobre-Lorente, D. (2022). Environmental concern in the era of industrialization: can financial development, renewable energy and natural resources alleviate some load?. *Energy Policy*, 162, 112780. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2022.112780>.
- Usman, M., Jahanger, A., Makhdum, M. S. A., Balsalobre-Lorente, D., & Bashir, A. (2022). How do financial development, energy consumption, natural resources, and globalization affect Arctic countries' economic growth and environmental quality? An advanced panel data simulation. *Energy*, 241, 122515. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2021.122515>.
- Wang, L., Vo, X. V., Shahbaz, M., & Ak, A. (2020). Globalization and carbon emissions: is there any role of agriculture value-added, financial development, and natural resource rent in the aftermath of COP21?. *Journal of Environmental Management*, 268, 110712. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2020.110712>.
- World Bank (2023). World Development Indicators. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>. Retrieved on April 11, 2023.
- Wu, L., Adebayo, T. S., Yue, X. G., & Umut, A. (2023). The role of renewable energy consumption and financial development in environmental sustainability: implications for the Nordic Countries. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 30(1), 21-36. <https://doi.org/10.1080/13504509.2022.2115577>.
- Yang, B., Jahanger, A., Usman, M., & Khan, M. A. (2021a). The dynamic linkage between globalization, financial development, energy utilization, and environmental sustainability in GCC countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 16568-16588. <https://doi.org/10.1007/s11356-020-11576-4>.
- Yang, B., Usman, M., & Jahanger, A. (2021b). Do industrialization, economic growth and globalization processes influence the ecological footprint and healthcare expenditures? Fresh insights based on the STIRPAT model for countries with the highest healthcare expenditures. *Sustainable Production and Consumption*, 28, 893-910. <https://doi.org/10.1016/j.spc.2021.07.020>.
- Yurtkuran, S. (2020). Türkiye'de turizmin ve finansal gelişmenin ekonomik büyümeye katkısı: Turizme dayalı büyüme hipotezi analizi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(5), 1531-1542. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/anemon/issue/57135/644258>.
- Yurtkuran, S. (2021a). Çevresel Kuznets eğrisi hipotezinin geçerliliği ve yeşil lojistik: Türkiye örneği. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(45), 171-201. <https://doi.org/10.31795/baunsobed.874990>.
- Yurtkuran, S. (2021b). Türkiye'de kirlilik sığınağı hipotezi geçerli mi? Fourier eşbütünleşme ve nedensellik yöntemlerinden kanıtlar. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 13(24), 61-77. <https://doi.org/10.20990/kilisiibfakademik.873130>.
- Yurtkuran, S. ve Terzi, H. (2018). Çevresel kuznets eğrisinin ampirik olarak analizi: Meksika örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (20), 267-284. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.350401>.

Zafar, M. W., Saud, S., & Hou, F. (2019). The impact of globalization and financial development on environmental quality: evidence from selected countries in the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD). *Environmental science and pollution research*, 26, 13246-13262. <https://doi.org/10.1007/s11356-019-04761-7>.

Zaidi, S. A. H., Zafar, M. W., Shahbaz, M., & Hou, F. (2019). Dynamic linkages between globalization, financial development and carbon emissions: evidence from Asia Pacific Economic Cooperation countries. *Journal of cleaner production*, 228, 533-543. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.04.210>.

Extended Abstract

Aim and Scope

In order to tackle climate change due to environmental, social, and economic concerns (Jahanger et al., 2022), the United Nations Framework Convention on Climate Change, the Kyoto Protocol, and the Paris Agreement encourage countries to develop and implement climate policies (IPCC, 2023). Within this framework, ensuring environmental sustainability is becoming more and more important for Turkey, as it is for the whole of the world.

The aim of this study is to examine the effects of financial development, globalization, and industrialization on environmental quality in Turkey in the context of load capacity factor (LCF). LCF allows for a more comprehensive assessment of environmental sustainability as it considers both the supply (biocapacity) and demand (ecological footprint) sides of nature. However, in the study, the validity of the load capacity curve (LCC) hypothesis proposed by Dogan and Pata (2022) was investigated for Turkey. The LCC hypothesis assumes a U-shaped relationship between economic growth and LCF. In this context, the study provides a more comprehensive examination of environmental sustainability by investigating a new hypothesis.

Methods

In this study, the long-term relationship between economic growth (GDP), globalization (KOF), financial development (FD) and industrialization (IND), and load capacity factor (LCF) is examined. The study also aims to test whether the load capacity curve (LCC) hypothesis is valid. In this direction, annual data for the period 1970-2018 were used. The accessibility of the data belonging to the variables was effective in considering the period. LCF dependent variable as an indicator of environmental quality in the study; GDP, KOF, FD, and IND represent independent variables. Data on the LCF variable were obtained from the Global Footprint Network (2023), KOF data from the Swiss Institute of Economics (2023), and GDP, IND, and FD data from the World Bank (2023) Development Indicators. The research model created in this direction is shown below.

$$\ln LCF_t = \beta_0 + \beta_1 \ln GDP_t + \beta_2 \ln GDP_t^2 + \beta_3 \ln KOF_t + \beta_4 \ln IND_t + \beta_5 \ln FD_t + \varepsilon_t$$

The Fourier Augmented Dickey-Fuller (ADF) unit root test was applied to determine the stationarity of the series of variables. After performing the stationarity or unit root test, cointegration should also be evaluated in terms of determining the long-term relationships of the variables. In this context, the cointegration test developed by Bayer and Hanck (2013) was used. In order to analyze the long-term relationship between the variables used in the study, Fully Modified Least Squares (FMOLS) and Dynamic Least Squares (DOLS) estimators were used.

Findings

According to the results of the Fourier ADF unit root test, it was determined that the series are stationary at the first difference. This result shows that the cointegration test can be applied. According to Bayer and Hanck (2013) cointegration test results, it was determined that the variables are cointegrated at a 1% significance level in the long run. According to FMOLS and DOLS approaches, the coefficient of economic growth is -3,488 and -6,535, respectively, which is significant at the 1% significance level. The coefficient of the square of the economic growth was obtained as 0.158 and 0.338, respectively, at the 5% significance level. The fact that the coefficient of the GDP variable is negative and the coefficient of the GDP² variable is positive indicates that the LCC hypothesis is valid for Turkey.

According to the results of FMOLS and DOLS estimators, it was found that the coefficient of globalization was negative and significant at the 1% and 5% significance levels, respectively. Accordingly, a 1% increase in globalization reduces LCF by 0.345% and 0.420%, respectively. Similarly, the coefficient of financial development is negative and has a significance level of 10% and 5%, respectively. A 1% increase in financial development leads to a decrease in LCF by 0.043% and 0.104%, respectively. On the other hand, the effect of industrialization on LCF is positive and significant at the 5% significance level. A 1% increase in industrialization contributes to an increase in environmental quality by 0.097% according to the FMOLS approach and 0.136% according to the DOLS approach.

Conclusion

In this study, the long-term effects of globalization, financial development, and industrialization on environmental quality were analyzed for the period 1970-2018 using FMOLS and DOLS estimators. Accordingly, it was found that the coefficient of economic growth is negative and the coefficient of the square of economic growth is positive. This result shows that there is a U-shaped relationship between economic growth and LCF and that the LCC hypothesis is valid in Turkey. This result is in line with the findings of Dogan and Pata (2022), Pata and Kartal (2023), Dai et al. (2023), Guloglu et al. (2023), and Pata and Ertugrul (2023). However, it contradicts the results of Pata and Tanriover (2023). In this context, when per capita income increases, it decreases the LCF value and thus the environmental quality in the first stages. However, after per capita income exceeds a certain level, it can be said that environmental quality increases due to reasons such as increasing environmental awareness of people and investments in green and clean technology.

It has been concluded that globalization has a negative effect on the LCF variable and reduces environmental quality. It has been revealed that financial development has a negative effect on environmental sustainability. In other words, financial development leads to an increase in ecological footprint and a decrease in biocapacity. These results are similar to the findings of Le and Ozturk (2020), Wang et al. (2020), Ahmed et al. (2021), Kihombo et al. (2021), Pata (2021), Yang et al. (2021a), Jahanger et al. (2022), Dai et al. (2023) and Pata and Tanriover (2023). However, it contradicts the findings of Baloch et al. (2021), He et al. (2021), Kirikkaleli and Adebayo (2021), and Wu et al. (2023). It has been determined that industrialization provides an increase in biocapacity and a decrease in ecological footprint and contributes to the improvement of environmental quality. This finding was reported by Mahmood et al. (2020), Yang et al. (2021b) and Usman and Balsalobre-Lorente (2022). However, the obtained result supports the findings of Rahman and Alam (2022) and Hao (2023).

According to these results, it can be said that the industrial sector pays attention to the environmental issue and more environmentally friendly and advanced technology is used. In terms of globalization, encouraging investments in environmentally friendly and innovative technology can contribute to the reduction of environmental pollution. However, it can be stated that the financial sector neglects environmental sustainability in investments. Therefore, the financial sector can contribute to the improvement of environmental quality by encouraging energy-efficient and environmentally friendly technology investments.

The Impact of Land Use/Cover Change (2000-2018) on Soil Erosion in the Acısu Basin (Sivas/TÜRKİYE)

Acısu Havzası'nda (Sivas/TÜRKİYE) Arazi Kullanımı/Örtüsü Değişiminin (2000-2018) Toprak Erozyonu Üzerindeki Etkisi

Aytaç Murat Marangoz¹, Faruk Aylar², Halil İbrahim Zeybek³

Abstract

This study was conducted to determine the erosion risk caused by the change in land use/cover in Acısu Basin between 2000-2018. In the study where the RUSLE model was preferred, other parameters were kept constant, but the model was applied to the model twice separately with the land cover/use data of the relevant years and two independent erosion maps were created. With the study, how much soil is lost in Acısu Basin during the year, which regions are more exposed to erosion, and their distribution was classified and revealed. During the study, the data obtained from satellite images, topographic maps, and field observations were analyzed by GIS and IA techniques. Kappa statistical test was used for the accuracy of the findings. It was determined that the most change in the direction of growth in the basin in 18 years from 2000 to 2018 was 17.08 km² (3.35%) in grassland and pasture areas. On the other hand, it was determined that the highest change in the direction of the decrease occurred in plant change areas with a value of -23.05 km² (4.49%). It is seen that the change in the surface cover of the study area in this time interval caused the expansion of very light, light, and moderate erosion areas. Due to this change in the land surface of Acısu Basin covering 18 years, it was determined that there was an increase in the annual total of 197 t ha⁻¹ y⁻¹ and an increase in the average soil loss amount of 49 t ha⁻¹ y⁻¹.

Keywords: Erosion, RUSLE, Kappa test, Land use/cover, Sivas.

Öz

Bu çalışma, Acısu Havzası'nda 2000-2018 yılları arasında arazi kullanımı/örtüsündeki değişimin neden olduğu erozyon riskini belirlemek amacıyla yapılmıştır. RUSLE modelinin tercih edildiği çalışmada diğer parametreler sabit tutulmuş ancak ilgili yıllara ait arazi örtüsü/kullanımı verileri ile model iki kez ayrı ayrı uygulanarak birbirinden bağımsız iki erozyon haritası oluşturulmuştur. Çalışma ile Acısu Havzası'nda yıl içerisinde ne kadar toprak kaybedildiği, hangi bölgelerin erozyona daha fazla maruz kaldığı ve bunların dağılımı sınıflandırılarak ortaya konuldu. Çalışma sırasında uydu görüntüleri, topografik haritalar ve saha gözlemlerinden elde edilen veriler CBS ve UA teknikleri ile analiz edildi. Bulguların doğruluğu için Kappa istatistik testi kullanılmıştır. 2000-2018 yılları arasındaki 18 yıllık dönemde havzada büyüme yönünde en fazla değişimin 17,08 km² (%3,35) ile çayır ve mera alanlarında olduğu tespit edildi. Öte yandan azalma yönünde en fazla değişimin -23,05 km² (%4,49) değeri ile bitki değişim alanlarında gerçekleştiği tespit edilmiştir. Bu zaman aralığında çalışma alanının yüzey örtüsündeki değişimin çok hafif, hafif ve orta derecede erozyon alanlarının genişlemesine neden olduğu görülmektedir. Acısu Havzası'nın arazi yüzeyinde 18 yılı kapsayan bu değişime bağlı olarak yıllık toplam 197 t ha⁻¹ y⁻¹ ve ortalama toprak kaybı miktarında 49 t ha⁻¹ y⁻¹ artış olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Erozyon, RUSLE, Kappa testi, Arazi kullanımı/örtüsü, Sivas.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL Codes: M30, M31, M37

Submitted: 10 / 05 / 2023

Accepted: 01 / 10 / 2023

¹ Student, Ondokuz Mayıs University Graduate School of Education, Samsun, Türkiye, Orcid: <http://orcid.org/0000-0003-4067-8804>

² Associate Professor, Ondokuz Mayıs University, Samsun, Türkiye, farukaylar@gmail.com, Orcid: <http://orcid.org/0000-0003-4439-9079>

³ Professor, Ondokuz Mayıs University, Samsun, Türkiye, zeybekhi@gmail.com, Orcid: <http://orcid.org/0000-0002-4097-9079>

Introduction

Soil erosion is defined as the process by which the surface of a mature soil is removed from the environment and transported to other areas under the influence of water and wind (Morgan 2005; Jahun, 2015; Jafari et al., 2022). Erosion is a process that occurs when soil is left unprotected for various reasons. In this case, raindrops hit the exposed soil with great energy and easily remove soil particles from the surface (Mater, 2004; Ekinci, 2005; Morgan, 2005; Özşahin, 2011; Jahun et al., 2015; Zeybek, 2002; Erinc, 2021; Jafari et al., 2022). Soil erosion occurs in three stages including weathering, transport and deposition. The severity of erosion increases especially where the topographic slope values increase. In such locations, factors such as soil texture, structure, slope ratio, and surface cover are important parameters that determine the amount of erosion (Merritt et al., 2003). Soil erosion, which occurs for various reasons, is one of the most important environmental problems today. According to the World Health Organization, the structure of about 10 million hectares of agricultural land in the world is degraded by erosion and converted into non-agricultural land, and this situation causes a decrease in agricultural production needed to feed about 3.7 billion people (Pimentel et al., 2009). Approximately 85% of the negative impact on the Earth's land cover is caused by soil erosion, which has led to a 17% decline in agricultural crop productivity since 1945 (Angima et al., 2003).

Soil erosion has become an important problem in areas such as Turkey, where drought is experienced for long periods of the year due to intense rainfall falling on steep slopes with loose soil structure and causing significant erosion (Onori et al., 2006; Jahun et al., 2015; URL-1, 2023). Some studies have found that soils transported by erosion carry many substances used in agricultural activities and mixed with soil to surface and groundwater, causing pollution of these waters (Gallaher and Hewf, 1997). In addition, it has been shown that the productivity of soils in eroded areas decreases and that these soils, whose structure changes during agricultural activities, cause air pollution (Renard et al., 1997; Zachar, 1982). As can be seen, these studies show the importance of identifying and controlling erosion risk in countries such as Turkey, which has a rugged land structure and high slope values. However, depending on the local factors, it is very important to accurately determine the erosion characteristics of this area and take measures accordingly before determining a protection strategy in any region (Jahun, 2015).

Numerous studies have been conducted at different scales to determine how soil erosion occurs and to quantify it (Desmet and Govers, 1996; Renard et al, 1997; Knijft et al., 1999; Sivertun and Prange, 2003; Cürebal and Ekinci, 2006; Ekinci, 2007; Taçıl, 2007; Efe et al., 2008; Jahun et al., Ganasri and Ramesh, 2016; Koirala et al., 2019; Kumar et al., 2022; Şen et al., 2022; Xu et al., 2022; Majoro et al., 2023). As a result of these studies, soil erosion prediction models have been developed based on different land uses. These can be classified as empirical, conceptual, and physically based models (Merritt et al., 2003; Jahun et al., 2015). However, the different data sets required for the application of all these models and the difficulty in their application lead to the application of different models in different regions (Merritt et al., 2003).

USLE (Wischmeier and Smith, 1978), which is one of the models produced for predicting the amount of erosion, is preferred by many researchers due to the ease of data supply and parameterization (Wilson and Lorang, 1999; Eisenberg and Muvundja, 2020; Romero et al., 2023). USLE is an important model that predicts the future annual erosion rate of the land by determining precipitation characteristics, soil structure, morphological appearance, surface closure status, and measures taken (Kouli et al., 2009). However, in light of the data obtained from new studies, this model was revised and started to be applied as the RUSLE model (Renard et al., 1997; Jahun et al., 2015; Şen et al., 2022). In addition, the use of RUSLE integrated with remote sensing (RS) and geographic information system (GIS) techniques is one of the advantages of the model. The results of many studies using this model show that it is effective and accurate in estimating the magnitude and spatial distribution of erosion in an area. In addition to such studies that attempt to estimate the amount of erosion directly, there have been many studies that investigate the relationship between land use/land cover, which is one of the important factors causing erosion. Most of these studies show that changes in land use/cover due to anthropogenic impacts have a significant impact on erosion (Sharma et al., 2011; Alkharabsheh et al., 2013; Özşahin et al., 2018).

This study covers the Acisu Basin located in the eastern part of the Sivas Basin, one of the most important gypsum fields in Turkey. The change in land use due to intensive human activities in the basin and its presentation reveals the importance of this study. Based on this situation, the study aims to discuss the effect of human activities on soil erosion of land use/land cover change in the Acisu Basin. Based on this idea, does the change in land use/cover affect the formation of erosion or the expansion of erosion areas in the basin formed by the Acisu stream, which is one of the important tributaries in the upper course of Kızılırmak, the longest river of Turkey? This question constitutes the research problem. To find the answer to this question, erosion risk and annual soil loss in this basin were calculated with the Geographic Information Systems (GIS) based and Remote Sensing (RUSLE) model considering fixed and variable parameters. In the RUSLE model, (R) and (K) parameters that affect erosion are fixed variables while (LS), (C), and (P) parameters are controllable variables (Renard et al., 1997; Jemai et al., 2021; Majoro et al., 2023; Romero et al., 2023). Therefore, in this study, the controllable

parameter C in the RUSLE model was calculated separately for the years 2000 and 2018, while other parameters were kept constant.

1. Study Area

The Acısu basin, which is the study area, is located in the Upper Kızılırmak region of Central Anatolia. The study area, which is the drainage basin of Acısu, one of the tributaries of Kızılırmak River, the longest river in Turkey, is approximately 513 km². According to the geographical coordinate system, the basin is located between 39° 52' 38" - 39° 41' 35" north latitude and 37° 44' 18" - 38° 11' 48" east longitude (Figure 1). Acısu Stream, which originates from the northeastern slopes of Tecer Mountains, flows westward by taking many tributaries from here and joins Kızılırmak in the southwest of Zara District.

Acısu Stream flows for about 68 km from its source to the vicinity of Zara District where it joins Kızılırmak. The lowest point of the basin formed by Acısu Stream is the confluence of the stream with Kızılırmak in the southeast of Zara with an elevation of 1320 m. On the other hand, the highest point of the basin is Üçlerbaba Hill, which is located on the Tecer Mountains in the south and has an elevation of approximately 2355 m. Accordingly, while the elevation difference of the basin is 1035 m, the general average elevation of the basin is determined to be 1655 m.

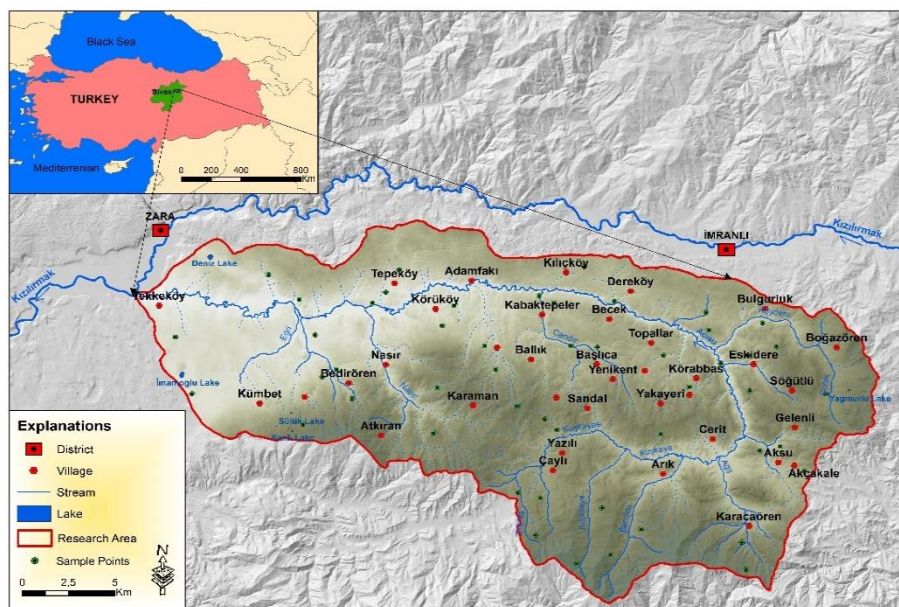

Figure 1. Location map of the study area.

While the Acısu Stream flows through the Upper Oligocene-Lower Miocene rocks such as sandstone, mudstone, and limestone in the southeast of the study area, it flows through the Middle-Upper Miocene gypsiferous terrain from the village of Eskidere in the east to its confluence with Kızılırmak (Fig. 2). In addition, Quaternary units are observed on the valley floor, especially in the lower course of the river (Figure 3; Figure 4). While the western lower reaches of the Acısu Basin, which has a typical hydrological basin character, have a simpler topography, the middle and upper reaches have a highly faulted and fragmented topographic appearance (Figure 5).

The Acısu Basin is in the typical continental climate zone of the mid-latitudes with cold and wet winters and warm and dry summers, indicated by the letters "Dsb" in the Köppen-Geiger climate classification (Öztürk et al., 2017). According to the data (1965-2020) of the Zara meteorological station (1338 m) located in the west of the basin, the average annual temperature is 8.6 °C and the average annual precipitation is 536.0 mm. The average temperatures of the winter months (December, January, February) are below 0 °C and the average temperatures of the summer months are below 20.0 °C (MGM, 2022). The coldest month is January (-3.6 °C) and the hottest month is August (19.6 °C). However, a decrease in average temperature and an increase in precipitation is expected with increasing elevation towards the east of the basin.

Figure 2. Polygonal karst topography formed on the gypsum terrain west of Eskidere village. This area is also among the areas where soil erosion is effective in the study area

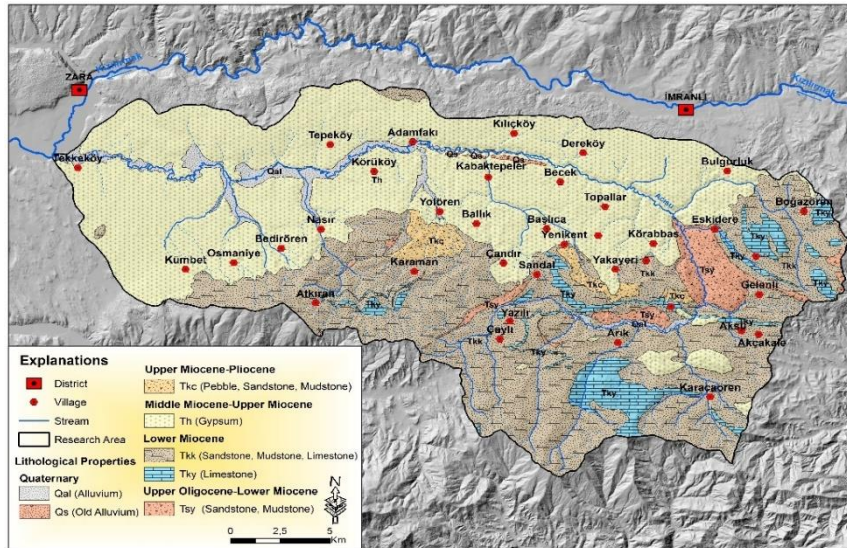

Figure 3. Geological map of the study area

Figure 4. The Quaternary alluvial deposits formed by Acisu Stream in the lower course of the basin. Tekkeköy village is in the background

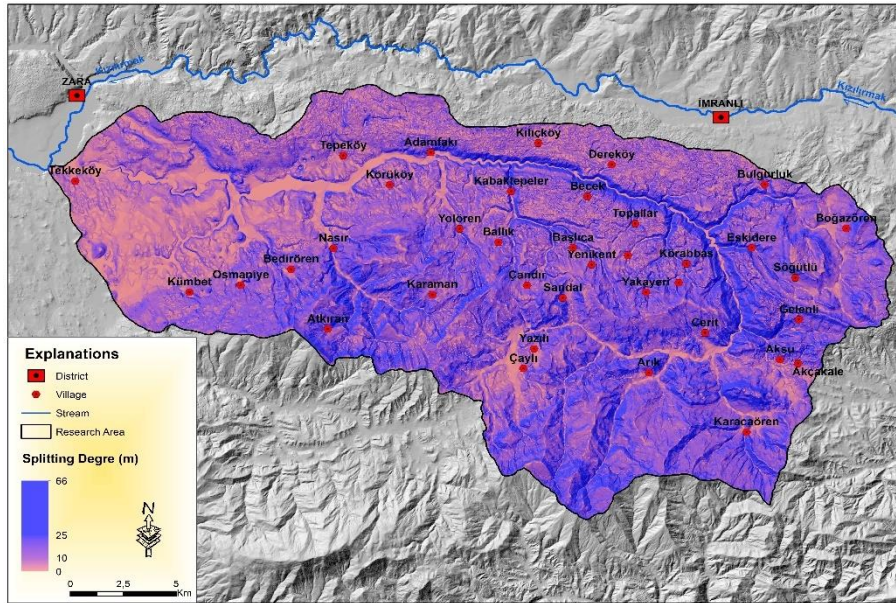

Figure 5. Splitting degree map of the study area

Acısu Stream, which drains the waters of the study area, is one of the most important tributaries of Kızılırmak. While Kuşkaşası stream, the most important tributary of this stream in the south, flows from west to east, depending on local differences, it starts to flow towards the north after merging with Ağıl stream in the north of Cerit village. Acısu, which is strengthened with the participation of Köyderesi in the west of Eskidere, starts to flow westwards from here and merges with Kızılırmak in the southwest of Zara district. The winter season in the basin is cold and snowy and the snow cover remains on the ground for a long time. Snow melts and spring rains caused by the increase in temperatures cause the flow rate of the Acısu Stream to increase. In the summer months, the snow cover disappears completely, and monthly precipitation averages decrease. This causes the flow of the stream to decrease. However, the short-term downpours in the summer months quickly pass into surface runoff due to the thin soil cover and sparse vegetation cover, causing soil erosion to increase. Brown forest soils are the most widely distributed soil group in Acısu Basin. These soils, which are distributed in approximately 70% of the basin, have a wide distribution in the southern, central, and northern parts of the basin. However, brown soils are distributed between Boğazören-Sögütlü-Bulgurluk villages in the east of the basin, while reddish-brown soils have a wide distribution between Tekkeköy-Nasır villages in the west of the basin.

The most common land use/cover class in Acısu Basin is grassland and pasture areas (59.16% in 2018). In this respect, large parts of the basin are particularly suitable for ovine breeding (Figure 6). Depending on the climatic characteristics, steppe-characterized plants that flourish in spring turn yellow in early summer. Therefore, this characteristic of the area does not have suitable conditions for cattle breeding (pasture animal husbandry). While agricultural areas cover large areas, especially in the west of the basin, they have a fragmented appearance in other parts. Dry agricultural activities are more common in agricultural areas covering 15.49% (2018) of the total area of the basin. It is observed that irrigated agriculture is practiced only in a limited area on the banks of the river in the lower part of the basin. In a significant part of the Acısu Basin (20.84%), there are agricultural areas with natural vegetation. This is especially evident at the bases of the dolines, which are widespread in the northern part of the basin due to lithological features (Figure 7). Some fodder crops, mainly wheat and barley, are grown in agricultural areas, and sugar beet production is carried out in places where irrigation is possible. In the basin where forested areas cover a very small area (3.30%), forests are located on the slopes of mountainous areas and have a fragmented appearance.

Figure 6. Intensive animal husbandry activities are carried out in the pastures within the basin. South of Söğütlü village

Figure 7. View of agricultural fields at the base of the doline east of Bulgurluk village

3. Materials and Methods

In this study, a 5 m resolution Digital Elevation Model (DEM) obtained from the General Directorate of Mapping was used as the base material and this DEM was used as a base for other maps. The "Regulated Universal Soil Loss Equation" (RUSLE) model (Wischmeier, 1978; Desmet and Govers, 1996; Özşahin, 2014; Jahun et al., 2015; Şen et al., 2022) reported by various researchers was used to determine the potential erosion risk areas of Acisu Basin and to classify these areas (1).

$$A = R \cdot K \cdot LS \cdot C \cdot P \quad (1)$$

According to this formula forming the model; A: Estimated annual soil loss amount ($\text{ha}^{-1}/\text{y}^{-1}$), R: Rainfall erosion factor ($\text{MJ}/\text{ha}^{-1}/\text{y}^{-1}$), K: Soil erosion factor, LS: Slope slope length and slope steepness factor, C: Land cover and management factor, P: Erosion control (preventive) factor. In the erosion risk map obtained as a result of the application of this formula, the erosion potential risk categories determined by Bergsma et al. (1996) and frequently applied in the literature were used (Özşahin, 2023). These are; Very Light ($< 5 \text{ t}/\text{ha}^{-1} / \text{year}^{-1}$), Light ($5-12 \text{ t}/\text{ha}^{-1} / \text{year}^{-1}$), Medium ($12-35 \text{ t}/\text{ha}^{-1} / \text{year}^{-1}$), Strong ($35-60 \text{ t}/\text{ha}^{-1} / \text{year}^{-1}$), Severe ($60-150 \text{ t}/\text{ha}^{-1} / \text{year}^{-1}$) and Very Severe ($150 > \text{ t}/\text{ha}^{-1} / \text{year}^{-1}$).

In the calculation of the "Rainfall Erosion (R) Factor" in the formula, the "Erosion Index" value is obtained by multiplying the kinetic energies of precipitation by their maximum intensities for 30 minutes, which is applied at many different points and data sets of many years, has an important place in the calculation of soil loss caused by precipitation (Cürebal and

Ekinci, 2006; Efe et al., 2008; Nearing et al., 2017). For the calculation of this factor, the long-term precipitation data of Zara Meteorological Station (1965-2021), which is located just west of the Acisu Basin, were used. This factor was calculated using the formula "Modified Fournier Index (MFI)" (2) (Williams and Sheridan, 1991; Bayramin et al., 2006), which takes into account annual and monthly rainfall averages.

$$MFI = \sum_{i=1}^{12} \frac{p_i^2}{P} \quad (2)$$

In this formula, pi is the monthly precipitation (mm) and P is the average annual precipitation (mm). The "Precipitation Erosive Factor" required for the application of the RUSLE model is calculated by applying the result of the above formula to the equation "(4.17 - MFI)-152". However, as an example for other studies, if there is not more than one meteorological station in the study area, the long-term precipitation data of these meteorological stations at different elevations should be calculated with the help of the formula "Ph=Po+4,5h" developed by taking into account the principle of 54 mm of precipitation increase per 100 m proposed by Schreiber (Cürebal and Ekinci, 2006; Efe et al., 2008). In this formula, Ph is the average monthly precipitation (mm), Po is the monthly precipitation (mm) of the station with known elevation and h is the elevation value. Precipitation data obtained from local units can be used in the calculation of precipitation erosivity, and there are institutions such as the European Soil Data Centre (ESDAC) where precipitation erosivity data can be obtained on a global scale (Şen, 2022).

The Soil Erosion (K) Factor usually examines the relationship between soil properties and erodibility to determine the K value (Kebede et al., 2021). Erosion refers to the transport of soil from one place to another (Blanco-Canqui and Lal, 2008). As a result of erosion occurring due to different reasons, the material transported is usually soil formed over a very long time. Therefore, the determination of soil resistance to erosion has an important place in such studies. Factors such as soil texture and structure, profile, grain size, water holding capacity, and permeability are the main soil properties that affect erosion (Renard et al., 1997; Mater, 1998; Atalay, 2011; Mutlu and Soykan, 2018). While creating the K factor map, it was checked from the 1/25.000 scale digital soil maps obtained from the Ministry of Agriculture and Forestry and the TAD Portal (Non-Agricultural Authorisation and Soil Survey Portal) data provided by the ministry to users on the web.

The slope Length and Slope Steepness (LS) Factor is one the important parameters in the RUSLE model. The velocity and flow of water causing erosion are closely related to the slope. There is a directly proportional relationship between slope and erosion (Hoşgören, 2004; Ekinci, 2005). While creating the LS map, DEM data obtained from the General Directorate of Mapping was utilized. The flow direction (slope length and elevation classes) characteristics of the catchment area were determined by considering the following equation (3).

$$\text{"Flow accumulation * Flow direction * (elevation)"} \quad (3)$$

The (LS) factor of the catchment was calculated according to the following equation (4) considering the above equation (Ekinci, 2007; Tağıl, 2007; Pradhan et al., 2011).

$$\text{"LS = 1.6 * Pow ([current accumulation] * resolution) / 22.1, 0.6) * Pow (Sin([slope] * 0.01745) / 0.09, 1.3)"} \quad (4)$$

Land Cover and Management (C) Factor, CORINE LULC data for the years 2000 and 2018 were utilized from Copernicus Europe's Eyes on Earth website for the years 2000 and 2018 (Özşahin and Atasoy, 2014). CORINE LULC data for 2000 was obtained from Landsat-7 satellite and the time interval is 2000 +/- 1 year. The geometric accuracy of the satellite data is ≤ 25 meters. Produced for 4 years, these data are provided free of charge to users as standard metadata. On the other hand, CORINE land cover data for 2018 was obtained from Sentinel-2 and Landsat-8 satellites and the time interval covers the years 2017-2018. The geometric accuracy of the satellite data for this year is ≤ 10 meters and the thematic accuracy is ≤ 85%. Produced for 1.5 years, these data are presented as standard metadata. To check the accuracy of CORINE land cover data, which constitutes the main data of the study, free satellite images of July of the relevant years were obtained from the United States Geological Survey (USGS) website. This is important for eliminating errors due to differences in sun angle and vegetation cover (Tağıl, 2007; Özşahin, 2016).

In the evaluation of the images, a supervised classification technique was used with the maximum likelihood approach. Tağıl (2007) and Özşahin (2016) state that supervised classification would be more appropriate for the construction of land use/cover maps. In addition, during the determination and control of land use/cover classes, existing GPS data and location points determined and coordinated during field studies were also utilized. After correlating all the data, the kappa statistical test was applied to determine the accuracy rate of the land use/cover classes determined as a result of the analysis. Used for the first time in 1960 by Cohen, this method is a statistical method that measures the reliability of the agreement in two or more data sets (Cohen, 1960; Jensen, 1996; Kılıç, 2015). "Cohen's Kappa Coefficient" only deals with the agreement between two data sets. Since the data set (variable) in which the agreement is evaluated is a categorical (nominal) variable, the applied statistic is a non-parametric statistic type. Since Cohen's (1960) kappa test also takes into account that the

agreement between data sets (variables) may be by chance, it is accepted that it gives a stronger result than the agreement found as a percentage proportion between two data sets (Cohen, 1960; Fleiss, 1971; Kılıç, 2015).

When calculating the Kappa coefficient, a calculation is made by considering two different probabilities. These are expressed as Pr(a) and Pr(e). Pr(a) is the total proportion of the observed agreement for two data sets (variables), while Pr(e) is the probability of this agreement occurring due to chance. The formula (5) to be used to compare the data sets over these two probabilities is given below (Kılıç, 2015).

$$\kappa = \frac{\text{Pr}(a) - \text{Pr}(e)}{1 - \text{Pr}(e)} \quad (5)$$

To interpret the κ value obtained from this calculation, Landis and Koch (1977) proposed the following table (Table 1).

Table 1. Interpretation of the κ value obtained from Cohen's Kappa Statistical Test (Landis and Koch, 1977)

κ Value	Comment
< 0	Worse compliance than that which might be due to chance
0.01-0.20	Insignificant level of compliance
0.21-0.40	Weak level of harmonization
0.41-0.60	Moderate level of harmonization
0.61-0.80	Good level of harmonization
0.81-1.00	Very good level of harmonization

On the other hand, in the classification made by Fleiss (1971), the Kappa value of 0.75 and above is considered excellent, with 0.40-0.75 as medium-good and below 0.40 as poor compatibility (Kılıç, 2015). As a result of all these analyses, 6 different land use/cover classes with an overall accuracy of 80% and kappa coefficients above 0.75 were identified. The C factor values of the relevant classes were compiled from different sources (Jordan et al., 2005).

The erosion Control (Prevention) (P) Factor refers to the techniques used to prevent, control, or reduce erosion in the RUSLE model (Lane et al., 1992; Renard et al., 1997). Increasing the density of vegetation cover, terracing on steep slopes, and draining water by opening artificial channels are some of the techniques used in this regard (Mutlu and Soykan, 2018; Ghosal and Bhattacharya, 2020). The P factor should be evaluated between 0 and 1. It is expressed as 0 for areas where there is no erosion risk and 1 for areas with high risk (Zeng et al., 2017). This factor is used as 1 in cases where no detection is made during field studies and the value is ignored in the equation.

After the factors constituting all parameters were produced according to the RUSLE method, the soil loss of Acısu Basin for the years 2000 and 2018 was calculated by combining them with the help of the raster calculator tool of the ArcGIS program within the framework of the grid-based method and erosion risk maps with a resolution of 30x30 m were created. Some statistical analyses were also performed to make the findings obtained as a result of the study more meaningful. Within the scope of these analyses, 50 sampling points determined by random sampling method within the basin were determined (Figure 1) and the information on land use/cover changes and soil loss at each point was determined using the "correlated tabulation method" (Özşahin, 2016). Then, the relationship between the data was subjected to a one-way analysis of variance (One-way ANOVA). The results of the analysis were evaluated at a 0.05 significance level. In addition, the image analyses of the study were performed with ArcGIS 10.5 and Erdas 9.2, and statistical analyses were performed with SPSS 20 (Statistical Package for Social Sciences) software.

4. Result

Determining land use/cover at local and regional scales and monitoring the changes over time provides important information on planning, development, and sustainable management of natural resources. Such studies also contribute to the interpretation of information on LULC changes, and social and economic trends (Başyigit et al., 2013; Özşahin, 2016). Sivas region is one of the most important settlement centers of Anatolia with thousands of years of historical past. This situation has enabled the land use/land cover to be used in different ways in the region where the study area is located for a long time. The unconscious, unplanned, and inappropriate use of the local people, the ambition of the people to gain new lands, and the rapid destruction of existing forests, especially for the need for fuel, construction, timber and to open agricultural land, have led to negative consequences on land use/cover. For this purpose, monitoring and accurate evaluation of anthropogenic changes in the Acısu Basin with scientific methods are of great importance in terms of making inferences for the future. Therefore, in this study, like many similar studies, aerial photographs and satellite images were used extensively to assess the field with a holistic perspective as well as field studies (Verstappen and Zuidam, 1970; William et al., 1999).

Different parameters are effective in soil erosion (Gobin et al., 2004; Walstra et al., 2007). The degree of influence of these parameters in the basin can also change the type and extent of erosion. To reveal the effect of erosion due to land use/land cover in Acısu Basin, firstly, the model of the parameters affecting soil erosion according to the method content will be applied and then the effect of land use/land cover will be discussed in the light of the findings obtained within the framework of the analysis.

4.1. Implementation of the Model

To determine the rainfall erosion (R) factor in the RUSLE model, the total kinetic energy of the rainfall throughout the basin should be multiplied by the maximum intensity of this rainfall for 30 minutes. This calculated value has a decisive effect on soil loss (Cürebali and Ekinçi, 2006; Özşahin, 2014). For this reason, the rainfall erosion factor for Acısu Basin was calculated as described in the method section (Table 2). Accordingly, the areas where the (R) factor is more effective are the mountainous areas in the south of the site. Especially in the south of Atkıran and Karacaören villages, the effect is higher. On the other hand, the effect of this factor is less in the area where Tekkeköy village is in the west of the basin (Figure 8).

Table 2. Areal distribution of the Rainfall Erosion (R) factor.

R Factor (MJ ha ⁻¹ y ⁻¹)	Area	
	km ²	%
531-600	85	16.58
600-700	162	31.57
700-800	187	36.45
800-900	63	12.28
900 >	16	3.12
TOTAL	513	100.00

Soil has effects such as providing the material necessary for the realization of the erosion event, retaining the rainwater causing erosion, and resisting the erosive forces passing to the surface flow. This resistance to weathering and transport depending on the physical properties of the soil is known as the soil erosion (E) factor (Kebede et al., 2021). The main factors determining this factor are grain size, aggregation, water retention ability, water holding capacity, and profile characteristics (Blanco-Canqui and Lal, 2008; Mutlu and Soykan, 2018). However, the effect of this factor varies in different soil types. For this purpose, the K factor value can be calculated using different methods (Wischmeier and Smith, 1978; Goldman et al., 1986; Rosewell and Loch, 2002). In this study, soil erosion (K) factor values in Acısu Basin were assigned as a result of the correlation of local samples taken from the field with the values used in similar studies conducted throughout Turkey (Hammad et al. 2004), as in many studies using the RUSLE model (Table 3; Figure 9).

Table 3. Areal distribution of soil erosion (K) factor.

Factor	Soil Group	Area		RUSLE K Value
		Km ²	%	
Soil (K) (Tons per unit hectare)	Alluvial Soils	14.2	2.76	0.24
	Colluvial Soils	16.1	3.15	0.21
	Brown Soils	36.1	7.05	0.18
	Brown Forest Soils	383.4	74.73	0.16
	Reddish Brown Soils	63.2	12.31	0.14
TOTAL		513.0	100.00	

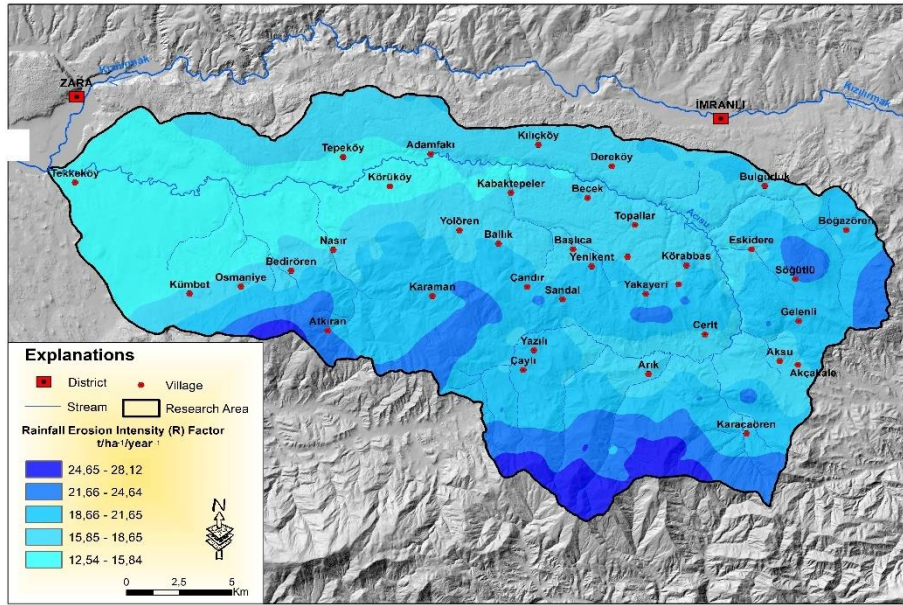

Figure 8. (R) factor map of the study area

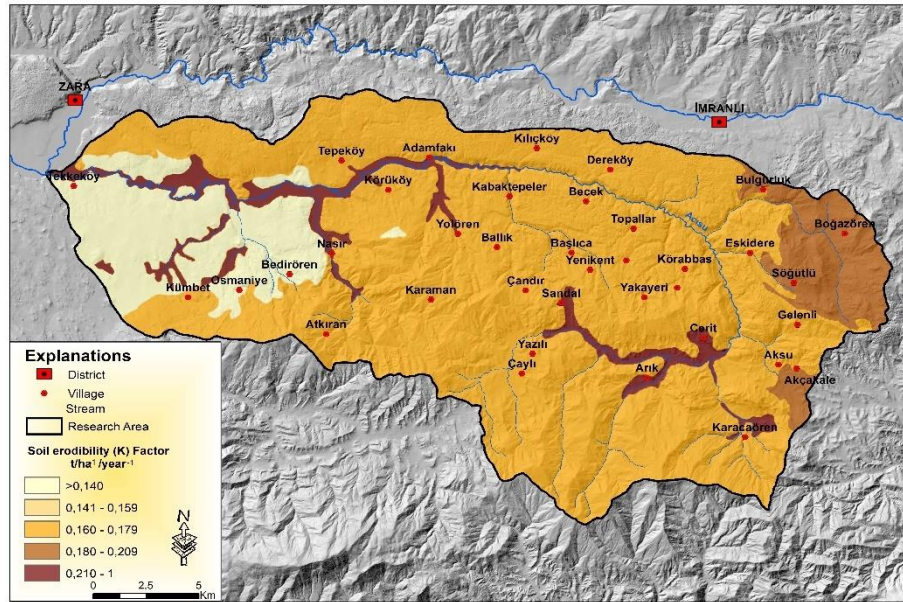

Figure 9. (K) factor map of the study area

The LS factor expresses the effect of slope length (L) and slope steepness (S) on soil erosion (Wischmeier and Smith, 1978). These two factors are the most important topographic parameters affecting soil susceptibility to erosion (Datta and Schack-Kirchner, 2010). These two factors are usually calculated as one factor. This is because these two factors are related to topography, unlike other factors that represent different elements (Kaffas et al., 2021). Naturally, soil erosion occurs more on steep slopes due to increased soil transport by water (Nanna, 1996). However, this erosion caused by water is also directly proportional to the increase in the length of the slope, which has an increasing effect on the collection of surface water (Hoşgören, 2004; Özşahin, 2014; Mutlu and Soykan, 2018). Accordingly, the slope values in Acisu Basin were analyzed in five groups considering the slope classes determined for soil erosion (Table 4).

Table 4. Areal distribution of slope

Slope	Area	
	Km ²	%
Very little slope (0-3%)	46.10	9.16

Slightly sloping (3-10%)	61.20	11.89
Moderate slope (10-20%)	119.70	23.19
Steep slope (20-30%)	111.90	21.83
Very steep slope (30%->)	174.10	33.93
TOTAL	513.00	100.00

The values of this factor (LS) are high on the slopes of the river valleys in the study area and on the slopes of the mountainous area in the south. On the other hand, the values are partly lower in the alluvial area in the west of the basin and in the area with dolines in the north (Figure 10).

The Land Cover and Management (C) factor, which constitutes another parameter of the RUSLE model, is determined depending on the relationship between precipitation, infiltration, and runoff. Because these factors were developed based on the idea that the natural land cover of the land surface and the alteration of this natural land cover as a result of human activities will be effective in different ways (Özşahin, 2014). For this reason, it is important to compare the dimensions of the C factor effect in the Acısu Basin from the recent past to the present. To make this comparison, the land use/cover maps created because of the analyses made on satellite images of different years (2000 and 2018) were obtained as a result of applying the model to both years, provided that other factors remain constant.

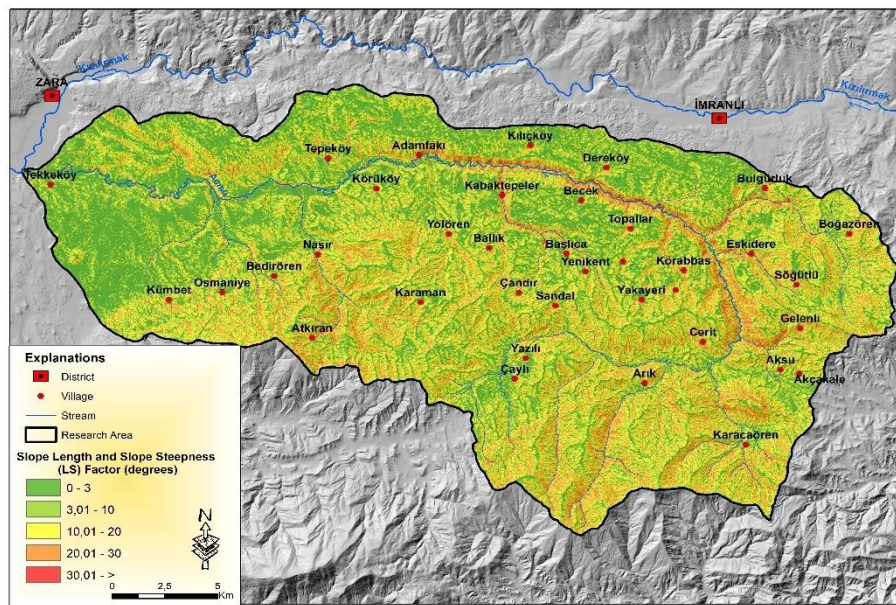

Figure 10. (LS) factor map of the study area

Accordingly, after the land use/cover classification process of Acısu Basin for the years 2000 and 2018, the classified areas were subjected to accuracy analysis in comparison with satellite images. During this analysis, reference points taken from the field and classified satellite images were compared. For this comparison, the "Kappa Statistical Test" described in the method section was applied. This test measures the reliability of the agreement between two or more data sets. The results of this test are given in Table 5.

Table 5. Accuracy analysis results of the controlled classification process for the years 2000 and 2018

Years	Kappa Value	Accuracy Percentage
2000	0.8928	93.21%
2018	0.9051	94.13%

As a result of this classification for Acısu Basin, the Kappa value of the satellite image of 2000 is 0.8928 and the accuracy is 93.21%, while the Kappa value of the satellite image of 2018 is 0.9051 and the accuracy is 94.13%. The data obtained reveal that the accuracy between the data sets is "very good" according to the classification of Landis and Koch (1977), while it is considered "Excellent" compatibility according to the classification made by Fleiss (1971). Taking this analysis into account, six different classes with an accuracy rate of approximately 90% were obtained for land use/cover for the years 2000 and 2018 (Table 6; Figures 11 and 12).

Table 6. Areal change in land use/land cover between 2000-2018

Land Use/Cover	2000		2018		Change	
	Area		Area		Area	
	km ²	%	km ²	%	km ²	%
Agriculture areas	70.23	13.69	79.50	15.49	9.27	1.80
Forest areas	22.68	4.42	16.98	3.30	-5.70	-1.12
Natural grassland and Pastures	285.92	55.81	303.40	59.16	17.08	3.35
Land principally occupied by agriculture, with significant areas of natural vegetation	129.98	25.33	106.93	20.84	-23.05	-4.49
Bare rocks	2.78	0.57	5.53	1.07	2.57	0.50
Inland wetlands	0.83	0.18	0.66	0.14	-0.17	-0.04
TOTAL	513.00	100.00	513.00	100.00		

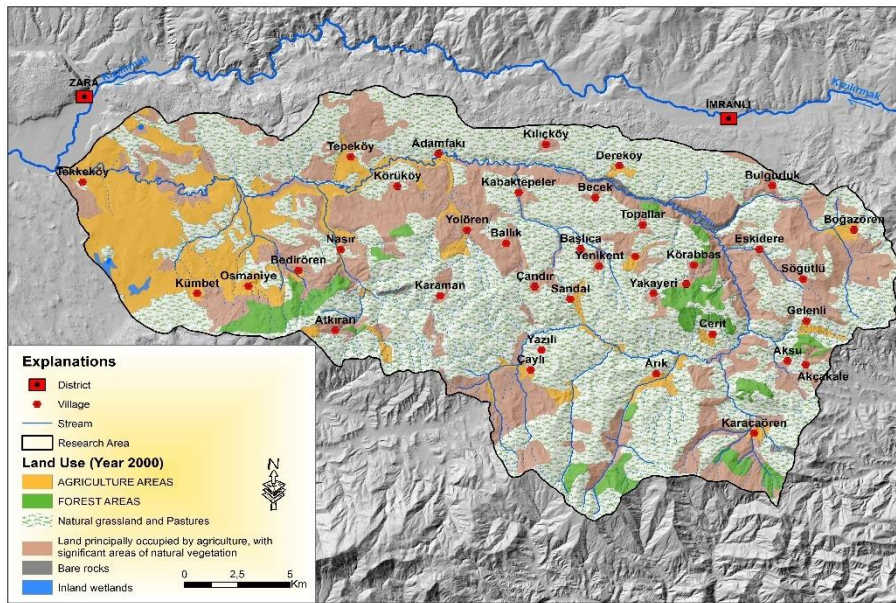

Figure 11. Land use/cover map of the study area (2000)

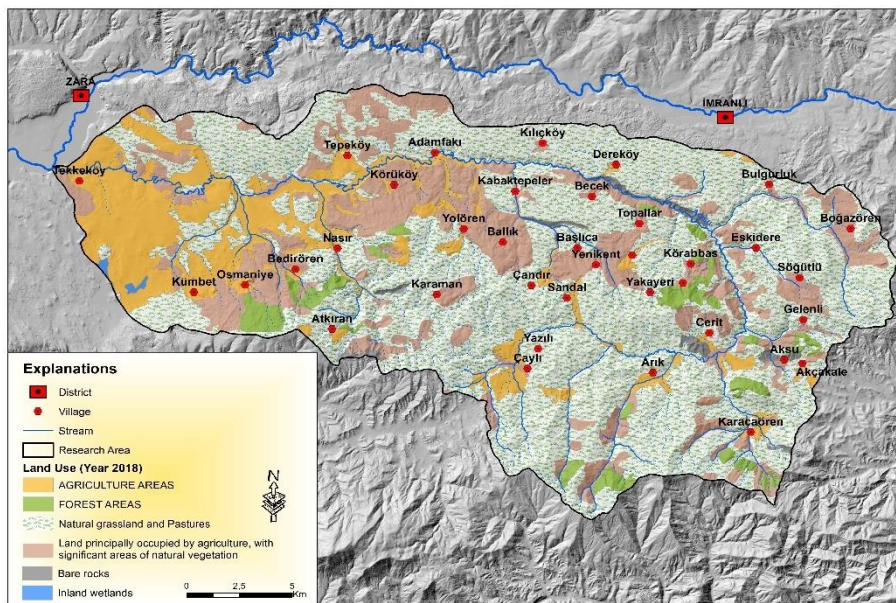

Figure 12. Land use/cover map of the study area (2018)

Accordingly, the highest areal change in the Acısu Basin 18 years from 2000 to 2018 in the direction of growth was 17.08 km² (3.35%) in grassland and pasture areas, and in the direction of decrease -23.05 km² (-4.49%) in plant change areas. Field observations and information received from local people also confirm this situation. Accordingly, from 2000 to 2018, the destruction of forested and scrub areas in the basin and the abandonment of agricultural areas caused the expansion of grassland and pasture areas (Figure 13 and 14). Accordingly, from 2000 to 2018, the destruction of forested and shrubland areas in the basin and the abandonment of agricultural areas led to the expansion of grassland and pasture areas (Photographs 5, 6). In interviews with local people, it was stated that until the 1970s, forested and scrub areas were intensively destroyed to gain agricultural land. However, in the following period, the migration of the peasant population for different reasons, especially economic reasons, led to the abandonment of these opened agricultural lands over time. In the process, these abandoned agricultural lands were covered with weeds and turned into natural pastures and grasslands. During the field studies, it was observed that herds brought from nearby provinces were grazing in these areas.

Figure 13. In the north of Kılıçköy, abandoned former agricultural lands are now used for animal husbandry

Figure 14. The base of the doline in the east of Topallar village, where agriculture used to be practiced, is now abandoned

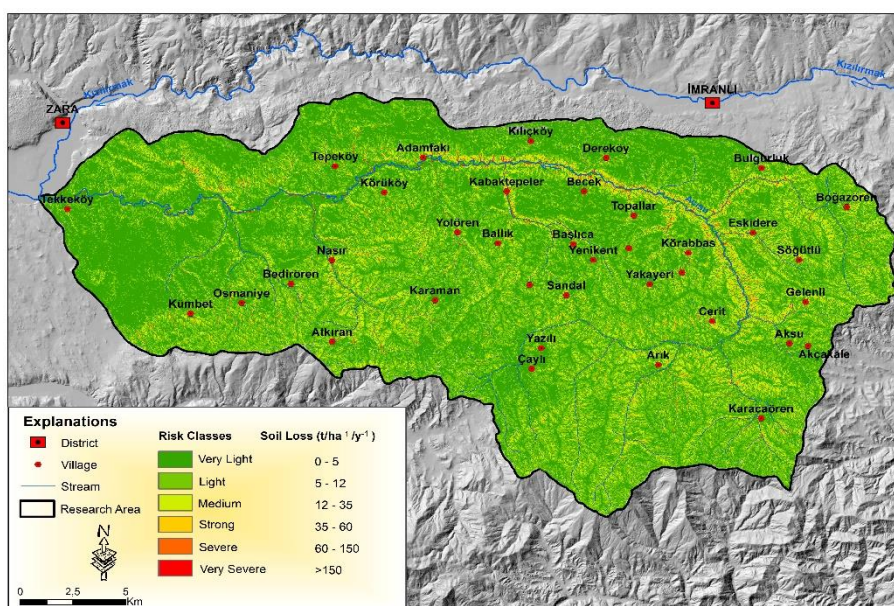
The erosion Control (Prevention) (P) Factor refers to the techniques used to prevent, control, or reduce erosion (Lane et al., 1992; Renard et al., 1997). Increasing the density of vegetation cover, terracing on steep slopes, and drainage of water by opening artificial forts are some of the techniques used in this regard (Milward and Mersey, 1999). The P factor should be evaluated between 0 and 1. It is expressed as 0 for areas where there is no erosion risk and 1 for areas with high risk (Zeng et al., 2017). During the field studies carried out in the Acısu Basin, no erosion preventive measures of the type given above were identified. Therefore, the effect of this factor is taken as 1 in the RUSLE model.

4.2. Erosion Analysis

Land cover and management (C) factors for the years 2000 and 2018 were calculated using the RUSLE model in Acısu Basin, keeping other factors constant. The erosion risk occurring in the basin was classified into erosion potential risk categories used for the first time by Bergsma et al. (1996). According to these categories, the erosion susceptibility of the basin and the amount of soil loss and total area were determined separately for the relevant years using the data obtained (Table 7; Figures 15 and 16).

Table 7. Areal distribution and change of erosion rates of the study area in 2000 and 2018

Erosion rate (t ha ⁻¹ y ⁻¹)	2000		2018		Change	
	Area		Area		Area	
	km ²	%	km ²	%	km ²	%
Very Light (Risk 1, < - 5)	281.95	54.96	296.15	57.72	14.20	2.76
Light (Risk 2, 5 - 12)	112.05	21.84	116.23	22.65	4.18	0.81
Medium (Risk 3, 12 - 35)	97.45	18.99	82.78	16.13	-14.67	-2.86
Strong (Risk 4, 35 - 60)	16.25	3.16	10.66	2.09	-5.59	-1.07
Severe (Risk 5, 60 - 150)	3.22	0.64	4.41	0.87	1.19	0.23
Very severe (Risk 6, 150 - >)	2.08	0.41	2.77	0.54	0.69	0.13
TOTAL	513.00	100.00	513.00	100.00		

Figure 15. Erosion map of the study area (2000)

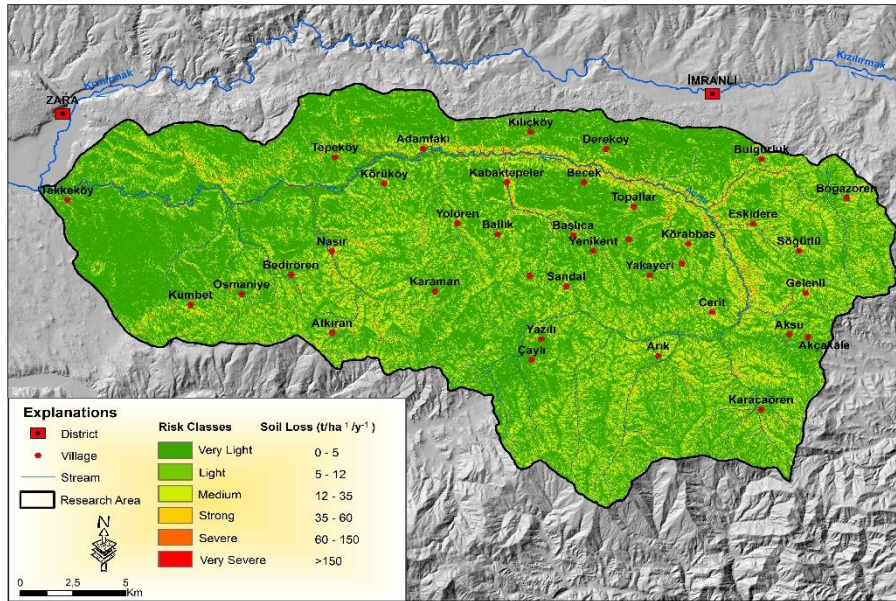

Figure 16. Erosion map of the study area (2018)

The erosion status of Acisu Basin is divided into six classes within the scope of erosion potential risk categories created by Bergsma et al. (1996). In this context, when an evaluation is made according to the risk classes, the severity of erosion in the basin varies according to years. From 2000 to 2018, there has been an areal increase in classes 1, 2, 5, and 6 in the basin (Table 7; Figures 14 and 15). In 2000, very light erosion was effective on 281.95 km² (54.96%) of the basin, while the area in the very light class increased to 296.15 km² in 2018. Likewise, the light class of erosion severity, which was effective at 112.05 km² (21.84%) in 2000, increased to 116.23 km² (22.65%) in 2018. However, a slight regression was detected in the areas where medium and strong erosion occurred. Medium erosion, which was effective on an area of 97.45 km² (18.99%) in 2000, decreased to 82.78 km² (16.13%) in 2018. Again, erosion in the strong class, which was effective on an area of 16.25 km² (3.16%) in 2000, decreased to 10.66 km² (2.09%) in 2018. During the field studies, it is thought that this situation is related to the abandonment of agricultural lands in rural areas, especially on slope lands, and the re-development of natural vegetation in these areas, albeit sparse.

However, the spatial distribution of erosion in the related years has also significantly differentiated. The areas where erosion is observed intensively in both periods are the slope lands with high slope values (Figure 17). Very severe erosion is observed in areas with high relative elevation, especially in the upper and middle parts of the Acisu Stream valley. However, between 2000 and 2018, there has been a significant change in the erosion areas on the valley slopes and the mountainous area in the south because of the destruction of the local people, especially to meet their fuel needs (Figure 18).

Figure 17. In the south of Boğazören village, high slope values and sparse vegetation cover increase erosion

Figure 18. View of the slope lands south of Arık village where erosion has increased due to the destruction of vegetation

The negative change in land use/land cover in the relevant years also manifests itself in the annual total and average soil loss amounts. In 2000, the annual total soil loss in Acisu Basin was $3.128 \text{ t ha}^{-1} \text{ y}^{-1}$ and the annual average soil loss was $537 \text{ t ha}^{-1} \text{ y}^{-1}$. On the other hand, in 2018, it was determined that the annual total soil loss amount was $3.325 \text{ t ha}^{-1} \text{ y}^{-1}$ and the annual average soil loss amount was $586 \text{ t ha}^{-1} \text{ y}^{-1}$. This situation shows that there has been an increase in the annual total soil loss of $197 \text{ t ha}^{-1} \text{ y}^{-1}$ and the average soil loss of $49 \text{ t ha}^{-1} \text{ y}^{-1}$ in the 18 years. The probable reason for these changes is the destruction of forest areas and the opening of the slope lands, especially in the lower slope of the basin, to agriculture.

Conclusion

According to the data of the model applied in Acisu Basin, the amount of soil loss as a result of erosion has increased in the period between 2000-2018. The fact that the LS factor, one of the parameters of the model, has high values in areas where the slope increases, such as the slopes of river valleys, has led to extreme soil loss results in these areas. While these extreme values in the severe and very severe class corresponded to approximately 1.05 percent of the basin in 2000, they increased to 1.41 percent in 2018. On the other hand, the areas with very light, light, and moderate erosion risk corresponded to 95.79% of the total area of the basin in 2000, while it corresponded to 96.50% in 2018. This situation shows that the areas with low and moderate erosion generally indicate that water-based soil loss in the basin is not very severe.

Considering the spatial distribution of soil loss risk in the basin, the sloping slopes of the relatively high mountainous areas surrounding the basin floor, areas with sparse vegetation cover, and the sloping valley slopes of the Acisu Stream, especially in the middle and upper reaches, are the places where the risk is high. These areas correspond to areas where erosion risk is strong, severe, and very severe. However, the LS factor has a significant effect on increasing the erosion risk in these areas (Figure 19 and 20). Especially in the mountainous areas in the south of the basin where the erosion risk is high, K and C factors also affect increasing the risk. In this area, the shallow cover of brown forest soils and sparse vegetation cover increases the risk (Figure 21 and 22).

According to the RUSLE model, the amount of soil loss due to water in the Acisu Basin increased between 2000 and 2018. The fact that the LS factor, one of the parameters of the model, has high values in areas where the slope increases, such as the slopes of river valleys, has led to extreme soil loss results in these areas. While these extreme values in the severe and very severe class corresponded to approximately 1.05% of the basin in 200, they increased to 1.41% in 2018. On the other hand, the areas with very light, light and medium erosion risk corresponded to 95.79% of the total area of the basin in 2000 and 96.50% in 2018. This situation shows that the areas with low and moderate erosion generally indicate that water-based soil loss in the basin is not very severe.

Figure 19. In the central part of the basin west of Körabbas-Eskidere villages, increasing LS values in the Acisu Stream valley increase the risk of erosion

Figure 20. The sparse vegetation cover and low soil thickness in the upper avalanche of the basin increase the risk of erosion. South of Çaylı village

Figure 21. Erosion areas east of Atkıran Village where the vegetation cover is sparse, and the soil cover is shallow.

Figure 22. Increasing slope and structural features increase the severity of erosion in the south of Arık village

When the distribution of the areas with high erosion potential in the Acısu Basin is compared with the land use/cover characteristics, the risk increases in areas with high slope values and lack of vegetation cover or shallow soil cover. However, there is an increase in the amount of soil loss when moving from forested and shrubland areas with high vegetation density to pasture and grassland areas where vegetation cover becomes sparse. When the land use/cover characteristics and erosion risk are compared for the basin in general, it can be said that the erosion risk increases in agricultural areas, pasture, and grassland areas, while the erosion risk decreases in scrub and forested areas. However, it should not be ignored that land tolerance is not known in the basin and the analyses performed are only for the determination of soil loss due to water.

As long as there is no change in land use characteristics, it is not possible to eliminate the soil erosion potential in absolute terms (Ellis and Mellor, 1995; Danacıoğlu and Tağıl, 2017). However, the amount of erosion can be kept below an acceptable tolerance limit by soil conservation methods in areas with high erosion potential (Danacıoğlu and Tağıl, 2017). For this reason, the process of determining the soil loss potential with the RUSLE model can also form the basis for how the land should be used and the planning to be made to protect the soil. After obtaining the amount of erosion that will occur on land under certain conditions with the RUSLE model, it can be tried to achieve equality in the equation by changing some of the parameters in the model (such as C and P).

Kaynakça

- Alkharabsheh, M.M., Alexandridis, T.K., Bilas, G., Misopolinos, N., Silleos, N., (2013) Impact of land cover change on soil erosion hazard in northern Jordan using remote sensing and GIS. *Procedia Environmental Sciences*, 19: 912-921.
- Angima, S., Stott, D., O'neill, M., Ong, C., and Weesies, G. (2003) Soil Erosion Prediction using RUSLE for Central Kenyan highland conditions. *Agriculture, ecosystems & environment*, 97(1), 295-308.
- Atalay, İ. (2011) *Soil formation, classification and geography*. Izmir: Meta Publishing.
- Başayığıt, L., Gök, S., Kızıl, A., (2013) Interpretation of Changes in Land Use with Different Data Sources. *III. National Soil and Water Resources Congress*, 254-261, October 22-24, Tokat.
- Bayramin, İ., Erpul, G., Erdoğan, H. E. (2006) Use of CORINE methodology to assess soil erosion risk in the semi-arid area of Bey pazarı/Ankara. *Turkish Journal of Agriculture & Forest*, 30, 81-100.
- Bergsma, E., Charman, P., Gibbons, F., Hurnı, H., Moldenhauer, W. C., Pan-Chapong, S. (1996) Terminology for soil erosion and conservation. *International Society of Soil Science*, Grafisch Service Centrom, Wageningen.
- Blanco-Canqui, H., Lal, R. (2008) *Principles of soil conservation and management*. Springer, Netherlands.
- Cohen, J. (1960) A Coefficient of Agreement for Nominal Scales. *Education and Psychological Measurement*, 20, 37-40.
- Cürebali, İ., Ekinçi, D. (2006) Erosion analysis with GIS-based RUSLE (3d) method in Kızılkeçili Stream Basin. *Turkish Journal of Geography*, (47), 115-137.

- Danacıoğlu, Ş., Tağıl, Ş. (2017) Evaluation of Erosion Risk in Bakırçay Basin by Using RUSLE Model. *Balıkesir University Journal of Institute of Social Sciences*, 20(37), 1-18.
- Datta, P. S., Schack-Kirchner, H. (2010) Erosion relevant topographical parameters derived from different DEMs – A comparative study from the Indian Lesser Himalayas. *Remote Sensing*, 2, 1941–1961.
- Desmet, P.J.J., Govers, G., (1996) A GIS procedure for automatically calculating the USLE LS factor on topographically complex landscape units. *Journal of Soil And Water Conservation*, 51, 427–433.
- Efe, R., Ekinci, D., Cürebal, İ. (2008) Erosion analysis of Fındıklı Creek Catchment (NW of Turkey) using GIS based on RUSLE (3d) Method. *Fresenius Environmental Bulletin*, 17 (5), 568–576.
- Eisenberg, J., Muvundja, F. A. (2020) Quantification of Erosion in Selected Catchment Areas of the Ruzizi River (DRC) Using the (R)USLE Model. *Land*, 9, 125.
- Ekinci, D. (2007) *Estimating of soil erosion in Lake Durusu Basin using revised USLE 3d with GIS*. İstanbul: Çantay Press.
- Erinç, S. (2021) *Geomorphology I*. İstanbul: Der Publishing.
- Fleiss, J. L. (1971) Measuring Nominal Scale Agreement Among Many Raters. *Psychological Bulletin*, 76(5), 378-382.
- Gallaher, R. N., and Hawf, L. (1997) Role of Conservation Tillage in Production of a wholesome Food Supply. *Partners For A*, 23.
- Ganasri, B. P., Ramesh, H. (2016) Assessment of soil erosion by RUSLE model using remote sensing and GIS-A Case Study of Nethravathi Basin. *Geoscience Frontiers*, 7, 953-961.
- Ghosal, K., Bhattacharya, S. D. (2020) A review of RUSLE model. *Journal of Indian of Remote Sensing*. 48 (4), 689-707.
- Gobin, A., Kirkby, M., Govers, G. (2004) Pan-European soil risk assessment, In R. Francaviglia (Ed.), *Agricultural impacts on soil erosion and soil biodiversity: Developing indicators for policy analysis*, pp.: 1–15, Proceedings from an OECD Expert Meeting, Rome, Italy.
- Goldman, S. J., Jackson, K., Bursztynsky, T. A. (1986) *Erosion and Sediment Control Handbook*, McGraw Hill Book Co., New York.
- Hammad, A. A., Lundekvam, H., Borresen, T., (2004) Adaptation of RUSLE in the eastern part of the Mediterranean region., *Environment Management*, 34(6), 829-841.
- Hoşgören, M. Y. (2004) *Main lines of hydrography-groundwater- springs-streams*. İstanbul: Çantay Press.
- Jafari, M., Tahmoures, M., Ehteram, M., Ghorbani, M., Panahi, F. (2022) *Soil erosion Control in Drylands*. Switzerland: Springer Nature.
- Jahun, B. G., Ibrahim, R., Dlamini, N. S., Musa, S. M. (2015) Review of soil erosion assessment using RUSLE model and GIS. *Journal of Biology, Agriculture and Healthcare*, 5 (9), 36-47.
- Jemai, S., Kallel, A., Agoubi, B., Abida, H. (2021) Soil Erosion Estimation in Arid Area by USLE Model Applying GIS and RS: Case of Oued El Hamma Catcment, South-Eastern Tunisia. *Journal of the Indian of Remote Sensing*, 49(6), 1293-1305.
- Jensen, J. R. (1996) *Introductory Digital Image Processing: A Remote Sensing Perspective (3rd Ed)*, Prentice-Hall, New Jersey.
- Jordan, G., Rompaey, A.V., Szilassi, P., Csillag, G., Mannaerts, C., Woldai, T., (2005) Historical land use changes and their impact on sediment fluxes in the Balaton basin (Hungary). *Agriculture, Ecosystems and Environment*, 108, 119-133.
- Kaffas, K., Pisinaras, V., Al Sayah, M. J., Santopietro, S., Righetti, M. (2021) A USLE-based model with modified LS-factor combined with sediment delivery module for Alpine Basins. *Catena*, 207, 105655.
- Kebede Y. S., Endalamaw N. T., Sinshaw B. G., Atinkut H. B. (2021) Modeling soil erosion using RUSLE and GIS at watershed level in the Upper Beles, Ethiopia. *Environ Challenges*, 2:100009.
- Kılıç, S. (2015) Kappa Testing. *Journal of Mood Disorders*. 5(3), 142-144.
- Knijft, V.J.M., Jones, R.J.A., Montanarella, L. (1999) *Soil erosion assessment in Italy*, European Soil Bureau.
- Kouli, M., Soupios, P., and Vallianatos, F. (2009) Soil Erosion Prediction using the Revised Universal Soil Loss Equation (RUSLE) in a GIS framework, Chania, Northwestern Crete, Greece. *Environmental Geology*, 57(3), 483-497.

- Koirala, P., Thakuri, S., Joshe, S., Chauhan, R. (2019) Estimation of soil erosion nepal using a RUSLE modeling and geospatial tool. *Geosciences*, 9(147), 2-19.
- Kumar, M., Sahu, A. P., Sahoo, N., Dash, S. S., Raul, S. K., Panigrahi, B. (2022) Global-scale application of the RUSLE model: a comprehensive review. *Hydrological Sciences Journal*, 67:5, 806-830.
- Landis, J. R., Koch, G. G. (1977) The Measurement of Observer Agreement for Categorical Data. *Biometrics*, 33, 159-174.
- Lane, L. J., Renard, K. G., Foster, G. R., Laften, J.M. (1992) Development and application of modern soil erosion prediction technology-the USDA Experience. *Soil and Water Management and Conservation*, 30, 893-912.
- Majoro, F., Wali, U.G., Munyaneza, O., Naramabuye, F.-X. (2023) Sustainability Analysis of Soil Erosion Control in Rwanda: Case Study of the Sebeya Watershed. *Sustainability*, 15, 1969.
- Mater, B. (2004) *Soil geography*. Istanbul: Çantay Press.
- Merritt, W. S., Letcher, R. A., and Jakeman, A. J. (2003) A Review of Erosion and Sediment Transport Models. *Environmental Modelling and Software*, 18(8), 761-799.
- MGM. (2021) Zara Meteorological Station Climate Data. General Directorate of Meteorology
- Millward, A. A., Mersey, J. E. (1999) Adapting the RUSLE to model soil erosion potential in a Mountainous Tropical Watershed. *Catena*, 38, 109-129.
- Morgan, R. P. C. (2005) *Soil erosion and conservation*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Mutlu, Y. E., Soykan, A. (2018) Soil erosion prediction using RUSLE (3D) model: The Case of Havran Stream. *Journal of Geomorphologic Research*, 1, 50-66.
- Nanna, S. (1996) A Geo-information Theoretical Approach to Inductive Erosion Modelling Based on Terrain Mapping Units, PhD Thesis, Wageningen Agricultural University, Wageningen.
- Nearing, M. A., Yin, S. G., Borelli, P., Polyakov, O. V. (2017) Rainfall erosivity: An historical review. *Catena*, 157, 357-362.
- Onori, F., De Bonis, P., and Grauso, S. (2006) Soil Erosion Prediction at the Basin Scale using the Revised Universal Soil Loss Equation (RUSLE) in a catchment of Sicily (southern Italy). *Environmental Geology*, 50(8), 1129-1140.
- Özşahin, E. (2014) Erosion risk assessment using GIS-based RUSLE model in Tekirdağ province. *Journal of Tekirdağ Faculty of Agriculture*, 11(3), 45-56.
- Özşahin, E. (2016) Effects of land use and land cover changes on erosion in Ergene Basin (Thrace). *Anatolian Journal of Agricultural Sciences*, 31, 117-126.
- Özşahin, E. (2023) An Example for Determining River Sedimentation Amount Based on Different Erosion Prediction Models: The Naip Dam Basin (Tekirdağ, Türkiye). *Journal of Geomorphological Research*, 10, 1-19.
- Özşahin, E., Atasoy, A. (2014) Impacts of Land Use and Land Cover (LULC) Change (1990-2011) in Lower Asi River Basin (Hatay) on Erosion. *The Journal of International Social Research*, 7(31), 457-468.
- Özşahin, E., Duru, Ü., Eroğlu, İ. (2018) Land Use and Land Cover Changes (LULCC), a Key to Understand Soil Erosion Intensities in the Maritsa Basin. *Water*, 10(3), 335.
- Öztürk, M. Z., Çetinkaya, G., AYDIN, S. (2017) Climate types of Turkey according to Köppen-Geiger climate classification. *Journal of Geography*, (35), 17-27.
- Pimentel, D., Marklein, A., Toth, M. A., Karpoff, M. N., Paul, G. S., McCormack, R., Kyriazis, J., Krueger, T. (2009) Food versus Biofuels: Environmental and Economic Costs. *Human ecology*, 37(1), 1-12.
- Pradhan, B., Chaudhari, A., Adinarayana, J., Buchroithner, M. F. (2011) Soil erosion assessment and its correlation with landslide events using remote sensing data and GIS: a case study at Penang Island, Malaysia, *Environmental Monitoring and Assessment*, 184(2), 80-85.
- Renard, K. G., Foster, G. R., Weesies, G. A., McCool, D. K., Yoder, D.C., (1997) Predicting soil erosion by water: A guide to conservation planning with the Revised Universal Soil Loss Equation. *U.S. Department of Agriculture, Agriculture Handbook 703*, USA.

- Romero, J. G., Zema, D. A., Carra, B. G., Neris, J., Fajardo, A., Plaza-Alvarez, P. A., Moya, D., Molina, E. P., Heras, J. L. (2023) Soil erosion modelling of burned and mulched soils following a Mediterranean forest wildfire. *Soil Use and Management*, 1-19.
- Rosewell, C. J., Loch, R. J. (2002) Estimation of the RUSLE Soil Erodibility Factor. In "Soil Physical Measurement and Interpretation for Land Evaluation", McKenzie, Coughlan, and Cresswell (eds.), CSIRO Publishing, pp.: 360-369.
- Sharma, A., Tiwari, K. N., Bhadoria, P. B. S. (2011) Effect of land use land cover change on soil erosion potential in an agricultural watershed. *Environmental Monitoring and Assessment*, 173, 789-801.
- Sivertun A., Prange, L. (2003) Non-point source critical area analysis in the Gisselo watershed using GIS, *Environmental Modelling & Software*, 18, 887-898.
- Şen, H., Aylar, F., Zeybek, H. İ., Şatır, E., Entereli, Z. (2022) New Trends in Social, Humanities and Administrative Sciences II. In Sinan Dönmez (Ed.), *Evaluation of Erosion Risk Analysis of Budaközü Stream Basin (Çorum/Sungurlu) with RUSLE Model* (pp. 331-360). Duvar; Izmir.
- Tağıl, Ş. (2007) Land degradation risk assessment in Tuzla Stream Basin (Biga Peninsula) using GIS-based RUSLE model, *Ecology*, 17(65).
- Walstra, J., Chandler, J. H., Dixon, N., & Dijkstra, T. A. (2007) Aerial photography and digital photogrammetry for landslide monitoring. *Geological Society, London, Special Publications*, 283(1), 53-63.
- Verstappen, H. T., Van Zuidam, R. A. (1970) Orbital Photography and the geosciences-a geomorphological example from the Central Sahara. *Geoforum*, 1(2), 33-47.
- William, W.D., David, Steven, S.J., Warren, D. (1999) The soil erosion model guide for military land managers: Analysis of erosion models for natural and cultural resources A pplications, *Tri-Service CADD/GIS Technology Center, Natural and Cultural Resources Field Working Group*, Technical Report ITL 99-XX.
- Wilson, J. P., and Lorang, M. S. (1999) Spatial Models of Soil Erosion and GIS. *Spatial Models and GIS: New Potential and New Models*, 83-108.
- Williams, R. G., Sheridan, J. M. (1991) Effect of rainfall measurement time and depth resolution on EI calculation. *Transaction of the American Society of Agriculture Engineering ASAE*, 34 (2), 402-406.
- Wischmeier, W.H., Smith, D. D. (1978) Predicting rainfall erosion losses: A guide to conservation planning, *Agricultural Handbook*, 537, US Department of Agriculture, Washington, DC, USA.
- Xu, Z., Zhang, S., Zhou, Y., Hou, X., Yang, X. (2022) Characteristics of watershed dynamic sediment delivery based on Improved RUSLE model. *Catena*, 219, 106602.
- Zachar, D. (1982) *Soil erosion*. New York: Elsevier Scientific Publishing Company.
- Zeng, C., Wang, S., Bai, X., Li, Y., Tian, Y., Li, Y., Wu, L., Luo, G. (2017) Soil erosion evolution and spatial correlation analysis in a typical karst geomorphology using RUSLE with GIS. *Solid Earth*, 8, 721-736.
- Zeybek, H.İ. (2002) Soil erosion in Turhal Plain and its immediate vicinity. *Journal of Eastern Geography*, 7(8), 99-130.
- URL-1. Tarım ve Orman Bakanlığı. Türkiye Su Erozyonu Atlası (24.07.2023). Erişim adresi: <https://www.tarimorman.gov.tr/CEM/Belgeler/yay%C4%B1nlar/yay%C4%B1nlar%202019/T%C3%BCrkiye%20Su%20Erozyonu%20Atlas%C4%B1.pdf>

COVID-19 Sonrası Sınıf Öğretmenlerinin Beden Eğitimi ve Oyun Dersine Yönelik Tutumları ve Problemler Algıları¹

Attitudes of Classroom Teachers towards Physical Education and Game Lesson and Perceptions of Problems After COVID-19

Mustafa Barış Somoğlu², Efecan Tezcan³, Serdar Taşkın⁴

Öz

Araştırma, pandemi sonrası katılımcıların "beden eğitimi ve oyun" dersine yönelik tutum ve problem algılarının değişip değişmediğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda 2022-2023 eğitim-öğretim yılı içinde Gümüşhane merkez ve ilçelerinde aktif çalışan sınıf öğretmenleri ile çalışma yürütülmüştür. Araştırma grubu kolay örnekleme yöntemi ile belirlenmiş olup, çalışmaya 240 (%57,1 kadın, %42,9 erkek) sınıf öğretmeni katılım sağlamıştır. Kişisel bilgiler ve ölçeklere katılımcıların verdiği cevapların analizinde betimsel istatistik yöntemler (aritmetik ortalama, standart sapma), normal dağılım ölçütleri (basıklık/çarpıklık değerleri), t-testi, ANAVO ve korelasyon testleri uygulanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre sınıf öğretmenlerinin beden eğitimi ve oyun dersine yönelik tutumlarının yüksek olduğu ve karşılaşılan problemlerin ise ortalamanın altında olduğu görülmüştür. Sınıf öğretmenlerinin "beden eğitimi ve oyun dersine yönelik tutumları ve problem algıları" bazı değişkenler açısından farklılık göstermektedir. Ayrıca sınıf öğretmenlerinin %81,7'sinin beden eğitimi ve oyun dersinin branş öğretmenleri tarafından işlenmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Korelasyon analizi sonucu ise sınıf öğretmenlerinin beden eğitimi dersine yönelik tutumları arttıkça problem algılarının düştüğünü ortaya koymuştur. Sonuç olarak; literatürde yapılan diğer çalışmalarla karşılaştırıldığında pandemi sonrası sınıf öğretmenlerinin beden eğitimi ve oyun dersine yönelik tutumlarının arttığı ve problem algılarının azaldığı söylenebilir. Çalışma, COVID-19 pandemi sonrası sınıf öğretmenlerinin beden eğitimi ve spor dersine yönelik tutum ve karşılaştıkları problemleri belirlemek açısından önemli bir boşluğu ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Pandemi, Eğitim-Öğretim, Oyun, Tutum, Problemler.

Abstract

The study aims to investigate whether the attitudes and perceptions of participants towards the "physical education and game" lesson had changed after the pandemic. Convenient sampling technique was used to determine the research group comprising classroom teachers actively working within Gümüşhane center and its districts during the 2022-2023 academic year. The study will analyze if there were any significant changes in their views and opinions. A total of 240 classroom teachers participated in the study, of whom 57.1% were female and 42.9% were male. Descriptive statistical methods including arithmetic mean and standard deviation, as well as normal distribution criteria such as kurtosis and skewness values, were utilized. Additionally, t-tests, ANOVA, and correlation tests were employed to analyze the personal information and scale responses of the participants. The research findings indicate that classroom teachers hold positive attitudes towards physical education and game lessons, with few issues encountered. Variations in classroom teachers' attitudes and problem perceptions towards physical education and game lessons exist across certain variables. Furthermore, 81.7% of said teachers believe it is appropriate for physical education and game lessons to be administered by subject-specific educators. Correlation analysis has demonstrated that as classroom teachers' attitudes towards physical education lessons improve, their problem perceptions decrease. In terms of other studies in the literature, it can be concluded that physical education and games teachers' attitudes increased and their perception of problems decreased after the pandemic. The study highlights a significant gap in determining the attitudes and challenges faced by classroom teachers towards physical education and sports lessons after the COVID-19 pandemic.

Keywords: Pandemic, Education, Game, Attitude, Problems.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Çalışmanın araştırma kısmı Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulundan 05.03.2023 tarih ve 2023 / 2 sayılı Kararı ile alınan izin doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Submitted: 31 / 05 / 2023

Accepted: 17 / 09 / 2023

¹ Bu çalışma VII. international new york academic research congress'nde özet bildiri olarak sunulmuştur.

² Dr. Öğr. Üyesi, Mustafa Barış SOMOĞLU, Gümüşhane Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, Gümüşhane, Türkiye, barissomoglu@gmail.com Orcid No: <https://orcid.org/0000-0001-5811-384X>.

³ Dr. Öğr. Üyesi Efecan TEZCAN, Gümüşhane Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, Gümüşhane, Türkiye, efecantezcan@gmail.com Orcid No: <https://orcid.org/0000-0003-3284-6361>

⁴ Beden Eğitimi ve Spor Öğretmeni, Serdar TAŞKIN, Lisansüstü Öğrenci, Gümüşhane Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, Gümüşhane, Türkiye, staskin129@gmail.com, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-4668-6453>

Giriş

Eğitim sisteminin en önemli temel öğelerinden olan ilköğretim kademesi, bireylerin yaşam yoluyla kazandıklarının yanında gerek duyabilecekleri bilgi ve deneyimlerin kazandırılmasında aktif rol oynar. Eğitim, bireyleri yaşama hazırlarken diğer kademelerdeki süreçlere katkı sağlamanın yanında hayata atıldıklarında topluma ve kendine faydalı aynı zamanda üretken ve verimli olmalarının temeli atılır (Fidan ve Erden, 1998: 43-44). Eğitim programları bireyleri akademik yönden belirli bir donanıma ulaştırmayı hedeflerken irade ve kişilik kazanmalarına imkân sağlar. Ayrıca yaşamış olduğu toplumdaki kültür yapısını ve değer yargılarını özümsemesini sağlar. Milli Eğitim Temel Kanunu'nda da eğitimin her kademesinde bireylerin “zihinsel, fiziksel, duygusal ve toplumsal” yönleriyle ele alınarak bütünsel bir şekilde çağdaş eğitim sistemi içerisinde gelişimlerinin sağlanması hedeflenmektedir (Kuru, 2003: 176). Bu amaçlar doğrultusunda ilköğretim kademesi müfredat programında yer alan “Beden Eğitimi ve Oyun (BEO)” dersi çocukların çok yönlü gelişimlerine katkı sağlayan genel eğitim sisteminin bir parçasıdır.

1. Okullarda Beden Eğitimi Dersi

Günümüz modern eğitim sistemi içerisindeki en önemli sosyal olgulardan birisi de spordur. Sporun ilkokullardaki ders karşılığı BEO'dur. Spor, büyüme ve gelişim çağındaki ilkokul çocuklarının bedensel, sosyal, fizyolojik, ruhsal ve kişilik kazanmaları yönünde mihenk taşı gibidir. Aynı zamanda koruyucu hekimlik görevi yapan spor, öğrencilerin daha sağlıklı, dinamik ve dinç olmalarına katkı sağladığı kadar toplumsal ve duygusal gelişimlerini de destekler niteliktedir (Pehlivan, Dönmez ve Yaşat, 2005: 53). İlkokul çağındaki çocukların yapacakları hareketler ve oyunlar, ileri dönemlerde katılacakları sportif aktivitelere zemin hazırlama konusunda değerlidir. Bunun yanı sıra sağlıklı bir nesil ve hareketli bir yaşamın gereği olarak küçük yaşlarda spor kültürünü, hareket bilincini ve spor yapma alışkanlıklarını bu yaşlarda kazandırmak önemlidir. Hareket eğitiminin temellerinin atılması için eğitsel oyunlarla zenginleştirilmiş aktivitelerle sportif becerilerin öğretilmesi gerekir (Koç ve Çobanoğlu, 1994: 369-379). Çocukların çevresini ve kendilerini küçük yaşlarda hareket ve oyun eğitimi ile beraber tanıması ilkokul çağındaki BEO'nun olması spora bu dönemlerde başlanması gerekir. Bu yaşlarda kazanılmayan bu becerilerin ve spor yapma alışkanlıklarının ileri yaşlarda kazandırılması oldukça imkânsız bir durum haline gelmektedir (Tamer, 1987). Bu bağlamda ilkokullarda çocukların gelişimine katkı sağlayan BEO dersinin gerekliliği görülmektedir. Yine ilköğretim üzerine yapılan araştırmalarda bu dersin eğitim amaç ve hedeflerine ulaşılabilmesi için gerekli olması belirtilmektedir (Siedentop, 2001; Aktaran, Çivril Kara, vd., 2017: 18-19).

2. Beden Eğitimi ve Oyun Dersi Müfredat Programı

2012 yılında yenilenen müfredat programı içerisinde ilkokul 1, 2 ve 3. Sınıf düzeylerinde BEO dersi haftalık 5 saat olarak 4. sınıflarda ise haftalık 2 ders saati olarak güncelleştirilmiştir (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2018). Amerika Birleşik Devletleri gibi bazı ülkelerin eğitim müfredat programı içerisinde bulunan BEO dersine sınıf öğretmenlerinin yanında beden eğitimi öğretmenleri de eşlik etmektedir (Allison, 1990: 275). Birçok ülkede BEO dersine sadece sınıf öğretmenleri girmektedir (Arslan ve Altay, 2009: 65). Ülkemizde sporun tabanı olan ilkokullarda BEO dersine sınıf öğretmenleri girmektedir. İlkokullardaki öğrencilerin oyun ve fiziki etkinliklerle belli becerilere sahip olmasında öğretmenlerin katkısı bulunmaktadır (Pehlivan vd., 2005: 53). Bu dersin hedef ve amaçlarına ulaşılabilmesi yönünde kazanımların öğrencilere aktarılması için dersi yürüten sınıf öğretmenlerinin derse karşı davranış ve tutumları çok önemlidir. Bunun yanı sıra BEO dersinin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için okulların fiziki yapıları, saha, tesis ve spor malzemeleri gibi etkenlerde etkili olmaktadır (Özmen, 1999: 34). Bu etkenlerin yanında ailelerin BEO dersine yönelik bakış açıları da önemlidir. Bazı bilinçli ailelerin BEO dersinin çocuklarının gelişimine katkı sağladığı kadar akademik başarılarını da olumlu etkilemesi bu tür etkinliklere katılmalarını desteklerken bazı aileler katılım yönünden olumsuz bakmaktadır. Akademik başarının oyun ve fiziki etkinliklerle arttığı bilimsel araştırmalar ile görülmesine rağmen ailelerin bu konuda bilinçlendirilmenin yeteri kadar yapılmaması ve sporun okullardaki akademik derslerle birlikte yürütülmesi imkânı olmayışı BEO dersinin amacına ulaşmamasının nedeni olmaktadır (Güven ve Öncü, 2007: 84).

İlköğretim okullarında öğrenim gören çocuklar için oyun ve fiziki etkinlikler sırasında kazanacakları beceriler bilinmesine rağmen, sınıf öğretmenlerinin bu dersin uygulanmasında kendilerine olan güvensizliği, öğretim ve zaman kaybı düşüncesi yüzünden BEO dersi işlememektedir (Morgan ve Bourke, 2004: 1). Hart (2005: 198) ve Tsangaridou (2004:25) BEO dersi ile ilgili ilkokul sınıf öğretmenlerinin öğrenimi ve uygulayışı yönünde yetersiz ve bilgi sahibi olmadıklarını, Behets (1996: 24) ise lisans eğitimlerinde sınıf öğretmenlerinin bu alanda kısıtlı ve yetersiz eğitim aldıklarını vurgulamıştır. Sınıf öğretmenlerinin BEO dersinin amaç ve hedeflerine ulaşamamalarının sebepleri içerisinde okul yöneticilerinin ve ailelerin akademik başarıya yönelik takınmış oldukları tutumlarda büyük etkindir (Arslan, 2007: 46.). Bu sebeplerden dolayı müfredat programı içerisinde bulunan BEO dersi öğrencilere bedensel, sosyal ve ruhsal becerileri kazandıramamaktadır (Palivec, 2005: 5).

Nitekim buraya kadar değinilen konular üzerinde BEO dersinin ilköğretim ve aktif yaşam üzerindeki önemi üzerinde durulmuştur (Can, Ökmen ve Durukan, 2011: 247). MEB'in 2010 yılında yapmış olduğu XVIII. Milli Eğitim Şurasında almış olduğu bir kararda okul öncesinden başlayacak şekilde ilköğretimde BEO dersine beden eğitimi alanında uzman kişilerin girmesi hususunda kararlar alınmıştır. Beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin istihdamına yönelik tedbirlerinin alınması gerektiği de vurgulanmıştır. Son yıllarda dersin isminin, içeriğinin ve ders için bazı kararlar alınmasına rağmen dersin öğretmeni olarak sınıf öğretmenlerinin dersi uyguladığı görülmektedir. Bu bağlamda yapılacak olan bu araştırmada ilköğretim I. kademesinde BEO derslerini uygulayan sınıf öğretmenlerinin, BEO dersini uygulamalarına yönelik tutumlarını ve dersle ilgili karşılaştıkları problemleri belirlemeye yöneliktir.

Araştırma, Covid-19 sonrası ilköğretim I. kademesinde BEO derslerinin işlenişinde karşılaşılan sorunların ve derse karşı tutumların belirlenmesinin yanı sıra ders sorumluları olan sınıf öğretmenleri içinde algıladıkları sorunlara çözüm önerisi ve yeni bakış açısı getirmesi konusunda önemli görülmektedir.

3. Yöntem

3.1. Araştırmanın Modeli

Nicel perspektifte ele alınan çalışmada ilişkisel-tarama yöntemi kullanılmıştır (Karasar, 2011). Bu ilişkisel-tarama modeliyle iki veya ikiden fazla değişken arasındaki değişime neden olan varlığı ortaya koymayı amaç edinen bir tarama yaklaşımıdır. Bu değişkenlerin birlikte değişimini ve yönünü aynı zamanda değişimin olduğu durumlarda nasıl gerçekleştiğini ortaya koyar (Karasar, 2011).

3.2. Katılımcılar

Araştırmanın örneklemini 2022-2023 eğitim öğretim yılında Gümüşhane ilinde görev yapmakta olan 240 (%57,1 kadın/ %42,9 erkek) sınıf öğretmeni oluşturmaktadır. Örneklem grubu belirlemede "Kolay Örneklem Yöntemi" tercih edilmesinin sebebi zaman, ulaşılabilirlik ve maddiyattır (Yıldırım ve Şimşek: 2006, 106, 107). Araştırmaya 29 yaş ve altı 32 kişi (%15), 30-39 yaş arası 102 kişi (%42,5), 40-49 yaş arası 54 kişi (%22,5) ve 50 yaş ve üzeri 48 kişi (%20) katılım sağlamıştır. Bu katılımcıların %72,9'u evli %27,1'i bekârdır. Sınıf öğretmenlerinin %19,2'si 1.sınıf, %25,4'ü 2.sınıf, %22,9'u 3.sınıf ve %32,5'i 4.sınıflarda derse girmektedir. Öğretmenlikte geçen sürelerine bakıldığında %12,9'u 1-5 yıl, %18,8'i 6-10 yıl, %20,4'ü 11-15 yıl, %19,2'si 16-20 yıl arası ve %28,7'si ise 20 yıl ve üstü meslekte görev yapmaktadır. %9,2'si lisansüstü mezunu olup %11,7'si BES ile ilgili bir sertifikaya sahip olduğunu belirtmektedir. %48,8'i hiçbir spor ve egzersiz aktivitesi yapmadığını belirtmiştir. %81,7'si ilköğretimde BEO dersinin branş öğretmenleri tarafından yapılmasının uygun olacağını belirtmiştir.

3.3. Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu: Sınıf öğretmenlerinin "cinsiyet, yaş, medeni durum, okuttuğu sınıf, eğitim durumu, mesleki çalışma yılı, haftalık egzersiz süresi, beden eğitimine yönelik sertifikalarının olup olmadığını ve derslerin branş öğretmenli tarafından işlenip işlenmesi" ile ilgili görüşleri öğrenmeye yönelik sorulardan oluşmaktadır.

Sınıf Öğretmenlerinin Beden Eğitimi Dersi Tutum Ölçeği (SÖBEDTÖ): SÖBEDTÖ 5'li likert şeklinde Yıldız (2010: 80-81) tarafından geliştirilen bir ölçektir. Ölçme aracı 23 madde ve 4 faktörlüdür. Ölçek puanlaması mevcut araştırmada hiç katılmıyorum seçeneğinden tamamen katılıyorum seçeneğe doğru kodlanmıştır. Ölçekten yüksek puan alınması beden eğitimi dersine yönelik tutumun yüksek olduğunu göstermektedir.

Sınıf Öğretmenlerinin Beden Eğitimi Dersi Problem Ölçeği (SÖBEDPÖ): SÖBEDPÖ 5'li likert şeklinde Yıldız (2010: 88-89)'ın doktora çalışmasında geliştirdiği bir ölçektir. 21 sorudan oluşan ölçek, 5 faktörlüdür. Ölçek puanlaması mevcut araştırmada hiç katılmıyorum seçeneğinden tamamen katılıyorum seçeneğe doğru kodlanmıştır. Ölçekten yüksek puan alınması beden eğitimi dersine yönelik karşılaşılan problemin yüksek olduğunu göstermektedir.

3.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Veriler gerekli kurum ile yapılan yazışmalardan sonra katılımcıların onayı ve gönüllü katılım ilgisine uygun şekilde veriler Google form aracılığıyla toplanmıştır. Katılımcılardan toplanan verilerin istatistiksel analizleri SPSS 25 paket programı ile gerçekleştirilmiştir. Basıklık ve çarpıklık değerleri göz önünde bulundurularak diğer istatistik işlemleri yapılmıştır. İstatistiksel analiz olarak betimsel istatistik, t-testi, ANAVO ve korelasyon analizleri uygulanmıştır. ANAVO sonuçlarının anlamlı bulunanlarının hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için Tukey HSD çoklu karşılaştırma analizi uygulanmıştır. $P < 0,05$ anlamlılık düzeyi temel alınarak farklılaşmalar belirlenmiştir.

3.5. Araştırmanın Etiği

Araştırma, "Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırma Yayın Etiği Kurulu" kurulundan 05.03.2023 tarih ve 2023/2 sayılı toplantısında görüşülmüş olup E-95674917-108.99-169201 sayılı yazı ile uygun görülmüştür. Çalışma süresince "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" dikkate alınmıştır. Ayrıca çalışma Helsinki Bildirgesi prensiplerine uygun yürütülmüştür.

4. Bulgular

Tablo 1'de SÖBEDTÖ toplam ve işlevsel, işleniş, algısal, duygusal alt faktörlerinden ve SÖBEDPÖ toplam ve yönetimsel, mesleki yeterlilik, öğrenci, imkân, veli alt boyutlarından elde ettikleri puanlar gösterilmiştir. Normallik göstergesi olarak basıklık ve çarpıklık göz önünde bulundurulmuştur (Tabachnick & Fidell, 2015: 637). Tablo 1 incelendiğinde sınıf öğretmenlerinin SÖBEDTÖ ve SÖBEDPÖ genel toplam ve alt boyutlarından -1,5 ve +1,5 arasında basıklık ve çarpıklık değeri alması araştırma verilerinin analize uygun olduğunu göstermektedir. SÖBEDTÖ alt faktörlere ait BEO dersine yönelik en yüksek tutum algısal boyutta ($\bar{x} = 4.59 \pm 0,48$) en düşük tutum ise ($\bar{x} = 3,7 \pm 0,88$) işleniş boyutunda olduğu görülmüştür. SÖBEDPÖ alt faktörlere ait en yüksek karşılaşılan problem imkân boyutunda ($\bar{x} = 3.66 \pm 0,91$), en düşük karşılaşılan problem ise öğrenci boyutunda ($\bar{x} = 1,56 \pm 0,70$) olduğu saptanmıştır.

Tablo 1. SÖBEDTÖ ve SÖBEDPÖ Puanları ile İlgili Betimsel İstatistikler

SÖBEDTÖ	Madde sayısı	n	$\bar{x}$	Ss	Çarpıklık	Basıklık	Min.	Mak.
İşlevsel Boyut	9	240	4,45	0,58	-1,000	1,342	9	45
İşleniş Boyut	7	240	3,70	0,88	-0,668	-0,010	7	35
Algısal Boyut	4	240	4,59	0,48	-1,010	1,437	4	20
Duygusal Boyut	3	240	2,94	0,81	-0,059	-0,430	3	15
Genel Toplam	23	240	4,05	0,52	-0,451	-0,199	23	115
SÖBEDPÖ	Madde sayısı	n	$\bar{x}$	Ss	Çarpıklık	Basıklık	Min.	Mak.
Yönetimsel Boyut	7	240	2,69	0,61	0,258	-0,008	7	35
Mesleki Yeterlilik Boyut	4	240	3,31	0,96	-0,177	0,157	4	20
Öğrenci Boyut	3	240	1,56	0,70	1,403	1,542	3	15
Veli Boyutu	3	240	3,05	0,81	-0,425	0,003	3	15
İmkân Boyut	4	240	3,66	0,91	-0,500	-0,133	4	20
Genel Toplam	21	240	2,85	0,61	-0,111	0,169	21	105

Katılımcıların "cinsiyet" değişkenine göre SÖBEDTÖ ve SÖBEDPÖ toplam ile alt faktörlerinden elde edilen puanlara göre t-testi sonuçları sunulmuştur (Tablo 2). Aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere sınıf öğretmenlerinin SÖBEDTÖ düzeyleri [$t_{(238)} = -3.501$, $p < 0.01$] ve alt boyutu olan işleniş boyutu [$t_{(238)} = -4.157$, $p < 0.01$] ile duygusal boyutunda [$t_{(238)} = -4.157$, $p < 0.01$] cinsiyete bağlı olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. SÖBEDPÖ puanları ise mesleki yeterlilik boyutunda [$t_{(238)} = -4.157$, $p < 0.01$] ve veli boyutunda [$t_{(238)} = -4.157$, $p < 0.01$] cinsiyete bağlı olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. SÖBEDTÖ toplam, işleniş ve duygusal boyutunda erkeklerin lehine anlamlı farklılık tespit edilirken; SÖBEDPÖ ölçeğinin mesleki yeterlilik ve veli boyutlarında kadınların lehine anlamlı farklılık tespit edilmiştir.

Tablo 2. SÖBEDTÖ ve SÖBEDPÖ Puanları Cinsiyet Değişkenine Göre t-testi Sonuçları

SÖBEDTÖ	Cinsiyet	n	$\bar{x}$	Ss	sd	t	p
İşlevsel Boyut	Kadın	137	4,42	,49	238	-,846	0,40
	Erkek	103	4,47	,49			
İşleniş Boyut	Kadın	137	3,49	,89	238	-4,157	0,00**
	Erkek	103	3,95	,78			
Algısal Boyut	Kadın	137	4,56	,42	238	-1,086	0,28
	Erkek	103	4,62	,55			
Duygusal Boyut	Kadın	137	2,77	,78	238	-3,841	0,00**
	Erkek	103	3,16	,78			
Genel Toplam	Kadın	137	3,94	,49	238	-3,501	0,00**

	Erkek	103	4,17	,49			
SÖBEDPÖ	Cinsiyet	n	$\bar{x}$	Ss	sd	t	p
Yönetimsel Boyut	Kadın	137	2,71	,79	238	,592	0,55
	Erkek	103	2,65	,73			
Mesleki Yeterlilik Boyut	Kadın	137	3,45	,94	238	2,823	0,01*
	Erkek	103	3,10	,94			
Öğrenci Boyut	Kadın	137	1,54	,71	238	-,556	0,57
	Erkek	103	1,59	,72			
Veli Boyutu	Kadın	137	3,14	,80	238	1,950	0,05*
	Erkek	103	2,93	,80			
İmkân Boyut	Kadın	137	3,62	,93	238	-,750	0,45
	Erkek	103	3,71	,89			
Genel Toplam	Kadın	137	2,89	,62	238	1,310	0,19
	Erkek	103	2,79	,60			

Egzersiz Yapma durumuna bağlı olarak SÖBEDTÖ işleniş boyutunda [$F_{(3,236)}=5.801, p<0.01$] uygulanan analiz sonrasında tek yönlü ANOVA sonuçlarına göre egzersiz durumuna bağlı olarak sınıf öğretmenlerinin BEO dersi ile ilgili tutum ve karşılaştıkları problemleri yansıtan bir farklılık görülmüştür (Tablo 3). Farklılığın bulunduğu haftalık egzersiz durumunu belirlemek amacıyla yapılan Tukey HSD çoklu karşılaştırma analiz sonucuna göre haftada 2 ve 3 kez egzersiz yapan sınıf öğretmenlerinin egzersiz yapmayanlardan işleniş boyutunda daha yüksek beden eğitimi ve spor dersine yönelik tutum geliştirdiği saptanmıştır. SÖBEDPÖ puanları ise benzeşmektedir.

Tablo 3. SÖBEDTÖ ve SÖBEDPÖ Puanları Egzersiz Yapma Değişkenine Göre ANOVA Sonuçları

SÖBEDTÖ	Haftalık Egzersiz Yapma	n	$\bar{x}$	Ss	Sd	F	p	Fark
İşlevsel Boyut	1 kez	30	4,52	,39	3-236	1,239	0,29	-
	2 kez	52	4,45	,51				-
	3 kez +	41	4,51	,43				-
	Yapmıyorum	117	4,38	,51				-
İşleniş Boyut	1 kez	30	3,57	,83	3-236	5,801	0,00**	-
	2 kez	52	3,91	,86				2/Yapmıyorum
	3 kez +	41	4,05	,70				3/Yapmıyorum
	Yapmıyorum	117	3,50	,89				-
Algısal Boyut	1 kez	30	4,65	,39	3-236	2,202	0,08	-
	2 kez	52	4,61	,52				-
	3 kez +	41	4,71	,33				-
	Yapmıyorum	117	4,51	,52				-
Duygusal Boyut	1 kez	30	2,76	,70	3-236	2,589	0,06	-
	2 kez	52	3,02	,87				-
	3 kez +	41	3,20	,72				-
	Yapmıyorum	117	2,85	,81				-
Genel Toplam	1 kez	30	4,03	,44	3-236	4,616	0,00**	-
	2 kez	52	4,13	,51				-
	3 kez +	41	4,24	,41				-
	Yapmıyorum	117	3,93	,51				-
SÖBEDPÖ	Haftalık Egzersiz Yapma	n	$\bar{x}$	Ss	Sd	F	p	Fark
Yönetimsel Boyut	1 kez	30	2,51	,54	3-236	1,256	0,29	-
	2 kez	52	2,74	,67				-
	3 kez +	41	2,56	,85				-
	Yapmıyorum	117	2,75	,82				-
Mesleki Yeterlilik Boyut	1 kez	30	3,20	,92	3-236	3,506	0,02*	-
	2 kez	52	3,25	,99				-
	3 kez +	41	2,94	1,0				-
	Yapmıyorum	117	3,48	,89				-
Öğrenci Boyut	1 kez	30	1,47	,59	3-236	,389	0,76	-
	2 kez	52	1,55	,74				-
	3 kez +	41	1,65	,70				-
	Yapmıyorum	117	1,55	,74				-
Veli Boyutu	1 kez	30	3,04	,64	3-236	,329	0,80	-

	2 kez	52	3,10	,66				-
	3 kez +	41	2,94	,91				-
	Yapmıyorum	117	3,07	,86				-
İmkân Boyut	1 kez	30	3,86	,96	3-236	1,380	0,25	-
	2 kez	52	3,58	,90				-
	3 kez +	41	3,46	1,0				-
	Yapmıyorum	117	3,71	,85				-
Genel Toplam	1 kez	30	2,79	,48	3-236	1,332	0,26	-
	2 kez	52	2,85	,50				-
	3 kez +	41	2,70	,75				-
	Yapmıyorum	117	2,91	,62				-

Katılımcıların “BES ile ilgili bir sertifikaya sahip olma” değişkenine göre SÖBEDTÖ ve SÖBEDPÖ toplam ile alt faktörlerinden elde edilen puanlara göre t-testi bulguları aşağıda sunulmuştur (Tablo 4). Aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere sınıf öğretmenlerinin SÖBEDTÖ alt boyutu olan işleniş boyutunda [$t_{(238)}=-3.580, p<0.01$] bir sertifikaya bağlı bireylerin daha yüksek puan sergiledikleri saptanmıştır. Diğer taraftan SÖBEDPÖ puanları ise toplam [$t_{(238)}=3.052, p<0.01$], yönetsel boyut [$t_{(238)}=2.483, p<0.05$], mesleki yeterlilik boyutunda [$t_{(238)}=-4.745, p<0.01$] ve imkân boyutunda [$t_{(238)}=2.250, p<0.05$] spor ile bir sertifikaya sahip olanların SÖBEDPÖ'lerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4. SÖBEDTÖ ve SÖBEDPÖ Puanları Spor Sertifikasına Sahip Olma Değişkenine Göre t-testi Sonuçları

SÖBEDTÖ	Sertifika sahip olma	n	$\bar{x}$	Ss	sd	t	p
İşlevsel Boyut	Evet	28	4,55	,49	238	1,916	0,06
	Hayır	212	4,43	,49			
İşleniş Boyut	Evet	28	4,05	,82	238	-3,580	0,00**
	Hayır	212	3,64	,87			
Algısal Boyut	Evet	28	4,62	,59	238	1,276	0,49
	Hayır	212	4,58	,46			
Duygusal Boyut	Evet	28	3,39	,66	238	-,473	0,64
	Hayır	212	2,88	,80			
Genel Toplam	Evet	28	4,26	,53	238	-1,014	0,31
	Hayır	212	4,01	,49			
SÖBEDPÖ	Sertifika sahip olma	n	$\bar{x}$	Ss	sd	t	p
Yönetsel Boyut	Evet	28	3,00	,82	238	2,438	0,01*
	Hayır	212	2,64	,75			
Mesleki Yeterlilik Boyut	Evet	28	3,33	1,05	238	4,745	0,00**
	Hayır	212	3,30	,95			
Öğrenci Boyut	Evet	28	1,58	,79	238	-1,222	0,22
	Hayır	212	1,55	,70			
Veli Boyutu	Evet	28	3,25	,88	238	1,210	0,22
	Hayır	212	3,02	,79			
İmkân Boyut	Evet	28	3,78	,67	238	2,550	0,01*
	Hayır	212	3,64	,94			
Genel Toplam	Evet	28	3,02	,66	238	3,052	0,00**
	Hayır	212	2,83	,60			

*p<0,05, **p<0,01

Tablo 5'de sınıf öğretmenlerinin ilköğretimin 1. kademesinde beden eğitimi dersinin branş öğretmeni tarafından yürütülmesine ilişkin görüşlerinin yüzdeleri dağılımı verilmiştir. Tabloya göre sınıf öğretmenlerinin %81,7'si derslerin branş öğretmenleri tarafından yürütülmesini belirtirken %18,3 ise sınıf öğretmenleri tarafından yürütülmesi gerektiğini belirtmektedir.

Tablo 5. Beden Eğitimi Dersinin Branş Öğretmeni Tarafından Yürütülmesine İlişkin Görüşler

	Evet			Hayır	
	f	%		f	%
Toplam	196	81,7		44	18,3

Tablo 6'da SÖBEDTÖ ve SÖBEDPÖ arasındaki ilişkiyi test etmek amacıyla yapılan Pearson Korelasyon testi analiz sonuçları sunulmuştur. Tablo 6'da da görüldüğü üzere SÖBEDTÖ ve SÖBEDPÖ yapılan korelasyon analizinde, SÖBEDTÖ ve SÖBEDPÖ arasında negatif yönde düşük düzeyde ve anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmüştür [SÖBEDTÖ/SÖBEDPÖ, $r=-0.283$, $p=0.00$].

Tablo 6. SÖBEDTÖ ve SÖBEDPÖ Arasındaki Korelasyon Sonuçları

SÖBEDTÖ			
	N	r	p
SÖBEDPÖ	240	-0,283	0.00**

** $p<0.01$

5. Tartışma

SÖBEDTÖ puanlarının yüksek düzeyde olduğu ve karşılaştıkları problemlerin ortalamasının altında olduğu saptanmıştır. Sınıf öğretmenlerinin en çok algısal boyutta BEO dersine yönelik tutum geliştirmiştir. En düşük tutumu ise işleniş boyutunda sergilemiştir. BEO dersine yönelik sınıf öğretmenlerinin en çok problemle karşılaştıkları sorun imkân boyutunda olduğu belirtilmiştir. En az sorunla karşılaştıkları boyut ise öğrenci ile ilgili problemler olduğu boyuttur. Sınıf öğretmenlerinin tutum ile ilgili puanları incelendiğinde literatürde mevcut araştırma bulgularını destekleyen çalışmalar mevcuttur (Morgan ve Hansen, 2008: 510; Barney ve Deutsch, 2009: 114). Araştırma bulguları ile örtüşmeyen çalışmalar mevcuttur (Çöker 1991: 131; Çıldır, 2019: 38; Kurt ve Taşkaya, 2007: 239; Yıldız ve diğ. 2021: 234). Yıldız ve arkadaşlarının (2021) yaptığı çalışmada sınıf öğretmenlerinin tutumlarının düşük olmasının nedenini beden eğitimi dersi ile ilgili deneyim geçmişin olumsuz olması ve ders ile ilgili eğitim görmemeleri olduğunu belirtmiştir (Yıldız vd., 2021: 244). Alemdağ ve ark. (2014: 45), Öncü (2013: 107) ve Tekkurşun-Demir, Cicioğlu, İlhan ve Arslan (2017: 124)'nın çalışmaları ise SÖBEDT'lerin orta seviyenin üzerinde olduklarını belirtmiştir. Beden eğitimi ile ilgili problemler Bozdemir vd. (2015: 221) göre ülkemizde beden eğitimi dersi uygulamaları, yetiştirme programları, öğretmenlerin görev ve sorumlulukları, ders saatlerin yetersizliği, ders uygulamalarının niteliği, mesleki gelişimlerin takibi, faaliyetlerin işlevselliği gibi benzer konularda sınıf öğretmenlerinin problemler yaşadığını belirtmektedir. Ayrıca sınıf öğretmenlerinin uygulama, dersi önemseme, formasyon bilgisi, fiziksel beceri gibi sorunların olduğunu da vurgulamaktadır (Bozdemir vd. 2015: 232). Yılmaz'ın (2020: 69) çalışmasında karşılaşılan problemlerin ortalamasının üstünde olduğunu ve çok sorun yaşanan problem alanının fiziksel ortam olduğunu belirtmiştir. Mevcut çalışmada genel problem durumlarının düşük düzeyde olmasının nedeni yaşanan Covid-19 pandemisinin getirdiği kapanma sonrası fiziksel aktivitenin önemini anlaşılması gerek veli gerekse öğretmen ve idarecilerin spor aktivitelerinin çocuk sağlığını ve gelişimi açısından gerekli olduğu düşüncesinin benimsenmesi ve derse yönelik tutumlarının da değişmesine neden olabilir. Önceden beden eğitimi ve spor dersinin gerek öğretmen gerek veli ve idareciler tarafından boş ders olarak adlandırılması, bu dersin yerine akademik anlamda daha başarılı olabilecek derslere değer verilmesi derse karşı olumsuz tutum geliştirmelerine neden olabilmekteydi. İmkân boyutunda beden eğitimi dersine yönelik ortalamasının üzerinde problemlerle karşılaşmasının sebebi Gümüşhane ilinde genel hava şartları karasal iklim olması ve okulların hepsinde dersin işlenişine uygun spor alanlarının olmaması yatabilir. Dolayısıyla BEO dersleri hava şartlarına bağlı olarak dışarıda veya içeride (sınıfta) yapılmaktadır. Araştırma bulgularını destekleyen çalışmalarda en büyük sorunun fiziksel problemler olduklarını belirtmişlerdir. (Bozdemir vd., 2015: 232; Kul, 2008: 54). Ayrıca ders işleniş için gerek olan araç-gereçlerin yetersizliği problem algılarının önemli nedenlerindedir (Bozdemir vd. 2015: 87).

BEO dersine yönelik erkek sınıf öğretmenlerinin genel tutumları ile işleniş ve duygusal boyuttaki tutumları kadınlara oranla daha anlamlıdır. Kadınların ise BEO dersine yönelik karşılaştıkları problemler ise mesleki yeterlilik ve veli boyutunda daha yüksektir. Cinsiyet değişkenine göre, SÖBEDTÖ'den elde edilen puanlar erkeklerin lehine literatürde yer alan (Alemdağ, Öncü ve Sakallıoğlu, 2014: 52; Matanin ve Collier, 2003: 154; Öncü, 2013: 104; Öncü ve Cihan, 2012: 41; Yıldız, 2010: 179) araştırma sonuçlarıyla paralellik göstermektedir. Araştırma bulgularının aksine çalışmalar literatürde mevcuttur ve bu çalışmalar cinsiyete bağlı farklılaşma bulamamıştır (Çıldır, 2019: 50; Dalaman, 2015: 66; Güvendi ve Serin, 2019 :1931; Şirin ve Bozkurt 2005: 99; Yıldız vd., 2021: 244; Yılmaz, 2020: 81). Literatürde BEO dersinin işlenişinde kadın öğretmenlerin erkek öğretmenlere oranla daha fazla problemle karşılaştıkları ve kendilerini daha yetersiz gördükleri, erkek öğretmenlerin derse yönelik daha olumlu düşünceye sahip olduklarını belirten çalışmalar mevcuttur (Aydın, 2011: 74; Faucette ve Patterson, 1989: 109; Tortop ve Ocak, 2010: 20; Yıldız, 2010: 179). Bunun yanı sıra problem algılarının cinsiyet üzerinde etkisi olmadığını belirten çalışmalarda alanyazında mevcuttur (Cochran, 1982: 65; Yıldız vd., 2021: 244) mevcuttur. Tortop (2005: 72) kadın sınıf öğretmenlerinin BEO dersine yönelik uygulama ve pedagojik formasyon konusunda yetersiz olduklarını, Barnes (2002: 122) kadın ve erkek sınıf öğretmenleri arasında tutum, uygulama ve bilgi açısından fark olduğunu, Roth (2005: 65) çevre faktörlerin sınıf öğretmenlerinin fiziksel aktiviteye katılımlarını negatif etkilediğini fakat fiziksel herhangi bir fiziksel etkinliğe katılımın bu olumsuz durumu azaldığını belirlemiştir. Bu bulgulara göre, erkek sınıf öğretmenleri, Türk toplumunun kültürel yapısı ve yetiştirilme tarzına bağlı olarak erkeklerin sportif

etkinliklere katılma daha çok eğilimli olduklarını, erkeklerin yıllardır toplumda ön planda olmaları ve kadınların spora katılmalarının çok geç olması, sporların erkeğe özgü olduğu yargısı, seyirci ve sporcuların çoğunluğunu erkekler oluşturması erkeklerin tutumlarının daha yüksek olmasına neden olabilir. Kadınlarının problem algılarının yüksek olması ise kadınların spor geçmişi olmaması, kıyafet giyme gibi sorunları daha çok yaşaması, belli bir spor kültürü oluşturmamaları ve sosyal çevrenin etkisi gibi nedenlerden kaynaklanabilir.

Sınıf öğretmenlerinin SÖBEDTÖ alt boyutu olan işleniş boyutunda spor ile sertifikaya bağlı bireylerin daha yüksek puan sergiledikleri saptanmıştır. Diğer taraftan SÖBEDPÖ puanları ise toplam, yönetsel, mesleki yeterlilik ve imkân boyutunda spor ile bir sertifikaya sahip olanların SÖBEDPÖ puanlarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Dersin işlenişinde spor sertifikasına sahip olanların tutumlarının yüksek olduğu, dolayısıyla dersin işlenişine katkı sağladığı, bir temel bilgi sağladığı için olumlu tutum sergilemiş olabilir. Aynı zamanda sertifika sahip olanların problem algılarının yüksek oluşu da dersi ile bilgi sahibi olduğundan dersi ciddiye aldığı bir göstergesi olduğu söylenebilir. McKenzie vd., (2001: 108) beden eğitimi uzmanlarının sınıf öğretmenlerine yönelik uyguladıkları eğitim ile birlikte sınıf öğretmenlerinin kendilerini geliştirdiklerini, dersin niteliğinin arttığını, eğitim almayan sınıf öğretmenlerin ise dersin niteliğinin azaldığını ve öğrenci etkinliğini %88 oranında azaldığını saptamışlardır. Farklı bir çalışmada ise Sallis ve diğerleri (1997: 1333), yeteri düzeyde BES ile ilgili eğitim ve destek alan sınıf öğretmenlerinin beden eğitimi öğretimi yönelik kendilerini geliştirebileceklerini vurgulamışlardır. Dolayısıyla BES ile ilgili sertifikaya sahip olan sınıf öğretmenlerinin daha yüksek düzeyde problem algısının olmasının ise alanda uzmanlaştıkça eksik ve sıkıntılarının farkındalık düzeyinin artması ile ilişkili olabilir. Brumbaugh'ın (1988: 53) çalışmasında beden eğitimi ile ilgili deneyim yaşayan sınıf öğretmenlerinin beden eğitim dersinin öğretimini etkilediğini vurgulamıştır. Sınıf öğretmenlerinin BES ile ilgili aldığı hizmet içi eğitim ile öğretim, yöntem ve tekniklerini geliştirdiğini saptamıştır (Şirin ve Bozkurt, 2005: 100).

Egzersiz yapma durumuna bağlı olarak sınıf öğretmenlerinin SÖBEDTÖ işleniş boyutunda haftada 2 ve 3 kez egzersiz yapanların, egzersiz yapmayanlardan daha yüksek beden eğitimi ve spor dersine yönelik tutum geliştirdiği saptanmıştır. Sınıf öğretmenlerinin SÖBEDPÖ puanlarının değişmediği görülmüştür. Mevcut çalışmanın bulgularıyla paralellik gösteren (Alemdağ, Öncü ve Sakalioğlu, 2014: 53; Barnes, 2002: 131-132; LaMaster, McKenzie, Marshall ve Sallis, 1998: 6; McKenzie, LaMaster, Sallis ve Marshall, 1999: 128; Tortop, 2005: 74; Tümkaya-Yenmiş ve Gül, 2021: 1112; Yıldız, 2010: 178; Dalaman, 2015: 67; Güvendi ve Serin, 2019: 1930) çalışmalar literatürde yer almaktadır. Tortop (2005: 77) ise sınıf öğretmenlerinin karşılaştıkları sorunlarda sağlıklı yaşam için sporla ilgilenmenin problem algılarını değiştirmede ifade etmiştir. Sporla ve egzersiz ile birlikte elde edilen bilginin hayata geçirilmesi ve derse yansıtılması tutumları etkilemesinin olağan olduğu düşünülmektedir. Fakat spor veya egzersiz yapanlarının puanlarının değişmemesi spor bilgi, beceri, tutum ve ilgileri arttıkça karşılaşılan problem algılarının azalmasına neden olabilir.

SÖBEDTÖ ve SÖBEDPÖ arasındaki ilişkiyi bakıldığında, SÖBEDTÖ ve SÖBEDPÖ arasında negatif yönde düşük düzeyde ve anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Bu sonuç doğrultusunda sınıf öğretmenlerinin beden eğitimi dersine yönelik tutumları arttıkça derse yönelik problem algılarının da azaldığı söylenebilir. Literatürde iki ölçek arasında ilişkiyi belirlemeye yönelik ampirik bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Mevcut sonucun olağan olduğu düşünülmekte ileride yapılacak çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Araştırma sonuçlarına göre SÖBEDT'lerin yüksek düzeyde olduğu ve SÖBEDP'lerin ise ortalamanın altında olduğu saptanmıştır. Sınıf öğretmenlerinin en çok algısal boyutta BEO dersine yönelik tutum geliştirmiştir. En düşük tutumu ise işleniş boyutunda sergilemiştir. Beden eğitimi ve spor dersine yönelik sınıf öğretmenlerinin en çok problemle karşılaştıkları sorun imkân boyutunda olduğunu belirtmişlerdir. En az sorunla karşılaştıkları öğrenci ile ilgili problemler olduğunu ifade etmişlerdir. BEO dersine yönelik erkek sınıf öğretmenlerinin genel tutumları ile işleniş ve duygusal boyuttaki tutumları kadınlara oranla daha anlamlıdır. Kadınların ise BEO dersine yönelik karşılaştıkları problemler ise mesleki yeterlilik ve veli boyutunda daha yüksektir. Sınıf öğretmenlerinin SÖBEDTÖ alt boyutu olan işleniş boyutunda sertifikaya bağlı bireylerin daha yüksek puan sergiledikleri saptanmıştır. Diğer taraftan SÖBEDPÖ puanları ise toplam, yönetsel, mesleki yeterlilik ve imkân boyutunda spor ile bir sertifikaya sahip olanların beden eğitimi ve spor dersi ile karşılaştıkları problemlerin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Egzersiz yapma durumuna bağlı olarak sınıf öğretmenlerinin SÖBEDTÖ işleniş boyutunda haftada 2 ve 3 kez egzersiz yapan sınıf öğretmenlerinin egzersiz yapmayanlardan daha yüksek beden eğitimi ve spor dersine yönelik tutum geliştirdiği saptanmıştır. Sınıf öğretmenlerinin SÖBEDPÖ puanlarının değişmediği görülmüştür. Araştırma katılım sağlayan sınıf öğretmenlerinin çoğu BEO dersinin branş öğretmenleri tarafından işlenmesi kanısındadır. SÖBEDTÖ ve SÖBEDPÖ arasındaki ilişkiyi bakıldığında, SÖBEDTÖ ve SÖBEDPÖ arasında negatif yönde düşük düzeyde ve anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Bu sonuç doğrultusunda sınıf öğretmenlerinin BEO dersine yönelik tutumları arttıkça derse yönelik problem algılarının da azaldığı söylenebilir.

Bir öğrencinin sportif aktivite ile ilk buluşması aile bilinçli değilse sınıf öğretmenleri ile olmaktadır. Öğrenci sınıf öğretmenin yetkinliği kadar sportif aktiviteler ilgi duymaktadır. Rol ve model oldukları sınıf öğretmenin gözü ile spora bakmaktadır. Bu anlamda bir öğrencinin ilk spor aktivitelerinde spor alanında uzman, yetkin ve tecrübe sahibi bir kişiyle buluşması önemlidir. Dünyada spor yaşının çok erken yaşlarda başlaması sporunun erken yaşlarda spora yönlendirilmesi adına spor geçmiş ve eğitimi olan deneyimli kişilerin BEO derslerini öğrenciye aktarılması noktasında bu kişilerin dersi işleminin daha uygun olacağı düşünülmektedir. Küçük yaşlarda sporcu alt yapısı oluşturmak, millî eğitimin temel hedefleri arasında yer almalıdır. Son yıllarda yaşanan yaygın olan salgın hastalıklar (Covid-19 pandemisi) bireylerin sağlıklı bir yaşam ve bağışlılık sisteminin geliştirilmesi için sporun ne denli önemli olduğunu ortaya koymuştur. Kapanma ile evlerde hareketsiz bir hayatı yaşayan, fiziksel aktivite eksikliğini hisseden bireyler BEO dersinin diğer dersler kadar önemli olduğunu ve psikolojik süreçler üzerinde de etkisinin farkına varmışlardır. Ayrıca, ilkokullarda beden eğitimi ve spor derslerinin sınıf öğretmenleri tarafından verilecekse gerek millî eğitim gerekse yükseköğretim kurumları birlikte iş birliği içinde hareket etmeli ve bu alanda sınıf öğretmenlerini yönelik kurs seminer, aktif spor yapma imkânları sunmalıdır. Ayrıca yükseköğretim kurumları sınıf öğretmenleri yetiştirme programlarında derslerin işleniş niteliğini artıracak müfredat ve öğretim programlarında düzenlemeler yapıp yetkin öğretmenler yetiştirmeye çalışmalıdır. Aynı zamanda derslere alanında uzman olarak mezun olan BES öğretmenlerinin girmesi dersin verimliliği ve derse yönelik öğrencilerin olumlu tutum geliştirmesi açısından son derece önemli olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

- Alemdağ, S., Öncü, E. & Sakallıoğlu, F. (2014). Sınıf öğretmeni adaylarının beden eğitimi dersine yönelik tutum ve öz-yeterlikleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(2), 45-60.
- Allison, P.C. (1990). Classroom teachers' observations of physical education lessons. *Journal of Teaching in Physical Education*, 9, 272-283. DOI: 10.1123/JTPE.9.4.272.
- Arslan, M. (2007). Cumhuriyet dönemi ilköğretim programları ve belli başlı özellikleri, *Millî Eğitim*, 146, 42-48.
- Arslan, Y. ve Altay, F. (2009). Sınıf öğretmenlerinin beden eğitimi dersine ilişkin görüşlerinin bazı eğilimleri açısından incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dergisi*, 11(1), 14-23.
- Aydın, F. D. (2011). *Beden eğitimi derslerinin fonksiyonları ve okullardaki konumu hakkında sınıf öğretmenlerinin görüşleri (Bolu ili örneği)*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Kırıkkale Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Ana Bilim Dalı, Kırıkkale.
- Barnes, K.C. (2002). *A model health-related elementary physical education program for Saipan: Teachers' knowledge, attitudes, and practices*. Unpublished doctoral dissertation. University of San Diego, USA.
- Barney, D., and Deutsch, J. (2009). Elementary classroom teachers attitudes and perspectives of elementary physical education. *Physical Educator*, 66(3), 114-123.
- Behets, D. (1996). Comparing teaching behavior during active learning time among physical education specialist and nonspecialist teachers. *Journal of Classroom Interaction*, 31(2), 23-30. <https://www.jstor.org/stable/23870417>
- Bozdemir, R., Çimen, Z., Kaya, M., ve Demir, O. (2015). Sınıf öğretmenlerinin beden eğitimi ve spor dersinde karşılaştıkları problemler (Tokat ili örneği). *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2015(5), 221-234.
- Brumbaugh, J. A. (1988). *View of physical education: Perceptions of five classroom teachers*. Unpublished doctoral dissertation. The University of North Carolina at Greensboro ProQuest Dissertations Publishing, 1987. 8719151.
- Can, S., Ökmen, A., ve Durukan, E. (2011). Sınıf Öğretmenliği öğrencilerinin Beden Eğitimi ve Oyun Öğretimi dersine ilişkin görüşlerin incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dergisi*, 13(2), 246- 252.
- Cochran, W. W. (1982). *Physical Education Background of Elementary Classroom Teachers*. Ed.D. Thesis. Brigham Young University.
- Çıldır, (2019). *Sınıf öğretmenlerinin beden eğitimi ve oyun dersine ilişkin tutumlarının incelenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Temel Eğitim Ana Bilim Dalı, Gaziantep.
- Çöker N. (1991). *Ankara ilkokullarında beden eğitimi derslerinin etkililiğinin değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış Doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çivril Kara, R. , Küçük Kılıç, S. & Öncü, E. (2017). Sınıf Öğretmenlerinin Oyun ve Fiziki Etkinlikler Dersi Hakkındaki Görüşleri . *Eğitim Ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori Ve Uygulama* , 8 (15) , 18-46 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/eibd/issue/31879/350394>

- Dalaman, O. (2015). Sınıf öğretmeni adaylarının "beden eğitimi ve oyun öğretimi" dersine yönelik tutumlarının değişik faktörlerce incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 36, 59-71.
- Faucette, N., and Patterson, P. (1989). Classroom teachers and physical education: Whatthey are doing and how they feel about it. *Education*, 110(1), 108-114.
- Fidan, N., ve Erden, M. (1998). *Eğitime Giriş*. İstanbul: Alkım Yayıncılık.
- Güven, Ö. ve Öncü, E. (2007). Beden Eğitimi, Spor ve Aile. *Türk Yurdu*, 27 (233), 48-56.
- Güvendi, B. ve Serin, H. (2019). Sınıf öğretmenliği adaylarının oyun ve fiziksel etkinlikler dersine yönelik tutumları ile fiziksel aktiviteye katılım motivasyonlarının incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(72), 1957-1968.
- Hart, M. A. (2005). Influence of a physical education methods course on elementary education majors' knowledge of fundamental movement skills. *The Physical Educator*, 62 (4), 198-204.
- Karasar, N. (2011). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Nobel Yayınları.
- Koç, Ş. ve Çobanoğlu, Y. (1994). *İlköğretimde Beden Eğitimi Derslerinin Uygulamasında Sınıf Öğretmenlerinin Görüşlerine İlişkin Bir Araştırma*. Eğitim Kurumlarında Beden Eğitimi ve Spor. II. Ulusal Sempozyumu. Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 369-380.
- Koçyiğit, F., ve Öztürk F., (1991). *İlkokul ve ilköğretim okullarında beden eğitimi dersi Uygulama sorunu*. Birinci Eğitim Kurumları Sempozyumu. İzmir: MEB, Yayınları.
- Kul, M. (2008). *Beden Eğitimi Öğretmenlerinin Sorunları ve performanslarına Etkisi (Sakarya ili örneği)*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Anabilim Dalı, Sakarya.
- Kurt, Y., Taşkaya, S.M. (2007). *Sınıf öğretmenlerinin beden eğitimi ve oyun dersinde karşılaştıkları Sorunlar ve çözüm önerileri*, 5. Ulusal Beden Eğitimi öğretmenliği Sempozyumu. 02-03 Kasım. Adana. Çukurova Üniversitesi.
- Kuru, E. (2003). Farklı statüdeki beden eğitimi bölümü öğrencilerinin kişilik özellikleri. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(1), 175-191.
- Lamaster, K., Mckenzie, T. L., Marshall, S., and Sallis, J. (1998). Habitual physical activity of classroom teachers: does it relate to their conduct of physical education classes? *ERIC Reports-Research*, 143, 1-7.
- Matanin, M., and Collier, C. (2003). Longitudinal analysis of preservice teachers' beliefs about teaching physical education. *Journal of Teaching in Physical Education*, 22, 153-168.
- Mckenzie, T. L., Lamaster, K. J., Sallis, J. F. & Marshall, S. J. (1999). Classroom teachers leisure physical activity and their conduct of physical education. *Journal of Teaching in Physical Education*, 19(1), 126-132.
- McKenzie, T. L., Stone, E. J., Feldman, H. A., Epping, J. N., Yang, M., Strikmiller, P. K., ... & Parcel, G. S. (2001). Effects of the CATCH physical education intervention: Teacher type and lesson location. *American Journal of Preventive Medicine*, 21(2), 101-109.
- MEB. (2018). *İlköğretim kurumları (ilkokul ve ortaokul) haftalık ders çizelgesi*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi.
- Morgan, P. J. and Hansen, V. (2008). Classroom teachers' perceptions of the impact of barriers to teaching physical education on the quality of physical education programs. *Research Quarterly for Exercise and Sport*, 79(4), 506-516.
- Morgan, P. J. ve Bourke, S. F. (2004). *"I know it's important but I'd rather teach something else!": An investigation into generalist teachers' perceptions of physical education in the primary school curriculum*. Paper Presented at the Australian Association for Research in Education Annual Conference, Melbourne, Australia.
- Öncü, E. (2013). The psychometric properties of physical education lesson attitude scale for preservice classroom teachers. *Australian Journal of Teacher Education*, 38(1), 97-114.
- Öncü, E. ve Cihan, H. (2012). Sınıf öğretmeni adayları için beden eğitimi dersi tutum ölçeğinin geliştirilmesi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18, 31- 47. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/zgefd/iissue/47947/606627>
- Özmen Ö. (1999). *Çağdaş Sporda Eğitim Üçgeni*. Ankara: Bağırçan.

- Palivec, D. K. (2005). *The work of award-winning elementary physical education teachers: A multiple case study*. Unpublished doctoral dissertation. Minnesota University, USA.
- Pehlivan, Z., Dönmez, B. & Yaşat, H. (2005). Sınıf öğretmenlerinin beden eğitimi dersine yönelik görüşleri. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 10(3), 51-62.
- Roth, J.F. (2005). *The role of teachers' self-efficacy in increasing children's physical activity*. Unpublished doctoral dissertation. Louisiana State University, USA.
- Sallis, J. F., McKenzie, T. L., Alcaraz, J. E., Kolody, B., Faucette, N., and Hovell, M. F. (1997). The effects of a 2-year physical education program (SPARK) on physical activity and fitness in elementary school students. *Sports, Play and Active Recreation for Kids. American Journal of Public Health*, 87(8), 1328-1334. PubMed ID: 9279269 DOI:10.2105/AJPH.87.8.1328.
- Siedentop, D. (2001). *Introduction to physical education, fitness, and sport (4th Ed.)*. Mountain View, CA: Mayfield Publishing Company.
- Şirin, E.F. ve Bozkurt, İ. (2005). *İlköğretim okullarında görev yapan sınıf öğretmenlerinin beden eğitimi dersi ile ilgili tutum ve uygulamaları*. 4. Ulusal Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Sempozyumu (10-11 Haziran 2005) Bildirileri, Bursa: Burfaş Ofset, s. 96-102.
- Tabachnick, B. G. and Fidell, L. S. (2015). *Çok değişkenli istatistiklerin kullanımı. (Çev. Ed. Mustafa Baloğlu)*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Tamer, K. (1987). *Beden Eğitimi ve Oyun Öğretimi*. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Tekkurşun Demir, G., Cicioğlu, H. İ., İlhan, E. L., ve Arslan, Ö. (2017). Sınıf Öğretmeni Adaylarının Beden Eğitimi Dersine Yönelik Tutumları. *International Journal Of Sport, Exercise and Training Sciences*, 3(4), 120-128.
- Tortop, Y. (2005). *Sınıf öğretmenlerinin beden eğitimi dersi ve eğitsel oyun uygulamaları*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi / Sağlık Bilimleri Enstitüsü / Beden Eğitimi ve Spor Ana Bilim Dalı, Afyon.
- Tortop, Y. ve Ocak, Y. (2010). Sınıf öğretmenlerinin eğitsel oyun uygulamalarına yönelik görüşlerinin incelenmesi. *Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 14-22.
- Tsangaridou, N. (2004). Classroom teachers' reflections on teaching physical education. *Journal of Teaching in Physical Education*, 24, 24-50. <https://doi.org/10.1123/jtpe.24.1.24>
- Tümkaya-Yenmiş, A., ve Gül, M. (2021). Sınıf öğretmenlerinin beden eğitimi ve oyun dersine yönelik tutumlarının incelenmesi. *TEBD*, 19(2), 1104-1118. <https://doi.org/10.37217/tebd.998789>
- Yıldırım, A., ve Şimşek H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (6. Baskı)*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, O., Aktaş, Ö., Yıldız, M., ve Yıldırım, H. M. (2021). *Sınıf öğretmenlerinin beden eğitimi ve oyun dersine yönelik tutumları ve karşılaştıkları problemlerin incelenmesi*. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 18 (47), 233-251. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mkusbed/issue/62012/881880>.
- Yıldız, Ö. (2010). *Sınıf öğretmenlerinin beden eğitimi dersine yönelik tutumları ve karşılaştıkları problemler*. Yayımlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Yılmaz, (2020). *Sınıf öğretmenlerinin beden eğitimi ve oyun dersinin uygulanmasında yaşadığı sorunlar ve çözüm önerileri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Amasya üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü temel eğitim ana bilim dalı sınıf eğitimi bilim dalı, Amasya.

Extended Abstract

Aim and Scope

Although the skills that will be acquired during play and physical activities are known for the children studying in primary schools, the PEP lesson does not work due to the insecurity of the classroom teachers in the implementation of this lesson and the thought of wasting time and teaching (Morgan and Bourke, 2004: 1). Hart (2005: 198) and Tsangaridou (2004:25) emphasized that primary school classroom teachers about PEP course are insufficient and have no knowledge about their learning and practice, while Behets (1996: 24) emphasized that classroom teachers receive limited and insufficient training in this field in their undergraduate education. Among the reasons why primary school teachers cannot reach the goals and objectives of the PEP course, the attitudes of school administrators and families towards academic success are a major

factor (Arslan, 2007: 46.). For these reasons, the PEP course in the curriculum cannot provide students with physical, social and spiritual skills (Palivec, 2005: 5).

As a matter of fact, on the issues mentioned so far, the importance of PEP course in primary school and on active life has been emphasized (Can, Ökmen, & Durukan, 2011: 247). XVIII. In a decision taken at the National Education Council, it was decided that experts in the field of physical education should attend the PEP course in primary schools, starting from pre-school. It was also emphasized that measures should be taken for the employment of physical education and sports teachers. In recent years, although some decisions have been made for the name of the course, its content and for the course, it is seen that the classroom teachers apply the course as the teacher of the course. In this context, this study aims to determine the attitudes of the classroom teachers who apply PEP lessons in the first level of primary education towards the implementation of the PEP lesson and the problems they encounter with the lesson.

The research is considered important in terms of determining the problems encountered in the teaching of PEP lessons in the first level of primary education after Covid-19 and the attitudes towards the lesson, as well as offering solutions to the problems perceived by the classroom teachers, who are responsible for the lesson, and bringing a new perspective.

Methods

For this purpose, the attitudes and problems faced by the classroom teachers working in the province of Gümüşhane in the 2022-2023 academic year towards physical education and game lessons were discussed. As a data collection tool in the research, the classroom teachers' attitude and problems scale towards physical education and game lessons, developed by Yıldız (2010), was used. The research group was determined by easy sampling method and 240 (57.1% female, 42.9% male) classroom teachers participated in the study. Descriptive statistical methods (arithmetic mean, standard deviation), normal distribution criteria (kurtosis/skewness values), t-test, ANAVO and correlation tests were applied in the analysis of data obtained from personal information and scales.

Findings

According to the results of the research, it was seen that the classroom teachers' attitudes towards physical education and game lessons were high and the problems encountered were below the average. While there were significant differences in the attitudes of classroom teachers towards physical education and game lessons, gender (general, operational and emotional dimensions), having a certificate related to sports (in the dimension of processing), years of working in the profession (in the dimension of perceptual), weekly exercise status (in the dimension of processing) were determined; No difference was found according to age, marital status, class and education level. When the problems faced by classroom teachers regarding physical education and game lessons are examined, it is seen that gender (professional competence and parent dimensions), educational status (parent dimension), having a certificate related to sports (general total and managerial, professional competence, opportunity dimensions), years of work in the profession. (parent dimension), while significant differences were detected; There was no difference according to age, marital status, class taught and weekly exercise status. In addition, 81.7% of the classroom teachers stated that physical education and game lessons are taught by branch teachers.

Conclusion

As a result of the correlation analysis, it was revealed that as the attitudes of the classroom teachers towards the physical education lesson increased, their perception of the problem decreased. The study revealed an important gap in terms of determining the attitudes and problems faced by classroom teachers towards physical education and sports lessons after the COVID-19 pandemic.

Place of Educational Methods in Accounting Education: Ondokuz Mayıs University Sample¹

Öğretim Yöntemlerinin Muhasebe Eğitimdeki Yeri: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Örneği

Sultan Yılmaz², Büşra Tosunođlu³

Abstract

The objective of this study is to analyze whether educational methods such as expression, discussion, question-answer, collaborative education, research, and case study of students studying accounting education differentiating or not in accordance with demographical features. In this context, eighteen hypotheses were constituted, and a survey was conducted on 372 students who are receiving education at Ondokuz Mayıs University Faculty of Economics and Administrative Sciences. Frequency, t-test and one-way analysis of variance (ANOVA) were used in the analysis of the data obtained. In accordance with the findings of the research, it may be claimed that there are significant differences in collaborative education method with reference to the sex variable of students, question-answer method with reference to the age variable, and discussion, collaborative education and research methods with reference to department variable out of educational methods.

Keywords: Accounting Education, Educational Methods and Techniques, Learning Styles

Öz

Bu çalışmanın muhasebe eğitimi alan öğrencilerin öğretim yöntemlerinden anlatım, tartışma, soru-cevap, işbirlikli öğrenme, araştırma ve örnek olayın demografik özelliklere göre farklılaşp farklılaşmadığının incelenmesidir. Bu doğrultuda on sekiz hipotez oluşturulmuş ve Ondokuz Mayıs Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde öğrenim gören 372 öğrenciye anket uygulanmıştır. Elde edilen verilerin analizinde frekans, t-testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) teknikleri kullanılmıştır. Araştırma bulgularına göre, öğrencilerin cinsiyet değişkenine göre öğretim yöntemlerinden işbirlikli öğrenme, yaş değişkenine göre soru-cevap ve bölüm değişkenine göre ise tartışma, işbirlikli ve araştırma yöntemlerinde anlamlı farklılıkların olduğu söylenebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe Eğitimi, Öğretim Yöntem ve Teknikleri, Öğrenme Stilleri

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Çalışmanın araştırma kısmı Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulundan 09.11.2021 tarih ve 2021 / 7 sayılı Kararı ile alınan izin doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Submitted: 15 / 06 / 2023

Accepted: 06 / 09 / 2023

¹This study was reproduced from the post graduate thesis accepted by the jury determined by Gümüşhane University Institute of Social Sciences.

² Institute of Graduate Studies, Gumushane University, Gümüşhane, Türkiye, sltnlymz.1995@gmail.com, Orcid: <http://orcid.org/0000-0001-7079-0106>.

³ Associate Professor, Gumushane University, Gümüşhane, Türkiye, busra.tosunoglu@gumushane.edu.tr, Orcid: <http://orcid.org/0000-0001-6292-2770>.

Introduction

Feeling of learning and education that are procured by individuals' learning new information and gaining experience is as old as the history itself and is also quite significant. Because when human beings open their eyes to the world, they don't have any knowledge nor experience in life. However, human beings require many information, skills and experiences in order to survive and maintain their vital activities. Education, who have their origins in primitive man, started to be provided officially in progress of time. However, these trainings procured are not always maintained at the same level nor by using same educational methods.

Factors such as content of the lecture or subject, perception level group receiving education, tools and equipment that will be used, duration, knowledge, skills and experience of the student etc. have a significant share in determination of educational methods used in the lectures.

Accounting education is a professional education and what is expected from this education is to bring students in professionally required information and skills. Aforementioned information and skills are earned to students with academic programs and scientific efficiency with respect to profession of accounting is organized both in national and in international standards. Academic programs meeting these scientific efficiency criteria may be considered as a criterion in measuring the quality of education. In the context of aforementioned criteria, the importance of educational methods may not be disclaimed in accounting education.

Choosing the method to be used in accounting education meticulously and applying most appropriate learning methods successfully increase the quality of education at high level (Demirkan, 2001: 61-62.). In accordance with the related literature, it may be claimed that expression, discussion, question-answer, collaborative education, research and case study methods are primary educational methods that may be preferred and used in accounting education (Elagöz and Çukacı, 2006: 148-149).

Expression method; is a method accepted to be a teacher-centered method and is a frequently used traditional method that is a process where the teacher transmits his/her information to the learners. Since expression method is based on verbal lecture technique is frequently preferred particularly in social sciences where narration is necessary (Demirel, 2011: 68). It is indicated that expression method is sustained its position in the education and continue its duty in a positive way due to its interpretative, explanatory and illuminative qualifications (Oğuzkan, 1985: 78). However, teachers who use this method shall exceedingly have a command of features and utilization rules of expression method (Demirel, 2011: 69). Discussion method; is a systematic interaction that is conducted in the direction of a specific objective and within the scope of a plan about a subject, which everyone is interested in, directed by a leader in an environment where individuals are face to face. Thus, what is learned is commit to the students' memory by generating ideas and by discussing them (Ün Açıkgöz, 1998: 289). Question-answer method; is the method where the instructor asks questions and let the students ask questions in order to apply the active educational structure and to learn the level of learning of the student. Collaborative education system; is the process where the students bunch up in mini groups to study and learn by supporting learning of other students in the group. Research method; the main objective of education is to direct students to independent thinking. The instructor finds problems, which may attract students' attention, and demands the students to analyze these problems. Case study method; is a method where students are required to attend actively against a problem. Here, the problematic incident may be real or unreal.

The objective of this study is to determine the place of educational methods in accounting education. In order to provide integrity in the study, at first a cognitive framework is constructed, and relevant literature is included. In the last section of the study, findings that are obtained as a result of testing the hypotheses regarding the place of sub-dimensions of educational methods in accounting education.

1. Literature Research

It is possible to encounter many studies where educational methods are handled in many aspects. Aforementioned studies are presented on Table 1.

Table 1. Literature Research

Writer/s and Year of Study	Findings of the Study
Xiao and Dyson (1999)	They stated in their study that in accounting education respects such as the knowledge of the instructor, the educational methods and the tendency of students to free thought.
Çukaci and Elagöz (2006)	They compared the usage methods and teaching methods used in accounting lessons and the suitability of the learning habits of the students by using the questionnaire technique. According to the results of the study, examples were found in which the methods of lecture, question-discussion, question-discussion-answer, cooperative teaching, research and case study were used, and this teaching method and the learning principles of the students overlap and the most used method in accounting courses for students is the lecture method.
Awla (2014)	It states that it is widely believed that understanding students' learning styles and preferences can benefit both students and students.
Chrismastuti and Purnamasari (2015)	They investigated the effect of information technologies on student achievement in accounting courses. As a result of the study, they concluded that the use of technology increases perception and success in lessons. They also revealed a model that accepts technology in accounting teaching.
Cameron et all. (2015)	They investigate the learning styles of students takin accounting courses and the relationship between learning styles and teaching methods in undergraduate programs. According to the results of the study, high efficiency when learning styles are used with matching teaching method; When learning styles and teaching methods differ, low efficiency is achieved.
Soundariya et all. (2017)	In this study, the percentage distribution of different learning habits and dominant learning strain between groups was examined. According to the result of the result of the study, successful learning and learning preferences are compatible with each other. In addition, it is stated in the results of the study that students are aware of their learning habits and approaches and that they should be motivated to adopt the most appropriate consumption for their learning habits.
Taşdemir (2020)	In the study, the level of preference for learning approaches of students taking accounting courses was determined.

2. Objective, Methodology and Findings of The Research

2.1. Objective of the Research

The objective of this study is to discuss educational methods with regards to accounting education. Sub-dimensions of expression, discussion, question-answer, collaborative education, research and case study of educational methods are considered.

2.2. Methodology of the Research

2.2.1. Sampling Process

The population of the research is composed of 372 university students receiving accounting education in Ondokuz Mayıs University. The sample size of a universe consisting of 1000 people in accordance with 95% confidence interval range and with $e=5\%$ margin of error has to be 278 (Kurtuluş, 1998). There are 732 students studying accounting education at Ondokuz Mayıs University. Simple random sampling is used in order to determine that the chance of every factor composing the population in determination of sampling mass is equal. Normality test is used in determination of suitability of obtained data to suitability of normal distribution. In order to use parametric tests in statistical analyses, data shall be in accordance with normal distribution. In accordance with Tabachnick and Fidell (2013), in cases where skewness and kurtosis values are between +1,5 and -1,5 the distribution is accepted to be within normal distribution. In the study it is indicated that out of the educational methods partaking in the research the values of skewness and kurtosis values of expression method (-,832 and ,209), skewness and kurtosis values of discussion values (-,945 and 0,65), skewness and kurtosis values of question-answer values (-,753 and 1, 903), skewness and kurtosis values of collaborative education (-1,155 and ,123), skewness and kurtosis values of research method (-1,095 and 1,496) and skewness and kurtosis values

of case study (-1,116 and 1,285) and these values are within normal distribution. Demographical features of the subjects participating in the research are presented in Table 2.

Table 2. Distribution of University Students' Demographical Features Participating in the Research

	Frequency	Percent (%)
Sex (S1)		
Female	219	58.9
Male	153	41.1
Age (S2)		
18-20	67	18.0
21-23	243	65.3
24-26	56	15.1
More than 26	6	1.6
Department (S3)		
Management	137	36.9
Economics	151	40.6
Public Administration	62	16.7
International Relations	22	5.8
Taken Accounting Lectures* (S4)		
General Accounting	372	100
Cost Accounting	151	40.6
Auditing	96	25.8
Inventory	93	25.0
Management Accounting	47	12.6
Corporate Accounting	60	16.1
Financial Statement Analysis	93	25.0
Accounting Standards	11	3.0
Computerized Accounting	68	18.3

*It was a multiple-choice survey

58.9% of the students (219 people) participated in the research is female and 41.1% of the students (153 people) participated in the research is male. When age distribution is examined, it may be observed that 18.0% (67 people) are between 18-20 years old, 65.3% (243 people) are between 21-23 years old, 15.1% (56 people) are between 24-26 years old, and 1.6% (6 people) are between are more than 26 years old. When departments are examined, it may be represented that 36.9% (137 people) is studying in management, 40.6% (151 people) is studying in economics, 16.7% is studying in public administration and 5.8% is studying in international relations. When the lectures regarding accounting are taken into consideration, it may be expressed that all of the participants are taking general accounting courses.

2.2.2. Method and Tool of Data Acquisition

Survey method is used in data acquisition process in the research. Survey form prepared for the research is applied to students of Ondokuz Mayıs University Faculty of Economics and Administrative Sciences. Survey form is applied to students via face-to-face interview, telephone and e-mail. Survey form is consisted of two parts and the questions partaking in the first section are for determining the demographical features of the students. Questions partaking in the second section are for determining the place of educational methods in accounting education. Survey is conducted in accordance with 5 Point Likert scale (1: Strongly Disagree, 2: Disagree, 3: Partly Agree, 4: Agree, 5: Strongly Agree) and participants are asked to answer each question in accordance with their own situations. Survey questions used in the research are formed by making use of relative literature and are constituted by making use of studies represented on Table 3.

Table 3. Structure of the Scales of the Research and Utilized Literature

Factor	Definition	Variables	Literature
Expression Method	Transmission of the narrator regarding his/her information and thoughts to the passive to the audience that are receivers.	S5, S6, S7, S8, S9, S10, S11	Çukacı and Elagöz (2006)
Discussion Method	Dynamic interaction process between the instructor and the students or among the students.	S12, S13, S14, S15, S16	Uzundumlu (2010)
Question-Answer Method	Satisfying one's curiosity by asking questions and awaiting a reply.	S17, S18, S19, S20, S21	Bostancı (2018)
Collaborative Education Method	Students' forming small groups and working in accordance with an objective and within a collaboration and their learning the lecture all together by being effective in learning of each other.	S22, S23, S24, S25, S26	Kalaycı and Çimen (2012)
Research Method	It is the method of development of students' research skills along with students' completely independent thinking and acting.	S27, S28, S29, S30	Bostancı (2018)
Case Study Method	It is a method of presenting a case that is happened or that may happen and then constituting a discussion atmosphere by asking questions within the framework of the case study.	S31, S32, S33, S34, S35, S36	Korur ve Eryılmaz (2015)

Ethical Issues

This study was carried out with the approval and under the scrutiny of university (23.10.2020-2020/44) and complied with the rules of research ethics imposed by the Council of Higher Education.

2.3.3. Hypotheses of the Research

The hypotheses generated with regards to the evaluation of demographical variables of educational methods in accounting education are presented on the table below.

Table 4. Hypotheses Constituted within the Scope of the Research

Dimension	Hypotheses
Expression Method	H1: There is a significant difference in accordance with sex variable with regards to the significance of management of expression method in accounting education. H2: There is a significant difference in accordance with age variable with regards to significance of management of expression of method in accounting education. H3: There is significant difference in accordance with department variable with regards to significance of management of expression of method in accounting education.
Discussion Method	H4: There is a significant difference in accordance with sex variable with regards to the significance of discussion method in accounting education. H5: There is a significant difference in accordance with age variable with regards to the significance of discussion method in accounting education. H6: There is a significant difference in accordance with department variable with regards to the significance of discussion method in accounting education.
Question-Answer Method	H7: There is a significant difference in accordance with sex variable with regards to the significance of question-answer method in accounting education. H8: There is a significant difference in accordance with age variable with regards to the significance of question-answer method in accounting education.

	H9: There is a significant difference in accordance with department variable with regards to the significance of question-answer method in accounting education.
Collaborative Education Method	H10: There is a significant difference in accordance with sex variable with regards to the significance of collaborative education method in accounting education. H11: There is a significant difference in accordance with age variable with regards to the significance of collaborative education method in accounting education. H12: There is a significant difference in accordance with department variable with regards to the significance of collaborative education method in accounting education.
Research Method	H13: There is a significant difference in accordance with sex variable with regards to the significance of research method in accounting education. H14: There is a significant difference in accordance with age variable with regards to the significance of research method in accounting education. H15: There is a significant difference in accordance with department variable with regards to the significance of research method in accounting education.
Case Study Method	H16: There is a significant difference in accordance with sex variable with regards to the significance of case study method in accounting education. H17: There is a significant difference in accordance with age variable with regards to the significance of case study method in accounting education. H18: There is a significant difference in accordance with department variable with regards to the significance of case study method in accounting education.

2.3.4. Analysis Methods of the Research

The data of this study, where it is aimed to evaluate educational methods of the students taking accounting education, in accordance with various demographical variables are analyzed with data, frequency, percent value, t-test and one way variance analysis (ANOVA) techniques and are presented on the tables.

3. Findings of the Research

In this part of the study, various analyses were conducted in order to determine whether there is a difference or not regarding demographical features with regards to the significance of educational methods in accounting education. Whether there is any difference with regards to sex variable relating to educational methods in accounting education are represented in Table 5.

Table 5. Independent Group T-Test Results in Accordance with Sex Variable of Educational Methods in Accounting Education

Dimension	Group	N	X	SS	F	P
Expression Method	Female	219	4.4444	0.4918	0.01	0.157*
	Male	153	4.5185	0.4998		
Discussion Method	Female	219	3.8265	0.9564	1.913	0.167*
	Male	153	3.9248	0.9009		
Question-Answer Method	Female	219	4.5814	0.2798	0.07	0.791*
	Male	153	4.5904	0.3022		
Collaborative Education Method	Female	219	4.0046	0.8591	4.93	0.035*
	Male	153	4.0797	0.7838		
Research Method	Female	219	4.4444	0.3458	0.06	0.803*
	Male	153	4.5011	0.3486		
Case Study Method	Female	219	4.4444	0.3458	0.06	0.803*
	Male	153	4.5011	0.3486		

*p<0.05

When the table above is examined, it is determined that only there is a difference regarding sex variable of the significance of collaborative educational method among the educational methods used in accounting education (p<0.05). In this context; "H3: There is a significant difference in accordance with sex variable with regards to the importance of collaborative education method in accounting education" hypothesis is accepted. There is no significant difference in accordance with sex variable in expression, discussion, question-answer, research and case study methods among

educational methods ($p>0.05$). Whether there is difference or not in aspects with regards to educational methods in accordance with age variable is presented on Table 6.

Table 6. One Way ANOVA Test Results Conducted in Accordance Age Variable of Educational Methods in Accounting Education

Dimension	Group	N	X	SS	F	P
<i>Expression Method</i>	18-20	67	4.4925	0.4618	0.59	0.616*
	21-23	243	4.4897	0.5215		
	24-26	56	4.3988	0.4330		
	More than 26	6	4.3889	0.3277		
<i>Discussion Method</i>	18-20	67	3.8955	0.8813	0.31	0.811*
	21-23	243	3.8354	0.9736		
	24-26	56	3.9554	0.8595		
	More than 26	6	4.0000	0.5477		
<i>Question-Answer Method</i>	18-20	67	4.6020	0.2610	2.11	0.098*
	21-23	243	4.5857	0.2880		
	24-26	56	4.5357	0.3157		
	More than 26	6	4.8333	0.2788		
<i>Collaborative Education Method</i>	18-20	67	3.9910	0.8423	0.573	0.633*
	21-23	243	4.0741	0.8282		
	24-26	56	3.9250	0.8386		
	More than 26	6	4.0000	0.6449		
<i>Research Method</i>	18-20	67	4.5224	0.3293	1.589	0.192*
	21-23	243	4.4719	0.3326		
	24-26	56	4.3869	0.4157		
	More than 26	6	4.4444	0.4036		
<i>Case Study Method</i>	18-20	67	4.7662	0.2445	0.285	0.836*
	21-23	243	4.7805	0.2090		
	24-26	56	4.7619	0.1849		
	More than 26	6	4.7222	0.2277		

* $p<0.05$

When the table presented above is examined, it is determined that only question-answer method among educational methods has a difference in accordance with age variable in accounting education ($p<0.05$). In this context, “H8: There is a significant difference in accordance with age variable in question-answer method in accounting education” hypothesis was accepted. There is no significant difference with reference to age variable in methods of expression, discussion, collaborative education, research and case study ($p>0.05$).

Whether there is difference or not with regards to department variable regarding educational methods in accounting education is represented on Table 7.

Table 7. One Way ANOVA Test Results of Educational Methods with Regards to Department Variable in Accounting Education

Dimension	Group	N	X	SS	F	P
<i>Expression Method</i>	Management	133	4.4987	0.4216	1.876	0.114*
	Economics	151	4.5121	0.4367		
	Public Administration	62	4.4194	0.5787		
	International Relations	22	4.2273	0.8691		
	Other	4	4.5000	0.5773		
<i>Discussion Methods</i>	Management	133	3.8947	0.8813	3.025	0.018*
	Economics	151	3.9868	0.8345		
	Public Administration	62	3.7177	1.0465		
	International Relations	22	3.3182	1.2960		
	Other	4	3.7500	1.1902		

Question-Answer Method	Management	133	4.6165	0.2737	2.075	0.083*
	Economics	151	4.5673	0.3001		
	Public Administration	62	4.5215	0.3114		
	International Relations	22	4.6667	0.1781		
	Other	4	4.7500	0.3191		
Collaborative Education Method	Management	133	4.0316	0.8671	3.368	0.010*
	Economics	151	4.1497	0.7245		
	Public Administration	62	3.9161	0.9035		
	International Relations	22	3.5364	0.9204		
	Other	4	4.4500	0.2516		
Research Method	Management	133	4.4962	0.3194	4.186	0.003*
	Economics	151	4.4857	0.3237		
	Public Administration	62	4.4462	0.3357		
	International Relations	22	4.1970	0.5695		
	Other	4	4.6667	0.0000		
Case Study Method	Management	133	4.7719	0.2106	0.280	0.891*
	Economics	151	4.7792	0.2113		
	Public Administration	62	4.7742	0.2178		
	International Relations	22	4.7727	0.2154		
	Other	4	4.6667	0.2721		

*p<0.05

When the table above is examined, it is determined that there are differences with regards to department variable in discussion, collaborative education and research methods among educational methods in accounting education ($p<0.05$). In this context;

"H6: There is a significant difference in accordance with department variable with regards to the importance of discussion method in accounting education",

"H12: There is a significant difference in accordance with department variable with regards to the collaborative education method in accounting education" and,

"H15: There is a significant difference in accordance with department variable with regards to research method in accounting education" hypotheses were accepted.

There is no significant difference with regards to department variable in expression, question-answer, collaborative education and case study methods among educational methods ($p>0.05$).

Conclusion and Discussion

Although it is known that the concept of learning is defined in different forms from past to present, it may be claimed that aforementioned concept is a process that direct behaviors of individuals. Since learning methods become integrated with individuals' personalities, emotions, thoughts and motivations, these methods may show differences in individuals. When related literature is examined, it is possible to mention educational methods with different contents, and in this study expression, discussion, question-answer, collaborative education, research and case study methods in accounting education are evaluated.

The objective of this study is to determine which learning methods students, who are receiving accounting education, generally have and whether these methods differ or not in accordance with demographical features of the students. In this context, the survey was conducted on 372 students studying in Ondokuz Mayıs University Faculty of Economics and Administrative Sciences.

When hypotheses that are indicated to whether there is a significant difference is created between educational methods with regards to demographical variables of students studying in accounting education are examined; it was determined that only collaborative education method creates difference in sex variable among students' educational methods. The results of the study shows similarity with the results of Wilsons (1991) study. This method, which separate students into groups and enables them to work together is especially used in accounting education where the method is frequently used. It may be claimed that particularly female students have higher probability to use strategies such as active listening and asking questions in comparison with male students. It was determined that there is a difference only in question-answer

method in accordance with age variable among students receiving accounting education. With reference to the fact that questioning skills advance as one get along in years, it may be claimed that the aforementioned skill of the students receiving accounting education will be advanced in their coming ages. It was determined that there are differences in discussion, collaborative education and research methods among educational methods in accordance with department variable of students receiving accounting education. While these findings of the study show similarity with the findings of the studies conducted by Jones et.al. (2003), Çelik et.al. (2014) and Genç and Kocaarslan (2013), they differ from the findings of studies conducted by Çelenk and Karakış (2007), Demir (2008) and Uzun et.al. (2013). Due to the fact that differences experienced in the teaching styles of accounting lectures partaking in different department curriculum, it shall be expected differences to be present in accordance with department variable. In undergraduate education, the students graduated from different programs work in different fields. Although there are similarities in curriculums of Management, Economics, Public Administration and International Relations programs, the fact that students have different personal characteristics and different lecture contents shall be taken into consideration.

In this study, which is conducted with regards to educational methods of students receiving accounting education, only students receiving accounting education in Ondokuz Mayıs University Faculty of Economics and Administrative Sciences are taken into consideration. Nevertheless, it is recommendatory for future studies that evaluation and comparison shall be made among educational methods of students receiving accounting education in related departments of different universities at national and international levels.

References

- Awla, H.A. (2014). Learning styles and their relation to teaching styles. *International Journal of Language and Linguistics*, 2(3), 241-245.
- Bostancı, S. (2018). Muhasebe Öğretiminde Yöntem: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla.
- Christmastuti, A.A. & V. Purnamasari. (2015). The effectiveness of IT usage in accounting education, *International Journal of Humanities and Management Sciences (IJHMS)*, 3(4).
- Cameron, D., Epton, T., Norman, P., Sheeran, P., Harris, P.R., Webb, T.L., Julious, S.A., Brennan, A., Thomas, C., Petroczi, A., Naughton, D. & Shah, I. (2015). A Theory-Based Online Health Behaviour Intervention For New University Students (U@Uni:Lifeguide): Results From A Repeat Randomized Controlled Trial, *Biomed Central*, 2-15.
- Çelik, S., Yıldırım, D., Batur, Ö., Çime, E., Çapraz, F. & Kubat, N. (2014). Öğrenci hemşirelerin öğrenme stratejileri ve stillerinin belirlenmesi. *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 13(1), 13-27.
- Çelenk, S. & Karakış, Ö. (2007). Farklı Öğrenme stillerine sahip öğrencilerin genel öğrenme stratejilerini kullanma düzeyleri AİBÜ Örneği. *AİBÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(2), 34-52.
- Çukacı, Y.C. & Elagöz, G. (2006). Muhasebe derslerinde kullanılan öğretim yöntemleri ile öğrenme stillerinin ilişkisinin ortaya konulması ve Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde Bir Uygulama, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 147-164.
- Demirkan, S. (2001). Muhasebe Eğitim Yöntemleri, XX. Türkiye Muhasebe Eğitimi Sempozyumu, Antalya.
- Demir, T. (2008). Türkçe Eğitimi Bölümü Öğrencilerinin Öğrenme Stilleri ve Bunların Çeşitli Değişkenlerle İlişkisi (Gazi Üniversitesi Örneği). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(4), 129-148.
- Demirel, Ö. (2011). *Öğretim İlke ve Yöntemleri Öğretme Sanatı*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Genç, M. & Kocaarslan, M. (2013). Öğretmen adaylarının öğrenme stillerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi: Bartın üniversitesi Örneği. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi (TSA)*, 17 (2), 327-344.
- Jones, C., Reichard, C & Mokhtari, K. (2003). Are Students' Learning Styles Discipline Specific?, *Community College Journal of Research and Practice*, 27, 363-375.
- Kalaycı, N. & Çimen, O. (2012). Yükseköğretim Kurumlarında Akademisyenlerin Öğretim Performansını Değerlendirme Sürecinde Kullanılan Anketlerin İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Korur, F. ve Eryılmaz, A. (2015). Öğretmen nitelikleri çevrimiçi anketi sonuçlarının analizi. *K. Ü. Kastamonu Eğitim Dergisi*, 23(4), 1817-1834.

- Kurtuluş, K. (1998). *Pazarlama araştırmaları*, Avcıol Basın Yayın: İstanbul.
- Oğuzkan, F. (1985). *Orta dereceli okullarda öğretim (amaç, ilke, yöntem ve teknikler)* Ankara: Emel Matbaacılık.
- Soundariya, K., Velusami, D. & Ganapathy, K. (2017). A study on the learning styles and learning approaches among medical students, *National Journal of Physiology, Pharmacy and Pharmacology*, 7(10), 1020-2015.
- Taşdemir, E. (2020). Muhasebe Eğitiminde Öğrenme ve Öğretme Yöntemleri. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi. Bursa.
- Uzun, A., Şentürk, A., Parlak Yılmaz, N., Baltacı Göktalay, Ş., Şengel, E., Öncü, S. & Balay, M. (2013). Öğretmen adaylarının öğrenme stillerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi: Uludağ Üniversitesi Örneği, *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26 (1), 295-319.
- Uzundumlu, B. (2010). 4. ve 5. Sınıfları Okutan Sınıf Öğretmenlerinin Fen ve Teknoloji Dersinde Uyguladıkları Yöntem ve Tekniklerin Öğrenci ve Öğretmen Görüşlerine Göre İncelenmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Ün Açıkgöz, K. (1998). *Etkili öğrenme ve öğretme*, İzmir: Kanyılmaz Matbaası.
- Xiao, Z ve Dyson, J.R. (1999). Chinese students' perceptions of good accounting teaching. *Accounting Education*, 8(4), 341-361.
- Wilson, S. R. L. (1991). The effects of cooperative learning on reading comprehension. Southern Mississipp University. Doctoral Thesis.

The Relationship between Psychological Climate and Accounting Quality¹

Psikolojik İklim ile Muhasebe Kalitesi Arasındaki İlişki

Nurettin Koca²

Abstract

The present study aims to analyze the relationship between psychological climate and accounting quality using Structural Equation Model (SEM). While psychological climate is an independent variable, accounting quality is a dependent variable. The study population is comprised of executives and accounting staff working for different companies listed in Istanbul Stock Exchange (BIST 100). The data were obtained via psychological climate and accounting quality scales and analyzed using SPSS 25.0 and AMOS 21.0. The findings suggest that contribution, clarity, supportive management and physical and psychological well-being dimensions affect accounting quality significantly and positively.

Keywords: Psychological Climate, Accounting, Accounting Quality

Öz

Bu çalışmanın amacı, psikolojik iklim ile muhasebe kalitesi arasındaki ilişkinin YEM modeli kapsamında incelemektir. Çalışmada, psikolojik iklim bağımsız değişken, muhasebe kalitesi bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Araştırmanın evrenini BİST 100'de yer alan şirketlerin muhasebe birimlerinde görevli yönetici ve muhasebe elamanları oluşturmaktadır. Çalışmada veriler, psikolojik iklim ve muhasebe kalitesi ölçekleri kullanılarak elde edilmiştir. Veriler, SPSS 25.0 ve AMOS 21.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucu, psikolojik iklim boyutlarından katkı, rol açıklığı, destekleyici yönetim ve fiziksel ve psikolojik sağlığın muhasebe kalitesi üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisinin olduğu yönündedir.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik İklim, Muhasebe, Muhasebe Kalitesi

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL Codes: M40, M41

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Çalışmanın araştırma kısmı Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulundan 10.02.2022 tarih ve 5 sayılı Kararı ile alınan izin doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Submitted: 16 / 06 / 2023

Accepted: 14 / 09 / 2023

¹ This study was supported by Kahramanmaraş Sütçü İmam University Scientific Research Projects Coordination Unit (SRU) with project no. 2022/22 M.

² Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Afşin Vocational School of Higher Education, Department of Accounting and Tax, Turkey, kocanurettin417@gmail.com, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-3309-9428>

Introduction

In today's world, commercial activities have gone beyond local boundaries with the advent of technological developments, which transformed organizational structures and external environmental factors. Such transformation significantly affects accounting information quality which occupies a critical position in decision-making and management processes within an organization. Accounting information quality can be defined as recording business activities and outcomes in accordance with fundamentals (basic principles) of accounting and reflecting current state of a business in financial charts in accordance with contemporary standards rather than a certain party's interests.

A higher accounting information quality means a more effective decision-making mechanism for a business, which will definitely increase its performance and, along with other right decisions outside the business, affect national economy positively. It cannot be thus denied that the analysis and/or improvement of various elements for a higher accounting information quality is crucial for a business. There are many environmental factors which affect accounting information quality to a great extent. Psychological climate, too, is one of environmental factors which encompass an individual's perception of work-related environment and affect his/her work effectiveness and productivity. In this respect, the present study fills an important gap through the analysis of the relationship between psychological climate and accounting information quality.

Psychological climate was proposed by James and Jones (1974) as a term to define individuals' perceptions of their jobs, co-workers, managers, salaries and performance expectations (Özek, 2014, p. 122). It must be considered and evaluated as an environmental factor which addresses an individual's perception of his/her working conditions and determines his/her work productivity and effectiveness considerably (Güler, 2019, p. 13). It can be defined as an individual's psychologically meaningful interpretations of cognitive situations or conditions within an organizational environment (James et al., 1978, p. 786) or his/her cognitive judgement of the degree to which his/her working environment is beneficial or detrimental to his/her organization welfare (James et al., 2008, p. 11). Another definition of psychological climate is the sum of factors which encourage employees to engage themselves in their work or distance themselves from it (Brown & Leigh, 1996, p. 359).

Psychological climate consists of contribution, recognition, challenge, clarity, supportive management and self-expression dimensions (Brown & Leigh, 1996, p. 359), all of which form a scale used in many scientific studies. Özek (2014) added a seventh dimension, "physical and psychological well-being", to the scale when adapting it to Turkish context. All dimensions are briefly described below.

Contribution is employees' perception that their work significantly influences organizational processes and outcomes. Not surprisingly, it contributes to their perceived meaningfulness of work and helps them identify themselves with their work roles (Brown & Leigh, 1996, p. 359). *Recognition* is employees' belief in the appreciation of their work efforts within an organizational setting, which is also likely to increase their perceived meaningfulness of work (Linsner, 2009, p. 60). *Challenge* is employees' emotional participation in organizational activities and goals. A challenging working environment often drives employees towards physical, cognitive and emotional investment in their organization (Güler, 2019, p. 2; Brown & Leigh, 1996, p. 361). *Clarity* is employees' awareness of organizational expectations and concentration on their work without any confusion about a certain part of their work role (Güler, 2019, p. 22). Unclear, inconsistent and unpredictable expectations and organizational situations weaken psychological safety, which decreases employee engagement (Brown & Leigh, 1996, s. 360). *Supportive management* is a dimension with significant effects on psychological safety and measures whether management expects highly regimented behavior from employees or gives them the opportunity to show flexibility in the accomplishment of organizational tasks (Brown & Leigh, 1996, p. 360). In other words, it allows employees to work without a fear of failure and losing their organizational positions, thus making them more creative and participative (Özek, 2014, p. 126; Thayer, 2008, p. 24). *Self-expression* is an individual's freedom to express their opinions (Özek, 2014, p. 4) and allows employees to reflect their personality, creativity, emotions and individuality on their work roles, internalize their work roles and identify these roles with core aspects of their individual traits (Brown & Leigh, 1996, p. 360; Güler, 2019, p. 23). *Physical and psychological well-being* is related to physical and psychological working conditions in an organization. The reason why this dimension was added to the psychological climate scale underlies in the fact that physical and psychological working conditions in Turkey are greatly different from the US (Özek, 2014, p. 209).

1. Literature Review and Hypothesis Development

It can be seen in the existing national and international literature that various studies have so far been carried out on psychological climate and accounting quality. However, no studies have been conducted to analyze the relationship between these two variables.

In this respect, the present study differs from previous studies in the existing literature. The literature review below considers studies on accounting quality and psychological climate, respectively. Some of the studies on accounting quality are as follows:

Opping and Amartey (2022) focused on the impact of IFRS and board of management governance on accounting quality and reported that adopting IFRS affected accounting quality negatively and insignificantly, while board of management governance affected accounting quality negatively.

Köse et al. (2020) analyzed the impact of mandatory and voluntary implementation of TFRS/IFRS on accounting quality in different enterprises in Turkey and around the world and observed that mandatory implementation of TFRS in various enterprises in Turkey affected accounting quality positively. In addition, it was also found that mandatory implementation of IFRS in France, Italy and Poland and voluntary implementation of IFRS in England and Sweden affected accounting quality positively.

Kamarudin et al. (2020) indicated in a study on the significant impact of audit tenure on account quality that a higher audit tenure was correlated with a higher accounting quality.

Olayinka et al. (2019) aimed to measure the impact of organizational risk management on accounting quality and demonstrated that there were no significant correlations between organizational risk management and accounting quality.

Çankaya et al. (2019) analyzed the dimensions of accounting information quality and concluded that economic, political, external environment, importance attached to accounting, legal regulations, continuous improvement, risk management, auditing, managerial point of view and strategies, education, ethical, communication and UFRS dimensions affected accounting information quality.

Özçelik (2018) focused on the impact of organizational management on accounting quality and found that organizational management implementations affected accounting quality positively.

Arıcı and Karğın (2017) analyzed various factors affecting accounting information quality and classified these factors into two different categories: country-specific and firm-specific factors.

Previous studies on psychological climate demonstrated that within an organization, a positive perception of psychological climate led to positive outcomes, while a negative perception was more likely to result in negative outcomes.

Brown and Leigh (1996) revealed that a positive perception of psychological climate contributes to employees' perceived meaningfulness of contribution and remarkably improves their organizational engagement and commitment, thus affecting their overall performance significantly. Biswas and Varma (2007) reported that psychological climate significantly affected job satisfaction and organizational citizenship behavior, which also affects employee performance positively. Similarly, Parker et al. (2003) suggested that employees' perceptions of psychological climate were significantly correlated with their work attitude, motivation and performance.

There are also a few studies on the dimensions of psychological climate in the existing literature. Özek (2014) found out that a higher perceived meaningfulness of contribution increased employees' work efforts and prevented them from undermining their work roles. It can be then argued that contribution dimension of psychological climate is likely to increase employee performance thanks to its positive effect on work efforts and to affect work outcome quality significantly and positively.

Some studies also demonstrated that recognition dimension of psychological climate plays an important role in encouraging employees to make work efforts (Linsner, 2009, p. 61). For instance, similar to all dimensions of psychological climate, Güler (2019) reported a (lowly) positive correlation between recognition and performance. However, Brown and Leigh (1996) found out that recognition resulted in a higher level of work commitment in terms of psychological climate.

Güler (2019) revealed that challenge dimension of psychological climate displayed a positive and significant impact on employee performance. Employees' work roles can only improve if they benefit from their creativity and skills against certain challenging tasks (Brown & Leigh, 1996, p. 358). Since such tasks urge employees to use their skills, it will help them produce higher quality work outcomes. Some studies clearly underlined that individuals did not resort to social loafing behaviors when they were given clear tasks and goals (Özek, 2014, p. 332). Another study pointed to the significant and positive effect of role clarity on work commitment (Güler, 2019, p. 137).

Özek (2014) reported a negative correlation between supportive management and social loafing, as the former affected the latter significantly. Güler (2019) also indicated a positive correlation between supportive management and work commitment. Psychological safety is defined as an individual's ability to display his/her own personality without any negative consequences to his/her image, status or career (Kahn, 1990, p. 708). Employees will be able to express themselves freely when they feel themselves safe at work, which will naturally affect their work commitment positively

(Güler, 2019, p. 23; Brown & Leigh, 1996, p, 360). Work commitment will also increase higher quality work outcomes. Özek (2014) observed a lowly negative correlation between social loafing behaviors and physical and psychological well-being.

The above-mentioned studies clearly indicate that a positive perception of psychological climate will increase employee performance, which will eventually increase their work outcomes in the long term. It is safe to argue that within the framework of the present study, the participants' positive perceptions of psychological climate will directly affect accounting quality. Therefore, the present study aims to investigate the relationship between psychological climate and accounting quality. Based on the conceptual framework and literature review, it is argued that there is a positive correlation between psychological climate and accounting quality. As a result, it is also argued that psychological climate affects accounting quality positively. Thus, the following hypotheses were developed:

- H₁ Contribution dimension of psychological climate affects accounting quality significantly and positively.*
- H₂ Recognition dimension of psychological climate affects accounting quality significantly and positively.*
- H₃ Challenge dimension of psychological climate affects accounting quality significantly and positively.*
- H₄ Clarity dimension of psychological climate affects accounting quality significantly and positively.*
- H₅ Supportive management dimension of psychological climate affects accounting quality significantly and positively.*
- H₆ Self-expression dimension of psychological climate affects accounting quality significantly and positively.*
- H₇ Physical and psychological well-being dimension of psychological climate affects accounting quality significantly and positively.*

The designed theoretical model consists of two variables (Figure 1). The first (independent) variable is psychological climate with seven dimensions (contribution, recognition, challenge, clarity, supportive management, self-expression and physical and psychological well-being). The second (dependent) variable is accounting information quality which a single dimension. It is assumed in the designed model that psychological climate affects accounting quality positively. The model is shown in Figure 1.

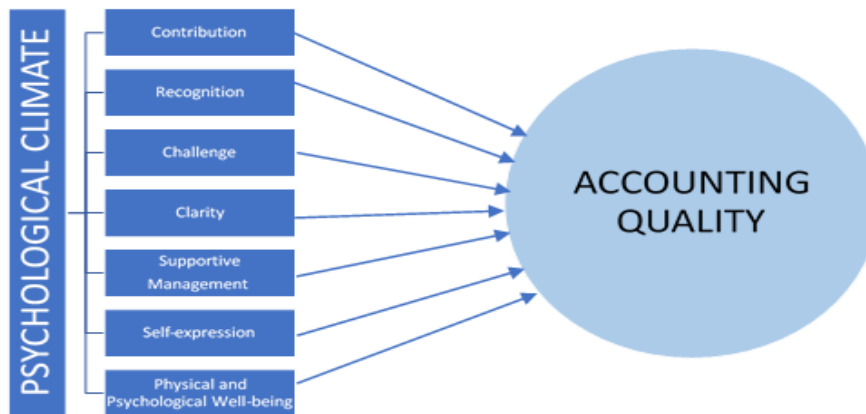

Figure 1. Psychological Climate, Accounting Quality Structural Equation Model (SEM)

2. Method

2.1. Study Design

The present study aims to analyze the impact of psychological climate on accounting quality. While psychological climate is an independent variable, accounting quality is considered as a dependent variable.

2.2. Study Population and Sample

The study population is comprised of executives and accounting staff working for different companies listed in BIST 100. 410 employees participated in the survey. To determine a sufficient number of samples for a certain study population, it is stated in the existing literature that a sample number of 384 participants suffices for a study population of 1000 people (Coşkun et al., 2017, p. 144). Therefore, the number of samples is sufficient for the present study. The participants' demographic features are presented in Table 1.

Table 1. The Participants' Socio-Demographic Features

Variables		n	%
Gender	Male	237	57.8
	Female	173	42.2
Age	22-25	25	6.1
	26-30	75	18.3
	31-35	93	22.7
	36-40	106	25.8
	41 and over	111	27.1
Level of education	Associate degree	112	27.3
	Undergraduate degree	250	61.0
	Master's degree	48	11.7
Work experience	1-5 year(s)	138	33.7
	6-10 years	105	25.6
	11-15 years	91	22.2
	16 years and higher	76	18.5
Accounting unit position	Executive	155	37.8
	Accounting staff	255	62.2
Total		410	100.0

According to Table 1, while 57.8% of the participants were male, 42.2% of them were female. When it comes to age groups, 6.1% of the participants were aged 22-25, 18.3% of them were aged 26-30, 22.7% of them were aged 31-35, 25.8% of them were aged 36-40, and 27.1% were aged 41 or over.

As for the participants' level of education, it can be observed that 27.3% of them had an associate degree, while 61% and 11.7% of them had an undergraduate or master's degree, respectively. In addition, 33.7% of the participants had a work experience of 1-5 year(s), 25.6% of them had an experience of 6-10 years, 22.2% of them had an experience of 11-15 years, and 18.5% of them had an experience of 16 years and higher. Finally, 37.8% of the participants worked as an executive in an accounting unit, while 62.2% of them worked as a part of accounting staff.

2.3. Data Collection

An online survey was used to collect data in the present study.³ The survey consisted of 47 statements and 3 (three) parts. The first part deals with demographic features, while the second and third part contains psychological climate and accounting quality scales, respectively. Developed by Brown and Leigh, psychological climate scale consists of 6 dimensions and 21 items, and it was adapted to Turkish context by Özek (2014) who later added a 7th dimension to management sub-dimension, physical and psychological well-being, in the original scale. Thus, the scale used in the present study contains a total of 7 dimensions and 29 items. Cronbach's Alpha (α) reliability coefficient of the scale was calculated as 0.814. On the other hand, accounting quality scale developed by Koca (2021) consists of 13 items with a Cronbach Alpha (α) reliability coefficient of 0.959.

2.4. Data Analysis

The obtained data were analyzed using SPSS (Statistical Package for Social Sciences) for Windows 25.0 and AMOS (Analysis of Moment Structures) 21.0. "Reliability Analysis" was used to test scale reliability, while "Validation Factor Analysis (VFA)" was employed to test construct validity on AMOS. The results obtained from path analysis with AMOS for the designed model are given below.

A dataset must display a multivariate normal distribution for an effective SEM (Byrne, 2001). In this respect, multivariate extreme values were analyzed using Mahalanobis' distance values. Because Mahalanobis' criterion is based on inter-observer correlations, it is recommended for the detection of outliers in multivariate and high-volume datasets with negative observations (Johnson & Wichern, 2002).

Outliers are also known to affect the statistical strength of a test because they increase error variance value. Hence, in the present study, they were analyzed prior to the statistical tests to detect their presence in the dataset. Outliers or extreme values were detected using Mahalanobis' criterion and these values were removed from the data set to ensure a multivariate normal distribution.

³ An ethical approval was obtained from Humanities and Social Sciences Ethical Committee at Kahramanmaraş Sütçü İmam University (date: 14.02.2022, no. 100569).

The obtained data were tested for normal distribution, which can be also analyzed via a Q-Q Plot (Chan, 2003, p. 280-285). In addition, skewness and kurtosis values must vary ± 3 for a normal data distribution.

3. Results

In the present study, a theoretical model was designed using SEM to explore the relationship between psychological climate and accounting quality. The model assumes the positive impact of psychological climate on accounting quality. The analysis results related to the participants' demographic features (Table 1) and psychological climate scale (Figure 2, Table 2, and Table 3) are presented below.

Figure 2. The theoretical model for multivariate validation factor analysis of the psychological climate scale

Table 2. The analysis results of the psychological climate scale

Factors	Statements	Factor Load	Standard Error	t	p
F1: Contribution $\alpha=0.655$	PC1	0.502	-	-	-
	PC2	0.812	0.102	9.106	***
	PC4	0.774	0.097	9.082	***
F2: Clarity $\alpha=0.895$	PC10	0.855	-	-	-
	PC11	0.864	0.050	21.362	***
	PC12	0.862	0.049	21.296	***
F3: Supportive Management $\alpha=0.823$	PC13	0.540	-	-	-
	PC14	0.731	0.101	10.365	***
	PC15	0.740	0.130	10.430	***
	PC17	0.810	0.136	10.918	***
	PC18	0.696	0.105	10.079	***
F4: Self-expression $\alpha=0.789$	PC19	0.738	-	-	-
	PC20	0.839	0.079	16.315	***
	PC21	0.462	0.092	8.894	***
	PC22	0.829	0.085	16.135	***
F5: Physical and Psychological Well-being $\alpha=0.718$	PC23	0.542	-	-	-
	PC25	0.369	0.146	6.155	***
	PC26	0.800	0.180	10.159	***
	PC27	0.433	0.128	6.993	***
	PC28	0.386	0.115	6.334	***
	PC29	0.616	0.177	8.939	***
		Total Reliability $\alpha=0.907$			

*** $p<0.05$

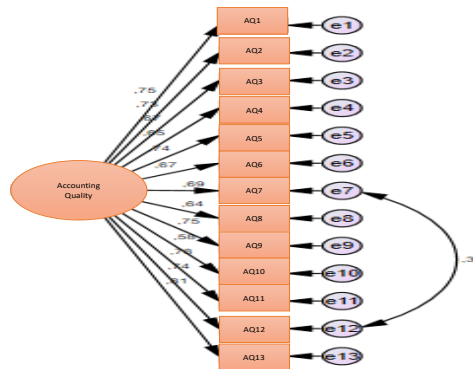
When intervariable correlations are analyzed, it can be observed that all item factor loads are higher than 0.30, making all correlations statistically significant. The reliability coefficient of the scale was calculated as 0.907. A Cronbach Alfa greater than 0.60 indicates a statistically reliable scale. It can be stated that the scale used in the present study displays a high internal consistency. Since reliability values of recognition and challenge dimensions were lower than 0.60, five dimensions were included in the present study. Among these five dimensions, Item 3, 16 and 24 were removed because their factor loads were low.

Table 3. Goodness of fit values for the structural model of the psychological climate scale

	Structural Model Values	Recommended Values
CMIN/DF	2.845	≤5
RMSEA	0.067	≤0.08
GFI	0.893	≥0.80
CFI	0.917	≥0.80
TLI	0.901	≥0.80
IFI	0.918	≥0.80
RFI	0.856	≥0.80
NFI	0.878	≥0.80
SRMR	0.056	≤0.10

Validation factor analysis demonstrated that 21 items in the scale were correlated with 5 scale dimensions (Table 2), which required some improvements in the theoretical model. Therefore, variables which decreased goodness of fit values of the scale were identified, and a new covariance was created for residual values with a high covariance. Afterwards, as can be seen in Table 3, recommended values were ensured for newly calculated goodness of fit values.

The analysis results of accounting quality scale are given below (Figure 3, Table 4, and Table 5).

Figure 3. The theoretical model for multivariate validation factor analysis of the accounting quality scale

Table 4. The analysis results of the accounting quality scale

Factors	Statements	Factor Loads	Standard Error	t	p
F1: Accounting Quality	AQ1	0.754	-	-	-
	AQ2	0.735	0.059	15.264	***
	AQ3	0.665	0.057	13.659	***
	AQ4	0.652	0.052	13.353	***
	AQ5	0.744	0.057	15.477	***
	AQ6	0.668	0.073	13.710	***
	AQ7	0.691	0.078	14.228	***
	AQ8	0.640	0.060	13.089	***
	AQ9	0.755	0.055	15.731	***
	AQ10	0.577	0.054	11.705	***
	AQ11	0.784	0.066	16.436	***

	AQ12	0.744	0.087	15.455	***
	AQ13	0.809	0.075	17.027	***
Total Reliability $\alpha=0.928$					

*** $p<0.05$

When intervariable correlations are analyzed, it can be observed that all item factor loads are higher than 0.30, making all correlations statistically significant.

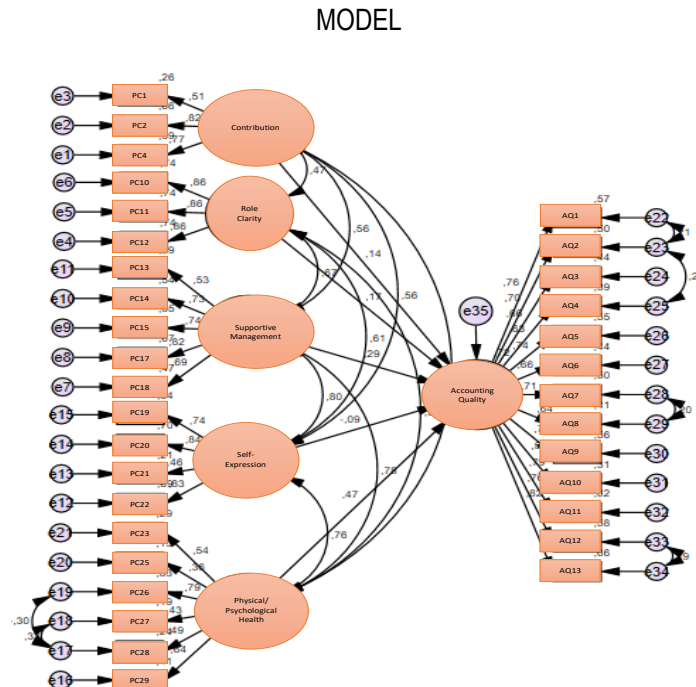
The reliability coefficient of the scale was calculated as 0.928. It can be thus stated that the scale used in the present study display a high internal consistency.

Validation factor analysis demonstrated that 13 items in the scale were correlated with one-dimension scale (Table 4), which required some improvements in the theoretical model. Afterwards, as can be seen in Table 5, recommended values were ensured for newly calculated goodness of fit values.

Table 5. Goodness of fit values for the structural model of the accounting quality scale

	Structural Model Values	Recommended Values
CMIN/DF	4.736	≤ 5
RMSEA	0.078	≤ 0.08
GFI	0.892	≥ 0.80
CFI	0.921	≥ 0.80
TLI	0.903	≥ 0.80
IFI	0.921	≥ 0.80
RFI	0.880	≥ 0.80
NFI	0.902	≥ 0.80
SRMR	0.046	≤ 0.10

The theoretical model which reveals the impact of psychological climate on accounting quality based on the analysis results is shown in Figure 4.

Figure 4. The theoretical model for the impact of psychological climate on accounting quality

Based on the assumption that psychological climate affects accounting quality, the analysis results of the hypotheses are given in Table 6.

Table 6. The impact of psychological climate on accounting quality

	Prediction (β)	S	t	p	Result
Recognition → Accounting Quality (H ₁)	0.137	0.057	2.766	***	Support
Clarity → Accounting Quality (H ₄)	0.127	0.039	3.251	***	Support
Supportive Management → Accounting Quality (H ₅)	0.289	0.101	3.143	***	Support
Self-expression → Accounting Quality (H ₆)	-0.086	0.057	-1.052	0.293	Reject
Physical and Psychological Well-being → Accounting Quality (H ₇)	0.467	0.068	5.284	***	Support
Fitness Index Values					
CMIN/DF			2.713		
RMSEA			0.065		
GFI			0.827		
CFI			0.887		
TLI			0.875		
IFI			0.888		
RFI			0.815		
NFI			0.833		
SRMR			0.054		

***p<0.05

A theoretical model was designed to analyze the impact of psychological climate on accounting quality. The analysis results in Table 6 indicate that contribution, clarity, supportive management and physical and psychological well-being affect accounting quality significantly and positively ($p<0.05$). As a result, H₁, H₄, H₅ and H₇ were supported, while H₆ was rejected.

Conclusions and Suggestions

Information needed by businesses and business-related organizations are usually provided by information systems (Acar & Özçelik, 2011, p. 10), among which is also accounting information systems (AIS). Decision-making processes in business-related organizations bear utmost importance both for their own and national interests. A fruitful decision-making process will surely contribute to a healthier national economy if AISs provide high quality information. It is widely known that many intra- and inter-organizational factors affect accounting information quality. When the previous studies are examined, the absence of a study examining the psychological climate and the accounting information quality variable together makes this study different. The present study was carried out on accounting units of companies listed in BIST 1000 to investigate the role of psychological climate as one of these factors. The obtained data (Table 6) are discussed in detail below.

H₁ was supported by the analysis results since recognition dimension of psychological climate scale affected accounting quality significantly and positively. Employees' perceived meaningfulness of contribution increases their work commitment and satisfaction, thus increasing their work efforts and job performance significantly (Özek, 2014, p. 330). H₄ was also supported since clarity dimension of psychological climate scale affected accounting quality significantly and positively. If employees are aware of their organizational roles, tasks and expectations, they are more likely to make necessary efforts and less likely to undermine their roles, which will again increase their job performance. H₅ was supported, too, since supportive management dimension of psychological climate scale affected accounting quality significantly and positively. It can be thus argued that supportive management heavily influences employee performance. However, H₆ was rejected since self-expression dimension of psychological climate scale did not affect accounting quality significantly and positively. Finally, H₇ was supported since physical and psychological well-being dimension of psychological climate scale affected accounting quality significantly and positively. If an organization enables a physically and psychologically positive environment for employees, it will affect psychological climate positively (Özek, 2014, p. 333), prevent employees from undermining their organizational roles and increase their job performance.

It is evident from the above-mentioned hypotheses results that contribution, clarity, supportive management and physical and psychological well-being dimensions of psychological climate affect employee performance positively. Previous studies (Brown & Leigh, 1996; Biswas & Varma, 2007; Parker et al., 2003) also stressed the positive impact of perceived psychological climate on employees' perceived meaningfulness of work, internalization, work commitment, job satisfaction, organizational citizenship, motivation and performance. Similarly, the present study also demonstrated that positively perceived psychological climate affects accounting staff positive and contributes to organizational outcomes.

Based on the findings of the present study, it can be concluded that psychological climate (contribution, clarity, supportive management and physical and psychological well-being dimensions) affects accounting quality positively as one of the important factors. The theoretical model is shown in Figure 4.

For a higher accounting information quality in AIs, business owners and executives are highly recommended to inform accounting staff about their organizational expectations and responsibilities without any uncertainties, support them, improve their working conditions for a better physical and psychological environment and contribute to perceived meaningfulness of their role in certain business processes. These measures will help their employees perceive a positive psychological climate in their workplace, which, undoubtedly, will increase their performance and help them produce high quality outcomes.

The present study attempted to gain insight into the impact of psychological climate on accounting quality. Future studies may focus on the relationship between organizational climate and accounting quality or the analysis of different variables among organizational climate, psychological climate and accounting quality.

References

- Acar, D., Özçelik, H. (2011). Muhasebe bilgi kalitesini etkileyen kritik başarı faktörleri. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (49), 10-23.
- Arici, N. D., & Karğın, M. (2017). Muhasebe bilgilerinin kalitesini etkileyen faktörler üzerine bir literatür incelemesi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 24(1), 215-232. <https://doi.org/10.18657/yonveek.307530>
- Biswas, S., & Varma, A. (2007). Psychological climate and individual performance in India: test of a mediated model. *Employee Relations*. <https://doi.org/10.1108/01425450710826131>
- Brown, S. P., & Leigh, T. W. (1996). A new look at psychological climate and its relationship to job involvement, effort, and performance. *Journal of applied psychology*, 81(4), 358-368. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.81.4.358>
- Byrne, B. M. (2001). Structural equation modeling with AMOS, EQS, and LISREL: Comparative approaches to testing for the factorial validity of a measuring instrument. *International Journal of Testing*, 1(1), 55-86. https://doi.org/10.1207/S15327574IJT0101_4
- Chan, Y. H. (2003). Biostatistics 101: data presentation. *Singapore medical journal*, 44(6), 280-285.
- Çankaya, F., Karakaya, A., & Keleş, N. (2020). Muhasebe Bilgi Kalitesinin Boyutlarının İncelenmesi: Bir Uygulama. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 8(16), 161-182.
- Coşkun, R., Altunışık, R., Yıldırım., E. (2017). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı, Sakarya. Sakarya Yayıncılık.
- Fitzpatrick, T. A. (2008). *The relationship between job satisfaction and psychological climate among community banking employees* (Doctoral dissertation, Walden University).
- Güler, B. (2019). Psikolojik iklimin çalışan performansına etkisinde öğrenilmiş güçlülük ve işe adanmışlığın aracılık rolü üzerine bir araştırma, Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- James, L. R., Hater, J. J., Gent, M. J., Bruni, J. R. (1978). Psychological climate: Implications from cognitive social learning theory and interactional psychology. *Personnel Psychology*, 31(4), 783-813. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.1978.tb02124.x>
- James, L. R., Choi, C. C., Ko, C. H. E., McNeil, P. K., Minton, M. K., Wright, M. A., Kim, K. I. (2008). Organizational and psychological climate: A review of theory and research. *European Journal of work and organizational psychology*, 17(1), 5-32. <https://doi.org/10.1080/13594320701662550>
- Johnson, R. A., & Wichern, D. W. (2002). *Applied multivariate statistical analysis* (Vol. 5, No. 8). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.

- Kahn, W. A. (1990). Psychological conditions of personal engagement and disengagement at work. *Academy of management journal*, 33(4), 692-724. <https://doi.org/10.5465/256287>
- Kamarudin, K. A., Wan Ismail, W. A., & Ariff, A. M. (2022). Auditor tenure, investor protection and accounting quality: international evidence. *Accounting Research Journal*, 35(2), 238-260. <https://doi.org/10.1108/ARJ-07-2020-0179>
- Koca, N. (2021). Bağımsız Denetimde Beş Boyutlu Kalite Algısı Ölçeği, Gazi Kitabevi, Ankara, 252s
- Köse, E., Bekci, İ., & Çetenak, E. H. (2020). Finansal Raporlama Standartlarının Muhasebe Kalitesine Etkisi Üzerine Bir Araştırma. *Journal of Accounting and Taxation Studies*, 13(1), 1-23. <https://doi.org/10.29067/muvu.552024>
- Linsner, S. H. (2009). *Transformational leadership and "flow": The mediating effects of psychological climate*. Kansas State University.
- Olayinka, E., Uwuigbe, U., Eriabie, S., Uwuigbe, O., & Omoike, O. (2019). Does enterprise risk management impact accounting quality? Evidence from the Nigerian financial institutions. *Investment Management and Financial Innovations*, 16(4), 1-15. [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.16\(4\).2019.02](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.16(4).2019.02)
- Opong, C., & Bruce-Amartey, A. (2022). International Financial Reporting Standards, Board Governance, and Accounting Quality: Preliminary Evidence from Ghana. *Journal of Accounting*, 15(2), 27-40. <https://doi.org/10.55217/102.v15i2.528>
- Özçelik, H. (2018). Kurumsal yönetim temelinde muhasebe bilgi kalitesinin geliştirilmesi. *Journal of Accounting and Taxation Studies*, 532-547.
- Özek, H. (2014). Örgütlerde sosyal kaytarma davranışı ile psikolojik iklim ilişkisi ve konuyla ilgili bir araştırma, *Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul*.
- Parker, C. P., Baltes, B. B., Young, S. A., Huff, J. W., Altmann, R. A., Lacost, H. A., & Roberts, J. E. (2003). Relationships between psychological climate perceptions and work outcomes: a meta-analytic review. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 24(4), 389-416. <https://doi.org/10.1002/job.198>
- Thayer, S. E. (2008). *Psychological climate and its relationship to employee engagement and organizational citizenship behaviors* (Doctoral dissertation, Capella University).

Borsa Endeksi Yönünün Makine Öğrenmesi Yöntemleri ile Tahmini: BIST 100 Örneği

Prediction of Stock Market Index Direction with Machine Learning Methods: Sample of BIST

Kübra Akyol Özcan¹

Öz

Borsa endeksleri ve menkul kıymetler için yön (artış veya azalış) tahmininde bulunmak yatırımcıların ve araştırmacıların uzun zamandır dikkatini çekmektedir. Geçmiş verilerle gelecek veriler arasındaki bağlantının kurulması bu tahmini zorlaştırmaktadır. Söz konusu bağlantı ekonometrik modeller veya yapay zekâ modelleri yardımıyla kurulmaktadır. Yapay zekâ modelleri ekonometrik modeller gibi katı varsayımlar gerektirmez, nitel ve nicel verileri kullanabilir. Bu çalışmada Ocak 2002 - Eylül 2022 tarihleri arasında aylık ortalama BIST 100 endeks değerleri alınarak, bir önceki aya göre artış gerçekleşen durumlar için "1", azalış gerçekleşen durumlar için "0" şeklinde iki grupta bir bağımlı değişken oluşturulmuştur. BIST 100, S&P 500, CAC40, FTSE10, NIKKEI225DAX, SHANGAICOMP, ONSUSD, USDTRY, VIX ve REPO değişkenlerinin 1. ve 2. gecikmeli değerleri bağımsız değişken olarak alınmıştır. Uygulamada BIST 100 endeksi için yön tahmininde Lojistik Regresyon Analizi (LR), Lineer Diskriminant Analizi (LDA), Naive Bayes Algoritması (NB), Rastgele orman Algoritması (RF), K-En Yakın Komşu Algoritması (KNN), Sınıflandırma ve Regresyon Ağacı Algoritması (CART), Yapay Sinir Ağları (NNET), Gauss Çekirdek Fonksiyonu ile Destek Vektör Makineleri (SVM-RBF), Polinomiyal Çekirdek Fonksiyonu ile Destek Vektör Makineleri (SVM-POLY) olmak üzere toplam dokuz farklı makine öğrenme metodu kullanılmıştır. Sonuç olarak lineer yöntemlerin daha başarılı tahmin sonuçları ürettiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: BIST 100, Makine Öğrenmesi, Borsa Endeksleri, Endeks tahmini,

Abstract

Predicting the direction (increase or decrease) of stock market indexes and stock prices has long attracted the attention of investors and researchers. Establishing a connection between the past and future data makes this prediction difficult. The mentioned connection is established through econometric or neural network models. Neural network models do not require strict assumptions like econometric models and can utilize qualitative and quantitative data. In this study, monthly average BIST 100 index values were taken between January 2002 and September 2022, and a two-group dependent variable was formed as "1" for cases with an increase compared to the previous month and "0" for cases with a decrease. The 1st and 2nd lagged values of BIST 100, S&P 500, CAC40, FTSE10, NIKKEI225DAX, SHANGAICOMP, ONSUSD, USDTRY, VIX and REPO variables were taken as independent variables. A total of nine different machine learning methods which are Logistic Regression Analysis (LR), Linear Discriminant Analysis (LDA), Naive Bayes Algorithm (NB), Random Forests Algorithm (RF), K-Nearest Neighborhood Algorithm (KNN), Classification and Regression Trees Algorithm (CART), Artificial Neural Networks (NNET), Support Vector Machines with Radial Basis Function (SVM-RBF), Support Vector Machines with Polynomial Kernel Function (SVM-POLY) were used for direction prediction for BIST 100 index in practice. In conclusion, it is observed that linear methods produce more successful estimation results.

Keywords: BIST 100, Machine Learning, Stock Market Indexes, Market Forecast

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL Codes: C51, C52, C61

Submitted: 22 / 06 / 2023

Accepted: 12 / 09 / 2023

¹ Dr. Arş. Gör, Bayburt Üniversitesi, Bayburt, Türkiye, kubraakyol@bayburt.edu.tr , Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-1158-7017>

Giriş

Menkul kıymetlerin değerlerinin yönünü tahmin etmek amacıyla çeşitli yaklaşımlar oluşturulmuştur. Bu bağlamda borsa tahmini hem ilginç hem de zorlu bir araştırma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. (Nasseri vd., 2015: 9192) Başarılı bir borsa tahmini için ana fikir minimum girdi ve en az karmaşık model seçimi ile en başarılı sonuçları elde etmektir. (Atsalakis ve Valavanis, 2009: 5932) Son zamanlarda yapılan araştırmalar diğer makroekonomik ve finansal değişkenlerden alınan verilerin yanı sıra önceki borsa hareketlerinden elde edilen verileri kullanarak gelecekte borsanın yönünü tahmin etmenin mümkün olduğuna dair kanıtlar içermektedir. Araştırmacılar borsanın öngörülebilir sonuçlar sağlaması nedeniyle öngörülebilirliğin nedenlerini incelemeye yönelmişlerdir. Hisse senetlerinin gelecekteki fiyatlarının tahmini siyasi olaylar, ekonomik koşullar, yatırımcı beklentileri ve hisse senedi fiyatlarını etkileyebilecek diğer çevresel faktörler gibi çok fazla faktörden etkilenmesi nedeniyle oldukça karmaşık ve zor bir meseledir. Buna ek olarak hisse senedi fiyat serileri doğası gereği genellikle oldukça dalgalı, değişken, doğrusal olmayan, parametrik olmayan, karmaşık ve kaotik bir veri yapısına sahiptir (Boyacioglu ve Avci, 2010: 7908).

Spekülatörlerin, yatırımcıların ve işletmelerin karşılaştığı en büyük zorluk finans ve emtia piyasalarındaki fiyat hareketlerini doğru bir şekilde tahmin etmektir. Bunlar, piyasaları tahmin etme arayışında gelecekteki olayların en azından kısmen mevcut veya geçmiş olaylara ve verilere dayandığını varsayarlar. Ancak finansal zaman serileri, tahmin edilmesi "en gürültülü" ve "en zor" seriler arasındadır. (Abu-Mostafa ve Atiya, 1996: 205) Hisse senedi fiyat endeksinin hareketini tahmin etmek, zaman serisi tahmininin en zor uygulamalarından biri olarak kabul edilmektedir. Etkili piyasa alım satım tekniklerini oluşturmak için hisse senedi fiyat endekslerinin hareketini doğru bir şekilde tahmin etmek oldukça önemlidir. (Kara vd., 2011: 5311) Son yıllarda bilgisayar yazılım ve donanım teknolojilerindeki ilerlemeler hesaba dayalı finansı mümkün kılmıştır. Hesaba dayalı araçların finansal alanda uygulanması, büyük kârlar ve para çekme potansiyeli nedeniyle ilgi görmektedir. Sonuç olarak hesaba dayalı finans önemli oranda ilgi kazanarak, çok disiplinli araştırma çabalarını teşvik etmiştir. Hesaba dayalı finans, akıllı araçların finansal görevlere uygulanmasının yanı sıra bilgisayar teknolojisi kullanılarak geleneksel tekniklerin geliştirilmesini de içeren matematik, ekonomi ve büyük ölçekli sayısal hesaplamaların bir entegrasyonunu oluşturmuştur. Bu finansal uygulamalar; alım-satım stratejileri, risk ve finansal yönetim, operasyon yönetimi, pazarlama, kredi riski, türev fiyatlandırması, tahmin, karar desteği, opsiyon fiyatlandırması, finansal piyasa modellemesi, arbitraj, portföy seçimi, kredi değerlendirmesi ve çok daha fazlasını içermektedir. (Tan vd., 2007: 236) Finansal zaman serileri gürültülü (noisy), durağan olmayan ve deterministik olarak kaotik olduğundan, finansal piyasa tahminini zorlaştırmaktadır. Gürültülü olma özelliği geçmişteki ve gelecekteki fiyatlar arasındaki bağlantıyı tam olarak açıklamada yeterli finansal piyasa davranışı verilerinin olmamasını ifade etmektedir. Dolayısıyla modelde yer almayan bilgiler gürültü olarak kabul edilmektedir. Finansal zaman serilerinin dağılımı durağan değildir. Ekonomik veya politik koşullar, tüccarın beklentileri, felaket veya çatışma gibi öngörülemez olaylar da dâhil olmak üzere birçok faktör borsa endeksi ve döviz kurları gibi finansal zaman serilerini değiştirebilir. Herhangi bir finansal zaman serisi ile diğer veri serileri arasındaki ilişki de zaman içinde değişebilir (Kumar ve Thenmozhi, 2006: 2).

Bir borsa endeksinin getirisini tahmin etmenin zor olan yönü geçmiş veriler ile gelecek arasında bağlantı kurmaktır. Bu bağlantı literatürde genellikle iki araştırma alanı tarafından ele alınmaktadır. Bunlardan birincisi ekonometrik modellerdir. Bu modeller doğrusal regresyon, AR, ARMA, ARCH ve GARCH gibi modelleri içermektedir. Bu modellerin uygulanmasındaki kilit nokta sonuçların kalitesini ve güvenilirliğini garanti etmek için bir finansal serinin yerine getirmesi gereken varsayımlara bağlıdır. İkincisi ise makine öğrenme modelleridir. Yapay zekâ tabanlı olan bu modeller yapay sinir ağları, genetik algoritmalar, bulanık mantık, destek vektör makineleri, rastgele orman yöntemi ve parçacık sürü optimizasyonu gibi modelleri içermektedir. Karmaşık, kesin olmayan ve çok büyük miktarda veriyi işleyebilirler ve bu da onları ilgi çekici hale getirmektedir. Ayrıca diğer modellere uygulandıklarında veri özelliklerinin anlamını belirsizleştirirler ve bilgi erişimini sınırlandırır. Yapay zekâ yöntemleri nitel ve nicel verileri kullanabilirler ve ekonometrik modeller gibi katı varsayımlar gerektirmezler (Paiva vd., 2019: 636; Sheta vd., 2015: 55).

Tahmin için kullanılan geleneksel istatistiksel teknikler verilerin doğrusal olmadığı uygulamalarda eksik kalmaktadır. Bir yapay sinir ağı, bağlantılarla birbirine bağlanan çok sayıda basit ve doğrusal olmayan bilgi işlem birimini veya düğümünü içeren bir bilgisayar sistemi türüdür. Bu, borsa analizinin kalıplarını tanımak ve optimizasyonu sağlamak için denenmiş ve doğrulanmış bir yöntemdir. Dolayısıyla borsaların nasıl çalıştığını doğru bir şekilde açıklayan doğrusal olmayan zaman serisi verilerinin kodunun, sinir ağları tarafından çözüldüğü kanıtlanmıştır (Zhu vd., 2008: 3043).

Bu çalışma BIST 100 endeksi yönünün 01:2002-09:2022 arası döneme ait aylık verilerle makine öğrenmesi metodları kullanılarak tahminini amaçlamaktadır. Bunun için öncelikle BIST 100 endeks değerleri alınarak, bir önceki aya göre artış gerçekleşen durumlar için "1", azalış gerçekleşen durumlar için "0" şeklinde iki grulu bir bağımlı değişken oluşturulmuştur. Çalışmada Lojistik Regresyon Analizi (LR), Lineer Diskriminant Analizi (LDA), Naive Bayes Algoritması (NB), Rastgele orman Algoritması (RF), K-En Yakın Komşu Algoritması (KNN), Sınıflandırma ve Regresyon Ağacı Algoritması (CART), Yapay Sinir Ağları (NNET), Gauss Çekirdek Fonksiyonu ile Destek Vektör Makineleri (SVM-RBF), Polinomiyal Çekirdek

Fonksiyonu ile Destek Vektör Makineleri (SVM-POLY) olmak üzere toplam dokuz farklı makine öğrenme metodu kullanılmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde hisse senedi piyasalarında fiyat tahminin önemi üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde alan yazını sunulmuş, üçüncü bölümde veri seti ve metodoloji hakkında bilgilere yer verilmiş ve analiz sonuçları yorumlanmıştır. Son bölümde ise analiz sonuçları sunularak çalışma tamamlanmıştır. Çalışmada alan yazınındaki çalışmalardan daha fazla sayıda (dokuz farklı) makine öğrenme metodu kullanılmış ve nihai olarak hangi methodun BIST 100 endeksi tahmininde daha başarılı tahmin yöntemi olduğu ortaya konulmuştur. Bu yönüyle çalışmanın literatüre değer katacağı düşünülmektedir.

1. Literatür

Hill vd. (1994) çalışmalarında özellikle regresyona dayalı tahmin, zaman serisi tahmini ve karar verme alanlarında yapay sinir ağları ile istatistiksel modelleri karşılaştıran literatür taraması yapmışlardır. Yazarların nihai hedefi, tahmin ve karar verme modelleri için yapay sinir ağlarının potansiyelinin değerlendirilmesini yapmaktır. Literatür araştırması sonucuna göre ampirik çalışmaların büyük çoğunluğu yapay sinir ağlarının istatistiksel modellerle karşılaştırılabilir olduğu yönündedir.

Khashei ve Bijari (2010) çalışmalarında otoregresif entegre hareketli ortalama (ARIMA) modellerini kullanarak yapay sinir ağlarının yeni bir hibrit modelini uygulamışlardır. Çalışmada üç farklı veri seti kullanılmıştır. Bunlar; Wolf'un güneş lekeleri verileri, Kanada vaşağı verileri ve İngiliz sterlini/ABD doları döviz kuru verileridir. Çalışma sonucunda elde edilen ampirik sonuçlar, önerilen modelin yapay sinir ağları tarafından elde edilen tahmin doğruluğunu iyileştirmek için etkili bir yol olabileceğini göstermiştir. Bu nedenle özellikle daha yüksek tahmin doğruluğuna ihtiyaç duyulduğunda, tahmin görevi için uygun bir alternatif model olarak kullanılması mümkündür.

Guresen vd. (2011) çalışmalarında çok katmanlı algılayıcı (MLP), dinamik yapay sinir ağı (DAN2) ve yeni girdi değişkenleri çıkarmak için genelleştirilmiş otoregresif koşullu değişken varyans (GARCH) kullanan hibrit sinir ağları modellerini kullanmışlardır. Her model için karşılaştırma iki bakış açısıyla yapılmıştır. Bunlar; NASDAQ Menkul Kıymetler Borsası Endeksi'nin günlük reel kur değerleri kullanılarak Ortalama Kare Hata (MSE) ve Ortalama Mutlak Sapma (MAD)'dir. Çalışmada 7 Ekim 2008 ile 26 Haziran 2009 arası döneme ait günlük verilerin 146 adedi eğitim için kullanılırken, 36 tanesi ise test amacıyla kullanılmıştır. Klasik YSA modeli MLP'nin küçük bir farkla DAN2 ve GARCH-MLP'den daha iyi performans gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Hibrit modellerin (GARCH-ANN) tatmin edici sonuçlar vermediği de bir başka bulgu olarak sunulmuştur.

Kumar ve Murugan (2013) çalışmalarında Hindistan Ulusal Menkul Kıymet Borsası'na ve Bombay Menkul Kıymet Borsası'na ait 2007-2011 yılları arası dönemde yer alan 1237 gözlemin 866'sını eğitim ve 371'ini ise test verisi olarak kullanmışlardır. Çalışmada performans ölçümü olarak Ortalama Mutlak Hata (MAE), Ortalama Mutlak Yüzde Hatası (MAPE), Ortalama Mutlak Sapma Yüzdesi (PMAD), Hata Kareler Ortalaması (MSE), Hata Kareler Ortalamasının Karekökü (RMSE) kullanılmıştır. Çalışmada yapay sinir ağları kullanılarak, tahmin doğruluğu analiz edilmiş ve ölçülmüştür. Ayrıca çeşitli deneyler yapılarak tahmin ağı için doğru parametrelerin çağ sayısı, öğrenme oranı ve momentum sırasıyla 2960, 0.28 ve 0.5 olarak elde edilmiştir.

Akbilgic vd. (2014) çalışmalarında tahminci olarak Hibrit Radyal Temel Fonksiyonlu Sinir Ağları (HRBF-NN) adı verilen yeni bir tahmine dayalı istatistiksel modelleme tekniğini öne sürmüşlerdir. HRBF-NN; regresyon ağacını, ridge regresyonun ve radyal tabanlı fonksiyon (RBF) ile sinir ağları (NN)'ni bütünleştiren esnek bir tahmin tekniği olarak tanımlanmaktadır. En iyi tahmin edicilerin alt küme seçimini gerçekleştirmek için genetik algoritmayı (GA) ve uygunluk fonksiyonu olarak teorik bilgi ilkelerine dayalı model seçimini kullanarak yeni bir hesaplama prosedürü geliştirmişlerdir. Ayrıca BIST 100 ile diğer yedi uluslararası borsa endeksi arasındaki tahmin ilişkisini belirlemek için sayısal örnekler vermişlerdir. HRBF-NN modelinin doğrusal olmayan veri yapıları arasındaki ilişkileri yönetebilen oldukça esnek ve akıllı bir veri madenciliği tekniği olduğunu ve model tarafından yapılan tahminlerin yaklaşık %65 doğruluk oranı ile performans gösterdiğini belirtmişlerdir.

Kara ve Ecer (2018) çalışmalarında lojistik regresyon, destek vektör makineleri, yapay sinir ağları ve lineer diskriminant analiz modellerinin BIST Banka Endeksi hareketlerini belirlemede performanslarını sınıflandırmışlardır. Çalışmada 1995:03 ile 2018:03 dönemleri arası günlük veriler kullanılmıştır. Verilerin %90'lık kısmı eğitim ve %10'luk kısmı ise test verisi olarak ele alınmıştır. Çalışma sonucuna göre modeller performanslarına göre yapay sinir ağları (%81.74), lineer diskriminant analizi (76.87), lojistik regresyon (%76.70) ve destek vektör makineleri (%60,87) olarak sıralanmıştır.

Pabuçcu (2019) çalışmasında yapay sinir ağları, destek vektör makineleri ve naive-bayes sınıflandırma algoritması tekniklerini kullanarak bu modellerin sınıflandırma performanslarını, BIST 100 endeksini tahmin ederek analiz etmiştir. Çalışmada 2009 ile 2018 yılları arası teknik analiz göstergeleri kullanılmıştır. Sonuç olarak çalışmada kullanılan modellerin performansları sırasıyla yapay sinir ağları (0,998), destek vektör makineleri (0,991) ve naive-bayes (0,904) olarak sıralanmıştır.

Koç Ustalı vd. (2021) çalışmalarında BIST 30'da yer alan işletmelerin hisse senedi fiyatlarını tahmin etmek için yapay sinir ağları, rastgele orman ve XGBoost algoritmalarını kullanmışlardır. Hisse senedi fiyat tahmini için işletmelerin 2010-2019 yılları arası çeyrek dönemlik verileriyle likidite, faaliyet, kârlılık ve mali yapı oranları hesaplanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre tahmin performansları sıralandığında birinci sırada XGBoost, ikinci sırada rastgele orman algoritması yer alırken, yapay sinir ağları en düşük tahmin performansını göstermiştir.

Demirel ve Hazar (2021) çalışmalarında BIST 100 endeksi fiyat hareketlerinin yönünü belirlemek amacıyla EURO STOXX50, FTSE 100, DAX ve DOW 30 endekslerine ait 2014-2019 yılları arası günlük verilere yapay sinir ağları yöntemini uygulamışlardır. Çalışma sonucunda BIST 100 endeksi tahmininde yapay sinir ağlarının %59.57 oranında başarı sağladığı görülmüştür.

Aksoy (2021) çalışmasında kurumsal yönetim ve BIST 30 endekslerinde yer alan beş imalat sanayi şirketinin 3 aylık ortalama hisse senedi fiyat yönü tahmini için 2010:3 ve 2020:3 dönemleri arası finansal tablo ve makroekonomik değişken verilerini kullanmıştır. Yapay sinir ağları, K-en yakın komşu algoritması, sınıflandırma ve regresyon ağacı yöntemlerinin kullanıldığı çalışma sonucunda hangi yöntemin daha başarılı tahmin yaptığı sıralanmıştır. Tahmin sıralaması en yüksekte doğru yapay sinir ağları (%98,05), sınıflandırma ve regresyon ağacı (%96,10) ve K-en yakın komşu algoritması (%92,20) şeklinde oluşturulmuştur.

Filiz vd. (2021) çalışmalarında BIST 100 endeksinin değişim yönünü belirlemek amacıyla lojistik regresyon ve destek vektör makinesi PUK çekirdeği algoritması yöntemlerini kullanmışlardır. BIST 100 endeksi bağımlı değişken olarak alınırken, bağımsız değişken olarak Dünya'nın çeşitli ülkelerine ait borsa endekslerinin yanı sıra dolar kuru, euro kuru ve altın ons verileri 2006-2020 arası dönem için ele alınmıştır. Çalışma sonucunda destek vektör makinesi PUK çekirdeği algoritması %71.9 oranında başarı elde ederken, lojistik regresyon %70.6 oranında başarı elde etmiştir.

Jabeur vd. (2021) çalışmalarında çok sayıda açıklayıcı değişkenin ABD doları cinsinden verilen altın fiyatı üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Veriler Ocak 1986'dan Aralık 2019'a kadar olan dönemi kapsayan 408 aylık gözlem içermektedir. Verilerin %80'lik kısmı eğitim ve %20'lik kısmı ise test amacıyla kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan makine öğrenim modelleri; doğrusal regresyon, yapay sinir ağları, rastgele orman algoritması, Light gradyan artırma makinesi, CatBoost algoritması, XGBoost algoritmasıdır. Ayrıca bu çalışma, yorumlanabilir makine öğrenimi alanını birleştirmek için SHAP yöntemini sunmuştur. Altın fiyatını tahmin etmek için tasarlanmış XGBoost'un çıktılarını yorumlamak için Shapley katkı açıklamalarının nasıl kullanılabileceğini göstermişlerdir. Elde edilen analiz sonuçlarına göre XGBoost en iyi tahmin modeli iken onu sırasıyla CatBoost, Rf, lineer regresyon (doğrusal regresyon) ve yapay sinir ağları izlemektedir.

Sarı ve Saka Ilgın (2022) çalışmalarında 2008-2019 yılları arası aylık verilerle BRICS ülkeleri endeksleri yardımıyla BIST 100 endeks hareketlerini tahmin etmek için yapay sinir ağları modellerini kullanmışlardır. Verilerin %30'u modelin tahmin başarısını ölçmek için kullanılırken, %70'i eğitim verisi olarak kullanılmıştır. Elde edilen analiz sonuçları Rusya, Hindistan ve Güney Afrika ülkelerinin borsa endekslerinin BIST 100 endeksi tahmininde başarılı sonuçlar gösterdiği yönündedir.

2. Veri Seti ve Metodoloji

Çalışmanın bu kısmında kullanılan değişkenlere ve analiz yöntemlerine yer verilmiştir.

2.1. Değişkenler

Araştırma kapsamında makine öğrenme algoritmaları kullanılarak BIST endeksi için yön tahminleri gerçekleştirilmiştir. Veri setinde Ocak 2002 - Eylül 2022 tarihleri arasında aylık ortalama BIST 100 endeks değerleri alınarak, bir önceki aya göre artış gerçekleşen durumlar için "1", azalış gerçekleşen durumlar için "0" şeklinde iki gruplu bir bağımlı değişken oluşturulmuştur. Akbilgic ve diğ. (2014) hareketle, bağımsız değişken olarak BIST 100, S&P 500, CAC40, FTSE10, NIKKEI225, DAX, SHANGAICOMP, ONSUSD, USDTRY, VIX ve REPO değişkenlerinin 1. ve 2. gecikmeli değerleri alınmıştır.² Uygulamada kullanılan değişkenlere ait tanımlar tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Değişken Tanımları

Simge	Açıklama	Kaynak
BIST100	Borsa İstanbul 100 endeksi	investing.com

² Finansal parametreler genelde bir veya iki dönem önceki gecikmeli değerlerden etkilendiği için bu değerler seçilmiştir. Literatürde genelde 2 gecikmeye kadar değişkenler alındığı için çalışmada bu şekilde bir yol izlenmiştir.

S&P 500	Standard & Poor's 500 endeksi	investing.com
CAC40	Fransa Borsa Endeksi	investing.com
FTSE10	Londra Borsası Endeksi	investing.com
NIKKEI225	Tokyo Menkul Kıymetler Borsası	investing.com
DAX	Almanya Borsa Endeksi	investing.com
SHANGAICOMP	Şanghai Kompozit Endeksi	investing.com
ONSUSD	Ons Altın	investing.com
USDTRY	ABD Doları	investing.com
VIX	Vix Volatilite Endeksi	investing.com
REPO	Aylık Gecelik Repo Faizi	TCMB EVDS

Uygulamada BIST 100 endeksi için yön tahmininde toplam dokuz farklı makine öğrenme metodu kullanılmıştır:

- Lojistik regresyon analizi (LR)
- Lineer diskriminant analizi (LDA)
- Naive Bayes algoritması (NB)
- Rastgele orman algoritması (RF)
- K-en yakın komşu algoritması (KNN)
- Sınıflandırma ve regresyon ağacı algoritması (CART)
- Yapay sinir ağları (NNET)
- Gauss çekirdek fonksiyonu ile destek vektör makineleri (SVM-RBF)
- Polinomiyal çekirdek fonksiyonu ile destek vektör makineleri (SVM-POLY)

2.2. Lojistik Regresyon Analizi (LR):

Lojistik regresyon kategorik bağımlı değişkenin varlığı halinde bağımlı değişkenin bağımsız değişken(ler)le ilişkisinin incelenmesine yardımcı olan istatistik temelli bir algoritmadır. Lojistik regresyon,

$$y = \frac{1}{1 + e^{-(\alpha_0 + \alpha_1 x)}}$$

şeklinde formüle edilmektedir. Burada; α_0 elde edilecek eğrinin x ekseninde hareket etmesini sağlayan parametre iken, α_1 ise eğrinin dikliğini ayarlamasını sağlayan parametredir (Goy vd., 2019: 3).

Lojistik regresyon "regresyon" kelimesini içermesine rağmen aslında bir sınıflandırma modelidir ve birçok farklı özelliğe sahiptir. Veri dağılımı hakkında önceden herhangi bir varsayım gerektirmeden etiket olasılığını doğrudan modelleyip, uygun olmayan varsayımsal veri dağılımları gibi sorunları önlemek veya karar vermek amacıyla olasılığı kullanan görevler için gerekli olan ilişkili olasılıklarla birlikte etiketleri tahmin etmek bu özelliklerden birkaçıdır. Son olarak, lojistik regresyonun amaç fonksiyonu, birçok yararlı matematiksel özellik ile tüm mertebelerden türevlere sahip bir dışbükey fonksiyondur ve dışbükeylik, onu sayısal optimizasyon yöntemleriyle çözülebilir kılmaktadır. (Zhou, 2021: 63) Ayrıca lojistik regresyon yöntemi 0 ile 1 aralığında uzatılmış S şeklinde sınırlı lojistik eğriler üretebildiği için popülerliğini korumaktadır (Kleinbaum ve Klein, 2010: 6).

2.3. Lineer Diskriminant Analizi (LDA):

Lineer diskriminant analizi ilk olarak Fisher (1936) tarafından ikili sınıflandırma problemleri için önerildiğinden Fisher's Lineer Diskriminant (FLD) analizi olarak da bilinen klasik bir lineer yöntemdir. Basit bir temele sahip olan LDA, aynı sınıfa ait örnekleri birbirine yakın, farklı sınıflara ait örnekleri ise birbirinden uzak olacak şekilde sınıflandırmaktadır. (Zhou, 2021: 65) Ayrıca bu analiz, yeni ölçüm yapılarak elde edilen bir örneğin, birimlere ait m tane özelliği olan k adet sınıftan birine atanmasını sağlayan bir makine öğrenme yöntemidir. Birimler en az hata ile ait oldukları sınıfa diskriminant fonksiyonu

olarak adlandırılan eşitlikler yardımıyla atanarak sınıflandırılmaktadır. Lineer diskriminant analizinde kullanılan her değişkenin normal dağılıma sahip olması, LDA ile belirlenen ayırıcı fonksiyonların daha etkin sonuçlar vermesi için en temel varsayımdır. X , k boyutlu bir gözlem vektörünü ifade eden iki grulu bir örnek için diskriminant fonksiyonu,

$$D_{xi} = d_{0i} + d_{1i}X_1 + \dots + d_{ki}X_k$$

olarak gösterilmektedir. Eşitlikte D_{xi} diskriminant fonksiyonunun değerini, d_{ki} ise k . değişkenin katsayısını ifade etmektedir. (AltınYavuz ve Yavuz, 2021: 145)

2.4. Naive Bayes Algoritması (NB):

Bayes teoremini esas alarak oluşturulan Naive Bayes, sınıflandırma amacıyla kullanılan makine öğrenme algoritmalarından biridir. Söz konusu yöntem bir örneğin hedef özelliğinin sınıf değerine ait olma ihtimalini bulmak amacıyla kullanılmaktadır (KAYNAR vd., 2017: 7) Naive Bayes veya basit Bayesci sınıflandırıcı algoritmanın işleyişi aşağıdaki gibidir:

1. D 'nin bir veri grubu olduğu varsayımı altında her bir grup, n boyutlu öznitelik vektörü ile temsil edilir ve $X = (x_1, x_2, \dots, x_n)$ sırasıyla n nitelikten, $A_1, A_2, \dots, A_n$ üzerinde yapılan n ölçümü ifade eder.
2. C_1 'den C_m 'e kadar m adet sınıf olduğu durumda ve bir X veri grubu verildiğinde sınıflandırıcı, X 'in, X 'e koşullanmış olarak en yüksek sonsal olasılığa sahip sınıfa ait olduğunu tahmin edecektir. Yani Naive Bayes sınıflandırıcısı X veri grubunun C_i sınıfına ait olduğunu tahmin eder. Böylece, $P(C_i|X)$ 'i maksimize edilir. $P(C_i|X)$ 'in maksimize edildiği C_i sınıfı, maksimum sonsal hipotez olarak adlandırılır. Bu durum,

$$P(C_i | X) = \frac{P(X | C_i)P(C_i)}{P(X)}$$

şeklinde formüle edilir.

3. $P(X)$ tüm sınıflar için sabit olduğundan, yalnızca $P(X | C_i)P(C_i)$ 'nin maksimize edilmesi gerekir. Sınıfın önceki olasılıkları bilinmiyorsa, o zaman genellikle sınıfların eşit derecede muhtemel olduğu varsayılır.
4. Birçok niteliğe sahip veri kümeleri verildiğinde, $P(X | C_i)$ 'yi hesaplamak son derece pahalı olacaktır. $P(X | C_i)$ 'deki hesaplamayı azaltmak için sınıf-koşullu bağımsızlık varsayımı yapılır. Bu, özniteliklerin değerlerinin, veri grubunun sınıf etiketi verildiğinde (yani, öznitelikler arasında hiçbir bağımlılık ilişkisi olmadığında) koşullu olarak birbirinden bağımsız olduğunu varsayar. Böylece;

$$\begin{aligned} P(X | C_i) &= \prod_{k=1}^n P(x_k | C_i) \\ &= P(x_1 | C_i) \times P(x_2 | C_i) \times \dots \times P(x_n | C_i) \end{aligned}$$

olarak elde edilir. Veri gruplarından $P(x_1|C_i), P(x_2|C_i), \dots, P(x_n|C_i)$ olasılıkları kolayca tahmin edilir. Burada x_k 'nin, X veri grubu için A_k özneliğinin değerini ifade ettiği hatırlanmalıdır. Her öznitelik için özneliğin kategorik mi yoksa sürekli değerli mi olduğuna bakılmalıdır.

5. X 'in sınıf etiketini tahmin etmek için her bir C_i sınıfı için $P(X | C_i)P(C_i)$ değerlendirilir. Sınıflandırıcı, yalnızca $P(X | C_i)P(C_i) > \text{ise}$, veri kümesi X 'in sınıf etiketinin C_i sınıfı olduğunu tahmin eder. Başka bir deyişle, tahmin edilen sınıf etiketi $P(X | C_i)P(C_i)$ 'nin maksimum olduğu C_i sınıfıdır. (Han vd., 2012: 352-353)

2.5. Rastgele orman Algoritması (RF):

2001 yılında L. Breiman tarafından önerilen rastgele orman algoritması, genel amaçlı bir sınıflandırma ve regresyon yöntemidir. Rastgele birkaç karar ağacını birleştiren ve tahminlerini ortalama alarak toplayan yaklaşım, değişken sayısının gözlem sayısından fazla olması durumunda mükemmel sonuçlar vermektedir. Ayrıca, büyük ölçekli problemlere uygulanabilecek kadar çok yönlü bir yaklaşımdır. (Biau ve Scornet, 2016: 97) Sınıflandırma ve regresyon örnekleri, rastgele orman modellerinin genellikle lojistik regresyon ve lineer regresyon gibi parametrik modeller ile karşılaştırıldığında daha yüksek tahmin doğruluğuna sahip olduğu göstermektedir (Schonlau ve Zou, 2020: 24).

Rastgele orman, makine öğrenme algoritmasının bir birleşimidir. Bir dizi ağaç sınıflandırıcı ile birleştirilen her ağaç, en popüler sınıf için bir birim oy kullanır ve ardından bu sonuçları birleştirerek nihai sıralama sonucunu alır. RF, yüksek sınıflandırma doğruluğuna sahiptir, aykırı değerleri ve gürültüyü iyi tolere eder ve asla fazla öğrenme yapmaz. (Liu vd., 2012: 246) Çok sayıda karar ağacının torbalama yoluyla bir araya gelmesiyle elde edilen sınıflandırma yöntemi olan rastgele orman algoritmasında B torbalama sayısını, f_b sınıflandırma ağacını ve x' ise eğitim sonrasında görülmeyen örnekler için üretilmiş olan tahminleri göstermektedir.

$$f = \frac{1}{B} \sum_{b=1}^B f_b(x')$$

Orman yapısının oluşumunda N ağaç değerini ve m ise en iyi bölünmenin hesaplanmasında kullanılan değişken değerini ifade etmektedir. Eğitim ve test gibi iki gruba ayrılmış olan veri grubundaki tüm değişkenler arasından rastgele seçilen m değişkenleri ile en iyi dal belirlenmektedir. Gini indeksi seçilmiş olan değişkenlerin hangi değere göre ayrılacağını hesaplamaktadır. Ağaçta dal bitince bu işlem sona ermektedir. Gini indeksi,

$$\text{Gini}(D) = 1 - \sum_{j=1}^n p_j^2$$

şeklinde hesaplanmaktadır. Formülde D, veri setinin tamamını, n seçilmiş olan veriyi, p_j veri grubunda yer alan verilerin her birinin kendisinden küçük veya büyük eleman sayılarına bölüm karesini temsil etmektedir. (Malkoçoğlu ve Malkoçoğlu, 2020: 26-27)

2.6. K-En Yakın Komşu Algoritması (KNN):

K-en yakın komşu algoritmasında sınıflandırma işlemi eğitim setinde test nesnesine en yakın komşuların sayısı olan k değerine göre yapılmaktadır. Etiketlenmemiş bir nesneyi sınıflandırmak için bu nesnenin etiketlenmiş nesnelere olan mesafesi hesaplanır, k-en yakın komşuları tanımlanır ve bu en yakın komşuların sınıf etiketleri daha sonra nesnenin sınıf etiketini belirlemek için kullanılır. (Wu vd., 2008: 22) Bu algortmada eğitim verilerini içeren kümedeki her bir örnekle tek tek işleme alınarak test edilen örneğin sınıfı, eğitim veri setindeki örneğe en yakın k adet örnek seçilerek belirlenmektedir. Bu örnekler arasındaki mesafe Öklid ile hesaplanmaktadır. (Küçük vd., 2013: 3) X 'in $a_1(x), a_2(x), \dots, a_n(x)$ vektörleriyle tanımlanan bir örneklem olduğunu varsayalım. Burada $a_r(x)$, x örneğinin r inci özelliğidir. $d(x_i, x_j)$ olmak üzere x_i ve x_j örnekleri arasındaki Öklid mesafesi,

$$d(x_i, x_j) = \sqrt{\sum_{r=1}^n (a_r(x_i) - a_r(x_j))^2}$$

olarak hesaplanmaktadır. (Şahan vd., 2007: 418)

2.7. Sınıflandırma ve Regresyon Ağacı Algoritması (CART):

En yaygın uygulanan veri madenciliği tekniklerinden biri olan CART işletme, tarım, tıp, endüstri ve mühendislik alanlarında yaygın olarak kullanılmaktadır. CART analizi tahmin problemlerinde etkilidir. Hedef değişkenin değeri kesikli olduğunda, bir sınıflandırma ağacı geliştirilir. Buna karşılık, sürekli hedef değişken için de bir regresyon ağacı geliştirilir (Chang ve Wang, 2006: 1021).

CART tarafından üretilen karar ağaçları kesinlikle ikili olup, her karar düğümü için tam olarak iki dal içermektedir. CART, eğitim veri kümesindeki kayıtları, hedef özellik için benzer değerlere sahip kayıtların alt kümelerine yinelemeli olarak bölümler. CART algoritması, her bir karar düğümü için mevcut tüm değişkenlerin ve tüm olası bölme değerlerinin kapsamlı bir aramasını gerçekleştirerek ve aşağıdaki kriterlere göre en uygun bölmeyi seçerek ağacı büyütür.

$$\Phi(s | t) = 2P_L P_R \sum_{j=1}^{\text{\#classes}} |P(j | t_L) - P(j | t_R)|$$

$\Phi(s | t)$, t. düğümdeki s. aday bölünmenin uygunluk ölçümü olarak hesaplanır. Burada,

$$\begin{aligned}
 t_L &= t \text{ düğümünün sol taraftaki bölünmesi} \\
 t_R &= t \text{ düğümünün sağ taraftaki bölünmesi} \\
 P_L &= \frac{t_L \text{ deki kayıtların sayısı}}{\text{Eğitim setindeki kayıtların sayısı}} \\
 P_R &= \frac{t_R \text{ deki kayıtların sayısı}}{\text{Eğitim setindeki kayıtların sayısı}} \\
 P(j | t_L) &= \frac{t_L \text{ deki } j \text{ sınıflarının sayısı}}{t \text{ deki kayıtların sayısı}} \\
 P(j | t_R) &= \frac{t_R \text{ deki } j \text{ sınıflarının sayısı}}{t \text{ deki kayıtların sayısı}}
 \end{aligned}$$

olarak hesaplanmaktadır. (Larose ve Larose, 2014: 168)

2.8. Yapay Sinir Ağları (NNET):

Sinir ağı, insan beynine benzer bir şekilde çalışan matematiksel bir model oluşturma girişimidir. (Gershenfeld, 1999: 150) Bir ağ, iletişim kanalları veya konektörlerle birbirine bağlanan birçok öğeden veya nörondan oluşmaktadır. Bu bağlayıcılar çeşitli yollarla ve katmanlar halinde düzenlenen sayısal verileri taşımaktadır. Sinir ağları, elemanlar arasındaki bağlantılara veya ağırlıklara belirli değerler atandığında belirli bir işlevi yerine getirebilir. Bir sistemi tanımlamak için modelin varsayılan bir yapısı yoktur, bunun yerine ağlar ayarlanır veya eğitilir, böylece belirli bir girdi belirli bir hedef çıktıya yol açar. (Minasny ve McBratney, 2002: 353) Yapay sinir ağı, girdi katmanı oluşturulabilecek 4 atomlu zincir sayısı ile değişebilecek şekilde geliştirilmiştir. Ek olarak potansiyel, girdi değişkenlerinin sürekli bir fonksiyonu ve girdilerin sıralanmasından bağımsız olacak şekilde yapılandırılmaktadır (Bholoa vd., 2007: 3).

Bir sinir ağının matematiksel modeli, ağırlıklarla birbirine bağlanan bir dizi basit fonksiyondan oluşmaktadır. Ağ, girişleri çıkışlara bağlayan bir dizi giriş birimi x , çıkış birimi y ve gizli birim z 'den oluşmaktadır. Gizli birimler, girdilerden yararlı bilgiler çıkarır ve bunları çıktılar tahmin etmek için kullanır. Burada ele alınan NNET tipine çok katmanlı algılayıcı denir. $x_l (l = 1, \dots, N_i)$ öğelerin giriş vektörüne sahip bir ağ, gizli birim $z_j (j = 1, \dots, N_h)$ 'yi verecek şekilde ağırlıkla w_{jl} çarpılarak bir bağlantı aracılığı ile iletir.

$$z_j = \sum_{l=1}^{N_i} w_{jl}x_l + w_{j0}$$

Burada N_h , gizli birimlerin sayısı ve N_i , girdi birimlerinin sayısıdır. Gizli birimler, ağırlıklı girdi ve bir sapmadan (w_{j0}) oluşur. Bu sapma, ağırlığa eklenen bir sabit olarak işlev gören, sabit girdisi 1 olan bir ağırlıktır. (Minasny ve McBratney, 2002: 353)

2.9. Gauss Çekirdek Fonksiyonu ile Destek Vektör Makineleri (SVM-RBF) ve Polinomiyal Çekirdek Fonksiyonu ile Destek Vektör Makineleri (SVM-POLY):

Destek Vektör Makinesi (SVM) teorisi, 1990'larda Vapnik ve diğerleri tarafından yeni bir makine öğrenme yöntemi olarak geliştirilmiştir. Uyarlanabilir ve basit model yapısı, kolay optimizasyon özellikleri ile özellikle sınırlı örnekler için istatistik teorisine dayanmaktadır ve teorik olarak en iyi çözümü sunmaktadır. Yapısal risk minimizasyonu ilkesi altında iyi bir genelleme yeteneğine sahiptir. Ayrıca desen tanıma, görüntü işleme, yüz tanıma, yüz algılama ve tahmin gibi birçok alanda başarıyla uygulanmaktadır. Çekirdek işlevi, SVM için anahtar teknolojidir. Çekirdek işlevinin seçimi, makine öğreniminin öğrenme ve genelleme yeteneğini etkilemektedir. Farklı çekirdek farklı doğrusal olmayan dönüşüm ve özellik uzayını belirlemektedir. Bu nedenle SVM'yi eğitmek için farklı çekirdek seçmek farklı sınıflandırma anlamına gelmektedir. (Gao vd., 2008: 1) Çekirdeklerden bazıları; doğrusal çekirdek, polinom çekirdeği ve RBF çekirdeğidir. (Gopi vd., 2020: 5)

Genel olarak, RBF çekirdeği makul bir ilk tercihtir. Bu çekirdek, örnekleri daha yüksek boyutlu bir uzaya doğrusal olmayan bir şekilde eşlemektedir. Böylece doğrusal çekirdeğin aksine, sınıf etiketleri ve nitelikler arasındaki ilişkinin doğrusal olmadığı durumunu da işleyebilir. Polinom çekirdeği, RBF çekirdeğinden daha fazla model seçiminin karmaşıklığını etkileyen hiperparametreye ve daha az sayısal zorluğa sahiptir (Hsu vd., 2003: 4).

RBF çekirdek fonksiyonun matematiksel ifadesi,

$$K(x, x') = \exp(-\gamma \|x - x'\|^2)$$

$$y = \frac{1}{2\sigma^2}$$

olarak gösterilmektedir. Denklemde yer alan x ve x' RBF çekirdeğinin iki örneğini ve σ ise serbest parametreyi simgelemektedir. (Çetin Taş ve Müngen, 2021: 384).

SVM-POLY durumu, polinom fonksiyon çekirdeğine dayanır. Formu,

$$K(x, y) = [x^T y + \theta]^p$$

şeklinde verilmektedir. Burada p , polinomun derecesidir ve θ , değerlerini genellikle tamsayı uzayından alan serbest bir parametredir. Ancak Hessian matrisinin sıfır olmasını engellediği için $\theta=1$ tercih edilir. RBF'de olduğu gibi, serbest bir C parametresi tanımlanır. (Vafeiadis vd., 2018: 87) SVM-polinom çekirdeğinin formülü ise

$$K(x_i, x_j) = (\gamma x_i^T \cdot x_j + r)^d, \gamma > 0$$

şeklinde gösterilmektedir. (Mehdizadeh vd., 2017: 107).

BIST 100 endeksinin yön tahmininde makine öğrenme algoritmalarının performansını değerlendirmek üzere doğruluk oranı (ACC), F1-skoru (F1) ve Matthew korelasyon katsayısı (MCC) kullanılmıştır. Analiz bulguları çapraz geçerlilik yaklaşımı kullanılarak eğitim ve test verileri üzerinden değerlendirilmiştir. Araştırma verilerinde eğitim ve test kümeleri sırasıyla %70-%30, %80-%20 ve %90-%10 şeklinde üç dönem için ayrıştırılmıştır. Bu şekilde BIST 100 endeksinin yön tahmininde kısa, orta ve uzun dönem tahmin sonuçları değerlendirilmiştir.

Makine öğrenme algoritmalarının parametreleri, eğitim verileri üzerinden 10 katmanlı çapraz geçerlilik yaklaşımı üzerinden seçilmiştir. Eğitim ve test verileri ile analiz sonuçları 10 kez tekrarlanarak, seçilen parametrelere sahip modellerden hareketle ACC, F1 ve MCC değerleri elde edilmiştir.

Makine öğrenme uygulamalarında R programı kullanılmıştır (R Core Team, 2022). Analiz bulguları R programında yer alan psych Revelle (2022), caret Kuhn (2022) ve mlr Bischl ve diğ. (2016) paketleri üzerinden elde edilmiştir.

3. Bulgular

Araştırmada yer alan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Araştırma Verilerine Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Ort	SS	Min	Maks
BIST100	737.10	500.22	88.42	3179.99
S&P 500	1934.33	978.11	735.09	4766.18
CAC40	4541.00	1006.91	2618.46	7153.03
FTSE100	6034.05	1050.69	3567.40	7748.76
NIKKEI225	15980.06	5959.66	7568.42	29452.66
DAX	8519.93	3522.23	2423.87	15884.86
SHANGAICOMP	2646.88	887.11	1060.74	5954.77
ONSUSD	1141.54	466.51	317.80	1975.89
USDTRY	3.38	3.35	1.16	18.50
VIX	19.73	8.42	9.51	59.89
REPO	15.94	11.09	4.10	58.97

Not: Ort: Aritmetik ortalama, SS: Standart sapma, Min: Minimum değer, Maks: Maksimum değer

Tablo 2'de araştırmada bağımlı ve bağımsız değişken olarak kullanılan finansal verilerin tanımlayıcı istatistikleri verilmiştir. Tüm borsa verileri ve kur fiyatlamaları için ortalama, standart sapma, minimum ve maksimum değerleri hesaplanmıştır.

Tablo 3'te BIST 100 endeksinin yön tahmini için kullanılan dokuz farklı algoritma için seçilen düzenleme parametre değerleri verilmiştir.

Tablo 3. Makine Öğrenme Algoritmalarının Düzenleme Parametreleri

Algoritma	Parametreler
LR	-
LDA	-
NB	çekirdek=(var,yok), düzeltme parametresi=(0.1,0.2,0.3,0.4,0.5), fl=(0.1,0.2,0.3,0.4,0.5)
RF	mtry=(1,2,3,4,5,6,7,8,9,10)
KNN	k=(1,3,5,7,9)
CART	cp=(0.01,0.02,0.03,0.04,0.05,0.06,0.07,0.08,0.09,1)
NNET	wdec=c(0.001,0.002, 0.003, 0.004, 0.005, 0.006, 0.007, 0.008, 0.009, 0.010), nöron sayısı=c(2,3,4,5,6,7,8)
SVM-RBF	sigma=(0.01,0.02,.0.03,0.04,0.05), C=(0.25,0.50,0.75,1,1.25,1.50,1.75,2)
SVM-POLY	derece=(1,2), ölçek=(0.01,0.02,.0.03,0.04,0.05), C=(0.25,0.50,0.75,1,1.25,1.50,1.75,2)

Not:wdec: Ağırlık azaltımı, **mtry:** Deneme sayısı, **fl:** Laplace düzeltmesi, **cp:** Karmaşıklık parametresi, **Not:** NNET için tek katman kullanılmıştır.

Tabloya bakıldığında bu düzenleme parametreleri arasından 10 katlı çapraz geçerlilik tekniği ile en uygun değerler, doğruluk oranını (ACC) en iyi yapacak şekilde seçilmiştir.

Tablo 4. Eğitim Verilerine Ait Performans Ölçütlerinin İstatistiksel Bulguları

Algoritma	Uzun dönem (%70-%30)			Orta dönem %80-%20			Kısa dönem %90-%10		
	ACC	F1	MCC	ACC	F1	MCC	ACC	F1	MCC
LR	0.67	0.74	0.31	0.70	0.76	0.37	0.69	0.76	0.35
LDA	0.68	0.75	0.33	0.71	0.77	0.38	0.69	0.76	0.35
NB	0.65	0.72	0.27	0.70	0.75	0.38	0.66	0.71	0.29
RF	1	1	1	1	1	1	1	1	1
KNN	0.77	0.82	0.52	0.74	0.79	0.44	0.67	0.74	0.31
CART	0.69	0.77	0.36	0.71	0.79	0.39	0.60	0.75	0.04
NNET	0.94	0.95	0.87	0.92	0.94	0.84	0.87	0.90	0.73
SVM-RBF	0.62	0.76	0.12	0.64	0.77	0.17	0.61	0.75	0.08
SVM-POLY	0.63	0.47	0.17	0.62	0.59	0.16	0.60	0.82	0.09

Tablo 4'te makine öğrenme algoritmalarının eğitim verilerine yönelik performans ölçütü sonuçları gösterilmektedir. Eğitim verilerinde her üç dönem için de BIST 100 endeksinin yön tahmininde ACC, F1 ve MCC açısından en başarılı yöntem RF olarak görülmektedir.

Tablo 5. Test Verilerine Ait Performans Ölçütlerinin İstatistiksel Bulguları

Algoritma	Uzun dönem (%70-%30)			Orta dönem %80-%20			Kısa dönem %90-%10		
	ACC	F1	MCC	ACC	F1	MCC	ACC	F1	MCC
LR	0.66	0.77	0.22	0.65	0.77	0.16	0.63	0.69	0.24
LDA	0.66	0.77	0.22	0.65	0.77	0.16	0.63	0.69	0.24
NB	0.38	0.02	-0.01	0.44	0.25	0.11	0.30	0.03	-0.19
RF	0.47	0.31	0.12	0.39	0.11	-0.01	0.30	0.00	-0.24
KNN	0.62	0.71	0.17	0.45	0.28	0.00	0.52	0.54	0.14
CART	0.41	0.13	0.07	0.46	0.28	0.11	0.64	0.73	0.01
NNET	0.54	0.50	0.07	0.61	0.71	0.10	0.60	0.64	0.18
SVM-RBF	0.62	0.77	0.00	0.63	0.77	0.00	0.67	0.80	0.00
SVM-POLY	0.52	0.47	0.13	0.54	0.59	0.03	0.71	0.82	0.23

Tablo 5'te makine öğrenme algoritmalarının test verilerine yönelik performans ölçütü sonuçları yer almaktadır. Test verileri incelendiğinde, uzun ve orta dönem BIST 100 endeksinin yön tahmininde ACC, F1 ve MCC açısından LR ve LDA algoritmalarının genel anlamda en başarılı sonuçlar ürettiği görülmektedir. Kısa dönemli BIST 100 endeksinin yön tahmininde ise SVM-POLY sonuçları, ACC ve F1 açısından diğer algoritmalara kıyasla daha başarılıdır. Ancak MCC açısından yine LR ve LDA teknikleri kısa dönemde de en başarılı performansa sahip yöntemler olarak göze çarpmaktadır.

Genel olarak test verileri incelendiğinde ele alınan değişkenler yardımıyla BIST 100 endeksinin orta ve uzun vadede yönünü tahmin etmede en başarılı olan algoritmaların lojistik regresyon analizi ve lineer diskriminant analizi olduğu görülmüştür. Bu analizlerin yanı sıra doğruluk oranının ve F1-skorunun da başarılı algoritmalar olduğu gözlenmiştir. Sonuç olarak kısa, orta ve uzun dönemde lojistik regresyon analizi ve lineer diskriminant analizi algoritmalarının başarı performanslarının diğer algoritmalarından yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bu bulgular, lojistik regresyon analizinin ve lineer diskriminant analizinin BIST 100 endeksinin orta ve uzun vadede yönünü tahmin etmede başarılı algoritmalar olarak tanımlayan önceki çalışmalarla da tutarlıdır (Lu, 2010; Aser ve Firuzan, 2022). Örneğin, Lu (2010) veri madenciliği, çıkarım ve tahmin de dâhil olmak üzere istatistiksel öğrenmenin unsurlarını tartışmakta ve lojistik regresyon analizi ile doğrusal diskriminant analizinin çeşitli uygulamalardaki etkinliğini vurgulamaktadır. Ayrıca, Bouwmeester ve diğerleri (2013) kümelenmiş veriler için tahmin modelleri üzerine karşılaştırmalı bir çalışma yürütmüş ve rastgele kesmeli lojistik regresyon gibi rastgele etkili regresyon modellerinin standart regresyon modellerinden daha başarılı sonuçlar verdiğini ortaya koymuştur. Bu durum regresyon tekniklerine dayanan LR ve LDA algoritmalarının BIST 100 endeks yönü için doğru tahminler sağlayabileceği fikrini desteklemektedir. Genel olarak, bu çalışmalardan elde edilen kanıtlar lojistik regresyon analizi ve lineer diskriminant analizinin kısa, orta ve uzun vadede BIST 100 endeksinin yönünü tahmin etmek için en başarılı algoritmalar olduğunu göstermektedir. Bu algoritmalar çeşitli çalışmalarda yüksek doğruluk, F1-skoru ve MCC göstererek BIST 100 endeksinin yönünü tahmin etmek için güvenilir seçenekler haline gelmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Menkul kıymet borsaları mevcut finansal sistemin en önemli bileşenleri arasında yer almaktadır. Birçok yatırımcı takip ettikleri hisse senetlerinin açılış-kapanış-en yüksek-en düşük fiyatlarını ve işlem hacimlerini sürekli olarak tahmin etmeye çalışmaktadır. (Hu vd., 2018: 188) Borsa endeksinin yönü, fiyat endeksinin hareketini veya borsa endeksinin gelecekteki dalgalanma eğilimini ifade etmektedir. Yönü tahmin etmek bir yatırımcının bir finansal enstrümanı alma veya satma kararını büyük ölçüde etkilemektedir. Menkul kıymet borsası endeksi eğilimlerinin doğru tahmini, yatırımcıların borsada kâr elde etme fırsatlarına yardımcı olmaktadır. Bu nedenle, borsa endeks eğilimlerinin tahmin edilmesi yatırımcılar için son derece avantajlı olacaktır. (Qiu ve Song, 2016: 1) Bu çalışmanın amacı borsa endekslerinin artış ve azalışlarını tahmin eden makine öğrenmesi algoritmalarının karşılaştırılmasıdır.

Çalışmada Ocak 2002-Eylül 2002 tarihleri arası aylık BIST 100, S&P 500, CAC40, FTSE10, NIKKEI225DAX, SHANGAICOMP, ONSUSD, USDTRY, VIX ve REPO değişkenlerinin 1. ve 2. gecikmeli değerleri alınmıştır. BIST 100 endeksinin yön tahmini için dokuz adet makine öğrenme yöntemi kullanılmıştır. Bunlar; Lojistik Regresyon Analizi, Lineer Diskriminant Analizi, Naive Bayes Algoritması, Rasgele Orman Algoritması, K-En Yakın Komşu Algoritması, Sınıflandırma ve Regresyon Ağacı Algoritması, Yapay Sinir Ağları, Gauss Çekirdek Fonksiyonu ile Destek Vektör Makineleri ve Polinomiyal Çekirdek Fonksiyonu ile Destek Vektör Makineleri yöntemleridir. BIST 100 endeksinin yön tahmininde makine öğrenme algoritmalarının performansını değerlendirmek üzere doğruluk oranı (ACC), F1-skoru (F1) ve Matthew korelasyon katsayısı (MCC) kullanılmıştır.

Test verilerinin performans ölçümlerinin istatistiksel sonuçları incelendiğinde uzun dönemde LR ve LDA aynı başarı düzeyiyle birinci sırada yer almıştır. Orta vade de aynı algoritmik modellerin başarı düzeylerinin yüksek olduğu görülmektedir. Uzun ve orta vadede LR ve LDA modelleri en başarılı modellerken, kısa dönemde ise SVM-POLY modelinin performansının diğer modellerden fazla olduğu görülmektedir. Genel olarak bakıldığında LR ve LDA modellerinin BIST 100 endeksinin yön tahmininde öne çıktığı, bu algoritmaları SVM-POLY ve SVM-RBF modellerinin izlediği ve lineer yöntemlerin daha başarılı tahmin sonuçları ürettiği söylenebilir. Kısa dönemli yatırım yapmayı planlayanların SVM-POLY algoritmasını, orta ve uzun dönem için BIST 100 yatırımcılarının ise LR ve LDA algoritmalarını dikkate almaları başarı düzeyleri üzerinde etkili olacaktır. RF algoritması eğitim verisinde yüksek, test verisinde ise düşük değerli sonuçlar verdiği için aşırı uyum (overfitting) sorununa yol açmaktadır.

Genel olarak, makine öğrenme yöntemlerinin BIST 100 endeksi yönünün tahmininde kullanılabileceğini ifade etmek mümkündür. Bu sonuçlara göre yatırımcıların ve menkul kıymet borsasında faaliyet gösteren işletmelerin borsa endeksi yönünü belirlemek için makine öğrenmesi modellerini kullanmaları başarı düzeylerini artıracaktır. Gelecekte yapılması planlanan çalışmalar için daha fazla parametre kullanılması mümkündür. Hisse senedi fiyatlarının hükümet politikaları, şirket performansı, yatırımcıların ilgisi vb. birçok faktöre bağlı olduğu iyi bilinmektedir. Bu hususlardan herhangi biriyle ilgili çıkan bir haber, hisse senedi fiyatlarını doğrudan etkilemektedir. Bu haberler 'iyi', 'çok iyi', 'kötü' veya 'daha kötü' olarak kategorize edilerek analize dahil edilebilir.

Kaynakça

- Abu-Mostafa, Y. S. ve Atiya, A. F. (1996). Introduction to Financial Forecasting, *Applied Intelligence*, 6(3), 205-213. <https://doi.org/10.1007/BF00126626>
- Akbilgic, O., Bozdoğan, H. ve Balaban, M. E. (2014), A novel Hybrid RBF Neural Networks Model as a Forecaster, *Statistics and Computing*, 24(3), 365-375. <https://doi.org/10.1007/s11222-013-9375-7>
- Aksoy, B. (2021). Pay Senedi Fiyat Yönünün Makine Öğrenmesi Yöntemleri ile Tahmini: Borsa İstanbul Örneği, *Business and Economics Research Journal*, 12(1), 89-110. <http://dx.doi.org/10.20409/berj.2021.312>
- AltınYavuz, A. ve Yavuz, H. S. (2021). Denetimli Makine Öğrenme Yöntemleri ile Yüzey Su Kalitesinin Sınıflandırılması. *Biyoloji Bilimleri Araştırma Dergisi*, 14(2), 142-155.
- Aser, D. and Firuzan, E. (2022). Improving forecast accuracy using combined forecasts with regard to structural breaks and arch innovations. *Ekoist Journal of Econometrics and Statistics*, 37, 1-25. <https://doi.org/10.26650/ekoist.2022.37.1183809>
- Atsalakis, G. S., & Valavanis, K. P. (2009). Surveying Stock Market Forecasting Techniques – Part II: Soft Computing Methods. *Expert Systems with Applications*, 36(3, Part 2), 5932-5941. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.eswa.2008.07.006>
- Bholoa, A., Kenny, S. D. ve Smith, R. (2007). A New Approach to Potential Fitting Using Neural Networks. *Nuclear Instruments and Methods in Physics Research Section B: Beam Interactions with Materials and Atoms*, 255(1), 1-7. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.nimb.2006.11.040>
- Biau, G., & Scornet, E. (2016). A Random Forest Guided Tour. *TEST*, 25(2), 197-227. <https://doi.org/10.1007/s11749-016-0481-7>
- Bouwmeester, W., Twisk, J., Kappen, T., Klei, W., Moons, K., & Vergouwe, Y. (2013). Prediction models for clustered data: comparison of a random intercept and standard regression model. *BMC Medical Research Methodology*, 13(1). <https://doi.org/10.1186/1471-2288-13-19>
- Boyacioglu, M. A., ve Avci, D. (2010). An Adaptive Network-Based Fuzzy Inference System (ANFIS) For The Prediction of Stock Market Return: The case of the Istanbul Stock Exchange. *Expert Systems with Applications*, 37(12), 7908-7912. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.eswa.2010.04.045>

- Chang, L.-Y., ve Wang, H.-W. (2006). Analysis of Traffic Injury Severity: An Application of Non-Parametric Classification Tree Techniques. *Accident Analysis & Prevention*, 38(5), 1019-1027. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.aap.2006.04.009>
- Çetin Taş, İ., ve Müngen, A. A. (2021). Yapay Sinir Ağları ve Destek Vektör Makineleri Yöntemleri İle Bölgesel Trafik Yoğunluk Tahmini. *Adıyaman Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 8(15), 378-390. <https://doi.org/10.54365/adyumbd.971461>
- Demirel, A. C., ve Hazar, A. (2021). Borsa Endekslerinin Birbirleriyle Etkileşimi ve Endeks Yönünün Tahmini: BİST100 Üzerine Bir Uygulama. *Ekonomi ve Finansal Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 1-8.
- Filiz, E., Akoğul, S., ve Karaboğa, H. A. (2021). Büyük Dünya Endeksleri Kullanılarak BIST-100 Endeksi Değişim Yönünün Makine Öğrenmesi Algoritmaları ile Sınıflandırılması. *Bitlis Eren Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 10(2), 432-441. <https://doi.org/10.17798/bitlisfen.889007>
- Gao, H. S., Guo, A. L., Yu, X. D., ve Li, C. C. (2008, 12-14 Oct. 2008). RBF-SVM and its Application on Network Security Risk Evaluation. 2008 4th International Conference on Wireless Communications, Networking and Mobile Computing, <https://doi.org/10.1109/WiCom.2008.1110>
- Gershenfeld, N. A. (1999). *The Nature of Mathematical Modeling*. Cambridge University Press.
- Gopi, A. P., Jyothi, R. N. S., Narayana, V. L., ve Sandeep, K. S. (2020). Classification of Tweets Data Based on Polarity Using Improved RBF Kernel of SVM. *International Journal of Information Technology*. <https://doi.org/10.1007/s41870-019-00409-4>
- Goy, G., Gezer, C., ve Gungor, V. C. (2019, 11-15 Sept. 2019). Credit Card Fraud Detection with Machine Learning Methods. 2019 4th International Conference on Computer Science and Engineering (UBMK), <https://doi.org/10.1109/UBMK.2019.8906995>
- Guresen, E., Kayakutlu, G., ve Daim, T. U. (2011). Using artificial Neural Network Models in Stock Market Index Prediction. *Expert Systems with Applications*, 38(8), 10389-10397. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2011.02.068>
- Han, J., Kamber, M., ve Pei, J. (2012). 8 - Classification: Basic Concepts. In J. Han, M. Kamber, ve J. Pei (Eds.), *Data Mining (Third Edition)* (pp. 327-391). Morgan Kaufmann.
- Hill, T., Marquez, L., O'Connor, M., ve Remus, W. (1994). Artificial Neural Network Models for Forecasting And Decision Making. *International Journal of Forecasting*, 10(1), 5-15. [https://doi.org/https://doi.org/10.1016/0169-2070\(94\)90045-0](https://doi.org/https://doi.org/10.1016/0169-2070(94)90045-0)
- Hsu, C.-W., Chang, C.-C., ve Lin, C.-J. (2003). A Practical Guide to Support Vector Classification. In: Taipei, Taiwan.
- Hu, H., Tang, L., Zhang, S., ve Wang, H. (2018). Predicting the Direction of Stock Markets Using Optimized Neural Networks With Google Trends. *Neurocomputing*, 285, 188-195. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.neucom.2018.01.038>
- Jabeur, S. B., Mefteh-Wali, S., ve Viviani, J.-L. (2021). Forecasting Gold Price With The XGBoost Algorithm and SHAP Interaction Values. *Annals of Operations Research*. <https://doi.org/10.1007/s10479-021-04187-w>
- Kara, İ., ve Ecer, F. (2018). BIST Endeks Hareket Yönünün Tahmininde Sınıflandırma Yöntemlerinin Performanslarının Karşılaştırılması. *ASOS Journal*, 6(83), 514-524. <http://dx.doi.org/10.16992/ASOS.14460>
- Kara, Y., Acar Boyacioglu, M., ve Baykan, Ö. K. (2011). Predicting Direction of Stock Price Index Movement Using Artificial Neural Networks And Support Vector Machines: The Sample of the Istanbul Stock Exchange. *Expert Systems with Applications*, 38(5), 5311-5319. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.eswa.2010.10.027>
- Kaynar, O., Tuna, M. F., Görmez, Y., Ve Deveci, M. A. (2017). Makine Öğrenmesi Yöntemleriyle Müşteri Kaybı Analizi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18(1), 1-14.
- Khashei, M., ve Bijari, M. (2010). An Artificial Neural Network (p,d,q) Model for Timeseries Forecasting. *Expert Systems with Applications*, 37(1), 479-489. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2009.05.044>
- Kleinbaum, D. G., ve Klein, M. (2010). Introduction to Logistic Regression. In D. G. Kleinbaum ve M. Klein (Eds.), *Logistic Regression: A Self-Learning Text* (pp. 1-39). Springer New York. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-1742-3_1
- Koç Ustalı, N., Tosun, N., ve Tosun, Ö. (2021). Makine Öğrenmesi Teknikleri ile Hisse Senedi Fiyat Tahmini. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16(1), 1-16. <https://doi.org/10.17153/oguuiibf.636017>

- Kumar, D. A., ve Murugan, S. (2013, 21-22 Feb. 2013). Performance Analysis of Indian Stock Market Index Using Neural Network Time Series Model. 2013 International Conference on Pattern Recognition, Informatics and Mobile Engineering, <https://doi.org/10.1109/ICPRIME.2013.6496450>
- Kumar, M., ve Thenmozhi, M. (2006). Forecasting Stock Index Movement: A Comparison of Support Vector Machines and Random Forest. Indian institute of capital markets 9th capital markets conference paper,
- Küçük, H., Tepe, C., ve İ, E. (2013, 24-26 April 2013). Classification of EMG Signals by k-Nearest Neighbor Algorithm and Support Vector Machine Methods. 2013 21st Signal Processing and Communications Applications Conference (SIU), <https://doi.org/10.1109/SIU.2013.6531240>
- Larose, D. T., ve Larose, C. D. (2014). Decision Trees. In *Discovering Knowledge in Data* (pp. 165-186). <https://doi.org/https://doi.org/10.1002/9781118874059.ch8>
- Liu, Y., Wang, Y., ve Zhang, J. (2012). New Machine Learning Algorithm: Random Forest. Information Computing and Applications, Berlin, Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-642-34062-8_32
- Lu, Z. (2010). The elements of statistical learning: data mining, inference, and prediction. *Journal of the Royal Statistical Society Series a (Statistics in Society)*, 173(3), 693-694. https://doi.org/10.1111/j.1467-985x.2010.00646_6.x
- Malkoçoğlu, A. B. V., ve Malkoçoğlu, Ş. U. (2020). Comparative Performance Analysis of Random Forest and Logistic Regression Algorithms. 2020 5th International Conference on Computer Science and Engineering (UBMK), <https://doi.org/10.1109/UBMK50275.2020.9219478>
- Mehdizadeh, S., Behmanesh, J., ve Khalili, K. (2017). Using MARS, SVM, GEP and Empirical Equations for Estimation of Monthly Mean Reference Evapotranspiration. *Computers and Electronics in Agriculture*, 139, 103-114. <https://doi.org/10.1016/j.compag.2017.05.002>
- Minasny, B., ve McBratney, A. B. (2002). The Neuro-m Method for Fitting Neural Network Parametric Pedotransfer Functions. *Soil Science Society of America Journal*, 66(2), 352-361. <https://doi.org/10.2136/sssaj2002.3520>
- Nasseri, A. A., Tucker, A., ve de Cesare, S. (2015). Quantifying StockTwits Semantic Terms' Trading Behavior in Financial Markets: An Effective Application of Decision Tree Algorithms. *Expert Systems with Applications*, 42(23), 9192-9210. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2015.08.008>
- Pabuçcu, H. (2019). Borsa Endeksi Hareketlerinin Tahmini: Trend Belirleyici Veri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22(1), 246-256. <https://doi.org/10.29249/selcuksbmyd.487862>
- Paiva, F. D., Cardoso, R. T. N., Hanaoka, G. P., ve Duarte, W. M. (2019). Decision-making for Financial Trading: A Fusion Approach of Machine Learning and Portfolio Selection. *Expert Systems with Applications*, 115, 635-655. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2018.08.003>
- Sarı, S. S., ve Saka Iğın, K. (2022). BIST-100 Endeks Hareketlerinin BRICS Endeksleri Aracılığıyla Tahmin Edilmesi: Yapay Sinir Ağları Uygulaması. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1), 350-366. <https://doi.org/10.11616/asbi.1096346>
- Schonlau, M., ve Zou, R. Y. (2020). The Random Forest Algorithm for Statistical Learning. *The Stata Journal*, 20(1), 3-29. <https://doi.org/10.1177/1536867x20909688>
- Sheta, A. F., Ahmed, S. E. M., ve Faris, H. (2015). A Comparison Between Regression, Artificial Neural Networks and Support Vector Machines for Predicting Stock Market Index. *International Journal of Advanced Research in Artificial Intelligence*, 4(7), 55-63. <https://dx.doi.org/10.14569/IJARAI.2015.040710>
- Şahan, S., Polat, K., Kodaz, H., ve Güneş, S. (2007). A New Hybrid Method Based on Fuzzy-Artificial Immune System and K-Nn Algorithm for Breast Cancer Diagnosis. *Computers in Biology and Medicine*, 37(3), 415-423. <https://doi.org/10.1016/j.compbiomed.2006.05.003>
- Tan, T. Z., Quek, C., ve Ng, G. S. (2007). Biological Brain-Inspired Genetic Complementary Learning for Stock Market and Bank Failure Prediction. *Computational Intelligence*, 23(2), 236-261. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/j.1467-8640.2007.00303.x>
- Vafeiadis, T., Dimitriou, N., Ioannidis, D., Wotherspoon, T., Tinker, G., ve Tzovaras, D. (2018). A Framework for Inspection of Dies Attachment on PCB Utilizing Machine Learning Techniques. *Journal of Management Analytics*, 5(2), 81-94. <https://doi.org/10.1080/23270012.2018.1434425>

- Wu, X., Kumar, V., Ross Quinlan, J., Ghosh, J., Yang, Q., Motoda, H., McLachlan, G. J., Ng, A., Liu, B., Yu, P. S., Zhou, Z.-H., Steinbach, M., Hand, D. J., ve Steinberg, D. (2008). Top 10 algorithms in Data Mining. *Knowledge and Information Systems*, 14(1), 1-37. <https://doi.org/10.1007/s10115-007-0114-2>
- Zhou, Z.-H. (2021). Linear Models. In Z.-H. Zhou (Ed.), *Machine Learning* (pp. 57-77). Springer Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-15-1967-3_3
- Zhu, X., Wang, H., Xu, L., ve Li, H. (2008). Predicting Stock Index Increments By Neural Networks: The Role of Trading Volume Under Different Horizons. *Expert Systems with Applications*, 34(4), 3043-3054. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2007.06.023>

Extended Abstract

Aim and Scope

Various approaches have been established to accurately predict the direction of the values of securities. In this context, stock market forecasting is both an interesting and challenging research topic. The biggest challenge facing speculators, investors and businesses is to accurately predict price movements in financial and commodity markets. The difficult aspect of forecasting the return of a stock market index is linking past data with the future. This linkage is generally addressed by two research areas in the literature. The first one is an econometric model. These models include models such as linear regression, AR, ARMA, ARCH and GARCH. The key point in applying these models depends on the assumptions that a financial series must fulfill in order to guarantee the quality and reliability of the results. The second is machine learning. These artificial intelligence-based models include artificial neural networks, genetic algorithms, fuzzy logic, support vector machines, the random forest method, and particle swarm optimization. This study aims to predict the direction of the BIST 100 index using machine learning methods with monthly data for the period between 01:2002-09:2022. For this purpose, firstly, BIST 100 index values are taken, and a two-group dependent variable is created as "1" for the cases where there is an increase compared to the previous month and "0" for the cases where there is a decrease. Following Akbilgic et al. (2014), the 1st and 2nd lagged values of BIST 100, S&P 500, CAC40, FTSE10, NIKKEI225, DAX, SHANGAICOMP, ONSUSD, USDTRY, VIX and REPO are taken as independent variables.

Methods

A total of nine different machine learning methods which are Logistic Regression Analysis (LR), Linear Discriminant Analysis (LDA), Naive Bayes Algorithm (NB), Random Forests Algorithm (RF), K-Nearest Neighborhood Algorithm (KNN), Classification and Regression Trees Algorithm (CART), Artificial Neural Networks (ANNET), Support Vector Machines with Radial Basis Function (SVM-RBF), and Support Vector Machines with Polynomial Kernel Function (SVM-POLY) were used. In this study, more machine learning methods (nine different methods) were used than in previous studies in the literature and finally, it was revealed which method is the more successful forecasting method for BIST 100 index.

Findings

It is seen that LR and LDA algorithms generally produce the most successful results in terms of ACC, F1 and MCC in the long- and medium-term BIST 100 index direction prediction. In the short-term BIST 100 index direction prediction, SVM-POLY results are more successful than other algorithms in terms of ACC and F1. However, in terms of MCC, LR and LDA techniques stand out as the methods with the best performance in the short term. In general, when the test data are analyzed, it is seen that logistic regression analysis and linear discriminant analysis are the most successful algorithms in predicting the direction of the BIST 100 index in the medium and long term with the help of the variables considered. In addition to these analyses, the accuracy rate and F1-score were also found to be successful algorithms. As a result, it is concluded that the performance of logistic regression analysis and linear discriminant analysis algorithms is higher than that of other algorithms in the short, medium and long term.

Conclusion

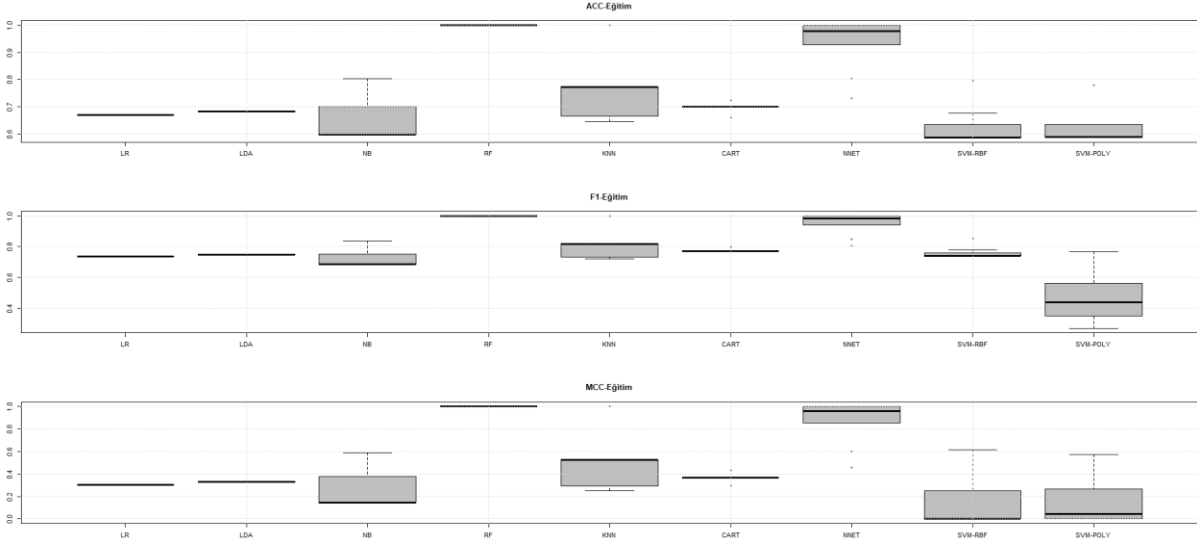
When the statistical results of the performance measurements of the test data are analyzed, LR and LDA rank first in the long run with the same success level. In the medium term, it is seen that the same algorithmic models have high success levels. While LR and LDA models are the most successful models in the long and medium term, the SVM-POLY model outperforms the other models in the short term. In general, it can be said that LR and LDA models stand out in the direction prediction of the BIST 100 index, followed by SVM-POLY and SVM-RBF models, and linear methods produce more successful prediction results. Short-term investors should consider the SVM-POLY algorithm, while medium and long-term BIST 100 investors should consider the LR and LDA algorithms. Since the RF algorithm gives good results on the training data and bad results on the test data, it leads to the problem of overfitting. In general, it is possible to state that machine learning methods can be used to predict the direction of the BIST 100 index.

According to these results, the use of machine learning models to determine the direction of the stock market index by investors, policymakers, and businesses operating on the stock exchange will increase their level of success. For future studies, it is possible to use more parameters with high correlation. It is well known that stock prices depend on many factors, such as government policies, company performance, investor interest, etc. News about any of these issues directly affects stock prices. This news can be categorized as “good”, “very good”, “bad” or “worse” and included in the analysis. Such a semi-supervised system would allow systems to be more robust and forecasts to be more accurate.

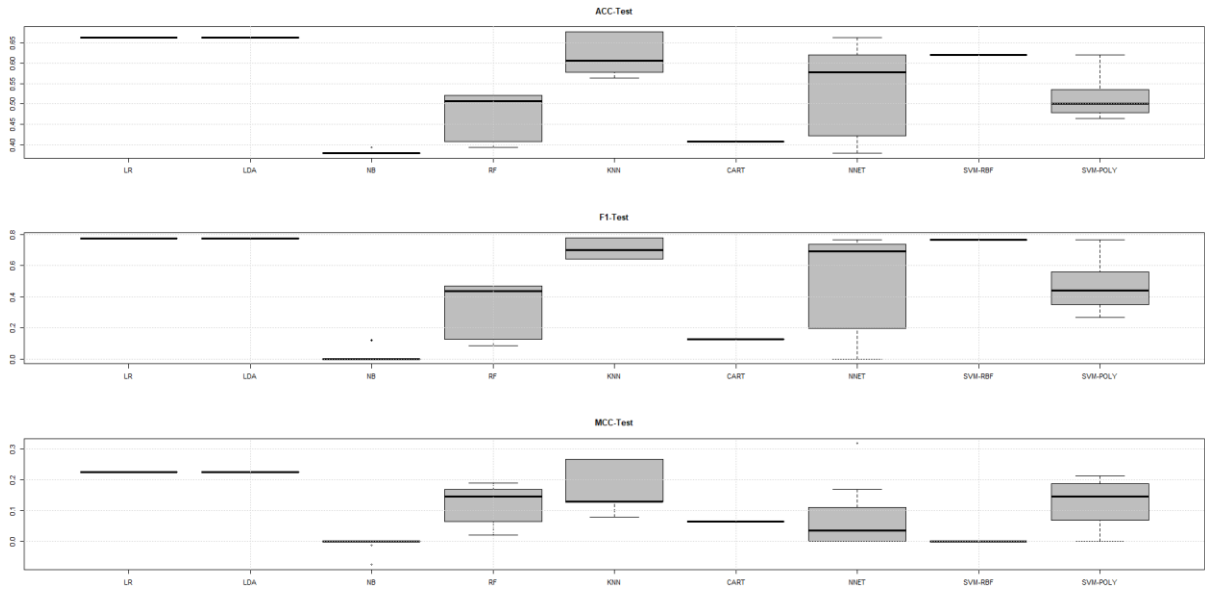
EK:

EK 1. Performans Ölçütleri Grafikleri

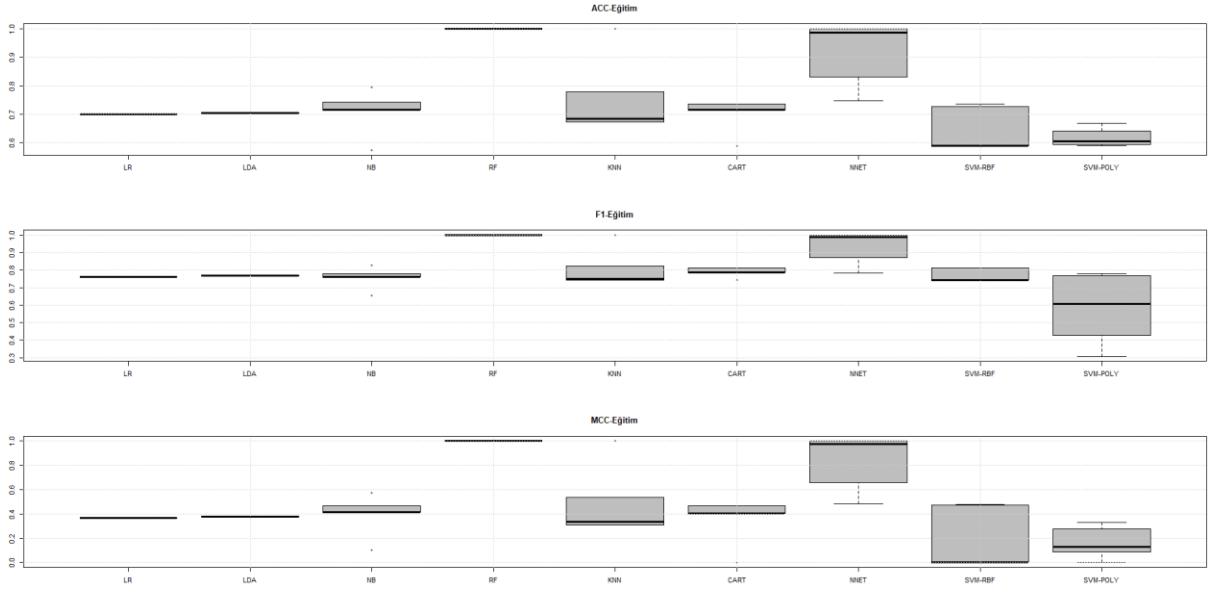
Şekil 1-6 arasında 10 tekrar için uzun dönem (%70-%30), orta dönem (%80-%20) ve kısa dönem (%90-%10) eğitim ve test verilerine dair performans ölçütleri sonuçlarının kutu grafikleri gösterilmektedir.

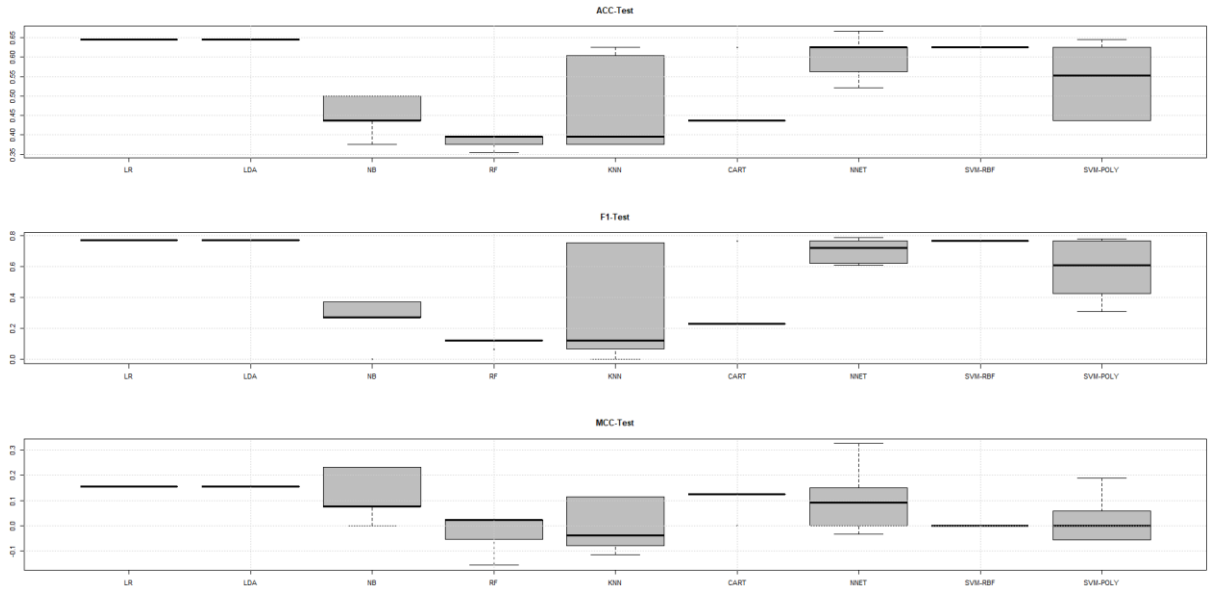
Şekil 1. Uzun Dönem Eğitim Verilerine Ait Performans Ölçütlerinin Grafikselle Sonuçları (%70-%30)

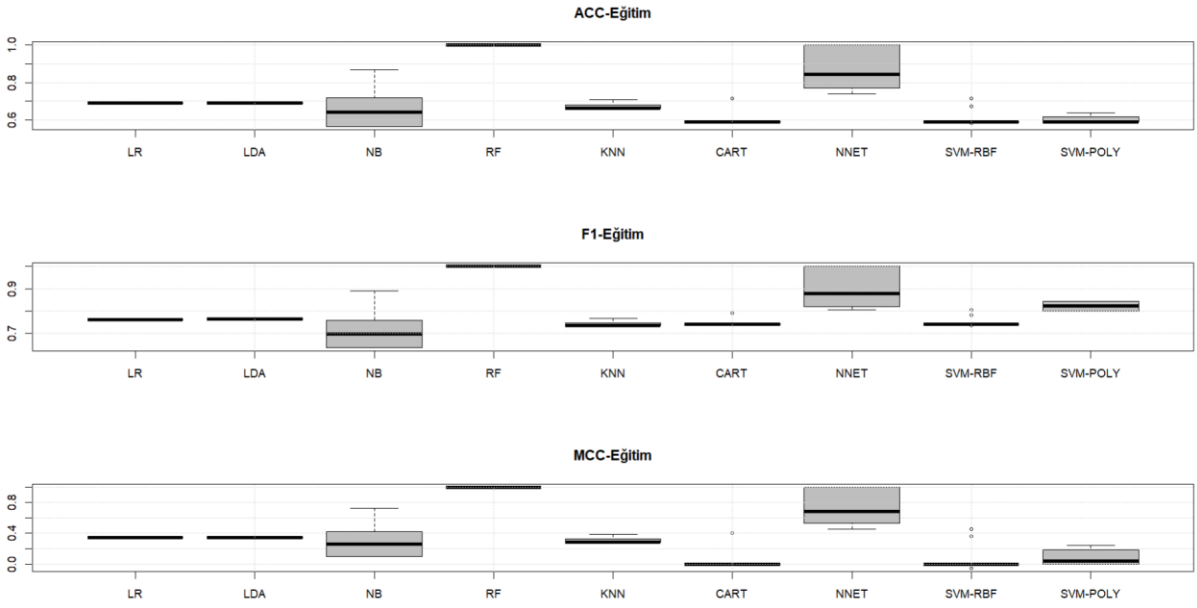
Şekil 2. Uzun Dönem Test Verilerine Ait Performans Ölçütlerinin Grafikselle Sonuçları (%70-%30)

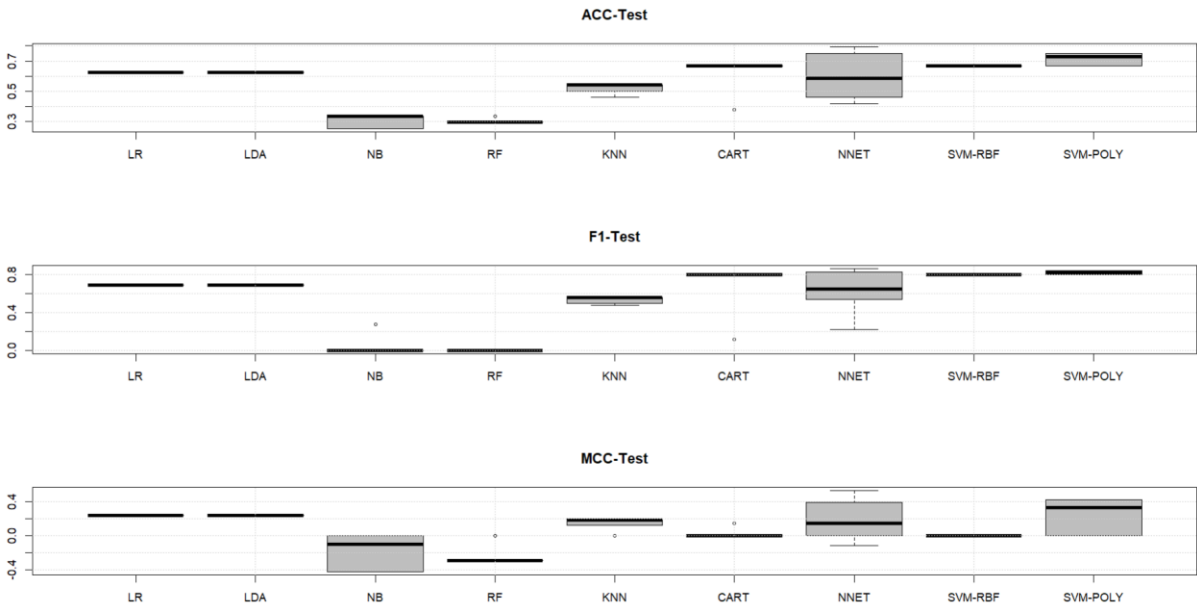
Şekil 3. Orta Dönem Eğitim Verilerine Ait Performans Ölçütlerinin Grafikselle Sonuçları (%80-%20)

Şekil 4. Orta Dönem Test Verilerine Ait Performans Ölçütlerinin Grafikselle Sonuçları (%80-%20)

Şekil 5. Kısa Dönem Eğitim Verilerine Ait Performans Ölçütlerinin Grafikselle Sonuçları (%90-%10)

Şekil 6. Kısa Dönem Test Verilerine Ait Performans Ölçütlerinin Grafikselle Sonuçları (%90-%10)

Entegrasyon Sürecinde Göçmen Aile Yapısında Yaşanan Değişimler: Batman'daki Suriyeliler Örneği

Changes in the Immigrant Family Structure During the Integration Process: The Case of Syrians in Batman

Muzaffer Bimay¹, Erdal Çetin²

Öz

Bu makale, göç sonrası entegrasyon sürecinde göçmen aile yapısında meydana gelen değişimleri Batman'da ikamet eden Suriyeli sığınmacılar üzerinden ortaya koymayı amaçlamıştır. Özellikle göçmen ailelerin göç öncesi sosyo-kültürel davranışlarını sürdürüp sürdürmediklerini ve yeni topluma aidiyet duyup duymadıklarını yeni bir aile inşası sürecindeki değişme üzerinden incelemiştir. Çalışma nitel araştırma yöntemlerinde kullanılan odak grup görüşme ve derinlemesine bireysel görüşme şeklinde gerçekleştirilmiştir. Bunun için Batman'da yaşayan ve rastgele seçilen aileler ile derinlemesine görüşmeler sağlanmıştır. Böylece ailelerin göç öncesi ve sonrasında aile yapısı ve çevre ile olan dinamik etkileşimine yer verilmiş ve Suriye'den Türkiye'ye gelen göçmen aile üyelerinin mekânsal uyumları, kimlik ve aidiyet oluşum süreçleri, geleneksel ve dinsel davranış örüntülerini içeren sosyo-ekonomik ve kültürel entegrasyonun mekan kaynaklı meydana getirdiği değişimler araştırılmıştır. Elde edilen bulgulardan hareketle göçmen ailelerde eski ile yeni arasında yabancılaşma, kültürel çatışma, cinsiyet ayrımcılığı, zorunlu değişimlerin yaşandığı yeni kalıplara dayanan aile ilişkilerinin ortaya çıktığı, aile yapılarının göçmenlerin göç ettikleri yerdeki sosyo-ekonomik ve kültürel etkilerin yanı sıra kendi ülkelerinden getirdikleri kültürel anlamlar ve sosyal uygulamalarla yeniden şekillendiği tespit edilmiştir. Göç sonrası ailenin yeniden inşasında kadınlar ve gençlerin etkisinin tartışılmaz olduğu ve bu süreçte toplumsal yapının tüm unsurları arasındaki etkileşime dayanarak göç öncesi ve sonrası tüm sosyo-kültürel davranış kalıplarının sentezlendiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Göç, Entegrasyon, Aile Yapısı, Suriyeliler, Batman

Abstract

This article aims to reveal the changes in the migrant family structure during the post-migration integration process through the Syrian asylum seeker residing in Batman. In particular, it examined whether immigrant families continued their socio-cultural behaviors before migration and whether they felt a sense of belonging to the new society through the change in the process of building a new family. The study was carried out in the form of focus group interviews and in-depth individual interviews, which are used in qualitative research methods. For this, in-depth interviews were conducted with randomly selected families living in Batman. Thus, the dynamic interaction of families with the family structure and the environment before and after the migration was included and the spatial adaptation of the immigrant family members from Syria, the processes of identity and belonging formation, and the spatial-based changes of socio-economic and cultural integration including traditional and religious behavior patterns were examined. Based on the findings, family relations based on new patterns of alienation, cultural conflict, gender discrimination, forced changes among the immigrant families between the old and the new, family structures, the socio-economic and cultural effects of the immigrants in the place they migrated, as well as the cultural meanings and social meanings they brought from their own countries were observed. It has been determined that the impact of women and young people in the reconstruction of the family after migration is indisputable, and in this process, all socio-cultural behavior patterns before and after migration are synthesized based on the interaction between all elements of the social structure.

Keywords: International Migration, Integration, Family Structure, Syrians, Batman

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL Codes: F22, K37, R23

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Çalışmanın araştırma kısmı Batman Üniversitesi Etik Kurulundan 03.03.2023 tarih ve 2023 / 2 sayılı Kararı ile alınan izin doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Submitted: 27 / 06 / 2023

Accepted: 17 / 08 / 2023

¹ Doç. Dr., Batman Üniversitesi, Batman, Türkiye, muzafferbimay@gmail.com, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-6742-2852>

² Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi, Batman, Türkiye, erdal.cetin@batman.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0003-4258-123X>

Giriş

Toplumların sosyo-ekonomik ve kültürel yapılarını oluşturan, etkileyen ve değiştiren en önemli sosyal olaylardan biri olan göç olgusu, mekân ve zaman boyutunu da içeren uzun soluklu bir süreci kapsamaktadır. Göçler; iyi ekonomik ve sosyal olanaklar elde etmek için gönüllü yapılabileceği gibi savaş, terör ve şiddet olayları ve doğal afetler gibi zorunlu nedenlerle de gerçekleşebilmektedir (Bimay, 2020a: 50). Dünyada ve Türkiye’de son yıllarda zorunlu nedenlerle göç etme eğilimi giderek artmakta ve özellikle son 20 yılda yaşanan göçlerle birlikte iki katına çıktığı görülmektedir (Boruszak-Kiziukiewicz ve Kmita, 2020: 2). İklim değişikliklerinden kaynaklanan çevresel sorunlar, ekonomik krizlerin yol açtığı gelir dağılımı adaletsizliği, uluslararası enerji kaynaklarının paylaşım mücadelesi ve bunun sonucunda ortaya çıkan savaş ve çatışmalar nedeniyle gelecekte de göçlerin artarak devam edeceği belirtilmektedir (Bimay, 2021:87).

Göçler, genellikle kitlesel veya gruplar halinde aile üyelerinin birlikte gerçekleştirdiği yer değiştirmelerdir (Fix, Zimmermann ve Passel, 2001: 7). Bu türden göçlerin miktarı ve kalış süresinin öngörülememesi, göçmenlerin vardıkları ülkelerde başta barınma, dil sorunu, sağlık, eğitim, iş olmak üzere sosyo-ekonomik, siyasal ve kültürel etkileşimi içeren çok kapsamlı bir entegrasyon sürecini zorunlu kılmaktadır (Ager ve Strang, 2004; Fielden, 2008). Ancak göçmen aile yapıları, göç edilen ülkelerin mevzuat yapısı, sosyal, ekonomik ve siyasal koşulları bu süreci zorlaştırmakta ve beraberinde birçok soruna yol açmaktadır (Chambers, 1986). Göçle birlikte sarsıcı bir deneyim riski taşıyan ailelerde çocuk, genç, kadın, erkek, yetişkin ve yaşlı demeden tüm bireylerin bu süreçten farklı açılardan ve farklı düzeylerde etkilenmeleri, yeni bir aile inşası sürecini gerektirmektedir. Bu inşa sürecinde göçmenler, doğdukları kültür ile yerleştikleri kültür arasında sürekli gidip gelmekte ve iki kültür arasında bir denge sağlama ve bunlardan birini seçme baskısı ile karşılaşmaktadır (Cheah, Leung ve Zhou, 2013). Dolayısıyla göç öncesine göre aile bireyleri arasındaki ilişkiler, bireylerin konumları, ilişki kalıpları bu yeni süreçte farklılaşmaktadır. Özellikle aile üyelerinin yanlarında getirdikleri kültürel semboller, örüntüler, aile değerleri ve normların yeni olanaklarla karşılaşmasında çatışma, baskılanma ve kabullenme ortaya çıkabilmektedir. Bu bakımdan bu makalede, göç sonrası yeni aile inşasında birçok unsurun etkili olduğu, ancak bunların göçmen ailede nasıl bir değişime yol açtığı ve bu değişimin aile bireyleri arasında farklı olmasının arkasında yatan nedenlerin ne olduğu konusunda incelemeler yapılmaktadır.

Buradan hareketle ele alınan çalışmanın amacı, son 13 yılda Batman kentine göç eden Suriyeli sığınmacı ailelerin kente entegrasyon sürecinde yaşadıkları değişimleri, kültürel ve sosyal etkileşimleri ve bunların nedenlerini yeni aile inşası sürecinde aile üyeleri bağlamında ele almaktır. Araştırmanın yapıldığı tarihler itibarıyla geçici koruma kapsamında Türkiye’de 3.419.328, Batman’da ise 12.254 kayıtlı Suriyeli sığınmacı bulunmaktadır (Göç İdaresi Başkanlığı [GİB], 2023). Bu rakam, sadece Batman’da yaklaşık 3000 ailenin olduğunu göstermektedir. Göçlerin başladığı ilk dönemlerde geçici olarak görülen, ancak savaşın uzamasıyla birlikte göç edilen ülkelerde kalıcı hale gelen sığınmacı göçüyle ilgili birçok araştırma yapılmıştır. Apak (2014), Akdeniz (2014), Erdoğan (2015), Harunoğulları (2016), Bulut, Kayagil ve Karpuz (2016), Yıldırım, İslamoğlu ve İyem (2017), Duğan ve Gürbüz (2018), Aslan ve Güngör (2019) ve Bimay (2020-a)’ın Suriyelilerin entegrasyonuna ilişkin yapılan çalışmalar bunlardan bazılarıdır. Ancak bu süre zarfında ailelerdeki değişimleri ele alan akademik çalışmaların sayısı yok denecek kadar az olması bu çalışmanın yapılmasını teşvik etmiştir. Özellikle Batman kenti özelinde göçmen ailelerindeki değişimi ele alan daha fazla saha araştırmasına ihtiyaç duyulması, bu araştırmanın temel motivasyonunu oluşturmuştur. Esasen tarihsel olarak, göç araştırmaları aileye ve onun göç hareketlerindeki rolüne çok az ilgi göstermiştir (Waters ve Yeuh, 2023: 2). Dolayısıyla bu çalışmanın kapsam ve evreni açısından alanındaki ilk çalışmalardan biri olması hasebiyle, çalışma sonucunda elde edilen veriler ışığında yapılacak öngörülerle literatüre önemli katkılar sunması hedeflenmiştir. Batman kent merkezinde bulunan Suriyeli sığınmacıları kapsayan çalışmanın örneklemi Suriyeli aileler oluşturması ve bu ailelerdeki değişimi ele alması günümüzde sıklıkla politika malzemesi yapılan sığınmacıların geri gönderilmesi meselesine de önemli katkı sağlayacaktır. Bu çerçevede ele alınan çalışmanın ilk bölümünde göç, aile ve toplumsal değişim ilişkisi incelenmiştir. Daha sonra araştırma bulguları yapılan tartışma ile analiz edilmiştir. En sonunda sonuç kısmında elde edilen veriler bağlamında çalışma kısaca yorumlanarak tamamlanmıştır.

1. Göç, Aile ve Toplumsal Değişme

Toplumlar dinamik ve sürekli değişim gösteren yapılardır. Bu yapıların işleyişini sürdürmesine yardım eden en alt kurum ise ailedir. Aile; üyeleri kan, evlilik, anlaşma veya evlat edinmeyle birbirine bağlı bir ilişki sürdüren, üreme ve toplum üyelerinin bakımı için birincil sorumluluğu paylaşan bir grup insanın oluşturduğu kurumdur (Schaefer, 2009). Bu kurum sosyo-ekonomik ve kültürel farklılıklara bağlı olarak çekirdek ve geniş aile şeklinde zamanla çeşitli türlere ayrılmıştır. Özellikle 19. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan sanayileşme ve kentleşmeye bağlı olarak artan eğitim olanakları ve gelişen seküler yaşam tarzının da etkisiyle çekirdek aile tipi daha çok görünür hale gelmiştir.

Toplumdaki ilk sosyalleşme aracı olan aile, çocuğun toplumla bütünleşmesini sağlayan işlevler gereği temel normları, değerleri, tutum ve davranışları aktarmayı sağlamaktadır (Bayhan, 2020: 355). Ailenin işlevleri ise ekonomik ihtiyaçları

karşılama, çocukların eğitimini üstlenmek ve planlamak, çocuklara statü sağlamak, din eğitimi vermek, boş zamanlarda etkinlikler gerçekleştirmek, aile üyelerinin birbirini koruması ve karşılıklı sevgi ortamı yaratmak olarak sıralanabilir (Ogburn, 1938: 139). Ancak her toplumda aynı olmasa bile göç vb. sosyal olaylar nedeniyle aile yaşamında ve ailenin işlevlerinde sosyo-ekonomik ve kültürel koşullara bağlı olarak değişimler meydana gelmekte ve bu durum buldukları yeni toplumsal yapıyı önemli ölçüde etkilemektedir (Clark, Glick ve Bures, 2009: 856). Özellikle göç olayı, her yaş ve cinsiyetten aile bireyini etkileyen travmatik bir süreci içermektedir. Bireylerin önceden edindikleri toplumsal değerler sistemini sarstığı gibi, mevcut kurumsal davranışları ve değerleri de yeniden belirlemekte veya şekillendirmektedir (Jabbar ve Zaza, 2014:1515).

Esasında aile üyeleri, yaşamın her aşamasında önemli şekillerde birbirine bağlıdır ve bu ilişkiler yaşamları boyunca bireyler için önemli bir sosyal bağlantı ve sosyal etki kaynağıdır (Umberson, Crosnoe ve Reczek, 2010). Araştırmalarda göç sonrası yeniden bir yaşam inşası sürecinde, göçmen ailelerin göç öncesi aile deneyimlerinden, normlarından ve kültürel kalıplarından yararlanmaya devam ettikleri ve eski kimlik ve aidiyetlerin özellikle dil ve din gibi kültürel kodlar bağlamında değişimi engellediği görülmektedir (Foner, 1997; Poli, 2012). Ancak göçmenlerin karşılaştıkları yeni koşullarda yeni inanç, değer ve kültürel simgenin yanı sıra yeni davranış kalıpları edindikleri de ortaya çıkmaktadır. Göç edilen yerde olumsuz karşılaşma gibi farklı tutum ve davranışların yanı sıra dil ve kimlik gibi değerlerde önemli değişiklikler gözlemlenebilmektedir (Miao, Costigan ve MacDonald, 2018). Özellikle farklı dil konuşmak zorunda kalan aile bireyleri arasındaki bağların yavaş yavaş ortadan kalktığı, ailenin bütünleştirici etkisinin kaybolduğu ve bu durumun yabancılaşmaya yol açtığı belirtilmektedir (Chambers, 2005:40, 102). Bazı eski inançlar ve sosyal kurumlar, görünüşte bozulmamış olarak devam ederken, yeni çevrede biçim ve işlev olarak sadece üstü kapalı da olsa değişebilmektedir (Foner, 1997:966). Etno-dinsel ve etno-milliyetçilik algılarına bağlı olarak ortaya çıkan bu değişimler (Gümüş, 1997: 244) göç edilen yerdeki toplumsal yapıda gereksinimlerin karşılaşma derecesi, aile bireylerinin eğitim düzeyi ve bilgi birikimi ve bunun göç edilen yerde yeni statü edinmelerine yol açması, göç edilen toplum bireylerinin refah ve gelecek beklentileri, menşei oldukları toplumla olan aidiyet duyguları şeklinde açıklanmaktadır (Fichter, 1990).

Göç sonrasında aileler için menşei oldukları kültürün tatmin edici özelliği ne kadar etkiliyse yeni sürece uyum ve aidiyet daha fazla zorlaşabilmektedir (Bimay, 2020a: 355). Egemen gruplar, göçmen kültürlerin ilkel, durağan, gerici ve tehdit olarak gördükleri için göçmenler, kendi oluşturdukları mahallelerde "güvensiz" ortamın "ikincil" olma hissi ile kendi kültürleri etrafında cemaatleşmeye giderek toplumsal farkındalık yaratmalarına yol açmaktadır. Bu sebeple göçmen aileler tarihleri ve gelenekleriyle göç sürecindeki güncel durum dinamikleriyle bir bağ kurabildiği ölçüde yaşama şansına sahip olabilmektedir. Tam tersine durağan ve çevreye uyum sağlamada yetersiz olan kültürlerin yaşama şansı azalmakta ve ayrımcı, sömürücü, ayrıştırıcı çatışmalara neden olmaktadır (Castles ve Miller, 2008: 53-54).

Genellikle göçmen aileler, göç etme sürecinde kabul ettirme ve dışlanma dikotomisiyle (ikilemiyle) karşı karşıya kalmaktadırlar. Bazı durumlarda yerli halk ile yabancılaşma, çatışma ve sonunda uyumsuzluk gibi toplumsal sorunlar da yaşanabilmektedir. Başlangıçta aile üyeleri, göç ettiği bölgedeki halklarla kültür ve tarihi bir geçmiş paylaşırsa da genellikle birkaç kuşak sürebilen bir dönem için kendini farklı, kısmen dışlanmış marjinal biri olarak hissetmektedirler (Bimay, 2019:84). Çünkü dışlanmayla göçmen ailesi çeşitli neden ve gerekçelerle daha büyük ve etkili toplumsal ilişkiler sistemine dâhil edilmemekte, tersine yok sayılmakta ya da çeşitli engel veya fiziki araçlarla uzak tutulmaya çalışılmaktadır (Dedeoğlu ve Gökmen, 2011). Kuşkusuz, her farklı coğrafya ve toplumda değişik dışlanma türleri bulunmaktadır. Dışlanma zamanla beraberinde içselleştirmeyi getirebilmektedir. Bununla aileler sorunlarla baş etmelerinde mantıksal ve duygusal açıklamalar ortaya koyarak uyum sağlama çabası içine girmektedirler (Lazarus ve Folkman, 1984). Bu noktada entegrasyon stratejilerini etno-kültürel ve geniş toplum açısından açıklayan Berry (1997 ve 2001), göç edenlerin bu yeni durumda "kültürleşme" sürecine girdiklerini ve göç edenlerin asimilasyon (assimilation), ayrılma (separation), bütünleşme (integration) ve marjinalite (marginalism) gibi dört seçenikle karşı karşıya kalabileceğini belirtmektedir. Aile bireyleri kültürel kimliğini korumaya devam ettirmeyip göç ettikleri yerin egemen kültürünü benimseyerek ve onun gibi olma arzusu içine girerek yeni bir yaşam tarzı benimsediklerinde "asimilasyon"; bireylerin özgün kültürlerini korumaya değer verdikleri ve aynı zamanda başkalarıyla etkileşim kurmaktan kaçınmak istediğinde ise "ayrılma"; hem diğer gruplarla günlük etkileşimde bulunmak hem de kendi orijinal kültürünün korunmasına ilgi duyulması halinde "entegrasyon" ve son olarak, kültürel korumaya (genellikle zorla uygulanan kültürel kayıplar sebebiyle) ve toplumsal değerlerle (çoğunlukla dışlanma veya ayrımcılık sebepleri nedeniyle) ilişki kurma konusunda az ilgi olması durumunda "marjinalleşme" ortaya çıkmaktadır (Bimay, 2020b: 1934). Bu durumda aile bireyleri kendilerini ne kendi öz kültürel gruplarıyla ne de göç ettikleri yerdeki egemen kültürle özdeşleştirmektedir.

Ev sahibi toplum ile göçmen arasındaki karşılıklı uyum sürecini ifade eden entegrasyon, göçmenlerin hem birey hem de grup olarak toplumun bir parçası kabul edilmesini sağlamaktadır. Göç süreci bireylerin önceden sahip oldukları bütün toplumsal değerler sistemini sarstığı gibi, mevcut kurumsal davranışları ve değerleri de yeniden belirlemekte veya şekillendirmektedir (Jabbar ve Zaza, 2014:1515). Göç sürecinde yaşanan fiziksel yer değiştirme olayının yanı sıra maddi ve manevi tüm değerler de göç edilen yerlere taşındığı için hem göç alan hem de göç veren yerlerde sosyo-ekonomik ve kültürel değişimler yaşanabilmektedir. Bu süreçte kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve engelli bireyler daha fazla etkilenmekte ve

devlet, aile, akraba, din, mezhep, kültür gibi ataerkil değerler sisteminin taşıyıcısı ve yeniden üreticisi yapılar olarak karşı karşıya gelmektedirler. Çocuklar ve gençler değişim sürecini hızla yaşarken, ebeveynler ise daha temkinli ve direnerek yaşamaktadırlar (Levi Strauss, 2012). Ayrıca ebeveynler, sadece kendi kültürlenmeleri ile ilgili zorluklarla karşılaşmakla kalmazlar, aynı zamanda yeni kültüre uyum sürecinde çocukları için özel bir rol oynamak zorunda kalabilmektedirler (Boruszak-Kiziukiewicz ve Kmita, 2020:2). Benzer şekilde ebeveynlerdeki değişime bağlı olarak geniş aile yapısından çekirdek aile yapısına geçişin hızlandığı, ailenin parçalanması karşısında karar vermede kadının rolünün arttığı, artan gelirin kadınların gösterişçi tüketim kalıpları benimsemesine neden olduğu belirtilmektedir (Abadan-Unat, 2002:178).

Entegrasyon sürecinde biyolojik, psikolojik ve toplumsal değişimin en hassas evresinde bulunan genç bireylerde çok boyutlu sorunlarla karşılaşabilmektedir. Özellikle göç edilen topluma cinsiyet, aile yapısı, sosyal tabaka, eğitim, yaşanan yer, meslek, din, dil, etnisite ve tüketim alışkanlıkları bakımından "aidiyet" hissedip hissetmediği entegrasyon sürecini önemli ölçüde etkilemektedir. Benzer şekilde çocuklarda yeterli beslenme ve eğitime ulaşamayanların gündelik ilişkilerde daha kırılabilir hale geldikleri hem menşei hem de vardıkları ülkeler için risk barındırdıkları belirtilmektedir (Öz, 2022: 564). Özellikle kız çocuklarının psikolojik açıdan sıkıntılar çektiği, kendi ailelerine de bu sorunları anlatamadıkları, erken yaşta evlilikler yaptıkları ve sonrasında boşanmalar yaşandığı ve onları yönlendirecek kimse olmadığı için de sorunların büyüdüğü belirtilmektedir (UNICEF, 2014). Böylece ebeveynlerle çocuklar arasındaki iletişim kopmakta ve kontrol edilemez bir hal almaktadır. Vasıfsız ve denetimsiz iş alanlarında çalışmak zorunda kalan bu çocuklar aileleri ve çevresi için birer tehdit unsuru haline gelmekte ve "öteki" algısıyla birlikte bulunduğu çevrede aidiyet duygusu yaşayabilmektedir.

Öte yandan son on yıllarda bazı göç teorisyenlerinin iddia ettiği gibi ulus devletlerde entegrasyon için tek çıkar yolun asimilasyon veya kültürleşme olmadığı, ulusötesicilik (transnationalism) ile göçmenlerin menşei ülke kültürünü hedef ülke kültürüyle beraber sürdürme imkanı olduğunu belirtilmektedir (Portes, Guarnizo ve Landolt,1999). Küreselleşme ve bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelere bağlı olarak menşei ve hedef ülke arasında hızlanan bilgi akışı sayesinde iki ülke içinde yaşananları yakından takip edebilme ve taraflarla ilişki kurabilmeyi ifade eden ulusötesicilik (transnationalism), özellikle aile göçlerinde kültürel kopuşun zor olduğu süreçlerde iki ülke deneyimlerini yaşama imkânı bulan bir süreci esas almaktadır. Ulusötesi göçmenler kendi sosyo-ekonomik, kültürel ve politik çıkar ve aktivitelerini sürdürmek için iki ya da daha fazla ülke arasında gidip gelmektedir. Aile bireyleri bir taraftan göç etmeden önceki belirli homojen ve sıradanlaşmış kuşaktan kuşağa aktarılan norm ve davranışları sürdürmeye çalışırken, öte taraftan göç sonrasında aile bireylerinin sürekli bir arayış içine girmek zorunda kaldığı yeni toplumsal yapıda değişimin özelliği de farklılaştığı görülmektedir. Böylece hedef ülkeye entegre olurlarken aynı zamanda köken ülkeyle olan bağları koruma eğilimi ortaya çıkmaktadır (Bartram, Monforte ve Poros, 2017:301-302). Elbette ulusötesiciliğin bu sosyal ve ekonomik faydalarının yanında zamanla ulusal kimliği parçalamaya yönelik olumsuz etkileri de düşünülebilir. Ancak bu tartışmaya açık yorumların ötesinde ulusötesicilik, ekonomik ve kültürel faydalar sağlamanın yanı sıra, toplumların bir bütün olarak güvenlik ve istikrarını sağlamak açısından önemlidir.

2. Hukuki Statüleri Açısından Suriyeli Göçmenler

2010 yılında birçok Ortadoğu ve Afrika ülkesinde başlayan ve "Arap Baharı" olarak adlandırılan halk ayaklanmaları sonucu Suriye'de iç çatışmalar yaşanmış ve 10 milyondan fazla insan yerinden olmuştur. Başta sınırdaki komşu ülkelere olmak üzere dünyanın dört bir tarafına yönelen göçmenlerden en çok etkilenen ülke ise Türkiye olmuştur. 10 yıldan fazladır 4 milyona yakın Suriyeliye ev sahipliği yapan Türkiye, kabul, entegrasyon ve vatandaşlığı içeren bir dizi uygulamayı hayata geçirmiş ve peyderpey mevzuatını değiştirmek zorunda kalmıştır. Göç edenlerin genellikle kadın, çocuk ve yaşlılardan oluşan ailelerin olması entegrasyon sürecini zorlaştırmış ve uluslararası statü sorununu gündeme getirmiştir.

Bilindiği gibi Türkiye'de ve dünyada göç edenlere yönelik farklı tanım, uygulama ve statüler hayata geçirilmiştir. Dünyada "göçmen" kavramı; bir ülkede bulunan yabancıların tümü olarak ifade edilirken Türk hukuk sisteminde daha "muhafazakâr" bir tanım kullanılmaya çalışılmıştır. Türk hukukunda 1934 yılında çıkarılan 2510 sayılı İskan Kanunu'nda yer alan ve 2006 yılında 5543 sayılı İskan Kanunu'nu ile yeniden düzenlenen ve "muhacir" olarak adlandırılan göçmen kavramı "Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olup, yerleşmek amacıyla tek başına veya toplu halde Türkiye'ye gelip bu Kanun gereğince kabul olunanlardır." şeklinde tanımlanmıştır. Ancak Türkiye 1980'lerden sonra yüzleştiği uluslararası farklı göçmen profili, 2000'li yıllardan itibaren AB'ye üyelik sürecinin zorunlu kıldığı mevzuat değişiklikleri ve 2011 yılından itibaren Suriye'den yapılan göçlerle birlikte İskan Kanunu dışında ülkeye gelen yabancılara ilişkin dört farklı uygulama hayata geçirmiştir. Bunlardan ilk üçü 1951 Mülteci Sözleşmesinde yer alan "coğrafi kısıtlama" politikasına uygun olarak uluslararası koruma statüsü sağlamaktadır. Dördüncüsü ise 2011 yılında Suriye'den gelen kitlesel göçlere uygulanan ve YUKK (Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu) ile belirlenen "geçici koruma" statüsüdür.

Uluslararası koruma kapsamında belirlenen statülerden ilki "mülteci" statüsüdür. 1951 yılında imzalanan Cenevre Sözleşmesi'nin 1. maddesine uygun olarak 6458 sayılı YUKK'nun 61. maddesi sadece Avrupa Konseyine üye ülkelerden gelenleri içeren düzenleme şu şekildedir:

“Avrupa ülkelerinde meydana gelen olaylar nedeniyle; ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncelerinden dolayı zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancıya veya bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen vatansız kişiye statü belirleme işlemleri sonrasında mülteci statüsü verilir.”

İkincisi ise YUKK'nun “Şartlı mülteci” başlıklı 62. Maddesidir. Buna göre;

“Avrupa ülkeleri dışında meydana gelen olaylar sebebiyle; ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncelerinden dolayı zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancıya veya bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen vatansız kişiye statü belirleme işlemleri sonrasında şartlı mülteci statüsü verilir. Üçüncü ülkeye yerleştirilinceye kadar, şartlı mültecinin Türkiye’de kalmasına izin verilir.”

şeklinde tanımlamıştır. Mülteci kavramında Avrupa'dan Türkiye'ye ilgili maddede sayılan nedenlerle göç edenler sayılırken; şartlı mülteci de ise başka ülkelere yerleşmek için geçici bir süreliğine Türkiye'de bulunanları kapsamaktadır. Üçüncü kavram ise ikincil koruma veya tamamlayıcı koruma olarak adlandırılan göç biçimidir. YUKK 63. maddesine göre;

“Mülteci veya şartlı mülteci olarak nitelendirilemeyen, ancak menşe ülkesine veya ikamet ülkesine geri gönderildiği takdirde; a) Ölüm cezasına mahkûm olacak veya ölüm cezası infaz edilecek, b) İşkenceye, insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza veya muameleye maruz kalacak, c) Uluslararası veya ülke genelindeki silahlı çatışma durumlarında, ayırım gözetmeyen şiddet hareketleri nedeniyle şahsına yönelik ciddi tehditle karşılaşacak, olması nedeniyle menşe ülkesinin veya ikamet ülkesinin korumasından yararlanamayan veya söz konusu tehdit nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancı ya da vatansız kişiye, statü belirleme işlemleri sonrasında ikincil koruma statüsü verilir.”

denilmektedir. Bu statüde yer alabilmesi için göçmenlerin mülteci ve şartlı mülteci kapsamı içerisinde olmamaları ve bireysel olarak uluslararası hukukta var olan “geri gönderme yasağı” gereği kabul edilmektedir. Genellikle Irak, Afganistan, İran ve diğer ülkelerden gelenlerin dahil edildiği koruma türüdür.

Geçici olarak kabul edilen Suriyelilerin kalıcı olma ihtimallerinin ortaya çıkmasıyla birlikte 2013 yılında çıkarılan YUKK kapsamında Türk mevzuatına giren geçici koruma statüsü, ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye istediği halde geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak Türkiye sınırlarına gelen veya sınırı geçen yabancılara sağlanan bir statüdür. Esasında kitlesel göçlerin başladığı ilk dönemlerde Türkiye, 30/03/2012 tarihinde çıkardığı “Türkiye’ye Toplu Sığınma Amacıyla Gelen Suriye Arap Cumhuriyeti Vatandaşlarının ve Suriye Arap Cumhuriyetinde İkamet Eden Vatansız Kişilerin Kabulüne ve Barındırılmasına İlişkin Yönerge” ile süreci yönetmeye çalışmıştır. Ancak Suriye’de yaşanan insani krizin büyümesi sonucunda sınır bölgelerindeki hareketliliğin artması nedeniyle geçici koruma gibi yeni statüler geliştirilmek zorunda kalmıştır. Mevcut mevzuatta kanuni düzeyde yer almayan geçici koruma rejimi, YUKK'nun 91. maddesine istinaden çıkarılan 13/10/2014 tarihli ve 2014/6883 sayılı Geçici Koruma Yönetmeliği ile oluşturulmuştur. Bununla mülteci olmayan sığınmacıların mültecilerin yararlandıkları birçok haktan yararlandırılması esas alınmıştır. Başta barınma, beslenme, sağlık ve eğitim olmak üzere birçok temel hak ve hizmete bir ölçüye kadar erişim hakkı tanınmaktadır. Suriyeliler dışında bu haklar Suriye’den gelen vatansız Filistinliler için de uygulanmaktadır.

Geçici koruma kapsamında çıkarılan Kanun ve Yönetmelik ile Suriye’den gelenlere yönelik “açık kapı” politikasına devam edilmiş ve “geri göndermeme” ilkesine de uyulmuştur. Ayrıca gelen sığınmacıların entegrasyonu için vatandaşlık hariç sağlık, barınma, istihdam, eğitim ve diğer ihtiyaçları karşılanmıştır. Ayrıca Yönetmelik kapsamında coğrafi sınırlama koşulu kaldırılmadan gelen sığınmacılara “geçici sığınma” hakkı verilerek ve mülteci statüsü edindikten sonra onlara üçüncü ülkelere yerleşme hakkı tanınmıştır (Erdoğan, 2015:317). Bununla birlikte 2021 yılında başkanlığa dönüşen Göç İdaresi Genel Müdürlüğü ve Göç Politikaları Kurulu kurulmuş ve göçün kurumsal yapısı tamamlanmıştır. 2015 yılından itibaren Suriye’den gelen kitlesel göçlere karşı uluslararası kamuoyunun desteğinin zayıflaması üzerine Türkiye mültecilerin Avrupa Birliği’nin sınırlarına akın etmesine izin vermiş ve AB’nin sınırları açmaması üzerine yüzlerce sığınmacı hayatını kaybederken önemli bir bölümü de transit geçiş yapmıştı. Bunun üzerine AB, sığınmacı akışını kontrol etmek ve azaltmak için Türkiye ile işbirliğine giderek Geri Kabul Anlaşmaları yapmıştır. Ayrıca Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine İlişkin Yönetmelik ile Suriyeli sığınmacıların istihdam koşulları iyileştirilmiştir.

Türkiye’nin Suriyeli sığınmacılara yönelik oluşturmaya çalıştığı geçici koruma ve entegrasyon programları, yaşanan ekonomik kriz ve derinleşen işsizlikle birlikte kullanılan dil ve argümanla sığınmacıların varlığını tartışır hale getirmiş ve

geri gönderme politikaları gündeme gelmiştir. Buna rağmen Türk Hükümeti, tüm eksikliklerine rağmen insani ve ahlaki değer yargılarını ön planda tutarak entegrasyon sürecini sürdürmeye çalışmaktadır.

3. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmanın bu kısmında araştırmanın deseni ve veri toplama araçları, örneklem grubu, analiz yöntemi, geçerlik ve güvenilirlik analizi çalışmalarına ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

3.1. Araştırmanın Deseni ve Veri Toplama Araçları

Son 10 yılda Batman kentine göç eden Suriyeli sığınmacı ailelerin kente entegrasyon sürecinde yaşadıkları değişimleri, kültürel ve sosyal etkileşimleri ve bunların nedenlerini ortaya koyabilmek için nitel araştırma yönteminin olgubilimsel (fenomenolojik) deseninde bir araştırma tasarlanmış ve elde edilen veriler betimsel bir analizle açıklanmıştır. Farkında olunan, ancak olgulara derinlemesine bir anlayışla odaklanmayı sağlamak ve örnekleri olduğu gibi aktarmak için bu yöntem seçilmiştir. Böylece olguya ilişkin yaşanmış deneyimlerin ortak anlamını tanımlayarak sonuca gidilmeye çalışılmış ve bununla literatüre önemli katkılar sağlanması da hedeflenmiştir (Creswell, 2013).

Özellikle ailelerin yaşadıkları değişim, bu değişimin dinamikleri ve değişimlerin etkilerinin daha iyi anlaşılması nitel araştırma yöntemini tercih edilmesinde önemli hususlar olmuştur. Derinlemesine bilgilere ulaşmak, farklı görüşleri ortaya koyabilmek ve insanların anlam dünyalarına vakıf olmak için nitel araştırmalarda sık sık kullanılan “görüşme” yöntemlerinden olan odak grup görüşmesi ve derinlemesine bireysel görüşme şeklinde gerçekleştirilmiştir.

3.2.1. Bireysel Görüşmeler

Nitel araştırmalarda bireylerin araştırma konusu ile ilgili görüşlerine başvurmak önem taşımaktadır. Bu anlamda yarı yapılandırılmış görüşme formları ile bireysel görüşmeler tercih edilmiştir. Bireysel görüşmelerde katılımcıların görüşlerini açıklayabilmelerinde ve daha güvenilir bilgiler almada en önemli husus rahat hissedecekleri bir ortam yaratmaktır. Bu durum yarı yapılandırılmış görüşmelerin amacına hizmet etmesini de kolaylaştırmaktadır. Yine özellikle göç eden bireylerin deneyimlerini ve kaygıları anlatabilecek kişiler ile görüşmek güvenilir bilgiler elde etmede önemli bir faktördür. Bu anlamda görüşülen kişinin kendini iyi ifade eden biri olmasının yanında ve araştırmacının görüşülen kişiler doğru ve eşit bir ilişki ve statü farkını yaşamayacağı bir ortam kurması önem taşımaktadır.

Araştırma grubunun içinde, farklı özellikte ve statüde bireylerin yer almasından dolayı görüşme formu esnek ve araştırmanın amacından kopmayacak şekilde hazırlanmıştır. Görüşme formlarında bireye ve ailesine ilişkin bilgilerin yanı sıra Suriye’deki yaşamları ve göç sürecine ilişkin sorular sorulmuştur. Görüşme sürecinin ikinci ve önemli bölümü ise Türkiye’ye göç ettikten sonra yaşadıkları deneyimlere odaklanılmıştır. Bu bölümde bireylerin farklı konulardaki (ekonomi, eğitim, dil, aile içi ilişkiler, sosyal ve kültürel) değişimler üzerinde durulmuştur.

Görüşme sürecinde araştırmacılar katılımcılar ile farklı dillerde görüşmeler gerçekleştirmiştir. Türkçe ifade etmede sorun yaşamayan bireyler ile Türkçe, diğer katılımcılarla da ana dilleri (Kürtçe ve Arapça) ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Anadili Kürtçe olanlar ile görüşmeler araştırmacılar tarafından yapılmıştır. Anadili Arapça olanlar ise ailede Türkçe bilenlerden çeviri desteği alınmıştır.

3.2.2. Odak Grup Görüşmeleri

Bireysel görüşmelerle ortaya çıkması mümkün olmayan görüş ve fikirlerin daha hızlı ve doğal bir ortamda ortaya çıkarmak için ayrıca odak grup görüşmeleri yapılmıştır. Yine grup üyelerinin ortak bir etkileşimle fikir ve anlam üretmesi mümkün olabilmektedir. Bu anlamda araştırma için ayrıca odak grup çalışması yapılmış ve bireysel görüşmelerdeki yarı yapılandırılmış sorular odak grup görüşmelerindeki katılımcılara sorulmuştur.

3.3. Araştırmanın Katılımcı Grubu

Araştırmada katılımcıların belirlenmesinde “kolay ulaşılabilir durum örnekleme” yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem emek, zaman ve parasal açıdan ortaya çıkabilecek ve araştırmanın sonucunu etkileyebilecek olağan sınırlılıklar sahiptir. Ancak örneklemin kolay ulaşılabilir olması bu yöntemin tercih edilmesinde etkili olmuştur (Büyüköztürk vd., 2021). Ailelerin yaşadıkları değişimi ele almak için ailesi ile gelen ve göç sonrasında ailesi ile yaşamaya devam eden bireyler görüşmelere dâhil edilmiştir. Bu kapsamda sekiz Suriyeli ile aile ortamında derinlemesine bireysel görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bireysel görüşme yapılan bireylerin ailenin farklı aktörleri olmasına dikkat edilmiştir. Bir kısmı görüşmeciler ebeveynlerden oluştuğu gibi bir kısmı ailedeki diğer yetişkin bireylerden seçilmiştir. Ayrıca çalışmada herhangi bir eğitim almayan bireyler yanı sıra doktora seviyesinde eğitimi olan bireyler de dâhil edilmiştir. Araştırmacılar Batman Üniversitesi’nde okuyan Suriyeli öğrenciler üzerinden katılımcılara ulaşmış ve iletişime geçilmiştir. Araştırma hakkında bilgi verildikten sonra görüşmeyi kabul eden katılımcılar çalışmaya dâhil edilmiştir.

Araştırmaya dâhil edilen katılımcıların özellikleri Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Bireysel Görüşme Yapılan Katılımcıların Bilgileri

Kod Adı	Cinsiyet	Yaş Grubu	Eğitim	Meslek
Halil	Erkek	20-30	Üniversite	Özel Sektör
Hatice	Kadın	20-30	Üniversite	Öğrenci
Mustafa	Erkek	40-50	İlkokul	İnşaat işçisi
Sedat	Erkek	40-50	İlkokul	İnşaat işçisi
Yusuf	Erkek	30-40	Doktora	STK çalışanı
Abdullah	Erkek	30-40	İlkokul	İnşaat işçisi
Ayşe	Kadın	20-30	Üniversite	Özel sektör
Sultan	Kadın	20-30	Üniversite	Öğrenci

Yine Batman ilinde ikamet eden ve Suriyelilerin toplandıkları ve zaman geçirdikleri kahvehanede dört Suriyeliden oluşan bir odak grup çalışması yapılmıştır. Odak grup görüşmesine katılan katılımcıların özellikleri ise Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Odak Grup Görüşmesi Yapılan Katılımcıların Özellikleri

Kod Adı	Cinsiyet	Yaşı	Eğitim	Meslek
Rıdvan	Erkek	50-60	Okur-yazar	Esnaf
Ahmet	Erkek	30-40	İlkokul	İnşaat işçisi
Diyar	Erkek	30-40	İlkokul	İnşaat işçisi
Kadir	Erkek	40-50	Ortaokul	Serbest

3.4. Veri Analizi, Geçerliliği ve Güvenirliği

Verilerin analizi sürecinde ilk adım ses kayıt cihazı ile kaydedilen görüşmelerin araştırmacılar tarafından yazılı metinler haline getirilmesidir. Daha sonra yazılı görüşme metinleri betimsel analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Betimsel analizde elde edilen verilerin işlemesi süreci dört aşamadan geçmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Birinci aşamada görüşmeler sonucunda bir çerçeve oluşturulmuş ve hangi temalar altında düzenleneceği belirlenmiştir. İkinci aşamada elde edilen metinler okunmuş ve araştırmanın amacına uygun şekilde bölümlere ayrılmıştır. Üçüncü aşamada söz konusu veriler tanımlanmış, alıntılar belirlenmiş ve alt temalara ayrılmıştır. Son aşamada ise alt temalar üst temalarla birleştirilmiş ve açıklamalar ile anlamlandırılmıştır. Verilerin analizi sonucunda dört ana tema oluşturulmuştur. Bunlar; ailede yaşanan sosyo-kültürel değişimler, yeni ekonomik düzen ve gelire uyum, eğitimde ve eğitim kurumuna bakış açısından yaşanan değişimler ve çocuklarda yaşanan hızlı uyumdur.

Nitel araştırmalarda örneklemelerin kabul edilebilir büyüklükte olması, inandırıcılığı ve araştırmacının yetkinliği gibi unsurlar geçerliliği ve güvenirliliğini test etme açısından önemlidir (Creswell, 2013; Krefting, 1991). Bu çalışmada bulgular sunulurken bir kavramın ve/veya düşüncenin kaç defa tekrar ettiği frekanslarla ifade edilerek sıralanmış, katılımcıların görüşleri çarpıcı ve yansız bir şekilde yansıtmak amacıyla da sık sık doğrudan alıntılara yer verilmiş ve görüşülen bireyler kod isimlerle açıklanmıştır.

3.5. Etik Hususlar

Araştırma için öncelikle Batman Üniversitesi Etik Kurulu'ndan (03.03.2023 tarihli toplantı ve 2023/02-12 nolu karar) izin alınmıştır. İzin sürecinden sonra çalışmaya başlanmıştır. Nitel araştırmalarda bilimsel etik ilkelerinden en önemli kısımlarından biri katılımcıların konu ile ilgili bilgilendirilmesi ve görüşme sürecinde haklarına ilişkin farkındalıklarının oluşturulmasıdır. Bu bağlamda katılımcılar ile görüşülmeden önce çalışma hakkında bilgi verilmiş ve istenmediği sorular karşısında cevap vermeme hakkının olduğu söylenmiştir. Görüşmeye başlamadan önce gönüllü onam formu okutulmuş ve imzalatılmıştır. Ayrıca ses kayıtları ile ilgili izin istenmiş ve izin verilen görüşmelerdeki ses kayıtları güvenilir şekilde muhafaza edilmiştir. Yine katılımcıların kimliklerine ilişkin bilgilerin gizli kalınması için her katılımcıya kod isim verilmiş ve yaşları gruplar ile kategorize edilmiştir.

4. Bulgular ve Tartışma

Suriyeli sığınmacıların yaşadıkları değişimleri etkileyen birçok faktör var. Bu faktörlerden biri de sığınmacıların geldikleri ülkede bıraktıkları yaşam koşullarıdır. Tüm ülkelerde ve toplumsal gruplarda olduğu gibi Suriyeliler de kendi içinde sosyal, kültürel ve ekonomik farklılıklar göstermektedir. Bu anlamda tek tip bir Suriyeli sığınmacı profilinden bahsetmek mümkün değildir (İncetahtacı, 2020). Bir kısım sığınmacılar Suriye'deki yaşamlarına olumlu etki eden koşulların ortadan kalkması ile Türkiye'de yaşamada zorluk çekmektedir. Bunun karşısında bazı sığınmacılar için Suriye'de erişemedikleri ve Türkiye'de elde ettikleri olanak ve hizmetlerin artması göç sonrası sürecin bazı konularda olumlu gerçekleşmesine neden olmaktadır. Bu anlamda katılımcıların ailelerinde yaşanan değişimlere dair fikirleri öznel yaşantıları ile ilişkilendirilmek mümkündür. Sonuç olarak niteliğine bakılmaksızın dört tema altında değişimlerin yaşandığı belirlenmiştir. İlk tema, aile içi ilişkiler, kadının konumu, komşuluk, akrabalık vb. sosyo-kültürel değişimler olmuştur. İkinci tema, değişen ekonomik koşullara ve gelire karşı ailelerin uyum gösterme süreci işlenmiştir. Üçüncü temada ailenin tüm bireylerinde eğitim kurumu ve eğitim kurumuna bakış açısında yaşanan değişime; dördüncü temada ise diğer aile üyelerine göre çocuklarda yaşanan hızlı uyuma dikkat çekilmiştir.

4.1. Ailede yaşanan sosyo-kültürel değişimler

İnsanların göç sürecinden etkilenmeleri sadece mekânsal değişimler ile sınırlı kalmamaktadır. Aynı zamanda sosyal yaşamlarını, ilişkilerini kültürlerini, yaşayış biçimlerini gittikleri bölgelere götürmeye çalışmaktadır (Adıgüzel, 2022: 3). Suriyeli sığınmacılar, kültürel farklılıklarının yanında iç savaş deneyimi ile zorunlu göçe tabi olmuş ve yaşadıkları bu deneyimin etkilerini gittikleri ülkelere taşımıştır (Karlı Çalamak ve Erdemir, 2019). Ancak süreç tek taraflı olmamakta ve göç ettikleri bölgelerin özelliklerine uyum gösterip değişim yaşamaktadırlar. Göç sürecinin ilk etapta bireyler üzerinde oluşturduğu etki, kaynak ülkeden kopuş ile hedef ülke arasında yaşadığı aidiyet sorunsalıdır. Geldikleri coğrafyada güçlü bir sosyal destek sistemine sahip olmamaları duygusal, kültürel, sosyal ve zihinsel anlamda özellikle ilk kuşakta görülen pek çok sorunun kaynağı olmaktadır (Adıgüzel, 2022: 155).

Ailelerin yaşadıkları sosyolojik değişimler irdelendiğinde ilk olarak aile içi ilişkilerde yaşanan farklılaşma olduğu dikkat çekmektedir:

“Aile içinde Suriye’ye göre daha tartışmalı geçmektedir. Bunun işsizlik ve maddi olanaklardan kaynaklandığını söyleyebilirim. Hatta tartışmaların dozunun artması bazen farklı sonuçları beraberinde getiriyor. Anne ve babanın son yedi yılda en az 20 yıllık fiziksel ve zihinsel bir değişim yaşadığı neredeyse ve bu duruma aile büyükleri ile gençler tartışmaya ve gençlerin aile büyüklerine karşı saygısızlık yapmalarına kadar gitmektedir.” (Hatice)

Diğer bir katılımcı Halil, göçün aile içine yansımalarını şu şekilde ifade etmiştir:

“Ailede karı-koca ilişkileri; akrabalarından uzak kalmaları, ekonomik sıkıntılar nedeniyle tartışma ve kavgalar artmaya başladı. Anne-babam yaşları genç olmasına rağmen (kadın:41, erkek:46) fiziksel olarak son 10 senede yaşlanmış. Saçları kırılmış ve en az 10 yaş daha yaşlı büyük görünüyor. Özellikle annem (öğretmen) ve babam (fabrikatör) eski işleri ve statüleri şimdiki durumları arasındaki farklar aile içi ilişkileri de olumsuz etkiliyor.” (Halil)

Göçmenler gittikleri ülkedeki toplumla uyum içine girip vatandaşlık alarak kamusal hizmetlerden faydalanmayı birincil amaç olarak görmektedir. Diğer taraftan menşei oldukları toplumun ve kültürün özelliklerini de yaşamak istemekte ve zaman zaman değişime dair bir direnç göstermektedir (Nas, 2018: 91). Suriyeli ailelerin akraba ve komşuluk ilişkilerinde deneyimleri zaman içinde değişimlere uğramıştır. Özellikle misafir ağırlama, komşuluk gibi ilişkilerde değişim yaşadıkları gözlemlenmiştir:

“Suriye’deki komşuluk ilişkileri daha iyi idi. Burada ilişkiler yok. Benim Suriye’deki komşum benim evi koruyabilirdi. Bir yabancı gelseydi gerekirse onu döverdi. Hırsızlıkta bile evimi kollardı. Burası öyle değil. Birbirlerine çok yabancısıdır komşular. Hırsız girse bile umursamaz. Biz de bu şekilde olmaya başladık. Komşular ile ilişkilerimizi daha soğuk.” (Mustafa)

Ayşe, Türkiye’deki aile ilişkilerinde yaşanan değişimi şu şekilde vurgulamıştır:

“Suriye’deki sosyal hayatım komşularım, akraba, arkadaş ve tanıdıklarla doluydu. Ona göre yaşıyorum. Burada yavaş yavaş yalnızlaşıyorum ve bu duruma alışıyorum.” (Ayşe)

Yusuf ise süreç ilerledikçe akrabaları ile iletişimlerinde yaşadıkları değişimlere dikkat çekmektedir. Akrabalarının farklı ülkelere yerleştiğini söyleyen Yusuf’a göre zaman geçtikçe bu fark açılacaktır:

“Türkiye’de akrabalık ilişkilerimiz çok zayıf kalıyor, akrabalar arasında iletişimin kopuk ve bu nedenle sosyal ilişkiler Suriye’dekine göre çok daha kötü diyebilirim ve ben şunu gözlemliyorum: Zaman geçtikçe bu düzelmiyor, giderek ilişkilerimiz daha fazla kopmaya başlıyor.” (Yusuf)

Yaşanan diğer bir değişim ise sığınmacıların ön yargılara göre davranmak zorunda kalmalarıdır. Bazı katılımcılara göre yerlilerin Suriyelilere yönelik tek tip bir yaklaşımı var. Bu yaklaşımlardan dolayı Türkiye’de daha muhafazakâr yaşamak zorunda kaldıklarını, rahat davrandıklarında bu durumun bir sorun olarak önlerine geldiğini ifade etmiştir. Bu anlamda muhafazakârlığın bir dayatmasına maruz kaldıklarını beyan etmişlerdir.

“Kültürel alanda giyim ve kuşamda çeşitli algılar yüzünden daha muhafazakâr takınmak zorunda kalıyoruz. Çünkü Suriyelilere yaygın bir bakış açısı var. Daha gerici gibi görüyorlar. Bundan dolayı biz de dikkat çekmemek için muhafazakâr davranıyoruz. Giyim konusunda kadınların daha çok kapalı giyiniyorlar, bunun nedenin Batmanlıların kendilerine önyargıyla bakmalarından kaynaklanıyor.” (Hatice)

Sultan ise yaşam tarzının yanında aynı şeyleri dini yaşantı için ifade eden diğer bir katılımcı olmuştur.

“Koşullarımız kötü idi ama dini olarak daha açtık. Onu da söyleyeyim. Burada daha fazla dini olarak kapanmak zorunda kaldık.” (Sultan)

Aile içinde belirgin bir şekilde gözlenen bir değişim de kadının aile içindeki konumunda yaşanan gelişmeler olmuştur. Normal şartlarda göç sürecinde dezavantajlı gruplar ve özeldede kadınlar göç sürecinde daha fazla sorun yaşamaktadırlar (Ceo, 2011). Ancak göçün nispeten daha gelişmiş ülkelere doğru olması ve göçün yarattığı sorunların azalması ile kadınların toplumsal yaşamda daha iyi şartlara sahip olması mümkün olabilmektedir (Yılmaz, 2019: 396). Bu durum aynı zamanda hedef ülkenin yaşam koşullarına entegrasyonun da bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Çoğu katılımcı aile içinde kadınların daha fazla güçlendiğine dikkat çekmiştir:

“Aile içi ilişkilerde önceden baba karar veriyordu, şimdi annenin daha etkin olduğunu düşünüyorum. Ancak önemli problemlerde ortak karar alırlar. Babam göçten sonra çok değişti ve davranışlarında ve aile içi ilişkilerde çok temkinli ve çekingen davranıyor.” (Halil)

Göç sürecinden değişimler geçtikçe daha belirgin bir şekilde gerçekleşmektedir. Bu konuda daha önceki göç deneyimleri göç edenlerin alıcı ülkenin toplumsal özelliklerini kazanmaya başladığını göstermektedir (Canatan, 2020: 27). Bu konuda Yusuf yaşadığı değişimi şu şekilde ifade etmiştir:

“Şimdi ben bir karşılaştırma yapmak istiyorum. Benim annemden bahsedeceğim. Mesela annem Suriye’de sadece bulaşık ile uğraşıyordu sanki başka bir rolü yoktu. Babam dışarıdaki işlerle uğraşıyordu. Eve gelince sert bir adam. Ama ben öyle bir hayatı istemiyorum burada. Babamız bizimle ilişkisi çok sertti. Ama ben eşimle daha iyiyim. Ben bulaşık da yıkıyorum. Ev işleri de yapıyorum. Yemek de hazırlıyorum. Bir eşitlik görüyorum ama bunu da sevip tercih ediyorum. Eşim sadece ev işi içi değil. Başka rolleri de olmalı. Dolayısıyla burada istediğim şekilde ailem ile ilişkilerimi geliştiriyorum ama Suriye’de anne babamın yanında olsaydım belki öyle olmazdı. Toplumda başka olacaktı ve bende toplum istediği gibi olurum. Eşim okul okudu. Üniversite bitirdi. O üniversite okurken ben çocuklara bakıyordum. Okusun istiyordum. Destek oluyordum. Bu güzel bir değişimdi.” (Yusuf)

Türkiye’de üniversite okuyan Ayşe, üniversite ile birlikte hem özgüven anlamında hem de hem toplumsal uyum değişimler geçirdiğini belirtmiştir:

“Buraya geldikten sonra üniversiteyi daha rahat okudum. Kendine güven arttı ve sorumluluk duygum daha da arttı. Suriye’de bu kadar rahat olur muydu emin değilim.” (Ayşe)

Kadınların göç sürecinde yaşadıkları deneyimler farklılaşabilmektedir. Normal şartlarda aile göçlerinde genellikle ekonomik durumlara göre şekillenmekte ve kadınlar genelde eşlerinden sonra göç etmektedir (Cooke, 2008; Banerjee, 1981). Ancak Suriye’den gerçekleşen göçün, zorunlu ve iç savaş gibi ağır bir gerekçeye dayanıyor olması hem kadınların daha fazla göç etmesine hem de aile içindeki konumunun yükselmesine neden olduğu söylenebilir. Yine Sevinç, Davran ve Sevinç (2011) tarafından yapılan çalışmada köyden kente yönelik gerçekleşen göçlerde özgürlüğünde kısıtlanmaların olduğu, evin içine hapsedilse de kent yaşamında aile içindeki bağımsızlığın arttığı belirlenmiştir. Aynı durum Suriyeli aile içindeki ilişkilere de yansıtıldığı görülmüştür. Türkiye’ye geldikten sonra kadınların aile içindeki konumlarında bir değişim gözlemlenmiştir. İncetahtacı (2020), Gaziantep’teki Suriyeliler ile ilgili yaptığı çalışmada göç ve mülteciliğin getirdiği ağır koşullara ve ataerkil yapılara rağmen kadınların yeni toplumsal yapıda deneyimledikleri yeni koşul ve temaslar ile yeni bir bilinç oluşturduğunu ve bu durumun başta iş hayatına katılım olmak üzere farklı sorunlarla baş etme stratejilerini geliştirdiğini belirlemiştir.

4.2. Yeni ekonomik düzen ve gelire uyum

İç savaştan kaynaklı olarak yaşanan göçler her ekonomik sınıftan bireylerin göç etmesine neden olabilmektedir. Aynı durum Suriyeli sığınmacılarda da geçerlidir. Ancak farklılıkların yanında savaş koşullarının oluşturduğu göç, ekonomik göçü de beraberinde getirmiştir. Suriyeliler ile ilgili yapılan çalışmalar genel olarak ekonomik koşullarının kötü olduğunu göstermektedir (Koçak ve Çelik, 2018; Sağır ve Aydın, 2020; Sönmez ve Mete, 2015; Yıldız, 2013). Aynı şekilde Suriyeli sığınmacılar ile ilgili verilere bakıldığında istihdamda artış yaşanmakla beraber (Tufaner, 2021) hala genel nüfusun altında olduğu görülmektedir. Suriyeli sığınmacılara yönelik yerli nüfusun algılarında kaynaklı olarak genelde iş piyasasına yoğun katılım gösterdikleri düşünülmektedir. Bu algının altında yatan temel faktör ilk etapta oluşan misafir algısının zaman geçtikçe yabancılar üzerinde kurulan eşitsiz ilişkilerin ve onlara sunulan olanakların lütf çerçevesinde bir ötekileştirme dönüşmesidir (Yarçı, 2018: 206; Erdoğan, Kavukçuer ve Çetinkaya, 2017: 21).

Elde edilen verilerde ekonomik değişimlerin yarattığı etkinin Suriye'deki koşullara göre şekillendiğini göstermektedir. Bu anlamda iki farklı şekilde ele almak mümkündür. Bir kısım katılımcı savaşın kendilerini ekonomik olarak olumsuz etkilediğini ve bu durumun sosyal hayatlarını yansıdığını ifade etmiştir. Suriye'de daha iyi ekonomik koşullarda bulunanlar için süreç daha zorlu geçmiş ancak zaman içinde adapte olmaya çalıştıkları belirlenmiştir:

"İş konusunda babam Suriye'deyken inşaat işlerinde boya işlerinde çalışıyordu. Göç sonrasında da hastalandı ve burada inşaat işlerinde çalışmakta zorlandı. Bu durumda ailede çalışabilecek durumda olanlar iş bulmaya çalıştı. Ailede biz çocuklar çalışmak zorunda kaldık. Bir gelirimiz var ama Suriye'deki ortama göre daha zor durumdayız." (Hatice)

Buna karşın bazı katılımcılarda daha farklı görüşler ifade edilmiştir. Bu katılımcılara göre yaşadıkları göçler iç savaşın yanı sıra aynı zamanda bir ekonomik göçtür. Katılımcılardan Abdullah, Suriye'de günü birlik yaşadıklarını, gelirlerinin kısıtlı olduğunu ancak Türkiye'de iş koşulları zor olsa bile genel olarak kazandıkları ücretlerin Suriye'ye göre iyi olduğunu dile getirmiştir. Elde ettikleri gelirin Suriye'ye göre daha rahat ve konforlu bir geçim için yeterli olduğunu söylemiştir:

"Maddi olarak burası daha iyi. 10 yıldır buradayım iş olmayan zamanlarda sıkıntı yaşıyordum. Ama üç yıldır ekonomik olarak rahatız. Yemeğimiz, içmemizde, giyimimizde, ev eşyalarında gayet iyiyiz. Biz gayet iyiyiz. Kazandığımızı harcıyoruz. Suriye'de iken durumumuz öyle değildi. Geçim zordu. Sanki ben savaş sebebiyle mi geldim? Hayır, geçim yüzden geldik. Bizim kaldığımız yerlerde çatışma falan yoktu zaten. Bize uzaktı çatışmalar. Ama yollar kapanıyordu. Tüccarlar esnaflar hep korktular, işsizlik arttı. İnsanlar korktu. Geçim zorlaştı. Düşününki günlük elli lira alıyorsunuz ama domates 20 liraya yükseldi. Enflasyon arttı. Bazen buradakiler bizimle tartışıyorlar: neden savaşmadınız diye. Ya zaten ne savaşı. Bir gün eşim ile iki tuğla yan yana koyup kir pas içinde çayımızı demledik. Öyle bir duruma girdik ki ne elektrik ne gaz ne yakıt hiçbir şey yok. İş yok. Ufak bir parası olan babasına bile vermezdi. Çok zor durumda için saklıyordu." (Abdullah)

Suriyelilerin göçten bir süre sonra Türkiye'deki iş hayatının bir parçası olduğu ve ilk etapta küçük esnaf şeklinde bazı işyerleri açmışlardır (Çelik ve Vural, 2018: 353). Ancak işletme ve çalışma kültürü açısından bazı farklılıklar gözlemlenmiş ve bu farklılıklar katılımcılarca sıklıkla vurgulanan bir husus olmuştur. Özellikle ekonomik düzendeki farklılıklar Suriyeli katılımcılarca vurgulanmakta ve onlara göre Türkiye'de iş hayatının daha yoğun ve yorucu geçmektedir:

"Buradaki iş hayatı çok yoğun. Sürekli çalışmak istiyorsunuz. Her gün çalışma... Biz Suriye'de 90 gün yazın çalıştıktan sonra keyfimize bakıyorduk. Sürekli her Cuma piknik falan yapıyorduk, dolaşıyorduk. Burada öyle bir şey yok. Burada sürekli bir çalışma hali var." (Rıdvan)

"Suriye'de en fazla yedi saat çalışıyorduk ve daha rahat bir ortamda çalışıyorduk ama Türkiye'de ise neredeyse bunun iki katı kadar çalışıyoruz." (Diyar)

4.3. Eğitimde ve eğitim kurumuna bakış açısından yaşanan değişimler

Gözlemlenen diğer bir değişim eğitim ve eğitim kurumuna bakış açısında yaşanan değişimdir. Suriyelilerin göç ile birlikte yaşadıkları sorunlarla ilgili yapılan ilk dönem bilimsel çalışmalar dil ile birlikte eğitim sorunlarının belirtilen yaygın sorunlar olduğu görülmüştür (Açıkgöz, Koyuncu ve Gökçen, 2017; Bimay, 2020b). Ancak süreç içinde entegrasyon ile birlikte yapılan kurumsal müdahalelerde eğitimin aynı zamanda bir değişim aracı olduğunu ve sığınmacıların uyumunu kolaylaştırdığını göstermektedir. Bu konuda Yusuf, eğitimi hem iş ve istihdam için hem de sosyal yaşamda kabul görme ve ötekileştirmeye karşı bir araç olarak gördüğünü belirtmiştir:

"Mesela ben eğitim olarak burada doktora yapıyorum. Suriye'de de düşünüyordum ama buraya geldikten sonra daha istekli oldum. Çünkü ben göçmenim. Kendimi göstermek ve millete kendimi kabullendirmek için eğitim açısından ya da diğer alanlarda kendimi daha yüksek seviyelere getirmem gerekiyor. Onun için burada eğitim olarak olabildiğince yükselmeye çalışıyorum. Aile olarak da öyleyiz. Çocukların eğitimi için"

burada her şeyi yapıyorum. Çünkü biz Suriye'deyken ailelerimiz anne babalarımız kaçınıcı sınıfa bile gittiğimizi bilmiyordu. Ama biz burada çocuklarımızı sürekli takip ediyoruz ve başarılı olmasını istiyor. Bu eğitimdeki başarı onların diğer çocuklar tarafından kabul edilmesini de kolaylaştırıyor. Yani burada bazı engelleri aşacak. Yerli çocuklardan saygı görecek. Belki Suriye'de olsaydık da böyle olurduk ama bence Suriye'de olsaydık daha rahat olurduk ve belki de eğitimi bu kadar önemsemezdik. Ayrımcılık burada az olmasına rağmen yine de var. Ve bu ayrımcılığa aşmak için başta eğitim olmak üzere sürekli çalışıyoruz.” (Yusuf)

Diğer bir katılımcı olan Kadir, çocuklarının okulunu önemsedğini ve bu durumun Türkiye'de karşılaşılabilecek olası sorunları azaltacağını söylemiştir.

“Benim çocuğum üç yaşında iken bile Türkçeyi çözmüştü. Anaokul ile daha iyi oldu. Bizim bazıları anaokula göndermiyor. Ama ben gönderdim. Çünkü anaokul ileride karşılaşılabilecek zorlukları aşmasına yardımcı oluyor.” (Kadir)

4.4. Çocuklarda yaşanan hızlı uyum

Göç ve sosyal değişim sürecinde kuşaklararası belirgin farklılaşmalar ortaya çıkmaktadır. Göçmenlerin uyum ve değişim süreçlerinde ilk kuşağın yaşadıkları kaygılı deneyimler sonraki kuşaklarda daha farklı ve uyuma dair daha açık ve olumlu belirtiler göstermektedir (Canatan, 2020: 11). Gerçekten de çoğu katılımcı çocuklarının bu konudaki değişiminin daha hızlı olduğuna dikkat çekmektedir:

“Zaten Suriye'ye geldiğimde çocuklarım çok küçük idi. Geldiğimde kızım küçücükte. Şimdi 12 yaşında sekizinci sınıfa gidiyor. Biz buraya geldikten bir iki yıl sonra anaokuluna gitti. Yani Arapça zaten bilmiyorlardı. Kürtçe biliyordu ve Türkçeyi burada öğrendiler zaten. Okullarda çok başarılıdılar. 95 aldığında ağlıyorlar. Birisi ortaokula diğeri anaokulu gidiyor. Buralı gibi büyüdüler. Buranın kültürünü ve yaşam tarzına uyum gösterdiler. Bizden daha hızlı geliştiler.” (Ahmet)

“Ben de burada vatandaş olmak istiyorum. Çocuklarımda okula gitsin. Bir meslek sahibi, bir kadro sahibi olsun. Biz zorluk gördük, onlar görmesin istiyorum. Geleceğimi burada görüyorum. Suriye'ye gitmek istemiyorum. Orası çok zor. Orada kimsemiz kalmadı. Şimdi çocuklarımız Türkçeye Türkiye'ye alıştı. Oraya gidip ne yapacağız. 10 yıl oldu. Hep buraya alıştık. Biz Suriye'ye dönsek çocuklarımız mümkün değil orada yaşayamazlar.” (Mustafa)

Suriyelilerin yaşadıkları sorunlarla ilgili ilk dönem çalışmalar (Aktaş, 2018; Akşit, Bozok ve Bozok, 2015; Aykırı 2017; Levent ve Çayak, 2017; Sarıtaş, Şahin ve Çatalbaş, 2016; Semerci ve Erdoğan, 2018) özellikle okul yaşındaki çocukların farklı dil, alfabe, müfredat gibi özelliklerden dolayı sıklıkla sorun yaşadıklarını ortaya çıkarmıştır. Yine Suriyeli çocukların çalıştırılmaları, ihmal ve istismara uğramaları, sağlık sorunları yaşamaları gibi risklerin olduğu ifade edilmiştir (Harunoğulları, 2016; Sarvan ve Efe, 2020). Tüm bu riskler devam etmekle beraber zaman geçtikçe Türkiye'de doğan ya da Türkiye'ye geldiklerinde küçük olan çocukların uyum konusunda daha avantajlı bir duruma geçtiği söylenebilir. Türkiye'den Almanya'ya yönelik gerçekleşen göçlerde de ilk kuşakların yaşadıkları çelişkilerin ilerleyen kuşaklarda farklılaştığı ve bu içe kapanmayı aştıkları görülmüştür (Altıntaş, 2008: 90).

Sonuç ve Değerlendirme

Yaklaşık 13 yıldır devam eden Suriye iç savaşında çoğunluğunun kadın, çocuk ve yaşlıların oluşturduğu ailelerden milyonlarca insan sığınmak için ülkelerini terk etmek zorunda kalmışlardır. Göçün yaşandığı ilk andan itibaren başta Türkiye olmak üzere dünyanın birçok ülkesine beklenmeyen kitlesel göç dalgaları nedeniyle uluslararası alanda göç yönetimi açısından bazı sorunlar yaşanmıştır. Özellikle süreç boyunca asıl yükü göç kriziyle doğrudan muhatap olan ve Suriye'ye sınırdış olan Türkiye gibi az gelişmiş veya gelişmekte olan komşu ülkeler omuzladığı için buralarda göç sonrasında ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal birçok sorun ortaya çıkmıştır. Bu nedenle göç sonrası aile inşası sürecinde her yaş ve cinsiyetten aile bireyini etkileyen psikolojik travmalar yaşanmıştır. Buradan hareketle bu çalışmada Batman'a yerleşen Suriyeli sığınmacı ailelerine yönelik değişimler ele alınmış ve elde edilen bulgulardan yola çıkılarak tespitlerde bulunulmuştur.

Bu çalışmanın araştırma bulguları dikkate alındığında genel olarak Suriye'deki iç savaştan kaçarak Türkiye'ye sığınan Suriyeli sığınmacı ailelerin göç süreci ve sonrasında sosyo-ekonomik ve bireysel birçok değişim yaşadıkları söylenebilir. Batman özelinde yapılan bu araştırmanın bulguları dikkate alındığında genellikle ailede yaşanan sosyo-kültürel değişimler, yeni ekonomik düzen ve gelire uyum, eğitimde ve eğitim kurumuna bakış açısından yaşanan değişimler ve çocuklarda yaşanan hızlı uyum süreçleri ele alınmıştır.

Genel olarak bakıldığında Suriyeli bazı ailelerde aile içi ilişkilerde ekonomik sıkıntılardan dolayı şiddetli geçimsizliklerin olduğu, aile dengesinin bozulduğu, özellikle ebeveynlerde fiziksel ve zihinsel değişmelerin hızla gerçekleştiği, karı-koca ilişkilerinde iletişimin azaldığı ve eşler arasındaki göç öncesinde yaşanan tutku ve bağlılığın azaldığı ve evliliği sorgulayan problemlerin ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Öte yandan hem akrabalık ilişkileri hem arkadaşlık ve komşuluk ilişkilerinde de değişmeler yaşandığı ortaya çıkmıştır. Özellikle sosyal yaşamda misafir ağırlama, komşuluk gibi ilişkilerde azalma olduğu ifade edilmiştir. Sosyal hayatta komşuluk ve arkadaşlık ilişkilerinin zayıf olması aileleri yalnızlaştırmış ve bu durum entegrasyonu daha da zorlaştırmıştır. Akrabaların Batman dışına göç etmek zorunda kalmaları yalnızlaşma ve dışlanmayı daha da arttırmıştır. Ayrıca Batman'daki yerel topluluğun Suriyeli ailelere muhafazakâr ve tek tipçi yaşamı dayattığı ve bu nedenle sığınmacıların kendilerini baskı altında hissettikleri elde edilen verilerden anlaşılmıştır. Bununla birlikte ataerkil aile yapısının terkedildiği, annenin baskın olduğu ve kadının aile içindeki etkisinin daha çok arttığı tespit edilmiştir.

Göç sonrası süreçte özellikle çocukların entegrasyonunda en önemli faktör eğitim olmuştur. Sığınmacıların eğitim süreciyle istihdam olanaklarından yararlandıkları ve sosyal yaşamda daha çok kabul gördükleri anlaşılmıştır. Bunda özellikle Türkçe dilinin öğrenilmesi de etkili olmuştur. Suriyeli ailelerin uyum ve değişim süreçlerinde çocukların daha hızlı adapte olduğu ve değişime daha hızlı ayak uydurdıkları ortaya çıkmıştır. Her ne kadar sağlık, ihmal ve istismar konularına daha yatkın bir kuşak izlenimi verilse de genel anlamda çocukların entegrasyon süreci daha olumlu geçmiştir. Ekonomik anlamda ise ailelerin uyum süreçleri incelendiğinde karşımıza iki farklı aile tipi ortaya çıkmıştır. Genel olarak Suriye'den göç eden ailelerin ekonomik anlamda sıkıntı çektikleri şüphe götürmez bir gerçektir. Ancak göç öncesi süreçte zaten ekonomik darboğaz içinde olan ailelerin göç sonrasında ulusal ve uluslararası yardımlarında etkisiyle eskisine göre daha iyi bir duruma geldiği ve iş olanaklarına sahip oldukları söylenebilir. Dolayısıyla bazı aileler için göçün bir fırsata dönüştüğü ve bu nedenle geri dönüşlerin zorlaşacağı düşünülmektedir.

Suriye'de iç savaş bitse bile düşük yoğunluklu savaşın süreceği ve onun getireceği yeni göç dalgaları nedeniyle ülkelere geri dönmeleri beklenen mevcut sığınmacıların gönüllü olarak geri dönüşleri şimdilik sınırlı sayıda görülmektedir. Bu nedenle sığınmacı sorunun Türkiye'nin ve dünyanın gündemini meşgul etmeye devam edeceği anlaşılmaktadır. Göç sonrası aile inşası sürecinde araştırma bulguları çerçevesinde ortaya çıkan sorunların minimize edilmesi büyük önem arz etmektedir. Çoğu göçmen ailesinin artık kalıcı gözle baktığı yeni yaşam sürecinde göç sürecinde yaşanan aile içi tahribatların onarılması ve uzun vadede göçlerin fırsata dönüştürülerek vatandaşlık dâhil tüm statülerin yeniden değerlendirilmesi ve göçmen ailelerdeki değişmelere karşın bilinen kurumsal davranışların daha çok ön plana çıkarılması daha iyi bir yöntem olarak tercih edilmesi gerekir. Böylece yaşanan zorluklardan kaynaklanan travmaların giderilmesi ve karşılaşılan sorunların aşılması konusunda daha hızlı adım atılmış olacaktır.

Kaynakça

- Abadan-Unat, N. (2002). *Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Açıkgöz, R., Koyuncu, A. A. & Gökçen A. (2017). Türkiye'deki Suriyeli Mültecilerin Yaşam Koşulları Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma: Elazığ Örneği. *Route Educational and Social Science Journal*, 4 (4), 84-99.
- Adıgüzel, Y. (2022). *Göç Sosyolojisi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Ager, A. & Strang, A. (2008). Understanding Itegration: A Conceptual Framework. *Journal of Refugee Studies*, 21 (2), 166-191.
- Akdeniz, E. (2014). *Suriye Savaşının Gölgesinde Mülteci İşçiler*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Akşit, G., Bozok, M., & Bozok, N. (2015). Zorunlu Göç, Sorunlu Karşılaşmalar: Hisar Köyü, Nevşehir'deki Suriyeli Göçmenler Örneği. *Maltepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2), 92-116.
- Aktaş, M. (2018). Türkiye'deki Suriyeliler: Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (42), 129-154.
- Altıntaş, İ. (2008). *Dış-Göç ve Din*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Apak, H.(2014). Suriyeli Göçmenlerin Kente Uyumları: Mardin Örneği. *Mukaddime*. 5(2), 53-70.
- Aslan, G.G. & Güngör, F. (2019). Suriyeli sığınmacıların Türkiye'ye göç sonrası yaşadığı sorunlar: İstanbul örneği. *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11(18), 1602-1632. DOI: 10.26466/opus.558512.
- Aykırı, K. (2017). Sınıf Öğretmenlerinin Sınıflarındaki Suriyeli Öğrencilerin Eğitim Durumlarına İlişkin Görüşleri. *Turkish Journal of Primary Education*, 2, 44-56.
- Banerjee, B. (1981). Rural-Urban Migration and Family Ties: An Analysis of Family Considerations in Migration Behaviour in India. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 43(4), 321-355.

- Bartram D., Poros M. V. ve Monforte P. (2017). *Göç Meselesinde Temel Kavramlar*. İtir Ağabeyoğlu Tuncay (Çev.), Ankara: Hece Yayınları.
- Bayhan, V. (2020). Türkiye'de Gençlik: Sorunlar, Değerler ve Değişimler. Mehmet Zencirkıran (Ed.), *Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Bursa: Dora Yayınları.
- Berry, J. W. (1997). Immigration, Acculturation, and Adaptation Applied Psychology: An International Review. *Applied Psychology*, (46)1, 5–34.
- Berry, J. W. (2001). A Psychology Of Immigration. *Journal of Social Issues*, 57(3), 615-631.
- Bimay, M. (2019). Suriye Krizi Bağlamında Uluslararası Göçün Yönetimi: Mardin Örneği. Zafer Gölen ve Hasan Babacan (Ed.), *Sosyal Beşeri ve İdari Bilimlerde Akademik Çalışmalar içinde* (ss. 1132-1158), IVPE.
- Bimay, M. (2020a). Onuncu Yılında Suriyeli Sığınmacıların Kente Entegrasyonu ve Gelecek Beklentileri: Batman Örneği. *Mukaddime*, 11(2), 348-381.
- Bimay, M. (2020b). Suriyeli Sığınmacıların Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Uyum Düzeylerinin Karşılaştırılması: Kilis ve Batman Örneği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (6), 1931-1943.
- Bimay, M. (2021). Yükseköğretimde Okuyan Suriyelilerin Eğitim Sorunları ve Beklentileri: TRC3 Bölgesi (Mardin, Batman, Siirt, Şırnak) Üniversiteleri Örneği. *Millî Eğitim*, 50(1), Özel Sayı/2021, 895-923.
- Boruszak-Kiziukiewicz J. & Kmita G. (2020). Parenting Self-Efficacy in Immigrant Families-A Systematic Review. *Front Psychol*, 11(985), 1-16.
- Bulut, Ş, Kayagil, T. & Karpuz N. (2016) Suriyeli Sığınmacılarla Sağlık Sektöründe Yaşanan İletişim Sorunları Üzerinde Bir Araştırma: Kilis İli Örneği, Mustafa Paksoy, Kazım Sarıçoban, Elif Yildirimci, Özcan Özkan (Ed.), *II. Uluslararası Ortadoğu Konferansları: Ortadoğu'daki Çatışmalar Bağlamında* (ss.295-313), Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2021). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. 30. Baskı, Ankara: Pegem Akademi.
- Canatan, K. (2020). *Göç Sosyolojisi*. Ankara: Eski Yeni Yayınları.
- Castles, S. & Miller, M. J. (2008). *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*. Bülent Uğur Bal ve İbrahim Akbulut (Çev.), 1. Baskı, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Chambers, L. (2005). *Göç, Kimlik, Kültür*. İ. Türkmen, M. Beşikçi (Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Cheah, C. S. L., Leung, C. Y. Y., & Zhou, N. (2013). Understanding "Tiger Parenting" Through The Perceptions of Chinese Immigrant Mothers: Can Chinese and U.S. Parenting Coexist? *Asian American Journal of Psychology*, 4(1), 30-40. <http://dx.doi.org/10.1037/a0031217>
- Clark, R. L., Glick, J. E., & Bures, R. M. (2009). Immigrant Families over the Life Course: Research Directions and Needs. *Journal of Family Issues*, 30(6), 852–872.
- Coe, C. (2011). What is the Impact of Transnational Migration on Family Life? Women's Comparisons of Internal and International Migration in A Small Town in Ghana. *American Ethnologist*, 38(1), 148–163.
- Cooke, T. J. (2008). Migration in A Family Way. *Population Space and Place*, 14, 255-265.
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri*. M. Bütün & S. B. Demir(Çev.), Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Çelik, İ. A. & Vural, F. (2018). Suriyeli Mülteci Kadınların Kuma Dramı: Kilis İli Örneği. *OPUS International Journal of Society Researches*, 8(14), 341-382.
- Dedeoğlu, S. & Gökmen, Ç. E. (2011). *Göç ve Sosyal Dışlanma Türkiye'de Yabancı Göçmen Kadınlar*. İstanbul: Hiperlink.
- Duğan, Ö. & Gürbüz, S. (2018). Suriyeli sığınmacıların sosyal entegrasyonuna yönelik bir araştırma. *Electronic Turkish Studies*, 13(26), 529-546. DOI: 10.7827/TurkishStudies.14625.
- Erdoğan, M. (2015). Türkiye'ye Kitleli Göçlerde Son Dalga: Suriyeliler. Murat Erdoğan-Ayhan Kaya (Ed.), *Türkiye'nin Göç Tarihi-14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler* (ss.315-347),. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Erdoğan, M.M., Kavukçuer, Y. & Çetinkaya, T. (2017). *Türkiye'de Yaşayan Suriyeli Mültecilere Yönelik Medya Algısı*. Ankara: Özgürlük Araştırmaları Demeği.
- Fichter, J. (1990). *Sosyoloji Nedir?*. Nilgün Çelebi (Çev.). Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi

- Fielden, A. (2008). Local Integration: An Under-Reported Solution to Protracted Refugee Situation. *UNHCR*.
- Fix, M., Zimmermann W. & Passel, J. S.(2001). *The Integration of Immigrant Families in the United States*. Washington, DC: The Urban Institute.
- Foner, N. (1997). Göçmen Aile: Kültürel Miras ve Kültürel Değişimler. *International Migration Review*, 31(4), 961–974..
- Giorgi, A. P. & Giorgi, B.M. (2003). Tanımlayıcı Fenomenolojik Psikolojik Yöntem. PM Camic, JE Rhodes, & L. Yardley (Eds.), *Psikolojide niteliksel araştırma: Metodoloji ve tasarımda genişleyen perspektifler* (ss. 243–273). Amerika Psikoloji Derneği.
- Harunoğulları, M. (2016). Suriyeli Sığınmacı Çocuk İşçiler ve Sorunları: Kilis Örneği. *Göç Dergisi*, 3(1), 29-63.
- İncetahtacı, N. (2020). Gaziantep'teki Suriyeli Ailelerin Baş Etme Stratejileri. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19 (2), 499-525 .
- Jabbar, S. A. & Zaza, H. I. (2014). Impact of Conflict in Syria on Syrian Children at the Zaatari Refugee Camp in Jordan. *Early Child Development and Care*, 184 (9-10), 1507-1530.
- Karslı-Çalamak, E., Tuna, M.E. & Allexaht-Snider, M. (2019, Nisan). Uncovering Refugee Families' Educational Efforts Through Multilingual Family Math Workshops. *Amerikan Eğitim Araştırmaları Derneği Kongresi (AERA)*, Toronto, Kanada.
- Koçak, H. & Çelik, A. (2018). Göç ve Mekan, Geçici Koruma Statüsündeki Suriyeliler: Sakarya İli Örneği, Rıdvan Şimşek (Ed.) *Göç Sosyolojisi, Farklı Boyutları ile Göç* (ss. 73-94). Ankara: Akademisyen Kitapevi.
- Krefting, L. (1991). Rigor in Qualitative Research: The Assessment of Trustworthiness. *The American Journal of Occupational Therapy*, 45 (3), 214-222.
- Levent, F. & Çayak, S. (2017). Türkiye'deki Suriyeli Öğrencilerin Eğitimine Yönelik Okul Yöneticilerinin Görüşleri. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(27), 21-46.
- Lévi-Strauss, C. (2012). *Modern Dünyanın Sorunları Karşısında Antropoloji*. A. Terzi (Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Miao, S. W., Costigan, C. L., & MacDonald, S. W. S. (2018). Spillover of Stress to Chinese Canadian Immigrants' Parenting: Impact of Acculturation and Parent–Child Stressors. *Asian American Journal of Psychology*, 9(3), 190-199.
- Nas, F. (2018). Göç ve Göçün Yol Açtığı Sorunlar, Rıdvan Şimşek (Ed.) *Göç Sosyolojisi, Farklı Boyutları ile Göç* (ss. 73-94). Ankara: Akademisyen Kitapevi.
- Ogburn, W. F. (1938). The Changing Family. *The Family*, 19 (5), 139–143.
- Öz, N. (2022). Suriyeli Göçmen Ailelerin Çocukları İçin Çoğunlukla İmam Hatip Liseleri Ve İmam Hatip Ortaokullarını Tercih Etme Sebepleri. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2), 563-585.
- Poli, Al. (2012). Örnek Vaka Analizi: Bolonya. Ahmet İçduygu (Ed.), *Kentler ve Göç* (ss.171-216), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Portes, A., Guarnizo, L.E. and Landolt, P. (1999). The Study Of Transnationalism: Pitfalls And Promise Of An Emergent Research Field. *Ethnic and Racial Studies*, 22 (2), 217-37.
- Sağır, A. & Aydın, E. (2020). Türkiye'deki Üniversitelerde Öğrenim Gören Suriyeli Öğrencilerin Sosyo-Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Profillerinin Analizi. *Adam Academy Journal of Social Sciences*, 10 (1), 153-182.
- Sarıtaş, E., Şahin, Ü. & Çatalbaş, G. (2016). İlkokullarda Yabancı Uyruklu Öğrencilerle Karşılaşılan Sorunlar. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (Ek1), 208-229
- Sarvan, S. & Efe, E. (2020). Mülteci Çocuklar Ve Sorunları. *Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi*, 9 (1), 55-62 .
- Schaefer, R. T. (2009). *Sociology: A Brief Introduction*. 8th Edition, McGraw Hill.
- Semerci, P. U. & Erdoğan, E. (2018). Who Cannot Access Education? Difficulties of Being A Student for Children from Syria in Turkey. *Vulnerable Children and Youth Studies*, 13(1), 30-45.
- Sevinç, G., Kantar Davran, M. & Sevinç, M. R. (2018). Türkiye'de Kırdan Kente Göç ve Göçün Aile Üzerindeki Etkileri. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 3 (6), 70-82.

- Sönmez, M.E. & Mete, M. (2015). *Türkiye'deki Suriyeli Göçmenlerin Profili ile İnsan Kaynağının Belirlenmesi ve Türkiye Ekonomisine Olası Etkileri*. Coğrafyacılar Derneği Uluslararası Kongresi Bildiriler Kitabı, 21-23 Mayıs 2015, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Tufaner, M. B. (2021). *Uluslararası Göçün Dinamikleri ve Ekonomik Entegrasyon*, Volkan Öngel, Semra Boğa, Hasan Sadık Tatlı (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Göç*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Umberson D., Crosnoe R. & Reczek C (2010). Social Relationships And Health Behavior Across The Life Course. *Annual Review of Sociology*, 36 (36), 139–157.
- UNICEF, (2014). Türkiye'deki Suriyelilere Yönelik Aile Eğitim Programı. <https://www.unicef.org/turkiye/bas%C4%B1n-b%C3%BCtenleri/t%C3%BCrkiyedeki-suriyelilere-y%C3%B6nelik-aile-e%C4%9Fitim-program%C4%B1>.
- Waters J.L. & Yeuh, B.S.A. (2023). *Handbook on Migration and the Family*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Yarçı, S. (2018). *Sığınmacı Kimliğinde Uyum Çıkar mı? Rıdvan Şimşek (Ed.) Göç Sosyolojisi, Farklı Boyutları ile Göç* (ss. 73-94). Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, S., İslamoğlu, E. & İyem, C. (2017). Suriyeli Sığınmacıların Toplumsal Kabul ve Uyum Sürecine İlişkin Bir Araştırma. *Bilgi*, 19(2), 107–126.
- Yıldız, Ö. (2013). Türkiye Kamplarında Suriyeli Sığınmacılar: Sorunlar, Beklentiler, Türkiye ve Gelecek Algısı. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 16 (1), 140-169.
- Yılmaz, A. (2019). Göç ve Kadın: "Göçün Feminizasyonu" ve Kadın Göçmenlerin Durumu. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (1), 383-400.
- Yılmaz, V. & Gerçekler, O. (2023). Doğu Batı Eksenindeki Konum Analizi Kapsamında Van'da Göçe Karşı Alınan Tedbirlerin Değerlendirilmesi, *Uluslararası Akademik Birikim Dergisi*, 6(3), 398-412.

Extended Abstract

Aim and Scope

In recent years, it has been observed that the tendency of displacement due to compulsory reasons has increased in the world and in our country, and especially due to the Syrian civil war that has been going on for the last thirteen years, thousands of people have lost their lives and millions of people, mostly women, children and elderly families, have had to leave their countries to seek refuge. The fact that all individuals, including children, youth, women, men, adults and the elderly, are affected by this process from different angles and at different levels in families at risk of a traumatic experience with migration has necessitated a new process of family reconstruction. In this construction process, migrants are constantly moving back and forth between the culture of their birth and the culture of their settlement and face the pressure to balance between the two cultures and to choose one of them (Cheah, Leung, & Zhou, 2013). In this context, this study aims to reveal the changes in the immigrant family structure in the post-migration integration process through Syrian asylum seekers residing in Batman. In particular, it examined whether immigrant families maintain their pre-migration socio-cultural behaviors and whether they feel belonging to the new society through the change in the process of building a new family. Since 2011, the changes have been experienced by Syrian refugee families who migrated to the city of Batman in the process of integration into the city, cultural and social interactions and their causes in the context of family members in the process of new family construction.

Methods

The methodology of this study utilizes the phenomenological design of the qualitative research method in order to reveal the changes, cultural and social interactions and their reasons experienced by Syrian refugee families who migrated to the city of Batman in the last decade during the integration process into the city. Generally, this method is used to enable us to focus on phenomena that we are aware of, but with an in-depth understanding and to convey the examples as they are (Creswell, 2013). Focus group interviews and in-depth individual interviews, which are among the "interview" methods frequently used in qualitative research, were conducted with the asylum-seeker family members residing in Batman, who constitute the sample of the study, in order to reach in-depth information, to reveal different opinions and to be aware of people's worlds of meaning. In this sense, semi-structured interview forms and individual interviews were preferred. Since the research group included family members with different characteristics and status, the interview form was prepared flexibly and in a way not to break away from the purpose of the research.

Findings

There are many factors affecting the changes experienced by Syrian refugees. One of these factors is the living conditions that asylum-seekers leave behind in their country of origin. As in all countries and social groups, Syrians show social, cultural and economic differences within themselves. In this sense, it is not possible to talk about a uniform Syrian refugee profile (İncetahtacı, 2020). Some asylum-seekers have difficulty living in Turkey due to the disappearance of the conditions that had a positive impact on their lives in Syria. On the other hand, for some asylum-seekers, the increase in the opportunities and services that they could not access in Syria and that they obtained in Turkey causes the post-migration process to be positive in some aspects. Therefore, in this interaction, which is not one-sided, all members of the family may be affected differently according to the socio-economic and cultural characteristics of the regions they migrated to.

When the sociological changes experienced by families are analyzed, the first thing that draws attention is the differentiation in intra-family relations. In some Syrian families, it was found that there were severe incompatibilities in family relations due to economic difficulties, family balance was disrupted, physical and mental changes occurred rapidly, especially in parents, communication in husband-wife relations decreased, the passion and commitment between spouses that existed before migration decreased, and problems that questioned the marriage emerged. Similarly, it has been observed that there is a communication breakdown between children and parents and that unsupervised and independent children become individuals who are harmful to the environment. On the other hand, it has also been revealed that there have been changes in kinship relations, friendship and neighborhood relations. In addition, it is understood from the data obtained that the local community in Batman imposes a conservative and uniformed life on Syrian families and therefore asylum-seekers feel under pressure. In addition, it has been determined that the patriarchal family structure has been abandoned, the mother is dominant, the influence of women in the family has increased, and the roles in male-female relationships have changed. In similar studies on this subject, previous migration experiences show that migrants begin to acquire the social characteristics of the receiving country (Canatan, 2020: 27). In particular, the studies conducted by Sevinç, Davran and Sevinç (2011) and İncetahtacı (2020) revealed that the role of women in social life has changed and coping strategies have developed.

Other studies on Syrians also mention their poor economic conditions and problems in employment conditions (Koçak & Çelik, 2018; Sağır & Aydın, 2020; Sönmez & Mete, 2015; Yıldız, 2013). In addition, it is stated that they work in unskilled jobs due to prejudice and exclusion (Tufaner, 2021; Yarcı, 2018: 206; Erdoğan, Kavukçuer, & Çetinkaya, 2017: 21; Çelik & Vural, 2018). In this study, when the adaptation processes of families in the post-migration process were analyzed in economic terms, two different family types emerged. In general, it is an indisputable fact that families migrating from Syria have economic difficulties. However, it can be said that families who were already in an economic bottleneck in the pre-migration process have become better off after migration with the effect of national and international aid and have job opportunities. Therefore, it is thought that for some families, migration has turned into an opportunity and therefore returning will become more difficult.

In the early scientific studies on the problems experienced by Syrians with migration, it was seen that language and education problems were among the common problems mentioned (Açıkgöz, Koyuncu, & Gökçen, 2017; Bimay, 2020b). In this study, it was revealed that education is the most important factor in the integration of children in the post-migration process. It was understood that asylum-seekers benefit from employment opportunities through the education process and are more accepted in social life. Especially learning the Turkish language was also effective in this. In addition, in many studies, it has been stated that Syrian children often experience integration problems due to labor, neglect and abuse, health problems and especially school-age children due to different language, alphabet and curriculum (Aktaş, 2018; Akşit, Bozok & Bozok, 2015; Aykırı 2017; Levent & Çayak, 2017; Sarıtaş, Şahin, & Çatalbaş, 2016; Semerci & Erdoğan, 2018; Harunoğulları, 2016; Sarvan & Efe, 2020). However, in this study, it was revealed that children and young people adapt faster and adapt to change faster in the adaptation and change processes of Syrian families.

Conclusion

It can be said that Syrian refugee families who fled the civil war in Syria and took refuge in Turkey have experienced many socio-economic and individual changes during and after the migration process. In general, it was found that in some Syrian families, there were severe incompatibilities in family relations due to economic difficulties, family balance was disrupted, physical and mental changes occurred rapidly, especially in parents, communication in husband-wife relations decreased, the passion and commitment between spouses before migration decreased, and problems questioning marriage emerged. Similarly, it has been observed that there is a communication breakdown between children and parents and that unsupervised and independent children become individuals who are harmful to the environment. On the other hand, it has been revealed that there have been changes in kinship relations, friendship and neighborhood relations. Especially in social life, it was stated that there was a decrease in relations such as hosting guests and being neighbors. In addition, it is understood from the data obtained that the local community in Batman imposes a conservative and uniformed life on

Syrian families and therefore asylum-seekers feel under pressure. In addition, it has been determined that the patriarchal family structure has been abandoned, the mother is dominant and the influence of women in the family has increased.

Education has been the most important factor in the post-migration process, especially in the integration of children. It is understood that asylum-seekers benefit from employment opportunities through the education process and are more accepted in social life. Especially learning the Turkish language was also effective in this process. In the adaptation and change processes of Syrian families, it has been revealed that children adapt faster and adapt to change faster. In economic terms, when the adaptation processes of the families were analyzed, two different family types emerged. In general, it is an indisputable fact that families migrating from Syria have economic difficulties. However, it is seen that the families, who were already in economic bottleneck in the pre-migration period, have become better off after migration with the effect of national and international aid, and that migration has turned into an opportunity where they have job opportunities.

The Curse of Sluggishness: Rethinking Firm Entry and Exit with Machine Learning

Ağırkanlılığın Uğursuzluğu: Firma Giriş ve Çıkışını Makine Öğrenmesi ile Yeniden Düşünme

Yigit Aydoğan¹

Abstract

The main contribution of this research lies in identifying a crucial insight: the slow growth of new firms in local economies may be attributed to a self-sustaining mechanism characterized by volatile influx of new firms. In other words, regions with lower long-term entry rates exhibit higher relative volatility in this aspect. A similar argument can be made for exit rates as well. To categorize spatial units in economics, Machine Learning algorithms can be utilized. In this study, Turkish cities were clustered based on firm dynamics data spanning from 2009 to 2020. Through the implementation of an Unsupervised Learning (k-means) algorithm, four clusters were identified based on entry rates, while six clusters were identified based on exit rates. This approach represents an improvement over traditional methods that often require extensive manual effort to incorporate numerous socioeconomic variables into a criterion. Furthermore, it helps reduce subjectivity inherent in such methods, which heavily rely on qualitative analyses. The proposed method empowers policymakers to obtain groupings that align with their economic objectives and foster policy success.

Keywords: Firm Dynamics, Machine Learning, Unsupervised Learning, Clustering, k-means Algorithm

Öz

Bu çalışmanın en önemli bulgusu çok önemli bir anlayışı tanımlama üzerinedir: yerel ekonomilerde yavaş yeni firma oluşumu, istikrarsız yeni firma girişleri açısından olası bir kendi kendini sürdürebilir mekanizma ile birlikte. Başka bir deyişle, uzun vadede girişlerin az olduğu yerel ekonomiler, bu istatistik açısından daha fazla görece dalgalanma yaşarlar. Aynı argüman çıkışlar için de geçerlidir. Ekonomide mekansal birimlerin sınıflandırılması, Makine Öğrenimi algoritmaları kullanılarak yapılabilir. Bu çalışmada, 2009-2020 yılları arasındaki firma dinamikleri verileri kullanılarak Türk şehirleri kümelendirilmiştir. Bir Denetimsiz Öğrenme (k-means) algoritması uygulanmasıyla, giriş temelli olarak dört ve çıkış temelli olarak altı küme belirlenmiştir. Önerilen model, birçok sosyoekonomik değişkeni bir kriterde birleştirme konusunda önemli çaba gerektiren geleneksel yöntemlere kıyasla bir iyileşme olarak görülebilir. Ayrıca, nitel analizlere yoğun şekilde dayanan bu tür yöntemlerin öznel olma halini azaltmaya yardımcı olabilir. Önerilen yöntem sayesinde, politika yapımcılar ekonomik hedeflerine uygun gruplamalar elde edebilir ve politikaların başarısını artırabilir.

Anahtar Kelimeler: Firma Dinamikleri, Makine Öğrenmesi, Gözetimsiz Öğrenme, Kümeleme, k-means Algoritması

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL Codes: C02, C61, L11, M13, R12

Submitted: 08 / 07 / 2023

Accepted: 29 / 08 / 2023

¹ Assistant Professor, Kırklareli University, Kırklareli, Türkiye, yigit.aydogan@klu.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-1823-0352>

Introduction

Economics is not a definitive science. Conventional toolkit of economists relies heavily on econometrics and simulations which demand accurate modeling of complex relationships and agents. Acceptable models in economics require rigorous modeling which build up on forgiving assumptions and immense data sets, if available. This way of doing economic research cannot match the speed of increasing problems of today's world. Policymakers do not have to, and perhaps need not to, figure out complete aspects of all economic units in order to propose solutions to the problems at hand. So, there should be a way of practicing economics just enough to meet the clients' needs. At this point, Machine Learning (ML) algorithms might step in and provide guidance without perfect sight just as needed.

Industrial dynamics is a relatively young field in economic research, labeled during the late 1980s (Carlsson, 1987). It builds upon the traditional industrial organization framework by incorporating spatial aspects of firms. In this line of research, localized firm entry, growth and survival has been inspected (Frenken et al., 2015).

Firms are one of the main actors in an economy, thus understanding how they enter and exit the market are important aspects of policymaking. In theory, most economic problems could be tackled by simple and broadly defined policies. However, defining the issue could be cumbersome in the first place. That might be the reason of why the profession has been stuck around developing practice recently rather than theory. Categorization of local economies is an important step both for economic research and policymaking which is not an easy task.

It has been accustomed in the economic literature to assess the determinants of firm entry or exit, mostly with a regional perspective. There are underlying driving forces affecting entry and exit which are ought to be captured individually, only then to be tackled. However, one can design a research framework that separates addressing the determinants from defining battlefronts. This approach originates from recognizing entry and exit as *complex phenomena*. Entry is a final decision triggered by many competing forces. Exit is also a fruit of many incidents and preferences. Therefore, one can see the occurrence of entry and exit being more than the sum of its parts. This paper finds its origin here: how can we handle entry and exit by capturing all their inherent characteristics, which are extensively surveyed in the literature, without picking just a few? The standard procedure to handle entry and exit would be collecting as many data as one can on their probable determinants, and try to minimize the weight of omitted ones. New approaches in the data science allow us to skip unraveling hidden aspects of data generating processes and extract useful stylized facts. Those stylized facts then lead the way for the researchers to build complex models of the economy. It provides insight for academic modelling purposes, and also for more direct policymaking.

This paper proposes a self-organizing application for grouping spatial metrics in economics using Unsupervised Learning (UL) algorithm. Cities in Turkey will be clustered based on their firm entry and exit data between 2009-2020. Due to the different underlying nature of firm entry and firm exit, the two phenomena has been treated separately rather than grouping cities by their total firm dynamics. The paper makes a unique contribution to the literature, reaching beyond spatial firm dynamics. Data handling in economic research could improve significantly with UL algorithms. Supervised Learning (SL) algorithms require assumptions about the labeling of the data. Unfortunately, there are many complex relationships among economic agents, many of which could (and perhaps need) not to be fully addressed. Letting the firms (or cities) self-organize (or letting the clusters emerge) might provide a better way to make predictions as exemplified below.

1. Literature Review

The literature on determinants of regional differentiation of new firm formation booms after the seminal works of Krugman (1991; 1992) on "a new theory of economic geography". It can be divided into two strands: the first body of research piled up during the 1990s, underlining determinants such as unemployment, population and financing (Audretsch & Fritsch, 1994; Davidsson et al., 1994; Garofoli, 1994; Guesnier, 1994; Hart & Gudgin, 1994; Keeble & Walker, 1994, Reynolds, 1994). The second group of research emerged after 2000, stressing that firm entry depends on high technology, differing among regions by levels of varying income, population and industrial density (Armington and Acs, 2002; Porter, 2003).

Examining the variation of regional entrepreneurship, Haveman (1993) proposes a regional economic structure that a favorable region for newly founded firms would attract more entry, hence, one might expect to find more stable entry rates in low entry regions over time. Moreover, Delgado et al. (2010) asserts that strong clusters, or linkages to strong clusters for regions provide higher entry rate.

Distributional analysis of firm dynamics has been popular for a long time since Jovanovic (1982) and Hopenhayn (1992). Evolution of the firm dynamics have been studied spatially for the USA (Black & Henderson, 1999), the Netherlands (Pellenberg & van Steen, 2003), Germany (Duschl, 2016) and France (Arcuri et al., 2019) at the firm-level. Such studies have been based on traditional methods and disregarding aggregation issues.

On another narrow strand in the literature, there have been several attempts regarding utilization of ML algorithms predicting exit behavior (Barboza et al., 2017; Bargagli-Stoffi et al., 2020a) and performance of firms (Qiu et al., 2014; Miyakawa et al., 2017). van Witteloostuijn & Kolkman (2019) test the firm growth being random with ML perspective. Recently, SL algorithms has been implemented to the predicting firms' life-cycles (Bargagli-Stoffi et al., 2021). The power of UL has been promoted to the economists earlier (Kim et al., 2002; Prüfer & Prüfer, 2018; Athey, 2019; Athey & Imbens, 2019), yet it did not receive the expected high attention up until now.

2. Data and Methodology

In order to form economic clusters of Turkish cities based on firm behavior, there are limited options in terms of data. Firm entry and exit data in Turkey is being reported monthly by TOBB (The Union of Chambers and Commodity Exchanges of Turkey) since 2009. Data of entering and exiting firms in all 81 cities of Turkey is publicly available in the form of monthly press releases (TOBB, 2021). Therefore, the dataset contains firm entry and exits in 81 cities for 144 months, a total of 23,328 data points. The data points vary from zero to 20,216 firms (whether entry or exit) per month due to the significant differences in terms of city sizes. To comply with the machine learning literature, the data has been standardized using z-score technique as suggested in Mohamad & Usman (2013).

To group a multi-dimensional population (e.g. cities in Turkey) into a pre-determined number of clusters, k-means algorithm comes forward with ease-of-use (MacQueen, 1967). In this paper, k-means algorithm has been chosen over hierarchical clustering due to its flexibility with larger data sets and clearer output than dendrograms. The nature of city level firm data does not require arbitrary steps of moving forward along the cluster levels of the latter. A handful of fine-tuned clusters which could be obtained by k-means algorithm would be more than explanatory regarding the firm dynamics of the Turkish cities.

K-means algorithm can be stated as the minimization of the below squared-error function (i.e. distance from the center) where x_i is the cities' firm dynamics statistics in the related month, and c_j is the related cluster center:

$$J = \sum_{j=1}^k \sum_{i \in c_j} \|x_i - c_j\|^2$$

The k-means algorithm follows three steps, and repeats step 2 & 3 until the objective function is minimized (Chu et al., 2012):

1. Randomly choose k number of cluster centers at start.
2. Assign each data point to the cluster of the closest center.
3. Compute and re-define cluster means.

This method is particularly useful in economic research because it clusters data well without requiring guidance. Detailed specifications of k-means and alternative clustering methods can be found in Chapter 14 of Hastie et al. (2009).

As stated above, k-means algorithm requires a pre-determined number of clusters to work. Choosing the number of clusters can be justified by plotting different k-cluster's objective functions (i.e. within sum of squares [WSS]) and looking for a kink in the curve. The optimal number of clusters can be selected when an additional cluster center does not significantly reduce WSS (Makles, 2012). The method is also considered to be sensitive to the initial conditions (Bradley & Fayyad, 1998). To overcome this issue, k equal segments of the data has been used to initialize the cluster means at start.

3. Finding Optimal Number of Clusters

Providing accurate number of clusters to k-means algorithm is essential for obtaining better results. As mentioned earlier, WSS plot is a straightforward way of finding optimal number of k.

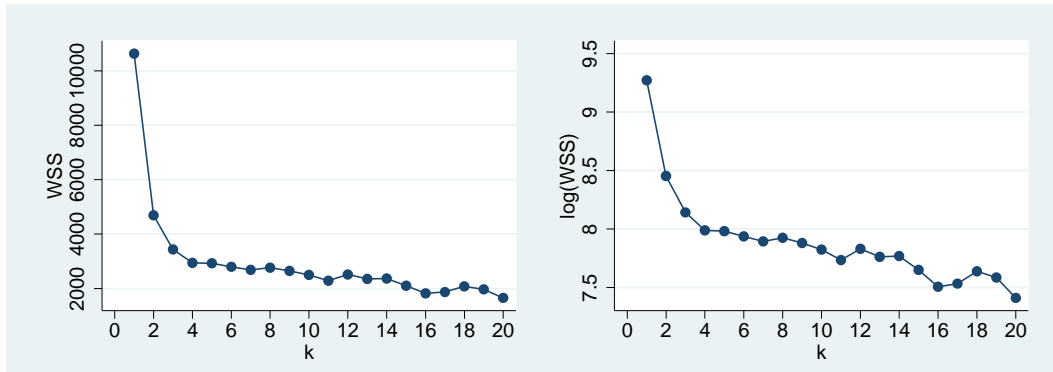

Figure 1. WSS Plot of Entry Statistics in Turkish Cities Between 2009-2020

Figure 1 depicts variation in WSS of clustering cities based on firm entry while the number of clusters (k) changes. While there is an unsurprising tendency towards higher numbers on the graph having lower WSS, the so-called kink is observed at $k=4$. It can be inferred from the plot that 4 clusters would provide satisfactory results for entry statistics.

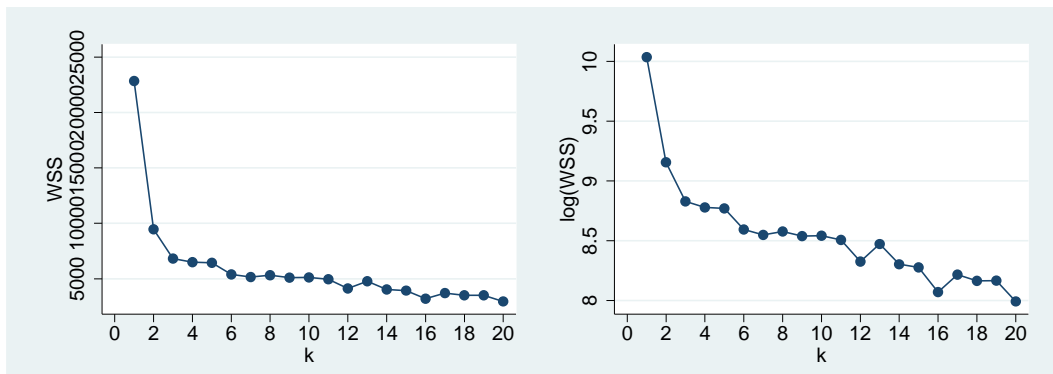

Figure 2. WSS Plot of Exit Statistics in Turkish Cities Between 2009-2020

WSS plot of pre-run clusters with exit data is depicted in Figure 2. The curve flattens at $k=6$ so the Turkish cities could be clustered in 6 different categories. One can argue that decrease in WSS while k increases is worth considering. In order to provide a general idea about the matter to ease policy-making, economic value of further clustering can be seen unnecessary.

4. Examining Proposed Clusters

The findings of clustering based on UL algorithm is presented in the following two tables, one for entry and the other for exit of firms. Table 1 provides summary statistics regarding 4 clusters of Turkish cities based on new firm entry to the market between 2009-2020. Cluster sizes vary from 7 to 50 cities². Absence of clusters with a single member can be considered a good sign for the adequacy of the outcome of the algorithm.

Table 1. Clusters Within Firm Entry Data of Turkish Cities Between 2009-2020

Cluster ID	1	2	3	4
Cluster Size (# of Cities)	50	13	7	11
Mean of Monthly Entry	28.8	58.4	396.8	31.7
Mean of Monthly Std. Dev.	12.2	19.8	148	13.3

² Listings of cities based on entry and exit clusters are provided in the Appendix to this paper. For comparison, Table 5 provides the official classification by the government for investment incentives in Turkey.

Coefficient of Variation	0.425	0.34	0.37	0.419
Mean Entrants, per 100k Residents	3.24	3.48	6.91	3.86
Mean of Yearly Std. Dev. (of Entry per 100k Residents)	1.561	1.45	2.38	1.565
Coefficient of Variation (per 100k Residents)	0.48	0.42	0.34	0.41
Entrants, % of Total	27.0%	14.3%	52.2%	6.6%
Cluster Population, % of Turkey as of 2020	40.3%	14.5%	32.9%	12.2%

Note: Extra digits provided to avoid similarity due to rounding.

Table 1 presents proposed clusters of Turkish cities based on entry. In terms of new firm creation in cities, 4 clusters provide clear-cut categorizations. It seems that clusters 1 and 4 has close means and standard deviations. Coefficient of Variation (CV) of clusters 1, 4 are rather high despite being slower in terms of firm dynamics. It points out that sluggish entry of new firms have been accompanied with higher relative volatility in cluster 1.

Population based statistics in Table 1 portrays a clearer picture in terms of ordering clusters. While cities in cluster 1 has the lowest per capita (per 100k population) entry, they also suffer from the highest relative volatility by having the highest CV. CV of the clusters line up orderly as mean of per capita entry increases. It suggests that increasing per capita entry provides local economies a relatively stable influx of firms.

Table 2. Clusters Within Firm Exit Data of Turkish Cities Between 2009-2020

Cluster ID	1	2	3	4	5	6
Cluster Size (# of Cities)	10	45	3	5	14	4
Mean of Monthly Exit	13.3	3.3	212	12.8	6.1	4.3
Mean of Monthly Std. Dev.	7.3	2.6	103.3	8.5	4.2	3
Coefficient of Variation	0.55	0.77	0.49	0.66	0.68	0.71
Mean of Monthly Exit, per 100k Residents	0.74	0.47	2.35	0.85	0.57	0.45
Mean of Monthly Std. Dev. (of Exit per 100k Residents)	0.55	0.46	1.26	0.56	0.49	0.32
Coefficient of Variation (per 100k Residents)	0.74	0.99	0.54	0.65	0.87	0.72
Exits, % of Total	12.2%	13.9%	58.6%	5.9%	7.9%	1.6%
Cluster Population, % of Turkey as of 2020	14.6%	32.0%	24.9%	9.7%	13.9%	4.8%

Note: Extra digits provided to avoid similarity due to rounding.

Summary statistics of exit clusters are reported in Table 2. Cluster 2 has the lowest average exit of firms during the subjected period. Just like its counterpart in entry clusters, it has highest CV. Exit clusters are well ordered such that relative volatility (CV) decreases as average exits increase, too.

Calling the extreme values in exit statistics as good or bad for local economies might be troublesome. Since firms go out of business due to various reasons, the observed level of the number does not provide much insight on its own. For example, in an evolutionary perspective, varying number of closing firms from time to time, or place, could mean a vibrant

economy with selection at work. Plus, entering new firms to the local economy shall create at least a little competition, and some firms should face challenges and create dynamism (i.e. go out-of-business).

Building on the framework, one can use the low per capita exit statistics to detect extremely dull economic environments. In this sense, the algorithm provides a finer filtering regarding the worst performing cities. Per capita exits in city clusters posted on Table 2 exhibits a close pattern. Here, cluster 6 maintains the lowest rank in terms of monthly exits but not the highest CV. Cluster 2 has the highest relative volatility of per capita exits. This anomaly can be attributed to the small size of the cluster 6, representing only 4.8% of population in Turkey and 1.6% of total exits during the subjected period. The algorithm singled out these 4 cities in a way that they represent the most ponderous local economies in Turkey in terms of selection. They all belong to the cluster 4 in terms of entry statistics, a group which has fine per capita entry performance but not as good in aggregate values as shown in Table 1.

Conclusion

In this paper, 4 entry-based and 6 exit-based clusters have been observed for Turkish cities using UL k-means algorithm. The cities in a cluster shares a similar pattern of firm dynamics between the period of 2009-2020. The findings of this paper can have large impact on solving some long-lived problems regarding policy effectiveness. Suggested groups are derived with an algorithm which reflects the full data generating process that leads to entry or exit. Therefore, proposed groups constitute a better tabulation, for instance, compared to Table 5 in the Appendix which is used for investment incentives planning by the Turkish government.

Entry based clusters show that more average new firms, whether aggregate or per capita, corresponds to lower volatility on influx of new firms to the local economy. Exit clusters also exhibit a similar pattern, except for cluster 6. Cities in exit cluster 6 represent the most plodder group in Turkish economy in terms of selection at work, by having the lowest per capita exit of firms alongside a lower variance and relatively higher per capita entry. This anomaly deserves further investigations as it might be caused from policies or subsidies disrupting market mechanisms that promote selection.

The policy-makers currently rely on straightforward methods to categorize cities in Turkey, just like the rest of the modern world. They are mainly based on geographical positions of the cities and have been justified by similarity of several socioeconomic variables. The proposed clusters are in completely different nature than the official divisions simply due the fact that the method at hand solely focuses on the local firm dynamics with no a priori directions. As a future study, smaller geographical units such as counties can be considered to decrease the scale and improve the robustness of clustering, if the data becomes available.

References

- Acar, S., Kazancık, L. B., Meydan, M. C., & Işık, M. (2019). İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması SEGE-2017. Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü Yayını, (3).
- Arcuri, G., Brunetto, M., & Levratto, N. (2019). Spatial Patterns and Determinants of Firm Exit: An Empirical Analysis on France. *The Annals of Regional Science*, 62(1), 99-118. <https://doi.org/10.1007/S00168-018-0887-0>
- Armington, C., & Acs, Z. J. (2002). The determinants of regional variation in new firm formation. *Regional studies*, 36(1), 33-45.
- Athey, S. (2019). The Impact of Machine Learning on Economics. A. Agrawal, J. Gans, & A. Goldfarb (Eds.) *The Economics of Artificial Intelligence: An Agenda* (507-547). University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/9780226613475-023>
- Athey, S., & Imbens, G. W. (2019). Machine Learning Methods That Economists Should Know About. *Annual Review of Economics*, (11), 685-725. <https://doi.org/10.1146/annurev-economics-080217-053433>
- Audretsch, D. B., & Fritsch, M. (1994). The geography of firm births in Germany. *Regional studies*, 28(4), 359-365.
- Barboza, F., Kimura, H., & Altman, E. (2017). Machine Learning Models and Bankruptcy Prediction. *Expert Systems with Applications*, (83), 405-417. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2017.04.006>
- Bargagli-Stoffi F.J., Niederreiter J., Riccaboni M. (2021) Supervised Learning for The Prediction of Firm Dynamics. In: Consoli S., Reforgiato Recupero D., Saisana M. (Eds) *Data Science for Economics and Finance*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-66891-4_2

- Bargagli-Stoffi, F. J., Riccaboni, M., & Rungi, A. (2020a). Machine Learning for Zombie Hunting. Firms' Failures and Financial Constraints. FEB Research Report Department of Economics DPS20. 06. <http://Dx.Doi.Org/10.2139/Ssm.3588410>
- Black, D., & Henderson, V. (1999). Spatial Evolution of Population and Industry In The United States. *American Economic Review*, 89(2), 321-327. <https://Doi.Org/10.1257/Aer.89.2.321>
- Bradley, P. S., & Fayyad, U. M. (1998, July). Refining Initial Points for K-Means Clustering. *ICML (98)*, 91-99.
- Carlsson, B. (1987). Reflections on 'Industrial Dynamics': The Challenges Ahead. *International Journal of Industrial Organization*, 5(2), 135-148. [https://Doi.Org/10.1016/S0167-7187\(87\)80016-4](https://Doi.Org/10.1016/S0167-7187(87)80016-4)
- Chu, H. J., Liao, C. J., Lin, C. H., & Su, B. S. (2012). Integration of Fuzzy Cluster Analysis and Kernel Density Estimation for Tracking Typhoon Trajectories in The Taiwan Region. *Expert Systems with Applications*, 39(10), 9451-9457. <https://Doi.Org/10.1016/J.Eswa.2012.02.114>
- Davidsson, P., Lindmark, L., & Olofsson, C. (1994). New firm formation and regional development in Sweden. *Regional studies*, 28(4), 395-410.
- Frenken, K., Cefis, E., & Stam, E. (2015). Industrial Dynamics and Clusters: A Survey. *Regional Studies*, 49(1), 10-27. <https://Doi.Org/10.1080/00343404.2014.904505>
- Garofoli, G. (1994). New firm formation and regional development: the Italian case. *Regional studies*, 28(4), 381-393.
- Guesnier, B. (1994). Regional variations in new firm formation in France. *Regional studies*, 28(4), 347-358.
- Hart, M., & Gudgin, G. (1994). Spatial variations in new firm formation in the Republic of Ireland, 1980–1990. *Regional Studies*, 28(4), 367-380.
- Haveman, H. A. (1993). Follow the leader: Mimetic isomorphism and entry into new markets. *Administrative science quarterly*, 593-627.
- Hopenhayn, H. A. (1992). Entry, Exit, and Firm Dynamics in Long Run Equilibrium. *Econometrica: Journal of The Econometric Society*, 1127-1150. <https://doi.org/10.2307/2951541>
- Jovanovic, B. (1982). Selection and The Evolution of Industry. *Econometrica: Journal of The Econometric Society*, 649-670. <https://doi.org/10.2307/1912606>
- Keeble, D., & Walker, S. (1994). New firms, small firms and dead firms: spatial patterns and determinants in the United Kingdom. *Regional studies*, 28(4), 411-427.
- Kim, Y., Street, W. N., & Menczer, F. (2002). Evolutionary Model Selection in Unsupervised Learning. *Intelligent Data Analysis*, 6(6), 531-556. <https://doi.org/10.3233/IDA-2002-6605>
- Krugman, P. (1991). Increasing returns and economic geography. *Journal of political economy*, 99(3), 483-499.
- Krugman, P. (1992). *Geography and trade*. MIT press.
- Macqueen, J. (1967). Some Methods for Classification and Analysis of Multivariate Observations. In *Proceedings of 5th Berkeley Symposium on Mathematical Statistics and Probability*, 281–297.
- Makles, A. (2012). Stata Tip 110: How to Get the Optimal K-Means Cluster Solution. *The Stata Journal*, 12(2), 347-351.
- Miyakawa, D., Miyauchi, Y., & Perez, C. (2017). Forecasting Firm Performance with Machine Learning: Evidence from Japanese Firm-Level Data. Technical Report, Research Institute of Economy, Trade and Industry (RIETI).
- Mohamad, I. B., & Usman, D. (2013). Standardization and Its Effects on K-Means Clustering Algorithm. *Research Journal of Applied Sciences, Engineering and Technology*, 6(17), 3299-3303. <https://doi.org/10.19026/RJASET.6.3638>
- Pellenbarg, P. H., & Van Steen, P. J. (2003). Spatial Perspectives on Firm Dynamics in The Netherlands. *Tijdschrift Voor Economische En Sociale Geografie*, 94(5), 620-630. <https://doi.org/10.1046/j.1467-9663.2003.00288.x>
- Porter, M. (2003). The Economic Performance of Regions. *Regional Studies: The Journal of the Regional Studies Association*, 37(6-7), 545-546.
- Prüfer, J., & Prüfer, P. (2018). Data Science for Institutional and Organizational Economics. In *A Research Agenda for New Institutional Economics*. Edward Elgar Publishing.

- Qiu, X. Y., Srinivasan, P., & Hu, Y. (2014). Supervised Learning Models to Predict Firm Performance with Annual Reports: An Empirical Study. *Journal of The Association for Information Science and Technology*, 65(2), 400-413. <https://doi.org/10.1002/asi.22983>
- Reynolds, P. (1994). Autonomous firm dynamics and economic growth in the United States, 1986–1990. *Regional Studies*, 28(4), 429-442.
- TOBB. (2021). Company Establishment and Liquidation Statistics [Database]. Available At: <https://tobb.Org.Tr/Bilgierisimmudurlugu/Sayfalar/Eng/Kurulankapanansirketistatistikleri.Php>
- Van Witteloostuijn, A., & Kolkman, D. (2019). Is Firm Growth Random? A Machine Learning Perspective. *Journal of Business Venturing Insights*, 11, E00107. <https://doi.org/10.1016/j.jbvi.2018.e00107>

Appendix

Table 3. Listing of Turkish Cities Based on Firm Entry

Cluster 1			Cluster 2	Cluster 3	Cluster 4
Adana	Corum	Kirklareli	Ankara	Istanbul	Kayseri
Adiyaman	Denizli	Kirsehir	Malatya	Izmir	Manisa
Afyon	Diyarbakir	Kutahya	Kahramanmaras	Kocaeli	Sakarya
Agri	Edirne	Mardin	Ordu	Konya	Trabzon
Amasya	Elazig	Mus	Rize	Mugla	Sanliurfa
Antalya	Erzincan	Nevsehir	Sivas	Samsun	Van
Artvin	Erzurum	Nigde	Tokat	Tekirdag	Zonguldak
Aydin	Eskisehir	Siirt	Uzak		Aksaray
Balikesir	Gaziantep	Sinop	Yozgat		Yalova
Bilecik	Giresun	Tunceli	Karaman		Osmaniye
Bingol	Gumushane	Bayburt	Kirikkale		Duzce
Bitlis	Hakkari	Sirnak	Batman		
Bolu	Hatay	Bartın	Karabuk		
Burdur	Isparta	Ardahan			
Bursa	Mersin	Igdir			
Canakkale	Kars	Kilis			
Cankiri	Kastamonu				

Table 4. Listing of Turkish Cities Based on Firm Exit

Cluster 1	Cluster 2			Cluster 3	Cluster 4	Cluster 5	Cluster 6
Ankara	Adana	Corum	Kars	Istanbul	Kayseri	Antalya	Manisa
Ordu	Adiyaman	Denizli	Kastamonu	Izmir	Kocaeli	Bursa	Trabzon

Sakarya	Afyon	Diyarbakir	Kirklareli	Mugla	Konya	Kutahya	Van
Sivas	Agri	Edirne	Kirsehir		Samsun	Malatya	Zonguldak
Sanliurfa	Amasya	Elazig	Mardin		Tekirdag	Kahramanmaras	
Usak	Artvin	Erzincan	Mus			Nevsehir	
Aksaray	Aydin	Erzurum	Siirt			Nigde	
Yalova	Balikesir	Eskisehir	Sinop			Rize	
Osmaniye	Bilecik	Gaziantep	Tunceli			Tokat	
Duzce	Bingol	Giresun	Bayburt			Yozgat	
	Bitlis	Gumushane	Sirnak			Karaman	
	Bolu	Hakkari	Bartın			Kirikkale	
	Burdur	Hatay	Ardahan			Batman	
	Canakkale	İsparta	Igdir			Karabuk	
	Cankiri	Mersin	Kilis				

Table 5. Official Classification by the Government for Investment Incentives in Turkey

Region 1	Region 2	Region 3	Region 4	Region 5	Region 6
Ankara	Aydin	Adana	Afyonkarahisar	Bayburt	Adiyaman
Antalya	Balikesir	Burdur	Aksaray	Cankiri	Agri
Bursa	Bilecik	Duzce	Amasya	Erzurum	Ardahan
Eskisehir	Bolu	Gaziantep	Artvin	Giresun	Batman
Istanbul	Canakkale	Karaman	Bartın	Gumushane	Bingol
Izmir	Denizli	Kirikkale	Çorum	Kahramanmaras	Bitlis
Kocaeli	Edirne	Kutahya	Elazig	Kilis	Diyarbakir
Mugla	Isparta	Mersin	Erzincan	Nigde	Hakkari
Tekirdag	Karabuk	Samsun	Hatay	Ordu	Igdir
	Kayseri	Trabzon	Kastamonu	Osmaniye	Kars
	Kirklareli	Rize	Kirsehir	Sinop	Mardin
	Konya	Usak	Malatya	Tokat	Mus
	Manisa	Zonguldak	Nevsehir	Tunceli	Siirt
	Sakarya		Sivas	Yozgat	Sanliurfa
	Yalova				Sirnak
					Van

Source: Acar et al., 2019

Giresun İlinin İklimatik Konfor Şartlarının Turizm Açısından Değerlendirilmesi

Evaluation of Climatic Comfort Conditions of Giresun Province in Terms of Tourism

Şerif Can Hatipođlu¹

Öz

Turizm ve iklim arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Buna göre bir yerin turizm potansiyelinden bahsederken iklimik konfor kavramının da ele alınması önemlidir. Bu alıŐmada Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz Bölümü'nde yer almakta olan Giresun ilinde iklimik konfor Şartlarının turizm açısından değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Değerlendirme yapılırken TCI (Turizm Climatic Index) metodu kullanılmıştır. Yöntemde ihtiyaç duyulan iklim verileri Giresun Meteoroloji Müdürlüğü'nden sağlanmıştır. Harita üretiminde ise ArcGIS 10.8 yazılımından faydalanılmıştır. Giresun iline uygulanan TCI sonuçlarına göre, iklimik konfor açısından yıllık ortalama TCI değeri 47 olup, 62 ile 34 arasında değişiklik gösteren TCI puanları aldığı görülmektedir. İklimatik konfor bakımından "iyi" kategorisine giren ocak, Şubat ve aralık ayları turizm için iklimik konfor bakımından en uygun aylar olduğu anlaşılmaktadır. Mart, nisan, mayıs, haziran temmuz, ağustos, eylül ve kasım ayları "sınırdaki" kategorisine dahil olan aylar olup ortalamanın altında kalırken, Ekim ayının "Elverişsiz" kategorisinde yer alarak iklimik konfor bakımından turizm için uygun olmadığı görülmektedir. Giresun ili için deniz-kum-güneş turizminden çok kış aylarında da gerçekleştirilebilecek kültür turizmi ön plana çıkarılabilir. Havaların nispeten az yağışlı olduğu bahar ve yaz aylarında dağ ve yayla turizmi ile alternatif turizm türlerine yönelmesi daha uygun olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Turizm, İklimatik Konfor, İklim, Coğrafya, Giresun.

Abstract

There's strong relationship between tourism and climate. It's important to adress climatic comfort while talking about the tourism potential of a place. In this study, it's aimed to evaluate climatic comfort conditions in terms of tourism in the Giresun province, which is located in the Eastern Black Sea Section of the Black Sea Region. While making the evaluation, the TCI (Tourism Climatic Index) method was used. Climate data needed for method were obtained from Giresun Meteorology Directorate. ArcGIS 10.8 GIS program was used in map production. According to TCI results for Giresun, the annual average TCI value is 47, it's TCI scores varying between 62 and 34. January, February, December, which are in "good" category, are seen as the most suitable months for tourism. March, April, May, June, July, August, September, November are included in "borderline" category and are slightly below the average, October is in "Unfavorable" category and isn't suitable for tourism. Cultural tourism, which can be realized in winter months, can be brought to rather than sea-sand-sun tourism for Giresun. In the spring and summer months when the weather is relatively less rainy, directing tourists to mountain, plateau and alternative tourism types will be appropriate for development of tourism.

Keywords: Tourism, Climatic Comfort, Climate, Geography, Giresun.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 08 / 07 / 2023

Accepted: 16 / 08 / 2023

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi, Ordu, Türkiye, serifcanhatipoğlumail.com, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0003-3425-6840>

Giriş

İklim, doğal ve beşerî yaşamı etkileyen önemli coğrafi faktörlerden biridir. Beşerî faaliyetler açısından değerlendirildiğinde başta tarım, turizm, sanayi, ticaret, ulaşım, barınma olmak üzere çok sayıda faaliyetin iklimin etkisinde olduğu görülebilmektedir.

Turizm, çeşitli amaçlarla (görmek, eğlenmek, dinlenmek, tanımak, spor faaliyetlerinde bulunmak...vb.) ya da hiçbir amaç olmaksızın yapılan seyahat faaliyetleri olarak tanımlanmaktadır (Doğanay, 2001: 12). Turizm ile iklim arasında kuvvetli bir ilişki bulunmaktadır. Hatta pek çok turizm türünün ortaya çıkmasına da şüphesiz iklim olanak sağlamıştır. Bunlara kış turizmi, kıyı ve deniz turizmi, spor turizmi (yelkenli, paraşüt, vb.) gibi örneklerin verilmesi mümkündür. Turizm faaliyeti için iklim o kadar önemli bir faktördür ki sadece iklim dahi bir mekân için çekicilik unsuru oluşturabilmektedir (Özgüç, 2017: 44). Bununla birlikte çekiciliği doğrudan iklime bağlı destinasyonlarda bol yağışlı yazlar ya da az kar yağışlı kışlar turistik mekânın çekicilik potansiyeline zarar verebilir (De Freitas, 2001: 5).

Yerel hava durumu ve iklim, turistlerin destinasyon seçiminde önemli bir role sahiptir (Alexandrakis vd., 2019: 281). Çünkü turistler varış yerlerinde iklimi doğrudan hissetmektedirler (Razzaq ve Abbood, 2019: 9662). Bu nedenle turistlerin tatillerini verimli geçirebilmeleri için, buldukları mekânın iklimik şartlarının turistleri fizyolojik olarak rahatlatması beklenmektedir (Özgüç, 2017: 44). Bu noktada turizm üzerinde de etkileri olan iklim konforu kavramı geçmişten günümüze önemli bir unsur olarak dikkati çekmektedir (Güçlü, 2010a: 113). Bu kavram ile birlikte değinilmesi gereken diğer önemli bir kavram da bir mekândaki nemlilik ve sıcaklık şartlarına insan bedeninin vermiş olduğu tepkiyi ifade eden termal konfordur (Güçlü, 2010a: 113). Termal konfor, turizm klimatolojisi bakımından önemli olsa da doğrudan insanın fiziki duyumu ve psikolojisi ile ilgili bir durum olmasına bağlı ve aynı zamanda sağlık durumu ve yaş gibi kriterlere göre de değişiklik gösterebileceği unutulmamalıdır (Güçlü, 2010a: 113). Turizmi ve turistik lokasyon tercihini en çok etkileyen iklim unsurları incelendiğinde; sıcaklık, güneşlenme saati sayısı, yağış, rüzgâr, nem ve sis gibi iklim elemanları ön plana çıkmaktadır (Martin, 2005: 572).

Türkiye'de iç ve dış turizm değerlendirildiğinde turist yöneliminin daha çok kıyılara yani deniz ve kıyı turizmine olduğu görülmektedir (Özgüç, 2017: 509). Ancak ülkemiz turizmini yalnızca deniz-kum-güneş üçgenine sıkıştırmak doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Nitekim çok sayıda doğal çekiciliğe sahip olan ülkemiz aynı zamanda pek çok medeniyete ev sahipliği yapmasının da avantajıyla birlikte çok sayıda kültürel çekiciliği bünyesinde barındırmaktadır.

Turizm bakımından iklimik konfor şartları yalnızca iklimle alakalı turizm türlerini değil aynı zamanda diğer açık havada gerçekleştirilen turizm türleri bakımından da önemlidir. Bununla birlikte turistlerin turistik faaliyette bulunmadığı zaman dilimlerinde de iklimik konfor şartlarının uygun olması önemlidir. Örnek olarak dinlenme saatleri sayılabilecek gece saatlerinde iklimik konfor şartlarının uygun olması turistin iyi bir şekilde dinlenmesi ve ertesi gün turistik faaliyetine sorunsuz devam edebilmesi bakımından önem arz etmektedir (Mieczkowski, 1985: 225).

Tüm bu sebeplerle turistik destinasyonların iklimik konfor şartları uygunluğunun değerlendirilmesi, destinasyonun çekiciliğine etkileri bakımından önemlidir. Turizm açısından iklimik konfor şartlarının değerlendirilmesi için TCI (Tourism Climatic Index) metodunun kullanıldığı bu çalışmada, uygulanan sahanın iklimik konfor şartları turizm açısından değerlendirilmiş ve iklimik konfor bakımından en uygun aylar tespit edilmeye çalışılmıştır (Mieczkowski, 1985: 220). Dünyada TCI metodu kullanılarak turizm için iklimik konfor uygunluğu ile ilgili pek çok çalışmanın yapıldığı görülmektedir (Mieczkowski, 1985: 220; De Freitas, 2001: 3; Amiranashvili vd., 2008: 27; Amelung ve Viner, 2009: 349; Olya ve Alipour, 2015: 73; Roshan vd., 2015: 33; Scott vd., 2016:1; Noome ve Fitchett, 2019: 2453; Zong vd., 2019: 2085; Ruddy vd., 2020: 1; Alonso-Perez vd., 2021: 1; Wang vd., 2022: 1). Ülkemizde de ilgili metot ile yapılan çalışmalar mevcuttur (Cengiz vd., 2008: 1; Güçlü, 2009: 1; Güçlü, 2010a: 794; Güçlü, 2010b: 119; Güçlü, 2010c: 111; Türker vd., 2015: 555; Kum ve Gönençgil, 2018: 70; Öztürk ve Kalaycı, 2018: 12; Karademir, 2019: 335; Zhong ve Zeng, 2019: 2085; Efe ve Gözet, 2021: 1164; Adigüzel vd., 2022: 1105; Kaya ve Güngör, 2022: 65).

Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz Bölümü'ndeki kıyı şeridi illeri bu yöntemin de içinde yer aldığı birkaç yöntemle birlikte Güçlü (2010c) tarafından daha önce incelenmiştir (Güçlü, 2010c: 111). Bu çalışmada ise Doğu Karadeniz Bölümü kıyı şeridinde yer alan ancak adı geçen çalışmada seçilmiş istasyonlar arasında yer verilmemiş olan Giresun ili için TCI yöntemi uygulanmıştır. Böylelikle bu çalışma özgün bir eser olmasının yanında adı geçen eseri tamamlayıcı bir nitelik de taşımaktadır.

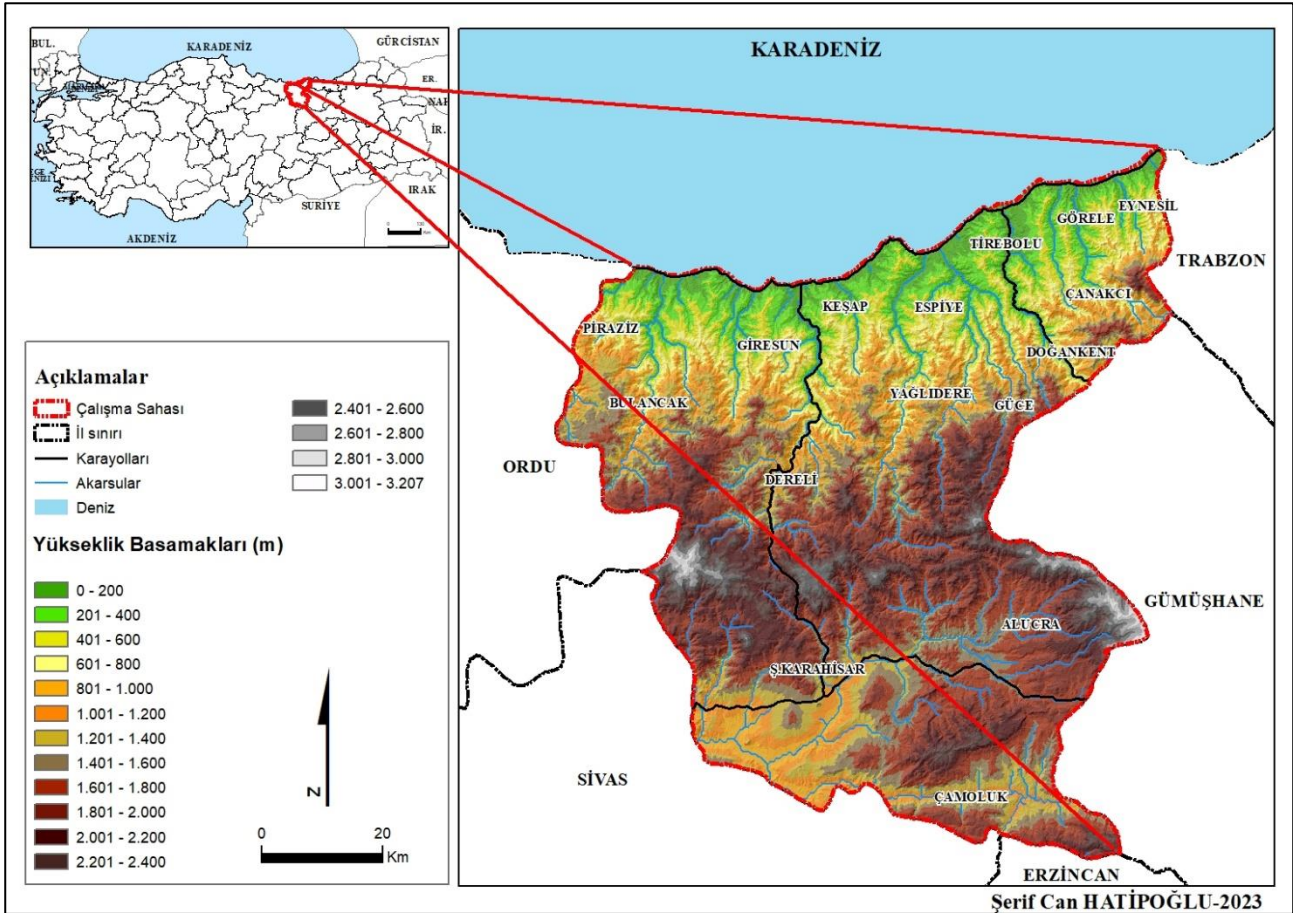
Giresun ili içerisinde barındırdığı doğal ve beşerî çekicilikler ile turizm potansiyeli yüksek illerimizden biridir (Sezer, 2015: 228). Bu çalışma ile yakın dönemlerde turistik anlamda önemi giderek artan Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz Bölümü'nde bulunan Giresun ilinin turizmi açısından iklimik konfor şartlarının uygunluğunun ölçülmesi amaçlanmıştır. Her bir ay için iklimik konfor düzeyi tespit edilerek hangi ayların turizm açısından daha uygun iklim konforuna sahip olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırma sahası Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz Bölümü'nde bulunan Giresun ili idari sınırlarıdır (Fotoğraf 1). Buna göre saha yaklaşık olarak 39°10'38" ve 37°57'28" doğu boylamları ile 41°03'47" ve 40°03'18" kuzey enlemleri

arasında yer almaktadır. Giresun ili kuzeyinde Karadeniz, doğusunda Gümüşhane ve Trabzon, güneyinde Erzincan ve Sivas, batısında ise Ordu illeri ile çevrilidir (Harita 1).

Fotoğraf 1. Giresun şehrine batıdan bir bakış

Harita 1. Çalışma sahasının lokasyon haritası

1. Materyal ve Yöntem

Çalışma literatür araştırması ile başlamış ve çalışma alanının yapısına en uygun iklimik konfor metodu pek çok farklı metot arasından seçilmiştir. Sonraki süreçte sahaya ait harita üretimi ve metodun uygulanabilmesi için gerekli veriler ve kartografik malzemeler ilgili kurumlardan temin edilmiştir. Çalışmaya ait lokasyon haritası oluşturulurken ArcGIS 10.8 Coğrafi Bilgi Sistemleri yazılımından faydalanılmıştır. Ayrıca lokasyon haritasının üretiminde Aster uyduyuza ait 30 m yersel çözünürlüğe sahip DEM (Digital Elevation Model) verisi kullanılmıştır. Metot uygulanırken uzun yıllık iklim verilerine gereksinim duyulmuştur. Giresun ilinde sadece Giresun Merkez Meteoroloji İstasyonu'nun uzun yıllık verilere (1960-2022) sahip olması nedeniyle Giresun Meteoroloji İstasyon Müdürlüğü'nden temin edilen bu istasyon verileri üzerinden değerlendirme yapılmıştır (Giresun Meteoroloji İstasyon Müdürlüğü, 2022). Bunlarla birlikte saha çalışması yapılarak fotoğraf çekimi ile de çalışma desteklenmiştir.

Çalışmada TCI olarak bilinen ve ilk olarak 1985 yılında Mieczkowski tarafından ortaya atılan metot kullanılmıştır (Mieczkowski, 1985: 220). TCI, bir sahanın turizm faaliyetleri açısından iklim konforunun uygunluk düzeyini tespit etmek için kullanılmaktadır (Mieczkowski, 1985: 220).

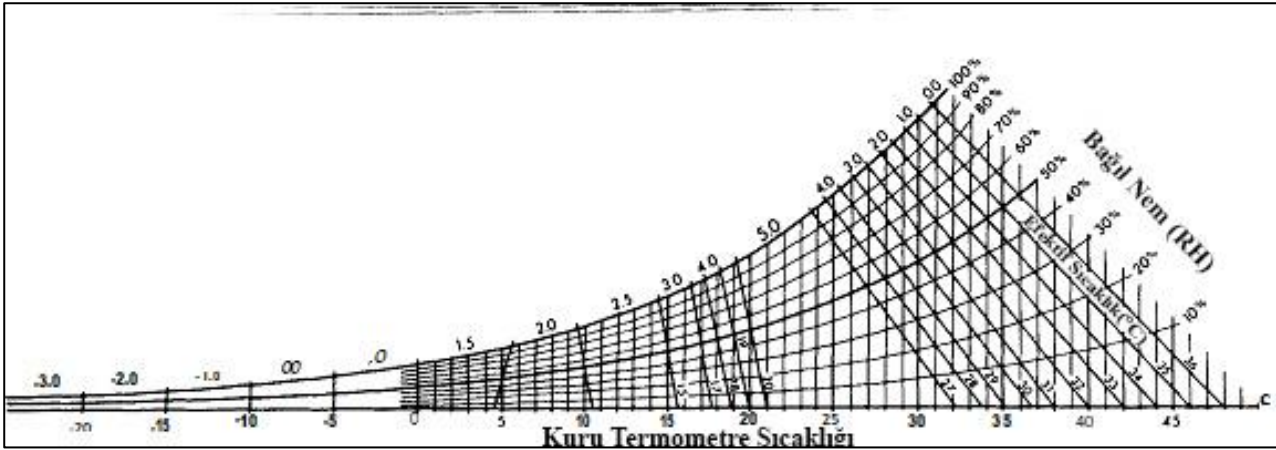
1.1. Turizm İklim İndeksi (The Tourism Climatic Index)

TCI olarak bilinen bu yöntem ilk olarak 1985 yılında Mieczkowski tarafından ortaya atılmıştır (Mieczkowski, 1985: 220). TCI genel bir formüle dayanmakla birlikte temel olarak bir istasyona ait şu parametrelere ihtiyaç duymaktadır: Toplam yağış, ortalama rüzgâr hızı, ortalama güneşlenme süresi, aylık ortalama ve maksimum sıcaklık, ortalama ve minimum bağıl nem (Mieczkowski, 1985: 229). TCI'nın hesaplanmasında kullanılan formül ise şöyledir:

$$TCI = 2 [(4 * CID) + CIA + (2 * P) + (2 * S) + W] \quad (1)$$

CID (Daytime Comfort Index) yani Gündüz Konfor İndeksi TCI formülündeki en yüksek ağırlık (%40) değerine sahip faktör olarak göze çarpmaktadır (Mieczkowski, 1985: 225). Bu ağırlık değerinin verilme sebebi ise turistik faaliyetlerin daha çok 12.00 ile 16.00 saatleri arasında yapılmasıdır (Kum ve Gönengil, 2018: 73). CID hesaplanırken istasyona ait minimum bağıl nem ve maksimum sıcaklığın verilen grafikteki kesişimi ile elde edilen puan esas alınmaktadır (Mieczkowski, 1985: 225), (Grafik 1).

CIA (Daily Comfort Index) yani Günlük Konfor İndeksi ise geceyi de içine alan yani 24 saati kapsayan termal konfor zamanına karşılık gelmektedir (Kum ve Gönengil, 2018: 74). Bu parametre hesaplanırken ortalama sıcaklık ve ortalama bağıl nemin verilen grafikteki kesişiminden (efektif sıcaklık) elde edilen puandan oluşur (Mieczkowski, 1985: 225). CIA'nın formüldeki kat sayısı %10'dur. Bunun nedeni ise gece yapılan turistik aktiviteler çoğunlukla kapalı mekanlarda gerçekleştiğinden termal konfor koşulları pek aranmaz (Kum ve Gönengil, 2018: 74). Ancak yine de uygun termal konfor koşullarının bulunduğu ortamlarda gerçekleştirilen uyku, ertesi gün yapılması planlanan turistik faaliyetler için katkı sağlayacağından formüle konulması uygun görülmüştür (Mieczkowski, 1985: 225).

Grafik 1. İklim Konfor İndeksi için Termal Konfor Değerlendirme Sistemi (Mieczkowski'den (1985) değiştirilerek)

P (Precipitation) yani yağış, özellikle kıyı turizmi için miktarı ve dağılışı bakımından önem arz etmektedir (Kum ve Gönengil, 2018: 74). Bu sebeple toplam yağışın TCI'daki katsayısı %20'dir (Mieczkowski, 1985: 226). Bir istasyondaki aylık toplam yağış ortalaması verilen tablodaki orana göre puanlanmaktadır (Mieczkowski, 1985: 226), (Tablo 1).

Tablo 1. Yağış değişkeni (Mieczkowski'den (1985) değiştirilerek)

Oranlar	Aylık Toplam Yağış Ortalaması (mm)
5,0	0,0-14,9
4,5	15,0-29,9
4,0	30,0-44,9
3,5	45,0-59,9
3,0	60,0-74,9
2,5	75,0-89,9
2,0	90,0-104,9
1,5	105,0-119,9
1,0	120,0-134,9
0,5	135,0-149,9
0,0	150 ve daha fazla

S (Sunshine) ise güneşlenme süresini ifade etmektedir. Güneşlenme süresi özellikle kıyı ve deniz turizmi bakımından son derece önemlidir (Kum ve Gönençgil, 2018: 74). Bu nedene dayanarak TCI'daki katsayısı %20'dir. Bir istasyona ait günlük güneşlenme süresinin ortalaması verilen tabloya göre puanlanmaktadır (Mieczkowski, 1985: 227), (Tablo 2).

Tablo Error! No text of specified style in document.. Güneşlenme değişkeni (Mieczkowski'den (1985) değiştirilerek)

Oranlar	Ortalama Aylık Güneşlenme Süresi (Saat/gün)
5,0	10 ve daha fazla
4,5	9 saat - 9 saat 59 dakika
4,0	8 saat - 8 saat 59 dakika
3,5	7 saat - 7 saat 59 dakika
3,0	6 saat - 6 saat 59 dakika
2,5	5 saat - 5 saat 59 dakika
2,0	4 saat - 4 saat 59 dakika
1,5	3 saat - 3 saat 59 dakika
1,0	2 saat - 2 saat 59 dakika
0,5	1 saat - 1 saat 59 dakika
0,0	1'den az

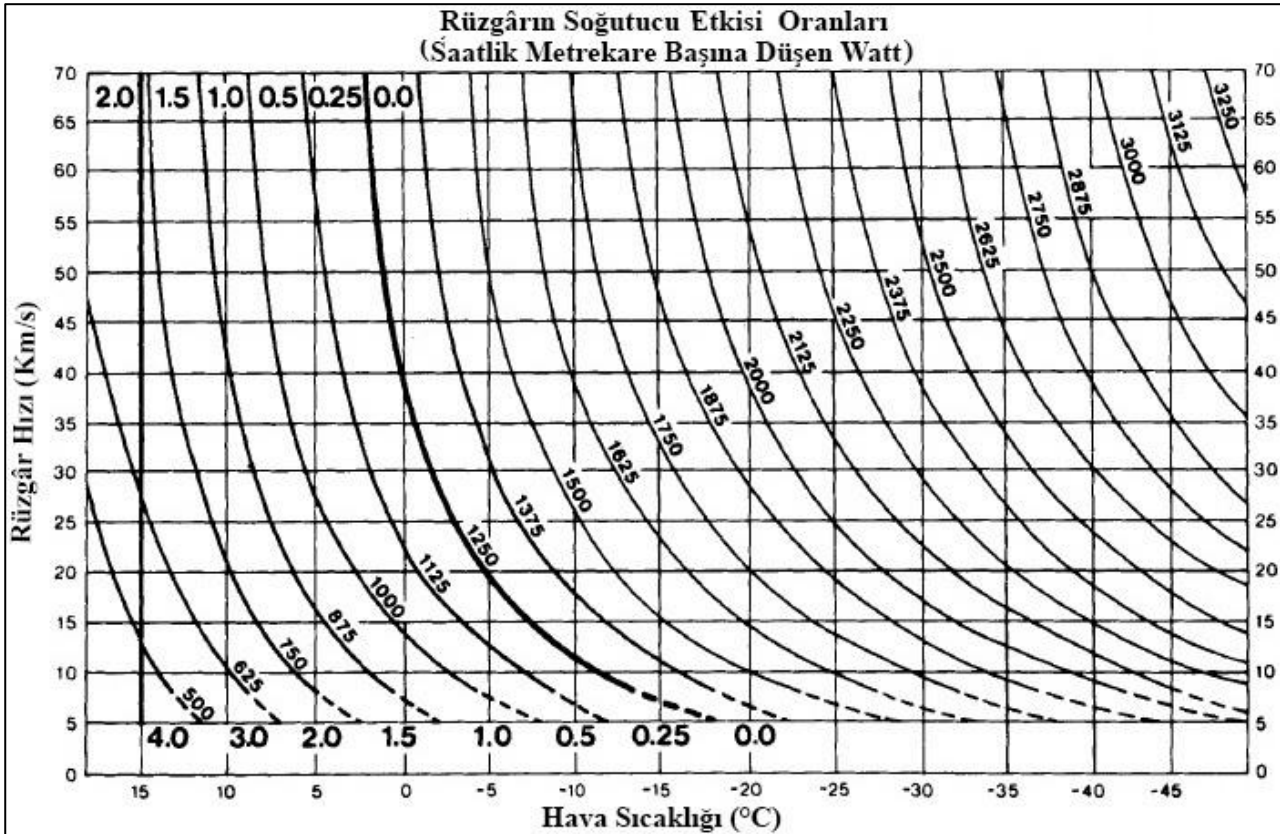
W (Wind) parametresi rüzgâr hızına karşılık gelmektedir (Mieczkowski, 1985: 227). Rüzgâr hızı sıcaklığın çok yüksek olduğu dönemlerde iklimik konfora olumlu etki yaparken, soğuk havalarda ise olumsuz etki yapmaktadır (Kum ve Gönençgil, 2018: 74). TCI formülünde rüzgâr hızının ağırlık oranı %10 olarak belirlenmiştir (Mieczkowski, 1985: 227).

Ayrıca verilen tabloda görülebileceği gibi maksimum sıcaklığa bağlı olarak değişiklikler göstermektedir (Mieczkowski, 1985: 227), (Tablo 3).

Tablo 3. Rüzgâr Değerlendirme Ölçeği (Mieczkowski'den (1985) değiştirilerek)

Rüzgâr Hızı (m/s)	Bofor Ölçeği	Normal Sistem	Alize Sistemi	Sıcak İklim Sistemi
<2,88	1	5,0	2,0	2,0
2,88-5,75	2	4,5	2,5	1,5
5,76-9,03	2	4,0	3,0	1,0
9,04-12,23	2	3,5	4,0	0,5
12,24-19,79	3	3,0	5,0	0
19,80-24,29	4	2,5	4,0	0
24,30-28,79	4	2,0	3,0	0
28,80-38,52	5	1,0	2,0	0
>38,52	6	0	0	0

Ortalama rüzgâr hızı değişkeninin 8 m/s'den büyük olduğu ve günlük ortalama maksimum sıcaklık değişkeninin 15 °C'den düşük olduğu şartlarda rüzgârın soğutucu etkisi grafiği kullanılarak rüzgâr değişkeninin puanı hesaplanır (Mieczkowski, 1985: 228), (Grafik 2).

Grafik 2. Rüzgârın Soğutucu Etkisi (Wind Chill) değerlendirme ölçeği (Mieczkowski'den (1985) değiştirilerek)

Tüm bu oranlar ile elde edilen sonuç değerleri 2 katsayısı ile çarpılarak formül sonuçlarının 100 tam puan ile -20 puan aralığında bir değer alması sağlanır (Mieczkowski, 1985: 229), (Tablo 4).

Tablo 4. Turizm Konfor İndeksi Sınıflandırma Şeması (Mieczkowski'den (1985) değiştirilerek)

TCI Parametrelerin Sayısal Değeri	Tanımlayıcı İklim Konfor Kategorileri
90-100	İdeal
80-89	Mükemmel
70-79	Çok iyi
60-69	İyi
50-59	Kabul edilebilir
40-49	Sınırdadır
30-39	Elverişsiz
20-29	Çok elverişsiz
10-19	Son derece elverişsiz
9- (-20)	İmkânsız

2. Bulgular

Turizm çalışmalarında iklim konusu ayrı bir öneme sahip olduğundan bir turistik destinasyon için iklimatik konfor şartlarının belirlenmesi önemlidir. Mieczkowski tarafından 1985 yılında ortaya atılan "The Tourism Climatic Index" adlı yöntem iklimatik konfor şartlarının belirlenebilmesi için bu çalışma için uygun olduğu görülmüş ve Giresun ili için uygulanmıştır. Yöntem uygulanırken uzun yıllık verilere ihtiyaç duyulmuştur. Giresun ili içerisinde yalnızca Giresun Merkez Meteoroloji İstasyonunun uzun yıllık verilere (1960-2022) sahip olması nedeniyle bu istasyon verileri baz alınarak değerlendirme yapılmıştır. TCI Giresun ili için uygulanırken aşağıdaki tabloda verilen Giresun Meteoroloji İstasyon Müdürlüğü uzun yıllık verilerinden yararlanılmıştır (Tablo 5).

Tablo Error! No text of specified style in document.. TCI için kullanılan Giresun Meteoroloji İstasyon Müdürlüğü verileri (1960-2022)

		O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A
Aylık Ortalama Sıcaklık (°C)	Giresun (Merkez İstasyon)	7,4	7,4	8,4	11,5	15,7	20,4	23,1	23,5	20,4	16,6	12,8	9,7
Aylık Maksimum Sıcaklık (°C)	Giresun (Merkez İstasyon)	25,9	29,5	34,9	36	35,4	36,2	35,3	35,2	32,9	34	32,8	28

Aylık Minimum Bağıl Nem (%)	Giresun (Merkez İstasyon)	26,7	25,7	27,7	29,4	38,9	43,1	48,1	50,3	45,7	38,7	30,7	27,3
Aylık Ortalama Bağıl Nem (%)	Giresun (Merkez İstasyon)	67,2	68,2	71,9	75,2	77,6	75	74,5	74,5	74,7	74,6	68,8	66,3
Aylık Toplam Yağış Ortalaması (mm)	Giresun (Merkez İstasyon)	124,9	91,6	95,1	76,7	69,5	79,6	79,4	88,1	125,3	166	147,8	128,3
Aylık Ortalama Rüzgâr Hızı (m/s)	Giresun (Merkez İstasyon)	1,3	1,4	1,4	1,3	1,2	1,3	1,3	1,2	1,2	1,2	1,2	1,2
Aylık Ortalama Güneşlenme Süresi (Gün/saat)	Giresun (Merkez İstasyon)	1,4	2,1	1,8	2,4	3	4	3,4	2,9	2,3	1,6	2,1	1,3

Kaynak: MİGM Giresun Meteoroloji İstasyon Müdürlüğü verileri (2022).

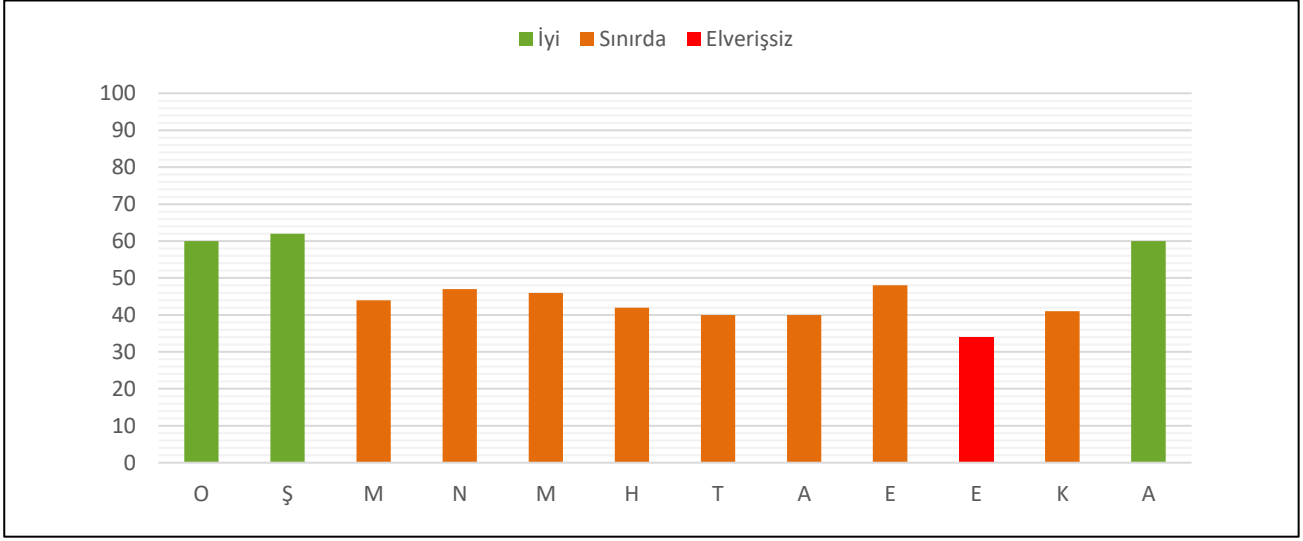
Giresun ili için uygulanan yöntem sonucu elde edilen TCI sonuçlarına göre, iklimatik konfor açısından yıllık ortalama TCI değeri 47 olup, 62 ile 34 arasında değişiklik gösteren TCI puanları aldığı görülmektedir. Yıl içerisindeki aylara göre puan dağılımı incelendiğinde 8 ayın "Sınırdaki", 3 ayın "İyi" ve 1 ayın ise "Elverişsiz" kategorisinde yer aldığı görülmektedir (Tablo 6). Giresun ilinde aylık olarak "İyi", "Sınırdaki" ve "Elverişsiz" sınıflandırma kategorileri görülürken, "İdeal", "Mükemmel", "Çok elverişsiz", "Son derece elverişsiz" ve "İmkânsız" sınıflandırma kategorileri hiçbir ay için görülmemiştir. İklimatik konfor bakımından "iyi" kategorisine giren ocak, şubat ve aralık ayları turizm için iklimatik konfor bakımından en uygun aylar olarak görülmektedir. Mart, nisan, mayıs, haziran, temmuz, ağustos, eylül ve kasım ayları "sınırdaki" kategorisine dahil olan aylar durumunda olup iklimatik konfor bakımından ortalamanın biraz altında kalmışlardır. Ekim ayının ise "Elverişsiz" kategorisinde yer alarak iklimatik konfor bakımından turizm için uygun olmadığı görülmektedir. Mevsimsel olarak bakıldığında ise daha çok kış mevsimi turizm için iklimatik konfor açısından ön plana çıkan dönem olarak gösterilebilir (Grafik 3 ve 4). Giresun ili deniz ve kıyı turizmi açısından öneme sahip haziran-eylül aralığında iklimatik konfor bakımından "Sınırdaki" kategorilerine dahil olduğu görülebilmektedir. En düşük TCI puanına sahip ekim ayı değerleri incelendiğinde özellikle yağış (p) değerinin diğer aylara nazaran çok yüksek olması ve güneşlenme (s) değerinin de çok düşük oluşu bu ayın "Elverişsiz" kategorisine dahil olmasında önemli etkenlerdir.

Giresun ili genel olarak değerlendirildiğinde mart-kasım ayları aralığında TCI değerlerinin nispeten düşük olmasındaki en önemli neden maksimum sıcaklık ortalamalarının yüksek ve minimum bağıl nemin nispeten yüksek değerlere sahip olmasına bağlı olarak CID değerinin düşük puanlar alması olarak gösterilebilir. Aynı zamanda güneşlenme süresi ortalamalarının oldukça düşük seviyelerde olması da yine Giresun ili için TCI değerlerinin çok yüksek seviyelerde olmamasının nedenlerinden biridir.

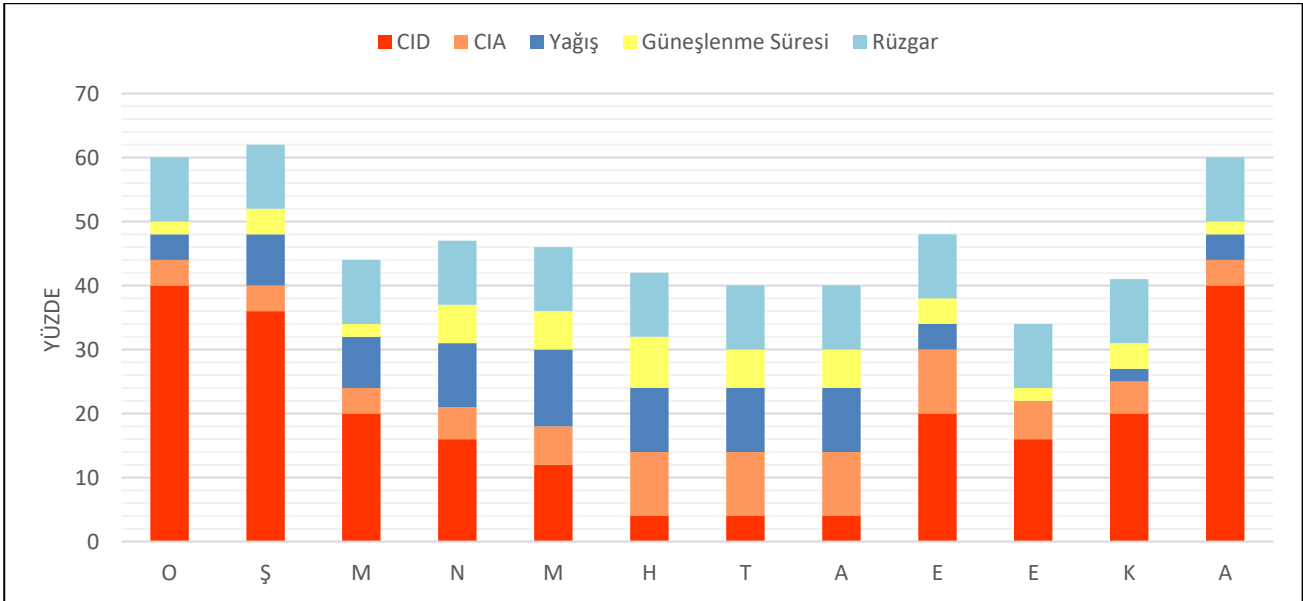
Tablo 6. Giresun ili için TCI sonuçları

TCI Değişkenleri	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık Ortalama
CID	40	36	20	16	12	4	4	4	20	16	20	40	19,3
CIA	4	4	4	5	6	10	10	10	10	6	5	4	6,5
P	4	8	8	10	12	10	10	10	4	0	2	4	6,8
S	2	4	2	6	6	8	6	6	4	2	4	2	4,3

W	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10
Giresun TCI değeri	60	62	44	47	46	42	40	40	48	34	41	60	47

Grafik 3. Giresun ili için TCI değerlerinin aylık dağılımı

Grafik 4. Giresun ili için TCI elemanlarının puanlamadaki ağırlıkları

Sonuç ve Değerlendirme

Çalışma sahası olan Giresun ili, Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz Bölümü'ndeki illerden biridir. Turizm potansiyeli yüksek olan Giresun ilinde turizm klimatolojisi bakımından iklimik konfor şartlarının uygun olup olmadığı bu çalışma ile tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Giresun ili için "Tourism Climatic Index" metodu uygulanmıştır. Bu metodun uygulanması ile elde edilen sonuçlara göre aylık olarak Giresun ilinin 62 ile 34 arasında değişiklik gösteren TCI puanları aldığı görülmektedir. Giresun ilinin iklimik konfor açısından yıllık ortalama TCI değeri ise 47'dir. Bu puanlarla Giresun ilinde aylık olarak "İyi", "Sınırdaki" ve "Elverişsiz" sınıflandırma kategorileri görülürken, "İdeal", "Mükemmel", "Çok elverişsiz", "Son derece elverişsiz" ve "İmkânsız" sınıflandırma kategorileri hiçbir ay için görülmemiştir. İklimik konfor bakımından "iyi" kategorisine giren ocak, şubat ve aralık ayları turizm için iklimik konfor açısından ilde en uygun aylar olduğu anlaşılmaktadır. Mart, nisan, mayıs, haziran, temmuz, ağustos, eylül, kasım ayları "sınırdaki" kategorisine dahil olan aylar durumunda olup iklimik konfor bakımından ortalamanın biraz altında bir düzeyde kaldıkları görülebilmektedir. Ekim ayı

için elde edilen “Elverişsiz” konfor kategorisi incelendiğinde özellikle yağış (p) değerinin diğer aylara nazaran çok yüksek olması ve güneşlenme (s) değerinin de çok düşük oluşu bu ayın “Elverişsiz” kategorisine dahil olmasında önemli etkenlerdir. Diğer aylara bakıldığında ise mart-kasım aralığında TCI değerlerinin nispeten düşük olmasındaki en önemli neden maksimum sıcaklık ortalamalarının yüksek ve minimum bağıl nemin nispeten yüksek değerlere sahip olmasına bağlı olarak CID değerinin düşük puanlar alması olarak gösterilebilir. Aynı zamanda güneşlenme süresi ortalamalarının oldukça düşük düzeylerde olması da yine Giresun ili için TCI değerlerinin çok yüksek seviyelerde olmamasına sebep olmuştur.

Yapılan bu çalışma göstermiştir ki Giresun ilinde turizm bakımından iklimik konfor şartlarının en uygun olduğu aylar kış mevsimine denk gelen aralık, ocak ve şubatır. Bahar ve yaz aylarının ise “sınırdaki” ve “elverişsiz” iklimik konfor düzeylerine sahip olduğu görülmüştür.

Giresun ili için deniz-kum-güneş turizminden çok kış aylarında da gerçekleştirilebilecek kültür turizmi ön plana çıkarılabilir. Ayrıca bahar ve yaz aylarında havaların nispeten az yağışlı olduğu dönemlerde dağ ve yayla turizmi türlerine turistlerin yönlendirilmesi ilde turizmin gelişimi açısından daha uygun bir seçenek olacaktır. Tüm bunlarla birlikte alternatif turizm türleri çalışma sahasında ön plana çıkarılması gereken diğer turizm türleridir.

Çalışma yapılırken dikkat çeken bir diğer konu, ildeki meteorolojik ölçüm istasyonlarının çoğunda uzun yıllık verilerin bulunmamasıdır. İlerdeki bütün istasyonlarda, bültenlerde yer alan tüm iklim parametrelerinin ölçümü yapılmalıdır. Böylelikle bilimsel araştırmalarda daha fazla veri ile daha detaylı çalışmaların yapılma imkânı doğacaktır.

Kaynakça

- Adıgüzel F., Bozdoğan Sert E., Dinç Y., Çetin M., Güngör Ş, Yuka P., Sertkaya Doğan Ö., Kaya E., Karakaya K. & Vural E. (2022). Determining the relationships between climatic elements and thermal comfort and tourism activities using the tourism climate index for urban planning: a case study of İzmir province. *Theoretical Applied Climatology*, 147, 1105–1120.
- Alexandrakis, A., Manasakis, C. & Kampanis, N. A. (2019). Economic and societal impacts on cultural heritage sites, resulting from natural effects and climate change. *Heritage*, 2, 279-305.
- Alonso-Pérez S., López-Solano J., Rodríguez-Mayor L. & Márquez-Martinón J. M. (2021). Evaluation of the tourism climate index in the Canary Islands. *Sustainability*, 13(7042), 1-12.
- Amelung, B., & Viner, D. (2009). Mediterranean tourism: exploring the future with the tourism climatic index. *Journal of Sustainable Tourism*, 14(4), 349-366.
- Amiranashvili A., Matzarakis A. & Kartvelishvili L. (2008). Tourism climate index in Tbilisi. *Transactions of the Georgian Institute of Hydrometeorology*, 115, 27–30.
- Cengiz, T., Akbulak, C., Çalışkan, V., & Kelkit, A. (2008). *Climate comfortable for tourism: a case study of Çanakkale*. In: The Third International Scientific Conference “Balwois” 2008 (pp. 1-9). Ohrid, North Macedonia.
- De Freitas C. R. (2001). *Theory, concepts and methods in climate tourism research*. In: Matzarakis A., De Freitas C. R. (eds) Proceedings of the First International Workshop on Climate, Tourism and Recreation, Neos Marmaras, Halkidiki (5–10 October 2001). International Society of Biometeorology, Commission on Climate Tourism and Recreation, (pp 3–20). Greece,
- Doğanay, H. (2001). *Türkiye turizm coğrafyası* (3. Baskı). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Efe, B. ve Gözet, E. (2021). Samsun ilinin turizm iklim indeksi değerlerinin trend analizi, *Gümüşhane Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 11, 1164-1176.
- Giresun Meteoroloji İstasyon Müdürlüğü (2022). *Giresun ili uzun yıllık iklim bültenleri*. T.C. Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Meteoroloji Genel Müdürlüğü.
- Güçlü, Y. (2009). Batı Karadeniz kıyı kuşağında iklimik konfor ve deniz turizmi mevsiminin iklim koşullarına göre belirlenmesi. *Türk Coğrafya Dergisi*, 0(53), 1-14.
- Güçlü, Y. (2010a). Ege Bölgesi kıyı kuşağında iklim konforu şartlarının kıyı turizmi yönünden incelenmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(1), 794-823.
- Güçlü, Y. (2010b). Sinop-Ordu Kıyı Kuşağında İklim konforu ve deniz turizmi mevsiminin iklim koşullarına göre belirlenmesi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 15(23), 119-144.

- Güçlü, Y. (2010c). Doğu Karadeniz Bölümü kıyı kuşağında iklim konforu şartlarının kıyı turizmi yönünden incelenmesi. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 8(2), 111-136.
- Karademir, D. (2019). Mardin ilinin iklim konfor şartlarının turizm açısından değerlendirilmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(67), 335-343.
- Kaya, B. G. ve Güngör, Ş. (2022). Aydın ili biyoklimatik konfor şartlarının turizm konfor indeksi ile analizi. *Türkiye Coğrafi Bilgi Sistemleri Dergisi*, 4(2): 65-70.
- Kum, G. ve Gönençgil, B. (2018). Türkiye'nin Güneybatı kıyılarında turizm iklim konforu. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 70-87.
- Martin, M. B. G. (2005). Weather, climate and tourism a geographical perspective. *Annals of Tourism Research*, 32(3), 571-591.
- Mieczkowski, Z. (1985). The tourism climatic index: a method of evaluating world climates for tourism. *Canadian Geographer*, 29, 220-233.
- Noome K. & Fitchett J. (2019). An assessment of the climate suitability of Afriski Mountain Resort for outdoor tourism using the tourism climate index (TCI). *J Mount Sci* 16(11): 2453-2469.
- Olya, H. G. & Alipour, H. (2015). Risk assessment of precipitation and the tourism climate index. *Tourism Management*, 50, 73-80.
- Özgüç, N. (2017). *Turizm coğrafyası özellikler ve bölgeler* (9 Baskı.). İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Öztürk, S. ve Kalaycı, M. (2018). Kastamonu-Çatalzeytin ve çevresinin iklim konforu şartlarının ekoturizm aktiviteleri yönünden incelenmesi. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 1-10.
- Razzaq, S.T. & Abbood, M.N. (2019). Tourism Climate Index (TCI) in Iraq. *Transylvanian Review*, 1(4), 9662-9671.
- Roshan G, Yousefi R. & Fitchett J. M. (2015). Long-term trends in Tourism Climate Index scores for 40 stations across Iran: the role of climate change and influence on tourism sustainability. *International Journal of Biometeorology* 60(1): 33-52.
- Rutty, M., Scott, D., Matthews, L., Burrowes, R., A., & Charles, A. (2020). An inter-comparison of the holiday climate index (HCI: Beach) and the tourism climate index (TCI) to explain canadian tourism arrivals to the Caribbean. *Atmosphere*, 11(4), 412. 1-17.
- Sezer, İ. (2015). Giresun ilinde turistik kaynaklar ve turizm aktivitesi. Ünsal Bekdemir ve Mehmet Fatsa (Ed.), *Geçmişten Günümüze Giresun*, 228-248. Giresun: Mavi Ofset.
- Scott D., Rutty M., Amelung B. & Tang M. (2016). An inter-comparison of the holiday climate index (HCI) and the tourism climate index (TCI) in Europe. *Atmosphere*, 7(80), 1-17.
- Türker, A., Türker Özaltn, G. ve Çelik, A. (2015). 'Dış Mekan Turizm ve Rekreasyon Faaliyetleri Açısından Muğla İli İklim Konforu Analizi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(4), 555-577.
- Wang, H., You, Q., Liu, G. & Wu, F. (2022). Climatology and trend of tourism climate index over China during 1979-2020. *Atmospheric Research* 277(106321), 1-11.
- Zhong L. S., Yu H. & Zeng Y. X. 2019. Impact of climate change on Tibet tourism based on tourism climate index. *Journal of Geographical Sciences*, 29(12): 2085-2100.

Extended Abstract

Aim and Scope

Climate is one of the important geographical factors affecting natural and human life. When evaluated in terms of human activities, it can be seen that many activities, especially agriculture, tourism, industry, trade, transportation, and shelter, are under the influence of the climate.

Tourism is defined as travel activities made for various purposes (seeing, having fun, resting, getting to know, doing sports, etc.) or without any purpose (Doğanay, 2001: 12). There is a strong relationship between tourism and climate. In fact, the climate has undoubtedly enabled the emergence of many types of tourism. It is possible to give examples such as winter tourism, coastal and sea tourism, sports tourism (sailboat, parachute, etc.). Climate is such an important factor for tourism activity that even climate alone can create an element of attraction for a place (Özgüç, 2017: 44). However, in destinations

whose attractiveness is directly dependent on climate, summers with heavy rain or winters with little snowfall can damage the attractiveness potential of a tourist destination.

Local weather and climate have an important role in the destination selection of tourists (Alexandrakis et al., 2019: 281). Because tourists directly feel the climate at their destination (Razzaq and Abbood, 2019: 9662). For this reason, in order for tourists to spend their holidays productively, it is expected that the climatic conditions of the place where they are located will relax the tourists physiologically (Özgüç, 2017: 44). At this point, the concept of climate comfort, which also has effects on tourism, draws attention as an important element from past to present (Güçlü, 2010a: 113). Another important concept considered together with this concept is thermal comfort, which expresses the response of the human body to the temperature and humidity conditions in a space (Güçlü, 2010a: 113). Although thermal comfort is important in terms of tourism climatology, it should not be forgotten that it is directly related to the physical sensation and psychology of the person, and may also vary according to criteria such as health status and age (Güçlü, 2010a: 113). When the climate factors that most affect tourism and touristic location preference are examined; Climate elements such as temperature, number of sunshine hours, precipitation, wind, humidity and fog come to the fore (Martin, 2005: 572).

For all these reasons, the evaluation of the suitability of the climatic comfort conditions of the touristic destinations is important in terms of its effects on the attractiveness of the destination. In this study, in which the Tourism Climatic Index (TCI) method was used to evaluate the climatic comfort conditions in terms of tourism, the climatic comfort conditions of the applied area were evaluated in terms of tourism and the most suitable months in terms of climatic comfort were tried to be determined (Mieczkowski, 1985: 220).

In this study, TCI method was applied for Giresun province located on the coastline of the Eastern Black Sea Region. Giresun province is one of our provinces with high tourism potential with its natural and human attractions (Sezer, 2015: 228). With this study, it is aimed to measure the suitability of climatic comfort conditions in terms of tourism in Giresun province, which is located in the Eastern Black Sea Region of the Black Sea Region, whose touristic importance has increased in recent years. By determining the climatic comfort level for each month, it has been tried to determine which months have more suitable climate comfort for tourists.

The research area is the administrative borders of Giresun province, which is located in the Eastern Black Sea Region of the Black Sea Region. Accordingly, the site is located approximately between 39°10'38" and 37°57'28" east longitudes and 41°03'47" and 40°03'18" north latitudes. Giresun province is surrounded by the Black Sea in the north, Trabzon and Gümüşhane provinces in the east, Sivas and Erzincan provinces in the south, and Ordu province in the west.

Methods

The study started with a literature search and the most suitable climatic comfort method for the structure of the study area was chosen among many different methods. In the next process, the necessary data and cartographic materials were obtained from the relevant institutions for the production of the field map and the application of the method. While creating the location map of the study, ArcGIS 10.8 Geographic Information Systems software was used. In addition, DEM (Digital Elevation Model) data with a resolution of 30 m belonging to the Aster satellite was used in the production of the location map. While applying the method, long-term climatic data was needed. Since only Giresun Central Meteorology Station has long annual data (1960-2022) in Giresun province, an evaluation was made on this station data obtained from Giresun Meteorology Station Directorate (Giresun Meteorology Station Directorate, 2022). In addition to these, field work was carried out and photography was also carried out.

In the study, the method known as the TCI (Tourism Climatic Index) and first introduced by Mieczkowski in 1985 was used (Mieczkowski, 1985: 220). TCI is used to determine the suitability level of climate comfort in terms of tourism activities of a site (Mieczkowski, 1985: 220).

Findings

According to the TCI results obtained as a result of the method applied for Giresun province, the annual average TCI value in terms of climatic comfort is 47, and it is seen that it has TCI scores varying between 62 and 34. When the distribution of scores according to the months of the year is analyzed, it is seen that 8 months are in the "Borderline", 3 months in the "Good" and 1 month in the "Unfavorable" category. While "Good", "Borderline" and "Unfavorable" classification categories are seen monthly in Giresun province, "Ideal", "Excellent", "Very unfavorable", "Extremely unfavorable" and "Impossible" classification categories are not seen for any month. January, February and December, which are in the "good" category in terms of climatic comfort, are seen as the most suitable months for tourism in terms of climatic comfort. March, April, May, June, July, August, September and November are the months included in the "borderline" category and are slightly below the average in terms of climatic comfort. It is seen that October is not suitable for tourism in terms of climatic comfort, being in the "Unfavorable" category. In terms of seasonality, the winter season can be shown as the period that comes to the fore in terms of climatic comfort for tourism. It can be seen that Giresun province is included in the "Borderline"

categories in terms of climatic comfort between June and September, which is important for sea and coastal tourism. When the values of October, which has the lowest TCI score, are examined, the fact that the precipitation (p) value is very high compared to other months and the sunbathing (s) value is very low are important factors in this month's inclusion in the "Unfavorable" category.

When Giresun province is evaluated in general, the most important reason for the relatively low TCI values in the March-November period can be shown as the low CID value due to the high average maximum temperature and relatively high minimum relative humidity. At the same time, the fact that the average sunshine duration is very low is one of the reasons why TCI values are not at very high levels for Giresun province.

Conclusion

This study has shown that the most suitable months for climatic comfort in terms of tourism in Giresun province are December, January and February, which coincide with the winter season. It has been observed that the spring and summer months have "borderline" and "unfavorable" climatic comfort levels.

Cultural tourism, which can be realized in winter months, can be brought to the fore rather than sea-sand-sun tourism for Giresun province. In addition, directing tourists to mountain and highland tourism types in the spring and summer months when the weather is relatively less rainy will be a more suitable option for the development of tourism in the province. Along with all these, alternative tourism types are other types of tourism that should be highlighted in the study area.

Another issue that draws attention during the study is the absence of long-year data in most of the meteorological measurement stations in the province. Measurement of all climate parameters in the bulletins should be done at all stations in the province. Thus, it will be possible to conduct more detailed studies with more data in scientific research.

TMS/TFRS ve Muhasebe Meslek Mensuplarının Görüşleri Çerçevesinde Kripto Paraların Muhasebeleştirilmesi¹

Accounting of Cryptocurrencies Within the Framework of TMS/TFRS and the Opinions of Accounting Professionals

Pelin Üstünsoy², H. Pınar Kaya³

Öz

Kripto paralar ile ilgili işlemler mali nitelikli olduğu için muhasebenin alanına girmektedir. Bu çalışma Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) ve Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS) ile muhasebe meslek mensuplarının görüşleri çerçevesinde kripto paraların nasıl muhasebeleştirilebileceğini tespit etmeyi amaçlamıştır. Karma yöntem uygulanarak nicel verilerin anket, nitel verilerin ise görüşme tekniği ile elde edildiği çalışmada SPSS ve MAXQDA yazılım programları kullanılarak verilerin analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonuçlarına göre muhasebe sistemi açısından kripto paraların bir varlık kalemi olduğu üzerinde görüş birliği sağlanmış olsa da hangi varlık türü olduğu konusundaki belirsizlik devam etmektedir. TMS/TFRS kripto paraların stok ya da maddi olmayan duran varlık olarak sınıflandırılmasına işaret etse de muhasebe meslek mensupları kripto paraları nakit ve nakit benzeri ya da finansal araç olarak değerlendirmiştir. Kripto paraların muhasebeleştirilmesine yönelik yasal bir düzenleme olmaması işletmelerin kripto para işlemlerini farklı muhasebe hesapları kullanarak yevmiye kayıtlarına yansıtmasına sebep olmaktadır. Bunun sonucunda işletmeler tarafından hazırlanan finansal tabloların karşılaştırılabilirlik özelliği bozulmaktadır. Kripto paraların muhasebeleştirilmesine yönelik yasal düzenlemeler yapılması ve denetim mekanizmasının oluşturulması, muhasebe kayıtlarının kontrolünü sağlamak ve kripto paraların güvenilirliğini artırmak açısından kritik öneme sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Kripto Para, Muhasebe Meslek Mensupları, Türkiye Muhasebe Standartları, Finansal Raporlama Standartları

Abstract

Transactions related to cryptocurrencies are in the field of accounting because they are of a financial nature. This study aims to determine how cryptocurrencies can be accounted within the framework of Turkish Accounting Standards (TMS) and Turkish Financial Reporting Standards (TFRS) and the opinions of professional accountants. In the study, in which quantitative data were obtained by questionnaire and qualitative data by interview technique by applying mixed method, data analysis was carried out using SPSS and MAXQDA software programs. According to the results of the study, although it is agreed that cryptocurrencies are an asset item in terms of the accounting system, the uncertainty about which asset type continues. Although TMS/TFRS refers to the classification of cryptocurrencies as stock or intangible assets, professional accountants have considered cryptocurrencies as cash and cash equivalents or financial instruments. The absence of a legal regulation for the accounting of cryptocurrencies causes businesses to reflect their crypto money transactions to their journal entries using different accounting accounts. As a result, the comparability feature of the financial statements prepared by the enterprises deteriorates. Making legal regulations and establishing an audit mechanism for the accounting of cryptocurrencies is critical in terms of controlling the accounting records and increasing the reliability of cryptocurrencies.

Keywords: Cryptocurrency, Professional Accountants, Turkish Accounting Standards, Financial Reporting Standards

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL Codes: M40, M41, M49

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Çalışmanın araştırma kısmı Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Etik Kurulundan 21.04.2022 tarih ve 2022 / 3 / 46 sayılı Kararı ile alınan izin doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Submitted: 08 / 07 / 2023

Accepted: 06 / 09 / 2023

¹ Çalışma birinci yazarın yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² Bilim Uzmanı, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Kırşehir, Türkiye, pelinustunsoy@gmail.com, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-8817-2805>

³ Doç. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Kırşehir, Türkiye, pkaya@ahievran.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-8736-088X>

Giriş

İnternet teknolojisinde meydana gelen gelişimin etkisi ile ortaya çıkan blok zincir (blockchain) teknolojisi, ekonomiye “kripto para” olarak adlandırılan yeni bir kavram kazandırmıştır. Blok zincir teknolojisi, insanların ve işletmelerin varlık transferlerini elektronik ortamda, güvenilir, hızlı, düşük maliyetle ve geleneksel merkezi bir otoriteye bağlı olmaksızın gerçekleştirebilmelerine imkân sağlayan bir sistemdir. Blok zincir teknolojisi ile birlikte kripto paralar ortaya çıkmış ve bu paralara olan ilgi artarak, günümüzde kripto paralar yaygın bir kullanım alanına sahip olmuştur. Kripto paraları, kendine has şifreleme sistemi olan para birimi şeklinde tanımlamak mümkündür (Ağ ve Gülhan, 2022: 36-37). Kripto varlık şeklinde de ifade edilen kripto paralar, geleneksel para gibi değişim aracı olarak kullanılmak üzere tasarlanmış dijital varlıklardır (Tredinnick, 2019: 39). Bitcoin, en popüler kripto para birimi olarak kabul edilmektedir. Türkiye’de tatil rezervasyonları, avukatlık, danışmanlık, bilişim, futbolcu transfer ücretleri gibi geniş bir alanda kullanımı mümkün olan Bitcoin’in İstanbul Atatürk Havalimanı’nda bir ATM’sinin bulunduğu ve Bitcoin ile çalışanlarına ödeme yapan işletme bile olduğu bilinmektedir (Dizkırıcı ve Gökçöz, 2018: 98).

Günümüzde belirli bir kullanım alanı bulan kripto paraların işletmeler tarafından da tercih edilmesi ile birlikte nasıl muhasebeleştirilmesi gerektiği konusu tartışılmaya başlanmıştır. Kripto paraların muhasebeleştirilmesine yönelik Türkiye’de yasal bir düzenleme henüz mevcut değildir. Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) 25 Kasım 2013 tarihli ve 2013/32 sayılı basın açıklamasında; Bitcoin’i bir kuruluş tarafından ihraç edilmeyen ve karşılığı için güvence verilmeyen sanal para birimi olarak tanımlamış ve elektronik para olarak değerlendirilmemesi gerektiğini, gözetim ve denetiminin mümkün olmadığını vurgulamıştır. Ayrıca Bitcoin ve diğer benzeri sanal paralar kullanılarak gerçekleştirilecek işlemlerde işlemi yapan tarafların kimlik bilgilerinin açık olmaması gerekçesi ile söz konusu paraların yasadışı faaliyetlerde kullanılma ihtimalinin olacağına dikkat çekilmiş ve Bitcoin’in piyasa değerinin aşırı oynak olması, dijital cüzdanların çalınma, kaybolma veya usulsüz kullanıma riskleri taşıması ve işlemlerin geri döndürülemezliği sebebiyle operasyonel hata veya suistimale açık olması vurgulanmıştır. BDDK tarafından yapılan bu açıklama, kripto paraları kullanan taraflara mağduriyet yaşamamaları için bir uyarı niteliği taşımaktadır.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından 16 Nisan 2021 tarihli ve 31456 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan “Ödemelerde Kripto Varlıkların Kullanılmamasına Dair Yönetmelik”te kripto varlıklar; “itibari para, kaydi para, elektronik para, ödeme aracı, menkul kıymet veya diğer sermaye piyasası aracı olarak nitelendirilmeyen gayri maddi varlıklar” olarak tanımlanmış ancak ödemelerde kripto varlıkların doğrudan veya dolaylı kullanımı yasaklanmıştır. KGK tarafından uluslararası muhasebe ve finansal raporlama standartlarına uygun olarak hazırlanıp yayımlanan ve bağımsız denetime tabi olan işletmelerin uyguladığı TMS, TFRS ve BOBİ FRS’de kripto paralara yönelik bir hüküm yer almamaktadır. Ancak TBMM’de alt komisyon oluşturulduğu, sektör temsilcilerinin kripto paralara yönelik görüşlerinin alınarak kripto paraların muhasebeleştirilmesine ve vergilendirilmesine yönelik alt yapı çalışmalarının sürdürülmekte olduğu belirtilmektedir (Binici ve Aslan, 2022: 347).

Dünya uygulamasına bakıldığında; Brezilya, Bulgaristan, Danimarka, Kanada ve Finlandiya Bitcoin’in vergilendirilmesine yönelik düzenleme yapan, Singapur ve Birleşik Krallık ise Bitcoin ile yapılan alışverişlere katma değer vergisi uygulayan ülkeler arasında yer almaktadır. ABD, Avustralya, Birleşik Krallık, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Güney Kore, Hollanda, İsveç ve Kanada Bitcoin dostu; Bangladeş, Bolivya, Ekvador, İzlanda ve Tayland Bitcoin düşmanı ülkeler olarak bilinmektedir (Çarkacıoğlu, 2016: 56-58).

Türkiye’de ve dünyanın birçok ülkesinde kripto paraların muhasebeleştirilmesine yönelik yasal bir düzenleme yapılmamış olsa da kripto paraları kullanan işletmelerin olması, kripto para işlemlerinin muhasebe kayıtlarına geçirilmesini zorunlu kılar. Kripto paraların işletmeler tarafından kullanılması, muhasebe standartları, muhasebenin temel ilke ve kavramları çerçevesinde yorumlanarak doğru şekilde muhasebeye yansıtılma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Kripto paralar ile ilgili literatürde farklı görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olan, hukuki düzenlemelerin yapılmasını zorlaştıran ve ülkeler arasında uygulama birliğine varılmasını engelleyen hususların başında kripto paraların karmaşık bir yapıya sahip olması, net olarak tanımlanamaması, işletmeler tarafından farklı kullanım amaçlarının olması ve kripto para birimlerinin muhasebe işlemlerini belirleyen muhasebe standartlarının henüz bulunmaması gelmektedir.

Kripto paralar ile ilgili evrensel bir muhasebe standardının olmaması, finansal bilgilerin yararını ve finansal tablo kullanıcılarının karar verme süreçlerini olumsuz etkileyebilmektedir. Bu da işletmelere karı artıran muhasebe yöntemlerini seçme fırsatları yaratabileceğinden, hem paydaşların bir şirketin değerini doğru şekilde değerlendirme yeteneğini bozabilir hem de kazanç yönetimi olasılığını artırabilir (Alsalmi vd. 2023: 3). Kripto paralara ilişkin hukuki zeminin oluşturulması, kara para aklama, yolsuzluk gibi kripto paraların kötü amaçlı kullanımının önlenmesi açısından gereklidir. Yapılan bu çalışmanın amacı, kripto paraların muhasebeleştirilmesini önce TMS/TFRS sonra da Kırşehir ve Kayseri’de hizmet veren muhasebe meslek mensuplarının görüşleri çerçevesinde incelemektir. Kripto para işlemlerinin muhasebeleştirilmesine yönelik gelecekte oluşturulacağı düşünülen standartlar ve yapılacak düşünülen yasal düzenlemeler için bir alt yapı niteliği taşıması açısından bu çalışma sonuçlarının literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

Çalışmada öncelikle kripto paraların muhasebeleştirilmesine yönelik ulusal ve uluslararası literatürde yer alan çalışmalar özetlenecek, sonrasında TMS/TFRS'de yer alan hükümler yorumlanacak ve muhasebe meslek mensuplarına anket ve görüşme tekniklerinin bir arada kullanıldığı karma yöntem ile elde edilen veriler SPSS ve MAXQDA bilgisayar programları kullanılarak analiz edilecektir. Çalışma sonuç ve öneriler bölümü ile tamamlanacaktır.

1. Literatür Özeti

Kripto paralar özellikle son yıllarda akademisyenlerin ilgisini çeken bir konu haline gelmiştir. Literatürde kripto paraları farklı açılardan inceleyen akademik çalışmalara rastlamak mümkündür. Kripto paraları muhasebe açısından inceleyen çalışmalara ilişkin bilgiler aşağıdaki Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1. Literatür Özeti

Yazar/yazarlar (yıl)	Çalışma özeti
Şahin (2018)	Kripto paraları maddi olmayan duran varlık şeklinde muhasebeleştirilmesinin uygun olacağına değerlendirildiği çalışmada; kripto paraların olumlu kur farklarının ve yeniden değerlendirme tutarlarının vergilendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.
Dizkırırcı ve Gökğöz (2018)	Kripto paraların nitelik itibarıyla yabancı para olarak kabul edilmesi gerektiğinin belirtildiği çalışmada, kripto paralar için "108.01 Kripto Paralar Hesabı"nın kullanılması uygun görülmüştür.
Serçemeli (2018)	Özün önceliği gereğince kripto paraların kullanım alanına ve şekline göre muhasebe kayıt işlemlerinin ticari mal, hazır değer, menkul kıymet olarak yapılabileceğinin belirtildiği çalışmada; uluslararası kripto para birimleri standartlarının oluşturulması önerilmiştir.
Yatsyk (2018)	Kripto paraların muhasebeleştirilmesi hakkında bir kılavuz eksikliği olduğunu belirten çalışmada; IAS 2 ve IAS 38 kapsamındaki hükümlerin, finansal tablo kullanıcılarına ilgili ve faydalı bilgiler sağlamaması sebebiyle standart belirleme faaliyetine ihtiyaç duyulduğu ileri sürülmüştür. IASB'nin yeni bir standart yayımlamak veya IAS 2 ve IAS 38'de değişiklik yapmak suretiyle bu sorunu çözmesi gerektiği ifade edilmiştir.
Kızıl (2019)	Kripto paranın kavramsal olarak ifade edilememiş olmasının temel sorun olarak ifade edildiği çalışmada; kripto paraların muhasebe, denetim ve vergi açısından takibinin mümkün olabilmesi için BDDK, SPK, TCMB, Hazine ve Maliye Bakanlığı'nın ortak çalışma yürüterek hukuki düzenleme yapılması gerektiği vurgulanmıştır.
Temelli (2019)	Çalışmada Bitcoin'in döviz, hazır değer, menkul kıymet ya da ticari mal şeklinde değerlendirilip, muhasebe kayıtlarına geçirilmesi önerilmiştir.
Aslan (2020)	Muhasebe alanında küresel ölçekte faaliyet gösteren çeşitli kurumların kripto paraların muhasebeleştirilmesine yönelik yaklaşımlarının değerlendirildiği çalışmada; kripto paraların nakit/nakit benzeri ve finansal araç olmadığı, "maddi olmayan duran varlık" olarak sınıflandırılmasının en kabul gören yaklaşım olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Eren vd. (2020)	Kripto varlıkların stok ya da maddi olmayan duran varlık olarak muhasebeleştirilebileceğinin belirtildiği çalışmada; UMS 2 ve UMS 38'in kripto varlıkları kapsayacak şekilde yeniden düzenlenmesinin ya da yeni standart/standartlar belirlemesinin uygun olacağı önerilmiştir.
Güdelci (2020)	UFRS çerçevesinde kripto paraların nasıl muhasebeleştirilmesi gerektiğinin değerlendirildiği çalışmada; kripto paraları "maddi olmayan duran varlık" olarak sınıflandırmanın muhasebe açısından en doğru seçenek olduğu tespit edilmiştir.

Özdemir (2020)	Kripto paraların yabancı para, değerli maden, menkul kıymet ve maddi olmayan duran varlık olarak değerlendirildiği ve muhasebe kayıtlarının yapıldığı çalışmada; kripto paraların hangi hesapta muhasebeleştirileceğinin değil şeffaf, doğru, güvenilir ve tutarlı bilginin nasıl elde edileceğinin daha önemli olduğu vurgulanmıştır.
Yatsyk & Shvets (2020)	Finansal muhasebede gelişmekte olan bir dijital varlık sınıfı için standart belirlemedeki zorluğun kripto varlık taksonomisinin olmaması ve kripto varlıkların farklı özelliklere sahip çok sayıda türü olması olarak değerlendirildiği çalışmada; kripto varlıkları sınıflandırmak için analiz edilmesi gereken iki ana faktör (kripto varlığın temel amacı ve içsel değerinin elde edilme şekli) olduğu vurgulanmıştır.
Yüksel (2020)	Kripto varlıkların muhasebeleştirilmesine yönelik yapılan çalışmada; kripto varlıkların sınıflandırılmasında standardizasyonun sağlanmasının, muhasebeleştirilmesinde ise yeni standartların hazırlanmasının ve yasal düzenlemelerin yapılmasının faydalı olacağı değerlendirilmiştir.
Vincent & Wilkins (2020)	Kripto para işlemlerinin yasal bir rehberinin olmamasının ek denetim risklerine sebep olacağını belirtildiği çalışmada; denetim müşterisinin kripto para işlemleriyle uğraşması durumunda denetim firması içinde kripto para farkındalığına sahip bir kültür oluşturulması ve denetçilerin kripto para yeterlilik seviyelerinin artırılması gerektiği ileri sürülmüştür.
Sayar vd. (2021)	Bitcoin'i değişim aracı ve nakit paranın dijital versiyonu olarak değerlendiren çalışmada; işletmelerde bulunan Bitcoin'in nakit kaleminin altında Türk parası ve yabancı paralardan ayrı olarak kripto para kalemi şeklinde takip etmenin mümkün olduğu ileri sürülmüştür.
Ağ ve Gülhan (2022)	Kripto paraların muhasebe standartları açısından değerlendirildiği çalışmada; kripto paraların spekülasyon amaçlı alım satımını yapan işletmelerin 108 "Diğer Hazır Değerler" hesabını, kripto para madenciliği yapan işletmelerin ise 157 "Diğer Stoklar" hesabını kullanabilecekleri sonucuna ulaşılmıştır.
Alıcı ve Yanık (2022)	ABD ve Kanada'daki işletmelerin finansal tablolarında kripto varlıkları nasıl raporladığının incelendiği çalışmada; 2017-2020 döneminde her iki ülkede de kripto varlık raporlayan işletmelerin çoğunlukla yatırım amacı ile kripto varlık bulundurduğu ve işletmelerin kripto varlıkları daha çok aktifte dönen varlık olarak "dijital para" şeklinde raporladıkları görülmüştür.
Binici ve Aslan (2022)	Kripto paraların muhasebe ve raporlama sistemi açısından değerlendirildiği çalışmada; kripto paraları maddi olmayan duran varlık olarak sınıflandırmanın raporlama ve vergilendirme açısından zor olabileceği ileri sürülerek, kripto paraların dönen varlık olarak "109 Kripto Paralar" hesabında izlenebileceği belirtilmiştir.
Çam (2022)	Kripto paraların çeşitli varlık kalemi olarak ele alındığı ve muhasebe kayıtlarının yapıldığı çalışmada; kripto paralar ile ilgili belirsizlikleri gidermek için acil bir yasal düzenleme yapılması gerektiği vurgulanmış ve düzenleme yapılırken kullanım alanlarının yanı sıra tüm kripto varlıkların muhtemel kullanım alanlarının da dikkate alınmasının fayda sağlayacağı ileri sürülmüştür.
Çokmutlu ve Kılıç (2022)	Kripto varlık kapsamında değerlendirilen tokenların nasıl muhasebeleştirileceğinin örneklerle incelendiği çalışmada; kripto varlıklara yönelik yeni bir varlık sınıfı oluşturmanın muhasebe, denetim ve vergi açısından çok daha anlamlı ve kolaylaştırıcı olacağı vurgulanmıştır.
Janggur & Nugrahanti (2022)	Endonezya'da faaliyet gösteren National Indodax Company isimli kripto para şirketinde görüşme ve gözlem teknikleri ile verilerin elde edildiği çalışmada; şirketin ana faaliyet konusunun aracılık

	<p>olması sebebiyle IAS 2'yi kullandığı ve kripto paraları satış maliyeti düşüldükten sonra gerçeğe uygun değer üzerinden kaydettiği, aynı zamanda IAS 38 ve IFRS 9 kapsamında da muhasebe kayıtları yaptığı sonuçlarına ulaşmıştır.</p>
Kızıl (2022)	<p>Kripto paraların muhasebeleştirilmesi konusunun örnek uygulamalarla ele alındığı çalışmada; kripto varlıkların diğer stoklar, diğer mali duran varlıklar, diğer menkul kıymetler, diğer maddi olmayan duran varlıklar, diğer hazır değerler, kripto paralar ve kripto varlıklar hesapları altında muhasebeleştirilebileceği öneri olarak sunulmuştur.</p>
Kızıl vd. (2022)	<p>Kripto paraların TMS 2, TMS 21, TMS 38 ve IFRS 13 çerçevesinde muhasebeleştirilebileceğinin belirtildiği çalışmada; "267 Diğer Maddi Olmayan Duran Varlıklar" ve "157 Diğer Stoklar" kripto paralar için en uygun hesap kodu olarak değerlendirilmiştir.</p>
Koç (2022)	<p>Kripto paranın TMS/IFRS doğrultusunda muhasebeye aktarılmasının açıklandığı çalışmada; en uygun yaklaşımın maddi olmayan duran varlık olarak değerlendirilmesi olduğu tespit edilmiştir.</p>
Luo & Yu (2022)	<p>Uluslararası finansal raporlama standartlarının ve genel kabul görmüş muhasebe ilkelerinin kripto varlıklar hakkında sınırlı rehberlik yapmasının, işletmelere hangi standardı nasıl uygulayacağına dair seçim imkanı tanıdığı belirtilmiştir; ABD firmalarının kripto paraları maddi olmayan duran varlıklar olarak sınıflandırdığı tespit edilmiş ve düzenleyici kurumların kripto paralar için standart belirlemesi tavsiye edilmiştir.</p>
Nadiar vd. (2022)	<p>Endonezya'da dış denetçiler ve kripto para birimleri alıp satan işletme yetkileri ile yapılan görüşme sonuçlarını yansıtan çalışmada; kripto paraların muhasebeleştirilmesi için belirli bir muhasebe modeli üzerinde anlaşma sağlanamadığı ve sınıflandırılması konusunda farklı görüşlerin olduğu tespit edilmiştir. Bunun sebebi ise işletme faaliyetlerindeki ve işlemlerin ekonomik özündeki farklılıklar olduğu saptanmıştır.</p>
Ramassa & Leoni (2022)	<p>Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu'nun kripto para birimlerinin muhasebeleştirilmesi sorununu nasıl ele aldığını incelemeyi amaçlayan çalışmada; teknolojik yeniliğin ortaya çıkış hızı ile yüksek kaliteli muhasebe standartları geliştirmede yasal süreç için gereken zaman ve bilgi arasında zıtlık olduğu ortaya çıkmıştır. Yasal sürecin uzunluğu, ortaya çıkan muhasebe sorunlarına yönelik standart belirlemede bir kısıt olarak değerlendirilmiştir.</p>
Sabuncu (2022)	<p>Türkiye'de tanımının netleşmiş olduğu, gayri maddi hak kabul edildiği ve yatırım amacı ile kullanımının yasaklanmadığı belirtilen kripto varlıkların TMS/IFRS, BOBİ FRS, KÜMİ FRS, MSUGT/VUK kapsamında muhasebe kayıt örneklerinin yapıldığı çalışmada; kripto varlıklar maddi olmayan duran varlıklar içinde "261 Haklar" hesabında izlenmiştir.</p>
Sezgin (2022)	<p>Kripto paraların kaydedilmesi için UMS/TMS 2 ve UMS/TMS 38 dahil ilgili tüm standartların güncellenmesinin gerektiğinin belirtildiği çalışmada; kripto paraların yeni bir varlık türü olarak değerlendirilmesi durumunda UMS/IFRS kapsamında yeni özel paragrafların ya da standartların yayımlanmasının uygun olacağı önerilmiştir.</p>
Yan vd. (2022)	<p>Çin'in Xiamen isimli şehrindeki yatırımcılara anket uygulanan çalışmada; katılımcıların %45'i kripto para birimlerini yatırım, %19'u stok ve %36'sı maddi olmayan duran varlıklar olarak tanımlamış; %84'ü kripto para biriminin değerinin gerçeğe uygun bir değerle temsil edilmesi gerektiğini belirtmiş ve %65'i ise kripto para birimlerini nakit eşdeğeri para birimleri olarak kabul etmeyi tercih ettiklerini belirtmiştir.</p>

Alsalmi vd. (2023)	Mevcut muhasebe standartlarının dijital para birimlerinin muhasebe işlemlerini tam olarak kapsamadığının belirtildiği çalışmada; bu para birimlerinin tanımlanması, sınıflandırılması, ölçümü ve sunumu hakkında rehberlik sağlamak için bir muhasebe standardına ihtiyaç olduğu ya da tutarsız küresel muhasebe yaklaşımlarından kaçınmak için mevcut muhasebe standartlarının dijital para birimlerini içerecek şekilde değiştirilebileceği ileri sürülmüştür.
Dilek ve Doğan (2023)	Kripto paraların muhasebeleştirilmesinde benimsenen yaklaşımların açıklandığı çalışmada; kripto paraların kullanım amacına göre nakit ve nakit benzerleri olarak "100 Kasa", "108 Diğer Hazır Değerler", "104 Kripto Para" hesaplarında veya stoklar hesap gurubunda "153 Ticari Mallar" hesabında muhasebeleştirilebileceği ifade edilmiştir.
Güney ve Şavlı (2023)	Kripto paraların varlık hesabının değerlendirildiği ve örnek muhasebe kayıtlarının yapıldığı çalışmada; işletmelerin kripto paraları elde etme ve elde tutma amaçlarına göre yaklaşımlardan birinin tercih edilebileceği ileri sürülmüştür.
Kılıç ve Alataş (2023)	Kripto paraların muhasebeleştirilmesinde öne çıkan hesap gruplarının belirtildiği çalışmada; kripto paraları maddi olmayan duran varlık olarak değerlendirmek tercih edilmiştir.

Tablo 1'de yer alan çalışma özetleri, literatürde kripto paraların farklı hesaplar kullanılarak muhasebe kayıtlarına geçirildiğini göstermektedir. Çalışmalarda kripto paraların muhasebeleştirilmesinde farklı yaklaşımların benimsenmesi, kripto paraların yapısal özelliklerinin farklılığından, işletmeler tarafından farklı amaçlarla elde edilmesinden ve küresel bir standardının henüz oluşturulmamış olmasından kaynaklanmıştır.

2. TMS/TFRS Çerçevesinde Kripto Paraların Muhasebeleştirilmesi

KGK tarafından uluslararası standartlarla uyumlu olarak hazırlanan ve yayımlanarak yürürlüğe giren TMS ve TFRS kripto paralara yönelik doğrudan hüküm içermemesine rağmen, aşağıda belirtilen standartlar çerçevesinde kripto paraların hangi varlık grubu içinde sınıflandırılmasının mümkün olacağı incelenmiştir.

- TMS 2 "Stoklar" kapsamında; stok
- TMS 7 "Nakit Akış Tablosu" kapsamında; nakit ve nakit benzeri
- TMS 32 "Finansal Araçlar: Sunum" ve TFRS 9 "Finansal Araçlar" kapsamında; finansal varlık
- TMS 38 "Maddi Olmayan Duran Varlıklar" kapsamında; maddi olmayan duran varlık
- TMS 40 "Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller" kapsamında; yatırım amaçlı gayrimenkul
- TFRS 5 "Satış Amaçlı Elde Tutulan Duran Varlıklar ve Durdurulan Faaliyetler" kapsamında; duran varlık.

TMS 2 stokları; olağan iş akışı içinde, satılmak üzere elde tutulan, üretilmekte olan veya üretim sürecinde/hizmet sunumunda kullanılacak hammadde ve malzeme şeklinde bulunan varlıklar olarak tanımlanmıştır (TMS 2, paragraf 6). Herhangi bir varlığın stok olarak değerlendirilmesinde ve muhasebeleştirilmesinde niteliği ve kullanım amacı dikkate alınır. Olağan iş akışı çerçevesinde kripto para madenciliği kapsamında üretimi yapılan veya alım satım amacı ile elde tutulan kripto paraların stok olarak muhasebeleştirilmesi mümkündür (KGK Modül 6, s. 5). Literatürde kripto paraları stok olarak muhasebeleştirilmesinin doğru olmadığını ileri süren görüşler de yer almaktadır (Şahin, 2018: 914). Kripto paraların, ticaret hacimlerinin yetersiz olması, alım-satım işlemlerinin sürekli olmaması ve işletmelerin olağan iş akışının bir parçası olmaması gibi sebeplerden dolayı stok olarak muhasebeleştirilmemesi gerektiği olumsuz görüş olarak değerlendirilmektedir (Güdelci, 2020: 249).

TMS 7'de yapılan tanımlara göre nakit; işletmelerde yer alan nakit ile vadesiz mevduattır, nakit benzeri ise değerindeki değişim riski önemsiz kabul edilen, tutarı belirli bir nakde kolaylıkla çevrilebilen ve yüksek likiditeye sahip olan kısa vadeli yatırımlardır (TMS 7, paragraf 6). Yapılan nakit tanımının, nakit kavramını tam olarak açıklamadığı ve daha çok işletmelerde nakit olarak sınıflandırılması gereken varlıkların hangi hesaplarda yer aldığına işaret ettiği görülmektedir. Bu doğrultuda işletmelerin kasa hesabında yer alan tutarlar ve bankalar hesabında vadesiz mevduat şeklinde yer alan tutarlar nakit kapsamına girmektedir. Bitcoin başta olmak üzere bazı kripto paraların belirli mal ve hizmetlerin takasında kullanıldığı bilinmesine rağmen kripto paraların genel çerçevede bir değişim aracı olmadığı ve işlemlerin ölçüm ve

muhasebeleştirilmesinde esas teşkil etmemesi sebebiyle kripto paraların nakit tanımını tam olarak karşılamadığı için nakit veya para şeklinde değerlendirilemeyeceği belirtilmektedir (KGK Modül 2, s. 6).

Literatürde özellikle Bitcoin'ini değişim aracı olarak gören, nakit paranın dijital versiyonu olarak değerlendiren ve işletmelerde bulunan Bitcoin'inin nakit kaleminin altında Türk parası ve yabancı paralardan ayrı olarak Kripto para kalemi şeklinde takip etmenin mümkün olduğunu ileri süren çalışmalar yer almaktadır (Sayar vd., 2021: 88-89). Kripto paraların yaratıcısı olarak görülen Nakamoto da kripto paraların bir ödeme aracı olarak tasarlandıklarını öne sürmüştür (Güdelci, 2020: 244). Kripto paraların nakit tanımını tam karşılamadığı gibi nakit benzeri tanımını da karşılamadığı ifade edilebilir. Bunun gerekçesi ise kripto paraların kısa vadeye sahip olmaması, değerlerindeki değişimin kısa sürede bile önemli ölçüde değişebilir niteliğe sahip olması ve nakde dönüşüm tutarlarında önemli belirsizliklerin olması ile açıklanabilmektedir.

TMS 32'de nakit, eş anlamlı olarak para şeklinde kullanılmış ve bir finansal varlık olarak belirtilmiştir (paragraf UR3). Bunun sebebi olarak da paranın bir değişim aracını temsil etmesini ve işlemlerin ölçülmesi ve finansal tablolara aktarılmasında esas teşkil etmesini ileri sürmüştür. TMS 32'de yer alan bu hükümlerden nakdin (paranın) mal ve hizmetlerin takasında kullanılan bir değişim aracı olduğu ve işletmeler tarafından gerçekleştirilen tüm işlemlerin ölçümünde ve muhasebeleştirilmesinde esas alındığı anlaşılmaktadır. TMS 32'de finansal varlık; işletmenin sahip olduğu nakit veya başka bir işletmenin özkaynağına dayalı finansal araçları olarak tanımlanmıştır (TMS 32, paragraf 11). Kripto paraların hamiline sözleşmeden doğan nakit veya başka bir finansal varlık edinim hakkı sağlamaması, bir diğer ifade ile kripto para karşılığında ödeme yapma yükümlülüğü altına girecek olan bir karşı tarafın olmaması sebebiyle kripto paraların finansal varlık tanımını da karşılamadığını belirtilmektedir (KGK Modül 9, s. 9).

Bir diğer görüşe göre kripto varlık dayanak varlığın değerine eşdeğer nakit elde etmeye dair sözleşmeye dayalı bir hak temsil ettiği durumlarda, finansal varlık tanımını karşılayabilir. Finansal varlık tanımını karşılayan kripto varlıkların sınıflandırılması ve ölçümünde TFRS 9 rehberlik etmektedir (TBV, 2021: 32).

TMS 38 maddi olmayan duran varlıkları; fiziksel niteliğe sahip olmayan, tanımlanabilir parasal olmayan varlıklar şeklinde tanımlamıştır (TMS 38, paragraf 8). Söz konusu standart hükmü, bir varlığın maddi olmayan duran varlık olarak muhasebeleştirilebilmesini üç temel kriterin birlikte sağlanmış olması şartına bağlamıştır. Fiziksel niteliğe sahip olmama, soyut olma veya fiziksel bir görünümü olmama anlamına gelmektedir. Tanımlanabilir nitelikte olma, varlığın işletmeden ayrılabilir olması veya sözleşmede yer alan haklardan ya da diğer yasal haklardan kaynaklanmasıdır. Parasal varlık olmama ise, sahibine doğrudan para alma hakkı ya da para ödeme yükümlülüğü sağlamayan varlıklardır. Bir diğer ifade ile parasal olmayan varlıklar sabit ya da belirlenebilir tutarda para biriminin alınması hakkının veya ödenmesi yükümlülüğünün mevcut olmamasını ifade eder. Bu doğrultuda kripto paraların maddi olmayan duran varlık tanımını karşıladığı ve üretilen veya alım satım amacıyla elde tutulan kripto paraların dışındaki tüm durumlarda işletmelerin ellerinde bulundukları kripto paraları maddi olmayan duran varlık olarak muhasebeleştirmelerinin mümkün olduğu ifade edilebilir (KGK Modül 14, s. 8).

Kripto paraların özellikleri dikkate alındığında; kripto paraların parçalar halinde borsada ya da kişiden kişiye satılmakta olması, bölünebilirliğine sahip olması açısından maddi olmayan duran varlık tanımındaki "tanımlanabilir olma" niteliğini taşıdığını göstermektedir. Arz ve talebe bağlı olarak kripto paraların değerinde sürekli ani dalgalanmalar meydana gelmesi, değerinin sabit olarak tespit edilememesi ve böylece "parasal olmayan" niteliğe sahip olması anlamına gelmektedir. Üçüncü özellik olarak kripto paraların dijital ya da sanal para olarak görülmesi, fiziksel aygıtlar içinde kodlanmaları mümkün olsa bile saklanmalarının dijital olarak mümkün olması gibi nitelikler kripto paraların fiziksel bir varlığa sahip olmadığını göstermektedir (Güdelci, 2020: 248).

TMS 40 yatırım amaçlı gayrimenkulleri; "kira geliri ve/veya sermaye kazancı sağlamak amacıyla elde tutulan gayrimenkullerdir" şeklinde tanımlamıştır (TMS 40, paragraf 5). Standartın kapsamına arsa, bina veya her ikisi birden girmektedir. TMS 40'ta yapılan tanım kapsamında arsa ve bina gibi somut ve fiziksel niteliğe sahip varlıklar yer aldığı için ve kripto paraların da fiziksel niteliğe sahip olmaması sebebiyle kripto paraların yatırım amaçlı gayrimenkul olarak muhasebeleştirilmesi uygun değildir.

TMS 1 "Finansal Tabloların Sunuluşu" duran varlıkları; dönen varlık özelliği taşımayan varlıklar olarak tanımlamakta ve işletmenin normal faaliyet döngüsü içinde realize etmeyi beklemeyi, satmayı veya tüketmeyi amaçlamadığı, esas olarak ticari amaçla elde tutmadığı, raporlama döneminden sonraki on iki ay içinde realize etmeyi beklemediği veya nakit veya nakit benzeri olmayan varlıklar olarak açıklamıştır (TMS 1, paragraf 66). TFRS 5'e göre ise "bir duran varlığın defter değerinin sürdürülmekte olan kullanımdan ziyade satış işlemi vasıtası ile geri kazanılacak olması durumunda işletme, söz konusu duran varlığı satış amaçlı olarak sınıflandırır." Aynı zamanda duran varlığın derhal satılabilecek durumda olması ve satış olasılığının yüksek olması gerekmektedir (TFRS 5, paragraf 6-7). Maddi olmayan duran varlık tanımını ve muhasebeleştirme kriterlerini karşılayan kripto paralar elden çıkarma amacıyla edinilmişse satış amaçlı elde tutulan duran varlık olarak nitelendirilebilir. Elden çıkarma amacıyla elde edilen kripto paraların sınıflandırılma tarihinden itibaren bir yıl içinde tamamlanmış bir satış olarak muhasebe işleminin yapılmasının ve edinilen tarih itibarıyla TFRS 5'te belirtilen diğer

koşulların sağlanması tarihini takiben kısa bir süre içerisinde karşılanması olasılığının yüksek olması durumunda TFRS 5 kapsamında satış amacıyla elde tutulan kripto varlık olarak muhasebeleştirilmesi mümkündür (TBV, 2021: 30).

Kripto paraları Almanya yabancı para ve finansal araç; İngiltere varlık ve özel para birimi; ABD, Avustralya, Çin ve Japonya emtia (stok) olarak değerlendirmektedir (Özkul ve Baş, 2020: 65-71). Günümüzde mevcut olan tüm muhasebe ve finansal raporlama standartları, kripto paraların ortaya çıkışından önce oluşturulduğu için kripto paralara özgü bir standart mevcut değildir (Güdelci, 2020: 253). Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu'nun kripto paralarla ilgili işlemleri mevcut standartlardan birine dahil ederek ya da kripto paralara yönelik yeni bir standart oluşturarak kripto paraların muhasebeleştirilmesine ilişkin karmaşıklığa son vermesi beklenmektedir (Dilek ve Doğan, 2023: 91).

3. Muhasebe Meslek Mensuplarının Görüşleri Çerçevesinde Kripto Paraların Muhasebeleştirilmesi

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmada meslek mensuplarının kripto paralar ile ilgili farkındalık düzeylerini, kripto paralara bakış açılarını ve kripto paraların muhasebeleştirilmesine yönelik görüşlerini belirlemek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda Kayseri ve Kırşehir illerinde faaliyet gösteren muhasebe meslek mensuplarının kripto paralara ve kripto paraların muhasebeleştirilmesine yönelik görüşleri anket ve görüşme yöntemleriyle tespit edilmeye çalışılmıştır. Türkiye'de kripto para işlemlerini güvence altına alan ve söz konusu işlemlerin muhasebe kayıtlarına ne şekilde yansıtılması gerektiğini ortaya koyan herhangi bir yasal düzenleme bulunmamaktadır. Diğer bir ifade ile yürürlükteki muhasebe sistemi kripto paraların tanımını yapabilecek ve kullanım alanlarını karşılayabilecek düzeyde değildir. Yapılan bu çalışmanın kripto para işlemlerinin muhasebeleştirilmesine yönelik gelecekte yapılması beklenen yasal düzenlemeler için bir alt yapı niteliği taşıması ve literatüre katkı sunması açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

TÜRMOB 2022 yılı Çalışma Raporuna göre 2022 yılı sonu itibarıyla serbest ve bağımlı olarak faaliyet gösteren Kayseri SMMM'ya kayıtlı 79 SM ve 1.777 SMMM, Kırşehir SMMM'ya kayıtlı 16 SM ve 115 SMMM olmak üzere Kayseri'de toplam 1.856, Kırşehir'de ise toplam 131 muhasebe meslek mensubu bulunmaktadır. Ancak Kayseri ve Kırşehir'in ilçelerinde hizmet veren muhasebe meslek mensupları zaman ve maliyet kısıtı açısından araştırmaya dahil edilmemiştir. Kayseri ve Kırşehir SMMM'larından alınan bilgilere göre Kayseri'nin ilçelerinde faaliyet gösteren toplam 76, Kırşehir'in ilçelerinde faaliyet gösteren toplam 20 muhasebe meslek mensubu çıkarılarak araştırmanın evren büyüklüğü olarak 1.891 (1.987 – 96) kişi tespit edilmiştir.

Örnekleme tespiti için sosyal bilimlerde kullanılan örneklem hesaplama yöntemi tercih edilmiştir. Örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde kullanılan hesaplama yönteminden yararlanılmış, %95 güvenilirlik düzeyi ve %5 tolerans gösterilebilir hata oranı için örneklem büyüklüğü 320 olarak belirlenmiştir. Araştırma kapsamında toplam 400 muhasebe meslek mensubuna anket formu dağıtılmıştır. Dağıtılan anket formlarını 350 meslek mensubu cevaplamıştır, bu formlardan 20 form eksik bilgiden ve 10 form hataya sebebiyet verecek şekilde tek şık cevaplanmasından dolayı çalışmaya dahil edilmemiştir. Toplamda 320 anket formu kabul edilmiştir. Araştırmaya dahil olan toplam katılımcı sayısı örneklem için hesaplanan sayıyı eşit olduğundan dolayı araştırma geçerli kabul edilmektedir.

Araştırma kapsamında ayrıca Kayseri (15 kişi) ve Kırşehir (15 kişi) illerinde faaliyette bulunan toplam 30 muhasebe meslek mensubu ile birebir görüşme sağlanarak, meslek mensuplarına kripto paraların muhasebeleştirilmesine yönelik önceden hazırlanmış ve yarı yapılandırılmış toplam dört açık uçlu soru yöneltilmiştir.

3.3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada verilerin elde edilmesinde karma yöntem tercih edilmiştir. Nicel verileri elde etmek için Çetiner (2020) tarafından geliştirilmiş olan ölçekten yararlanılarak anket formu hazırlanmıştır. Ölçeği kullanabilmek için yazarın yazılı izni alınmıştır. Anket formunun birinci bölümünde çalışılan il, cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, mesleki deneyim ve mesleki unvanı kapsayan toplam yedi demografik soruların yanı sıra toplam 20 sorudan oluşan ve muhasebe meslek mensuplarının kripto para işlemlerine yönelik görüşlerini ortaya koyan ölçek bulunmaktadır. Ölçek dört faktörden oluşmaktadır. Bunlar;

- Katılımcıların kripto para farkındalığı (5 soru)
- Katılımcıların kripto paralara olumsuz bakış açıları (5 soru)
- Katılımcıların kripto paralara olumlu bakış açıları (5 soru)
- Katılımcıların kripto para kullanımının muhasebe uygulamalarına yönelik bakış açıları (5 soru)

Araştırma için beşli likert tipi ölçeklendirme kullanılmıştır. Anket sorularının yanısıra araştırma kapsamında nitel verilerin elde edilmesi için muhasebe meslek mensuplarına yöneltilmek üzere toplam dört adet yarı yapılandırılmış açık uçlu görüşme sorusu hazırlanmıştır. Sorular muhasebe meslek mensuplarının kripto paralara ve bu paraların muhasebeleştirilmesine yönelik görüşlerini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Anketlerden elde edilen nicel verilerin analizi SPSS 26.0, görüşmelerden elde edilen nitel verilerin analizi MAXQDA 2022 bilgisayar programları kullanılarak yapılmıştır.

Ölçeğin güvenilirlik analizi Cronbach's Alpha testi ile yapılmıştır. Analiz sonucunda, muhasebe meslek mensuplarının kripto paralara yönelik görüşlerini tespit etmek için hazırlanan ve yirmi sorudan oluşan ölçeğin tamamı için $\alpha = 0,721$ olarak hesaplanmıştır. Hesaplanan Cronbach Alfa değerine göre kullanılan ölçeğin oldukça güvenilir olduğunu söylemek mümkündür (Tavşancıl, 2005).

3.4. Araştırmanın Kısıtları

Araştırmadan elde edilen bulguların ve bu kapsamda ulaşılan sonuçların Kayseri ve Kırşehir illerinde faaliyet gösteren muhasebe meslek mensuplarının görüşleri ile sınırlı olması araştırmanın en temel kısıtıdır. Bunun yanısıra Kayseri ve Kırşehir'in ilçelerinde faaliyet gösteren muhasebe meslek mensupları araştırma kapsamına dahil edilmemiştir. Araştırma kapsamında anket ve görüşme yapılan muhasebe meslek mensupları SM ve SMMM ruhsatlı kişilerdir. YMM unvanına sahip kişiler farklı yetki ve sorumluluklara sahip oldukları için araştırma kapsamına dahil edilmemiştir. Ayrıca muhasebe meslek mensuplarının iş yoğunluklarının fazla olması, araştırmanın katılımcı sayısı üzerinde olumsuz etki yaratmış ve örneklem büyüklüğünü sınırlandırmıştır.

3.5. Araştırmanın Bulguları

Bu bölümde öncelikle anket tekniği ile elde edilen nicel verilerin analizine, sonrasında ise görüşme tekniği ile elde edilen nitel verilerin analizine yönelik bulgulara yer verilmiştir.

3.5.1. Nicel Verilerin Analizi Sonucu Elde Edilen Bulgular

Anket sorularını cevaplayan Kayseri'de 219 ve Kırşehir'de 101 olmak üzere toplam 320 muhasebe meslek mensubunun demografik özelliklerine yönelik frekans (n) ve yüzde (%) bilgileri aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 2. Muhasebe Meslek Mensuplarına Yönelik Demografik Bulgular

Demografik Özellikler		Kayseri		Kırşehir		Toplam	
		n	%	n	%	n	%
Cinsiyet	Kadın	79	36.07	4	3.96	83	25.94
	Erkek	140	63.93	97	96.04	237	74.06
Yaş	31-40	37	16.89	12	11.88	49	15.31
	41-50	83	37.90	46	45.54	129	40.31
	51-60	62	28.31	29	28.71	91	28.44
	61 ve üstü	37	16.89	14	13.86	51	15.94
Medeni Durum	Bekar	52	23.74	42	41.58	94	29.38
	Evli	167	76.26	59	58.42	226	70.63
Eğitim Durumu	Lise	10	4.57	0	0	10	3.13
	Ön Lisans	50	22.83	34	33.66	84	26.25
	Lisans	155	70.78	67	66.34	222	69.38
	Lisansüstü	4	1.83	0	0	4	1.25
Mesleki Deneyim	1-5 yıl	7	3.20	2	1.98	9	2.81
	6-10 yıl	26	11.87	13	12.87	39	12.19
	11-15 yıl	115	52.51	61	60.40	176	55.00
	16-20 yıl	32	14.61	11	10.89	43	13.44

	21-25 yıl	38	17.35	14	13.86	52	16.25
	26 yıl ve üstü	1	0.46	0	0	1	0.31
Unvan	SMMM	189	86.30	91	90.10	280	87.50
	SM	30	13.70	10	9.90	40	12.50

Yukarıdaki tabloda demografik özelliklere verilen cevapların illere göre dağılımı yer almaktadır. Genel olarak bakıldığında muhasebe meslek mensuplarının %74.06'sı erkek, %25.94'ü kadındır. Anket sorularını cevaplayan meslek mensuplarının yaşa göre dağılımları incelendiğinde her iki ilde de çoğunluğun 41-50 yaş aralığında olduğu ifade edilebilir. Medeni durum bakımından Kayseri'deki meslek mensuplarının %76.26'sı, Kırşehir'dekilerin ise %58.42'si evlidir. Eğitim durumları açısından Kayseri'deki meslek mensuplarının %70.78'i, Kırşehir'dekilerin ise %66.34'ü lisans mezunudur. Mesleki deneyim bakımından meslek mensuplarının her iki ilde de büyük çoğunluğunu 11-15 yıl çalışanlar oluşturmaktadır. Kayseri'deki meslek mensuplarının %86.30'u, Kırşehir'dekilerin ise %90.10'u Serbest Muhasebeci Mali Müşavir unvanına sahiptir.

Kayseri ve Kırşehir illerinde hizmet vermekte olan muhasebe meslek mensuplarının kripto paralar ile ilgili ölçekte yer alan maddelere vermiş oldukları cevapların ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Muhasebe Meslek Mensuplarının Ölçek Maddelerine İlişkin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

No	Ölçek Maddeleri	Kayseri	Kırşehir	Toplam
1	Kripto para hakkında bilgi sahibiyim.	3,41±1,28	2,92±1,22	3,25±1,28
2	Kripto para kullanımına hâkimiyetim var.	2,90±1,56	2,74±1,18	2,85±1,45
3	Kripto para sisteminin işleyişini biliyorum.	3,92±0,79	3,54±1,00	3,80±0,88
4	Kripto para piyasasını takip ederim.	3,57±1,14	2,67±0,92	3,28±1,15
5	Kripto paraların uluslararası geçerliliğine inanıyorum.	3,98±0,74	4,26±0,69	4,07±0,74
6	Kripto para dünyası bir balondur.	4,54±0,50	4,55±0,50	4,54±0,50
7	Kripto para güvenilir değildir.	3,58±1,08	4,03±0,91	3,72±1,05
8	Kripto para kullanımı sürdürülebilir değildir.	2,55±0,99	2,16±0,85	2,43±0,96
9	Kripto para kullanımı resmi paranın yerini tutmaz.	3,77±0,73	3,79±1,14	3,78±0,88
10	Kripto para kullanımı risklidir.	3,83±0,75	3,32±0,82	3,67±0,81
11	Finansal işlemlerde kripto para kullanımını destekliyorum.	3,49±0,90	3,19±1,28	3,39±1,04
12	Bir gün etkin bir kripto para kullanıcısı olabilirim.	3,14±1,29	1,79±1,12	2,72±1,39
13	Kripto paranın gelecekte kullanımı daha da yaygınlaşacaktır.	4,19±0,74	3,87±1,03	4,09±0,85
14	Türkiye'de kripto paraya ihtiyaç vardır.	3,28±1,21	2,74±1,02	3,11±1,18
15	Kripto paralar internet alışverişinde en güvenilir para birimidir.	1,86±0,86	1,90±0,87	1,88±0,86
16	Kripto para kullanımı muhasebe açısından yetersizdir.	3,68±0,56	4,19±0,42	3,84±0,57
17	Kripto paraların kayıt altına alınmadan denetlenmesi mümkün değildir.	3,21±1,33	2,84±1,27	3,09±1,32
18	Kripto paraların muhasebeleştirilmesi için yasal düzenleme yapılması gerekir.	3,33±1,51	2,37±1,38	3,03±1,54
19	Kripto paraların muhasebe kayıtlarının kontrolünü ve güvenilirliğini sağlamak amacıyla mevcut denetim faaliyetleri içerisinde kripto paralara yer verilmesi gerekir.	4,27±0,62	4,01±0,82	4,19±0,70
20	Kripto paraların muhasebe işlem izinin sürülmesi kayıt dışı ekonominin önlenmesi açısından önemlidir.	3,90±0,58	4,20±0,75	4,00±0,65

Muhasebe meslek mensuplarının kripto para farkındalıklarını ölçmeye yönelik olan ilk beş ifadeden en büyük ortalama her iki ilde ve toplamda “kripto paraların uluslararası geçerliliğine inanıyorum” maddesine aittir. Meslek mensupları kripto paraların uluslararası düzeyde geçerliliği olduğuna katılmakla birlikte kripto para kullanımı konusunda kendilerini çok yeterli görmemektedir. Araştırma bulguları Kayseri’de hizmet veren muhasebe meslek mensuplarının Kırşehir’dekilere göre kripto paralar hakkında daha fazla bilgiye sahip olduklarını, kripto para sisteminin işleyişini daha iyi bildiklerini ve kripto para piyasasını daha yakından takip ettiklerini göstermektedir.

Tablo 3’te yer alan 6. 7. 8. 9 ve 10. maddeler muhasebe meslek mensuplarının kripto paralara yönelik olumsuz bakış açılarını ölçmeyi amaçlamaktadır. Hem iller bazında hem de toplamda meslek mensupları en çok “kripto para dünyası bir balondur” maddesini en az ise “kripto para kullanımı sürdürülebilir değildir” maddesini desteklemişlerdir. Dikkat çeken bir diğer bulgu, Kırşehir’deki meslek mensuplarının Kayseri’dekilere göre kripto paraları daha az güvenilir bulmalarıdır.

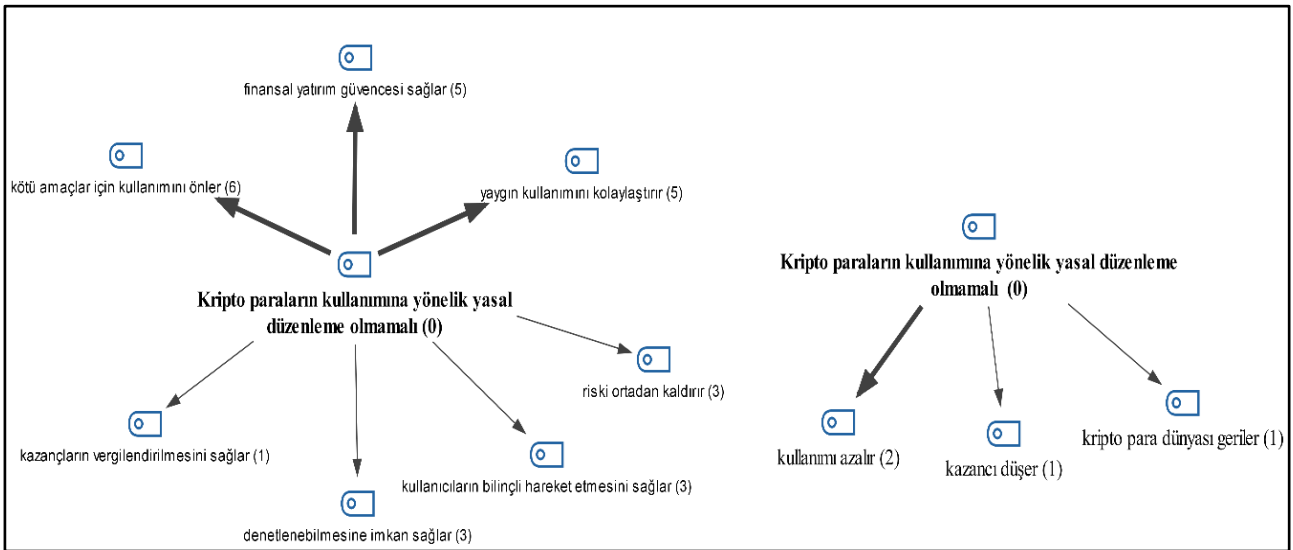
Muhasebe meslek mensuplarının kripto paralara yönelik olumlu bakış açılarını ölçekteki 11. 12. 13. 14 ve 15. maddeler göstermektedir. Meslek mensupları her iki ilde ve toplamda en çok “kripto paranın gelecekte kullanımı daha da yaygınlaşacaktır” maddesine olumlu görüş bildirmişlerdir. Kayseri’deki meslek mensupları Kırşehir’dekilere göre kripto paraların internet alışverişinde güvenilir olduğu ifadesine daha az katılmış olsalar da diğer maddelere daha fazla katılım sağlayarak kripto paralara yönelik daha olumlu görüşe sahip olduklarını göstermişlerdir. Toplam açısından değerlendirildiğinde ise ölçekteki maddeler arasında meslek mensuplarının en az katıldıkları madde “kripto paralar internet alışverişinde en güvenilir para birimidir” ifadesi olmuştur.

Muhasebe meslek mensupları kripto paraları muhasebe uygulamaları açısından 16. 17. 18. 19 ve 20. maddelerde değerlendirmişlerdir. Elde edilen bulgular her iki ilde de muhasebe meslek mensuplarının, kripto para kullanımının muhasebe açısından yetersiz olduğuna, kripto paraların muhasebe kayıtlarının kontrolünü ve güvenilirliğini sağlamak amacıyla mevcut denetim faaliyetleri içerisinde kripto paralara yer verilmesi gerektiğine ve kayıt dışı ekonominin önlenmesi açısından kripto paraların muhasebeye yansıtılmasının önemli olduğuna büyük ölçüde katıldıklarını göstermiştir. Kayseri’deki meslek mensupları Kırşehir’dekilere göre kripto paraların muhasebeleştirilmesi için yasal düzenleme yapılması gerektiğini, kripto paraların kayıt altına alınmadan denetlenmesinin mümkün olmadığını ve mevcut denetim faaliyetleri içerisinde kripto paralara yer verilmesini daha fazla desteklemişlerdir. Kırşehir’deki meslek mensupları ise Kayseri’dekilere göre kripto para kullanımının muhasebe açısından daha yetersiz ancak kayıt dışı ekonominin önlenmesi açısından kripto paraların muhasebe işlem izinin sürülmesinin daha önemli olduğu görüşüne sahiptirler.

3.5.2. Nitel Verilerin Analizi Sonucu Elde Edilen Bulgular

Kayseri ve Kırşehir illerinde faaliyette bulunan toplam 30 muhasebe meslek mensubu ile birebir görüşmeler gerçekleştirilmiş ve kripto paraların muhasebeleştirilmesine yönelik veriler elde edilmiştir. Elde edilen verilerin MAXQDA 2022 programı ile analizi sonucu ulaşılan bulgular meslek mensuplarına yöneltilen sorulara göre aşağıda sunulmuştur.

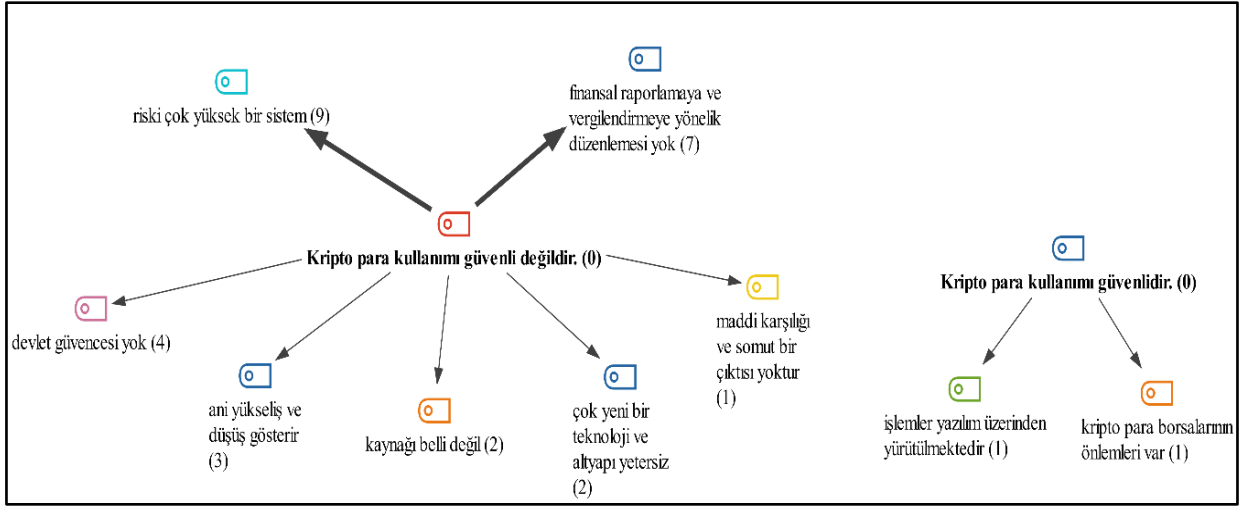
1. Türkiye’de şu anda kripto paralar ile ilgili yasal bir düzenleme yoktur, fakat bu konuda çalışmalar yapıldığı bilinmektedir. Sizce kripto paraların kullanımına yönelik yasal bir düzenleme olmalı mıdır? Neden?

Şekil 1. Kripto Paraların Kullanımına Yönelik Yasal Düzenlemeye İlişkin Görüşler

Meslek mensuplarının kripto paraların kullanımına yönelik yasal düzenleme olmalı mı? sorusuna vermiş oldukları cevaplar incelendiğinde, meslek mensuplarının büyük çoğunluğunun (26 kişi) yasal düzenleme olması gerektiğini belirttiği tespit edilmiştir. Yasal düzenleme olması gerektiğini savunan meslek mensuplarının en temel gerekçeleri arasında yapılan yasal düzenlemenin kripto paraların dolandırıcılık, kara para aklama gibi etik dışı kötü amaçlar için kullanımını önleyebileceği, finansal açıdan yatırım güvencesi sağlayabileceği ve böylece kripto paraların yaygın kullanımını kolaylaştırabileceği yer almıştır. Bunların yanısıra yasal düzenleme ile kripto para işlemlerine yönelik riskin ortadan kalkacağını, kullanıcıların bilinçli hareket etmesinin sağlanacağını, denetleme mekanizmasının oluşacağını ve kazançların vergilendirilebilmesine imkân sağlanacağını ileri süren meslek mensupları olmuştur. Diğer taraftan kripto paralara yönelik düzenleme olmaması gerektiğini savunan az sayıda meslek mensubu ise yasal düzenleme yapılması durumunda kripto para kullanımının azalacağı, kazancının düşeceği ve kripto para piyasasının gerileyeceği yönünde görüş bildirmiştir.

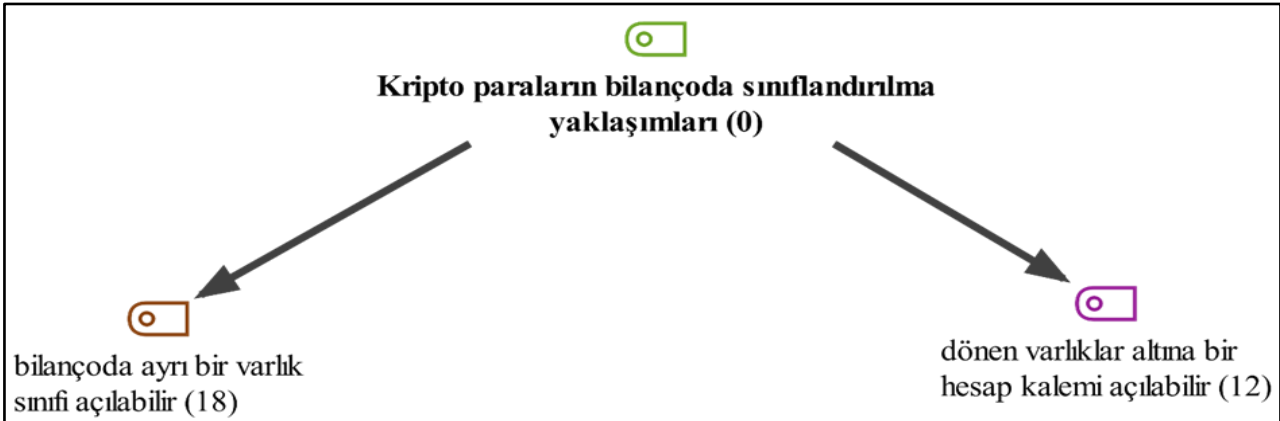
2. Kamuoyunda çıkan haberlerde hem kripto para işlemi yaparak çok fazla gelir eden hem de kripto para borsalarında dolandırıldıklarını iddia eden tarafları görüyoruz. Kripto para kullanımını siz nasıl değerlendirirsiniz? Kripto paralar ile yapılan işlemler sizce güvenli mi?

Şekil 2. Kripto Paraların Güvenilirliğine İlişkin Görüşler

Muhasebe meslek mensuplarının büyük çoğunluğu (28 kişi) kripto paraların kullanımını güvenli bulmamaktadır. Görüşme yapılan meslek mensuplarından 9'u kripto para sistemini çok riskli olduğu, 7'si finansal raporlamaya ve vergilendirmeye yönelik düzenlemesi bulunmadığı, 4'ü devlet güvencesi olmadığı, 3'ü ani yükseliş ve düşüş gösterdiği, 2'si kaynağı belirsiz olduğu, diğer 2'si çok yeni bir teknoloji olduğu ve altyapı yetersizliği ve 1'i ise somut bir çıktısı olmadığı için kripto para kullanımının güvenli olmadığı görüşüne sahiptir. Görüşmeye katılan 2 meslek mensubu ise kripto para kullanımını işlemlerin yazılım üzerinden yürütülmesi ve kripto para borsalarının bazı önlemleri bulunması gerekçelerini ileri sürerek güvenli olarak nitelendirmiştir.

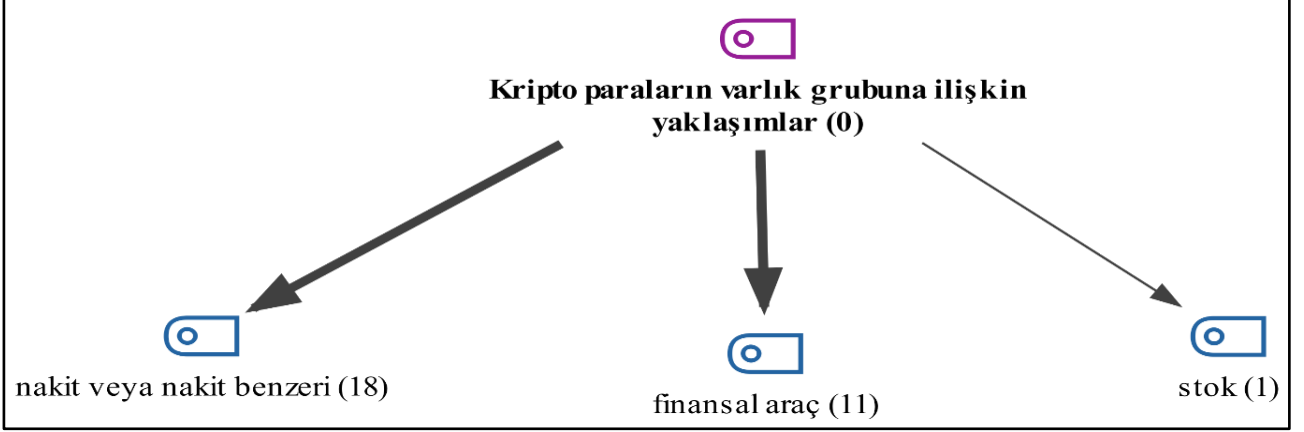
3. Bilançoda yer alan varlıklar dönen ve duran varlıklar olarak sınıflandırılmaktadır. Dijital bir çağda yaşıyoruz ve dijital varlıkların alt kategorisi olarak nitelendirilen kripto varlıkları bilançoda "Dijital Varlıklar" şeklinde farklı bir gruba dahil ederek sınıflandırabilir miyiz?

Şekil 3. Kripto Paraların Bilançoda Sınıflandırılmasına İlişkin Görüşler

Görüşmeye katılan muhasebe meslek mensuplarının yarısından fazlası (18 kişi) kripto paraların bilançoda dönen ve duran varlıklar gibi “dijital varlıklar” şeklinde ayrı bir hesap sınıfı altında muhasebeleştirilmesinin uygun olacağı görüşünü ileri sürmüştür. 12 muhasebe meslek mensubu ise kripto paralar için bilançoda ayrı bir hesap sınıfının açılmasına gerek olmadığını, kripto paraların dönen varlıklar hesap sınıfı altında kullanım amacına uygun bir hesap kalemine kayıt yapılabileceğini ifade etmiştir. Muhasebe meslek mensupları kripto paraların geleceğin bireysel ve kurumsal alışveriş aracı olacağı için ve döngüsün hızlı oluşuyla bir yıl içerisinde kolaylıkla nakde çevrilebilmesinden dolayı dönen varlık sınıfında yer alması gerektiğini vurgulamıştır.

4. Kripto paralar sizce daha çok hangi varlık grubunda kayda alınmalıdır? Kripto paraların nasıl muhasebeleştirilmesi gerektiğini değerlendirebilir misiniz?

Şekil 4. Kripto Paraların Varlık Grubuna İlişkin Görüşler

Meslek mensuplarının kripto paraların varlık grubuna yönelik verdikleri cevaplar incelendiğinde nakit veya nakit benzeri ve finansal araçlar hesap grupları görüşlerinin öne çıktığı gözlemlenmiştir. Bu iki cevaba ilişkin görüşler incelendiğinde ise meslek mensuplarının yoğunlukla (18 kişi) kripto paraların nakit veya nakit benzeri grubunda olduğunu ifade ettikleri tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra finansal araç grubunda olmasını savunan meslek mensupları ise kripto paraların al-sat yaparak kar elde etmek amaçlı kullanıldığından bu grupta yer alması gerektiğini vurgulamışlardır. Son olarak sadece bir meslek mensubu ise kripto paranın stok grubunda yer alması gerektiğini belirtmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Teknolojik gelişmelerin etkilediği alanlardan biri muhasebedir. Son zamanlarda özellikle bilgisayar teknolojisinin gelişimi ile kripto paraların ortaya çıkması ve belirli bir kullanıcı kitlesine sahip olması muhasebe biliminde de karşılık bulmuştur. Kripto paraların gelişim hızı dikkate alındığında günümüzde kripto para kullanan işletmeler olduğu gibi gelecekte de çok sayıda işletmenin kripto para işlemlerine maruz kalacağı tahmin edilmektedir. İşletmeler tarafından gerçekleştirilen ve mali nitelikte olan kripto paraların muhasebeye kesinlikle doğru bir şekilde aktarılması gerekmektedir. Yapılan bu çalışmada kripto paraların önce TMS/TRFS'de yer alan hükümler sonra da Kayseri ve Kırşehir illerinde faaliyet gösteren muhasebe meslek mensuplarının görüşleri çerçevesinde muhasebeleştirilmesi değerlendirilmiştir. Bu sebeple hem yapılan bu çalışmanın hem de kripto paralar ile ilgili muhasebe ve finansal raporlama standartlarının oluşturulmasına yönelik literatürde yer alan diğer çalışmaların kripto paraların muhasebeleştirilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kripto paraların muhasebeleştirilmesine yönelik uluslararası muhasebe ve finansal raporlama standartlarına uygun olarak hazırlanıp yayımlanarak yürürlüğe giren TMS ve TFRS'de yer alan hükümler değerlendirildiğinde kripto paraların stok ve maddi olmayan duran varlık tanımlarını karşıladığı ifade edilebilir. Kripto para madenciliği kapsamında üretimi yapılan veya alım satım amacı ile elde tutulan kripto paraların stok olarak muhasebeleştirilmesi mümkündür. Aynı şekilde kripto paralar maddi olmayan duran varlık tanımını da karşıladığı için, üretilen veya alım satım amacıyla elde tutulan kripto paralar dışındaki tüm durumlarda işletmelerin sahip oldukları kripto paraları maddi olmayan duran varlık olarak muhasebeleştirmeleri ulusal/uluslararası muhasebe ve finansal raporlama standartları çerçevesinde en kabul edilebilir yaklaşımdır. Literatürde kripto paralar nakit ve/veya nakit mevcudu olarak da kabul edilmektedir. Ancak kripto para birimleri yabancı bir ülkenin parası olmadığı gibi Türkiye'deki yasal düzenlemelere göre çıkartılan bir para da değildir. Kripto paraların SPK'da yer alan menkul kıymet tanımlama şekline de uygun olmadığı görülmektedir.

Bu çalışmanın uygulama kısmında Türkiye’de kripto paraların resmi olarak kabul edilmesi durumunda muhasebe meslek mensuplarının kripto paraların ne şekilde muhasebeleştirilmesi gerektiğine yönelik görüşlerinin tespit edilmesi amacıyla karma bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Anket soruları ile meslek mensuplarının kripto para farkındalıkları, kripto paralara yönelik olumsuz ve olumlu bakış açıları ile kripto paraların muhasebe uygulamalarına yönelik görüşleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Yarı yapılandırılmış açık uçlu görüşme soruları ile ise meslek mensuplarının kripto paraların muhasebeleştirilmesine yönelik düşünceleri belirlenmeye çalışılmıştır. Her iki yöntem ile elde edilen verilerden nicel veriler SPSS 26 ile nitel veriler ise MAXQUDA 2022 programları kullanılarak analiz edilmiştir.

Araştırmaya Kırşehir ve Kayseri illerinin merkezlerinde faaliyet gösteren SM ve SMMM unvanlı meslek mensupları katılmıştır. Katılımcıların çoğunluğunu erkek, SMMM unvanına sahip, evli ve lisans mezunu olan meslek mensupları oluşturmuştur. Araştırmada farkındalık alt boyutuna bakıldığında Kayseri ilindeki katılımcıların Kırşehir ilindeki katılımcılara oranla kripto paralara yönelik farkındalık düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında Kayseri ilinin büyük şehir olması ve ticaret potansiyelinin yüksek olmasının etkisinin olabileceği ifade edilebilir.

Kayseri ve Kırşehir’deki muhasebe meslek mensuplarının büyük çoğunluğu kripto para dünyasını bir balon olarak değerlendirmekte ve kripto paraları güvenilir bulmamaktadır. Kırşehir’deki meslek mensuplarının Kayseri’dekilere göre kripto paralara duydukları güvensizlik daha yüksektir. Her iki ildeki meslek mensupları, kripto paraların riskli olduğuna ve bu doğrultuda resmi paranın yerini tutmayacağına yönelik ağırlıklı görüşe sahiptirler. Kayseri’deki meslek mensupları Kırşehir’dekiler ile karşılaştırıldığında kripto paralar ile ilgili daha olumlu bakış açısına sahiptirler. Muhasebe alt boyutu açısından değerlendirildiğinde; Kırşehir’deki meslek mensupları Kayseri’deki meslek mensuplarına kıyasla kripto paraların muhasebe işlem izinin sürülmesinin kayıt dışı ekonominin önlenmesi açısından önemli olduğu ifadesine daha fazla katılmışlardır. Kayseri’deki meslek mensupları ise kripto paraların muhasebeleştirilmesi için yasal düzenlemenin yapılması gerektiğini ve kripto paraların kayıt altına alınmadan denetlenemeyeceğini daha çok desteklemiştir. Muhasebe alt boyutuna ilişkin dikkat çeken bir diğer bulgu ise her iki ilde hizmet veren muhasebe meslek mensuplarının kripto paraların muhasebe kayıtlarının kontrolünü ve güvenilirliğini sağlamak amacıyla mevcut denetim faaliyetleri içerisinde kripto paralara yer verilmesi gerektiği yönündeki ifadeye yüksek düzeyde katılım göstermiş olmalarıdır.

Nitel verilerin analiz sonuçlarına göre ise her iki ilde de meslek mensuplarının büyük çoğunluğu kripto paralara yönelik yasal düzenleme olması gerektiğini savunmaktadır. Kripto paralar ile ilgili yapılacak yasal düzenleme ile kripto paraların kötü amaçlı kullanımının önlenilebileceği, kullanıcılara finansal açıdan yatırım güvencesi sunulabileceği ve kripto paraların yaygın kullanımının sağlanabileceği görüşü hakimdir. Yasal düzenleme beraberinde kripto para işlemlerinin denetimine ve vergilendirilmesine imkân sağlaması açısından büyük öneme sahiptir. Kripto paralara yönelik düzenleme olmaması gerektiğini savunan az sayıda meslek mensubu ise yasal düzenleme yapılması durumunda kripto para kullanımının azalacağı, kazancının düşeceği ve kripto para piyasasının gerileyeceği yönünde görüş bildirmiştir. Muhasebe meslek mensuplarının büyük çoğunluğu kripto paraların kullanımını sistemin çok riskli olması, finansal raporlamaya ve vergilendirmeye ilişkin yasal düzenlemenin olmaması, işlemlerin devlet güvencesi altında yapılmaması ve ani yükseliş ve düşüşler yaşanması temel sebepleri ile güvenli bulmamaktadır.

Kripto paraların muhasebeleştirilmesine yönelik muhasebe meslek mensupları iki görüşe ayrılmıştır. Kripto paraların bilançoda “dijital varlıklar” şeklinde ayrı bir hesap sınıfında izlenebileceği ileri süren meslek mensuplarının sayısı, kripto paralar için ayrı bir hesap sınıfına gerek olmadığını ve dönen varlık hesap sınıfı içinde izlenebileceğini belirtenlere göre biraz daha fazladır. Meslek mensupları arasında kripto paraların nakit veya nakit benzeri ya da finansal araç olarak muhasebeleştirilmesi görüşü hakimdir. KGK’nın BOBİ FRS modüllerinde belirtildiği gibi UFRS Yorumlama Komitesi tarafından 2019 yılında gerçekleştirilen toplantı kararına göre kripto paraların stok ya da maddi olmayan duran varlık olarak muhasebeleştirilmesinin uygun olacağını değerlendirilmesine rağmen araştırma kapsamında elde edilen bulgulara göre meslek mensupları kripto paraları nakit, nakit benzeri ya da finansal araç olarak nitelendirmektedir.

Türkiye’de kripto paraların muhasebeleştirilmesine yönelik yasal bir düzenleme olmaması, işletmelerin kripto para işlemlerini farklı muhasebe hesapları kullanarak yevmiye kayıtlarına yansıtılmalarına sebep olmaktadır. Özellikle kripto paraların varlık olarak nitelendirilmesi yönünde genel bir görüş hâkim olsa da dönen varlık mı yoksa duran varlık mı olacağı yönünde farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Kripto paraları işletmelerin farklı bilanço hesaplarında takip etmesi ve hesapların niteliğine göre ölçüm esaslarının değişmesi, kripto paralardan ortaya çıkan gelir ve giderleri farklı şekilde sınıflandırması, kripto paralardan elde edilen nakit giriş ve çıkışlarını işletme faaliyeti veya yatırım faaliyeti olarak farklı değerlendirmesi söz konusu olabilir. Bunun sonucunda işletmeler tarafından hazırlanan finansal durum tablosu, kar veya zarar tablosu, nakit akış tablosu gibi finansal raporların karşılaştırılabilirlik özelliği olumsuz yönde etkilenir. Finansal raporlarına göre rasyonel kararlar verecek olan bilgi kullanıcılarının işletmelerin gerçek değeri, karlılığı ve nakit akışları hakkında yanlış değerlendirmeler yapmasına ve böylece piyasalarda güvensizliğe yol açabilir. Bu gerekçeler doğrultusunda kripto paralara yönelik en öncelikli hususun kripto paraların hukuki anlamda tanımlanmasının yapılarak, vergi ve muhasebe uygulamaları açısından duyulan endişelerin ortadan kaldırılmasına yönelik çalışmalar olacağı ifade edilebilir. Böylece kripto para işlemleri yapan işletmeler nasıl muhasebe kayıtları tutmaları gerektiğini belirlemiş olacak ve devlet de kripto para ile yapılan

işlemlerin denetimini ve vergilendirilmesini yapabilecektir. Kripto paraların denetim mekanizmasının oluşturulması, muhasebe kayıtlarının kontrolü ve kripto paralara yönelik güvenilirliği artırmak açısından kritik öneme sahiptir. Kripto para işlemlerinin vergi kapsamına alınması yönelik düzenlemeler yapılması ise özellikle Türkiye gibi kamu gelirlerinin büyük kısmını vergi gelirlerinden elde eden ülkeler açısından önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Gelecek çalışmalarda kripto paraların denetim ve vergi boyutu araştırılabilir.

Kaynakça

- Ağ, A. ve Gülhan, Ü. (2022). TMS/TFRS kapsamında kripto paraların muhasebeleştirilmesi. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (1), 35-47.
- Alıcı, M. ve Yanık, S. S. (2022). Kripto varlıkların muhasebeleştirilmesi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 24 (MODAVICA Özel Sayısı), 256-297.
- Alsalmi, N., Ullah, S. & Rafique, M. (2023). Accounting for digital currencies. *Research in International Business and Finance*, (64), 1-10.
- Aslan, Ü. (2020). Kripto para muhasebesi üzerine yapılan tartışmalar ve finansal raporlama üzerindeki etkileri. *TIDE Academia Research*, 2 (2), 257-286.
- Binici, F. Ö. ve Aslan, Y. (2022). Kripto paraların muhasebe ve raporlama sisteminde gösterimi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12 (1), 344-354.
- Çam, M. (2022). Kripto varlık işlemleri ve bitcoin muhasebesi. *Journal of Politics Economy and Management*, 5 (2), 202-220.
- Çarkacıoğlu, A. (2016). *Kripto-para bitcoin*. Sermaye Piyasası Kurulu Araştırma Raporu.
- Çetiner Y. (2020). *Kripto paraların vergilendirilmesi ve muhasebeleştirilmesinin incelenmesi; bir araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur.
- Çokmutlu, M. E. ve Kılıç, M. (2022). Kripto varlıklar olarak tokenların muhasebeleştirilmesi. *International Journal of Applied Economic and Finance Studies*, 7 (1), 19-36.
- Dilek, Ş. ve Doğan, S. (2023). Kripto paralar ve muhasebeleştirilmesi üzerine bir inceleme. *Uluslararası Bankacılık Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 6 (1), 71-95.
- Dizkırıncı, A. S. ve Gökgez, A. (2018). Kripto para birimleri ve Türkiye'de bitcoin muhasebesi. *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, 4 (2), 92-105.
- Eren, B. S., Erek, M. & Buyruk Akbaba, A. N. (2020). Kripto para kavramı ve muhasebeleştirilmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9 (2), 1340-1367.
- Güdelci, E. (2020). UFRS kapsamında kripto para işlemlerinin muhasebeleştirilmesi: kripto paralar gerçekten para mı? *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 22 (2), 237-257.
- Güney, A. ve Şavlı, A. S. (2023). Kripto paraların muhasebeleştirilmesindeki yaklaşımlar. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, C-iasoS 2022 Special Issue, 11-28.
- Janggur, M. F. M. & Nugrahanti, T. P. (2022). Implementation of accounting standards for cryptocurrency companies in Indonesia. *Journal of Asian Business Strategy*, 12 (2), 139-149.
- Kılıç, İ. ve Alataş, A. (2023). Kripto varlıkların muhasebeleştirilmesi üzerine bir içerik analizi. *Journal of Accounting and Taxation Studies*, 16 (1), 157-183.
- Kızıl, C., Batıbay Tünaydın, İ. & Keskin, E. (2022). Muhasebe perspektifinden kripto para birimleri. *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (2), 80-97.
- Kızıl, C. (2022). Kripto paraların muhasebeleştirilmesi hususunda uygulamalar, alternatif yaklaşımlar ve öneriler. *Akademik Hassasiyetler*, 9 (18), 103-129.
- Kızıl, E. (2019). Türkiye'de kripto paranın vergilendirilmesi ve muhasebeleştirilmesi. *Mali Çözüm Dergisi*, 29 (155), 179-196.
- Koç, F. (2022). Kripto paranın TMS/TFRS ile uyumlu olarak muhasebeleştirilmesine ilişkin yaklaşımlar. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 24 (2), 287-307.

- Luo, M. & Yu, S. (2022). Financial reporting for cryptocurrency. *Review of Accounting Studies*, 1-34.
- Nadiar, R., Nor, W. & Safrida, L. (2022). Cryptocurrency transaction: is it relevant to Indonesian accounting standards? *JURNAL Riset Akuntansi dan Keuangan Indonesia*, 7 (2), 217-226.
- Özdemir, M. (2020). Kripto paraların muhasebesi üzerine öneriler. Özdemir, M. (Ed.), *Muhasebe finans perspektifinde e-dönüşüm süreci* (ss. 125-141). Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.
- Özkul, F. ve Baş, E. (2020). Dijital çağın teknolojisi blokzincir ve kripto paralar: ulusal mevzuat ve uluslararası standartlar çerçevesinde mali yönden değerlendirme. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 20 (60), 57-74.
- Ramassa, P. & Leoni, G. (2022). Standard setting in times of technological change: accounting for cryptocurrency holdings. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 35 (7), 1598-1624.
- Sabuncu, B. (2022). Kripto varlık işlemlerinin muhasebeleştirilmesi. *Journal of Academic Value Studies*, 8 (3), 220-230.
- Sayar, A. R. Z., Ergüden, E. & Güven, V. (2021). Bitcoin işlemlerinin muhasebeleştirilmesi. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, (64), 83-94.
- Serçemeli, M. (2018). Kripto para birimlerinin muhasebeleştirilmesi ve vergilendirilmesi. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, (639), 433-465.
- Sezgin, H. (2022). Uluslararası muhasebe standartlarında kripto varlıkları sınıflandırma çabaları. Çelik, H ve Yılmaz, H. (Ed.), *İktisat ve finans yazınında güncel eğilimler* (ss. 111-129). Gazi Kitabevi.
- Şahin, O. N. (2018). TMS & TFRS ışığında muhasebe, vergi ve denetim açısından bitcoin ve diğer kripto para birimleri. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20 (4), 898-923.
- Tavşancıl, E. (2005). *Tutumların ölçülmesi ve spss ile veri analizi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Temelli, F. (2019). Kripto para birimlerinden bitcoin ve muhasebe açısından değerlendirilmesi. *İktisadi Yenilik Dergisi*, 6 (2), 107-119.
- Tredinnick, L. (2019). Cryptocurrencies and the blockchain. *Business Information Review*, 36 (1), 39-44.
- TBV-Türkiye Bilişim Vakfı (2021). <https://bctr.org/bctr-rapor-kripto-varliklarin-vergi-muhasebe-ve-denetim-yonunden-inceleme-24859/> Erişim tarihi: 16.01.2022.
- TÜRMOB-Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği (Mart 2022). 2022 Çalışma Raporu. <https://turmob.org.tr/FaaliyetRaporlari/fb774e8f-2848-48bb-988b-70ee0745a744/2022-faaliyet-raporu> Erişim tarihi: 25.06.2022.
- Vincent, N. E. & Wilkins, A. M. (2020). Challenges when auditing cryptocurrencies. *Current Issues in Auditing*, 14 (1), A46-A58.
- Yan, H., Yan, K. & Gupta, R. (2022). A survey of the accounting industry on holdings of cryptocurrencies in Xiamen city, China. *Journal of Risk and Financial Management* 15, 4 (175), 1-25.
- Yatsyk, T. (2018). Methodology of financial accounting of cryptocurrencies according to the IFRS. *European Journal of Economics and Management*, 4 (6), 53-60.
- Yatsyk, T., & Shvets, V. (2020). Cryptoassets as an emerging class of digital assets in the financial accounting. *Economic Annals-XXI*, 183 (5-6), 106-115.
- Yüksel, F. (2020). Kripto varlıklar ve IFRS kapsamında kripto paraların muhasebeleştirilmesi. *Journal of Accounting and Taxation Studies*, 13 (2), 429-451.

Extended Abstract

Aim and Scope

The aim of the study is to classify cryptocurrencies within the scope of Turkish Accounting Standards (TMS) and Turkish Financial Reporting Standards (TFRS) and to determine the level of awareness of accountants about cryptocurrencies, their perspectives on cryptocurrencies and their views on accounting for cryptocurrencies. In this context, the opinions of accounting professionals operating in the provinces of Kayseri and Kırşehir about cryptocurrencies and the accounting of cryptocurrencies were tried to be determined by survey and interview methods. There is no legal regulation in Turkey that secures cryptocurrency transactions and sets forth how these transactions should be reflected in the accounting records.

In other words, the current accounting system is not at a level to define cryptocurrencies and meet their usage areas. It is expected that this study will form an infrastructure for the legal regulations expected to be made in the future for the accounting of cryptocurrency transactions.

Methods

In the study, mixed method was preferred in obtaining the data. In order to obtain quantitative data, a questionnaire form was prepared by using the scale developed by Çetiner (2020). In the first part of the questionnaire, there is a total of seven demographic questions covering the province, gender, age, marital status, education level, professional experience and professional title, as well as a scale consisting of 20 questions and revealing the opinions of professional accountants on crypto currency transactions. The scale consists of four factors: participants' awareness of cryptocurrencies (5 questions), negative perspectives on cryptocurrencies (5 questions), positive views on cryptocurrencies (5 questions), and perspectives on accounting practices of cryptocurrencies (5 questions). In addition to the survey questions, a total of four semi-structured open-ended interview questions were prepared to be directed to professional accountants in order to obtain qualitative data within the scope of the study. The questions aim to identify the views of professional accountants on cryptocurrencies and their accounting. The analysis of the quantitative data obtained from the questionnaires was made using SPSS 26.0 and the analysis of the qualitative data obtained from the interviews was made using MAXQDA 2022 computer programs.

Findings

Professional members with the title of SM and SMMM, operating in the centers of Kırşehir and Kayseri provinces, participated in the research. The majority of the participants were male, have the title of SMMM, married and have a bachelor's degree. Considering the awareness sub-dimension in the research, it was determined that the participants in Kayseri province had higher awareness levels for cryptocurrencies compared to the participants in Kırşehir. It can be stated that the fact that Kayseri province is a big city and has a high trade potential may have an effect on the emergence of this situation.

The majority of accountants in Kayseri and Kırşehir consider the cryptocurrency world as a bubble and do not find cryptocurrency reliable. Professionals in Kırşehir are more distrustful of cryptocurrencies than those in Kayseri. Professionals in both provinces have a weighty view that cryptocurrencies are risky and that it will not replace official money in this direction. Professionals in Kayseri have a more positive perspective on cryptocurrencies compared to those in Kırşehir. When evaluated in terms of accounting sub-dimension; Although the professionals in Kırşehir agreed more with the statement that the accounting process of cryptocurrencies is important for the prevention of the informal economy, compared to the members of the profession in Kayseri, they were more convinced that legal arrangements should be made for the accounting of cryptocurrencies and that cryptocurrencies cannot be audited without being registered. members of the profession gave a positive opinion. Another remarkable finding regarding the sub-dimension of accounting is that professional accountants serving in both provinces have a high level of agreement with the statement that cryptocurrencies should be included in the current audit activities in order to ensure the control and reliability of accounting records of cryptocurrencies.

According to the results of the analysis of the qualitative data, the majority of the professionals in both provinces argue that there should be a legal regulation for cryptocurrencies. The opinion is that with the legal regulation to be made regarding cryptocurrencies, the malicious use of cryptocurrencies can be prevented, financial investment security can be offered to users and widespread use of cryptocurrencies can be ensured. The legal regulation is of great importance in terms of enabling the inspection and taxation of cryptocurrency transactions. A small number of professionals, who argue that there should be no regulation for cryptocurrencies, stated that in case of legal regulation, the use of cryptocurrencies will decrease, their earnings will decrease, and the cryptocurrency market will decline. The majority of professional accountants do not find the use of cryptocurrencies safe due to the fact that the system is too risky, there is no legal regulation on financial reporting and taxation, transactions are not made under the guarantee of the state, and there are sudden rises and falls.

Professional accountants regarding the accounting of cryptocurrencies are divided into two views. The number of professionals who claim that cryptocurrencies can be tracked in a separate account class as "digital assets" on the balance sheet is slightly higher than those who state that there is no need for a separate account class for cryptocurrencies and that they can be tracked within the current asset account class. The opinion of accounting for cryptocurrencies as cash or cash equivalents or financial instruments is dominant among the professionals. It is a fact that this result obtained within the scope of the research contradicts the Turkish accounting and financial reporting standards. Although it is appropriate to account for cryptocurrencies as stocks or intangible assets according to the standards, professionals define cryptocurrencies as cash, cash equivalents or financial instruments.

Conclusion

The absence of a legal regulation for the accounting of cryptocurrencies in Turkey causes businesses to reflect their cryptocurrency transactions to their journal entries using different accounting accounts. Although there is a general view that cryptocurrencies should be classified as assets, there are different approaches as to whether they are current assets or fixed assets. It may be the case that businesses follow cryptocurrencies in different balance sheet accounts and the measurement principles change according to the nature of the accounts, classify the income and expenses arising from cryptocurrencies differently, and evaluate the cash inflows and outflows from cryptocurrencies differently as operating activities or investment activities. As a result, the comparability of financial reports prepared by businesses, such as statement of financial position, statement of profit or loss, statement of cash flow, is adversely affected. Information users, who will make rational decisions according to their financial reports, may make wrong assessments about the real value, profitability and cash flows of the enterprises, thus leading to distrust in the markets. In line with these reasons, it can be stated that the most important issue regarding cryptocurrencies will be the legal definition of cryptocurrencies and efforts to eliminate the concerns in terms of tax and accounting practices. Thus, businesses that make cryptocurrency transactions will have determined how they should keep accounting records, and the state will be able to audit and tax transactions made with cryptocurrency. Establishing the audit mechanism of cryptocurrencies is critical in terms of controlling the accounting records and increasing the reliability of cryptocurrencies. Making regulations for the inclusion of cryptocurrency transactions within the scope of taxation is an important resource for countries such as Turkey, which derive most of their public revenues from tax revenues.

Türkiye'deki Hastane Alt Sektörünün Finansal Performansının Değerlendirilmesi

Evaluation of the Financial Performance of the Hospital Sub-Sector in Turkey

Sinem Kabak¹, Mustafa Yurttadur²

Öz

Finansal performans, işletmelerin geçmiş dönem ve mevcut dönem durumundaki finansal seviyesinin değerlendirilerek işletmenin gelecek dönemi için daha sağlıklı ve yerinde kararlar ile planlamalar yapılmasını sağlamaktadır. Hastaneler sağlık alanında birer işletme oldukları için çoğu sektörde olduğu gibi sağlık sektöründeki hastane işletmelerinin de düzenli aralıklarla finansal performanslarını değerlendirmeleri ve bu kapsamda önlemler almaları gerekmektedir. Bu çalışmada hastanelerin finansal performansının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda TCMB'nin yayımlanmış olduğu Sektör Bilançoları İstatistikleri içerisinde yer alan Q-861 Hastane Hizmetleri alt sektörü verileri hastane finansal yaşam indeksi kullanılarak hastanelerin finansal performansı değerlendirilmiştir. Elde edilen verilere göre hastanelerin 2017-2020 yılları arasında finansal sıkıntılar yaşadığı ancak pandemi dönemini de kapsayan 2021 yılında hastanelerin finansal durumunun ideal düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Finansal Performans, Hastane Finansal Yaşam İndeksi, Hastane Sektörü

Abstract

Financial performance, by evaluating the financial situation in the past and current periods, ensures that healthy and more appropriate decisions and plans are made for the next period. Since hospitals are enterprises in the field of health, as in most countries, hospital enterprises in the health sector should regularly evaluate their financial performance and take precautions. This study aims to evaluate the financial performance of hospitals. In order to achieve this aim, the financial statements of the Q-861 Hospital Services sub-sector included in the Sector Balance Sheet Statistics published by the CBRT were evaluated using the hospital financial life index. According to the data obtained, the financial burden of hospitals continues between 2017-2020. However, in 2021, which includes the pandemic period, hospitals are at an ideal level financially.

Keywords: Financial Performance, Hospital Financial Life Index, Hospital Sector

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL Codes: G20, I11, M20

Submitted: 11 / 07 / 2023

Accepted: 27 / 09 / 2023

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Bölümü, Balıkesir, Türkiye, sinemkabak@ogr.bandirma.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-0223-5028>.

² Doç. Dr., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Gönen Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü, Balıkesir, Türkiye, myurttadur@bandirma.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0001-7416-222X>.

Giriş

Türkiye’de sağlık hizmet sunumu ve sağlık harcamalarının büyük bölümünü kapsayan hastanelerin finansal performanslarının ölçülmesi ve elde edilen sonuçlar doğrultusunda kaynakların etkin ve verimli kullanılması için gerekli olan iyileştirmelerin tespit edilmesi gerekir (Ayanoğlu vd., 2010:2). Kısaca sağlık sektörünün gelişimi ile hastanelerin gelişmesi arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Hastanelerin büyümek için yapmış oldukları yatırımlar sağlık ekonomisinin de gelişmesine yardımcı olacaktır (Karadeniz,2016: 102). Bunun yanında hastanelerde yaşanan finansal baskılar (Hadley vd.,1996:205) sebebi ile hastaneler kaynaklarını etkin/verimli biçimde kullanmalı (Araujo vd.,2014: 126) ve finansal analizlerle değerlendirmeler yapmalıdır (Cleverley ve Cleverley,2005: 69). Kısaca hastanelerin düzenli aralıklarla finansal analizler ile finansal performansı ölçmesi ve yorumlaması gerekmektedir. Finansal analiz, mali tabloların farklı bölümlerinin incelenmesi ve parçaların birbirleri ile ilişkilendirilmesi, bunun yanında elde edilen sonuçlardan yararlı bilgilerle yorumlama yapılıp yapılamayacağını belirlemesidir (Jagels ve Coltman,2004: 98). Finansal analiz için birçok farklı analiz yöntemleri ve oranlar kullanılabilir. Bunun nedeni ise finansal sağlığın tüm seviyelerini gösteren tek bir oran olmadığıdır düşünülmesidir (Dodge,2017: 11). Bu sebeple Hastane Hizmetlerinin finansal performansının ölçülmesi amacı ile hazırlanan bu çalışmada, TCMB tarafından yayımlanmış olan Sektör Bilançoları İstatistikleri içerisinde 2017-2021 yıllarına ait olan Q-861 Hastane Hizmetleri alt sektörü verilerinin hastane finansal yaşam indeksi ile analiz edilmesi ve elde edilen sonuçlar doğrultusunda önerilerde bulunulması amaçlanmıştır.

Çalışma dört bölüme ayrılmıştır. Birinci bölüm olan giriş kısmında hastanelerin sağlık ekonomisindeki yerine ve hastanelerde finansal performans ölçümünün önemine değinilmiştir. İkinci bölüm olan kavramsal çerçeve içerisinde literatürde yapılan finansal performans çalışmalarına ve hastanelerde finansal performans kavramına değinilmiştir. Üçüncü bölümde ise çalışmanın analiz yöntemi olan hastane finansal yaşam indeksi ile ilgili teorik bilgilere yer verilmiştir. Daha sonra Hastane Hizmetleri alt sektörünün verileri hastane finansal yaşam indeksi ile değerlendirilerek yorumlanmıştır. Dördüncü ve son bölüm olan sonuç kısmında elde edilen sonuçlar tartışılarak önerilere yer verilmiştir.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Literatür Taraması

Finansal performans ve hastanelerde finansal performans ile ilgili literatür incelendiğinde birçok çalışmaya rastlanılmıştır (Arı,2023; Erkılıç,2021; Işıkçelik vd.,2022). Aşağıda literatürde yer alan ve önemli olduğu düşünülen çalışmalara yer verilmiştir.

Ergül (2014) çalışmasında, TOPSİS ve ELECTRE yöntemi kullanarak BİST’te turizm sektörü özelinde işlem gören işletmelerin finansal performansını karşılaştırmalı şekilde incelemeyi amaçlamıştır. Gerçekleştirmiş olduğu çalışmadan elde ettiği sonuç ise, en yüksek finansal performansı olan işletmenin bulunabilmesi için ELECTRE ve TOPSİS yönteminin başarılı olduğunu belirtmiştir.

Erkılıç (2021) çalışmasının amacı, TCMB’nin yayımlanmış olduğu sektör bilançolarından elde ettiği 2009-2019 yıllarına ait verileri CRITIC temelli TOPSIS metodu ile değerlendirmek ve söz konusu yılların performans sıralamasını yapmaktır. Bu amaç doğrultusunda karlılık, likidite, finansal yapı ve devir hızı gruplarına göre değerlendirme olanağı sağlayan 12 finansal oranın hesaplamasını yapmıştır. Ayrıca oranların ağırlığını CRITIC metodu ile belirlemiştir. Daha sonrasında bu belirlemiş olduğu ağırlıkları TOPSIS yönteminde kullanmıştır. TOPSIS metoduyla yıl bazlı genel puanları tek bir puana dönüştürerek yıllara göre sıralamasını yapmıştır. Elde ettiği bulguların sonucunda ise en düşük finansal performans gösteren yılın 2011 yılı olduğunu belirtirken en yüksek performans gösteren yılın 2009 olduğunu belirtmiştir.

Yurttadur vd., (2022) 2017-2021 yılları için Türkiye’de faaliyet gösteren mevduat bankaları ve katılım bankalarının finansal performanslarını ölçmeyi ve bu ölçümler sonucunda karşılaştırma yapmayı amaçlamışlardır. Bu amaç doğrultusunda çalışmaya konu olan katılım bankaları ve mevduat bankalarının toplam sektör verileri yardımıyla yedi tane kriter üzerinden performans değerlendirmesi yapmışlardır. Analizde ilk önce ENTROPİ yöntemiyle kriterlerin önem ağırlıklarını belirlemişlerdir. Daha sonrasında COPRAS metodu yardımıyla alternatif sıralaması yapmışlardır. Gerçekleştirdikleri analizlerin sonucunda katılım bankalarının ve mevduat bankalarının performanslarını arttırarak devamlılık gösterdiklerini ve iki sektörde de finansal performans sıralamasının tamamen aynı olduğunu belirtmişlerdir.

Arı (2023) çalışmasında, Ankara ilinde faaliyet gösteren özel hastane grubunun ve Türkiye özel hastane işletme sektörünün verilerinin finansal yapısını DuPont analizi ile belirlemeyi ve karlılıklarının karşılaştırılmasıyla finansal durumun ortaya çıkarılmasını amaçlamıştır.

Ömürbek (2013) bu çalışmada, BİST’de faaliyet gösteren havayolu taşımacılığı işletmesi ile Frankfurt Menkul Kıymetler Borsasında faaliyet gösteren havayolu taşımacılığı işletmesinin finansal performanslarını değerlendirmeye çalışmıştır. Yapmış olduğu çalışmanın amacı doğrultusunda ise 2012 dönemine ait olan finansal durum tablolarından ve performans

tablolarından elde edilen verileri kullanmıştır. Tüm kriterleri çözüme dahil edip tek bir sonuç ortaya koyabildiği için TOPSIS yöntemiyle çalışma yapmıştır. Yapmış olduğu uygulama sonucunda ise ABC işletmesinin performansının XYZ işletmesinin performansına göre daha yüksek olduğunu bulmuştur.

Orçun ve Eren (2017) bu çalışmada, BİST'de faaliyet gösteren teknoloji işletmelerinin mali performanslarını TOPSIS yöntemi ile analiz etmeye çalışmışlardır. Çalışmalarında ilk olarak kullanılacak olan finansal oranları belirlemişler ve her iki işletme için ayrı ayrı ele almışlardır.

Erdoğan ve Yıldız (2015) bu çalışmada, devlet hastanesi ve özel hastanelerin mali tablolarından faydalanarak ulaştıkları finansal oranlar doğrultusunda hastanelerin finansal performanslarını değerlendirmeyi amaçlamışlardır. Bu amaç doğrultusunda ise veri zarflama analizini (VZA) çalışmalarının yöntemi olarak belirlemişlerdir.

Kar vd., (2019) bu çalışmada, Türkiye'de faaliyet gösteren bütün kamu ağız ve diş sağlığı merkezlerinin bazı finansal oranlarını baz alarak finansal performanslarını değerlendirmeyi amaçlamışlardır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada TOPSIS yöntemini kullanmışlardır. Çalışmaları 2016 senesinin verilerini kapsamaktadır. Analiz için kullanılan finansal performans göstergelerini ise T.C. Sağlık Bakanlığı Verimlilik Karne Gösterge Kartlarının Mali Hizmetler Yönetimi Bölümü'nden seçmişlerdir.

Işıkçelik vd., (2021) bu çalışmada, BİST'de işlem gören bir hastaneler grubunun DuPont finansal analiz tekniği ile 2015 ve 2019 yılları arasındaki finansal performansını değerlendirmişlerdir. Karlılık oranlarını Türkiye özel hastane ortalama karlılık oranları ile karşılaştırmışlardır. Hastaneler grubunun DuPont karlılık oranlarının 2015 ve 2018 seneleri arasında Türkiye ortalamasından düşük iken 2019 senesinde yüksek olduğunu bulmuşlardır. Bu doğrultuda hastanelere yabancı kaynak kullanımını azaltmalarını, özsermaye kullanımını arttırmalarını, maliyet ve giderleri azaltıcı tedbirler almalarını önermişlerdir.

Jakóbczyk vd., (2020) gerçekleştirmiş oldukları bu çalışmada Polonya'da faaliyet gösteren kamu hastanelerinin mali performansını, organizasyon biçimine göre karşılaştırmayı ve seçilmiş olan değişkenlerle finansal performans arasındaki ilişkiyi analiz etmeyi amaçlamışlardır. Bu amaç doğrultusunda 2018 senesinde kamu hastaneleri özelinde tüm nüfusu kapsayan kesitsel bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Çalışmanın sonucunda ise Polonya'nın kamu hastanelerinin büyük kısmının brüt zarar oluşturduğu, %40 'ının vadesi geçmiş borçlarının olduğu, şirketleşmiş kamu hastanelerinin klasik formda faaliyet gösteren bağımsız birimlerden daha kötü performans gösterdikleri sonucuna ulaşmışlardır.

Zeller vd., (1997) 2.189 kamu hastanesinin 1989 ve 1992 dönemlerini kapsayan bu araştırmada, hastanelerin performansını ölçmek için altı finansal oran belirlemişlerdir. Çalışmada kullanılan oranları, karlılık, sabit varlık etkinliği, sermaye yapısı, sabit varlık yaşı, işletme sermayesi etkinliği ve likidite oranları şeklinde belirlemişlerdir.

Özgülbaş vd., (2008) bu çalışmada, Türkiye'deki özel hastane sektörünün finansal performansını değerlendirmeyi amaçlamışlardır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada kullanılacak olan verileri, gerekli izinleri alarak şirket isimleri gizli kalmak kaydı ile T.C. Merkez Bankası kayıtlarından elde etmişlerdir. Hastanelerin finansal durumlarını analiz edebilmek için oran analizi ve trend analizi yöntemlerini kullanmışlardır. Performansa etki eden faktörlerin belirlenmesi için ise Mann-Whitney U testini kullanmışlardır.

Dokumacı (2017) çalışmasında, üniversite hastanelerinin finansal performansını veri zarflama analizi (VZA) ile analiz etmeyi amaçlamıştır. Bu amaçla çalışmasının birinci kısmında sağlık, sağlık hizmetleri, hastaneler, sağlık ekonomisi kavramlarına yer vermiştir. Çalışmasının ikinci kısmında ise performans, finansal performans analiz yöntemleri ve veri zarflama analizine yer vermiştir. Üçüncü bölümde ise Pamukkale Üniversitesi ve çevre illerinde yer alan üniversite hastanelerinin verilerine VZA yöntemi kullanarak finansal performanslarını analiz etmek amacıyla etkinlik analizleri yapmış ve son olarak çalışmasına teknik performans analizlerini ekleyerek çıkan sonuçlar doğrultusunda referans kümeleri kriter alınarak iyileştirme önerilerinde bulunmuştur.

Koçyiğit vd., (2022) bu çalışmada, DuPont analizi ile özel zincir hastane grubunun finansal performansını değerlendirmeyi amaçlamışlardır. Çalışmada 2017-2019 dönemlerine ait veriler kullanarak analizlerini gerçekleştirmişlerdir. Yapmış oldukları analiz sonucunda ise, ele alınan dönemlerin hepsinde zincir hastane grubunun pozitif yönlü aktif karlılık ve özsermaye karlılığına sahip olduğu ancak bu kar oranlarının yıllara göre düşüş yaşadığını belirtmişlerdir.

Taşar vd., (2019) 7 devlet hastanesi özelinde gerçekleştirdikleri bu çalışmada veri zarflama analizi yardımı ile sağlık işletmelerinin finansal performansını ölçmeyi ve hastanelerin verimlilik ve etkinlik düzeylerini incelemeyi amaçlamışlardır. Çalışmanın sonucunda, etkinlik ve verimlilik durumlarının farklılık gösterdiğini tespit etmişlerdir.

Tutar (2022) çalışmasında Mersin Toros Devlet Hastanesinin 2019-2020 yıllarına ait olan verileri ile Covid-19'un hastanelerin finansal performansı üzerinde ne düzeyde bir etki yarattığını belirlemeyi amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada karşılaştırmalı tablolar analizi kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda ise dönen varlıkları, ticari

alacakları, stokları, dönem net zararı ve faaliyet zararı oranlarının 2019 senesine göre 2020'de artış gösterdiğini bulmuştur. Ayrıca söz konusu yıllar aralığında görülen marjinal değişimlerin sebebinin Covid-19 pandemisinin olabileceğini belirtmiştir.

Uçakkuş ve Çilhoroz (2022) çalışmasında Covid-19 pandemisinin iki özel hastanenin finansal performansı üzerine olan yansımalarını incelemeyi amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda yatay, dikey, trend ve oran analizlerini kullanmışlardır. Gerçekleştirdikleri çalışmanın sonucunda ise iki hastane işletmesinin de net satışlarda düşüş yaşanmasına rağmen maliyetlerde azalma meydana geldiğini ve bu sebeple kar elde ettikleri sonucuna ulaşmışlardır.

Avan (2023) çalışmasında trend analizi yönteminden yararlanarak Hastane Hizmetleri alt sektörünün finansal performansını değerlendirmeyi amaçlamıştır. Çalışmasının sonucunda temel yıla kıyasla duran varlıkların ve özkaynakların devamlı olarak artışlar gösterdiğini, dönen varlıklar ve kısa vadeli yabancı kaynakların 2019 senesinde düşüş gösterdiği, uzun vadeli yabancı kaynakların 2018 senesinde düşüş gösterdiği bulgularına ulaşmıştır.

Karaca ve Boztosun (2022) çalışmasında Kayseri'de faaliyet gösteren bir kamu sağlık işletmesinin finansal performansını değerlendirmeyi amaçlamışlardır. Bu amaç doğrultusunda çalışmaya konu olan hastanenin 2015-2019 yıllarına ait verileri karşılaştırmalı tablolar, yüzde yöntemi, eğilim yüzdeleri yöntemi ve oran analizi ile incelemişlerdir. Bu çalışmadan elde ettikleri bulgular ise, söz konusu işletmenin borç yükünün beklenilenden fazla olduğunu, borç ödemelerinde zorluk yaşadığını, stok devir hızının düşük, alacak devir hızının ise yüksek ve gelir ile gider arasında denge olmadığını kısaca gelirlerin giderleri karşılayamadığını bulmuşlardır.

Işıkçelik vd., (2022) bu çalışmada Türkiye'deki hastane işletmelerinin finansal performansını değerlendirmeyi amaçlamışlardır. Bu amaç doğrultusunda bu çalışmada TCMB'nin yayımlanmış olduğu Hastane Hizmetleri alt sektörünün verilerinden faydalanmışlardır. Hastane Hizmetleri alt sektörünün finansal tablolarını üç farklı analiz yöntemi (DuPont, finansal güç indeksi ve hastane finansal yaşam indeksi) kullanarak değerlendirmişlerdir.

Literatür incelendiğinde hastanelerde finansal performans ölçümü ile ilgili çalışmalarda oran analizi, trend analizi, dikey analiz, veri zarflama analizi, DuPont analizi, hastane finansal yaşam indeksi, finansal güç indeksi gibi birçok farklı analiz yöntemleri ile değerlendirmeler yapıldığı görülmüştür. Ancak literatürde en az rastlanan analiz hastane finansal yaşam indeksi ile analizdir. Bu sebeple bu çalışmada Hastane Hizmetleri alt sektörünün finansal performansı hastane finansal yaşam indeksi ile değerlendirilerek literatüre katkı sağlanması hedeflenmektedir.

1.2. Hastanelerde Finansal Performans

Sağlık hizmet sunumunun yapı taşı olan hastanelerin finansal sürdürülebilirliği sağlıklı ekonomi ve sağlıklı toplum için önemlidir. Bu sebeple finansal sürdürülebilirlik için hizmet sunucusu işletmenin mevcut durumunun değerlendirilmesi ve kar-zarar seviyelerine göre finansal planlamalarının yapılması gereklidir (Avan,2023: 2). Günümüzde artan yaşlı nüfus ve kronik rahatsızlıklar, teknolojik gelişmeler sağlık hizmetine olan talepte artışlara neden olmuştur (Bülüç vd.,2017: 64). Bunun yanında günümüzde birçok ülkede artan ekonomik baskı ile hastane işletmelerinde finansal problemler yaşanabilmektedir (Capkun ve Messner, 2012: 469). Bu nedenle hastanelerde finansal performansın düzenli aralıklarla ölçülmesi ve raporlanması gerekmektedir. Hastanelerde finansal performans değerlendirmesi ile geçmiş dönem ve mevcut dönem durumunun birlikte ele alınmasıyla geleceğe yönelik planlamalara ve doğru yatırım kararlarına yol gösterici veriler elde alınmış olur. Ayrıca finansal performans analizinde sayısal değerlerden oluşan finansal ölçütler kullanılmaktadır (Ekinci ve Bakır,2021: 2). Finansal performans ölçümü için, oran analizi, DuPont analizi, veri zarflama analizi (VZA), gri ilişkisel analiz, hastane finansal yaşam indeksi, finansal güç indeksi gibi birçok farklı analiz yöntemi ile değerlendirmeler yapılabilmektedir. Ayrıca hastanelerde finansal performans ölçümü ile ilgili literatürde farklı analizlerin kullanıldığı çalışmalar mevcuttur (Ayanoğlu vd.,2010; Aydemir,2018; Işıkçelik ve Ağırbaş,2022; Işıkçelik vd.,2021; Karadeniz,2016; Yiğit,2020). Bu çalışmada Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasının 2017-2021 yıllarına ait Hastane Hizmetleri alt sektörü verileri hastane finansal yaşam indeksi ile değerlendirilmiştir. Çalışmanın devamında veri seti ve çalışmanın analiz yöntemi olan hastane finansal yaşam indeksi ile ilgili teorik bilgilere yer verilmiştir.

2. Araştırmanın Metodolojisi

2.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırma ile Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın yayımlanmış olduğu Sektör Bilançoları İstatistikleri içerisinde yer alan Q-861 Hastane Hizmetleri alt sektörüne ait veriler kullanılarak finansal performans değerlendirmesinin yapılması amaçlanmıştır.

2.2. Verilerin Kapsamı

Bu çalışmada kullanılan veriler, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın internet sitesinde yayımlanan Sektör Bilançoları İstatistikleri içerisinde yer alan Q-861 Hastane Hizmetleri alt sektörüne ait konsolide edilmiş bilanço ve gelir tablosu

verileridir (TCMB,2022). Finansal performansın değerlendirilmesi amacı ile hazırlanan bu çalışmada kullanılan veriler 2017-2021 yıllarını kapsayan verilerdir. Ayrıca bu veriler 2017 yılı için 2.000, 2018 yılı için 2.032, 2019 yılı için 2.525, 2020 yılı için 2.642, 2021 yılı için 2.734 tane hastanenin konsolide edilmiş bilanço ve gelir tablosu verilerini kapsamaktadır. Söz konusu veriler halka açık olarak arz edildiği için herhangi bir etik kurul izni alınmamıştır.

2.3. Hastane Finansal Yaşam İndeksi

Hastaneler özelinde tek bir finansal endeks kullanımı için Caruana ve Kudder (1978) ve Alpha Center for Health Planning (1979) tarafından hastanelerin finansal durumunun ölçülmesi amacıyla bir indeks önerisi sunulmuştur (Pegels,1984: 701-702). Sermaye yapısı oranı, faaliyet oranı ve cari orandan oluşan hastane finansal yaşam indeksi yardımı ile oranların tek tek ele alınması yerine hastanelerin finansal performansının her boyutu ile rasyonel yaklaşımlarla değerlendirilmesi ve hastane işletmesinin tüm finansal durumunun yansıtılması amaçlanmaktadır (Özgülbaş, 2005: 136). Hastane finansal yaşam indeksinin formülü aşağıdaki gibidir.

Tablo 1. Hastane Finansal Yaşam İndeksi

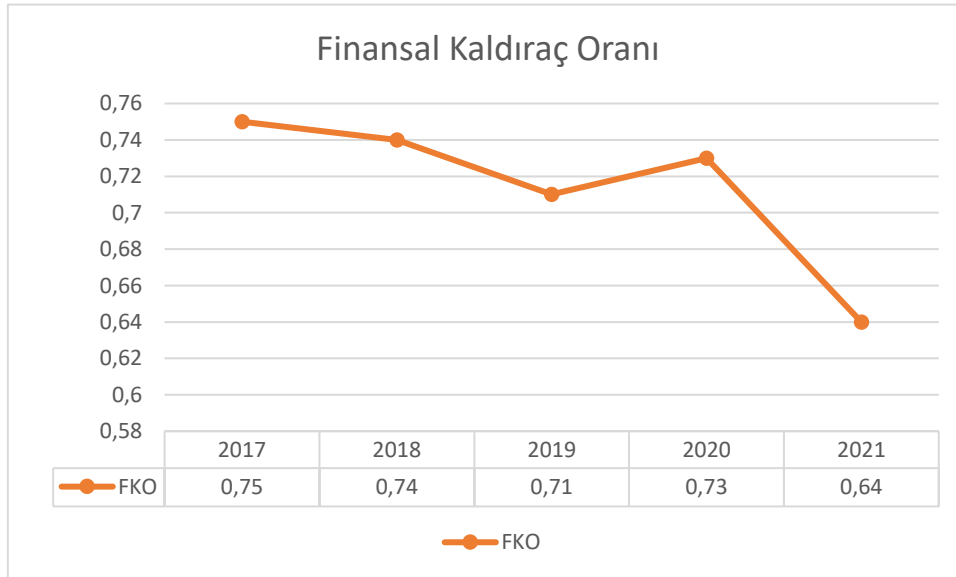
<i>Hastane Yaşam İndeksi</i>	$\alpha = \frac{4(\text{Yabancı Kaynakların Varlıklara Oranı})(\text{Faaliyet Giderlerinin Faaliyet Gelirlerine Oranı})^4}{\text{Cari Oran}}$
<i>Finansal Kaldıraç Oranı</i>	<i>Toplam Borçlar/Toplam Varlıklar</i>
<i>Faaliyet Giderlerinin Faaliyet Gelirlerine Oranı</i>	<i>Satışların Maliyeti/Net Satışlar</i>
<i>Cari Oran</i>	<i>Dönen Varlıklar/Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar</i>

(Pegels, 1984: 702; Işıkcılık vd.,2022; Özgülbaş vd.,2009:4).

3. Analiz ve Bulgular

3.1. Finansal Kaldıraç Oranı

Finansal kaldıraç oranı sonucunda elde edilen bilgilere aşağıda yer verilmiştir.

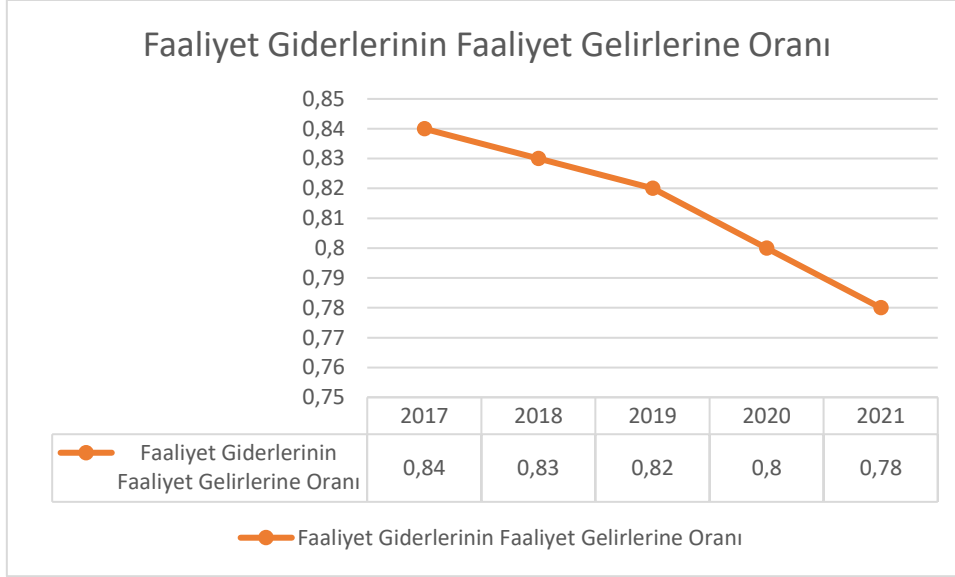
Grafik 1. Finansal Kaldıraç Oranı

Finansal kaldıraç oranının beklenin üzerinde olduğu durumlar işletmelerin borçla finansmanının yükseltildiği anlamına gelmektedir ve genellikle düşük olması beklenmektedir (Işıkcılık vd.,2022: 510). 1. Grafikte görüldüğü gibi 2017 ve 2020

yılları arasında finansal kaldıraç oranının yüksek olması hastanelerin finansal sıkıntı içerisine girmesine sebep olmuştur. Ayrıca bu oranın yıllara göre genelde düşüş gösterme eğiliminde olduğu ancak 2019 ve 2020 yıllarında yükselişe geçtiği görülmektedir. Ayrıca pandeminin etkilerinin Türkiye’de ilk hissedildiği 2020 yılında bu oranın yükselişe geçtiği ve pandeminin etkilerinin devam ettiği 2021 yılında diğer yıllara göre daha yüksek oranlarda düşüş yaşandığı ve diğer yıllara göre daha olumlu bir oranda olduğu görülmektedir.

3.2. Faaliyet Giderlerinin Faaliyet Gelirlerine Oranı

Faaliyet giderlerinin faaliyet gelirlerine oranı ile ilgili elde edilen bulgulara aşağıda yer verilmiştir.

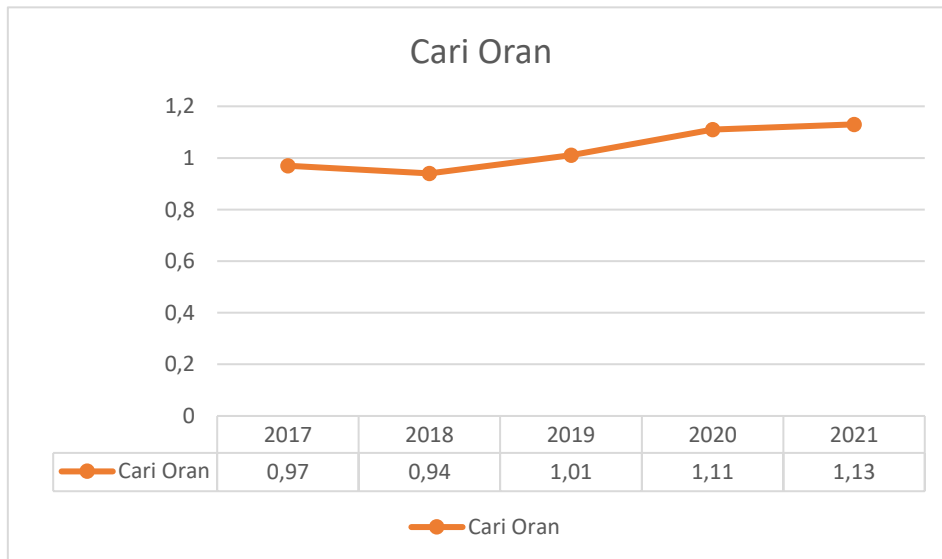

Grafik 2. Faaliyet Giderlerinin Faaliyet Gelirlerine Oranı

Hastanelerin karlılık durumunu gösteren bu oranın genelde düşük olması beklenmektedir. Bunun sebebi ise bu oranın yükselmesi hastane finansal yaşam indeksini de yükseltecek ve hastanelerin finansal sıkıntıya girmesine sebep olabilecektir (Işıkçelik vd.,2022:510). 2. Grafikte görüldüğü gibi 2021 yılında hastanelerin faaliyet giderlerinin faaliyet gelirlerine oranının beklenen seviyede olduğu görülmektedir. Ayrıca faaliyet giderlerinin faaliyet gelirlerine oranında her yıl düşüşler yaşandığı ve pandemi dönemi de olan 2021 yılında ideal seviyede seyrettiği görülmektedir.

3.3. Cari Oran

Cari oran ile ilgili elde edilen bulgulara aşağıda yer verilmiştir.

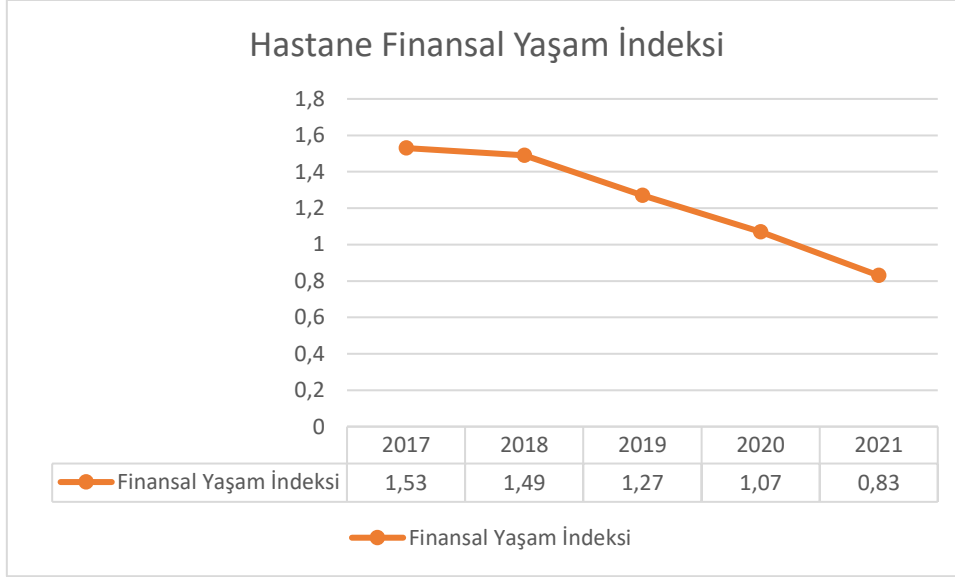

Grafik 3. Cari Oran

Cari oran hastanelerde dönen varlıklar ile kısa vadeli borçlarının ödenmesini gösteren orandır. Kısaca bu oranının yüksek olması beklenmektedir. Bu oranın yüksek olması hastane finansal yaşam indeksinde düşüşe sebep olacak ve hastanelerin finansal sıkıntı durumunun azalmasına yardımcı olacaktır (Işıkçelik vd.,2022:510). 3. Grafikte görüldüğü gibi bu oranın 2018 yılında düşüşte olduğu ve diğer yıllarda yükselişte olduğu görülmektedir. Ayrıca en yüksek olduğu yıl olan 2021'de hastaneler finansal olarak iyi seviyelerdedir.

3.4. Hastane Finansal Yaşam İndeksi

Hastane finansal yaşam indeksi ile ilgili elde edilen bulgulara aşağıda yer verilmiştir.

Grafik 4. Hastane Yaşam İndeksi

4. Grafikte yer alan bulgulara göre, hastanelerin 2021 yılında finansal sıkıntı yaşamadığı ancak 2017-2020 yılları arasında finansal sıkıntılar yaşadığı görülmektedir. Hastanelerin en çok finansal sıkıntı yaşadığı yıl 2017 yılı iken finansal anlamda en iyi oldukları dönem 2021 yılıdır. 2017-2020 yılları arasında yaşanan finansal sıkıntının nedeni finansal kaldıraç oranının yükselmesi ve cari oranın düşüş yaşamasından kaynaklanmaktadır. Kısaca finansal sıkıntı yaşanan yıllarda hastanelerin kısa vadeli borç ödemedeki zorluklar yaşaması ve yabancı kaynak kullanımının artışta olmasıdır (Işıkçelik vd.,2022: 515). Ayrıca Türkiye'de pandemiyin başlangıç yılı olan 2020 yılında hastanelerin finansal olarak sıkıntı yaşadığı ancak pandemiyin etkilerinin devam ettiği yıl olan 2021 yılında hastanelerin finansal yaşam indeksinin ideal seviyede olduğu görülmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada elde edilen bulgular literatürde hastanelerin finansal performansını değerlendiren diğer çalışmalar ile karşılaştırılmıştır. Bu çalışmada kullanılan analiz yöntemi hastane finansal yaşam indeksi olarak belirlenmiştir. Literatürde hastane finansal yaşam indeksi ile yapılan analizler oldukça kısıtlıdır. Bu sebeple aşağıda hastanelerde finansal performansı farklı analiz yöntemi ile değerlendiren çalışmalar ile karşılaştırmalar yapılmıştır.

Avan (2023) TCMB'nin yayımlanmış olduğu Sektör Bilançoları İstatistikleri içerisinde yer alan Hastane Hizmetleri alt sektörünün 2009-2020 yıllarına ait verilerini trend analizi ile değerlendirmiştir. Çalışmasının sonucunda sağlık işletmelerinin düzenli trend eğiliminin olmadığı ve düzensiz dalgalanmalar yaşandığı sonucuna ulaşmıştır. Yiğit (2020) 2009-2019 yıllarını kapsayan çalışmada Hastane Hizmetleri alt sektörünün finansal risk seviyesinin 2009 yılıyla karşılaştırıldığında son yıllarda olumsuz bir profil çizdiği ve finansal başarısının olumsuz olduğu sonucuna ulaşmıştır. Aydemir (2018) Hastane Hizmetleri alt sektörünün 2013-2015 yıllarına ait verilerini kullanmıştır. Belirlemiş olduğu oranlar doğrultusunda hesaplamalar yapmış ve bu hesaplamalar sonucunda, likidite durumunun cari oranlar dışında iyi seviyelerde olduğunu; finansal yapı oranları açısından karşılaştırıldığında, işletmelerin genellikle borçla finanse edildiğini ve öz-sermayenin zayıf olduğunu belirtmiştir. Varlık kullanımı açısından değerlendirildiğinde, stok devir hızı, stok devir süresi ve alacak devir hızı, alacak devir süresinin beklenilenin altında olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca aktif devir hızının beklenenden düşük olması ise işletmelerin aktiflerini etkin kullanmadığını göstermiştir. Karlılık durumları incelendiğinde, karlılık performansının analiz süresinde olumsuz devam ettiği sonucuna ulaşmıştır. Işıkçelik vd. (2022) 2009-2019 yılları

arasındaki Hastane Hizmetleri alt sektörü verilerini DuPont analizi, finansal güç indeksi, hastane finansal yaşam indeksi ile değerlendirmişlerdir. Hastane finansal yaşam indeksi sonucunda 2009-2011 yılları arasında hastanelerin finansal sıkıntı yaşamadığı, 2012-2019 yılları arasında hastanelerin finansal sıkıntı yaşadığı sonucuna ulaşılmıştır. Kefe (2023) gerçekleştirmiş olduğu DuPont analizinin sonucunda İnsan Sağlığı Hizmetleri sektörünün, varlık ve öz sermaye getirisinde artış yaşandığı sonucuna ulaşmıştır. Arı (2023) gerçekleştirdiği DuPont analizi sonucunda, Türkiye özel hastane sektörünün 2011-2014-2016-2018 yılları dışında kar elde ettiğini, özel hastane grubunun ise 2013 yılı dışında kar elde ettiği sonucuna ulaşmıştır. Işıkçelik vd. (2022) gerçekleştirmiş oldukları gri ilişkisel analiz sonucunda, orta ölçekli sağlık işletmelerinin finansal performansının güçlü olduğunu bulmuşlardır. Ayrıca büyük ölçekli sağlık işletmelerinin likidite ve devir hızı göstergeleri özelinde, orta ölçekli sağlık işletmelerinin ise karlılık göstergeleri özelinde daha iyi seviyelerde olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Finansal yapı göstergelerinde ise iki grubun da aynı etkinlik düzeyinde olduğunu bulmuşlardır.

Bu çalışmada, TCMB'nin yayımlamış olduğu Q-861 Hastane Hizmetleri alt sektörü verileri hastane finansal yaşam indeksi kullanılarak Türkiye'deki hastanelerin finansal performansı değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre; en iyi performansa sahip olan yılın 2021 yılı en kötü performansa sahip olan yılın ise 2017 olduğu söylenebilir. Araştırma yapılan dönemde finansal kaldıraç oranlarında belirli düzeylerde yükselişler yaşanırken cari oranlarda da belirli düzeylerde düşüşler yaşandığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca en iyi performans gösterilen 2021 yılının pandemi dönemini de kapsamı ile pandemi döneminde hastanelerin finansal performansında iyileşmeler yaşandığı düşünülebilir sonucu elde edilmiştir. Kısaca hastanelerin finansal sıkıntı yaşadığı yıllarda yabancı kaynak kullanımlarının yüksek olması ve kısa vadeli borç ödeme gücünde zayıflıklar olması hastanelerin finansal sıkıntılar yaşamamasına neden olmuştur. Bu yüzden finansal anlamda hastane sektöründe borçlanma stratejilerinin iyi belirlenmesi, kısa dönemde ödemek durumunda oldukları borçlarını zamanında ödeyebilmeleri için nakit akışlarını verimli bir şekilde oluşturmaları ve borçlanmada minimum dış kaynak kullanımına yönelmeleri önerilmektedir.

Ayrıca bu çalışmada hastanelerin finansal performansı hastane finansal yaşam indeksi kullanılarak analiz edilmiştir. Literatürde finansal performans değerlendirmelerinde finansal analizler ve ÇKKV yöntemleri kullanılarak birçok farklı finansal performans değerlendirilmesinin yapılabileceği görülmektedir. Bu sebeple bir sonraki çalışmalar için daha farklı analizler tercih edilerek hastanelerin finansal performansının değerlendirilmesi, karşılaştırılması ve pandemi döneminde yaşanan iyileşmenin pandemi ile bağlantısının olup olmadığının araştırılması öneri olarak sunulmaktadır.

Kaynakça

- Araújo, C., Barros, C. P. & Wanke, P. (2014). Efficiency Determinants and Capacity Issues in Brazilian for-profit Hospitals. *Health Care Management Science*, 17(2), 126–138.
- Arı, H. O. (2023). DuPont Modeli ile Bir Özel Hastane Grubunun ve Türkiye Özel Hastaneler Sektörünün Finansal Performansının Analizi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 15(1), 187-201.
- Avan, E. (2023). Hastane Hizmetleri Alt Sektörünün Finansal Performansının Trend Analiziyle İncelenmesi. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 9(1), 1-11.
- Ayanoğlu, Y., Atan, M. ve Beylik, U. (2010). Hastanelerde Veri Zarflama Analizi (VZA) Yöntemiyle Finansal Performans Ölçümü ve Değerlendirilmesi. *Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi*, 2(2), 40-62.
- Aydemir, İ. (2018). Hastanelerde Finansal Performansın Değerlendirilmesi: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Hastane Hizmetleri Sektör Bilançolarında Bir Uygulama. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 4(2), 133-149.
- Bülüç, F., Özkan, O., ve Ağırbaş, İ. (2017). Oran Analizi Yöntemiyle Özel Hastane Finansal Performansının Değerlendirilmesi. *International Journal of Academic Value Studies (Javstudies)*, 3(11), 64-72.
- Capkun, V. & Messner, M. (2012). Service Specialization and Operational Performance in Hospitals. *International Journal of Operations & Production Management*, 32(4), ss. 468–495.
- Cleverley, W. O. & Cleverley, J. O. (2005). Scorecards and Dashboards: Using Financial Metrics to Improve Performance. *Healthcare Financial Management*, 59(7), 64-69.
- Çil Koçyiğit, S., Ekinci, N. ve Özşahin, F. (2022). Özel Bir Zincir Hastane Grubunun Karlılık Performansının DuPont Finansal Analiz Tekniğiyle İncelemesi. *Uluslararası Ekonomi ve Yönetim İncelemesi*, 10 (1), 1-17.
- Dodge, L. E. (2017). DuPont Model Approach to Financial Management: a Aase Study of Veterinary Practices, (Yüksek Lisans Tezi). Colorado Eyalet Üniversitesi.

- Dokumacı, T. R. (2017). Üniversite Eğitim Uygulama Araştırma Hastanelerinde Veri Zarflama Analizi Yöntemi ile Finansal Performans Ölçümü. (Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Ekinci, G., ve Bakır, İ. (2021). Sağlık Kurumlarında Finansal Performans Analizi A1 Dal Hastanesi Örneği. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 7(1), 1-18.
- Erdoğan, M. ve Yıldız, B. (2015). Sağlık İşletmelerinde Finansal Oranlar Aracılığıyla Performans Ölçümü: Hastanelerde Bir Uygulama. *KAU IIBF Dergisi*, 6(9), 129-148.
- Ergül, N. (2014). BİST-Turizm Sektöründeki Şirketlerin Finansal Performans Analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 325-340.
- Erkılıç, C. E. (2021). Hastane Hizmetleri Sektörünün CRITIC Temelli TOPSIS Yöntemi ile Finansal Performansının Değerlendirilmesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (46), 63-84.
- Hadley, J., Zuckerman, S. & Iezzoni, L. I. (1996). Financial Pressure and Competition. Changes in Hospital Efficiency and Cost-Shifting Behavior. *Medical Care*, 34(3), 205-219.
- Işıklıçelik, F., Durur, F., ve Günaltay, M. M. (2021). Özel Hastane Finansal Performansının Dupont Finansal Analiz Yöntemiyle Değerlendirilmesi. *Alanya Akademik Bakış*, 5(2), 773-791.
- Işıklıçelik, F., Turgut, M., ve Ağırbaş, İ. (2022). Hastanelerde Finansal Performansın Farklı Analiz Yöntemleri ile Değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 13(34), 505-519.
- Işıklıçelik, F., ve Ağırbaş, İ. (2022). Sağlık Kurumları Finansal Performansının Gri İlişkisel Analiz ile Değerlendirilmesi. *Alanya Akademik Bakış*, 6(3), 2565-2582.
- Jagels, M. G. & Coltman, M. M. (2004). *Hospitality Management Accounting*. (8th ed.). John Wiley Sons.
- Jakóbczyk, D., Kocot, E. & Koziel, A. (2020). Financial Performance of Public Hospitals: a Cross-Sectional Study Among Polish Providers. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(7), ss.2188.
- Kar, A., Özer, Ö., ve Avcı, K., (2019). Türkiye'deki Ağız ve Diş Sağlığı Merkezlerinin Finansal Performans Değerlendirmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (60), 87-99.
- Karaca, M., ve Boztosun, D. (2022). Sağlık Kurumlarında Finansal Analiz: Kayseri İlinde Bir Kamu Hastanesi Örneği. *Sakarya İktisat Dergisi*, 11(1), 77-103.
- Karadeniz, E. (2016). Hastane Hizmetleri Alt Sektörünün Finansal Performansının İncelenmesi: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Sektör Bilançolarında Bir Uygulama. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 19(2).
- Kefe, İ. (2023). Covid-19 Pandemisinde DuPont Analizi ile Sağlık Sektörünün Finansal Performansının İncelenmesi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 26(2), 461-478.
- Orçun, Ç., ve Eren, B. S. (2017). TOPSIS Yöntemi ile Finansal Performans Değerlendirmesi: XUTEK Üzerinde Bir Uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (75), 139-154.
- Ömürbek, V. (2013). Havayolu Taşımacılığı Sektöründe TOPSIS Yöntemiyle Finansal Performans Değerlendirmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3), 343-363.
- Özgülbaş, N. (2005). Sağlık Kurumlarında Finansal Performans Ölçümü ve Finansal Performansı Artırmak için Kullanılacak Stratejiler. *Verimlilik Dergisi*, 3, 125-144.
- Özgülbaş, N., Koyuncuğil, A. S., Bilgin, M. ve Altıparmak, A. (2009). Kamu Hastanelerinin Finansal Performansını Etkileyen Örgütsel Faktörlerin Belirlenmesi. *Verimlilik Dergisi*, 4, 103-114.
- Özgülbaş, N., Koyuncuğil, A. S., Duman, R., ve Hatipoğlu, B. (2008). Özel Hastane Sektörünün Finansal Değerlendirmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (40), 120-131.
- Pegels, C. C. (1984). A model for evaluating financial viability of a hospital. W. van Eimeren, R. Engelbrecht ve C. D. Flagle (Ed.) Third International Conference on System Science in Health Care. Health systems research. Springer
- Taşar, S. A., Demir, Ö., & Diğer, H. (2019). Sağlık Kurumlarında Finansal Performans Ölçümü: İl ve İlçe Devlet Hastaneleri Üzerine Bir Örnek. *Sağlık Yönetimi Dergisi*, 3(2), 1-15.
- Tutar, M. (2022). *Covid-19 Pandemisinin Kamu Hastanelerinin Finansal Performansına Etkisi: Mersin Toros Devlet Hastanesi Örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Nevşehir.

- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. (2022). [online] <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Reel+Sektor+Istatistikleri/Sektor+Bilancolari/Sektor+Bilanco+Verileri/> (Erişim Tarihi: 04.07.2023).
- Türkiye İstatistik Kurumu (2022). [online] <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Saglik-Harcamalari-Istatistikleri-2021-45728> (Erişim Tarihi: 09.07.2023).
- Uçakkuş, P. ve Çilhoroz, İ. A. (2022). COVID-19 Salgını Sırasında Hastanelerin Finansal Performansı. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 8(2), 257-271.
- Yiğit, V. (2020). Hastane Hizmetleri Alt Sektörünün Finansal Performans Analizi. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 6(3), 609-624.
- Yurttadur, M., Akbalık, M., ve Taşçı, M. Z. (2022). ENTROPİ ve COPRAS Yöntemleriyle Finansal Performans Analizi: Mevduat ve Katılım Bankaları Karşılaştırması. *Bankacılık ve Sigortacılık Araştırmaları Dergisi*, (16), 13-27.
- Zeller, T. L. Stanko, B. B. & Cleverley, W. O. (1997). A New Perspective on Hospital Financial Ratio Analysis. *Healthcare Financial Management*, 51(11), ss.62-67.

Extended Abstract

Aim and Scope

Hospitals have a large share of 49.5% in health expenditures (TÜİK, 2022). For this reason, financial performance analyzes for hospitals will also positively affect the health economy. Financial performance provides financial information about the past and current status of hospitals. Using this information, hospitals can make healthier decisions and plans for the future. For this reason, financial performance analyzes should be made and interpreted at regular intervals in order to ensure that the future decisions of hospitals are appropriate. Financial analysis is mostly used for financial performance evaluation. The ratios determined with the help of financial analysis are handled one by one. In addition, the financial situation of the hospitals is interpreted with the help of the obtained ratios. For this reason, it is aimed to evaluate the financial performance of hospitals in this study. For this purpose, the Hospital Sub-Sector data included in the Sector Balance Sheet Statistics published by the CBRT were evaluated and interpreted with the help of the Hospital Financial Life Index.

Methods

From the Sector Balance Sheet Statistics on the website of the Central Bank of the Republic of Turkey, the income statement and balance sheet data of the Q-861 Hospital Sub-sector for the years 2017-2021 were used. These data include income statements and balance sheets of 2,000 hospitals for 2017, 2,032 for 2018, 2,525 for 2019, 2,642 for 2020, and 2,734 for 2021. These data were analyzed with the hospital financial life index. In the hospital life index, first the current ratio, the ratio of operating expenses to operating income, and the financial leverage ratio are calculated. These ratios were calculated by considering the hospital financial life index formula. Afterwards, the obtained results are interpreted.

Findings

Findings obtained as a result of the hospital financial life index, it is seen that the financial leverage ratio, which is generally considered to be low, was higher than expected between 2017 and 2020, but decreased to 0.64 in 2021, reaching the most ideal level. It is observed that the ratio of operating expenses to operating income has decreased in general over the years, but it has decreased to the lowest level in 2021. It is seen that the current ratio, which is considered positive to be high, is generally on the rise and has reached a more positive level compared to other years by rising at 1.13 in 2021. Finally, the results obtained from the hospital financial life index show that hospitals experienced financial difficulties between 2017 and 2020, but were in good financial condition in 2021, which also included the pandemic period.

Conclusion

It is recommended to reduce the use of foreign resources in hospitals and to carry out plans for effective and efficient use. In addition, in this study, financial performance evaluation was made with the hospital life index. It is recommended to make comparisons using different financial performance analysis methods in future studies.

Afrika Ülkelerinin Sosyo-Ekonomik Benzerlik Analizi

Socio-Economic Similarity Analysis of African Countries

Mehmet Gürbüz¹

Öz

Yeryüzünde var olan kıtalar ve ülkeler arası sosyo-ekonomik gelişmişlik farkını topoğrafik, iklimsel, ekonomik, sosyal, stratejik, tarihi vb. faktörler belirlemektedir. Sosyo-ekonomik gelişmişlik farkının fazla olduğu kıtalardan biri de Afrika'dır. Afrika Kıtası'nda, coğrafi bakımdan birbirinden çok farklı alanlar içeren bölgeler vardır. Bu farklı iklim ve vejetasyon özellikleri, hem insan yaşamı hem de ekonomik gelişmeler üzerinde etkili olmaktadır. Bu nedenle Afrika, doğal özellikler kadar sosyo-ekonomik özellikler bakımından da diğer kıtalardan farklılıklar göstermektedir. Kıta, yaklaşık 1 milyar nüfusu ile dünya nüfusunun 1/7'sini barındırmaktadır. Kıtaya 11. yy.'da başlayan Avrupalı göçü, zaman içerisinde Afrika ülkelerini Avrupalı devletlerin sömürsü haline getirmiş ve 1900'lü yılların başında Afrika'da hemen hemen bağımsız bir devlet kalmamıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Afrika'da çeşitli politik eğilimler ortaya çıkmış ve eski kolonilerin çoğu bağımsızlıklarını kazanmıştır.

Bu çalışmanın amacı, Afrika ülkelerinin sosyo-ekonomik benzerlik analizini yapmaktır. Bu analiz için "hijerarşik kümeleme analizi" adı verilen istatistik yöntemi uygulanmıştır. Kümelerin oluşmasını belirleyen mesafe ölçümünde "Kareli Öklid ve Pearson Yakınlık Matrisi" kullanılmıştır. Ülkeler arasındaki benzerlik mesafesi "aglomeratif çizelge" ile de desteklenmiştir. Hijerarşik kümeleme sonuçlarını göstermede ise "dendrogram" yöntemi tercih edilmiştir.

Afrika ülkeleri arasındaki sosyo-ekonomik benzerlik kümeleri incelendiğinde; fiziki ve beşeri coğrafya özelliklerinin ve mekânsal yakınlığın ülkeler arasındaki benzerlik ve farklılıklarda etkili olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Afrika ülkeleri, sosyo-ekonomik benzerlik, hijerarşik kümeleme analizi.

Abstract

The difference in socio-economic development difference between continents and countries that exist on Earth is determined by topographic, climatic, economic, social, strategic, historical, etc. factors. The difference in socio-economic decisiveness between countries in Africa is very high. There are regions on the African continent that contain geographically very different areas. These different climate and vegetation characteristics have an impact on both human life and economic developments. For this reason, Africa differs from other continents in terms of socio-economic characteristics as well as natural features. The continent is home to 1/7 of the world's population with a population of approximately 1 billion. The European migration to the continent, which started in the 11th century, made African countries the exploitation of European states over time, and at the beginning of the 1900s, there was almost no independent state in Africa. After World War II, various political trends emerged in Africa and most of the former colonies gained their independence.

The aim of this study is to analyze the socio-economic similarity of African countries. For this analysis, a statistical method called hierarchical cluster analysis was applied. Square Euclidean and Pearson proximity matrices were used to measure the distance that determines the formation of clusters. The similarity distance between countries was also supported by the agglomerative chart. Dendrogram method was preferred to show hierarchical clustering results.

When the socio-economic similarity clusters between African countries are examined; It is seen that physical and human geography characteristics and spatial proximity are effective in the similarities and differences between countries.

Keywords: African countries, socio-economic similarity, hierarchical cluster analysis

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 11 / 07 / 2023

Accepted: 27 / 09 / 2023

¹ Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Kadiri Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Osmaniye, Türkiye, mgurbuzksu@gmail.com, <https://orcid.org/> <https://orcid.org/0000-0002-4867-2987>.

Giriş

Tarih boyunca yeryüzünde var olan kıtalar ve ülkeler arası sosyo-ekonomik gelişmişlik farkını topoğrafik, iklimsel, ekonomik, sosyal, stratejik, tarihi vb. faktörler belirlemektedir. Kıtalar ve ülkeler arasında görülen her türlü fiziki ve beşeri özelliklerdeki eşitsizlikler sosyo-ekonomik gelişmişlik farkını ortaya çıkarmaktadır. Günümüzde gelişmişlik farkının fazla olduğu ülkelerin bulunduğu kıtalardan biri de Afrika'dır.

Eski dünya adı verilen karalar topluluğunun güneybatı kısmını oluşturan Afrika Kıtası, yaklaşık 30.319.000 km² alanı ile yeryüzünün ikinci büyük kıtası konumundadır. Kıta, kuzeyden Akdeniz, batıdan Atlas Okyanusu, güney ve doğudan Hint Okyanusu ve Kızıldeniz ile çevrilidir (Şekil 1). Ekvator, yaklaşık olarak kıtanın ortasından geçmesine rağmen toprakların 2/3'ü kıtanın kuzeyinde kalmaktadır. Afrika Kıtası genel olarak Prekambriyen arazisinden oluşmuş bir blok olarak plato görünümünde olmakla beraber yeryüzü şekilleri bakımından farklılıklar da içerir (Köksal, 1999:26-27). Kıtanın kuzeybatı kenarında ve güney ucunda genç kıvrım dağları bulunur. Bu kıvrım dağlarının dışında kalan alanlar yüzey şekilleri bakımından farklı iki kesimden oluşur. Bunlardan birincisi Kongo nehri ağzı ile Aden Körfezi arasındaki hattın kuzeyinde kalan, yükseltisi genel olarak 150-300 m. arasında değişen alçak Afrika ve bu hattın güneyinde olan ve yükseltinin 300 m.'nin üzerinde olduğu yüksek Afrika'dır. Aynı zamanda Afrika geç dönemlerde horst ve graben oluşumlarına maruz kalmış, yer yer volkanik dağlar oluşmuştur. Bu bölgelerdeki graben alanlarında kapalı havza ve göller meydana gelmiştir. Aynı zamanda akarsu bakımından zengin olan Afrika Kıtası'nda sekiz büyük nehir havzası olup en genişleri Zaire ve Nil havzalarıdır (Gürsoy, 1988:413-414).

Şekil 1. Afrika Kıtası'nın Fiziki Haritası

Afrika Kıtası'nda, farklı iklimik bölgelerin ortaya çıkmasında relief, yükselti, kıyılar, konum ve okyanus akıntıları başlıca rolü oynar. Kitada tropikal ve subtropikal iklim kuşakları geniş alan kaplar. Ekvator ve çevresinde ekvatorial iklim hâkim olup bol konveksiyonel yağışlı, yıllık sıcaklığın yaklaşık 27 °C olduğu ve mevsimler arası sıcaklık farkının pek olmadığı, dolayısıyla mevsimlerin belirmediği bir iklim hâkimdir (Gürsoy, 1988:414). Ekvator çevresi, yağmur kuşaklarının iç içe geçtiği bölgeler olduğu için yıl boyu yağışlıdır. Tropikler arası kavuşma kuşağının konumuna bağlı olarak, bu bölgenin kuzeydoğu ve güney kısmı yılın bir bölümünde bol yağış alırken, diğer bölümünde ise uzun ve şiddetli bir kurak dönem geçirir (Gözenç, 1995:35). Afrika Kıtası'nın ekvator çevresindeki 15° kuzey ve güney enlemleri arası, Güneydoğu Afrika ve Atlas ülkeleri en nemli bölgeler olup, ortalama 1.500-2.000 mm yağış alır. Kitada ekvatorun uzaklaştıkça yağış azalır ve Büyük Sahra, Sudan'ın kuzeyi ve Güneybatı Afrika'da yağışlar 250 mm'nin altına düşer (Köksal, 1999:41).

Afrika Kıtası'nda bitki örtüsü genel olarak iklim kuşakları ile paralellik gösterir. Kongo havzasında ekvatorial yağmur ormanları geniş yer kaplamaktadır. Ekvatorial ormanların kuzey ve güneyinde savanlar yer alır. Kurak dönemin uzun geçtiği alanlarda stepler, çöl alanlarında ise çöl koşullarına uyum sağlamış kendine has bitki türleri bulunur (Gürsoy, 1988:414).

Afrika Kıtası'nın iklim ve vejetasyon özellikleri hem insan yaşamı üzerinde hem de ekonomik aktiviteler üzerinde etkili olmaktadır (Gözenç, 1995:35,37). Genel itibari ile yoğun ormanlar çok ilkel toplulukları, savanlar tarımla uğraşan yerleşik toplulukları ve meralar ise savaştı-avcı kabileleri barındırır (Köksal, 1999:78).

Dünya medeniyet tarihinde önemli bir yeri bulunan Afrika Kıtası, doğal özellikler kadar sosyo-ekonomik ve kültürel özellikler bakımından da diğer kıtalardan farklılıklar göstermektedir (Atalay, 2001:267). Afrika Kıtası'nda Birleşmiş Milletler tarafından tanınan 54 ülke vardır. Bu ülkeler dünya ülkelerinin yaklaşık %35'ini oluşturmaktadır.

Yaklaşık 1 milyar nüfusu ile dünya nüfusunun 1/7'sini barındıran Afrika, dünyanın ekonomik olarak en fakir kıtası konumundadır (Dorling vd., 2006:662-664). Avrupa Birliği tarafından hazırlanan rapora göre dünyadaki en az gelişmiş 48 ülkeden 33'ü bu kitada bulunmaktadır (Sippel vd., 2011:6). Siyah yerlilerin çoğunluğu oluşturduğu Afrika Kıtası'nda beyazlar, az miktarda sarı ırk ve melezler bulunmaktadır (Köksal, 1999:71,75). Afrika'da Müslümanlık ve Hıristiyanlığın yanında Animizm, Fetişizm, Totemizm gibi çok çeşitli yerli dinler de bulunmaktadır (Dursun, 1988/1:428).

Afrika Kıtası'nın kuzey kısmı Akdeniz kıyıları olup, 7. ve 8. yy.'da İslamiyet'in yayılması ve Arapların Sami ırkının sahaya hâkimiyeti ile bugünkü şeklini almıştır (Gözenç, 1995:3). Afrika'ya 11. ile 14. yy.'da İspanyolların göçleri önemli olmakla birlikte plantasyonlarda ve demiryolu yapımında çalıştırılmak amacıyla başta Hindistan'dan olmak üzere Asya'dan önemli sayıda göçler olmuştur (Gözenç, 1995:81). 15. yy.'da Portekizlilerin ekonomik amaçlı Afrika'ya ilgileri artmış ve bu durum 17. yy.a kadar sürmüştür (Dursun, 1988/2:419). Bu gelişmelere rağmen Avrupalıların Afrika'ya gerçek iskânı 1652'de Cape civarına Hollandalıların yerleşmesiyle başlamış ve bunu 18. yy. sonlarında İngilizler takip etmiştir (Gözenç, 1995:80). Daha sonra 1848'de Fransızlar Cezayir'e yerleşmeye başlamış, 1880'lerde madenler ve tarıma uygun topraklar Avrupalıları Doğu ve İç Afrika'ya doğru çekmiştir (Gözenç, 1995:80). Afrika Kıtası'nın içlerine doğru düzenlenen ve dış görünüşü dini ve ilmi özellik taşıyan keşif seferlerini, toprakların emperyalist genişleme amacıyla paylaşılması ve sömürge haline getirilmesi izlemiştir (Dursun, 1988/2:420). 1884-1885'de yapılan Berlin Konferansı'nda Avrupa devletleri tarafından kağıt üzerinde Afrika Kıtası'nın paylaşılması tamamlanmıştır (Tepeciklioğlu, 2012:59). Bu tarihten sonra da Avrupalı devletler arasında Afrika ile ilgili mücadele sürmüş ve 1900'lü yılların başında hemen hemen Afrika'da bağımsız bir devlet kalmamıştır (Gözenç, 1995:71). II. Dünya Savaşı'ndan sonra Afrika'da siyasi huzursuzluklar başlamış, çeşitli politik eğilimler ortaya çıkmış ve eski kolonilerin çoğu bağımsızlıklarını kazanmıştır (Atalay, 2001:277). Bu bağımsızlık, Afrika ülkelerine istikrarlı rejimleri, hızlı ekonomik gelişmeyi ve gerçek demokrasiyi getirememiştir (Atasoy, 2003:746). Afrika ülkeleri politik olarak bağımsızlık kazanmış ise de halen dış ekonomilerin baskısı altında ve doğal kaynakların işletilmesi sanayisi gelişmiş ülkelerin kontrolindedir (Bloom - Sachs, 1998). Afrika ülkeleri 1980'lerden sonra yükselen enerji fiyatlarından, ticaret koşullarının düzensizliğinden, büyük ticari açıklardan ve dış borçlardan önemli ölçüde zarar görmektedir (Gözenç, 1995:7-72,75). Bütün bunların neticesinde Afrika Kıtası ekonomik gelişmenin bir göstergesi olan ortalama yaşam süresi bakımından dünyanın gerisinde kalmıştır (Ehrlich - Lui, 1991:1029-1059).

Afrika Kıtası'nın fiziki coğrafya özellikleri yanında, tarihi ve kültürel özellikleri, yaşadığı siyasal etkiler, sömürge ülkelerinin uyguladığı politikalar kitadaki devletlerin sosyo-ekonomik özelliklerini etkilemiş ve ülkeler arasında gelişmişlik farkının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Sandal - Karabulut, 2007:267-276). Bu çalışmada, Afrika Kıtası'ndaki ülkelerin sosyo-ekonomik benzerliklerini belirlemek amacıyla hiyerarşik kümeleme analizi uygulanmıştır. Bu analiz sonuçlarına göre benzer ülke kümeleri oluşturulmuş, ülkeler arasındaki mevcut benzerliklerin ve farklılıkların görsel olarak daha iyi algılanması için haritalar üretilmiştir.

1. Materyal ve Metot

Bu çalışmada, Tablo 1’de verilen 15 sosyo-ekonomik değişken kullanılarak Afrika Kitası’ndaki ülkelerin benzerlik düzeyleri belirlenmiştir. Ülkelerin benzerlik düzeylerini belirlemek için “hiyerarşik kümeleme (kluster) analizi” tercih edilmiştir.

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Sosyo-Ekonomik Değişkenler

Sıra	Sosyo - ekonomik değişkenler
1	İhracat (milyon \$) 2012
2	İthalat (milyon \$) 2012
3	Kişi başına GSMH (\$) 2012
4	İstihdam oranı (25 + yaş) % 2011
5	Toplam bağımlılık oranı (15-64) %
6	Kadınlarda işgücüne katılım oranı (15+ yaş %) 2011
7	Erkeklerde işgücüne katılım oranı (15 + yaş %) 2011
8	Doğumda ortalama yaşam beklentisi (yıl) 2012
9	Ortalama eğitim görme süresi (yıl) 2010
10	Nüfus sayısı 2012
11	Şehir nüfus oranı (%) 2012
12	Medyan yaş 2010
13	Toplam doğurganlık hızı (kadın başına doğum) 2012
14	Anne ölüm oranı (100000) 2010
15	Genç yetişkin (15-19 yaş) üreme oranı (%) 2012

Hiyerarşik kümeleme analizi ile benzer özelliğe sahip objeleri veya olayları sınıflandırmak mümkündür (Koç, 2001). Diğer istatistik tekniklerinde olduğu gibi bu yöntemde de analizler sırasında hangi veri tiplerinin kullanılacağı, mesafenin hangi matematiksel metotla hesap edileceği ve hangi kriterler kullanılarak küme sayısının belirleneceğine önceden karar verilmelidir (Mc Grew - Monroe, 1993:65).

Kümeleme analizinde, kümelerin oluşması sırasında birbirine yakınlık veya uzaklık (mesafe) dikkate alınır. Bu işlem yapılırken “Kareli Öklid Mesafesi” ve “Pearson Yakınlık Matrisi” kullanılmıştır. Bu yöntemde değişkenlerin ölçek seviyeleri, sonucu doğrudan etkilemektedir. Bu dezavantajı (birim farklılığını) ortadan kaldırmak için, bütün değişkenleri standardize forma getirmek gerekir. Bu nedenle ham değerler “0” ile “1” arasında standardize edilmiştir.

Ülkeler arasındaki benzerlik mesafesi aglomeratif hiyerarşik küme analizi ile de hesaplanmıştır. Bu yöntemde küme, her bir ülkeyi gruplandırarak işleme başlar ve gruplar hiyerarşik devam eder; bu durum büyük bir küme oluşuncaya kadar sürer (Gürbüz – Karabulut, 2009). İşlemin başında gözlem sayısından 1 eksik sayıda küme mevcuttur. Daha sonra birinci basamakta birbirine en çok benzeyen ülkeler bir küme oluştururken, ardından buna yeni bir ülke veya başka ülkelerin oluşturduğu yeni bir küme eklenir ve böylece üçüncü bir küme oluşur. Küme bir kez oluşuktan sonra tekrar ayrılmaz, aksine diğer kümelerle birleşir. Küme veya grupların kombinasyonu için “basit bağlantı veya en yakın komşu tekniği” kullanılmıştır. Bu teknikte ilk iki ülke en küçük mesafeyi ve en büyük benzerliği meydana getirerek birinci kümeyi oluşturur. Daha sonra bu kümelere, en yakın olan diğer kümeler sırayla eklenir.

Hiyerarşik kümeleme sonuçlarını göstermede “dendrogram yöntemi” kullanılmıştır. Dendrogram soldan sağa 0-25 birim olarak ölçeklendirilmiştir. Dendrogramdaki yatay çizgiler mesafeyi, dikey çizgiler ise birleşen kümeleri göstermektedir. Ölçek üzerinde kümelerin birleşme noktaları, hangi grupların oluştuğunu gösterdiği gibi, aynı zamanda aralarındaki mesafeyi de göstermektedir. Araştırmada bu yöntemin uygulanması sonucunda ülkeler 0-25 birim arasında ölçeklendirilmiş mesafelerde gruplandırılmıştır.

Çalışmada istatistiksel hesaplamalar için SPSS Windows, elde edilen sonuçların haritalanması sırasında ise ArcGIS yazılımları kullanılmıştır.

2. Bulgular ve Tartışma

2.1. Afrika Ülkelerinin Sosyo-Ekonomik Özellikleri

Afrika Kitası’ndaki ülkelerin fiziki ve beşeri coğrafya özelliklerinin değişkenlik göstermesi tarihi süreç içerisinde ülkeler arasında farklı sosyo-ekonomik ve kültürel özelliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Çalışmada kullanılan 15 sosyo-

ekonomik değişkenden bazıları Tablo 2'de verilmiştir. Bu veriler incelendiğinde, Afrika ülkelerinde sosyo-ekonomik farklılıkları belirleyen bazı kriterlerden; insani gelişmişlik endeksi 0,806-0,304, kişi başına milli gelir 22.615-235 dolar ve ortalama yaşam süresi 75,8-48,1 yaş arasında değişmektedir. Afrika ülkeleri ihracat bakımından değerlendirildiğinde; sadece on iki ülkenin ihracatının 10 milyar doların üzerinde, on üç ülkenin ihracatının ise 1 milyar doların altında olduğu görülmektedir. İhracatı yüksek olan ülkeler Nijerya, Güney Afrika Cumhuriyeti, Angola ve Akdeniz'e kıyaslı olan Kuzey Afrika ülkeleridir. İhracatı en düşük olan ülkelere birisi 95 milyon dolar ile Cibuti'dir. Kişi başına Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH) bakımından 5.000 doların üzerinde on iki ülke bulunurken 1.000 doların altında olan on yedi ülke vardır. Doğumda yaşam beklentisi bakımından 70 yaşın üzerinde dokuz ülke varken, 50 yaşın altında sekiz ülke yer almaktadır.

Tablo 2. Çalışmada Kullanılan Bazı Sosyo-Ekonomik Değişkenler (UNDP, 2013)

	İhracat (milyon \$)	Kişi başına GSMH (\$)	İstihdam oranı (25 + yaş) %	Toplam bağımlılık oranı (15-64) %	Kadınlarda işgücüne katılım oranı (15+ yaş) %	Doğumda ortalama yaşam beklentisi (yıl)	Ortalama eğitim görme süresi (yıl)	Nüfus sayısı	Şehir nüfus oranı (%)	Toplam doğurganlık hızı	Anne ölümleri oranı (100000)
Angola	74.000	4812	75,8	93,9	62,9	51,5	4,7	20,2	60	5,2	450
Benin	1.400	1439	80,6	86,9	67,4	56,5	3,2	9,4	45,6	5,1	350
Botsvana	5.971	13102	73,8	56,7	71,7	53	8,9	2,1	62,3	2,6	160
Burkina Faso	2.183	1202	86,0	90,5	77,5	55,9	1,3	17,5	27,4	5,8	300
Burundi	134	544	88,5	67,6	83,7	50,9	2,7	8,7	11,2	4,1	800
Cezayir	71.866	7418	43,9	45,6	15	73,4	7,6	36,5	73,8	2,2	97
Cibuti	95	235		62,8	36	58,3	3,8	0,9	77,1	3,6	200
Çad	4.400	1258	77,0	92,6	64,4	49,9	1,5	11,8	21,9	5,8	1100
Ekvator Ginesi	15.500	7471	86,5	56,3	54,3	75,8	7,6	14,9	68	2,4	110
Eritre	480	531	84,1	78,9	79,8	62	3,4	5,6	21,8	4,3	240
Etiyopya	3.000	1017	84,0	77,3	78,4	59,7	2,2	86,5	18,7	3,9	350
Fas	21.417	4384	50,9	49,2	26,2	72,4	4,4	32,6	57,4	2,2	100
Fildişi Sahilleri	12.350	1593	72,8	79,3	51,8	56	4,2	20,6	52	4,3	400
Gabon	9.665	12521	68,2	64	56,3	63,1	7,5	1,6	86,5	3,2	230
Gambiya	100	1731	81,1	83,8	72,4	58,8	2,8	1,8	57,9	4,7	360
Gana	13.000	1684	81,3	73	66,9	64,6	7	25,5	52,6	4	350
Gine	1.300	941	79,1	85	65,4	54,5	1,6	10,5	35,9	5,1	800
Guinea Bissau	130	1042	78,1	79,7	68	48,6	2,3	1,6	44,6	4,9	790
Güney Afrika C.	87.256	9594	49,6	52,9	61,3	53,4	8,5	50,7	62,4	2,4	110
Kamerun	4.500	2114	80,3	78,3	64,2	52,1	5,9	20,5	52,7	4,3	690
Kape Verde	53	3609	66,7	55,8	50,8	74,3	3,5	0,5	63,4	2,3	79
Kenya	6.127	1541	75,9	82,1	61,5	57,7	7	47,7	24,4	4,6	360
Komor	19	986	62,7	82,8	35,1	61,5	2,8	0,8	28,1	4,8	280
Kongo (Demokratik C.)	10.700	319	82,8	104,8	39,9	48,7	3,5	16,6	18,1	7	590
Kongo Cumhuriyeti	6.300	2934	78,8	79,3	68,4	57,8	5,9	4,2	64,1	4,5	560
Lesetho	1.100	1879	59,7	69,1	58,9	48,7	5,9	2,2	28,3	3,1	620
Liberya	459	480	72,1	86	57,9	57,3	3,9	4,2	48,5	5,1	770
Libya	62.216	13765	53,6	55	30,1	75	7,3	6,5	77,9	2,4	58
Madagaskar	1.500	828	90,5	83,7	83,4	66,9	5,2	21,9	33,2	4,5	240
Malavi	1.184	774	92,0	96,3	84,8	54,8	4,2	15,9	15,8	6	460
Mali	2.164	853	56,0	97,3	36,8	51,9	2	16,3	35,6	6,2	540

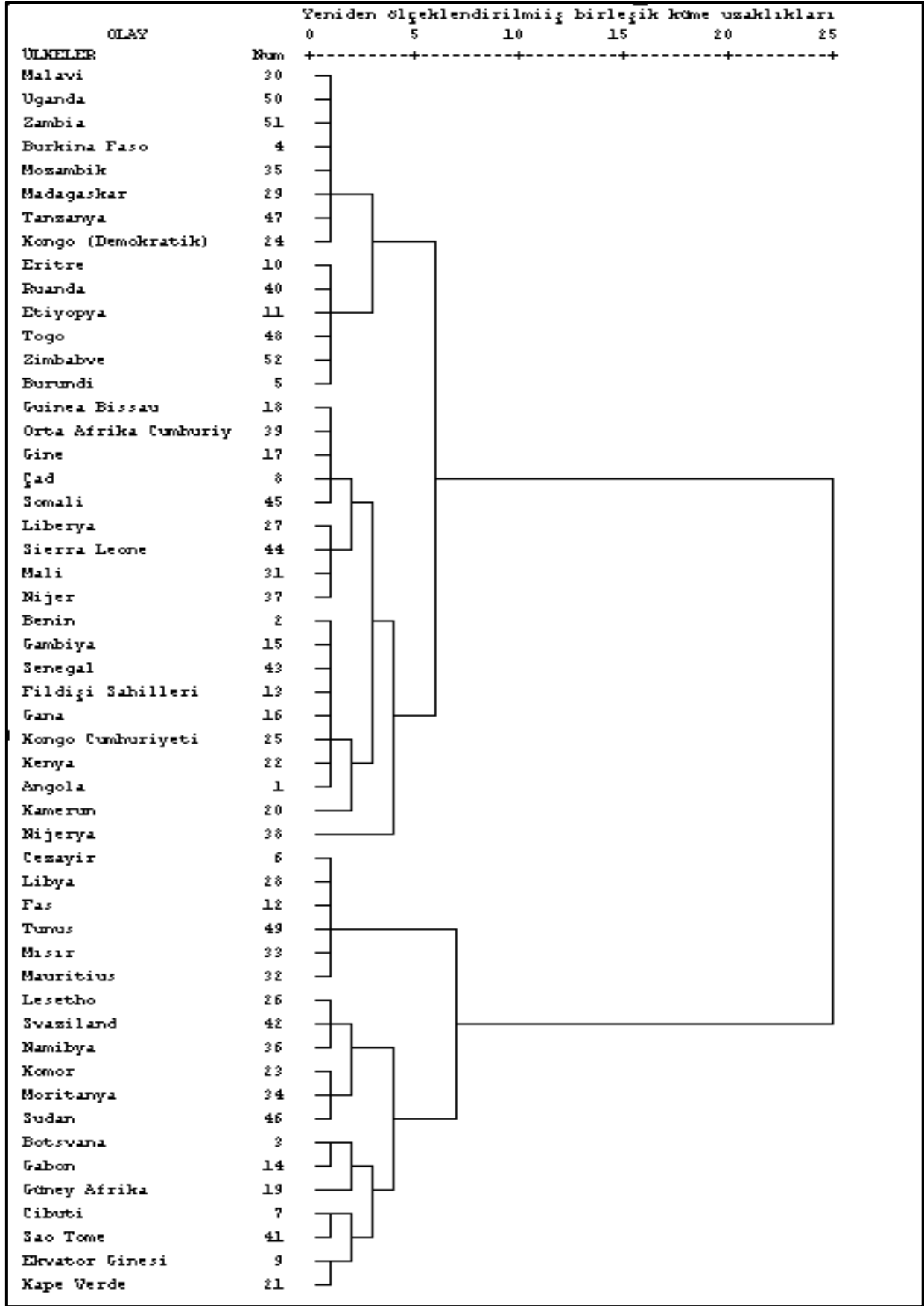
Mauritius	2.673	13300	60,8	39,6	44,1	73,5	7,2	1,3	41,8	1,6	60
Mısır	29.385	5401	51,3	57,2	23,7	73,5	6,4	90,4	43,6	2,7	66
Moritanya	2.641	2174	44,7	73,1	28,7	58,9	3,7	3,6	41,7	4,4	510
Mozambik	4.100	906	90,1	89,1	86	50,7	1,2	24,5	31,4	4,8	490
Namibya	4.034	5973	57,4	64,8	58,6	62,6	6,2	2,4	39	3,1	200
Nijer	1.500	701	66,2	94	70,2	55,1	1,4	69,6	34,8	5,5	540
Nijerya	116.000	2102	61,7	86,1	47,9	52,3	5,2	166,6	50,3	5,5	630
Orta Afrika C.	210	722	82,8	78	72,5	49,1	3,5	4,6	39,3	4,5	890
Ruanda	591	1147	92,3	84,2	86,4	55,7	3,3	11,3	19,4	5,3	340
Sao Tome	11	1864		75,8	43,7	64,9	4,7	0,2	63,4	3,5	70
Svaziland	1.900	5104	55,9	69,4	43,6	48,9	7,1	1,2	21,2	3,2	320
Senegal	2.532	1653	76,3	84,3	66,1	59,6	4,5	13,1	42,8	4,7	370
Sierra Leone	1.109	881	77,4	80,8	66,3	48,1	3,3	6,1	39,6	4,7	890
Somali	471		59,9	91	37,7	51,5	0	9,8	38,2	6,3	1000
Sudan	3.368	1848	59,4	76	30,9	61,8	3,1	35	33,3	0	730
Tanzanya	5.500	1383	84,2	92,6	88,2	58,9	5,1	47,7	27,2	5,5	460
Togo	1.000	928	84,1	73,6	80,4	57,5	5,3	6,3	38,5	3,9	300
Tunus	17.008	8103	46,3	43,2	25,5	74,7	6,5	10,7	66,5	1,9	56
Uganda	2.357	1168	86,9	103,1	76	54,5	4,7	35,6	16	6	310
Zambia	8.600	1358	76,6	99	73,2	49,4	6,7	13,9	39,6	6,3	440
Zimbabve	3.884	424	89,0	71,6	83	52,7	7,2	13	39,1	3,1	570

2.2. Hiyerarşik Kümeleme Analizi

Afrika Kıtası'nda yer alan ve Birleşmiş Milletler tarafından tanınan 52 ülkenin² sosyo-ekonomik özellikler bakımından birbirlerine en çok benzeyeni belirlemek amacıyla hiyerarşik kümeleme analizi uygulanmıştır. Hiyerarşik kümeleme sonuçlarını göstermede kullanılan Şekil 2'deki dendrogram incelendiğinde; birbirlerine en çok benzeyen ülkeler bir birimlik mesafede küme oluştururken, birbirlerine en az benzeyen ülkeler ise en son aşama olan yirmi beş birimlik mesafede bir araya gelmektedir. Bazı ülkeler birbirlerine çok benzer olduklarından bir birimlik mesafede küme oluştururken, bazı ülkeler ise kendilerine has özelliklerinden dolayı ilk aşamada tek başlarına bir küme oluşturmaktadır. Örneğin, bir birimlik mesafede tek başına bir küme oluşturan Kamerun ve Güney Afrika Cumhuriyeti iki birimlik mesafede bir kümeye dahil olurken, Nijerya dört birimlik mesafede diğer kümeye dahil olmaktadır. Gerçekten de ilk önce tek başına bir küme olan Güney Afrika Cumhuriyeti ve Nijerya'nın diğer ülkelere göre nüfusunun fazla ve ihracatının yüksek olduğu görülmektedir.

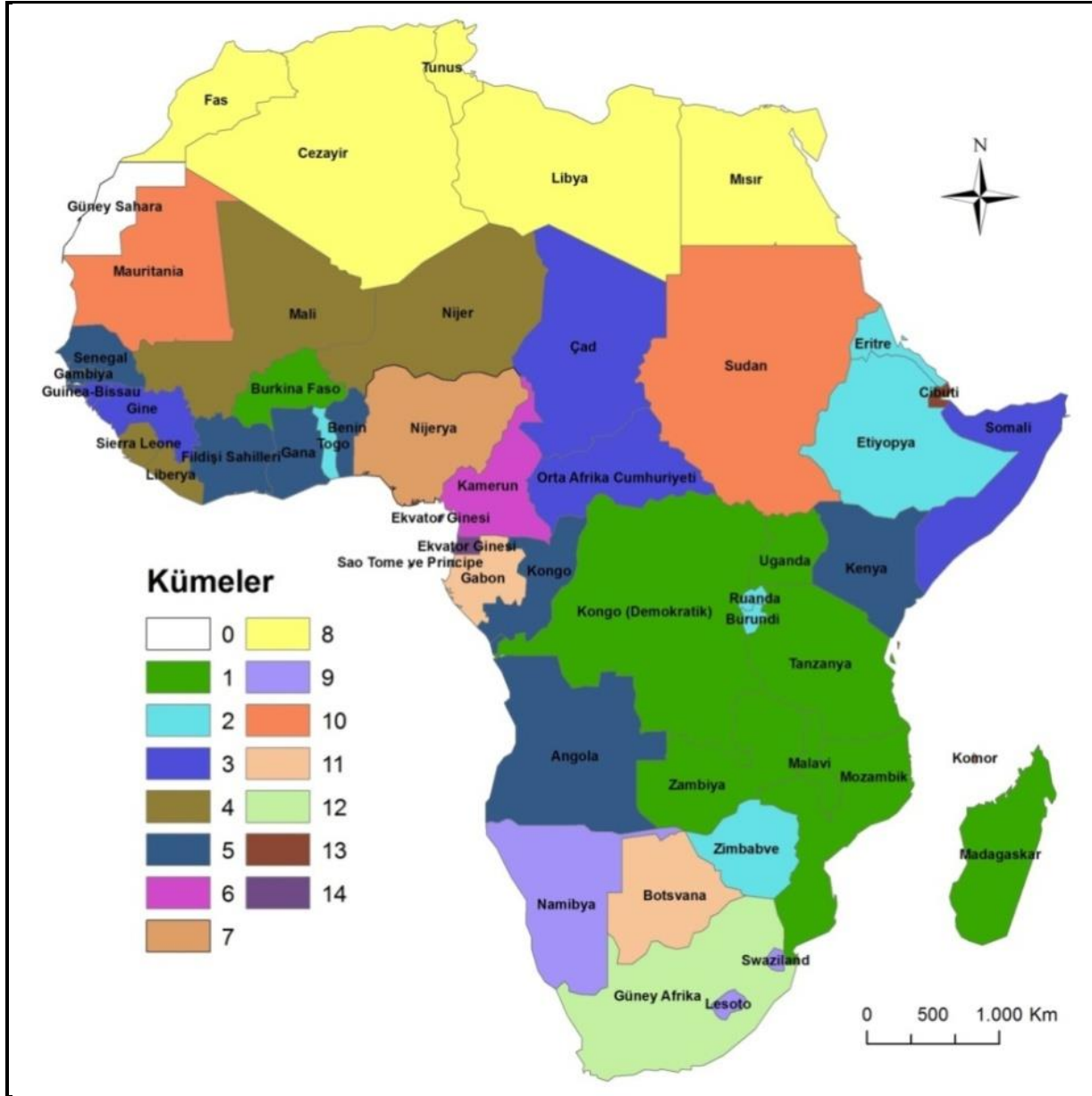
Dendrogram sonuçlarına göre bir birimlik mesafede on dört küme oluşmaktadır. Bu mesafede; 8 ülke Malavi, 6 ülke Eritre, 5 ülke Guinea Bissau, 4 ülke Liberya, 8 ülke Benin, 6 ülke Cezayir, 3 ülke Lesetho, 3 ülke Komor, 2 ülke Botswana, 2 ülke Cibuti, 2 ülke Ekvator Ginesi kümelerini oluştururken, Kamerun, Nijerya ve Güney Afrika Cumhuriyeti tek başına küme oluşturmaktadır.

² Afrika kıtasında Birleşmiş Milletlerin tanıdığı 54 ülke olmasına rağmen, veri eksikliğinden dolayı Güney Sudan, Şeyssel Adaları Cumhuriyeti ve Yeşil Burun Adaları Cumhuriyeti analizden çıkarılmış, Kape Verde analize eklenmiştir.

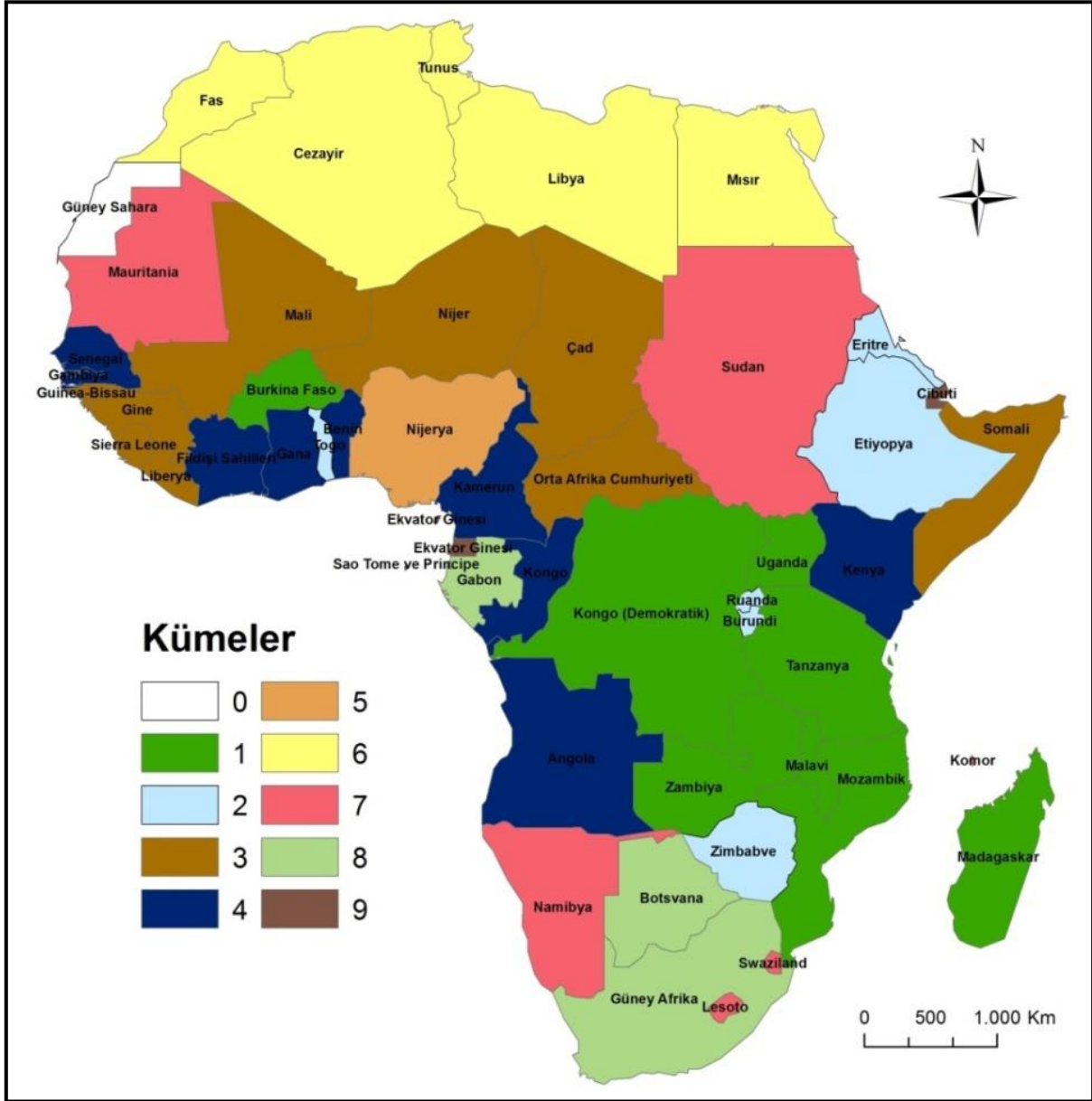
Şekil 2. Hiyerarşik Kümeleme Analizinde Dendrogram

Şekil 3'de de görüldüğü gibi bir birimlik mesafede, Akdeniz kıyısındaki Kuzey Afrika ülkeleri ile Kongo Havzası ve Ekvatorun güneyindeki göller yöresi ve bu bölgedeki platoluk alanlardaki ülkelerin kendi aralarında benzerlik kümesi oluşturdukları görülmektedir.

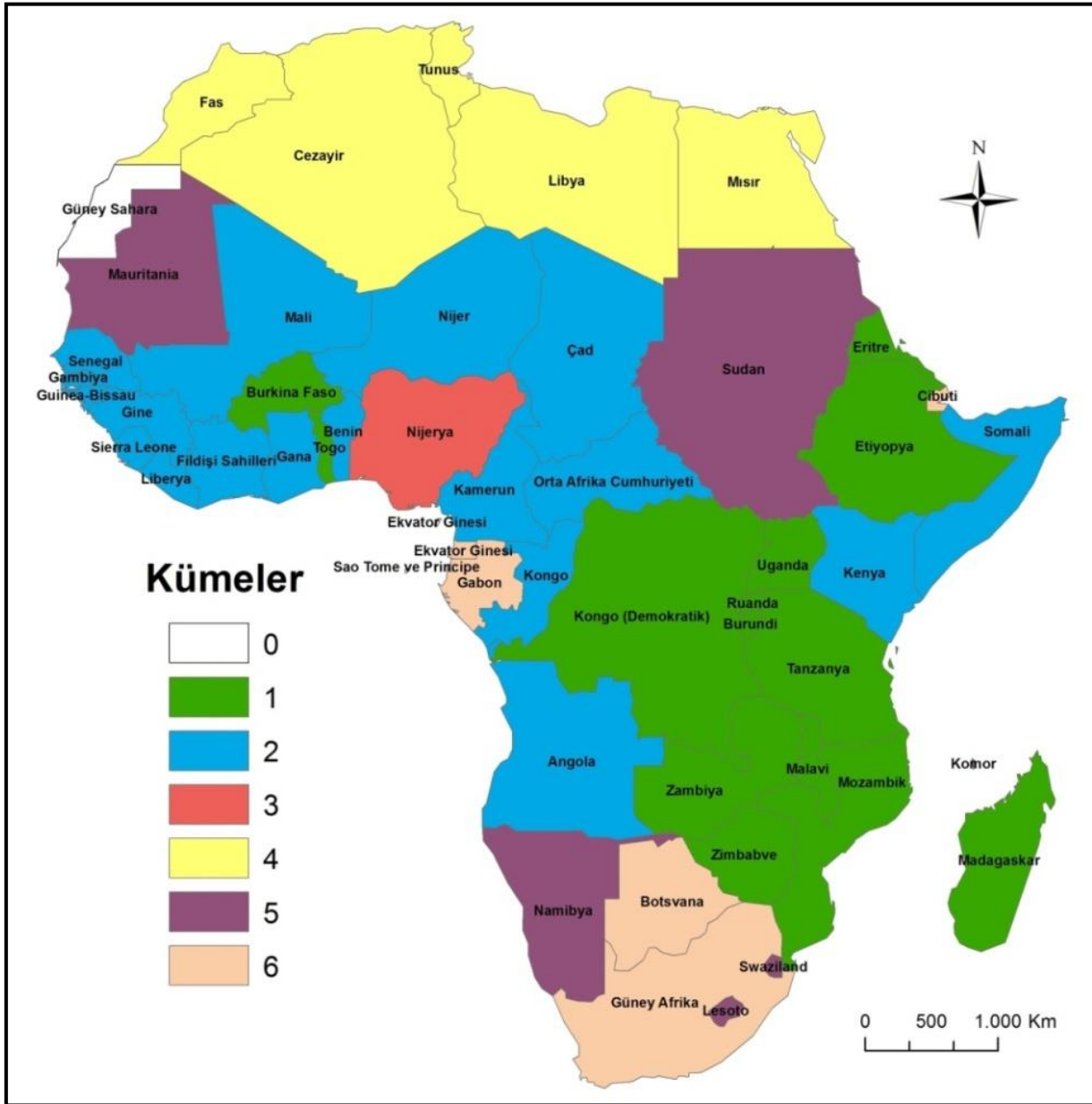
Şekil 3. Bir Birimlik Mesafede Ülkelerin Benzerlik Kümelerine Ayrılışı

Şekil 4'de görüldüğü gibi, iki birimlik mesafede küme sayısı 9'a düşmektedir. Bu mesafede; Guinea Bissau ile Liberya, Benin ile Kamerun, Lesetho ile Komor, Botsvana ile Güney Afrika Cumhuriyeti, Cibuti ile Ekvator Ginesi kümeleri birleşmektedir. Bu mesafede özellikle Sub-Sahra ülkelerinde bir kümelene olduğu hissedilmektedir.

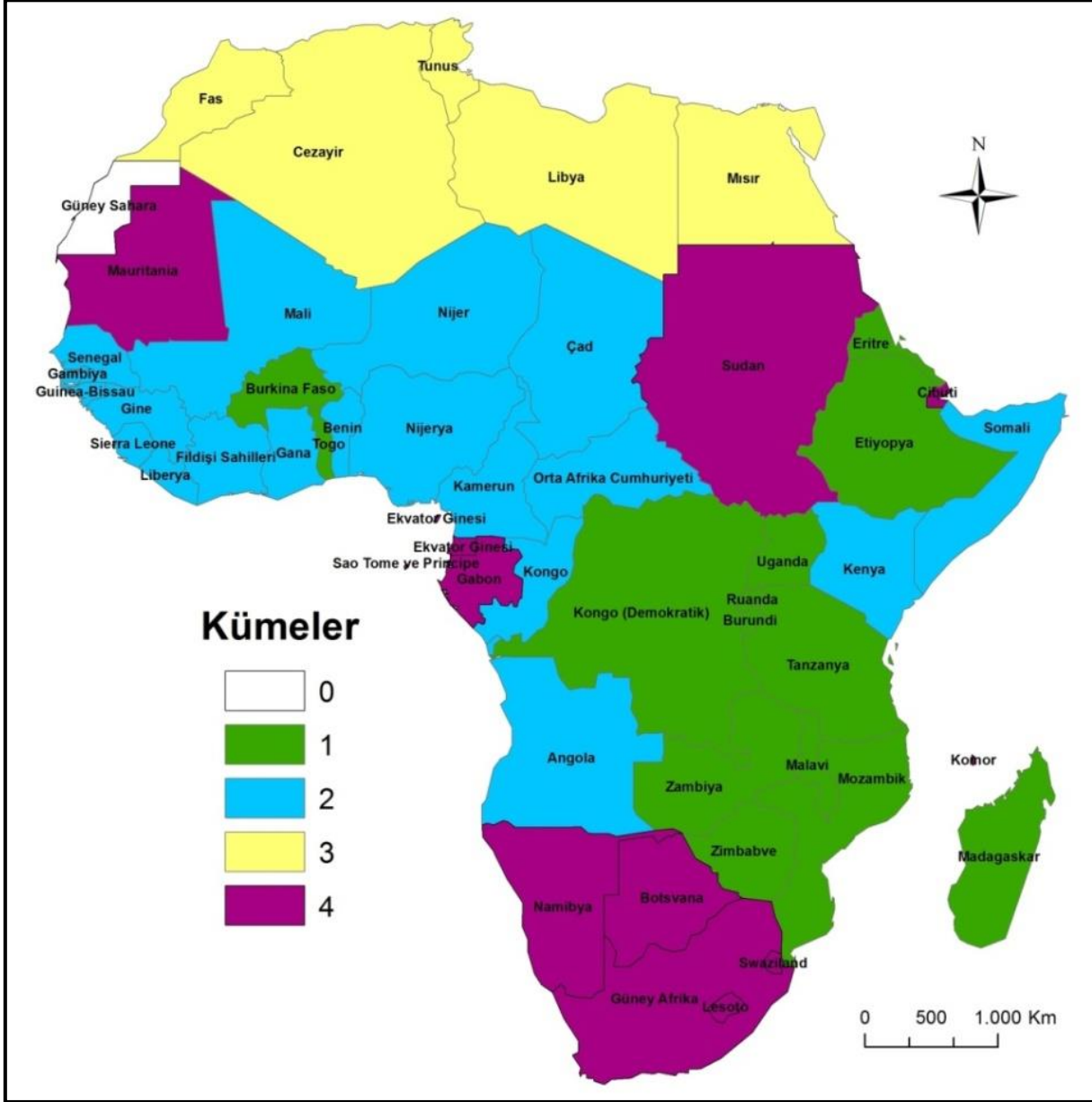
Şekil 4. İki Birimlik Mesafede Ülkelerin Benzerlik Kümelerine Ayrılışı

Üç birimlik mesafede; Guinea Bissau, Liberya, Benin ve Kamerun kümeleri, Botsvana, Güney Afrika Cumhuriyeti, Cibuti ve Ekvator Ginesi kümeleri birleşmekte ve küme sayısı 6'ya düşmektedir. Şekil 5 incelendiğinde, üç birimlik mesafede Atlas Okyanusu kıyısında Yukarı Gine ve Aşağı Gine bölgesindeki ülkelerle Sub-Sahra ülkelerinin bir küme oluşturduğu görülmektedir. Aynı zamanda Eritre ve Etiyopya'nın fiziki coğrafya özellikleri bakımından benzer ve kendisine komşu Kongo Havzası kümesindeki ülkelerle birleştiği belirlenmiştir.

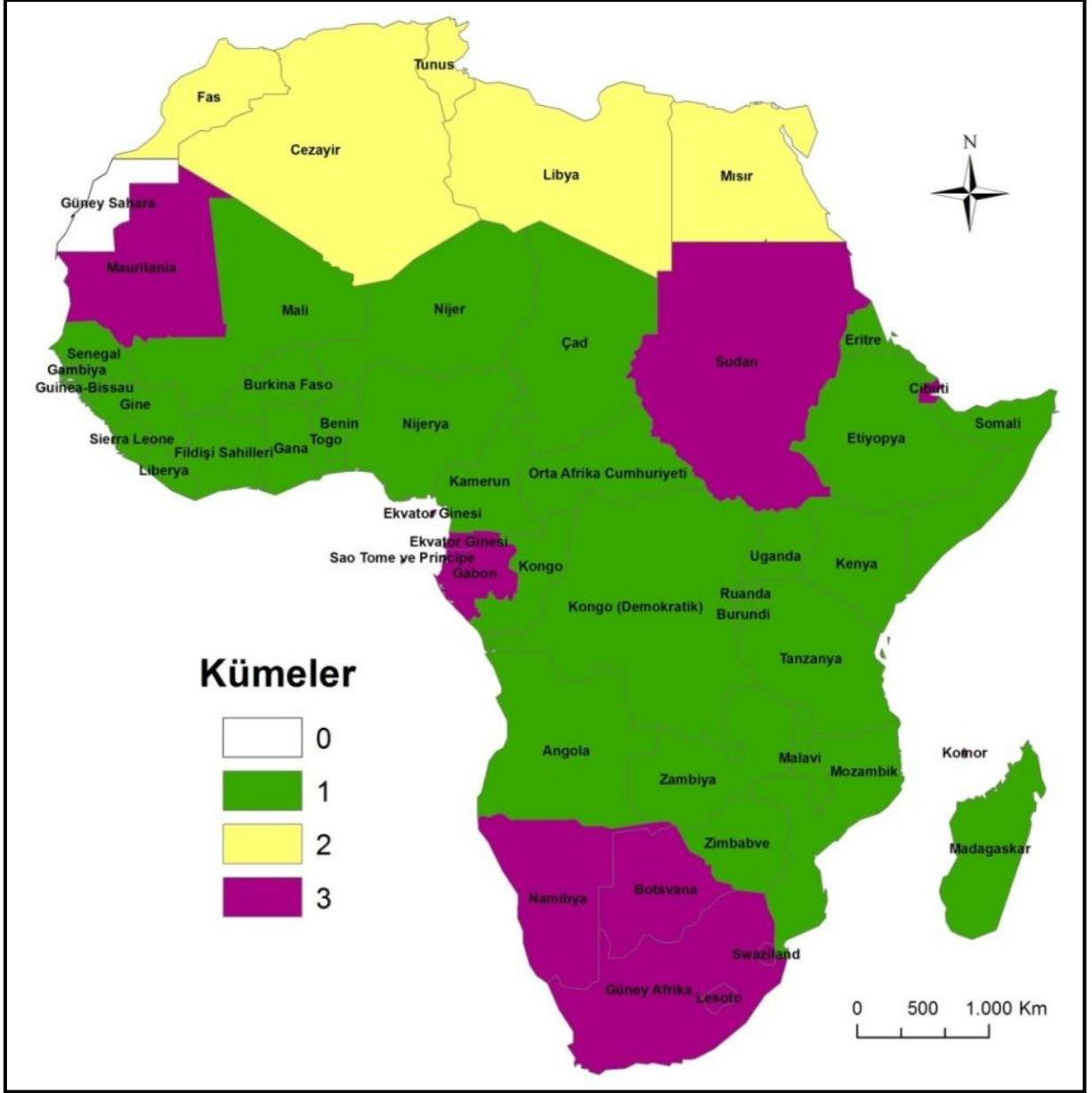
Şekil 5. Üç Birimlik Mesafede Ülkelerin Benzerlik Kümelerine Ayrılışı

Dört birimlik mesafede; Guinea Bissau kümesi ile tek başına olan Nijerya ve Lesetho ile Botsvana kümesi birleşerek küme sayısı dörde düşmektedir. Şekil 6 incelendiğinde; Kuzey ve Güney Afrika ülkeleri ayrı iki küme oluştururken, Orta Afrika ülkeleri genel hatlarıyla iki kümeye ayrılmaktadır. Gine Körfezi ile Sub-Sahra ülkeleri kendi aralarında bir küme iken, Kongo Havzası ve Doğu Afrika'daki ülkeler kendi aralarında bir küme oluşturmaktadır. Bu kümelendirmede de fiziki coğrafya koşullarının etkili olduğu görülmektedir. Yükseltisi fazla olan platoluk alanlardaki ülkeler kendi aralarında bir küme oluştururken, yükseltisi az, yüzey şekilleri daha sade olan bölgelerdeki ülkeler kendi aralarında bir birlik oluşturmaktadır.

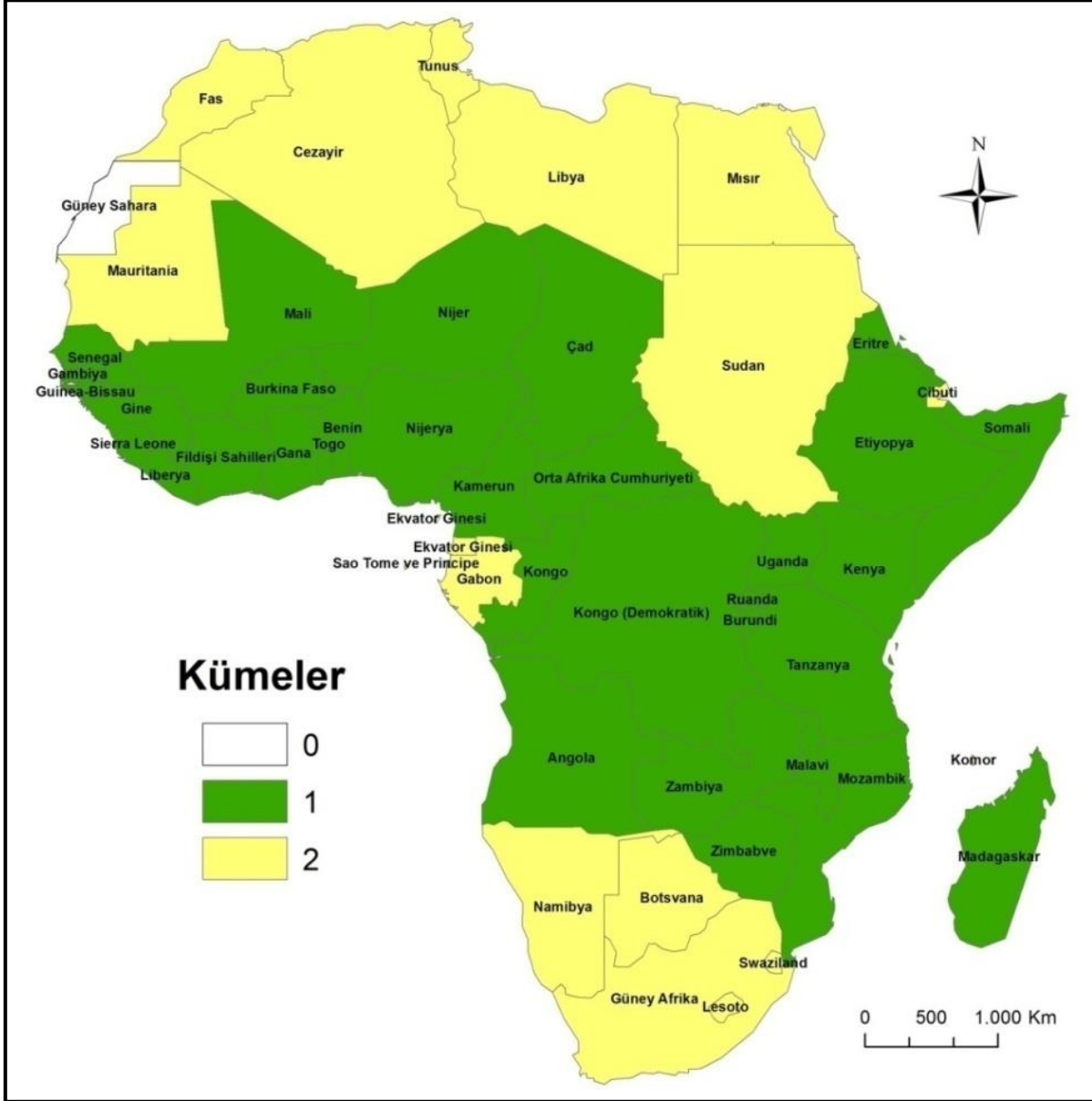
Şekil 6. Dört Birimlik Mesafede Ülkelerin Benzerlik Kümelerine Ayrılışı

Altı birimlik mesafede; Malavi ile Guinea Bissau kümesi birleşerek küme sayısı üçe düşmektedir. Şekil 7'ye bakıldığında, altı birimlik mesafede ülkeler adeta Kuzey Afrika, Orta Afrika ve Güney Afrika ülkeleri olarak üç kümeye ayrılmaktadır. Orta Afrika ülkelerinden Sudan, Mauritania ve Gine Körfezi kıyısındaki Ekvator Ginesi, Sao Tome ve Gabon, Güney Afrika ülkeleri kümesine dahil olmaktadır.

Şekil 7. Altı Birimlik Mesafede Ülkelerin Benzerlik Kümelerine Ayrılışı

Yedi birimlik mesafede; Cezayir ile Lesetho kümesi birleşmekte ve küme sayısı ikiye düşmektedir. Şekil 8'de görüldüğü gibi yedi birimlik mesafede Kuzey Afrika ile Güney Afrika ülkeleri birleşerek on dokuz ülkeden oluşan bir benzerlik kümesi meydana getirirken, Orta Afrika ülkeleri otuz üç ülkeden oluşan ayrı bir benzerlik kümesi oluşturmaktadır. Bu mesafe Orta Afrika'da Gine Körfezi'nde yer alan ülkelere Ekvator Ginesi, Sao Tome ve Gabon sosyo-ekonomik benzerlik olarak Kuzey ve Güney Afrika ülkelerine benzemektedir. Aden Körfezi'nde yer alan Cibuti'de yine Kuzey ve Güney Afrika ülkeleri ile benzerlik oluşturmaktadır.

Şekil 8. Yedi Birimlik Mesafede Ülkelerin Benzerlik Kümelerine Ayrılışı

Yukarıda açıklanan Afrika ülkelerinin sosyo-ekonomik benzerlik haritaları incelendiğinde; ülkeler arasındaki benzerliklerin oluşmasında fiziki ve beşeri coğrafya özelliklerinin, siyasi faktörlerin ve tarihi süreçlerin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

2.3. Aglomeratif Çizelge

Aglomeratif çizelgede, yakınlık katsayısına göre birbirlerine en çok benzeyen ülkeler eşleşmiştir. Tablo 4'de görüldüğü gibi, bu metodun sonuçlarına göre birbirlerine en çok benzeyen ülkeler; Malavi - Uganda (0,000), Benin - Gana (0,001) ve Guinea Bissau - Orta Afrika Cumhuriyeti (0,002) dir. Birbirine daha az benzeyen ülkeler ise; Angola - Botswana (6,754), Botswana - Cezayir (4,368) ve Angola - Burkina Faso (3,793) dur. Benzer ülkelerden Benin ile Gana'nın birbirlerine komşu iki ülke olduğu, ihracat, kişi başına milli gelir, istihdam oranı, işgücüne katılım vb. verilerin birbirine çok yakın olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Aglomeratif Çizelgeye Göre Ülkelerin Benzerlik Durumu

Basamak	Küme 1	Küme 2	Yakınlık (Katsayı)
1	Malavi	Uganda	0,000
2	Benin	Gana	0,001
3	Guinea Bissau	Orta Afrika Cumhuriyeti	0,002
4	Eritre	Ruanda	0,008
5	Benin	Senegal	0,016
6	Burkina Faso	Mozambik	0,024
7	Liberya	Sierra Leone	0,034
8	Lesetho	Svaziland	0,044
9	Madagaskar	Tanzanya	0,055
10	Fas	Tunus	0,068
11	Gana	Kongo Cumhuriyeti	0,081
12	Togo	Zimbabve	0,094
13	Komor	Moritanya	0,111
14	Cezayir	Sao Tome	0,131
15	Benin	Fildişi Sahilleri	0,153
16	Gine	Guinea Bissau	0,176
17	Eritre	Etiyopya	0,2
18	Mali	Nijer	0,224
19	Gana	Kenya	0,249
20	Cezayir	Libya	0,277
21	Malavi	Zambia	0,306
22	Çad	Gine	0,339
23	Ekvator Ginesi	Kape Verde	0,373
24	Lesetho	Namibya	0,41
25	Burkina Faso	Malavi	0,455
26	Burundi	Togo	0,501
27	Burkina Faso	Madagaskar	0,55
28	Fas	Mısır	0,599
29	Burundi	Eritre	0,653
30	Botsvana	Gabon	0,706
31	Çad	Somali	0,761
32	Komor	Sudan	0,818
33	Liberya	Mali	0,885
34	Cezayir	Fas	0,953
35	Benin	Gana	1,031
36	Angola	Benin	1,116
37	Burkina Faso	Kongo (Demokratik)	1,207
38	Cezayir	Mauritius	1,302
39	Botsvana	Güney Afrika	1,399
40	Komor	Lesetho	1,5
41	Cibuti	Ekvator Ginesi	1,611
42	Çad	Liberya	1,732
43	Angola	Kamerun	1,866
44	Burkina Faso	Burundi	2,068

45	Botsvana	Cibuti	2,31
46	Angola	Çad	2,595
47	Botsvana	Komor	2,937
48	Angola	Nijerya	3,299
49	Angola	Burkina Faso	3,793
50	Botsvana	Cezayir	4,368
51	Angola	Botsvana	6,754

2.4. Pearson Yakınlık Matrisi

Hiyerarşik küme analizinde kullanılan Pearson yakınlık matrisine göre de benzerlik bakımından mesafe olarak birbirine en yakın ülkenin Gambiya - Benin (0,0015) olduğu tespit edilmiştir. Tablo 5'de görüldüğü gibi bu ülkeleri Guinea Bissau - Orta Afrika Cumhuriyeti (0,0033), Guinea Bissau - Sierra Leone (0,0077) ve Ruanda - Eritre (0,0115) takip etmektedir.

Tablo 5. Pearson Yakınlık Matrisine Göre Ülkelerin Benzerlik Durumu

Basamak	Küme 1	Küme 2	Yakınlık katsayısı
1	Gambiya	Benin	0,0015
2	Guinea Bissau	Orta Afrika Cumhuriyeti	0,0033
3	Guinea Bissau	Sierra Leone	0,0077
4	Ruanda	Eritre	0,0115
5	Burkina Faso	Mozambik	0,0159
6	Liberya	Sierra Leone	0,0194
7	Lesetho	Svaziland	0,0210
8	Gambiya	Togo	0,0213
9	Madagaskar	Tanzanya	0,0217
10	Eritre	Togo	0,0229
11	Eritre	Senegal	0,0230
12	Malavi	Mozambik	0,0235
13	Togo	Sudan	0,0238
14	Gine	Guinea Bissau	0,0246
15	Togo	Benin	0,0250
16	Fas	Tunus	0,0252
17	Ruanda	Togo	0,0259
18	Togo	Zimbabve	0,0265
19	Tanzanya	Malavi	0,0265
20	Eritre	Madagaskar	0,0274
21	Fildişi Sahilleri	Benin	0,0281
22	Senegal	Benin	0,0287
23	Burkina Faso	Tanzanya	0,0303
24	Kongo Cumhuriyeti	Benin	0,0307
25	Eritre	Etiyopya	0,0318
26	Senegal	Tanzanya	0,0319
27	Burkina Faso	Malavi	0,0337
28	Komor	Moritanya	0,0338
29	Tanzanya	Uganda	0,0343

Sonuç ve Değerlendirme

Yeryüzünde var olan kıtalar ve ülkeler arası sosyo-ekonomik gelişmişlik farkını topoğrafik, iklimsel, ekonomik, sosyal, stratejik, tarihi vb. faktörler belirlemektedir. Günümüzde gelişmişlik farkının fazla olduğu kıtalardan biri de Afrika'dır. Afrika Kıtası'nın topoğrafik, iklimsel, ekonomik, sosyal, tarihsel, stratejik vb. özellikleri ülkelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik farkını ortaya çıkarmıştır. Afrika Kıtası'nda bulunan 52 ülkenin sosyo-ekonomik yönden benzerliklerini belirlemek amacıyla hiyerarşik kümeleme analizi uygulanmıştır. Hiyerarşik kümeleme sonuçlarını göstermede kullanılan dendrogram incelendiğinde; birbirlerine en çok benzeyen ülkeler bir birimlik mesafede küme oluştururken, birbirlerine en az benzeyen ülkeler ise en son aşama olan yirmi beş birimlik mesafede bir araya gelmektedir. Bazı ülkeler birbirlerine çok benzer olduklarından bir birimlik mesafede küme oluştururken, bazı ülkeler ise kendilerine has özelliklerinden dolayı ilk aşamada tek başlarına bir küme gibi görünmektedirler. Aglomeratif çizelgede yakınlık katsayısına göre, birbirlerine en çok benzeyen ülkeler Malavi-Uganda, Benin-Gana, Guinea Bissau-Orta Afrika Cumhuriyeti'dir. Pearson yakınlık matrisine göre birbirlerine en çok benzeyen ülkeler Gambiya-Benin, Guinea Bissau-Orta Afrika Cumhuriyeti ve Guinea Bissau-Sierra Leone'dir.

Afrika ülkeleri arasındaki sosyo-ekonomik benzerlik kümeleri incelendiğinde; fiziki ve beşeri coğrafya özelliklerinin ve mekânsal yakınlığın ülkeler arasındaki benzerlik ve farklılıklarda etkili olduğu görülmektedir. Altı birimlik mesafede ülkeler adeta Kuzey Afrika, Orta Afrika ve Güney Afrika ülkeleri olarak üç benzerlik kümesine ayrılmaktadır. Özellikle coğrafi bütünlüğün olduğu ve kültürel benzerliklerin görüldüğü ülkeler kendi aralarında benzerlik kümeleri oluşturmaktadır.

Bundan sonraki yıllarda Afrika ülkelerinin sosyo-ekonomik yönden gelişmeleri, ekonomik bağımsızlığın tam olarak uygulanabilmesi, kıtada çeşitli birliklerin sağlanması, iç karışıklıkların halledilmesi ve ülkelerin dünya devletleri ile bütünleşmesi ile şekillenecektir. Eğer, Afrika ülkeleri dünya devletleri ile entegre olursa, fiziki, beşeri ve kültürel potansiyelleri değerlendirilecek ve ülkeler arasındaki sosyo-ekonomik farklılıklar azalacaktır.

Kaynakça

- Atalay, İ. (2001). Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası. Meta Basımevi. İzmir.
- Atasoy, E. (2003). Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası. Ezgi Kitabevi. Bursa.
- Bloom, D. E. ve Sachs, J. D. (1998). "Geography, Demography, and Economic Growth in Africa". Brookings Papers on Economic Activity. Vol. 1998. No. 2. s.207-295.
- Gürsoy, C. R. (1998). Afrika (Fiziki ve Beşeri Coğrafya). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. I. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. İstanbul. s. 413-418.
- Dorling, D., Shaw, M. ve Smith, G. D. (2006). "Global Inequality expectancy due to AIDS". BMJ;332;. s.662-664.
- Dursun, D. (1988/1). "Afrika (Din)". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. I. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul. s. 428-435.
- Dursun, D. (1988/2). "Afrika (Tarih)". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. I. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. İstanbul. s. 418-426.
- Ehrlich, I. ve Lui, F. T. (1991). "Intergenerational Trade, Longevity and Economic Growth". Lournal of Political Economy. C. 99. No. 5. s. 1029-1059.
- Gözenç, S. (1995). Afrika Ülkeler Coğrafyası I. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No:3913. İstanbul.
- Gürbüz, M. ve Karabulut, M. (2009). "SSCB'nin Dağılımıyla Bağımsızlığına Kavuşan Ülkelerde Sosyo-Ekonomik Benzerlik Analizi". Bilig. s.50. s. 31-50.
- Koç, S. (2001). "İllerin Sosyo-Ekonomik Özelliklerine Göre Sınıflandırılması". Çukurova Üniversitesi 5. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu (20-22 Eylül 2001). Adana.
- Köksal, A. (1999). Afrika, Genel ve Ülkeler Coğrafyası. Şahin Matbaası. Ankara.
- Grew, J.C. Mc ve Monroe, C.B. (1993). Statistical Problem Solving İn Geography. Ww C. Brown Publishers. Oxford-England.
- Sandal, E. K. ve Karabulut, M. (2007). "Examination of the Relationship Between Life Expectancy and Social, Economic, Enviromental Factors in Afrika". Internation Sempodium on Geography. June 5-8. 2007. s.267-276. Antalya.
- Sippel, L., Kiziak, T., Woellert, F. ve Klingholz, R. (2011). Africa's Demographic Challenges. Berlin Institute. Berlin.

Tepeciklioğlu, E. E. (2012). "Afrika Kıtasının Dünya Politikasında Artan Önemi ve Türkiye-Afrika İlişkileri". Ankara Üniversitesi Afrika Çalışmaları Dergisi. C.1. s. 2. s.59-94. Ankara.

UNDP (2013). Human Development Report. New York. <http://www.undp.org/content/dam/philippines/docs/HDR/HDR2013%20Report%20English.pdf>

(Erişim tarihi: 27.01.2013).

Extended Abstract

AimandScope

The socio-economic development difference between continents and countries that has existed on earth throughout history is determined by factors such as topographical, climatic, economic, social, strategic, historical. The inequalities in all kinds of physical and human characteristics observed between continents and countries reveal the difference in socio-economic developments. Today, Africa is one of the continents where the development gap is high. Besides the physical geographical features of the African continent, its historical and cultural features, the political influences it has experienced, the policies implemented by decolonized countries have affected the socio-economic characteristics of the states on the continent and caused a difference in development among the countries.

In the African continent, which has an important place in the history of world civilization, there are 54 countries recognized by the United Nations. The aim of this study is to analyze the socio-economic similarity of African countries. Hierarchical clustering analysis was applied to determine the socio-economic similarities of the countries in the African continent. Based on the results of this analysis, clusters of similar countries were created, and maps were produced to better visually perceive the existing similarities and differences between countries.

Methods

In this study, a similarity analysis of countries was carried out using 15 socio-economic variables belonging to African countries. For this analysis, the statistical method called "hierarchical clustering analysis" was applied. The "square Euclidean and Pearson proximity matrix" was used to measure the distance that determines the formation of clusters. The similarity distance between countries was also supported by the "agglomerative chart". The "dendrogram" method was preferred to show the hierarchical clustering results. The dendrogram is scaled from left to right as 0-25 units. As a result of the application of this method in the research, countries were grouped at scaled distances between 0-25 units.

In the study, SPSS for Windows was used for statistical calculations and ArcGIS software was used for mapping the results.

Findings

One of the continents where there is a large difference in development today is Africa. The topographical, climatic, economic, social, historical, strategic features of the African continent have revealed the difference in the socio-economic development of countries. Hierarchical clustering analysis was applied to determine the socio-economic similarities of African countries. When the dendrogram used to show the hierarchical clustering results is examined; the countries that are most similar to each other form a cluster at a distance of one unit, while the countries that are least similar to each other come together at a distance of twenty-five units, which is the last stage. Since some countries are very similar to each other, they form a cluster at a distance of one unit, while some countries look like a cluster by themselves at the first stage due to their unique characteristics. According to the proximity coefficient in the agglomerative chart, the countries that are most similar to each other are Malawi-Uganda, Benin-Ghana, Guinea-Bissau-Central African Republic. According to the Pearson proximity matrix, the countries that are most similar to each other are Gambia-Benin, Guinea-Bissau-Central African Republic and Guinea-Bissau-Sierra Leone.

Conclusion

Whenthesocio-economic similarity clusters between African countries are examined; It is seen that physical and human geography characteristics and spatial proximity are effective in the similarities and differences between countries. Especially countries with geographical unity and cultural similarities form similarity clusters among themselves.

In the following years, the socio-economic development of African countries will be shaped by the full implementation of economic independence, the establishment of various unions in the continent, the settlement of internal conflicts and the integration of countries with world states. If African countries are integrated with world states, their physical, human and cultural potentials will be evaluated and socio-economic differences between countries will decrease.